การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม

Cultural Community Development

การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์

Creative Management of Cultural Heritage

พิมพ์เผยแร่เป็นหนังสือดิจิทัล เยแพร่เมื่อ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2568

Digital Edition 2025

ศาสตราจารย์สันต์ ไพรชาญจิตร์

โบราณคดีชุมชน

COMMUNITOLOGY

archaeopenbookhouse

พุทธศักราช ๒๕๖๘ : Digital edition 2025

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ : All rights reserved by Sayan Praicharnjit

ข้อมูลเพื่อการอ้างอิง : Data for citation

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๖๘. **วิชชาชุมชนวิทยา : การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์.** กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโบราณคดีชุมชน.

Sayan Praicharnjit 2025. **COMMUNITOLOGY : Cultural Community Development and Creative Management of Cultural Heritage.** Bangkok : archaeopenbookhouse.

คำปรารภ

ข้าพเจ้ารู้สึกดีที่ได้ทำเรื่องที่พยายามทำมานานแล้วและเพิ่งทำได้เสร็จเป็นรูปเป็นเล่มในวันนี้ คือหนังสือที่ชื่อ **วิชชาชุมชนวิทยา การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม และการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์** (COMMUNITOLOGY :Cultural Community Development and Creative Management of Cultural Heritage)

เป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้นในช่วงที่ไม่ได้อยู่ในภาวะกดดันทางตำแหน่งหน้าที่การงาน เพราะเป็นข้าราชการนอกราชการรับบำนาญอย่างเดียว ไม่ได้ทำงานประจำให้สังกัดไหนมาได้ ๗ ปี ๗ เดือน ๒๕ วัน แล้ว การสร้างผลงานทางวิชาการไม่ได้ทำเพื่อสนองนโยบายใคร ไม่ได้จะเอาไปขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ ไม่ได้ทำเพราะว่ามีใครให้ทุนมาทำ ทุกอย่างเป็นไปเพื่อสิ่งที่เรียกว่า “ประโยชน์สุข : Absolute Happiness” อย่างเดียวเท่านั้น อย่างอื่นก็เป็นเหตุผลรองๆลงไป หรือไม่ใช่เพราะเหตุนั้นๆเลย

ความสำเร็จจากการเขียนและทำหนังสือดิจิทัลเล่มเล็กๆเรื่อง **แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง : ปรมปัญญาการพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรม (SUFFICIENCY ECONOMY : The Great Wisdom on Development)** นำขึ้นเว็บไซต์ http://beyondthepits.com และปัจจุบันปรับย้ายมาอยู่ที่ www.archaeopen.com ให้ผู้สนใจดาวน์โหลดไปอ่านและใช้ประโยชน์ฟรีไม่มีค่าใช้จ่ายตั้งแต่เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗ มีสถิติการดาวน์โหลดน่าประทับใจมาก นับจนถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๘ มีการดาวน์โหลดหนังสือไปแล้ว ๒๔,๘๑๐ ครั้ง ถือว่าประสบความสำเร็จมาก

หนังสือ **วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY** เล่มนี้ เป็นภาคขยายต่อจาก **แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง : ปรมปัญญาการพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรม (SUFFICIENCY ECONOMY : The Great Wisdom on Development)** เนื้อหาจะซ้ำกันในส่วนที่เป็นเรื่องแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยในเล่มใหม่นี้ได้เพิ่มเติมส่วนที่เป็นสาระสำคัญของ วิชชาชุมชนวิทยา การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม และการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ ทั้งที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และตัวอย่างการปฏิบัติจัดการงานพัฒนาที่ข้าพเจ้าดำเนินการเกิดผลดีทางการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรมสืบเนื่องมาในช่วงเวลา ๒๕ ปีที่ผ่านมา ได้แก่ **กระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process : archaeopen)** และ**กระบวนการพิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment Process : museopen)**

ชื่อหนังสือ **วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY** ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษเป็นคำที่ข้าพเจ้าประดิษฐ์ขึ้นใหม่เอี่ยมเมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว และในเนื้อหาของหนังสือยังมีคำศัพท์ใหม่ๆแปลกๆที่ผู้อ่านไม่คุ้นชิน ไม่เคยได้ยิน ไม่เคยมีในตำราฝรั่งหรือในข้อเขียนและคำสอนของนักวิชาการกระแสหลักในประเทศไทย ไม่เคยมีในพจนานุกรมฉบับใดมาก่อน เห็นแล้วอาจจะเข้าใจยากกสักหน่อย แต่ถ้าเข้าใจได้ก็จะดียิ่งนัก ซึ่งจริงๆแล้วข้าพเจ้าก็ตั้งคำศัพท์ทางวิชาการใหม่ๆแปลกๆมาตั้งแต่พ.ศ. ๒๕๔๒ เมื่อเริ่มเป็นอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และทุกวันนี้**คำที่เป็นตัวตนทางวิชาการ (academic signature) ของข้าพเจ้าก็คือคำว่า โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology** ที่ผ่านมาคำนี้ วิชานี้ก็ไม่มีสังกัดชัดเจนว่าอยู่สายไหน สาขาวิชาไหน ศาสตร์ไหน ยังวิ่งวนอยู่ตามชายขอบของศาสตร์ใหญ่ๆทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สายสังคมศาสตร์อย่างสังคมวิทยา มานุษยวิทยา เขาก็ไม่ใคร่เต็มใจรับเข้าเป็นพวก โบราณคดียิ่งแล้วกันไปใหญ่ ท่าทางไม่เอาแนวนี้เลย ข้าพเจ้าพยายามบอกว่าเป็นวิชาย่อยในสาขาการพัฒนาชุมชน ในวิชาสังคมวิทยา มากกว่าสาขาโบราณคดี แต่ผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติเวลาท่านพิจารณาให้รางวัลผลงานวิจัย และรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติท่านก็เอาไปจัดอยู่ในกลุ่มสาขาปรัชญาบ้าง สังคมวิทยาบ้าง แต่ปรากฏการณ์ที่เป็นประจักษ์ก็คือ งานวิจัยกระบวนการโบราณคดีชุมชน ก่อให้เกิดผลดีแก่ทั้งด้านการพัฒนาชุมชน และเกิดผลได้มีความก้าวหน้าทางโบราณคดีไปพร้อมๆกันด้วย และข้าพเจ้าได้รับการยอมรับจากผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาให้รางวัลทั้งสองสาขา คือเป็นได้ทั้งสองสาขานั่นแหละ

ข้าพเจ้ามีครูในทางวิชาการไม่มาก อ่านหนังสือและตำราฝรั่งน้อย ไม่เก่งภาษาอังกฤษ **ส่วนมากอ่านและฟังธรรมะบรรยายของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ และเรียนรู้จากการทรง**

งานพัฒนาที่เรียกว่า “ครองแผ่นดินโดยธรรม” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในหลวงรัชกาลที่ ๙ แล้วเกิดศรัทธาสมาทานอัญเชิญแนวคิดและวิธีปฏิบัติจัดการงานภาวนาภายใน (พัฒนาจิตวิญญาณ) ของท่านอาจารย์พุทธทาส แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ที่ปฏิบัติจัดการทั้งภายนอกและภายใน(วัตถุ+จิตใจ) มาใช้ในชีวิตวิชาการและชีวิตปกติประจำวัน คิดตามทำตามอย่างเพลิดเพลิน แล้วก็ **เพลิน (P-L-E-R-N)** เสียจนไม่สนใจที่จะต้องไปเอาแบบอย่างแนวคิดทฤษฎีฝรั่งมังค่าที่นักวิชาการ นักพัฒนาไทยส่วนมากหลงเพ้อละเมอฝันเอามาใช้เรียนใช้สอนใช้เป็นแนวทางปฏิบัติจัดการงานพัฒนากันครึกโครม แต่ด้วยเหตุที่ไม่เจนจัดชัดแจ้งมากพอเพราะยังทั้งโง่และโลภจึงทำให้ทั้งตัวนักวิชาการและผลงานจำนวนไม่น้อยล้มลุกคลุกคลาน ที่ร้ายแรงก็คือเมื่อผู้จบการศึกษานำคำสอนที่เกิดจากความโง่และโลภไปใช้ในการพัฒนาด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจของประเทศ ไม่มีอะไรดีขึ้นเลยแต่กลับนำพาประชาชนและประเทศชาติเข้ารกเข้าพง ลงหุบลงเหวดำดิ่งจนโงหัวไม่ขึ้นกันอย่างที่เห็นๆกันทุกวันนี้

ข้าพเจ้าเริ่มแสดงความเห็นเรื่อง **วิชชาชุมชนวิทยา (Communitology)** ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๕ ขณะที่เป็นศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยพิจารณาเห็นว่าวิชาการพัฒนาชุมชน (Community Development : CD) ที่มีการเรียนการสอนกันอยู่ในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยและทั่วโลกยังมีสถานะเป็นเพียง วิธีการ (means) อย่างหนึ่งในงานสังคมสงเคราะห์ หรือไม่ก็เป็นแค่เทคนิควิธีในการทำงานกับกลุ่มคนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งของนักพัฒนา นักปกครอง นักสังคมศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ แพทย์ สถาปนิก นักส่งเสริมการเกษตร นักการเมือง ฯลฯ เท่านั้น แต่จากประสบการณ์การทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม โบราณคดีชุมชน พิพิธภัณฑ์บริบาล การจัดการมรดกวัฒนธรรม การจัดการความรู้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม ที่เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้เป็นผู้นำในการสร้างความเป็นชุมชน ก็พบว่า การพัฒนาชุมชน : Community Development : CD ที่บูรณาการกับการจัดการมรดกวัฒนธรรม : Cultural Heritage Management : CHM มีคุณลักษณะครบถ้วนในการเป็นศาสตร์การปฏิบัติพัฒนาที่มีทั้งแนวคิดทฤษฎี (theory) หลักการ (principle) เป้าหมาย (end) และวิธีปฏิบัติพัฒนา (means) โดยเฉพาะในประเทศไทยที่มีผู้นำทางการพัฒนาจำนวนมากได้สร้างบทเรียนด้านการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม ทั้งการพัฒนาภายนอก (วัตถุ-กายภาพ-ทางโลก-โลกิยะ) และการภาวนาภายใน (คุณภาพ-คุณธรรม-โลกุตระ) เป็นแบบอย่างที่ดีมากมาย สามารถถอดบทเรียนนำมาสังเคราะห์สร้างสรรค์เป็นศาสตร์ใหม่ที่เรียกว่า **“วิชชาชุมชนวิทยา : COMMUNITOLOGY”** ได้

ในทางปฏิบัติ ข้าพเจ้าใช้เวลา ๑๐ กว่าปี ในการศึกษา ประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์สร้างสรรค์วิชชาชุมชนวิทยาตาม**กระบวนทัศน์อริยสัจวิธี** หาคำตอบจนครบ ๔ คำถาม **คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร?** และ **โดยวิธีใด?** นำแนวคิดและประสบการณ์ตัวอย่างไปนำเสนอในการบรรยายในโอกาสต่างๆมากกว่าสิบครั้ง นำส่วนที่ยังบกพร่องไม่ชัดเจนกลับมาแก้ไขปรับปรุงเขียนเอกสารเป็นต้นฉบับหนังสือไว้นับสิบๆร่างยาวบ้างสั้นบ้าง แต่ก็ยังไม่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการเพราะส่วนที่เป็นหัวใจของเรื่องคือ สาระสำคัญของคำว่าวิชชาชุมชนวิทยา ยังไม่ชัดเจน การแก้ไขปรับปรุงได้ทำซ้ำแล้วซ้ำอีก จนมั่นใจในความเป็นไปได้ระดับหนึ่งว่าน่าจะนำวิชชา

ชุมชนวิทยาไปเปิดสอนในหลักสูตรด้านการพัฒนาชุมชน หรือหลักสูตรที่เกี่ยวข้องในสถาบันอุดมศึกษาได้แล้ว

ใน พ.ศ. ๒๕๖๔ ข้าพเจ้าได้รับเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิวิพากษ์หลักสูตร ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๖๔) ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ข้าพเจ้าได้ให้คำแนะนำว่า ผมเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องสร้างและพัฒนาวิชา ชุมชนวิทยา (community science) ขึ้นมาใหม่ให้เป็นวิชาหลัก เป็นวิชาบังคับพื้นฐานวิชาแรกๆที่สอนให้ผู้เรียนได้รู้+เข้าใจ+ประทับใจ ในความหมาย(ต่างๆ) มิติ (ต่างๆ) คุณค่า ความสำคัญ คุณลักษณะ รูปแบบ เป้าหมาย วิธีการและกระบวนการของชุมชน **คืออะไร (meaning) มาจากอะไร (rationale-why community is the must) เพื่ออะไร (end) โดยวิธีการใด (means)** ก่อนที่จะไปเรียนรู้เรื่องเทคนิควิธีการพัฒนา และประสบการณ์อื่นๆ

คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรได้รับคำแนะนำไปพัฒนารายวิชา HCD0103 ชุมชนวิทยา (Community Science) 3(3-0-6) ความรู้ ความเข้าใจ ความประทับใจในความหมาย ความสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชน ที่มา มิติ คุณค่า ความสำคัญ คุณลักษณะ รูปแบบ เป้าหมาย หลักการ เทคนิค วิธีการ และกระบวนการของชุมชน ประสบการณ์และกระบวนการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมอย่างสันติภาพ อันเป็นฐานสำคัญในงานพัฒนาชุมชน เป็นวิชาบังคับพื้นฐานทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนาชุมชน และได้เปิดสอนรายวิชา HCD0103 ชุมชนวิทยา ในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๔ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ และภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๗ ไปแล้ว

ในปีเดียวกัน (พ.ศ.๒๕๖๔) คณะกรรมการจัดทำหลักสูตร ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาการจัดการภูมิวัฒนธรรมและสังคม (หลักสูตรใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๔) ของวิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้พัฒนารายวิชา กสว 122 ชุมชนวิทยา (Community Science) 3(3-0-6) ความรู้ ความเข้าใจ ความหมาย ความสำคัญ ที่มาของความสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชนในมิติวัฒนธรรมและสังคม การก่อเกิด พลวัต คุณลักษณะ ประเภท โครงสร้าง รูปแบบของชุมชนในประวัติศาสตร์มนุษย์ การอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ อันเป็นฐานสำคัญในการจัดการภูมิวัฒนธรรมและสังคม เป็นวิชาบังคับพื้นฐานของหลักสูตร โดยได้เปิดสอนรายวิชาดังกล่าวสำหรับนักศึกษาชั้นปีที่ ๑ ในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๔ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ โดยที่ข้าพเจ้ามีส่วนร่วมในการบรรยาย (online) หัวข้อ “วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง” เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ เวลา ๐๙.๐๐-๑๒.๐๐ น. ต่อมาในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ข้าพเจ้ามีส่วนร่วมในการบรรยายที่วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มศว.องครักษ์ จังหวัดนครนายก หัวข้อ วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๕ เวลา ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น. และในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ ข้าพเจ้าบรรยาย (online) หัวข้อ “วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง” เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น. ซึ่งมีการบันทึกการสอนผ่านระบบออนไลน์และนำไปเผยแพร่ในสื่อออนไลน์ YOUTUBE และ FACEBOOK

เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๘ ข้าพเจ้าแสดงปาฐกถาพิเศษหัวข้อ **วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY สรรพศาสตร์บูรณาการในศตวรรษที่ ๒๑** ในการประชุมเครือข่ายพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น และสังคมระดับชาติ (CSD สัมพันธ์) ครั้งที่ ๒๓ ถือว่าเป็นครั้งแรกที่ได้พูดเรื่องวิชชาชุมชนวิทยาอย่างเป็นทางการให้นักพัฒนา อาจารย์ นักวิชาการและนักศึกษาในสายพัฒนาชุมชน พัฒนาท้องถิ่น พัฒนาสังคม การจัดการทางวัฒนธรรม ได้รับรู้และทำความเข้าใจ

เมื่อต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๘ ประธานหลักสูตรพัฒนาชุมชนดุษฎีบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เชิญข้าพเจ้าให้บรรยายหัวข้อ การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ในวิชาสัมมนาประเด็นทางการพัฒนาชุมชนร่วมสมัยในวันอาทิตย์ที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๘ เวลา ๐๙.๓๐-๑๖.๓๐ น.แต่ข้าพเจ้าขอเปลี่ยนไปบรรยายหัวข้อ **วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY** แทน เพราะเป็นเรื่องการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม ที่มีทั้ง วิธีคิดและวิธีปฏิบัติ ที่ข้าพเจ้าสร้างแนวคิดและพิสูจน์ด้วยการวิจัยปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจนเกิดผลที่ยั่งยืนยาวนานมาแล้วถึง ๒๕ ปี และยังก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่สิ้นสุด

เนื่องจากวิชชาชุมชนวิทยายังไม่มีเอกสารให้อ่านและอ้างอิงอย่างเป็นทางการข้าพเจ้าจึงถือโอกาสนี้ทำเอกสารประกอบการบรรยายเป็นหนังสือวิชาการเล่มนี้มีเนื้อหารวมประมาณ ๗๐๐ หน้า ในรูปแบบหนังสือดิจิทัลหรือ E-Book สำหรับแจกให้นักศึกษาปริญญาเอกหลักสูตรพัฒนาชุมชนรุ่นแรกได้เอาไปอ่าน ทำความเข้าใจ อ้างอิง ใช้ประโยชน์กันให้สมกับเป็น **“วิชชาใหม่”** ที่เขียนขึ้นจากประสบการณ์การทำงานวิชาการด้านพัฒนาชุมชนที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเป็นวิชชาที่เกิดขึ้นประเทศไทย มีแต่ในประเทศไทยเท่านั้น ประเทศอื่นยังไม่มีวิชชานี้ แต่ก็เชื่อว่าประเทศอื่นๆจะมีตามมาในไม่ช้า เหมือนกับกรณี **โบราณคดีชุมชน Community Archaeology** ที่ทุกวันนี้กลายเป็นวิชาการกระแสสำคัญของโลก

ข้าพเจ้าอยากเห็น **วิชชาชุมชนวิทยา Communitology** ยกระดับขึ้นเป็นศาสตร์ที่มีทั้งทฤษฎีและวิธีปฏิบัติของตัวเอง ยกระดับขึ้นเป็นร่มใหญ่ของสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน การพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาสังคม มีชื่ออยู่ในระบบสาขาวิชาการของประเทศ มี**หลักสูตรชุมชนวิทยา Communitology** เหมือนกับรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนักวิชาการพัฒนาชุมชนไทยจะยอมรับเอาไปต่อยอดขยายผลให้ครอบคลุมการพัฒนาชุมชนมิติอื่น อย่างเช่น ชุมชนวิทยาการเมือง ชุมชนวิทยาเศรษฐพาณิชย์ ชุมชนวิทยาการศึกษา ชุมชนวิทยาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนวิทยาอุตสาหกรรม ชุมชนวิทยาการท่องเที่ยว ชุมชนวิทยาชาติพันธุ์ ฯลฯ ได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใด

ขอให้ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ได้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ประโยขน์สุข ร่วมกันสืบสานพระปฐมบรมราชโองการ **“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”** ของในหลวงรัชกาลที่ ๙ และตั้งจิตภาวนา พัฒนา ตน ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ท้องถิ่น ชาติพันธุ์ ให้บรรลุทั้ง**ประโยชน์สุข**และ**นิพพานสุข** อันเป็นสภาวะสงบเย็นเป็นประโยชน์ ตามแนวธรรมของ**ในหลวงรัชกาลที่ ๙** และ**ท่านพุทธทาสภิกขุ ผู้เป็นครูของครูชุมชนวิทยา** อย่างสม่ำเสมอโดยพร้อมเพรียงกัน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

บ้านหนังสือโบราณคดีชุมชน : archaeopenbookhouse

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๘

สารบาญ

คำปรารภ

บทนำ มนุษย์เกิดมาทำไม? หน้า ๑

อริยสัจวิธี กระบวนทัศน์เพื่อการมีชีวิตวิชาการที่ง่ายและงาม คือ จาก เพื่อ โดย หน้า ๓

วิชชาชุมชนวิทยา หน้า ๖

ธรรมะ หน้า ๑๗

ชุมชน หน้า ๒๓

การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม หน้า ๖๕

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ปรมปัญญาการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม หน้า ๗๑

การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ หน้า ๑๗๘

กระบวนการโบราณคดีชุมชน หน้า ๒๑๙

กระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน ในมิติของงานวิชาการรับใช้สังคมและการพัฒนา

ผู้จัดการและหน่วยจัดการมรดกวัฒนธรรม ๓ ระดับ หน้า ๒๖๒

สารบาญ (ต่อ)

กระบวนการฟื้นฟูชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาอารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว หน้า ๔๕๓

การหนุนเสริมเพิ่มพลังชุมชนมิติวัฒนธรรมด้วยกระบวนการโบราณคดีชุมชนและพิพิธภัณฑ์บริบาล : งานบริการวิชาการแก่สังคม หน้า ๔๘๖

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น หน้า ๕๔๔

การจัดการเรียนรู้ของเครือข่ายภูมิปัญญาชุมชนศนพิมาย ไหม หมี่ เปล ปุ๋ย หน้า ๕๕๕

ข้อมูลศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และผลงานวิจัยโดยสังเขป หน้า ๖๓๔

เวลาที่อยู่นิ่งๆเพราะถูกปัญหารุมเร้าจนหาทางออกไม่เจอ หรืออยู่นิ่งๆเพราะไม่มีปัญหาอะไรมารบกวน เชื่อว่าหลายคนคงเคยตั้งคำถามแปลกๆกับตัวเองว่า **มนุษย์เกิดมาทำไม? ตัวเราเกิดมาทำไม?**

เมื่อสามสิบกว่าปีก่อน (พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๔๒) ช่วงที่ยังรับราชการเป็นนักโบราณคดีอยู่ในกรมศิลปากร ข้าพเจ้าเฝ้าถามตัวเองด้วยคำถามนี้อยู่เสมอ ถามทุกครั้งก็ตอบตัวเองไม่ได้สักครั้งเดียว ตอบไม่ได้แล้วก็ผ่านเลยไป ไม่ได้พยายามหาคำตอบ เพราะคิดว่าไม่สำคัญ พอผ่านวิกฤตชีวิตไปได้แต่ละครั้งก็ละเลยในการหาคำตอบ ชีวิตวนเวียนอยู่กับความวุ่นวาย แก้เรื่องนี้ได้เดี๋ยวเรื่องใหม่ก็ถาโถมเข้ามาให้ต้องแก้อีก ไม่มีเรื่องก็เที่ยวได้หาเรื่อง (ที่คิดเอาเองว่า “**ดี**”) มาใส่ตัวไม่ได้หยุดได้หย่อน ส่วนมากเรื่องที่คิดว่า “**ดี**” คิดว่า “**ถูกต้อง**” กลับกลายเป็นประเด็นที่กลับมาทำร้ายตัวเองอยู่บ่อยๆ กระนั้นก็ยังไม่สามารถให้คำตอบได้ว่า **เราเกิดมาทำไม? อยู่ไปแล้วจะได้อะไร? เรียนแล้วจะรู้อะไร? รู้แล้วจะเอาไปทำอะไร? ทำอย่างนี้อย่างนั้นแล้วจะได้อะไรบ้าง? ที่ได้มาแล้วนั้นดีจริงหรือเปล่า? จากนี้จะไปไหน? ตายแล้วจะไปไหน? ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ**

มนุษย์เกิดมาเพื่อที่จะได้พบความจริงอันประเสริฐที่ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กฎแห่งอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ หรือกฎของความเป็นเช่นนั้นเอง ผ่านการศึกษาด้วยกระบวนการไตรสิกขา ปัญญา สมาธิ ศีล และการปฏิบัติอริยมรรคแปดประการ เกิด

ความสงบเย็นเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่น ซึ่งสัตว์อื่นที่มีอยู่ในโลกนี้มีศักยภาพไม่พอที่จะทำให้สำเร็จอย่างมนุษย์ได้

นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังเข้าใจอีกว่า

มนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นผู้นำในการทำสิ่งที่ดีที่สุดตามที่มนุษย์ สัตว์ พืช สรรพสิ่งและสรรพสารปรารถนาร่วมกัน

นั่นคือ เป็นผู้นำในการสร้าง “ประโยชน์สุข” ที่หมายถึง การอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพของปัจเจกทั้งหมดทั้งมวล และ กระบวนการที่มนุษย์กระทำเพื่อให้เกิดซึ่งประโยชน์สุขนั้น เรียกว่า การศึกษาเรียนรู้ การฝึก การหัด และการปฏิบัติพัฒนา ที่ดำเนินไปอย่างบูรณาการและพึ่งพิงสัมพันธ์จนเกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ที่เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสารที่เป็นธรรมชาติกายภาพ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์

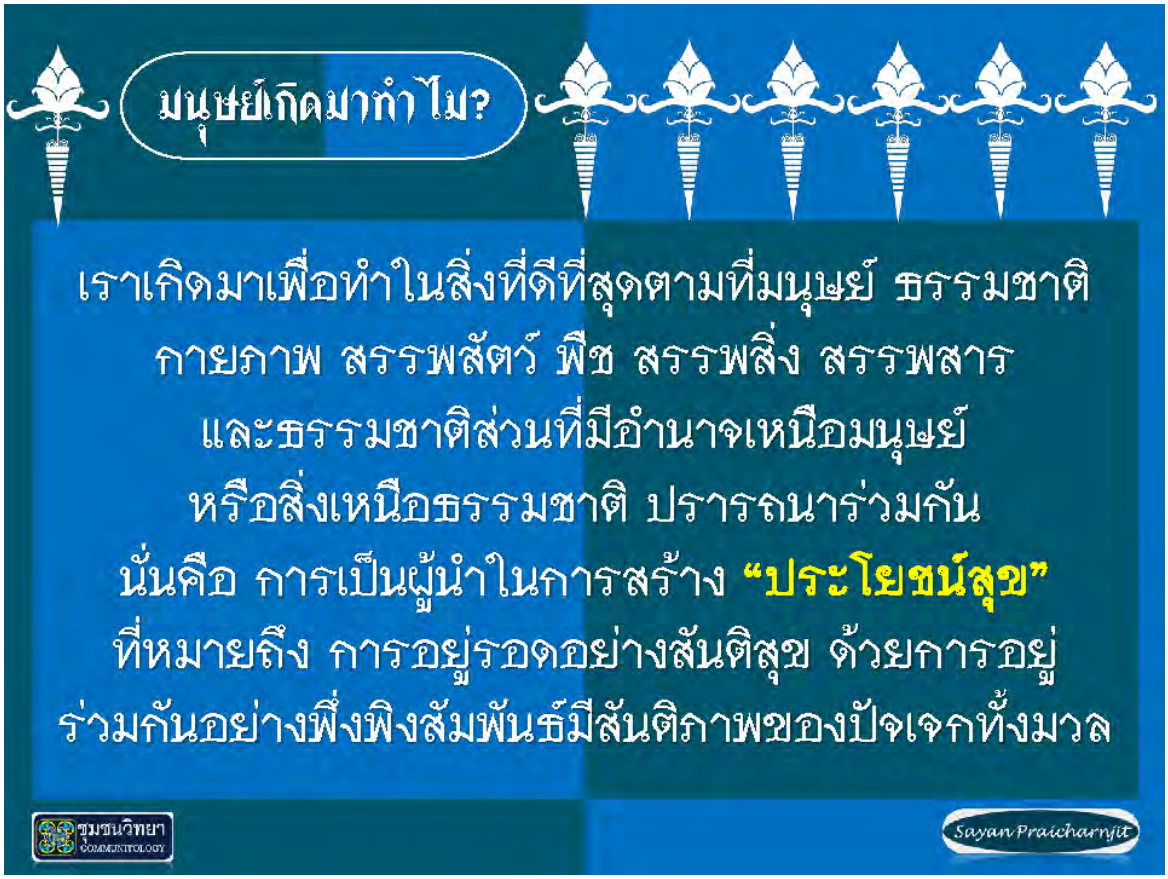

วิธีวิทยาที่ดีที่สุดในการศึกษาวิจัย ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ สภาวะทุกข์ สุข มนุษย์ ธรรมชาติ กายภาพ สิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สรรพสิ่ง สรรพสาร และสภาวะต่างๆ คือ **อริยสัจวิธี (ariyasatja methodology)** ที่เจ้าชายสิทธัตถะใช้ในการวิจัยเรื่องทุกข์ ค้นพบความจริงที่เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ได้สิ่งที่ดีเป็นวิธีดับทุกข์ คือ อริยมรรคแปดประการ เพียรปฏิบัติจนประสบความสำเร็จบรรลุอริยธรรมเกิดสภาวะดับทั้งทุกข์และสุขโดยสิ้นเชิง คือ นิพพาน

อริยสัจวิธี มีคำถามสำคัญ ๔ คำถาม ได้แก่ **คือ จาก เพื่อ โดย**

(๑) **คือ อะไร?** คำถามนี้ช่วยให้สามารถเข้าถึง **ความหมาย** ด้วยคำถามว่า **สิ่งนี้/สิ่งนั้นคืออะไร?**

(๒) **จาก อะไร?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึง**ที่มา**ของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ให้รู้ว่าสิ่งนี้/สิ่งนั้นมาจากเหตุปัจจัยใด? ทำไมต้องเป็นเช่นนี้/ทำไมต้องเป็นเช่นนั้น อะไรเป็นเหตุปัจจัยกำหนดให้ต้องเป็นเช่นนี้/เช่นนั้น

(๓) **เพื่อ อะไร?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึง**ที่ไป**ของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ว่ามีมีจุดมุ่งหมายใด? มีและเป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดอะไร? แบบไหน? อย่างไหน?

(๔) **โดย วิธีใด?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจว่าจะสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุด**โดยวิธีใด** ได้บ้าง?

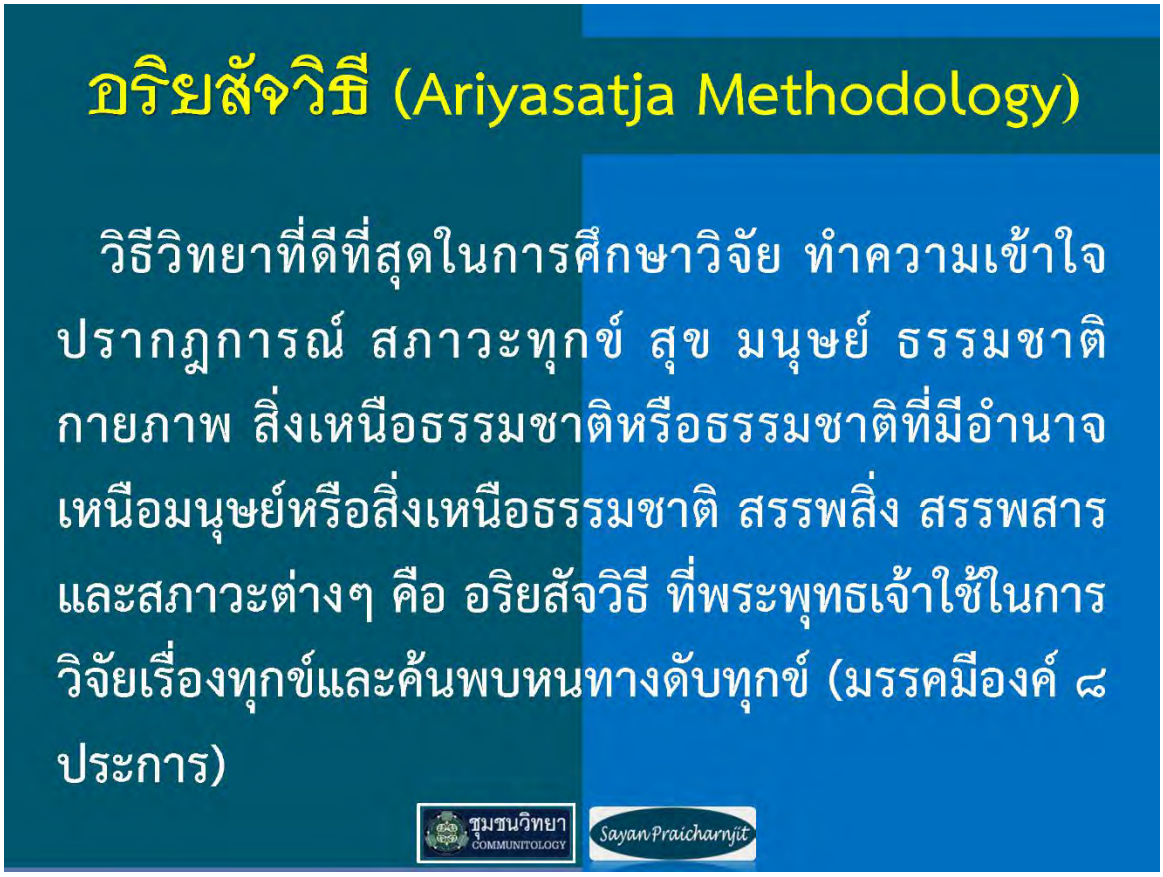
อริยสัจวิธี (Ariyasatja Methodology)
วิธีวิทยาที่ดีที่สุดในการศึกษาวิจัย ทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์ สภาวะทุกข์ สุข มนุษย์ ธรรมชาติ กายภาพ สิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ สรรพสิ่ง สรรพสาร และสภาวะต่างๆ คือ อริยสัจวิธี ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการวิจัยเรื่องทุกข์และค้นพบหนทางดับทุกข์ (มรรคมีองค์ ๘ ประการ)
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

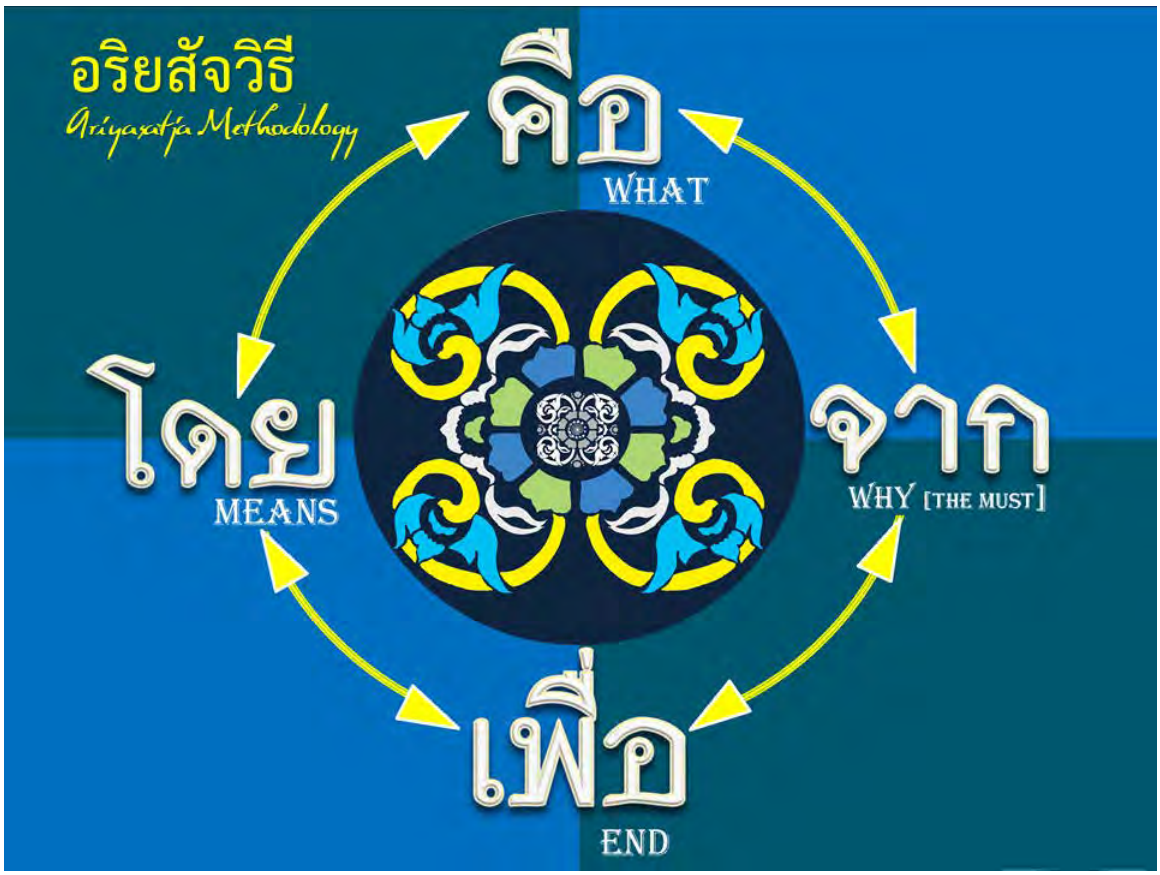
อริยสัจวิธี
Ariyasatja Methodology
คือ
WHAT
จาก
WHY [THE MUST]
เพื่อ
END
โดย
MEANS

อริยสัจวิธี
Ariyasatja Methodology
คือ
ต้องรู้ว่า สิ่งนี้คืออะไร? เป็นอะไร ?
อย่างไร?
WHAT
โดย
MEANS
ต้องรู้ว่า สิ่งนี้โดยวิธีใด?
รู้ว่าจะไปสู่สภาวะที่ปราศจาก
ปัญหานั้นได้อย่างไรบ้าง ?
จาก
WHY [THE MUST]
ต้องรู้ว่า สิ่งนี้มาจากอะไร?
รู้ว่าอะไรที่เป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิด
สิ่งนี้ สภาวะนี้หรือทำให้สิ่งนี้/
สภาวะนี้ดับสูญ
เพื่อ
END
ต้องรู้ว่า สิ่งนี้เพื่ออะไร? : รู้ถึงสภาวะที่
ปราศจากปัญหานั้นโดยสิ้นเชิงว่าเป็นอะไร?
อย่างไร?
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnyit

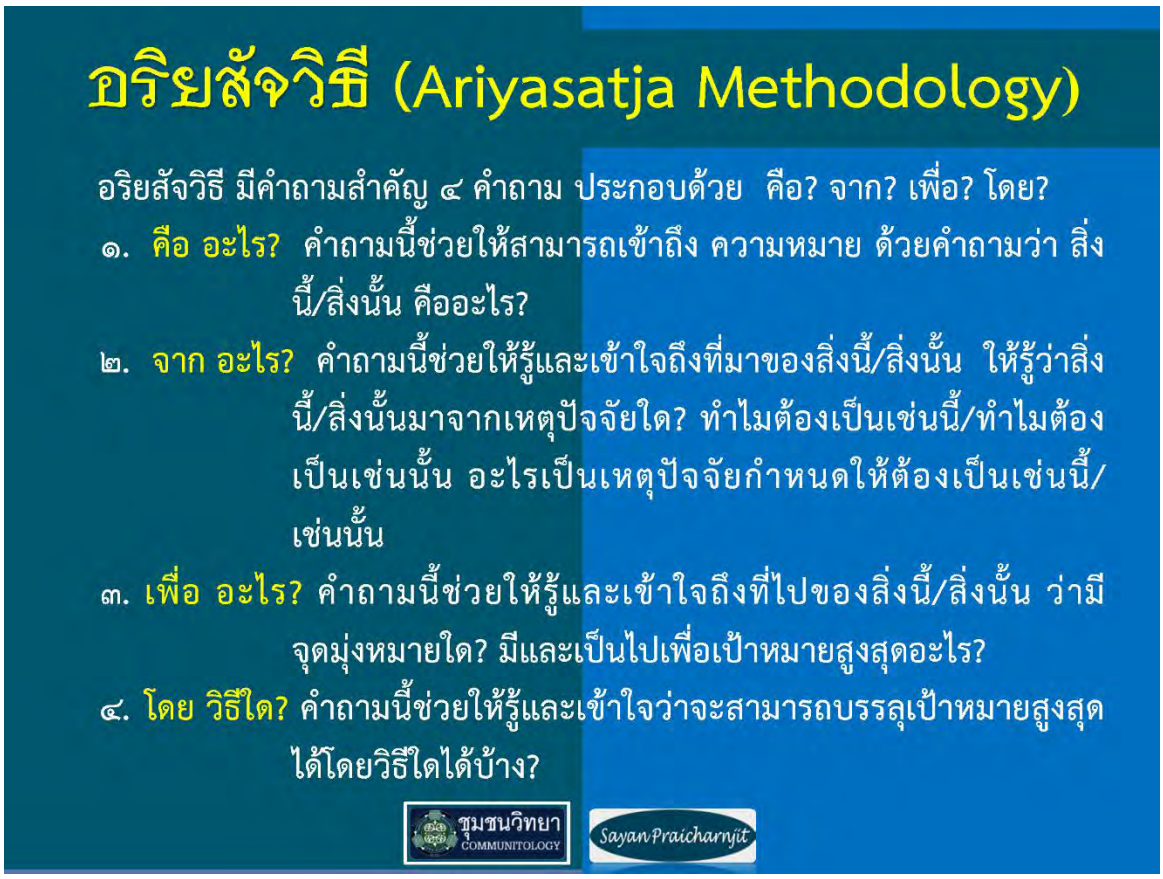
อริยสัจวิธี (Ariyasatja Methodology)
อริยสัจวิธี มีคำถามสำคัญ ๔ คำถาม ประกอบด้วย คือ? จาก? เพื่อ? โดย?
๑. คือ อะไร? คำถามนี้ช่วยให้สามารถเข้าถึง ความหมาย ด้วยคำถามว่า สิ่งนี้/สิ่งนั้น คืออะไร?
๒. จาก อะไร? คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึงที่มาของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ให้รู้ว่าสิ่งนี้/สิ่งนั้นมาจากเหตุปัจจัยใด? ทำไมต้องเป็นเช่นนี้/ทำไมต้องเป็นเช่นนั้น อะไรเป็นเหตุปัจจัยกำหนดให้ต้องเป็นเช่นนี้/เช่นนั้น
๓. เพื่อ อะไร? คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึงที่ไปของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ว่ามีจุดมุ่งหมายใด? มีและเป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดอะไร?
๔. โดย วิธีใด? คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจว่าจะสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้โดยวิธีใดได้บ้าง?
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnyit

ข้าพเจ้า(สายันต์ ไพรชาญจิตร์) เริ่มแสดงความเห็นเรื่อง**วิชชาชุมชนวิทยา (Communitology / Community Science)** ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๕ ขณะที่เป็นศาสตราจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้วยพิจารณาเห็นว่า**วิชาการพัฒนาชุมชน (Community Development : CD)** ที่มีการเรียนการสอนกันอยู่ในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยและทั่วโลกยังมีสถานะเป็นเพียง **วิธีการ (means)** อย่างหนึ่งในงานสังคมสงเคราะห์ หรือไม่ก็เป็นแค่เทคนิควิธีในการทำงานกับกลุ่มคนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งของนักพัฒนา นักปกครอง นักสังคมศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ แพทย์ สถาปนิก นักส่งเสริมการเกษตร นักการเมือง ฯลฯ เท่านั้น แต่จากประสบการณ์การทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม โบราณคดีชุมชน พิพิธภัณฑ์บริบาล การจัดการมรดกวัฒนธรรม การจัดการความรู้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม ที่เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้

เป็นผู้นำในการสร้างความเป็นชุมชน ก็พบว่า **การพัฒนาชุมชน : Community Development : CD** ที่บูรณาการกับ**การจัดการมรดกวัฒนธรรม : Cultural Heritage Management : CHM** มีคุณลักษณะครบถ้วนในการเป็นศาสตร์การปฏิบัติพัฒนาที่มีทั้งแนวคิดทฤษฎี (theory) หลักการ (principle) เป้าหมาย (end) และวิธีปฏิบัติพัฒนา (means) โดยเฉพาะในประเทศไทยที่มีผู้นำทางการพัฒนาจำนวนมากได้สร้างบทเรียนด้านการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม ทั้งการพัฒนาภายนอก (วัตถุ-กายภาพ-ทางโลก-**โลกิยะ**) และการพัฒนาภายใน (คุณภาพ-คุณธรรม-**โลกุตระ**) เป็นแบบอย่างที่ดีมากมาย สามารถถอดบทเรียนนำมาสังเคราะห์สร้างสรรค์เป็นศาสตร์ใหม่ที่เรียกว่า “**วิชชาชุมชนวิทยา : COMMUNITOLOGY**” ได้

ในทางปฏิบัติ ข้าพเจ้าใช้เวลา ๑๐ กว่าปีในการศึกษา ประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์สร้างสรรค์วิชชาชุมชนวิทยาตามกรอบคิด **อริยสัจวิธี** หาคำตอบจนครบ ๔ คำถาม **คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร?** และ **โดยวิธีใด?** นำแนวคิดและประสบการณ์ตัวอย่างไปนำเสนอในการบรรยายในโอกาสต่างๆมากกว่าสิบครั้ง นำส่วนที่ยังบกพร่องไม่ชัดเจนกลับมาแก้ไขปรับปรุง เขียนเอกสารเป็นต้นฉบับหนังสือไว้นับสิบๆร่าง แต่ก็ยังไม่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการเพราะส่วนที่เป็นหัวใจของเรื่องคือ **สาระของคำว่าวิชชาชุมชนวิทยา** ยังไม่ชัดเจน การแก้ไขปรับปรุงได้ทำซ้ำแล้วซ้ำอีก จนมั่นใจในความเป็นไปได้ระดับหนึ่งว่าน่าจะนำ**วิชชาชุมชนวิทยา**ไปเปิดสอนในหลักสูตรด้านการพัฒนาชุมชน หรือหลักสูตรที่เกี่ยวข้องในสถาบันอุดมศึกษาได้แล้ว

ปี ๒๕๖๔ ข้าพเจ้าได้รับเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิวิพากษ์หลักสูตร **ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน** (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๖๔) ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ข้าพเจ้าได้ให้คำแนะนำว่า

ผมเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องสร้างและพัฒนาวิชา ชุมชนวิทยา (community science) ขึ้นมาใหม่ ให้เป็นวิชาหลัก เป็นวิชาบังคับพื้นฐานวิชาแรกๆที่สอนให้ผู้เรียนได้รู้+เข้าใจ+ประทับใจ ในความหมาย(ต่างๆ) มิติ(ต่างๆ) คุณค่า ความสำคัญ คุณลักษณะ รูปแบบ เป้าหมาย วิธีการและกระบวนการของชุมชน คืออะไร (meaning) มาจากอะไร (rationale-why community is the must) เพื่ออะไร (end) โดยวิธีการใด (means) ก่อนที่จะไปเรียนรู้เรื่องเทคนิควิธีการพัฒนา และประสบการณ์อื่นๆ

คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรได้รับคำแนะนำไปพัฒนารายวิชา ***HCD๐๑๐๓ ชุมชนวิทยา (Community Science) ๓(๓-๐-๖) ความรู้ ความเข้าใจ ความประทับใจในความหมาย ความสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชน ที่มา มิติ คุณค่า ความสำคัญ คุณลักษณะ รูปแบบ เป้าหมาย หลักการ เทคนิค วิธีการ และกระบวนการของชุมชน ประสบการณ์และกระบวนการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมอย่างสันติภาพ อันเป็นฐานสำคัญในงานพัฒนาชุมชน*** เป็นวิชาบังคับพื้นฐานทฤษฎีและแนวคิดการพัฒนาชุมชน และได้เปิดสอนรายวิชา **HCD๐๑๐๓ ชุมชนวิทยา** ในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๔ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ ไปแล้ว

ในปีเดียวกัน (๒๕๖๔) คณะกรรมการจัดทำหลักสูตร **หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาการจัดการภูมิวัฒนธรรมและสังคม** (หลักสูตรใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๔) ของวิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้พัฒนารายวิชา ***กสว ๑๒๒ ชุมชนวิทยา (Community Science) ๓(๓-๐-๖) ความรู้ ความเข้าใจ ความหมาย ความสำคัญ ที่มาของความสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชนในมิติวัฒนธรรมและสังคม การก่อเกิด พลวัต คุณลักษณะ ประเภท โครงสร้าง รูปแบบของชุมชนในประวัติศาสตร์มนุษย์ การอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ อันเป็นฐานสำคัญในการจัดการภูมิวัฒนธรรมและสังคม*** เป็นวิชาบังคับพื้นฐานของหลักสูตร โดยได้เปิดสอนรายวิชาดังกล่าวสำหรับนักศึกษาชั้นปีที่ ๑ ในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๔ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ โดยที่ข้าพเจ้ามีส่วนร่วมในการบรรยาย (online) หัวข้อ **“วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง** เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ เวลา ๐๙.๐๐-๑๒.๐๐ น. ต่อมาในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๕ ข้าพเจ้ามีส่วนร่วมในการบรรยายที่วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มศว.องครักษ์ จังหวัดนครนายก หัวข้อ **วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง** เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๕ เวลา ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น. และในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๖๖ ข้าพเจ้าบรรยาย (online) หัวข้อ **“วิชชาชุมชนวิทยา : ศาสตร์เพื่อการจัดการภูมิสังคมและวัฒนธรรมสู่สังคมพอเพียง”** เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ เวลา ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น.

วิชชาชุมชนวิทยา เป็นสรรพศาสตร์บูรณาการที่ประกอบด้วยหลักการ วิธีการ กระบวนการของวิชาชุมชนศึกษา (Community Studies) วิชาการพัฒนาชุมชน (Community Development) วิชาการพัฒนาสังคม (Social Development) วิชาวัฒนธรรมวิทยา (Culturology) วิชาการจัดการทางวัฒนธรรม (Cultural Management) วิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) วิชาโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology ; archaeopen) วิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) และวิชาพิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment ; museopen)

วิชชาชุมชนวิทยา ศึกษาเกี่ยวกับชีวิตทางชุมชน กระบวนการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพในสภาวะที่เป็นองค์รวมแห่งความสัมพันธ์อันเกื้อกูล พึ่งพิงสัมพันธ์ มีเมตตาไมตรีทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมและระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ รวมถึงการปฏิบัติพัฒนาสร้างสรรค์ และสืบสานสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชนให้ยั่งยืนด้วยกระบวนการและวิธีการที่เหมาะสมตามกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ (Law of Interdependence) ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

วิชชาชุมชนวิทยา ให้ความสำคัญในเรื่อง **การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Cultural Community Development : CCD)** และ **การจัดการมรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Management : CHM)**

คือ
WHAT is Communitology ?
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
วิชชาในกลุ่มวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ริเริ่มขึ้นมาใน พ.ศ. ๒๕๕๕ ระหว่างเป็นอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เป็นสรรพศาสตร์ประกอบด้วยหลักการ วิธีการ กระบวนการของวิชาชุมชนศึกษา (Community Studies) วิชาการพัฒนาชุมชน (Community Development) วิชาการพัฒนาสังคม (Social Development) วิชาวัฒนธรรมวิทยา (Culturology) วิชาการจัดการทางวัฒนธรรม (Cultural Management) วิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) วิชาโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology ; archaeopen) วิชาพิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment ; museopen) และวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History)

คือ
WHAT is Communitology ?
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
สรรพศาสตร์บูรณาการ
Integrative science
องค์รวมของวิชชาที่เกิดจากการนำส่วนดีของวิชาการสาขาต่างๆที่มีอยู่เดิมมาหลอมรวมเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างหลักการองค์ความรู้ วิธีการ กระบวนการ ทักษะปฏิบัติจัดการให้บรรลุความมุ่งหมายของกิจการใหม่ๆ ที่วิชาการสาขาใดสาขาหนึ่งเพียงสาขาเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้บรรลุความมุ่งหมายได้ครบถ้วนสมบูรณ์ อาจจะเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สรรพศาสตร์บูรณาการ

คือ
WHAT is Communitology ?
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
สรรพศาสตร์บูรณาการ
Integrative science
• ชุมชนศึกษา (Community Studies)
• การพัฒนาชุมชน (Community Development)
• การพัฒนาสังคม (Social Development)
• วัฒนธรรมวิทยา (Culturology)
• การจัดการทางวัฒนธรรม (Cultural Management)
• มานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology)
• โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology)
• พิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment)
• ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History)
วิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

คือ
WHAT is Communitology ?
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
เป็นวิชชาที่ให้ความสำคัญ 2 เรื่องที่เป็นมรรควิธีในการพัฒนา
การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม
Cultural Community Development : CCD
การจัดการมรดกวัฒนธรรม
Cultural Heritage Management : CHM

WHY Communitology is the must?
จาก
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ด้วยเห็นว่า“ชุมชน”เป็นเรื่องใหญ่ที่ทุกสาขาวิชาการและวิชาชีพใช้เป็นพื้นที่ทำงานศึกษา วิจัย พัฒนา บริหาร จัดการ แต่ไม่มีวิชาการเฉพาะที่เหมาะสมทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติพัฒนาในการศึกษาระดับต่างๆ วิชาการพัฒนาชุมชนที่มีการเรียนการสอนกันอยู่ในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยและทั่วโลกยังมีสถานะเป็นเพียงวิธีการอย่างหนึ่งในงานสังคมสงเคราะห์ หรือไม่ก็เป็นเพียงเทคนิควิธีในการทำงานกับกลุ่มตนของนักพัฒนา นักสังคมศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ แพทย์ นักการสาธารณสุข นักปกครอง สถาปนิก นักส่งเสริมการเกษตร นักการเมือง ฯลฯ เท่านั้น
Sayan Praicharnjit

เพื่อ
วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
What is the END of Communitology?
เพื่อให้เป็น“วิชชา” เฉพาะสำหรับการศึกษา วิจัย สร้างองค์ความรู้ ทำความเข้าใจ ปฏิบัติ พัฒนา สร้างสรรค์แนวคิดทฤษฎีและวิธีปฏิบัติจัดการที่ดีและวิธีปฏิบัติจัดการที่เหมาะสมจนเกิดภูมิปัญญาสำหรับการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีประโยชน์สุขอย่างยั่งยืน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือสภาวะที่เรียกว่า “ประโยชน์สุข”
วิชชา หมายถึง ความรู้ที่ใช้ดับทุกข์ได้
Sayan Praicharnjit

เป้าหมาย (end) ของวิชชาชุมชนวิทยา เพื่อให้เป็น **“วิชชา”** เฉพาะสำหรับการศึกษา วิจัย สร้างองค์ความรู้ ทำความเข้าใจ ปฏิบัติ พัฒนา สร้างสรรค์แนวคิดทฤษฎี ค้นหาวิธีปฏิบัติจัดการที่ดีและวิธีปฏิบัติจัดการที่เหมาะสมจนเกิดภูมิปัญญาสำหรับการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีประโยชน์สุขอย่างยั่งยืน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

วิธีการ (means) ของวิชชาชุมชนวิทยา ได้แก่ การศึกษา วิจัย พัฒนา ปฏิบัติ จัดการ ชีวิตทางชุมชน กระบวนการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพในสภาวะที่เป็นองค์รวมแห่งความสัมพันธ์อันเกื้อกูล พึ่งพิงสัมพันธ์ มีเมตตาไมตรี ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ปฏิบัติการงานพัฒนา สร้างสรรค์ และสืบสานสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชนให้ยั่งยืนด้วยกระบวนการและวิธีการที่เหมาะสมตามกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ (law of interdependence) ที่เป็นกฎธรรมชาติ

วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
มิศาสนธรรมเรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท Interdependency
และแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
เป็นทฤษฎีอำนวยการ
Facilitative Theory
Sayan Praicharnyit

วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
ธรรมะอำนวยการ
การพึ่งพิงสัมพันธ์
Interdependency
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท

พุทธธรรม พุทธทาส
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท
สิ่งทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย
มีวิถีชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
เมื่อเหตุปัจจัยสูญ(ดับ)สิ่งนั้นๆจึงสูญ(ดับ)
เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่พึ่งพิงสัมพันธ์กัน
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

พุทธธรรม พุทธทาส
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท
สายเกิด
เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เพราะมีสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัย สิ่งใหม่จึงเกิดขึ้น
เพราะมีสิ่งที่เกิดใหม่เป็นปัจจัย
สิ่งที่ใหม่กว่าจึงเกิดขึ้น
สรรพสิ่งไหลไป ไหลไป ฯฯฯฯ ตามเหตุปัจจัย
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

พุทธธรรม
พุทธทาส
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท
สายดับ
เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงดับลง
สรรพสิ่งดับลงตามเหตุปัจจัย
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
หลักสูตร
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY / COMMUNITY SCIENCE
วิชาเอก 3 Levels 3 Keywords
การพัฒนาชุมชน
COMMUNITY DEVELOPMENT
ระดับชุมชน-Micro
พัฒนา-Development
นวัตกรรมสังคม
SOCIAL INNOVATION
ระดับสังคม-Macro
สร้างสรรค์-Creation
การจัดการทางวัฒนธรรม
CULTURAL MANAGEMENT
ระดับวัฒนธรรม-Universe
จัดการ - Management
การศึกษาสัมบูรณ์สร้างบัณฑิตที่สมบูรณ์

ธรรมะ
Dhamma

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ธรรมะ
Dhamma
สี่(๔)ความหมาย
ธรรมชาติ
กฎธรรมชาติ
การปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ : หน้าที่
ผลของการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ
Sayan Praicharnyit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ธรรมะ
Dhamma
๑.คือ ธรรมชาติ (Nature)
คือ สิ่งทั้งปวงทั้งหมดไม่ยกเว้นอะไร
เป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นวัตถุ ไม่เป็นวัตถุ
เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ
มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง
เที่ยงแท้ถาวร หรือไม่เที่ยงแท้ถาวรก็ตาม
ทุกอย่าง คือ ธรรมะ
Sayan Praicharnyit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ธรรมะ
Dhamma
๒.คือ กฎธรรมชาติ (Natural Law)
ทุกสิ่งทุกอย่างเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวเอง
กฎของสิ่งทั้งปวง ก็คือ ธรรมะ ที่เราเรียกว่า “ธรรมดา”
คือความเป็นธรรมชาติ คือความเป็นเช่นนั้นเอง
กฎธรรมชาติที่สำคัญสูงสุด ได้แก่
กฎของการพึ่งพิงสัมพันธ์ (Law of Interdependency)
กฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท
Sayan Praicharnyit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ธรรมะ
Dhamma
๓. คือ หน้าที่ (Duty, Relation)
ธรรมะ คือ หน้าที่ที่ต้องมี ต้องกระทำต่อกัน
ระหว่างสรรพสิ่งที่ต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน
ให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง
เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างผาสุก
คือ ความสัมพันธ์อันเกื้อกูลพึ่งพิงสัมพันธ์
Sayan Praicharnjit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ธรรมะ
Dhamma
๔. คือ ผลของหน้าที่ (Output of Duty)
ธรรมะ คือ ผลของการทำหน้าที่ต่อกัน
อย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง
เป็นความสัมพันธ์อันเกื้อกูลพึ่งพิงสัมพันธ์
นั่นก็คือ ประโยชน์สุข (Absolute Happiness)
Sayan Praicharnjit

ธรรมชาติเป็นองค์รวม

สรรพสิ่งในโลกและระบบจักรวาลล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด สรรพชีวิต สรรพสิ่ง เป็นองค์รวมที่ประกอบขึ้นจากปรมานุภาคของสรรพสารแบบเดียวกันอย่างบูรณาการ ต่างกันแต่เรื่องปริมาณและสัดส่วนขององค์ประกอบย่อย ที่รู้กันเป็นพื้นฐานเป็นต้นว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ธาตุโลหะ และจิตวิญญาณ ซึ่งทุกส่วนต่างก็เป็นเหตุปัจจัยของกันและกันตาม **กฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท** ที่ว่า **เมื่อสิ่งนั้นๆมี(เกิด) สิ่งนี้จึงมี(เกิด) เมื่อสิ่งนั้นๆสูญ(ดับ)สิ่งนี้จึงสูญ(ดับ)** และมีวิถีชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (เป็นทุกข์) อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) และ ตถาตา ทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่พึ่งพิงสัมพันธ์กัน มันเป็นเช่นนั้นเอง

สรรพสิ่งเป็นไปตามกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์

สรรพสิ่ง (ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และธาตุต่างๆ) เมื่อมีบูรณการกันในสภาวะที่เหมาะสมเกิดเป็นองค์รวมที่มีชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ และเมื่อขาดบูรณภาพและสัมพันธภาพที่เหมาะสมในภาวะใดภาวะหนึ่งองค์ชีวิตนั้นก็เสื่อมและดับสูญไป หรือไม่ก็แปรเปลี่ยนเวียนไหลกลายรูปไปเป็นสิ่งอื่นๆที่ไม่เหมือนเดิมได้

มนุษย์เป็นผลิตผลอย่างหนึ่งของธรรมชาติ อยู่ในธรรมชาติ มีวิถีของชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่ได้เป็นอิสระแยกออกไปจากสรรพสิ่งอื่นๆในธรรมชาติ เราเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยที่มีพัฒนาการ บูรณาการ และสัมพันธภาพอันเหมาะสมของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ธาตุต่างๆ รวมทั้งจิตวิญญาณ ดังนั้น การมีชีวิตอยู่ของเราก็ต้องอาศัยกระบวนการจัดการให้สัมพันธภาพของสิ่งต่างๆที่กล่าวมาเป็นไปอย่างสมดุล เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี ทำนุบำรุงกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์กันตลอดเวลา

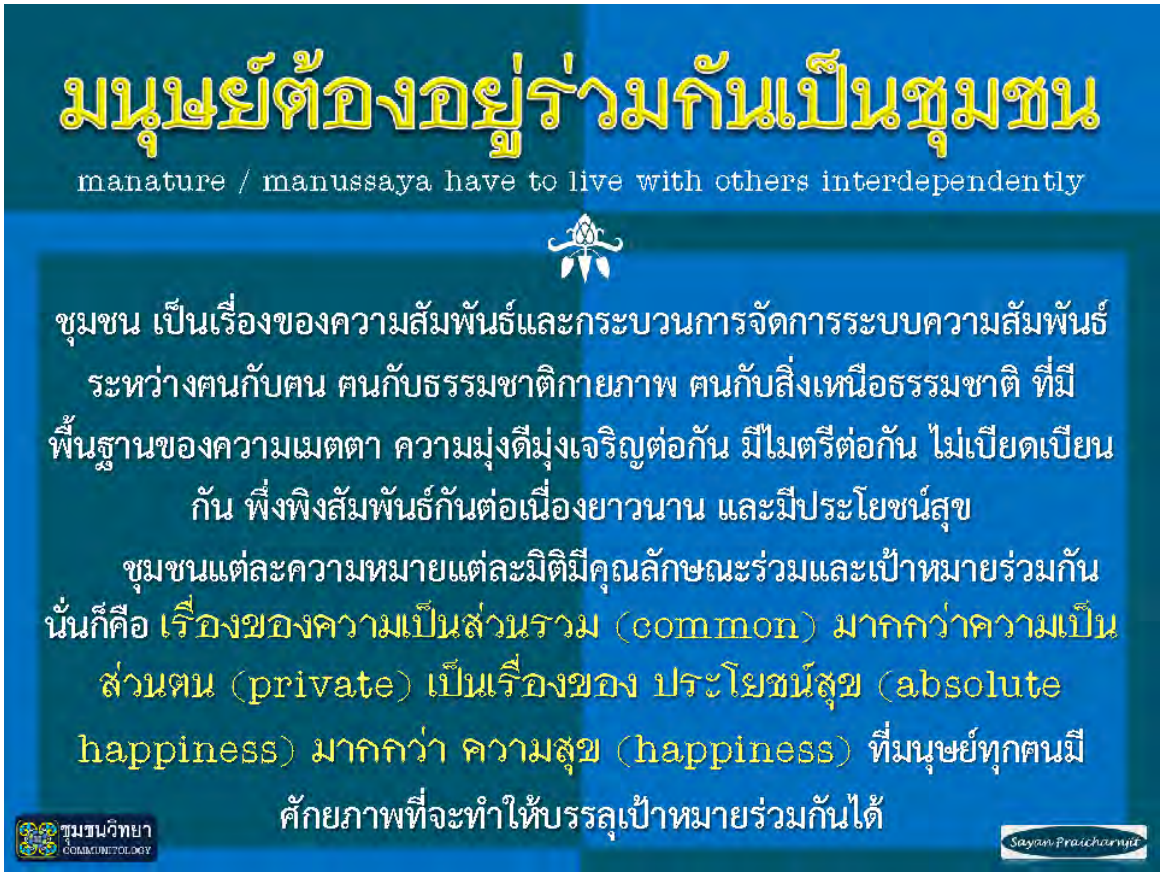
มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน
manature / manussaya have to live with others interdependently
ชุมชน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์และกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติกายภาพ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มีพื้นฐานของความเมตตา ความมุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน มีไมตรีต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน พึ่งพิงสัมพันธ์กันต่อเนื่องยาวนาน และมีประโยชน์สุข
ชุมชนแต่ละความหมายแต่ละมิติมีคุณลักษณะร่วมและเป้าหมายร่วมกัน นั่นก็คือ เรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตน (private) เป็นเรื่องของ ประโยชน์สุข (absolute happiness) มากกว่า ความสุข (happiness) ที่มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันได้
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

พุทธธรรม-พุทธทาส
ทุกอย่าง ต้องเพื่อความดับทุกข์
[มิฉะนั้น ก็เท่าเสีย หรือยังกว่า]
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
คำว่า "ชุมชน" ในปัจจุบัน
มีหลากความหมาย หลายนิยาม
หลากเป้าหมาย หลายเข็มมุ่ง
การพัฒนาชุมชนจึงกระจัดกระจาย
ขึ้นอยู่กับว่าใครชอบความหมายไหน
ใครอยากจะบรรลุเป้าหมายอะไร
Sayan Praicharnjit

ในวิชชาชุมชนวิทยา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม
Community Society Culture
ชาติพันธุ์ ภูมิสังคม
Ethnicity Societal Terra
วัฒนธรรม ท้องถิ่น
Cultural Terra Locality
เป็นเรื่องเดียวกัน เป็นอย่างเดียวกัน
Sayan Praicharnjit

คำว่า **“ชุมชน”** ในปัจจุบันมีหลากความหมาย หลายนิยาม หลากเป้าหมาย หลายเข็มมุ่ง การพัฒนาชุมชนจึงดูกระจัดกระจายไม่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับว่าใครชอบความหมายไหน ใครอยากจะบรรลุเป้าหมายอะไร ไม่ตรงไปตรงมาเหมือน **"ธรรม"**

ศนสอน ศนเรียน ศนทำงานพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรม จึงต้องรู้ว่า ความหมายไหนเป็น **"ธรรม"** หรือใกล้เคียงกับ**"ธรรม"**มากที่สุด ก็เอา**ความหมาย** (meaning-คือ+เป็น)นั้น เอา**เป้าหมายปลายมุ่ง** (ends-นิโรธ) นั้นเป็นตัวตั้ง แล้วหา**วิธีการ** (means-มรรค) ที่เหมาะสมมาปฏิบัติจัดการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายปลายมุ่งมากที่สุด เมื่อนั้นแหละ**"การพัฒนาชุมชน"** จึงจะมีสถานะเป็นวิชชาหรือความรู้ที่ใช้ดับทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

แนวคิดและการปฏิบัติการพัฒนาชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการริเริ่มและดำเนินการโดยชุมชนเป็นทางเลือกในประเทศต่างๆทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยและประเทศที่ประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมอันเกิดจากการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและกำไรเชิงตัวเงินเกินไปจนขาดมิติของการทำนุบำรุง การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน มีการเผชิญหน้ากันระหว่างวิธีคิดและวิธีการปฏิบัติในลักษณะรวมศูนย์อำนาจคิดแทนทำแทน ทำให้ (work for) และสั่งการให้เกิดการพัฒนาจากส่วนบนที่หมายถึงรัฐและรัฐบาล (centralized top-down approach) กับวิธีคิดและวิธีการปฏิบัติที่ริเริ่มและกระทำการโดยชุมชนและภาคประชาชน (community-based approach) ในระดับนโยบายของประเทศไทย เห็นได้ชัดจากความขัดแย้งในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันอังคารที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๐ กรณีการนำเสนอร่างพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์(นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม)ในขณะนั้น แต่ถูกคัดค้านโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย(นายอารีย์ วงศ์อารยะ)และคณะ ทำให้ร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวไม่ผ่านมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในคราวแรก จนเกิดการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน องค์กรชุมชนเรียกร้องให้รัฐบาลพิจารณาใหม่โดยเร็ว ในขณะที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ข้าราชการระดับสูงสายกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงแรงงานซึ่งนิยมกระแสการพัฒนาชุมชนแบบคิดแทนทำแทนสั่งการจากส่วนบนก็คัดค้านร่างพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนอย่างสุดกำลัง นับว่าเป็นปรากฏการณ์การเผชิญหน้าครั้งใหญ่ของทั้งสองวิธีคิดในระดับนโยบายของการพัฒนาประเทศ และแสดงให้เห็นว่าวิธีคิดเรื่องการพัฒนาโดยภาคประชาชน/ชุมชนมีความเข้มแข็งและแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ในขณะที่วิธีคิดคิดและแนวปฏิบัติการพัฒนาแบบรวมศูนย์อำนาจสั่งการจากรัฐและส่วนราชการในลักษณะคิดแทนทำแทนไม่เป็นที่พึงประสงค์ขององค์กรพัฒนาภาคประชาชนและภาคประชาสังคมมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น นักศึกษา นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาสังคม นักพัฒนาวัฒนธรรมจำเป็นต้องทำความเข้าใจเรื่องราวของ **ชุมชน ความเป็นชุมชน** และ**การพัฒนาชุมชน** ให้ถ่องแท้ เพราะจะช่วยให้การทำงานกับภาคส่วนต่างๆดำเนินไปอย่างราบรื่นและเกิดประโยชน์สุขแก่ทุกๆฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งฝ่ายที่ยังนิยมกระแสการพัฒนาแบบคิดแทน ทำให้ รวมศูนย์อำนาจ และฝ่ายที่นิยมกระแสการพัฒนาโดยภาคประชาชน ภาคประชาสังคม ซึ่งต่างก็เป็นพลเมืองของประเทศไทย และเป็นเจ้าของประเทศไทยร่วมกันทั้งสิ้น หากนักศึกษา นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาสังคม นักพัฒนาวัฒนธรรมขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องของชุมชน คุณลักษณะของความเป็นชุมชน สาระสำคัญของการพัฒนาชุมชน ก็จะทำให้ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาให้เกิดประโยชน์สุขแก่มหาชนได้ แต่กลับจะทำให้เกิดการเผชิญหน้ากันมากยิ่งขึ้นจนนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงได้

จากประสบการณ์การทำงานเป็นอาจารย์ผู้สอน ทำงานวิจัย เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต (พช.ม.) ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมทั้งการเป็นที่ปรึกษาชุมชนท้องถิ่นในการทำงานพัฒนาแนวโบราณคดีชุมชนระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๖๒ ข้าพเจ้าพบว่าอาจารย์ นักวิชาการ นักพัฒนา และนักศึกษามีความเข้าใจความหมาย คุณลักษณะและความสำคัญของชุมชนแตกต่างกันออกไปหลายกระแส

นับตั้งแต่วันที่ข้าพเจ้าได้เป็นผู้สอนในรายวิชาและเป็นผู้วิจัยในประเด็นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนาชุมชน การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม การจัดการในงานพัฒนาชุมชน สังคมไทยกับการพัฒนาสังคม การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแนวโบราณคดีชุมชน จนถึงบัดนี้ (พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๖๘) เป็นเวลา ๒๕ ปี ข้าพเจ้าพบว่าคำว่า **ชุมชน (community) มีความหมายเดียวกันกับคำว่า สังคม (society) วัฒนธรรม (culture) ชาติพันธุ์ (ethnicity) ภูมิวัฒนธรรม (culturolocality/cultural terra) ภูมิสังคม (sociolocality /societal terra) และท้องถิ่น (Locality)** ที่นักวิชาการสาขาต่างๆบัญญัติใช้เรียก **ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน ด้วยกันเอง ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติกายภาพที่อาศัยอยู่ร่วม และความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีความหมายเกี่ยวข้องกับเรื่องของมหาชนคนทั้งหลาย และเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับส่วนรวมในลักษณะองค์รวมไม่แยกส่วน**

ความเชื่อมั่นและศรัทธาในฐานคิดแยกส่วนที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งปวงไม่เกี่ยวข้องกัน มีผลให้เกิดการแบ่งแยกวิชาการในกลุ่มทางสังคมออกไปหลายสาขา ทั้งมานุษยวิทยา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ฯลฯ และในแต่ละศาสตร์ก็บัญญัติคำศัพท์ที่มีนัยเกี่ยวกับกลุ่มคน การรวมหมู่ ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนและกำหนดนิยามความหมายเฉพาะสาขาของตนออกมาใช้กันมากมาย จนทำให้ดูเสมือนว่าสิ่งที่หมายถึงในคำศัพท์นั้นๆไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ทั้งๆที่ความจริงแล้ว**ทั้งหมดทั้งปวงนั้นเป็นเรื่องระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคน มีความหมายเกี่ยวข้องกับเรื่องของคนหมู่มาก เรื่องของมหาชน และเรื่องที่เป็นส่วนรวม ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น** โดยพิจารณาจากความหมายและคุณลักษณะของสังคมวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่บัญญัติใช้ในหมู่นักวิชาการแขนงต่างๆ

ดังนั้นหากพิจารณาด้วยฐานคิดแบบองค์รวมแล้ว ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ทั้งชุมชน สังคมวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม และท้องถิ่นล้วนเป็นเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ เป็นสภาวะของความสัมพันธ์ทางสังคมและเป็นกระบวนการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง ทั้งปัจเจกต่อปัจเจก ปัจเจกกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติที่มิใช่กายภาพ แต่มีอำนาจเหนือการควบคุมของมนุษย์ หรือที่เรียกว่าสิ่งเหนือธรรมชาติ และลักษณะที่เป็นจริงของชุมชนก็คือ แม้ว่าความเป็นชุมชนที่ศนทุกกลุ่มประสงค์ให้มีจะเป็นอย่างเดียวกัน คือ มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง ทั้งปัจเจกต่อปัจเจก ปัจเจกกับกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์อยู่ในสภาวะที่เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี มุ่งทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญแบบพึ่งพิงสัมพันธ์อยู่เสมอ กล่าวอย่างง่ายก็คือ

ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด เวลาไหน ทุกตนไม่เห็นแก่ตัว ทุกตนเห็นแก่ส่วนรวม ทุกตนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตนไปตามกฎธรรมชาติ(กฎแห่งการึ่งพิงสัมพันธ์)เพื่อให้ปัจเจกชนอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างมหาชนที่มีสันติภาพ

แต่ในความเป็นจริงแม้ในสถานที่เดียวกัน แต่ต่างเวลา ระดับของความสัมพันธ์ดังกล่าวมีขึ้นมีลงไม่เสถียร ไม่สม่ำเสมอ และเมื่อต่างพื้นที่ ต่างสถานที่ ระดับของความเป็นชุมชนก็ไม่เท่ากัน จึงต้องมีกลไกในการจัดการหรือพัฒนาให้มีความเป็นชุมชนในระดับที่สูง หรือสูงที่สุดอยู่ตลอดเวลา เรียกสภาวะนั้นว่า **ชุมชนเข้มแข็ง** มิฉะนั้นชุมชนนั้นก็จะเกิดปัญหาที่เรียกรวมๆว่า “**ชุมชนอ่อนแอ**” ซึ่งนักวิชาการแต่ละศาสตร์ก็มีมุมมอง มีวิธีวัดระดับความเข้มแข็ง และวิธีการพัฒนาเพื่อยกระดับความเป็นชุมชนก็แตกต่างกันออกไปตามความหมายและคุณค่าที่รับรู้และยึดถือสืบต่อกันมา บ้างก็เน้นเรื่องการมีปัจจัยสี่ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค บ้างก็เน้นเรื่องการสร้างสิ่งสาธารณูปการ ถนน แหล่งน้ำ ไฟฟ้า บ้างก็เน้นเรื่องการจัดการศึกษาให้มีความรู้ บ้างก็เน้นเรื่องการทำมาหากิน มีรายได้ บ้างก็เน้นเรื่องการมีอำนาจทางการเมืองการปกครอง และอื่นๆอีกมากมายในทางโลกและวัตถุ

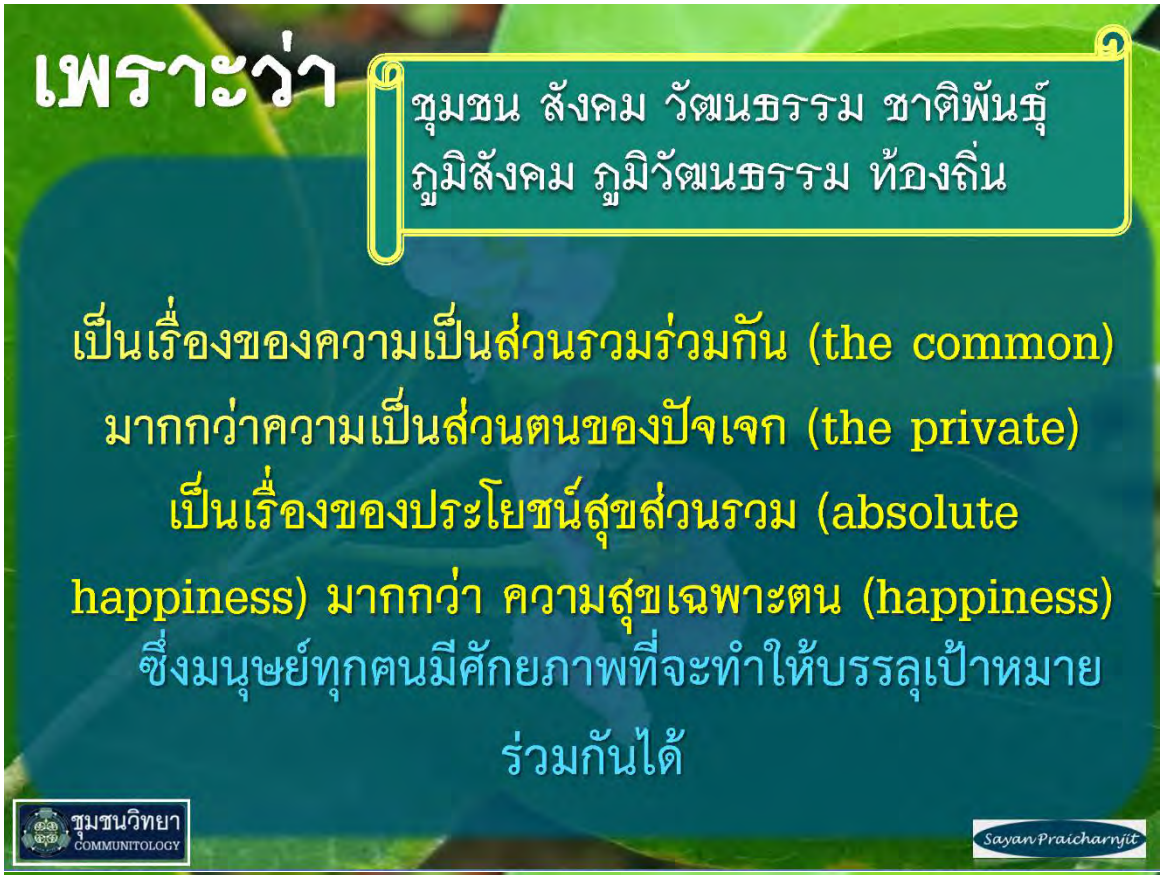
เพราะว่า
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
เป็นเรื่องของความเป็นส่วนรวมร่วมกัน (the common)
มากกว่าความเป็นส่วนตนของปัจเจก (the private)
เป็นเรื่องของประโยชน์สุขส่วนรวม (absolute
happiness) มากกว่า ความสุขเฉพาะตน (happiness)
ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย
ร่วมกันได้
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
เป็นเรื่องของ
“ส่วนรวมร่วมกัน”
The Common
THE COMMON
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
เป็นเรื่องที่
ส่วนรวม
common
สำคัญกว่า
ส่วนตน
private
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
เป็นเรื่อง
“เรา+ของเรา”
WE
OUR, OURS
WE OUR OURS
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
ทั้งหมดนี้
เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกัน
อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์
Living together interdependently
INTERDEPENDENCY
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
ทั้งหมดนี้
มี “ประโยชน์สุข”
absolute happiness
เป็นเป้าหมายปลายทาง
END = absolute happiness
ABSOLUTE HAPPINESS
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
เป็นเรื่องที่
ประโยชน์สุข
ส่วนรวม
ABSOLUTE
HAPPINESS
สำคัญกว่า
ความสุข
ส่วนตน
HAPPINESS
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

คือ WHAT
โดย MEANS
จาก WHY [THE MUST]
เพื่อ END
วัฒนธรรม
สังคม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม
ท้องถิ่น
suppernature
ชุมชน ท้องถิ่น
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
WHAT
คือ
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
หมายถึง องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตา
ไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิง
สัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (manature/manussaya)
ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม
(physicalnature) และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ
หรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ (supernature)

คือ
WHAT
suppernature
ธรรมชาติที่มีอำนาจ
เหนือมนุษย์
physicalnature
ธรรมชาติกายภาพ
manature
มนุษย์
องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ใน
สภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล
ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิง
สัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์
(manature/manussaya)
ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์
อาศัยอยู่ร่วม (physicalnature) และ
ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ
หรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
(supernature)
วัฒนธรรม
สังคม ชาติพันธุ์
ชุมชน ท้องถิ่น
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

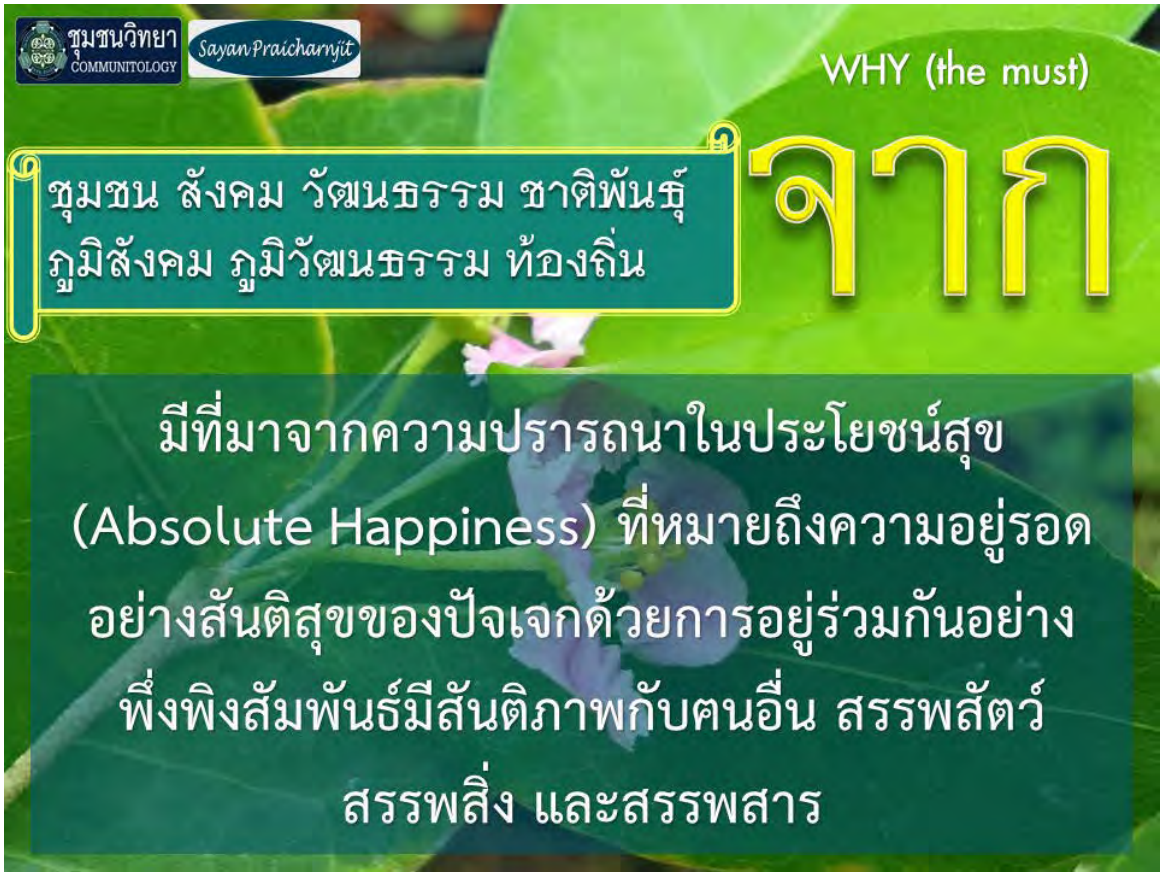
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
WHY (the must)
จาก
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
มีที่มาจากความปรารถนาในประโยชน์สุข
(Absolute Happiness) ที่หมายถึงความอยู่รอด
อย่างสันติสุขของปัจเจกด้วยการอยู่ร่วมกันอย่าง
พึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพกับคนอื่น สรรพสัตว์
สรรพสิ่ง และสรรพสาร

จาก
WHY
(the must)
suppernature
ธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
วัฒนธรรม
สังคม ชาติพันธุ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
มีที่มาจากความปรารถนา
ในประโยชน์สุข (Absolute
Happiness) ที่หมายถึงความอยู่
รอดอย่างสันติสุขของปัจเจกด้วย
การอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มี
สันติภาพกับคนอื่น สรรพสัตว์
สรรพสิ่ง และสรรพสาร
manature
ภูมิสังคม
physicalnature
ธรรมชาติกายภาพ
ชุมชน ท้องถิ่น
พึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

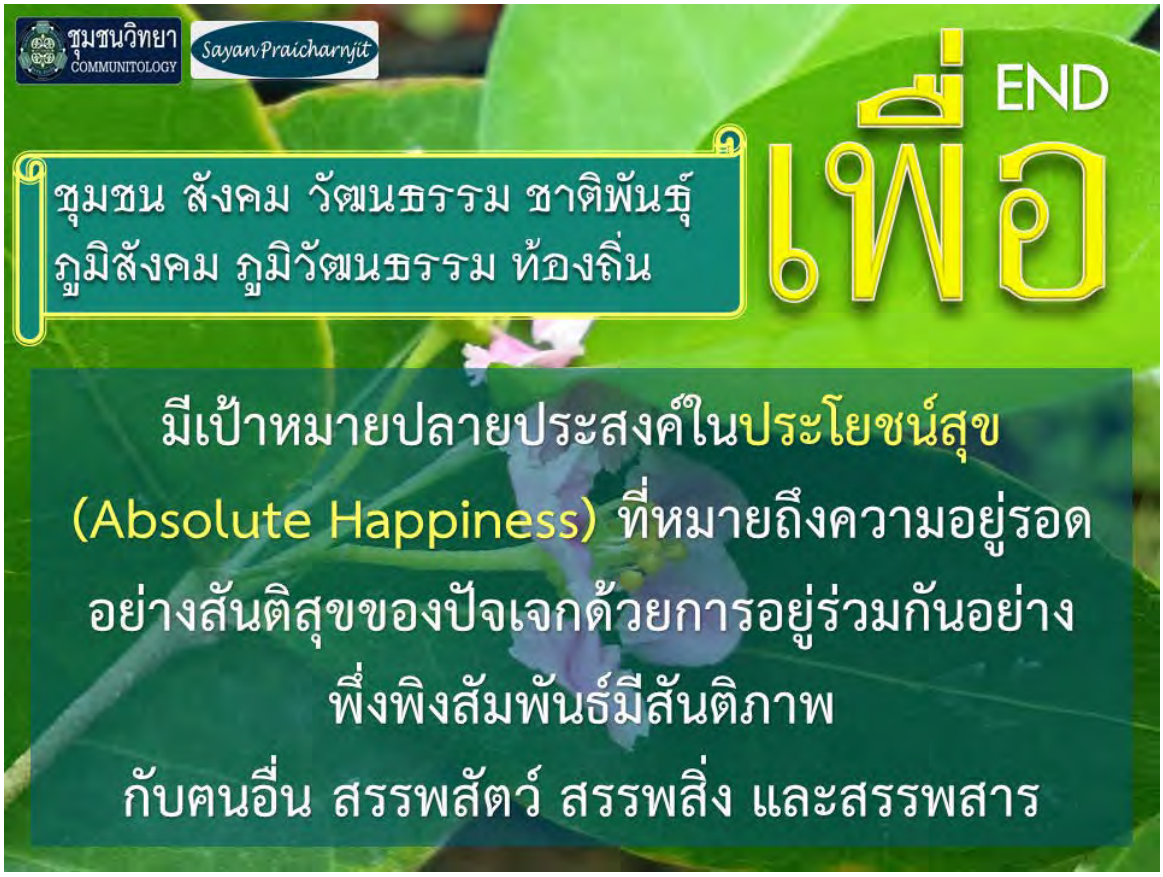
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
END
เพื่อ
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
มีเป้าหมายปลายประสงค์ในประโยชน์สุข
(Absolute Happiness) ที่หมายถึงความอยู่รอด
อย่างสันติสุขของปัจเจกด้วยการอยู่ร่วมกันอย่าง
พึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ
กับตนอื่น สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสาร

เพื่อ
END
suppernature
ธรรมชาติที่มีอำนาจ
เหนือมนุษย์
วัฒนธรรม
สังคม ชาติพันธุ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
ที่หมายถึงความอยู่รอดอย่างสันติ
สุขของปัจเจกด้วยการอยู่ร่วมกัน
อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ
กับตนอื่น สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง
และสรรพสาร
mananture
ภูมิสังคม
physicalnature
ธรรมชาติกายภาพ
ชุมชน ท้องถิ่น
พึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
MEANS
โดย
ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์
ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม ท้องถิ่น
“เรา” (มนุษย์+ธรรมชาติกายภาพ+สิ่งเหนือธรรมชาติ)
จะไปสู่สภาวะ “ประโยชน์สุข” ได้ โดยการปฏิบัติต่อกัน
อย่างกัลยาณมิตรด้วยเมตตาไมตรี ในฐานะที่เป็นเพื่อน
เกิด แก่ เจ็บ ตาย บนฐานความรู้แจ้งชัด
ในกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์
(Law of Interdependency)

โดย
MEANS
suppernature
ธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
วัฒนธรรม
สังคม ชาติพันธุ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
“เรา”
(มนุษย์+ธรรมชาติกายภาพ+สิ่งเหนือธรรมชาติ) จะไปสู่สภาวะ “ประโยชน์สุข” ได้ โดยการปฏิบัติต่อกันอย่างกัลยาณมิตรด้วยเมตตาไมตรี ในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย บนฐานความรู้แจ้งชัดในกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์
(Law of Interdependency)
พึ่งพิงสัมพันธ์
manature
ภูมิสังคม
physicalnature
ธรรมชาติกายภาพ
ชุมชน ท้องถิ่น
พึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

คำว่า **ชุมชน** ไม่ใช่คำที่ใช้เรียกหน่วยทางสังคมเชิงพื้นที่ที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย ซึ่งจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวรรณกรรมในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ศิลาจารึก พงศาวดาร กฎหมายตราสามดวง รวมถึงวรรณกรรมร้อยแก้ว ร้อยกรอง ที่แต่งขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ (ก่อน พ.ศ. ๒๓๒๕) ไม่พบการใช้คำว่า **ชุมชน** ในความหมายของ**หน่วยทางสังคมเชิงพื้นที่** พบแต่คำว่า **บ้าน ถิ่น ถาน บาง กว้าน ตำบล คามเขต** และคำว่า **ชูม** หรือ **ชุม** หรือ **จุ้ม**เมื่อต้องการสื่อถึงหน่วยทางสังคมในระดับที่มีความหมายว่าเป็น **ชุมชน** หรือ **ที่รวมของคนจำนวนมาก**

คำว่า **บ้าน** มีทั้งคำเดี่ยวๆ และคำที่ใช้ควบกับคำว่า **เมือง ; บ้านเมือง** มีคำว่า **ถิ่น ถาน** พบในศิลาจารึกสุโขทัย ศิลาจารึกล้านนา และศิลาจารึกอยุธยา จารึกหลักสำคัญๆ มีดังนี้

- **จารึกพ่อขุนรามคำแหง** (พ.ศ.๑๘๓๕) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๔, ๓๐, ๓๓ มีคำว่า **บ้านเมือง** ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๓๕ มีคำว่า **บ้านใหญ่ บ้านเล็ก** ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๓ มีคำว่า **ถิ่น ถาน บ้านใหญ่ บ้านเล็ก** บรรทัดที่ ๑๘ มีคำว่า **ถือบ้านถือเมือง** และด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๒๖ มีคำว่า **ลูกบ้าน ลูกเมือง**
- **จารึกวัดบางสนุก** จังหวัดแพร่ พ.ศ. ๑๘๘๒ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๖ มีคำที่ว่า **มหาชนคนทั้งหลาย** เป็นคำที่ใช้แทนคนหมู่มาก
- **จารึกวัดศรีชุม** เมืองสุโขทัย (ประมาณ พ.ศ.๑๘๘๔-๑๙๑๐) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๖ มีคำว่า **เมือบ้าน เมือเมือง** ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๕๘ มีคำว่า **ชาวสีหลห้าบ้าน**

- **จารึกวัดป่ามะม่วง** (ภาษาไทย) เมืองสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๐๔-๑๙๐๕) ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๙ มีคำว่า **ฝูงลูกบ้าน**
- **จารึกวัดสรศักดิ์** เมืองสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๖๐) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๕ มีคำว่า **เข้าชุมนุม** หมายถึงเข้าร่วมอยู่ในกลุ่ม หรือเข้าไปอยู่รวมกัน บรรทัดที่ ๒๖ มีคำว่า **ตำบลบ้านสุกพอมน้อย** บรรทัดที่ ๒๘ มีคำว่า **บ้านไผ่ล้อม บ้านหอด** บรรทัดที่ ๒๙ มีคำว่า **บ้านวังดัด บ้านป่าขาม บ้านตาลโจะ บ้านหนองบัวหลวง** และบรรทัดที่ ๓๑ มีคำว่า **บ้านละกันน้อย ละกันหลวง บ้านดง**
- **จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย** (วัดสุวรรณมหาวิหาร พะเยา : พ.ศ. ๑๙๕๔) ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๒, ๓ และ ๘ มีคำว่า **บ้าน**
- **จารึกหมื่นดาบเรือน** (วัดสาลกัลญาณมหันตาราม อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ : พ.ศ. ๒๐๓๑) ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๑ มีคำว่า **คามเขต** ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๕ มีชื่อ **บ้านหัวเวียง**
- **จารึกวัดเชียงมั่น** เมืองเชียงใหม่ (พ.ศ.๒๑๒๔) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๕, ๑๕, ๑๖, ๑๗ มีคำว่า **บ้านเชียงหมั้น บ้านสวน บ้านสวนหมาก บ้านแสนสอง** ในด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๖-๒๙ มีคำว่า **ชูม** หรือ **ชุม** (ใกล้เคียงกับคำว่า **ซุ่ม จุ้ม** ในภาษาอีสานที่แปลว่า **พวก**) ในที่นี้น่าจะหมายถึงกลุ่มเรือนที่ตั้งอยู่รวมกันตั้งแต่ ๒-๘ หลัง มีคนอาศัยอยู่ ๑-๘ ครัว(ครอบครัว) แต่ละชูม มีหัวหน้าดูแล ๑ คน ในจารึกหลักนี้ใช้คำว่าชูมตามด้วยชื่อบุคคล เช่น บรรทัดที่ ๑๖-๑๗ : ***ชูมล่ามหมื่นแก้ว****เป็นนาย หนึ่งเรือน ๖ ครัว ๒๒ คน ชาย ๘ หญิง ๑๔ ลูกน้อย ๔ ชายหนึ่ง หญิง ๓*, บรรทัดที่ ๑๙-๒๐ : ***ชูมแก้วน้อยหนองชอม*** *มี ๓ เรือน หนึ่งครัว ๑๒ คน ชาย ๔ หญิง ๘*, บรรทัดที่ ๒๘-๒๙ : ***ชูมหมื่นต่าง ญางอ้อย****เป็นนาย มี ๖ เรือน ๖ ครัว ๒๒ คน ชาย ๑๐ หญิง ๑๒ ลูกน้อย ๖ ชายหนึ่ง หญิง ๕* เป็นต้น อนึ่ง คำว่า **ชุม** เป็นคำที่ยืมมาจากภาษาเขมร **ชุ** (อ่านว่า **จุม** หรือ **จูม**) แปลว่า **รวม** ที่ใช้ในภาษาไทยหมายถึง **ที่ที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งมารวมกันอยู่มากๆ ชูม ซูม จู้ม** หมายถึงที่มีคนมาก (ชุม) หมู่บ้าน เป็นชุมชนเชิงพื้นที่ และในความหมายว่า **หมู่พวก** ก็เป็นชุมชนเชิงหน้าที่
- **จารึกวัดผ้าขาวป้าน** เมืองเชียงแสน (พ.ศ. ๒๑๕๙) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒ มีคำว่า **บ้านชุมแสง**

คำว่า **ถิ่นถาน** นอกจากที่พบในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง (จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑) แล้ว ยังพบในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ดำรงราชานุภาพ ๒๕๓๕)

คำว่า **บ้าน บาง** ใช้เรียกหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตามริมลำน้ำ แม่น้ำ ลำคลองต่างๆในภาคกลางและภาคตะวันออก

ใน**จารึกวัดพระคันธกุฎี** กรุงเก่าอยุธยา (พ.ศ. ๒๒๙๘) มีการระบุรายชื่อบุคคลที่มีหน้าที่ดูแลรักษาวัดพระคันธกุฎี เช่น *นายบุนเกิอด****บ้าน****หวี นายสิงโต****บ้าน****สามม้า นายขุนทอง****บ้าน****ไทร นายอยู่****บ้านบางเอียน*** *นายชู****บ้าน****แขก นาย...****บ้าน****วัทรคัง* (บ้านวัดระฆัง) เป็นต้น

คำว่า **กว้าน** เป็นภาษาไทยโบราณ แปลว่า บ้าน หรือ เขตการปกครองระดับตำบล

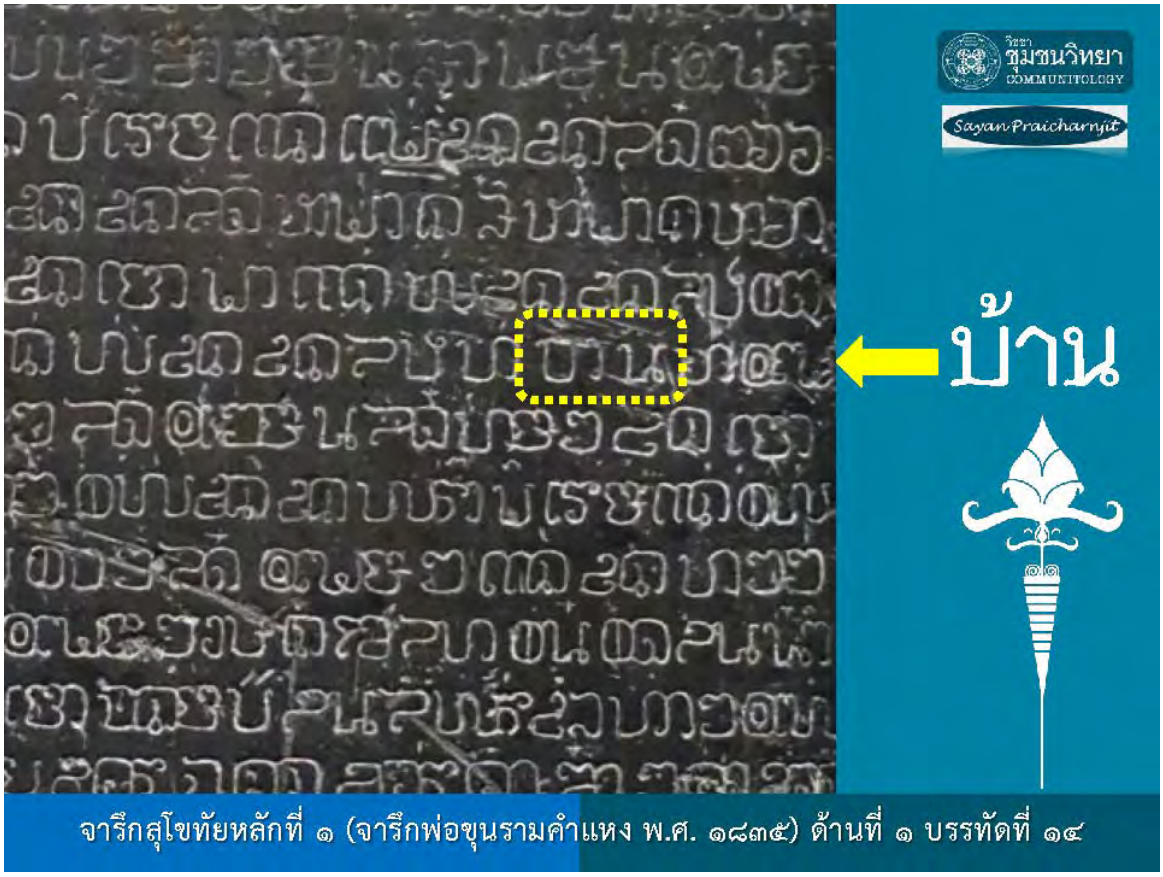
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
บ้าน
จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕) ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๔

จารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕)
ด้านที่ ๓
บรรทัดที่ ๓
...มีถิ่นฐานมีบ้านใหญ่บ้านเล็ก...
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๖
ร มหาชนคนทั้ง หลาย จึงสูชาวเจ้าขุ-
จารึกวัดบางสนุก เมืองแพร่ พ.ศ. ๑๘๘๒
อ้างอิง : ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน)

บ้าน
บ้าน
ด้านที่ ๓
บ้าน
จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (วัดสุวรรณมหาวิหาร พะเยา พ.ศ. ๑๙๕๔)
ที่มาของภาพ : ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ฆุ
ฆุม ฆุม
จารึกวัดเชียงมั่น (พ.ศ.๒๑๒๔) ด้านที่ ๒
มีคำว่า ฆุม อ่านออกเสียงว่า จุม
วิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

จารึกวัดพระคันธกุฎี พระนครศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๒๙๘
มีทั้งคำว่า บ้าน และคำว่า บาง
วิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
ลายลักษณ์ภาษาไทยที่มีคำว่า“ชุมชน”

นอกจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรในจารึกต่างๆดังกล่าวแล้ว จากการศึกษาหลักฐานเอกสาร จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร บันทึก วรรณกรรม รวมถึงตราสารต่างๆในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ที่เขียนขึ้นโต้ตอบกันระหว่างศูนย์กลางของรัฐในกรุงเทพฯกับบรรดาหัวเมืองต่างๆในมณฑลทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบการใช้คำว่า **ชุมชน** ในความหมายแทน **กลุ่มคน** หรือ **คนหมู่มาก** ในวรรณกรรม **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์** พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (๒๕๓๓, น.๑๔-๑๕) ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๓๙๖ ดังความในบทหนึ่งที่รู้จักกันดีและนำมาอ้างอิงในการบรรยายธรรมและการอบรมศีลธรรมในสังคมไทยว่า **ชุมชนจะชวนฉิน**

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ

ทรงใช้คำว่า ชุมชน แทนความหมายของคำว่า society และ social

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการบัญญัติคำว่า **ชุมชน** ขึ้นใช้ในทางราชการรัฐสภาของประเทศสยาม โดยปรากฏใน ***รายงานคณะกรรมการสอบสวนว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่?*** และใน**บันทึกเรื่องคอมมิวนิสต์คืออะไร?** (ฉบับแปล) ที่ Sir Robert E. Holland และ Mr. René G. Guyon ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศในคณะกรรมาธิการสอบสวนฯ (สันติสุข โสภณสิริ.บก. ๒๕๔๒ : ภาคผนวก ค. และ ง.)

ข้าพเจ้า (สายันต์ ไพรชาญจิตร์) เข้าใจว่า **หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ** (ต่อมาดำรงพระยศเป็น **พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์**) ประธานคณะกรรมาธิการสอบสวนฯ ผู้ทรงเชี่ยวชาญด้านภาษาศาสตร์ในระดับที่เรียกว่าเป็น **นายภาษา** น่าจะเป็นผู้ที่กำหนดใช้คำว่า **ชุมชน** ในความหมายของคำว่า **society** และ **social** (สันติสุข โสภณศิริ. ๒๕๔๒ : ๑๓๖) ยกตัวอย่างข้อความสำคัญ ดังนี้

๑๒. ลักษณะการชุมชน

*(๑) การใช้กำลังบังคับล้มเลิก**ระเบียบการชุมชน** ซึ่งมีอยู่ตามประเพณีทั้งหมดนั้น เพื่อเป็นทางเดียวที่จะบรรลุวัตถุประสงค์คอมมิวนิสต์*

To overthrow forcibly the whole of existing traditional **social order**, *as the only means of realizing communist aims.*

หลวงประดิษฐ์ฯ : *คำว่า "ระเบียบการชุมชน ซึ่งมีอยู่ตามประเพณี" นั้น ขอซ้อมความเข้าใจในความหมายเสียก่อน หมายความถึงการครอบครัว...ฉะนี้ไม่ใช่หรือ?*

เซอร์รอเบอร์ตฯ : *หมายถึงการครอบครัว การปกครอง การแบ่งชั้น และโครงร่างชุมชนทั้งมวล แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า จะกระทำการเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ให้ตั้ง ๑ กันใหม่แล้วหรือจะเปลี่ยนแปลงตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ถ้าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างตั้ง ๑ กันใหม่แล้ว จึงเป็นลักษณะส่วนหนึ่งของคอมมิวนิสต์*

หลวงประดิษฐ์ฯ : *ไม่มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่เลย ในการปกครองข้าพเจ้าเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญดังกล่าวแล้วข้างต้น ในการครอบครัว ข้าพเจ้าก็ได้มีส่วนร่างประมวลกฎหมายแพ่งในเรื่องนี้ และความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ก็เป็นไปในทางรักษาประเพณีของไทย ในทางอื่นๆก็เหมือนกัน หลักประเพณีอันใดที่เหมาะสมแก่สมัยก็ตั้งใจจะรักษาไว้ ส่วนข้อที่จะแก้ไขก็จะได้แก้ไขตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ ส่วนการเปลี่ยนแปลงเป็นการนับ ๑ ใหม่นั้น เห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ในเรื่องสงครามระหว่างชนชั้นนั้น ได้พยายามชี้แจงให้คนต่างๆ เข้าใจว่าไม่เป็นการบังควร เพราะจะเป็นการทำให้นองเลือดเปล่าๆ*

๑๓.

*(๒) การกระทำสงครามเนืองนิจในความบงการของพวกชนกรรมาชีพ เพื่อทำลายกำลังและประเพณีต่างๆของ**ชุมชนอย่างเก่า** และทำลายพวกกระฎุมพี ที่อาจโผล่ขึ้นมาใหม่*

Under the dictatorship of the proleteriat, to wage perpetual war against the forces and traditions of **the old society** *and against any upshots of new bourgeoisie that may appear.*

หลวงประดิษฐ์ฯ : *ดิกเตเตอร์ชิบหรือลัทธิบงการแผ่นดิน ข้าพเจ้าไม่ชอบเลย ที่ไม่ชอบนั้นไม่ใช่ฉะเพาะแต่การที่จะให้คนจนเข้าถืออำนาจบงการเท่านั้น ถึงแม้ว่าคนชั้นอื่นจะเข้ายึดอำนาจบงการแผ่นดินก็ไม่เห็นชอบด้วยเหมือนกัน*

นอกจากนี้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ยังทรงใช้คำว่า **ชุมชน** ในคำแปลแทนความหมายของคำว่า **สังคม** หรือใช้ในความหมายร่วมกับคำว่า **สังคม** (ปรากฏเพียง ๒-๓ ครั้ง) ที่ทรงแปลจากภาษาอังกฤษอีกหลายแห่ง

ทรงใช้คำว่า **ลัทธิชุมชนนิยม** หรือ **สังคมนิยม** แทนความหมายของคำว่า **Socialism : โซซลิสม์** (เรื่องเดียวกัน : ๑๗๓)

ทรงแปลคำ **Sociology** เป็นภาษาไทยว่า **วิชาว่าด้วยชุมชน** (ปัจจุบันคือ วิชาสังคมวิทยา) ในคำแปลบันทึกของ R.E. Holland และ R.G. Guyong (เรื่องเดิม : ๑๗๔) และทรงใช้คำว่า **ชุมชน** ในทุกๆ แห่งที่เป็นความหมายของคำว่า **สังคม**

จากหลักฐานเอกสารดังกล่าว ยืนยันได้ว่าหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงบัญญัติใช้คำว่า **ชุมชน** ในความ หมายของคำว่า **สังคม : society** มาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖ หรืออาจจะก่อนหน้านั้น หากแต่ในขณะนี้ยังค้นไม่พบหลักฐานที่เก่าไปกว่านี้

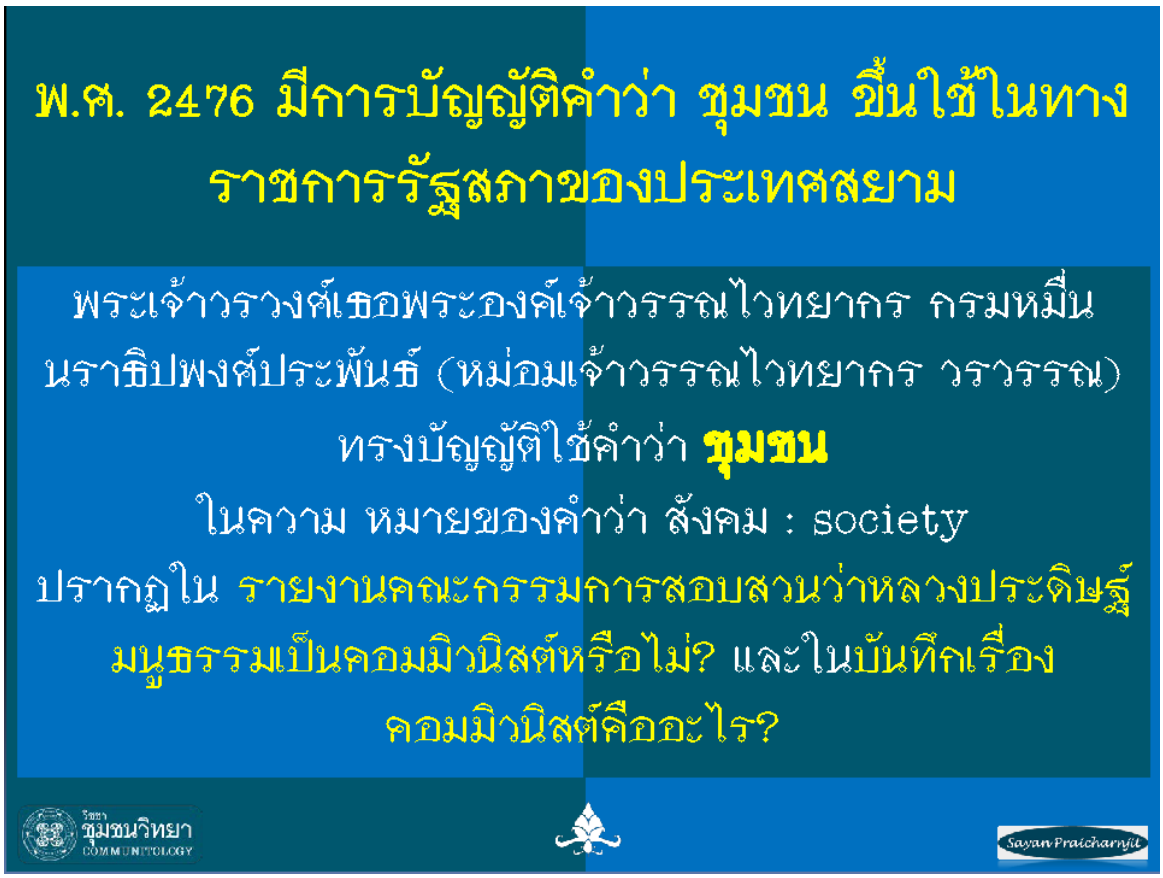

ชุมชน

คำไทย ที่ใช้แทนความหมายของคำว่า COMMUNITY

คำว่า **ชุมชน** ในภาษาไทยปัจจุบัน เป็นศัพท์บัญญัติจากคำในภาษาอังกฤษว่า **community** สันนิษฐานว่าเริ่มใช้กันแพร่หลายในประเทศไทยโดยนักวิชาการและข้าราชการไทยที่ไปศึกษาทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา การพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาชนบท และการพัฒนาชุมชนในประเทศทางตะวันตก โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ได้รับทุนยูเสดไปศึกษาวิชาดังกล่าวตามโครงการความช่วยเหลือระหว่างประเทศที่ประเทศสหรัฐอเมริกา และมีนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์จากต่างประเทศเข้ามาทำวิจัยในประเทศไทย

นอกจากนี้คำว่า **ชุมชน** ได้ถูกใช้อย่างเป็นทางการเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการที่มีการแยกส่วนพัฒนาการท้องถิ่นออกจากกรมมหาดไทยแล้วจัดตั้งเป็น**กรมการพัฒนาชุมชน** สังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยที่คำว่า **ชุมชน** ถูกใช้ให้มีความหมายซ้อนทับกับคำว่า **บ้าน** หรือ **หมู่บ้าน** ที่เป็นหน่วยทางการปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม

รองศาสตราจารย์ปาริชาติ วลัยเสถียร (๒๕๓๒ : ๑) ระบุว่า คำว่า **community** มีความหมายในภาษาไทยว่า **ชุมชน** เป็นคำที่แสดงนัยเกี่ยวกับ**การรวมตัวของคน** ซึ่งมีความหมายคล้ายและใกล้เคียงคำในภาษาอังกฤษ com ที่แปลว่า ร่วมกัน ไปด้วยกัน หรือ together และคำว่า communal (แปลว่า ของชุมชน เพื่อชุมชน) คำว่า common (แปลว่า ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย) และคำว่า commune (แปลว่า ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด) ซึ่งเป็นนัยและความหมายโดยทั่วไป

ในรายงานที่นำเสนอต่อการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชนครั้งที่ ๑ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) **รองศาสตราจารย์ปาริชาติ วลัยเสถียร** (๒๕๔๓ : ๓) กล่าวถึงที่มาของคำ**ชุมชน** ในสังคมไทยว่า การนำคำว่า **ชุมชน** มาใช้ในสังคมไทย เป็นอิทธิพลทางความคิดการพัฒนาของประเทศตะวันตกที่ดำเนินงานกับประเทศอาณานิคม และพบว่าความผูกพัน ความจงรักภักดีและความเป็นประชาธิปไตย สามารถเกิดขึ้นได้ในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กที่เรียกว่า **ชุมชน**

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง (๑ กันยายน ๒๔๘๒ - ๒ กันยายน ๒๔๘๘) มีความพยายามเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาชุมชนผ่านการแทรกแซงนโยบายการพัฒนาของประเทศต่างๆรวมทั้งประเทศไทย และการตีความหมายคำว่า **ชุมชน** ยังคงหมายถึง **พื้นที่ในการปกครองและการควบคุมของรัฐ** การดำเนินงานกับชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐและระบบทุน และไม่ได้วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์ภายในชุมชน ทำให้ชุมชนอ่อนแอและมีปัญหามากขึ้น จนกระทั่งเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา **องค์กรพัฒนาเอกชน** หรือที่เรียกกันว่า **เอ็นจีโอ : NGOs** ดำเนินงานพัฒนาชนบทที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ของทุกฝ่าย มีการตีความหมายของ **ชุมชน** ในอีกแนวทางหนึ่ง **โดยมองชุมชนว่ามีนัยของพลังสร้างสรรค์และทุนทางสังคมอยู่ด้วย**

ชุมชน ในรายงานการพัฒนาคนไทย ของ UNDP

คณะทำงานในการจัดทำรายงานการพัฒนาคนไทย สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP. ๒๕๔๖ : xiii)

ให้ความหมายของ **ชุมชน** ว่า

คือ ***ประสบการณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์ หรือโดยกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ แต่เป็นสิ่งที่ประชาชนรู้สึกว่าตนเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับกลุ่มคน ชุมชนอาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็ก อาจเปลี่ยนแปลงตามกาลและอาจจะเข้มแข็งหรือเสื่อมสลายลงได้***

รายงานฉบับดังกล่าวระบุว่า **ชุมชน** มีความหมายมากกว่าการเป็นสถาบันที่ช่วยจัดการงานพัฒนา หมายความว่า ทุกชุมชน เป็นศูนย์รวมคุณค่าทางสังคมที่เสริมสร้างความอยู่ดีมีสุขซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาคน ชุมชนทำหน้าที่เชื่อมโยงขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม เอื้ออำนวยการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่างๆและเพิ่มพูนความสัมพันธ์อันใกล้ชิดทางสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานการคุ้มครองทางสังคมที่สำคัญ

ชุมชน ในพ.ร.บ. องค์กรชุมชน พ.ศ.๒๕๕๑

พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พุทธศักราช ๒๕๕๑

กำหนดความหมายของคำว่า **ชุมชน** อย่างเป็นทางการ ไว้ในมาตรา ๓ ว่า

มาตรา ๓ ชุมชน หมายความว่า กลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีผลประโยชน์และวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อช่วยเหลือหรือสนับสนุนกันหรือทำกิจกรรมอันชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรมร่วมกัน หรือดำเนิน การอื่นอันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและมีระบบบริหารจัดการ และการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้

นอกจากนั้น ยังกำหนดความหมายของคำ **ชุมชนท้องถิ่น** หมายความว่าชุมชนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่หมู่บ้านหรือตำบล ซึ่งเป็นความหมายของชุมชนเชิงพื้นที่ทางการปกครอง ไว้อีกด้วย

ในความเป็นจริงแม้ว่าในสังคมไทยจะไม่ได้ใช้คำว่า **ชุมชน** เรียกหน่วยทางสังคมมาแต่ดั้งเดิม แต่ในสังคมไทยมีสาระของความเป็นชุมชนที่ปรากฏอยู่ในหน่วยทางสังคมที่เรียกว่า **บ้าน** ที่หมายถึง **หมู่บ้าน** และ **ชูม จู้ม** หรือ **ชุม ซุ่ม ชุ้ม** ที่หมายถึง **หมู่ พวก** เป็นไปโดยธรรมชาติ มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันในหมู่เครือญาติและคนใกล้ชิดสนิทสนม ซึ่งก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การร่วมจัดการปัญหาและสนองความต้องการร่วมกันได้เป็นลำดับสืบมา.

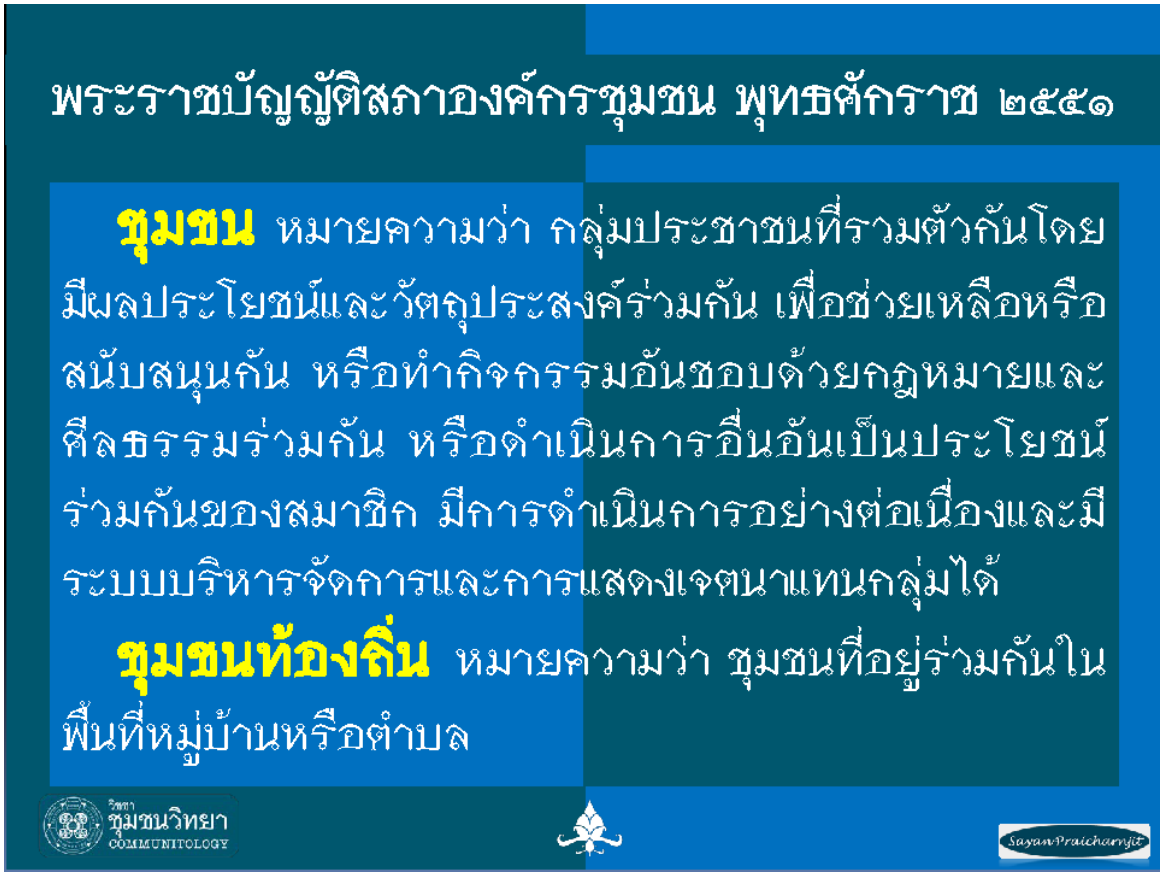
พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พุทธศักราช ๒๕๕๑
ชุมชน หมายความว่า กลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีผลประโยชน์และวัตถุประสงค์ร่วมกัน เพื่อช่วยเหลือหรือสนับสนุนกัน หรือทำกิจกรรมอันชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรมร่วมกัน หรือดำเนินการอื่นอันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีระบบบริหารจัดการและการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้
ชุมชนท้องถิ่น หมายความว่า ชุมชนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่หมู่บ้านหรือตำบล
วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

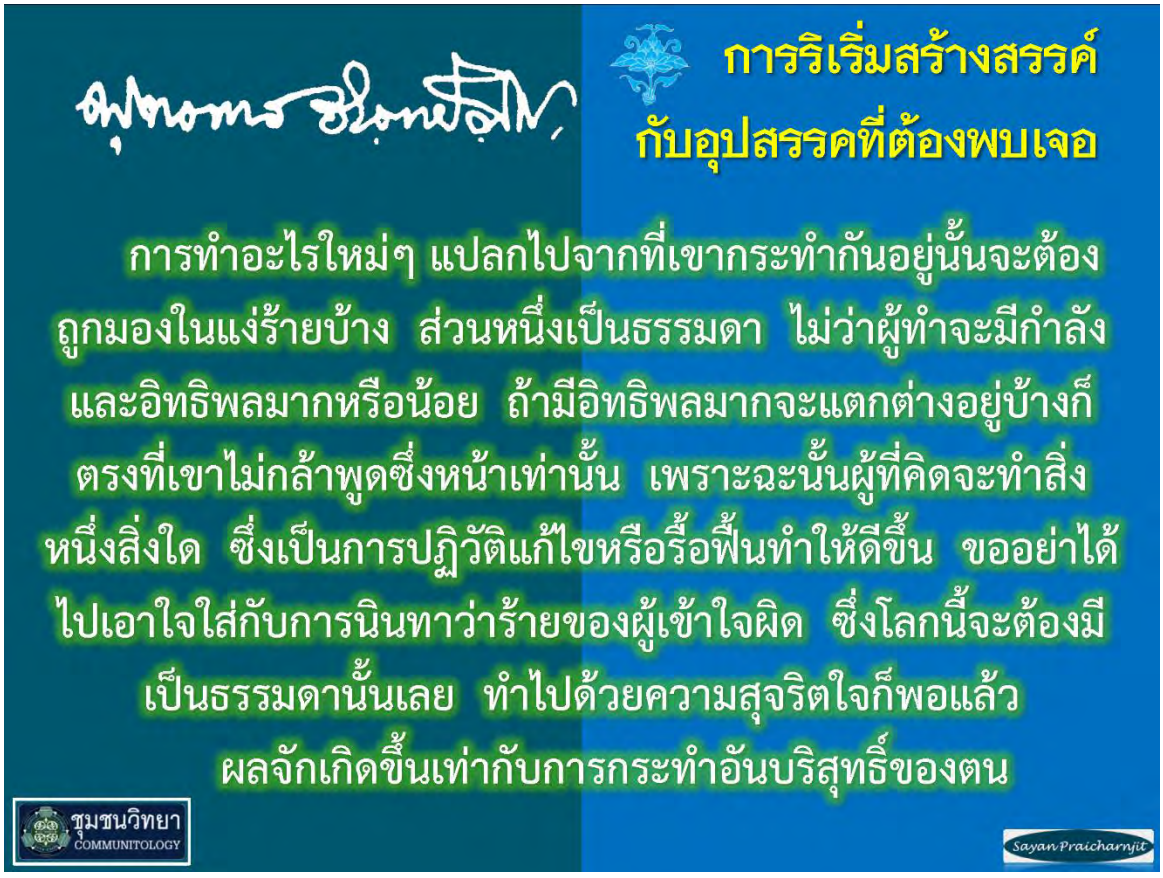
การริเริ่มสร้างสรรค์
กับอุปสรรคที่ต้องพบเจอ
การทำอะไรใหม่ๆ แปลกไปจากที่เขากระทำกันอยู่นั้นจะต้องถูกมองในแง่ร้ายบ้าง ส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา ไม่ว่าผู้ทำจะมีกำลังและอิทธิพลมากหรือน้อย ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่างอยู่บ้างก็ตรงที่เขาไม่กล้าพูดซึ่งหน้าเท่านั้น เพราะฉะนั้นผู้ที่คิดจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการปฏิวัติแก้ไขหรือรื้อฟื้นทำให้ดีขึ้น ขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการนินทาว่าร้ายของผู้เข้าใจผิด ซึ่งโลกนี้จะต้องมีเป็นธรรมดานั้นเลย ทำไปด้วยความสุจริตใจก็พอแล้ว ผลจักเกิดขึ้นเท่ากับการกระทำอันบริสุทธิ์ของตน
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

อริยสัจแห่งวัฒนธรรม

การเรียนรู้ในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ๖๗ ปี ช่วยให้ข้าพเจ้าได้พบความจริงบางส่วนเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ข้าพเจ้าเรียกว่า **อริยสัจวัฒนธรรม (cultural truths)** หลายประการ ได้แก่

(๑) วิธีวิทยาที่ดีที่สุดในการศึกษาวิจัยและทำความเข้าใจวัฒนธรรม คือ **อริยสัจวิธี (ariyasatja methodology)** ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการวิจัยเรื่องทุกข์และค้นพบหนทางดับทุกข์ ซึ่งวิธีวิทยาดังกล่าวมีคำถามที่ช่วยให้ผู้ตอบสามารถเข้าถึง**ความหมาย** ด้วยคำถามว่า **วัฒนธรรมคืออะไร?** รู้และเข้าใจ**ที่มาและเหตุผลความจำเป็น**ด้วยคำถามว่า **วัฒนธรรมมาจากอะไร? ทำไมจึงต้องมีวัฒนธรรม?** รู้และเข้าใจเรื่อง**ความมุ่งหมายและเป้าหมายของวัฒนธรรมว่าคืออะไร? เป็นอย่างไร?** ด้วยคำถามว่า **วัฒนธรรมมีไปเพื่ออะไร?** และรู้ถึง**วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายของวัฒนธรรม** ด้วยคำถามว่า **วัฒนธรรมสร้างสรรค์ได้โดยวิธีใด?**

(๒) **วัฒนธรรม** หรือ **พฤฒิธรรม (culture)** เป็นเรื่องเดียวกันกับคำว่า **สังคม (social)** เป็นอย่างเดียวกับคำว่า**ชุมชน (community)** เป็นเรื่องเดียว กับคำว่า**ชาติพันธุ์ (ethnicity)** เป็นเรื่องเดียวกับคำว่า **ภูมิวัฒนธรรม (Culturolocality)** และเป็นเรื่องเดียวกับคำว่า **ภูมิสังคม (Sociolocality)** ซึ่งเป็น

องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (manature) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม (physical nature) และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ (supernature)

(๓) ในกระบวนการวัฒนธรรมมีกลไกสำคัญสองประการที่เป็นตัวขับเคลื่อนให้วัฒนธรรมทำหน้าที่สร้าง **สุขสภาวะสัมบูรณ์** หรือ **ประโยชน์สุข (Absolute Happiness)** อย่างยั่งยืนยาวนาน ได้แก่ **ภูมิปัญญา (wisdom)** และ **ศิลปวัฒนธรรม**หรือ**วัฒนธรรมสุนทรีย์ (aesthetic culture)** หรือ**วัฒนธรรมแสดงออก (expressive culture)**

(๔) **ภูมิปัญญา** หมายถึง **ระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมหรือทักษะในการจัดการให้เกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์** และการที่คนจะมีภูมิปัญญาที่เหมาะสมได้ก็จะต้องผ่าน**กระบวนการเรียนรู้จากคนอื่น สัตว์อื่นและสิ่งอื่นที่ดำรงอยู่ร่วมกัน เรียนรู้ว่าปัจเจกชนจะมีสันติสุข พหุชนจะมีสันติภาพ สังคมจะมีประโยชน์สุขถ้วนหน้ากันได้อย่างไร**

(๕) **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ **วัฒนธรรมสุนทรีย์** เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ใช้ในการจัดการระบบอารมณ์และความรู้สึกของคนในการอยู่ร่วมกับคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่น ให้อยู่ในสภาวะ**สุนทรีย์** หรือ **งาม** อยู่เสมอ เพราะ**สุนทรียารมณ์** หรือ **ความงามทางอารมณ์** ก่อให้เกิด **ประโยชน์สุข** ทั้งแก่ตนเองผู้เป็นเจ้าของอารมณ์ และแก่ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นๆที่อยู่ในบริบทของอารมณ์ได้เป็นอย่างดี

เมื่อใดที่ **ภูมิปัญญา** และ **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ **วัฒนธรรมสุนทรีย์** ไม่สามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่อง ทำงานไม่ราบรื่น ติดขัด วัฒนธรรมหรือชุมชนนั้นๆก็จะเกิดปัญหา เกิดความเดือดร้อนและเป็นทุกข์ทั่วกัน

คุณธรรม จริยธรรม

สาระสำคัญของการปฏิบัติพัฒนาทางวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นหนึ่ง เป็นปัจเจก หรือส่วนตน คือ **การพัฒนาภายใน (internal/self management & nourishment)** วัฒนธรรมที่เป็นกระบวนการพัฒนาภายในหรือพัฒนาจิตใจนี้โดยทั่วไปเรียกว่า **คุณธรรม (value/moral)** วัฒนธรรมภายในเป็น **วัฒนธรรมจิตใจ วัฒนธรรมอวัตถุ (non-material culture)** หรือ **วัฒนธรรมเชิงนาม (intangible culture)** ที่สามารถตรวจวัดได้จาก **ระดับความสามารถในการพึ่งตนเอง การควบคุมตนเอง(รู้ตัวทั่วพร้อม) จัดการตนเองให้อยู่ในทำนองคลองธรรม** ของปัจเจกบุคคลนั้นๆ

การพัฒนาภายในเป็นกระบวนการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจในความรู้ด้วยวิธีวิทยาต่างๆจนเกิดสิ่งที่เรียกว่า **ปัญญา** หรือความรู้แจ้งในความจริงแท้ตามกฎธรรมชาติที่ว่า **สรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวกันและพึ่งพิงสัมพันธ์กันเสมอ** ซึ่งข้อสรุปนี้เป็น **วิชชา** หรือ **ความรู้ที่ถูกต้อง** ใช้สำหรับการจัดการระบบความสัมพันธ์ของปัจเจกชนกับมนุษย์ผู้อื่นทั้งที่เป็นปัจเจกชนคนเดียวโดดๆและที่เป็นพหุชน เป็นกลุ่มขนาดต่างๆ จัดการระบบความสัมพันธ์กับสัตว์อื่น สิ่งอื่น รวมทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็น**ส่วนที่อยู่นอกตัว** (external parties) ให้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี จนบรรลุ**สภาวะสัมบูรณ์ของประโยชน์สุขอย่างยั่งยืน**

กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกที่ผ่านการพัฒนาและทำนุบำรุงภายในให้เจริญอย่างถูกต้องจนเกิดปัญญาแล้วกับส่วนที่อยู่นอกตัว คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น สิ่งเหนือธรรมชาติ ให้เกิดประโยชน์สุขตามความมุ่งหมายของวัฒนธรรม ชุมชน สังคม และชาติพันธุ์ ดังกล่าวข้าพเจ้าเรียกกระบวนการนั้นว่า **จริยธรรม (ethics/goodness)** ซึ่งเป็นวัฒนธรรมเชิงนามภายนอกหรือวัฒนธรรมนอกตนที่มักปรากฏในการปฏิบัติจัดการให้เกิดความสัมพันธ์กับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกัน และมักจะมีผลผลิต สิ่งประดิษฐ์จากความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลออกมาในรูปวัฒนธรรมเชิงรูป หรือวัฒนธรรมวัตถุ (tangible culture/material culture) เป็นอาคารสถานที่ สิ่งก่อสร้าง เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural terra/cultural terrain) และวัฒนธรรมเชิงนาม ที่เรียกว่า ศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมสุนทรีย์ (aesthetic cultures) และภูมิปัญญา (wisdom)

องค์รวมแห่งชุมชนติวัฒนธรรม (Cultural Community Holism) ที่มีความหมายเดียวกันกับชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิวัฒนธรรม ภูมิสังคม และท้องถิ่น ประกอบด้วยมิติหรือระบบย่อยของความสัมพันธ์ต่างๆที่ล้วนมีฐานกำเนิดมาจากกฎธรรมชาติ ศาสนา จักรวาลวิทยา กระบวนทัศน์ โลกทัศน์ เดียวกัน แต่ละมิติทำหน้าที่ในส่วนของตัวแบบพึ่งพิงสัมพันธ์และบูรณาการเข้ากับส่วนอื่นมิได้แยกขาดออกไปอย่างอิสระ เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ว่า สรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน มีกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์กันกับส่วนอื่นที่ต่างเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

องค์รวมแห่งชุมชนติวัฒนธรรม (Cultural Community Holism) ที่มีความหมายเดียวกันกับชุมชนสังคม ชาติพันธุ์ ภูมิวัฒนธรรม ภูมิสังคม และท้องถิ่น ประกอบด้วยมิติหรือระบบย่อยของความสัมพันธ์ต่างๆที่ล้วนมีฐานกำเนิดมาจากกฎธรรมชาติ ศาสนา จักรวาลวิทยา กระบวนทัศน์ โลกทัศน์ เดียวกัน แต่ละมิติทำหน้าที่ในส่วนของตัวแบบพึ่งพิงสัมพันธ์และบูรณาการเข้ากับส่วนอื่นมิได้แยกขาดออกไปอย่างอิสระ เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่ว่า สรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน มีกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์กันกับส่วนอื่นที่ต่างเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน

พฤติกรรมสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมนอกตน ก็คือ **จริยธรรมแห่งการมีส่วนร่วม (ethic of participation)** ของปัจเจกชนจำนวนมากกว่าสองคนขึ้นไปจนก่อให้เกิดการรวมกลุ่มหรือรู้สึกได้ว่าเป็นกลุ่มเป็นพวกของมนุษย์เป็น**ชุมชน** เป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยหรือ**ชาติพันธุ์** และก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม/รู้สึกร่วมเป็นกลุ่มขนาดใหญ่เรียกว่า **สังคม** ที่สมาชิกในกลุ่มในชุมชนและในสังคมเดียวกันมีความรู้ความเข้าใจเรื่องกฎธรรมชาติในทิศทางเดียวกัน มีจักรวาลทัศน์ โลกทัศน์ กระบวนทัศน์เดียวกัน มีกฎเกณฑ์และแบบแผนร่วมกันในการปฏิบัติต่อคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น และสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างมีเมตตาไมตรีแก่กันและกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอยู่เสมอ วิธีปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่ดีที่สุด ได้ผลที่สุด มีประสิทธิภาพมากที่สุด ต้องเป็นไปอย่างที่**ท่านพุทธทาสภิกขุ** แนะนำไว้ นั่นคือ **การไม่มีตัวกูของกู** หรือ **การไม่เห็นแก่ตัวโดยสิ้นเชิง** และ**การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิด “ส่วนรวม” และการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพิงสัมพันธ์จนเกิดสันติภาพอย่างยั่งยืน**

วัฒนธรรม คุณธรรม จริยธรรม ในชั้นต้นเป็นเรื่องของปัจเจกชนที่มีปัญญารู้แจ้งถึงความจริงในกฎของธรรมชาติที่ว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน แยกจากกันมิได้ มนุษย์ไม่สามารถอยู่ศนเดียวหรือพวกเดียวได้ ต้องอยู่ร่วมกับมนุษย์ผู้อื่น สัตว์อื่นและสิ่งอื่นๆอีกมากมายที่ต่างก็ปรารถนาใน **ประโยชน์สุข** ด้วยกันทั้งสิ้น

เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายแล้วเราจะพบว่าทั้ง**วัฒนธรรม ชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิวัฒนธรรมและภูมิสังคม** ต่างก็มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ให้ความสำคัญใน **เรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตน (private) มีความมุ่งหมายขั้นสูงในเรื่องการสร้างประโยชน์สุข (absolute happiness) ที่ได้จากการปฏิบัติภาวนาโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุมากกว่าความสุข (happiness) อันเกิดจากการเสพบริโภควัตถุและเป็นเพียงเป้าหมายขั้นต่ำ** ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการมีส่วนร่วมกระทำให้บรรลุเป้าหมายขั้นสูงได้

ความรู้แจ้งในความจริงแท้ดังกล่าวช่วยให้ปัจเจกชนสามารถคิดและปฏิบัติในทางที่เป็นคุณต่อศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่นอกตัวได้เหมือนกับที่คิดและปฏิบัติต่อตนเอง มีความรู้ความสามารถที่จะตระหนักและให้ความสำคัญต่อความเป็น **เรา : We** และ **ของเรา : Ours** มากกว่ายึดมั่นถือมั่นอยู่ที่ความเป็น **ฉัน(กู) : I** และ **ของฉัน(ของกู) : Mine** สามารถที่จะเป็นผู้ **ให้ : To Give** แก่ศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นมากกว่าการเป็นผู้ **รับ : To Gain** จากศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นแต่ถ่ายเดียว ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งผลในการทำลายความเห็นแก่ตัว สร้างความเป็นส่วนรวม พัฒนาให้เกิดสภาวะที่เรียกว่า**ชุมชน**และ**สังคม**ไปพร้อมๆกัน แล้วแต่ว่าใครจะเรียกสภาวะดีๆนั้นว่าอะไร แต่ที่แน่นอนก็คือ **เป็นสภาวะที่ปราศจากทุกข์ ไม่ร้อนรนทรมานเพราะโลภ ไม่ทุรนทุรายเพราะรัก โกรธ เกลียด และก็ไม่อับเฉาหมดมนงงงวย ละล้าละลังเพราะความหลงไม่รู้ทิศรู้ทางที่ควรจะไป เป็นสภาวะที่มีแต่ประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ทั้ง ตนเอง และ ส่วนรวม**

เรื่องของ **วัฒนธรรม** ในความเข้าใจของข้าพเจ้ามีสาระสำคัญโดยสรุปได้ ดังนี้

(๑) **วัฒนธรรม ชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิวัฒนธรรมและภูมิสังคม** ล้วนเป็นเรื่องของ **ส่วนรวม : common** เป็นเรื่องของ **เรา หลาย พหุชน มหาชน** ที่เกิดจากสัมพันธภาพเชิงสร้างสรรค์ระหว่าง **ฉัน กู** และ**ปัจเจกชน** ทั้งหมดทั้งมวลจำนวนมาก

(๒) วิธีปฏิบัติที่จะสร้างสรรค์ให้เกิด **ส่วนรวม** ได้ คือ **การมีส่วนร่วม : participation**

(๓) วิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่**การมีส่วนร่วม** และสร้างสรรค์ให้เกิด **ส่วนรวม** ได้ ก็ต้องลด **ตนเอง กู : selfness** และ **ส่วนตน ของกู : selfishness** ลงให้เหลือน้อยที่สุดในขั้นต่ำ และทำให้ไม่เหลือตน/ตัว(กู)อยู่เลย ไม่มีของตน/ของตัว(ของกู)อยู่เลยในขั้นสูง

(๔) วิธีทำให้เหลือ **ตนเอง กู** น้อยที่สุด หรือ **ไม่เหลือตนเองอยู่เลย** ทำได้โดยการ **ให้** และ **การยอมรับในการมีอยู่** ของคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายอย่างเป็นกัลยาณมิตร

(๕) **หัวใจของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง** คือ การมีตัวกู การมีของกูให้น้อยที่สุดหรือไม่ต้องมีทั้งสองสิ่งนั้นอยู่เลยแม้แต่น้อย ซึ่งอาจจะทำได้ยาก แต่ทำได้แล้วจะรู้ว่า “**ดี**” อย่างหาที่เปรียบไม่ได้

(๖) **การพัฒนาวัฒนธรรม ชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิวัฒนธรรมและภูมิสังคม ที่แท้จริง** ต้องเป็นการทำความเจริญที่ถูกต้องอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ตามกฎธรรมชาติ และความเจริญที่ถูกต้องก็คือ การทำลายความเห็นแก่ตัวให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

(๗) **วัฒนธรรม** หมายถึง **องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรีเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ**

Culture is holistic state of compassionate and interdependent relation or connectedness of manussaya (manature) to manussaya, of manussaya to physical natures and of manussaya to supernatures.

ชุมชนในทัศนะของศาสตราจารย์จิม ไอ๊ฟ์ (Jim Ife)

Jim Ife ศาสตราจารย์สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชน หลายมหาวิทยาลัยในประเทศออสเตรเลีย อธิบายว่า **ชุมชน** เป็นองค์กรหรือหน่วยทางสังคม (social organization) มีคุณลักษณะและองค์ประกอบที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ๕ ประการ ได้แก่ (**Jim Ife**.1999 : 90-91)

๑. **มีขอบเขตของขนาดไม่เกินความสามารถของมนุษย์ที่จะสามารถทำความรู้จักคุ้นเคยได้** (human scale) คือ มีขนาดตั้งแต่พอประมาณจนถึงใหญ่ไม่เป็นส่วนตัว มีศูนย์รวมจิตใจที่โยงยึดผู้คนเข้าด้วยกันอย่างเหนียวแน่นเป็นระบบปฏิสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ ซึ่งขนาดของหน่วยหรือชุมชนมักมีขอบเขตอยู่ในระดับที่สมาชิกคนหนึ่งสามารถทำความรู้จักมักคุ้นกับคนอื่นๆได้เท่าที่ต้องการและก็เป็นขนาดที่ทุกคนในนั้นสามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมได้โดยไม่มีอุปสรรค ชุมชนต้องมีโครงสร้างไม่ใหญ่โตเกินกว่าที่คนที่เป็นสมาชิกจะสามารถรู้สึกได้ถึงความเป็นเจ้าของ และรู้สึกว่ามีอำนาจในการควบคุมความเป็นไปในชุมชนได้ ซึ่งในความเป็นจริงเราไม่สามารถระบุตัวเลขเฉพาะ เจาะจงลงไปได้ว่าจะต้องมีจำนวนคนเท่าไร บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียงกลุ่มคนจำนวนไม่กี่คนไปจนถึงเป็นพันเป็นหมื่นหรือจำนวนมากในระดับประเทศก็ได้

๒. **มีอัตภาวะและความเป็นเจ้าของ** (identity & belongingness) ในความเป็นชุมชนโดย ทั่วไปมักมีสาระเกี่ยวกับความรู้สึกเป็นเจ้าของแฝงอยู่ หรือไม่ก็มีความยอมรับและเห็นคุณค่าร่วมกันภายในกลุ่มอันเป็นที่มาของคำว่า **เป็นสมาชิกของชุมชน** มีความหมายครอบคลุมคำว่า **ความเป็นเจ้าของ การยอมรับจากคนอื่นๆ ความจงรักภักดีและการยอมรับในความคาดหวังของกลุ่มด้วยความเต็มใจ** ซึ่ง

ความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเป็นสมาชิกของชุมชนนั้นแยกออกไม่ได้โดยสิ้นเชิงจากความรู้สึกใน**เรื่องอัตภาวะ** หรือ**ความมีตัวตน** (identity) ซึ่งความเป็นชุมชนมักจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นตัวตนในปัจเจกบุคคลที่สร้างความรู้สึกเพื่อมีข้อสรุปให้กับตัวของเขาเองว่าเป็นใคร อยู่ที่ไหน ซึ่งมีความสำคัญมากในสังคมโลกปัจจุบัน เนื่องจากสถาบันชุมชนที่เคยเอื้อต่อการแสดงตัวตนของคน ในอดีตได้คลายความสำคัญลงไปมาก ไม่ว่าจะเป็นตระกูล เผ่า หมู่บ้าน โบสถ์ หรือวัด ที่เคยสร้างความรู้สึกร่วมกัน ในขณะที่ทุกวันนี้สถานที่ทำงาน โรงงาน บริษัท องค์การ สถาบันการศึกษา ลักษณะอาชีพกำลังมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะแหล่งกำหนด สถานภาพและบทบาทของบุคคลอย่างเป็นทางการ

๓. **มีพันธะหน้าที่** (obligations) สมาชิกของชุมชนต้องมีพันธกิจหรือภาระหน้าที่ที่ชัดเจนที่รู้สึกได้โดยอัตโนมัติว่าต้องทำอะไรและทำสิ่งนั้นอย่างไรให้กับชุมชนที่สังกัด โดยสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างของชุมชนได้โดยอิสระ เพื่อสร้างและดำรงวิถีชีวิตของชุมชนให้สามารถดำเนินสืบต่อไปได้

๔. **มีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบสังคมชนบท** (gemeinschaft) ชุมชนต้องมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของหมู่สมาชิก สมาชิกสามารถมีสัมพันธภาพต่อกันและกันได้ในหลายๆ บทบาทในสภาพที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนไม่มีเงื่อนไขที่ส่อไปในทางขีดวงจำกัดเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพวก ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลในการที่จะแสดงความสามารถในเรื่องต่างๆที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่มหาชนคนทั้งหลายและเป็นคุณแก่ชุมชนโดยตรง

๕. **มีวัฒนธรรม** (culture) ชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของระบบคุณค่า การสร้างสรรค์ และการแสดงออกซึ่งวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่ต่างก็มีคุณลักษณะเฉพาะตัวที่ตรึงอยู่กับชุมชนนั้นๆ เป็นกลไกหนุนเสริมให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมเพื่อใช้เองมากกว่าเป็นเพียงผู้บริโภควัฒนธรรมที่หยิบยืมมากจากชุมชนอื่น อีกทั้งมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดความแตกต่างหลากหลายระหว่างชุมชนต่างๆและเกิดภาวการณ์มีส่วนร่วมที่กว้างขวางมากขึ้นด้วย

ความหมายของชุมชนตามคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับมิติที่เป็นความรู้สึกนึกคิดเฉพาะส่วนตน (felt) และประสบการณ์ของบุคคล (subjective experiences) ที่ไม่อาจจะวัดหรือคำนวณได้ลงตัวแน่นอนด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์กายภาพ ดังนั้นผู้ที่จะรู้สึกถึงความเป็นชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงใด ก็คือ คนที่เป็นสมาชิกของชุมชนนั้นๆนั่นเอง

สังฆะ : ชุมชนสังคมนิยมอุดมธรรม ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)

(พระดุษฎีเมธงฺกโร.**สังฆะในทัศนะท่านพุทธทาส.** http://www.buddhadasa.org /html/articles/๑_bdb /sangha.html เข้าถึงเมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๕๐)

สังฆะ แปลตามตัวหนังสือว่า **หมู่** หรือ **พวก** หรือ **การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มตามสภาพธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่สามารถแยกอยู่เดี่ยวๆได้**

สังฆะ เป็นชุมชนของพระสงฆ์ที่มีคุณสมบัติพิเศษที่อาจเรียกได้ว่าเป็น **ชุมชนสังคมนิยมอุดมธรรม** มีความมุ่งหมายให้มวลสมาชิกได้ใช้เป็นแหล่งเพื่อการเรียนรู้ปฏิบัติธรรมที่จะบรรลุสู่ปัญญาสูงสุด คือ **นิพพาน** หรือการค้นพบ **ความสงบเย็นเชิงปัญญา** ค้นพบ **ความไม่ปรากฏ เกิด มี อยู่ เป็น อีกต่อไป** บรรลุสู่ความเป็น **พุทธะ** ซึ่งตามปกติมนุษย์ทั่วไปจะปฏิบัติธรรม ฝึกตนให้ก้าวหน้าโดยลำพังตนเองได้ยาก

ต้องอาศัยบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ ช่วยเกื้อหนุนได้ดีที่สุด บุคคลและสภาพแวดล้อมในที่นี้ก็คือชุมชนที่จัดตั้งไว้อย่างดี ที่เรียกว่า **สังฆะ** นั่นเอง

ในชุมชนแห่งสังฆะ นอกจากจะมีผู้ได้ฟัง ได้รู้ ได้ฝึกปฏิบัติธรรมมาก่อน เช่น ครู อาจารย์ เป็นกัลยาณมิตรช่วยแนะฝึกสอนเราแล้ว ยังมีระบบความเป็นอยู่ วิถีชีวิต การสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชุมชน การจัดสรรทรัพยากร สิ่งแวดล้อม บรรยากาศของชุมชน ทุกอย่างช่วยเกื้อหนุนให้สมาชิกสามารถฝึกตนก้าวไปในการรู้และปฏิบัติธรรมได้อย่างดีที่สุด และเมื่อสมาชิกผู้ใดสำเร็จก้าวหน้าไปแล้วก็จะเป็นกัลยาณมิตรเกื้อหนุนสมาชิกผู้อื่นด้วย

มนุษย์เราอาจจะมีศักยภาพที่บรรลุสู่ปัญญาสูงสุดเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าได้ แต่ไม่ใช่อยู่ๆปุบปับก็เป็นพุทธะได้ทันที จะต้องมีกลไกหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติในระดับต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวมกันเป็นชุมชนอุดมธรรมและอยู่ร่วมกันอย่างกัลยาณมิตรแบบที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ในการบรรยายธรรมตลอดกาลอายุของท่านพุทธทาสภิกขุ มีสาระสำคัญเกี่ยวกับ **สังฆะ** ที่หมายถึง **หมู่ กลุ่ม ชุมชน** ที่อาจจำแนกได้เป็น ๓ ระดับดังนี้

ก. **สังฆะในความหมายอย่างกว้างที่สุด** ท่านเห็นว่า วิถีของสากลจักรวาล โลก ธรรมชาติ แวดล้อมและสรรพสิ่ง ต้องอยู่รวมกันอย่างเป็น **สหกรณ์** คือพึ่งพาอาศัยกันและเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน จึงอยู่ร่วมกันได้ดีมาโดยตลอด ซึ่งเป็นรากฐานของแนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยม

ข. **สังฆะในความหมายของวิถีชีวิตของความเป็นอยู่ของหมู่พระภิกษุสงฆ์หรือชีวิตในวัด** ซึ่งเน้นหลักการ (๑) **กินอยู่ง่าย ใคร่ครวญสูง** (๒) **อยู่อย่างต่ำ กระทำเพื่อผู้อื่น** (๓) **ทำงานเต็มความสามารถ ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น เจียดส่วนเกินให้ผู้อื่นที่ต้องการ** ซึ่งเป็นหลักการเป็นอยู่อย่างขูดเกลากิเลส ลดละอัตตา สามารถนำชีวิตให้มีค่าสูงสุดและเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยสะดวก ท่านถึงกับท้าทายว่า *คอมมิวนิสต์เข้ามา พุทธศาสนาก็ยังอยู่ได้* ในความหมายว่า แก่นแท้พุทธศาสนาคือ ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อตอบโต้รัฐบาลที่ปลุกระดมว่า *คอมมิวนิสต์มา ศาสนาหมด* โดยไปถือเปลือกนอกเป็นหลัก ดังท่านกล่าวว่า *“คอมมิวนิสต์ไม่อาจทำลายหัวใจของพุทธศาสนาคือพระธรรมได้ พระธรรมอยู่ในหัวใจมนุษย์ ไม่ใช่เปลือก เช่น โบสถ์ วิหาร หากพระธรรมที่อยู่ในหัวใจมนุษย์หมดไปเมื่อไร เมื่อนั้นและวินาศ อย่างแท้จริงสิ้นเชิงของมนุษย์"* และท่านย้ำว่า *"ชาวพุทธนี่แหละจะทำลายพุทธศาสนาเสียเอง เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมวินัยหรือศาสนานี้ จะอยู่หรือสูญสิ้นไปก็เพราะการกระทำของพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา...ถ้าเรามาทำกันผิดๆ สอนกันผิดๆ พูดกันผิดๆ ปฏิบัติกันผิดๆ ได้รับผลมาผิดๆ นั่นแหละศาสนาหมดแล้ว ทั้งที่คอมมิวนิสต์ไม่ทันมา ศาสนาก็หมดแล้ว....การไม่มีธรรมะ ไม่มีศีลธรรม ไม่มีความเป็นมนุษย์ มันน่ากลัวกว่าคอมมิวนิสต์....อบายมุขทุกชนิด ความโง่ความหลงในความสุขทางวัตถุทางเนื้อหนัง ทางกามารมณ์ ที่กำลังมากขึ้นทุกที่ๆนี่แหละเลวร้ายกว่าคอมมิวนิสต์...คอมมิวนิสต์เขาอ้างตัวเองอย่างยิ่งว่า เขาเกิดขึ้นมาในโลก เพื่อทำให้โลกนี้มีสันติสุข ลัทธิคอมมิวนิสต์ก็มีอุดมคติตามแบบของคอมมิวนิสต์ แล้วจนบัดนี้ก็ยังไม่เห็นผล....เรามีธรรมะในพุทธศาสนาที่ดีกว่าลัทธิคอมมิวนิสต์อยู่แล้ว”*

ค. **สังฆะในความหมายถึงการคณะสงฆ์ไทย** ซึ่งมีแบบแผนการปกครองการจัดการศึกษา การเผยแพร่ และสาธารณูปการ ที่ต้องจัดให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพคุ้มค่าและยั่งยืนนาน ทั้งเหมาะสมกับยุคสมัย สอดคล้องกับพระธรรมวินัยนั้น

สาระสำคัญเรื่องชุมชนสังฆะในคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ

(๑) **โครงสร้างสังคมนิยมในระบบสังฆะ** ท่านพุทธทาสอธิบายว่า *พระพุทธองค์ทรงบัญญัติระบบวินัย จะทำให้เราเห็นได้ทีเดียวว่า เป็นระบบที่ผูกพันกันไว้ เป็นพวกเป็นหมู่ไม่แยกออกจากกันไป รู้ได้ตรงคำว่า **สงฆ์** นั่นเอง คำว่า **สังฆะ พระสงฆ์** ตัวหนังสือ แปลว่า หมู่ หรือ พวก มันไม่ได้แปลว่าเดี่ยวคนเดียว เมื่ออยู่เป็นหมู่เป็นพวก มันก็ต้องมีอะไรที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หรือมีหลักธรรมสัจจะอันใดอันหนึ่งที่จะทำให้คณะสงฆ์ตั้งอยู่ได้เป็นหน่วยเดียว จากส่วนประกอบของหน่วยหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นหน่วยดึงเข้าเป็นสังคมที่ถูกต้อง ที่อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้าจะดูให้ดีก็จะยิ่งเห็นมากขึ้นไปอีกว่า นี่มันเป็นการสอดคล้องกับธรรมชาติมากที่สุด และยังจะป้องกันเหตุการณ์เลวร้ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า*

(๒) **การไม่เอาส่วนเกินในปัจจัยสี่ที่บัญญัติไว้ในวินัยของภิกษุ** ท่านพุทธทาสอธิบายว่า *อย่างระเบียบวินัยในพระพุทธ ศาสนานี้ ก็ให้สันโดษ พอดี รู้จักพอดีในการเป็นอยู่ ยิ่งเป็นพระสงฆ์คือภิกษุละก็ได้รับวางกฎเกณฑ์ไว้เป็นพิเศษ ไม่ให้กอบโกยส่วนเกิน ให้ **กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง** ใช้คำอย่างนี้คำเดียวพอ.....พระสงฆ์นี่จะเอาอะไรเกินไม่ได้ ถ้าเกินกว่าที่จำเป็นแล้วจะผิดวินัยทั้งนั้น นี่เป็นหลักทั่วไปที่ควรจะทราบไว้เป็นชั้นหนึ่งก่อนว่า ถ้าพระสงฆ์ไปเอาอะไรที่เป็นของเกินจำเป็นแล้ว จะผิดวินัยทั้งนั้น แล้วบางอย่างจะผิดธรรมะด้วย แล้วบางอย่างก็จะผิดวินัยอันร้ายแรงด้วย ดูตัวอย่างเช่นว่า เราจะต้องมีจีวร ๓ ผืน มีมากกว่านั้นก็ต้องเกิดเป็นปัญหายุ่งยากลำบาก ถึงกับต้องเป็นอาบัติ แม้แต่บาตรก็มีได้แต่เพียงใบเดียว กุฏิก็ให้มีได้เพียงขนาด ๑๒ คืบ คูณ ๗ คืบ เท่ากับห้องน้ำที่ตรงโน้นนั้นแหละ กุฏิที่จะมีได้เอง ทีนี้จะต้องมีเรื่องสันโดษอีกมาก สิ่งที่ไม่ควรมีมีไม่ได้ มันไม่เพียงแต่ผิดวินัย มันทำลายความก้าวหน้าทางธรรม ถ้าพระสงฆ์หรือภิกษุสงฆ์ ที่ต้องการก้าวหน้าตามทางธรรมแล้วไปมีอะไรที่เกินจำเป็น เป็นส่วนเกินแล้ว มันก้าวหน้าไปไม่ได้มันจะกลายเป็นผู้ที่รุงรังไปด้วยทรัพย์สมบัติอะไรต่างๆนี่การที่ไม่เอาส่วนเกินนี้มันมีผลดีอย่างนี้*

(๓) **อุดมคติไม่เอาส่วนเกิน คือ รากฐานของสังคมนิยม** ท่านพุทธทาสอธิบายว่า *จะมองไปอีกชั้นหนึ่งว่า ถ้าแต่ละคนไม่เอาส่วนเกินแล้วมันก็จะเหลืออยู่มาก ส่วนเกินนั้นมันก็ตกทอดไปเป็นของคนอื่น คนอื่นก็ไม่ขาดแคลน ถ้ากอบโกยส่วนเกินกันไว้มาก มันก็ต้องขาดแคลน พวกคนที่ยากจนก็ต้องมีมากโดยเร็ว ทีนี้ถ้าว่าไม่เอาส่วนเกิน ก็ไม่เกิดคนยากจน คนที่เอาส่วนเกินนั้น มันเอามากๆเข้าด้วยความละโมบด้วยแผนการสกปรก ลึกลับ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่เท่าไรก็ทำให้เกิดการขาดแคลนกันใหญ่หลวง พวกอื่นก็เป็นคนยากจน ฉะนั้น อุดมคติอันนี้ที่ว่าไม่เอาส่วนเกินของภิกษุสงฆ์นี้ คือรากฐานอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าสังคมนิยม*

(๔) **มนุษย์ต้องอยู่กันเป็นสังคม ช่วยเหลือกันและกัน เสียสละเพื่อผู้อื่น** ท่านพุทธทาสสอนว่า *นอกจากนั้นก็ยังมีระเบียบวินัยอะไรต่างๆ ที่วางไว้ชัดเจนว่าต้องช่วย เหลือซึ่งกันและกัน อุดมคติของโพธิสัตว์นั้นมีมาก่อนพุทธศาสนาก็ว่าได้ ต้องช่วยเหลือผู้อื่น เสียสละเพื่อผู้อื่น แม้ชีวิตของตัวก็สละได้ นี่ก็เพราะว่าเห็นแก่สังคมในพุทธศาสนาก็ยอมรับอุดมคติอันนี้ ยอมนับเนื่องเข้าไว้ในพระพุทธศาสนา นั่นก็เพราะมีเจตนาของสังคมนิยมมากในทุกด้าน ในทุกแง่ทุกมุม เท่ากับธรรมสัจจะของธรรมชาติ คือไม่มีอะไรที่จะอยู่แต่ลำพังส่วนเดียว ตัวเดียวโดดเดี่ยวคนเดียวได้ แม้ว่าต้นไม้ต้นหนึ่งถ้ามันอยู่เดี่ยวๆ มันก็จะหักโค่นล้มได้โดยง่าย แม้สัตว์มันก็ต้องอยู่กันเป็นฝูงเป็นพวก มนุษย์ก็เหมือนกัน.....คำว่าอยู่กันเป็นสังคมนี้ เป็นความต้องการของธรรมชาติ ถ้าจะมองไปถึงขนาดที่เรียกว่า ต้องการสืบพันธุ์ จึงจะมีลูกหลานเหลืออยู่นี่มันก็เป็นเรื่องสังคมด้วยเหมือนกันถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่มีอะไรที่จะเหลืออยู่เป็นหมู่เป็นพวก เป็นหมู่สัตว์ในโลกนี้*

ขึ้นมา จงนึกถึงการประพฤติกระทำให้ถูกต้องในการที่จะสืบพันธุ์มีลูกหลาน มีอะไรถูกต้องอย่าให้มันเป็นอันตรายผิดพลาด ในโลกนี้จึงมีสัตว์ที่มีชีวิตทวีขึ้นๆในลักษณะที่น่าประหลาด

(๕) **ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างเกื้อกูล ไม่เอาเปรียบทางชนชั้น** เรื่องนี้ท่านพุทธทาสอธิบายว่า *ทีนี้มาดูสาวก สาวิกา อุบาสก อุบาสิกา เขาจะมุ่งกันแต่กินอยู่พอดีเท่านั้นแหละ เมื่อเหลือมันก็หล่นไปเป็นของสังคม ขอให้ดูเศรษฐีผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นเศรษฐีทางพุทธศาสนาละก็ประหลาดเหลือประมาณ เพราะคำว่า เศรษฐีนั้นหมายถึงผู้ที่มีโรงทานถ้าไม่มีโรงทานก็ไม่ใช่เศรษฐี ถ้าเป็นมหาเศรษฐีก็ยิ่งมีโรงทานมาก นายทุนสมัยนี้มีโรงทานอย่างนี้หรือเปล่า? ถ้าไม่มีก็ไม่ใช่ความหมายเดียวกันกับเศรษฐีพุทธบริษัทในครั้งพุทธกาล อันเป็นสังคมนิยมร้อยเปอร์เซ็นต์.....พวกนายทุน เช่น พวกเศรษฐีพุทธบริษัทครั้งพุทธกาลนั้น ชนกรรมาชีพไม่ควรแตะต้อง ควรจะบูชามากกว่า แต่ถ้าความหมายของนายทุนมีว่า กอบโกยรวบรวมอิทธิพลอำนาจเงินอำนาจอะไรต่างๆ ไว้สำหรับร่ำรวยยิ่งๆ ขึ้นไป มันก็เดินคนละทางแล้ว นายทุนผู้เลี้ยงโลกกับนายทุนผู้กอบโกย.....ดูต่อไป แม้แต่คำว่า ทาส บ่าว ขี้ข้า สมัยโน้นถ้าเป็นแบบพุทธบริษัทก็เป็นสังคมนิยม ทาสชนิดนั้นไม่อยากไปจากเศรษฐี แต่ถ้าเป็นทาสสมัยนี้เขาเกลียดนายทุนอยากจะไปจากนายทุน ถ้าเป็นเศรษฐี มีทาสสมัยพุทธกาล เศรษฐีพุทธบริษัทนั้นเขาเลี้ยงทาสอย่างเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ช่วยกันผลิต วันพระก็ไปรักษาศีลด้วยกัน ถ้าเป็นวันผลิตก็ผลิตผลผลิตได้มามีไว้สำหรับโรงทาน เศรษฐีจะสะสมทรัพย์ ฝังไว้ ซ่อนไว้ เป็นทองเป็นอะไรก็ตามแต่ นั่นเพื่อเป็นทุนสำรองของโรงทานหรือเพื่อลูกเพื่อหลาน ข้างหน้าจะได้ใช้ทรัพย์นั้นเพื่อหล่อเลี้ยงโรงทาน*

สังฆะ : ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร ในทัศนะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ปัจจุบันคือ **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์**-ประยุทธ ปยุตโต; อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. ๒๕๔๖ : ๓๗) ให้ความหมายของชุมชนโดยการเปรียบเทียบกับคำว่า **สังฆะ** คือ ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือ การที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ(พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตรคือผู้ที่จะช่วยเหลือเกื้อหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงามและผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกัน เอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จาก สังฆะหรือชุมชน แต่ละบุคคลต้องเป็นส่วนประกอบหรือส่วนร่วมที่ดี เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยเช่นกัน

สังฆะ ในทัศนะของท่านซัมด้อง รินโปเช

(Samdhong Rinpoche)

ซัมด้อง รินโปเช (Samdhong Rinpoche. ใน ประชา หุตานุวัตรและคณะ. ๒๕๔๗. : ๔๔-๔๕) กล่าวว่า คณะสงฆ์เป็นตัวแบบขององค์กรในอุดมคติรูปแบบหนึ่งที่สมาชิกมีวินัยและอุดมคติที่คล้ายคลึงกัน พระพุทธเจ้าทรงอยู่กับคณะสงฆ์มาเกือบสี่สิบปี ในช่วงสามสิบปีแรกคณะสงฆ์ไม่ได้มีวินัยหรือมีโครงสร้างมากนัก หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงนำทางให้กับคณะสงฆ์อย่างแข็งขันเพียง ๒๖-๒๗

ปีเท่านั้น(ผู้นำดี) ในช่วงเวลาดังกล่าวพระพุทธเจ้าทรงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆหลายอย่างภายในคณะสงฆ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เคยหยุดนิ่ง พระองค์ได้พัฒนาระบบการแก้ไขข้อบกพร่องตัวเองของพระภิกษุ โดยหากพระภิกษุกระทำความผิดเนื่องจากการขาดวินัยหรือละเมิดกฎเพราะขาดความตระหนักก็เป็นความรับผิดชอบของภิกษุรูปอื่นที่จะไปบอกพระภิกษุรูปนั้นและชี้ให้เห็นถึงข้อผิดพลาด ภิกษุรูปนั้นจะถูกขอให้ปลงอาบัติและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเอง ถ้าหากว่าภิกษุรูปนั้นไม่ยอม ประเด็นความผิดนั้นจะถูกนำเข้าสู่การพิจารณาของคณะสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์จะถกเถียงกันว่าภิกษุรูปนั้นได้กระทำผิดหรือไม่ ถ้าหากว่าเป็นการกระทำผิดภิกษุรูปนั้นจะต้องแก้ไขตนเอง

ระบบสังฆะมีทั้งกระบวนการตรวจสอบตัวเอง (self-monitoring and correction) และการตรวจสอบกันเอง (community monitoring and correction) โดยทุกๆ ๑๕ วันจะมีวันอุโบสถ ที่พระภิกษุทั้งหลายจะต้องมาทบทวนว่า อะไรผิด อะไรถูก วันอุโบสถเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้กระตือรือร้นและกระทำตนให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ ให้โอกาสพระภิกษุที่กระทำความผิดได้แก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง เพราะหากพระภิกษุรูปใดไม่ปลงอาบัติก็ไม่สามารถเข้าร่วมสังฆกรรมกับพระภิกษุอื่นๆได้ การปฏิบัติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของสังฆะ คือ**ระบบการตรวจสอบการรับสมาชิกเข้าสู่คณะสงฆ์** โดยใครก็ตามที่ต้องการจะเข้าเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ผู้นั้นจะต้องสามารถตอบคำถามต่างๆมากกว่า ๕๐ ข้อ ที่ถามโดยสมาชิกรูปหนึ่งที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ได้ และผู้นั้นจะได้รับอนุญาตให้เข้าสู่คณะสงฆ์ได้ก็ต่อเมื่อคณะสงฆ์พอใจกับคำตอบทุกข้อ หาไม่แล้วก็จะต้องรอคอยต่อไป ชุมชนแบบสังฆะ มีปฏิบัติการที่เรียกว่า **สังฆกรรม** เป็นภูมิปัญญาหลักที่ใช้ **หลักการเห็นพ้องต้องกันอย่างเอกฉันท์** (ไม่มีผู้เห็นแย้ง) เป็นข้อบังคับ แม้ว่ามีผู้ไม่เห็นด้วยเพียงหนึ่งเสียงก็จะต้องมีการถกเถียงกันจนกระจ่าง จะไม่มีการตัดสินโดยเสียงส่วนใหญ่โดยที่ยังไม่สามารถลบล้างความเห็นส่วนน้อยไปได้ด้วยข้อเท็จจริงและเหตุผลจนกว่าข้อเท็จจริงและเหตุผลจะได้รับการยอมรับ ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้เพื่อเข้าใจเหตุผลและความจริง ไม่มีการบีบบังคับด้วยพลังของเสียงส่วนใหญ่ (non-majority force)

ชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้าน หรือ **สังคมหมู่บ้าน** (village community) เป็นชุมชนเชิงพื้นที่ (area-based community) ที่อาจจะมองได้ในสองมิติ หรือสองฐานะ ได้แก่ มิติแห่งความเป็น**หน่วยพื้นฐานของการพึ่งตนเองแบบพอเพียง** (self-sufficiency unit) และมิติของความเป็น**หน่วยทางการปกครอง** (political unit)

ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยพื้นฐานของการพึ่งตนเองแบบพอเพียง

ความเป็นชุมชนของหมู่บ้านในฐานะหน่วยพื้นฐานของการพึ่งตนเอง พิจารณาจากลักษณะที่ว่าชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในหมู่คนที่รู้จักกันใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์ จากพื้นที่และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกัน ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นเป็นปกติในในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กที่คนกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน มีระบบความสัมพันธ์เป็นแบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน การพึ่งพา รวมทั้งมีความขัดแย้ง คุณลักษณะสำคัญของชุมชนหมู่บ้านที่เป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมนั้นมีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่างๆเพื่อสนองตอบต่อความต้องการทุกๆด้านของคนในชุมชนทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจ (ปาริชาติ วลัยเสถียร. ๒๕๔๓ : ๔)

ในระยะแรกๆชุมชนหมู่บ้านเกิดขึ้นในสังคมขนาดเล็กในชนบทที่สมาชิก (ชาวบ้าน) อยู่อาศัยและทำมาหากินกับธรรมชาติ พึ่งพาตนเองได้ในทุกๆเรื่อง ไม่ค่อย ถูกแทรกแซงหรือถูกจัดการโดยรัฐ

พระยาอนุมานราชธน (๒๕๑๐ : ๗) กล่าวว่า ชาวไทยในหมู่บ้านสมัยก่อนมีชีวิตอิสระ เรียบง่าย สมถะ มีสามัคคีธรรมในการปกครอง สังคมหมู่บ้านเริ่มต้นจากครอบครัวที่มีญาติอยู่อาศัยร่วมกันมาหลายชั่วอายุคน คนในหมู่บ้านเป็นญาติพี่น้องหรือเกี่ยวดองกันทั้งสิ้น ต่อเมื่อภายหลังจึงมีคนที่อื่นเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านด้วย และเมื่อหมู่บ้านมีคนมากขึ้นที่ตั้งหมู่บ้านคับแคบไม่พอ ก็เกิดหมู่บ้านใหม่แยกตัวออกไปจากหมู่บ้านเก่าและขยายออกไปเรื่อยๆ

ความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านไทยในชนบทแต่เดิมอยู่ที่ความเป็นญาติพี่น้องกัน ไม่ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นทรัพย์สินส่วนตัว แต่ถือเป็นทรัพย์ส่วนกลางของสมาชิกครอบครัวที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและทำกินร่วมกัน ระบบการผลิตเป็นการผลิตเพื่อใช้ในครอบครัวและภายในหมู่บ้านเป็นหลัก หากมีเหลือก็นำไปขายหรือแลกเปลี่ยน ฐานะความเป็นอยู่จึงไม่แตกต่างกันมาก ผู้คนยังไม่รู้จักสะสมเงินทอง เพราะไม่มีให้สะสม การมีชีวิตในหมู่บ้านแต่เดิมนั้นเป็นสังคมในวงแคบ แม้จะมีหลักฐานว่าบางหมู่บ้านมีการติดต่อค้าขายกับภายนอกอย่างกว้างขวาง แต่ก็ไม่อาจนำมาเป็นข้อสรุปอธิบายภาพของหมู่บ้านไทยโดยทั่วไปได้ ดังนั้นจำเป็นอยู่เองที่ชาวบ้านจะต้องพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และพุทธศาสนาก็มีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของชุมชนหมู่บ้านด้วย

ศาสตราจารย์ธีรยุทธ บุญมี (ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล ๒๕๔๑:๑๕๓)

กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์และชุมชน รวมทั้งลักษณะของชุมชนว่า มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มร่วมกัน คนไทยในสมัยก่อนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ วิถีชีวิตร่วมที่ใหญ่ที่สุดก็เป็นเพียงระดับชุมชนขนาดเล็ก อาจจะเป็นเมืองเล็กๆ หมู่บ้าน ตรอก ซอย ย่าน ในชีวิตร่วมนั้นชุมชนจะควบคุมดูแลซึ่งกันและกัน ร่วมกันรับผิดชอบในปัญหาศีลธรรม คุณธรรมและปัญหาอื่นๆ ส่วนในระดับจังหวัด ระดับภาคและระดับประเทศเป็นความผูกพันกันบนพื้นฐานของกฎหมายและวัฒนธรรมบางอย่างมากกว่าการผูกพันในวิถีชีวิตจริง

ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยทางการปกครอง

ในมิตินี้มองว่าหมู่บ้านเป็นหน่วยทางสังคมระดับฐานล่างที่มีความสัมพันธ์เป็นลำดับช่วงชั้นกับระดับที่เหนือกว่าตามโครงสร้างทางการปกครองที่ประกอบด้วย หมู่บ้าน ตำบล อำเภอจังหวัด และประเทศ ชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ นัยของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจและแบ่งพื้นที่เป็นหน่วยย่อยๆ กำหนดให้หน่วยย่อยรวมกันเป็นหน่วยใหญ่ขึ้น มีกลไกการปกครองเป็นลำดับชั้นเพื่อง่ายต่อการปกครอง ซึ่งจำเป็นต้องมองลักษณะของความเป็นชุมชนหมู่บ้านที่สัมพันธ์กับรัฐ จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับรัฐมาโดยตลอด เพียงแต่จะมีความสัมพันธ์เรื่องใดมากหรือน้อยเพียงใดในแต่ละช่วงเวลา

ดังนั้น ความเป็นชุมชนจึงไม่อาจเข้าใจได้ อย่างเป็นเอกเทศ หากต้องเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์กับรัฐ **ชุมชนหมู่บ้าน** สื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลายๆบ้าน หรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง และ**เป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุด** ที่ทางราชการกำหนดให้เป็น **หมู่บ้าน** มีความหมายเป็นหน่วยทางการปกครองของทางราชการ ซึ่งในความจริง ความเป็นชุมชนอาจจะไม่มีในหมู่บ้าน หรือดำรงซ้อนอยู่ในทั้งหมดหรือบางส่วนของหมู่บ้านก็ได้

ประเทศไทยเริ่มทำการพัฒนาชนบทอย่างมีแผน (planned-change approach) ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ตามแผนการบูรณะชนบทของประเทศ ประกอบกับการจัดตั้งกรรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งกำหนดให้พัฒนาการปฏิบัติงานในหมู่บ้าน รูปลักษณะของชุมชนจึงถูกกำหนดขึ้นตามหน่วยทางการปกครองขนาดเล็ก คือ หมู่บ้าน แม้ว่าบางชุมชนจะประกอบด้วยหลายหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กันแต่เดิมหรือเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ต่อมามีการแยกเป็นหมู่บ้านใหม่ภายหลังตามเกณฑ์การจัดตั้งหมู่บ้านของทางราชการ แต่ยังคงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีสถาบันทางสังคมต่างๆร่วมกัน หรือมีการใช้ทรัพยากรร่วมกันเช่น ป่า พื้นที่ลุ่มน้ำ เหมืองฝาย แม่น้ำ คลอง ลำห้วย ฯลฯ เป็นต้น แต่โครงสร้างการจัดการในประเด็นเรื่องราวต่างๆจะแบ่งแยกไปตามหมู่บ้านหรือเขตการปกครองในระดับต่างๆมากกว่าจะพิจารณาถึงความเป็นชุมชนที่กลุ่มคนที่มีสายสัมพันธ์ หรือ การเกาะเกี่ยวกันข้ามเขตการปกครอง

ในปัจจุบันรูปลักษณะของชุมนในฐานะหน่วยทางการปกครองในประเทศไทยมีหลากหลายมากขึ้น เนื่องจากมีรูปแบบการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นที่จัดให้มีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ที่ประกอบด้วย กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และองค์การบริหารส่วนตำบลจำนวนมากกว่า ๘,๐๐๐ แห่ง ซึ่งหน่วยทางการปกครองรูปแบบใหม่นี้ถือเป็นรูปลักษณะชุมชนใหญ่ที่มีชุมชนย่อยที่เป็นชุมชนหมู่บ้านเดิม ชุมชนหมู่บ้านจัดสรรและชุมชนอาคารสูงที่สร้างขึ้นใหม่ในเขตเมืองและชานเมือง ชุมชนในเขตแออัดในเขตกรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา และเขตเทศบาลต่างๆที่จัดตั้งขึ้นใหม่ซ้อนทับกันอยู่หลายระดับชั้น รูปลักษณะของชุมชนในฐานะหน่วยทางการปกครองก็มีซับซ้อนมากยิ่งขึ้นไปอีกในขณะที่ประชาชนก็มีสถานภาพเป็นสมาชิกชุมชนทางการปกครองหลายสถานภาพตามไปด้วย

โดยนัยดังกล่าว **ชุมชน** จึงหมายถึง **หมู่บ้านอันเป็นเขตการปกครองหรือเขตการจัดการงานพัฒนาของรัฐ** ซึ่งเป็นความหมายที่มีความจำกัดในการประสานพลังและความเชื่อมโยงในด้านต่างๆ หรือหากจะประสานความร่วมมือกันในระดับสูงขึ้นก็จะกำหนดจากเขตกับกลุ่มกิจกรรมในระดับต่างๆ หรือในปัจจุบันมีความนิยมจัดตั้งเป็น ประชาคมตำบล ประชาคมอำเภอ และประชาคมจังหวัด ที่กระบวนการจัดการก็ยังคงอยู่ในภาระของฝ่ายราชการเป็นหลักอยู่นั่นเอง

ประชาสังคม ชุมชนคนชั้นกลาง

ชุมชนประชาสังคม หมายถึง กลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม ฯลฯ ที่เป็นโครงสร้างซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ หรือเป็น mediating structure ซึ่งแนวคิดนี้ปฏิเสธรัฐขนาดใหญ่ที่มีบทบาทอำนาจมาก ทำหน้าที่แทนสังคมเกือบทุกเรื่อง แต่ก็ไม่นิยมลัทธิปัจเจกชนจนสุดขั้ว เพราะปัจเจกนิยมไม่ห่วงใยสังคม

แนวคิดเรื่อง **ชุมชนประชาสังคม** (Civic Society หรือ Civic Community) เกิดขึ้นจากการที่นักวิชาการ นักคิด และกลุ่มคนชั้นกลางมองเห็นข้อบกพร่องในระบบการพัฒนาและสภาพที่เป็นอยู่ ชุมชนรูปลักษณะนี้เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ในประเทศไทยมาแล้วราว ๓๐ ปี การเกิดขึ้นของแนวคิดเรื่องชุมชนประชาสังคมโดยทั่วไปมีเหตุปัจจัยสำคัญอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

(๑) ระบบการพัฒนาสังคมถูกชี้นำและครอบงำโดยภาครัฐและภาคเอกชนโดยคนส่วนใหญ่ของสังคมมีส่วนร่วมน้อยมากในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องนโยบาย ทิศทางการพัฒนา และการจัดกิจกรรมสาธารณะ

(๒) ระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนระบบพรรคพวกและกลุ่มผลประ โยชน์ มีข้ออ่อนด้อยมากและไม่สามารถทำหน้าที่ในการสร้างพลังอำนาจที่แท้จริงให้แก่ภาคประชาชน

(๓) สภาพการณ์ปัจจุบันทำให้สังคมขาดดุลยภาพ ภาคประชาชนหรือภาคสังคมล้าหลังและอ่อนแอ

นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร (สัมภาษณ์. ๒๕๔๒) นายแพทย์อาวุโส ประธานที่ปรึกษาศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน ประธานโครงการปิดทองหลังพระจังหวัดน่านมองว่า **พลเมือง คือ พลังของแผ่นดิน ความเป็นประชาคมเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นการรวมตัวกันของประชาชนทั้งแนวแนวดิ่งและแนวระนาบถักทอกันเป็นเครือข่าย(network) ลักษณะของประชาคม เน้นการรวมตัว (gathering) การวิพากษ์รัฐ การกำหนดขอบเขตการจัดการของรัฐมิให้เข้าไปวุ่นวายกับพลเมืองมากเกินไป เน้นเรื่องพันธมิตรเชิงพหุพาคี (partnership) ประกอบด้วย ประชาชน รัฐ องค์กรพัฒนาที่มิใช่รัฐ(NGOs) องค์กรทางศาสนา และองค์กรท้องถิ่น เข้ามาทำงานร่วมกัน**

ประชาคมในทัศนะของนายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร มี ๒ ประเภท ได้แก่ **ประชาคมเชิงพื้นที่** (area-based civic society) และ**ประชาคมเชิงประเด็น** issue-based civic society) โดยให้ความหมายของชุมชนแบบประชาสังคม/ประชาคมไว้ ๒ ลักษณะ คือ ประชาคมที่เป็นความเคลื่อนไหวทางสังคม และประชาคมที่เป็นนามธรรม

(๑) **ประชาคมที่เป็นความเคลื่อนไหวทางสังคม** หรือ **ประชาคมเชิงกิจกรรม** เป็นกิจกรรมหลากหลายที่สนับสนุนให้ชุมชนตัดสินใจได้ด้วยตนเอง มีทางเลือก และทำให้ประชาชนมีสำนึกรับผิดชอบต่อชุมชน การประเมินความเข้มแข็งของกระบวนการประชาคมโดยนับจากจำนวนกลุ่มองค์กรนั้นยังไม่ให้ภาพที่ชัดเจนเพียงพอ ต้องพิจารณาถึงรายละเอียดกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของชุมชน และการทำงานร่วมกันของแกนนำด้วย (บุญยงค์ วงศ์รักมิตร. ปาฐกถาในที่ประชุมใหญ่ประชาคม ๒๕๔๕. อ้างใน ชาตรี เจริญศิริ. ๒๕๔๖ : ๑๒๘)

(๒) **ประชาคมที่เป็นนามธรรม** หรือ **ประชาคมเชิงกระบวนการ** เป็นกระบวนการการกระทำของกลุ่ม/องค์กรต่างๆในชุมชนด้วยการมีส่วนร่วม ๘ ประการ เริ่มตั้งแต่ **การรวมตัว ร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมตรวจสอบและประเมินผล ร่วมรับผลประโยชน์** และ **ร่วมรับผิดชอบ** โดยกระบวนการกระทำร่วมกันนี้มีลักษณะแบ่งปัน ให้กำลังใจ ร่วมด้วยช่วยกัน ไม่ถือเขาถือเรา ร่วมทุกข์ร่วมสุข และโต้แย้งอย่างอารยะ

มิติของชุมชนประชาสังคม/ประชาคม มีตัวอย่างเกิดขึ้นตามธรรมชาติที่จังหวัดน่าน เป็นที่รู้จักและเรียกกันว่า **ประชาคมน่าน** หรือ**ประชาคมจังหวัดน่าน** ซึ่ง**นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร** อธิบายว่า

ประชาคมน่าน หมายถึง การที่ประชาชนของจังหวัดน่านจำนวนหนึ่ง มีจิตสำนึก มีวัตถุประสงค์มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มาติดต่อสื่อสารกัน มารวมกลุ่ม มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง รวมทั้งมีกระบวนการจัดการเพื่อมุ่งหวังให้จังหวัดน่านเป็นเมืองน่านอยู่ สงบสุข ร่มเย็น มีธรรมชาติที่สวยงาม และมีศิลปะวัฒนธรรม จารีตประเพณีที่โดดเด่น คงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะชาวน่านสืบไป

ตามแนวคิดของนายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ประชาสังคม-ประชาคม หรือcivil society เป็นกระบวนการ เป็นนามธรรม เป็นการสร้างเสริมพลัง (empowerment) ติดปีกติดหางให้ประชาชนมีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งได้แก่ การตัดสินใจได้เองโดยมีข้อมูลที่ถูกต้องเพียงพอและมีทางเลือก ซึ่งแนวคิดนี้ได้ส่งผ่านไปสู่คณะทำงานของศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านได้ช่วยกันคิด ฝึกฝนปฏิบัติจนเกิดเป็นแนวคิดที่มีคุณลักษณะร่วมกัน ๓ ประการ คือ

(๑) ทำงานโดยมีจุดยืนที่ประชาชน (people focused approach)

(๒) อิงชุมชนเป็นฐาน (community-based approach)

(๓) ใฝ่รู้และใช้กระบวนการทางปัญญา (research minded)

โดยการ **ร่วมคิด ร่วมเรียนรู้** กับ ๓ กลุ่ม คือ

(๑) กลุ่มเล็กๆที่มาจากหลายพื้นที่ มีความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ตรงจากพื้นที่หรือชุมชน

(๒) กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มเครือข่ายของประชาคม และ

(๓) กลุ่มองค์กรภาครัฐ (public sector) ภาคเอกชน (private sector) และองค์กรพัฒนาที่มิใช่รัฐ (NGOs) ในบรรยากาศแบบกัลยาณมิตรและเท่าเทียม

ซึ่งทุกคนในกลุ่มต่างๆสามารถแสดงความคิดเห็นออกมาให้คนอื่นได้รับทราบ และให้คำแนะนำ ผู้เสนอความคิดที่ผ่านการให้คำแนะนำแล้วไปปฏิบัติ ถ้าเกิดผลดี ผลงานนั้นเป็นของผู้ที่ทำและผู้เป็นต้นตอความคิด โดยศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านไม่ต้องการมีชื่อ หรือช่วงชิงความเป็นเจ้าของใดๆ จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความคิดที่หลาก หลายและเฉียบคมมากขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้ **นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร** สรุปว่า ผู้ที่เข้าร่วมเสวนาในกิจกรรมของศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านมีจิตสำนึก ซึ่งน่าจะเป็นขบวนการแบบบูรณาการของจิต (การรับรู้) วาจา (ความคิด) และกาย (การกระทำ) ที่เป็นผลจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) **situation :** เหตุการณ์ เรื่องราว ปัญหา หรือ ประเด็น

(๒) **mental process** : ปัญหามากระทบตนหรือสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่

(๓) **conversation** : ตนคุยเรื่องนี้ ปรารภเรื่องนี้กับใคร

(๔) **action**: ลงมือปฏิบัติตามที่คิด เขียน ซึ่งผลผลิตของการคิดร่วมกันจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (ในชูชัย ศุภวงศ์และยุวดี คาดการณ์ไกล.๒๕๔๑:๖,๓๑) พูดถึงคำว่า Civic Tradition หรือ Civility ซึ่งหมายถึง **ชุมชน** และกล่าวถึง **ความเป็นชุมชน** : Community Building ว่าหมาย ถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง จะเรื่องใดก็แล้วแต่ และมีการจัดการ ความเป็นชุมชนเป็นอิสระเป็นเชิงอาสาสมัคร (voluntary) ฅนมารวมตัวกันในแนวระนาบหรือแนวนอน มีคุณค่าที่เรียกว่าจิตวิญญาณเกิดขึ้น พยายามทำเพื่อส่วนรวม ลดความเห็นแก่ตัวลง ซึ่งเป็นธรรมะอย่างสูง ทั้งหมดเป็นธรรมะร่วมที่แข็งแรงมากกว่าธรรมะที่เป็นข้อๆที่เป็นของแต่ละคน การเรียนรู้ การจัดการก็เป็นธรรมะ มีพลังมาก

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เสนอภาพชุมชนอุดมคติแนวประชาสังคม ในการเกื้อหนุนให้ภาคประชาชนหรือสังคมมีความเข้มแข็ง เกิดดุลยภาพทางสังคมขึ้นด้วยรูปแบบ **สังคมสมานุภาพ** โดยกำหนดว่าความเป็นชุมชนที่ดีมีศักยภาพสูงต้องมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

(๑) **มีเรื่องทางจิตใจ ธรรมะหรือจิตวิญญาณ** (spirituality)เป็นเรื่องของคุณ ธรรม คุณค่า การนึกถึงส่วนรวม ลดความเห็นแก่ตัว ต้องมีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน การพัฒนาธรรมะให้สูงขึ้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการอยู่ร่วมกัน

(๒) **มีการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นชุมชนของการเรียนรู้**(learning community) ที่สร้างปัญญาไปพร้อมๆกัน ทำความเข้าใจไปพร้อมๆกัน และต้องเป็นการเรียนรู้ร่วมกันในทางปฏิบัติ(interactive learning through action) อาศัยความเป็นมิตร มิตรภาพ และความรัก

(๓) **มีการจัดการ** (manageability) เป็นการจัดการให้มีการเรียนรู้ซึ่งเป็นปัญญาชนิดหนึ่งที่ทรงพลังมาก ทรงพลังถึงขนาดที่มีฅนบอกว่า **การจัดการทำให้สิ่งที่เป็นไปไม่ได้เป็นไปได้** (management makes the impossible possible) การจัด การในที่นี้เป็นการจัดการความรู้ โดยใช้ความรู้เข้าไปสร้างความรู้ที่จุดต่างๆให้เชื่อมโยงกัน ดังที่ **ปีเตอร์ ดักเกอร์** บอกว่า *management is utilization of knowledge to generate knowledge* หมาย ถึงการวิจัยนั่นเอง วิจัยแล้วก็เอาผลการ วิจัยมาปรับปรุงแก้ไขปัญหาทำแล้วทำอีก

ศาสตราจารย์ชัยอนันต์ สมุทวณิช (ในชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล ๒๕๔๑ : ๓๙-๕๒) กล่าวว่า **ประชาสังคม** หมายถึง*ทุกๆส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ที่เข้ามาเป็นพันธมิตร (partnership) หรือเข้ามาทำร่วมกัน ถือว่าทั้งหมดเป็นประชาสังคม ในขณะที่ทางตะวันตก ประชาสังคมของเขาหมายถึงส่วนที่อยู่นอกภาครัฐทั้งหมดไม่รวมภาครัฐ*

นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (ในชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล ๒๕๔๑:๑๖๑-๑๖๒) ให้ความหมายของคำ **ชุมชน : community** ว่าหมายถึง *กลุ่มฅนที่มีชีวิตเกี่ยวพันกัน และมีการติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นปกติต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน หรือมีอาชีพร่วมกัน หรือประกอบกิจกรรมซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หรือมีวัฒนธรรม ความเชื่อ หรือความสนใจร่วมกัน* และให้

ความหมายของ**ประชาสังคม :** civil society ว่าหมายถึง*สังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึงส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐที่ดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย และไม่ใช่ภาคธุรกิจที่ดำเนินการแบบมุ่งหวังกำไร*

ศาสตราจารย์ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (ในชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล ๒๕๔๑:๙๔-๙๕) อธิบายคำว่า **ประชาสังคม** หมายถึง *กลุ่มองค์กรที่เป็นพลังนอกระบบรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมาโดยไม่หวังกำไรหรือหวังกำไรก็ตาม ที่ต้องมีบทบาทร่วมกับรัฐในการจัดระเบียบการปกครองการพัฒนาและจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน* การเกิดขึ้นของประชาสังคมในสังคมไทยเป็นผลจากการพัฒนาที่ดำเนินการโดยภาครัฐและบทบาทของภาครัฐไร้ประสิทธิภาพ ทำให้คนชั้นกลางและนักธุรกิจทนไม่ไหว จึงต้องการเข้ามาปรับปรุงสิ่งที่รัฐทำให้ดีขึ้น โดยเนื้อแท้ของกระบวนการประชาสังคมเน้นการทำงานแบบ **ภาคีร่วมทำ** หรือ cooperative partnership มากกว่า **การนำ** หรือ leadership

ศาสตราจารย์ธีรยุทธ บุญมี (ในชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล ๒๕๔๑:๑๕๑-๑๕๓) กล่าวว่าคนไทยแต่ก่อนมีเพียงจิตสำนึกในระดับชุมชนหมู่บ้าน ย่านหรือตรอก ซอย เท่านั้น แต่ยังไม่มีจิตสำนึกในระดับสังคมขนาดกว้างเป็นเมืองใหญ่ จิตสำนึกในระดับสังคมเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เศษๆ ที่เกิดขึ้นก็เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจแผนใหม่ ซึ่งทำให้ชีวิตของคนเมืองใหญ่ขึ้น ในช่วงต้นๆจิตสำนึกระดับชุมชนหายไป เกิดความคิดแบบต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มเกิดเสียงวิจารณ์ว่าคนไทยไม่รับผิดชอบ คนไทยไม่มีวินัย คนไทยไม่มีสำนึกถึงส่วนรวม เพราะยังไม่มีจิตสำนึกแบบใหม่เข้ามาแทนที่จิตสำนึกระดับชุมชนที่เลือนหายไป การพัฒนาเศรษฐกิจทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาสลัม ปัญหาสภาพแวดล้อม ที่เรียกกันว่า **ปัญหาสังคม** ถือได้ว่าเป็นการเกิดจิตสำนึกร่วมกันเป็นครั้งแรกของคนไทยว่า ตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่ใหญ่กว่าชุมชนแต่ดั้งเดิม คือในวิถีชีวิตสังคม ทุกคนจะต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะต้องแก้ไขปัญหา และทุกคนก็มีสิทธิเรียกร้องเพื่อให้ส่วนรวมดีขึ้น ซึ่งเป็นขั้นต้นการก่อตัวของสิ่งที่เรียกว่า Civil Society หรือ **สังคมเข้มแข็ง** ซึ่งมีลักษณะที่กระจัดกระจาย (diffuse) พลังทางสังคมมีมาจากทุกๆส่วน ทุกวิชาชีพ ทุกระดับรายได้ ทุกภูมิภาคของประเทศ มีกลุ่มองค์กรหลากหลายที่ทำตัวให้เข้มแข็ง แม้ในมิติอาชีพของตนเท่านั้นก็เพียงพอ

โดยสรุปแล้ว **ประชาสังคม/ประชาคม เป็นชุมชนที่มีลักษณะความเคลื่อนไหว (movement) เป็นกระบวนการกลุ่มที่มีการประสานกลุ่มฅนตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็กไปจนถึงกลุ่มใหญ่ในระดับประเทศ เพื่อดำเนินงานหรือมีกิจกรรมร่วมกันในการผลักดันเชิงนโยบายที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนหรือประชาคมให้มีความเข้มแข็งโดยมีความเอื้ออาทรต่อกันและการเรียนรู้ร่วมกัน** มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

(๑) มีความหลากหลายในเรื่องของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นความสนใจหรือปัญหา และกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน

(๒) มีความเป็นชุมชนที่อาจจะมีอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงติดต่อกันทางใดทางหนึ่ง หรือความเป็นชุมชนขนาดเล็กที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจหรือผลประโยชน์ร่วมกัน

(๓) มีจิตสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกของความเป็นพลเมืองของสังคมแห่งการเรียนรู้ (public consciousness of learning society)

(๔) มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่ม และด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (interactive learning through action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

(๕)มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร (communication and network) ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้กลุ่มประชาคมมีความยั่งยืน

จากสาระที่เป็นแนวคิดและข้อสนเทศทางวิชาการดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาผิวเผินอาจจะเข้าใจกันว่า ความเป็นชุมชน มีหลายมิติไม่ได้มีความหมายตายตัว มีนัยและความหมายที่เคลื่อนไหวเป็นพลวัตไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งแม้ว่าลักษณะของความเป็นชุมชนอาจจะมีหลายอย่าง มีหลายความหมายผันแปรไปตามความรู้ ความเข้าใจประสบการณ์ ทัศนคติ และผลประโยชน์ของนักวิชาการหรือนักพัฒนาผู้กำหนดนิยามความหมายนั้นๆก็จริง แต่ไม่จริงทั้งหมด เพราะความหมายและคุณลักษณะที่เป็นจริงสูงสุดรวมทั้งความมุ่งหมายที่แท้จริงของชุมชนน่าจะมีร่วมกันเพียงหนึ่งเดียว **คือ ชุมชน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์และกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติกายภาพ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มีพื้นฐานของความเมตตา ความมุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน มีไมตรีต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน พึ่งพิงสัมพันธ์กันต่อเนื่องยาวนาน และมีประโยชน์สุข**

ชุมชนแต่ละความหมายแต่ละมิติมีคุณลักษณะร่วมและเป้าหมายร่วมกัน นั่นก็คือ*เรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตน (private) เป็นเรื่องของ ประโยชน์สุข (absolute happiness) มากกว่า ความสุข (happiness)* ที่มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันได้

ความรู้แจ้งในความจริงแท้ดังกล่าวช่วยให้ปัจเจกชนสามารถคิดและปฏิบัติในทางที่เป็นคุณต่อคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่นอกตัวได้เหมือนกับที่คิดและปฏิบัติต่อตนเอง มีความรู้ความสามารถที่จะตระหนักและให้ความสำคัญของคำว่า เรา : WE และ ของเรา : OURS มากกว่ายึดมั่นอยู่ที่คำว่า ฉัน(กู) : I และ ของฉัน(ของกู) : MINE สามารถที่จะเป็นผู้ ให้ : TO GIVE แก่คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นมากกว่าการเป็นผู้ รับ : TO GAIN จากคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นแต่ถ่ายเดียว ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการทำลายความเห็นแก่ตัว สร้างความเป็นส่วนรวม พัฒนาและสร้างสรรค์วัฒนธรรม พัฒนาชุมชน พัฒนาสังคมไปพร้อมๆกัน แล้วแต่ว่าใครจะเรียกว่าอะไร เป็นสภาวะที่ปราศจากทุกข์ ไม่ร้อนรน ไม่ทรมานเพราะโลภ ไม่ทุรนทุรายเพราะโกรธเกลียด และก็ไม่อับเฉาหมดมนเพราะความหลง เกิดเป็นประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ทั้ง “ตนเอง” และ “ส่วนรวม” ด้วยกันทั้งสิ้น

การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม

ในทัศนะของข้าพเจ้า(สายันต์ ไพรชาญจิตร์) ชุมชนเป็นเรื่องเดียวกันกับวัฒนธรรม สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง **องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ** ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า **ชุมชนมิติวัฒนธรรม** (Cultural Community : CC)

Community/ Culture/ Society/ Ethnicity/ Sociolocality/ Culturolocality, is holistic state of compassionate and interdependent relation or connectedness of manussaya (manature) to manussaya, of manussaya to physical natures and of manussaya to supernatures.

การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Cultural Community Development : CCD) ในที่นี้หมายถึง **หมายถึงกระบวนการที่ทำให้เกิดความเจริญอย่างถูกต้องตามกฎธรรมชาติ เพื่อเพิ่มความสามารถของตนในการที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเองอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่างๆจนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองและจัดการตนเองจะสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน สังคม วัฒนธรรม ที่เป็นสภาวะองค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลพึ่งพิงสัมพันธ์ มีเมตตาไมตรีเป็นกัลยาณมิตรกับฅนอื่น กับธรรมชาติกายภาพ ดิน น้ำ ลม ไฟ สัตว์อื่น สิ่งอื่น สรรพสิ่ง สรรพสาร และกับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ บรรลุเป้าหมายที่เรียกว่า ประโยชน์สุข**

บรรณานุกรมท้ายบท

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๒. คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๒. คริสตธรรม พุทธธรรม. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๕. ธรรมะคุ้มครองโลก. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. เศรษฐศาสตร์พุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๙. ความนึกคิดชั่วขณะที่ต้องรีบบรรทึกไว้ก่อนแต่จะลืมเสีย. กรุงเทพฯ : มติชน.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๙. ป่วย ๓ เดือนเกิดสมุดเล่มนี้. มกรา-กุมภา-มีนา ๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ๒๕๔๓. ธรรมนูญชีวิต. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๒. การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๓๘. พุทธธรรม : กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๑. พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). ๒๕๔๑. การศึกษาพัฒนาการหรือบูรณาการ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระดุษฎี เมธงฺกโร. สังฆะในทัศนะท่านพุทธทาส. ใน http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb/sangha.html

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. พระราชดำรัสในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๕๓. การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๖. ความเป็นมาและสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน) (หนังสือส่งเสริมความรู้ด้านการพัฒนาชุดที่ ๒๑).

ชาตรี เจริญศิริ และคณะ. ๒๕๔๖. ประมวลการจัดการความรู้ของกระบวนการประชาคมน่าน. รายงานการวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.).

ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล, บรรณาธิการ. ๒๕๔๑. ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มติชน.

ดำรงราชานุภาพ.,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. เรื่องโบราณคดีจากลายพระหัตถ์สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร. ๒๕๐๓.

บำรุง บุญปัญญา. ๒๕๒๗. ศรัทธาพลังชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย.

บำรุง บุญปัญญา. ๒๕๔๙. สามทศวรรษแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือดอกติ้วป่า.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ๒๕๓๓. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์. กรุงเทพฯ

ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เง่าธรรมสาร (แปล). ๒๕๔๗. ซัมด้อง รินโปเช, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ตู้เว่ยหมิงและเอเลนา นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๑ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา (ทัศนะจากพุทธ ขงจื๊อใหม่และนิเวศ). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.

ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เง่าธรรมสาร (แปล).๒๕๔๗. มาร์มุด อาย๊วบ,จันทรา มุสซัฟฟาร์และอับดุรเราะห์มาน วาฮิด. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๒ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากอิสลาม). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.

ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เง่าธรรมสาร (แปล).๒๕๔๗. สังฆราช บาทหลวงลาบายัน, นากามูระ ฮิซาชิ, อรีฟ บูดิมาน,วอล เดน เบลโล. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๓ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากซ้ายใหม่เอเชีย). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.

ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เง่าธรรมสาร (แปล).๒๕๔๗. สาทิศ กุมาร, วันทนา ศิวะ และ อชิส นัที. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๔ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา (ทัศนะจากคานธีใหม่). กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.

ประสาน ต่างใจ. ๒๕๔๕. บุพนิมิต กระบวนทัศน์ใหม่. กรุงเทพฯ : สถาบันวิถีทรรศน์.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. ๒๕๔๘. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).

ปาริชาติ วลัยเสถียร. ๒๕๕๑. *พลวัตของแนวคิดและปฏิบัติการพัฒนาชุมชน*. ในวารสารพัฒนาสังคมและชุมชน ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๑ ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (หน้า ๒๙-๕๔).

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์.๒๕๕๐. แนวคิดทางการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ:กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.

พอล ฟายเออราเบนด์ (เขียน), วีระ สมบูรณ์ (แปล).๒๕๓๒.วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (แปลจาก Paul Feyerabend, Science in a Free Society)

พิทยา ว่องกุล. บรรณาธิการ. ๒๕๔๔. วิถีไท : ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. กรุงเทพฯ : เครือข่ายงานวิถีไท.

พระไพศาล วิสาโล. ๒๕๔๘. สุขกับงาน. หนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์ (๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๘) น. A7.

ประเวศ วะสี. ๒๕๔๙. การพัฒนาอย่างบูรณาการที่มีพื้นที่เป็นตัวตั้ง. กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์.

ประเวศ วะสี. ๒๕๓๘. ธรรมิกสังคมนิยม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

กรมการพัฒนาชุมชน. ๒๕๕๐. กถาพัฒนากร. กรุงเทพฯ : กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.

สุมน อมรวิวัฒน์. ๒๕๔๘. จิตวิญญาณนั้นมีค่าอย่าคิดขาย. มติชนรายวัน (๒๒ ตุลาคม ๒๕๔๘). น.๙.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ๒๕๓๐. ทางเลือกของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ยุววิทยา. พิมพ์ครั้งแรก.

เสรี พงศ์พิศ. ๒๕๓๖. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญา.

เสน่ห์ จามริก. ๒๕๓๗. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เสถียรโกเศศ (ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน)ราชบัณฑิต.๒๕๑๐. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. ๒๕๔๖. รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย 2546. กรุงเทพฯ : UNDP.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. ๒๕๕๐. รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย 2550. กรุงเทพฯ : UNDP.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๐. การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๖. โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๗. การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ :แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.)

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๘. การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. นนทบุรี : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคนอื่นๆ. ๒๕๔๙. กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๕. พระเจ้าไม้เมืองน่าน : การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระเจ้าไม้ในจังหวัดน่าน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๘. กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษาและภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๔. ทรัพยากรวัฒนธรรมในล้านนาและศักยภาพชุมชนท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๔. พระนครศรีอยุธยา : มหานครแห่งการเรียนรู้. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยและพัฒนาแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาตลอดชีวิต : กรณีศึกษานครประวัติ ศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๘. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการทุนสนับสนุนการเขียนตำรา ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๐. การศึกษาประเมินศักยภาพและศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินการโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาโบราณคดีชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออกโคกพนมดี ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และองค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๑. โบราณคดีเครื่องถ้วยสยาม แหล่งเตาเมืองน่านและพะเยา. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร. (งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดี สาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๑ จากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร)

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ. ๒๕๕๒. โบราณคดีอาสาที่แหล่งเตาเวียงกาหลง. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๓. ๑๐ปีโบราณคดีชุมชน. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชน.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๔. โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ : โครงการศิลปากรพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๕. อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๕๕. แผนแม่บทการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีเมืองไผ่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาจัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีเมืองไผ่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น เสนอต่อจังหวัดสระแก้ว.

วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม และ ลี เค็ง ปอห์ (สุรนุช ธงศิลา แปล.) 2542. โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ไสว บุญมา. ๒๕๔๙. สู่จุดจบ (The Coming Collapse of Thailand).นนทบุรี:โอ้พระเจ้าพับลิชชิ่ง.

อภิชัย พันธเสน. ๒๕๔๗. พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

ยุค ศรีอารยะ. ๒๕๕๐. เศรษฐกิจพอเพียง เผชิญกระแสโลกาภิวัตน์. ในหนังสือพิมพ์ASTVผู้จัดการรายวัน วันที่ ๒๐-๒๖ เมษายน ๒๕๕๐.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. ๒๕๔๓. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : กองการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พุทธศักราช ๒๕๕๒.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ๒๕๔๓. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ : สกว.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ๒๕๔๔. มิติชุมชน:วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ : สกว.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ๒๕๔๔. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชนพลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.กรุงเทพฯ : สกว.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ๒๕๔๘. ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

Ife, J.W. (1999) Community Development, Creating community alternatives-vision, analysis and practice. Australia : LONGMAN.

Gerard Delanty. 2003. Community. London : Routledge.

Ronaldo Munck & Denis O' Hearn. , Editors. 1999. Critical Development Theory : Contributions to New Paradigm. London & New York: Zed Books.

UNDP. 2003. Thailand Human Development Report 2003. Bangkok.

UND. 2007. Thailand Human Development Report 2007: Sufficiency Economy and Human Development. Bangkok: UNDP.

แนวพระราชดำริ

เศรษฐกิจพอเพียง

ปรมปัญญา การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม

ทฤษฎีเอกของวิชชาชุมชนวิทยา

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ผู้ทรงเป็น“พัฒนมหาราชา”

King Bhumibol is the Great Development King

ปรับปรุงจากบทความที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารสถาบันพระปกเกศ้า
กันยายน ๒๕๕๙ หน้า ๓๑-๕๐

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักพัฒนาที่สมบูรณ์แบบครบถ้วนทั้งในฐานะนักวิชาการและนักปฏิบัติการ ทรงมีเป้าหมายการพัฒนาคนและการพัฒนาชุมชนให้มีความสามารถในการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ พึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นทฤษฎีการพัฒนาชุมชนสากลที่มีลักษณะพหุนิยม ไม่สร้างความขัดแย้งในสังคม ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ของสิ่งที่แตกต่างกัน เน้นเรื่องความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย มีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจเข้าถึง และนำไปปฏิบัติพัฒนาให้เห็นผลจริง เป็นทฤษฎีการพัฒนาแบบองค์รวม มีหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และปรัชญาการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมคุณธรรมแห่งความพอและจริยธรรมแห่งความเพียร มีพลังในการกระตุ้นให้ผู้ยากไร้เข้าถึงความเป็นจริง ไม่รู้สึกมีปมด้อยหรือท้อถอยในโชคชะตา มองเห็นศักยภาพของตนเอง เข้าใจหลักสันโดษ ไม่ถูกมองหรือทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา มีปัญหา หรือเป็นขวากหนามของการพัฒนา ตรงกับหลักการพัฒนาชุมชนที่มองเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน และทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาด้วยกันทั้งสิ้น และคุณลักษณะที่สำคัญที่สุด คือ เป็นทฤษฎีที่ปลอดจากแนวคิดผลประโยชน์และอุดมการณ์ทางการเมือง มีความเป็นสากล สหประชาชาติยอมรับแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่สามารถนำใช้ได้ทุกสถานที่ทุกประเทศในโลกนี้

Abstract

His Majesty King Bhumibol Adulyadej, the great development King, has provided both theoretical and practical models relating to Community Development Science in Thailand. His Royal Initiative on Sufficiency Economy is accepted as a universal Community Development Theory based on its principles of multiplicity, co- existing and interdependency, think- do, simple, holistic, integration, timely, inspiration and universal free of political ideology that focuses on the participant development towards the absolute happiness of the people of Thailand. Keywords for the success of Sufficiency Economy Development Theory are self- reliance, moderation, resilience, inner dynamic, perseverance and knowledge. This theory is an approach to life and conduct which can be applicable to every level from individual through family, community and nation to the management of the world. It is adopted by the United Nations for application in the countries that confronting to de-communitization problems.

ในทัศนะของข้าพเจ้า **การพัฒนาชุมชน** หมายถึง การทำให้เกิดความเจริญอย่างถูกต้องตามกฎธรรมชาติ เป็นกระบวนการเพิ่มความสามารถของคนในการที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเองอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการพึ่งตนเองและจัดการตนเองในการสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน อันเป็นองค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูล มีเมตตาไมตรีกับคนอื่น กับธรรมชาติกายภาพ ดิน น้ำ ลม ไฟ สัตว์อื่น สิ่งอื่น สรรพสิ่ง สรรพสาร และกับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในประเทศไทย **การพัฒนาชุมชน** ตามความเข้าใจโดยทั่วไปหมายถึง **การพัฒนาชนบท** ซึ่งชนบทในสายตาของนักพัฒนาในภาครัฐเมื่อก่อนนั้น คือพื้นที่และกลุ่มคนส่วนที่ยังไม่มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ไม่มีความเท่าเทียมกับเมืองในด้านวัตถุและปัจจัยอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน ประชากรมีการศึกษาในระบบน้อยหรือไม่มีการศึกษา ยากจน อ่อนแอ เจ็บป่วยง่ายไม่แข็งแรง และในภาพรวมชนบทถูกมองเป็นภาพเดียวกันทั้งประเทศว่าคือ **ส่วนที่ยังไม่ทันสมัย**

นักปกครอง นักการทหาร นักพัฒนาเศรษฐกิจ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้รับเอาแนวทางการพัฒนาเพื่อก้าวไปสู่ความทันสมัยตามแบบประเทศในยุโรปและอเมริกามาเป็นต้นแบบทางความคิดในการพัฒนาประเทศไทย เห็นได้จากการพัฒนาตลอดระยะเวลา ๔๐ ปีในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑-๘ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔) มีปรัชญาและยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวทางเดียว คือ **การทำให้ประเทศไทยมีความทันสมัยที่มุ่งเน้นการสร้างมั่งคั่งและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรม การส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออกเป็นสำคัญ** โดยในกระบวนการพัฒนาได้จัดวาง “**คน**” ไว้ในสถานะที่เป็นปัจจัยทางการผลิตอย่างหนึ่ง เรียกว่า “**ทรัพยากรมนุษย์**” คนส่วนใหญ่ของประเทศไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทาง จัดทำแผนพัฒนา และไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการพัฒนาชนบทในห้วงเวลานั้นเป็นการนำเอาปัจจัยความทันสมัยจากภายนอกเข้าไปใส่ให้ชุมชน เป็นการพัฒนาจากภายนอกมากกว่าการพัฒนาจากภายในชุมชนบทเอง

คำปรารภในปฐมบทของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวว่าเป็นเหตุปัจจัยให้ประเทศไทยตกอยู่ในสภาวะ **“เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”** สรุปสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยที่เป็นผลจากการพัฒนาในช่วง ๔ ทศวรรษนั้น ว่า

(๑) ประเทศไทยประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการพัฒนาเศรษฐกิจ ฐานะทางการเงินการคลังของประเทศมีความมั่นคง ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ มีการลงทุนภาครัฐด้านโครงสร้างพื้นฐานและบริการพื้นฐานทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนไทยมีรายได้ ฐานะความเป็นอยู่ และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมาโดยตลอด

(๒) แม้ว่าประเทศไทยจะประสบความสำเร็จในการสร้างความเจริญเติบโตและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ แต่ความเจริญและความมั่งคั่งยังกระจุกตัวอยู่ในภาคเมืองและปริมณฑล รายได้ต่อหัวของคนในเมืองสูงกว่าคนในชนบทหลายเท่า ปรากฏการณ์เช่นนี้มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยในระยะยาว

(๓) คนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการพื้นฐานทางสังคมมากขึ้นในระดับที่น่าพอใจ

(๔) สังคมไทยมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น เกิดความย่อหย่อนในทางศีลธรรม-จริยธรรม ขาดระเบียบวินัย เกิดการเอารัดเอาเปรียบ วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมเสื่อมหายไป ระบบครอบครัว ชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นล่มสลาย ชุมชนเมืองมีความแออัด สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม เกิดโรคภัยไข้เจ็บใหม่ๆ ที่มากับกระบวนการพัฒนา เกิดอุบัติเหตุและอุบัติภัยเพิ่มขึ้น

(๕) ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเสื่อมโทรมลง และลดน้อยลง ป่าไม้ถูกทำลายลดลงอย่างรวดเร็ว ที่ดินเสื่อมคุณภาพ คุณภาพอากาศเลวลง การพัฒนาที่ผ่านมาไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ดีพอ รวมทั้งมองข้ามการพัฒนาคุณค่าความเป็นคน ละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตบนพื้นฐานของความเป็นไทย

ผลของการพัฒนาประเทศไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘ ชี้ให้เห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้า การขยายตัวทางอุตสาหกรรม และการเร่งก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการไม่ได้ทำให้ศนไทยและสังคมไทยส่วนใหญ่มีความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างทั่วถึงและยั่งยืน วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ที่เรียบง่ายงดงามที่สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนานในสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วพร้อมๆกับเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การสั่งสมและเพิ่มขึ้นของสภาวะที่เป็นพิษที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดความไม่มั่นคงในระบบครอบครัว ชุมชนและสังคม ความเจริญ และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดยังกระจุกตัวอยู่ในมหานคร เขตปริมณฑลและเมืองใหญ่ๆ มีความแตกต่างสูงมากในเรื่องรายได้ต่อหัวของประชากรในกรุงเทพฯและประชากรในชนบท ทำให้เกิดปรากฏการณ์สภาวะความยากจนเชิงเทียบ (Relative Poverty) สูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งปรากฏการณ์ความเสื่อมทางสังคมและธรรมชาติในข้อ (๔) และ (๕) ดังกล่าวยังขยายผลต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

ผู้นำทางปัญญาการพัฒนาชุมชน

แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในการพัฒนาประเทศ แต่คนไทยและสังคมไทยยังโชคดีที่มีผู้นำประเทศและผู้นำทางปัญญาจำนวนหนึ่งได้พบสาเหตุและเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และได้มองเห็นภาพจริงว่าชนบทที่เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศไทยมีความสำคัญในฐานะที่เป็นฐานการผลิตในภาคเกษตรกรรม มีความหลากหลาย เป็นชุมชนที่ประกอบด้วยองค์รวมของความสัมพันธ์ที่ก่อสานกันขึ้นมาอย่างเป็นระบบตามธรรมชาติ ชนบทแต่ละพื้นที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์แนบแน่นกับโครงสร้างทางสังคม มีแบบแผนทางวัฒนธรรมเฉพาะตัว เป็นไปตามสภาวะปัจจัยทางกายภาพ ทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ระบบการผลิต ชุมชนชนบทแต่ละแห่งมีรูปแบบและวิธีการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกแตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนกันหรือเป็นภาพเดียวกันทั้งหมดดังเช่นที่เคยรับรู้กันในหมู่นักปกครองและนักวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระยะที่ผ่านมา ดังนั้นการพัฒนาประเทศไทยจึงต้องสร้างความ

เข้มแข็งให้กับชนบทในแต่ละภูมิสังคมไปพร้อมๆกับการสร้างความทันสมัยในภาคเมือง แต่ไม่ใช่ในรูปแบบและวิธีการเดียวกัน

ผู้นำทางปัญญาที่สำคัญและทรงอิทธิพลต่อการพัฒนาชุมชนในประเทศไทยมากที่สุดในระยะ ๗๐ ปีที่ผ่านมา ได้แก่ **พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ** หรือ**ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ของมหาชนชาวสยาม** พระองค์ทรงเป็นนักพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับชนบทมากที่สุด ทรงออกไปสัมผัสโดยตรงกับชนบททั่วประเทศไทย ทรงเห็นปัญหาและศักยภาพของชนบททั่วทุกภูมิภาค ทรงพยายามเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชนบทมาอย่างต่อเนื่อง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักพัฒนาที่สมควรได้รับพระสมัญญานามว่า **พัฒนมหาราชา : The Great Development King** อย่างแท้จริง เพราะตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีที่ทรงครองราชย์ (๙ มิถุนายน ๒๔๘๙-๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๙) พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับงานพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรมทุกมิติเป็นลำดับสืบมา เห็นได้ชัดเจนจากพระปฐมบรมราชโองการ “**เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม**” ที่มีสาระความหมาย วิธีการ และเป้าหมายเกี่ยวข้องกับเรื่องการพัฒนาชุมชนโดยตรง

ข้าพเจ้าถอดรหัสเรื่องการพัฒนาในพระปฐมบรมราชโองการ พบว่าพระองค์ทรงใช้คำว่า **เรา** (We) แทนผู้ที่จะทำการพัฒนาซึ่งมิได้หมายถึงพระองค์ท่านเพียงพระองค์เดียว หากแต่หมายรวมถึงประชาราษฎร์ทุกคนในประเทศสยามที่ต้องเข้าไป**มีส่วนร่วม** (participate) ในการ **ครอง** (reign) หรือ **อยู่ร่วมกัน ทำการพัฒนาร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์** (living & working together interdependently) ร่วมกันพัฒนาสิ่งที่เรียกว่า **แผ่นดิน** ที่หมายถึง ผู้คน ธรรมชาติกายภาพ และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติให้มีความสัมพันธ์กันอย่างสอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ หรือ **โดยธรรม** (righteously, with the righteousness) มีหลักอิทัปปัจจยตาธรรมและกฎธรรมชาติปฏิจจสมุปบาทกำกับ ไม่ฝืนธรรมชาติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเชิงกระบวนการที่ทรงเรียกว่า **ประโยชน์สุข** (absolute happiness) หรือ **ความเป็นชุมชนขั้นสูง** (high order of the common) หมายถึง สภาวะการอยู่รอดอย่างสันติสุขของบุคคลที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ เกื้อกูล พึ่งพิงสัมพันธ์กับธรรมชาติกายภาพและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งทรงให้ความสำคัญแก่คนผู้ที่จะเป็นทั้งผู้นำในการพัฒนาและผู้ได้รับผลของการพัฒนาโดยตรงโดย คือ **มหาชนชาวสยาม**

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานเรื่อง **คุณธรรมอันเป็นที่ตั้งของความรักและความสามัคคี** สำหรับเป็น**วิธีปฏิบัติทางการพัฒนาชุมชนและวัฒนธรรม** ไว้ในพระราชดำรัสในวโรกาสเสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ และวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕ ทรงเน้นว่า **ความเมตตา ปรารถนาดี** เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่สุดในการสร้างความพร้อมเพรียงสามัคคีมีวัฒนธรรมและความเป็นชุมชน และสิ่งที่มีความหมายเดียวกันกับคำว่า **ชุมชน** ในพระปฐมบรมราชโองการ และพระราชดำรัสทั้งสองครั้งดังกล่าวก็คือ **มหาชนที่มีคุณธรรม** หรือ **มหาชนที่มีคุณธรรมอันเป็นที่ตั้งของความรักและความสามัคคี**

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีพระราชดำรัสแนะนำแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่เรียกว่า**คุณธรรมที่เป็นที่ตั้งของความรักความสามัคคี ๔ ประการ** เพื่อใช้ในการสร้างความเป็นชุมชน พระราชทานแก่มหาสมาคมและพสกนิกรชาวไทย ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๙ และเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕ ความว่า

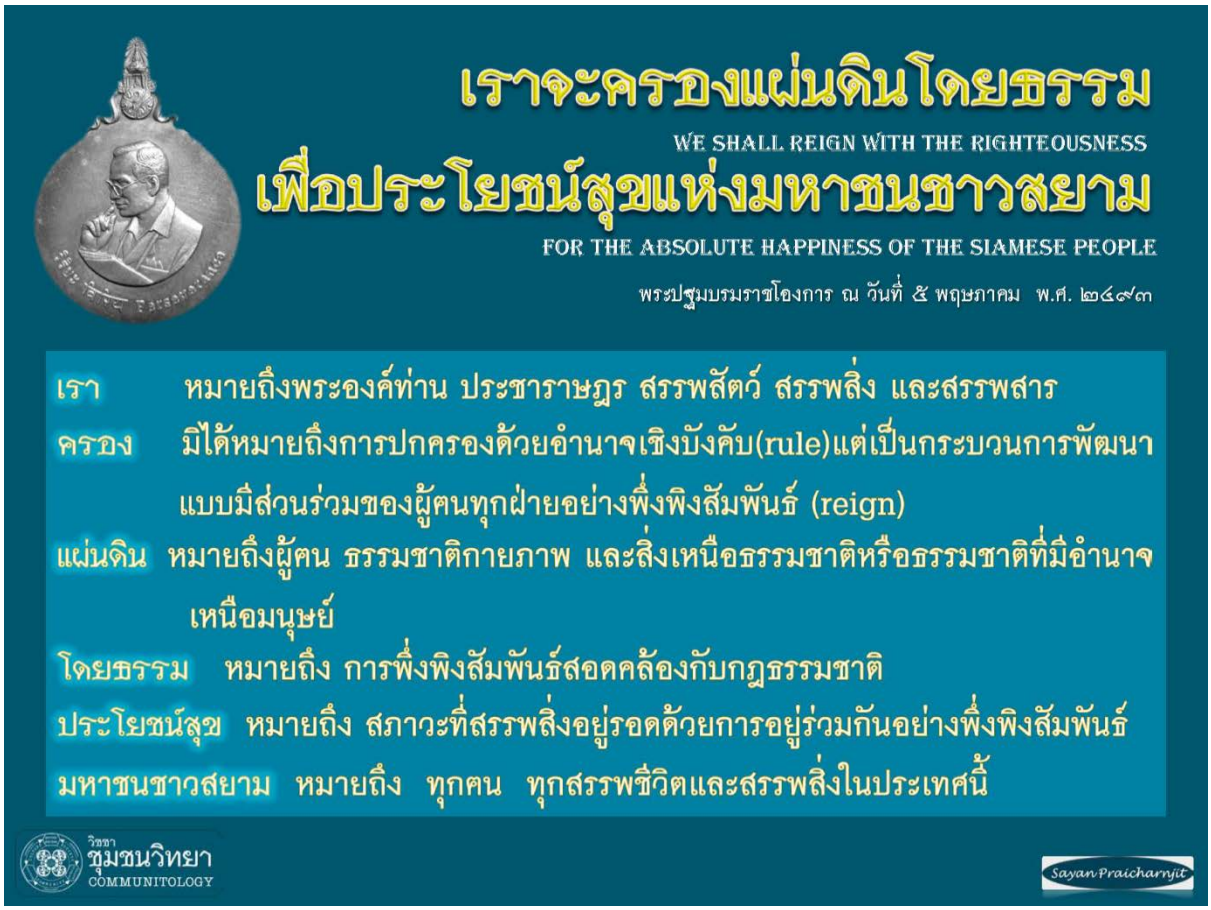

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

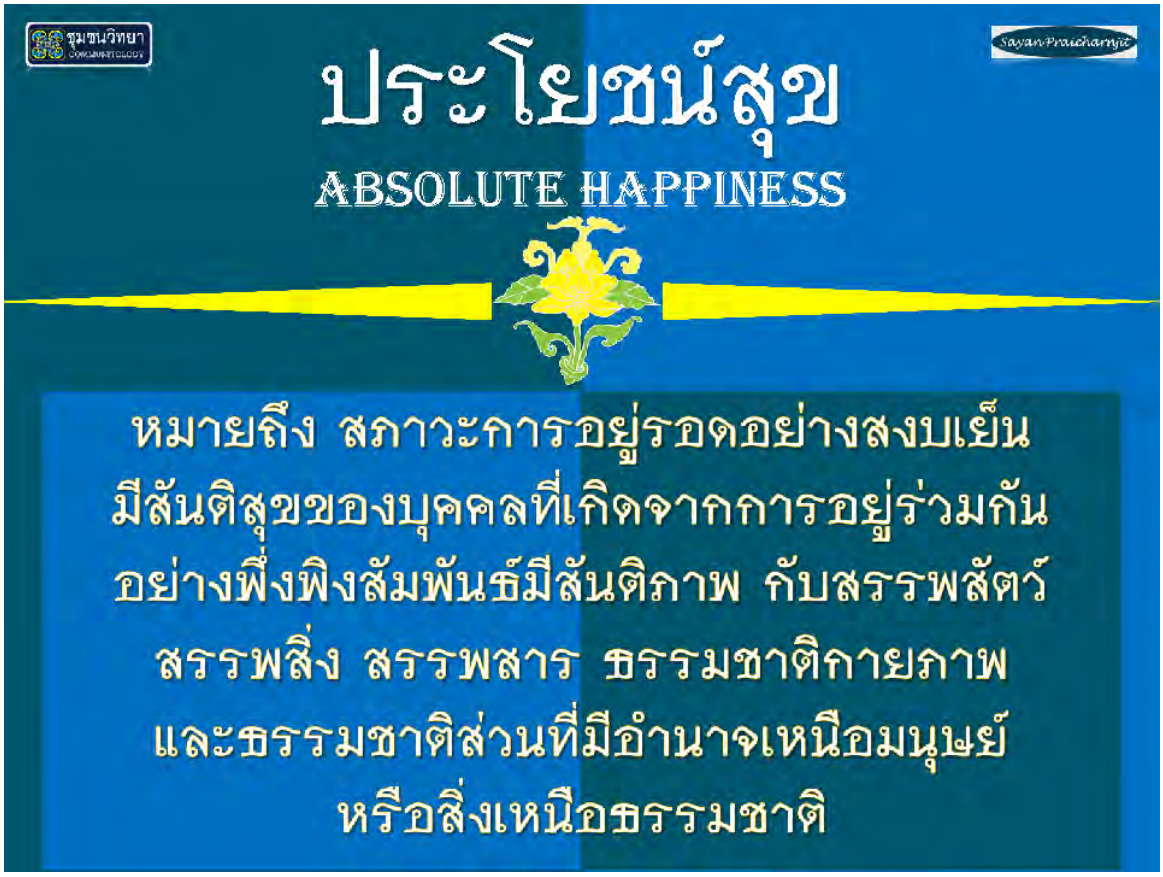
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharnjit
ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
หมายถึง สภาวะการอยู่รอดอย่างสงบเย็น
มีสันติสุขของบุคคลที่เกิดจากการอยู่ร่วมกัน
อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ กับสรรพสัตว์
สรรพสิ่ง สรรพสาร ธรรมชาติกายภาพ
และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
กระบวนการที่มนุษย์กระทำเพื่อให้เกิดซึ่งประโยชน์สุขนั้น
เรียกว่า การศึกษาเรียนรู้ การฝึก การหัด การปฏิบัติ
พัฒนา ที่ดำเนินไปอย่างบูรณาการและพึ่งพิงสัมพันธ์จนเกิด
องค์รวมของความสัมพันธ์อันเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี
ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง
ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสารที่เป็น
ธรรมชาติกายภาพ
และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ
หรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharnjit

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีพระราชดำรัสแนะนำแนวคิดและวิธีปฏิบัติที่เรียกว่า**คุณธรรมที่เป็นที่ตั้งของความรักความสามัคคี ๔ ประการ** เพื่อใช้ในการสร้างความเป็นชุมชน พระราชทานแก่มหาสมาคมและพสกนิกรชาวไทย ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๙ และเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕ ความว่า

พระราชดำรัสเมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙

เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๔๙ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มาอยู่ในท่ามกลางมหาสมาคม พร้อมพรั่งด้วยบุคคลจากทุกสถาบันในชาติ ตลอดจนประชาชนชาวไทย ขอขอบใจในคำอวยพร และการเฉลิมฉลองยิ่งใหญ่ที่ทุกฅนตั้งใจจัดให้ข้าพเจ้าเป็นพิเศษ รัฐบาลได้จัดงานครั้งนี้ได้เรียบร้อยและงดงาม น้ำใจไมตรีของประชา ชนชาวไทยที่ร่วมกันแสดงออกทั่วประเทศ มีทั้งที่พร้อมเพรียงมากันในวันนี้ น่าปลาบปลื้มใจมาก เพราะแต่ละฅนได้แสดงออก และตั้งใจมาด้วยความ หวังดีจากใจจริง จึงขอขอบใจทุกๆฅน

จิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความปรารถนาดี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของทุกฅน ทุกฝ่าย ทำให้ข้าพเจ้าเห็นแล้วมีกำลังใจมากขึ้น นึกถึงคุณธรรมที่เป็นที่ตั้งของความรัก ความสามัคคี ทำให้ฅนไทยเราสามารถร่วมมือร่วมใจกันรักษา และพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันไปได้ตลอดรอดฝั่ง

๑. ประการแรก คือ การที่ทุกฅนคิด พูด ทำ ด้วยความเมตตา มุ่งดี มุ่งเจริญต่อกัน

๒. ประการที่สองคือการที่แต่ละฅนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประสานงาน ประสานประโยชน์กันให้งานที่ทำสำเร็จผลทั้งแก่ตน แก่ผู้อื่นและประเทศชาติ

๓. ประการที่สาม คือ การที่ทุกฅนปฏิบัติตนอยู่ในความสุจริตในกฎกติกาและในระเบียบแบบแผนโดยเท่าเทียมเสมอกัน

๔. ประการที่สี่ คือการที่ต่างฅนต่างพยายามทำความคิด ความเห็นของตนให้ถูกต้องเที่ยงตรง และมั่นคงอยู่ในเหตุในผล หากความคิด จิตใจ และประพฤติปฏิบัติที่ลงรอยเดียวกันในการพิธีที่เจริญนี้ยังมีพร้อมมูลอยู่ในกายในใจของฅนไทย ก็มั่นใจได้ว่า ประเทศชาติไทยจะดำรงมั่นคงอยู่ตลอดไปได้

จึงขอให้ท่านทั้งหลายในมหาสมาคมนี้ ทั้งประชาชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า ได้รักษาจิตใจและคุณธรรมนี้ไว้ให้เหนียวแน่น และถ่ายทอดความคิดจิตใจนี้กันต่อไปอย่าให้ขาดสาย เพื่อให้ประเทศชาติของเรา ดำรงยืนยงอยู่ด้วย ความร่มเย็นเป็นสุข ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลจงคุ้มครองรักษาประเทศชาติไทยให้ปลอดพ้นจากภัยอันตรายทุกสิ่ง และอำนวยความสุขความเจริญสุขสวัสดีให้เกิดมีแก่ประชาชนชาวไทยทั่วกัน.

พระราชดำรัสเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

คำอวยพร และคำปฏิญาณสัญญา ที่ทุกท่านได้กล่าวนั้น เป็นที่ประทับใจมาก ขอขอบใจท่านทั้งหลาย ตลอดจนประชาชนชาวไทยทุกฅนที่พรั่งพร้อมกันมาด้วยความปรารถนาดี และไมตรีจิตความปรารถนาดี และความพร้อมเพรียงกันของทุกท่าน อย่างที่ได้เห็นในวันนี้ ทำให้ข้าพเจ้าปลื้มใจมีกำลังใจมากขึ้น ด้วยความเชื่อเสมอว่า ความเมตตาปรารถนาดีของท่านต่อกันนี้ เป็นปัจจัยอย่างสำคัญที่จะทำความพร้อมเพรียงให้เกิดขึ้น มีขึ้น ทั้งในหมู่คณะและในชาติบ้านเมือง และถ้าฅนไทยเรายังมีคุณธรรมข้อนี้ประจำอยู่ในจิตใจ ก็จะมีความหวังได้ว่า บ้านเมืองไทยไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์

ใดๆ ก็จะอยู่รอดปลอดภัย และดำรงมั่นคงต่อไปได้ตลอดรอดฝั่งอย่างแน่นอน ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จงคุ้มครองท่านและชาติไทย ให้มีแต่ความผาสุก ร่มเย็น ยั่งยืนไป.

สาระสำคัญของ**คุณธรรมอันเป็นที่ตั้งของความรักความสามัคคี ๔ ประการ** ในพระราชดำรัสที่อัญเชิญมาข้างต้นนั้นเป็นคุณลักษณะสำคัญของ **ความเป็นชุมชน** ที่มีความหมายครอบคลุมทั้ง**วิธีการและเป้าหมาย (means to an end)** ทางการพัฒนาชุมชน หรือการทำนุบำรุงชุมชนให้เจริญที่เหมาะสมสำหรับทุกกลุ่มคน มิใช่แต่เฉพาะคนไทยเท่านั้น ดังนั้นแนวพระราชดำริเรื่อง **คุณธรรมอันเป็นที่ตั้งของความรักความสามัคคี ๔ ประการ** จึงเป็นแนวคิดทางทฤษฎีสำคัญทางการพัฒนาชุมชนในระดับสากลที่ใครๆก็นำไปใช้ได้

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นทฤษฎีการพัฒนาชุมชน ที่มีวิธีคิดแบบองค์รวม มีวิธีปฏิบัติอย่างบูรณาการ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงงานพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรมด้วยพระองค์เองมาโดยตลอดระยะเวลาที่ทรงราชย์ พระองค์รู้จักสภาพภูมิศาสตร์ทางภูมิประเทศ และสภาพภูมิศาสตร์ทางสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทยโดยละเอียดลึกซึ้งทุกแง่มุม ทรงเห็นปัญหา สาเหตุของปัญหารวมทั้งศักยภาพในการแก้ปัญหาต่างๆด้วยการเรียนรู้จากภาคสนาม ทรงคิดค้นวิธีแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพพระราชทานให้ภาคส่วนต่างๆในสังคมไทยนำไปปฏิบัติเป็นผลดีแก่ประเทศชาติและพสกนิกร ทรงกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา **คน ชุมชน สังคม** และ **วัฒนธรรม** ในลักษณะที่มิได้มุ่งเน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่งอย่างที่ดำเนินการกันในการพัฒนาโดยทั่วไป หากแต่ทรงเน้นย้ำให้มองอย่างรอบด้านในลักษณะองค์รวม (holistic) สามารถแก้ไขปัญหาทุกๆอย่างทุกๆด้านไปพร้อมๆกัน อย่างเชื่อมโยงกันแบบสมานฉันท์ เกื้อกูล และพึ่งพิงสัมพันธ์กัน (interdependence)

ในด้านความคิดทฤษฎีการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนนั้น มีพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลายคราวที่แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพทั้งในฐานะนักวิชาการ และนักปฏิบัติการ เป็นพระราชดำรัสที่ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัย วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิด สร้างสมมติฐาน ทดสอบสมมติฐาน และนำผลการศึกษาไปสู่ขั้นตอนการปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมาแล้วทั้งสิ้น

แนวคิดทฤษฎีและรูปแบบการปฏิบัติงานในการพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรมของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้แก่ **แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy)** ที่ทรงสร้างสรรค์และปฏิบัติพัฒนามาตั้งแต่ขึ้นทรงราชย์ และได้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาในห้วงเวลาที่ประเทศไทยประสบภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างร้ายแรงเมื่อสองทศวรรษที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

สภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ “**ต้มยำกุ้ง**” ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่พสกนิกรส่วนใหญ่ ไม่เพียงแต่เฉพาะชาวไร่ชาวนา และผู้ยากไร้ด้อยโอกาสเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเพิ่มขึ้น แม้แต่ผู้ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย มีงานทำในบริษัท ธนาคาร สถาบันการเงิน โรงงานอุตสาหกรรม และภาคบริการ ต่างก็ได้รับผลกระทบ เกิดภาระหนี้สิน ไม่มีงานทำ ไม่มีเงินใช้จ่ายในครอบครัว และเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจระส่ำระสายทั่วไป ประเทศชาติตกอยู่ในสภาวะที่สิ้นหวัง มองเห็นกันแต่ทางที่จะล้มละลาย มีคนจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีทางออกถึงกับตัดสินใจฆ่าตัวตาย เกิดความสลดเศร้าซึมกันอย่างไม่เคยมีมาก่อน

ในห้วงเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิได้ทรงนิ่งเฉย หากแต่ทรงรับเอาความทุกข์ยากอันหนักหน่วงนั้นมาเป็นพระราชภาระ พระองค์ได้มีส่วนสำคัญในการคลี่คลายปัญหา เยียวยาจิตใจที่บอบช้ำของพสกนิกรด้วยการพระราชทานพระราชนิพนธ์เรื่อง **พระมหาชนก** เป็นการกระตุ้นเตือนเหล่าพสกนิกรที่กำลังอยู่ในภาวะวิตกกังวลสับสนระส่ำระสายและท้อแท้สิ้นหวัง ให้กลับมามีกำลังใจต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคได้ต่อไป นับว่าได้ทรงเห็นถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพสกนิกร และแก้ไขได้อย่างทันท่วงทีซึ่งกิจกรรมเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนสำคัญลำดับแรกใน**การพัฒนาคน** และ **การพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรม** ที่แท้จริง

เมื่อพสกนิกรเริ่มคลายกังวล และมีกำลังใจเข้มแข็งขึ้นบ้างแล้ว พระองค์ได้พระราชทานวิธีการแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของพสกนิกร และแนวทางการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระยะยาวด้วยการพระราชทาน**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง** (Sufficiency Economy) และ **ทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร** (New Theory) ให้ราษฎรและรัฐบาลนำไปปฏิบัติจนเกิดผลดีงามอย่างกว้างขวาง และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้งในประเทศไทยและนานาอารยประเทศว่า **เป็นแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาที่ทรงคุณค่าและจะเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการพัฒนาของมนุษยชาติในอนาคต**

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มิใช่เป็นเพียงปรัชญาหรือแนวคิดเชิงนามธรรมลอยๆ แต่เป็น **ทฤษฎีทางการพัฒนา** (Development Theory) ที่มีทั้งปรัชญา (Philosophy) เป้าหมายสูงสุด (Ends) หลักการ (Principles) และวิธีการเชิงกระบวนการ (Means) ที่ผ่านการศึกษาวิจัย ทดลอง และสังเคราะห์ด้วยการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจนเห็นผลสัมฤทธิ์ที่ลงตัวสามารถนำไปใช้ได้ทั่วไปในทุกๆกลุ่มชน ทุกศาสตร์ทุกสาขาวิชาเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การพัฒนาหรือทำนุบำรุงชุมชนให้เจริญ

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นทฤษฎีการพัฒนาสากล ที่เป็นผลได้จากการทดลองปฏิบัติพัฒนาอย่างเข้มข้นของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีวิธีคิดองค์รวมและมีแนวปฏิบัติอย่างบูรณาการ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับที่เป็นส่วนที่เล็กๆของสังคม หรือจุลภาพ (micro development approach) คือ ปัจเจก ครอบครัว กลุ่ม และชุมชน แตกต่างจากทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการพัฒนาระดับมหภาพ (macro development approach) ไปพร้อมกันด้วยวิธีการเดียวกัน

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับการยอมรับจากองค์การสหประชาชาติว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาที่ทรงคุณค่าสำหรับโลก ดังประจักษ์ในคำกล่าวของนายโคฟี่ อันนัน เลขาธิการสหประชาชาติ (ในเวลานั้น) ในการอภิปราย ณ กระทรวงการต่างประเทศ กรุงเทพฯ เมื่อครั้งที่เดินทางมาเข้าเฝ้าทูลเกล้าฯถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ (UNDP Human Development Lifetime Achievement Award) เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ว่า

As the world's 'Development King', His Majesty reached out to the poorest and the most vulnerable people of Thailand, listened to their problems, and empowered them to take their lives into their own hands. The King's "visionary thinking" helped shape global development dialogue, he added. His Majesty's 'sufficiency economy' philosophy emphasising moderation, responsible consumption and resilience to external shocks is of great relevance to communities everywhere during these times of rapid globalization. 'The philosophy's 'middle path' approach strongly reinforces the United Nations' own advocacy of a people-centered and sustainable path toward human development.

นอกจากนี้นายโคฟี่ อันนัน ยังได้ประกาศราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติคุณ ในพิธีทูลเกล้าฯถวายรางวัลดังกล่าว ณ พระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ มีผู้แปลเป็นภาษาไทย ความทั้งหมดมีดังนี้

สหประชาชาติมีความปลาบปลื้มยินดีในเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ ที่ได้พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้เข้าเฝ้าฯ ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัล "ความสำเร็จสูงสุด ด้านการพัฒนามนุษย์" ซึ่งเป็นรางวัลชิ้นแรกของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) จัดทำขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติในโอกาสแห่งการเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบหกสิบปี

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของปวงชนชาวไทยอยู่เป็นนิจศีล เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวโลก จึงต่างกล่าวขานพระนามพระองค์ว่าทรงเป็น "พระมหากษัตริย์นักพัฒนา" ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชหฤทัยเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาต่อพสกนิกรผู้ยากไร้และผู้ด้อยโอกาส โดยไม่ทรงแบ่งแยกสถานะ ศาสนา ชาติพันธุ์ หรือหมู่เหล่า ทรงสดับรับฟังปัญหาความทุกข์ยากของราษฎรและพระราชทานแนวทางการดำรงชีวิตเพื่อให้ประชาชนของพระองค์สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

โครงการในพระราชดำริต่างๆ เพื่อพัฒนาชนบทมีจำนวนมากมายและมิอาจนับได้ ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ความรู้และนวัตกรรมที่เอื้อต่อความก้าวหน้าในการพัฒนา ยังประโยชน์ให้แก่พสกนิกรทั่วหล้า อาทิ โครงการที่มุ่งเน้นการเกษตรขนาดเล็กด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม โครงการที่มีการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน รวมทั้งโครงการป้องกันและบรรเทาความเดือดร้อนจากน้ำท่วมและภัยแล้ง

ด้วยพระปรีชาสามารถในการเป็นนักคิดของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และคุณูปการต่อการพัฒนายั่งยืนทำให้นานาประเทศตื่นตัวในการปรับรูปการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายใต้แนวคิดใหม่ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทที่มีต่อประชาราษฎร์ ที่ได้พระราชทานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งชี้ถึงแนวทางการพัฒนาที่เน้นความสมดุลความพอประมาณ ความมีเหตุผล สำนึกในคุณธรรมและการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี พอที่จะต้านทานและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากกระแสโลกาภิวัตน์ ด้วยปรัชญาดังกล่าวนี้ สหประชาชาติจึงมุ่งเน้นเพียรพยายามและส่งเสริมการพัฒนาคน ให้ความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นเป้าหมายศูนย์กลางในการพัฒนา

รางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีปณิธานที่จะส่งเสริมประสบการณ์และนำแนวทางการปฏิบัติในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันทรงคุณค่าอย่างหาที่สุดมิได้ของพระองค์ท่านมาช่วยจุดประกายแนวความคิดในปรัชญาดังกล่าวสู่นานาประเทศต่อไป ในโอกาสนี้ข้าพระพุทธเจ้ามีความปลื้มปีติและภาคภูมิใจทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ แด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท.

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เน้นความสอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นฐานของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางศาสนาตะวันออกบนฐานการผลิตทางเกษตรกรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึดสำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่งสนับสนุนให้สำเร็จ ที่รู้จักกันในนาม “**๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข**” ได้แก่

๑. ความพอประมาณ หมายถึง การดำเนินงานพัฒนาไปตามทางสายกลาง มีความพอเหมาะพอดี สมตัว ไม่เกินตัว สมดุล ไม่วิกฤต ไม่ขาด ไม่เกินจนเหลือล้น พึ่งตัวเองได้ ไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง ไม่ประมาท มีเหตุผลสมควรแสดงถึงความจำเป็นที่ต้องทำเช่นนั้น เป็นตามเหตุปัจจัยอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับกฎธรรมชาติเรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์

๓. การมีภูมิคุ้มกัน หมายถึง ต้องทำให้มีหลักประกัน มีทางเลือก มีทางออก ไม่มีความเสี่ยงที่จะทำให้ล้มเหลว หรือทำให้เกิดวิกฤตเพราะขาดสมดุลและขาดทางเลือก สามารถเผชิญกับปัจจัยที่รุกจากภายนอกได้อย่างมั่นคง รู้เท่าทัน ไม่หวั่นไหว

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะที่เป็นทฤษฎีการพัฒนา มีสิ่งสนับสนุนหลักที่ช่วยเกิดความสำเร็จอย่างยั่งยืนในการพัฒนา ๒ ประการ ได้แก่

๑. **ความรู้** หมายถึง รู้ว่าอะไรเป็นอะไร รู้ความจริงเรื่องธรรม ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ การทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ผลของการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ รู้หลักธรรมในการเป็นมนุษย์ รู้

เป้าหมายของการเป็นมนุษย์ รู้วิทยาการ รู้เทคนิควิธีการที่เหมาะสมในการปฏิบัติพัฒนา รวมเรียกว่า **รู้ธรรม**

๒. **คุณธรรม** หมายถึง เมื่อรู้ธรรมแล้วก็ต้องมีธรรม ใช้ธรรมเป็นสิ่งกำกับควบคุมการปฏิบัติพัฒนา การสร้างสรรค์องค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นอยู่เสมอ คุณธรรมสำคัญที่สนับสนุนให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ คุณธรรมแห่งความพอ จริยธรรมแห่งความเพียร การมีเมตตาไมตรี และความรักความสามัคคี ทำนุบำรุงกันและกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ดังที่ทรงประกาศไว้ในพระปฐมบรมราชโองการ “**เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม**”

กุศลลักษณะสำคัญทางทฤษฎีที่ถือเป็นหลักการพัฒนาชุมชนสากล มีอยู่ในแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มีอยู่ ๙ ประการ ได้แก่

๑. **หลากหลาย (multiple)** เป็นแนวคิดที่พ้นจากเพดานความคิดแบบตะวันตกซึ่งเคยมีอิทธิพลต่อทฤษฎีและวิธีปฏิบัติทางการพัฒนามาเป็นเวลานาน คือ ลักษณะความคิดแบบ เอกนิยม (Unitary, Singularity,Uniformity) และทวินิยม (Duality, Binary, Either-or, Polarity) แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็น พหุนิยม (Plurality, Multiplicity, Multiple) ยอมรับและให้ความสำคัญกับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีอยู่

๒. **ร่วมนำ (co-existing)** ยอมรับและส่งเสริมการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งที่แตกต่างกัน เน้นปรัชญาของการพึ่งพิงสัมพันธ์ (interdependence) มีจริยธรรมของความสามัคคีมีเมตตาต่อกัน เป็นการร่วมมือกันอย่างสันติของสิ่งที่ขัดแย้งแตกต่างกัน สามารถแบ่งปันกันได้ ร่วมกันพึ่งพิงกันอย่างมีดุลยภาพ ไม่ครอบงำกัน เพิ่มพลานุภาพให้กันและกัน การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ร่วมกันโดยไม่ต้องหักล้างกันก็สามารถเคลื่อนไปได้โดยที่แต่ละภาคส่วนไม่ต้องสลายตัวลงไปทั้งหมด แต่สามารถคงรูปดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูลและพึ่งพิงสัมพันธ์

๓. **คิดและทำ (think & do)** เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ ทำให้เห็นจริงได้ เป็นทฤษฎีที่ผนึกประสานเป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ ไม่ใช่ทฤษฎีลอยๆมีการแนะนำให้ปฏิบัติเป็นขั้นตอนจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นก้าวหน้าซึ่งแบ่งเป็นขั้นที่หนึ่ง ขั้นที่สอง และขั้นที่สาม

๔. **เรียบง่าย (simple)** มีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย ฯนโดยทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจ เข้าถึง และนำไปปฏิบัติพัฒนาให้เห็นผลจริงได้

๕. **บูรณาการประสานทุกส่วน (integrating)** เป็นทฤษฎีที่นำเอาประสบการณ์ของประเทศไทย ลักษณะสภาพแวดล้อม ลมฟ้าอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต รวมทั้งจุดเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และระบบการผลิตของไทยมารวมกันขึ้นเป็นทฤษฎีการพัฒนา โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของ “น้ำ” ที่เป็นเป็นปฐมปัจจัยของวัฏจักรแห่งการก่อเกิด จำเริญเติบโต เสื่อมสลายของสรรพชีวิต

๖. **ควรแก่ทุกสถานการณ์ (timely)** เป็นแนวคิดการพัฒนาที่สมสมัย ได้จังหวะเหมาะในการกระตุ้นเตือนให้ผู้มีบทบาทในการจัดทำและดำเนินการตามนโยบายและแผนพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนทั่วโลกให้มีสติและความระมัดระวังในการกำหนดแนวนโยบายและแผนการพัฒนาไม่ให้ก่อปัญหาซ้ำรอยเดิมเช่นในอดีต

๗. **องค์รวมรอบด้าน (holism)** เป็นแนวคิดทฤษฎีที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาในการดำรงชีพ และดำรงชาติ มิใช่เพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ แต่เป็นทฤษฎีแบบองค์รวม ประกอบด้วยหลายมิติ ส่งเสริมจริยธรรมแห่งความพอ (ethic of enough) ความพอเพียง (subsistence) แตกต่างไป

จากปรัชญาและจริยธรรมของการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการเติบโตแบบไร้ขีดจำกัดและปราศจากคุณธรรม

๘. **บันดาลใจ (inspiringly)** เป็นแนวคิดที่มีมีจริยธรรมแห่งความเพียร (perseverance) มีพลานุภาพในการกระตุ้นหนุนเสริมให้ผู้ยากไร้มีพลัง เข้าใจความเป็นจริงแท้ ไม่มีปมด้อยหรือท้อแท้ถดถอยในโชคชะตา มีความสุขตามอัตภาพ เข้าใจหลักสันโดษ ไม่ถูกมองหรือถูกทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา เป็นผู้มีปัญหา หรือเป็นอุปสรรคของการพัฒนาดั่งเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

๙. **ไม่ใฝ่อุดมการณ์ (universal)** เป็นแนวคิดที่มีความเป็นสากล ปลอดจากเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองแบบแบ่งค่ายแยกขั้ว สามารถนำไปใช้ได้โดยปราศจากข้อข้องใจทางการเมือง เป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายกับประเทศไทย ทั้งในเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา และแม้ในโลกตะวันตก คุณลักษณะข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และทางสังคมโดยทั่วไปมักแยกออกจากกัน ในกรณีที่มีการอ้างว่าทฤษฎีบางทฤษฎีมีความเป็นวิทยาศาสตร์และมีความเป็นสากล แต่ทฤษฎีนั้นก็มีมิติทางอุดมการณ์และมีตรรกะอยู่ที่ต้องทำลายล้างกันด้วยความรุนแรง เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่เชื่อว่าดีกว่า เพื่อคนจำนวนมากกว่าตามที่ทฤษฎีนั้นๆได้อธิบาย วิเคราะห์และทำนายไว้ แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมีรากฐานอยู่บนเมตตาธรรมและจริยธรรมของการมีความพอดี ความพอเพียง อิงอยู่กับหลักธรรมของธรรมชาติ คือ เป็นระบบคิดที่เลียนแบบธรรมชาติที่สามารถสร้างดุลยภาพระหว่างสรรพสิ่งที่มีความแตกต่างหลากหลายได้ จึงมีความเป็นสากลที่มีอยู่คู่โลกมานานแล้ว อีกทั้งยังเป็นจริยธรรมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ไม่เบียดเบียนเอาชนะกันแบบทำลาย แต่เป็นการปรับตัวเข้าหากันอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนอีกด้วย

เราช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป

การพัฒนาชุมชนตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นไปตามลำดับขั้นตอนตามความจำเป็น ทรงมุ่งช่วยเหลือ ปฏิบัติพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบทเป็นหลัก โดยมีแนวทางการพัฒนาที่สำคัญ คือ

(๑) **การระเบิดจากภายใน** การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต อันจะเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โครงการพื้นฐานสำคัญที่พระราชทานให้ราษฎร คือ การพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อให้ราษฎรที่ต้องพึ่งพิงน้ำฝนได้มีน้ำใช้ในการผลิตและอุปโภคบริโภคได้ตลอดปี เมื่อชุมชนเข้มแข็งพร้อมดีแล้ว ก็มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆเพื่อยกระดับรายได้ของชุมชน เช่น เส้นทางคมนาคม เป็นการเตรียมชุมชนให้พร้อมต่อการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างเป็นขั้นตอน แบบที่ทรงเรียกว่า **การระเบิดจากข้างใน** (development from inside, inside-out development)

(๒) **มีตัวอย่างของความสำเร็จ** ให้ความรู้แก่ราษฎรในเรื่องการทำมาหากิน การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีตัวอย่างของความสำเร็จให้ราษฎรได้เห็นและนำไปปฏิบัติได้เอง และทรงปรารถนาให้ตัวอย่างของความสำเร็จทั้งหลายได้กระจายออกไปสู่ท้องถิ่นต่างๆทั่วประเทศ

(๓) **เทคโนโลยีเรียบง่าย ได้ผลจริง** การนำความรู้ด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมเข้าไปถึงมือชาวชนบทอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทรงเน้นย้ำในเทคโนโลยีการผลิตที่ชาวบ้านรับได้ จัดการได้เองสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลจริงโดยพึ่งพิงคนอื่นและภายนอกน้อยที่สุด

เพื่อให้แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาดังกล่าวประสบความสำเร็จ และเป็นประโยชน์แก่ชาวชนบทอย่างแท้จริง ทรงใช้เทคนิควิธีการต่างๆที่เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งได้แก่การ “**เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา**”

- **การพัฒนาโดยยึดปัญหาและสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก** ทรงเน้นให้ความสำคัญกับความกระตือรือร้น รวมทั้งปัญหาและความต้องการของราษฎรในพื้นที่มากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาว่า “*...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไป ไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...*”
- **ใช้วิธีการสหกรณ์** การรวมกลุ่มประชาชนเพื่อแก้ปัญหาหลักของชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ทรงให้ราษฎรรวมตัวกันในรูปของสหกรณ์ เพื่อแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน และเพื่อการทำมาหากินของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประหยัด ตัวอย่างกลุ่มสหกรณ์ในโครงการพระราชดำริที่ประสบความสำเร็จล้วนแต่พัฒนาขึ้นมาจากการรวมตัวของราษฎรกลุ่มเล็กๆ เช่น สหกรณ์หุบกระพง และสหกรณ์โคนมหนองโพ เป็นต้น
- **การส่งเสริมการพัฒนาโดยการกระตุ้นผู้นำชุมชนให้เป็นผู้นำในการพัฒนา** เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ทรงใช้ในบางพื้นที่ โดยทรงพิจารณาตัวผู้นำโดยเน้นด้านคุณธรรม ความโอบอ้อมอารี ความเป็นคนในท้องถิ่นและรักท้องถิ่น จากนั้นทรงอาศัยโครงสร้างสังคมไทยโดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์กระตุ้นให้ผู้นำชุมชนที่มักมีฐานะดีให้เป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องถิ่น โดยราษฎรที่ยากจนให้ความร่วมมือและสนับสนุน ซึ่งในที่สุดความเจริญนั้นก็จะตกแก่ราษฎรทุกคนในชุมชน
- **การส่งเสริมและการพัฒนานั้นทำแบบค่อยเป็นค่อยไป** ไม่รีบร้อนที่จะให้เกิดผลในทางความเจริญอย่างรวดเร็ว สิ่งที่ทรงเน้นอยู่เสมอ คือ ชุมชนควรจะพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหารก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงค่อยก้าวไปสู่การพัฒนาในเรื่องอื่นๆ ดังพระราชดำรัสที่ว่า “ *ถ้าปวดหัวคิดอะไรไม่ออก ....เป็นอย่างนั้นต้องแก้ไขการปวดนี้ก่อน แต่ปวดหัวใช้ยาแก้ปวด... หรือยาอะไรก็ตามแก้ปวดหัว มันไม่ได้แก้อาการจริง แต่ต้องแก้ปวดหัวก่อน เพื่อที่จะให้อยู่ในสภาพที่จะคิดได้แล้วอีกอย่างก็คือ แบบ Macro นี้ เขาจะทำแบบรื้อทั้งหมดฉันไม่เห็นด้วย... อย่างบ้านคนเราอยู่บอกบ้านนี้มันผุตรงโน้นผุตรงนี้ ไม่คุ้มที่จะไปซ่อม... เอาตกลงรื้อบ้านนี้ระเบิดเลย เราจะไปอยู่ที่ไหน ไม่มีที่อยู่ ก็ต้องค้ำเสียก่อน แล้วค่อยๆดู ตรงนี้ยังพออยู่ได้...ไปรื้อตรงห้องโน้นแล้วก็ค่อยๆสร้าง แล้วมารื้อตรงห้องนี้...วิธีทำจะต้องค่อยๆทำ จะไประเบิดหมดไม่ได้...*”

“*...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะ*

ทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียวโดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศหลายประเทศที่กำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้ ... การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกิน พอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงในลำดับต่อไปโดยแน่นอน ส่วนการถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นไปตามลำดับ ด้วยความรอบคอบระมัดระวังและประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาดล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์...”

*“... การเข้าใจถึงสถานการณ์ของผู้ที่เราจะช่วยเหลือนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การช่วยเหลือให้เขาได้รับสิ่งที่เขาควรจะได้รับตามความจำเป็นอย่างเหมาะสม จะเป็นการช่วยเหลือที่ได้ผลดีที่สุด เพราะฉะนั้นในการช่วยเหลือแต่ละครั้งแต่ละกรณีจำเป็นที่เราจะพิจารณาถึงความต้องการและความจำเป็นก่อน และต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่เราจะช่วยให้เข้าใจด้วยว่าเขาอยู่ในฐานะอย่างไร สมควรที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างไร เพียงใด อีกประการหนึ่งในการช่วยเหลือนั้น ควรยึดหลักสำคัญว่า “... **เราช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป**...”*

ศูนย์ศึกษาการพัฒนา
: แหล่งเรียนรู้มีให้ดูทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว

การพัฒนาชุมชนของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ **ศน** ในหลายกรณีหลายพื้นที่ทรงเน้นเรื่องการแก้ไขปัญหาเรื่องสุขภาพของศน โดยการพระราชทานตึกเพื่อการรักษาพยาบาล พระราชทานเรือสำหรับเคลื่อนที่ไปรักษาพยาบาลผู้ป่วย พระราชทานหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ไปรักษาคนไข้ในท้องถิ่นทุรกันดาร เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อคนมีสุขภาพแข็งแรงดีแล้วก็จะมีความคิดที่จะทำสิ่งใดต่อไปได้ จากนั้นจึงเป็นการจัดสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ถนน แหล่งน้ำ ฯลฯ ที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพของศนส่วนใหญ่ในชนบท และแม้ว่าพสกนิกรในชนบทจะมีอาชีพในเบื้องต้นและพอจะมีกินมีใช้แล้ว พระองค์ก็มิได้ทรงหยุดกิจกรรมการพัฒนาแต่เพียงนั้น ยังทรงคิดค้นและสนับสนุนให้มีการคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ๆสำหรับการประกอบอาชีพของเกษตรกร โดยการพระราชทานศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพื้นที่ต่างๆทั่วประเทศ ๖ แห่ง เพื่อเป็นศูนย์ประสานงาน ทำการศึกษา ทดลองให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ๆในการเกษตร การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และสังคมของแต่ละพื้นที่ โดยทรงให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีที่เรียบง่าย ประหยัด ปฏิบัติได้โดยชาวบ้าน ให้มีการสาธิต ฝึกอบรมถ่ายทอดความรู้และทักษะการใช้เทคโนโลยีนั้นให้พสกนิกรนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ นอกจากนี้ในการพัฒนาชุมชนและสังคมต่างๆพระองค์ยังทรงให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม การสร้างและจัดหาแหล่งน้ำ การปรับปรุงบำรุงดิน สนับสนุนให้แก้ปัญหาด้วยวิธีใช้ธรรมชาติแก้ปัญหาธรรมชาติ ให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ เน้นการพึ่งตนเอง ซึ่งล้วนแต่เป็นไปตามหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยแท้จริง

ผลงานการพัฒนาชุมชนที่โดดเด่นในรูปแบบ**โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ทั้ง ๖ แห่ง มีดังนี้

๑. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ภารกิจหลักของศูนย์ฯ คือการค้นคว้า ทดลอง สาธิตการพัฒนาที่ทำกินของราษฎร เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตพืชหลายชนิด เปิดโอกาสให้ราษฎรที่สนใจเข้ามาศึกษาหาความรู้และนำความรู้ไปพัฒนาพื้นที่ทำกินของตนเองต่อไป

๒. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ศูนย์ฯนี้มุ่งเน้นการศึกษาหาแนวทางและวิธีการพัฒนาฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมโดยพยายามหาวิธีการให้ราษฎรและเกษตรกรมีส่วนร่วมในการปลูก การปรับปรุง และรักษาป่า พร้อมกับมีรายได้และผลประโยชน์จากป่าไปด้วยในขณะเดียวกัน

๓. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี มีเป้าหมายและกิจกรรมในการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เพื่อพัฒนาและปรับปรุงสภาพแวดล้อมด้านประมงชายฝั่ง เพื่อให้ราษฎรและเกษตรกรสามารถเพิ่มผลผลิตเพื่อการพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

๔. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้เนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีกิจกรรมหลักเกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าหารูปแบบที่เหมาะสมของการพัฒนาพื้นที่ต้นน้ำลำธาร เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และรูปแบบการพัฒนาต่างๆที่ทำให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

๕. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส มีเป้าหมายและกิจกรรมหลักในการศึกษาวิจัยพื้นที่ดินพรุในภาคใต้ ที่มีอยู่ประมาณสี่แสนไร่ เพื่อให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในด้านเกษตรกรรมให้มากที่สุด

๖. **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** ตั้งอยู่ที่อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร มีเป้าหมายและกิจกรรมหลักในการพัฒนาอาชีพให้แก่ราษฎร ทั้งด้านการเกษตร อุตสาหกรรมในครัวเรือน การพัฒนาหมู่บ้านตัวอย่าง และขยายผลการพัฒนาไปสู่ราษฎรให้สามารถนำไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนเองได้

นอกจากโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริดังกล่าวแล้ว ยังมีโครงการอื่นๆที่มีพระราชดำริให้ดำเนินการเป็นการสนับสนุนงานด้านการพัฒนาชุมชน เช่น โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำ และการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เพราะทรงตระหนักดีว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร คือ อุปสรรคสำคัญในการพัฒนาชุมชน จึงพระราชทานพระราชดำริแนวคิดใหม่ในการบริหารและจัดการที่ดินของเกษตรกรให้มีสัดส่วนในการใช้พื้นที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยพิจารณาว่าโดยทั่วไปเกษตรกรไทยมีที่ดินเฉลี่ยครอบครัวละ ๑๐ - ๑๕ ไร่ จึงควรทำการแบ่งที่ดินทั้งหมดออกเป็น ๓ ส่วน คือ ร้อยละ ๓๐ ขุดเป็นสระน้ำ ร้อยละ ๖๐ เป็นพื้นที่สำหรับทำไร่นา ปลูกข้าวและไม้ผลหรือไร่นาสวนผสม และอีกร้อยละ ๑๐ เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสวนครัว และถนน โดยทรงทำการทดลองปฏิบัติตามแนวพระราชดำริดังกล่าวประสบผลสำเร็จเป็นตัวอย่างในที่ดินส่วนพระองค์ที่วัดมงคลชัยพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี ซึ่งแนวคิดและวิธีปฏิบัติใหม่ในการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมเป็นที่รู้จักกันดีในชื่อ **ทฤษฎีใหม่** : New Theory

ศาสตราจารย์ชัยอนันต์ สมุทวณิช ราชบัณฑิต กล่าวว่า ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ เป็น **มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด** ประกอบด้วยคุณลักษณะแห่งความเป็น

ทฤษฎีการพัฒนา ๙ ประการ เรียกว่า **นพลักษณ์ของทฤษฎีใหม่** ดังรายละเอียดที่บรรยายไว้แล้วในเรื่องกุศลลักษณะ ๙ ประการของแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มีกระบวนการพัฒนาเป็นขั้นตอนแสดงให้เห็นความสำเร็จเป็นประจักษ์

ขั้นที่หนึ่ง มีหลักสำคัญอยู่ที่ให้เกษตรกรมีความพอเพียง เลี้ยงตัวได้หรือพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือน (self sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัด มีความสามัคคีกันในท้องถิ่น มีข้าวสำหรับบริโภค มีน้ำใช้ ทำการเกษตรแบบผสมผสานด้วยแรงงานในครอบครัวเพื่อให้มีผลผลิตหลากหลายบริโภคได้ตลอดปี ทรงเน้นเรื่องการผลิตเพื่อความพออยู่พอกิน เหลือแล้วจึงขาย เมื่อครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่งแล้ว จึงให้ทำในขั้นที่สอง การดำเนินงานพัฒนาในขั้นที่หนึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือจากภายนอกหน่วยราชการ มูลนิธิ และภาคธุรกิจเอกชนในเรื่ององค์ความรู้ เงินทุน และการสร้างปัจจัยการผลิตที่ชุมชนลงทุนเองไม่ได้ เช่น แหล่งน้ำ

ขั้นที่สอง การรวมพลังเกษตรกร จัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน ในรูปแบบสหกรณ์ เพื่อร่วมกันดำเนินการ จัดการในเรื่องต่างๆของชุมชนร่วมกัน ได้แก่ เรื่องการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคมและศาสนา ในขั้นนี้ชุมชนชนบทยังคงต้องได้รับความร่วมมือจากภายนอกเช่นเดียวกัน แต่น้อยกว่าในขั้นแรก ในขั้นนี้ชุมชนสามารถพึ่งกันเองได้ในระดับชุมชน (intra-community self-reliance)

ขั้นที่สาม ชุมชนที่รวมกันเป็นรูปสหกรณ์ดำเนินการด้านธุรกิจ ประสานกับแหล่งทุน และแหล่งพลังงาน จัดตั้งหน่วยธุรกิจของตนเอง จัดการด้านการตลาด เช่น โรงสี ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์ เพื่อจัดการบริหารปัจจัยการผลิตและความเป็นอยู่ ช่วยกันลงทุนเพื่อการรับผิดชอบจัดการการผลิตและการตลาดร่วมกัน และช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิตในเรื่อง สวัสดิการชุมชน สาธารณสุข การศึกษา การสังคม การศาสนาและศิลปวัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง เป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรภายนอกในระดับที่ไม่ได้เปรียบเสียเปรียบกัน ต่างก็พึ่งพิงอิงอาศัยกันและกัน หรือพึ่งพิงสัมพันธ์กันตามกฎธรรมชาติ (inter-community self-reliance หรือ interdependency)

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

รัฐบาลน้อมนำแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

หลักการและวิธีการพัฒนาชุมชนตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มีความโดดเด่นทั้งด้านแนวความคิด ทฤษฎี ตลอดจนการวิธีปฏิบัติ จนเป็นที่ยอมรับและน้อมนำไปใช้เป็นปรัชญาหลักและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไทย ดังปรากฏเป็นรูปธรรมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔) และขยายผลต่อเนื่องไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙-๑๐และ๑๑ ประเด็นสำคัญที่สอดคล้องกับแนวพระราชดำริ คือ

๑. **ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชนบท** จะต้องดีขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมที่วัดได้ โดยกำหนดเป้าหมายและวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายซึ่งรวมถึงการให้บริการจากรัฐ และการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการยกระดับคุณภาพชีวิต

๒. **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ต้องเพิ่มบทบาทของประชาชนในการเรียนรู้พิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อนุรักษ์และจัดการสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น โดยเพิ่มอำนาจในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติมีบทบาทควบคุมและบริการสิ่งแวดล้อม และได้รับประโยชน์หรือมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

๓. **การเตรียมคนและชุมชน** เพื่อรองรับผลกระทบการพัฒนาจากภายนอก จะต้องดำเนินการควบคู่กันไป ๒ ประการ คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเน้นการเสริมสร้างศักยภาพของ**คน** ในชนบทเพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพและยกระดับรายได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร และการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ การกระจายข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นฐานรองรับการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไปทุกด้าน

๔. **การจัดการของรัฐและการพัฒนาทุนทางสังคม** ในระยะต่อไปจะต้องเน้นการกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบทอย่างต่อเนื่อง ปรับปรุงประสิทธิภาพและคุณภาพการให้บริการและดำเนินงานพัฒนาภาครัฐในเขตชนบทให้เข้มแข็งขึ้น โดยเน้นศักยภาพของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ กระจายอำนาจการปกครองตนเอง และอำนาจทางการเงินการคลังไปสู่ท้องถิ่น เพื่อให้องค์กรประชาชนในท้องถิ่นมีอำนาจในการตัดสินใจ โดยมีส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเป็นผู้สนับสนุนทางวิชาการและเทคโนโลยี รวมทั้งการสนับสนุนให้เกิดการร่วมมือในการพัฒนาชนบทระหว่างภาครัฐ ประชาชน นักวิชาการ องค์กรเอกชน และภาคธุรกิจเอกชนอย่างเป็นรูปธรรม

ทรงรับเป็นพัฒนาชุมชนดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็น **พระมหากษัตริย์นักพัฒนา** ได้รับการทูลเกล้าถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยและในต่างประเทศจำนวนมากกว่า ๒๐๐ สาขาวิชา และหนึ่งในปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ที่สภามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย คือ **ปริญญาพัฒนาชุมชนดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พช.ด.)** ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษา

ประจำปีการศึกษา ๒๕๔๒ เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๔๓ โดยมีคำประกาศราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติคุณด้านวิชาการพัฒนาชุมชนที่ถือได้ว่าเป็นเสมือนบทสรุปของบทความนี้ ดังต่อไปนี้

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลา ๕๔ ปี ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชทานแนวพระราชดำริ นานัปการที่แสดงถึงพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาอันสูงส่งยิ่งทางด้านการพัฒนาและการพัฒนาชุมชน ทรงเป็นกษัตริย์นักพัฒนาที่สมบูรณ์แบบครบถ้วนทั้งในฐานะนักวิชาการและนักปฏิบัติการ พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีและนำไปทดลองปฏิบัติด้วยพระองค์เอง จนเมื่อได้รูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทย จึงพระราชทานเผยแพร่ให้พสกนิกรนำไปปฏิบัติจนเกิดสัมฤทธิผลแก่ชีวิต สามารถแก้ปัญหาความอดอยากยากจนจนเป็นที่ประจักษ์

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ โดดเด่น และมีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อพสกนิกรชาวไทยมีสองสถาน คือ ภาคปฏิบัติ ได้แก่ การพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งปัจจุบันได้ดำเนินการเป็นผลสำเร็จไปแล้วประมาณ ๓,๐๐๐ โครงการทั่วประเทศ และภาควิชาการ ได้แก่ ทฤษฎีการพัฒนา “ทฤษฎีใหม่” และ “แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง” ที่พระราชทานให้เป็นปรัชญาในการพัฒนาประเทศอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรมแห่งความพอเพียง

การพัฒนาชุมชนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีปรัชญาการพัฒนาในฐานะเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ ดังหลักการสำคัญทางการพัฒนาชุมชนที่พระราชทานไว้ตอนหนึ่งว่า “เราช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตัวเองได้ต่อไป”

ทรงมีเป้าหมายการพัฒนา “คน” และการพัฒนา “ชุมชน” ตามยุทธศาสตร์ที่มองรอบด้านในลักษณะองค์รวมเพื่อจะสามารถแก้ปัญหาทุกๆอย่างทุกๆด้านไปพร้อมๆกันแบบสมานฉันท์ เกื้อกูล และเอื้ออาทรกันและกัน

การพัฒนาชุมชนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นไปตามลำดับขั้นตอนตามความจำเป็น ทรงมุ่งช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชนบท ให้ความสำคัญต่อปัญหาและความต้องการของราษฎรในพื้นที่มากเป็นพิเศษ ทรงเน้นให้การพัฒนาจะต้องให้เป็นไปตามสภาพภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ ไม่เป็นการบังคับ เริ่มตั้งแต่สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยการพัฒนาแหล่งน้ำให้เป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตและการอุปโภคบริโภคเป็นประการแรก เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งพอสมควรแล้วก็เตรียมชุมชนให้มีความพร้อมต่อการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกต่อไป

ในการพัฒนาชุมชนทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีตัวอย่างของความสำเร็จให้ราษฎรได้เห็นและเผยแพร่ตัวอย่างของความสำเร็จไปสู่ท้องถิ่นต่างๆทั่วประเทศพร้อมกับนำความรู้ด้านเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เหมาะสมเข้าไปถึงชาวชนบทอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ผลจริง

ในด้านแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนนั้น มีพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลายคราวที่แสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพทั้งในฐานะนักวิชาการ และนักปฏิบัติการ เป็นพระราชดำรัสที่ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัย วิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิด สร้างสมมุติฐาน ทดสอบสมมุติฐาน และนำผลการศึกษาไปสู่ขั้นตอนการปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดผล

แนวคิดทฤษฎีและรูปแบบการปฏิบัติในการพัฒนาชุมชนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร ได้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาให้ลดลงในเวลาที่ประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในขณะปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาหาวิธีการแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้ารวมทั้งแนวทางการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระยะยาวและพระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง : Sufficiency Economy และทฤษฎีใหม่ : New Theory ให้พสกนิกรและรัฐบาลนำไปปฏิบัติจนเกิดผลดีงามอย่างกว้างขวางและเป็นที่ยอมรับทั่วไปทั้งในประเทศไทยและนานาอารยประเทศ ว่า เป็นแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาที่ทรงคุณค่า และจะเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการพัฒนามนุษยชาติในอนาคต

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็น "มิติใหม่ทางความคิดด้านการพัฒนา" ที่พ้นเพดานความคิดแบบตะวันตก มีลักษณะพหุนิยม ไม่สร้างความขัดแย้งในสังคม ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น การเกษตรแบบพึ่งตนเองสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้กับการผลิตทางเกษตรอุตสาหกรรมหรืออุตสาหกรรมได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะเกษตรพอเพียงไปเป็นการผลิตรูปแบบอื่นแต่เพียงอย่างเดียว และสามารถประสานเป็นเนื้อเดียวกันกับการปฏิบัติ มิใช่เป็นเพียงแนวคิดลอยๆที่ปฏิบัติไม่ได้ รวมทั้งเป็นแนวคิดที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย มีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจ เข้าถึง และนำไปปฏิบัติพัฒนาให้เห็นผลจริง ทรงนำประสบการณ์ที่ทรงพบเห็นในประเทศไทย และลักษณะสภาพแวดล้อม ลมฟ้า อากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต ตลอดจนลักษณะเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และการผลิตของไทยซึ่งเป็นประเทศที่ผลิตธัญญาหารและมีส่วนเกินทางการผลิตธัญญาหารมารวมกันขึ้นเป็นทฤษฎีใหม่

ทรงนำทฤษฎีออกเผยแพร่ในจังหวะเวลาที่เหมาะสมกับภาวะวิกฤตทางการพัฒนาของประเทศไทย นอกจากนี้ยังเป็นแนวคิดที่แฝงไว้ซึ่งปรัชญาในการดำรงชีวิตและดำรงชาติ มิใช่เป็นเพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจหรือทฤษฎีด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ เป็นทฤษฎีการพัฒนาแบบองค์รวม มีหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และปรัชญาการดำรงชีวิตที่ส่งเสริมจริยธรรมแห่งความพอและความพอเพียง จึงมีพลังในการกระตุ้นให้ผู้ยากไร้เข้าถึงความเป็นจริง ไม่รู้สึกมีปมด้อยหรือท้อถอยในโชคชะตา มองเห็นศักยภาพของตนเอง เข้าใจหลักสันโดษ ไม่ถูกมองหรือทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา มีปัญหา หรือเป็นขวากหนามของการพัฒนา ตรงกับหลักการพัฒนาชุมชนที่มองเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน และทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาด้วยกันทั้งสิ้น และคุณลักษณะที่สำคัญที่สุด คือ เป็นทฤษฎีที่ปลอดจากแนวคิดผลประโยชน์และอุดมการณ์ทางการเมือง มีความเป็นสากล สามารถนำใช้ได้ทุกสถานที่โดยปราศจากข้อข้องใจด้านการเมือง ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อทั้งประเทศไทยและประเทศอื่นที่มีปัญหาคล้ายกันในเอเชีย ละตินอเมริกา แอฟริกา และประเทศในโลกตะวันตกอย่างแท้จริง.

เอกสารประกอบการเรียบเรียงและอ้างอิง

- ชัยอนันต์ สมุทวนิช. (๒๕๔๑) **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด.** กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ๒๕๔๙. **พระราชดำรัส ณ มหาสมาคม สีหบัญชรพระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๙**.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. **พระราชดำรัสในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑**.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๔๓. **ธรรมนูญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๒). **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๒). **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. พิมพ์ครั้งที่
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (ไม่ระบุปีที่พิมพ์). **ตัวกูของกูฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
- ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (๒๕๔๒). **เอกสารนำเสนอเพื่อการพิจารณาการเสนอชื่อผู้สมควรได้รับการพิจารณาให้ปริญญาพัฒนาชุมชนดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ประจำปีการศึกษา ๒๕๔๒ (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล อดุลยเดช)**. เสนอต่อสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ยุค ศรีอารยะ. (๒๕๕๐) **เศรษฐกิจพอเพียง เผชิญกระแสโลกาภิวัตน์.** ในหนังสือพิมพ์ASTVผู้จัดการรายวัน วันที่ ๒๐-๒๖ เมษายน ๒๕๕๐.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๐) *แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในงานโบราณคดีชุมชน.* ใน **ดำรงวิชาการ** (วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร) ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๐) น.๗๔-๘๖.
- ไสว บุญมา.(๒๕๔๙).**สู่จุดจบ (The Coming Collapse of Thailand)**.นนทบุรี :โอ้พระเจ้าพับลิชชิ่ง.
- ไสว บุญมา. (๒๕๔๙). **โต้คลื่นลูกที่ ๔ เมื่อความพอเพียงคือคำตอบ.** กรุงเทพฯ : เนชั่นมัลติมีเดีย กรุ๊ป.
- สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. (๒๕๕๐). **รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ๒๕๕๐**. กรุงเทพฯ : UNDP.
- อภิชัย พันธเสน. (๒๕๔๗) พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- **UNDP (2007). Thailand Human Development Report 2007: Sufficiency Economy and Human Development**. Bangkok: UNDP.

เศรษฐกิจพอเพียง
SUFFICIENCY ECONOMY
ปรมปัญญาการพัฒนา
The Great Wisdom on Development
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์
นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง Sufficiency Economy
Absolute Happiness
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
SUFFICIENCY ECONOMY
คือ
ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรมของประเทศไทย
ตามแผน “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

เราเกิดมาทำไม?
เราเกิดมาเพื่อทำในสิ่งที่ดีที่สุดตามที่มนุษย์ ธรรมชาติกายภาพ
สรรพสัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสาร
และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ปรารถนาร่วมกัน
นั่นคือ การเป็นผู้นำในการสร้าง “ประโยชน์สุข”
ที่หมายถึง การอยู่รอดอย่างสันติสุข ด้วยการอยู่ร่วมกัน
อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพของปัจเจกทั้งมวล
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

พุทธธรรม พุทธทาส
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท
สิ่งทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย
มีวิถีชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
เมื่อเหตุปัจจัยสูญ(ดับ)สิ่งนั้นๆจึงสูญ(ดับ)
เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่พึ่งพิงสัมพันธ์กัน
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

กฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์
Law of Interdependency
สรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน
ไม่มีสิ่งใดมีสิ่งจำเป็นครบถ้วนสมบูรณ์ในตัวเอง
ต่างต้องพึ่งสิ่งอื่นเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งที่จำเป็นแก่การอยู่รอด
ต่างก็เป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน
การเกิด การเปลี่ยนแปลง และการดับสูญ
เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ต้องพึ่งพิงสัมพันธ์
ไม่สามารถแยกอยู่เดี่ยวๆโดดๆได้
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

สรรพสิ่งพึ่งพิงสัมพันธ์
all in nature are related interdependently
สรรพสิ่ง (ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และธาตุต่างๆ) เมื่อมีบูรณการกันในสภาวะที่เหมาะสมเกิดเป็นองค์รวมที่มีชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ และเมื่อขาดบูรณภาพและสัมพันธภาพที่เหมาะสมในภาวะใดภาวะหนึ่งชีวิตนั้นก็เสื่อมและดับสูญไป หรือไม่ก็แปรเปลี่ยนเลื่อนไหลกลายรูปไปเป็นสิ่งอื่นๆที่ไม่เหมือนเดิมได้ มนุษย์เป็นผลิตผลอย่างหนึ่งของธรรมชาติ อยู่ในธรรมชาติ มีวิถีของชีวิตเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่ได้เป็นอิสระแยกออกไปจากสรรพสิ่งอื่นๆในธรรมชาติ เราเป็นผลมาจากเหตุปัจจัยที่มีพัฒนาการ บูรณาการ และสัมพันธภาพอันเหมาะสมของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ธาตุต่างๆ รวมทั้งจิตวิญญาณ ดังนั้น การมีชีวิตอยู่ของเราก็ต้องอาศัยกระบวนการจัดการให้สัมพันธภาพของสิ่งต่างๆที่กล่าวมาเป็นไปอย่างสมดุล เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี ทำนุบำรุงกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์กันตลอดเวลา
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

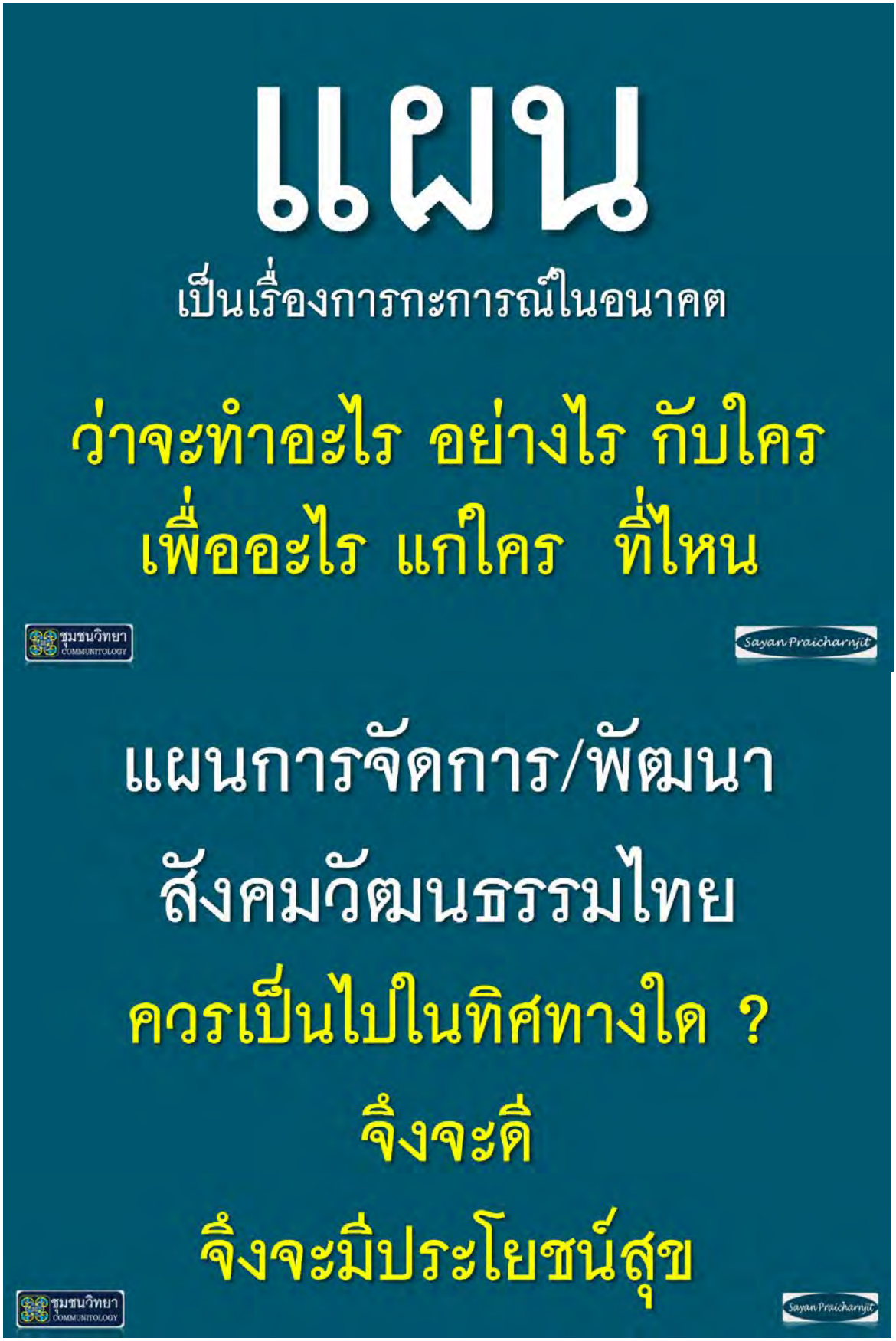

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แผนพัฒนาสังคมวัฒนธรรมไทย
พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๕๙
ของในหลวงรัชกาลที่ ๙
คือ จาก เพื่อ โดย
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม
เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม
พระปฐมบรมราชโองการ ณ วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓
WE SHALL REIGN WITH THE RIGHTEOUSNESS
FOR THE ABSOLUTE HAPPINESS
OF THE SIAMESE COMMUNITY
The First Royal Command of King RAMA IX on the 5th of May 1950
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

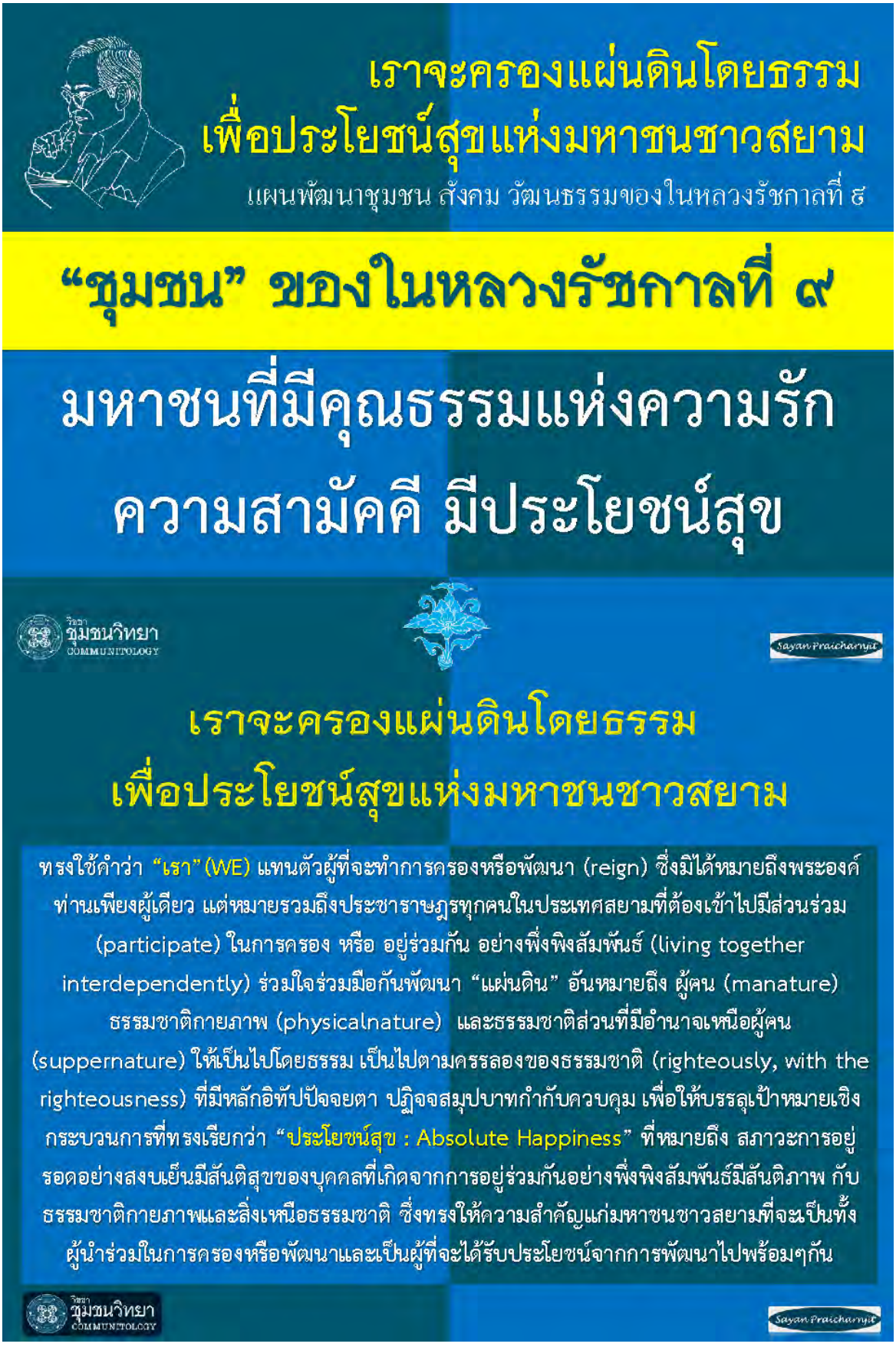
เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม
เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม
แผนพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรมของในหลวงรัชกาลที่ ๙
“ชุมชน” ของในหลวงรัชกาลที่ ๙
มหาชนที่มีคุณธรรมแห่งความรัก
ความสามัคคี มีประโยชน์สุข
วิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม
เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม
ทรงใช้คำว่า “เรา” (WE) แทนตัวผู้ที่จะทำการครองหรือพัฒนา (reign) ซึ่งมิได้หมายถึงพระองค์ท่านเพียงผู้เดียว แต่หมายรวมถึงประชาราษฎรทุกคนในประเทศสยามที่ต้องเข้าไปมีส่วนร่วม (participate) ในการครอง หรือ อยู่ร่วมกัน อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ (living together interdependently) ร่วมใจร่วมมือกันพัฒนา “แผ่นดิน” อันหมายถึง ผู้คน (manature) ธรรมชาติกายภาพ (physicalnature) และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือผู้คน (suppernature) ให้เป็นไปโดยธรรม เป็นไปตามครรลองของธรรมชาติ (righteously, with the righteousness) ที่มีหลักอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทกำกับควบคุม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเชิงกระบวนการที่ทรงเรียกว่า “ประโยชน์สุข : Absolute Happiness” ที่หมายถึง สภาวะการอยู่รอดอย่างสงบเย็นมีสันติสุขของบุคคลที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ กับธรรมชาติกายภาพและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งทรงให้ความสำคัญแก่มหาชนชาวสยามที่จะเป็นทั้งผู้นำร่วมในการครองหรือพัฒนาและเป็นผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากการพัฒนาไปพร้อมๆกัน
วิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙

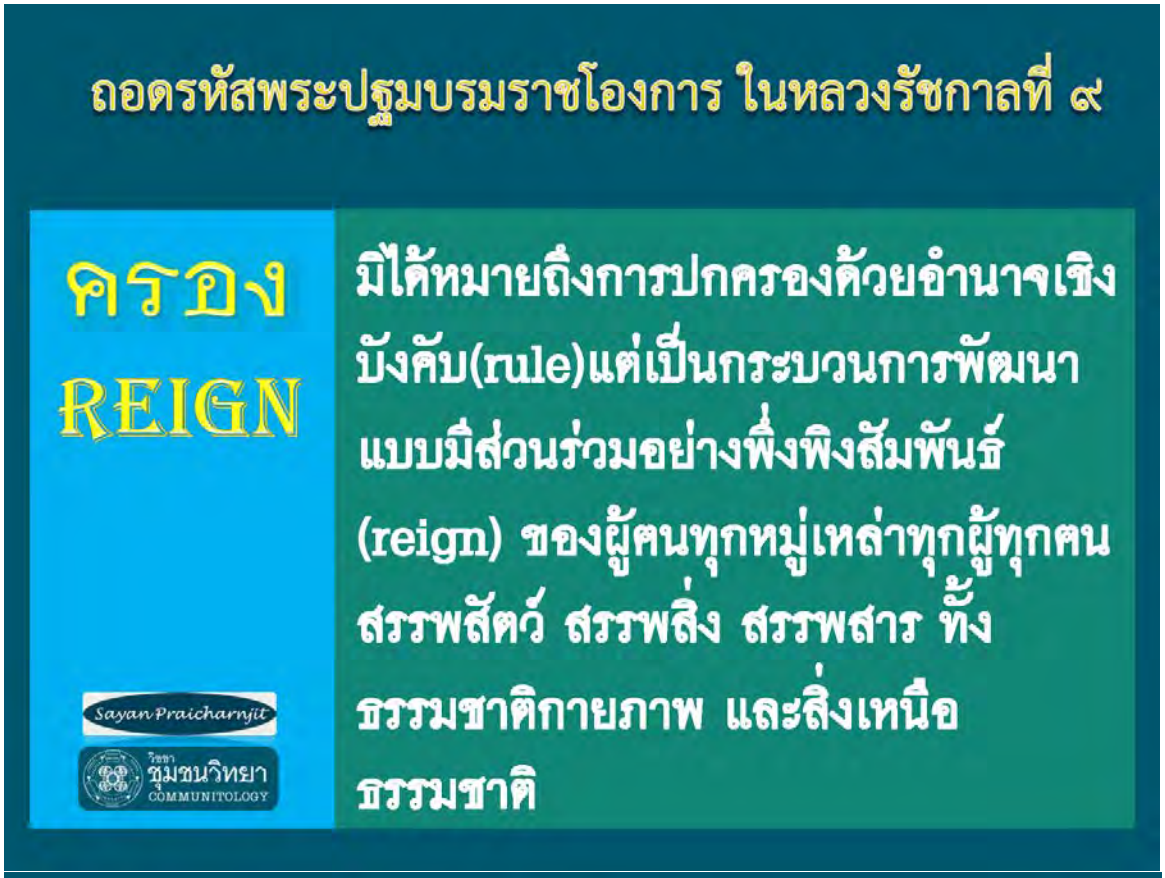
ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
ครอง
REIGN
มิได้หมายถึงการปกครองด้วยอำนาจเชิงบังคับ(rule)แต่เป็นกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ (reign) ของผู้คนทุกหมู่เหล่าทุกผู้ทุกคน สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง สรรพสาร ทั้งธรรมชาติกายภาพ และสิ่งเหนือธรรมชาติ
Sayan Praicharnjit
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
จะครอง
TO REIGN
หมายถึงพระองค์ท่านจะดำเนินการพัฒนาประเทศไทยร่วมกับประชาราษฎรทุกผู้ทุกคน สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสาร ทั้งธรรมชาติกายภาพ และธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
Sayan Praicharnjit
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
แผ่นดิน
THE LAND
หมายถึงผู้คน สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสาร ทั้ง ธรรมชาติกายภาพ และ ธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือ มนุษย์
Sayan Praicharnjit
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

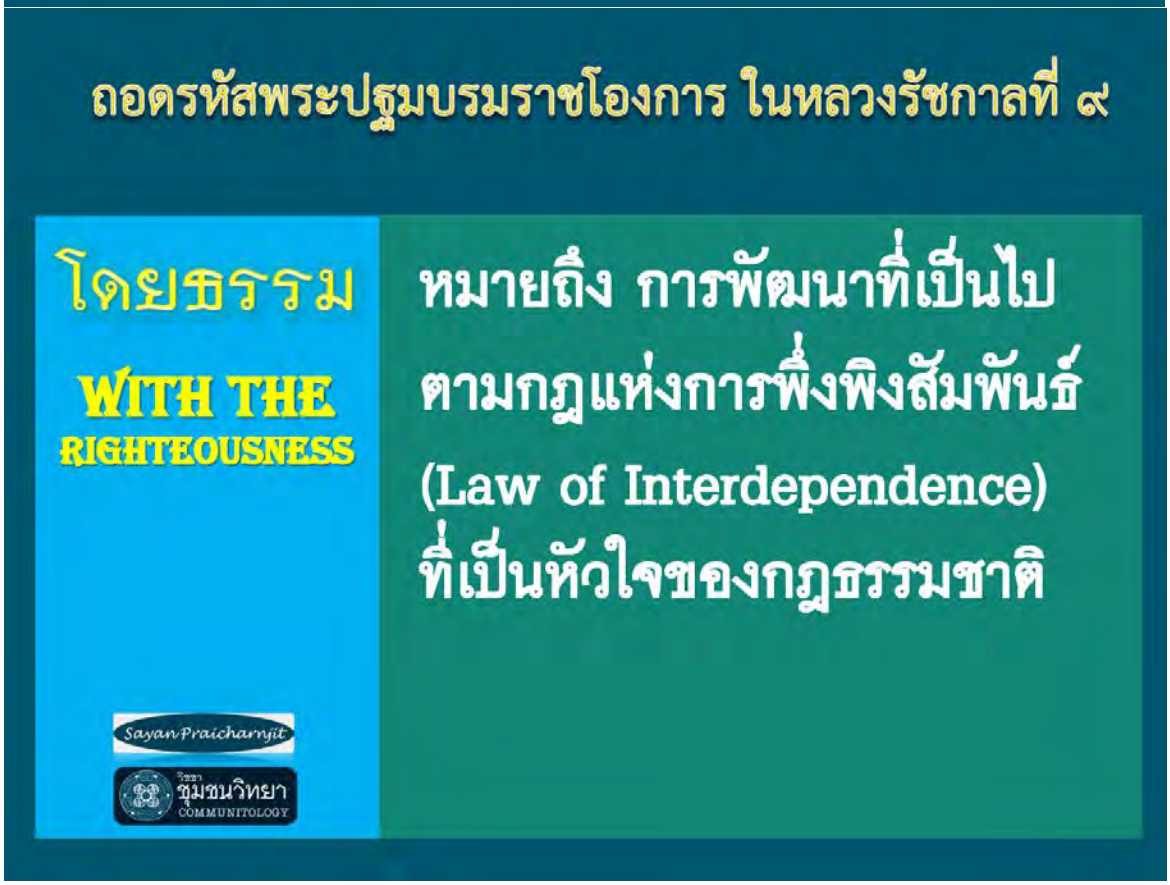
ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
โดยธรรม
WITH THE RIGHTEOUSNESS
หมายถึง การพัฒนาที่เป็นไป ตามกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ (Law of Interdependence) ที่เป็นหัวใจของกฎธรรมชาติ
Sayan Praicharnjit
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

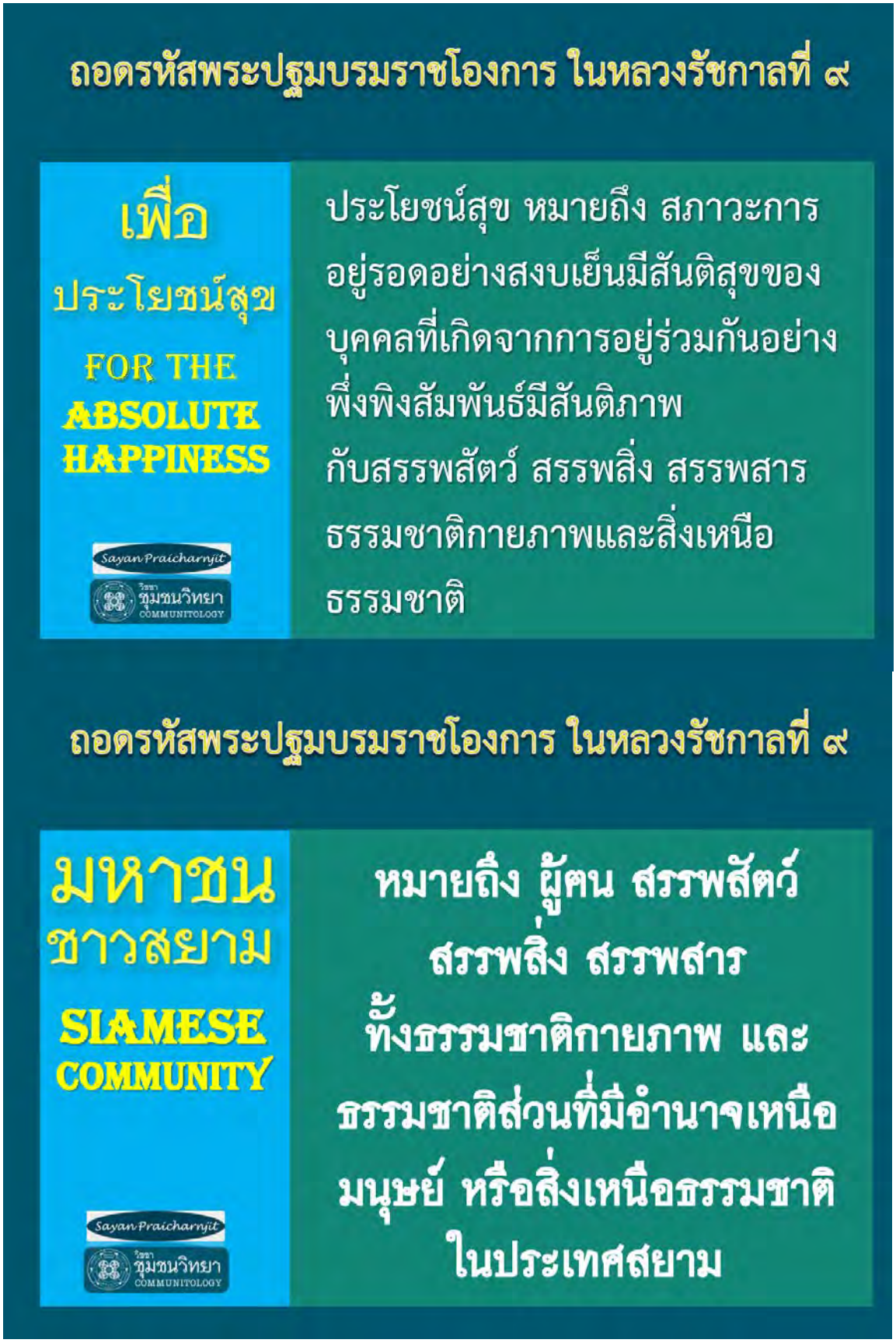
ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
เพื่อ
ประโยชน์สุข
FOR THE
ABSOLUTE
HAPPINESS
Sayan Praicharnjit
วิชชา ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
ประโยชน์สุข หมายถึง สภาวะการอยู่รอดอย่างสงบเย็นมีสันติสุขของบุคคลที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพกับสรรพสัตว์ สรรพสิ่ง สรรพสาร ธรรมชาติกายภาพและสิ่งเหนือธรรมชาติ
ถอดรหัสพระปฐมบรมราชโองการ ในหลวงรัชกาลที่ ๙
มหาชน
ชาวสยาม
SIAMESE
COMMUNITY
Sayan Praicharnjit
วิชชา ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
หมายถึง ผู้คน สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง สรรพสาร ทั้งธรรมชาติกายภาพ และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ในประเทศสยาม

เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
ประโยชน์สุข Absolute Happiness
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
SUFFICIENCY ECONOMY
คือ
ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรมของประเทศไทย
ตามแผน "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"
ปรมปัญญา
เศรษฐกิจพอเพียง
SUFFICIENCY ECONOMY
ในพระราชดำริ
ของในหลวงรัชกาลที่ ๙

ทำความเข้าใจ คำว่า
ปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง
SayanPraicharnjit

ปรัชญา
ปรัชญา มาจากภาษาสันสกฤต ประกอบด้วยรากศัพท์ ๒ คำ คือ ปฺร กับ ชฺญา : ปฺร แปลว่า ประเสริฐ ชฺญา แปลว่า ความรู้ รวมกันแปลว่า ความรู้อันประเสริฐ [WISDOM]
SayanPraicharnjit

ปัญญา
ปัญญามาจากภาษาบาลี แปลว่า ความรู้อันประเสริฐ [WISDOM] เช่นเดียวกับคำว่า ปรัชญา ในภาษาสันสกฤต
SayanPraicharnjit
ปรัชญา
ก็คือ
ปัญญา
SayanPraicharnjit

อริยสัจวิธี
คือ
เศรษฐกิจพอเพียง คืออะไร?
เป็นอะไร ? อย่างไร?
WHAT IS SUFFICIENCY ECONOMY
เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
ประโยชน์สุข Absolute Happiness
โดย
SUFFICIENCY ECONOMY BY WHICH MEANS
เศรษฐกิจพอเพียงต้องทำอะไร? อย่างไร? จึงจะบรรลุเป้าหมาย
จาก
WHY SUFFICIENCY ECONOMY IS THE MUST
ทำไมจึงต้องมีเศรษฐกิจพอเพียง ?
เพื่อ
เป้าหมายของเศรษฐกิจพอเพียง คืออะไร? มีไปเพื่ออะไร?
WHAT IS THE END OF SUFFICIENCY ECONOMY
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
Absolute Happiness
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คือ
WHAT is Sufficiency Economy ?
ทางสายกลางในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี สิ่งที่เป็นประโยชน์ เพื่อการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ มีสันติภาพ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบด้วยกิจกรรมการผลิต การกระจาย การบริโภคผลิตผล การอยู่ การกิน การทำมาหากินอย่างพอประมาณ สมตัว ประหยัด เหมาะสมแก่เหตุปัจจัย ไม่เกินตัวหรือขาดแคลน จนทำให้เดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คือ
WHAT is Sufficiency Economy ?
เป็นทฤษฎีการพัฒนาสากล (Universal Development Theory) ที่เป็นผลจากการทดลองปฏิบัติพัฒนาอย่างเข้มข้นของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีวิธีคิดองค์รวมและมีแนวปฏิบัติอย่างบูรณาการ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับที่เป็นส่วนที่เล็กๆของสังคม หรือจุลภาพ (micro development approach) คือ ปัจเจก ครอบครัว กลุ่ม และชุมชน แตกต่างจากทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development Theory) ที่เน้นการพัฒนาระดับมหภาพไปพร้อมๆกันด้วยวิธีการเดียวกัน (macro development approach) แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เน้นความสอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นฐานของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางศาสนาตะวันออกบนฐานการผลิตทางการเกษตรกรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คือ
WHAT is Sufficiency Economy ?
เป็นทฤษฎีทางการพัฒนาและการปฏิบัติจัดการ (development and management theory) ที่มีทั้งภูมิปัญญา (wisdom) เป้าหมายสูงสุด (end) หลักการ (principles) และวิธีการเชิงกระบวนการ (means) ที่ผ่านการศึกษาวิจัย ทดลอง วิเคราะห์ และสังเคราะห์ด้วยการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจนเห็นผลสำเร็จลงตัว สามารถนำไปใช้ได้ทั่วไปในทุกกลุ่มชน ทุกศาสตร์ ทุกสาขาวิชาเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การพัฒนา สร้างสรรค์ และทำนุบำรุงวัฒนธรรมชุมชนให้เจริญที่ประกอบด้วยญญาในการอยู่รอดด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและผาสุกของคนไทยกับคนไทยด้วยกันเอง คนไทยกับกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นๆ คนไทยกับธรรมชาติกายภาพ ดิน น้ำ ลม ไฟ พืช สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง สรรพสาร และคนไทยกับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติทุกมิติ
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

1000
๑๐๐๐
เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
Absolute Happiness
เศรษฐกิจพอเพียง
"เศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้น
หมายความว่าอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง"
พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระราชดำรัส วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒
“.....เราฟังเขาถามว่าเศรษฐกิจพอเพียง จะแปลเป็นภาษาอังกฤษว่าอย่างไร ก็อยากจะตอบว่ามีแล้วในหนังสือ ไม่ใช่หนังสือตำราเศรษฐกิจ แต่เป็นหนังสือพระราชดำรัสที่อุตส่าห์มาปรับปรุงให้ฟังได้ และแปลเป็นภาษาอังกฤษ เพราะคนที่ฟังภาษาไทยบางทีไม่เข้าใจภาษาไทย ต้องแปลเป็นภาษาอังกฤษ จึงได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ และเน้นว่าเศรษฐกิจพอเพียง แปลว่า Sufficiency Economy โดยเขียนเป็นตัวหนาในหนังสือ.....”
Sayan Praicharnjit

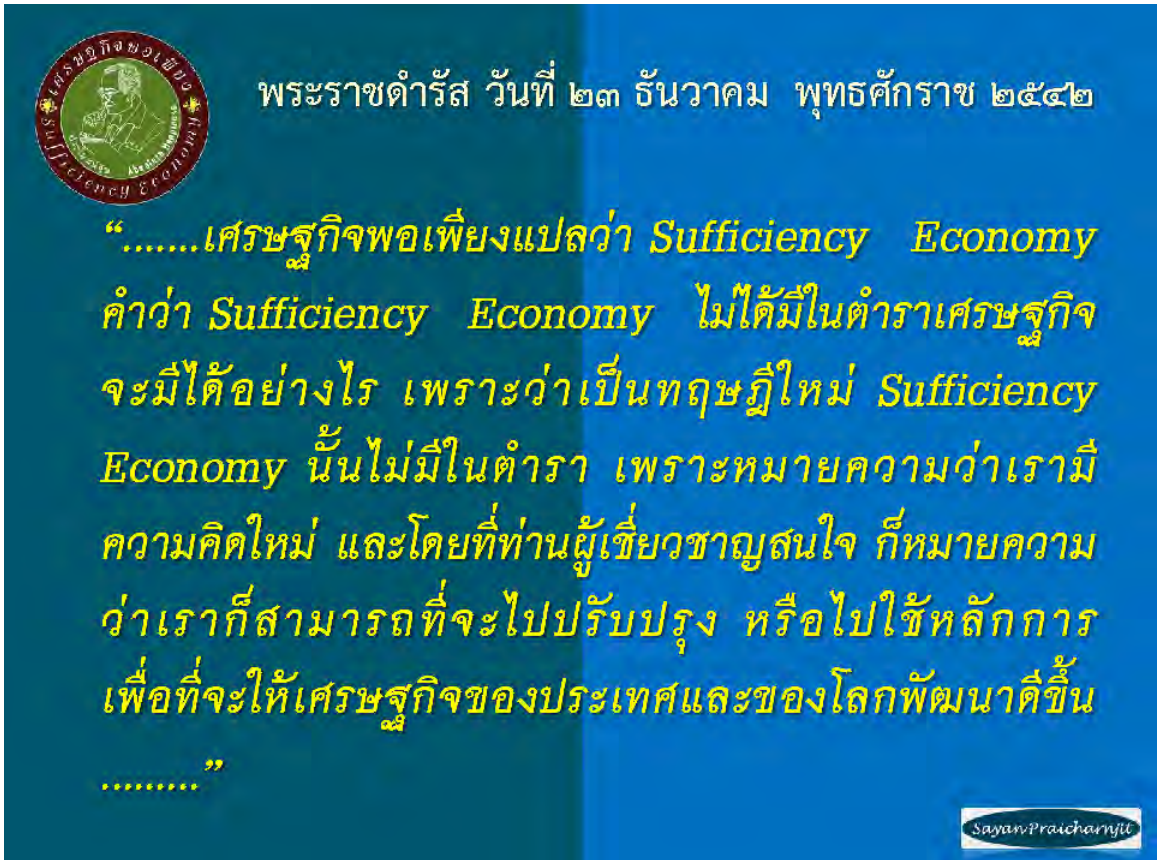
พระราชดำรัส วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒
".....เศรษฐกิจพอเพียงแปลว่า Sufficiency Economy คำว่า Sufficiency Economy ไม่ได้มีในตำราเศรษฐกิจ จะมีได้อย่างไร เพราะว่าเป็นทฤษฎีใหม่ Sufficiency Economy นั้นไม่มีในตำรา เพราะหมายความว่าเรามีความคิดใหม่ และโดยที่ท่านผู้เชี่ยวชาญสนใจ ก็หมายความว่าเราก็สามารถที่จะไปปรับปรุง หรือไปใช้หลักการเพื่อที่จะให้เศรษฐกิจของประเทศและของโลกพัฒนาดีขึ้น ....."
SayanPraicharnjit
พระราชดำรัส วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒
".....ขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพออยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งอธิษฐาน ตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ว่ามีความพออยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้..... ฉะนั้นถ้าทุกท่านซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิด และมีอิทธิพลมีพลังที่จะทำให้ผู้อื่น ซึ่งมีความคิดเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนรวมให้อยู่ดีกินดีพอสมควร ขอย้ำพอควร พออยู่พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัตินี้จากเราไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวรที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดกาล..... "
SayanPraicharnjit

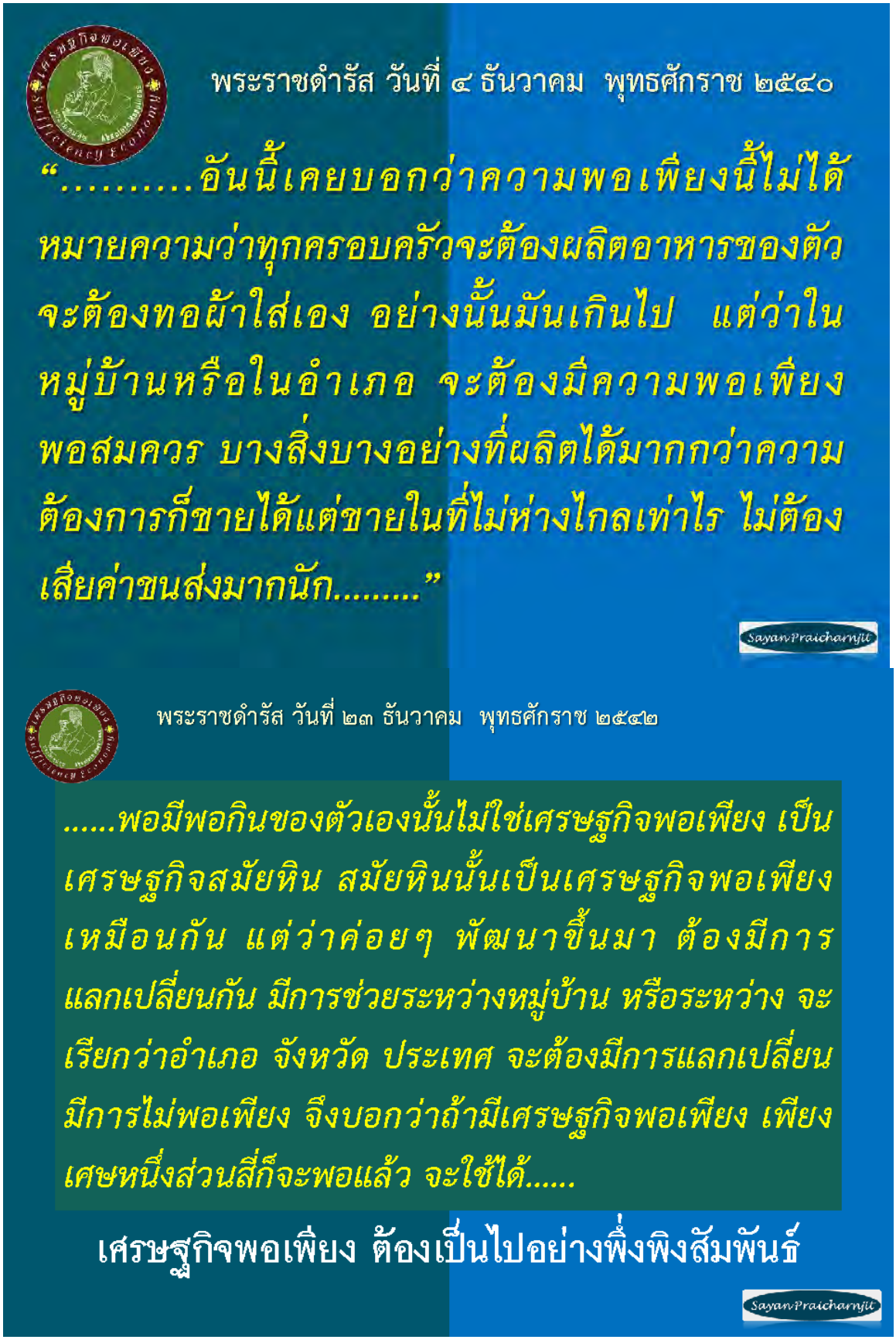
พระราชดำรัส วันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐
“.....อันนี้เคยบอกว่าความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก.....”
SayanPraicharnjit
พระราชดำรัส วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒
.....พอมีพอกินของตัวเองนั้นไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยหิน สมัยหินนั้นเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน แต่ว่าค่อยๆ พัฒนาขึ้นมา ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีการช่วยระหว่างหมู่บ้าน หรือระหว่าง จะเรียกว่าอำเภอ จังหวัด ประเทศ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการไม่พอเพียง จึงบอกว่าถ้ามีเศรษฐกิจพอเพียง เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอแล้ว จะใช้ได้.....
เศรษฐกิจพอเพียง ต้องเป็นไปอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์
SayanPraicharnjit

เศรษฐกิจพอเพียง
ต้องมีเท่าไรจึงจะพอ
.....จึงบอกว่าถ้ามีเศรษฐกิจพอเพียง
เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอแล้ว
จะใช้ได้.....
พระราชดำรัส วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒
Sayan Praicharnyit

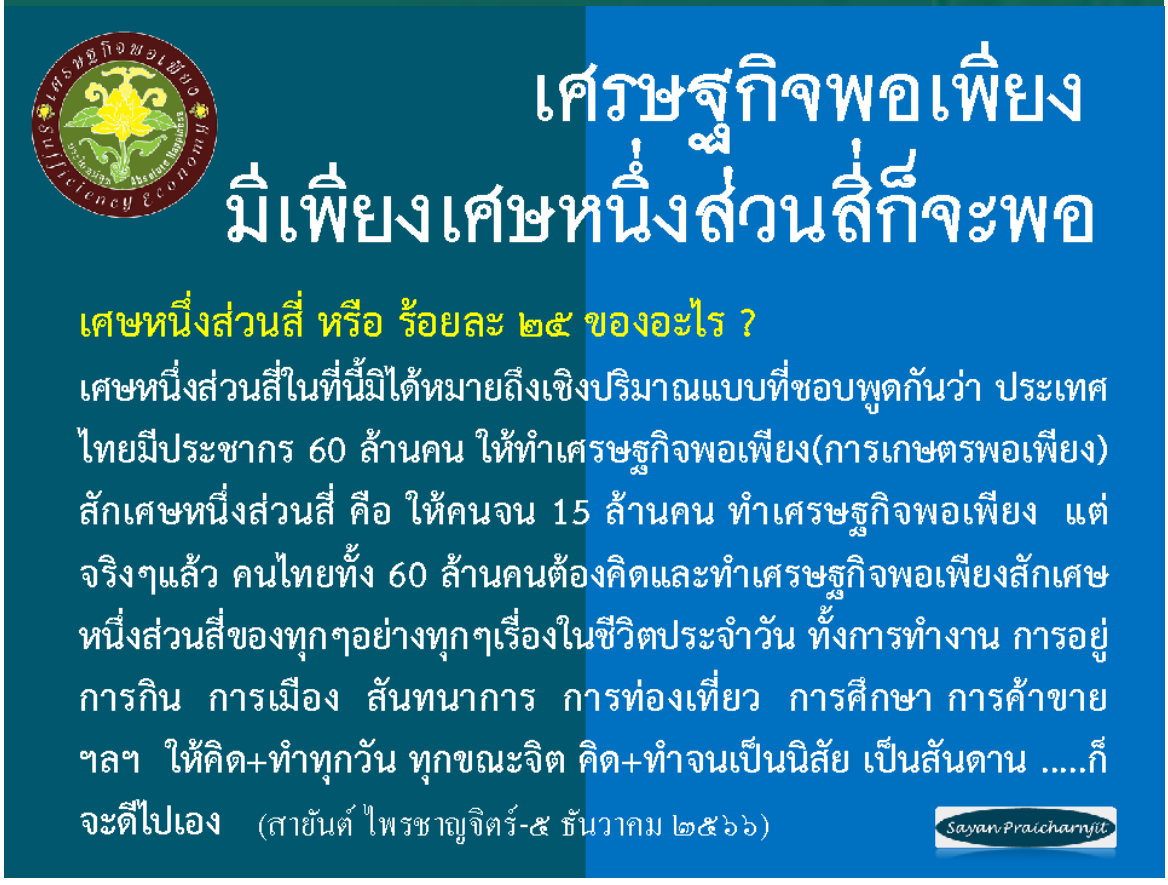
เศรษฐกิจพอเพียง
มีเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอ
เศษหนึ่งส่วนสี่ หรือ ร้อยละ ๒๕ ของอะไร ?
เศษหนึ่งส่วนสี่ในที่นี้มิได้หมายถึงเชิงปริมาณแบบที่ชอบพูดกันว่า ประเทศไทยมีประชากร 60 ล้านคน ให้ทำเศรษฐกิจพอเพียง(การเกษตรพอเพียง) สักเศษหนึ่งส่วนสี่ คือ ให้คนจน 15 ล้านคน ทำเศรษฐกิจพอเพียง แต่จริงๆแล้ว คนไทยทั้ง 60 ล้านคนต้องคิดและทำเศรษฐกิจพอเพียงสักเศษหนึ่งส่วนสี่ของทุกๆอย่างทุกๆเรื่องในชีวิตประจำวัน ทั้งการทำงาน การอยู่ การกิน การเมือง สันทนาการ การท่องเที่ยว การศึกษา การค้าขาย ฯลฯ ให้คิด+ทำทุกวัน ทุกขณะจิต คิด+ทำจนเป็นนิสัย เป็นสันดาน .....ก็จะดีไปเอง (สายันต์ ไพรชาญจิตร์-๕ ธันวาคม ๒๕๖๖)
Sayan Praicharnyit

เศรษฐกิจพอเพียง
มีเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอ

เศษหนึ่งส่วนสี่ หรือ ร้อยละ ๒๕ ของอะไร ?

เศษหนึ่งส่วนสี่ของทุกอย่าง ความอยาก ความรัก ความเกลียด ความโลภ ความโกรธ ความหลง เศษหนึ่งส่วนสี่ของเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา การพัฒนาตามกระแสหลักทุกมิติแบบเอาทุกข์มาเป็นทุนที่มุ่งเน้นความเติบโต ความรวย วัตถุนิยม บริโภคนิยมอย่างสุดโต่งและไม่รู้จักพอ อย่าคิดและทำทั้งร้อยเปอร์เซ็นต์ ให้ทำเพียงเศษสามส่วนสี่หรือ ร้อยะ ๗๕ แล้วแทรกคิด+ทำเรื่องนั้นๆด้วยเศรษฐกิจพอเพียงสักเศษหนึ่งส่วนสี่หรือร้อยละ ๒๕ ทุกครั้งทุกโอกาส (สายันต์ ไพรชาญจิตร์-๕ ธันวาคม ๒๕๖๖)

Sayan Praicharnjit

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : ๔ ธันวาคม ๒๕๓๔

....เราไม่เป็นประเทศร่ำรวย เรามีพอสมควร พออยู่ได้ แต่ไม่เป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมาก เพราะถ้าเราเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมากก็จะมีแต่ถอยกลับ ประเทศเหล่านั้นที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าจะมีแต่ถอยหลังและถอยกลับอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการบริหารที่เรียกว่าแบบคนจน แบบที่ไม่ติดตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคีนี่แหละ คือเมตตากัน จะอยู่ได้ตลอดไป....

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑

พอมีพอกินนี้ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียง

....เมื่อปี ๒๕๑๗ วันนั้นได้พูดถึงว่าเราควรปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนมีพอมีพอกิน ก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี และประเทศไทยเวลานั้นก็เริ่มจะเป็นไม่พอมีพอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มีเลย....

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑

พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก

...พอเพียง มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก คือคำว่าพอ ก็พอเพียงนี้ก็พอแค่นั้นเอง คนเราถ้าพอในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย *เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น...*

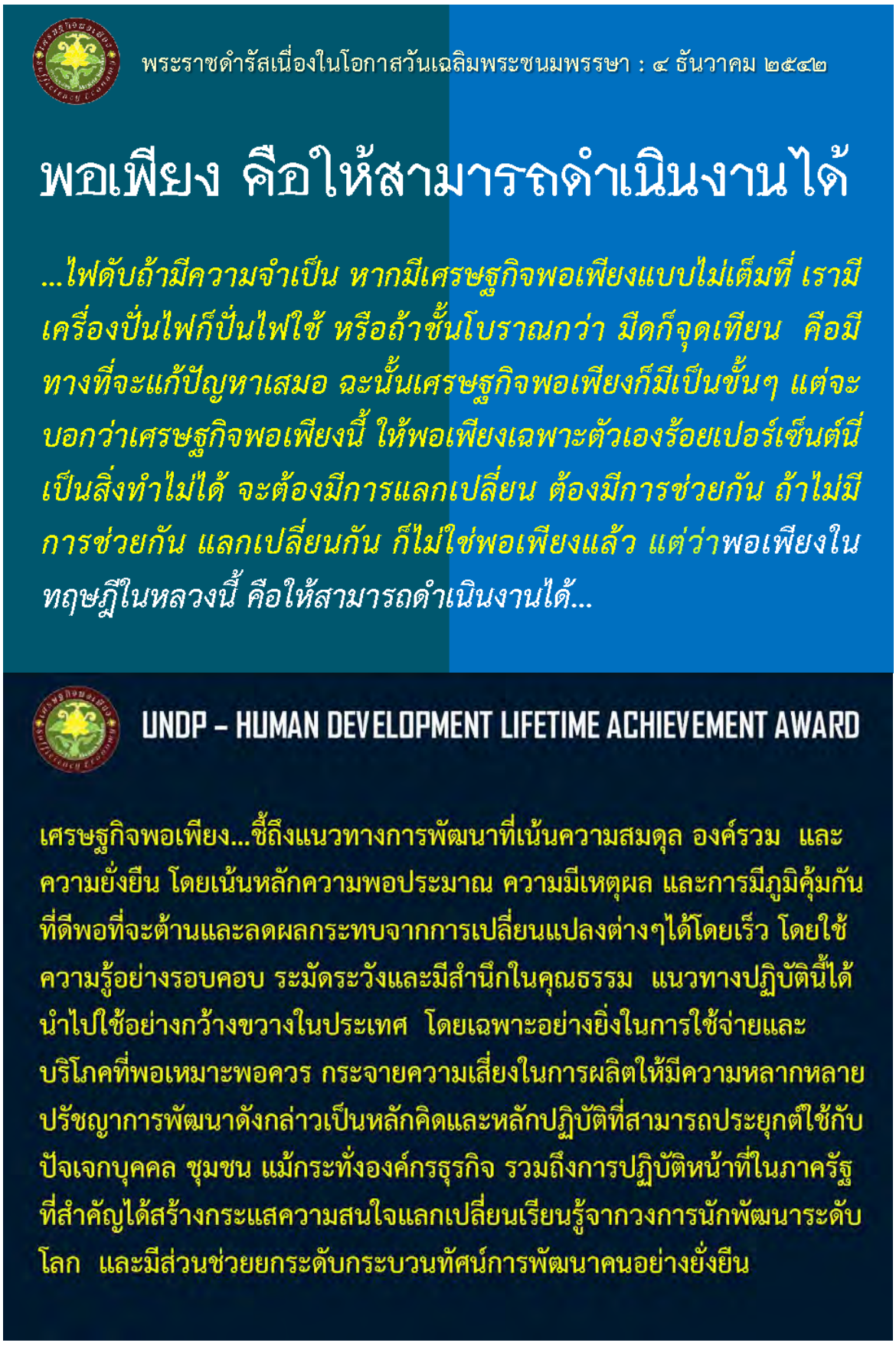
พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : ๔ ธันวาคม ๒๕๔๒
พอเพียง คือให้สามารถดำเนินงานได้
...ไฟดับถ้ามีความจำเป็น หากมีเศรษฐกิจพอเพียงแบบไม่เต็มที่ เรามีเครื่องปั่นไฟก็ปั่นไฟใช้ หรือถ้าชั้นโบราณกว่า มีดก็จุดเทียน คือมีทางที่จะแก้ปัญหาเสมอ ฉะนั้นเศรษฐกิจพอเพียงก็มีเป็นขั้นๆ แต่จะบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ ให้พอเพียงเฉพาะตัวเองร้อยเปอร์เซ็นต์นี่เป็นสิ่งทำไม่ได้ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน ต้องมีการช่วยกัน ถ้าไม่มีการช่วยกัน แลกเปลี่ยนกัน ก็ไม่ใช่พอเพียงแล้ว แต่ว่าพอเพียงในทฤษฎีในหลวงนี้ คือให้สามารถดำเนินงานได้...
UNDP – HUMAN DEVELOPMENT LIFETIME ACHIEVEMENT AWARD
เศรษฐกิจพอเพียง...ชี้ถึงแนวทางการพัฒนาที่เน้นความสมดุล องค์รวม และความยั่งยืน โดยเน้นหลักความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีพอที่จะต้านและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆได้โดยเร็ว โดยใช้ความรู้อย่างรอบคอบ ระมัดระวังและมีสำนึกในคุณธรรม แนวทางปฏิบัตินี้ได้นำไปใช้อย่างกว้างขวางในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้จ่ายและบริโภคที่พอเหมาะพอควร กระจายความเสี่ยงในการผลิตให้มีความหลากหลาย ปรัชญาการพัฒนาดังกล่าวเป็นหลักคิดและหลักปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้กับปัจเจกบุคคล ชุมชน แม้กระทั่งองค์กรธุรกิจ รวมถึงการปฏิบัติหน้าที่ในภาครัฐ ที่สำคัญได้สร้างกระแสความสนใจแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากวงการนักพัฒนาระดับโลก และมีส่วนช่วยยกระดับกระบวนทัศน์การพัฒนาคนอย่างยั่งยืน

นายโคฟี่ อันนัน เลขาธิการสหประชาชาติ ที่เดินทางมาเข้าเฝ้าทูลเกล้าฯถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ (UNDP Human Development Lifetime Achievement Award) เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 ได้กล่าวถึงแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงว่า

As the world's 'Development King', His Majesty reached out to the poorest and the most vulnerable people of Thailand, listened to their problems, and empowered them to take their lives into their own hands. The King's "visionary thinking" helped shape global development dialogue, he added. His Majesty's 'sufficiency economy' philosophy emphasising moderation, responsible consumption and resilience to external shocks is of great relevance to communities everywhere during these times of rapid globalization. 'The philosophy's 'middle path' approach strongly reinforces the United Nations' own advocacy of a people-centered and sustainable path toward human development.

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
คือ
ภูมิปัญญาไทย
ที่เป็นปัญญาสากล

มีลักษณะเด่นทางทฤษฎี ๙ ประการ

ตามแนวคิด นพลักษณ์ทางทฤษฎีของเศรษฐกิจพอเพียง : ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช

Sayan Praicharnjit

๑. หลากหลาย Multiple

เป็นแนวคิดที่พ้นจากเพดานความคิดแบบตะวันตกซึ่งเคยมีอิทธิพลต่อทฤษฎีและวิธีปฏิบัติทางการพัฒนามาเป็นเวลานาน คือ ลักษณะความคิดแบบ เอกนิยม (Unitary, Singularity, Uniformity) และทวินิยม (Duality, Binary, Either-or, Polarity) แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็น พหุนิยม (Plurality, Multiplicity, Multiple) ซึ่งยอมรับและให้ความสำคัญกับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีอยู่

๒. ร่วมนำ co-existing

ยอมรับและส่งเสริมการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งที่แตกต่างกัน เน้นปรัชญาของการพึ่งพิงสัมพันธ์ (interdependence) มีจริยธรรมของความสามัคคีมีเมตตาต่อกัน เป็นการร่วมมือกันอย่างสันติของสิ่งที่ขัดแย้งแตกต่างกัน สามารถแบ่งปันกันได้ ร่วมกันพึ่งพิงกันอย่างมีดุลยภาพ ไม่ครอบงำกัน เพิ่มพลานุภาพให้กันและกัน การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ร่วมกันโดยไม่ต้องหักล้างกันก็สามารถเคลื่อนไปได้โดยที่แต่ละภาคส่วนไม่ต้องสลายตัวลงไปทั้งหมด แต่สามารถคงรูปดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูลและพึ่งพิงสัมพันธ์

๓. คิดและทำ think & do

เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ ทำให้เห็นจริงได้ เป็นทฤษฎีที่ผนึกประสานเป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ ไม่ใช่ทฤษฎีลอยๆ มีการแนะนำให้ปฏิบัติเป็นขั้นตอนจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นก้าวหน้าซึ่งแบ่งเป็นขั้นที่หนึ่ง ขั้นที่สอง และขั้นที่สาม

๔. เรียบง่าย simple

มีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย ตนโดยทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจ เข้าถึง และนำไปปฏิบัติพัฒนาให้เห็นผลจริงได้

๕.บูรณาการประสานทุกส่วน integrating

เป็นทฤษฎีที่นำเอาประสบการณ์ของประเทศไทย ลักษณะสภาพแวดล้อม ลมฟ้าอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต รวมทั้งจุดเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และระบบการผลิตของไทยมารวมกันขึ้นเป็นทฤษฎีการพัฒนา โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของ “น้ำ” ที่เป็นเป็นปฐมปัจจัยของวัฏจักรแห่งการก่อเกิด จำเริญเติบโต เสื่อมสลายของสรรพชีวิต

๖.ควรแก่ทุกสถานการณ์ timely

เป็นแนวคิดการพัฒนาที่สมสมัย ได้จังหวะเหมาะในการกระตุ้นเตือนให้ผู้มีบทบาทในการจัดทำและดำเนินการตามนโยบายและแผนพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนทั่วโลกให้มีสติและความระมัดระวังในการกำหนดแนวนโยบายและแผนการพัฒนาไม่ให้ก่อปัญหาซ้ำรอยเดิมเช่นในอดีตที่ผ่านมา

วิกฤตต้มยำกุ้ง ๒๕๔๐

ในหลวง ร. ๙ ทรงใช้
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
นำพามหาชนชาวไทย
ออกจากทะเลทุกข์

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง

King Bhumibol Sufficiency Economy Theory

วิกฤตต้มยำกุ้ง 2540

สภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ “ต้มยำกุ้ง” ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่พสกนิกรส่วนใหญ่ ไม่เพียงแต่เฉพาะชาวไร่ชาวนา และผู้ยากไร้ด้อยโอกาสเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเพิ่มขึ้น แม้แต่ผู้ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย มีงานทำในบริษัท ธนาคาร สถาบันการเงิน โรงงานอุตสาหกรรม และภาคบริการ ต่างก็ได้รับผลกระทบ เกิดภาระหนี้สิน ไม่มีงานทำ ไม่มีเงินใช้จ่ายในครอบครัว และเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจระส่ำระสายทั่วไป ประเทศชาติตกอยู่ในสภาวะที่สิ้นหวัง มองเห็นกันแต่ทางที่จะล้มละลาย มีคนจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีทางออกถึงกับตัดสินใจฆ่าตัวตาย เกิดความสลดเศร้าซึมกันอย่างไม่เคยมีมาก่อน

วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY

SayanPrachanyit

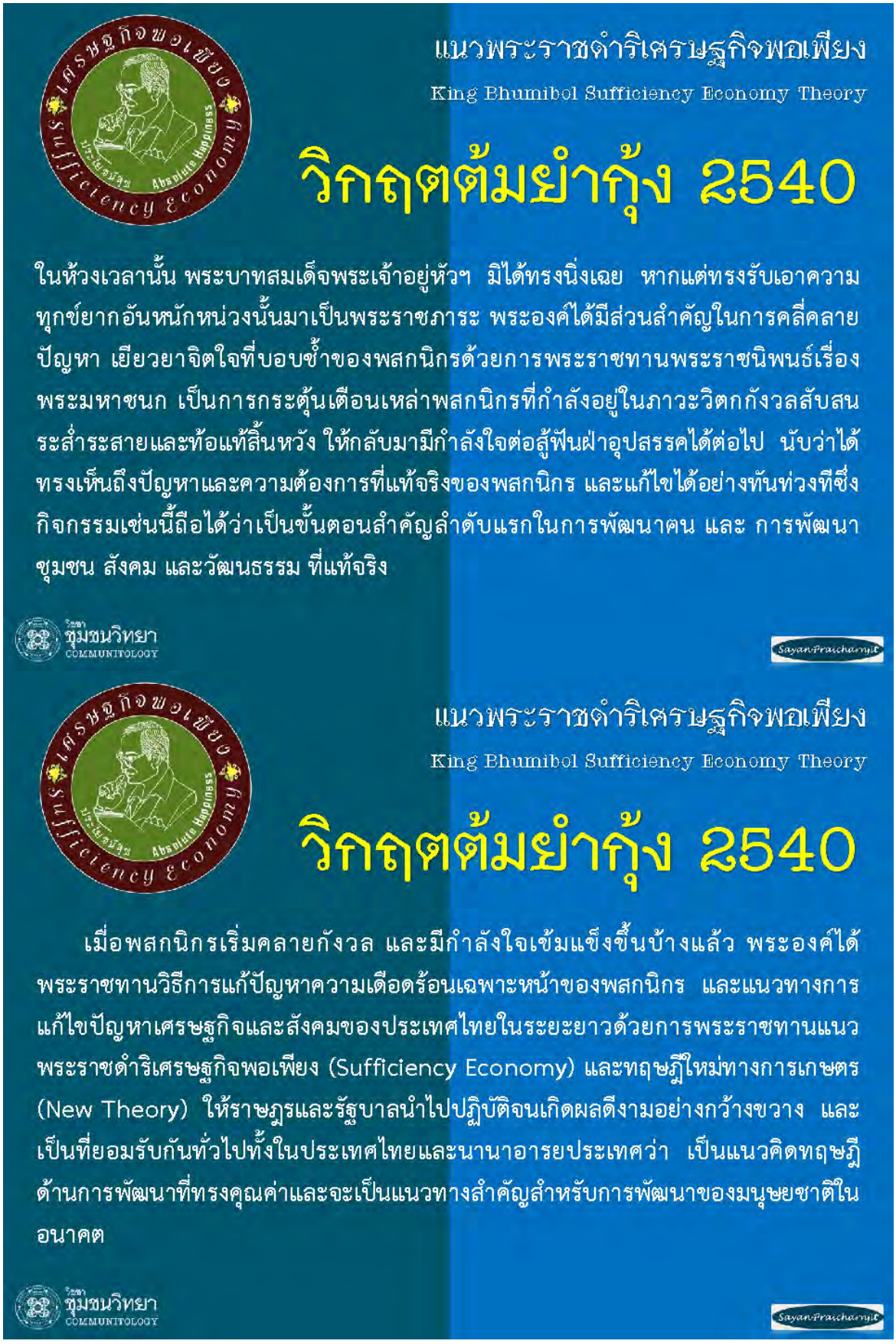
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
วิกฤตต้มยำกุ้ง 2540
ในห้วงเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิได้ทรงนิ่งเฉย หากแต่ทรงรับเอาความทุกข์ยากอันหนักหน่วงนั้นมาเป็นพระราชภาระ พระองค์ได้มีส่วนสำคัญในการคลี่คลายปัญหา เยียวยาจิตใจที่บอบช้ำของพสกนิกรด้วยการพระราชทานพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนก เป็นการกระตุ้นเตือนเหล่าพสกนิกรที่กำลังอยู่ในภาวะวิตกกังวลสับสนระส่ำระสายและท้อแท้สิ้นหวัง ให้กลับมามีกำลังใจต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคได้ต่อไป นับว่าได้ทรงเห็นถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพสกนิกร และแก้ไขได้อย่างทันท่วงทีซึ่งกิจกรรมเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนลำคัญลำดับแรกในการพัฒนาฅน และ การพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรม ที่แท้จริง
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanyit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
วิกฤตต้มยำกุ้ง 2540
เมื่อพสกนิกรเริ่มคลายกังวล และมีกำลังใจเข้มแข็งขึ้นบ้างแล้ว พระองค์ได้พระราชทานวิธีการแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของพสกนิกร และแนวทางการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระยะยาวด้วยการพระราชทานแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) และทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร (New Theory) ให้ราษฎรและรัฐบาลนำไปปฏิบัติจนเกิดผลดีงามอย่างกว้างขวาง และเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้งในประเทศไทยและนานาอารยประเทศว่า เป็นแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาที่ทรงคุณค่าและจะเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการพัฒนาของมนุษยชาติในอนาคต
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanyit

๗. องค์รวมรอบด้าน holism

องค์รวมรอบด้าน (holism) เป็นแนวคิดทฤษฎีที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาในการดำรงชีพ และดำรงชาติ มิใช่เพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ แต่เป็นทฤษฎีแบบองค์รวม ประกอบด้วยหลายมิติ ส่งเสริมจริยธรรมแห่งความพอ (ethic of enough) ความพอเพียง (subsistence) แตกต่างไปจากปรัชญาและจริยธรรมของการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการเติบโตแบบไร้ขีดจำกัดและปราศจากคุณธรรม

๘. บันดาลใจ inspiringly

เป็นแนวคิดที่มีมีจริยธรรมแห่งความเพียร (perseverance) มีพลานุภาพในการกระตุ้นหนุนเสริมให้ผู้ยากไร้มีพลัง เข้าใจความเป็นจริงแท้ ไม่มีปมด้อยหรือท้อแท้ถดถอยในโชคชะตา มีความสุขตามอัตภาพ เข้าใจหลักสันโดษ ไม่ถูกมองหรือถูกทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา เป็นผู้มีปัญหาหรือเป็นอุปสรรคของการพัฒนาดั่งเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

๙. ไม่ใฝ่อุดมการณ์
universal
เป็นแนวคิดที่มีความเป็นสากล ปลอดจากเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองแบบแบ่งค่ายแยกขั้ว สามารถนำไปใช้ได้โดยปราศจากข้อข้องใจทางการเมือง เป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายกับประเทศไทย ทั้งในเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา และแม้ในโลกตะวันตก คุณลักษณะข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และทางสังคมโดยทั่วไปมักแยกออกจากกัน ในกรณีที่มีการอ้างว่าทฤษฎีบางทฤษฎีมีความเป็นวิทยาศาสตร์และมีความเป็นสากล แต่ทฤษฎีนั้นก็มีมิติทางอุดมการณ์และมีตรรกะอยู่ที่ต้องทำลายล้างกันด้วยความรุนแรง เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่เชื่อว่าดีกว่า เพื่อตนจำนวนมากกว่าตามที่ทฤษฎีนั้นๆได้อธิบาย วิเคราะห์และทำนายไว้ แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมีรากฐานอยู่บนเมตตาธรรมและจริยธรรมของการมีความพอดี ความพอเพียง อิงอยู่กับหลักธรรมของธรรมชาติ คือ เป็นระบบคิดที่เลียนแบบธรรมชาติที่สามารถสร้างดุลยภาพระหว่างสรรพสิ่งที่มีความแตกต่างหลากหลายได้ จึงมีความเป็นสากลที่มีอยู่คู่โลกมานานแล้ว อีกทั้งยังเป็นจริยธรรมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ไม่เบียดเบียนเอาชนะกันแบบทำลาย แต่เป็นการปรับตัวเข้าหากันอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนอีกด้วย
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คือ
WHAT is Sufficiency Economy ?
เป็นทฤษฎีการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีหลักยึดสำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และเงื่อนไขสนับสนุนให้สำเร็จ ๒ ประการ ที่รู้จักกันในนาม “สามห่วง สองเงื่อนไข”
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

พอประมาณ
พอดี
สมตัว ไม่เกินตัว
สมดุล ไม่วิกฤต
มีเหตุผล
พอสมควร เหมาะสม
เป็นไปตามเหตุปัจจัย
ไม่ประมาท
มีภูมิคุ้มกัน
พอไปได้
ไม่มีความเสี่ยง
มีทางเลือก
ความรู้
รู้ธรรม
คุณธรรม
มีธรรม
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit

สามห่วง
๑
moderately
ความพอประมาณ
การพัฒนาไปตามทางสายกลาง
มีความพอเหมาะพอดี สมตัว
ไม่เกินตัว สมดุล ไม่วิกฤต
ไม่ขาดแคลน ไม่เกินจนล้น
พึ่งตัวเองได้ พึ่งกันเองดี
มีระบบการพึ่งพิงสัมพันธ์
ไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit

สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึด
สำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่งสนับสนุนให้สำเร็จ ๒ ประการ
ความพอประมาณ : moderately
การดำเนินงานพัฒนาไปตามทางสายกลาง
มีความพอเหมาะพอดี สมตัว ไม่เกินตัว สมดุล
ไม่วิกฤต ไม่ขาดแคลน ไม่เกินจนล้น
พึ่งตัวเองได้ ไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanvit
สามห่วง
๒
reason rationality
ความมีเหตุผล
ดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง
ไม่ประมาท มีเหตุผลสมควรแสดงถึง
ความจำเป็นที่ต้องทำเช่นนั้น เป็นไปตาม
เหตุปัจจัยอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับ
กฎธรรมชาติเรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanvit

สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึด
สำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่งสนับสนุนให้สำเร็จ ๒ ประการ
ความมีเหตุผล : reason rationality
ดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง
ไม่ประมาท มีเหตุผลสมควรแสดงถึงความจำเป็นที่ต้องทำ
เช่นนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับ
กฎธรรมชาติเรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์
วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnvit
สามห่วง
๓
great immunity
การมีภูมิคุ้มกัน
สร้างหลักประกัน
สร้างทางเลือก ให้มีทางออก
ไม่มีความเสี่ยงที่จะทำให้ล้มเหลว หรือทำ
ให้เกิดวิกฤตเพราะขาดสมดุลและขาด
ทางเลือก สามารถเผชิญกับปัจจัยที่รุก
จากภายนอกได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย
รู้เท่าทัน ไม่ท้อถอย
วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnvit

เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึด
สำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่งสนับสนุนให้สำเร็จ ๒ ประการ
การมีภูมิคุ้มกัน : great immunity
สร้างหลักประกัน สร้างทางเลือก ให้มีทางออก
ไม่มีความเสี่ยงที่จะทำให้ล้มเหลว หรือทำให้เกิดวิกฤต
เพราะขาดสมดุลและขาดทางเลือก สามารถเผชิญกับ
ปัจจัยที่รุกจากภายนอกได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย
รู้เท่าทัน ไม่ท้อถอย
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnit
สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึดสำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่ง
สนับสนุนให้สำเร็จ ที่รู้จักกันในนาม “๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข” ได้แก่
๑. ความพอประมาณ หมายถึง การดำเนินงานพัฒนาไปตามทางสายกลาง มีความพอเหมาะพอดี
สมตัว ไม่เกินตัว สมดุล ไม่วิกฤต ไม่ขาด ไม่เกินจนเหลือล้น พึ่งตัวเองได้ ไม่เบียดเบียนตัวเองและ
ผู้อื่น
๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง ไม่ประมาท มีเหตุผลสมควร
แสดงถึงความจำเป็นที่ต้องทำเช่นนั้น เป็นตามเหตุปัจจัยอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ
เรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์
๓. การมีภูมิคุ้มกัน หมายถึง ต้องทำให้มีหลักประกัน มีทางเลือก มีทางออก ไม่มีความเสี่ยงที่จะทำให้
ล้มเหลว หรือทำให้เกิดวิกฤตเพราะขาดสมดุลและขาดทางเลือก สามารถเผชิญกับปัจจัยที่รุกจาก
ภายนอกได้อย่างมั่นคง ปลอดภัย รู้เท่าทัน ไม่หวั่นไหว
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnit

ความรู้ และ คุณธรรม
พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๒๐
การที่จะทำงานให้สัมฤทธิ์ผลพึงปรารถนา คือเป็นประโยชน์และเป็นธรรมนั้น
จะอาศัยความรู้แต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ จำเป็นต้องอาศัยความสุจริตบริสุทธิ์ใจ
และความถูกต้องเป็นธรรมประกอบด้วย เพราะเหตุว่าความรู้นั้นเปรียบเสมือน
เครื่องยนต์ที่ทำให้ยวดยานเคลื่อนไปได้ประการเดียว ส่วนคุณธรรมเปรียบ
เหมือนพวงมาลัยหรือหางเสือ ซึ่งเป็นปัจจัยนำพาให้ยวดยานดำเนินไปถูกทาง
ด้วยสวัสดี คือ ปลอดภัยจนบรรลุถึงจุดหมายพึงประสงค์
ดังนั้นที่จะประกอบการงานเพื่อตนเพื่อส่วนรวมต่อไป ขอให้ทุกคนสำนึกไว้
เป็นนิตย์ โดยตระหนักว่า การงานสังคมและการเมืองนั้น ถ้าขาดผู้มีความรู้
เป็นผู้บริหารดำเนินการย่อมเจริญก้าวหน้าไปได้โดยยาก ถ้างานใดสังคมใด
บ้านเมืองใดที่ขาดบุคคลผู้มีคุณธรรมความสุจริตแล้ว จะดำรงอยู่ไม่ได้เลย...
วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
SayanPrucharnjit
สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นทฤษฎีการพัฒนา
กำหนดให้มีสิ่งสนับสนุนให้เกิดความสำเร็จ ๒ ประการ
ต้องมี “ความรู้”
รู้ว่าอะไรเป็นอะไร รู้ความจริงเรื่องธรรม เรื่องธรรมชาติ
กฎธรรมชาติ การทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ผลของการปฏิบัติ
หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ รู้หลักธรรมในการเป็นมนุษย์
รู้เป้าหมายของการเป็นมนุษย์ รู้ศิลปวิทยาการ รู้เทคนิควิธีการที่
เหมาะสมในการปฏิบัติพัฒนา รวมเรียกว่า รู้ธรรม
วิชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
SayanPrucharnjit

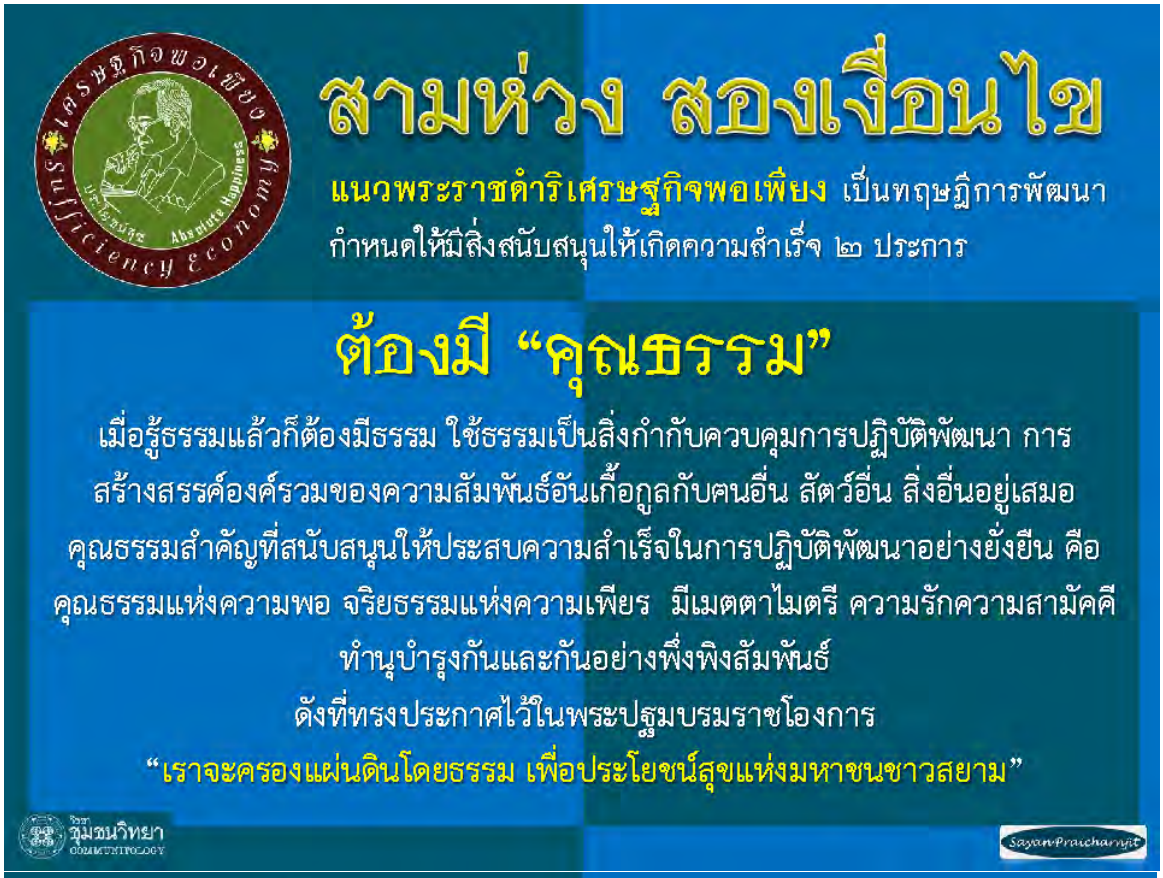
เศรษฐกิจพอเพียง
sufficiency economy
สามห่วง สองเงื่อนไข
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นทฤษฎีการพัฒนา
กำหนดให้มีสิ่งสนับสนุนให้เกิดความสำเร็จ ๒ ประการ
ต้องมี "คุณธรรม"
เมื่อรู้ธรรมแล้วก็ต้องมีธรรม ใช้ธรรมเป็นสิ่งกำกับควบคุมการปฏิบัติพัฒนา การ
สร้างสรรค์องค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นอยู่เสมอ
คุณธรรมสำคัญที่สนับสนุนให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ
คุณธรรมแห่งความพอ จริยธรรมแห่งความเพียร มีเมตตาไมตรี ความรักความสามัคคี
ทำนุบำรุงกันและกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์
ดังที่ทรงประกาศไว้ในพระปฐมบรมราชโองการ
"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPracharnit

คุณธรรมเรื่อง
พอ
จริยธรรมเรื่อง
เพียร
คือ สิ่งที่ทรงนำให้ทำตาม
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPracharnit

เพียร
เพียรไปไม่ท้อ
พอ
เพียรเรื่องพอให้รู้เท่าทัน
Sayan Praicharnyit
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
ทางสายกลาง
เล็กและทรงพลัง
เรียบง่าย
พึ่งตนเองได้
พึ่งกันเองดี
พึ่งพิงสัมพันธ์เป็นเลิศ
สร้างสรรค์ประโยชน์สุข
เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
ประโยชน์สุข
Absolute Happiness
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
เมื่อคณะราษฎร์ยึดอำนาจและเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขใน พ.ศ. 2475 การพัฒนาในประเทศไทยก็เริ่มเปลี่ยนทิศทางไปสู่ความเป็นตะวันตกแบบยุโรป (European-Westernization) ที่อยู่บนฐานการคิดแยกส่วนและการปฏิบัติพัฒนาที่ไม่บูรณาการ ขาดความเชื่อมโยง ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้อุตสาหกรรม การผลิตเพื่อการส่งออก และการเกษตรพืชเชิงเดี่ยวเป็นระบบ กลไก และกระบวนการหลัก เห็นได้ชัดตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2488) เป็นต้นมา ประเทศไทยมีการเร่งรัดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมตามแนวคิดและแนวทางดังกล่าวอย่างเข้มข้นตามอย่างการพัฒนาสู่ความทันสมัยอย่างอเมริกัน (Americanization)
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
ในห้วงปี ๒๕๐๐-๒๕๑๗
สังคมไทยอยู่ในสภาวะ
โง่ จน เจ็บ
พึ่งตนเองไม่ได้
พึ่งพาอาศัยกันก็ลำบาก
ไม่มีภาวะพึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
....เมื่อปี ๒๕๑๗ วันนั้นได้พูดถึงว่าเราควรปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียง นั่นเอง ถ้าแต่ละคนมีพอมีพอกิน ก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี และประเทศไทยเวลานั้นก็เริ่มจะเป็นไม่พอมีพอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มีเลย....
ชุมชนวิทยา
Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
กระบวนทัศน์ โลกทัศน์ แม่บทความคิดแบบแยกส่วน (fragmentationism/mechanism /deductionism paradigm) ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายไม่ได้เป็นหนึ่งเดียวกัน สามารถอยู่แยกกันได้ ไม่จำเป็นพึ่งพิงสัมพันธ์กัน สาขาวิชาย่อยต่างๆในกลุ่มวิทยาศาสตร์กายภาพ วิทยาศาสตร์สุขภาพ เทคโนโลยี สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่ต่างก็กำหนดนิยาม ความหมาย และวิธีปฏิบัติพัฒนาชุมชน สังคม และวัฒนธรรมแตกต่างกันอยู่เป็นจำนวนมากและต่างก็เชื่อว่าความหมายและวิธีปฏิบัติพัฒนาในศาสตร์นั้นๆมีความสมบูรณ์ในตัวเองแล้ว ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับศาสตร์อื่น คนอื่น หรือสิ่งอื่นๆ คนส่วนใหญ่หลงลืมความหมายที่แท้จริงของคำ ชุมชน สังคม วัฒนธรรม ว่าหมายถึง “ความเป็นส่วนรวมร่วมกัน”
ชุมชนวิทยา
Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
แนวคิดการพัฒนาแบบทันสมัย (modernization) ภายใต้กระบวนทัศน์แยกส่วนแบบวิทยาศาสตร์กายภาพแยกส่วน มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยใช้กระบวนการอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้นเป็นเหตุปัจจัยที่กำหนดให้ประเทศไทยต้องจัดการศึกษาในสาขาย่อยตามกระแสโลกฯเพื่อสร้างคนให้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางแบบ "รู้อะไรรู้กระจ่างแต่อย่างเดียว : specialization" ส่งผลให้คนไทยหลัง พ.ศ. 2500 กลายเป็น "ทรัพยากรมนุษย์ : human resource" ที่มีโลกทัศน์คับแคบ ยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง รู้สึกแต่ว่าตนเองสำคัญที่สุด รู้สึกแต่ว่าตนเองไม่เกี่ยวข้องกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เห็นแก่ตัว มุ่งแต่จะเอากำไรและการได้อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบเหนือคนอื่นในทุกวิถีทาง
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
หลัง พ.ศ. 2500 คนในประเทศไทยส่วนใหญ่มีจิตกุศลเพื่อคนอื่น (philanthropic mind) ต่ำ มีจิตอาสา (voluntary mind) ต่ำ และมีจิตสาธารณะ (public mind) ต่ำ การพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรม การศึกษา การเศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังเป็นไปแบบแยกส่วน ขาดบูรณาการ ไม่สมดุล แม้มีความสำเร็จเฉพาะด้านเฉพาะส่วนในบางเวลา แต่ก็ไม่ต่อเนื่องยั่งยืน คนส่วนใหญ่ขาดความรอบรู้และขาดความสามารถในการบูรณาการในการจัดการเรื่องที่จำเป็นสำหรับการอยู่รอดอย่างสันติสุขและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพ พึ่งตัวเองไม่ได้ในเกือบทุกมิติ รู้ไม่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีที่ซับซ้อน รู้ไม่เท่าทันของอุบายที่เอาเปรียบและไม่จริงใจในการโฆษณาชวนเชื่อทางการตลาดของผู้ที่กุมอำนาจทางเทคโนโลยี อำนาจทางธุรกิจการเงินและอำนาจทางการเมือง ขาดความสามารถในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆได้ด้วยตนเอง ไม่สามารถจัดการความสัมพันธ์ของตนเองกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นให้เป็นไปอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ (interdependent) ตามกฎธรรมชาติ
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
หลัง พ.ศ. 2500 คนในประเทศไทยขาดความเป็นผู้นำที่มีความคิดสร้างสรรค์เพื่อการบรรลุเป้าหมายทางชุมชน สังคม และวัฒนธรรม คือ "ความเป็นส่วนรวมร่วมกันและไม่เห็นแก่ตัว" ขาดผู้ที่มีทักษะในการประดิษฐ์คิดค้นเทคนิควิธีการ หรือวิทยาการนอกกรอบความรู้กระแสใหญ่ในการแก้ปัญหาเพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างเป็นปกติธรรมดา ขาดทักษะในการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเอง พึ่งกันเอง และการพึ่งพิงสัมพันธ์กับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นในฐานะที่เป็นกัลยาณมิตรและเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายของกันและกัน ชีวิตทางชุมชน สังคมและวัฒนธรรมปราศจากสภาวะ "ประโยชน์สุข : absolute happiness" ที่ปัจเจกชนไม่สามารถอยู่รอดได้อย่างสันติสุข คนในสังคมไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพอย่างยั่งยืน
ชุมชนวิทยา
Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
จาก
WHY Sufficiency Economy is the must ?
การพัฒนาเศรษฐกิจแบบอเมริกันและยุโรปตะวันตก ทำให้หนี้สาธารณะ หนี้ครัวเรือน และหนี้สินส่วนบุคคลเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ภาวะความผันผวนทางเศรษฐกิจ พลังงาน อาหาร ความขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากร และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่รุนแรงและรวดเร็วในระดับโลก ในระดับภูมิภาคและภายในประเทศได้ส่งผลกระทบอย่างชัดเจนทำให้ประเทศไทยตกอยู่ในสภาพที่เผชิญกับความเสี่ยงที่จะประสบกับสภาวะพึ่งตัวเองไม่ได้ในทุกมิติและทุกระดับ และก็มีความกังวลกันว่าอีกไม่นานประเทศไทยอาจจะมีสภาพเหมือนหลายประเทศในทวีปอเมริกาใต้ที่ทุพลภาพทางเศรษฐกิจ ผู้คนอดอยากจนต้องอพยพไปยังประเทศอื่นๆนับล้านคน
ชุมชนวิทยา
Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
เพื่อ
What is the END of Sufficiency Economy ?
หาทางสายกลางในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี สิ่งที่เป็นประโยชน์เพื่อการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ มีสันติภาพ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ กอปรด้วยกิจกรรมการผลิต การกระจาย การบริโภคผลิตผล การอยู่ การกิน การทำมาหากินอย่างพอประมาณ สมตัว ประหยัด เหมาะสมแก่เหตุปัจจัย ไม่เกินตัวหรือขาดแคลนจนทำให้เดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
เพื่อ
What is the END of Sufficiency Economy ?
ประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharnjit

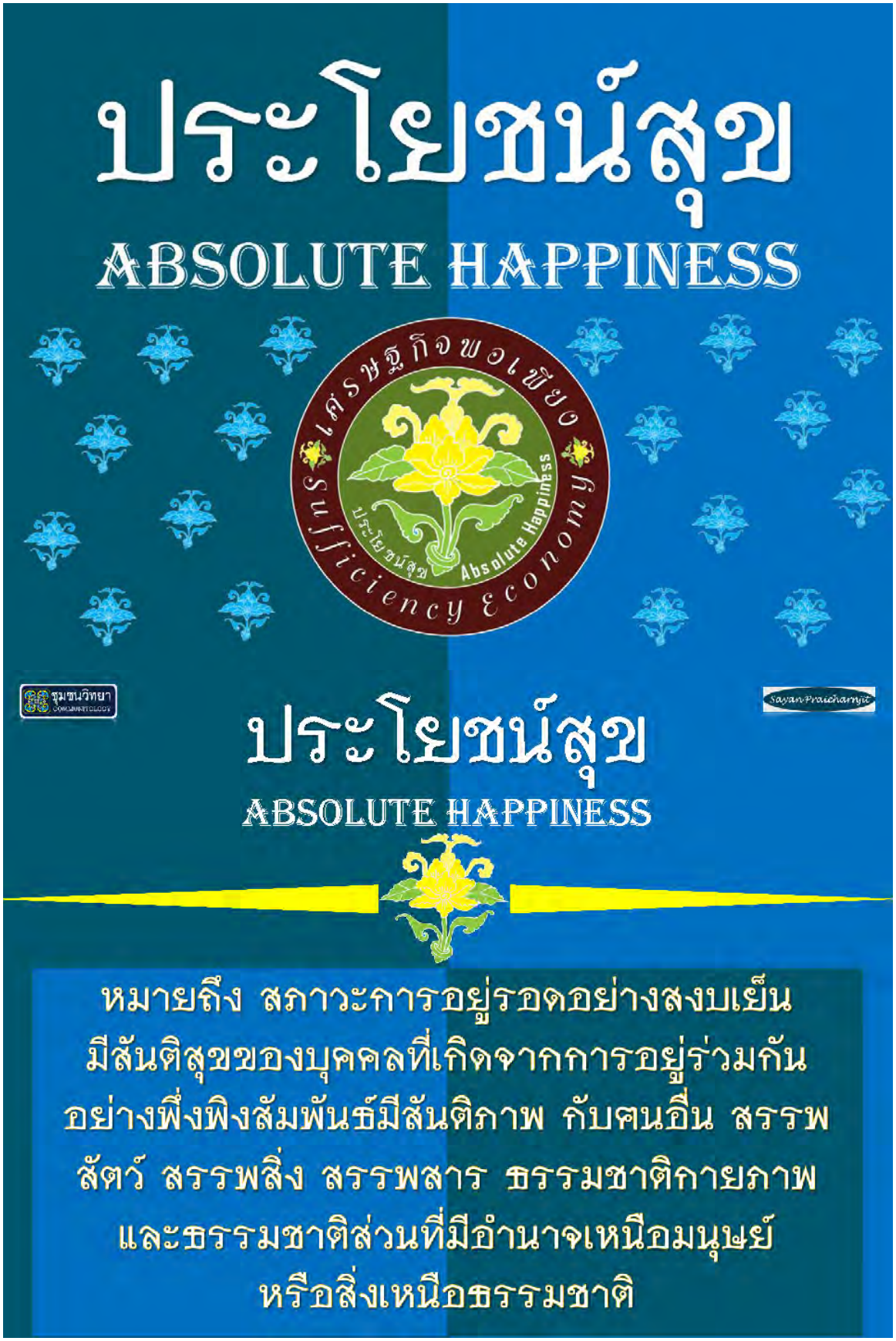
ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency economy
ประโยชน์สุข
Absolute Happiness
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharyit
ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
หมายถึง สภาวะการอยู่รอดอย่างสงบเย็น
มีสันติสุขของบุคคลที่เกิดจากการอยู่ร่วมกัน
อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ กับคนอื่น สรรพ
สัตว์ สรรพสิ่ง สรรพสาร ธรรมชาติกายภาพ
และธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

ประโยชน์สุข
ABSOLUTE HAPPINESS
กระบวนการที่มนุษย์กระทำเพื่อให้เกิดซึ่งประโยชน์สุขนั้น
เรียกว่า การศึกษาเรียนรู้ การฝึก การหัด การปฏิบัติ
พัฒนา ที่ดำเนินไปอย่างบูรณาการและพึ่งพิงสัมพันธ์จนเกิด
องค์รวมของความสัมพันธ์อันเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเมตตาไมตรี
ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง
ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสารที่เป็น
ธรรมชาติกายภาพ
และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ
หรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
ชุมชนวิทยา
Sayan Praicharnjit
แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
โดย
Sufficiency Economy
By which MEANS ?
ดำเนินการทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
วัฒนธรรมตามกระบวนการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา
ด้วยความพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน ตาม
หลักทางสายกลาง ดำเนินการพัฒนาแบบที่
เรียกว่า ทำแบบคนจน ระเบิดจากข้างใน คิดไป
ทำไป ไม่ติดตำรา เล็กและทรงพลัง ทำส่วนเล็กๆ
ให้แข็งแรง เรียบง่าย ใช้เทคนิควิทยาที่เหมาะสม
พึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองดี พึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ
และมุ่งสร้างสรรค์ประโยชน์สุข

เศรษฐกิจพอเพียง
Sufficiency Economy
ประโยชน์สุข Absolute Happiness
เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา
ประโยชน์สุข
ศาสตร์พระราชาพัฒนาชุมชน
King Bhumibol's Means of Community Nourishment
เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา
เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม
เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม
"ชุมชน" ของในหลวงรัชกาลที่ ๙
มหาชนที่มีคุณธรรมแห่งความรัก
ความสามัคคี มีประโยชน์สุข
วิชชา ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

เข้าใจ
...จนไว้ใจกัน
Realization
เข้าใจว่าเราเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย
กับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น
ที่ต้องมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ไว้ใจกัน เชื่อในกัน เชื่อมั่นศรัทธากันและกัน
จนเกิดสภาวะที่เรียกว่า “เรา”
เรา
WE
ที่หมายถึงทุกคน สรรพสัตว์ สรรพสิ่ง
สรรพสาร ธรรมชาติกายภาพ และสิ่งเหนือธรรมชาติ
ที่อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

เข้าถึง
กันและกัน
Accession to each other
เข้าถึงความทุกข์ ความเดือดร้อนขาดแคลน (ปัญหา)
เข้าถึงศักยภาพในการแก้ปัญหา (ปัญญา)
ผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน
ปรับทุกข์ ผูกมิตร พึ่งพิงสัมพันธ์ ร่วมรู้ปัญหา เกิดปัญญาร่วมกัน
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
เข้าถึงกันและกัน
ปรับทุกข์ ผูกมิตร พึ่งพิงสัมพันธ์
ร่วมรู้ปัญหา เกิดปัญญาร่วมกัน
จนเกิดสภาวะที่เรียกว่า “ของเรา : ours”
ของเรา OURS
ทุกข์ของเรา วิธีดับทุกข์ของเรา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แนวพระราชดำริ
เศรษฐกิจพอเพียง Sufficiency Economy
ประโยชน์สุข Absolute Happiness
ทางสายกลาง
ระเบิดจากข้างใน
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
ทำส่วนเล็กให้แข็งแรง เล็กและทรงพลัง
เรียบง่าย ใช้เทคนิควิทยาที่เหมาะสม
พึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองดี
พึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ
สร้างสรรค์ประโยชน์สุข
วิชชา ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ทางสายกลาง
ระเบิดจากข้างใน
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
ทำส่วนเล็กๆให้แข็งแรง เล็กและทรงพลัง
เรียบง่าย ใช้เทคนิควิทยาที่เหมาะสม
พึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองดี พึ่งพิงสัมพันธ์มีสันติภาพ
สร้างสรรค์ประโยชน์สุข
วิชชา ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ทางสายกลาง
พัฒนาแบบสมดุล พอดี ไม่สุดโต่ง
moderate practice
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ระเบิดจากข้างใน
การพัฒนาโดยคนใน
develop from inside ; inside-out development
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ระเบิดจากข้างใน
การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต อันจะเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โครงการพื้นฐานสำคัญที่พระราชทานให้ราษฎร คือ การพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อให้ราษฎรที่ต้องพึ่งพิงน้ำฝนได้มีน้ำใช้ในการผลิตและอุปโภคบริโภคได้ตลอดปี เมื่อชุมชนเข้มแข็งพร้อมดีแล้ว ก็มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆเพื่อยกระดับรายได้ของชุมชน เช่น เส้นทางคมนาคม เป็นการเตรียมชุมชนให้พร้อมต่อการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างเป็นขั้นตอน แบบที่ทรงเรียกว่า การระเบิดจากข้างใน (development from inside, inside-out development)
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ระเบิดจากข้างใน
การพัฒนาแบบระเบิดจากข้างใน (development from inside, inside-out development) อีกนัยหนึ่งคือ การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของคน เป็นกระบวนการ “สร้างคนดี” โดยเน้นการพัฒนาปัจเจกให้เป็นคนดี ให้เป็นผู้นำในการพัฒนาที่พึ่งตนเองได้ ไม่เห็นแก่ตัว มุ่งสร้างประโยชน์สุข
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

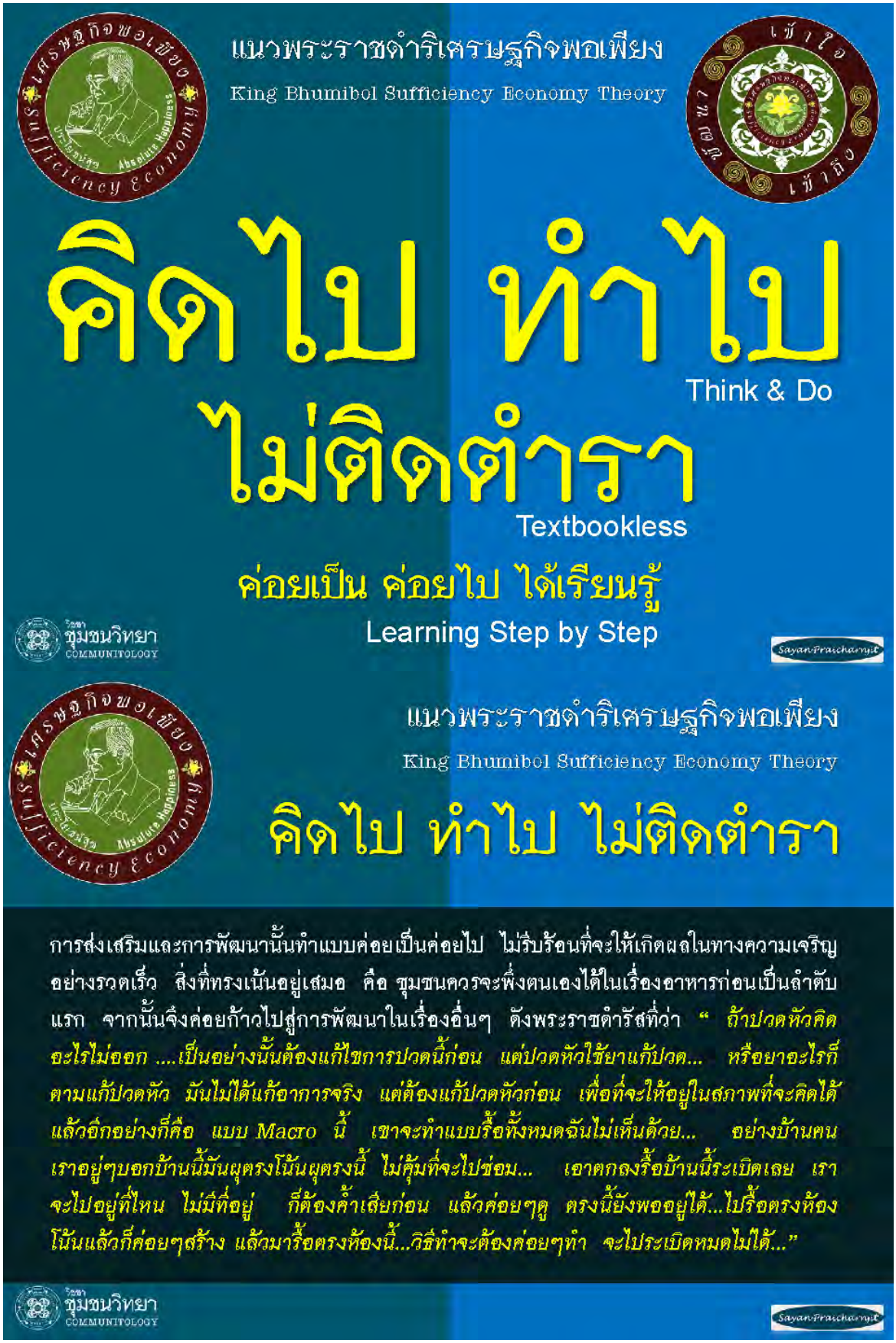
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คิดไป ทำไป
Think & Do
ไม่ติดตำรา
Textbookless
ค่อยเป็น ค่อยไป ได้เรียนรู้
Learning Step by Step
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Prachanyit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
การส่งเสริมและการพัฒนานั้นทำแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่รีบร้อนที่จะให้เกิดผลในทางความเจริญอย่างรวดเร็ว สิ่งที่ทรงเน้นอยู่เสมอ คือ ชุมชนควรจะพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหารก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงค่อยก้าวไปสู่การพัฒนาในเรื่องอื่นๆ ดังพระราชดำรัสที่ว่า “ ถ้าปวดหัวคิดอะไรไม่ออก ....เป็นอย่างนั้นต้องแก้ไขการปวดนี้ก่อน แต่ปวดหัวใช้ยาแก้ปวด... หรือยาอะไรก็ตามแก้ปวดหัว มันไม่ได้แก้อาการจริง แต่ต้องแก้ปวดหัวก่อน เพื่อที่จะให้อยู่ในสภาพที่จะคิดได้ แล้วอีกอย่างก็คือ แบบ Macro นี้ เขาจะทำแบบรื้อทั้งหมดฉันไม่เห็นด้วย... อย่างบ้านคนเราอยู่ๆบอกบ้านนี้มันผุตรงโน้นผุตรงนี้ ไม่คุ้มที่จะไปซ่อม... เอาตกลงรื้อบ้านนี้ระเบิดเลย เราจะไปอยู่ที่ไหน ไม่มีที่อยู่ ก็ต้องค้ำเสียก่อน แล้วค่อยๆดู ตรงนี้ยังพออยู่ได้...ไปรื้อตรงห้องโน้นแล้วก็ค่อยๆสร้าง แล้วมารื้อตรงห้องนี้...วิธีทำจะต้องค่อยๆทำ จะไประเบิดหมดไม่ได้...”
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
"...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียวโดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศหลายประเทศที่กำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่..."
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Prachamyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
"...การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกิน พอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงในลำดับต่อไปโดยแน่นอน ส่วนการถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นไปตามลำดับ ด้วยความรอบคอบระมัดระวังและประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาดล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์..."
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Prachamyit

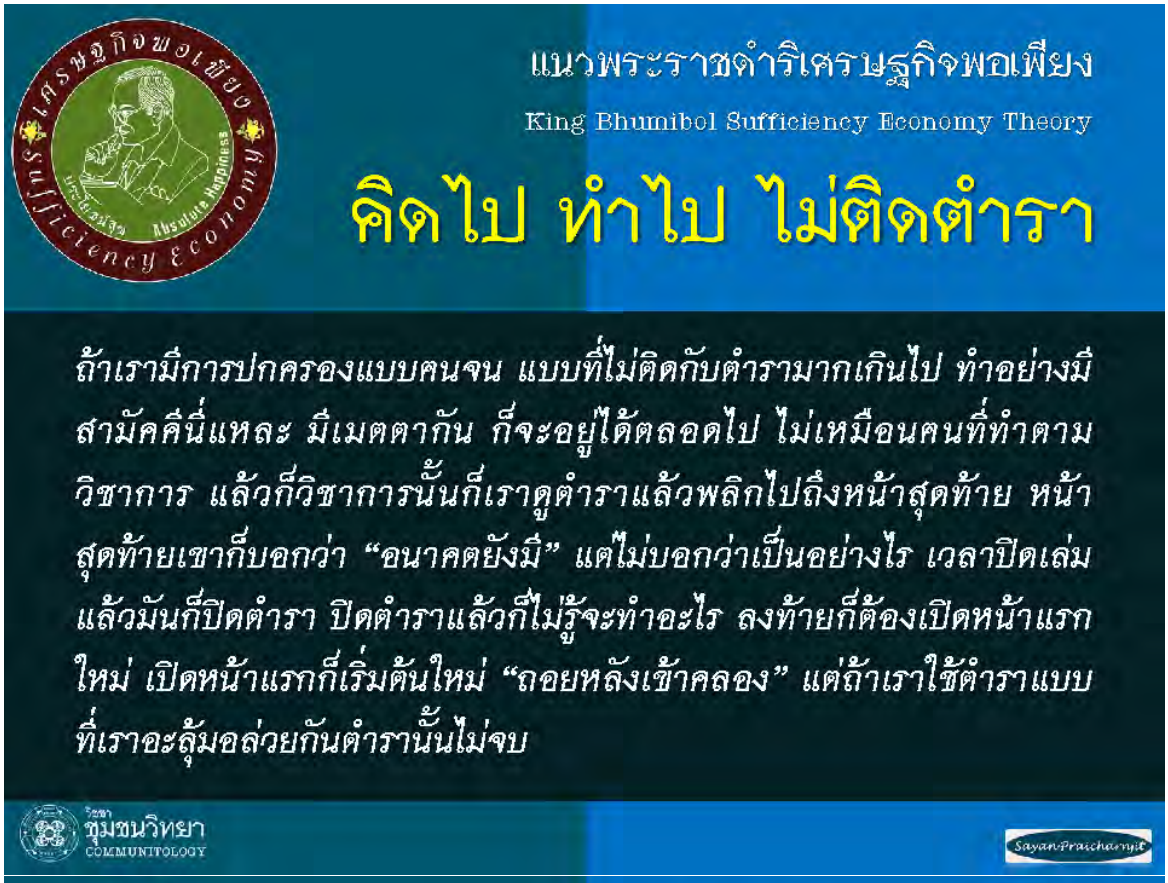
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
คิดไป ทำไป ไม่ติดตำรา
ถ้าเรามีการปกครองแบบคนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคีนี่แหละ มีเมตตากัน ก็จะอยู่ได้ตลอดไป ไม่เหมือนคนที่ทำตามวิชาการ แล้วก็วิชาการนั้นก็เราดูตำราแล้วพลิกไปถึงหน้าสุดท้าย หน้าสุดท้ายเขาก็บอกว่า "อนาคตยังมี" แต่ไม่บอกว่าเป็นอย่างไร เวลาปิดเล่มแล้วมันก็ปิดตำรา ปิดตำราแล้วก็ไม่รู้จะทำอะไร ลงท้ายก็ต้องเปิดหน้าแรกใหม่ เปิดหน้าแรกก็เริ่มต้นใหม่ "ถอยหลังเข้าคลอง" แต่ถ้าเราใช้ตำราแบบที่เราอะลุ้มอล่วยกันตำรานั้นไม่จบ
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนาที่สอดคล้อง
กับภูมิสังคม-วัฒนธรรม
development is in line with socio-cultural terrian
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPrachanyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนาที่สอดคล้อง
กับภูมิสังคม-ภูมิวัฒนธรรม
การพัฒนาโดยยึดปัญหาและสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นหลัก ทรงเน้นให้ความสำคัญกับความกระตือรือร้น รวมทั้งปัญหาและความต้องการของราษฎรในพื้นที่มากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาว่า "...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไป ไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง..."
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ทำส่วนเล็กๆให้แข็งแรง
เล็กและทรงพลัง
small is beautiful & powerful
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา
เรียบง่าย
simple ways & techniques
ใช้เทคนิควิทยาการที่เหมาะสม
appropriate technology
ดำเนินการได้ แก้ปัญหาได้
applicable & solvable
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา
พึ่งตนเองได้
self reliance-management
พึ่งกันเองดี
group reliance-management
พึ่งพิงสัมพันธ์เป็นเลิศ
living together interdependently
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
สร้างสรรค์
ประโยชน์สุข
create absolute happiness of all
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนากลุ่ม
แบบสหกรณ์
cooperative nourishment
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnjit

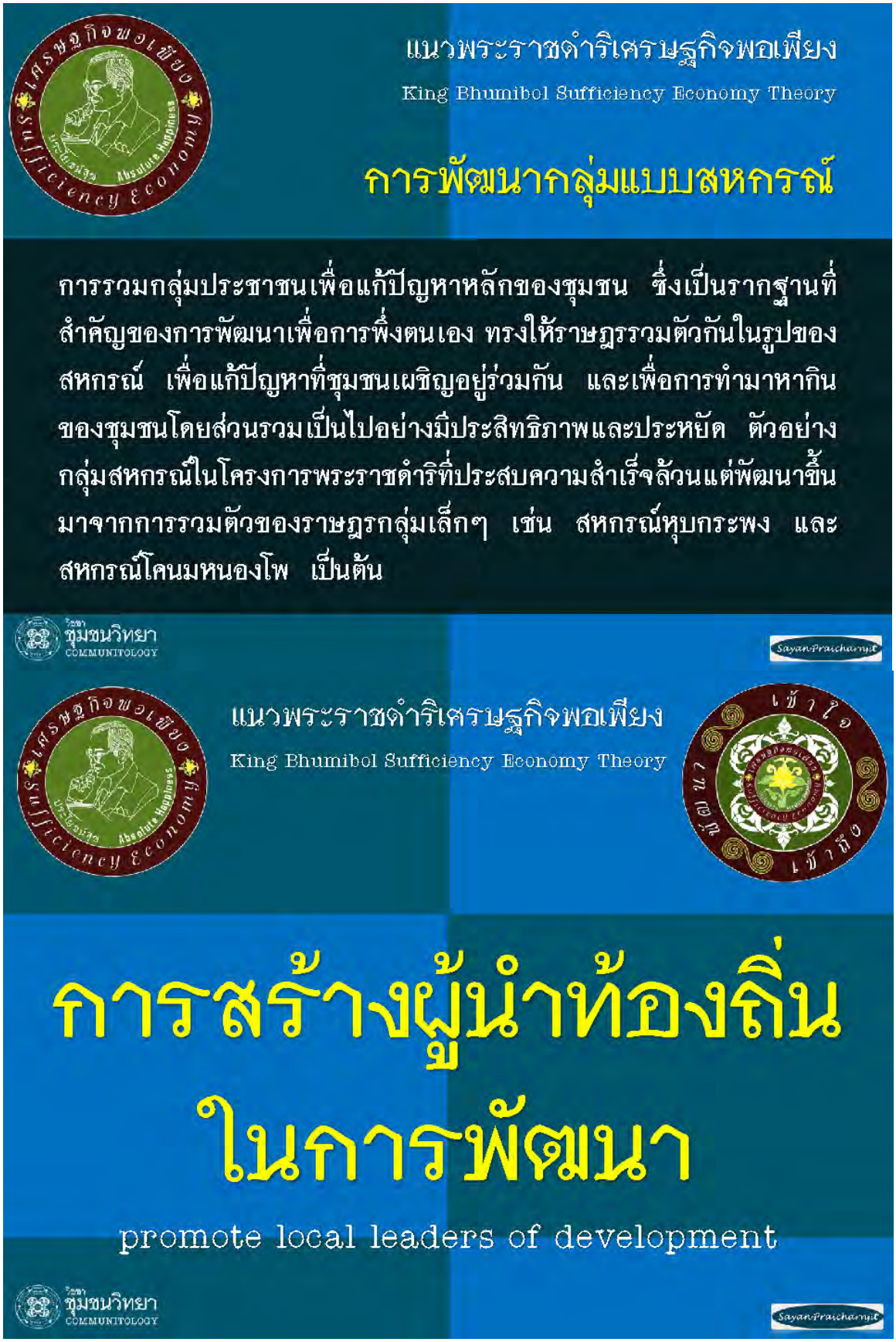
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนากลุ่มแบบสหกรณ์
การรวมกลุ่มประชาชนเพื่อแก้ปัญหาหลักของชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ทรงให้ราษฎรรวมตัวกันในรูปของสหกรณ์ เพื่อแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน และเพื่อการทำมาหากินของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประหยัด ตัวอย่างกลุ่มสหกรณ์ในโครงการพระราชดำริที่ประสบความสำเร็จล้วนแต่พัฒนาขึ้นมาจากการรวมตัวของราษฎรกลุ่มเล็กๆ เช่น สหกรณ์หุบกระพง และสหกรณ์โคนมหนองโพ เป็นต้น
วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnvit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การสร้างผู้นำท้องถิ่น
ในการพัฒนา
promote local leaders of development
วิชชาชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
Sayan Praicharnvit

“ ในบ้านเมืองนั้น มีทั้งคนดีและคนไม่ดี
ไม่มีใครจะทำให้ทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด
การทำให้บ้านเมืองมีความปกติสุขเรียบร้อย
จึงไม่ใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี
หากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี
ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง
และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ
ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวายได้”

พระบรมราโชวาทในหลวงรัชกาลที่ ๙
ในพิธีเปิดงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ ครั้งที่ ๖
ณ ค่ายลูกเสือวชิราวุธ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory

การสร้างผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนา

การส่งเสริมการพัฒนาโดยการกระตุ้นผู้นำชุมชนให้เป็นผู้นำในการพัฒนาเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ทรงใช้ในบางพื้นที่ โดยทรงพิจารณาตัวผู้นำโดยเน้นด้านคุณธรรม ความโอบอ้อมอารี ความเป็นคนในท้องถิ่นและรักท้องถิ่น จากนั้นทรงอาศัยโครงสร้างสังคมไทยโดยเฉพาะระบบอุปถัมภ์กระตุ้นให้ผู้นำชุมชนที่มักมีฐานะดีให้เป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องถิ่น โดยราษฎรที่ยากจนให้ความร่วมมือและสนับสนุน ซึ่งในที่สุดความเจริญนั้นก็จะตกแก่ราษฎรทุกคนในชุมชน

วิชา ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY

Sayan Prachanyit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
หนุนเสริมเพิ่มพลัง
ไม่หวังพึ่งพิง
empowerment to independent
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit

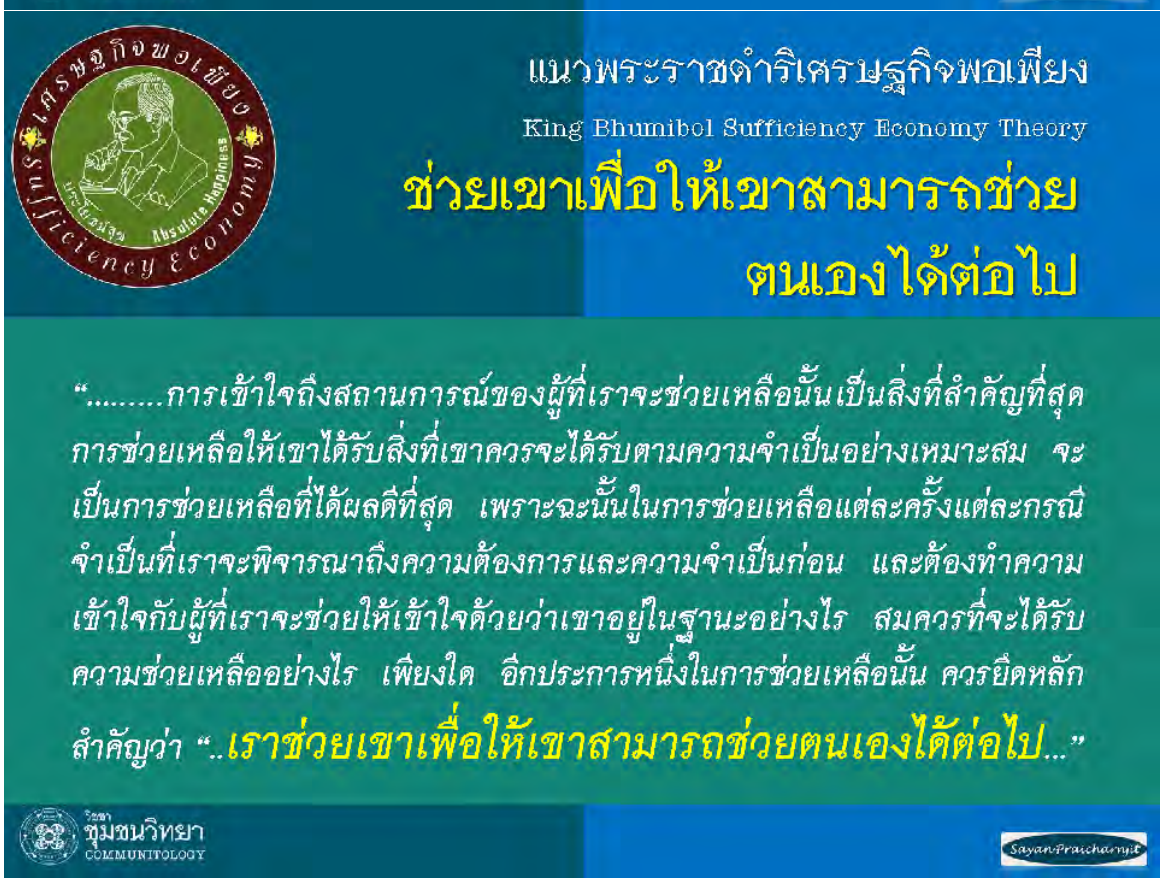
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วย
ตนเองได้ต่อไป
".....การเข้าใจถึงสถานการณ์ของผู้ที่เราจะช่วยเหลือนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การช่วยเหลือให้เขาได้รับสิ่งที่เขาควรจะได้รับตามความจำเป็นอย่างเหมาะสม จะเป็นการช่วยเหลือที่ได้ผลดีที่สุด เพราะฉะนั้นในการช่วยเหลือแต่ละครั้งแต่ละกรณีจำเป็นที่เราจะพิจารณาถึงความต้องการและความจำเป็นก่อน และต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่เราจะช่วยให้เข้าใจด้วยว่าเขาอยู่ในฐานะอย่างไร สมควรที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างไร เพียงใด อีกประการหนึ่งในการช่วยเหลือนั้น ควรยึดหลักสำคัญว่า "..เราช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป..."
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
ทำแบบตนจน
แบบที่เรียกว่า “แบบตนจน” คือวิธีทำแบบตนจน ไม่ได้มีการลงทุนมากหลายอย่างของเขา เราก็ทำไป ก็เลยบอกว่า ถ้าจะแนะนำ ก็แนะนำได้ “ทำแบบตนจน” เพราะเราไม่ได้เป็นประเทศที่ร่ำรวย เราก็รวยพอสมควร อยู่ได้ แต่ไม่ใช่ประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เพราะว่าถ้าเราเป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก มีแต่ถอยหลัง ประเทศเหล่านั้นเขามีอุตสาหกรรมสูง มีแต่ถอยหลังและถอยหลังอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการปกครองแบบตนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคีนี่แหละ มีเมตตากัน ก็จะอยู่ได้ตลอดไป ไม่เหมือนตนที่ทำตามวิชาการ แล้วก็วิชาการนั้นก็เราดูตำราแล้วพลิกไปถึงหน้าสุดท้าย หน้าสุดท้ายเขาก็บอกว่า “อนาคตยังมี” แต่ไม่บอกว่าเป็นอย่างไร เวลาปิดเล่มแล้วมันก็ปิดตำรา ปิดตำราแล้วก็ไม่รู้จะทำอะไร ลงท้ายก็ต้องเปิดหน้าแรกใหม่ เปิดหน้าแรกก็เริ่มต้นใหม่ “ถอยหลังเข้าคลอง” แต่ถ้าเราใช้ตำราแบบที่เราอะลุ้มอล่วยกันตำรานั้นไม่จบ
ชุมชนวิทยา COMMUNITOLOGY
พระราชดำรัส วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔
Sayan Prasitharnit
เป้าหมายการพึ่งตนเอง ๓ ระดับ
ด้วยกัน
สังคม
พึ่งพิงสัมพันธ์ ร่วมกันจัดการ
Society-based level
กันเอง
ชุมชน
พึ่งกันเอง จัดการกันเอง
Community-based level
ตนเอง
ปัจเจก-ครอบครัว
พึ่งตนเอง จัดการตนเอง
Self & Family-based level

การพัฒนาแบบบันไดสามขั้นตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สาม
ด้วยกัน
จัดการแบบรวมพลังกับองค์กรภายนอก
ระดมทรัพยากรตามหลักการพึ่งพิงสัมพันธ์
กับบริษัท ธนาคาร และชุมชน
ร่วมกันจัดการ
ร่วมกันพัฒนา
พึ่งพิงสัมพันธ์
ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สอง
กันเอง
จัดการแบบรวมพลัง ร่วมมือกันทั้งใน
การผลิต การตลาด การเป็นอยู่
สวัสดิการ การศึกษา สังคม ศาสนา
จัดการกันเอง
พัฒนากันเอง
พึ่งกันเองได้
ทฤษฎีใหม่ขั้นแรก
ตนเอง
แบ่งสัดส่วนการผลิตให้เหมาะสม
จัดสรรที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย
มีอยู่ มีกิน
จัดการตนเอง
พัฒนาตนเอง
พึ่งตนเองได้
ชุมชนอ่อนแอ
พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งพาภายนอก

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนา 3 ขั้นตอนในทฤษฎีใหม่
ขั้นที่หนึ่ง มีหลักสำคัญอยู่ที่ให้เกษตรกรมีความพอเพียง เลี้ยงตัวได้หรือพึ่งตนเองได้ในระดับครัวเรือน (self-sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัด มีความสามัคคีกันในท้องถิ่น มีข้าวสำหรับบริโภค มีน้ำใช้ ทำการเกษตรแบบผสมผสานด้วยแรงงานในครอบครัวเพื่อให้มีผลผลิตหลากหลายบริโภคได้ตลอดปี ทรงเน้นเรื่องการผลิตเพื่อความพออยู่พอกิน เหลือแล้วจึงขาย เมื่อครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่งแล้ว จึงให้ทำในขั้นที่สอง การดำเนินงานพัฒนาในขั้นที่หนึ่งจำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือจากภายนอกหน่วยราชการ มูลนิธิ และภาคธุรกิจเอกชนในเรื่ององค์ความรู้ เงินทุน และการสร้างปัจจัยการผลิตที่ชุมชนลงทุนเองไม่ได้ เช่น แหล่งน้ำ
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnit

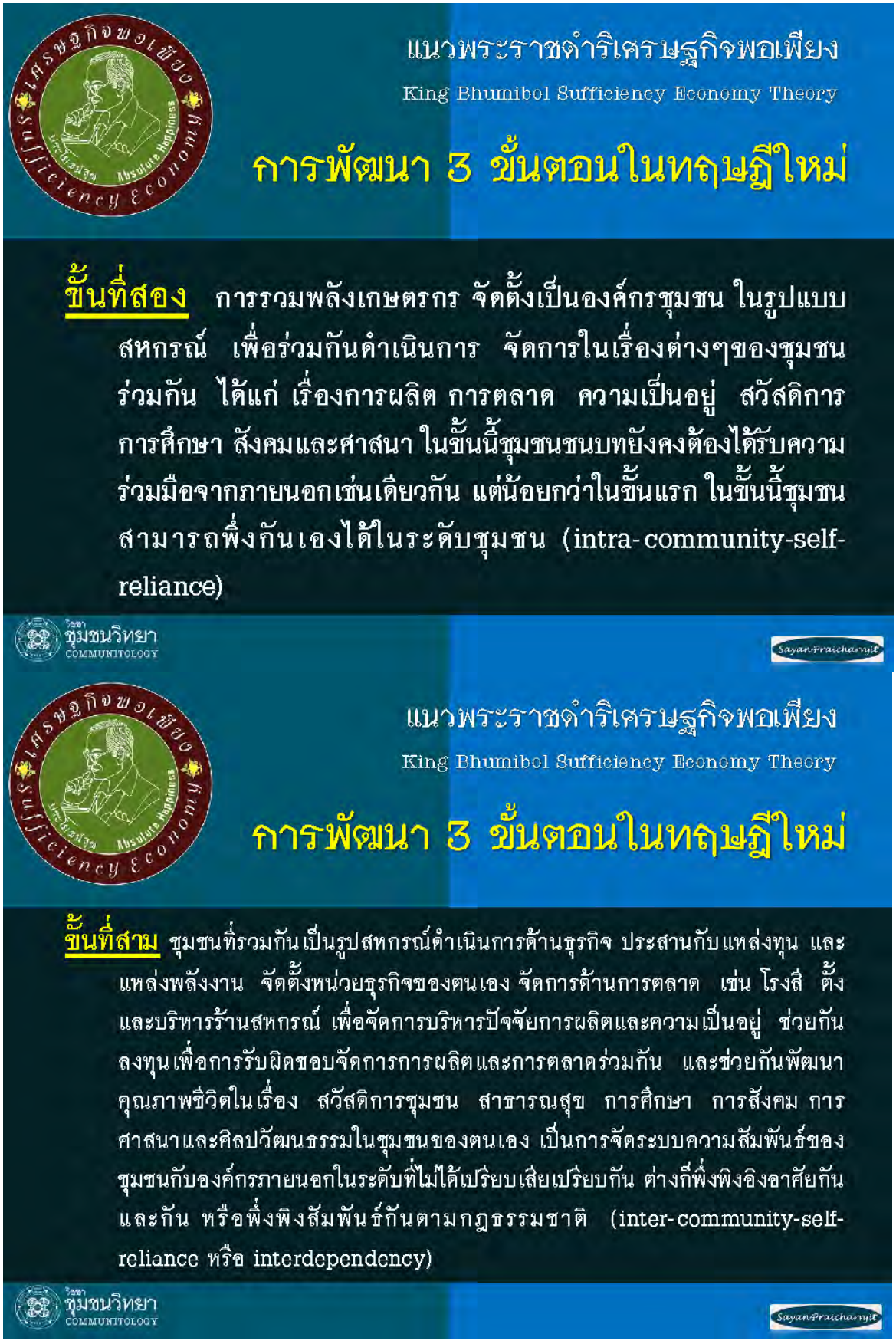
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนา 3 ขั้นตอนในทฤษฎีใหม่
ขั้นที่สอง การรวมพลังเกษตรกร จัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน ในรูปแบบสหกรณ์ เพื่อร่วมกันดำเนินการ จัดการในเรื่องต่างๆของชุมชนร่วมกัน ได้แก่ เรื่องการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคมและศาสนา ในขั้นนี้ชุมชนชนบทยังคงต้องได้รับความร่วมมือจากภายนอกเช่นเดียวกัน แต่น้อยกว่าในขั้นแรก ในขั้นนี้ชุมชนสามารถพึ่งกันเองได้ในระดับชุมชน (intra-community-self-reliance)
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnvit
แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
King Bhumibol Sufficiency Economy Theory
การพัฒนา 3 ขั้นตอนในทฤษฎีใหม่
ขั้นที่สาม ชุมชนที่รวมกันเป็นรูปสหกรณ์ดำเนินการด้านธุรกิจ ประสานกับแหล่งทุน และแหล่งพลังงาน จัดตั้งหน่วยธุรกิจของตนเอง จัดการด้านการตลาด เช่น โรงสี ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์ เพื่อจัดการบริหารปัจจัยการผลิตและความเป็นอยู่ ช่วยกันลงทุนเพื่อการรับผิดชอบจัดการการผลิตและการตลาดร่วมกัน และช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิตในเรื่อง สวัสดิการชุมชน สาธารณสุข การศึกษา การสังคม การศาสนาและศิลปวัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง เป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรภายนอกในระดับที่ไม่ได้เปรียบเสียเปรียบกัน ต่างก็พึ่งพิงอิงอาศัยกันและกัน หรือพึ่งพิงสัมพันธ์กันตามกฎธรรมชาติ (inter-community-self-reliance หรือ interdependency)
วิชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnvit

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พระเกียรติคุณและพระมหากรุณาธิคุณ ด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม ของในหลวงรัชกาลที่ ๙

Prestige and Royal Grace of His Majesty King Bhumibol Adulyadej In Cultural Heritage Management

ปรับปรุงจากบทความที่พิมพ์เผยแพร่ใน
วารสารมนุษยศาสร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๐ หน้า ๑-๒๘

บทคัดย่อ

ตลอดระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติได้ทรง ปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่พสกนิกรและความมั่นคงของประเทศไทยสืบมา ได้ทรงคิดค้น ทดลอง ปฏิบัติ สร้างแบบแผน วิธีการ กระบวนการจัดการมรดกและทรัพยากรวัฒนธรรมในลักษณะที่สอดคล้อง กับหลักการพึ่งพิงสัมพันธ์ที่ว่า วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความสัมพันธ์และเป็นกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ให้ดำรงอยู่ในสภาวะที่สมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูลทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอยู่เสมอ แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณูปการอย่างแพร่หลาย เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศไทยและภูมิภาคอื่นๆ ของโลกให้เป็น ไปอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรมแห่งความพอเพียงและเป็นประโยชน์ต่อการแก้วิกฤตที่โลกกำลังประสบอยู่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงใช้กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน กับธรรมชาติกายภาพในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง และพึ่งพิงสัมพันธ์กันอย่างกัลยาณมิตรตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง สร้างประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง คนอื่น สรรพชีวิต และสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่ผู้บริหารกระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ ที่ว่า “การก่อสร้างอาคารสมัยนี้คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติอิฐเก่าๆแผ่น เดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยาและ กรุงเทพฯแล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย” ได้รับการน้อมนำไปใช้เป็นทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการจัดการมรดกและทรัพยากรทางโบราณคดีพิพิธภัณฑสถาน การอนุรักษ์และพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมจนก่อให้เกิดประโยชน์แก่ ประเทศไทยเป็นลำดับสืบมา

คำสำคัญ : พระเกียรติคุณ พระมหากรุณาธิคุณ การจัดการมรดกวัฒนธรรม เศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

His Majesty King Bhumibol Adulyadej, the great development King, has provided both theoretical and practical models relating to the management of cultural heritage and cultural resource in Thailand in harmony with the concept of cultural interdependency. His Royal Initiative on Sufficiency Economy is accepted as a universal cultural heritage management and development theory towards the absolute happiness of the people of Thailand. His Royal Speech on “**only a single old brick is valuable**” has been applied to archaeological heritage and cultural resource management in Thailand since ๑๙๖๑.

Keywords : Prestige, RoyalGrace, Cultural Heritage Management, Sufficiency Economy

ภาพถ่ายปริญญาบัตร ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม) ที่สภามหาวิทยาลัยศิลปากรได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ (ที่มาของภาพ : สายันต์ ไพรชาญจิตร์)

บทนำ

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๙ จนกระทั่งสวรรคตเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชทานแนวพระราชดำรินานัปการที่แสดงถึงพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาอันสูงส่งทางด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมในลักษณะที่สอดคล้องกับอริยสัจจ์วัฒนธรรมที่ว่า **วัฒนธรรม คือ องค์รวมของความสัมพันธ์และกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (ปัจเจกกับปัจเจก ปัจเจกกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม) ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ (ดิน น้ำ ลมไฟ อากาศ สัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสาร) และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติอำนาจเหนือมนุษย์ ให้อยู่ในสภาวะที่สมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอยู่เสมอ**

ตลอดระยะเวลา ๗๐ ปี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรง**ครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม** พระองค์ทรงคิดค้น ทดลอง สร้างแบบแผน วิธีการ และกระบวนการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนไทย ให้สามารถดำรงอยู่อย่างมั่นคงท่ามกลางความผันผวนและแรงเสียดทานของกระแสการพัฒนาโลกที่ก่อให้เกิดปัญหามากมาย

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการจัดการมรดกวัฒนาธรรมที่โดดเด่นเป็นที่ประจักษ์ และมีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อพสกนิกรชาวไทยและประชาคมชาวโลก มีนานัปการสุดที่จะพรรณนาได้ครบกระบวนความ ที่สำคัญได้แก่ การศึกษา ทดลอง วิเคราะห์ สังเคราะห์ และสร้างแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มีสถานะเป็นทฤษฎีและปรัชญาการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศไทย สังคม รวมทั้งวัฒนธรรมของโลกอย่างมีจริยธรรมและคุณธรรมแห่งความพอและความพอเพียง แนวพระราชดำริ พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสในโอกาสต่างๆที่ถือได้ว่าเป็นแนวคิดทฤษฎีสำคัญสำหรับการศึกษาวิจัย และการบริหารจัดการด้านการอนุรักษ์และพัฒนามรดกวัฒนธรรมเชิงรูป (tangible cultural heritage) ประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน การคิดค้นทดลอง และปฏิบัติการจัดการระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาและจัดการมรดกวัฒนธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ดำเนินไปอย่างบูรณาการทุกแง่ทุกมุมตามสภาพทางภูมิสังคมของประเทศไทย มียุทธศาสตร์การจัดการที่เชื่อมโยงกับ “**การพัฒนาชุมชน**” และ “**การพัฒนาคน**” ในลักษณะบูรณาการบนฐานคิดองค์รวมที่สามารถแก้ไขปัญหาทุกๆด้านไปพร้อมกันอย่างเชื่อมโยง สมานฉันท์ เกื้อกูล และพึ่งพิงสัมพันธ์ไม่เบียดขับทำลายล้างกัน

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มิใช่เป็นเพียงปรัชญาหรือแนวคิดเชิงนามธรรม หากเป็น **ทฤษฎีทางการพัฒนาและการจัดการ** (Development & Management Theory) ที่มีทั้งปรัชญา (Philosophy) เป้าหมายสูงสุด (Ends) หลักการ (Principles) และวิธีการเชิงกระบวนการ (Means) ที่ผ่านการศึกษาวิจัย ทดลอง วิเคราะห์ และสังเคราะห์ด้วยการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจนเห็นผลสัมฤทธิ์ที่ลงตัวสามารถนำไปใช้ได้ทั่วไปในทุกกลุ่มชน ทุกศาสตร์ ทุกสาขาวิชาเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การพัฒนา สร้างสรรค์ และทำนุบำรุงวัฒนธรรมชุมชนให้เจริญที่กอปรด้วยภูมิปัญญาในการอยู่รอดด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและผาสุกของคนไทยกับคนไทยด้วยกันเอง คนไทยกับกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นๆ คนไทยกับธรรมชาติกายภาพ และคนไทยกับสิ่งเหนือธรรมชาติทุกๆมิติ

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เป็นทฤษฎีการพัฒนาสากล ที่เป็นผลได้จากการทดลองปฏิบัติพัฒนาอย่างเข้มข้นของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีวิธีคิดองค์รวมและมีแนวปฏิบัติอย่างบูรณาการ ให้ความสำคัญกับการพัฒนาในระดับที่เป็นส่วนที่เล็กๆของสังคม หรือจุลภาพ (micro development approach) คือ ปัจเจก ครอบครัว กลุ่ม และชุมชน แตกต่างจากทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการพัฒนาระดับมหภาพ (macro development approach) ไปพร้อมกันด้วยวิธีการเดียวกัน

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เน้นความสอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นฐานของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางศาสนาตะวันออกบนฐานการผลิตทางเกษตรกรรมที่สืบทอดกันมายาวนาน

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยหลักยึดสำหรับปฏิบัติ ๓ เรื่องใหญ่ และสิ่งสนับสนุนให้สำเร็จ ที่รู้จักกันในนาม “**๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข**” ได้แก่

๑. ความพอประมาณ หมายถึง การดำเนินงานพัฒนาไปตามทางสายกลาง มีความพอเหมาะพอดี สมตัว ไม่เกินตัว สมดุล ไม่วิกฤต ไม่ขาด ไม่เกินจนเหลือล้น พึ่งตัวเองได้ ไม่เบียดเบียนตัวเองและผู้อื่น

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การดำเนินการด้วยความรอบคอบระมัดระวัง ไม่ประมาท มีเหตุผลสมควรแสดงถึงความจำเป็นที่ต้องทำเช่นนั้น เป็นตามเหตุปัจจัยอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับกฎธรรมชาติเรื่องการพึ่งพิงสัมพันธ์

๓. การมีภูมิคุ้มกัน หมายถึง ต้องทำให้มีหลักประกัน มีทางเลือก มีทางออก ไม่มีความเสี่ยงที่จะทำให้ล้มเหลว หรือทำให้เกิดวิกฤตเพราะขาดสมดุลและขาดทางเลือก สามารถเผชิญกับปัจจัยที่รุกจากภายนอกได้อย่างมั่นคง รู้เท่าทัน ไม่หวั่นไหว

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะที่เป็นทฤษฎีการพัฒนา มีสิ่งสนับสนุนหลักที่ช่วยเกิดความสำเร็จอย่างยั่งยืนในการพัฒนา ๒ ประการ ได้แก่

๑. **ความรู้** หมายถึง รู้ว่าอะไรเป็นอะไร รู้ความจริงเรื่องธรรม ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ การทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ผลของการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ รู้หลักธรรมในการเป็นมนุษย์ รู้เป้าหมายของการเป็นมนุษย์ รู้วิทยาการ รู้เทคนิควิธีการที่เหมาะสมในการปฏิบัติพัฒนา รวมเรียกว่า **รู้ธรรม**

๒. **คุณธรรม** หมายถึง เมื่อรู้ธรรมแล้วก็ต้องมีธรรม ใช้ธรรมเป็นสิ่งกำกับควบคุมการปฏิบัติพัฒนา การสร้างสรรค์องค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นอยู่เสมอ คุณธรรมสำคัญที่สนับสนุนให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ คุณธรรมแห่งความพอ จริยธรรมแห่งความเพียร การมีเมตตาไมตรี และความรักความสามัคคี ทำนุบำรุงกันและกันอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ดังที่ทรงประกาศไว้ในพระปฐมบรมราชโองการ “**เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม**”

กุศลลักษณะสำคัญทางทฤษฎีที่ถือเป็นหลักการพัฒนาชุมชนสากล มีอยู่ในแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง มีอยู่ ๙ ประการ ได้แก่

๑. **หลากหลาย (multiple)** เป็นแนวคิดที่พ้นจากเพดานความคิดแบบตะวันตกซึ่งเคยมีอิทธิพลต่อทฤษฎีและวิธีปฏิบัติทางการพัฒนามาเป็นเวลานาน คือ ลักษณะความคิดแบบ เอกนิยม (Unitary, Singularity, Uniformity) และทวินิยม (Duality, Binary, Either-or, Polarity) แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็น พหุนิยม (Plurality, Multiplicity, Multiple) ยอมรับและให้ความสำคัญกับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีอยู่

๒. **ร่วมนำ (co-existing)** ยอมรับและส่งเสริมการดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่งที่แตกต่างกัน เน้นปรัชญาของการพึ่งพิงสัมพันธ์ (interdependence) มีจริยธรรมของความสามัคคีมีเมตตาต่อกัน เป็นการร่วมมือกันอย่างสันติของสิ่งที่ขัดแย้งแตกต่างกัน สามารถแบ่งปันกันได้ ร่วมกันพึ่งพิงกันอย่างมีดุลยภาพ ไม่ครอบงำกัน เพิ่มพลานุภาพให้กันและกัน การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ร่วมกันโดยไม่ต้องหักล้างกันก็สามารถเคลื่อนไปได้โดยที่แต่ละภาคส่วนไม่ต้องสลายตัวลงไปทั้งหมด แต่สามารถคงรูปดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูลและพึ่งพิงสัมพันธ์

๓. **คิดและทำ (think & do)** เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ ทำให้เห็นจริงได้ เป็นทฤษฎีที่ผนึกประสานเป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ ไม่ใช่ทฤษฎีลอยๆมีการแนะนำให้ปฏิบัติเป็นขั้นตอนจากขั้นพื้นฐานไปสู่ขั้นก้าวหน้าซึ่งแบ่งเป็นขั้นที่หนึ่ง ขั้นที่สอง และขั้นที่สาม

๔. **เรียบง่าย (simple)** มีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย คนโดยทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจ เข้าถึง และนำไปปฏิบัติพัฒนาให้เห็นผลจริงได้

๕. **บูรณาการประสานทุกส่วน (integrating)** เป็นทฤษฎีที่นำเอาประสบการณ์ของประเทศไทย ลักษณะสภาพแวดล้อม ลมฟ้าอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต รวมทั้งจุดเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และระบบการผลิตของไทยมารวมกันขึ้นเป็นทฤษฎีการพัฒนา โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของ “น้ำ” ที่เป็นเป็นปฐมปัจจัยของวัฏจักรแห่งการก่อเกิด จำเริญเติบโต เสื่อมสลายของสรรพชีวิต

๖. **ควรแก่ทุกสถานการณ์ (timely)** เป็นแนวคิดการพัฒนาที่สมสมัย ได้จังหวะเหมาะในการกระตุ้นเตือนให้ผู้มีบทบาทในการจัดทำและดำเนินการตามนโยบายและแผนพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนทั่วโลกให้มีสติและความระมัดระวังในการกำหนดแนวนโยบายและแผนการพัฒนาไม่ให้ก่อปัญหาซ้ำรอยเดิมเช่นในอดีตที่ผ่านมา

๗. **องค์รวมรอบด้าน (holism)** เป็นแนวคิดทฤษฎีที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาในการดำรงชีพ และดำรงชาติ มิใช่เพียงทฤษฎีทางเศรษฐกิจด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ แต่เป็นทฤษฎีแบบองค์รวม ประกอบด้วยหลายมิติ ส่งเสริมจริยธรรมแห่งความพอ (ethic of enough) ความพอเพียง (subsistence) แตกต่างไปจากปรัชญาและจริยธรรมของการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการเติบโตแบบไร้ขีดจำกัดและปราศจากคุณธรรม

๘. **บันดาลใจ (inspiringly)** เป็นแนวคิดที่มีมีจริยธรรมแห่งความเพียร (perseverance) มีพลานุภาพในการกระตุ้นหนุนเสริมให้ผู้ยากไร้มีพลัง เข้าใจความเป็นจริงแท้ ไม่มีปมด้อยหรือท้อแท้ถดถอยในโชคชะตา มีความสุขตามอัตภาพ เข้าใจหลักสันโดษ ไม่ถูกมองหรือถูกทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา เป็นผู้มีปัญหา หรือเป็นอุปสรรคของการพัฒนาดั่งเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต

๙. **ไม่ใฝ่อุดมการณ์ (universal)** เป็นแนวคิดที่มีความเป็นสากล ปลอดจากเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองแบบแบ่งค่ายแยกขั้ว สามารถนำไปใช้ได้โดยปราศจากข้อข้องใจทางการเมือง เป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายกับประเทศไทย ทั้งในเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา และแม้ในโลกตะวันตก คุณลักษณะข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์และทางสังคมโดยทั่วไปมักแยกออกจากกัน ในกรณีที่มีการอ้างว่าทฤษฎีบางทฤษฎีมีความเป็นวิทยาศาสตร์และมีความเป็นสากล แต่ทฤษฎีนั้นก็มีมิติทางอุดมการณ์และมีตรรกะอยู่ที่ต้องทำลายล้างกันด้วยความรุนแรง เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่เชื่อว่าดีกว่า เพื่อคนจำนวนมากกว่าตามที่ทฤษฎีนั้นๆได้อธิบาย วิเคราะห์และทำนายไว้ แต่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมีรากฐานอยู่บนเมตตาธรรมและจริยธรรมของการมีความพอดี ความพอเพียง อิงอยู่กับหลักธรรมของธรรมชาติ คือ เป็นระบบคิดที่เลียนแบบธรรมชาติที่สามารถสร้างดุลยภาพระหว่างสรรพสิ่งที่มีความแตกต่างหลากหลายได้ จึงมีความเป็นสากลที่มีอยู่คู่โลกมานานแล้ว อีกทั้งยังเป็นจริยธรรมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ไม่เบียดเบียนเอาชนะกันแบบทำลาย แต่เป็นการปรับตัวเข้าหากันอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนอีกด้วย

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติ ในการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ

พระราชกระแสที่วงวิชาการโบราณคดี การอนุรักษ์ และการจัดการโบราณสถานและทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทยถือว่าเป็นแนวคิดทฤษฎีต้นแบบสำหรับอ้างอิงในการทำงาน ได้แก่ กระแสพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และนายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร ขณะประทับอยู่ ณ พระที่นั่งเย็น บึงพระรามจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ และทอดพระเนตรอาคารใหม่ที่ก่อสร้างทับลงบนฐานอาคารเก่าสมัยโบราณ พระราชดำรัสองค์นี้ เป็นแนวคิดทฤษฎีที่ยิ่งใหญ่มากสำหรับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพราะทรงระบุอย่างชัดเจนว่าการก่อสร้างอาคารเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ นั้น เป็นเกียรติสำหรับผู้สร้าง ผู้ที่เป็นเจ้าของหรือผู้ออกเงินสร้างเพียงคนเดียว เป็นเกียรติสำหรับปัจเจกชน ซึ่ง พ.ศ.๒๕๐๔ เป็นสมัยใหม่ที่ผู้คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกและมีความเห็นแก่ตัวสูง จึงพบว่าในเวลาจะสร้างอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอะไรขึ้นมาก็มีชื่อของคนๆเดียว ซึ่งอาจจะลงทุนด้วยคนๆเดียวหรือระดมทุนจากมหาชน แล้วผลประโยชน์หรือชื่อเสียงและความอิ่มเอมใจที่ได้รับก็คงเกิดแก่คนๆเดียวหรือคนกลุ่มน้อยเท่านั้นเอง ทรงชี้ให้เห็นว่าสังคมมีการจัดการแบบปัจเจกชน เพื่อปัจเจกชนสูงมาก ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อส่วนรวมหรือมหาชน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงชี้ให้เห็นว่า **“...แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ...”** ซึ่ง **ชาติ** ก็คือ **ทุกคน** คือ **มหาชน** โบราณสถานจึงเป็นเป็นเรื่องของมหาชน เป็นเรื่องของส่วนรวม ในขณะที่พระราชดำรัสตอนที่ว่า **“อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า”** นั้น ก็เป็นแนวพระราชดำริที่ทรงให้ความสำคัญกับทุกชิ้นทุกส่วนไม่ได้ละเลยเลือกปฏิบัติแก่สิ่งใดอันใดโดยเฉพาะ แม้เป็นเพียงอิฐก้อนเดียว แต่ถ้าเป็นของเก่าก็ย่อมมีคุณค่าในตัวเองในฐานะเป็นของเก่าแท้ดั้งเดิม เพราะฉะนั้นควรจะช่วยกันรักษาไว้ เพราะว่าถ้าขาดสุโขทัย ขาดอยุธยา ขาดกรุงเทพฯ ก็หมายถึง ขาดช่วงแห่งกาลเวลา ขาดประวัติศาสตร์ของชาติ ประเทศไทยก็จะไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะว่าประเทศขาดประสบการณ์จริงที่อ้างอิงได้ ไม่รู้ผิดรู้ถูกว่าเป็นมาอย่างไร พระราชดำรัสองค์นี้มีประเด็นสำคัญในเรื่อง**ความมุ่งหมายของการจัดการโบราณสถานและการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่ต้องให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน เพราะโบราณสถานเป็นสมบัติของส่วนรวมหรือมหาชนไม่ใช่ของปัจเจกชน และการจัดการจะต้องให้ความสำคัญกับทุกสิ่งทุกส่วน ทุกชิ้นทุกอันไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักการของการยอมรับความแตกต่างหลากหลายที่มีอยู่ทั้งในทางธรรมชาติและในทางวัฒนธรรมนั่นเอง.**

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติทางด้านการจัดการพิพิธภัณฑสถาน

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๐ มีผู้ร้ายลักลอบขุดกรุใต้ฐานปรางค์ประธานของวัดราชบุรณะที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทางราชการเข้าระงับเหตุและขุดค้นเพิ่มเติมได้โบราณวัตถุสำคัญที่มีค่าจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ทรงมีกระแสพระราชดำรัสสำคัญในเรื่องการจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานและกระจายอำนาจด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ความองก์หนึ่งว่า

> ***“...โบราณวัตถุและศิลปวัตถุของท้องถิ่นใดก็ควรเก็บรักษาไว้จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานฯ ของจังหวัดนั้นๆ...”***

ความตอนหนึ่งของพระราชกระแสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในหลวงรัชกาลที่ ๙ ตรัสแก่ผู้บริหารกระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร ณ พระที่นั่งเย็น บึงพระราม เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ ได้รับการน้อมนำไปใช้เป็นทฤษฎีและวิธีปฏิบัติจัดการมรดกทางโบราณคดี พิพิธภัณฑสถาน การอนุรักษ์ และการพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมจนก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประเทศไทยเป็นลำดับสืบมา (ภาพ : สายันต์ ไพรชาญจิตร์)

จากนั้นกรมศิลปากรได้รับสนองแนวพระราชดำริ จัดสร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อจัดแสดงโบราณวัตถุที่ขุดได้จากกรุใต้ฐานปรางค์ประธานวัดราชบุรณะ และในวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดพิพิธภัณฑ์ฯ มีพระราชดำรัสที่ทรงชี้ถึงความจำเป็นที่ประเทศและชุมชนท้องถิ่นจะต้องมีพิพิธภัณฑ์ไว้เป็นเครื่องแสดงเกียรติภูมิของชาติและชุมชนท้องถิ่น มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“...โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานทั้งหลายนั้นล้วนเป็นของมีคุณค่าและจำเป็นแก่การศึกษาค้นคว้าในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี เป็นเครื่องแสดงความรุ่งเรืองของชาติไทยที่มีมาแต่ในอดีตกาล สมควรจะสงวน รักษา ให้คงทนถาวรเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติไว้ตลอดกาล มีผู้กล่าวกันว่าขณะนี้ได้มีผู้สนใจและหาซื้อโบราณวัตถุและศิลปวัตถุส่งออกไปต่างประเทศกันมาก ถ้าต่อไปภายหน้าเราจะต้องไปศึกษาหรือชมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุของไทยเราเองในต่างประเทศก็คงเป็นเรื่องที่น่าเศร้าและน่าอับอายมาก เราจึงควรจะขวนขวายและช่วยกันหาทางรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุของเรา แล้วจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานเก็บรักษาไว้จะเป็นการดีที่สุด...”

ความในกระแสพระราชดำรัสที่อัญเชิญมาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงตระหนักในพระราชหฤทัยว่าพิพิธภัณฑ์เป็นสิ่งจำเป็นไม่แต่เฉพาะในระดับประเทศเท่านั้น เมื่อพิจารณาให้ถ่องแท้ก็จะเห็นว่าพิพิธภัณฑ์เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสังคมในทุกระดับ เพราะในแต่ละสังคม แต่ละชุมชน แต่ละกลุ่มฅน แต่ละวัฒนธรรมต่างก็มีโบราณวัตถุและศิลปวัตถุซึ่งเป็นผลิตผลทางวัฒนธรรมทั้งที่มีสภาพเป็นมรดก (heritage) และเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ (creativities/cultural present) อยู่มากมาย ทรงแสดงให้เห็นว่าวัตถุทั้งหลายเหล่านั้นมีประโยชน์ในทางการศึกษา และเป็นวัตถุพยานแสดงความเป็นมาของสังคมระดับนั้นๆ ผู้ฅนและสมาชิกของสังคมหรือชุมชนนั้นๆก็ควรจะต้องขวนขวายช่วยกันรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุเอามาเก็บรักษาแล้วจัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ที่ช่วยกันสร้างขึ้นมา ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมและชุมชนนั้นๆในระยะยาว

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๐ มีผู้ร้ายลักลอบขุดกรุใต้ฐานพระปรางค์ประธานของวัดราชบูรณะที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (ที่มาของภาพ : กรมศิลปากร)

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์

เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕ เวลา ๑๔.๓๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพื้นที่ขุดค้นทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่วัดโพธิ์ศรีใน หมู่บ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี เมื่อเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรกราบบังคมทูลอธิบายลักษณะของหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบ

ร่วมกับโครงกระดูกมนุษย์ กระดูกสัตว์ ภาชนะลายเขียนสี เปลือกหอย รวมทั้งหลักฐานอื่นๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสถามและแนะนำในการจัดการศึกษาวิจัยและการดำเนินงานทางโบราณคดีให้ประสบความสำเร็จทั้งทางด้านวิชาการและการทำงานพัฒนาชุมชน ได้แก่

"เปลือกหอยเหล่านั้นรู้หรือไม่ว่าเป็นหอยทะเลหรือหอยน้ำจืด?"

"ที่ตั้งใจมาดูก็อยากจะเห็นสิ่งต่างๆอยู่ในสภาพเดิมอย่างนี้ ทำไมถึงพบหลุมฝังศพละเครื่องปั้นดินเผาลายเขียนสีมาก ที่นี่เป็นสถานที่ฝังศพหรือ ?"

"ลายเขียนสีแดงนั้น คงจะเขียนลงบนเครื่องปั้นดินเผาหลังจากที่ได้ทำการเผาหม้อแล้วใช่ไหม ?"

ระหว่างที่ศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร กราบบังคมทูลอธิบายเรื่องโครงกระดูก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯมีพระราชดำรัสถามว่า

"เคยส่งพวกกระดูกที่ค้นพบไปพิสูจน์เรื่องการหาอายุบ้างหรือไม่?"

ศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร กราบบังคมทูลว่า "การหาอายุจากกระดูกในต่างประเทศก็เคยทำกัน แต่ประเทศเราก็ยังไม่เคยส่งไป คิดว่าค่าจัดส่งคงจะแพง ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ" ทรงมีพระราชดำรัสแนะนำว่า

"ก็ไม่น่าจะสิ้นเปลืองเงินทองมากนัก เพราะเรื่องพิพิธภัณฑ์เป็นแบบสากลระหว่างชาติ อีกประการหนึ่งทั่วโลกก็คงจะสนใจเรื่องบ้านเชียงมาก ใครๆก็คงอยากจะรู้และให้ความร่วมมือในการหาอายุ ถ้าหาอายุจากกระดูกได้ ก็จะเป็นการน่าเชื่อถือมากขึ้นอีก"

ระหว่างการทอดพระเนตรหลุมฝังศพที่ขุดค้นพบในหลุมที่ ๓ มีโครงกระดูกฝังซ้อนทับกันหลายชั้น มีพระราชดำรัสถาม และทรงแนะนำแก่เจ้าหน้าที่อีกหลายประการ เช่น

"หลุมฝังศพนี้คงจะมีอายุเก่ากว่าบริเวณหลุมขุดค้นที่ ๑ และที่ ๒ เพราะอยู่ระดับลึกลงไปใช่ไหม?"

"คนก่อนประวัติศาสตร์ที่ค้นพบในแหล่งขุดค้นนี้มีความสัมพันธ์กับชุมชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ประมาณ ๒๐๐ ปีอย่างไร?"

"สาเหตุที่ชุมชนต้องร้างไประยะหนึ่งนั้นเป็นสิ่งที่น่าคิด นี่ก็ต้องเป็นเรื่องราวของหมอที่จะต้องช่วยกันค้นคว้าว่าชุมชนที่ร้างไปนั้นล้มตายด้วยโรคระบาดชนิดใดหรือเปล่า ซึ่งต้องร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายดำเนินการขุดค้น"

"ฝนตกทำให้ได้รับความเสียหายทางด้านวิชาการมากอย่างแลเห็นอยู่ขณะนี้ จำเป็นต้องมีหน่วยงานหลายฝ่ายร่วมมือกันทำงานจึงจะบรรลุล่วงไปด้วยดี"

"การทำงานอย่างนี้มีฟิล์มที่จะถ่ายรูปเก็บไว้บ้างหรือเปล่าก่อนที่ฝนจะตกเพื่อจะได้รูปลักษณะเดิมที่ขุดเอาไว้ว่าอยู่อย่างไร"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสแนะนำแนวทางการทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นว่า

"การที่เจ้าหน้าที่ได้มาดำเนินงานสำรวจและขุดค้นในบริเวณหมู่บ้านนี้ก็ขอให้เข้าถึงชาวบ้านให้ดี"

และ

"ที่ได้ทำมานั้นเป็นสิ่งที่ดีแล้ว ถ้าหากเจ้าหน้าที่เข้าถึงชาวบ้านได้อย่างดีแล้ว ชาวบ้านก็จะให้ความร่วมมือและเข้าใจงานการขุดค้น ซึ่งจะเป็นหนทางทำให้

กลุ่มบุคคลภายนอกให้การสนับสนุนและความร่วมมือ อย่างเช่นได้ข่าวมาว่า ท่านหญิงวิภาวดีประทานเงินส่วนพระองค์มาช่วยเหลือการขุดค้น”

ในช่วงเวลานั้นข่าวการขุดทำลายแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงเผยแพร่ไปทั่วโลก เป็นที่น่าอับอายอย่างยิ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง จึงมีรับสั่งให้หาแนวทางในการจัดการให้ดีทั้งทางด้านวิชาการและการจัดการคุ้มครองป้องกัน ซึ่งรัฐบาลในขณะนั้นได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๑๘๙ ลงวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕ คุ้มครองแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมบ้านเชียงในพื้นที่หลายจังหวัด โดยมีบัญชีท้ายประกาศระบุชื่อสถานที่อย่างชัดเจน

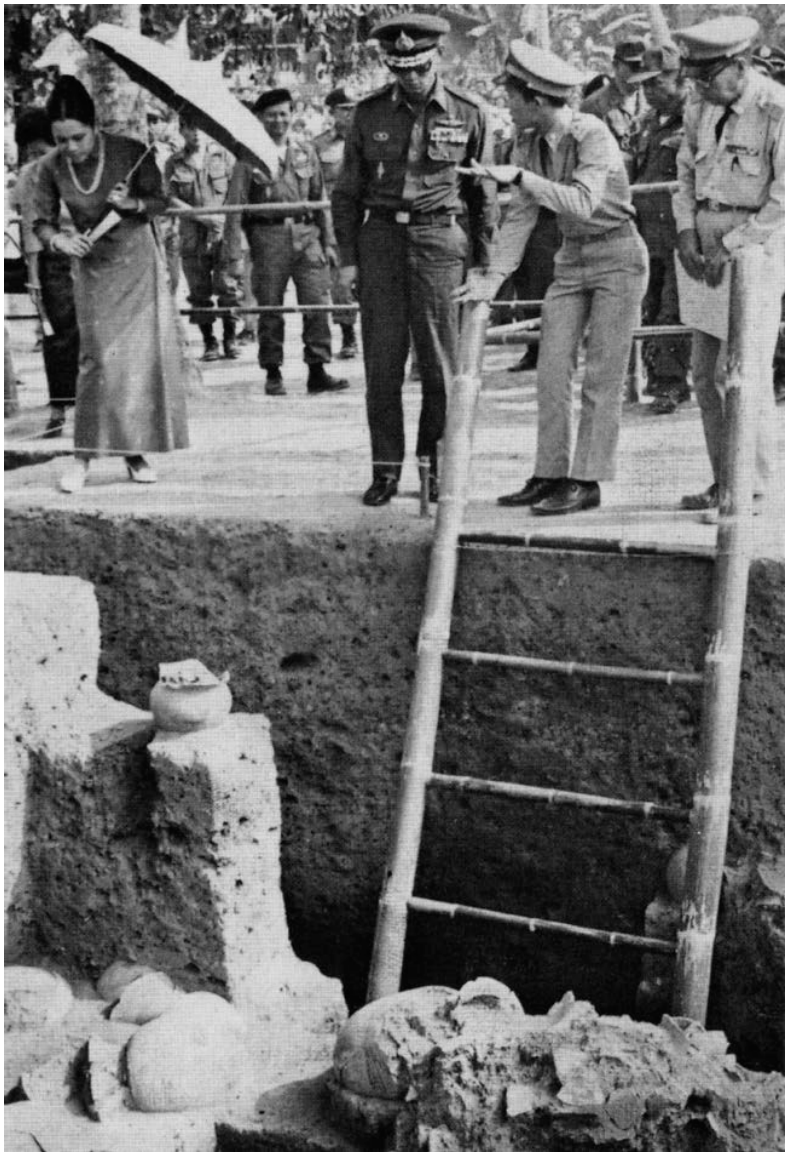

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิต์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตาพื้นที่ขุดค้นทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่วัดโพธิ์ศรีในหมู่บ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานีเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ เวลา ๑๔.๓๐ น.

นอกจากพระราชกระแสที่อัญเชิญมาข้างต้นนี้แล้ว **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** มีพระราชดำรัสแก่คณบดีคณะโบราณคดีและคณาจารย์ที่เฝ้าส่งเสด็จ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานเปิดการประชุมสัมมนาเรื่อง “๘๐ ปี โบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้าฯ” เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยทรงตั้งคำถามการวิจัยเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมและสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียงว่า

“ระบบเศรษฐกิจชุมชนของคนสมัยบ้านเชียงเป็นแบบสหกรณ์หรือไม่?”

คำถามดังกล่าวแสดงถึงพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการวิจัยทางโบราณคดีที่สามารถตั้งคำถามวิจัยได้น่าสนใจและเป็นคำถามที่ยังไม่มีนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์คนใดเคยคิดและพยายามตอบคำถามในลักษณะนี้มาก่อน

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จประพาสพระนครศรีอยุธยา เมื่อเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปบนเจดีย์ภูเขาทอง ทรงมีพระราชกระแสแนะนำในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อสนับสนุนการศึกษาประวัติศาสตร์ว่า

“...น่าจะนำชมนักเรียน นักศึกษา ด้วยวิธีนำขึ้น ณ สถานที่นั้น พร้อมกับแสดงทิศทางภูมิประเทศประกอบกับการอธิบายเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ ก็จะช่วยให้ซาบซึ้งและเข้าใจดีขึ้น...”

พระราชกระแสองก์นี้ทรงแนะนำว่าการจัดการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและประสบการณ์ของสังคมควรให้ความสำคัญกับการเข้าไปเรียนรู้จากสถานที่จริงมากกว่าการเรียนจากหนังสือ ตำรา หรือการฟังบรรยายในห้องเรียน ทรงให้ความสำคัญกับ **การเรียนรู้จากการปฏิบัติ** ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่จะสร้างประสบการณ์และสร้างความรู้จริงให้แก่ผู้เรียนโดยตรง

แนวพระราชดำริเรื่องการเข้าถึงมรดกทางโบราณคดี

พุทธศักราช ๒๕๑๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินไปที่เมืองเก่าศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นครั้งที่ ๓ เมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปทอดพระเนตรโบราณสถานวัดเจดีย์เจ็ดแถว เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรกราบบังคมทูลว่ารถยนต์พระที่นั่งไม่สามารถเข้าไปถึงวัดได้เพราะหนทางรกมากยังไม่ได้ปรับปรุง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงพระดำเนินราวครึ่งชั่วโมงจึงเข้าไปถึง แล้วพระราชทานพระราชกระแสแนะนำแก่เจ้าหน้าที่ว่า

“...โบราณสถาน...ควรได้รับการขุดแต่ง บูรณะ และก่อสร้างถนนให้เข้าถึงด้วย...”

การเข้าถึง (accessibility) ในคำแนะนำที่พระราชทานแก่เจ้าหน้าที่ดังกล่าว มิได้หมายความเพียงเฉพาะการสร้างเส้นทางหรือถนนหนทางทางกายภาพให้ผู้คนสามารถเดินทางเข้าไปถึงโบราณสถานได้โดยสะดวกเท่านั้น หากแต่ทรงให้ความสำคัญต่อทั้งการสร้างและการจัดการทั้งความหมายและความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานที่ยังฝังจมอยู่ในกองอิฐ ในกองดินอีกมากมาย โดยการขุดแต่ง (excavation of monumental structure in situ) เป็นไปเพื่อเปิดให้เห็นโครงสร้างที่ฝังจมอยู่ในดิน และเป็นการศึกษาให้ได้ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานนั้นอย่างลึกซึ้งครบถ้วนทั้งด้านรูปร่างลักษณะ ศิลปะ เทคนิคการก่อสร้าง วัสดุ แบบแผนทางสถาปัตยกรรม อายุสมัยการก่อสร้าง ตลอดจนความมุ่งหมายของการก่อสร้าง การ

ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาต่างๆ จากนั้นก็ทำการบูรณะ (structural consolidation/ reconstruction) ให้โบราณสถานนั้นมีความมั่นคงแข็งแรงดำรงไว้เป็นหลักฐานแห่งอดีต สามารถใช้เป็นข้อมูลสำคัญทางการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม ทั้งการขุดแต่ง-ขุดค้นศึกษา การบูรณะ และการก่อสร้างถนน จึงเป็นวิธีการที่เอื้ออำนวยต่อ**การเข้าถึง** ทั้งสถานที่ตั้งโบราณสถาน (รวมไปถึงมรดกทางโบราณคดีชนิดอื่นๆ) และเข้าถึงข้อมูลที่เป็นความหมาย ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานนั้นๆด้วย ซึ่งเป็นคำแนะนำที่บ่งบอกถึงวิธีการจัดการมรดกทางโบราณคดีที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติ
เรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบประเทศไทยเป็นชุมชนเล็กๆที่อยู่ในสังคมโลกที่มีชุมชนอื่นๆอยู่ร่วมกันอีกมากมาย ทรงเห็นว่าการท่องเที่ยวมิได้เป็นมรรควิถีที่สร้างแต่เพียงรายได้ทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นหนทางในการสร้างมิตรภาพในมวลหมู่มิตรประเทศ และประชาชนในประเทศอื่นๆด้วย การจัดการวิถีวัฒนธรรมแบบเอื้ออารีต่อนักท่องเที่ยว การจัดการทิวทัศน์ ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมของบ้านเมืองให้เกิดความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวซึ่งเป็นแขกของบ้านเมืองย่อมนำไปสู่การมีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับจากนานาประเทศที่จะเป็นผลดีต่อการดำรงอยู่ร่วมกันกับประเทศอื่นๆ สังคมอื่นๆในระยะยาวด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่คณะกรรมการและพนักงานองค์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๔ ความว่า

> ***“.....ประโยชน์ที่จะได้อีกก็คือเรื่องชื่อเสียงของบ้านเมือง ชื่อเสียงในทางทิวทัศน์ความเป็นอยู่ และประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง เป็นการเผยแพร่ให้ชาวต่างประเทศทราบ แม้ชาวต่างประเทศที่มาได้เห็น ได้รู้ มิได้ตั้งใจที่จะมา หรือจะมิได้มาเที่ยวในเมืองไทยก็เกิดผลแล้ว เพราะว่าทำให้ประเทศไทยเป็นที่รู้จักในทางที่ดีแก่ชาวต่างประเทศ เป็นผลในทางชื่อเสียงของบ้านเมือง และชื่อเสียงของบ้านเมืองนี้ ถ้ามีชื่อเสียงดีในทางว่าเมืองไทยมีวัฒนธรรมและมีสิ่งที่น่าสนใจมาก มีประชาชนที่ดีนิสัยใจคอที่ดี น่านับถือ ก็ทำให้เราได้รับผลในทางการเมือง และในทางความปรารถนาดีอย่างยิ่งจากชาวต่างประเทศ ซึ่งถ้าชาวต่างประเทศผู้เป็นประชาชนในประเทศเหล่านั้น ถึงแม้จะไม่ใช่เป็นผู้ใหญ่ผู้โตก็ตาม ก็จะรู้จักเมืองไทยดีขึ้น ย่อมทำให้เกิดการติดต่อในทางการหรือทางธุรกิจกับเมืองไทยดีขึ้น ฉะนั้นผลในทางนี้จะต้องเพ่งเล็งถึงให้มากเหมือนกัน แล้วพยายามเผยแพร่วัฒนธรรมและนิสัยใจคอที่ดีของคนไทยให้ชาวต่างประเทศทราบมากที่สุด เมืองไทยเราก็มีของดีอยู่มาก ในทางวัตถุทั้งในทางจิตใจ เราควรจะทำให้เกิดผลทั้งหมด ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ เพื่อความมั่นคงและเพื่อความเป็นอยู่ของเราแท้ๆ เพราะว่าเมื่อมีคนที่ปรารถนาดีต่อเราทั่วโลก ก็จะทำให้เราปลอดภัยและมีมิตรมากขึ้น งานทั้งหลายที่ท่านทั้งหลายจะทำจะต้องเพ่งเล็งในข้อนี้อย่างมาก....”***

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติ เรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรม ด้านทัศนศิลป์ มัณฑณศิลป์ และสถาปัตยกรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเป็นนักสร้างสรรค์งานด้านทัศนศิลป์ที่ทรงมีผลงานอย่างเป็นรูปธรรมจากพระราชกรณียกิจด้านจิตรกรรม ดังจะเห็นได้จากงานจิตรกรรมฝีพระหัตถ์ ซึ่งได้ทรงไว้ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๒ -พ.ศ. ๒๕๑๐ ผลงานจิตรกรรมฝีพระหัตถ์นั้นมีจำนวนกว่า ๑๐๐ ภาพ ภาพจิตรกรรมดังกล่าวมีรูปแบบหลากหลายทั้งในแนวเหมือนจริง แนวนามธรรมและกึ่งนามธรรม ทั้งยังได้ทรงใช้วัสดุและเทคนิคในการวาดภาพที่หลากหลายอีกด้วย

นอกจากการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เองแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการสร้างสรรค์งานศิลปะด้านจิตรกรรมที่มีลักษณะเฉพาะของรัชกาลที่ ๙ เช่นที่มีความพยายามในการเขียนภาพตามแนวพระราชดำริที่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานและการเขียนภาพชุดพระมหาชนก ซึ่งเป็นการประสานลักษณะเด่นของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีเข้ากับจิตรกรรมร่วมสมัยเพื่อสร้างงานจิตรกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของสมัยรัชกาลที่ ๙ ซึ่งมีรากฐานมาจากงานศิลปะแบบประเพณีของไทย พระราชกรณียกิจด้านการจัดการงานจิตรกรรม ที่สำคัญได้แก่ ภาพจิตรกรรมชุดพระมหาชนก ซึ่งเป็นภาพจิตรกรรมที่ได้ทรงมอบหมายให้คณะศิลปินไทยเป็นผู้เขียนขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๖–๒๕๓๙ โดยที่ได้ทรงมีพระราชดำริและได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอย่างละเอียดทุกขั้นตอน คณะศิลปินแบ่งกันวาดภาพประกอบรวมทั้งสิ้นจำนวน ๓๖ ภาพ เพื่อเป็นการถ่ายทอดความงามจากบทพระราชนิพนธ์ให้เป็นภาพจิตรกรรมที่งดงามและมีเนื้อเรื่องครบถ้วนสมบูรณ์

พระราชกรณียกิจด้านการออกแบบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ นั้น ประกอบ ไปด้วยพระราชกรณียกิจด้านสถาปัตยกรรมและพระราชกรณียกิจด้านมัณฑนศิลป์

พระราชกรณียกิจด้านสถาปัตยกรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกอบพระราชภารกิจเกี่ยวกับโครงการสถาปัตยกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ได้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถอันหลากหลาย พระราชกรณียกิจทางด้านสถาปัตยกรรมนั้นอาจแบ่งประเภทได้แก่

การจัดการงานสถาปัตยกรรมไทย มีโครงการออกแบบพระมหาเจดีย์ ***“พระมหาธาตุเฉลิมราชศรัทธา”*** ณ เมืองกุสินารา สาธารณรัฐอินเดีย (พ.ศ.๒๕๔๔-พ.ศ.๒๕๔๗) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในการเลือกแบบเจดีย์จากแบบร่างที่สถาปนิกได้ทูลเกล้าฯ ถวาย และได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเพิ่มเติม โดยได้พระราชทานลายพระหัตถ์ปรับแก้ไขขนาดของเรือนธาตุยอดกลางให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้าพระทัยที่ลึกซึ้งในเรื่องของขนาดและสัดส่วนทางสถาปัตยกรรม ขนาดของเรือนธาตุที่ขยายให้ใหญ่ขึ้นตามพระราชดำรินี้ เมื่อสร้างเป็นองค์จริงแล้วจะมีขนาดและสัดส่วนที่งดงามพอดี เมื่อมองจากระดับสายตาคนดูโดยทั่วไป

การจัดการงานสถาปัตยกรรมร่วมสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานข้อแนะนำหลายประการ ซึ่งนำไปสู่แนวคิดในการออกแบบอาคารโครงการหอสมุดดนตรีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ให้มีความกลมกลืนกับอาคารหอสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร ซึ่งอยู่ติดกันในบริเวณหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร และให้คำนึงถึงความประหยัดในด้านการก่อสร้างและบำรุงรักษา เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๙-๒๕๔๐ โครงการนี้เป็นโครงการที่นักดนตรีในวงดนตรี **อส.วันศุกร์** ซึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงก่อตั้งขึ้นได้ร่วมคิดริเริ่มในการที่จะสร้างหอสมุดดนตรีเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสครบรอบปีกาญจนาภิเษกในปี พ.ศ. ๒๕๓๙

อาคารหอสมุดดนตรีเฉลิมพระเกียรติเป็นอาคารสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ ลักษณะอาคารแสดงออกถึงความเรียบง่าย ประหยัดพลังงาน โดยพยายามใช้แสงแดดจากธรรมชาติให้มากที่สุด ทั้งยังคิดถึงระบบการถ่ายเทอากาศที่มีประสิทธิภาพ ฉะนั้นแนวพระราชดำริในการออกแบบอาคารหลังนี้จึงเน้นในเรื่องของความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีความพอเพียงและมีความทันสมัยในแง่ของความคิดในเรื่องของการประหยัดพลังงานอีกด้วย

การจัดการงานนาวาสถาปัตย์ โครงการสร้างเรือตรวจการณ์ใกล้ฝั่ง ต.๙๙๑ ของกองทัพเรือ ซึ่งสร้างแล้วเสร็จเป็นลำแรกในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๐ เรือตรวจการณ์ดังกล่าวเป็นเรือที่กองทัพเรือ โดยกรมอู่ทหารเรือได้สร้างขึ้น และเป็นการสร้างเรือรบที่ยึดถือแนวพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรที่พระราชวังสวนจิตรลดา ในวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ตอนหนึ่งความว่า

“...แม้จะเป็นกองทัพก็ต้องพอเพียง...”

ดังนั้น กองทัพเรือจึงได้สนองพระราชดำริ โดยได้จัดสร้างเรือรบที่มีขนาด “**พอประมาณ**” เหมาะสมกับจุดประสงค์ของงานในการตรวจการณ์ชายฝั่ง ทั้งยังเป็นการสร้างเรือที่สามารถ “**พึ่งพาตนเองได้**” ไม่ต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการว่าจ้างอู่ต่อเรือในต่างประเทศ โดยกองทัพเรือได้มอบหมายให้กรมอู่ทหารเรือเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดสร้าง และวิศวกรผู้ออกแบบ ตลอดจนช่างฝีมือสาขาต่างๆ นั้นล้วนเป็นนายทหารและกำลังพลของกรมอู่ทหารเรือทั้งสิ้น

การอนุรักษ์สถาปัตยกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสนพระราชหฤทัยและให้ความสำคัญการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นโบราณสถานและอาคารร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ ทรงให้ความสำคัญทั้งการอนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมและการพัฒนาเพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์แก่กาลสมัย โดยการอนุรักษ์พระพุทธรัตนสถานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗–๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้รักษารูปแบบศิลปกรรมภายนอกอาคาร และการตกแต่งภายในอาคารให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกับประวัติความเป็นมาและความสำคัญของตัวอาคาร เนื่องจากพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานเป็นอาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังนั้นในปี พ.ศ.๒๕๓๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มีพระราชปรารภให้แก้ไขภาพจิตรกรรมฝาผนังจำนวน ๘ ภาพ ที่ผนังระหว่างช่องพระบัญชรทั้ง ๘ ผนัง ซึ่งเป็นภาพที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยที่ทรงมีพระราชดำริให้แก้ไขภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกับภาพตอนบน ซึ่งเขียนขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการรักษาศิลปกรรมโบราณเอาไว้ ขณะเดียวกันก็ยังเป็นการรักษาคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ของตัวอาคารไว้อีกด้วย

แนวพระราชดำริและแนวปฏิบัติ เรื่องการจัดการดนตรีไทยและดนตรีสากล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเห็นความสำคัญของดนตรีทั้งสากลและไทยเดิมเท่าเทียมกัน ดังได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่คณะกรรมการประกวดแผ่นเสียงทองคำ ศิลปิน นักแสดง นักวิชาการ และคณะกรรมการจัดงานประกวดภาพยนตร์ ณ ศาลาดุสิตาลัย พระราชวังดุสิต เมื่อวันพุธที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ความตอนหนึ่งว่า

"...ศิลปะ การดนตรี การเพลง การแสดงนั้น เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับบุคคลทุกคนจะเป็นในประเทศไทยหรือต่างประเทศที่ไหนก็ตาม ก็ถือว่าดนตรีคือการแสดง ถือว่าเพลงเป็นส่วนสำคัญ เพราะเป็นการแสดงออกมาซึ่งจิตใจที่มีอยู่ในตัว..."

ดังนั้น เมื่อทรงได้รับลิขสิทธิ์หนังสือหลักวิชาการดนตรีจากพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยกร) ก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐ ทรงโปรดเกล้าฯให้จัดพิมพ์ออกจำหน่าย นำผลกำไรส่วนหนึ่งพระราชทานให้จัดพิมพ์โน้ตเพลงพระราชนิพนธ์เป็นกระดาษแข็งคู่ คละเพลง ต่อมาได้นำมารวมเป็นเล่ม

นอกจากนั้นด้วยทรงเห็นว่า วิชาการดนตรีไทยเป็นมรดกภูมิปัญญาและทรัพยากรวัฒนธรรมที่สืบทอดในลักษณะเป็นความทรงจำและความรู้แฝงเร้นในตัวคนมาหลายชั่วคนแล้ว เพื่อรักษาศิลปะสำคัญของชาติและเผยแพร่ให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ให้กรมศิลปากรจัดทำบันทึกดนตรีไทยเดิมเป็นโน้ตสากลเพื่อฝึกหัดได้สะดวกยิ่งขึ้นพร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์ให้จัดพิมพ์เผยแพร่ในราคาย่อมเยา ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ ทำให้การเรียนดนตรีไทยแพร่หลายมากยิ่งขึ้นดังปรากฏในปัจจุบัน

ในส่วนของดนตรีสากล นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จะทรงมีพระอัจฉริยภาพทางการดนตรีและการประพันธ์เพลงแล้ว พระองค์ยังส่งเสริมและสนับสนุนการฟื้นฟูดุริยางค์สากลให้มีบทบาทสำคัญในระบบวัฒนธรรมของประเทศไทยเป็นลำดับสืบมาอีกด้วย

แนวพระราชดำริเรื่อง การจัดการกระบวนเรือพระราชพิธีและการเห่เรือ

ในการจัดกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและการเห่เรือพระราชพิธีเพื่อประกอบพระราชพิธีในการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคซึ่งในปัจจุบันมีเพียงประเทศไทยเพียงประเทศเดียวที่ยังคงมีการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทนี้ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯเสด็จนิวัติพระนครใหม่ๆได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้เห่เรือต้นเสียงสามารถใช้เครื่องขยายเสียงเพื่อให้เสียงดังพอที่ฝีพายทั้งขบวนเรือที่ประกอบด้วยเรือหลายลำได้ยินทั่วกัน รวมทั้งให้ประชานที่มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและชมกระบวนเรือบนสองฝั่งได้ยินเสียงเห่เรือชัดเจนด้วย ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติที่คำนึงถึงความเหมาะสมแก่ยุคสมัย และเป็นการสร้างโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าถึงอรรถรสทางวรรณกรรมที่เป็นสาระสำคัญของพระราชพิธีด้วย ทำให้พระราชพิธีดังกล่าวเป็นที่สนใจและเข้าใจอย่างแท้จริงในหมู่ประชาชนชาวไทย และชาวต่างชาติที่ได้ชมกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

การคิดค้นทดลอง และปฏิบัติ การจัดการระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต (Living Museum)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงใช้แนวคิดพิพิธภัณฑ์**ในการจัดการให้เกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ที่ดีและยั่งยืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ** (ทรัพยากรธรรมชาติ) ทั้งน้ำ ดิน ป่าไม้ อากาศ สัตว์ พืช ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในทางวัฒนธรรม โดยทรงดำเนินการพัฒนาพื้นที่เสื่อมโทรมให้สามารถใช้ประโยชน์ทางการเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสำหรับประชาชนในแต่ละภูมินิเวศ

ต่างๆในความหมายและรูปแบบที่ทรงเรียกว่า “**พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต**” หรือ “**พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต**” (living museum)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงศึกษาวิจัยและพัฒนาแบบแผนการจัดการระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์ (ศนไทย) กับธรรมชาติกายภาพ (ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ สัตว์ พืช สรรพสิ่ง สรรพสารในระบบนิเวศต่างๆ) ที่แต่เดิมเป็นไปในลักษณะเอาเปรียบ เบียดขับ ทำล้ายล้างกัน จนเกิดปัญหาวิกฤติทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ น้ำเสีย ดินเสื่อมคุณภาพ ป่าไม้ถูกทำลาย ป่าชายเลนเสื่อมโทรมจนใช้ประโยชน์ไม่ได้ **ด้วยการจัดการโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** โดยมีพระราชประสงค์ให้ศูนย์ฯดังกล่าวเป็นแหล่งทดลอง ค้นคว้า ศึกษาด้านการพัฒนาการเกษตร การจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานของราษฎร พสกนิกรสามารถเข้าไปเรียนรู้ทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของการพัฒนามิติต่างๆที่ดำเนินการในรูปแบบสรรพวิทยาการ ซึ่งในปัจจุบันมีศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เป็นเสมือน “**พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต**” ดำเนินการเป็นแบบอย่างกระจายอยู่ในส่วนภูมิภาคทั่วประเทศจำนวน ๖ แห่ง ประกอบด้วย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส และมีอยู่ที่ใจกลางกรุงเทพมหานครอีกแห่งหนึ่ง คือ ที่สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต

ตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีแห่งการครองราชย์ (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๕๙) พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงใช้ “**การจัดการให้เกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ระหว่างศนไทยกับธรรมชาติในประเทศไทย**” เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชนท้องถิ่นในการแก้ปัญหาความยากจน ส่งผลให้ราษฎรสามารถทำการเกษตรเลี้ยงตัวและครอบครัวได้อย่างมีความสุข และส่งผลให้สังคมไทยโดยรวมมีความสงบสุขร่มเย็นมากยิ่งขึ้น ถือได้ว่าเป็นการจัดการทางวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จอย่างงดงาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯทรงแนะนำให้ดำเนินกิจการศูนย์ศึกษาการพัฒนาที่เรียกว่า “**พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต**” โดยใช้ทั้ง **ผลสำเร็จ** และ **ความล้มเหลว** ในการดำเนินงานของแต่ละศูนย์ฯเป็น “**ครู**” เป็น “**ตำรา**” และเป็น “**ตัวอย่าง**” ในการเรียนรู้ของราษฎร นักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา ให้เห็นทั้งส่วนที่ “**ทำได้แล้ว**” และส่วนที่ “**ยังทำไม่ได้**” และให้ได้รู้ถึงเหตุปัจจัยว่าทำอย่างไรจึงมีความสำเร็จ และทำไมบางเรื่องทำแล้วยังล้มเหลวไม่สำเร็จสักที เพื่อที่ว่าผู้เรียนรู้ดูงานจักได้นำไปพิจารณาปรับปรุงใช้แก้ปัญหาของตนเองได้อย่างเหมาะสมแก่สภาพ ไม่ใช่มุ่งลอกเลียนแบบจากสิ่งที่พบเห็นทั้งหมดเอาไปใช้โดยขาดการไตร่ตรอง

หัวใจของการเรียนรู้ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริแต่ละแห่งมีร่วมกัน คือ **กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง** จนแน่ใจในความสำเร็จแล้วค่อยๆพัฒนาไปเป็นตำราหรือแนวคิดทฤษฎีเพื่อสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในที่อื่นๆได้ และเป็นการดำเนินงานวิจัยเชิงพัฒนาที่ต่อเนื่องเป็นกระบวนการไปเรื่อยๆไม่หยุดนิ่งหรือสิ้นสุดเหมือนกิจกรรมการพัฒนาในลักษณะโครงการที่ดำเนินการกันอยู่โดยทั่วไป การดำเนินงานพัฒนาและจัดการให้เกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของศูนย์ฯต่างๆจึงไม่ต้องเริ่มนับหนึ่งหรือต้องเริ่มตั้งต้นใหม่อยู่บ่อยๆ หากแต่สามารถต่อยอดการศึกษาค้นคว้าวิจัย

และการพัฒนาออกไปมากยิ่งขึ้นตลอดเวลา ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปในลักษณะสั่งสมพอกพูนจนกลายเป็น **ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)** ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ทางการพัฒนาและแก้ไขปัญหาในมิติอื่นๆได้อีกมากมาย

ผลสัมฤทธิ์ทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงวัฒนธรรมของศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั้ง ๖ แห่ง รวมทั้งโครงการอันเนื่องมากจากพระราชดำริที่เกี่ยวข้องอีกมากกว่า ๓,๐๐๐ โครงการ ในห้วงเวลาเจ็ดทศวรรษที่ผ่านมาได้ช่วยแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติกายภาพ (ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)ให้ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ช่วยแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยในการดำรงชีพได้ สามารถแก้ปัญหาสุขภาพอนามัย ลดปัญหาการบุกรุกทำลายป่า ลดปัญหาการอพยพย้ายถิ่นเข้าเมือง และประการสำคัญช่วยให้คนไทยเห็นความสำคัญของการจัดการระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติกายภาพด้วยวิธีที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีหรือเครื่องจักรกลที่มีราคาแพง ก่อให้เกิดภูมิปัญญาการพึ่งตนเองในการจัดการแก้ปัญหาทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับภูมิสังคมของประเทศไทยได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงองค์ความรู้จากภายนอกประเทศ ซึ่งเป็นผลได้อันสำคัญยิ่ง

❖ พระผ่านหกสิบสามปี พระแผ่บารมี
พระครองแผ่นดินโดยธรรม
❖ พระหวังประโยชน์สุขนำ พระเมตตาประจำ
พระย้ำมหาชนชาวสยาม
❖ พระราชทานทุกเขตนิคมคาม พระทรงนิยาม
พระราชดำรินานัปการ
❖ พระอัจฉริยภาพไพศาล พระปรีชาญาณ
พระทรงจัดการทรัพยากร
❖ พระบรมราโชวาทอติศร พระโปรดอาทร
พระสอนวัฒนธรรมสัมพันธ์
❖ พระตรัสไมตรีมุ่งบำรุงกัน พระเน้นพิพิธภัณฑ์
พระมั่นธรรมชาติที่มีชีวิต
❖ พระเตือนอยู่อย่างกัลยาณมิตร พระสาธกเศรษฐกิจ
พระพจน์พอเพียงพึ่งพา
❖ พระเกี่ยรติคุณยิ่งใหญ่พัฒนา พระกรณียกิจจา
พระราชทานพสกสุขทวี
❖ ศิลปากรก้มเกล้าอัญชลี ถวายศิลปศาสตรดุษฎี
บัณฑิตกิตติมศักดิ์เทิดพระเกี่ยรติเทอญ.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประพันธ์โดย รองศาสตราจารย์นันทา ขุนภักดี

ทรงรับเป็นศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม) แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ฯ ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็น **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาและเอกอัครศิลปิน** ได้รับการทูลเกล้าถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยและในต่างประเทศจำนวนมากกว่า ๒๐๐ สาขาวิชา และหนึ่งในปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ที่สภามหาวิทยาลัยศิลปากรขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย คือ **ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พช.ด.)** ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษา ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๑ เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๖ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ โดยมีคำประกาศราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติคุณด้านวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถือได้ว่าเป็นเสมือนบทสรุปของบทความนี้ ดังต่อไปนี้

ตลอดระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ ได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่พสกนิกรและความมั่นคงของประเทศไทยสืบมา ในด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ได้ทรงพระราชอุตสาหะ คิดค้น ทดลองปฏิบัติ สร้างแบบแผน วิธีการ กระบวนการจัดการ และพระราชทานแนวพระราชดำรินานัปการที่แสดงถึงพระปรีชาอันสูงส่งทางด้านนี้ ในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการพึ่งพิงสัมพันธ์กันที่ว่า วัฒนธรรมเป็นกระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้ดำรงอยู่ในสภาวะที่สมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอยู่เสมอ

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง นับเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณูปการอย่างแพร่หลาย และเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนาประเทศไทยและภูมิภาคอื่นๆของโลกให้เป็นไปอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรมแห่งความพอเพียงและต้องตามวิกฤตที่โลกกำลังประสบอยู่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติกายภาพในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง และพึ่งพิงอิงอาศัยกันอย่างกัลยาณมิตรตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง สร้างความสุขทั้งแก่ตนเอง คนอื่น สรรพชีวิต และสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

ความตอนหนึ่งของพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่ผู้บริหารกระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ ที่ว่า "การก่อสร้างอาคารสมัยนี้คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ถ้าเราขาดสุโขทัย อยุธยาและกรุงเทพฯแล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย" ได้รับการน้อมนำไปใช้เป็นทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี พิพิธภัณฑสถาน การอนุรักษ์ และพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมจนก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศไทยเป็นลำดับสืบมา

ด้วยพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ในการพัฒนาและสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นประโยชน์อย่างไพศาลแก่พสกนิกรและ

ประเทศไทยดังพรรณนามาแล้วนั้น ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ สภามหาวิทยาลัยศิลปากร ในคราวประชุมครั้งที่ ๕/๒๕๕๒ เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๕๒ จึงมีมติเอกฉันท์ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติคุณให้ปรากฏและเป็นสวัสดิมงคลแก่มหาวิทยาลัยศิลปากรสืบไป.

เอกสารประกอบการเรียบเรียงและอ้างอิง

- กรมศิลปากร (๒๕๕๐). **บ้านเชียง.** กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. หน้า ก-ฏ.
- ชัยอนันต์ สมุทวนิช. (๒๕๔๑) **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด.** กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา.
- ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ. *ในหลวงเสด็จทอดพระเนตรหลุมขุดค้นที่บ้านเชียง.* ใน **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๑๖ เล่ม ๑ (พฤษภาคม ๒๕๑๕) หน้า ๔๐-๔๕.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. **พระราชดำรัสในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑**.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๔๓. **ธรรมนูญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (ไม่ระบุปีที่พิมพ์). **ตัวกูของกูฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
- คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (๒๕๕๑). **เอกสารนำเสนอเพื่อการพิจารณาการเสนอชื่อผู้สมควรได้รับการพิจารณาให้ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์(สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๑ (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช)**. เสนอต่อสภามหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๙) *พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชผู้ทรงเป็นพัฒน มหาราชา.* ใน **วารสารสถาบันพระปกเกล้า** ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙) น. ๓๑-๕๐
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๐) *แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในงานโบราณคดีชุมชน.* ใน **ดำรงวิชาการ** (วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร) ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๐) น.๗๔-๘๖.

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

วัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีเป้าหมายปลายสุดอยู่ที่การธำรงสภาวะที่มนุษย์ ธรรมชาติกายภาพและสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ทั้งหมดทั้งปวงสามารถอยู่รอดด้วยการอยู่ร่วมกันตามกฎธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน วิธีการที่ดีที่สุดที่บรมศาสดาของทุกศาสนาแนะนำให้ปฏิบัติก็คือ การไม่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ส่วนรวม การคิดดีและทำดีมีเมตตาไมตรีต่อมนุษย์คนอื่นๆ ต่อสัตว์อื่นๆ ต่อสิ่งอื่นๆ ไม่เบียดเบียน ไม่เอาเปรียบด้วยอุบายต่างๆเพราะตระหนักดีว่าทั้งคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น ทั้งหมดทั้งปวงนั้นล้วนเกี่ยวข้องเป็นหนึ่งเดียวกับตัวเราทั้งสิ้น หากเบียดเบียน ทำร้าย ทำลายคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นก็เท่ากับเบียดเบียน ทำร้าย ทำลายตนเอง

วิธีการทางวัฒนธรรม ชุมชน ชาติพันธุ์ และสังคม ที่ดีที่สุดและเหมาะสมแก่ทุกบริบท ทุกกาละ ทุกเทศะ ก็คือ **การปฏิบัติต่อกันด้วยเมตตาไมตรีอย่างกัลยาณมิตร ในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย บนฐานความรู้ ความศรัทธาในกฎธรรมชาติที่ว่าสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวกันและพึ่งพิงสัมพันธ์กันเสมอ**

เมื่อวัฒนธรรมถูกสร้างสรรค์ให้เป็นวิถีทางไปสู่ความอยู่รอดอย่างสันติสุขและมีความสามารถในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับสรรพสิ่งอื่นๆในธรรมชาติอย่างสันติภาพ **วัฒนธรรมจึงเป็นองค์รวมของกระบวนการพัฒนาและจัดการระบบความสัมพันธ์อย่างบูรณาการให้ส่วนที่เป็นหนึ่ง ส่วนที่เป็นตน หรือส่วนของปัจเจก (one/unity/individual) เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกับส่วนที่หลากหลายจนกลายเป็นส่วนรวม (all/diversity/social)ได้อย่างยั่งยืน**

วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม คุณธรรม จริยธรรม ในชั้นต้นเป็นเรื่องของปัจเจกชนที่มีปัญญารู้แจ้งถึงความจริงในกฎของธรรมชาติที่ว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน แยกจากกันมิได้ มนุษย์ไม่สามารถอยู่ศนเดียวหรือพวกเดียวได้ ต้องอยู่ร่วมกับมนุษย์ผู้อื่น สัตว์อื่นและสิ่งอื่นๆอีกมากมายที่ต่างก็ปรารถนาใน **ประโยชน์สุข** ด้วยกันทั้งสิ้น

เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายแล้วเราจะพบว่าทั้งวัฒนธรรม ชุมชน สังคม และชาติพันธุ์ต่างก็มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ให้ความสำคัญใน **เรื่องของความเป็นส่วนรวม (common) มากกว่าความเป็นส่วนตน (private) มีความมุ่งหมายขั้นสูงในเรื่องการสร้างประโยชน์สุข (absolute happiness) ที่ได้จากการปฏิบัติภาวนาโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุ มากกว่าความสุข (happiness) ที่เกิดจากการเสพบริโภควัตถุ ที่เป็นเพียงเป้าหมายขั้นต่ำ** ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการมีส่วนร่วมกระทำให้บรรลุเป้าหมายขั้นสูงได้

ความรู้แจ้งในความจริงแท้ดังกล่าวช่วยให้ปัจเจกชนสามารถคิดและปฏิบัติในทางที่เป็นคุณต่อคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่นอกตัวได้เหมือนกับที่คิดและปฏิบัติต่อตนเอง มีความรู้ความสามารถที่จะตระหนักและให้ความสำคัญต่อความเป็น **เรา : We** และ **ของเรา : Ours** มากกว่ายึดมั่นถือมั่นอยู่ที่ความเป็น

ฉัน(กู) : I และ **ของฉัน(ของกู) : Mine** สามารถที่จะเป็นผู้ **ให้ : To Give** แก่ศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น มากกว่าการเป็นผู้ **รับ : To Gain** จากศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นแต่ถ่ายเดียว ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งผลในการทำลายความเห็นแก่ตัว สร้างความเป็นส่วนรวม พัฒนาให้เกิดสภาวะที่เรียกว่าชุมชนและสังคมไปพร้อมๆกัน แล้วแต่ว่าใครจะเรียกสภาวะดีๆนั้นว่าอะไร แต่ที่แน่นอนก็คือ เป็นสภาวะที่ปราศจากทุกข์ ไม่ร้อนรนทรมานเพราะโลภ ไม่ทุรนทุรายเพราะโกรธเกลียดและก็ไม่อับเฉาเมื่อมืดมน งงงวยละล้าละลังเพราะความหลงไม่รู้ทิศรู้ทางที่ควรจะไป เป็นสภาวะที่มีแต่ประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ทั้ง **ตนเอง** และ **ส่วนรวม**

เรื่องของ **วัฒนธรรม** ในความเข้าใจของข้าพเจ้ามีสาระสำคัญโดยสรุปได้ ดังนี้

(๑) วัฒนธรรม ชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ล้วนเป็นเรื่องของ **ส่วนรวม : common** เป็นเรื่องของ **เรา หลาย พหุชน มหาชน** ที่เกิดจากสัมพันธภาพเชิงสร้างสรรค์ระหว่าง **ฉัน กู** และ**ปัจเจกชน** ทั้งหมดทั้งมวลจำนวนมาก

(๒) วิธีปฏิบัติที่จะสร้างสรรค์ให้เกิด **ส่วนรวม** ได้ คือ **การมีส่วนร่วม : participation**

(๓) วิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่**การมีส่วนร่วม** และสร้างสรรค์ให้เกิด **ส่วนรวม** ได้ ก็ต้องลด **ตนเอง กู : selfness** และ **ส่วนตน ของกู : selfishness** ลงให้เหลือน้อยที่สุดในขั้นต่ำ และทำไมให้เหลือตน(กู)อยู่เลย ไม่มีของตน(ของกู)อยู่เลยในขั้นสูง

(๔) วิธีทำให้เหลือ **ตนเอง กู** น้อยที่สุด หรือ **ไม่เหลือตนเองอยู่เลย** ทำได้โดยการ **ให้** และ **การยอมรับในการมีอยู่** ของศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายอย่างเป็นกัลยาณมิตร

(๕) **หัวใจของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง** คือ การมีตัวกู มีของกูให้น้อยที่สุดหรือไม่ต้องมีทั้งสองสิ่งนั้นอยู่เลยแม้แต่น้อย ซึ่งอาจจะทำได้ยาก แต่ทำได้แล้วจะรู้ว่า “**ดี**” อย่างหาที่เปรียบไม่ได้

(๖) การพัฒนาวัฒนธรรม ชุมชน สังคม ภูมิสังคม และชาติพันธุ์ที่แท้จริง ต้องเป็นการทำความเจริญที่ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ และความเจริญที่ถูกต้องก็คือการทำลายความเห็นแก่ตัวให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

มรดก คือ บารมี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงระบุความหมายของคำว่า **มรดก** ไว้ มีความตอนหนึ่งในพระราชดำรัสที่พระราชทานในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ว่า **มรดก** คือ **บารมี ที่สั่งสมมาตั้งแต่โบราณกาล เป็นปัจจัยพื้นฐานที่เป็นหลักประกันสำหรับอนาคตที่มั่นคงแน่นอน**

ในภาษาอังกฤษ มีคำนามที่มีความหมายว่า **มรดก** หรือ **สิ่งที่ตกทอดมาจากชนรุ่นก่อนหรือบรรพชน** หลายคำด้วยกัน เช่น legacy ; inheritance ; heritage ; relate และ patrimony

ศาสตราจารย์กาญจนา นาคสกุล ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา อธิบายคำว่า **มรดก** (มอ-ระ-ดก) แปลว่า *ซึ่งเกี่ยวกับผู้ตาย* เดิมใช้คำว่า ทรัพย์มรดก หมายถึงทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายทิ้งไว้ให้แก่ผู้เป็นลูกหลาน ภรรยา สามี ผู้ใกล้ชิด หรือผู้ที่ผู้ตายต้องการให้ได้รับทรัพย์สมบัตินั้นๆ ปัจจุบันมีผู้ใช้คำว่า **มรดก** ในความหมายที่กว้างขึ้น หมายถึง ***สิ่งที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้ และตกทอดมาถึงชนรุ่นหลัง*** ซึ่งเป็นความหมายเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าใช้ในหนังสือเล่มนี้

ในประเทศสหรัฐอเมริกานิยมใช้คำว่า **cultural resources** แปลเป็นภาษาไทยว่า **ทรัพยากรวัฒนธรรม** ในความหมายเดียวกับคำว่า **มรดกทางโบราณคดี** หรือ **archaeological heritage** ที่นิยมใช้ในประเทศอังกฤษ ซึ่งความหมายดังกล่าวครอบคลุมเฉพาะวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และความหมายของสิ่งต่างๆดังกล่าวที่เกี่ยวข้องกับอดีต ประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือในทางโบราณคดีเท่านั้น

อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ พ.ศ.๒๕๑๕ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage ๑๙๗๒) มาตรา ๑ กำหนดนิยามของคำว่า **Cultural Heritage : มรดกทางวัฒนธรรม** ว่าหมายถึง อนุสรณ์สถาน (monuments) กลุ่มของอาคารสิ่งก่อสร้าง (groups of buildings) และแหล่ง (sites)

monuments : architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are outstanding universal value from the point of view of history, art and science ;

อนุสรณ์สถาน ได้แก่ ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานทางประติมากรรม และจิตรกรรม ส่วนประกอบหรือโครงสร้างของแหล่งโบราณคดี จารึก ถ้ำที่อยู่อาศัย รวมถึงร่องรอยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับสถานที่และวัตถุต่างๆข้างต้น ซึ่งมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ โดดเด่นในระดับสากล

groups of buildings : groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are outstanding universal value from the point of view of history, art and science ;

กลุ่มของอาคาร สิ่งก่อสร้าง ซึ่งได้แก่ กลุ่มของอาคารสิ่งก่อสร้างที่แยกจากกันหรือเชื่อมต่อกัน ซึ่งโดยลักษณะแบบแผนทางสถาปัตยกรรมมีความสอดคล้องกลมกลืนกัน หรือ โดยคุณลักษณะของภูมิประเทศที่ตั้ง มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ โดดเด่นในระดับสากล

sites : works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view.

แหล่ง ซึ่งได้แก่ ประดิษฐกรรมที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ หรือผลงานที่ผสมผสานระหว่างธรรมชาติกับการสร้างสรรค์ของมนุษย์ และพื้นที่ที่หมายรวมถึงแหล่งโบราณคดีที่มีคุณค่าโดดเด่นในระดับสากลทางด้านประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติวงศ์วิทยา หรือมานุษยวิทยา

ศาสตราจารย์พิเศษ พิสิฐ เจริญวงศ์ (๒๔๘๔-) ผู้ทรงคุณวุฒิทางโบราณคดีและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม อดีตผู้อำนวยการศูนย์ภูมิภาคโบราณคดีและวิจิตรศิลป์แห่งองค์การรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SPAFA) ปัจจุบันเป็นประธานคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์โบราณคดีสากล ราชบัณฑิตยสภา อธิบายว่า **ทรัพยากรวัฒนธรรม** (cultural resources) นั้น มีทั้ง**ของเก่าจากอดีต** เป็น **มรดก** (heritages) ที่ตกทอดมาถึงคนรุ่นเราและมี **ของใหม่** (creations) ที่เราสร้างขึ้น และระบุว่า **ทรัพยากรวัฒนธรรม** หมายถึง องค์ประกอบของวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) ในรูปของวัตถุ (objects) สิ่งก่อสร้าง (structures) สถานที่/แหล่ง (sites) ภูมิทัศน์ (landscapes) วัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (living culture) และวัฒนธรรมที่แสดงออก (expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยระบุว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็น**องค์อินทรีย์** หรือ**หน่วยชีวิต** (organism) ที่สามารถวิวัฒน์ (evolving) ไปได้เรื่อยๆ

ในขณะที่ **โธมัส เอฟ คิง** (Thomas F.King, ๒๐๐๐) ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายทรัพยากร วัฒนธรรมชาวอเมริกันระบุว่า **ทรัพยากรวัฒนธรรม** (cultural resources) หมายถึง สิ่งต่อไปนี้

๑. ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ (historic properties)
๒. โบราณวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ (artifacts)
๓. เอกสารโบราณ (documents/archives)
๔. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (physical environment related to culture) ได้แก่ สถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงามและเป็นสัญลักษณ์แสดงนัยแห่งอดีต (aesthetic/ associative places) รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (built environment)
๕. ทรัพยากรวัฒนธรรมอวัตถุหรือทรัพยากรเชิงนาม (non-physical resources) ได้แก่
- แบบแผนวิถีการดำรงชีวิต (ways of life)
- มาตรฐานของพฤติกรรมการอยู่ร่วมกัน (standard of practices)
- ขนบธรรมเนียม/วิถีประชา (norms) ค่านิยม (values) ความเชื่อ (beliefs) ศาสนา (religions)
- แบบแผนปฏิสัมพันธ์ในสังคม (pattern of social interaction)
- รูปแบบสถาบัน/องค์กร (organizations)

เมื่อพิจารณานิยามในอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ ค.ศ. ๑๙๗๒ และคำอธิบายของผู้ทรงคุณวุฒิข้างต้นแล้วจะเห็นว่าความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรมมิได้จำกัดแต่เพียงทรัพยากรที่เป็นวัตถุหรือ ทรัพยากรที่เป็นของเก่าของโบราณสืบทอดมาจากอดีตที่เรียกว่า **มรดกวัฒนธรรมทางวัตถุหรือเชิงรูปหรือมรดกวัฒนธรรมวัตถุ** (material cultural heritage) ที่หมดหน้าที่หรือไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์ตามความมุ่งหมายดั้งเดิมแล้วอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมถึง **มรดกวัฒนธรรมในมิติที่เป็นนามธรรม วัฒนธรรมอวัตถุ วัฒนธรรมเชิงนาม** และ**วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ** (non-material cultural heritage and spiritual cultural heritage) และทรัพยากรวัฒนธรรมที่ยังมีบทบาทและหน้าที่อยู่ในสังคมปัจจุบัน (vital cultural resource) อีกด้วย

ความหมายของมรดกวัฒนธรรม

มรดกวัฒนธรรม (cultural heritages) หมายถึง องค์ประกอบทั้งหมดในระบบวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นของเก่าตกทอดมาจากอดีตก และที่เป็นวัฒนธรรมร่วมสมัย ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ และวัฒนธรรมที่เป็นอวัตถุ เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบ แบบแผนเพื่อการปฏิบัติ จินตนภาพ ความรู้สึกนึกคิด ศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมสุนทรีย์ การแสดงออกที่ไม่สามารถจับต้องสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์เราเห็นคุณค่าว่าสามารถนำมาจัดการและพัฒนาให้เกิดประโยชน์สุขแก่มนุษย์ สรรพชีวิต และสรรพสิ่งอื่นๆได้

ประเภทของมรดกวัฒนธรรม

มรดกวัฒนธรรม ประกอบด้วยทั้งสิ่งที่เป็น**มรดกตกทอดมาจากอดีต (heritage ; legacy)** และ**สิ่งที่สร้างสรรค์พัฒนาขึ้นใหม่ (creations/vital cultural resources)** เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนและสังคมให้เกิดความเจริญอย่างถูกต้องตามกฎธรรมชาติ

ในชุมชน ชาติพันธุ์ และสังคมทั่วไปมีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหลักๆทั้งชนิดที่เป็นมรดก และทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นใหม่ สามารถพบเห็นและศึกษาได้ในปัจจุบัน ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย

(๑) **มรดกทางโบราณคดี** (archaeological heritage/resources)
(๒) **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** (homegrown/indigenous/local wisdom)
(๓) **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ **วัฒนธรรมสุนทรีย์** (aesthetic culture)
(๔) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรม** หรือ **ภูมิวัฒนธรรม** (cultural landscape/terrain)

มรดกวัฒนธรรมทั้งสี่หมวดใหญ่ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับระบบย่อยของวัฒนธรรมระบบใดระบบหนึ่งหรือหลายระบบ เห็นได้เป็นรูปธรรมในแขนงอาชีพตามความชำนาญของผู้คนในสังคมและชุมชนต่างๆ ทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การเกษตร การอุตสาหกรรม การทหารและการป้องกันประเทศ การศึกษา การศาสนา การชลประทาน การแพทย์และสาธารณสุข การสื่อสาร การคมนาคมขนส่ง การพาณิชย์นาวี การก่อสร้างการต่อเรือ การสร้างงานศิลปะ การก่อสร้าง การแสดงและ

บันเทิง กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยว การเสริมสวย การโรงแรม ภัตตาคาร กิจการสวนสนุก การพิพิธภัณฑ์ กิจกรรมสมาคม ชมรม การสหกรณ์ การพัฒนาชุมชนมิติต่างๆ ฯลฯ ซึ่งในบางสังคม บางชุมชนอาจจะมีแขนงอาชีพและความเชี่ยวชาญเฉพาะไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะในสังคมกสิกรและ หัตถกรในชนบทหรือในสังคมชาติพันธุ์และชนเผ่าที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวจากสังคมอื่น

ในสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม และสังคมที่พัฒนาแบบสมัยใหม่มักมีแขนงอาชีพแบ่งย่อยแยกออกไปตามความเชี่ยวชาญเฉพาะทางมากมายและซับซ้อน ในแต่ละแขนงอาชีพก็มักสร้างสรรค์ทั้งความรู้ทางวิชาการและวัตถุทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าเทคโนโลยีหรือเทคนิควิทยาการขึ้นมาใช้ประโยชน์กันมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาสองสามร้อยปีที่ผ่านมาสังคมและชุมชนต่างๆส่วนใหญ่ในโลกมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการแพร่กระจายของแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยโดยใช้อุตสาหกรรมเป็นเครื่องมือ และก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมอย่างเข้มข้น ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงสถานะขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมประเภทต่างๆจากความเป็น**วัฒนธรรมร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ (creations)** ไปสู่สถานะของ**มรดกทางโบราณคดี (archaeological heritage)** ทำให้สิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัตถุ เทคโนโลยี ภูมิปัญญาความรู้ ความเชื่อ แบบแผนและวิถีปฏิบัติต่างๆเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจนเกิดลักษณะอาการที่เรียกว่า **ตกรุ่น** หรือ **ล้าสมัย** (out of date) ให้เห็นได้หลายสิบครั้งในช่วงชีวิตของคนๆหนึ่ง

ในระบบกาลเวลาของโลกและวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เราแบ่งห้วงไว้กว้างๆและหยาบๆว่ามี **อดีต ปัจจุบัน อนาคต** ซึ่งหากพิจารณาให้ถี่ถ้วนเราจะพบว่าห้วงเวลาที่ยาวนานและมีปรากฏการณ์ทาง

วัฒนธรรมในมิติต่างๆของมนุษย์เกิดขึ้นมากมายซ้ำแล้วซ้ำเล่า คือ **อดีต** ที่สามารถพิสูจน์ได้ในทางวิทยาศาสตร์ว่าเคยมีมนุษย์ได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมไว้ในสถานที่และระบบนิเวศต่างๆตั้งแต่เมื่อหลายแสนปีมาแล้วและส่งผลสืบเนื่องมาจนกระทั่ง ณ เวลานี้ ในขณะที่สถานะของเวลาที่เราเรียกว่า **ปัจจุบัน** นั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าเป็นห้วงเวลาที่สั้นมากจนแทบตรวจวัดไม่ได้ว่าความเป็นปัจจุบันที่แท้จริงนั้นอยู่ ณ จุดใด มรดกวัฒนธรรมที่เป็นปัจจุบันแท้ที่จริงแล้วอาจจะมีอยู่ไม่มากหรือไม่มีเลยด้วยซ้ำไป แต่หากเราประนีประนอมยอมรับว่าความเป็นปัจจุบันอาจจะอยู่ในห้วงเวลาที่สมมติเรียกกันว่า วินาที นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี ทศวรรษ ศตวรรษ สหัสวรรษ หรือหน่วยวัดเวลาอื่นๆ ก็อาจจะจัดให้ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาหนึ่งๆว่าเป็นของสมัยปัจจุบันของห้วงเวลานั้นๆก็ได้ และหากจะเหมาเอาว่า **เวลาปัจจุบัน** หมายถึง ห้วงเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายของคนๆหนึ่งก็น่าจะยอมรับกันได้ ส่วนห้วงเวลาที่เรียกว่า **อนาคต** นั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นห้วงที่น่าจะยังไม่เคยเกิดขึ้นเลยในชีวิตของมนุษย์แต่ละคน เพราะอนาคตกาลเป็นเวลาในจินตนาการทั้งหมด ดังนั้นมรดกวัฒนธรรมจึงไม่มีอยู่ในมิติเวลาที่เรียกว่า **อนาคต** ซึ่งแม้ว่าเราจะมีการวางแผนการที่จะทำอะไรๆในอนาคตไว้เป็นอย่างดี แต่ ณ เวลาที่ได้ลงมือกระทำและกระทำเสร็จสิ้นไปแต่ละคราวก็จะกลายเป็นอดีตไปในทันที อนาคตจึงเป็นสิ่งที่ยังว่างเปล่าอยู่เสมอสำหรับมนุษย์

มรดกวัฒนธรรมมีปรากฏอยู่ในทุกๆท้องถิ่นทุกสถานที่ที่เคยมีคนอาศัยอยู่ในอดีต ในทุกๆสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน และส่วนใหญ่มิได้มีของสมัยใดสมัยหนึ่งเพียงสมัยเดียว หากแต่มีทั้ง **มรดก** (legacy/heritage) ซึ่งเป็นของเก่าเหลือมาจากอดีต และ **ของใหม่ร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์** (creations/vital resources) อยู่ด้วยกัน แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นของเก่าที่ข้าพเจ้ากำหนดเรียกว่า **อดีต** (the pasts) หรือ **มรดก** (heritages) ซึ่งจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆได้ตามคุณลักษณะคุณประโยชน์ในระบบวัฒนธรรมสากล ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในมิติและระบบย่อยต่างๆซึ่งในแต่ละด้านมีทั้งส่วนที่เป็น **วัฒนธรรมเชิงรูป** (tangible culture) หรือ **วัฒนธรรมทางวัตถุ** (material culture) และส่วนที่เป็น **วัฒนธรรมเชิงนาม** (intangible culture) หรือ**วัฒนธรรมอวัตถุ** (non-material culture) อยู่ร่วมกันและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันได้แก่ **มรดกวัฒนธรรมในระบบการศึกษา มรดกวัฒนธรรมในระบบศาสนาและความเชื่อ มรดกวัฒนธรรมในระบบการเมืองการปกครอง มรดกวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ มรดกวัฒนธรรมในระบบการแพทย์และสุขภาพอนามัย มรดกวัฒนธรรมในระบบวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี มรดกวัฒนธรรมในระบบครอบครัวและเครือญาติ มรดกวัฒนธรรมในระบบการสื่อสาร มรดกวัฒนธรรมในระบบการแสดงออก ศิลปะและการพักผ่อนหย่อนใจ มรดกวัฒนธรรมในระบบทหารและการป้องกันดินแดน ฯลฯ** เป็นต้น

มรดกทางโบราณคดี (archaeological heritage) เป็นมรดกวัฒนธรรมเชิงรูปหรือเชิงวัตถุ (tangible/material culture) หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง วัตถุสิ่งของที่เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัย มีคุณค่าทางวิชาการโบราณคดี และเป็นทรัพยากรหรือสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เป็นคุณประโยชน์ต่อการพัฒนา สร้างสรรค์วัฒนธรรม ชุมชน ชาติพันธุ์และสังคมในสมัยปัจจุบัน มรดกทางโบราณคดีโดยทั่วไป ประกอบด้วย **แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน** และ **วัตถุโบราณ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ**

The Archaeological Resources Protection Act of ๑๙๗๙ ของสหรัฐ อเมริกา ซึ่งเป็นแม่แบบกฎหมายในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของประเทศต่างๆทั่วโลก กำหนดนิยามของคำว่า **ทรัพยากรทางโบราณคดี** ไว้ใน มาตรา ๓ ว่า

The term “*archaeological resource*” means any material remains of past human life or activities which are of archaeological interest, as determined under the uniform

regulations promulgated pursuant to this Act. Such regulations containing such determination shall include, but not be limited to : pottery, basketry, bottles, weapons, weapon projectiles, tools, structures or portions of structures, pit houses, rock paintings, rock carvings, intaglios, graves, human skeleton materials, or any portion or piece of any of foregoing items. Non- fossilized and fossilized palaeontological specimens, or any portion or piece thereof, shall not be considered archaeological resources, under the regulations under this paragraph, unless found in an archaeological context. No item shall be treated as an archaeological resource under regulations under this paragraph unless such item is at least ๑๐๐ years of age.

(อ้างจาก http://encarta.mns.com เข้าถึงเมื่อ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔)

ความหมายของ**มรดกทางโบราณคดี**ในกฎหมายของสหรัฐอเมริกาฉบับนี้มีเกณฑ์อายุสิ่งของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง หรือชิ้นส่วนวัตถุ ชิ้นส่วนของสิ่งก่อสร้าง ผลงานการประดิษฐ์ของมนุษย์เฉพาะที่มีอายุ ๑๐๐ ปีขึ้นไป ในขณะที่พระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๔๕) ของประเทศไทยมิได้กำหนดคำและความหมายของ **ทรัพยากรทางโบราณคดี** หรือคำว่า **มรดกวัฒนธรรม** เอาไว้ แต่ให้ความสำคัญกับคำว่า**โบราณสถาน โบราณวัตถุ** และ **ศิลปวัตถุ** และมิได้กำหนดเกณฑ์อายุของทรัพยากรทางโบราณคดีเอาไว้ว่าต้องมีอายุกี่ปี ปัจจุบันกรมศิลปากรกำลังจัดทำ(ร่าง)พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ..... กำหนดอายุของสิ่งที่จะถือว่าเป็นโบราณสถานไว้ใน มาตรา ๔ ***"โบราณสถาน" หมายความว่าอสังหาริมทรัพย์ที่โดยอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์ หรือเกี่ยวกับวัตถุที่พบอยู่ในอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ทางศิลปะ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม หรือโบราณคดี ทั้งนี้เฉพาะที่มีอายุตั้งแต่ ๗๕ ปีขึ้นไป*** แต่ ร่าง พ.ร.บ. นี้ยังไม่ผ่านการลงมติของรัฐสภา

เมื่อประมวลสาระสำคัญจากความหมายที่ปรากฏในกฎหมายแม่แบบในต่างประเทศและในประเทศไทย ประกอบเข้ากับความรู้และประสบการณ์ของข้าพเจ้าทั้งในฐานะนักโบราณคดีชุมชนผู้พัฒนารายวิชาและผู้สอนวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชนที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเคยสอนรายวิชาด้านการวิจัยและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อพ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔ ข้าพเจ้าจึงกำหนดความหมายของ **มรดกทางโบราณคดี** ว่าหมายถึง ***มรดกวัฒนธรรมที่มีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งก่อสร้าง สิ่งของ และวัตถุต่างๆที่แสดงนัยยะของอดีต มีคุณค่าและความสำคัญที่เอื้อให้เกิดสภาวะ องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์*** และในที่นี้ได้กำหนดประเภทและคุณลักษณะของมรดกทางโบราณคดีไว้ ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ **แหล่งโบราณคดี โบราณสถานหรืออนุสรณ์สถาน** และ**วัตถุโบราณหรือโบราณวัตถุ**

แหล่งโบราณคดี

archaeological sites

คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์โบราณคดีสากล ราชบัณฑิตยสภา กำหนดความหมายของ **แหล่งโบราณคดี** ว่าหมายถึง **สถานที่ที่มีกิจกรรมของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นในอดีต แล้วเหลือหลักฐานไว้ให้ศึกษาพฤติกรรมและการดำรงชีวิตของมนุษย์สมัยนั้นๆ**

ในหนังสือนี้ก็กำหนดความหมายไว้คล้ายกัน คือ **แหล่งโบราณคดี** หมายถึง **สถานที่ที่เคยมีคนในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นการถาวร หรือเป็นครั้งเป็นคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีสิ่งก่อสร้างก็ได้ มีคุณค่าทางวิชาการโบราณคดี**

ตัวอย่างพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี เช่น พื้นที่เพาะปลูก คอกสัตว์ เหมืองแร่โบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหิน แหล่งถลุงโลหะ บ่อเกลือและเตาต้มเกลือโบราณ สุสานฝังศพ โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชาม หม้อไห (แหล่งเตาโบราณ) แหล่งผลิตแก้ว ผลิตลูกปัด หลุมดักสัตว์ ถ้ำและเพิงผาที่เป็นที่พักอาศัยหรือประกอบพิธีกรรมวาดภาพและฝังศพ ย่านตลาดเก่าโรงสีข้าว ฯลฯ ซึ่งในบริเวณแหล่งโบราณคดีมักจะพบหลักฐานที่เป็นวัตถุ สิ่ง ประดิษฐ์ของคนสมัยโบราณ เช่น เศษภาชนะดินเผา ลูกปัด เครื่องมือหิน อิฐ กระดูกสัตว์ เปลือกหอย เถ้าถ่าน ชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆอยู่ตามผิวดิน หรือทับถมอยู่ในดินระดับต่างๆ ในบางพื้นที่อาจจะมีกระดูกสัตว์ หรือกระดูกคนที่มีสภาพกลายเป็นหิน หรือฟอสซิล (fossils) ฝังซ่อนอยู่ในชั้นหินตะกอนบางประเภทด้วย หรือในบางพื้นที่อาจจะเป็นเพิงผาที่มีภาพเขียน ภาพวาด หรือภาพแกะสลักที่เป็นงานศิลปะเชิงพิธีกรรมของคนสมัยโบราณปรากฏอยู่ แหล่งโบราณคดีบางประเภทอาจจะจมอยู่ใต้น้ำ เช่น เรือสำเภาโบราณ เรือรบโบราณ เรือสินค้า เรือประมง เรือพาย หรือแหล่งโบราณคดีที่เคยอยู่บนบกแต่ต่อมาน้ำท่วมก็จมอยู่ใต้น้ำ เรียกกันว่า **แหล่งโบราณคดีใต้น้ำ** (underwater archaeological sites) ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในมหาสมุทร ในทะเล ในแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ทะเลสาบธรรมชาติ และในทะเลสาบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำขนาดใหญ่

โบราณสถานหรืออนุสรณ์สถาน

monumental ancient structures

หมายถึง **สิ่งก่อสร้างที่เกิดจากฅนทำขึ้นโดยใช้วัสดุต่างๆทั้งที่คงทนถาวร** เช่น หิน อิฐ ดินเผา ไฟ และวัสดุที่ผุสลายได้ เช่นไม้ไผ่ ไม้จริง ดินเหนียว สถานที่ธรรมชาติประเภทถ้ำและเพิงผาที่ฅนสมัยโบราณได้ดัดแปลงก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม โรงเรือนหรืออาคารที่ประกอบกิจการงานอาชีพ (ปั้นหม้อ ทอผ้า จักสาน หล่อโลหะ ทำลูกปัด ตีเหล็ก ชำแหละสัตว์ โรงสีข้าว ฯลฯ) ที่ประชุม บ่อน้ำ สนามกีฬา อ่างเก็บน้ำ เขื่อน กั้นน้ำ ฝาย ลำเหมือง ถนน คู คลอง สะพาน กำแพงเมือง ป้อมปราการ ท่าเรือ สุสานฝังศพ ป่าช้าเผาศพ สวนป่าสมุนไพร ศาลาท่าน้ำ ศาลาพักร้อน โรงพยาบาล หอดูดาว พะเนียดคล้องช้าง อนุสาวรีย์ โบสถ์ วิหาร หอไตร กุฏิ เจดีย์ พระปรางค์ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า ศาลผีต่างๆ เสาอินทขีล เสาใจบ้าน มัสยิด โบสถ์คริสต์ วัดฮินดู ปราสาทหิน คุก ตะแลงแกง เสาชิงช้าพราหมณ์ อนุสาวรีย์ฯลฯ ที่มีสภาพติดที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๓๕) มาตรา ๔ ระบุว่า ***โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือ***

โดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

วัตถุโบราณ/โบราณวัตถุ

ancient objects

หมายถึง **วัตถุ สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยฝีมือ มมนุษย์ หรือเกิดจากการดัดแปลงจากวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามภูมิปัญญาความรู้ของตนในยุคสมัยต่างๆเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและชุมชน** ทั้งด้านเศรษฐกิจ(การทำมาหากิน) การศึกษา(การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในวาระต่างๆของชีวิตเฉพาะบุคคล (เกิด-เจริญเติบใหญ่-เปลี่ยนวัย-ได้คู่ครอง-หายจากโรค-มีโชคมีเคราะห์-ป่วยไข้ไม่สบาย-ตาย) และพิธีกรรมของกลุ่มคน ชุมชนและสังคม การค้าพาณิชย์ การอุตสาหกรรม หัตถกรรม การเดินทาง การขนส่งและการโทรคมสื่อสาร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การขุดแร่ ถลุงโลหะ หล่อเครื่องมือ ทำเครื่องประดับ ตีเหล็กทำมีดพร้าอาวุธและเครื่องมือการเกษตร ทำเครื่องมือเครื่องใช้ ทำเครื่องประดับหิน ทำเครื่องมือภาชนะและเครื่องประดับจากแก้ว ทำเครื่องมือเครื่องประดับจากโลหะสำริด ทองเหลือง ทองแดง เงิน ทองคำ เครื่องมือจับและดักสัตว์บกสัตว์น้ำสัตว์ปีก เครื่องมือและผลผลิตในการปั่นด้าย ทอผ้า เครื่องมืออุปกรณ์และผลผลิตในกิจกรรมการปั้นหม้อ การสร้างเตาเผาถ้วยชาม เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำเกลือ จักสานภาชนะใส่ข้าวและพืชผัก ภาชนะตักน้ำ-ใส่น้ำ ภาชนะและอุปกรณ์ในการเตรียม การปรุง การถนอม การแปรรูป การบรรจุอาหาร เครื่องมือและอุปกรณ์ในการสร้างงานศิลปะและชิ้นงานศิลปะประเภทแกะสลักไม้ แกะสลักหิน ภาพวาด ปูนปั้น หล่อโลหะ หนังสือ ศิลาจารึก คัมภีร์ใบลาน สมุดข่อย หนังสือปั๊บสา สมุดธรรมปั๊บหลั่น เงินเหรียญ วัตถุสมมติแทนเงินตรา ธนบัตร เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย รูปเคารพในศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ ธรรมาสน์อาสนะ ยานพาหนะและเครื่องจักรกล เครื่องยนต์กลไกส่วนประกอบรถยนต์ รถถีบ รถลาก เรือชนิดต่างๆ เกวียน ล้อลาก เลื่อน ราชยาน คานหาม เสลี่ยง ครกตำข้าว โกร่งบดยา แท่นบดยา เครื่องชั่ง ตวง วัด เฟอร์นิเจอร์ ตู้ โต๊ะ เตียง เก้าอี้ มุ้ง หมอน ที่นอน เสื่อ สาด วัสดุก่อสร้าง เครื่องดนตรี กล้องถ่ายภาพ เครื่องพิมพ์ดีด วิทยุ โทรทัศน์ ขวดเหล้า ไหสาโท เครื่องมือและอุปกรณ์ อาวุธยุทโธปกรณ์ในการทำสงคราม ปืนใหญ่ ปืนสั้น ปืนยาว ลูกระเบิด เครื่องกระสุน หน้าไม้ หอก ดาบโล่ แหลน หลาว ฯลฯ รวมทั้งสิ่งของสำหรับเด็กเล่น และอุปกรณ์การกีฬาต่างๆที่เคยมีอยู่ในชุมชนต่างๆในอดีตทั้งที่มีอายุเก่าแก่มากและที่มีอายุไม่กี่ปี หรือไม่กี่เดือนที่ผ่านมา ซึ่งวัตถุโบราณในที่นี้หมายรวมถึงวัตถุสิ่งของที่มีความสำคัญทางชาติพันธุ์ (resources of ethnic importance)

โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ตามความใน มาตรา ๔ แห่ง พ.ร.บ.โบราณสถาน โบราณวัตถุฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่ระบุว่า ***โบราณวัตถุ หมายถึง สังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะด้วย***

ภูมิปัญญา

wisdom

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ ๑๙ (๒๕๔๐, น.๒๔๕-๒๔๘) อธิบายว่า **ภูมิปัญญาชาวบ้าน** หมายถึง **ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน หรือผู้มีความรู้ในหมู่บ้านในท้องถิ่นต่างๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องการทำมาหากิน** เช่น การจับปลา การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนาพิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ

ศาสตราจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๔๔๐, น.๑๑-๑๒) ให้ความหมายของ **ภูมิปัญญา** ไว้ในงานวิจัยเรื่อง ***ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย*** ว่า หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความจัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบ การณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ได้มีการพัฒนาสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความ สามารถ ความจัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภวะต่างๆในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่และได้แลก เปลี่ยนสังสันทน์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นๆจากพื้นที่อื่น สิ่งแวดล้อมอื่น ที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและ บริบททางสังคม-วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

การศึกษาของ **ศาสตราจารย์เอกวิทย์ ณ ถลาง** (๒๕๔๐, น.๔๔-๔๕) พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยมีพัฒนาการในหลายลักษณะ ดังนี้

๑. พัฒนาการของภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านทุกภูมิภาคเป็นผลพวงของการเรียนรู้เกี่ยวกับสรรพสิ่งแห่งธรรมชาติแวดล้อมแล้วปรับตัวสร้างสรรค์ขึ้นเป็นวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพในสภาพแวดล้อมนั้นๆ และมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนารวมถึงระบบการพึ่งพาอาศัยกัน

๒. ภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่รับเข้ามาจากภายนอกมิได้เข้ามาทดแทนภูมิปัญญาสั่งสมหรือภูมิปัญญาที่พัฒนาไว้เดิมทั้งหมดในสังคมไทยระดับชาวบ้าน แต่ในหลายกรณีภูมิปัญญาสั่งสมอาจจะถูกทดสอบเลือกเฟ้นและดัดแปลงให้สามารถใช้แก้ปัญหา หรือตอบสนองความต้องการในการปรับตัวตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และทำหน้าที่เป็นฐานรองรับภูมิปัญญาใหม่ๆที่เข้ามาผสมผสานต่อเนื่องไป ซึ่งเห็นได้ในเรื่องอาหารการกิน การรักษาพยาบาล การใช้สมุนไพร ตลอดจนเรื่องพิธีกรรม

ความเชื่อที่นำมาใช้เพื่อรักษาดุลยภาพในระบบความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้จากความรู้ความ สามารถในการปรับตัวโดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในบริบทใหม่ในการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เผชิญอยู่ เช่น การจัดการกองทุนชุมชนที่เติบโตจนเป็นสวัสดิการชุมชนของคนภาคใต้ บวชป่าบวชต้นไม้ สืบชะตาแม่น้ำในภาคเหนือ การแก้ปัญหาเรื่องน้ำของชาวอีสาน และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนภาคกลางที่ถูกสังคมเมืองและการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่รุมล้อม เป็นต้น

๓. การปรับตัวของสังคมไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงแบบขุดรากถอนโคน แต่เป็นการปรับเปลี่ยนที่ยึดรากฐานภูมิปัญญาสั่งสมเดิมที่มีพลวัตในตัวของมันเองอยู่แล้ว ทั้งโดยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เห็นได้จากการปรับระบบความ สัมพันธ์ที่ยังคงให้ความสำคัญกับเครือญาติและชุมชนของคนอีสาน ระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆที่ยังดำรงอยู่ในทุกภูมิภาค การจัดช่วงชั้นทางสังคมในแนวตั้งของสังคมภาคกลางและเมืองหลวง และการปรับระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการถ่วงดุลระหว่างอำนาจกับอิทธิพลในภาคกลาง

๔. ภูมิปัญญาของคนไทยมีความหลากหลายตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และลักษณะสังคมที่แตกต่างกันระหว่างท้องถิ่นที่เป็นภูมิลำเนาของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายความเชื่อ ซึ่งความหลากหลายของภูมิปัญญาดังกล่าวมิใช่ความแตกต่างที่นำไปสู่การไร้พลัง แต่กลับเป็นความรุ่มรวยมั่งคั่งทางปัญญาที่เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาถ้าเราสามารถเข้าถึงความหมายและคุณค่าแห่งภูมิปัญญาที่หลากหลายนั้นๆได้อย่างแท้จริง

๕. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในระดับพื้นบ้านเป็นการสะสมความรู้ และประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่างๆที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ในการปรับตัวเข้ากับทั้งธรรมชาติและสังคมมนุษย์ด้วยกัน กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ที่ในปัจจุบันเราให้ความสำคัญน้อยเกินไป เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ในรูปของสถาบันการ ศึกษาทั้งด้านวิธีการ เนื้อหา และระบบปฏิสัมพันธ์ แต่จากการศึกษาได้พบว่ากระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติจะกลับมามีความสำคัญอย่างสูงในการปรับประยุกต์ให้เข้ากับเครือข่ายการเรียนรู้สมัยใหม่ในสังคมข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นการประสานกันระหว่างการเรียนรู้ในโลกเทียมจริง : Virtual Reality และโลกกายภาพที่มนุษย์เรารู้จัก มักคุ้นกันมาแต่เดิม

ในทางมานุษยวิทยาพิจารณา **ภูมิปัญญา** ในฐานะที่เป็น **มโนทัศน์** หรือ **ระบบของความคิด** ที่ใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสนใจภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นระบบความรู้ประเภทหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง แตกต่างจากความรู้สมัยใหม่หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของการผสมผสานปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาจึงไม่มีภูมิปัญญาที่บริสุทธิ์หรือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ตามแม่แบบที่เป็นอุดมคติ

นอกจากนี้ยังมีการมองว่าภูมิปัญญาและระบบความรู้ ทั้งที่เป็นของพื้นบ้านเฉพาะถิ่นเฉพาะที่และที่เป็นความรู้สากล ล้วนเป็นผลผลิตทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นด้วยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคสมัย ภายใต้ปฏิบัติการของอำนาจที่คัดสรรกลั่นกรองและกำหนดคุณค่าว่า ความรู้ ความเชื่อและแนวปฏิบัติชนิดใด เรื่องใด สมควรที่จะได้รับการเปิดเผยและเชิดชู และแบบใดสมควรถูกเพิกเฉย หรือปกปิดไว้ ดังนั้นความรู้ทุกอย่างจึงเผยความจริงบางสิ่ง และอำพรางซ่อนเร้นบางสิ่งอยู่เสมอ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในทัศนะของ **ศาสตราจารย์ยศ สันตสมบัติ** (๒๕๔๒,น.๕๑) เป็นความรู้ที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในประเด็นที่ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่เกิดจาก

การศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลอง ผ่านกระบวนการคัดสรร ปรับปรุง และพัฒนาอย่างเป็นระบบ แต่ก็อาจจะมีข้อผิดแผกไปจากวิทยาศาสตร์ ๒ ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่ หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำและลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดแจ้งในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆที่ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ซึ่งความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจจะไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะที่เกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางสังคมและสิทธิมนุษยชน หมายความว่า ระบบนิเวศวัฒนธรรมทุกชุดประกอบกันขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่นๆที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศธรรมชาติชุดนั้นๆ ซึ่งเรื่องราวความสัมพันธ์ดังกล่าวมักปรากฏอยู่ใน ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เทพนิยาย เรื่องเล่า แสดงออกในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ประเพณี วิถีปฏิบัติ การแสดง และศิลปะแขนงต่างๆ ซึ่งเรื่องราวที่ปรากฏนั้นอาจจะพิสูจน์ไม่ได้หรือดูไม่น่าเชื่อถือในฐานคิดและมุมมองทางวิทยาศาสตร์

โครงสร้างของระบบนิเวศในภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการจัดระเบียบโดยผ่านการเจรจาต่อรองและการพึ่งพิงอิงกันระหว่างผี(เทวดา คนตาย) มนุษย์(คนเป็น) สัตว์ พืช ดิน น้ำ ภูเขา และพลังธรรมชาติอื่นๆที่เชื่อมโยงกันผ่านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ การพึ่งพาและการต่อรอง ซึ่งเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญต่อความ สัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (พืช สัตว์ ที่ดิน แหล่งน้ำ อากาศ) และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งก็คือระบบที่เรียกว่า **วัฒนธรรม** นั่นเอง

การมองระบบนิเวศวัฒนธรรมในลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม มีผลต่อแนวคิดในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากร กล่าวคือ สิ่งมี ชีวิตที่อยู่อาศัยในระบบนิเวศชุดหนึ่งๆ โดยเฉพาะมนุษย์มีพันธะหน้าที่ในการรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาดุลยภาพแห่งความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งหลายในระบบนิเวศชุดนั้น

จากการศึกษาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยโดย**ศาสตราจารย์ยศ สันตสมบัติ** (๒๕๔๒, น.๕๕) พบว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ระดับ ได้แก่ (๑) **ความรู้เรื่องอาหารและยา** (๒) **ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร** (๓) **ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ** และ (๔) **วิธีคิด**

ความรู้เรื่องอาหารและยา เป็นความรู้พื้นฐาน หรือความรู้เชิงเทคนิคของมนุษย์ ที่จะต้องรู้ว่าในระบบนิเวศที่เขาอาศัยอยู่นั้นมีพืชผักชนิดใดบ้างที่กินได้ พืชผักชนิดใดกินไม่ได้ พืชและสัตว์แต่ละชนิดมีคุณและโทษอย่างไร ในบรรดาพืชที่กินได้นั้นควรกินส่วนไหน กินอย่างไร พืชชนิดใดที่มีสรรพคุณเป็นยาแก้โรคอะไร โดยปกติทั่วไปผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการหาอาหารและยาเพื่อบรรเทา ความเจ็บป่วยเล็กๆน้อยๆที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ความรู้พื้นฐานเรื่องอาหารและยาในระดับพื้นฐานมักได้รับการถ่ายทอดจากยายสู่แม่ ส่วนความรู้เรื่องสมุนไพรและความสามารถในการรักษาความเจ็บไข้ในระดับเชี่ยวชาญเป็นพิเศษมีอยู่ในบุคคลพิเศษบางคน เช่น หมอสมุนไพร คนทรง หัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งมักจะมีความรู้ในเรื่องเวท

มนตร์คาถาและเทคนิควิธีในการรักษาพยาบาลด้วย เพราะในการรักษาพยาบาลต้องใช้ทั้งสมุนไพรและคาถาอาคมร่วมกัน

ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร เป็นระบบความรู้ที่มีลักษณะซับ ซ้อนและพัฒนาขึ้นมาจากความรู้พื้นฐานเชิงเทคนิคทางด้านอาหารและยา เป็นความรู้ในเรื่องเทคนิคในการจัดการระบบการผลิต วิธีการคัดเลือกปัจจัยในการผลิต ที่ดิน ผืนป่า พันธุ์พืชที่เหมาะสมและจำเป็นสำหรับการดำรงชีพ ความรู้ในการสร้างระบบการจัดการน้ำ เช่น เทคนิคการทำเหมืองฝาย การทดน้ำและการควบคุมน้ำ ความรู้ในการจำแนกประเภทที่ดินและผืนป่าโดยสามารถรู้และตัดสินได้ว่าดินประเภทไหนเหมาะสำหรับปลูกพืชอะไร การจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่างๆเพื่อการใช้ประโยชน์และเพื่อการอนุรักษ์ รวมทั้งการพัฒนารูปแบบความ สัมพันธ์ทางสังคมและองค์กรเพื่อการจัดการการผลิตและดูแลทรัพยากรส่วนร่วม เช่น การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝายเพื่อดูแลน้ำ กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อการจัดการการผลิต คณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่า เป็นต้น

ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ เป็นผลพวงจากการสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชน ที่มีการสร้างแบบแผนและบรรทัดฐานในการปฏิบัติเพื่อให้ก่อให้ เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีจึงเป็นผลของการแสดงออกทางอำนาจของชุมชนในการบังคับใช้กฎระเบียบ ก่อให้เกิดวิถีการปฏิบัติแบบประเพณีที่มีพื้นฐานการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในส่วนต่างๆทั้งป่า ขุนเขา ต้นไม้ แหล่งน้ำ และเกิดระบบความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของป่า ภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ หน้าผา ถ้ำ และสถานที่ต่างๆ ซึ่งความเชื่อต่างๆได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมและการใช้อำนาจกำหนดกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานในการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงโดยตรงกับแบบแผนการผลิตในภาคเกษตร ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขในระยะยาว

วิธีคิด ความเชื่อและพิธีกรรมที่กลุ่มคนต่างๆยึดถือและปฏิบัติสืบเนื่องกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน เป็นวิธีคิดที่ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านานจนตกผลึกกลายเป็นวิธีคิดและแสดงออกในระบบคุณค่าของวัฒนธรรมผูกพันเป็นพันธะฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึก และถ่ายทอดจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ ซึ่งเป็นการสร้างความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนกับธรรมชาติที่ยากจะแยกออกจากกันได้ วิธีคิดที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แฝงนัยของอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี และวัฒนธรรมของชุมชน

รองศาสตราจารย์เสรี พงศ์พิศ (๒๕๓๖,น.๑๔๕-๑๔๗) อธิบายว่า **ภูมิปัญญา** มี ๒ ลักษณะ คือ

ก. **ภูมิปัญญาลักษณะที่เป็นนามธรรม** เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

ข. **ภูมิปัญญาลักษณะที่เป็นรูปธรรม** เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

นอกจากนี้ภูมิปัญญาในแนวคิดของรองศาสตราจารย์เสรี พงศ์พิศ ยังสะท้อนออกมาในเรื่องของความสัมพันธ์ ๓ ลักษณะ คือ

๑. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม พืช สัตว์ ธรรมชาติ

๒. ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆที่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน

๓. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ศาสตราจารย์สุธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์ (ใน พิทยา ว่องกุล.บก. ๒๕๔๔,น.๑๘๖-๑๙๔) จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ตามอัตถประโยชน์ได้อย่างน้อย ๕ ประเภท คือ

๑. **ภูมิปัญญาเพื่อการยังชีพ** ได้แก่

- *ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน* เช่น การล่าสัตว์ การหาของป่า ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บก สัตว์น้ำ ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัว เฉพาะถิ่น นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาในการทำนา การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การไถนา คราด หว่าน ดำ เป็นต้น
- *ภูมิปัญญาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย* การสร้างบ้านเรือน การเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสม การก่อสร้าง
- *ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ* ได้แก่ การเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร
- *ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม* ได้แก่ การนำสิ่งต่างๆมาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น
- *ภูมิปัญญาเกี่ยวกับยารักษาโรค* ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่ธาตุบางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา เป็นต้น

๒. **ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน** ได้แก่

- *ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง* เป็นความพยายามที่จะบำรุงรักษาและเพิ่มขีดความสามารถในการใช้อวัยวะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้ รวมทั้งให้ได้ทายาทที่สามารถพึ่ง ตนเองและเป็นที่พึ่งของครอบ ครัวได้ ผู้เป็นบิดามารดาจึงใช้ภูมิปัญญานานาประการในการบริบาลทารกในครรภ์ให้คลอดออกมามีอาการครบ ๓๒ ประการ แล้วบำรุงความคล่องแคล่วแข็งแรงในการใช้มือ ใช้เท้า ใช้สมอง หู ตา จมูก และประสาทสัมผัสอื่นๆเพื่อปกป้องรักษาชีวิต มีการสร้างและใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจับและเอาชนะสัตว์ร้าย สัตว์ใหญ่ ฝึกภูมิปัญญาในการแบกหาบ หาม คอน ให้ได้งานมากแต่ไม่เสียสุขภาพ
- *ภูมิปัญญาการหลบเลี่ยงอันตราย* ได้แก่ ความสามารถในการสังเกตการแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนักลมแรง ทะเลบ้า ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นต้นไม้ใหญ่โดยสามารถบังคับให้ล้มพาดไปในทิศทางที่ต้องการได้ การนำความรู้เรื่องเวลานอน เวลาออกหากินของสัตว์แต่ละชนิดมาช่วยในการเดินทางให้ปราศจากอันตราย เป็นต้น
- *ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง* ได้แก่ การรวมกลุ่มกันรับผิดชอบลาดตระเวน ดูแลป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของหมู่บ้าน การร่วมแรงแบ่งประโยชน์ ทำนารวม ทำสวนรวม เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้ สร้างความสมัครสมานสามัคคี
- *ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ* มี ๒ ลักษณะได้แก่ (๑) การบำเพ็ญบารมีเพื่อผดุงอำนาจวาสนาที่ดำเนินไปโดยอาศัยหลักคุณธรรมและความดีงาม ประพฤติดีมีน้ำใจ ใช้ภูมิปัญญาพัฒนาคุณภาพงาน ซื่อสัตย์สุจริต สอนสั่งลูกหลานให้ขยันขันแข็ง สุขุม อดทน ประณีต ซึ่งส่วนหนึ่งจะปรากฏในงานช่างฝีมือ เช่น งานถักทอ จักสาน ปั้น แกะสลัก เหลา เกลา กลึง ซึ่งมีส่วนในการขัดเกลาจิตใจและอารมณ์ บำรุงสติปัญญาโดยอาศัยศิลปกรรมและขนบประเพณีเป็นเครื่องบ่มเพาะ และ (๒) การเสริมสร้างศรัทธาบารมี มีลักษณะเป็นโทษแฝงอยู่ มัก

เป็นไปในทางแข่งขันเอาชนะผู้อื่นด้วยวิธีการไม่สุจริต กระทำคุณไสยให้โทษ หรือใช้อุบาย เวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

๓. **ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้างและพิทักษ์ฐานะและอำนาจ**ด้านเศรษฐกิจ สังคม และตำแหน่งหน้าที่ ด้วยการขยายวงศาคณาญาติเพื่อเพิ่มแรงงานและความมั่นคงในการพึ่งพาอาศัยกันผ่านการแต่งงาน การมีภรรยาหลายคน การเป็นนักเลง การเป็นผู้มีความสามารถเชิงช่างที่โดดเด่น และการเสริมสร้างศรัทธาบารมีด้วยการเป็นผู้มีอาคม เวทมนตร์คาถา เป็นต้น

๔. **ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์** เป็นการก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันหรือประโยชน์ ส่วนรวม เช่น การรวมกันกำหนดเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้าน การกำหนดให้มีทางสาธารณะที่ไร่นาเพื่อเป็นทางเดินสัตว์เลี้ยง เป็นทางลำเลียงพืชผล หรือเป็นทางส่งน้ำระบายน้ำ ห้ามผู้ใดกักกั้นหรือถือครอง รวมไปถึงการร่วมกันรับรองแขกเหรื่อหมู่มาก เป็นต้น

๕. **ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ** เป็นสิ่งที่ปัญญาชนชาวบ้านใช้วิสัยทัศน์ หรือญาณทัศนะเฉพาะตัวสร้างสรรค์ขึ้นเป็นพรสวรรค์ และความสามารถพิเศษเฉพาะตัวของบุคคลที่อาจจะพบได้ไม่มากนัก

ศาสตราจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๔, น.๑๖๗-๑๗๖) ให้ความ หมายเชิงกระบวนการของ **ภูมิปัญญา** ว่า **เป็นเรื่องของอำนาจ** ซึ่งมีนัยเกี่ยวข้องกับ ๓ เรื่องด้วยกันได้แก่ **ระบบคุณค่า กฎเกณฑ์** และ**สิทธิ** ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาเป็นเรื่องของ การจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือ **situated knowledge** เป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่มีการผสมผสาน การปรับตัว การจัดการ และการผลิตซ้ำ ผลิตขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา มิใช่ความรู้ที่เป็นอุดมคติและหยุดนิ่งตายตัว มีที่มาหลายแหล่งไม่ยึดติดกับความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่ถูกใช้ประโยชน์อย่างดีมายาวนานก็เพราะว่ามีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการของการปรับ ตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ช้าบ้าง เร็วบ้าง มีกระบวนการจัดการในลักษณะเชิงซ้อน ประสานสัมพันธ์หลายระดับจนเกิดความสมดุลตามสภาพความหลากหลายที่ทำให้ไม่เกิดความขาดแคลน

ภูมิปัญญาเป็นระบบคุณค่า ระบบคุณค่าพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในสังคม คือ **คุณค่าที่ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์** คุณค่าชนิดนี้มีปรากฏอยู่ในทุกศาสนา ทุกระบบความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปแบบต่างๆตามความเชื่อและศาสนานั้นๆ ในความเชื่อดั้งเดิมของสังคมต่างๆ เวลาที่มองดูพื้นดิน แม่น้ำ ธรรมชาติ เขาไม่ได้เห็นพื้นดิน แม่น้ำ หรือธรรมชาติว่าเป็นเพียงสิ่งที่เป็นลักษณะทางกายภาพ หรือเป็นธรรมชาติที่มนุษย์ใช้ประโยชน์เพียงอย่างเดียว หากเขาให้คุณค่ากับสิ่งเหล่านั้น ตามความเชื่อในสังคมไทย เรามองน้ำในลักษณะที่เป็นพระแม่คงคา มองดินเป็นพระแม่ธรณี มองต้นข้าวเป็นพระแม่โพสพ ฯลฯ เราไม่ได้มองเห็นธรรมชาติเพียงกายภาพ แต่ให้คุณค่าว่าธรรมชาตินั้นมีคุณอันสำคัญต่อการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์อย่างไร **คุณค่า** ในลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์มากนัก ดังนั้นมนุษย์จึงไม่สามารถเป็นเจ้าของธรรมชาติได้ ผู้ที่เป็นเจ้าของธรรมชาติได้ก็คือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเท่านั้น

ในศาสนาคริสต์เชื่อว่า ธรรมชาติเกิดจากอำนาจของพระเจ้าสร้างขึ้นมา มนุษย์ให้ความสำคัญกับธรรมชาติเพราะธรรมชาติมีคุณค่า ซึ่งหมายถึง *การมีอำนาจเหนือความเป็นมนุษย์* นั่นเอง

ภูมิปัญญาเป็นอำนาจที่แสดงออกในรูปของกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นรูปแบบของอำนาจชนิดหนึ่ง อาจจะเรียกว่า **จารีตประเพณี** หรือ **กฎหมาย** ที่เกิดจากการนำเอาคุณค่ามาสะท้อนเป็นแนวให้คนในชุมชนในสังคมปฏิบัติตาม กฎเกณฑ์ที่ดีจะต้องเป็นภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับคุณค่าในวัฒนธรรมนั้นๆ และคุณค่าพื้นฐานที่สำคัญของทุกวัฒนธรรม ก็คือ คุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นกฎเกณฑ์ใดๆ จารีตประเพณีใดๆ หรือกฎหมายใดๆที่ไม่เคารพในคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นสิ่งที่ขาดความชอบธรรม ไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่มีอำนาจในการใช้บังคับได้เพียงพอ จะเห็นได้ว่าจารีตประเพณีที่กลุ่มคน วัฒนธรรม และสังคมต่างๆยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมายาวนานมักจะสอดคล้องกับคุณค่าและมีความชอบธรรมเสมอ

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของสิทธิ โดยคำว่า **สิทธิ** ในสมัยก่อนเป็นเรื่องเดียวกับ ศักดิ์ศรีของความเป็นคน ที่จะต้องได้รับการยอมรับจากคนอื่นในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวม มีสิทธิในทรัพยากร การบริหารจัดการอำนาจซึ่งเป็น ความเข้าใจและการรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชน การพัฒนาที่แท้จริงในทัศนะของศาสตราจารย์อานันท์กาญจนพันธุ์ เป็นการจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม และต้องใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่ออำนวยให้มนุษย์มีอิสระในการแสดงศักยภาพของตัวเองได้เต็มที่ สร้างสรรค์ได้เต็มที่ โดยพิจารณาว่าทำอย่างไรจึงจะจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมจึงจะทำให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างสมดุลและยั่งยืน ซึ่งเป็นเป้าหมายแรก อีกเป้าหมายหนึ่งของการพัฒนาก็คือการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม เกิดความเสมอภาค ซึ่งหากทำได้เช่นนี้ คนในสังคมก็จะสามารถใช้ศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆอันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ข้อสำคัญที่ต้องคำนึงถึงตลอดเวลาก็คือการพัฒนาไม่ใช่การให้อำนาจแก่ใครคนใดคนหนึ่งตัดสินใจแทนคนอื่น หากต้องเป็นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของกระบวนการสร้างพลังอำนาจ ภูมิปัญญาเป็นวิธีคิด เป็นกระบวนการที่ช่วยให้สามารถเข้าใจการจัดการความสัมพันธ์ที่มุ่งเน้นสร้างการมีส่วนร่วมของคนส่วนใหญ่ในสังคม ในการจัดการทรัพยากรที่มีเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นหลัก ไม่เป็นการผูกขาด กีดกันคนอื่น ไม่ถือว่าทรัพยากรเป็นของส่วนตัวอย่างเดียว หากแต่ยอมรับมิติของความเป็นส่วนรวมผสมผสานอยู่ด้วยตลอดเวลา ทำให้สามารถลดความขัดแย้งในชุมชนได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีคุณลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ กระบวนการผลิตใหม่ ที่สืบสานมาจากจารีตประเพณีเก่า แต่นำมาใช้ในความหมายใหม่ ในสถานการณ์ใหม่ที่ต้องการจะให้คนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนคุณภาพชีวิตของตนเอง มีการดึงความรู้จากที่อื่นมาผสมผสาน มีการปรับตัวเพื่อให้ความหมายใหม่กับจารีตประเพณีเดิมสอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ ทำให้ความรู้ท้อง ถิ่นได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ ผสมผสาน และปรับตัวตลอดเวลา ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นกระบวน การที่เคลื่อนไหวตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง และไม่เป็นความรู้ชนิดสำเร็จรูปที่จะหยิบเอามาใช้ในเชิงเทคนิคได้ทันทีทันใด หากต้องมีการเรียนรู้ทำความเข้าใจว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นชนิดนั้นมีกระบวนการอย่างไรในการผลิตความรู้ใหม่ และจะสามารถทำให้ภูมิปัญญานั้นเกิดประโยชน์ที่แท้จริงต่อการพัฒนาได้อย่างไร **ประโยชน์** ที่ว่านี้ก็คือ การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่นำไปสู่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่ปิดกว้างให้ คนที่ต้องการพัฒนาได้แสดงศักยภาพของตนเองอย่างเต็มกำลังความสามารถ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการจะช่วยให้คนในชุมชนรู้สึกว่าเจ้าของภูมิปัญญา มีสิทธิ มีตัวตน ได้รับการยอมรับ มีบทบาท มีส่วนร่วมในการจัดการและการพัฒนาอย่างเต็มที่ จนสามารถรู้สึกได้อีกขั้นหนึ่งว่าสามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงภายนอกมากนักซึ่งก็หมายถึงการพึ่งตัวเองได้ ซึ่งเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย (means and ends) ในกระบวนการพัฒนาชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมนั่นเอง

ภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของชุมชน

ในกระบวนการภูมิปัญญามีเรื่อง **อัตลักษณ์** หรือ **กระบวนการสร้างความเป็นตัวตน** แฝงอยู่ด้วย ศาสตราจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๔, น.๒๔๗) บอกว่า **อัตลักษณ์ คือ พลังในการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม อัตลักษณ์ จึงหมายถึงความพยายามในการสร้างความชอบธรรมให้สิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์** เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนตามความเชื่อในมิติของคุณค่าทั้งคุณ ค่าตามความเชื่อดั้งเดิม และคุณค่าที่มีการปรับเปลี่ยนผ่านกระบวนการผลิตความเชื่อเดิมมาใช้ในสถาน การณ์ใหม่ เพื่อจะตอบสนองและปรับตัวกับสถานการณ์ใหม่ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่

ในการปรับตัวนั้น ชุมชนให้ความสำคัญกับการมองสิทธิชุมชนในมิติของอำนาจมากขึ้น เพราะการที่จะรู้ว่าชุมชนมีสิทธิอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับการสร้างความชอบธรรม ซึ่งเป็นความพยายามที่จะบอกให้ศนอื่นได้รู้ว่า ชุมชนนั้นเป็นใคร ที่นำไปสู่การกำหนดความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้น เมื่อกลุ่มชนใดก็ตามที่รวมกันขึ้นเป็นชุมชน พวกเขาก็จะต้องพยายามบอกศนอื่นว่าพวกเขามีตัว ตนอยู่อย่างไรในสังคม อัตลักษณ์ของชุมชนช่วยบ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของความมีตัวตนที่เป็นตัวตนของความเป็นมนุษย์อีกด้วย ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชื่อเรียกขานของกลุ่มชนชาติต่างๆมักจะมีนัยที่หมายถึงศนทั้งนั้น เช่น คำว่า *ชาวปกาเกอญอ ชาวม้ง ชาวมลาบรี* ต่างก็มีความหมายบ่งบอกว่า *ฉันเป็นศน* เพราะทุกกลุ่มชนต้องการบอกศนอื่นว่า เขาก็เป็นศนเหมือนกัน ดังนั้นเขาจึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการดำรงอยู่และมีสิทธิอันชอบธรรมในการใช้และจัดการทรัพยากรตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องเหมาะสมกับระบบนิเวศและสังคมที่พวกเขาอยู่อาศัย

ภูมิปัญญาเป็นระบบวัฒนธรรมและมรดกวัฒนธรรม

ข้าพเจ้า (สายันต์ ไพรชาญจิตร์) กำหนดความหมายของ **ภูมิปัญญา (wisdom)** ว่าหมายถึง ***ระบบความรู้ ความเชื่อมั่นในความรู้ ความสามารถทางพฤติกรรมหรือทักษะในการจัดการให้เกิดองค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์***

นอกจากนี้ภูมิปัญญาทั้งแบบสากล และแบบท้องถิ่น ล้วนเป็นสิ่งที่ผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับ **วัฒนธรรม** หรือจะเหมารวมว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับวัฒนธรรมก็น่าจะได้ เพราะ**เป็นกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจก ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับสังคม ให้อยู่ในสภาวะปกติ เป็นธรรมชาติและสมดุลอยู่เสมอ** นั่นเอง **ภูมิปัญญา** จึงเป็นทั้ง**ระบบวัฒนธรรม**ที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน/สังคมมนุษย์ เป็นมรดกวัฒนธรรม และเป็น **มรดกวัฒนธรรม (cultural heritage)** ประเภทหนึ่งที่มนุษย์สามารถเอามาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการพัฒนาให้เกิดประโยชน์สุขได้

ภูมิปัญญา ในฐานะที่เป็นทั้ง **ความรู้** และ **มรดกวัฒนธรรม** โดยทั่วไปมี ๒ ประเภท และมีแหล่งที่อยู่ ๒ ลักษณะ ได้แก่

(๑) **ความรู้ฝังลึก ความรู้ในคน ความรู้ติดตัวคน (tacit knowledge)** เป็นความรู้ชนิดที่เกิดจากการเรียนรู้และสะสมผ่านประสบการณ์ลองผิดลองถูกของแต่ละคน หรือเกิดจากการค้นคว้าทดลองด้วยตนเองจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งสามารถนำมาปฏิบัติ หรือแสดงออกเชิงพฤติกรรมจนชำนิชำนาญเป็นทักษะในการกระทำให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่อย่างปกติของตนเอง กลุ่ม ชุมชน และสังคมที่ตนเองสังกัดอยู่ได้ ความรู้ชนิดนี้มีอยู่ในตัวคนที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นความรู้ที่ผนึกแน่นอยู่ในสมองของคนที่เป็นเจ้าของความรู้นั้น ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น **ความรู้คู่ชีพ**

(๒) **ความรู้นอกตัวคน ความรู้ในตำรา ความรู้ติดของ (explicit knowledge)** เป็นความรู้ชนิดที่ฝังหรือแฝงอยู่กับวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์หรือทรัพยากรวัฒนธรรมชนิดที่จับต้องได้ (tangible cultural resource) ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใช้ประโยชน์ตามความรู้ความสามารถในแต่ละภูมินิเวศในแต่ละยุคสมัยหรือแต่ละช่วงเวลาในอดีตที่อาจจะต้องมีวิธีการจัดการความรู้โดยการขุด-ค้น-สกัด สังเคราะห์ เอาความรู้ออกมาและแปรรูปความรู้ให้สามารถนำไปใช้งานได้อีกทอดหนึ่งเนื่องจากเป็นความรู้เก่าที่ผู้คนปัจจุบันอาจไม่เข้าใจ หลงลืม ขาดทักษะความชำนาญในการใช้สอย หรือในอีกลักษณะหนึ่งก็เป็นความ รู้ที่ได้รับการบันทึกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของสื่อบันทึกความรู้รูปแบบต่างๆทั้งหนังสือ ตำรา เทปบันทึกเสียง คำสอน ป้ายนิเทศ นิทรรศการ ฯลฯ ซึ่งความรู้สำเร็จรูปบางเรื่องสามารถนำมาใช้ได้เลย แต่บางเรื่องก็จำเป็นต้องศึกษา แปลความ และทำความเข้าใจกันใหม่จึงจะนำไปใช้ประโยชน์ได้

ความรู้ ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างประสานสัมพันธ์กับระบบย่อยของวัฒนธรรมระบบใดระบบหนึ่งหรือหลายระบบ ได้แก่ ระบบการศึกษา ระบบศาสนาและความเชื่อ ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการแพทย์และสุขภาพอนามัย ระบบวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการสื่อสาร ระบบการแสดงออก ศิลปะและการพักผ่อนหย่อนใจ เห็นได้เป็นรูปธรรมในแขนงอาชีพตามความชำนาญเชิงทักษะปฏิบัติการของผู้คนในสังคม และชุมชนต่างๆ ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การเกษตร การอุตสาหกรรม การทหารและการป้องกันประเทศ การศึกษา การศาสนา การจัดการน้ำ ป่า ที่ดิน การแพทย์และสาธารณสุข การสื่อสาร การคมนาคมขนส่งทางบก ทางน้ำ การก่อสร้าง การต่อเรือ การสร้างสรรค์งานศิลปะ การแสดงและบันเทิง กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยว การเสริมสวย การโรงแรม ภัตตาคาร กิจการสวนสนุก การพิพิธภัณฑ์ กิจกรรมสมาคม ชมรม การสหกรณ์ และการพัฒนาชุมชนมิติต่างๆ ซึ่งในบางสังคม ในบางชุมชนอาจจะมีแขนงอาชีพและความเชี่ยวชาญเฉพาะไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะสังคมเกษตรกร-ช่างฝีมือในชนบท หรือสังคมชาติพันธุ์และชนเผ่าที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวแยกอยู่ห่างจากสังคมวัฒนธรรมอื่น แต่ในสังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม-พาณิชยกรรม และสังคมที่พัฒนาแบบสมัยใหม่มักมีแขนงอาชีพแบ่งย่อยแยกออกไปตามความเชี่ยวชาญเฉพาะทางมากมายและซับซ้อน ในแต่ละแขนงอาชีพก็มักสร้างสรรค์ทั้งความรู้ทางวิชาการและวัตถุทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าเทคโนโลยีขึ้นมาใช้ประโยชน์กันมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาสองสามร้อยปีที่ผ่านมาสังคมและชุมชนต่างๆส่วนใหญ่ในโลกมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากการแพร่กระจายของแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยโดยใช้อุตสาหกรรมเป็นเครื่องมือ และก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมทางวัตถุอย่างเข้มข้น ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงสถานภูมิปัญญาจากความเป็นมรดกวัฒนธรรมร่วมสมัยใช้ประโยชน์ และความรู้คู่ชีพไปสู่สถานะของมรดกทางโบราณคดี มรดก และความรู้ติดของ ทำให้สิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัตถุ เทคโนโลยี ภูมิปัญญาความรู้ ความเชื่อ แบบแผนและวิถีปฏิบัติต่างๆเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ภูมิปัญญามีปรากฏอยู่ในทุกถิ่นทุกสถานที่ที่เคยมีคนอาศัยอยู่ และในสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยในปัจจุบัน ส่วนใหญ่มิได้เป็นของสมัยใดสมัยหนึ่งโดยเฉพาะ หากมีทั้งส่วนที่เป็นของเก่า ภูมิปัญญาเก่าที่เรียกว่า **มรดก (heritage)** ที่ตกทอดมาจากอดีตและ**ภูมิปัญญาใหม่ร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ (creation/current wisdom)** อยู่ด้วยกัน

ศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมสุนทรีย์

esthetic/expressive cultures)

โดยทั่วไปหมายถึง **ผลงานทางศิลปะ (arts) ของมนุษย์** ในรูปของวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง ปรัมปราคติ นิทาน ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี พิธีกรรมตามความเชื่อ อันเป็นองคาพยพที่สำคัญในระบบวัฒนธรรมสากล ซึ่งในสังคมไทยเราพบว่ามีการใช้คำว่า **ศิลปวัฒนธรรม** ในความหมายรวมๆของวัฒนธรรมประเภทนี้ ในทางมานุษยวิทยา **ศิลปะ** หรือ **ศิลปวัฒนธรรม** เป็นปรากฏการณ์สากลที่พบเห็นได้ในสังคมทุกหนทุกแห่งทั่วโลก ผลิตผลทางด้านศิลปะประเภทต่างๆดังกล่าวข้างต้นมีองค์ประกอบร่วม คือ **การแสดงออกในส่วนของอารมณ์ความรู้สึกผ่านสื่อต่างๆ** ทั้งสื่อที่เป็นภาพ เป็นรูปปั้น รูปแกะสลัก เป็นตัวหนังสือร้อยแก้ว ร้อยกรอง ผ่านทำนองจังหวะและเสียงของเครื่องดนตรี การขับ

ร้อง การร่ายรำ ผ่านพิธีกรรมตามความเชื่อ และแม้แต่การทอผ้า การจักสาน การผลิตงานหัตกรรมต่างๆ ก็เป็นพฤติกรรมการแสดงออกที่มีนัยทางด้านศิลปะแฝงเร้นอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น

ในฐานะที่พฤติกรรมการแสดงออกด้านสุนทรีย์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้และการยอมรับของสังคม แม้ว่าศิลปิน นักแสดง ช่าง พระ หมอ พ่อครู แม่ครู อาจารย์ ผู้ทำพิธี และผู้สร้างงานศิลปะทั้งหลายอาจจะมีความเป็นตัวของตัวเองอยู่มาก แต่ผลงานศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นมาก็ไม่ได้แหวกออกไปนอกขอบเขต หรือขนบธรรมเนียมที่สังคมนั้นๆกำหนดและยอมรับร่วมกัน หมายความว่างานศิลปะต่างๆถูกควบคุมโดยสังคมและรับใช้สังคม

ดังนั้น **ศิลปะ** จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการบำบัดปัญหาของสังคมและชุมชน ความหลากหลายของศิลปะ หรือวัฒนธรรมการแสดงออกซึ่งมิติด้านความงามหรือสุนทรีย์เป็น **ภาพสะท้อน** ของความหลากหลายทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมต่างๆ ศิลปะและวัฒนธรรมการแสดงออกส่วนใหญ่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อม วัตถุดิบ และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ ศิลปวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน แต่ละสังคมไม่อาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดดๆโดยปราศจากรากเหง้าและความหมายทางวัฒนธรรมของชุมชนและสังคมที่เป็นต้นกำเนิดของศิลปะนั้นๆ เมื่อใดก็ตามที่ศิลปะถูกทำให้เสื่อมคุณค่า เกิดความเสียหาย ถูกพราก ถูกถอดและทำให้แยกขาดจากบริบทของชุมชนหรือสังคมที่เป็นตัวกำหนดความหมายและคุณค่า งานศิลปะนั้นๆก็จะหมดความหมายในเชิงวัฒนธรรมของชุมชนและสังคมเดิมไปโดยปริยาย

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (๒๕๔๗,น.๑๒๗-๑๒๘) ทรงกำหนดให้ศิลปวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมที่แสดงออกด้านสุนทรีย์ประเภทจารีต ประเพณี การมหรสพ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมเชิงนามธรรมไว้ในกลุ่มที่ทรงเรียกว่า **มรดกทางวัฒนธรรมแบบอ่อน** (software) ที่สามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ศิลปวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของความเป็นชาติ (กลุ่ม/ชุมชน) ในฐานะเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นแบบแผนเฉพาะของตนเอง ไม่เหมือนกับชาติอื่น(กลุ่ม/ชุมชนอื่น) และบางเรื่องอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของชาติอื่น ก็สามารถนำมาดัดแปลงปรับปรุงให้เข้ากับลักษณะโดยเฉพาะของตนเองได้

ฟรานซ์ โบแอส (F.Boaz, ๑๙๕๕, p.๙ อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๔๐, น.๒๒๒) กล่าวว่า *ศิลปะเป็นประจักษ์พยานยืนยันอย่างชัดเจนว่ามนุษย์มีความต้องการผลิต หรือสร้างสรรค์งานบางอย่างที่ให้ความรู้สึกพึงพอใจและความเพลิดเพลินในชีวิต* นอกจากนี้ **บีลส์** และ **โฮอิเจอร์** (R.L. Beals and H. Hoijer ๑๙๖๕:๖๓๔ อ้างใน ยศ สันตสมบัติ ๒๕๔๐, น.๒๒) ก็ยืนยันว่า *ไม่มีสังคมวัฒนธรรมใดที่ไม่ให้ความสำคัญกับการแสดงออกซึ่งอารมณ์สุนทรีย์*

โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (R. Redfield, ๑๙๕๙, p.๒๐-๒๑ อ้างใน ยศ สันตสมบัติ ๒๕๔๐, น.๒๒๓) แสดงทัศนะต่อเรื่องศิลปะว่า *ศิลปะเป็นตัวแทนของความหมายและระบบคุณค่าของสังคมวัฒนธรรมที่ได้รับการ สืบทอดต่อเนื่องจนเป็นประเพณีมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ความหมายและคุณค่าเหล่านี้เป็นพลังสำคัญสำหรับความอยู่รอดของวัฒนธรรม*

อมเรศวร กัลลา (Amreswar Galla, ๑๙๙๕) ให้ความสำคัญต่อ **ศิลปะ** ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นนามธรรมและมีนัยยะแทรกร่วมอยู่ในมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นๆ ประเภทที่จับต้องได้ (tangibles) แหล่ง (sites) อนุสรณ์สถาน/โบราณสถาน (monuments) โบราณวัตถุ (objects) หรือสิ่งของต่างๆ (things)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของศิลปะ ในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญของความสำเร็จในการประกอบกิจการงานทั้งปวงไว้ในพระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ว่า

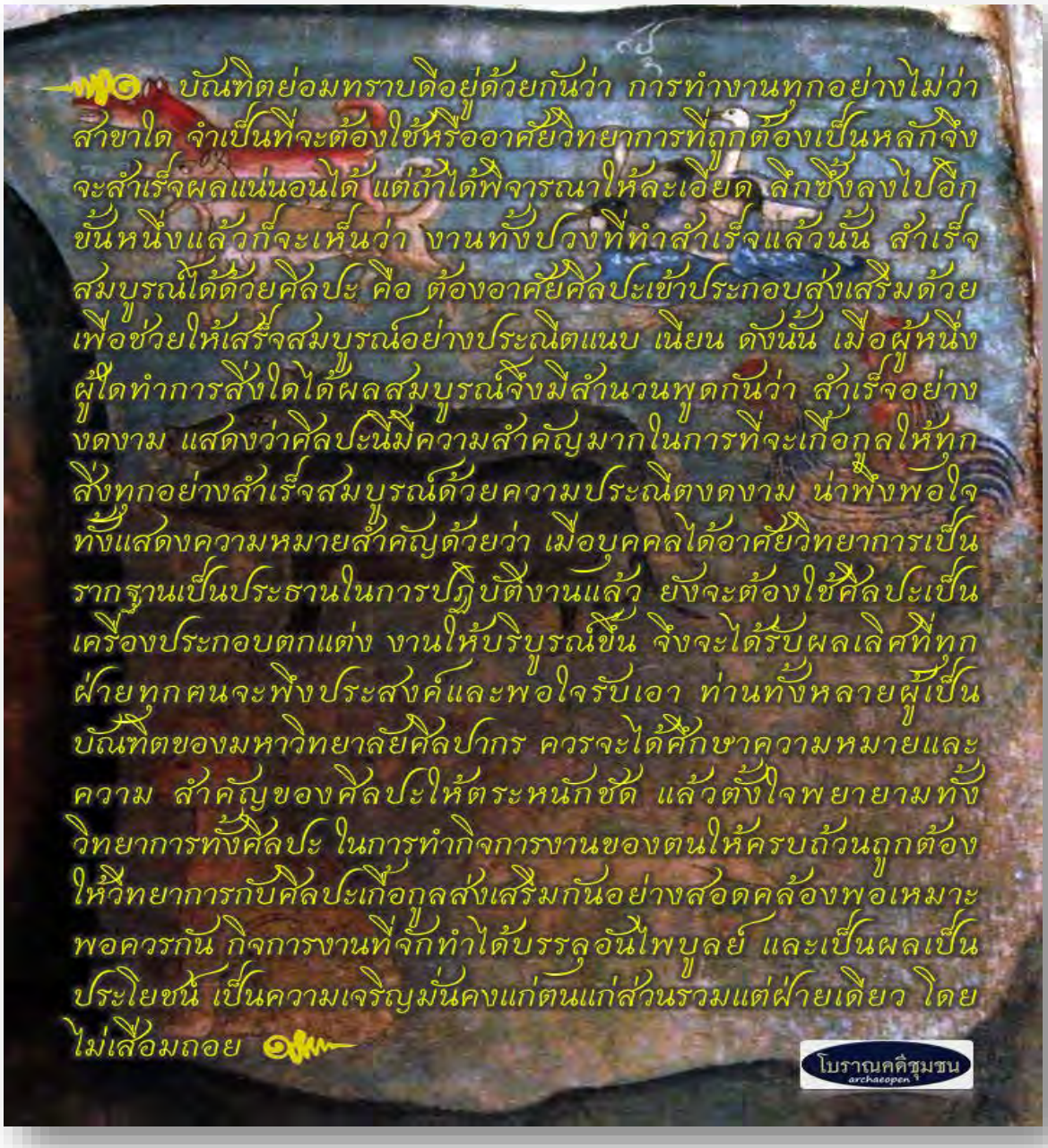

กล่าวโดยทั่วไป **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ **วัฒนธรรมสุนทรีย์** มีความหมายและขอบเขตครอบคลุมถึงผลิตผลทางด้านศิลปะ ที่อยู่ในรูปของจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี เพลง การขับร้อง การละเล่น ร้องรำทำเพลงการแสดง การร่ายรำ/เต้นรำ ปรัมปราคติ/ปูมเทพ นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ผ้าทอ เครื่องจักสาน เครื่องประดับ เสื้อผ้า เครื่องปั้นดินเผา และหัตถกรรมต่างๆที่มีความเกี่ยวโยงแนบแน่นกับภูมิปัญญาของผู้ผลิตงานศิลปวัฒนธรรมชนิดนั้นๆ

ศิลปวัฒนธรรมประเภทการแสดง การละเล่น ของชุมชนชาติพันธุ์ใดๆที่สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ย่อมมีสถานะเป็นเครื่องโยงยึดความรู้สึกว่าเป็นหมู่พวกเดียวกัน เป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนในชุมชน

ในภาวะปกติของชุมชนชาติพันธุ์ที่มีแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยแน่นอน เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ชนิดนี้อาจจะดูเป็นของธรรมดาๆ เป็นเรื่องพื้นๆที่ประพฤติปฏิบัติให้เห็นกันอยู่เป็นประจำ แม้ว่าบทบาทหน้าที่ของศิลปะ การแสดง การร่ายรำ การละเล่นต่างๆ อาจจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นทั้งกิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานรื่นเริง สร้างความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่สมาชิกชุมชนด้วยกัน และเป็นกิจกรรมในการเซ่นสรวงบูชาสานสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเทศกาลใดเทศกาลหนึ่งที่ชุมชนกำหนดและจัดทำกันขึ้นมา กระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบทอดก็เป็นไปตามวิถีการถ่ายทอดทางสังคมจากรุ่นก่อนสู่รุ่นหลังไม่ขาดตอน แต่ในยามที่ชุมชนล่มสลาย บ้านแตกสาแหรกขาด พลัดถิ่นที่อยู่ แตกกระสานซ่านกระเซ็นไปด้วยภัยสงครามหรือการอพยพหนีภัยอื่นๆ นานเข้าก็ทำเกิดอาการโหยหาศิลปวัฒนธรรมประเภทการแสดงที่คุ้นเคยขึ้นมาได้ กล่าวได้ว่าการเรียนรู้ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนอย่างหนึ่ง

ในที่นี้ข้าพเจ้าให้ความหมายของ **มรดกวัฒนธรรมประเภทวัฒนธรรมการแสดงออก** หรือ **ศิลปะ** หรือ **ศิลปวัฒนธรรม หรือ สุนทรียวัฒนธรรม** หรือ**วัฒนธรรมสุนทรีย์** (Aesthetic Cultures) ว่าหมายถึง ***ผลงานศิลปะ ความคิด ความหมายของงานศิลปะที่เชื่อมโยงกับระบบนิเวศวัฒนธรรมของสังคมที่เป็นต้นกำเนิดผลงานนั้นๆ ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นสิ่งก่อสร้าง สถานที่ และวัตถุทางกายภาพที่สัมผัสจับต้องได้ (tangible forms) และส่วนที่เป็นนามธรรม เป็นเสียง เป็นสื่ออื่นๆที่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทางหูหรือทางใจ (intangible forms)*** ซึ่งมี ความหมายและคุณลักษณะร่วมอยู่ในมรดกวัฒนธรรมประเภทมรดกทางโบราณคดีและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูมิวัฒนธรรม

Cultural Landscape, Cultural Terra/Terrain

ข้าพเจ้ากำหนดความหมายของมรดกวัฒนธรรมประเภท **ภูมิทัศน์วัฒนธรรม** (Cultural Landscape) หรือ **ภูมิวัฒนธรรม** (Cultural Terra/Terrain) ว่า หมายถึง ***องค์รวมของความสัมพันธ์และการสร้างสรรค์องค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพทั่วไปและระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ในอาณาบริเวณหนึ่งๆ เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากินและการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณนั้นๆอย่างต่อเนื่องยาวนานจนเป็นแบบแผนเฉพาะที่เฉพาะถิ่น***

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแหล่งสะสมหลักฐานทางวัฒนธรรม สังคม ชุมชน และชาติพันธุ์ เรื่องราวปรากฏอยู่ในชื่อบ้าน นามเมือง ชื่อสถานที่ เรื่องเล่า ตำนาน ที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการปฏิบัติตนต่อธรรมชาติกายภาพและสิ่งเหนือธรรมชาติ

คุณค่าของมรดกวัฒนธรรม

ในที่นี้คำว่า **คุณค่า** (value) หมายถึง ***ประโยชน์ ผลประโยชน์ ผลสัมฤทธิ์ ผลลัพธ์ หรือผลกระทบในทางที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ ที่บุคคล กลุ่มคน ชุมชน ธรรมชาติกายภาพ และสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งหมดทั้งมวลได้รับหรือควรจะได้รับจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายๆอย่างที่เป็นกระบวนการพัฒนา หรือ กระบวนการจัดการ***

โดยธรรมชาติของวัตถุทางวัฒนธรรมและมรดกวัฒนธรรมใดๆก็มีคุณค่าทางวัฒนธรรมฝังติดอยู่ในตัวของสิ่งนั้นๆอยู่แล้วในสมัยที่มรดกวัฒนธรรมนั้นถูกประดิษฐ์และใช้ประโยชน์อยู่ และเมื่อระยะเวลาผ่านไปคุณค่าดั้งเดิมอาจลดถอยเจือจางลงไปเนื่องจากไม่ได้ถูกใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อมาเมื่อเราทำการศึกษาจนรู้ความหมายและเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากมรดกวัฒนธรรมนั้นๆหากมีการจัดการที่ดี จึงกำหนดคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมในมิติต่างๆ ซึ่งคุณค่าที่กำหนดใหม่มีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับกรอบเกณฑ์ทางภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ และคุณประโยชน์ที่คาดหวังในแต่ละวัฒนธรรม แต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละชาติพันธุ์ การที่เรากำหนดคุณค่าของวัตถุทางวัฒนธรรม ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และมรดกวัฒนธรรมอวัตถุหรือมรดกวัฒนธรรมเชิงนามไว้ในฐานะที่เป็น **ทรัพยากร (resource) ก็เพราะเรามองเห็นศักยภาพของสิ่งนั้นๆและมีแนวทาง มีวิธีการที่จะสร้างคุณประโยชน์จากมรดกวัฒนธรรมเหล่านั้นได้ทั้งในกาลปัจจุบันและในกาลอนาคต ซึ่งศักยภาพของมรดกวัฒนธรรมนั้นๆไม่ใช่ศักยภาพดั้งเดิมในสมัยถูกสร้างขึ้นมา แต่เป็นศักยภาพใหม่ในความหมายใหม่และคุณประโยชน์หรือคุณค่าที่กำหนดขึ้นมาใหม่ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสรรค์**

อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า

กรุงเก่าอยุธยาอุดมไปด้วยมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมมากมายที่ได้รับการจัดการเพื่อประโยชน์ของผู้คนกลุ่มต่างๆ จัดการในมิติต่างๆมาหลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้งในห้วงเวลากว่าหกร้อยปีที่ผ่านมา มีทั้งการจัดการที่ก่อให้เกิดความคงทนถาวร การเปลี่ยนรูปแปลงร่างสร้างประโยชน์ใหม่ และรวมไปถึงการขุดรื้อเอาอิฐและวัสดุไปก่อสร้างพระนครแห่งใหม่ที่ธนบุรีและบางกอก หรือการขุดรื้อทำลายหาของมีค่ามากราคาเอาไปขายเพื่อประโยชน์ส่วนตนของทรชนจำนวนมาก

เมื่อวันอังคารที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพระราชดำรัสองก์หนึ่งที่ทรงชี้ถึงคุณค่าและความสำคัญของโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โบราณสถาน และการพิพิธภัณฑ์ (รายละเอียดทั้งหมดดังแสดงในภาพ)

ศธ ๐๙๐๑.๒๖.๓.๑/ ๒ (๑๓๕)

พระราชดำรัส

ในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันอังคาร ที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๐๔

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มาเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ในวันนี้ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานทั้งหลายนั้น ล้วนเป็นของมีคุณค่าและจำเป็นแก่การศึกษาค้นคว้า ในทางประวัติศาสตร์ ศิลป และโบราณคดี เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทยที่มีมาแต่อดีตกาล สมควรจะสงวนรักษาให้คงทนถาวร เป็นสมบัติส่วนรวมของชาติไว้ตลอดกาล โดยเฉพาะโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ควรจะได้มีพิพิธภัณฑสถานเก็บรักษาและตั้งแสดง ให้นักศึกษาและประชาชนได้ชมและศึกษาหาความรู้ให้มาก และทั่วถึงยิ่งกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้

ข้าพเจ้าได้คิดมานานแล้วว่า โบราณวัตถุและศิลปวัตถุของท้องถิ่นใด ก็ควรจะเก็บรักษาและตั้งแสดงไว้ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของจังหวัดนั้น ๆ ข้าพเจ้าพอใจที่กระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากรที่เห็นพ้องด้วย และทำได้สำเร็จเป็นแห่งแรกที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยานี้ กรุงศรีอยุธยาเคยเป็นราชธานีอันรุ่งเรืองอยู่ถึง ๔๑๗ ปี มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ อันควรแก่การสนใจศึกษามากมาย ถ้าเราพิจารณาความเจริญรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา ที่เคยมีมาแต่อดีตแล้ว จะเห็นกันได้ว่า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเท่าที่มีอยู่นี้ คงจะน้อยไปเสียอีก ที่จะเก็บรวบรวมและตั้งแสดงโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ที่พบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มีผู้กล่าวกันว่า ขณะนี้ได้มีผู้สนใจและหาซื้อโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ส่งออกไปต่างประเทศกันมาก ถ้าต่อไปภายหน้า เราจะต้องไปศึกษาหรือชมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุของไทยเราเองในต่างประเทศ ก็คงจะเป็นเรื่องที่น่าเศร้าและน่าอับอายมาก เราจึงควรจะขวนขวายและช่วยกันหาทางรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุของเรา แล้วจักสร้างพิพิธภัณฑสถานเก็บรักษาไว้ จะเป็นการดีที่สุด จริงอยู่ งานดังกล่าวนี้จะต้องใช้เวลาและเงินมาก แต่ก็เชื่อว่า ถ้าทุก ๆ ฝ่าย ได้ร่วมมือร่วมใจกันอย่างจริงจังแล้ว ก็คงจะสำเร็จลุล่วงไปได้

บัดนี้ได้เวลาแล้ว ข้าพเจ้าขอเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา ขอพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ จงสถิตสถาพร อำนวยประโยชน์ในด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ ศิลปและโบราณคดีแก่นักศึกษาและประชาชนโดยกว้างขวาง และหวังว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา นี้ จะเป็นสมบัติอันควรพากูมิใจ ของชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและคนไทยทั่วไปตลอดกาลนาน.

เมื่อทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ทอดพระเนตรนิทรรศการโบราณวัตถุศิลปวัตถุและอาคารพิพิธภัณฑ์ทั้งหมดแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังสถานที่รับเสด็จอีกแห่งหนึ่งที่ทางจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจัดเตรียมไว้ ณ พระที่นั่งเย็นในบึงพระราม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯได้ทอดพระเนตรเห็นว่ามีการสร้างพระที่นั่งเย็นทับลงบนฐานพระที่นั่งเก่าหรืออาคารเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งผิดหลักการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม จึงมีพระราชกระแสองค์สำคัญกับอธิบดีกรมศิลปากรและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการที่เฝ้ารับเสด็จในคราวนั้นว่า

ข้อความนี้มีอ้างไว้ใน ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **คุยกันเรื่องเก่า สัมภาษณ์นายธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร.** นิตยสารศิลปากร ปี ๔๒ ฉบับที่ ๓, ๒๕๔๒ : น.๒๗ และ ใน กรมศิลปากร. **ภูมิแผ่นดินมรดกไทย : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จพระราชดำเนินแหล่งมรดกไทย**. ๒๕๕๔ : น.๒๘

ต่อมากรมศิลปากรและกระทรวงศึกษาธิการได้อัญเชิญพระราชกระแสองค์นี้มาใช้เป็นปรัชญาและแนวทางในการดำเนินงานจัดการมรดกทางโบราณคดีของชาติจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แต่ที่ผ่านมาเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการอาจจะเข้าใจความหมายในพระราชกระแสไม่ครบถ้วน จึงพยายามใช้พระราชกระแสองค์นี้ไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่การบริหารและจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมอื่นๆแบบรวมศูนย์อำนาจเพื่อประโยชน์ของรัฐเท่านั้น การดำเนินงานวิจัย อนุรักษ์และพัฒนา

มรดกวัฒนธรรมในกลุ่มมรดกทางโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ จึงมักจะขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือ มหาชน ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ **ชาติ** หรือ **ประเทศไทย** มาโดยตลอด ข้าราชการกรมศิลปากรรุ่นเก่าๆได้ถ่ายทอดความเข้าใจลักษณะดังกล่าวสู่ข้าราชการรุ่นใหม่และสืบทอดความเข้าใจกันจนกลายเป็นวิธีคิดและวิธีปฏิบัติกระแสหลักขององค์กรในการจัดการ**มรดกวัฒนธรรม**ในฐานะที่เป็น**ทรัพยากร**

เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าบรรจุเข้ารับราชการในกองโบราณคดี กรมศิลปากร ใน พ.ศ. ๒๕๒๔ ข้าพเจ้าก็สมาทานความเข้าใจพระราชกระแสเพื่อการจัดการมรดกวัฒนธรรมแบบรวมศูนย์อำนาจเช่นเดียวกัน แม้ว่าจะมองเห็นสาระสำคัญเรื่อง **ชาติ** ที่หมายถึง **เรื่องของคนหมู่มาก เรื่องของส่วนรวม** แล้ว แต่ก็ยังไม่เข้าใจเรื่อง **ชาติเชิงกระบวนการ** ที่หมายถึง **การมีส่วนร่วมของมหาชน** เพราะคิดและเชื่อมั่นว่าการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมเป็นหน้าที่ของผู้มีปริญญาทางโบราณคดีและศาสตร์การอนุรักษ์อื่นๆที่รับราชการอยู่ในกรมศิลปากรเท่านั้น คนอื่นนอกวงการไม่มีสิทธิ์

ข้าพเจ้าปฏิบัติอย่างนั้นอยู่ราวสิบกว่าปี ก็พบว่ายิ่งทำก็ยิ่งมีปัญหาความขัดแย้งกับชาวบ้านและภาคส่วนอื่นๆ รวมทั้งเริ่มขัดแย้งทางความคิดและแนวการปฏิบัติกับเพื่อนร่วมงานและผู้บังคับบัญชา จึงต้องหันกลับมาทบทวนทำความเข้าใจพระราชกระแสองค์นี้ใหม่เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๕๓๕ จนเริ่มรู้ตัวว่าที่ผ่านมาสิบกว่าปีก่อนหน้านั้นข้าพเจ้าเข้าใจสาระสำคัญในพระราชกระแสองค์นี้ไม่ถูกทั้งหมด หลงทางไปกับเรื่องชาติแบบรวมศูนย์อำนาจที่ขาดการมีส่วนร่วมเชิงกระบวนการของมหาชนเสียตั้งนาน

ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าเปลี่ยนวิธีคิดจึงมีความเข้าใจว่าพระราชกระแสองค์นี้เป็นแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญมากสำหรับใช้เป็นแนวทางและแนวปฏิบัติในการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่มุ่งไปสู่ความสำเร็จของส่วนรวม เพราะพระองค์ก็ทรงระบุอย่างชัดเจนว่า**การก่อสร้างอาคารสมัยใหม่นี้** (สมัยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔) เป็นเกียรติสำหรับผู้สร้าง ผู้ที่เป็นเจ้าของ ผู้ที่ดำริให้สร้าง สั่งให้สร้าง หรือผู้ออกเงินสร้างเพียงคนเดียว ถือว่าเป็นเกียรติสำหรับปัจเจกชนเท่านั้น ซึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นสมัยใหม่ที่ผู้คนในสังคมมีความเป็นปัจเจกและมีความเห็นแก่ตัวมากอยู่แล้ว เราจึงพบว่าในการสร้างอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอะไรขึ้นมาก็มักประกาศว่าเป็นผลงานของคนๆเดียว ซึ่งผู้นั้นอาจจะออกทุนเพียงคนเดียวหรือเป็นผู้นำระดมทุนจากมหาชนหรือไม่ก็เป็นผู้มีอำนาจใช้เงินของทางราชการในการก่อสร้าง แล้วผลประโยชน์ทางชื่อเสียงและความอิ่มเอมใจที่ได้รับก็คงเกิดแก่คนๆเดียวหรือคน กลุ่มน้อยเท่านั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ทรงชี้ให้เห็นว่าสังคมสมัยนั้นเริ่มมี**การจัดการโดยมหาชนเพื่อปัจเจกชนสูงมาก** ไม่ได้มีความมุ่งหมายเพื่อส่วนรวมหรือมหาชนอย่างแท้จริง แล้วที่พระองค์ตรัสว่า **โบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ** ทรงหมายความว่า **ชาติ** ที่หมายถึง **ทุกคน** หมายถึง **มหาชน** หมายถึง **สังคม** หมายถึง **ชุมชน** ซึ่งก็คือ **ส่วนรวม** โบราณสถานจึงเป็นเกียรติของ**ทุกคน** เป็นเกียรติร่วมกันของ **ส่วนรวม** ไม่ใช่เฉพาะ **ส่วนตน** หรือ **ส่วนบุคคล** เท่านั้น

ข้าพเจ้าตระหนักดีว่า โบราณสถาน มรดกทางโบราณคดี และมรดกวัฒนธรรมทุกประเภทเป็นเรื่องของชุมชนและมหาชนที่เขาร่วมกันสร้างเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ไม่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของครอบครองถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตน

กรุงเก่าอยุธยาเป็นแหล่งกำเนิดแนวคิดทฤษฎีด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศไทย เป็นพื้นที่นำร่องในศึกษาวิจัย สำรวจ บูรณะ ปฏิสังขรณ์และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานแห่งแรกๆของประเทศ และเป็นที่มาของประโยคสำคัญในทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่ว่า “อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า” ที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี

พระที่นั่งเย็น ในบริเวณบึงพระราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ทางราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างอาคารใหม่ซ้อนทับลงบนฐานอาคารเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา อันเป็นที่มาของพระราชกระแสเรื่อง ...**อิฐเก่าแผ่นเดียวก็มีค่า**.....(ภาพ : สายันต์ ไพรชาญจิตร์ บันทึกเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๔)

ส่วนวลีมงคลในพระราชกระแสที่ว่า **“อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า”** นั้น เป็นแนวพระราชดำริที่ทรงให้คุณค่าและความสำคัญกับทุกชิ้นทุกส่วนไม่ได้ละเลยเลือกปฏิบัติแก่สิ่งใดอันใดเป็นการเฉพาะ

“อิฐเก่าๆแผ่นเดียวก็มีค่า” หมายความว่าแม้เป็นเพียงอิฐก้อนเดียวที่มีความเก่า เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต ก็มีคุณค่าในฐานะที่เป็นของเก่าแท้ดั้งเดิม มีประวัติและเรื่องราวที่สะสมผ่านกาลเวลาและสถานการณ์มามากมาย เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาต่างๆ เช่น อิฐเก่าที่สุโขทัยก็เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่มีเรื่องราววัฒนธรรมสมัยสุโขทัยแฝงฝังติดตรึงอยู่ในอิฐก้อนนั้นๆ อิฐสมัยอยุธยาก็เป็นหลักฐานที่จับต้องได้และยืนยันเรื่องราวการมีอยู่ของวัฒนธรรมในสมัยอยุธยา อิฐสมัยกรุงเทพฯหรือสมัยอื่นๆก็เช่นเดียวกัน จึงต้องให้ความสำคัญและรักษาไว้ทุกชิ้นทุกก้อน ยิ่งมีน้อยยิ่งต้องให้ความสำคัญมาก เพราะว่าถ้าขาดหลักฐานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของสุโขทัย ขาดหลักฐานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของอยุธยา ขาดหลักฐานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของกรุงเทพฯ ขาดหลักฐานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของวัฒนธรรมช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่งที่เคยเกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง ก็หมายถึงขาดหลักฐานยืนยันประวัติศาสตร์ของชาติที่เป็นส่วนรวม เราทั้งหมดทั้งมวลก็ขาดประวัติศาสตร์ ขาดความเป็นมาที่แน่นอนชัดเจน ก็จะทำให้ประเทศไทยที่มีฐานะเป็นชุมชนหนึ่งของโลกทุกวันนี้ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะว่าขาดหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ยืนยัน

ประสบการณ์ ชุมชน สังคม ประเทศที่ขาดประสบการณ์ ไม่รู้ว่าเป็นมากันอย่างไร ไม่รู้ผิดรู้ถูก ไม่รู้กาลเทศะ ไม่รู้ว่าเคยมีอะไรดี เคยมีอะไรไม่ดี ไม่รู้ถึงสัจจะทางวัฒนธรรมในอดีต ก็ยากที่จะอยู่รอดได้อย่างสันติสุขในปัจจุบัน และยากที่จะสร้างสันติภาพร่วมกันได้ในอนาคต เพราะขาดประสบการณ์ทางชุมชนมิติวัฒนธรรมสำหรับเรียนรู้เป็นครูเป็นแบบ

พระราชกระแสองค์นี้มีประเด็นสำคัญในเรื่องความมุ่งหมายของการจัดการโบราณสถาน และการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่ต้องให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เพราะโบราณสถานเป็นสมบัติของส่วนรวมหรือมหาชนไม่ใช่ของปัจเจกชน และการจัดการจะต้องให้ความสำคัญกับทุกสิ่งทุกส่วน ทุกชิ้นทุกอันไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักการของการยอมรับในคุณค่าของความแตกต่างหลากหลายที่มีอยู่ทั้งในทางธรรมชาติและในทางวัฒนธรรมนั่นเอง

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (๒๔๖๖- ๒๕๔๖) ปราชญ์ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ กล่าวว่ามรดกวัฒนธรรมประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรม มีประโยชน์ต่อประเทศชาติและสังคม ดังนี้ (๒๕๔๗, น.๑๒๕-๑๒๗)

ช่วยสอบสวนเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้นทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์นั้นย่อมต้องอาศัยเอกสารเป็นสำคัญ เอกสารต่างๆบางชิ้นอาจเขียนขึ้นจากความทรงจำที่เล่าสืบต่อกันลงมาเป็นเวลานาน ทำให้อาจมีการผิดพลาดจากความเป็นจริง หรือเขียนขึ้นด้วยความลำเอียง ด้วยเหตุนั้นการใช้โบราณวัตถุสถานซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในขณะนั้นเข้าช่วยสอบสวนเอกสารจึงอาจทำให้ทราบถึงความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ดีขึ้นได้

ทำให้ประชาชนในชาติเกิดความรักชาติเนื่องจากการที่เราได้ไปเห็นโบราณวัตถุสถานที่สวยงามหรือใหญ่โตย่อมทำให้เราอดนึกไม่ได้ว่าบรรพบุรุษของเรามีความสามารถสร้างสิ่งที่งดงามได้เช่นนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำนุบำรุงสงวนรักษาสิ่งนั้นไว้ให้คงอยู่ต่อไปตลอดกาล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการรักษาโบราณวัตถุสถานไว้ย่อมเป็นการช่วยรักษาอิสรภาพของชาติไว้ให้มั่นคง การที่ดินแดนของเราแสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งของวัฒนธรรมอันสูงส่งมาแต่โบราณกาลก็เป็นการช่วยให้เราเกิดความรักหวงแหนพยายามรักษาดินแดนนี้ไว้ให้เป็นของเราตลอด ไปจนตราบถึงสมัยลูกหลาน

ศิลปวัฒนธรรม หรือวัฒนธรรมที่แสดงออกด้านสุนทรีย์ประเภทจารีต ประเพณี การมหรสพ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมเชิงนามเป็น **มรดกทางวัฒนธรรมแบบอ่อน (software)** ที่สามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ศิลปวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของความเป็นชาติ (กลุ่ม/ชุมชน) ในฐานะเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ที่เป็นแบบแผนเฉพาะของตนเอง ไม่เหมือนกับชาติอื่น กลุ่มอื่น ชุมชนอื่น และบางเรื่องอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของชาติอื่น ก็สามารถนำมาดัดแปลงปรับปรุงให้เข้ากับลักษณะโดยเฉพาะของตนเองได้

ศาสตราจารย์เกียรติคุณวิลเลียม ดี ไลป์ (William D. Lipe) แห่ง**Washington State University** (๑๙๘๔, p.๒-๑๐) ระบุว่ามรดกวัฒนธรรมหรือทรัพยากรวัฒนธรรมมีคุณค่า ๔ อย่างด้วยกัน คือ **คุณค่าที่แสดงนัยแห่งอดีต** (associative or symbolic value) **คุณค่าทางวิชาการ** (informational value) **คุณค่าทางสุนทรีย์หรือความงาม** (aesthetic value) **คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์** (economic value)

ในการสอน วิจัย และจัดการมรดกวัฒนธรรมในกระบวนการพัฒนาชุมชน ข้าพเจ้ากำหนดคุณค่าและความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมและทรัพยากรวัฒนธรรมไว้อย่างน้อย ๗ มิติด้วยกัน คือ **คุณค่าที่เป็นหลักฐานของอดีต** (associative/ symbolic value) **คุณค่าทางด้านวิชาการและการเรียนรู้** (informational and learning value) **คุณค่าเชิงสุนทรีย์และศิลปะ** (aesthetic/artistic value) **คุณค่า**

ทางเศรษฐศาสตร์ (economic value) **คุณค่าทางวิชชาชุมชนวิทยา** (communitological value) **คุณค่าทางด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน** (cultural/ community identity value) และ **คุณค่าด้านการท่องเที่ยว** (touristic value) โดยมีคำอธิบายความหมาย และคุณลักษณะของคุณค่าด้านต่างๆดังนี้

๑. คุณค่าที่แสดงนัยของอดีต (associative/symbolic value)

มรดกวัฒนธรรมทุกประเภทล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาต่างๆในอดีตทั้งสิ้น โดยเฉพาะมรดกวัฒนธรรมเชิงรูปประเภทที่เป็นสิ่งก่อสร้างและเป็นวัตถุสิ่งของนั้น เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ใช้ยืนยันเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตได้ด้วยสภาพของตัวมันเอง ในขณะที่หลักฐานเอกสารหรือข้อเขียนทางประวัติศาสตร์ ที่แต่งขึ้นไม่สามารถใช้ยืนยันได้ดีเท่าหลักฐานที่เป็นวัตถุจริงๆ เพราะไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่บันทึกไว้ เรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ก็เป็นเพียงบันทึกว่าเคยมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้ปรากฏอยู่จริง ณ เวลานี้แล้ว มรดกวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของจริงๆสามารถจับต้องได้ พิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์กายภาพย่อมมีน้ำหนักและความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตที่เชื่อถือได้มากกว่า ซึ่งในประเด็นนี้ข้าพเจ้าขออธิบายเพิ่มเติมว่ามรดกวัฒนธรรมประเภทเชิงนามหรืออวัตถุที่เป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ก็มีคุณค่าไม่น้อยไปกว่ากัน เพราะในปัจจุบันวิทยาศาสตร์จิตวิวัฒน์ หรือวิทยาศาสตร์จิตวิญญาณ (spiritual sciences) และควอนตัมฟิสิกส์ก็เริ่มเป็นที่ยอมรับมากขึ้นและเชื่อว่าจะสามารถใช้ในการอธิบายเรื่องราวของอดีตผ่านการแปลความจากมรดกวัฒนธรรมเชิงนามได้อีกหลายๆมิติ และหากความรู้ภูมิปัญญาที่แปลและสกัดได้จากมรดกวัฒนธรรมเชิงรูปประเภทวัตถุสิ่งของสอดคล้องและรับรองต้องกันกับความรู้ที่แปลได้จากมรดกวัฒนธรรมเชิงนามก็จะทำให้คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นนัย เป็นสัญลักษณ์หรือตัวบ่งชี้ และเป็น **ความทรงจำของอดีต** (memory of the past) ที่มีพลังสูงในการสื่อสารให้คนสมัยปัจจุบันสามารถทำความเข้าใจอดีตของมนุษยชาติได้โดยง่าย มรดกวัฒนธรรมประเภทโบสถ์โบราณ สนามรบสำคัญในประวัติศาสตร์รูปปั้นหรือบ้านของบุคคลสำคัญในสังคมตะวันตกมักถูกใช้เป็นสื่อในการส่งผ่านสาระที่ต้องการกระตุ้นเตือนให้ผู้คนในสังคมตระหนักถึงระบบความคิด ความเชื่อที่ยึดถือสืบกันมายาวนาน หรือเตือนให้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญๆในประวัติศาสตร์ที่เป็นต้นตอก่อเกิดความมั่นคงของสังคมปัจจุบัน

๒. คุณค่าทางวิชาการ (informational value)

ในขณะที่มรดกวัฒนธรรมเชิงรูปที่เป็นวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง ภูมิทัศน์วัฒนธรรม มีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตในตัวของมันเองแล้ว ตัววัสดุที่นำมาสร้าง และบริบทที่เกี่ยวข้องกับวัตถุนั้นๆ ก็เป็นแหล่งข้อมูลที่ชวนให้สนใจเรียนรู้เรื่องราวว่าได้มาจากไหน ได้มาอย่างไร ซึ่งวัตถุทางวัฒนธรรมไม่ว่าจะมีขนาดเล็ก ขนาดย่อม ขนาดใหญ่ กว้างขวาง เล็กแคบอย่างไรก็ล้วนแต่แฝงไว้ด้วยพลังในการบอกให้เรารู้เรื่องราวในอดีตทั้งสิ้น แต่การจะรู้เรื่องราวต่างๆที่ถูกต้องตามที่เป็นจริง หรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่เคยเกิดขึ้นในอดีตได้นั้นจำเป็นจะต้องผ่านกระบวนการตั้งคำถามและมีวิธีการหาคำตอบที่เหมาะสมที่เราเรียกว่า **การศึกษาวิจัย** ซึ่งการวิจัยพื้นฐานที่นิยมใช้หาคำตอบเกี่ยวกับอดีต เช่น การวิจัยทางโบราณคดี (Archaeology) ประวัติศาสตร์ศิลปะ (Art History) ประวัติศาสตร์ (History) ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (History of Architecture) ภูมิประวัติและธรณีวิทยา (Earth Sciences) ดึกดำบรรพ์วิทยา (Palaeontology ชุมชนวิทยา (Communitology) การพัฒนาชุมชน(Community Development) การพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ (Creative Development) ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) วัฒนธรรม วิทยา (Culturology) วัฒนธรรมศาสตร์ (Cultural Sciences) คติชนวิทยา (Folklore) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

(Local Wisdom) สังคมวิทยา (Sociology) และมานุษยวิทยา(Anthropology) ซึ่งเป็นการศึกษาในรูปแบบพหุวิทยาการ (multidisciplinary) และสหวิทยาการ (interdisciplinary) ที่ใช้ทั้งการพิสูจน์เชิงประจักษ์ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์เชิงปริมาณหรือวิทยาศาสตร์กายภาพบูรณาการเข้ากับการแปลความจากมรดกวัฒนธรรมเชิงนามหรือมรดกวัฒนธรรมอวัตถุในแบบแผนวิชาการ**สรรพศาสตร์บูรณาการ (Integrative Science)** ที่ประกอบด้วยศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์เชิงคุณภาพ ที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ ศาสนา จิตวิทยาและระบบความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและชุมชน

๓. คุณค่าด้านความงามหรือสุนทรีย์ (aesthetic value)

มรดกวัฒนธรรมประเภทสิ่งก่อสร้าง วัตถุสิ่งของ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและทัศนศิลป์จำนวนมาก สถานที่หลายแห่งมีรูปทรง ลักษณะพื้นผิว และคุณลักษณะภายนอกอื่นๆ ที่เมื่อมองเห็นแล้วเกิดความรู้สึกชื่นชอบเพราะว่ามีความงดงามถูกตาต้องใจกว่าชิ้นอื่นๆ สวยงามกว่าแห่งอื่นๆในมุมมองของผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่งๆที่มีมาตรวัดและเกณฑ์กำหนดคุณค่าของความสวยงามแตกต่างกันออกไปซึ่งเป็นเรื่องที่ค่อนข้างซับซ้อน คุณค่าด้านความงามอาจจะไม่ได้เกิดหรือมีอยู่ในตัววัตถุทางวัฒนธรรมนั้นเองเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะถูกกำหนดจากปัจจัยต่างๆ เช่น แบบแผนของมาตรฐานความงามที่เป็นประเพณีนิยมในสังคมและในห้วงเวลาที่วัตถุวัฒนธรรมนั้นถูกสร้างขึ้นมา หรืออาจจะเกิดจากข้อวิจารณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ หรือเป็นไปตามความนิยมของตลาดซื้อขายผลงานทางศิลปะหรือวัตถุทางวัฒนธรรมนั้นๆในปัจจุบันก็ได้ มรดกวัฒนธรรมประเภทวรรณศิลป์ คีตศิลป์ สุนทรียศิลป์หรือศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาในชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือสังคมใดๆล้วนมีคุณค่าในการสร้างอารมณ์สุนทรีย์ให้ผู้คนได้ตลอดเวลา ความรู้สึกสุนทรีย์ของปัจเจกชน กลุ่มคนที่สร้างสรรค์ เสพ หรือบริโภคศิลปะนั้นๆต่างก็ก่อให้เกิดความสุขและประโยชน์สุขแก่ทั้งผู้เป็นเจ้าของอารมณ์และผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นๆที่มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอยู่ในบริบทของอารมณ์สุนทรีย์ ณ เวลานั้นด้วยโดยปริยาย

๔. คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ (economic value)

มรดกวัฒนธรรมที่เหลือเป็นมรดกอยู่ทุกวันนี้ถือเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมและธรรมชาติรที่เราอยู่ร่วมหรือสิ่งแวดล้อมของสังคมในปัจจุบัน ทั้งส่วนที่ยังคงถูกใช้สอยสืบทอดต่อเนื่องเรื่อยมา และส่วนที่กำลังถูกละทิ้งไม่ได้ใช้สอยหรือจัดการให้เป็นประโยชน์ ปัจจุบันไม่ว่า ณ แห่งหนใดในโลก มรดกวัฒนธรรมทุกประเภทกำลังถูกนับรวมเข้าไปสู่กระบวนการสร้างมูลค่าเชิงปริมาณในทางเงินตราตามกระแสนิยมของโลกสมัยใหม่ซึ่งเป็นมาตรวัดที่มีมิติทางเศรษฐศาสตร์เข้ามากำกับ คุณค่าในทางเศรษฐศาสตร์ของมรดกวัฒนธรรมอาจจะเกิดจากมูลค่าของตัวสิ่งก่อสร้าง หรือวัตถุสิ่งของที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของคนปัจจุบันได้เช่น อาคารสถานที่ สิ่งก่อสร้างใช้เป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นสำนักงาน เป็นต้น นอกจากนี้คุณค่าพื้นฐานด้านอื่นๆ ทั้งด้านที่เป็นตัวแทนของอดีตที่มีน้อยชิ้นและหายาก ด้านความสวยงามที่เกิดจากการประดิษฐ์อย่างประณีตบรรจงก็ถูกนำมาคิดคำนวณเป็นมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับผู้บริโภคที่จะเต็มใจหรือไม่เต็มใจในการจ่ายเงินเป็นค่าเข้าไปชม ซื้อมาเป็นเจ้าของ ลงทุนใดๆเพื่อให้เกิดกำไร หรือเพื่อการอนุรักษ์เอาไว้ตามคุณค่าและความสำคัญที่มีอยู่ในมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ และแม้ว่าโดยทั่วไปคุณค่าในทางวิชาการอาจจะไม่ถูกแปลงเป็นมูลค่าทางการตลาดโดยตรง แต่การลงทุนในงานศึกษาวิจัยเพื่อสร้างคุณค่าทางวิชาการก็มักจะได้รับผลกระทบจากกระบวนการตัดสินใจที่ต้องอ้างอิงมาตรวัดทางการเงินเรื่องต้นทุน-กำไรหรือ cost-benefit อยู่เสมอๆ ในปัจจุบันภูมิปัญญาที่มีมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ เช่น ความรู้เรื่องยา อาหาร การประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยี งานศิลปะ คำร้อง-ทำนองดนตรี เพลง วรรณกรรม หนังสือ แฟชั่น รูปสัญลักษณ์ทางการค้า ฯลฯ กลายเป็นสิ่งที่ถูกนำไปแจ้งจดทะเบียนสิทธิบัตร หรือจดลิขสิทธิ์ป้องกันการละเมิดหรือทำซ้ำเพื่อ

การค้า จนทำให้**คุณค่าทางวัฒนธรรม (cultural value)** และ**มูลค่าทางการเงิน (price)** เกือบจะกลายเป็นเรื่องเดียวกันไปแล้วในทางเศรษฐ ศาสตร์ทุนนิยมอุตสาหกรรม

๕. คุณค่าทางวิชชาชุมชนวิทยา (communitological value)

วิชชาชุมชนวิทยา (Communitology) เป็นศาสตร์ที่ศึกษาความหมาย ประเภท คุณลักษณะ คุณค่า วิธีคิด วิธีปฏิบัติของสิ่งที่เรียกว่า **ชุมชน** (community) หลักการ วิธีการ และกระบวนการใน**การสร้างสรรค์ชุมชน**(Community Creation) **การพัฒนาชุมชน** (community development) และ**การทำนุบำรุงชุมชนให้เจริญ** (Community Nourishment)

มรดกวัฒนธรรมทุกชนิดทุกประเภทต่างก็เป็นเหตุปัจจัยและเป็นผลิตผลที่เกิดขึ้นในการะบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมหรือความเป็นชุมชน มรดกวัฒนธรรมเป็นประจักษ์พยานของการพัฒนาชุมชน วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และสังคมในอดีตซึ่งมีคุณค่าในเรื่องความเป็น**องค์รวมและส่วนรวมร่วมกัน** (value of holism & common) **พหุรักษ์ การยอมรับ รักษาความหลากหลาย และกระจายอำนาจ** (value of multiplism & decentralization) **การบูรณาการและการมีส่วนร่วม** (value of integration & participation) **การพึ่งตนเองและพึ่งพิงสัมพันธ์** (value of self-reliance & interdependency) **การเรียนรู้และเสริมสร้างพลัง** (value of learning & empowerment) และ**คุณค่าด้านธรรมาธิปัตย์** (value of dhamocracy)

ชุมชน ในทัศนะของข้าพเจ้าที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็น**สภาวะธรรม** (state of nature) เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติชนิดหนึ่ง มีความหมายเช่นเดียวกันกับ **วัฒนธรรม สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม และท้องถิ่น** ที่หมายถึง ***องค์รวมของความสัมพันธ์ที่อยู่ในสภาวะสมดุล มีเมตตาไมตรีเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์***

ชุมชนมีความเป็นองค์รวมที่เกิดจากการบูรณาการความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติกายภาพ ไฟ ดิน น้ำ อากาศ สัตว์ พืช สรรพสารและสรรพสิ่งต่างๆที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วม รวมถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ทุกระดับทุกประเภท เป็นไปอย่างพอเหมาะพอดี พึ่งพิงสัมพันธ์ ไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียน เป็นไปเพื่อ “**ความอยู่รอด**” ของทุกภาคส่วนในระดับโลกิยะของปุถุชน เป็นเรื่องของส่วนรวม/องค์รวมที่เป็นผลจากการกระบวนการมีส่วนร่วมหรือบูรณาการ และเป็นเรื่องของ “**ความรอด**”และ “**ประโยชน์สุข**” ในระดับโลกุตระหรือเหนือโลก พ้นโลก รอดจากความทุกข์และความสุขอย่างโลกิยะทั้งหมดทั้งมวล

คำว่า **องค์รวม** หรือ **บูรณภาพ** (holistic, wholeness) หมายถึง สภาวะที่เป็นผลของการบูรณาการปัจจัยหรือองค์ประกอบย่อยต่างๆที่สัมพันธ์กันเข้าด้วยกันอย่างพอเหมาะพอดี พึ่งพิงสัมพันธ์ จนเกิดความสมบูรณ์ เป็นสภาวะใหม่ สิ่งใหม่ ของใหม่ มีเอกลักษณ์ มีเอกภาพ มีหน้าที่และคุณประโยชน์แตกต่างไปจากหน้าที่และคุณประโยชน์ของปัจจัยหรือองค์ประกอบเดิมที่มารวมกัน คำ holistic มาจากคำ holos ในภาษากรีก แปลว่า ความสมบูรณ์ของสรรพสิ่ง

ส่วนคำว่า **บูรณาการ** หรือ **การทำให้สมบูรณ์** (integration) หมายถึง การรวมปัจจัยหรือองค์ประกอบย่อยต่างๆที่สัมพันธ์กันเข้าด้วยกันอย่างพอเหมาะดีพึ่งพิงสัมพันธ์ จนเกิดความสมบูรณ์เป็นสภาวะใหม่ สิ่งใหม่ของใหม่ มีเอกลักษณ์ มีเอกภาพ มีหน้าที่และคุณประโยชน์แตกต่างไปจากหน้าที่และคุณประโยชน์ของปัจจัยหรือองค์ประกอบเดิมที่มารวมกัน

ในทัศนะของข้าพเจ้า คำว่า **บูรณาการ** ก็มีความหมายเฉกเช่นเดียวกับคำว่า **การมีส่วนร่วม** ในวิชชาชุมชนวิทยาและการพัฒนาชุมนั่นเอง

องค์รวม เป็นคุณลักษณะสำคัญของธรรมชาติตามกฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ ที่ว่า **สรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวเกี่ยวข้องอย่างพึ่งพิงสัมพันธ์** ซึ่งมรดกวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเดี่ยวๆโดด แต่เกิดขึ้นในบริบทหรือความต้องการจำเป็นที่ต้องอยู่รอดของมนุษย์คนใดคนหนึ่งโดยการอยู่ร่วมอย่างเกื้อกูลกับมนุษย์คนอื่น สัตว์ พืช วัตถุสิ่งของ แร่ธาตุ สรรพสิ่ง สรรพสารต่างๆที่เข้ามามี **ความสัมพันธ์เชิงบูรณาการและพึ่งพิงสัมพันธ์** กันจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดเกิด **ประโยชน์สุข** ระดับต่างๆในแต่ละมิติของวัฒนธรรม ชุมชน สังคม

พหุรักษ์ (multiplism) เป็นแนวคิดและการกระทำที่สำคัญและจำเป็นในกระบวนการสร้างสรรค์ชุมชน วัฒนธรรม และสังคม หมายถึงการรู้จักความหมาย ความสำคัญ คุณค่าของความหลากหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ รักษาสภาวะที่มีความหลากหลายให้คงอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพิงสัมพันธ์ให้เป็นเป็นปกติธรรมดาอยู่เสมอ ในธรรมชาติสรรพสิ่งที่แตกต่างกันสามารถอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพิงสัมพันธ์ เกื้อกูลกัน ทำนุบำรุงกันและกันได้อย่างพอเหมาะพอดี ไม่มีอะไรที่อยู่ได้เองแบบเดี่ยวๆโดด ต่างอุปถัมภ์กันและกันในลักษณะบูรณาการอยู่ตลอดเวลา การรู้และเข้าใจความจริงดังกล่าวช่วยให้เห็น ตระหนัก และยอมรับว่าสรรพสิ่งในโลกนี้มีคุณค่าต่อกัน มีประโยชน์ต่อกันและกัน ความแตกต่างหลากหลายไม่มีโทษแต่เป็นคุณต่อกระบวนการชุมชน วัฒนธรรม สังคม จึงต้องรักษาความหลากหลายไว้ให้ได้มากที่สุด นอกจากนี้ยังต้องเคารพ “**สิทธิธรรมชาติ : natural rights**” ของสรรพชีวิตและสรรพสิ่งต่างๆ ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่เบียดเบียน ไม่เบียดขับ ไม่ทำร้ายทำลาย ยอมรับอำนาจตามธรรมชาติที่สรรพชีวิตและสรรพสิ่งมีอยู่ ซึ่งเป็นความหมายของการกระจายอำนาจที่แท้จริง และการยอมรับสิทธิธรรมชาตินี้เองที่เป็นต้นตอบ่อเกิดของการมีส่วนร่วมที่แท้จริงอีกด้วย

๖. คุณค่าทางด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน (cultural /community identity value) หมายถึง ความเป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนใคร ความโดดเด่นเฉพาะตัวเฉพาะที่ไม่มีที่อื่น ความเป็นต้นแบบ แหล่งกำเนิด ความเป็นของหายากไม่ได้มีอยู่ทั่วไป และมีความหมายบ่งชี้ว่าเกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นที่มีมรดกวัฒนธรรม/มรดกทางโบราณคดีนั้นๆตั้งอยู่หรือมีอยู่ การกำหนดว่ามรดกทางโบราณคดี/ทางวัฒนธรรมแหล่งใด ชิ้นใด ประเภทใดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น อาจทำได้สองทาง **ทางแรก**เป็นการกำหนดขึ้นโดยคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ(อัตลักษณ์) หรือ**ทางที่สอง** กำหนดโดยคนนอกชุมชนท้องถิ่น(เอกลักษณ์) และคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆยอมรับร่วมกันว่าสิ่งที่กำหนดนั้นเป็นอัตลักษณ์/เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เขาสังกัดหรืออาศัยอยู่ อัตลักษณ์/เอกลักษณ์ทางวัฒนาธรรมเป็นสิ่งยึดโยงจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด และวิธีปฏิบัติของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางและรูปแบบเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และรู้สึกเป็นพวกเดียวกันกับคนอื่นๆที่เป็นเจ้าของร่วม อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนอาจใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนมาแต่เดิม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ วัตถุทางวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ศาสนา ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูมิปัญญา วัฒนธรรมสุนทรีย์/ศิลปวัฒนธรรม ภูมิทัศน์ธรรมชาติที่โดดเด่น ภาษา เครื่องแต่งกาย ลายลักษณ์มงคล หรืออาจจะถูกสร้างขึ้นใหม่ก็ได้ ทั้งนี้อัตลักษณ์/เอกลักษณ์จะต้องมีคุณประโยชน์ในการสร้างคุณธรรมทางวัฒนธรรม ชุมชน ชาติพันธุ์ และสังคมที่นำไปสู่จริยธรรมของการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง พึ่งกันเอง และพึ่งพิงสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติกายภาพ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่รอดอย่างสันติสุขและและอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติภาพนานเท่านานที่จะกระทำให้เป็นเช่นนั้นได้

๗. คุณค่าทางด้านการท่องเที่ยว (touristic value) หมายถึงความน่าสนใจสำหรับคนในชุมชนและคนนอกชุมชนที่ต้องการเข้าไปเยี่ยมชม ชื่นชม สัมผัส เรียนรู้เกี่ยวกับสถานที่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภูมิทัศน์ธรรมชาติ อาคาร สิ่งก่อสร้าง วัตถุสิ่งของ ภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม หรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิต การทำมาหากิน ฯลฯ ที่เป็นเอกลักษณ์/อัตลักษณ์ของพื้นที่ต่างๆ ทั้งนี้คุณสมบัติของมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่จะมีคุณค่าด้านการท่องเที่ยวได้อาจจะพิจารณาจากคุณค่าและความสำคัญทาง**ด้านการเป็นหลักฐานของอดีต คุณค่าทางด้านวิชาการและการเรียนรู้ คุณค่าเชิงสุนทรีย์และศิลปะ คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์** และ**คุณค่าทางด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน** แต่การที่มรดกทางโบราณคดี/วัฒนธรรมแห่งใด ชิ้นใดมีคุณค่าด้านหนึ่งด้านใดสูง/มากก็อาจจะยังไม่มีคุณค่าทางด้านการท่องเที่ยวสูงไปด้วยโดยอัตโนมัติ เพราะคุณค่านั้นๆซ่อนหรือแฝงอยู่ จำเป็นจะต้องจัดการให้คุณค่าด้านต่างๆที่มีอยู่นั้น เผยแพร่ออกไปให้คนอื่นได้รับรู้ เข้าใจ เห็นคุณค่าจนเกิดความสนใจและอยากไปเที่ยวชม อยากไปชื่นชม อยากเข้าไปมีส่วนร่วม จึงจะมีคุณค่าด้านการท่องเที่ยวสูง

รู้คุณเห็นค่า...แล้วจึงพิจารณาจัดการให้เหมาะสม

บทความนี้มีความมุ่งหมายเพื่อถอดบทเรียนและสังเคราะห์ประสบการณ์ทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรมที่ใช้**กระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process)** เข้าไปเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการมรดกทางโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเซรามิกส์สมัยโบราณ (แหล่งเตา : kiln-site) ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนและแหล่งเรียนรู้ประกอบด้วย **แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง จังหวัดน่าน แหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี และเข้าไปสนับสนุนการแก้ไขจัดการความขัดแย้งที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียง-ดอยวง จังหวัดเชียงราย**

ข้าพเจ้าเป็นนักโบราณคดีอาชีพที่ผันตัวเองมาเป็นอาจารย์ด้านการพัฒนาชุมชนและได้ใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR&CD ในการค้นหาคำตอบเรื่อง **วิธีการที่เหมาะสมในการเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรม** โดยดำเนินการวิจัยอย่างเป็นทางการมีทุนวิจัยสนับสนุนที่จังหวัดน่านระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๙ และยังดำเนินการแบบไม่มีทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนใดๆที่จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรี จนมีความสำเร็จมากบ้างน้อยบ้างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา ๒๔ ปี มีผลงานทางวิชาการสืบเนื่องจากการวิจัยพิมพ์เผยแพร่ในรูปหนังสือแล้วสิบกว่าเล่ม หนึ่งในจำนวนนั้น คือ “**โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี**” ที่ได้รับรางวัล TTF AWARD ๒๐๑๓ ด้านมนุษยศาสตร์ และผลงานวิจัยโบราณคดีชุมชนและงานที่เกี่ยวข้องได้รับรางวัลผลงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สภาวิจัยแห่งชาติ และในปี ๒๕๕๗ ข้าพเจ้าก็ได้รับรางวัล**นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญาจากสภาวิจัยแห่งชาติ**

กระบวนการโบราณคดีชุมชน(community archaeology/archaeopen) เป็นแบบแผนการทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม ได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อข้าพเจ้าเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่านเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ดำเนินการวิจัยต่อเนื่องจนถึงเดือนกันยายน ๒๕๔๙ โดยมีพื้นที่ปฏิบัติการ

สำคัญที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์เขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้ว ในพื้นที่ตำบลดู่ใต้ และดอยภูชาง ในพื้นที่ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน นับถึงปัจจุบันก็ครบ ๒๕ ปี พอดี

นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้นำแนวคิดและแบบแผนการปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนไปหนุนเสริมเพิ่มพลัง (empowerment) ของชาวบ้านในการจัดการมรดกทางโบราณคดีประเภทแหล่งเตาเซระมิกส์และแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อีก ๔ พื้นที่ในภูมิภาคล้านนา และ ๑ พื้นที่ในภาคกลางของประเทศไทย ได้แก่ (๑) **ชุมชนบ้านบัว แหล่งเตาโบราณเวียงบัว** ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยาเมื่อพ.ศ. ๒๕๔๘ และ ๒๕๕๓ และ (๒) **ชุมชนหมู่ที่ ๒, ๓, ๑๑, ๑๒, ๑๓ และ ๑๔ แหล่งเตาเวียงกาหลง** ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๑ (๓) **แหล่งเตาแม่น้ำน้อย** ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ และ(๔) **แหล่งโบราณคดีดอยเวียง-ดอยวง** ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓--๒๕๕๔

ปัจจุบัน **กระบวนการโบราณคดีชุมชน** เป็นแบบแผนการทำงาน**วิจัยและพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Cultural Community Development : CCD) และการจัดการมรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Management : CHM) ในวิชชาชุมชนวิทยา (Communitology)** และเป็นวิชาย่อยของวิชาโบราณคดีที่ส่งเสริมให้นักโบราณคดีทำงานวิจัยอนุรักษ์พัฒนามรดกทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนที่ตั้งแหล่งโบราณคดี ใช้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกันในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ และทักษะปฏิบัติจัดการจนกระทั่งคนในชุมชนมีความสามารถในการดูแลรักษา ทำนุบำรุงมรดกทางโบราณคดี ให้คงอยู่ได้ในระยะยาวและเป็นประโยชน์ด้านการพัฒนาชุมชนไปพร้อมๆกันในรูปแบบ**พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site-museum)** และ**พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น (community museum)**

วันนี้ **กระบวนการโบราณคดีชุมชน** เป็นเสมือนเป็น “**ตัวตนทางวิชาการ**” ของข้าพเจ้า ซึ่งที่ผ่านมามีผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ใหญ่ในวงวิชาการได้มีทัศนะดีๆเป็นกำลังใจต่อผลงานโบราณคดีชุมชนของข้าพเจ้าไว้พอสมควร ในขณะเดียวกันก็อาจจะมีผู้ที่ไม่เห็นด้วย ไม่ชื่นชมอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ค่อยเห็นทัศนะไม่ดีเผยแพร่เป็นทางการและถึงจะมีก็ไม่ประสงค์จะนำมาเผยแพร่ให้เสียกำลังใจ

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ในมิติทางวิชาการพัฒนาชุมชน ได้ผ่านการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิมาแล้วหลายโอกาสด้วยกัน ทั้งการพิจารณารางวัลผลงานวิจัย/วิชาการดีเด่นในระดับชาติ ระดับมหาวิทยาลัย การขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการระดับรองศาสตราจารย์และระดับศาสตราจารย์ในสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน รวมถึงการพิจารณาประเมินเป็นการส่วนตัวของผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ข้าพเจ้าขออนุญาตนำข้อเขียนของคณะกรรมการรางวัลผลงานวิจัย และรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ของสภาวิจัยแห่งชาติ และทัศนะดีๆผู้ทรงคุณวุฒิมาเผยแพร่เป็นตัวอย่างสำหรับเป็นกำลังใจให้ผู้ที่มุ่งมั่นทำอะไรใหม่ๆทางวิชาการ และถือเป็นการขอบพระคุณในความเมตตาและไมตรีจิตของผู้ทรงคุณวุฒิที่มีส่วนสนับสนุนให้เกิดความสำเร็จและความก้าวหน้าแก่ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน**”และตัวข้าพเจ้าเองเป็นลำดับสืบมา

ในการศึกษากระแสหลักมีวิชาการอย่างหนึ่งที่ใช้ในการศึกษาความหมาย คุณค่า ความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรม คือ **โบราณคดี (Archaeology)** ที่แต่เดิมมนุษย์ทุกคนที่เป็นผู้จัดการระบบวัฒนธรรมในภูมินิเวศหนึ่งๆสามารถศึกษา พัฒนา ถ่ายทอด และสืบทอดความรู้เรื่องวัฒนธรรมให้

กันและกันได้อย่างอิสระ เป็นไปตามความคุ้นเคยในวิถีวัฒนธรรมของภูมินิเวศหรือท้องถิ่นนั้นๆ หมายความว่าคนในวัฒนธรรมต่างๆทำงานโบราณคดี หรือศึกษาอดีตได้ด้วยตนเอง และสามารถนำเอาความรู้เรื่องอดีตในวัฒนธรรมและในประสบการณ์ของตนถ่ายทอดสู่คนอื่นและคนรุ่นต่อๆมาได้อย่างไม่ขาดสาย วัฒนธรรมในหลายๆภูมินิเวศจึงเจริญเติบโตต่อเนื่องกันนานหลายร้อยหลายพันปี แต่ปัจจุบันวิชาโบราณคดี (รวมทั้งวิชาการสาขาต่างๆที่มีอยู่ในโลกนี้) ถูกครอบครองโดยกลุ่มคนที่ผ่านการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยที่มีคุณวุฒิการศึกษาทางด้านนี้เท่านั้น ซึ่งคนกลุ่มนี้มีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนคนทั้งโลกที่มีถึงกว่า ๗,๐๐๐ ล้านคนในปัจจุบัน ผลที่ตามมาก็คือ คนส่วนใหญ่เกือบทั้งโลกกลายเป็น **“ผู้ด้อยอำนาจในการจัดการอดีต”** หรือไม่ก็เป็น **“คนชายขอบทางโบราณคดี”** (archaeological marginal group) เมื่อเกิดปัญหาทางวัฒนธรรมชุมชนผู้คนส่วนใหญ่ไม่สามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้เพราะไม่มีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจากในอดีตด้วยตนเอง หมายความว่า **ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมการขาดความรู้ ขาดประสบการณ์ที่จะสามารถการจัดระบบความสัมพันธ์ของตัวเขากับคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นๆทั้งในธรรมชาติและเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะที่สมดุล ทำนุบำรุงกันและกันให้เกิดประโยชน์สุขอย่างยั่งยืนได้**

สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีต มีแต่ในรัฐธรรมนูญเท่านั้นหรือ?

แม้ว่าวันนี้จะดูเสมือนว่า “**สิทธิ**” ของพลเมืองไทยในฐานะเจ้าของวัฒนธรรมชุมชน จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปะ ที่เคยได้รับการคุ้มครองและรับรองให้สามารถจัดการวัฒนธรรมจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปะไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ จะหมดไปตามการสิ้นสถานภาพของรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ที่ผ่านมา แต่ในความเป็นจริงบรรดาชุมชนท้องถิ่นทั้งหลายเพิ่งเริ่มตื่นตัว เพิ่งเริ่มเข้าใจถึงสิทธิตามรัฐธรรมนูญ และเพิ่งจะเริ่มมองเห็นแนวทางในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปะ รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ (ในที่นี้จะเรียกรวมๆว่า “มรดกทางโบราณคดี : archaeological resources) ที่มีอยู่มากมายให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนหรือการบำรุงชุมชนให้เจริญกันเท่านั้น

สิทธิในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปะ ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้แก่

หมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

มาตรา ๔๖ บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

หมวด ๕ แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ

มาตรา ๗๘ รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองและตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการตลอดทั้งโครงสร้างพื้นฐาน สารสนเทศในท้องถิ่นให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น

หมวด ๙ การปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา ๒๘๙ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

จากบทบัญญัติดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ารัฐธรรมนูญฯ พ.ศ. ๒๕๔๐ มุ่งหวังให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น(อปท.) ภายใต้ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีทุกประเภทต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารจัดการอนุรักษ์และพัฒนาที่เคยดำเนินมาแบบสั่งการจากศูนย์อำนาจที่กรม กระทรวง มาเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมมากกว่าเดิม

คำถาม : เมื่อสิ้นรัฐธรรมนูญฉบับสำคัญนี้แล้ว “สิทธิ” ของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปะ รวมทั้งมรดกทางโบราณคดี จะหมดไปด้วยหรือไม่? และภาครัฐจะกลับมาใช้วิธีรวมศูนย์อำนาจสั่งการ บริหาร หรือจัดการงานวัฒนธรรมเช่นเดิมหรือเข้มข้นกว่าเดิมหรือไม่ ?

แม้ว่าสิทธิในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปะ ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ จะหมดไปเพราะรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวสิ้นสภาพไปเนื่องจากการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ แต่ต่อมาก็มีการกำหนดสิทธิส่วนนี้เอาไว้ใน**รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐** ดังนี้

หมวด ๓ สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย

ส่วนที่ ๕ สิทธิในทรัพย์สิน

มาตรา ๔๑ สิทธิของบุคคลในทรัพย์สินย่อมได้รับการคุ้มครอง ขอบเขตแห่งสิทธิและการจำกัดสิทธิเช่นที่ว่านี้ย่อมเป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ การสืบมรดกย่อมได้รับการคุ้มครอง สิทธิของบุคคลในการสืบมรดกย่อมเป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา ๔๒ การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะกิจการอันเป็นสาธารณูปโภค การอันจำเป็นในการป้องกันประเทศ การได้มาซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ การผังเมือง การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาการเกษตรหรือการอุตสาหกรรม การปฏิรูปที่ดิน การอนุรักษ์โบราณสถานและแหล่งทางประวัติศาสตร์ หรือเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น และต้องชดใช้ค่าทดแทนที่เป็นธรรมภายในเวลาอันควรแก่เจ้าของตลอดจนผู้ทรงสิทธิบรรดาที่ได้รับความเสียหายในการเวนคืนนั้น ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การกำหนดค่าทดแทนตามวรรคหนึ่งต้องกำหนดให้อย่างเป็นธรรม โดยคำนึงถึงราคาที่ซื้อขายกันตามปกติในท้องตลาด การได้มา สภาพและที่ตั้งของอสังหาริม ทรัพย์ ความเสียหายของผู้ถูกเวนคืน และประโยชน์ที่รัฐและผู้ถูกเวนคืนได้รับจากการใช้สอยอสังหาริมทรัพย์ที่ถูกเวนคืน

กฎหมายเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ต้องระบุวัตถุประสงค์แห่งการเวนคืนและกำหนดระยะเวลาการเข้าใช้อสังหาริมทรัพย์ไว้ให้ชัดแจ้ง ถ้ามิได้ใช้เพื่อการนั้นภายในระยะเวลาที่กำหนดดังกล่าว ต้องคืนให้เจ้าของเดิมหรือทายาท

การคืนอสังหาริมทรัพย์ให้เจ้าของเดิมหรือทายาทตามวรรคสาม และการเรียกคืนค่าทดแทนที่ชดใช้ไป ให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ

ส่วนที่ ๑๒ สิทธิชุมชน

มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิ์อนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒน ธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุง รักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา ๖๗ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหมากหลายทางชีวภาพ และการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสภาพแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามคามเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพจะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ย่อมได้รับความคุ้มครอง

หมวด ๑๔ การปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา ๒๘๙ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพตามความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับมาตรฐานและระบบการศึกษาของชาติ

การจัดการศึกษาองรมภายในท้องถิ่นตามวรรคสอง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นด้วย

แต่ในที่สุด สิทธิชุมชนและสิทธิเกี่ยวกับการบริหารและจัดการทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ก็สิ้นสภาพไปอีกเพราะการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ พบว่าเรื่องนี้ก็ยังระบุไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ แต่ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏเรื่องเหล่านี้ในรัฐธรรมนูญ แต่สิทธิและหน้าที่ของมหาชนในเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมก็ยังคงมีอยู่ตามธรรมชาติ ยังต้องปฏิบัติจัดการให้ราบรื่นดีงามกันต่อไป

ใครกันหรือ? ที่แย่งยึดสิทธิในการจัดการอดีต ไปเสียจากชุมชนท้องถิ่น

บทบัญญัติที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ และพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นตัวอย่างอันดีที่ยืนยันว่าก่อนหน้าที่จะมีรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย**ด้อยสิทธิทางกฎหมายในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และทรัพยากรทาง**

โบราณคดี และผู้ที่ถูกระบุว่าเป็นตัวการในการลิดรอนและแย่งยึดสิทธิในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และทรัพยากรทางโบราณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งประการหลังสุดไปเสียจากชุมชนท้องถิ่นก็น่าจะได้แก่ “**รัฐ : competent authority**” ที่ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำการลิดรอนแย่งและยึด “**สิทธิในการจัดการอดีตของชาวบ้าน**” ไป อย่างช้าที่สุดก็ตั้งแต่เมื่อประเทศไทยเริ่มรับรู้ คิด เชื่อ และถือปฏิบัติในแนวทางการพัฒนาสู่ความทันสมัยเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา การแย่งยึดสิทธิดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๖ และเป็นรูปธรรมเด่นชัดเมื่อพ.ศ.๒๕๐๔ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภาครัฐตรากฎหมายรวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากรหลายฉบับออกมาใช้บังคับ ทำให้บรรดาทรัพยากรที่ดิน หิน แร่ธาตุ แม่น้ำลำคลอง ป่าไม้ และแม้แต่ทรัพยากรทางโบราณคดีก็ตกอยู่ในอาณัติของรัฐโดยสิ้นเชิง ยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน **รัฐ** กับ **ทุน (ทุนนิยมอุตสาหกรรมในชาติและทุนอุตสาหกรรมข้ามชาติ)** มีความเห็นพ้องไปในทางเดียวกันว่ามรดกธรรมชาติ มรดกวัฒนธรรม รวมไปถึงมนุษย์ **มีสถานะเป็น “ทรัพยากร :resource** โดยพวกทุนนิยมอุตสาหกรรมกำหนดให้ “มนุษย์” เป็น “ทรัพยากรอย่างหนึ่ง” ในกระบวนการผลิตและบริโภค ทั้งหมดเป็นปัจจัยที่ใช้ในการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจการค้าและการเงิน จึงพยายามใช้กลไกของรัฐและทุนเข้าครอบครองบรรดาทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดไว้ให้มากที่สุด โดยเร็วที่สุดและนานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก็อย่างที่เห็นๆกันอยู่ทั้งในนโยบายประชานิยมและประชารัฐ.

กระบวนการโบราณคดีชุมชน

กับการฟื้นคืนสิทธิชุมชนในการจัดการอดีต

จากประเด็นปัญหาที่พบว่าการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะในประเทศไทยขาดการมีส่วนร่วมของผู้คนที่มิใช่นักวิชาการ นักวิชาชีพ หรือผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานโบราณคดี งานพิพิธภัณฑ์ งานบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน หรืองานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และแหล่งวัฒนธรรมต่างๆในภาคส่วนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุตามความหมายในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) ขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนมากที่สุด จึงส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนในอดีตที่สามารถเรียนรู้ได้จากมรดก

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ทางโบราณคดีทั้งที่อยู่ใกล้ตัวและไกลตัว ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ไม่สนใจดูแลรักษา เพราะเห็นว่ามีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่ตามกฎหมายอยู่แล้ว แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุต่างๆจึงถูกทำลาย ถูกนำไปหาประโยชน์ส่วนตนในเชิงพาณิชย์ หรือไม่ก็ถูกปล่อยให้เสื่อมสภาพไปโดยไม่ได้ใช้งานให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม การจัดการมรดกทางโบราณคดีในประเทศไทยจึงมีผลได้และผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนที่อยู่ในแหล่งโบราณคดี หรือที่อยู่รอบๆแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานค่อนข้างน้อย ผู้คนส่วนมากในสังคมไทยจึงไม่สนใจและให้ความสำคัญกับอดีต ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากอดีตได้ตามที่ควรจะมีและควรจะเป็น ดังนั้นจึงควรมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการจัดการเสียใหม่

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ที่ข้าพเจ้าคิดค้นและดำเนินการ มิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่มีหลักการ ทฤษฎีทางวิชาการพัฒนาสนับสนุนและอำนวยการให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างถูกทิศไม่ผิดทาง ซึ่งแนวคิดทฤษฎีและแนวคิดสำคัญในการทำงานประกอบด้วย **(๑) แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือในหลวงรัชกาลที่ ๙ (๒) แนวคิดเรื่องโบราณคดีต้องเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ของท่านพุทธทาสภิกขุ (๓) แนวพระราชดำริเรื่องคนอยู่ร่วมกับโบราณสถานได้ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (๔) แนวพระราชดำริเรื่องความประหยัด ในสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ (๕) แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาชุมชน**

เพื่อให้ได้คำตอบเรื่อง **แนวทางการฟื้นคืนสิทธิการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีให้ชุมชนท้องถิ่นและคนไทยส่วนใหญ่** ข้าพเจ้าได้ดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่อง “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**” โดยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยและการทำงานพัฒนาชุมชนจาก **สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** และ **Ford Motor Company Conservation and Environmental Grant** และดำเนินกิจกรรมโบราณคดีชุมชนในรูปแบบการบริการวิชาการแก่ชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมๆกันในพื้นที่ต่างๆ ระหว่างปี พ.ศ.๒๕๔๒-๒๕๕๓ มีข้อค้นพบว่าในการจัดการมรดกทางโบราณคดี ทั้งในเรื่องของการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งสาระความรู้ทางวิชาการ การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี โบราณสถานหรือมรดกวัฒนธรรมอื่นๆที่มีอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้งการใช้ประโยชน์ในทางการพัฒนาชุมชน ต้องเป็นกระบวนการที่สร้างโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการให้มากขึ้นในทุกขั้นตอนหรือให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ซึ่งแบบแผนการทำงานดังกล่าวข้าพเจ้าบัญญัติเรียกและเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปแล้วว่า **กระบวนการโบราณคดีชุมชน : COMMUNITY ARCHAEOLOGY PROCESS หรือ archaeopen**

กระบวนการโบราณคดีชุมชน เป็นแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทมรดกทางโบราณคดีที่ให้ความสำคัญกับการจัดการโดยชาวบ้านและประชาชนในท้องถิ่น (people-oriented approach) โดยมีภาคประชาชน นักวิชาการ ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรอื่นๆในท้องถิ่นร่วมกันจัดการ ซึ่งเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการจากเดิมที่มีภาครัฐเป็นศูนย์กลาง ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการสมัยใหม่ฝ่ายเดียว มาเน้นการจัดการแบบมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น โบราณคดีชุมชนมุ่งเน้นการใช้ *หลักการมีส่วนร่วม (participative approach) การเรียนรู้ร่วมกันผ่านปฏิบัติ การจริง (participative learning through practices /learning by doing) และการใช้กระบวนการสร้างความพึงพอใจความประทับใจ (appreciative building)* ในภูมิหลังของท้องถิ่นให้กับชาวบ้านและประชาชน ตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่พระราชทานเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต และเป็นปรัชญาในการพัฒนา

ประเทศไทยไปสู่สังคมที่เข้มแข็งด้วยวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการในการแก้ปัญหาวิกฤตของประเทศไทยและของโลกในปัจจุบันที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างความรู้และเพิ่มความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาคนไปพร้อมๆกับการพัฒนาภูมิสังคม ภูมิวัฒนธรรม หรือ วัฒนธรรมชุมชน นอกเหนือไปจากการพัฒนาแบบแยกส่วนที่มุ่งเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ด้านความมั่นคง ด้านการเมือง หรือด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว เชื่อว่าจะเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติที่เหมาะสมในการทำงานจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีที่นำไปสู่การฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตของประเทศไทยได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

งานวิจัยเพื่อสร้างนวัตกรรมเรื่องกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านได้ผ่านการรับรองความสำเร็จทางวิชาการจาก**คณะกรรมการรางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นสาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๔๙** และได้รับ**เกียรติคุณประกาศรางวัลชมเชยผลงานวิจัยสาขาสังคมวิทยา รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๔๙** โดยในประกาศเกียรติคุณได้เขียนถึงงานวิจัยเรื่องนี้ ว่า

> ***คณะกรรมการบริหารสภาวิจัยแห่งชาติงานวิจัยเรื่อง กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ของรองศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผลงานที่แปลกใหม่ในแง่การทดลองใช้การผสมผสานทั้งในเชิงทฤษฎีที่นำเอาแนวคิดด้านโบราณคดีกับด้านพัฒนาชุมชนมาผสมผสานกันและนำไปทดลองใช้ในสนามจริง โดยอาศัยวิธี “ลองผิดลองถูก” ซึ่งถือว่า เป็นการทะลุกรอบคิดได้ในระดับหนึ่ง การทดลองนำเอาแนวคิดด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โบราณคดีการพัฒนาชุมชนผสมผสานกันเพื่อสร้างความสามารถในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเองซึ่งให้ชาวบ้านเป็นตัวขับเคลื่อน (PARD) ถือเป็น “ความใหม่” ได้ระดับหนึ่ง***

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๗ ข้าพเจ้าได้รับ**รางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา**จากคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ซึ่งคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติได้ประกาศเกียรติคุณ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน**” ไว้ในหนังสือ **วันนักประดิษฐ์ประจำปี ๒๕๕๘** หน้า ๒๐ ว่า

> ***ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ เป็นนักวิจัยที่มีคุณภาพ มีความมุ่งมั่นในการทำวิจัย โดยอุทิศตนทำงานวิจัยด้านโบราณคดีอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานถึง ๓๓ ปี ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ เป็นผู้มีความคิดริเริ่ม โดยได้สร้างและพัฒนานวัตกรรมทางการวิจัยด้านการพัฒนาชุมชน โดยสร้างแบบแผนการวิจัยปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่เรียกว่า “กระบวนการโบราณคดีชุมชน : Community Archaeology Process” ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวคิดและแบบแผนสำคัญในการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นกระบวนการส่งเสริมการอนุรักษ์และการพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมที่สร้างความสามารถของบุคคลและชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพร้อมๆกับการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี นับเป็นการสร้างสรรค์ท้องถิ่นให้ภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์โบราณคดีของชุมชนของตน ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงและคนในชุมชนรักท้องถิ่น ร่วมมือร่วมใจกันนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่น อันเป็นการทำวิจัยที่ใช้ผลงานวิจัยเพื่อการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิผล นับเป็นแบบอย่างของนักวิจัยและการทำวิจัยที่ดีและโดดเด่น***

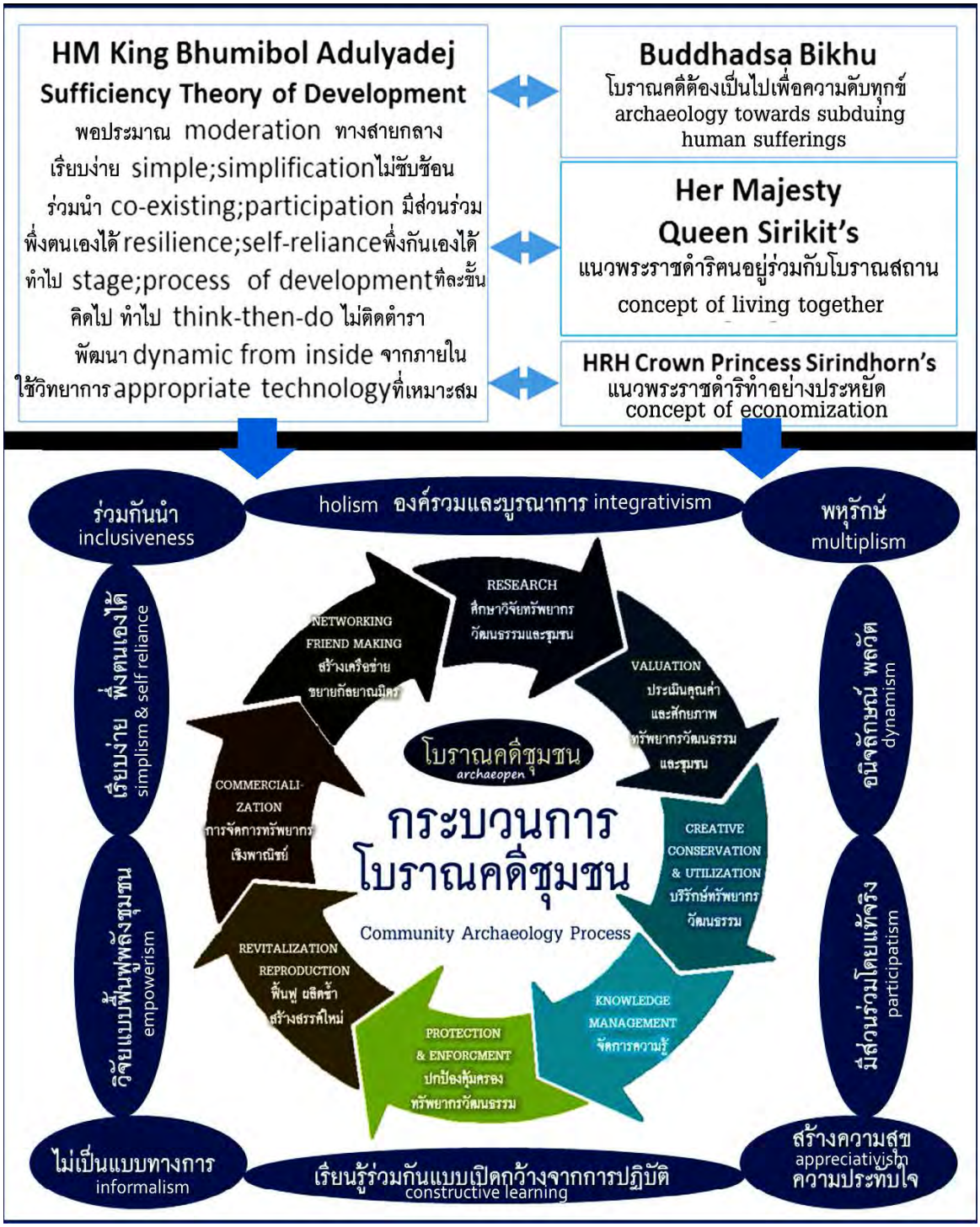

การตอบรับเชิงบวกของสถาบันหลักทางการวิจัยทั้งสภาวิจัยแห่งชาติและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีต่องานวิจัยเกี่ยวกับโบราณคดีชุมชนดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันว่า **“กระบวนการโบราณคดีชุมชน”** มีศักยภาพในการสร้างผลสัมฤทธิ์ที่เป็นรูปธรรมในทางการพัฒนาชุมชนและมีผลดีสืบเนื่องทางวิชาการด้านจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทมรดกทางโบราณคดีในประเทศไทยไปพร้อมๆกัน

หลักการสร้างสรรค์ “กระบวนการโบราณคดีชุมชน”

การทำงานในกระบวนการโบราณคดีชุมชนในระยะแรกๆ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๔) ดำเนินไปโดยยังไม่มีแนวคิดทางวิชาการที่ชัดเจน ทำงานแบบลองผิดลองถูก คิดไปทำไปตามสถานการณ์แต่ก็ค่อยๆเรียนรู้พัฒนาและสรุปบทเรียนซ้ำแล้วซ้ำอีก จนกระทั่งปี ๒๕๔๕ ข้าพเจ้าจึงสร้าง**แนวคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน (research steering concepts)** โดยอัญเชิญแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นทฤษฎีหลัก ผสานเข้ากับแนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน และทฤษฎีการพัฒนาชุมชน จนเกิดเป็นแบบแผนการวิจัยเชิงการจัดการ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน**” ที่มีทั้งปรัชญา หลักการ วิธีการเชิงกระบวนการชัดเจนมากยิ่งขึ้น หลักการสำคัญในการดำเนินงาน “โบราณคดีชุมชน” มี ๑๐ ประการ ได้แก่

(๑) **หลักองค์รวมและบูรณาการ** (holistic integration approach) หมายถึง การศึกษา การจัดการมรดกและทรัพยากรโบราณคดีและวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นแบบบูรณาการบนฐานความคิดองค์รวม โดยให้ชุมชนเป็นหน่วยปฏิบัติการเชิงพื้นที่ และมุ่งทำการศึกษาเรื่องราวในอดีตทุกมิติของชุมชนนั้นๆ ทั้งเรื่องภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคม การทำมาหากิน วัฒนธรรม ประเพณี การเมืองการปกครอง ศาสนาความเชื่อ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยว ตลอดจนผลกระทบของแต่ละส่วนที่มีต่อกันและกัน บนหลักการพื้นฐานที่ว่าเรื่องราวของทุกๆมิติในท้องถิ่นต่างๆมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้

(๒) **หลักพหุรักษ์ การยอมรับและรักษาความแตกต่างหลากหลาย** (multiplism approach) เราต้องยอมรับว่าท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งของแหล่งมรดกทางโบราณคดี และมรดกวัฒนธรรมมีคุณลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนกันหรือเป็นแบบเดียวกันทั้งหมด นักบริหารจัดการที่เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ในองค์กรเชี่ยวชาญตามกฎหมายจะต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อของชุมชนเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนกฎเกณฑ์ทางสังคมต่างๆของชุมชนท้องถิ่นจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและจริงใจ

(๓) **หลักอนิจจัง การไม่ยึดติดตายตัว** (dynamic approach) ต้องให้ความ สำคัญกับความไม่แน่นอนและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอนิจลักษณะ กล่าวคือ ต้องยอมรับหลักการที่ว่าสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนสรรพสิ่งรวมทั้งมรดกวัฒนธรรมประเภทต่างๆมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จะต้องไม่ใช้แผนงานหรือตัวแบบในการดำเนินงานแบบเดียวตายตัวกับทุกท้องถิ่นหรือทุกกรณี และต้องไม่ยึดถือว่าความรู้ที่หน่วยงานเชี่ยวชาญตามกฎหมายมีอยู่นั้นถูกต้องลงตัวแล้วทั้งหมด หรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะแม้ว่าหลักการและระเบียบวิธีการปฏิบัติงานทั้งที่ปฏิบัติอยู่ในภาครัฐและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องจะมีความเป็นสากลที่ได้รับมาจากต่างประเทศ ซึ่งอาจจะมีมาตรฐานการทำงาน มีขั้นตอนชัดเจนเป็นที่ยอมรับกันมาก่อน แต่การทำงานในแหล่งมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมใหม่ๆ ในชุมชนท้องถิ่นใหม่ๆ และหลักฐานที่พบใหม่ๆก็เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าไม่เหมือนและไม่ใช่สิ่งที่เคยรู้เดิมทั้งหมด มีอะไรที่แปลกและแตกต่างจากเดิมบ้างไม่มากก็น้อย นอกจากนี้หลักการไม่ยึดติดตายตัวยังสอดคล้องกับหลักการและวิธีการทำงานของแนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนที่ว่าการพัฒนาไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว การทำงานเป็นไปในลักษณะ “คิดไปทำไป” มีความยืดหยุ่น ไม่ยึดติดกับแผนงานมากเกินไป มีการประเมินผลระหว่างการปฏิบัติงานในเชิงกระบวนการและสามารถปรับแผนได้ตามสถานการณ์เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายของการจัดการที่มุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีของ คนกับธรรมชาติกายภาพ และ สิ่งเหนือธรรมหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เป็นสิ่งสำคัญ

(๔) **หลักการมีส่วนร่วม** (participation enhancement) การทำงานในกระบวนการโบราณคดีชุมชนต้องสร้างสรรค์และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการ เนื่องจากเรื่องมรดกทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนและคนส่วนมากดังนั้นในการจัดการจึงต้องส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนและผู้คนในท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆกิจกรรมต่างๆให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะอะไรก็ตาม เพราะการมีสวนร่วมเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเข้มแข็งและความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังช่วยให้การจัดการมรดกและทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมประสบความสำเร็จในทุกๆมิติของการพัฒนา เกิดผลดีทั้งทางกายภาพ จิตวิญญาณ รวมทั้งขวัญกำลังใจ มีผลลัพธ์ที่ดีเป็นคุณประโยชน์สืบเนื่องแผ่กระจายไปในทุกกลุ่มคนในปัจจุบันและจะส่งผ่านผลดีต่อไปยังคนรุ่นลูกรุ่นหลานรุ่นเหลนในอนาคต

(๕) **หลักการสร้างความสุขและความประทับใจร่วมกัน** (common appreciative building) การจัดการในกระบวนการโบราณคดีชุมชนต้องมุ่งสร้างความประทับใจในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดี เรื่องราวภูมิหลังของมรดกทางโบราณคดีนั้นๆ รวมทั้งมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ ทั้งในระดับมหภาพและระดับจุลภาพ นักวิชาการและนักจัดการเห็นว่ามรดกทางโบราณคดีนั้นๆมีคุณค่าและความสำคัญอย่างไร ก็จะต้องทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นและคนทั่วไปเห็นคุณค่าและความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ที่สำคัญจะต้องสร้างกระบวนการที่จะทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความรู้ มีความเข้าใจ มีทัศนคติ

ที่ดีต่อมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรม รวมทั้งผู้คนที่เกี่ยวข้อง จนเกิดความตระหนัก เกิดความรัก หวงแหนในฐานะที่เป็นมรดกและทรัพยากรที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

(๖) **หลักการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิดกว้างจากการปฏิบัติงานจริง** (learning through participative openness-practice/doing) ผู้ที่ดำเนินงานจัดการมรดกและทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมและในขั้นตอนของการศึกษาวิจัย ได้แก่ นักโบราณคดีอาชีพ นักอนุรักษ์ นักจัดการ นักศึกษาโบราณคดี นักวิชาการและนักศึกษาในสาขาที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารและสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักพัฒนา และคนในชุมชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้รู้ ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้สูงอายุ เยาวชน พระสงฆ์ นักบวชในศาสนาต่างๆ ครู นักเรียน นักศึกษาในชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร ช่างฝีมือฯลฯ ทำงานร่วมกัน เรียนรู้ร่วมกัน ช่วยกันสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ที่ทุกคนมีส่วนได้เสมอหน้ากัน เรียนรู้จากการลงมือทำจริง เปิดโอกาสให้คนในชุมชนท้องถิ่น และคนภายนอกที่สนใจเข้าร่วมเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์

(๗) **หลักการทำงานแบบไม่เป็นทางการแต่สร้างสาระประโยชน์ด้านการเรียนรู้** (informal & informative approach) แบบแผนและเทคนิควิธีการในการจัดการควรปรับและประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิสภาพ และสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ สอดคล้องกับแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น เป็นกันเอง ไม่เป็นทางการ ไม่เป็นพิธีการหรือเป็นวิชาการเกินไปจนทำให้คนส่วนอื่นเข้าไม่ถึงหรือเข้าใจยาก การทำงานแบบไม่เป็นทางการจะต้องสร้างสาระประโยชน์ด้านการเรียนรู้และสร้างความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงในระดับภูมิปัญญาให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมให้มากที่สุด

(๘) **หลักการศึกษาวิจัยและการพัฒนาเพื่อหนุนเสริมเพิ่มพลังชุมชน** (research & community empowerment : R&CE) ให้ความสำคัญต่อกระบวนการศึกษาวิจัย มีกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่เป็นการหนุนเสริมเพิ่มพลังสร้างความเข้มแข็งและแบบแผนความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน ให้กำลังใจกันและกันด้วยความรักความเมตตาให้กับชุมชน ที่สามารถขยายผลไปสู่ความสำเร็จในการใช้การจัดการมรดกและมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมไปพัฒนาหรือแก้ปัญหาด้านอื่นๆของชุมชนและท้องถิ่นร่วมกัน

(๙) **หลักความเรียบง่าย พึ่งตนเองได้ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน** (simple with self-reliance accompany to local culture) ความเรียบง่ายและการพึ่งตนเองได้เป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในการทำงานทุกประเภททุกชนิด การจัดการมรดกและทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมจะต้องดำเนินไปอย่างไม่ซับซ้อนหรือใช้เทคนิควิชาการที่ยุ่งยากเกินไปจนชาวบ้านหรือผู้ที่ส่วนร่วมไม่เข้าใจ เข้าไม่ถึง ทำไม่ได้ ต้องเป็นกิจกรรมที่เรียบง่าย ประหยัด สร้างแรงจูงใจให้ผู้คนเห็นแนวทางของความสำเร็จได้ด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งกันเอง และพึ่งพิงสัมพันธ์ในชุมชน และท้องถิ่น ในประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นทุกขั้นตอนเกิดจาก “**ศักยภาพและความสามารถของตัวเอง**” ทำให้เกิดกำลังใจ ปลื้มใจ เห็นคุณค่า เกิดความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด ถิ่นที่อยู่อาศัย และพร้อมที่จะเสียสละให้ส่วนรวม

(๑๐) **หลักการร่วมกันนำและสร้างความสุขเสมอกัน** (accompanying /co-existing) การจัดการมรดกและทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรม ทั้งในเรื่องของการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ทางวิชาการและการพัฒนานุรกษ์มรดกางโบราณคดี/วัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ (อนุรักษ์และพัฒนาใช้ประโยชน์ร่วมกัน) ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มทุกระดับในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการให้มากขึ้นในทุกขั้นตอน และชุมชนท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีมรดก

ทางโบราณคดี/วัฒนธรรมอยู่ในพื้นที่ปกครอง จะต้องได้รับการหนุนช่วย และส่งเสริมให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการ ตามความเชื่อพื้นฐานที่ว่าการจัดการมรดกวัฒนธรรมเป็นมรรควิถีหนึ่ง (a means) ในหลายมรรควิถีที่ใช้ในกระบวนการพัฒนาคนและสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน ซึ่งการจัดการในกระบวนการโบราณคดีชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเสมอภาคให้กับคนทุกกลุ่มในชุมชนและท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง

ในทางปฏิบัติโดยทั่วไป โบราณคดีชุมชน เป็นกระบวนการจัดการมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมร่วมกันของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งฝ่ายรัฐส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น นักวิชาการในสถาบันอุดมศึกษา นักวิชาการอิสระ ผู้บริหารและสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชาวบ้านในท้องถิ่นที่เป็นคนส่วนใหญ่ของสังคม ซึ่งจะก่อให้เกิดผลดีอย่างกว้างขวางและประสบผลสำเร็จอย่างราบรื่นรวดเร็ว

ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบการทำงานในกระบวนการจัดการมรดกทางโบราณคดี ประเภทโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมทั้งการจัดการพิพิธภัณฑ์ จากเดิมที่เคยดำเนินการโดยนักวิชาการและข้าราชการสังกัดภาครัฐ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย หรือนักวิชาการนักบริหารจัดการในองค์กรธุรกิจและกลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายเดียว มาเป็นการทำงานโดยมีชาวบ้านประชาชน นักวิชาการสาขาอื่นๆ กลุ่มคนที่อาจจะเคยเชื่อว่าไม่รู้ไม่เชี่ยวชาญในวิชาการตามมาตรฐานสากล ผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆทั้งภาคราชการ ภาคประชาชน และภาคธุรกิจเอกชนในท้องถิ่นร่วมด้วยนั้น อาจจะไม่ใช่เรื่องง่ายเพราะจะต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิด ทัศนคติ และวิธีการดำเนินงานในส่วนของเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐ และฝ่ายนักวิชาการกระแสหลัก กลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางซึ่งได้แก่ นักโบราณคดี สถาปนิกด้านการอนุรักษ์ นักวิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ที่ทำงานด้านการจัดการมรดกทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ทั้งในภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน จะต้องเปิดใจให้กว้างยอมรับศักยภาพและศักดิ์ศรีของผู้คนในภาคส่วนอื่นๆดังกล่าวทั้งชาวเมืองและชาวบ้าน ซึ่งหมายรวมถึงการยอมรับศักยภาพและศักดิ์ศรีของผู้คนที่อยู่นอกวงการโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์กระแสหลักด้วย จะต้องปรับบทบาทของตนจากที่เคยศึกษาวิจัยกันเอง คิดกันเอง กำหนดนโยบายกันเอง วางแผนกันเอง ตัดสินใจกันเอง บริหารจัดการกันเองเพียงกลุ่มเดียวแบบผูกขาดรวมศูนย์อำนาจและสั่งการ มาใช้รูปแบบการบริหารจัดการในแนวระนาบที่มุ่งเน้นการประสานความร่วมมือร่วมใจ โดยจะต้องสร้างโอกาสและส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้ามาช่วยคิดโดยอิสระ ต้องรับฟังความเห็นและสนองตอบต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในท้องถิ่นและภาคส่วนอื่นๆในสังคมให้มากขึ้น

ประการสำคัญก็คือ จะต้องทำงานด้วยความโปร่งใส ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝงหรือวาระซ่อนเร้น พร้อมที่จะรับผิดชอบต่อสาธารณะในกรณีที่เกิดความบกพร่องผิดพลาดตามหลักการครองแผ่นดินโดยธรรม

คุณลักษณะสำคัญของกระบวนการโบราณคดีชุมชน คือ เป็นกระบวนการที่พัฒนาวิธีคิดและความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการ ประกอบด้วย ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และดำเนินการพัฒนานุกษ์มรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมไปพร้อมๆกัน โดยผลสำเร็จหรือผลได้ของการจัดการควรจะก่อให้เกิดความเข้มแข็ง ความมั่นใจและเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองและการพึ่งตนเองได้ต่อทั้งคนทุกๆคนที่เข้าไปมีส่วนร่วม ต่อชุมชน ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และทำให้มรดกทางโบราณคดีดำรงอยู่ได้อย่างเป็นประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการดำเนินงานในกระบวนการพัฒนาดังกล่าวจะต้องใช้ความจริงใจ ใช้เทคนิควิธีการที่พอเหมาะ พอดี ใช้ระยะเวลาพอสมควรในการทำงานแบบค่อยเป็นค่อยไปเชิง

กระบวนการ ซึ่งเมื่อชาวบ้านและประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้ มีความเข้าใจ มีทักษะและสามารถบริหารจัดการมรดกทางโบราณคดีได้เองภายใต้กรอบเกณฑ์ที่ยอมรับกันในสังคมโดยไม่ขัดฝืนต่อศีลธรรม จริยธรรม และกฎหมายแล้ว ก็จะเป็นการแบ่งเบาภารกิจที่หน่วยงานเชี่ยวชาญภาครัฐอย่างกรมศิลปากรและหน่วยงานอื่นๆรับผิดชอบอยู่ลงไปได้มาก

กิจปฏิบัติจัดการเชิงกระบวนการของกระบวนการโบราณคดีชุมชน

การจัดการ (management) ในกระบวนการโบราณคดีชุมชน มีความหมายเดียวกันกับคำว่า **การพัฒนา การสร้างสรรค์** และ**การวิจัย** ซึ่งหมายถึง **กิจกรรม ชุดของการกระทำ กิจกรรมหรือปฏิบัติการ (action & set of actions) ที่ดำเนินการเกี่ยวเนื่องกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่เป็นมรดกวัฒนธรรมเชิงรูป(tangible cultural heritage) และมรดกวัฒนธรรมเชิงนาม (intangible cultural heritage) ประเภทภูมิปัญญา (local wisdom) ศิลปวัฒนธรรม (artistic cultures/aesthetic cultures) และภูมิทัศน์วัฒนธรรม/ภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape/cultural terrain) โดยมีความมุ่งหมาย คือ การสร้างสรรค์ “ประโยชน์สุข” ให้แก่ส่วนรวม** ซึ่งการจัดการมรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Management : CHM) มีกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ ๘ ลักษณะ ได้แก่

(๑) **การวิจัยสร้างความรู้เรื่องมรดกวัฒนธรรมและชุมชน** (heritage/ legacy and community research) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งในเชิงกายภาพ เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้เป็นสิ่งจำเป็นลำดับแรกที่ควรเอื้ออำนวยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินการร่วมกับนักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรชำนาญการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในลักษณะการศึกษาวิจัยท้องถิ่นของตนเอง (self-research) ซึ่งแบบแผนการศึกษาวิจัยที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นและภาคประชาชน คือ **การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research & Community Development : PAR&CD)** หรืออาจจะใช้แบบแผนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัยกันเอง โดยมีนักวิชาการคอยเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นวิทยากรกระบวนการให้คำแนะนำ ซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความสามารถในการสำรวจตรวจค้น เก็บข้อมูล สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และมรดกวัฒนธรรมอื่นๆได้ด้วยตัวเอง และได้ข้อมูลว่าในพื้นที่ชุมชนของตนมีมรดกวัฒนธรรมอะไรบ้าง อยู่ที่ไหน สภาพเป็นอย่างไร เก่าแก่แค่ไหน ใครเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น เป็นต้น

(๒) **การประเมินคุณค่าและศักยภาพของมรดกวัฒนธรรมและชุมชน** (heritage and community valuing and appraisal) เป็นกิจกรรมที่จะช่วยให้สามารถทราบว่ามรดกวัฒนธรรมต่างๆที่มีอยู่นั้น มีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใดๆต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามีคุณค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนาก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใดๆต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นๆมีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว แหล่งทำมาหากินเป็นอาชีพทางภูมิปัญญาหรือศิลปวัฒนธรรม ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อท้องถิ่นและประเทศโดยรวม นอกจากนี้การประเมินคุณค่าและศักยภาพของมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆจะช่วยให้มีฐานข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญ ซึ่งเมื่อจะมีการวางแผนดำเนินการโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพอื่นๆ เช่น การก่อสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ขุดสระ สร้างอาคารสถานที่ ถนนหนทาง การขยายพื้นที่เพาะปลูก การขออนุญาตใช้พื้นที่เพื่อทำเหมืองแร่ ฯลฯ ก็สามารถทราบได้ว่าจะวางแผนงานอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ การศึกษาวิจัยประเมินคุณค่าและศักยภาพมรดกวัฒนธรรมสามารถดำเนินการไปพร้อมๆกันด้วยเทคนิควิธีที่เรียกว่า **แผนที่วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local Cultural Mapping : LCM)** และ **การทำแผนที่โบราณคดีท้องถิ่น (Local Archaeological Mapping : LAM)** ที่จัดทำโดยสร้างโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากที่สุด

(๓) **การบริรักษ์** (creative conservation and utilization) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายหมายทางวัฒนธรรม คือ **ประโยชน์สุข** และเพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษา การเรียนรู้ทางวัฒนธรรม การทัศนศึกษา การท่องเที่ยว โดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของมรดกวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างขึ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติ

และข้อห้ามต่างๆเพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะทำให้มรดกวัฒนธรรมคงอยู่และชุมชนสามารถใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

(๔) **การจัดการความรู้เรื่องมรดกวัฒนธรรมและชุมชน** (heritage and community-based knowledge management) โดยการสร้าง การจัดระบบ การจัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ข้อมูลประสบการณ์ในรูปแบบของพิพิธภัณฑสถาน หรือพัฒนาหลุมขุดค้นในแหล่งโบราณคดี จัดการให้โบราณสถาน อาณาบริเวณของแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site museum) เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เพื่อเผยแพร่ความรู้ ให้แก่ศนในท้องถิ่น ศนต่างถิ่น และสาธารณชน ได้ทราบและได้เรียนรู้ กิจกรรมการจัดการความรู้เป็นปฏิบัติการสำคัญในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการศึกษา ซึ่งนอกจากการจัดแสดงแล้วก็สามารถจัดให้มีสิ่งพิมพ์ หนังสือ เอกสารหรือสื่อต่างๆออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มศนและองค์กรที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่างๆจะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจชุมชน การฟื้นฟูสืบทอด ผลิตซ้ำ สร้างใหม่ทั้งในส่วนของมรดกวัฒนธรรมเชิงรูป (tangible cultural resource) และมรดกวัฒนธรรมเชิงนาม (intangible cultural resource) ให้เป็นอาชีพ และเป็นกิจกรรมปกติของชุมชน

(๕) **การฟื้นฟู ผลิตซ้ำและสร้างใหม่** (cultural resource revitalization, reproduction and creation) เป็นกระบวนการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับมรดกทางโบราณคดีที่มีอยู่แต่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็นในอดีตและมีการนำเอามรดกทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในความหมายใหม่ (re-meaning) ในบทบาทหน้าที่ใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาด้านสังคมวัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่น หรือสร้างประโยชน์ใหม่ทางด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการจัดการศึกษาในทุกรูปแบบ เช่น การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการฟื้นฟูพลังและศรัทธาของชุมชนในการพัฒนาชุมชน (การบวชป่า การบวชดอย บวชแม่น้ำ) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (archaeological site-museum) การนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบในการศึกษา มีตัวอย่างเช่น พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ หรือในกรณีพระธาตุพนมองค์เดิมพังทลายลงทั้งหมด ก็มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่างๆไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์สถานที่ กิจกรรม เป็นตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า ตราประจำองค์กร กลุ่ม ชมรม หรือชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

(๖) **การใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติในการควบคุมและป้องกัน** (regulation control) ในบางกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินการปกป้องคุ้มครองหรือกำหนดแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือเขตการปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆให้สอดคล้องกับจารีตและวัฒนธรรมท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจจะร่วมกับชุมชน และภาคประชาสังคมในท้องถิ่นกำหนดแนวปฏิบัติที่เหมาะสมนำเสนอให้สภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็นข้อบัญญัติที่ไม่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นๆเพื่อบังคับใช้เฉพาะในพื้นที่การปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ แต่การบังคับใช้

จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน เป็นคุณต่อทั้งชุมชนท้องถิ่นและต่อตัวมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีมากที่สุด

(๗) **การดำเนินกิจกรรมเชิงพาณิชย์ที่เกี่ยวเนื่องกับมรดกวัฒนธรรม** (commercialization of cultural heritage) ในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรม คือ “การจัดการเชิงธุรกิจ”เพราะว่าเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไรอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนทางการเงินเป็นหลักใหญ่ แต่ในการปฏิบัติการอาจมีค่าใช้จ่ายที่เป็นตัวเงินอยู่ด้วย ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุสิ่งของได้เป็นเวลานานๆ ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดี ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสการ์ด จัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าที่เป็นอัตลักษณ์ทางโบราณคดีหรืออัตลักษณ์ด้านภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมของชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรมและโบราณคดี

(๘) **การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือและสร้างกัลยาณมิตร** (networking and friend-making) ด้วยเหตุที่มรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีเป็นสมบัติของส่วนรวม และมีอยู่มากมายหลายแห่ง มีผู้คนเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของร่วมกันหลายกลุ่มหลายฝ่ายทั้งคนในชุมชนท้องถิ่น คนในภาครัฐและภาคส่วนอื่นๆ ดังนั้นในการจัดการจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่ม ชุมชน องค์กรอื่นๆทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยการสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกวัฒนธรรมและโบราณคดีที่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังซึ่งกันและกันด้วยเมตตาไมตรี ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์ทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางและยั่งยืน

ปัจจุบันข้าพเจ้าได้พัฒนากลุ่มกิจปฏิบัติจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง ประกอบด้วยกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ ๖ ลักษณะ ด้วยกัน ได้แก่ **การวิจัย (research) การจัดการความรู้ (knowledge management) การอนุรักษ์ (preservation) การฟื้นฟูบูรณา (revitalization) การสืบสาน (continuation)** และ**การสร้างสรรค์ (creation)** ซึ่งกิจปฏิบัติทั้งหมดดำเนินการภายใต้หลักการสำคัญ คือ **ความไม่เห็นแก่ตัว** ก็สามารถบรรลุความมุ่งหมายสูงสุดของกระบวนการโบราณคดีชุมชนและกระบวนการวัฒนธรรมได้เช่นเดียวกัน

การศึกษาวิจัย

research

สร้างความรู้เรื่องประเภท ชนิด ปริมาณของมรดก ทรัพยากร ความหมาย ประเมินคุณค่า การใช้ประโยชน์ วิธีการจัดการในอดีต วิธีการที่ดีที่สุดและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการในปัจจุบันและในอนาคต

เป็นการสร้างและผลิตความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมประเภทต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น ทั้งในเชิงกายภาพ เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต และคุณค่าในปัจจุบัน

การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้เป็นสิ่งจำเป็นลำดับแรกที่สามารถดำเนินการโดยให้ผู้คนในชุมชนดำเนินการร่วมกับนักศึกษา นักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรชำนาญการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในลักษณะการศึกษาวิจัยท้องถิ่นของตนเอง (self-research) ซึ่งแบบแผนการศึกษาวิจัยที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นและภาคประชาชน คือ **การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research & Community Development : PAR&CD)** หรืออาจจะใช้แบบแผนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัยกันเอง โดยมีนักวิชาการคอยเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นวิทยากรกระบวนการให้คำแนะนำ ซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความสามารถในการสำรวจตรวจค้น เก็บข้อมูล สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมต่างๆได้ด้วยตัวเอง และได้ทราบว่าในพื้นที่ชุมชนของตนมีมรดกวัฒนธรรมอะไรบ้าง อยู่ที่ไหน สภาพเป็นอย่างไร เก่าแก่แค่ไหน ใครเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น นอกจากนี้**การประเมินคุณค่าและศักยภาพของมรดกวัฒนธรรม (heritage valuing and appraisal)** เป็นกิจกรรมการวิจัยที่จะช่วยให้สามารถทราบว่ามรดกวัฒนธรรมต่างๆที่มีอยู่นั้น มีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใดๆต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามีคุณค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนาก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใดๆต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่ามรดกวัฒนธรรมนั้นๆมีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว แหล่งทำมาหากินเป็นอาชีพทางภูมิปัญญาหรือศิลปวัฒนธรรม ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อท้องถิ่นและประเทศโดยรวม นอกจากนี้การประเมินคุณค่าและศักยภาพของมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆจะช่วยให้มีฐานข้อมูลเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญ ซึ่งเมื่อจะมีการวางแผนดำเนินการโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพอื่นๆ เช่น การก่อสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ขุดสระ สร้างอาคารสถานที่ ถนนหนทาง การขยายพื้นที่เพาะปลูก การขออนุญาตใช้พื้นที่เพื่อทำเหมืองแร่ ฯลฯ ก็สามารถทราบได้ว่าจะวางแผนงานอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ การศึกษาวิจัยประเมินคุณค่าและศักยภาพมรดกวัฒนธรรมสามารถดำเนินการไปพร้อมๆกันด้วยเทคนิควิธีที่เรียกว่า แผนที่มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น (Local Cultural Mapping : LCM) และ การทำแผนที่โบราณคดีท้องถิ่น (Local Archaeological Mapping : LAM) ที่จัดทำโดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากที่สุด

อริยสัจของวิจัย
Research Ariyasatja
คือ
ต้องรู้ว่า วิจัยคืออะไร? เป็นอะไร ?
อย่างไร?
WHAT IS RESEARCH
โดย
MEANS OF RESEARCH
ต้องรู้ว่า วิจัยแบบไหน
ทำอย่างไร
จึงจะพบความจริง
ได้สิ่งที่ดี
พบวิธีการทำให้สำเร็จ
การวิจัย
RESEARCH
จาก
WHY RESEARCH IS THE MUST
ต้องรู้ว่า วิจัยมาจากอะไร?
ต้องรู้ว่าทำไมวิจัยจึงเป็น
สิ่งจำเป็น
เพื่อ
END
ต้องรู้ว่า วิจัยมีไปเพื่ออะไร?
ต้องรู้ว่าเป้าหมายปลายประสงค์ของวิจัย
คือได้พบความจริง ได้สิ่งที่ดี พบวิธีการทำ
ให้สำเร็จ
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit

วิชชา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
SayanPraicharnjit
วิจัย
RESEARCH
สร้างความรู้เรื่องประเภท ชนิด ปริมาณของมรดก ทรัพยากร ความหมาย ประเมินคุณค่า การใช้ประโยชน์ วิธีการจัดการในอดีต วิธีการที่ดีที่สุดและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการในปัจจุบันและในอนาคต
เป็นการสร้างและผลิตความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมประเภทต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น ทั้งในเชิงกายภาพ เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต และคุณค่าในปัจจุบัน
การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้เป็นสิ่งจำเป็นลำดับแรกที่สามารถดำเนินการโดยให้ผู้คนในชุมชนดำเนินการร่วมกับนักศึกษา นักวิชาการ สถาบันการศึกษา องค์กรชำนาญการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หรือสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในลักษณะการศึกษาวิจัยท้องถิ่นของตนเอง (self-research) ซึ่งแบบแผนการศึกษาวิจัยที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นและภาคประชาชน คือ **การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม** (Participative Action Research & Community Development : PAR&CD) หรืออาจจะใช้แบบแผนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ตนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการศึกษาวิจัยกันเอง โดยมีนักวิชาการคอยเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นวิทยากรกระบวนการให้คำแนะนำ ซึ่งกระบวนการศึกษาวิจัยในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความสามารถในการสำรวจตรวจค้นเก็บข้อมูล สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมต่างๆได้ด้วยตัวเอง และได้ทราบว่าในพื้นที่ชุมชนของตนมีมรดกวัฒนธรรมอะไรบ้าง อยู่ที่ไหน สภาพเป็นอย่างไร เก่าแก่แค่ไหน ใครเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น มีคุณค่าและศักยภาพที่จะนำทำอะไรได้บ้างในกระบวนการพัฒนาในปัจจุบันได้แค่ไหน อย่างไร เป็นต้น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
วิจัยในวิชชาชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGICAL RESEARCH
เป้าประสงค์ ๔ อย่าง
1.สิ่งที่ดี
Goodness
.2.สิ่งที่เป็นประโยชน์
Usefulness
3.วิธีการที่ดี
Best methods
4.วิธีการที่เหมาะสม
ทำให้สำเร็จ
Appropriate
method to
success
the end
suppernature
ธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์
วัฒนธรรม
สังคม
ชุมชน ท้องถิ่น
ประโยชน์สุข
absolute happiness
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
พึ่งพิงสัมพันธ์
manature
physicalnature

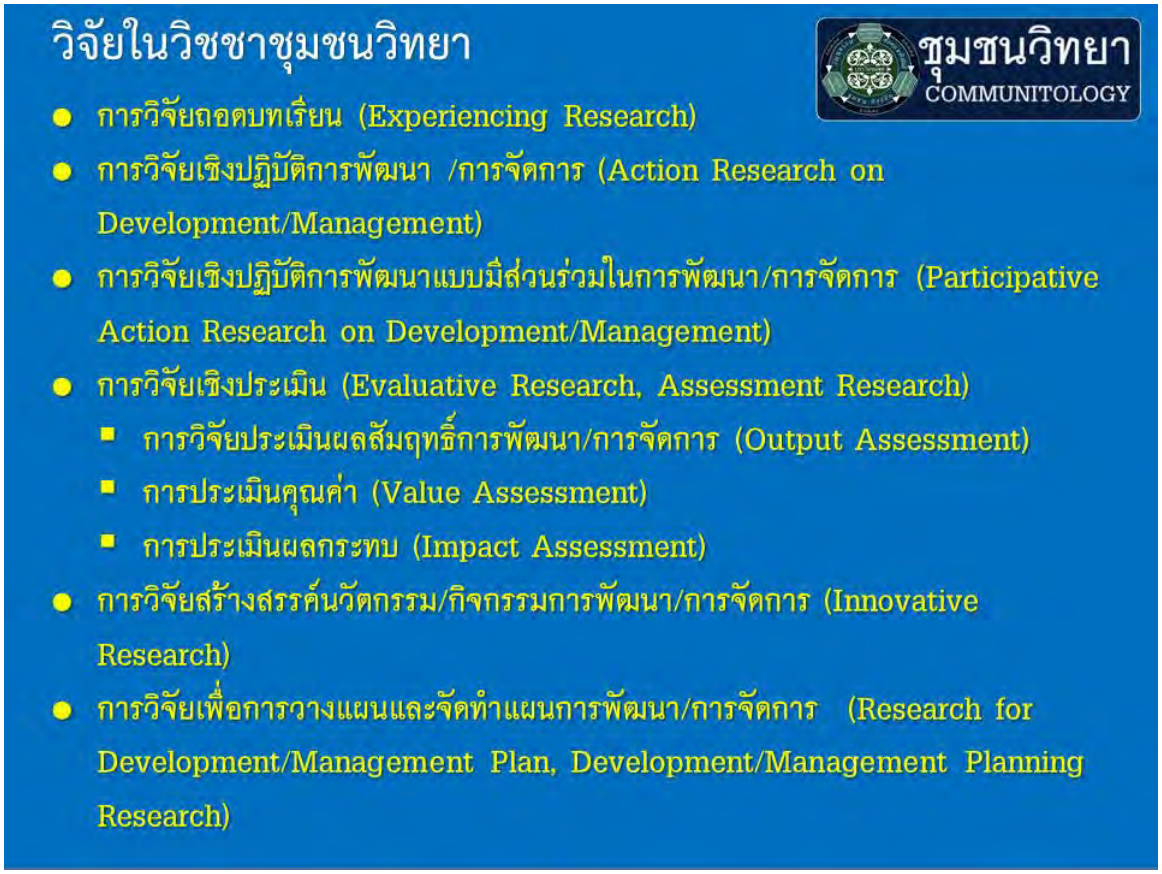
วิจัยในวิชชาชุมชนวิทยา
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY
การวิจัยถอดบทเรียน (Experiencing Research)
การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนา /การจัดการ (Action Research on Development/Management)
การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนา/การจัดการ (Participative Action Research on Development/Management)
การวิจัยเชิงประเมิน (Evaluative Research, Assessment Research)
การวิจัยประเมินผลสัมฤทธิ์การพัฒนา/การจัดการ (Output Assessment)
การประเมินคุณค่า (Value Assessment)
การประเมินผลกระทบ (Impact Assessment)
การวิจัยสร้างสรรค์นวัตกรรม/กิจกรรมการพัฒนา/การจัดการ (Innovative Research)
การวิจัยเพื่อการวางแผนและจัดทำแผนการพัฒนา/การจัดการ (Research for Development/Management Plan, Development/Management Planning Research)

วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
การวิจัยบูรณาการ (Integrative Research)
ประกอบด้วยการวิจัยพื้นฐาน (Basic Research) ที่มุ่งสร้างองค์ความรู้
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรม/ชุมชน เฉพาะประเด็นหรือหลายประเด็นที่
สัมพันธ์กันแบบองค์รวม
และการวิจัยประยุกต์ (Applied research)
ในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participative
Action Research and Management : PAR&M) ที่มุ่งพัฒนาและ
เสริมสร้างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการ พัฒนา อนุรักษ์ ฟื้นฟู
สืบสาน สร้างสรรค์มิติใดมิติหนึ่ง หรือหลายๆมิติเกี่ยวกับปัจจัย ๔ อาหาร
ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่จะทำให้ชุมชนวัฒนธรรมเข้มแข็ง
อยู่ดี มีสุข และมีประโยชน์สุขมากกว่าเดิม
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
การวิจัยเชิงกระบวนการ(Research as process)
ที่มีปฏิบัติการหรือกิจปฏิบัติ (actions) เป็นเครื่องมือสำคัญ
อาจมีลำดับขั้นตอน (lineal process) จากง่ายไปหายาก แต่
ส่วนมากเป็นกระบวนการเชิงเกลียวพลวัต (dynamic process)
เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน
นักวิจัย นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ เจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ
ในระหว่างการดำเนินงานวิจัย ทุกคนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย
และปฏิบัติการเกิดความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติร่วมกันได้
ในลักษณะพึ่งพิงสัมพันธ์ (คนทำเป็นแนะนำคนที่ทำไม่เป็น)
ชุมชนวิทยา
COMMUNITOLOGY

การจัดการความรู้เรื่องมรดกวัฒนธรรม

knowledge management

เป็นกระบวนการสร้าง จัดระบบ จัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ข้อมูล ประสบการณ์ในรูปแบบของพิพิธภัณฑสถาน หรือพัฒนาหลุมขุดค้นในแหล่งโบราณคดี จัดการให้โบราณสถาน อาณาบริเวณของแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site museum) และพิพิธภัณฑ์เสมือน (virtual museum) เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดี เพื่อเผยแพร่ความรู้ ให้แก่คนในท้องถิ่น คนต่างถิ่น และสาธารณชน ได้ทราบและได้เรียนรู้

กิจกรรมการจัดการความรู้เป็นปฏิบัติการสำคัญในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการศึกษา ซึ่งนอกจากการจัดแสดงแล้วก็สามารถจัดให้มีสิ่งพิมพ์ หนังสือ เอกสารหรือสื่อต่างๆออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนและองค์กรที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์หรือข้อมูลต่างๆจะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจชุมชน การฟื้นฟู สืบทอด ผลิตซ้ำ สร้างใหม่ทั้งในส่วนของมรดกวัฒนธรรมเชิงรูป (tangible cultural heritage) และมรดกวัฒนธรรมเชิงนาม/ไร้รูป (intangible cultural heritage) ให้เป็นอาชีพ และเป็นกิจกรรมปกติในวิถีชีวิตของคนในชุมชน

การอนุรักษ์ พัฒนานุรักษ์

preservation

มหรักษ์ (Macropreservation)

อนุรักษ์ (Microproservation)

พัฒนานุรักษ์ (Preservation Together)

หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายหมายทางวัฒนธรรม คือ ประโยชน์สุข และเพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษา การเรียนรู้ทางวัฒนธรรม การทัศนศึกษา การท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของมรดกวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างขึ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่างๆเพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะทำให้มรดกวัฒนธรรมคงอยู่และชุมชนสามารถใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่

rehabilitation/revitalization

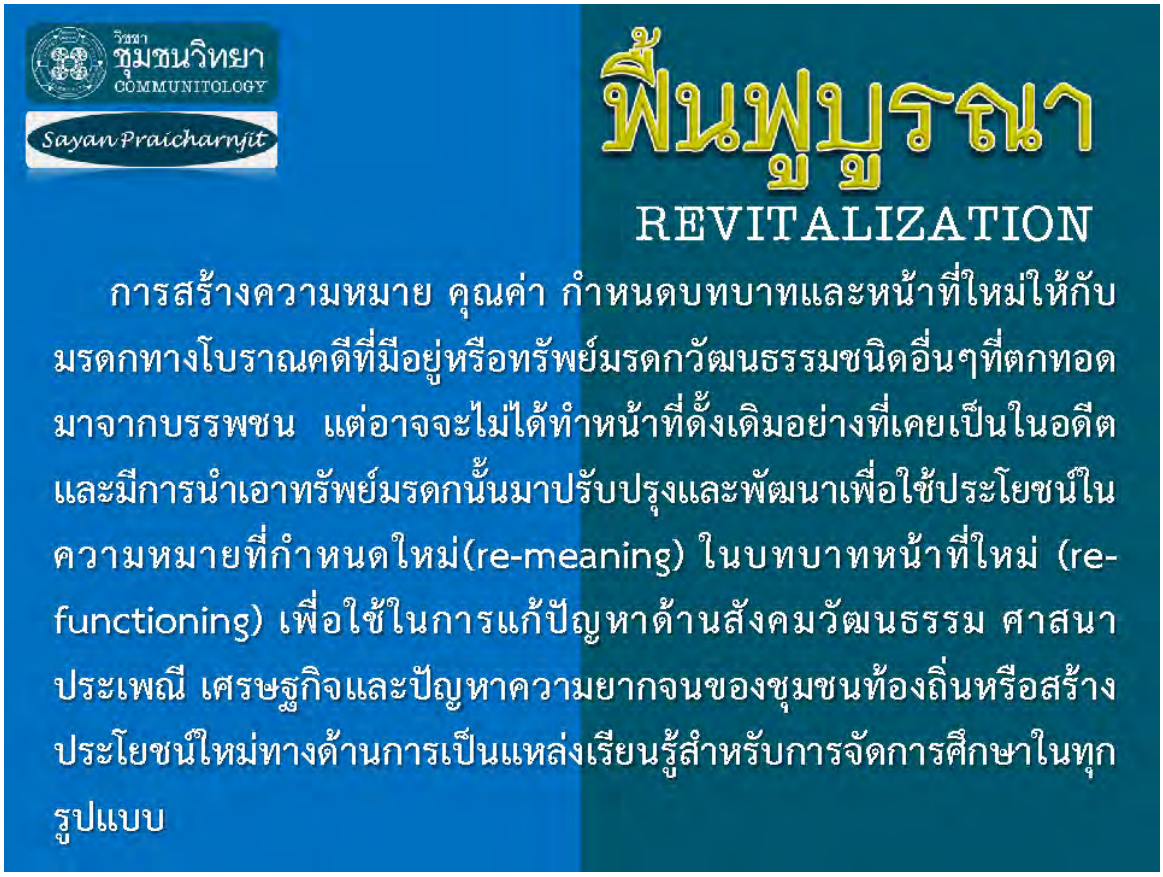

เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า กำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับมรดกวัฒนธรรมประเภทมรดกทางโบราณคดีที่มีอยู่หรือทรัพย์มรดกที่ตกทอดมาจากบรรพชน แต่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็นในอดีตและมีการนำเอามรดกทางโบราณคดี หรือทรัพย์มรดกนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในความหมายใหม่ (re-meaning) ในบทบาทหน้าที่ใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาด้านสังคม วัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่นสร้างประโยชน์ใหม่ทางด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ การระยุกต์ใช้ประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการฟื้นฟูพลังและศรัทธาของชุมชนในการพัฒนาชุมชน (การบวชป่า การบวชดอย บวชแม่น้ำ) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี การนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบในการศึกษา มีตัวอย่างเช่น พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ หรือในกรณีพระธาตุพนมองค์เดิมพังทลายลงทั้งหมด ก็มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่างๆไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์สถานที่ กิจกรรม เป็นตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า ตราประจำองค์กร กลุ่ม ชมรม หรือชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

การสืบสาน สืบทอด

continuation/inheritance

การดำเนินการให้กระบวนการทางวัฒนธรรม ชุมชน สังคม ชาติพันธุ์ ภูมิสังคม-วัฒนธรรม และท้องถิ่น ที่ดีงาม เหมาะสมและสร้างประโยชน์สุขได้ดีอยู่แล้วให้ มีความต่อเนื่อง ไม่ขาดตอน ด้วยการสืบทอดวิธีคิด วิธีปฏิบัติจัดการทางวัฒนธรรม ประเพณี เทคโนโลยีเครื่องใช้ไม้สอย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร วิธีการทำมาหากิน การปกครอง การศึกษา การสุขอนามัย ฯลฯ ที่ถูกต้องตามกกฎธรรมชาติและกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ ให้ต่อเนื่องยาวนานสืบต่อไปจนเกิดความยั่งยืนด้วยการศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความรู้และความเข้าใจอย่างถ่องแท้และจัดการให้สามารถนำมาปฏิบัติเป็นพฤติกรรมปกติในกิจวัตรประจำวันของชีวิต

การสร้างสรรค์-นวกรรม

creation ; creativity ; innovation

หมายถึงการทำสิ่งใหม่ ระบบใหม่ ธรรมเนียม พิธีกรรม พิธีการ เทคโนโลยี หรือวิธีปฏิบัติใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ชุมชน สังคม เพื่อทดแทนของเดิมที่หมดแล้ว ทำหน้าที่เดิมไม่ได้แล้ว หรือเป็นสิ่งสนับสนุนการสร้างองค์รวมของความสัมพันธ์อันเกื้อกูลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่อาศัยอยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ให้เกิดประโยชน์สุขในบริบทใหม่

นอกจากนี้อาจจะมีกิจปฏิบัติอื่นๆที่สามารถดำเนินการด้วย เช่น ในบางกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินการปกป้องคุ้มครองหรือกำหนดแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมและทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือเขตการปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆให้สอดคล้องกับจารีตและวัฒนธรรมท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจจะร่วมกับชุมชน และภาคประชาสังคมในท้องถิ่นกำหนดแนวปฏิบัติที่เหมาะสมนำเสนอให้สภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็นข้อบัญญัติที่ไม่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นๆเพื่อบังคับใช้เฉพาะในพื้นที่การปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน เป็นคุณต่อทั้งคนที่เป็นสมมาชิกของชุมชนท้องถิ่นและต่อตัวทรัพยากรวัฒนธรรมและทรัพยากรทางโบราณคดีมากที่สุด

ในหลายกรณีมี **การดำเนินกิจกรรมเชิงธุรกิจด้านทรัพยากรวัฒนธรรม (resource-based community business)** ปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คือ **“การจัดการเชิงธุรกิจ”** เพราะว่าเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไรอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนเป็นหลักใหญ่ แต่ในการปฏิบัติการอาจมีค่าใช้จ่ายที่เป็นตัวเงินอยู่ด้วย ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและทรัพยากรทางโบราณคดีโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุสิ่งของได้เป็นเวลานานๆ ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้หลายรูปแบบ เช่น จัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสการ์ด จัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าที่เป็นอัตลักษณ์ทางโบราณคดีหรืออัตลักษณ์ด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชุมชนออกจำหน่าย การ

จัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

การสร้างเครือข่ายขยายกัลยาณมิตร (networking & friend-making) ด้วยเหตุที่มรดกทางทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมเป็นสมบัติของส่วนรวม และมีอยู่มากมายหลายแห่ง มีผู้คนเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของร่วมกันหลายกลุ่มหลายฝ่ายทั้งคนในชุมชนท้องถิ่น คนในภาครัฐ และภาคส่วนอื่นๆ ดังนั้นในการจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่มชุมชน องค์กรอื่นๆทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยการสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกกรวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีที่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังทำนุบำรุงซึ่งกันและกันด้วยเมตตาไมตรี ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์ทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางและยั่งยืน

กระบวนการโบราณคดีชุมชน โน้มรัฐให้ยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการอดีตได้อย่างไร ?

ขอเรียนว่าแนวคิดเรื่องโบราณคดีชุมชนเป็นเพียงทางเลือกหนึ่งในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม และเป็นแนวคิดที่ยังพูดไม่ได้เต็มปากเต็มคำว่า **“ดีที่สุด”** แต่พูดได้ว่า **“มีความเหมาะสมและเป็นไปได้ในระดับที่น่าพอใจ”** สำหรับใช้ในสถานการณ์ของปัญหาทางสังคมวัฒนธรรมของประเทศไทยปัจจุบันที่มีความขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากรทุกชนิดกันอย่างเข้มข้น ถามว่าโบราณคดีชุมชนทำยากไหม ก็บอกได้ว่า **“ไม่ยาก แต่ก็ไม่ง่าย”** ถ้าเข้าใจก็ง่ายมาก แต่หากไม่เข้าใจก็แสนยาก ซึ่งก็เป็นปกติธรรมดาของทุกๆแนวคิดทุกๆแนวทางที่มักจะมีทั้งคนที่เข้าใจยอมรับ และมีคนที่ปฏิเสธก่อนที่จะทำความเข้าใจ ซึ่งเท่าที่ดำเนินงานกระบวนการโบราณคดีชุมชน มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๒ จนถึง พ.ศ.๒๕๖๘ เนเวลา ๒๕ ปี ก็เห็นว่ามีคนเข้าใจและเห็นด้วยเพิ่มขึ้นมากกว่าในระยะแรกมากทีเดียว มากเท่าไรไม่ทราบ แต่ทราบจากผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านในวงการโบราณคดีบอกกับข้าพเจ้าเมื่อเร็วๆนี้ว่าขณะนี้ข้าราชการในหน่วยงานที่ทรงอำนาจทางโบราณคดี โบราณสถาน และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเริ่มพูดถึง “**โบราณคดีชุมชน**” และสนใจการทำงานแนวโบราณคดีชุมชนกันมากขึ้นในระดับ ๕๐ : ๕๐ คือ มีกลุ่มที่เห็นด้วยแล้วราวครึ่งหนึ่ง แต่ก็มีกลุ่มที่ปฏิเสธอย่างแข็งขันอีกราวครึ่งหนึ่ง ข้อมูลนี้จริงเท็จอย่างไรไม่ยืนยัน เพราะไม่ได้สำรวจตัวเลขเป็นทางการ แต่ก็พูดได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกิดขึ้นแล้ว และได้เห็นรูปธรรมของความพยายามในการปฏิบัติลักษณะนี้เกิดขึ้นแล้วเช่นกัน ก็ขอให้กำลังใจว่าลองทำต่อไปอีกสักพัก ความสำเร็จในวงกว้างจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน สำหรับกลุ่มที่ยังปฏิเสธแนวคิดนี้อยู่ก็ไม่บังอาจไปตำหนิอะไร เพียงอยากขอโอกาสให้กลุ่มที่เห็นว่าดีได้ลองทำอย่างต่อเนื่องสักระยะหนึ่งโดยปราศจากการขัดขวางเท่านั้น

ที่จริงแล้วเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในการจัดการมรดกวัฒนธรรมและมรดกทางโบราณคดีจากระบบรวมศูนย์อำนาจสั่งการ ไปสู่การจัดการแบบมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมที่ข้าพเจ้าอยากเห็นมิใช่อยู่แค่เพียงกลุ่มของเจ้าหน้าที่รัฐในหน่วยงานทรงอำนาจทางโบราณคดี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หน่วยงานด้านวัฒนธรรมในกระทรวงวัฒนธรรม และคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่เป็นสถาบัน

สร้างบัณฑิตทางด้านโบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงบรรดาเจ้าหน้าที่รัฐที่มีแนวคิดรวมศูนย์อำนาจทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติในองค์กรและหน่วยงานอื่นๆทั้งหมดด้วย**.....ซึ่งใช่เรื่องง่ายเลย.... แต่เท่าที่ลองทำและติดตามมา ๒๕ ปี (ยี่สิบห้าปี) ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย มีตัวอย่างดีๆให้เห็นที่บ้านสวกพัฒนา บ้านนาซาว บ้านก้อด บ้านดอนคีรี จังหวัดน่าน บ้านบัว จังหวัดพะเยา บ้านวัดพระปรางค์ จังหวัดสิงห์บุรี บ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี บ้านทุ่งม่าน-เวียงกาหลง จังหวัดเชียงราย บ้านหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านนาตอง จังหวัดแพร่ และที่บ้านนาสะอาด จังหวัดมุกดาหาร** เป็นต้น

สาระสำคัญของกระบวนการโน้มรัฐ ด้วย “กระบวนการโบราณคดีชุมชน”

หลายฅนอาจเข้าใจว่าความเป็น “**รัฐ**” และ “**ฅนทรงอำนาจรัฐ**” เป็นเรื่องที่แยกออกไปจาก “**มหาชน**” หรือ ฅนส่วนมากไปโดยสิ้นเชิง **ฅนทรงอำนาจรัฐ** ที่เรียกกันว่าข้าราชการ พนักงานราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ ข้าราชการการเมือง ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองหรือชื่อเรียกอื่นๆที่ปฏิบัติหน้าที่การงานโดยอาศัย “**อำนาจรัฐ**”เป็นกลไกสำคัญ จึงมักกระทำในลักษณะที่เป็นไปในทางที่**ลิดรอน ยึดแย่ง** สิ่งที่เรียกว่า “**สิทธิ**” ของฅนส่วนมาก (มหาชน ชุมชน)ไปบริหารจัดการเสียเอง สิทธิส่วนสำคัญที่ไม่น่าจะถูกลิดรอน ยึดและแย่งเอาไปเสียจากชุมชนท้องถิ่น ก็คือ สิทธิในการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่เป็น “อดีต” เพราะทำให้ชุมชนท้องถิ่นขาดประสบการณ์ทางวัฒนธรรมชุมชน ไร้รากแก้วทางวัฒนธรรม พึ่งตัวเองไม่ได้ พึ่งกันเองไม่ได้ พึ่งพิงอิงอาศัยกันกับใครๆก็ไม่ได้ ความสามารถในการอยู่รอดและการอยู่ร่วมกันต่ำมาก สังคมโดยรวมจึงต้องพึ่งพิงและตกเป็นเหยื่อทางวัฒนธรรมของกลุ่มฅนที่มีอำนาจทางความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อำนาจทุน อำนาจเงิน และอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างไม่มีวันลืมตาอ้าปากเป็นอิสระได้

กลไกในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการตนเองมีหลายอย่างหลายแนวทาง “โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology” เป็นกลไกเชิงกระบวนที่ข้าพเจ้าริเริ่มและทดลองใช้เพื่อการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการมรดกทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยกระทำผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยในพื้นที่จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดเชียงราย และมีผลของปฏิบัติการเป็นไปในทางที่ **“ฅนทรงอำนาจรัฐ”** ส่วนต่างๆเริ่มยอมรับสิทธิและความสามารถของชุมชนท้องถิ่นให้เข้าไปเป็นผู้จัดการมรดกทางโบราณคดีที่ “**รัฐ**” สงวนสิทธิเอาไว้จัดการเองมาเป็นเวลานาน

กระบวนการโบราณคดีชุมชนเพื่อการโน้มรัฐสามารดำเนินการได้หลายรูปแบบแล้วแต่สภาพปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ แต่โดยมากมักจะเริ่มจากการ “**แข็งขืนฝืนรัฐโดยไม่ขัดกฎหมาย**” ในระยะต้น เป็นการสร้างความกล้าและความเชื่อมั่นให้กับชุมชนในการฝ่าฝืนเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติที่ฅนทรงอำนาจรัฐกำหนดขึ้นเองจนเชื่อกันว่าเป็นกฎระเบียบ ซึ่งขั้นตอนนี้ชุมชนท้องถิ่นจะได้เรียนรู้ถึงสิทธิดั้งเดิมตามธรรมชาติและวัฒนธรรม และรู้ถึงความเป็นไปได้ในการใช้สิทธิของตนเองและชุมชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชน

เมื่อ “**การแข็งขืนฝืนรัฐ**” เป็นไปได้ในระดับที่น่าพอใจแล้ว ก็ใช้ปฏิบัติการ “**โน้มรัฐ**” ส่วนต่างๆให้เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้ให้เป็นไปแบบแข็งขืนอย่างอ่อนน้อมถ่อมใจไปพร้อมๆกัน คือ **ไม่หงอต่อรัฐ** แต่ก็ไม่ **ข้ามรัฐ** จนเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูถาวร

พยายามทำให้คนทรงอำนาจรัฐเห็นว่าสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการไม่ได้เป็นพิษเป็นภัยกับพวกเขา แต่กลับเป็นประโยชน์โดยตรงที่พวกเขาไม่ต้องลงมือลงแรงดำเนินการเองเสียอีก

เมื่อคนทรงอำนาจรัฐได้เห็นว่าชุมนท้องถิ่นสามารถดำเนินการแบบพึ่งตนเองได้ ไม่ร้องขอหรือรอความช่วยเหลือจากรัฐอย่างที่เคยเป็นในระยะแรกก็อาจจะหมั่นไส้ ไม่ชอบหน้าอยู่บ้าง แต่เมื่อความสำเร็จของชุมชนกลายเป็นความสำเร็จของพวกเขาไปด้วยโดยปริยายแล้ว มิตรภาพก็จะเคลื่อนเข้ามาแทนที่ได้เองอย่างไม่ต้องสงสัย

ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากในประเทศไทยกำลังหาหนทางฟื้นคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรทุกชนิดทุกประเภทที่ “รัฐ” และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ลิดรอน แย่ง และยึดเอาไปและกำลังดำเนินการลิดรอน แย่ง และยึดมากขึ้นและถี่ขึ้นอีกในอนาคตอันใกล้ ความพยายามที่จะเสนอให้คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญนำเอาเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรประเภทต่างๆเอาไปใส่ไว้ให้ชัดเจนมากขึ้นในกฎหมายแม่บทของประเทศก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะสร้างความมั่นใจให้กับคนหมู่มากได้ แต่จะไว้วางใจได้อย่างไรว่า “**รัฐธรรมนูญ**” จะไม่ถูกฉีกแล้วร่างใหม่ ประกาศใช้แล้วก็ฉีกแล้วร่างใหม่ วนเวียนเป็นวงจรที่เลวร้ายต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

ดาบตำรวจมนัส ติคำ ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากร ให้ได้รับรางวัลนักอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๘ และได้เข้ารับพระราชทานเข็มรางวัลจากสมเด็จพระเทพรัตนราสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

ข้าพเจ้าเห็นว่ามรรควิธีสำคัญและเป็นไปได้มากที่สุดในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร คือ **การลงมือทำ ลงมือปฏิบัติการ เดินเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ** เพื่อแสดงให้เห็นว่า **“เราก็สามารถจัดการได้ดีถ้ามีศนช่วยสร้างโอกาสและบรรยากาศในการจัดการที่ดีให้กับเรา”**

“กระบวนการโบราณคดีชุมชน” จึงเป็นทางเลือกสำหรับการโน้มรัฐให้รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการ“อดีต” จัดการมรดกทางโบราณคดี จัดการมรดกวัฒนธรรมได้อีกทางหนึ่ง ซึ่ง ณ วันนี้ แม้จะมีผลการปฏิบัติยั่งยืนยาวนานมาถึง ๒๕ ปีที่จังหวัดน่าน ก็อาจจะยังไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด อาจจะยังเป็นทางที่ขรุขระ มีอุปสรรคอยู่บ้าง แต่ก็เป็นแนวทางที่ท้าทาย หากไม่ลองเดินดูบ้างแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่า “ผ่านได้”

ชุมชนใดสนใจอยากลองเดินแต่ไม่กล้า ก็ไปถาม ไปคุยกับ**ชาวบ้านสวกพัฒนา ชาวบ้านนาซาว ชาวบ้านก้อด ชาวบ้านดอนคีรี อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน** ดูก่อนก็ได้ เชื่อว่าจะได้คำตอบ ได้คำแนะนำที่ดีและนำไปปฏิบัติการด้วยตัวเองได้

การขยายผลของแนวคิดและวิธีปฏิบัติ“โบราณคดีชุมชน” ไปสู่“โบราณคดีเพื่อความดับทุกข์”

วิธีวิทยาทางโบราณคดี (Archaeological Methodology) ได้รับการยอมรับว่ามีความเป็นระบบระเบียบละเอียดรอบคอบในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล นำไปสู่การแปลความและสังเคราะห์ผลในการอธิบายวัฒนธรรมได้อย่างน่าเชื่อถือ กระทั่งอริยสงฆ์ผู้แสวงหาทางพ้นทุกข์อย่าง**ท่านพุทธทาสภิกขุ** ก็เคยทดลองใช้วิธีวิทยาทางโบราณคดีในการค้นหาคำตอบทางธรรม

โดยเมื่อครั้งที่ท่านได้มีส่วนร่วมกับปราชญ์ทางโบราณคดีคนสำคัญของไทยสองท่าน คือ**หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์**และ**สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติไชยาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๙๓ และท่านได้สร้างผลงานวิชาการทางโบราณคดีขึ้นมาเล่มหนึ่ง ชื่อ **แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน** (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๓) **แต่ต่อมาท่านพุทธทาสก็พบว่าวิธีการทางโบราณคดีที่ปฏิบัติกันอยู่ทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย และที่ท่านนำมาใช้นั้นใช้ไม่ได้ผลสำหรับการแสวงหาความดับทุกข์** เห็นได้จากที่ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งในการให้สัมภาษณ์แก่พระประชา ปสนฺนธมฺโม ถึงเหตุที่เลิกทำงานศึกษาโบราณคดีเกี่ยวกับศรีวิชัยว่า (พุทธทาสภิกขุ. เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา)

> ***เรื่องพวกนี้เป็นสมมติฐานที่ต้องเปลี่ยนไปตามหลักฐานที่ขุดค้นพบใหม่ๆ การติดตามเสียเวลามาก ต้องใช้เวลาพอๆกับการศึกษาพระไตรปิฎกทั้งหมด เราเลยเลิก ไม่มีเวลาพอ เหมือนที่เคยเล่าแล้ว สรุปว่า โบราณคดีไม่มีประโยชน์สำหรับความดับทุกข์***

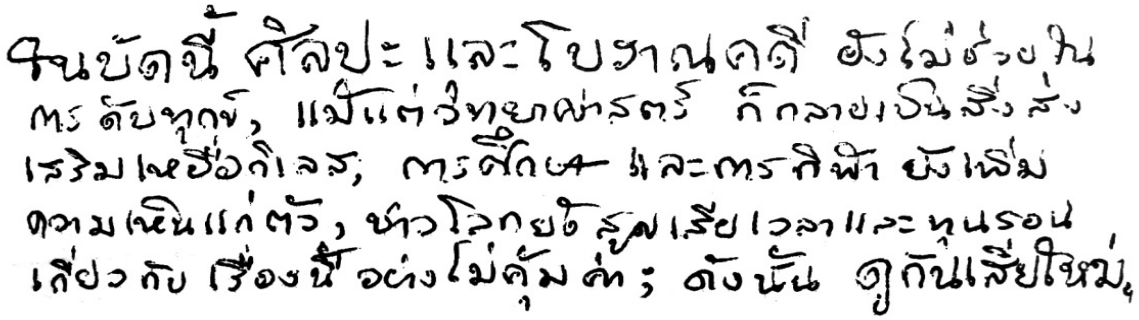

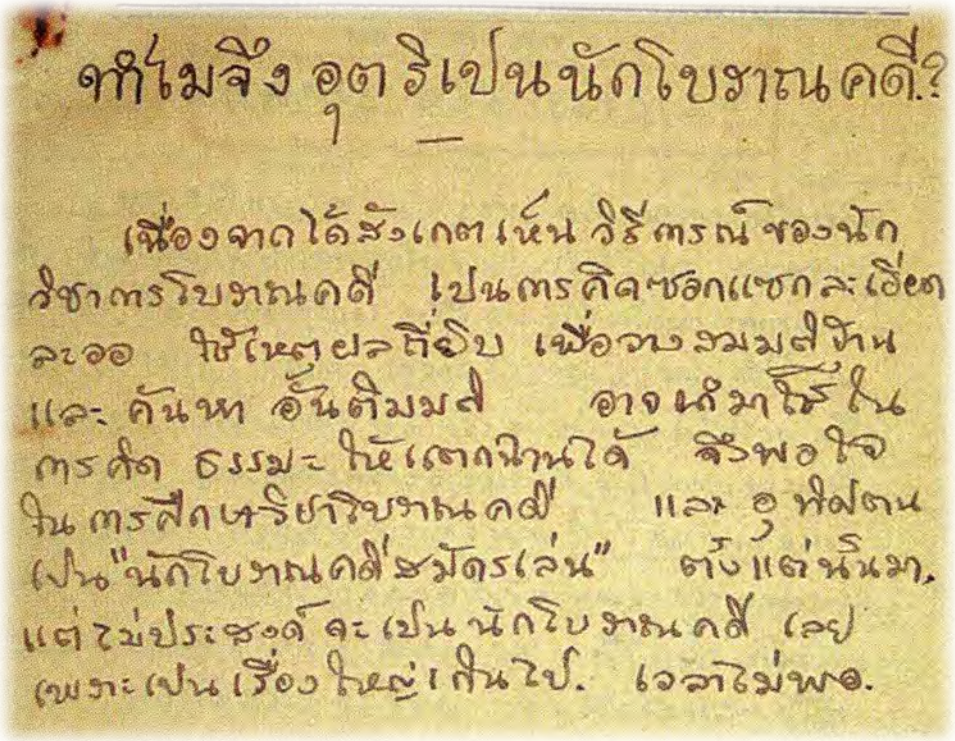
ทำไมจึงอุตริเป็นนักโบราณคดี?

เนื่องจากได้สังเกตเห็นวิธีการณ์ของนักวิชาการโบราณคดี เป็นการคิดซอกแซกละเอียดลออ ใช้ไหวพริบ เพื่อรวบรวมหลักฐาน และค้นหาอันติมมูล อาจเข้ามาใช้ในการศึกษาธรรมะให้เกิดปัญญารู้จริงพอใจในการศึกษาวิชาโบราณคดี และอุทิศตนเป็น"นักโบราณคดีชมัดระเล่น" ตั้งแต่นั้นมา. แต่จะประสงค์จะเป็นนักโบราณคดีเลยเพราะเป็นเรื่องใหญ่เกินไป. เวลาไม่พอ.

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสยังเคยกล่าวเตือนสติศิษย์ของท่านผู้หนึ่งที่พยายามจำเริญรอยตามการแสวงธรรมด้วยวิธีการทางโบราณคดีผ่านการศึกษาลูกปัดว่า (บัญชา พงษ์พานิช.๒๕๕๒, รอยลูกปัด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. คำนำ น.๒๑)

ถึงที่สุดแล้ว การศึกษาเรื่องทำนองนี้ไม่ได้ช่วยให้พ้นทุกข์แต่อย่างใด และจะทำอะไรอย่าให้ละอายพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน

มีอยู่ครั้งหนึ่งท่านถึงกับบอกแก่นักโบราณคดีอาชีพที่ไปกราบคารวะและขอคำแนะนำเรื่องการศึกษาโบราณคดีในภาคใต้ว่า **โบราณคดีแบบที่ทำกันอยู่นั้นเป็นอวิชชา** เสียด้วยซ้ำไป (ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. อภิปรายเรื่องลูกปัด ที่พิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ เมื่อ ๑๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสมีบันทึกเตือนสตินักโบราณคดีและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องไว้อีกว่า

ทุกอย่างต้องเพื่อความดับทุกข์ (มิฉะนั้น โง่เท่าเดิม หรือยิ่งกว่า)

ดังสำเนาลายมือของท่านที่แสดงในภาพ

เข้าใจว่าด้วยเหตุที่วิธีวิทยาทางโบราณคดีสากลมุ่งเน้นการค้นหาหลักฐานและความจริงเชิงประจักษ์เน้นการพิสูจน์ทราบด้วยเทคนิควิธีทางวิทยาศาสตร์กายภาพ พึ่งพิงเทคโนโลยีเชิงวัตถุที่ซับซ้อนเกินไปจนยากที่จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึง **ความจริงแท้ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ** ได้ในเวลาอันสมควร

ท่านพุทธทาสจึงละทิ้งวิธีวิทยาเช่นนี้เสีย และไปหาทางอื่นที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีเชิงวัตถุ หากแต่ใช้ศักยภาพ ความสามารถ และศิลปะแห่งการคิดใคร่ครวญจากภายในของมนุษย์เองในการพิสูจน์ทราบความจริงแท้ได้ในช่วงที่มีชีวิต และด้วยวิธีใหม่ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้ค้นพบเรื่องวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่แตกต่างไปจากทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของนักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยาสากล และตั้งคำถามเรื่องวิวัฒนาการของมนุษย์ไว้ให้ตระหนักกันดังนี้

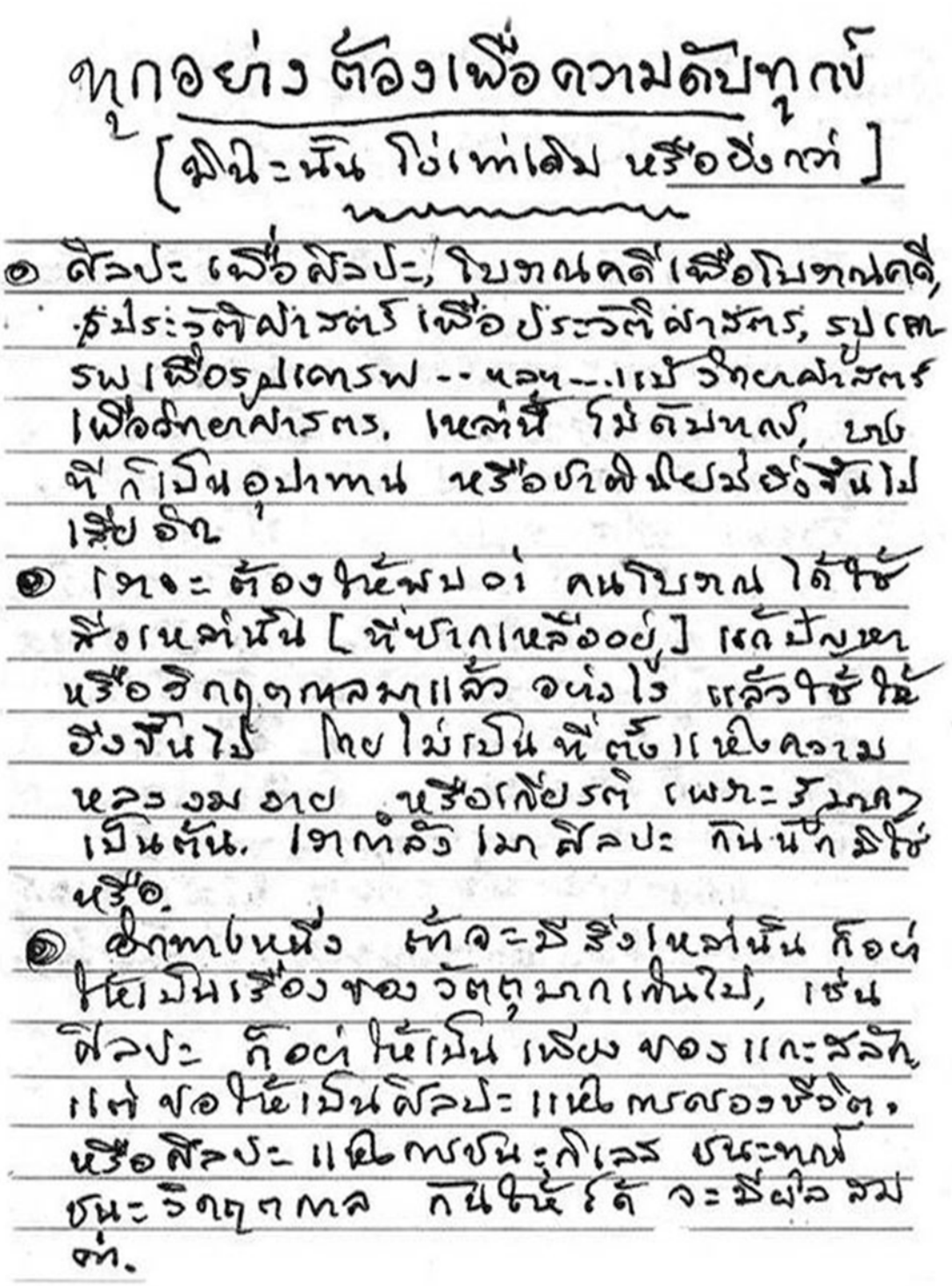

ทุกอย่าง ต้องเพื่อความดับทุกข์
[ฟันธง ไม่เท่เสิม หรือยังงั้น]

๑ ศิลปะ เพื่อศิลปะ, โบราณคดีเพื่อโบราณคดี, ประวัติศาสตร์เพื่อประวัติศาสตร์, รูปเคารพเพื่อรูปเคารพ -- ฯลฯ -- แม้วิทยาศาสตร์เพื่อวิทยาศาสตร์, เหล่านี้ ไม่ถูกหมด, บางที ก็เป็นอุปาทาน หรือบ้าคลั่งไปเสียอีก

๒ เราจะต้องให้พ่อแม่ครูบาอาจารย์ได้ใช้สิ่งเหล่านั้น [ที่ยังเหลืออยู่] แก้ปัญหาหรือวิกฤตหลายแล้ว อย่างไร แล้วใช้ให้ยั่งยืนไป ใช่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงงมงาย หรือเสื่อมเสีย เพราะรู้มากเป็นต้น. เราต้องมาศึกษากันนี่ก็มิใช่หรือ.

๓ อย่างไรหนึ่ง เราจะมีสิ่งเหล่านั้น ก็อย่าให้เป็นเรื่องของวัตถุมากเกินไป, เช่น ศิลปะ ก็อย่าให้เป็นเพียงของแกะสลักแต่ขอให้เป็นศิลปะแห่งการดำรงชีวิต. หรือศิลปะแห่งการขัดเกลาจิตใจ ขัดเกลาทุกข์ ขัดเกลาวิกฤตการณ์ กันนี้ถึงจะมีผลสมบูรณ์.

ข้าพเจ้า(สายันต์ ไพรชาญจิตร์) เคยพูดและเขียนไว้หลายครั้งในโอกาสต่างๆก่อนหน้านี้ว่าการทำงานโบราณคดีโดยทั่วไปทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศในห้วงเวลากว่าค่อนศตวรรษที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างความหมายของวัฒนธรรม (ตามทฤษฎีสากล) และเพื่อจัดการอนุรักษ์และพัฒนาใช้ประโยชน์มรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage) หรือทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) ของมนุษย์ในอดีตให้เป็นประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ วิธีดำเนินการก็กระทำโดยกลุ่มนักวิชาการกระแสหลักที่เชี่ยวชาญเฉพาะทาง ขาดการมีส่วนร่วมของคน

ส่วนใหญ่ในสังคมที่ไม่ได้เรียนโบราณคดี มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ศิลปะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ หรือไม่ได้สังกัดหน่วยงานทางโบราณคดีหรือพิพิธภัณฑสถานหรือสถาบันการศึกษาเฉพาะทางโดยตรง

งานโบราณคดี ที่หมายรวมถึงงานจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ พิพิธภัณฑสถาน และการจัดการศิลปวัฒนธรรมทั้งมวลที่ปฏิบัติกันอยู่จึงยังไม่สามารถสร้างประโยชน์โดยตรงทางด้านการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน คือ **ยังไม่ได้มุ่งไปสู่ความดับทุกข์ที่แท้จริง เพราะนอกจากผลของการทำงานโบราณคดีจะมีส่วนทำให้สังคมมนุษย์เป็นไปดังข้อสรุปของท่านพุทธทาสภิกขุแล้ว ฅนส่วนใหญ่ที่เป็นเจ้าของร่วมและผู้ปฏิบัติการร่วมในทางวัฒนธรรมยังมิได้มีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยเรียนรู้และปฏิบัติการเกี่ยวกับวัฒนธรรมจากอดีตที่สอนและกระทำการให้ฅนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นญาติ เป็นกัลยาณมิตรทั้งกับฅนด้วยกันเอง กับสรรพสัตว์ สรรพชีวิต และกับสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งมวล ฅนปัจจุบันส่วนมากจึงไม่เข้าใจว่าทำไมฅนในชุมชน สังคมหรือวัฒนธรรมต่างๆในสมัยโบราณจึงสามารถอยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ๆได้อย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ให้ใช้สอยอย่างยาวนานต่อเนื่องกันหลายร้อยหลายพันปี สามารถสร้างสรรค์ศิลปกรรมรูปแบบต่างๆอย่างใหญ่โตมโหฬารและสวยงามวิจิตรบรรจงได้มากมายโดยไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายต่อทั้งฅนและธรรมชาติมากจนเกินพอดี แม้จะขัดแย้งแย่งชิงและทำลายกันบ้างแต่ก็สามารถฟื้นสภาพเป็นปกติได้โดยเร็ว ผิดกับชุมชนและสังคมสมัยนี้ที่ดำเนินการพัฒนามาเพียงไม่กี่ร้อยปี บางแห่งเพียงไม่กี่สิบปี ก็เกิดความเดือดร้อน ถึงขั้นวิกฤติทั่วหน้ากันเสียแล้ว มีตัวอย่างให้เห็นมากมายในประเทศไทยทุกวันนี้**

นับตั้งแต่เวลาที่โบราณคดีถูกกำหนดเป็นวิชาเฉพาะเพื่อสนองเป้าประสงค์เฉพาะเรื่องเฉพาะประเด็นเมื่อ ๗๐ ปีที่ผ่านมา การทำงานโบราณคดีถูกจำกัดอยู่ในวงที่แคบเล็กลงๆเรื่อยๆ เห็นได้จากมีสาขาวิชาโบราณคดีที่แบ่งย่อยซอยละเอียดเกิดขึ้นมากมาย แม้ในประเทศไทยจะยังไม่มีสาขาย่อยของโบราณคดีมากเหมือนในต่างประเทศ แต่ผู้ที่จะเป็นนักโบราณคดีอาชีพได้ ต้องมีวุฒิการศึกษาเฉพาะทางโบราณคดี มีกฎหมายและข้อบังคับที่กำหนดขอบเขตว่าใครบ้างที่สามารถทำงานโบราณคดีได้ ในประเทศไทยมี **พ.ร.บ.โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔** ให้อำนาจ**อธิบดีกรมศิลปากร**เพียงผู้เดียวที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้ใคร ผู้ใด กลุ่มใด ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีใดๆก็ได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะมีวุฒิการศึกษาทางโบราณคดีหรือไม่ก็ตาม และที่ผ่านมาอธิบดีกรมศิลปากรก็ไม่เคยอนุญาตให้ผู้ใด กลุ่มใดที่ไม่มีวุฒิการศึกษาทางโบราณคดีทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีโดยไม่มีนักโบราณคดีอาชีพเป็นผู้ควบคุมการทำงาน โบราณคดีจึงกลายเป็นวิชาชีพของฅนเฉพาะกลุ่มไปโดยปริยาย **ถามว่า ฅนไทยทุกฅน ควรมีสิทธิในการทำงานทางโบราณคดีหรือไม่? และจะทำได้อย่างไร?** คำถามทำนองนี้มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น หากเกิดขึ้นทั่วไปในประเทศผู้นำทางการพัฒนาสมัยใหม่ของโลก มีปรากฏการณ์ที่ชี้ให้เห็นความพยายามของผู้ฅนนอกวงวิชาการโบราณคดีหลายกลุ่มหลายอาชีพที่เริ่มลงมือทำงานโบราณคดีกันเอง มีรูปแบบการทำงานที่หลากหลายทั้งการทำงานของนักโบราณคดีอาชีพร่วมกับนักวิชาการในสาขาอื่นๆแบบสหวิทยาการ นักโบราณคดีอาชีพทำงานร่วมกับนักเรียนและชาวบ้าน การทำงานโบราณคดีโดยนักวิชาการอิสระสาขาวิชาอื่น และการทำงานโบราณคดีโดยชาวบ้าน หรือพระสงฆ์ ที่ไม่ได้ใช้วิธีวิทยาทางโบราณคดีสากลอย่างเคร่งครัดเหมือนนักโบราณคดีอาชีพ แสดงให้เห็นความหลากหลายและความเป็นอิสระในการทำงานโบราณคดีเพื่อตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นพื้นฐานของผู้ฅนกลุ่มต่างๆในสังคมปัจจุบันที่มีมากขึ้น.....ข้าพเจ้าเรียกการทำงานลักษณะนี้ว่า **โบราณคดีวิถีใหม่ (archaeopen)** ที่หมายถึง **การมีใจกว้าง ยอมรับการมีส่วน**

ร่วมของผู้คนในภาคส่วนอื่นๆในสังคมให้เป็นผู้ปฏิบัติการทางโบราณคดีในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายและกัลยาณมิตร หรือเป็น **“โบราณคดีที่ไม่เห็นแก่ตัว”**

ในช่วง พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๕๕ วงการโบราณคดีโลกพยายามสร้างแนวทางการทำงานโบราณคดีใหม่ๆเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและเกื้อกูลต่อผู้คนนอกวงการมากขึ้น เห็นได้จากคำสำคัญใหม่ๆเกิดขึ้นในวงการโบราณคดีและแวดวงการพัฒนาและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมหลายคำ เช่น **โบราณคดีสาธารณะ (Public Archaeology) โบราณคดีแบบมีส่วนร่วม (Participative Archaeology) โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology)** และ**โบราณคดีประชาชน (Popular Archaeology)** ซึ่งแสดงให้เห็นแนวคิด แนวทาง และความพยายามในการนำเสนอวิธีการทำงานที่เปิดโอกาสให้ผู้คนในภาคส่วนอื่นนอกวงการวิชาการโบราณคดีเข้ามามีส่วนร่วมในทุกมิติ ทั้งร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมประเมินผลและร่วมรับผิดชอบสิ่งที่ทำ นำไปสู่การสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ส่วนรวมโดยตรง

เมื่อ ๒๐ ปีก่อนแวดวงวิชาการโบราณคดีในต่างประเทศใช้คำว่า **โบราณคดีสาธารณะ** หรือ **Public Archaeology** เรียกกระบวนการทำงานโบราณคดีที่เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจและเด็กนักเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี แต่ในระยะหลังๆจนถึงปัจจุบันนี้เปลี่ยนมาใช้คำว่า **โบราณคดีชุมชน** หรือ **Community Archaeology** กันมากขึ้น

ในประเทศไทย ข้าพเจ้าใช้คำว่า **โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology)** ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ (พร้อมๆกับที่เริ่มใช้ในออสเตรเลีย) ในการทำงาน **โครงการโบราณคดีชุมชน (โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน) โดยมีจุดมุ่งหมายให้การทำงานโบราณคดีเป็นเรื่องเดียวกันกับการพัฒนาชุมชน** โดยทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติได้น้อมนำเอา**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง** มาเป็นแนวคิดประธาน (the first steering concept)

โบราณคดีชุมชน ที่ข้าพเจ้าดำเนินการ **เป็นกระบวนการพัฒนาคนให้มีปัญญาและความสามารถในการหลุดพ้นและเป็นอิสระจากความเห็นแก่ตัว มุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน มีจิตอาสาที่จะทำงานการงานเพื่อความเจริญของส่วนรวม** ทั้งในกลุ่มผู้ที่เป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมมรดกทางโบราณคดีในชุมชนท้องถิ่น และในหมู่คนที่มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ และในขณะเดียวกันก็เป็นการพัฒนาทรัพยากรวัฒนธรรมให้ยังประโยชน์ไปพร้อมๆกัน

ผลสำเร็จและผลได้ของการจัดการและการพัฒนาก่อให้เกิดความเจริญต่อทั้งตัวคน ความเป็นชุมชน และทำให้มรดกวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างเป็นคุณประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น คือได้ทั้ง **“คน”** ที่มีปริสุทธิปัญญามองเห็นความจริงแท้ที่ว่าสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวกันต้องดำรงอยู่อย่างพึ่งพิงอิงอาศัยกัน สามารถลดอัตตาตัวตน ลดความเห็นแก่ตัวลงได้เป็นลำดับจนถึงละเลิกได้อย่างสิ้นเชิง เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดความเป็นชุมชน สังคม หรือวัฒนธรรม ที่ประกอบด้วยความรัก ความเมตตา ความปรารถนา มุ่งดี มุ่งเจริญ และปฏิบัติดีต่อกัน และได้ทั้ง **“ของ”** หรือมรดกวัฒนธรรม/โบราณคดีที่สามารถใช้ประโยชน์ในฐานะเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการจัดการวัฒนธรรมชุมชนให้ต่อเนื่องยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ ซึ่งแม้ว่า ณ วันนี้ผลสำเร็จและผลได้ของ **โบราณคดีวิถีใหม่** ยังมีให้เห็นไม่แพร่หลายทั่วไปนัก แต่ด้วยคุณประโยชน์ที่เกิดแก่ชุมชนหลายพื้นที่ ก็ทำให้เชื่อว่าจะเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่ที่คนไทยเลือกใช้กันมากขึ้นในกาลอนาคตต่อๆไป

สิบกว่าปีที่ผ่านมาในประเทศไทยมีกิจกรรมการทำงานในแนวทางที่เรียกว่า **โบราณคดีวิถีใหม่** อยู่ในหลายพื้นที่ โครงการที่สามารถศึกษาเป็นตัวอย่าง ได้แก่

❖ **โครงการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน และจังหวัดพะเยา** ดำเนินการในรูปแบบการศึกษาวิจัยและพัฒนาแบบแผนการทำงานพัฒนาชุมชน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ และยังดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องราวของกิจกรรมโครงการนี้เผยแพร่ใน www.archaeopen.com

❖ **โครงการโบราณคดีชุมชนดอยเวียง-ดอยวง ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย** โดยเมื่อปี ๒๕๕๑ ที่บ้านเหล่าพัฒนา เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนผู้มีอิทธิพลที่เข้าไปซื้อและออกโฉนดที่ดินในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบ ชาวบ้านและพระสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่เห็นด้วย พยายามต่อต้านและขัดขวางการออกโฉนดพื้นที่แหล่งโบราณคดี แต่สู้นายทุนไม่ได้ เสียเปรียบตลอดเพราะข้าราชการส่วนใหญ่อยู่ข้างนายทุน เกิดการเผชิญหน้าแบบไม่ยอมกัน เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๕๔ ข้าพเจ้าได้รับการร้องขอจาก **รองศาสตราจารย์ ดร. พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น)** ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดสุทธิวราราม กทม. และเป็นคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้เอากระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปช่วยคลี่คลายปัญหาโดยร่วมกับพระสงฆ์และชาวบ้านสำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่เป็นสุสานไหดินหลายร้อยใบที่ดอยวงซึ่งอยู่ใกล้ๆกัน และขอให้นักโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ไปช่วยชาวบ้านขุดค้นศึกษาอย่างเป็นระบบ แนะนำให้ชาวบ้านพัฒนาเป็นแหล่งมรดกชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต เปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ชาวบ้านได้แหล่งมรดกวัฒนธรรมใหม่ มีพื้นที่ส่วนกลางใหม่ของชุมชน สร้างกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้และธรรมชาติ จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน มีหน่วยงาน วัด สถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆเข้าไปทำกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพและจิตวิญญาณในพื้นที่มากมายตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๕๔-ปัจจุบัน ชาวบ้านเลิกทะเลาะแบบเผชิญหน้ากับนายทุน แต่พยายามสร้างความเข้มแข็งด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติด้วยตัวเองจนสามารถนำผลงานออกไปเผยแพร่ในเทศกาลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ครั้งที่ ๒-๓ ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ ได้อย่างน่าชื่นชม ในขณะที่นายทุนก็เอาผลงานการค้นพบแหล่งมรดกวัฒนธรรมของชาวบ้านไปโฆษณาขายที่ดินแบบหน้าไม่อาย ปัจจุบันรายทุนไม่สามารถออกโฉนดในที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงได้ แม้จะประกาศขายที่ดินก็ไม่มีคนซื้อ นายทุนรายนั้นกลับมายอมรับความผิดพลาดและเข้าไปดูงานการจัดการมรดกทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีดอยวงและยอมรับว่าชาวบ้านมีความสามารถมาก **ต่อมากรมศิลปากรได้เสนอชื่อ นางจันทร์เพ็ญ ไฝเครือ ผู้นำของชุมชน เข้ารับพระราชทานรางวัลนักอนุรักษ์มรดกไทยจากสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ**

❖ **การศึกษาและพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว** ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ดำเนินการโดยความร่วมมือของ**รองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพินธุ** อดีตคณบดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กับชุมชนท้องถิ่นบ้านโป่งมะนาว องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

❖ **โครงการศูนย์ข้อมูลและแหล่งเรียนรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์แห่งพรมทินใต้** ดำเนินการโดย รองศาสตราจารย์ ดร. ธนิก เลิศชาญฤทธิ์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ร่วมกับชุมชนท้องถิ่นบ้านพรมทินใต้ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี โดยได้รับการสนับสนุนเงินทุนดำเนินงานจากมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย

❖ **โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร** ดำเนินการบนฐานคิดการจัดการมรดกทางโบราณคดีที่ (เป็นแหล่งฝังศพสมัยหินใหม่) แบบที่เรียกว่า **ประชาร่วมรัฐจัดการร่วมกัน**

ภายใต้ความร่วมมือของสำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ชุมชนท้องถิ่นตำบลหนองราชวัตร และองค์การบริหารส่วนตำบลหนองราชวัตร อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี

❖ **โครงการเครือข่ายมรดกศิลปวัฒนธรรม : โครงการร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดมุกดาหารและพื้นที่ตอนบนของจังหวัดอุบลราชธานี** ดำเนินการอยู่ ณ แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ บ้านนาสะอาด ตำบลนาอุดม อำเภอนิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร ภายใต้ความร่วมมือของสำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มี**นางสาวสุกัญญา เบาเนิด** นักโบราณคดีชำนาญการเป็นหัวหน้าโครงการฝ่ายราชการ และมีชาวบ้าน พระสงฆ์ในชุมชนบ้านนาสะอาดเข้าร่วมกิจกรรม

❖ **โครงการโบราณคดีชุมชนบ้านนาตอง** หมู่ที่ ๙ ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ดำเนินการตามแนวคิดกระบวนการโบราณคดีชุมชน ภายใต้ความร่วมมือของศูนย์ภูมิภาคโบราณคดีและวิจิตรศิลป์แห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SPAFA) ข่ายลูกหลานเมืองแพร่ ชุมชนบ้านนาตอง สภาวัฒนธรรมจังหวัดแพร่ กศน.จังหวัดแพร่ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่ก๋อน-แม่สาย สถานีอนามัยบ้านนาตอง คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักโบราณคดี และสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้รับการสนับสนุนเงินทุนดำเนินการจากสถานทูตอเมริกาประจำประเทศไทย

❖ **โครงการยุวโบราณคดีชุมชนบ้านสวกพัฒนา จังหวัดน่าน** นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (**นางสาวสุลักษณา เป็กทอง** และ**นางสาวจุไรรัตน์ ปิยะวัชร์**) และนักศึกษาวิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ (**นางสาววนิษา ติคำ**) ที่ได้รับการคัดเลือกจากการประกวด**โครงการตลาดประกอบฝัน (Youth Innovation Market)** และได้รับสนับสนุนทุนดำเนินงานจาก**กลุ่มนวัตกรรมเยาวชนเพื่อสังคม (YIY)** และ**บริษัท บ้านปู จำกัด (มหาชน)** ทำกิจกรรมการพัฒนาความสามารถของเยาวชนในการสำรวจ เก็บข้อมูล การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี การอนุรักษ์ และการนำชมแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ (แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก) ที่ชุมชนบ้านสวกพัฒนา ตำบลบ่อสวก อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ผลสำเร็จของกิจกรรมในโครงการนี้ได้รับการยอมรับจากผู้สนับสนุนและได้รับการเผยแพร่ในสื่อหนังสือพิมพ์เป็นบทความยาวชื่อ “**ขุดหัวใจใส่อดีต**” ตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ปัจจุบันมีเรื่องราวของกิจกรรมเผยแพร่ในเว็บไซต์ www.bodydream.com และโครงการยุวชนโบราณคดีบ้านสวกพัฒนา YIM https://yimproject.org/2016/young-archaeologist/]

❖ **โครงการโบราณคดีอาสา(Archaeological Volunteer Project)** เป็นกิจกรรมของนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้รับการคัดเลือกจากการประกวดโครงการตลาดประกอบฝัน (Youth Innovation Market) และได้รับสนับสนุนทุนดำเนินงานจากกลุ่มนวัตกรรมเยาวชนเพื่อสังคม (YIY) และบริษัท บ้านปู จำกัด (มหาชน) ทำกิจกรรมการพัฒนาความสามารถของเยาวชนในการสำรวจ เก็บข้อมูลในแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณที่กลุ่มเตาเวียงกาหลง ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ผลสำเร็จของกิจกรรมในโครงการนี้ได้รับการยอมรับจากผู้สนับสนุนและได้รับการคัดเลือกจัดทำเป็นสารคดีชุด “**โบราณคดีอาสา**” โดยบริษัท ป่าใหญ่ ครีเอชั่น จำกัด (ผู้ผลิตรายการทุ่งแสงตะวัน) และเผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ไทย (Thai PBS) ในรายการ “**มดคันไฟ**”เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ และมีหนังสือวิชาการชื่อ **“โบราณคดีอาสาที่แหล่งเตาเวียงกาหลง”** พิมพ์ออกเผยแพร่

การดำเนินงานทางโบราณคดีในแต่ละโครงการฯ ในแต่ละพื้นที่มีทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว เพราะยังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการดำเนินงาน บางแห่งก็ก้าวล่วงเข้าสู่ความดับทุกข์และแก้ปัญหาบางประการของส่วนรวมจนได้รับการยอมรับจากสังคม ในบางโครงการอาจเพิ่มความทุกข์ให้แก่ผู้ร่วมกิจกรรมมากขึ้นไปอีกในลักษณะที่ยิ่งทำก็ยิ่งมีปัญหา แต่ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าสักวันหนึ่งผู้ดำเนินงานในทุกกิจกรรม ทุกโครงการจะสามารถเรียนรู้จนค้นพบวิธีวิทยาของความดับทุกข์ได้จริงๆ อย่างเช่นที่ท่านพุทธทาสนำทางไว้ หากไม่ท้อและถอดใจเลิกทำไปเสียก่อน

ในทัศนะของข้าพเจ้า **โบราณคดีวิถีใหม่** มิใช่เรื่องใหม่ทั้งหมด โดยเฉพาะ **วิธีคิดที่เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน** นั้น เป็นเรื่องที่ศาสดาของทุกศาสนาสอนให้ศาสนิกชนถือปฏิบัติจนเป็นวัฒนธรรมสืบเนื่องมานับพันปีแล้ว เหตุที่ต้องรื้อฟื้นขึ้นมาทำกันอีกในวันนี้เป็นเพราะว่าผู้คนส่วนใหญ่ในโลกนี้กำลังหลงทาง หลงวัตถุ หลงใหลความมั่งคั่งทางโภคทรัพย์ หลงเกียรติ ติดยึดในอัตตาตัวตนเสียจนละเลยสาระสำคัญของการให้และการเสียสละที่เป็นวิธีลดอัตตาเบื้องต้นไปอย่างน่าเสียดาย

วันนี้ยังไม่สายเกินไปที่เราจะปฏิบัติการทางโบราณคดีในแบบแผนที่เหมาะสมในถูกต้องตามกฎแห่งการพึ่งพิงสัมพันธ์ในวิชชาชุมชนวิทยา อย่างน้อยก็กระทำการอย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูล เห็นแก่ส่วนรวมมากว่าส่วนตน พึ่งพิงสัมพันธ์ ไม่ปิดกั้น ก็น่าจะเป็นวิธีการ (means) นำไปสู่เป้าหมายเบื้องแรกทางชุมชนมิติวัฒนธรรม (cultural community end) คือความอยู่รอดร่วมกันอย่างกัลยาณมิตรที่เรียกว่า “ประโยชน์สุข” และสามารถนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดทางธรรม คือความดับทุกข์ที่ปราศจากตัวกูของกูได้ในที่สุด.

แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในงานโบราณคดีชุมชน โบราณคดีเป็นมรรควิธีในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างไร?

การทำงานโบราณคดี (Archaeology) โดยทั่วไปทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจและจัดการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ (พัฒนา) “มรดกวัฒนธรรม : Cultural Heritage” หรือ “ทรัพยากรวัฒนธรรม : Cultural Resource” ของมนุษย์ในอดีตและมักดำเนินการอยู่ในกลุ่มคนที่เชี่ยวชาญเฉพาะทาง (เหมือนกับศาสตร์อื่นๆทั่วไป) ขาดการมีส่วนร่วมของคนส่วนใหญ่ในสังคมที่ไม่ได้เรียนโบราณคดี มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ศิลปะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ หรือไม่ได้สังกัดหน่วยงานทางโบราณคดีหรือพิพิธภัณฑสถานโดยตรง งานโบราณคดีซึ่งหมายรวมถึงงานจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน จึงอาจจะยังประโยชน์โดยตรงให้แก่การพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนในปัจจุบันได้น้อย สังคมต่างๆในโลกนี้จึงประสบปัญหาเดียวกัน คือ ผู้คนไม่ค่อยปรารถนาดีต่อกัน ไม่เมตตากัน เพราะคนส่วนใหญ่ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมมิได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ได้มีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยเรียนรู้วัฒนธรรมที่ตกทอดมาจากอดีตที่สอนให้คนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นญาติ เป็นกัลยาณมิตร คนปัจจุบันส่วนมากจึงไม่เข้าใจว่าทำไมคนในสังคมวัฒนธรรมต่างๆในสมัยโบราณจึงสามารถอยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ๆได้อย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ให้ใช้สอยอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายร้อยหลายพันปี สามารถสร้างสรรค์ศิลปกรรมรูปแบบต่างๆได้สวยงาม ยิ่งใหญ่ และวิจิตรบรรจงได้มากมายนานัปการโดยไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายต่อทั้งคนและธรรมชาติมากจนเกินพอดี แม้

จะขัดแย้งแย่งชิงและทำลายกันบ้างแต่ก็สามารถฟื้นสภาพเป็นปกติได้โดยเร็ว ผิดกับสมัยนี้ที่พัฒนากันมาเพียงไม่กี่สิบปีก็เกิดความเดือดร้อนถึงขั้นวิกฤติทั่วหน้ากันเสียแล้ว

นี่เป็นเพราะคนปัจจุบันขาดความรู้ความเข้าใจในมิติทางประวัติศาสตร์โบราณคดี จนไม่สามารถสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนอันดีงามต่อไปได้ใช่หรือไม่? ในทัศนะของผู้เขียนคำตอบก็คือ “ใช่” และก็เห็นว่า “งานโบราณคดี” ยังทำหน้าที่ในการประสานวัฒนธรรมในอดีตกับปัจจุบันได้ยังไม่ดีนัก ซึ่งก็เป็นปัญหาเช่นเดียวกันกับที่เกิดขึ้นจากการจัดการในศาสตร์อื่นๆด้วย

หลายปีที่ผ่านมาในวงการโบราณคดีโลกพยายามสร้างแนวทางการทำงานโบราณคดีใหม่ๆเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและเกื้อกูลต่อผู้คนนอกวงการมากขึ้น เห็นได้จากคำสำคัญ (keywords) เช่น Public Archaeology (โบราณคดีสาธารณะ) Participative Archaeology (โบราณคดีแบบมีส่วนร่วม) และ Community Archaeology หรือ โบราณคดีชุมชน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๓) และ โบราณคดีประชาชน (ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ๒๕๔๘) ที่เป็นความพยายามทำงานที่เปิดโอกาสให้ผู้คนในภาคส่วนอื่นนอกวงการวิชาการโบราณคดีเข้ามามีส่วนร่วมในทุกมิติ ทั้งร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมรับผิดชอบ ปรากฏการณ์เช่นนี้เริ่มขึ้นในต่างประเทศเมื่อราวทศวรรษ ๒๕๓๐ ส่วนใหญ่ใช้คำว่า Public Archaeology ที่เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจและเด็กนักเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี

เศรษฐกิจพอเพียงและแนวพระราชดำริของในหลวง คือ “หัวใจ” ของกระบวนการโบราณคดีชุมชนในประเทศไทย

ในประเทศไทย ผู้เขียนเริ่มใช้คำว่า **Community Archaeology** หรือ **โบราณคดีชุมชน** เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๒ ในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน หรือ โครงการโบราณคดีชุมชน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๓, ๒๕๔๖, ๒๕๔๘) โดยมีจุดมุ่งหมายให้การทำงานโบราณคดีเป็นเรื่องเดียวกันกับการพัฒนาชุมชนหรือทำนุบำรุงวัฒนธรรมชุมชนให้เจริญ ซึ่งส่วนที่แตกต่างไป**จาก Community Archaeology** ในต่างประเทศอย่างชัดเจนก็คือ **แบบแผนการวิจัยและพัฒนาที่เรียกว่า กระบวนการโบราณคดีชุมชน** ได้นำเอาปรัชญา หลักการ วิธีการพัฒนาจาก**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช** มาสังเคราะห์แล้วสร้างเป็นชุดแนวคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน สำหรับเป็นวิธีการปฏิบัติในการจัดการที่มุ่งส่งเสริม **กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน** (participation enhancement) **การเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและพัฒนาชุมชน** (community empowering) **ด้วยการศึกษาทบทวนวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง** (self-study/research) **ส่งเสริมการพึ่งตนเองในทุกๆมิติผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีทั้งในระดับชาติ โบราณคดี-ประวัติศาสตร์ของชุมชน และการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนลักษณะต่างๆ** (community museum management)

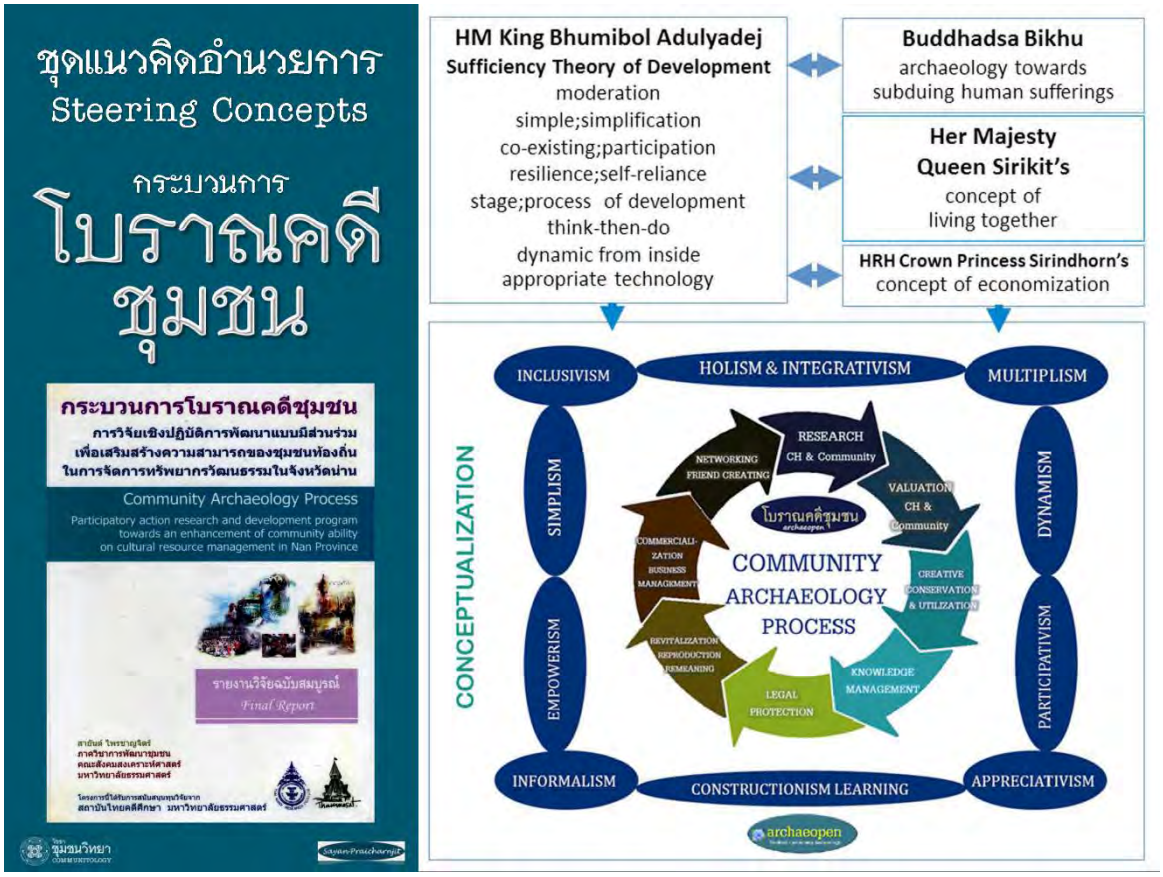

กระบวนการโบราณคดีชุมชนเป็นกระบวนการ **พัฒนาคน** ทั้งผู้ที่เป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น และผู้ที่มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ และเป็นการพัฒนามรดกทางโบราณคดี/วัฒนธรรมไปพร้อมๆกัน กล่าวคือ ผลสำเร็จและผลได้ของการจัดการก่อให้เกิดความเข้มแข็งต่อทั้งคนความเป็นชุมชน และทำให้มรดกวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างเป็นคุณประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น คือ ได้ทั้ง **คนดีมีคุณภาพ** และ **ความเป็นชุมชน** ที่มีความรัก ความเมตตา ความปรารถนามุ่งดี มุ่งเจริญต่อกัน และได้ **ของ** หรือมรดกวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ต่อเนื่องอย่างยั่งยืน

สิ่งที่ได้จากทำงานในโครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ นอกจากจะช่วยให้ข้าพเจ้า นักศึกษาร้อยกว่าคน ชาวบ้านสองตำบล และผู้คนจากภาคส่วนต่างๆในจังหวัดน่านเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญสองสมัย ได้แก่ **แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดอยภูซาง** อายุประมาณ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี ที่ครอบคลุมพื้นที่หลายพันไร่ที่ตำบลดู่ใต้และตำบลนาซาว และ**แหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ**อายุ ๗๕๐ ปีที่ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน ได้ร่วมกันสร้างความรู้ใหม่ๆเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทั้งสองสมัยแล้ว ยังได้ร่วมกันเรียนรู้เรื่องราวของมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นๆที่มีอยู่ในพื้นที่อีกมากมาย ทั้งพระพุทธรูปไม้ (พระเจ้าไม้) คัมภีร์ใบลาน (ธัมม์) และวัตถุทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิต (ethnographic materials) รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการอาหาร การจัดการป่าชุมชน การจัดการแรงงานของชุมชน การประกอบพิธีกรรมเพื่อการพัฒนา การทอผ้า จักสาน ประดิษฐ์เครื่องเล่น ประดิษฐ์อุปกรณ์ต่างๆ การก่อสร้าง ฯลฯ นอกจากนั้นยังได้ก่อให้เกิดการพัฒนาความสามารถของชาวบ้านในการศึกษาวิจัย การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี การจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนและพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี

การวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน นอกจากจะ**ได้ข้อค้นพบใหม่ๆทางด้านวิชาการโบราณคดีโดยตรง** คือ ***ได้เรื่องราวของแหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พระพุทธรูปไม้ศิลปะแบบพื้นถิ่นเมืองน่าน*** แล้ว **ยังบรรลุความมุ่งหมายทางด้านการพัฒนาชุมชน โดยได้ค้นพบแบบแผนการพัฒนาหน่วยการจัดการมรดกทางโบราณคดีและการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่จัดแสดงมรดกวัฒนธรรมในระดับต่างๆ รวมทั้งได้แบบแผน แนวคิด-แนวทางในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในการพัฒนาชุมชนรูปแบบต่าง**ๆอีกด้วย ซึ่งในการทำงาน ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัยและแบบแผนการจัดการ**แนวโบราณคดีชุมชน** คือ การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของหน่วยจัดการ ๔ ระดับ ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ **หน่วยจัดการระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับผู้จัดการเดี่ยว** (cultural resource manager) ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนา**หน่วยจัดการระดับครอบครัวครอบครัว** (family-based management unit) เพื่อให้เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กสุดที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมอื่นๆซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๑ : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของ**หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว** (intra-community-based management unit) ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๒ : คนในชุมชนพึ่งกันเองช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา **หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้คนจากหลายชุมชน หลายอาชีพ หลายกลุ่ม** (inter-community-based management unit) เข้ามาร่วมกันจัดการมรดกทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๓ : ชุมชนพึ่งพิงสัมพันธ์กันได้กับชุมชนอื่นๆ**

ผลดีที่เกิดตามมา (outcomes) จากการดำเนินการวิจัยมีหลายระดับ โดยในระดับชาวบ้านและชุมชนทั่วไป ได้เกิดการตื่นตัวในความสำเร็จของชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านนาซาว บ้านก้อด บ้านดอนคีรีและบ้านสะไมย์ ที่สามารถเข้าไปดำเนินการจัดการพัฒนานุรักษ์ (การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์เชิงพัฒนา) แหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในระดับชาติและระดับโลกสามารถสร้างและบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนและศูนย์เรียนรู้ทางด้านโบราณคดีขึ้นมาได้จนเป็นที่ยอมรับจากพระราชวงศ์ชั้นสูง ๒ พระองค์ คือ **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี** และ**สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์** ที่เสด็จไปทัศนศึกษาอย่างเป็นทางการ มีนักวิชาการ สมาชิกรัฐสภา ข้าราชการทุกระดับ นักท่องเที่ยว สถานศึกษาทุกระดับ นักพัฒนาและนักวิจัยด้านโบราณคดีและด้านการพัฒนาชุมชนจากพื้นที่ต่างๆที่เดินทางไปเยี่ยมชม เรียนรู้ และให้ความสนใจกระบวนการทำงานของโครงการฯและชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากระบวนการโบราณคดีชุมชนได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมได้ในระดับที่หลายภาคส่วนพอใจและยอมรับ

ถามว่างานกระบวนการโบราณคดีชุมชนก่อให้เกิดปัญหาบ้างไหม? ตอบได้ว่า “**มีแน่นอน**” โดยเฉพาะปัญหาในเรื่องของการปรับใจและปรับตัวของผู้คนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนักโบราณคดีและนักบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมในภาครัฐและภาควิชาการที่อาจจะยังรับไม่ได้กับการยอมให้ชาวบ้านที่ไม่ได้เรียนโบราณคดีและศาสตร์การอนุรักษ์สมัยใหม่เข้าไปจัดการมรดกวัฒนธรรมกันเอง รวมทั้งชาวบ้านและผู้คนในภาคส่วนอื่นที่ยังนิยมยินดีกับการพัฒนาแบบทันสมัย การพัฒนาแบบรวมศูนย์อำนาจและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ก็อาจจะไม่พึงพอใจกับการแข็งขืนฝืนขัดของชาวบ้านในหลายๆพื้นที่ แต่เมื่อ

ได้ดำเนินงานผ่านไประยะหนึ่งแล้วก็พบว่าความขัดแย้งทั้งที่อยู่ในใจและแสดงออกคลายลง ผู้คนในชุมชนต่างๆเริ่มหันมาพูดคุยและร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้น เพราะว่างานกระบวนการโบราณคดีชุมชนมีหลักธรรมและวิธีการดำเนินงานที่จำลองแบบจากแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งให้พึ่งพิงสัมพันธ์กัน มุ่งให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องมุ่งดีมุ่งเจริญต่อกัน มุ่งให้เกิดการพึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองได้ และพึ่งพิงสัมพันธ์กันตามวิถีวัฒนธรรมชุมชนที่เคยมีมาในอดีต แต่คงไม่ใช่การกลับไปหาอดีตหรือกลับเป็นอย่างอดีตทั้งหมด หากแต่มุ่งให้ผู้คน ได้กลับไปคิด เชื่อ และประพฤติปฏิบัติอย่างที่เคยทำให้สังคม วัฒนธรรม และชุมชนสงบเย็นเป็นประโยชน์สุข เอื้อเฟื้อเกื้อการุณย์ คิดแต่จะทำนุบำรุงกันและกันอยู่เสมออย่างที่เราค้นพบในการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่เสมอๆ

กระบวนการโบราณคดีชุมชนเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ไม่ยาก และก็ทำได้ไม่ยาก เพราะเพียงแค่คนทำ ลด ละ เลิกอะไรที่เป็น “กระแสหลัก” โดยเฉพาะ “ความเห็นแก่ตัว” เรียนรู้ เชื่อมั่น ศรัทธา ปฏิบัติตามในสาระสำคัญของแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ที่ประกอบด้วย “**ความพอประมาณ**” “**ความมีเหตุผล**” และ “**สร้างภูมิคุ้มกันทั้งตนเองและคนอื่น**” ก็เชื่อว่าในทศวรรษข้างหน้านี้ วงการโบราณคดีและการพัฒนาชุมชนในโลกนี้จะหันมาทำงานแบบ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน**” ได้กว้างขวางมากขึ้น งานแบบนี้ไม่มีใครปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงได้ว่าไม่ต้องทำ สถานการณ์ของความขาดแคลนทรัพยากรต่างๆบีบให้เราและผู้คนในโลกต้องทบทวน “อดีต” มากขึ้น ต้องหันหน้าเข้าหากัน ต้องพึ่งพิงสัมพันธ์กันมากขึ้น และข้าพเจ้าก็เชื่อว่า “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” เป็นวิธีการหนึ่ง (a means) ที่จะช่วยให้ผู้คนสามารถ ประยุกต์ใช้มรดกวัฒนธรรมเพื่อสร้างมิติการพัฒนาแบบ “**พึ่งพิงสัมพันธ์ด้วยความเป็นกัลยาณมิตร**” มากยิ่งๆขึ้นไป

นอกจากการได้รับรางวัลผลงานทางวิชาการจากองค์กรวิจัยระดับชาติแล้ว ยังได้รับความเมตตาจากผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านที่เขียนถึงคุณค่าและประโยชน์ของแนวคิดและวิธีปฏิบัติของ “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” ในหลายโอกาสด้วยกัน

นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการพัฒนาประชาสังคมแห่งจังหวัดน่านและดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ได้กรุณาสนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนมาตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการในจังหวัดน่าน และให้ความเมตตาเขียนคำนิยมสำหรับหนังสือ **โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน** (๒๕๔๖) มีสาระสำคัญว่า

> ***ผมได้รับรู้การดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ ผศ.สายันต์ ไพรชาญจิตร์ อาจารย์ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพื้นที่จังหวัดน่าน เฉพาะในส่วนที่ท่านดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๒ เป็นต้นมา ทั้งๆที่ท่านได้เคยมาสำรวจแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่านมานานเกือบ ๒๐ ปี***
>
> ***ผมคงไม่ต้องพรรณนาถึงเนื้อหาสาระทางวิชาการ ที่ท่านได้แสดงไว้ในผลงานเรื่องแหล่งเตาเผาเมืองน่านบ้านบ่อสวก ผมซึ่งไม่มีความรู้ความชำนาญด้านนี้มีความตื่นตาตื่นใจเป็นอย่างมาก***
>
> ***ปรากฏการณ์ที่คนเล็กคนน้อยในชุมชนบ้านบ่อสวกมีส่วนร่วมในการสำรวจ ขุดค้น และจัดพิพิธภัณฑ์ในชุมชนของตน เป็นสิ่งที่ไม่ธรรมดา แต่เป็นผลโดยตรงและโดยอ้อมจากหลักการ แนวคิดรวมทั้ง บุคลิกภาพของ ผศ.สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ซึ่งทำให้คนในชุมชนชอบ***

เชื่อ และทำตาม และความสัมพันธ์ระหว่างคณะขุดค้นกับครอบครัวจ่าสิบตำรวจ มนัส ติคำ และชุมชนบ้านบ่อสวก ซึ่งเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ให้เกียรติกันและกัน ยืนยันได้จากการจัดตั้งคณะทำงานขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเผาเมืองน่านบ้านบ่อสวก เมื่อตุลาคม ๒๔๔๒ จำนวน ๑๘ ศน รายชื่อคณะทำงาน ๑๔ ศนแรก เป็นศนในชุมชนบ้านบ่อสวก นักวิชาการขุดค้นทั้ง ๔ ศนมีชื่อในลำดับท้ายๆ เพราะนักวิชาการต้องการยกย่องศนในชุมชนให้รู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดี และเป็นบุคคลสำคัญลำดับต้นๆในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

ความอ่อนน้อมถ่อมตนของท่านเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่งในนักวิชาการผู้ทรงภูมิความรู้ จะมีนักวิชาการสักกี่ศนที่เคารพความเชื่อของศนในชุมชน แม้จะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นพิสูจน์ไม่ได้ทางวิทยาศาสตร์ แต่ร้อยรัดความเป็นชุมชนแห่งนั้นอย่างต่อเนื่องมาหลายหลายชั่วอายุศน โดยการทำพิธีบวงสรวงบูชาเทวดา เจ้าที่เจ้าทางและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งบรรพบุรุษช่างปั้นหม้อเจ้าของเตาโบราณบ้านบ่อสวก เพื่อขออนุญาตดำเนินการขุดค้นศึกษาและเพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นรูปธรรมของการผสมผสานคุณค่า ทักษะ ประสบการณ์ และความรู้สึกผูกพันร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีกับศนในชุมชน

ผลงานของ ผศ. สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นอกจากจะเป็นรายงานวิจัยเป็นเล่มแล้ว ท่านยังสร้างผลงานที่มองไม่เห็นแต่มีคุณค่า และกระจ่างชัดในการรับรู้ของศนในชุมชน อาทิ แม่อุ้ยชื่นผู้ดูแลและเป็นมัคคุเทศก์นำชมพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นด้วยความมีชีวิตชีวาและความภูมิใจในอดีตของตน ผ่านการเล่าเรื่องโดยมีโบราณวัตถุที่แสดงเป็นตัวนำเรื่อง เช่นเดียวกับพระเจ้าไม้เมืองน่าน เป็นสื่อเชื่อมความภูมิใจในอดีตของศนในชุมชนสู่บริบทปัจจุบัน

ผลงานที่มองไม่เห็นเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีค่าและสำคัญอย่างยิ่งยวดในการปลูกฝังความรักความผูกพันต่อวัฒนธรรม และประวัติความเป็นมาของชุมชน

โบราณคดีชุมชน จึงเป็นนิมิตหมายใหม่ที่ทำให้ศนธรรมดาสามัญดูแลหลักฐานที่สะท้อนความภูมิใจต่ออดีตและรากเหง้าอันเกิดจากน้ำมือบรรพบุรุษของตน

แนวคิด และกระบวนการวิจัยของ ผศ. สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ซึ่งให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของศนในชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้โบราณคดีชุมชนขยับเข้าใกล้ชิดตัวศนในชุมชน จนเป็นกิจวัตร เป็นความผูกพัน มิได้เป็นสิ่งแปลกปลอมที่ห่างเหินจากความเป็นจริงเช่นพิพิธภัณฑ์ทั่วไป

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ผู้ทรงคุณวุฒิด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน ได้ส่งจดหมายและบัตรอวยพรให้กำลังใจต่อการทำงานวิจัยโบราณคดีชุมชน หลังจากที่ท่านได้อ่านหนังสือ **โบราณคดีชุมชน การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน** (๒๕๔๖) และหนังสือ **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน** (๒๕๔๗) ดังสำเนาเอกสารแสดงในภาพ

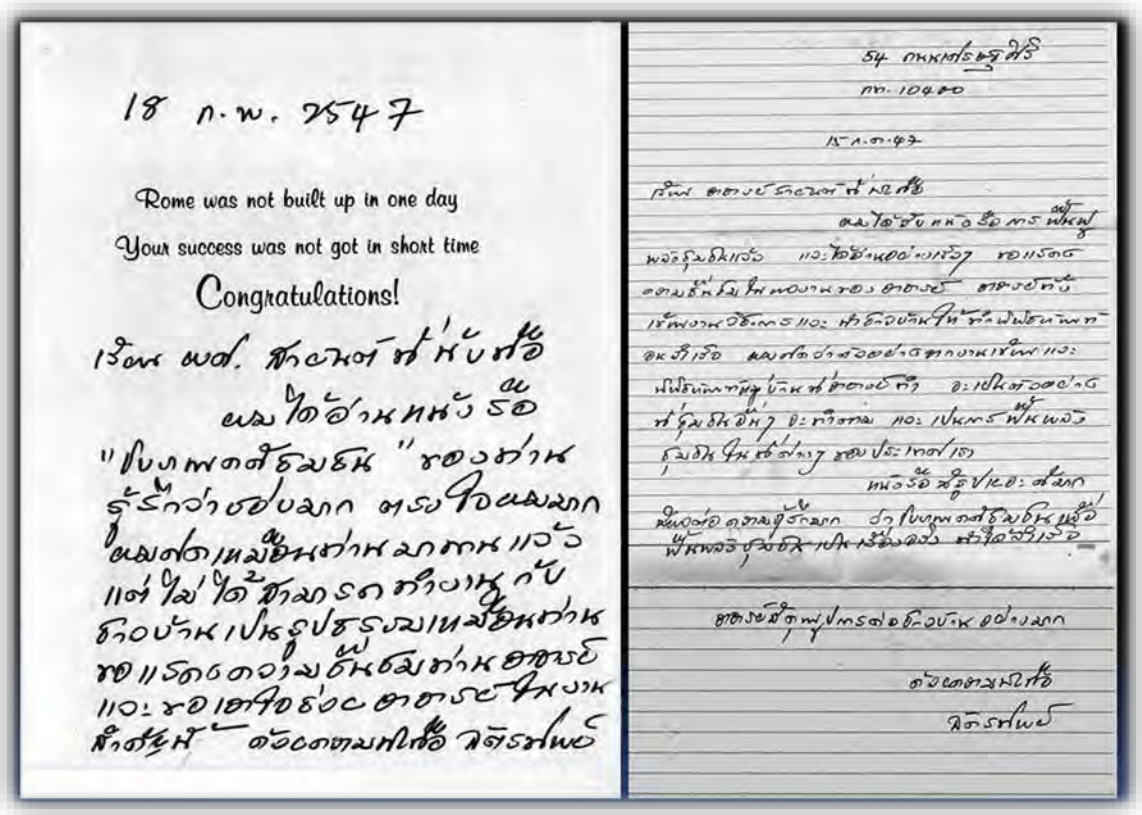

18 ก.พ. 2547

Rome was not built up in one day

Your success was not got in short time

Congratulations!

เรียน ผศ. ศาสตราจารย์ พันธุ์

ผมได้อ่านหนังสือ

"ปกิณกพหุสัมพันธ์" ของท่าน

รู้สึกว่าชอบมาก ตรงใจผมมาก

ผมชอบเหมือนท่านมากมายแล้ว

แต่ไม่ได้สามารถทำงานหนัก

ถ่อบ้านเป็นรูปธรรมเหมือนท่าน

ขอแสดงความยินดีกับท่านอีกครั้ง

และขอให้ท่องเที่ยวในงาน

ที่ท่านรัก ด้วยความเคารพ

วิจิตร พันธุ์

54 กรุงเทพธนบุรี

กท. 10400

15 ก.พ. 47

เรียน ศาสตราจารย์ ดร. พันธุ์

ผมได้อ่านหนังสือ การ พันธุ์

พลังชุมชนแล้ว และได้อ่านหลายเรื่อง ของท่าน

ตามขั้นตอนในหนังสือของท่าน ศาสตราจารย์ ดร.

ได้พูดถึงวิธีการและ ทำให้เกิดพันธุ์ขึ้นมา

อย่างไรบ้าง ผมชอบอ่านของท่านเพราะ

พันธุ์ขึ้นมาจากบ้านที่ท่านอยู่ ซึ่งเป็นของท่าน

ชุมชนขึ้นมา ซึ่งเป็นการ พันธุ์

ชุมชนในหลายๆ ของประเทศไทย

หนังสือนี้ดูน่าสนใจ ดีมาก

พันธุ์ต่อ ดูเหมือนผู้รักมาก ว่า ปกิณกพหุสัมพันธ์ เพื่อ

พันธุ์ชุมชน เป็นเรื่องของ ที่ได้ดีมากเลย

ศาสตราจารย์ ดร. พันธุ์ ขอให้ท่านมีความสุขมาก

ด้วยความเคารพ

วิจิตร พันธุ์

ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช เขียนไว้ในคำนำหนังสือ **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน** (๒๕๔๗) ว่า

> ***ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทำได้หลายแนวทาง โดยมีฐานสำคัญอยู่ที่การดำเนินการนั้นต้องเกิดจากการขับดันจากภายในชุมชนนั้นเอง อาศัยทรัพยากรในท้องถิ่น มีสมาชิกในชุมชนเป็นแกนนำ มีการร่วมแรงร่วมใจในชุมชนอย่างกว้างขวาง และการดำเนินการนั้นต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยที่การดำเนินการร่วมกันและเรียนรู้ร่วมกันจะต้องมีความต่อเนื่องและยกระดับขึ้นอย่างเป็นพลวัต กิจกรรมสำหรับดำเนินการเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนมีหลากหลาย เช่น การรวมตัวกันดำเนินการกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กิจกรรมโรงสีชุมชน ร้านค้าชุมชน การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กิจกรรมการเรียนรู้ของเด็กนักเรียนในโรงเรียน พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น.....นักโบราณคดีโดยทั่วไปมักมองโบราณวัตถุว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ เมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุ ก็มักนำออกไปจากแหล่งค้นพบ เอาไปเก็บไว้ที่ส่วนกลาง แต่อาจารย์สายันต์เป็นนักโบราณคดีที่มองต่างมุม คือ มีความเชื่อว่าควรเก็บโบราณวัตถุไว้ที่แหล่งค้นพบ ให้เป็นสมบัติของชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เกิดขึ้นได้เพราะความเป็นนักโบราณคดีแหวกแนวของอาจารย์สายันต์.....นักโบราณคดีชุมชน***

มุมมองและวิธีการที่แหวกแนวมีอยู่เต็มไปหมดในหนังสือเล่มนี้ เช่น การบวชดอย สร้างความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันคนเก็บขวานหินโบราณออกไปจากภูเขา การสร้าง "พิพิธภัณฑ์วันเดียว" ที่บ้านก้อดสวรรค์ กิจกรรมพิพิธภัณฑ์บำบัดสร้างความสุขให้แก่ผู้สูงอายุ การพัฒนาตนเองของแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา จากแม่บ้านธรรมดามาเป็นวิทยากรนำชมและให้ความรู้เรื่องเตาเผาโบราณและอดีตของชุมชนได้อย่างฉะฉานน่าสนใจ การมีวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะและประวัติศาสตร์สืบทอดกันมาช้านาน เป็น "ทุนสังคม" หนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นว่า โบราณคดีซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดช่วง ไม่สืบเนื่อง ไม่ต่อเนื่องมายังปัจจุบัน โดยที่บางเรื่องฝังอยู่ใต้ดินและตนลืมไปหมดแล้ว ก็เป็น "ทุนสังคม" ได้เช่นเดียวกัน แต่จะต้องมีการสร้างและสอดใส่ความรู้ฟื้นชีวิตของสิ่งที่ตายแล้วเหล่านี้ ให้ลุกขึ้นมาเล่าเรื่องราว และประสานใจของคนในชุมชนให้เกิดความพร้อมใจ ร่วมแรงร่วมใจกัน.....

นอกจากนี้ **ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ยัง**เขียนบทความเกี่ยวกับงานกระบวนการโบราณคดีชุมชน พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๗ หน้า ๘ ดังแสดงในภาพ

มติชน

วันอาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๗ (หน้า ๘)

หมายเหตุ : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม(สคส.) และ "มติชน" ร่วมนำเสนอมุมมองของ ศ.น.พ.วิจารณ์ พานิช เกี่ยวกับความร่ำรวยของผู้คนในชนบทที่สามารถดึงออกมาจากทุกสิ่งซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในชุมชน และวิถีชีวิต โดยจะนำเสนอทั้งหมด 6 ตอน ตอนนี้เป็นตอนที่สาม

ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น

โบราณคดีกับปัจจุบันคดี(3)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร แห่งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีความรู้ และมีใจ อาศัยความเป็นนักโบราณคดี จึงมีความรู้ว่าบริเวณจังหวัดน่านน่าจะมีเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาสมัยโบราณอยู่ และพยายามสำรวจ ค้นหา แต่ก็ไม่พบหลักฐาน

จ.ส.ต.มนัส ดิคำ พาไปสำรวจเท่าไรก็ไม่พบจนปรารภขึ้นว่า มีเนินดินที่บริเวณบ้านตนเองพื้นดินมีลักษณะแข็งมาก มีดดิดหญ้าไปโดนเหมือนโดนก้อนหิน ก็ชวนกันไปดู นั่นแหละจึง พบชาก "เตาโบราณ"

ป่าฏิหาริย์มีจริง

เตาเผาโบราณจะไม่สร้างความร่ำรวยให้ชุมชนในจังหวัดน่าน ถ้า ผศ.สายันต์ไม่เป็นนักโบราณคดีทวนกระแส

นักโบราณคดีตามกระแสจะถือว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ และต้องดูแลโดยหน่วยงานภาครัฐที่รวมศูนย์อยู่ในส่วนกลาง ไม่ใช่สมบัติของชุมชน ชุมชนไม่มีสิทธิเข้ามาดูแลรักษา

ผศ.สายันต์เชื่อว่า วิธีคิดและวิธีปฏิบัติเช่นนี้แหละที่ทำให้ทรัพยากรทางโบราณคดีในประเทศไทยจำนวนไม่น้อยถูกทำลายไปจนหมดสภาพ ไม่สามารถฟื้นฟูบูรณะให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้อีก ทำให้ชุมชนของไทยขาดรากเหง้าและขาดภูมิต้านทานทางวัฒนธรรม

ผศ.สายันต์เป็นนักโบราณคดีทวนกระแส เป็นนักโบราณคดีชุมชน เชื่อว่าชุมชนจะสามารถปกปักรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชนหรือท้องถิ่นได้

ไชคดีที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 46 กำหนดให้ *"บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือ*

ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน..."

อาศัยข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญดังกล่าว ประกอบกับแรงสนับสนุนจากประชาคมจังหวัดน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **น.พ.บุญยงค์ วงศ์รักมิตร** ปูชนียบุคคลของจังหวัด อาจารย์สายันต์จึงสามารถดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ชื่อโครงการวิจัยยาวมาก เอาสั้นๆ คือ **"ทดลองทำโครงการโบราณคดีชุมชน"** โดยเริ่มตั้งแต่ปี 2542 มาจนถึงปัจจุบัน

ความรู้ และประสบการณ์จากโครงการดังกล่าว นำเสนอเป็นหนังสือ 2 เล่ม ที่พิมพ์หน้าปกแนบอยู่นี่แหละ

ผมเคยขอให้ ผศ.สายันต์ เขียนเป็นบทความวิชาการภาษาอังกฤษเผยแพร่ในต่างประเทศด้วยและพราบข่าวว่ากำลังดำเนินการอยู่

ทรัพยากรทางโบราณคดีเป็น **"ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น"** ถ้าไม่ผนวกกับพลังชุมชนและพลังวิชาการ ทรัพยากรเหล่านี้ก็จะไร้ค่า และจะค่อยๆสูญสลายไปจนไม่สามารถฟื้นขึ้นมาได้อีก

ปัจจุบันคดี ที่เชื่อมพลังกับโบราณคดีจังหวัดน่าน ไม่ได้มีเฉพาะแหล่งเตาโบราณ แต่ยังมีแม่อุ้ย **"ชื่น ธิเสนา"** วิทยากรชาวบ้าน ผู้นำชมและอธิบายเรื่องราวทางโบราณคดีของเตาโบราณได้อย่างดี พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ทำหน้าที่ **"พิพิธภัณฑ์บำบัด"** ให้ความสุขแก่ผู้เฒ่า **"พิพิธภัณฑ์วันเดียว"** ที่บ้านก้อดสวรรค์ที่ทันใจเป็นเครื่องรวมพลังความสามัคคีของชุมชนและพิธีบวชดอยภูช้างเพื่ออนุรักษ์แหล่งขวานหินอายุสี่พันปี อาจารย์สายันต์ไพรชาญจิตร ได้เล่าเรื่องของพลังเหล่านี้ไว้ในหนังสือทั้ง 2 เล่มนี้อย่างมีชีวิตชีวา

ชีวิตชีวาของชุมชนในจังหวัดน่านปัจจุบัน อันเป็นเนื่องมาจากความร่ำรวยโบราณคดี ผสานกับความรู้ทางวิชาการที่ติดตัน และติดชุมชน นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

โบราณคดีเป็นสิ่งซ่อนเร้นวิญญาณรวมหมู่ของคนก็เป็นธรรมชาติที่ซ่อนเร้นอยู่ในความเป็นคน เมื่อมีการจัดการกระบวนการสร้าง "คุณค่า" จาก "สมบัติที่ซ่อนเร้น" ทั้งสอง ก็เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าโบราณคดีชุมชน เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นผลประโยชน์ในปัจจุบันจากสิ่งที่สืบเนื่องจากอดีต

มองจากมุมของนักวิชาการนี้เป็นนวัตกรรมที่ยิ่งใหญ่ทางวิชาการ เพราะเป็นการผสมผสานศาสตร์ 2 ด้านเข้าด้วยกัน คือโบราณคดี กับการพัฒนาความเป็นชุมชนหรือความเข้มแข็งของชุมชน นักพัฒนาชุมชนที่ดีจึงต้องเป็นผู้ที่สามารถทำงานร่วมกับนักวิชาการในศาสตร์อื่นที่หลากหลาย

เพื่อให้สามารถสร้างคุณค่าจาก "ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น" นำมาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร

ศาสตราจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล ระบุไว้ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง **ความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในรอบหนึ่งร้อยปี** (www.prachathai.com/node/177765) จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้กล่าวถึงงานโบราณคดีชุมชนว่าเป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลังของชุมชนท้องถิ่น โดยระบุว่าในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๕๐ เป็นช่วงที่มีความเฟื่องฟูของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวใหม่ที่ไม่ได้อยู่ในกรอบของจารีตอย่างในสองช่วงที่ผ่านมา เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงเร็วมากจนกระทั่งการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐในกรอบจารีตตามไม่ทัน และไม่สามารถที่จะให้คำตอบแก่สังคมไทยได้ ประวัติศาสตร์จึงต้องปรับตัวขนานใหญ่ ขณะเดียวกันประวัติศาสตร์ได้ถูกนำมาใช้เป็นพลังของชุมชนในการแก้วิกฤตการณ์ของชุมชน มีความคิดว่าประวัติศาสตร์สามารถกระตุ้นสำนึกเพื่อใช้แก้ปัญหาสังคมได้ การศึกษาประวัติศาสตร์ จึงขยายตัวอย่างกว้างขวางมีทั้ง นักวิชาการ, NGOs, ชาวบ้าน โดยมีแหล่งทุนสนับสนุนและยังมีบทบาทกำหนดทิศทางของงานวิจัยอยู่ไม่น้อย *โครงการโบราณคดีชุมชน โดย อ.สายันต์ ไพรชาญจิตร์ โดยมีความคิดว่าชุมชนควรเป็นเจ้าของสมบัติทางโบราณคดี เป็นงานที่สร้างองค์ความรู้ทำให้ชุมชนเกินความเข้มแข็งได้อย่างชัดเจน มีการขุดค้นสร้างให้เป็นแหล่งเรียนรู้ สร้างให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเกิดประโยชน์กับชุมชนโดยตรง ชาวบ้านหลายคนกลายเป็นวิทยากรประจำชุมชน*

ศาสตราจารย์พิเศษ พิสิฐ เจริญวงศ์ เขียนคำประกาศเกียรติคุณหนังสือ **โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี** (๒๕๕๔) ซึ่งเป็นผลงานวิชาการสืบเนื่องจากงานโบราณคดีชุมชนที่ข้าพเจ้าดำเนินการในชุมชนที่มีแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ ในโอกาสที่ได้รับรางวัล TTF AWARD 2013 (กรกฎาคม ๒๕๕๖)

นอกเหนือจากการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ศึกษาที่จังหวัดน่านแล้ว ในปี ๒๕๔๘ ข้าพเจ้าได้นำเอากระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปสนับสนุนงานพัฒนาของชุมชนบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ในการขุดค้นแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเวียงบัว การพัฒนาอาชีพเครื่องเคลือบดินเผา ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการสร้างถนนคอนกรีตเข้าสู่แหล่งโบราณคดีในทันทีที่การขุดค้นสำเร็จ มีผู้คนเข้าไปเที่ยวชมและทัศนศึกษา ต่อมาชุมชนได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิกรุงเทพประกันภัยสนับสนุนเงินทุนก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเวียงบัว โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามของชุมชน จำนวน ๔ ล้านบาท ผ่านการบริหารจัดการเชิงวิชาการของนักวิชาการสังกัดมหาวิทยาลัยพะเยา และในพ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓ มูลนิธิกรุงเทพประกันภัย ได้สนับสนุนเงินทุนเพิ่มเติมเพื่อการวิจัยและพัฒนาความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านบัวให้ข้าพเจ้าดำเนินการจำนวน ๑.๓๕ ล้านบาท

พ.ศ. ๒๕๔๙ ข้าพเจ้าได้นำ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน**” ไปสนับสนุนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน พิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย และการพัฒนาเชิงอนุรักษ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยที่ชุมชนวัดพระปรางค์ อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งผลการดำเนินงานโบราณคดีชุมชนได้แสดงให้เห็นศักยภาพของชาวบ้าน พระสงฆ์ เยาวชน ผู้นำชุมชน ในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนได้เองโดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพาภาครัฐเลย และเมื่อเกิดความสำเร็จก็ทำให้ผู้บริหารงานพัฒนาในภาครัฐ ระดับจังหวัดให้การยอมรับผลงานของชาวบ้าน เข้ามาชื่นชมและมีส่วนร่วมในการนำผลงานไปเผยแพร่และขยายประโยชน์ในทางการพัฒนาที่กว้างขวางออกไป ถือเป็นการ “โน้มรัฐ” ที่ชัดเจน

มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

คำประกาศเกียรติคุณ

"การได้มา" ซึ่งผลงานนั้น สำคัญไม่น้อยกว่า "ตัวผลงาน" ที่ได้มา

ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ เล่าถึงเหตุและผลที่เข้าถึง "ปัญหา" ขององค์ความรู้แต่ละแห่งชัดเจนกว่า "ระเบียบวิธีวิจัย" (research methodology) ของโครงการทั่วๆไปว่า สาระที่อยู่ในหนังสือเล่มนี้ เป็น **"ผลพลอยได้"** จากการทำวิจัยหลุดกรอบประเพณีที่ยึดถือกันอย่างเหนียวแน่นมาตลอดว่า คนเรียนมากจนใช้ความรู้ประกอบอาชีพได้อย่างครูบาอาจารย์นั้น รู้ดีกว่าคนไม่ได้เรียน ซึ่งต้องเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์เทคนิควิธีการต่างๆให้คนอื่นทำตาม มาเป็นโครงการร่วมกับชุมชน (community involvement project) ในเรื่องโบราณคดี ที่เรียกว่า **"โบราณคดีชุมชน"** (community archaeology) ตามแนวคิดใหม่ที่เพิ่งประจักษ์กันว่า การแก้ไขปัญหาของสังคมนั้น ต้องให้สมาชิกคนอื่นๆ ในสังคมเข้าร่วมรู้ เข้าใจ และนำไปใช้ประโยชน์ได้นั้นต้องให้เขาดำเนินการด้วยแต่ต้น

ผลกระทบที่ดีของงานวิจัยโครงการต่างๆที่ศาสตราจารย์สายันต์ ริเริ่มขึ้นนี้ ว่ากันตามจริงแล้ว สำคัญกว่าองค์ความรู้ที่เป็นเนื้อหาของวิชาด้วยซ้ำไป เพราะทฤษฎีและการแปลความอาจเปลี่ยนไปตามความก้าวหน้าของวิทยาการ เทคโนโลยีทางการศึกษาและปัจจัยอื่นๆที่คาดเดาไม่ได้แน่ แต่คุณูปการที่โครงการให้ชุมชนที่เป็นที่ตั้งในปัจจุบันของแหล่งที่ให้องค์ความรู้นั้นจะสถาพรสืบไป ดังปรากฏการณ์ของกรณีศึกษาเหล่านี้ว่า โครงการที่เกิดขึ้นทีหลังได้แรงบันดาลใจจากโครงการก่อนหน้านั้น เพราะเห็นด้วยกันว่า การจัดการองค์ความรู้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นเป็นประโยชน์ทั้งทางด้านการศึกษา (ความรู้) สังคม (ความภูมิใจ) และเศรษฐกิจ (รายได้) อย่างแท้จริง

ศาสตราจารย์สายันต์ นำเสนอเนื้อหาเป็นส่วนๆพร้อมภาพประกอบจำนวนมาก ทั้งภาพถ่ายและลายเส้น เน้นรายละเอียดชัดเจน ทั้งส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงของสิ่งของและสถานที่และด้วยบุคคลจำนวนมากที่ร่วมในแต่ละโครงการอย่างไม่เคยมีมาก่อนในโลก รวมทั้งข้อคิดเห็นซึ่งเป็นข้อโต้แย้งกับทฤษฎีความเชื่อแต่ก่อนและข้อเสนอแนะที่ทุกภาคส่วนในสังคมต้องรับไปช่วยกันคิดและทำต่อไป

ศาสตราจารย์สายันต์ ศึกษาเรื่องเซรามิกส์มากว่า 30 ปีแล้ว งานนี้เป็นงานชิ้นหนึ่งของงานวิจัยโบราณคดีจำนวนมากและเป็นหนังสือเล่มหนึ่งในบรรดาเกือบ 30 เล่มของเขา นับว่าเป็นนักโบราณคดีที่มีผลงานวิชาการคุณภาพและปริมาณมากที่สุดในประเทศไทยทีเดียว

การริเริ่มโบราณคดีชุมชนที่คนในชุมชนเข้าร่วมเป็นจำนวนมากนั้นยังไม่เคยมีใครทำมาก่อนและการผูกโยงให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกคนเข้าใจหลัก "การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม" (cultural resource management) ซึ่งเป็นหลักสูตรระดับปริญญาโท-เอก ในมหาวิทยาลัยทั่วโลกในปัจจุบัน ...ไม่ใช่ใครก็ทำกันได้!

ศาสตราจารย์พิเศษ พิสิฐ เจริญวงศ์
ประธานคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์โบราณคดีสากล ราชบัณฑิตยสถาน

พ.ศ.๒๕๕๓ ที่บ้านเหล่าพัฒนา ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนผู้มีอิทธิพลที่เข้าไปซื้อและขอออกโฉนดที่ดินในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบ ชาวบ้านและพระสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่เห็นด้วย พยายามต่อต้านและขัดขวางการออกโฉนดพื้นที่แหล่งโบราณคดี แต่สู้ฝ่ายนายทุนไม่ได้ เสียเปรียบตลอดมาเพราะ

ข้าราชการเอาด้วยกับนายทุน เกิดการเผชิญหน้าแบบไม่ยอมกัน ข้าพเจ้าได้เอากระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปช่วยคลี่คลายปัญหาโดยร่วมกับพระสงฆ์และชาวบ้านฝ่ายที่ต่อต้านการออกโฉนดที่ดินในแหล่งโบราณคดี ช่วยกันสำรวจศึกษาจนพบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ คือ ดอยไหดิน ต่อมาตั้งชื่อเรียกว่า แหล่งโบราณคดีดอยวง เป็นสุสานฝังศพในไหดินหลายร้อยใบ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยหินใหม่ ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กัน และขอให้นักโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ไปช่วยชาวบ้านขุดค้นศึกษาอย่างเป็นระบบและถูกต้องตามกฎหมาย แนะนำให้ชาวบ้านพัฒนาเป็นแหล่งมรดกโบราณคดีของชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต เปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ชาวบ้านได้แหล่งมรดกวัฒนธรรมใหม่ มีพื้นที่ส่วนกลางใหม่ของชุมชน สร้างกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้และธรรมชาติ จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน มีหน่วยงาน วัด สถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆเข้าไปทำกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพและจิตวิญญาณในพื้นที่มากมาย ชาวบ้านเลิกทะเลาะแบบเผชิญหน้ากับนายทุนและชาวบ้านฝ่ายสนับสนุนนายทุน แต่พยายามสร้างความเข้มแข็งด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติด้วยตัวเองจนสามารถนำผลงานออกไปเผยแพร่ในเทศกาลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กรุงเทพฯ ได้อย่างน่าชื่นชม ในขณะที่นายทุนก็เอาผลงานการค้นพบแหล่งมรดกวัฒนธรรมของชาวบ้านไปโฆษณาขายที่ดินแบบหน้าไม่อาย ผู้นำชาวบ้านฝ่ายอนุรักษ์ได้รับรางวัลอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่นประจำปี ๒๕๕๗ ของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เข้ารับพระราชทานเข็มรางวัลจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ปัจจุบัน (พฤษภาคม ๒๕๕๙) แหล่งโบราณคดีดอยเวียงดอยวงได้รับการดูแลจัดการอย่างดีโดยชาวบ้านเหล่าพัฒนา และเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เริ่มมีคนรู้จักไปเที่ยวชมมากขึ้นเป็นลำดับ ในท้ายที่สุดนายทุนไม่สามารถออกโฉนดที่ดินได้ (ดูรายละเอียดในบทความเรื่อง ***กระบวนการโบราณคดีชุมชนกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการปกป้องมรดกทางโบราณคดีที่ดอยเวียงและดอยวง ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย*** *จังหวัดเชียงราย* ในหนังสือเล่มนี้)

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ที่จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๕๔๒–๒๕๕๕

ในมิติของงานวิชาการรับใช้สังคม

สถานการณ์ก่อนเริ่มกิจกรรมกระบวนการโบราณคดีชุมชน

ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เมื่อข้าพเจ้าโอนย้ายจากกรมศิลปากรมารับราชการเป็นอาจารย์สอนวิชาการพัฒนาชุมชน ที่คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ได้พบว่าปัญหาสำคัญในการพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรมในประเทศไทย คือ การจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ์ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ขาดการมีส่วนร่วมของผู้คนที่มิใช่นักวิชาการ นักวิชาชีพ หรือผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานโบราณคดี งานพิพิธภัณฑ์ งานบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน หรืองานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และแหล่งวัฒนธรรมต่างๆ ในภาคส่วนอื่นๆ จึงเป็นสาเหตุให้คนไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของมรดกทางโบราณคดีทั้งที่อยู่ใกล้ตัวและไกลตัว ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และไม่สนใจดูแลรักษา เพราะเห็นว่ามีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่ตามกฎหมายอยู่แล้ว แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่างๆจึง

ถูกทำลาย ถูกปล่อยให้เสื่อมสภาพไปโดยไม่ได้ใช้งานให้สมประโยชน์ งานโบราณคดีและงานจัดการมรดกวัฒนธรรมในประเทศไทยจึงมีผลต่อการพัฒนาชุมชนที่อยู่ในแหล่งโบราณคดี หรือที่อยู่รอบๆโบราณสถานค่อนข้างน้อย ผู้คนส่วนมากในสังคมไทยจึงไม่สนใจและให้ความสำคัญกับอดีต ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากอดีตในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นต่างๆได้ไม่เต็มศักยภาพ

เพื่อให้ได้คำตอบเรื่อง แนวทางการฟื้นคืนสิทธิการจัดการมรดกทางโบราณคดีให้ชุมชนท้องถิ่นและคนไทยส่วนใหญ่ ข้าพเจ้าได้ดำเนินการศึกษาวิจัยนำร่องเรื่อง “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**” โดยได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยและการทำงานพัฒนาชุมชนจาก **สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** และ **Ford Motor Company Conservation and Environmental Grant** ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ มีข้อค้นพบว่าในการจัดการมรดกทางโบราณคดี ทั้งในเรื่องของการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งสาระความรู้ทางวิชาการ การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี โบราณสถานหรือมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆที่มีอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้งการใช้ประโยชน์ในทางการพัฒนาชุมชน จะต้องเป็นกระบวนการที่สร้างโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการให้มากขึ้นในทุกขั้นตอนหรือให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ซึ่งแบบแผนการทำงานดังกล่าวข้าพเจ้าบัญญัติเรียกและเป็นที่รู้จักกันดีแล้ว**ว่า กระบวนการโบราณคดีชุมชน : Community Archaeology Process**

เริ่มต้นจากใน พ.ศ. ๒๕๔๒ ข้าพเจ้าได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับโบราณคดีของแหล่งเตาในล้านนา และมีความประสงค์จะพัฒนาแบบแผนการทำงานโบราณคดีที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน และพิจารณาเห็นว่าพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการวิจัย คือ จังหวัดน่าน

เหตุผลที่ข้าพเจ้าเลือกพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เป็นพื้นที่ทำวิจัยและพัฒนา “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ เนื่องมาจากยังไม่เคยมีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีมาก่อนในจังหวัดน่าน และเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ข้าพเจ้าได้ทดลองทำงานขุดค้นทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมแบบ “โบราณคดีชุมชน” เป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่แหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวก (ต่อไปในหนังสือนี้จะเรียกว่า **แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง**)ในบริเวณสวนรอบบ้านของจ่าสิบตำรวจมนัส ติคำ และคุณสุนัน ติคำ ก็พบว่าประชาชน องค์กรภาคประชาสังคม ภาคราชการ ภาคเอกชน ในจังหวัดน่านให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมมากมาย ข้าพเจ้าตัดสินใจไม่กลบหลุมขุดค้นที่มีหลักฐานเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยล้านนา ๒ แห่ง คือ เตาสุนัน และเตาจ่ามนัส และขอให้ชาวบ้านช่วยกันสร้างหลังคาชั่วคราวคลุมหลุมขุดค้น จัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีเปิดให้ประชาชน นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชม โดยมีครอบครัวของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ และชาวบ้านในชุมชนบ้านสวกพัฒนา เป็นผู้ดูแลและให้บริการในชั้นต้น ซึ่งมีประชาชนในจังหวัดน่านและจังหวัดใกล้เคียงเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นเป็นจำนวนมาก และหลังจากนั้นไม่นานก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้ชุมชนบ้านบ่อสวกและแหล่งเตาเมืองน่านฯมีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วประเทศ เมื่อ**สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงนำคณะสมาคมครูสอนภาษาฝรั่งเศสไปทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านฯ เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒** สื่อมวลชนรายงานข่าวการเสด็จพระดำเนิน และนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี

แหล่งเตาเมืองน่านฯและชุมชนบ้านบ่อสวกจึงเป็นที่รู้จักไปทั่วประเทศ จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ มีผู้คนทุกจากภาคส่วน จากทุกวงการ หลายพันคนจากทั่วประเทศเดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านฯ พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านฯจึงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของจังหวัดน่านไปโดยปริยาย

ในพ.ศ. ๒๕๔๓ **นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร** ประธาน**มูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ (ขัติยศ โชติธัมโม)** และที่ปรึกษาศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน **นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์** ประธานศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน **ทันตแพทย์ชาติชาย พัฒนศิษฏางกูร** และคณะกรรมการมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ ร่วมกันพิจารณาเห็นว่าพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านฯ ที่บ้านจ.ส.ต. มนัส ติคำ มีผู้คนเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมและศึกษาเป็นจำนวนมาก น่าจะจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ที่จำลองรูปแบบบ้านพื้นถิ่นเมืองน่านสำหรับจัดแสดงโบราณวัตถุและเรื่องราวของชาวน่านในอดีตขึ้นอีกหลังหนึ่ง และคณะกรรมการมูลนิธิฯได้อนุมัติงบประมาณจำนวน ๑๕๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนห้าหมื่นบาท) ให้จ.ส.ต. มนัส ติคำ รับเป็นธุระจัดการก่อสร้าง แต่ จ.ส.ต. มนัส ติคำ ไม่รู้ว่าจะดำเนินการอย่างไรจึงขอรับการสนับสนุนจากข้าพเจ้าในการดำเนินงานก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บ้านเก่าเมืองน่านให้สำเร็จ พอดีกับที่ในขณะนั้น (ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ และ ๒๕๔๖) ข้าพเจ้าได้รับการสนับสนุนเงินรางวัลจาก Ford Motor Company Conservation and Environmental Grant สำหรับดำเนินงานโครงการโบราณคดีชุมชนเพื่อคนเมืองน่าน เป็นเงินรวม ๕๕๐,๐๐๐ บาท (ห้าแสนห้าหมื่นบาท) จึงตกลงร่วมมือกันพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณฯไปพร้อมๆกับการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านเก่าเมืองน่าน (ต่อมา คือ **พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น**)

จากจุดเริ่มการทำงาน “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” ในการขุดค้นทางโบราณคดีและพัฒนาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีเป็นพิพิธภัณฑ์ฯ ในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ (ต่อมาได้รับการเลื่อนชั้นยศเป็น นายดาบตำรวจ แต่ในหนังสือนี้จะเรียกว่า “จ่ามนัส”) และคุณสุนัน ติคำ การเสด็จทัศนศึกษาของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และความต้องการในการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บ้านเก่าเมืองน่าน ได้ขยายผลการดำเนินงานวิชาการเพื่อสังคม (รับใช้สังคม) ควบคู่ไปกับการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบแผนการพัฒนาชุมชนที่เรียกว่า “โบราณคดีชุมชน” ไปพร้อมๆกัน

รูปแบบปฏิบัติการวิจัยและพัฒนาแบบไร้ระเบียบแต่บูรณาการ

การจัดการแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน วัตถุโบราณ การจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชน และการพัฒนาชุมชนในกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านมิได้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด และไม่ได้กำหนดตายตัวว่าต้องทำอะไรก่อนทำอะไรภายหลัง ไม่เป็นแบบ linear type process แต่ได้ผนวกรวมกิจกรรมต่างๆมาดำเนินการไปตามความพร้อมของชุมชน เนื่องจากโครงการฯดังกล่าวมีความประสงค์หลักอยู่ที่การใช้กระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีและการจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นเสมือนเครื่องมือ/วิธีการ (means) และจุดเริ่มต้น (entry point) ในการพัฒนาชุมชน เป็น**กระบวนการฟื้นคืนสิทธิและพลังอำนาจของชุมชน** และ**การพัฒนาความสามารถในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ**ของคนในชุมชนบ้านสวกพัฒนา ที่มีแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกอยู่ในพื้นที่ และเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนบ้านนาซาวในการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชน เสริมสร้างความสามารถของชาวบ้านในชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี บ้านสะไมย์ และบ้านนาซาว ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดีดอยภูซางพื้นที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ รวมทั้งการเข้าไปช่วยจัดกระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและส่งเสริมความสามารถของชุมชนบ้านสวกพัฒนาในการแก้ปัญหาโครงการนิเวศพิพิธภัณฑ์ดงปู่ฮ่อที่วิกฤตมาเป็นเวลานานให้คลี่คลายลงไปได้ในระดับหนึ่ง

วิธีการทำให้ชาวบ้านเข้าไปจัดการมรดกทางโบราณคดีไกลตัวที่มีอายุเก่าแก่มากๆได้อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์และยั่งยืน

ในการปฏิบัติการพบคำถามสำคัญประการหนึ่งว่า ในกรณีที่มรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนหรืออยู่ในพื้นที่ใกล้ชุมชนเป็นแหล่งโบราณคดี โบราณสถานที่มีอายุเก่าแก่เกินความรับรู้หรือไกลไปจากความรู้ที่ชาวบ้านมีอยู่ เช่น แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี ที่เทือกเขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้ว และดอยภูซาง ในท้องที่ตำบลดู่ใต้และตำบลนาซาว และแหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวก มีอายุสมัยการผลิตเมื่อราว ๕๕๐-๗๕๐ ปีมาแล้ว ซึ่งชาวบ้านไม่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทั้งสองพื้นที่นั้นมาก่อน เพราะชุมชนปัจจุบันมีอายุการตั้งถิ่นฐานเมื่อราวไม่เกิน ๑๐๐-๒๐๐ ปีมานี้เอง ในกรณีเช่นนี้ชาวบ้านไม่มีความรู้และไม่ได้รู้สึกว่าตัวเขาเกี่ยวข้องกับมรดกทางโบราณคดีเหล่านั้นเลย ไม่ใช่มรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษของพวกเขา เป็นมรดกของใครก็ไม่รู้ กรณีเช่นนี้จะมีวิธีการเชื่อมโยงชาวบ้านปัจจุบันให้เข้าไปเกี่ยวข้องในระดับที่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเห็นคุณค่าได้อย่างไร ?

จากการปฏิบัติการพบว่าประเด็นเรื่องความห่างของอายุชุมชนกับอายุสมัยแหล่งโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องดังกล่าวอาจจะเป็นข้อขัดข้องในระยะเริ่มแรกของปฏิบัติการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนินงานศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในแหล่งเตาโบราณที่บ้านสวกพัฒนาเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๒ มีการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณในบริเวณบ้านจ่ามนัส ข้าพเจ้าตระหนักดีว่าแหล่งเตาโบราณนี้มิได้มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงในทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์กับชาวบ้านบ่อสวก บ้านสวกพัฒนา รวมทั้งครอบครัวของจ่ามนัสซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินที่มีซากเตาโบราณในปัจจุบันด้วย เพราะเตาเผาถูกทิ้งร้างไปเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว ชุมชนบ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนาเพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีมานี้เอง

ข้าพเจ้าใช้หลักองค์รวมและหลักการพึ่งพิงสัมพันธ์ในการกำหนดวิธีการเชื่อมโยงจ่ามนัสและครอบครัวเข้ากับซากเตาโบราณ ซึ่งหลักองค์รวมมีสาระสำคัญว่า **สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างพึ่งพิงสัมพันธ์กัน**

เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏว่าครอบครัวของจ่ามนัสอยู่ร่วมกับเนินดินเตาเผามาเป็นเวลายี่สิบกว่าปีโดยไม่ทำลาย และเนินดินเตาเผาที่มีอยู่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคขัดขวางการทำมาหากินและการอยู่อาศัยของครอบครัว ก็แสดงให้เห็นว่าครอบครัวของจ่ามนัสมีความผูกพันเชื่อมโยงกับซากเตาเผาและแหล่งโบราณคดีไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ตัดสินใจใช้วิธีการตั้งชื่อซากเตาโบราณที่ขุดพบว่า “**เตาจ่ามนัส**” และ “**เตาสุนัน**” เพื่อสื่อถึงครอบครัวจ่ามนัสว่า เตาเผาทั้งสองแห่งที่ขุดค้นพบคือตัวของเขาและภรรยา (**คุณสุนัน ติคำ**) การที่ทั้งสองฅนได้ดูแลรักษาไม่ขุดทำลายเนินดินเตาเผาให้เสียหายนั้นเป็นคุณูปการต่อสังคมอย่างยิ่ง ทั้งๆที่เคยพยายามใช้รถแทรกเตอร์ไถปรับพื้นที่เนินดินที่ตั้งเตาเพื่อให้เรียบเสมอกัน แต่เมื่อพบว่าในเนินดินมีโครงสร้างดินที่แข็งมากไถไม่เข้าก็ไม่ดำเนินการต่อ ซึ่งการไม่คิดเอาชนะ ไม่คิดทำลายเนินดินเตาเผานี้แสดงให้เห็นคุณธรรมลึกๆในจิตใจของจ่ามนัสและครอบครัวที่มีความเอื้ออารีต่อเนินดินทั้งๆที่ไม่รู้ว่าเป็นเนินอะไร และเมื่อพบว่าครอบครัวสามารถอยู่ร่วมกับเนินดินสูงๆต่ำได้โดยไม่เดือดร้อนก็นำไปสู่การรักษาแหล่งโบราณคดีสำคัญเอาไว้ได้อย่างน่าอัศจรรย์

มีบางฅนทักท้วงว่าการตั้งชื่อเตาเผาเป็นชื่อจ่ามนัส และชื่อของคุณสุนัน น่าจะผิดหลักการที่ว่ามรดกทางโบราณคดีเป็นสมบัติของส่วนรวม การตั้งชื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะทำให้สมบัติส่วนรวมเป็นของส่วนบุคคลหรือไม่? คำตอบก็คือ อาจจะผิดหลักการนั้นบ้าง แต่ในการดำเนินงานระยะเริ่มแรกนั้นไม่มีวิธีใดที่ดีกว่านั้น เพราะโดยประสบการณ์ที่ข้าพเจ้าทำงานขุดค้นแหล่งโบราณคดีมามากกว่ายี่สิบปียังไม่มีวิธีเชื่อมโยงความรู้สึกผูกพันของฅนปัจจุบันเข้ากับแหล่งโบราณคดีหรือมรดกทางโบราณคดีได้เลย และไม่ใช่ว่าจะไม่เคยมีการตั้งชื่อแหล่งโบราณคดีสำคัญๆเป็นชื่อบุคคลหรือชาวบ้านมาก่อน แหล่งโบราณคดีสมัยหินใหม่ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีที่คณะขุดค้นไทย-เดนมาร์กขุดค้นศึกษาเมื่อ พ..ศ.๒๕๐๕ ก็ได้รับการตั้งชื่อว่า **แหล่งนายลือ** และ **แหล่งนายบาง** เป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดิน หรือมีการตั้งชื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบแหล่งโบราณคดีก็มีมากมาย

ความมุ่งหมายของการตั้งชื่อเตาจ่ามนัส และเตาสุนัน นอกจากจะเป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดินแล้วยังมุ่งหวังที่จะให้ทั้งบุคคลทั้งสองเกิดความรู้สึกว่า **เตาเผา** คือ **ตัวของเขา** คือ **ชีวิตของเขา** ความเจริญก้าวหน้าของชีวิตครอบครัวเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับเตาเผาอย่างแยกไม่ออก ซึ่งข้าพเจ้าไม่สามารถพิสูจน์เชิงประจักษ์ได้ว่าทั้งจ่ามนัสและคุณสุนันมีความรู้สึกเช่นนั้นด้วยหรือไม่ เพราะไม่เคยถามกันตรงๆ และไม่คิดจะถามด้วย แต่จากปัจจัยแวดล้อมและพฤติกรรมการปฏิบัติต่อหลุมขุดค้นเตาเผาทั้งสองแห่งที่ปรากฏให้เห็นตลอดระยะเวลา ๒๕ ปีที่ข้าพเจ้าเฝ้าสังเกตการณ์สืบเนื่องมาเป็นลำดับ พบว่าหลุมขุดค้นเตาเผาทั้งสองแห่งได้รับการดูแลในระดับที่เรียกว่า**“ปรนนิบัติ”** เป็นอย่างดี มีการทำความสะอาดปัดกวาดเกือบทุก

วัน ในหลุมขุดค้นไม่มีเศษใบไม้หรือขยะให้เห็น ผนังหลุมส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพดีมากทั้งๆที่ไม่เคยมีการฉีดกาวิทยาศาสตร์เสริมความมั่นคงแต่อย่างใด จ่ามนัส และทุกคนในครอบครัวไม่เคยปฏิเสธการบรรยายนำชมแก่คณะใดๆที่เข้ามาเยี่ยมชม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวจ่ามนัสดูจะมีความสุขกับการให้บริการ การบรรยายให้นักเรียนจากโรงเรียนในชนบทฟัง**โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ และไม่เคยมีความคิดจะเก็บค่าบริการ**จากกลุ่ม คณะบุคคลใดๆที่เข้าไปเยี่ยมชม**พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง** และ**พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น**เลย นี่คือปรากฏการณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนที่มีชีวิตอยู่กับซากเตาเผาที่ดูเหมือนเป็นวัตถุสิ่งของไร้ชีวิตและมีอายุห่างกันถึง ๗๐๐ ปี ซึ่งเราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน

นอกจากการตั้งชื่อเตาจ่ามนัส เตาสุนันแล้ว ข้าพเจ้าได้นำเอาชื่อของแม่อุ๊ยชื่น และพ่ออุ๊ยแสน ซึ่งเป็นแม่และพ่อของคุณสุนัน ติคำ และเป็นผู้บุกเบิกที่ดินบริเวณที่ขุดพบเตาเผาทั้งสองแห่งนี้มาเป็นสร้อยท้ายชื่อพิพิธภัณฑ์ “**เฮือนบ้านสวกแสนชื่น**” ที่สร้างขึ้นในบริเวณเดียวกัน เพื่อให้เป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดินที่เสียสละพื้นที่ให้ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และยกวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ ผ้าทอ และของเก่าต่างๆที่เก็บสะสมไว้มาให้จัดแสดงในอาคารพิพิธภัณฑ์ เป็นการประดิษฐ์พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นให้เป็นเสมือนสิ่งเดียวกันกับตัวของแม่อุ๊ยชื่น ธิเสนา ไม่ใช่ในฐานะเจ้าของพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็น “**ชีวิตของพิพิธภัณฑ์ : life of museum**” ในตัวเองเลยทีเดียว ซึ่งแม่อุ๊ยชื่นก็ทำหน้าที่ “ปรนนิบัติ” พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นเสมือนดูแลตัวเอง และดูเหมือนว่าจะดูแลพิพิธภัณฑ์ในระดับที่ดีกว่าดูแลตัวเองเสียอีกในระยะต่อมา ผลได้ที่แม่อุ๊ยชื่นได้รับมากกว่าตัวเงินที่ได้บ้างจากการขายผ้าทอ คือ คุณค่าของการได้รับการยอมรับในความสามารถบรรยาย และถ่ายทอดความรู้เรื่องเตาเผา เครื่องถ้วยชาม และวิถีวัฒนธรรมแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่แม่อุ๊ยชื่นและครอบครัวดำเนินอยู่จากคนทุกกลุ่มทุกระดับที่เข้าไปเยี่ยมชมและได้ฟังแม่อุ๊ยชื่นบรรยาย ได้ดูแม่อุ๊ยชื่นทอผ้า ได้สนทนากับแม่อุ๊ยชื่น

ปรากฏการณ์ในสองกรณีที่เชื่อมโยงกันดังกล่าวยืนยันว่า “**ชื่อ**” นั้นสำคัญมากเหมือนกัน ใครๆอาจจะบอกว่า ชื่อเสียงเรียงนามเป็นสิ่งสมมติ ไม่มีจริง ก็ใช่ แต่การสมมติชื่อเสียงเรียงนามให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งดีๆสิ่งที่เป็นมงคลก็เป็นมรรควิธีหนึ่งที่ช่วยให้บุคคลเกิดจิตสำนึกที่ดีต่อการทำงานจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในวัฒนธรรมชุมชนแบบเสียสละ เน้นการให้มากกว่าการรับ แบบที่ยิ่งให้รู้สึกว่ายิ่งมีสุขมากขึ้น ทั้งนี้คงไม่ใช่การให้หรือการรับวัตถุสิ่งของหรือเงินทอง หากแต่สิ่งที่ได้จากการให้และการรับนั้น คือ ความเอื้ออารี ความมีน้ำใจ ความซื่อสัตย์ ซึ่งไม่สามารถซื้อขายกันได้ด้วยเงินสกุลใดๆ

นอกจากเหตุปัจจัยเรื่องการตั้งชื่อคนในครอบครัวให้เชื่อมโยงเพื่อสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งอันหนึ่งอันเดียวกันกับเตาเผาสมัยโบราณ พิพิธภัณฑ์พื้นถิ่นและมรดกวัฒนธรรมที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์โดยไม่ได้กังวลกับผลได้ทางการเงินแล้ว ปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในครอบครัวจ่ามนัสมีกำลังใจ และมีความมุ่งมั่นในการจัดการอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ **การเสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ (หลุมขุดค้นทางโบราณคดี) ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒** และ**การเสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ (หลุมขุดค้นทางโบราณคดี) และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔** ซึ่งปรากฏการณ์อันเป็นมงคลยิ่งดังกล่าวก่อให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนตำบลสวก ภาคการเมืองท้องถิ่น และภาคราชการในจังหวัดน่านในการเร่งเข้ามาดำเนินการพัฒนาพื้นที่ตำบลสวกให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้ปัจจัยและแรงสนับสนุนที่สำคัญมั่นคงต่อแบบแผนการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นของครอบครัวจ่ามนัส ก็คือ **นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร** ผู้ทรงคุณวุฒิภาคประชาสังคมของจังหวัดน่าน **นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์** ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน **คุณสุภาพ สิริบรรสพ** และคณะทำงานของศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านที่คอยติดตามให้กำลังใจและสนับสนุนการพัฒนาอาคารสถานที่ พาอาคันตุกะสำคัญเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งการหนุนช่วยดังกล่าวทำให้ครอบครัวจ่ามนัสได้มีโอกาสแสดงศักยภาพในการต้อนรับบรรยายนำชม และเกิดความมั่นใจในวิธีการจัดการที่ปฏิบัติอย่างไม่แปลกแยกไปจากวิถีชีวิตปกติ นั่นคือการต้อนรับแบบที่ใครมาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ก็ต้อนรับเสมือนมาเยี่ยมบ้าน ไม่มีการคาดหวังว่าใครจะมาเมื่อไร เท่าไร เพราะไม่ได้จัดการพิพิธภัณฑ์เพื่อรอรับนักท่องเที่ยวหรือมีจุดประสงค์เชิงพาณิชย์ ใครมาก็ต้อนรับอย่างยินดี วันไหนไม่มีใครมาก็ทำงานบ้าน ปลูกผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว ทำสวน ทอผ้าไปตามปกติ ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้อาจจะดูเสมือนว่ามีภาระเพิ่มขึ้นมากโดยไม่มีค่าตอบแทน แต่ครอบครัวของจ่ามนัสก็บอกเสมอว่าเป็นกิจการที่ไม่ได้ลงทุนอะไรมากมาย จึงไม่ได้หวังจะมีกำไร แต่เท่าที่ผ่านมาตัวเขาและครอบครัวได้รับสิ่งดีๆจากสังคมมากมาย ซึ่งถ้าไม่มีเตาเผาและพิพิธภัณฑ์อยู่ในบ้านและเขาไม่ได้ **“ปรนนิบัติ”** ต่อเตาเผา และต่อผู้ฅนที่ไปเยี่ยมชมอย่างเช่นที่ผ่านมา เขาและครอบครัวคงไม่เจริญก้าวหน้าและมีความสุขเช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

การจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมของ**หน่วยจัดการระดับปัจเจกและครอบครัว (family-based management unit)** ที่แหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นได้เชื่อมโยงไปสู่การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือในการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นๆในพื้นที่ศึกษา ได้แก่การจัดการงานวิจัยเรื่อง **การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน** ที่ข้าพเจ้าได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก**สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)** (ปัจจุบันเปลี่ยนโครงสร้างเป็น “**กรมส่งเสริมวัฒนธรรม**” กระทรวงวัฒนธรรม)

การที่ข้าพเจ้าสามารถเข้าถึงวัดต่างๆที่มีพระพุทธรูปไม้ได้ก็เพราะมีจ่ามนัสเป็นผู้ประสานพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชนต่างๆรู้จักจ่ามนัสในฐานะที่เป็นผู้ดูแลนำชมเตาเผาบ้านบ่อสวก และในฐานะเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำศูนย์รักษาความปลอดภัยโรงพยาบาลน่านที่คอยอำนวยความสะดวกช่วยเหลือชาวบ้านที่ไปรับการรักษา พยาบาลที่โรงพยาบาลเป็นอย่างดี จ่ามนัสจึงเป็นสะพานเชื่อมโยงประสานให้เกิดความไว้เนื้อเชื่อใจ ช่วยให้การศึกษาจัดทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ การอนุรักษ์และจัดระบบเก็บรักษาพระพุทธรูปไม้ของวัดต่างๆเป็นระบบและกระตุ้นให้พระสงฆ์ กรรมการวัด และชาวบ้านเห็นคุณค่าพระพุทธรูปไม้ที่มีอยู่ในวัดมากขึ้น

กิจกรรมการวิจัยพระพุทธรูปไม้ในปี พ.ศ.๒๕๔๕ ได้ช่วยให้ค้นพบศักยภาพของผู้สูงอายุในชุมชนต่างๆที่สามารถอ่านและปริวรรตจารึกภาษาล้านนาบนฐานพระพุทธรูปไม้ และในคัมภีร์ใบลาน (ธัมม์ใบลาน) ได้เป็นอย่างดี นำไปสู่การกระตุ้นให้เจ้าอาวาสและกรรมการวัดนาซาวเห็นความสำคัญของ ศาสนวัตถุที่มีอยู่ในวัดและนำไปสู่การพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีซึ่งเป็นกิจกรรม**การวิจัยและพัฒนาหน่วยจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมระดับชุมชน (intracommunity-based management unit)** ได้สำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมเป็นหน่วยแรกที่ชุมชน**บ้านนาซาว** หมู่ที่ ๑ ตำบลนาซาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

ความจริงข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่จะเสริมสร้างความสามารถของชุมชนบ้านนาซาวในการเข้าไปจัดการแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้วซึ่งมีพื้นที่ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๑ ตำบลนาซาว แต่ชาวบ้านยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีซึ่งมีอายุเก่าแก่ถึงประมาณ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี และไม่สามารถจินตนาการเชื่อมโยงว่าแหล่งผลิตเครื่องมือหินนั้นเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษของเขาอย่างไร เพราะชุมชนบ้านนาซาวเพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เมื่อประมาณ ๒๐๐ กว่าปี มานี้เอง ซึ่งตรงนี้ก็เป็นโจทย์ใหญ่อีกข้อหนึ่งที่ข้าพเจ้าจะต้องหาทางคลี่คลาย และก็พบว่าการที่จะเชื่อมโยงชาวบ้านและผู้คนในปัจจุบันให้มีความรู้สึกเกี่ยวพันกับแหล่งโบราณคดีที่มีอายุเก่าแก่ห่างไกลจากตัวเขามากๆนั้นคงจะใช้วิธีการเอาชื่อชาวบ้านไปตั้งเป็นชื่อแหล่งเหมือนกับที่ดำเนินการไปในการพัฒนาหน่วยจัดการในระดับปัจเจกและระดับครอบครัวที่บ้านสวกพัฒนาไม่ได้ และหากจะจัดกระบวนการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมเหมือนเช่นที่ได้ขุดค้นแหล่งเตาโบราณในบ้านจ่ามนัสก็ยังไม่สามารถทำได้ในตอนนั้น เพราะแหล่งผลิตเครื่องมือหินอยู่นอกหมู่บ้าน อยู่ในเขตป่าไม้และในที่ดินเอกชน ซึ่งมีผู้เกี่ยวข้องในกรรมสิทธิ์ที่ดินมากมายไม่สะดวกในการสนับสนุนชาวบ้านจำนวนมากเข้าไปจัดการ เพราะจะเป็นการสร้างความขัดแย้งได้ง่าย ดังนั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเชื่อมโยงไปเป็นการจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าความสำคัญของ “**อดีต**” โดยเน้นเรื่อง “**อดีตใกล้ตัว โบราณคดีในบ้าน โบราณคดีในตระกูล โบราณคดีในชุมชน**” ในลำดับแรก นั่นคือ การส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดการของเก่าของโบราณที่มีอยู่ในบ้าน ในวัด ในชุมชนในรูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนโดยใช้**วัดนาซาว**เป็นศูนย์กลางของการจัดการ และจัดให้นักศึกษาปริญญาตรีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ที่เป็นคนนอกชุมชน ไม่มีความรู้เรื่องชุมชนบ้านนาซาวและไม่มีประสบการณ์ด้านการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนเข้าไปร่วมจัดกิจกรรมระหว่างการฝึกภาคฤดูร้อน ปีการศึกษา ๒๕๔๔ (มี.ค.-พ.ค. ๒๕๔๕) ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันประกอบด้วยการศึกษาวิจัยสำรวจค้นหามรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งศาสนวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินที่เลิกใช้งานแล้ว เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา ขวานหินที่เก็บมาจากหัวไร่ปลายนาเชิงเขาหินแก้ว-ดอยปู่แก้ว ฯลฯ การจัดกระบวนการให้ ศนทุกเพศทุกวัยในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้าง จัดแสดง พิพิธภัณฑ์จนกระทั่ง **ได้รับการยอมรับจากผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาค คือ ร.ต.ต. ธนะพงษ์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านในขณะนั้น เดินทางไปเข้าไปเยี่ยมชมให้กำลังใจชาวบ้านในระหว่างการก่อสร้างและพัฒนาพิพิธภัณฑ์และรับเป็นประธานในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕** ซึ่งเป็นเกียรติและความภูมิในอย่างยิ่งของชุมชนบ้านนาซาว

การสร้างจิตสำนึกในคุณค่าและความสำคัญของอดีตใกล้ตัว โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชนวัดบ้านนาซาวสามัคคีได้ทำให้เกิดนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมขึ้นมาอีกหลายคน ที่สำคัญ คือ **พระบุญศรี สุขวัฒโน พ่ออุ๊ยเลื่อน สถานอุ่น พ่ออุ๊ยบุญรัตน์ นันไชย พ่อหลวงลักษณ์ นันตา** และได้ค้นพบกระบวนการสร้างความสุขให้ผู้สูงอายุในแบบแผนที่ข้าพเจ้าเรียกว่า “**พิพิธภัณฑ์บริบาล**” (Museum Therapeutic Process : museopen) ที่เชื่อว่าจะสามารถพัฒนาให้เป็นแบบแผนการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้สูงอายุที่จะเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของสังคมไทยได้ในอนาคต

หลังจากการเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีอย่างเป็นทางการแล้ว **พระบุญศรี สุขวัฒโน** เจ้าอาวาสวัดนาซาวในช่วงเวลานั้น (ปัจจุบันมรณภาพแล้ว) ได้เป็นแกนนำในการจัดการพิพิธภัณฑ์ **จนได้รับการยอมรับและได้รับการสนับสนุนให้เป็นพิพิธภัณฑ์ตัวอย่างจากคณะสงฆ์ในจังหวัดน่าน เป็น**

สถานที่สำหรับการเรียนรู้ดูงานของวัดและชุมชนอื่นๆที่ต้องการพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดและพิพิธภัณฑ์ชุมชนทั้งในจังหวัดน่านและจากต่างจังหวัด

พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีได้รับการพัฒนาปรับปรุงจากคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง จนถึงขณะนี้ (พ.ศ.๒๕๖๘) มีผู้บริจาควัตถุโบราณประเภทต่างๆให้มาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เพิ่มมากขึ้น มีการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ให้เป็นแบบเรือนไม้โบราณบ้านนาซาวโดยได้รับการสนับสนุนเงินทุนจาก**สำนกงานพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจังหวัดน่าน (อพท.น่าน)** คณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ช่วยกันปรับปรุงนิทรรศการเป็นระยะๆ และมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายพิพิธภัณฑ์กับพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีการส่งต่อผู้เยี่ยมชม มีนักเรียนนักศึกษาเริ่มเข้าไปเรียนรู้กันมากขึ้นและมีชาวบ้านจากชุมชนอื่นในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆมาขอดูงานการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีมีรูปแบบการนำชมสำหรับนักเรียน นักศึกษาและนักท่องเที่ยวที่แจ้งขอเข้าชมเป็นหมู่คณะโดยจัดวิทยากรผู้นำชมเป็นคณะ ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุทำหน้าที่อธิบายนำชมเป็นเรื่องๆตามความถนัดและความรอบรู้ของแต่ละคน และที่สำคัญพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีไม่เก็บค่าเข้าชมและค่าบริการเช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นหากตั้งตู้รับบริจาคให้ผู้มีจิตศรัทธาใส่เงินบริจาคตามความสมัครใจ

ใน พ.ศ. ๒๕๔๖ **พระบุญศรี สุขวัฒโน** และคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา **พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ** ที่อารามบ้านก้อด ตำบลนาซาว และได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมบวชดอยที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

การเชื่อมโยงให้ชาวบ้านได้เข้าใจถึงคุณค่าและความสำคัญของ **“อดีต”** หรือเรื่องโบราณคดีไม่ใช่ว่าจะสามารถทำให้เกิดขึ้นได้สำเร็จในช่วงเวลาสั้นๆ แต่ต้องทำในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปไม่เร่งรัด ในการดำเนินงานพบว่ากิจกรรมที่ช่วยสร้างจิตสำนึกรักอดีตใกล้ตัวของชาวบ้านได้ดีที่สุด คือ **การให้เด็กๆไปเรียนรู้จากผู้สูงอายุที่เป็นปู่ตาย่ายาย ให้ผู้สูงอายุเล่าเรื่องเก่าๆที่เด็กๆไม่รู้ได้ฟัง** โดยทำกิจกรรมการ**วิจัยตัวเอง (self research)** จัดกลุ่มเด็กๆและผู้สูงอายุให้ศึกษาเรื่องต่างๆของชุมชนร่วมกัน เช่น พิธีกรรมความเชื่อ ประเพณี ต้นไม้ใบหญ้า พืชพรรณ สมุนไพรต่างๆ วิถีการทำมาหากินในระบบนิเวศของชุมชน โดยเน้นให้ศึกษาผ่านวัตถุสิ่งของและสถานที่เก่าแก่ที่ผู้สูงอายุมีประสบการณ์และรู้เรื่องเป็นอย่างดีในขณะที่เด็กๆที่เป็นหลานเหลนรวมทั้งนักศึกษาไม่มีความรู้เลย

กิจกรรมลักษณะนี้นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลวัฒนธรรมชุมชน และประวัติศาสตร์ชุมชนแล้ว ส่วนสำคัญที่ได้ก็คือเป็น**การฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์และการยอมรับกันและกันระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กๆที่เป็นหลานเหลน** เด็กๆรวมทั้งเยาวชน ศนหนุ่มสาวและผู้ใหญ่ ก็จะยอมรับพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนเองมากขึ้น เพราะผู้สูงอายุได้แสดงศักยภาพและความสามารถให้เห็นว่าเป็นผู้มีความรู้ และทำอะไรๆได้มากมายซึ่งเด็กๆไม่เคยรู้มาก่อน และในที่สุดก็ได้พบว่ากลุ่มศนในชุมชนที่ทำงานพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้ดีที่สุดคือ **กลุ่มผู้สูงอายุ** เพราะเป็นผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์มากกว่าศนกลุ่มอื่นๆในชุมชน ซึ่งต่อมาก็พบว่าปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเหมือนกันในทุกๆชุมชนในพื้นที่ศึกษาที่ได้เข้าไปส่งเสริมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น

จากปรากฏการณ์ที่ศนรุ่นใหม่ยอมรับว่าผู้สูงอายุ(ศนรุ่นเก่า)มีศักยภาพ มีคุณค่า มีความรู้ ได้นำไปสู่การกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกด้วยประเด็นที่ว่า **ศนเฒ่า หรือ ผู้สูงอายุที่มีอายุเพียง ๖๐-๗๐ ปี และของเก่าของโบราณในบ้าน ในวัด อายุเพียง ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี ยังมีคุณค่าต่อชุมชนมาก ดังนั้นของเก่าของโบราณที่มีอายุเก่าแก่หลายร้อยปี ถึงหลายๆพันปีก็จะต้องมีคุณค่าความสำคัญมากมายหลายร้อยเท่า และชี้ให้ชุมชนเห็นว่าเพียงแค่พิพิธภัณฑ์เล็กๆที่จัดแสดงของเก่าของโบราณผุๆพังๆที่เอามาจาก**

แต่ละบ้านไม่กี่ชิ้นยังสามารถดึงดูดให้ผู้สูงศักดิ์ ผู้ว่าราชการจังหวัด ข้าราชการ นักการเมือง นักท่องเที่ยว นักเรียนนักศึกษาเดินทางมาเยี่ยมชมและเรียนรู้กันมากมาย ถ้าชุมชนสามารถเข้าไปจัดการแหล่งโบราณคดีอายุหลายพันปีที่อยู่ในพื้นที่ของชุมชนได้อย่างมีคุณภาพก็จะเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้านในทางชื่อเสียงและการยอมรับจากภาคส่วนอื่นๆมากกว่านี้หลายร้อยเท่า

การสร้างจิตสำนึกรักอดีต และเห็นคุณค่าของอดีตทั้งที่ใกล้ตัว และอดีตไกลตัวในการดำเนินงานโบราณคดีชุมชน ไม่ได้ดำเนินการผ่านเวทีหรือการประชุมอบรมที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการมากนัก แต่ใช้วิธีการพูดคุยกระตุ้นไปเรื่อยๆกับชาวบ้านทุกคนที่ได้มีโอกาสสนทนากัน

การสร้างจิตสำนึกรักแหล่งโบราณคดี และอดีตไกลตัวในหมู่ชาวบ้านนาซาว บ้านก้อด และบ้านดอนคีรี ในปี พ.ศ.๒๕๔๖ ข้าพเจ้าใช้วิธีการนำนักศึกษา ผู้นำชุมชน เยาวชน ขึ้นไปทำความรู้จัก **ดอยภูซาง** ในมิติทางโบราณคดีในฐานะที่ดอย ภูซางเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี ในพื้นที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้นำชุมชน และชาวบ้านยังไม่เคยรู้มาก่อน

ชาวบ้านอาจจะรู้จักดอยภูซางในมิติของป่าชุมชนที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งสมุนไพร แหล่งกล้วยไม้ และพื้นที่ปล่อยวัวควายให้หากินในฤดูทำนา หรือไม่ก็เป็นดอยศักดิ์สิทธิ์ที่มีพระธาตุเสด็จให้เห็นในคืนวันพระใหญ่ ซึ่งการที่ชาวบ้านได้เข้าไปเห็นของจริงและได้รับการอธิบายว่าอะไรเป็นอะไร และสำคัญอย่างไร ได้ช่วยให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านเห็นคุณค่าของ**ดอยภูซางในฐานะที่เป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญ**มากขึ้นกว่าเดิม และนำไปสู่การร่วมคิดร่วมปรึกษาหารือว่าจะจัดการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ดอยภูซางต่อไปอย่างไรจึงจะไม่ทำให้หลักฐานทางโบราณคดีเสียหาย และไม่เป็นการปิดกั้นการใช้ประโยชน์ในฐานะป่าชุมชนที่ชาวบ้านทำมาแต่เดิม ซึ่งในที่สุดก็ได้ร่วมกัน**ศึกษาวิจัยดอยภูซางทั้งมิติธรรมชาติ วัฒนธรรมและโบราณคดี จัดสร้างศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง จัดพิธีบวชดอยภูซางเพื่อประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์เข้มข้นให้สาธารณะได้รับรู้ทั่วกัน** จากนั้นชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี บ้านสะไมย์ และบ้านนาซาว ได้ร่วมกันจัดทำ**ข้อตกลงสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาบังคับใช้ภายในชุมชนห้ามการตัดไม้และการขุดทำลายขยายพื้นที่ทำกินบนดอยภูซาง ผู้ฝ่าฝืนจะถูกลงโทษปรับ และลงโทษทางสังคม** ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมื่อชาวบ้านมีจิตสำนึกรักอดีต เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดี และเห็นถึงประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีไว้ในฐานะทุนของชุมชน เขาก็จะช่วยกันปกป้องหวงแหน และค่อยๆร่วมมือกันหาทางจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความสำคัญร่วมกับหน่วยงานภาครัฐได้ต่อไปในอนาคต

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๔๘ **ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน**ได้จัดสรรงบประมาณพัฒนาจังหวัดเชิงบูรณาการเข้าไปก่อสร้างถนนและพัฒนาพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และ**สำนักงานศิลปากรที่ ๗ น่าน กรมศิลปากร** ได้ทำการสำรวจขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยภูซางอย่างเป็นทางการโดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนบ้านกอด บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำงานขุดค้นแบบมีค่าจ้าง ส่วนสำคัญที่เห็นว่าฅนในภาครัฐในจังหวัดน่านให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนก็คือ **ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการใดๆในพื้นที่แหล่งโบราณคดี ทางราชการและภาคประชาสังคมได้ร่วมกันจัดพิธีบวชดอย-สู่ขวัญดอยภูซาง** อย่างเช่นที่ชาวบ้านเคยดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ ขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ และเมื่อการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง**สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี** ได้เสด็จพระราชดำเนินทัศนศึกษาหลุมขุดค้นทางโบราณคดี และโปรดฯให้ชาวบ้านในหมู่บ้านรอบๆแหล่งโบราณคดีได้เข้าเฝ้าทูลละอองพระบาทและถวายความรู้ความเห็นเรื่อง

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างใกล้ชิดเมื่อตอนบ่ายของวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ยังความปลาบปลื้มและภูมิใจอย่างสูงยิ่งแก่ชาวบ้านในชุมชน บ้านก้อด บ้านดอนคีรี บ้านสะไมย์และบ้านนาซาวที่มีส่วนร่วมในการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีดอยภูซางมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะได้ข้อค้นพบและความสำเร็จหลากหลายประการจากการดำเนินงานตามโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ดังที่ได้พรรณนามาแล้ว จนบัดนี้ก็ยังมีคำถามจากผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญทางการพัฒนาว่า **หน่วยจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนระดับต่างๆที่พัฒนาไว้ในหมู่บ้านต่างๆนั้นจะมีความยั่งยืนเพียงใด? เกรงว่าหลังจากการดำเนินงานโครงการวิจัยเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ชาวบ้านจะเลิกสนใจ เลิกดูแล เลิกจัดการแหล่งโบราณคดี และปล่อยให้พิพิธภัณฑ์ชุมชนที่สร้างขึ้นมารกร้างไปหรือไม่? เพราะเป้าประสงค์ของการวิจัยและพัฒนาไม่ได้เน้นเรื่องการสร้างรายได้ที่เป็น ตัวเงินให้ชาวบ้าน แต่มุ่งเน้นการสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานความพอเพียงและการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น ซึ่งไม่น่าจะมีชาวบ้านทนทำอยู่ได้นานนัก ประกอบกับการพัฒนาเพื่อฟื้นฟูอาชีพเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนที่บ้านบ่อสวก และการฟื้นฟูอาชีพอื่นๆก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องจะทำอย่างไรต่อไป**

ขอเรียนว่า ณ วันนี้ แม้ว่างานวิจัยจะยุติลงอย่างเป็นทางการเป็นเวลา ๒๐ ปี แล้ว **แต่กระบวนการโบราณคดีชุมชนยังดำเนินต่อไปเรื่อยๆมิได้ยุติตามไปด้วยแต่อย่างใด**

ผู้ที่เข้าไปมีบทบาททำงานโบราณคดีในพื้นที่มากขึ้นคือนักโบราณคดีอาชีพในภาครัฐ (**สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน กรมศิลปากร** ปัจจุบันหน่วยงานนี้ถูกยุบไปแล้ว) ที่แม้ว่าการทำงานในระยะแรกๆ (พ.ศ.๒๕๔๘) จะมีปัญหาขัดแย้งทางทัศนคติ เกิดความขลุกขลักในการสื่อสารและการยอมรับระหว่างนักโบราณคดี เจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ทำให้การทำงานเป็นไปในรูปแบบเก่าเดิมที่รวมศูนย์สั่งการและใช้ชุดความรู้เดี่ยวของนักโบราณคดีและผู้บริหารที่ทรงอำนาจตามกฎหมายในภาครัฐเท่านั้น ซึ่งข้าพเจ้าได้มีโอกาสเข้าไปเชื่อมประสานและหนุนช่วยให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกันบ้างเป็นระยะ และวันนี้ก็ทราบว่าความสัมพันธ์ระหว่างฅนโบราณคดีของรัฐที่จังหวัดน่านเริ่มเป็นไปในลักษณะที่ “ญาติดี” กับชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และเริ่มขยายไปยังพื้นที่แหล่งเตาโบราณบ้านสวกพัฒนาและบ้านหนองโต่มแล้ว เห็นได้จากเมื่อคราวที่สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน นำงบประมาณเข้าไปพัฒนาปรับปรุงอาคารสถานีอนามัยเก่าที่บ้านก้อดให้เป็นศูนย์ข้อมูลแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ได้ขอให้ชาวบ้านจัดพิธีบวชดอย-สู่ขวัญดอยภูซางขึ้นในวันทำพิธีเปิดศูนย์ฯอย่างเป็นทางการเมื่อปลายปี พ.ศ.๒๕๔๙ และต่อมานักโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน ก็เข้าไปมีบทบาทสนับสนุนการขุดค้นแหล่งเตาโบราณและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นของบ้านหนองโต่ม ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์น่ายินดีที่เกิดรูปธรรมทางการปฏิบัติของโบราณคดีชุมชนโดยนักโบราณคดีของรัฐที่โน้มใจและกายลงไปทำงานร่วมกับชาวบ้านได้แล้วอย่างน่ายินดี....จึงขอแสดงความชื่นชมไว้ ณ โอกาสนี้

การวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องทั้งเป็นอย่างทางการและไม่เป็นทางการระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัย การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของ**หน่วยจัดการมรดกวัฒนธรรม ๔ ระดับ** ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ **หน่วยจัดการระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับผู้จัดการเดี่ยว (cultural heritage manager)** ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการมารดกทางโบราณคดี/วัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนา**หน่วยจัดการระดับครอบครัวครอบครัว (family-based cultural heritage management unit)** เพื่อให้

เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กสุดที่สามารถพึ่ง ตนเองได้ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตาม**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ ๑ : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของ**หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว (intra-community-based cultural heritage management unit)** ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๒ : ศนในชุมชนพึ่งกันเองช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา **หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้ศนจากหลายชุมชน หลายอาชีพ (inter-community-based management unit)** เข้ามาร่วมกันจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตาม**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ ๓ : ชุมชนพึ่งพิงสัมพันธ์กันกับชุมชนอื่นๆ**

การดำเนินงาน ผลสัมฤทธิ์ ผลลัพธ์ และผลสืบเนื่อง จากการดำเนินงานโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน

การวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้าง ผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และหน่วยจัดการระดับครอบครัว

การจัดการแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน วัตถุโบราณ การจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชน และการพัฒนาชุมชนในกระบวนการวิจัยตามแบบแผนโบราณคดีชุมชนในโครงการวิจัยฯนี้มิได้แยกออกจากกันโดยเด็ดขาด และไม่ได้กำหนดตายตัวว่าต้องทำอะไรก่อนทำอะไรภายหลัง แต่ในการดำเนินงานได้ผนวกรวมกิจกรรมต่างๆมาดำเนินการไปพร้อมๆกัน เนื่องจากในการวิจัยและพัฒนาตามโครงการนี้มีความประสงค์หลักอยู่ที่การใช้กระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีและการจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นเสมือนเครื่องมือ/วิธีการ (means) ในการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการฟื้นฟูสิทธิและพลังอำนาจของชุมชน และการพัฒนาความสามารถในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆของคนในชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านหนองโต่ม ที่มีแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกอยู่ในพื้นที่ ชุมชนบ้านป่าคาที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง และฟื้นฟูพลังความสามารถของชุมชนบ้านนาซาวในการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชน เสริมสร้างความสามารถของชาวบ้านในชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี บ้านสะไมย์ ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

การวิจัยและพัฒนาที่ดำเนินการไปแล้วระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ นอกจากจะได้ข้อค้นพบใหม่ๆทางด้านวิชาการโบราณคดีโดยตรงแล้ว ยังได้ผลสัมฤทธิ์ทางด้านการพัฒนาชุมชน และได้ค้นพบ**แบบแผนการพัฒนาหน่วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่จัดแสดงทรัพยากรวัฒนธรรมในระดับต่างๆ**อีกด้วย ซึ่งในการวิจัยฯ ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัยและแบบแผนการจัดการ**แนวโบราณคดีชุมชน** (ในแผนภาพที่ ๔) คือ การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของหน่วยจัดการ ๔ ระดับ ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ **หน่วยจัดการระดับปัจเจกบุคคล** (cultural resource manager) ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนา**หน่วยจัดการระดับครอบครัวครอบครัว** (family-based management unit) เพื่อให้เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กที่สุดสามารถพึ่งตนเองได้ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๑ : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของ**หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว** (intra-community-based management unit) ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๒:ตนในชุมชนพึ่งกันเองช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา**หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้ศนจากหลายชุมชน หลายอาชีพ** (inter-community-based management unit) เข้ามาร่วมกันจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๓ : ชุมชนพึ่งพิงอิงกันกับชุมชนอื่นๆ** ดังแสดงสาระสำคัญในแผนภาพต่อไปนี้

หน่วยจัดการที่ประกอบด้วยตนจากหลายชุมชน
Intercommunity-based management unit
พื้นที่นำร่อง : แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง
พึ่งพิงสัมพันธ์และจัดการร่วมกันกับชุมชนอื่น
interdependent among communities
หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว
intracommunity-based management unit
พื้นที่นำร่อง : พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี
: พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ
: พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและนิเวศวัฒนธรรมดงปูย่อ
พึ่งพิงกันเอง จัดการกันเองได้ภายในชุมชน
intra-community self reliance &self management
หน่วยจัดการระดับครอบครัว
Family-based management unit
พื้นที่นำร่อง : พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านจ่ามนัส
: พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนซื่น
พึ่งตนเองได้ จัดการเองได้ภายในครอบครัว
family self reliance & self management
หน่วยจัดการระดับปัจเจก
Cultural Resource Manager
บุคคลและพื้นที่นำร่อง
: ดาบตำรวจมนัส ติดำ บ้านสวกพัฒนา
: แม่อุ้ยซื่น ธิเสนา บ้านสวกพัฒนา
: พระบุญศรี สุขวัฒโน วัดนาซาว
: พ่อหลวงลักษณ์ นันตา บ้านนาซาว
: พ่ออุ้ยเลื่อน สถานอุ่น บ้านนาซาว
: พ่ออุ้ยไชยลังกา แก้วลา บ้านป่าตา
: พ่ออุ้ยอุด วงศ์ลังกา บ้านป่าตา
: พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ บ้านก้อด
: พ่อหนานสอน อินวุฒิ บ้านก้อด
: นายเพ็ญ อินวุฒิ บ้านก้อด
: กำนันอินเขียน กาแก้ว ตำบลนาซาว
: พ่อหลวงประเสริฐ ไชยวุฒิ บ้านดอนดีรี
พึ่งตนเองได้ จัดการเองได้ด้วยตนเอง
self reliance & self management
โครงการจัดตั้งมูลนิธิ
โบราณคดีชุมชน
archaeopenfoundationproject

การเสริมสร้างความสามารถของครอบครัว ดาบตำรวจมนัส ติคำ และแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา

เนื่องจากโครงการวิจัยฯเป็นการทำงานต่อเนื่องจากกิจกรรมโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาฯซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเมืองน่านที่ค้นพบอยู่ในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ เลขที่ ๘ หมู่ที่ ๑๐ บ้านสวกพัฒนา ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ (สุมิตร ปิติพัฒน์ และสายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๔) และการดำเนินงานในโครงการวิจัยทรัพยากรวัฒนธรรมในล้านนาและศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอย่างยั่งยืน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๕) ซึ่งในการดำเนินงานวิจัยทั้งสองโครงการได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในบ้านสวกพัฒนา และจังหวัดน่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆของการสำรวจ การขุดค้นทางโบราณคดี การจัดทำพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดี (พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก) และการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น (พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เป็นเรือนแบบโบราณที่สร้างขึ้นตามแบบที่ผู้สูงอายุบ้านสวกพัฒนาร่วมกันออกความคิดตามความรู้และประสบการณ์ และใช้จัดแสดงสภาพการอยู่อาศัยตลอดจนเครื่องใช้ต่างๆในวิถีชีวิตฅนบ้านบ่อสวกสมัยโบราณ การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ จังหวัดน่าน โครงการโบราณคดีชุมชนเพื่อฅนเมืองน่าน และ โครงการร่วมใจพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมไทย บริษัท ฟอร์ด โอเปอเรชั่นส์ (ประเทศไทย) จำกัด [Ford Motor Company Conservation & Environmental Grants]) ซึ่งการดำเนินงานในระยะเวลาดังกล่าวถือเป็นการเริ่มต้นค้นหาและพัฒนาบุคคลในชุมชนบ้านสวกพัฒนาที่จะมาเป็นผู้จัดการมรดกวัฒนธรรมไปด้วย เพราะว่าในระยะเวลาที่ผ่านมาการจัดการแหล่งโบราณคดีมักอยู่ในความรับผิดชอบของข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่เคยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านและผู้ที่ไม่มีคุณวุฒิทางโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ศิลปะได้เข้ามาเป็นผู้จัดการ ดังนั้นการเสริมสร้างความสามารถของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีความสนใจ ตั้งใจ และเต็มใจจะเข้ามาจัดการแหล่งโบราณคดีด้วยความเสียสละนั้นจึงเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก และออกจะเป็นการสุ่มเสี่ยงต่อความไม่ไว้วางใจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายราชการและผู้ฅนในภาควิชาการโบราณคดีซึ่งส่วนมากก็ไม่ค่อยยอมรับฅนนอกวงการกันอยู่แล้ว และที่สำคัญผู้ฅนในภาคราชการที่มีหน้าที่จัดการแหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ต่างๆก็ล้วนมีประสบการณ์ความล้มเหลวในการจัดการพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ส่วนมากมักจะเกิดความเสียหายต่อโบราณวัตถุและสิ่งของที่ขุดแต่งให้อยู่ในตำแหน่งเดิมแสดงไว้ในสภาพตามที่ขุดพบ กรมศิลปากรจึงมีนโยบายไม่สนับสนุนให้มีการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นอีกต่อไป ซึ่งนับว่าเป็นแรงกดดันต่อทั้งตัวผู้วิจัยและตัวชาวบ้านที่จะถูกชักชวนให้เข้ามามีส่วนรับผิดชอบต่อการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญระดับชาติ คือ หลุมขุดค้นเตาเมืองน่าน ๒ หลุมในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต. มนัส ติคำที่ เกิดจากการขุดค้นศึกษาในโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาฯ และได้เก็บรักษาหลุมขุดค้นโดยการทำหลังคาชั่วคราวมุงหญ้าคากันแดดกันฝนไว้เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยที่ตอนนั้นผู้วิจัยเองก็ยังไม่แน่ใจว่าจะจัดการอย่างไรต่อไปกับหลุมขุดค้นทั้งสองหลุมนั้น แต่ก็โชคดีที่มีฅนอย่าง**แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา จ.ส.ต. มนัส ติคำ คุณสุนัน ติคำ นางสาวขนิษฐา ติคำ** และ **นางสาววนิษา ติคำ** ที่สนใจ ตั้งใจ และเต็มใจรับภาระการดูแลรักษาหลุมขุดค้นเตาโบราณ และจัดการนำชมให้บริการด้านวิชาการความรู้และจัดการเรียนรู้แก่ผู้สนใจที่เดินทางไปเยี่ยมชมได้เป็นอย่างดีจนกระทั่งในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๖๘) มีผู้ฅนในสาขาอาชีพต่างๆ นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยว และนักวิชาการเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นแล้วเป็นจำนวนไม่

น้อยกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน รวมทั้งบุคคลสำคัญในพระบรมราชจักรีวงศ์ ๒ พระองค์ **คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และกรมสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** ที่เสด็จทัศนศึกษาเมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ และวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ตามลำดับ

ณ เวลานี้ผู้วิจัยสามารถกล่าวได้ว่าความสามารถในการจัดการหลุมขุดค้นเตาเผาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นของบุคคลทั้งห้านั้นมิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆตามความจำเป็น หากแต่เป็นผลสำคัญที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยและพัฒนาตามแบบแผนกระบวนการโบราณคดีชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยอย่างต่อเนื่องจากสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ บทความส่วนนี้จึงขอนำเสนอกระบวนการเสริมสร้างความสามารถและคุณลักษณะความสามารถของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ และแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา และสมาชิกในครอบครัวในการจัดการแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง (บ้านบ่อสวก) พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นเตาเผาโบราณ พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ตามรายละเอียดคำกราบบังคมทูลของผู้วิจัยที่ถวายรายงานต่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสเสด็จทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๖ : ๕๑-๘๘) ดังนี้

> ***วันจันทร์ที่ ๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๔ เวลา ๑๖.๑๕ นาฬิกา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งถึงหน้าบ้านเลขที่ ๘ หมู่ ๑๐ บ้านสวกพัฒนา (บ้านทุ่งกุ้ง) ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน โดยมีประชาชน นักเรียน นักศึกษา ข้าราชการ สมาชิกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เฝ้ารับเสด็จ***
>
> ***นายปริญญา ปานทอง รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน กราบบังคมทูลฯเบิกตัวผู้วิจัยทำหน้าที่ถวายบรรยายและนำทัศนศึกษา จากนั้นผู้วิจัยกราบบังคมทูลฯเบิกตัว จ.ส.ต.มนัส ติคำและครอบครัว พร้อมทั้งขอพระราชทานพระราชานุญาตให้คุณสุนัน ติคำ ทูลเกล้าฯถวายพวงมาลัย นางสาวขนิษฐา ติคำ ทูลเกล้าฯถวายหนังสือ แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ทูลเกล้าฯถวายผ้าทอมือเมืองน่าน และนางสาววนิษา ติคำ ทูลเกล้าฯ ถวายน้ำพริกข่าพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น***
>
> ***สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงมีพระปฏิสันถารกับนางชื่น ธิเสนา ตรัสถามว่าใครเป็นผู้ปรุงน้ำพริกข่า เป็นผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้านใช่ไหม ? นางชื่นกราบบังคมทูลว่า ยายทำเอง***
>
> ***จากนั้นผู้วิจัยนำเสด็จพระราชดำเนินไปยังหลุมขุดค้นเตาสุนัน ระหว่างทางขณะเสด็จพระราชดำเนินผ่านแถวข้าราชการที่เฝ้ารับเสด็จ ทรงถามผู้วิจัยว่าขณะนี้ทำงานที่ไหน (ทรงจำผู้วิจัยได้ เนื่องจากผู้วิจัยเคยเป็นวิทยากรถวายบรรยายและนำทัศนศึกษาในที่ต่างๆหลายครั้งเมื่อยังรับราชการอยู่ในกรมศิลปากร) ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าข้าพระพุทธเจ้าย้ายจากกรมศิลปากรไปเป็นอาจารย์ประจำอยู่ที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทรงถามว่า สอนวิชาอะไร ? ไม่ได้ทำงานโบราณคดีแล้วหรือ ? ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าสอนวิชาการพัฒนาชุมชน และยังทำงานวิจัยทางโบราณคดีอยู่ ไม่ได้หยุดไปเลย กำลังพยายามปรับบทบาทของงานโบราณคดีให้สัมพันธ์กับงานพัฒนาชุมชน เรียกแนวทางการทำงานแบบใหม่ว่า***

โบราณคดีชุมชน ทรงถามว่าทำอย่างไร? และมาทำอะไรที่นี่? (ทรงหมายถึงที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก)

ผู้วิจัยกราบบังคมทูลถึงความเป็นมาของการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาฯ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การค้นพบแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก และกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นโดยใช้กระบวนการทำงานแบบโบราณคดีชุมชน คือ การนำเอางานโบราณคดีมาใช้ในงานพัฒนาความสามารถของชุมชน และสร้างผู้นำในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อาจจะเรียกว่า "ผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรม" ก็ได้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยกระบวนการทำงานโบราณคดีชุมชน และพระราชทานเล่าประสบการณ์ว่าขณะนี้ได้ทรงทดลองทำงานพัฒนาในลักษณะที่ทรงเรียกว่า โบราณคดีชุมชน ที่โบราณสถานปราสาทสมโบร์ไพรกุในประเทศกัมพูชา โดยมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่รอบๆ โบราณสถานให้มีความรู้ความเข้าใจ สามารถนำชม และดูแลรักษาสภาพโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมของโบราณสถานได้ โดยทรงมอบหมายให้อาจารย์สมิทธิ ศิริภัทร อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้ฝึกอบรมชาวบ้าน ซึ่งทรงดำเนินการมาเป็นเวลาถึงสามปีแล้ว

ทรงเล่าว่าในระยะแรกๆชาวบ้านที่นั่นไม่ค่อยเข้าใจและไม่ค่อยให้ความสนใจนัก เพราะส่วนมากยากจนมุ่งแต่ทำมาหากินไปวันๆ แต่ในปัจจุบันมีผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมและได้ประโยชน์จากการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวมากขึ้น

ในการทัศนศึกษาหลุมขุดค้นเตาสุนันและเตาจ่ามนัส ทรงสนพระทัยและตรัสถามคำถามสำคัญๆหลายประเด็นด้วยกัน ได้แก่

(๑) มีการค้นพบเตาเผา ที่นี่ได้อย่างไร? (ทรงหมายถึงเตาเผาในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต.มนัส ติคำ)

(๒) ชื่อเตาสุนัน และเตาจ่ามนัสมีความเป็นมาอย่างไร ?

(๓) อายุเตาที่นี่เก่าแก่เพียงไหน ?

(๔) เกี่ยวข้องกับเตาเผาสังกโลกที่ศรีสัชนาลัยหรือไม่ ? และ

(๕) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์ที่นี่มีใครสนับสนุนเงินงบประมาณและความช่วยเหลืออื่นๆบ้างหรือไม่ ?

ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าเคยสำรวจแหล่งเตาแห่งนี้ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๗ เมื่อครั้งยังรับราชการในกรมศิลปากร แต่ไม่ได้ดำเนินการขุดค้นศึกษาเพราะยังค้นหาเนินดินที่ตั้งเตาเผาไม่พบ จนกระทั่งปี พ.ศ.๒๕๔๒ เมื่อย้ายไปเป็นอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่อศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนาฯ จาก รองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์ ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้น และพิจารณาเห็นว่ายังไม่มีใครทำการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเมืองน่านที่บ้านบ่อสวก จึงได้เข้ามาสำรวจที่บ้านบ่อสวกอีกครั้งเพื่อหาสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับขุดค้นศึกษาเตาเผา และในครั้งนี้ได้รับคำแนะนำจากนายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่านให้มาพบ จ.ส.ต. มนัส ติคำ ที่บ้านสวกพัฒนา

จนกระทั่งได้เข้ามาสำรวจพบเนินดินที่ตั้งเตาเผา ๒ แห่งในบริเวณบ้านของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ จากนั้นก็ขออนุญาตขุดค้นจากทางราชการและจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากคุณวิเศษ เพชรประดับ หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน กรมศิลปากร และครอบครัวของ จ.ส.ต.มนัส ติคำ

งานขุดค้นทางโบราณคดีดำเนินการเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้พบหลักฐานเตาเผาที่มีสภาพดีมาก ๒ เตา ตั้งชื่อว่า เตาสุนันเตาหนึ่ง และอีกเตาหนึ่งตั้งชื่อว่า เตาจ่ามนัส

ทรงถามว่ามีความหมายอย่างไร ? ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าตั้งชื่อเตาตามชื่อของคุณสุนันและจ.ส.ต.มนัส ติคำ เพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าของที่ดินที่ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นอย่างดีมาเป็นเวลานาน ต้องการให้ทั้งสองท่านรัก และดูแลเตาเผาทั้งสองแห่งที่ขุดพบต่อไปเสมือนดูแลตัวของเขาเอง ซึ่งก็เป็นอย่างที่ตั้งใจ เพราะต่อมาทั้งสองท่านและครอบครัวได้ดูแลจัดการรักษาเตาเผา และสภาพหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบเป็นอย่างดียิ่ง นอกจากนั้นยังเปิดให้เป็นแหล่งเรียนรู้และทัศนศึกษาสำหรับนักเรียน นักศึกษา ผู้สนใจทั่วไปโดยไม่เรียกเก็บค่าเข้าชม สร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านบ่อสวก และจังหวัดน่านจนเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไป

ระหว่างที่มีพระปฏิสันถารกับผู้วิจัยและจ.ส.ต.มนัส ติคำ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงบันทึกข้อมูลลงในพระสมุดตลอดเวลา แสดงถึงความสนพระทัยในข้อมูลที่ได้รับฟังและสิ่งที่ทอดพระเนตรอย่างจริงจัง

ในเรื่องอายุสมัยของเตาสุนันและเตาจ่ามนัส ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าได้ส่งตัวอย่างถ่านที่ได้จากการขุดค้นไปวิเคราะห์อายุด้วยวิธีคาร์บอน-๑๔ ที่ห้องปฏิบัติการ BETA ANALITIC Inc. สหรัฐอเมริกาและวิเคราะห์แปลค่าอายุโดย Dr. Mike Barbetti แห่งมหาวิทยาลัยซิดนีย์ ทราบว่าเตาจ่ามนัสมีอายุการใช้อยู่ในห้วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และเตาสุนันมีอายุการใช้งานอยู่ในห้วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และมีหลักฐานชั้นทับถมทางโบราณคดีในหลุมขุดค้นเตาจ่ามนัสที่ชี้ว่าชุมชนช่างปั้นหม้อที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกมีการสร้างเตาผลิตเครื่องถ้วยชามเนื้อแกร่งมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พร้อมๆกับการเริ่มต้นของการผลิตเครื่องถ้วยชามสังกโลกที่เมืองเชลียง (ศรีสัชนาลัย)

ในการศึกษาที่หลุมขุดค้นเตาสุนัน ผู้วิจัยนำเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ลงไปทอดพระเนตรในหลุมขุดค้นที่มีซากเตาเผาและเศษเครื่องปั้นดินเผาจัดแสดงอยู่ในตำแหน่งที่ขุดค้นพบด้วย พระองค์ทอดพระเนตรเห็นแนวจอมปลวกขนาดย่อมขึ้นอยู่ที่ผนังหลุมขุดค้นด้านหนึ่ง ตรัสถามว่าเหตุใดจึงมีจอมปลวกอยู่ในหลุมขุดค้น ไม่เป็นผลเสียต่อซากเตาเผาและหลุมขุดค้นหรือ? ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าแต่เดิมก่อนการขุดค้นบริเวณนี้เป็นจอมปลวกอยู่แล้ว มีความพยามยามขุดจอมปลวกออกไปหลายครั้งเพราะเกรงว่าปลวกจะขึ้นไปกัดกินไม้โครงสร้างหลังคาเสียหายหมด แต่วันหนึ่งผนังหลุมขุดค้นพังทลายลง และยังไม่สามารถหาวิธีซ่อมแซมให้ดีได้จึงปล่อยทิ้งไว้หลายเดือน ในระหว่างนั้น จ.ส.ต.มนัส ติคำ ได้ปรึกษาว่าผนังหลุมที่พังจะแก้ไขอย่างไร ใกล้ฤดูฝนแล้วเกรงว่าฝนตกจะทำให้ผนังหลุมพังเพิ่มมากขึ้นอีก ผู้วิจัยถาม จ.ส.ต.มนัสว่าปลวกยังมีอยู่ไหม ทราบว่ายังมีอยู่ ก็เลยได้ความคิดขึ้นมาใหม่ว่าทำไมไม่ลองใช้วิธี

ธรรมชาติ คือ ลองให้ปลวกทำหน้าที่อนุรักษ์ผนังหลุมขุดค้น ที่คิดเช่นนั้นก็เพราะนึกขึ้นมาได้ว่าปลวกเป็นสัตว์ดึกดำบรรพ์ที่สามารถสร้างรังกันน้ำได้ดีที่สุด และก็อยู่อาศัยในบริเวณเนินดินเตาเผาแห่งนี้มาเป็นเวลานานหลายร้อยปี และเท่าที่สังเกตดูก็ไม่เห็นร่องรอยหรือหลักฐานว่าปลวกทำลายเตาเผาหรือหลักฐานทางโบราณคดีแต่อย่างใด ดังนั้นถ้าปล่อยให้เขาอยู่ไปตามธรรมชาติ ไม่พยายามกำจัด ทำลายหรือเบียดเบียนกัน ปลวกก็อาจจะช่วยรักษาสภาพหลุมขุดค้นให้แข็งแรงได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแนะนำจ.ส.ต.มนัสว่าลองปล่อยให้ปลวกเขาทำหน้าที่นักอนุรักษ์ผนังหลุมขุดค้นดูสักระยะ ถ้าโชคดีเราอาจจะค้นพบวิธีการอนุรักษ์แบบใหม่ก็ได้ และสองสามเดือนหลังจากนั้นเมื่อผู้วิจัยกลับไปตรวจสอบสภาพหลุมขุดค้นเตาสุนันก็พบว่า ตรงบริเวณผนังหลุมที่พังทลายมีจอมปลวกขึ้นปกคลุมผิวผนังดินที่แตกร่วนไว้ทั้งหมดและไม่มีการพังทลายขยายออกไปอีก และที่น่าสนใจก็คือ ไม่มีปลวกขึ้นไปกัดกินโครงสร้างไม้ของหลังคาคลุมหลุมขุดค้นอีกเลย

จากนั้น ผู้วิจัยนำเสด็จไปทอดพระเนตรนิทรรศการถาวรในซุ้มข้อมูลกลางสวนลำไย และนำเสด็จทอดพระเนตรโบราณวัตถุเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่างๆของแหล่งเตาเมืองน่านที่จัดแสดงไว้บนโต๊ะใกล้กับซุ้มข้อมูลทรงซักถามประเด็นสำคัญเรื่องเทคโนโลยีการใช้กล่องดิน หรือ จ๊อ หรือ saggars ที่พบมากในแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกว่าเคยพบที่ไหนอีกบ้าง และเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผาของจีนหรือไม่ และทำไมที่นี่จึงไม่มีเตาอิฐเหมือนที่ศรีสัชนาลัย ?

ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าจากการศึกษาเอกสารตำนาน พระธาตุแช่แห้งได้พบข้อมูลที่น่าเชื่อได้ว่าชุมชนโบราณที่นี่เรียกว่า บ้านเตาไหเชลียง หรือ บ้านเตาไหแช่เลียง ซึ่งคนที่นี่มีความชำนาญในการสร้างและใช้เตาเผาแบบล้านนาหรือเตาประทุนโครงสร้างดินก่อชนิดนี้มาตั้งแต่เริ่มต้นกิจการในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เหมือนกับเตาที่พบในชั้นล่างๆของเมืองศรีสัชนาลัย และมีความชำนาญในเทคนิควิทยาการเตาเผาชนิดนี้และสืบทอดกันมาโดยตลอดระยะเวลาการผลิตจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ โดยไม่เปลี่ยนเทคนิควิทยาการของเตาเผา แต่พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์ และมีการนำเอาอุปกรณ์ก้าวหน้ามาใช้ คือ จ๊อ ซึ่งไม่พบในแหล่งเตาสมัยโบราณแห่งอื่นๆในล้านนา และในประเทศไทยก็พบเฉพาะที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกแห่งเดียว ส่วนในต่างประเทศพบว่ามีการใช้มากที่เวียดนาม และในประเทศจีน แต่ยังไม่ทราบว่ามีความสัมพันธ์กันมากน้อยเพียงไร ขอพระราชทานพระราชานุญาตทำการศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องนี้ต่อไป

ถัดจากการทอดพระเนตรโบราณวัตถุ ผู้วิจัยนำเสด็จต่อไปยังหลุมขุดค้นเตาจ่ามนัส ทรงสนพระทัยโครงสร้างตัวเตาเผาที่ค่อนข้างสมบูรณ์มาก โครงสร้างหลังคาเตาส่วนบนยังอยู่ครบ และสนพระทัยรอยประทับขนาดใหญ่ บนหลังเตาบริเวณใกล้กับปล่องซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นรอยมือและรอยเท้าของบุคคลสำคัญในชุมชนสมัยนั้นประทับไว้ตอนที่ก่อเตาเสร็จใหม่ๆขณะโครงสร้างดินเหนียวที่พอกไว้ยังไม่แห้งและเชื่อว่าน่าจะเป็นรอยประทับที่ตั้งใจทำ ไม่ใช่รอยที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เนื่องจากไม่มีร่องรอยการเอาดินมา โบกยาทับหรือพอกปิดซ่อมแซมแต่อย่างใด ส่วนรอยประทับต่างๆเหล่านี้จะมีความหมายและความสำคัญอย่างไรนั้นยังไม่สามารถอธิบายได้แน่ชัด เพราะเป็นหลักฐานที่เพิ่งพบที่เตาสุนันกับเตาจ่ามนัสในแหล่งเตาเมืองน่านนี้เท่านั้น ยังไม่เคยพบที่ไหนมาก่อน

ตรัสถามว่าได้ขุดดูภายในเตาจ่ามนัสด้วยหรือไม่? พบอะไรบ้าง? ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าไม่ได้ขุดภายในเตาเพราะเกรงว่าถ้าขุดเอาดินที่อัดแน่นอยู่ในเตาออกจะทำให้โครงสร้างเตาจ่ามนัสทรุดและพังทลาย สภาพเตาปัจจุบันหลังคาเตาแตกร้าวและทรุดตัวอยู่บางส่วนแล้ว ที่คงสภาพอยู่ได้เนื่องจากมีดินอัดแน่นอยู่ข้างใน สันนิษฐานว่าดินที่อัดแน่นอยู่ภายในเตาเกิดจากตะกอนดินที่ไหลเข้าไปสะสมอยู่หลังจากเตาเผาถูกทิ้งร้างไม่ได้ใช้งาน และเมื่อเวลาผ่านไปหลายสิบปีหลายร้อยปีตะกอนดินก็สะสมเพิ่มขึ้นจนเต็มตัวเตาและมีตะกอนดินถมทับหลุมด้านหน้าเตาจนเต็มช่วยรักษาสภาพเตาที่สมบูรณ์ไว้จนกระทั่งปี พ.ศ.๒๕๔๒ จึงได้ถูกขุดเปิดออกให้เห็นสภาพเช่นนี้

ในประเด็นที่ทรงถามถึงผู้สนับสนุนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ ผู้วิจัยกราบบังคมทูลเพิ่มเติมว่าการพัฒนาพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก ได้รับบริจาควัสดุก่อสร้างเก่าประเภทไม้และกระเบื้องมุงหลังคาจากโรงพยาบาลน่าน และได้รับการสนับสนุนงบประมาณค่าแรงงานในการก่อสร้างจากบริษัท แอดวานซ์ไวร์เลส มาร์เก็ตติ้ง จำกัดในเครือบริษัท เอไอเอส จำกัด รวมทั้งได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากนายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ที่ปรึกษาศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน มูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ จังหวัดน่าน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน กรมศิลปากร โครงการโบราณคดีชุมชนและโครงการร่วมใจพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมไทย ของบริษัทฟอร์ด โอเปอเรชั่นส์ (ประเทศไทย) จำกัด

เมื่อเสด็จขึ้นจากพื้นที่จัดแสดงในหลุมขุดค้นเตาจ่ามนัส ทรงเยี่ยมกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านบ่อสวกที่ได้รับการสนับสนุนการฝึกอาชีพจากศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาจังหวัดลำปาง และสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดน่าน โดยมีนายเผชิญ บำรุงวงศ์ อุตสาหกรรมจังหวัดน่าน เป็นผู้ถวายบรรยายและแนะนำผลงานของกลุ่ม ในการนี้กลุ่มช่างปั้นได้สาธิตกระบวนการปั้นภาชนะดินเผาถวายทอดพระเนตรด้วย

จากนั้นผู้วิจัยนำเสด็จไปยังอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ซึ่งเป็นบ้านไม้แบบพื้นถิ่นของตำบลสวก เพิ่งสร้างเสร็จเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ ขณะเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเชิงบันไดขึ้นบ้าน ผู้วิจัยได้กราบบังคมทูลความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ว่า นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ประธานมูลนิธิพระพุทธมนต์โชติคุณและคณะกรรมการมูลนิธิฯ ได้พิจารณาเห็นว่า จ.ส.ต. มนัส ติคำ ซึ่งเคยเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของท่านมาก่อนได้ทำหน้าที่บริการผู้มาชมและศึกษาพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านแห่งนี้เป็นอย่างดี และมีผู้มาเยี่ยมชมจำนวนมาก สมควรให้การสนับสนุนให้มีการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบบ้านในสมัยโบราณของชาวน่าน และจัดแสดงวิถีชีวิตของชาวน่านสมัยโบราณให้ศนได้ศึกษาเรียนรู้มากขึ้น จึงขอให้ จ.ส.ต. มนัส ติคำ เป็นธุระดำเนินการ โดยทางมูลนิธิฯจะสนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้างเป็นเงินหนึ่งแสนห้าหมื่นบาท และ จ.ส.ต. มนัสได้ปรึกษาผู้วิจัยว่าทำอย่างไรจึงจะสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านโบราณได้ จะหาแบบได้ที่ไหน งบประมาณจะพอไหม พอดีในขณะนั้นผู้วิจัยมีนักศึกษาปริญญาโทในหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิตที่เป็นสถาปนิก ชื่อนายภูริทัต ไชยเศรษฐ์ ประสงค์จะฝึกงานพัฒนาทางด้านที่เกี่ยวกับการออกแบบสถาปัตยกรรมชุมชน จึงให้ทำการศึกษา

แบบบ้านโบราณของชาวน่านจากเอกสารต่างๆที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ก่อนหน้านี้และให้ลองเขียนแบบตัวอย่างออกมาก่อน

ต่อจากนั้นในเดือนมีนาคม พ.ศ.๒๕๔๔ ผู้วิจัยได้นำนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต และนักศึกษาปริญญาตรีในหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิตมาฝึกปฏิบัติงานภาคฤดูร้อนที่ชุมชนบ้านสวกพัฒนาและบ้านบ่อสวก และในการฝึกงานดังกล่าวผู้วิจัยได้ใช้กิจกรรมการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บ้านโบราณเป็นโจทย์ให้นักศึกษาฝึกงานในกระบวนการพัฒนาชุมชนและการสงเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยสนับสนุนให้มีการศึกษาข้อมูลเรื่องบ้านโบราณและวิถีชีวิตสมัยก่อนจากผู้สูงอายุ โดยการจัดเวทีเรียนรู้ “ศนเฒ่าเล่าความหลังเรื่องบ้าน” และให้เยาวชนในชุมชนเข้าร่วมรับฟังและซักถามร่วมกับนักศึกษา ในขณะเดียวกันก็ให้นายภูริทัต ไชยเศรษฐ์ ที่เป็นสถาปนิกวาดภาพส่วนต่างๆของบ้านบนกระดานตามคำบอกเล่าของผู้สูงอายุซึ่งมีแม่อุ้ยชื่น ธิเสนารวมอยู่ด้วย และค่อยๆช่วยกันปรับแก้ไขแบบบ้านโบราณจนผู้สูงอายุรับรองว่าถูกต้องทั้งรูปแบบ โครงสร้างและทิศทางการวางตัวของบ้านเป็นไปตามความเชื่อที่ปฏิบัติกันอยู่ในชุมชน จึงได้แบบบ้านพร้อมกับความหมายของบ้านที่อยู่บนฐานความรู้ของชุมชนจริงๆ

จากนั้นก็ปรึกษาหารือกับสล่าแปงเฮือน (ช่างสร้างบ้านพื้นเมือง) ชื่อ สล่าหวิน (นายถวิล ขัดโน) ให้ลองประมาณราคาว่าถ้าสร้างตามแบบที่เขียนไว้จะต้องใช้ไม้ ใช้วัสดุก่อสร้างมากน้อยแค่ไหน และจะต้องใช้งบประมาณสักเท่าใด สล่าหวินดูแบบและลองคำนวณราคาบอกว่าตามแบบนี้คงใช้เงินไม่ต่ำกว่าหนึ่งล้านบาทจึงจะสร้างได้เพราะต้องใช้ไม้ทั้งหมด แต่โครงการนี้มีงบประมาณเพียงหนึ่งแสนห้าหมื่นบาทคงสร้างไม่ได้แน่ จ.ส.ต.มนัส ติคำและคุณสุนัน ติคำ เริ่มวิตกว่าคงทำไม่ได้แน่ และจะไปกราบเรียนนายแพทย์บุญยงค์ว่าคงสร้างไม่ได้เพราะเงินไม่พอ

ผู้วิจัยจึงแนะนำว่ายังไม่ต้องล้มเลิกกิจกรรมนี้ เราน่าจะทำได้สำเร็จและก็น่าจะสร้างได้ภายในวงเงินไม่เกิน สองแสนบาท แต่ต้องทำให้เป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน คือต้องพยายามให้คนในชุมชนนี้มีส่วนร่วมมากที่สุด อย่างน้อยผู้สูงอายุก็มาร่วมให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์เบื้องต้นแล้ว ต่อไปคงต้องขอความอนุเคราะห์วัสดุก่อสร้างที่เป็นไม้เก่า เสาไม้เก่าๆ กระเบื้องๆเก่าที่ชาวบ้านมีอยู่และไม่ได้ใช้ประโยชน์ ซึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าแทบทุกบ้านในตำบลสวกกองทิ้งไว้ทั่วไป เพราะชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องขึดหรือข้อห้ามที่ไม่ให้นำไม้หรือวัสดุที่รื้อจากเรือนเก่าไปใช้ในการสร้างบ้านหลังใหม่อีก หากใครฝ่าฝืนจะเป็นอัปมงคลแก่ตัวและครอบครัว ดังนั้นไม้และวัสดุที่รื้อจากเรือนเก่าจึงถูกกองทิ้งไว้เป็นจำนวนมาก ถ้าไม่ได้เอาไปสร้างโรงวัว โรงควาย คอกหมูหรือสร้างเถียงนาก็มักจะปล่อยทิ้งให้ผุพังไปตามธรรมชาติ เราน่าจะใช้วัสดุเก่าๆที่มีอยู่ในชุมชนในการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์หลังนี้ และเชื่อว่าจะไม่เป็นการตกขึด (ฝืนข้อห้าม)ด้วย เพราะเป็นการสร้างพิพิธภัณฑ์ไม่ใช่สร้างบ้านสำหรับอยู่อาศัย และเมื่อถามความเห็นผู้สูงอายุและพ่ออุ้ยสาร (พ่ออุ้ยสาร เรือนอุ่น) ผู้เป็นอาจารย์วัดเจ้าพิธีกรรมของชุมชน ก็บอกว่าทำได้ไม่ขึด จ.ส.ต.มนัส คุณสุนัน และผู้วิจัย จึงออกตระเวนขอความอนุเคราะห์ชาวบ้านที่มีวัสดุเก่ากองทิ้งอยู่ โดยขอซื้อในราคามิตรภาพ ซึ่งก็ได้เสาไม้ขนาดใหญ่จำนวนยี่สิบกว่าต้นในราคาต้นละสองร้อยบาทบ้าง สามร้อยบาทบ้าง ส่วนกระเบื้องมุงหลังคาก็จะใช้กระเบื้องซีเมนต์แบบเก่าที่ชาวบ้านเคยใช้กันเมื่อ ๓๐-๕๐ ปีที่แล้วและยังพอ

มีหลงเหลืออยู่ในชุมชนบ้าง เมื่อไปขอจากชาวบ้านเขาก็ยังไม่ให้เปล่าแต่ขายให้ในราคาแผ่นละสามสิบสตางค์บ้าง ห้าสิบสตางค์บ้าง และยังบอกว่าเอาไปก็คงใช้อะไรไม่ได้เพราะกรอบมาก แตกง่ายเนื่องจากก็ใช้งานมาหลายสิบปีแล้ว เขาเองก็เพิ่งรื้อทิ้งเปลี่ยนใหม่เมื่อไม่นานนี้เอง ผู้วิจัยกับจ.ส.ต.มนัสก็หนักใจว่าซื้อมาแล้วจะใช้ได้สักกี่แผ่นก็ไม่ทราบ กระเบื้องส่วนใหญ่ชำรุดและเสื่อมสภาพมากจริงๆ แต่ก็เชื่อว่าน่าจะพอใช้งานได้จึงพยายามรวบรวมมาไว้ให้ได้มากที่สุดก่อน อย่างน้อยก็เป็นการให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม และต่อมาก็ค้นพบวิธีอนุรักษ์โดยนำกระเบื้องเก่าที่ยังคงรูปร่างสมบูรณ์ดีมาล้างทำความสะอาดแล้วชุบน้ำปูนซีเมนต์ตากไว้กลางแจ้งจนแข็งแรงใช้ได้ดีเทียบเท่ากระเบื้องใหม่ พิพิธภัณฑ์หลังนี้ใช้กระเบื้องมุงหลังคาประมาณ ๔,๕๐๐ แผ่น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ตรัสถามว่าแล้วใครเป็นช่างสร้างเรือนพิพิธภัณฑ์หลังนี้ ฝีมือก่อสร้างดีและดูสวยงามน่าอยู่เหมือนบ้านจริง ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าหัวหน้าช่าง คือ สล่าหวิน หรือนายถวิล ขัดโน พี่ชายต่างมารดาของคุณสุนัน ติคำ และขอพระราชทานเบิกตัวสล่าหวิน ที่แต่งกายด้วยชุดหม้อห้อมนั่งพับเพียบพนมมืออยู่บนพื้นดินตรงริมรั้ว ห่างจากที่ประทับยืนตรงเชิงบันไดบ้านประมาณ ๑๐ เมตร (ผู้วิจัยมาทราบในภายหลังว่าความจริงมีตำรวจยืนคุมสล่าหวินอยู่ด้วยนายหนึ่งเพราะเขาไม่ทราบว่านายฅนนี้เป็นใครมานั่งอยู่ตรงนี้ทำไมจะไล่ไปก็ไม่ทันเพราะเสด็จมาใกล้แล้วจึงให้นั่งอยู่ตรงนั้น และก็นับว่าเป็นบุญของสล่าหวินที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีด้วย)

ทรงถามชื่อนามสกุลของสล่าหวิน ทรงจดบันทึกลงในพระสมุด และผินพระพักตร์ไปยังสล่าหวิน ตรัสชมว่าฝีมือดีในขณะที่สล่าหวินพนมมือท่วมหัวแล้วก้มลงกราบกับพื้นดินด้วยสีหน้าที่แสดงความปีติยิ่งนัก ผู้วิจัยเห็นแล้วก็เกิดปีติไปกับสล่าหวินด้วย ที่ได้ทำงานช่างที่ตนเองถนัดถวายเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรในครั้งนี้

เมื่อเสด็จขึ้นบันไดไปบนชานเรือน ทอดพระเนตรภาพนิทรรศการการขุดค้นเตาเผาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ ภาพการเสด็จทัศนศึกษาที่หลุมขุดค้นที่นี่ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และทอดพระเนตรประมวลภาพการสร้างพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ตั้งแต่เริ่มจัดเวทีฅนเฒ่าเล่าความหลังเรื่องบ้าน การขนย้ายวัสดุก่อสร้าง การยกเสาเอก และการก่อสร้างระยะต่างๆ

ทรงถามต่อว่าแล้วงบประมาณก่อสร้างพอไหม? เรือนหลังใหญ่มาก ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าการก่อสร้างและจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์หลังนี้ใช้เงินไปทั้งสิ้นหนึ่งแสนแปดหมื่นกว่าบาท โดยจ่ายเป็นค่าแรงงานของ สล่าหวินและลูกมือห้าหมื่นบาท เป็นค่าวัสดุก่อสร้างอีกประมาณหนึ่งแสนสามหมื่นบาท ซึ่งวัสดุไม้เก่า กระเบื้องเก่าส่วนใหญ่ชาวบ้านขายให้ในราคาไม่แพง เงินจึงเกินไปจากจำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นบาทที่มูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณสนับสนุนไปไม่มาก ค่าใช้จ่ายส่วนที่เกินจากวงเงินของมูลนิธิฯ ก็ใช้งบประมาณโครงการโบราณคดีชุมชนเพื่อฅนเมืองน่านที่ผู้วิจัยได้รับเป็นรางวัลจากโครงการร่วมใจพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมไทย บริษัท ฟอร์ด โอเปอเรชั่นส์ (ประเทศไทย) จำกัด(Ford Motor Company Conservation & Environmental Grants) เมื่อ

พ.ศ. ๒๕๔๔ มาสมทบอีกสามหมื่นบาท สรุปแล้วพิพิธภัณฑ์หลังนี้ใช้งบประมาณไม่ถึงสองแสนบาท

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ตรัสถามต่อไปว่า ชื่อพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีความหมายอย่างไร ชื่อแปลกดี ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่า เฮือนบ้านสวก ก็คือ เรือนหรือบ้านของชุมชนบ้านบ่อสวก เป็นการสื่อความหมายให้สอดคล้องกับรูปแบบพิพิธภัณฑ์ที่ตัวอาคารพิพิธภัณฑ์ไม่ใช่อาคารธรรมดาทั่วไป แต่เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของพิพิธภัณฑ์นี้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน การใช้บริการช่างพื้นถิ่น ใช้วัสดุก่อสร้างเหลือทิ้งในชุมชน เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ต้องการจัดแสดงแบบบ้านพื้นถิ่นของชุมชนตำบลสวก ส่วนคำว่า แสนชื่น เป็นชื่อของพ่อเฒ่าแสน และแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ผู้ที่บุกเบิกและเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนี้ และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์หลังนี้ จึงใช้ชื่อของทั้งสองท่านเป็นสร้อยท้ายของชื่อพิพิธภัณฑ์ เพื่อเป็นเกียรติแก่ทั้งสองท่านสืบไป

จากนั้นเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรและศึกษาแผงนิทรรศการภาพ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆที่จัดแสดงไว้บนระเบียงและบนฝาบ้าน ทรงสังเกตเห็นว่าบนชั้นหนังสือตรงพื้นบ้านชิดกับฝาห้องมีสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯครบชุดจำนวน ๒๕ เล่ม ตรัสถามว่า จัดไว้โชว์ หรือจัดไว้บริการให้ค้นคว้า ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าจัดซื้อมาเพื่อให้เด็กนักเรียนที่มาชมพิพิธภัณฑ์ได้ค้นคว้า เพราะเห็นว่าในชุมชนชนบทไม่มีหนังสือประเภทนี้ให้อ่าน

ทรงเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้สารานุกรมไทยฯชุดนี้เป็นประโยชน์แก่การเรียนรู้ของเยาวชนและประชาชนคนไทยมากที่สุด การจัดให้มีสารานุกรมไทยฯครบทั้งชุดไว้บริการในพิพิธภัณฑ์เช่นนี้จึงสอดคล้องกับพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯเป็นอย่างยิ่ง ขอให้สนับสนุนให้เด็กนักเรียนในท้องถิ่นมาอ่านกันมากๆ

จากนั้นเสด็จเข้าไปทอดพระเนตรห้องนอนซึ่งจัดแสดงหีบใส่ผ้า สลีที่นอนแบบพื้นบ้านเมืองน่าน ผ้าทอ หิ้งสถิตของผีเฮือน หิ้งพระซึ่งติดตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้องสมจริงตามคติความเชื่อที่ชาวบ้านปฏิบัติกันอยู่ในบ้านเรือนปกติทุกประการ และเมื่อเสด็จออกจากห้องนอนออกไปยังบริเวณระเบียงหน้าห้องพระสำราญ (ห้องน้ำ) ทอดพระเนตรกี่ทอผ้าของแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ซึ่งเดิมเป็นกี่ที่ชำรุดได้นำกลับมาซ่อมแซมใหม่เพื่อจัดแสดงเป็นวัสดุเพื่อการเรียนรู้ แต่เมื่อซ่อมแซมปรับปรุงจนสามารถใช้ทอผ้าได้ตามปกติ ผู้วิจัยจึงขอให้แม่อุ้ยชื่นฟื้นฝีมือทอผ้าขึ้นมาใหม่เพื่อสาธิตการทอผ้าให้นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นได้เห็นวิถีชีวิตและกรรมวิธีการทอผ้าจริงๆ ซึ่งในแต่ละวันเมื่อว่างจากการทำงานบ้าน งานสวน การดูแลสัตว์เลี้ยง และการเป็นวิทยากรนำชมพิพิธภัณฑ์เตาเผาและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นแล้ว แม่อุ้ยชื่นก็มานั่งทอผ้าขาวม้าที่กี่นี้ และปรากฏว่าผ้าขาวม้าลายตาหมากรุกขาวแดงธรรมดาๆของแม่อุ้ยชื่นขายดีมากจนทอไม่ทัน เพราะเมื่อนักท่องเที่ยว นักวิชาการที่มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ ได้เห็นมาการทำงานของคนกับกี่ทอผ้า ได้เห็นความยากลำบากและความมานะพยายามของช่างทอผ้าในการสอดเส้นด้ายทบไปทบมาหลายพันหลายหมื่นครั้งจนกว่าจะเป็นผืนผ้าก็พากันชื่นชม และขอซื้อไปเป็นที่ระลึกในราคาผืนละ ๑๐๐ บาท ซึ่ง

ก่อนหน้าวันเสด็จสองสามวัน แม่อุ้ยชื่นได้ทอผ้าขาวม้าผืนพิเศษเพื่อทูลเกล้าฯถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีผืนหนึ่ง

ก่อนเสด็จลงจากเฮือนพิพิธภัณฑ์ผู้วิจัยได้ขอพระราชทานลงพระนามในสมุดทรงเยี่ยม และขอพระราชทานลงลายพระหัตถ์บนไหเคลือบที่ศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาจังหวัดลำปางทดลองผลิตขึ้นมาตามรูปแบบไหโบราณของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก ซึ่งก็ทรงพระเมตตาลงลายพระหัตถ์เป็นที่ระลึกว่า สิรินธร ๒๕๔๔ และพระราชทานไว้เป็นมงคลวัตถุแก่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

จากนั้นผู้วิจัยทูลเกล้าฯ ถวายเอกสารการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกกับชื่อหมู่บ้านบ้านเตาไหแช่เลียง ในราชวงษปกรณ์พงศาวดารเมืองน่านและตำนานพระธาตุแช่แห้ง แล้วเสด็จลงจากอาคารพิพิธภัณฑ์ฯ

เมื่อเสด็จลงไปที่สนามหญ้าด้านหลังพิพิธภัณฑ์ มีชาวบ้านและลูกเสือ ชาวบ้าน นักเรียน นักศึกษา เฝ้าชมพระบารมีอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยขอพระราชทานพระราชานุญาตเบิกตัวผู้แทนกลุ่มแม่บ้านบ้านบ่อสวก-บ้านสวกพัฒนาจำนวน ๓ ศน ทูลเกล้าฯถวายพวงมาลัยและเบิกตัวนายหวน ยากอง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ บ้านป่าคา ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน ทูลเกล้าฯถวายกระเช้าผลผลิตน้ำตาลอ้อยพื้นถิ่นซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงของบ้านป่าคาในอดีต และปัจจุบันชาวบ้านป่าคากำลังฟื้นฟูการทำน้ำตาลอ้อยขึ้นมาใหม่ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนพระทัยและตรัสถามถึงกิจการทำน้ำตาลอ้อยของบ้านป่าคาสักครู่หนึ่งจึงเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรที่เฝ้าส่งเสด็จอยู่ในบริเวณนั้น

ก่อนเสด็จกลับทรงมีพระดำรัสขอบใจ จ.ส.ต. มนัส ติคำและครอบครัวในการเป็นธุระจัดการทรัพยากรแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นอย่างดี และสามารถจัดการดูแลพื้นที่ได้สวยงามร่มรื่น ตรัสถามนางสาวขนิษฐา ติคำ และนางสาววนิษา ติคำ บุตรีของ จ.ส.ต. มนัส ติคำ ว่าเรียนที่ไหน ขอให้สืบทอดกิจการพิพิธภัณฑ์ฯให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนและสังคมไทยต่อไป ขอให้ทุกคนที่ช่วยกันจัดการรับเสด็จครั้งนี้จงมีความสุขความเจริญ ขอให้ช่วยกันขยายผลการดำเนินงานในลักษณะนี้ในชุมชนอื่นๆต่อไป ผู้วิจัยกราบบังคมทูลว่าขอรับใส่เกล้าใส่กระหม่อมและจะสนองพระราชประสงค์ต่อไป

จากนั้นจึงเสด็จขึ้นประทับรถยนต์พระที่นั่งออกจากบ้านเลขที่ ๘ หมู่ที่ ๑๐ บ้านสวกพัฒนา เมื่อเวลา ๑๖.๕๕ นาฬิกา เป็นการเสร็จสิ้นการเสด็จพระราชดำเนินทรงทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก (ต่อมาข้าพเจ้าได้กำหนดเรียกชื่อว่า **แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง** ตามที่ปรากฏในเอสารตำนานวัดพระธาต่แช่แห้ง) และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น.

วันจันทร์ที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เวลา ๑๖.๑๕ นาฬิกา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช กุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น โดยมี ร.ต.ต. ธนพงษ์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน นายปริญญา ปานทอง รองผู้ว่าฯ นายนรินทร์ เหล่าอารยะ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน ข้าพเจ้า จ.ส.ต. มนัส ติคำ ประชาชน และข้าราชการในจังหวัดน่าน เฝ้ารับเสด็จ ในภาพข้าพเจ้ายกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชานุญาตเบิกตัว จ.ส.ต. มนัส ติคำและครอบครัว เข้าเฝ้าและทูลเกล้าถวายของที่ระลึก

ชาวบ้านในตำบลสวกและพื้นที่ใกล้เคียงมาเฝ้ารับเสด็จจำนวนมาก เพราะเป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จมายังหมู่บ้านสวกพัฒนาของพวกเขา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาหลุมขุดค้นเตาสุนัน และทอดพระเตรป้าย นิเทศข้อมูลทางวิชาการ โดยมี จ.ส.ต. มนัส ติคำ โดยเสด็จเพื่อคอยถวายรายงานร่วมกับข้าพเจ้า

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาหลักฐานเศษเครื่องถ้วยชามของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง (บ้านบ่อสวก) ที่จัดแสดงไว้กลางสวนในบริเวณพิพิธภัณฑ์ฯ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงศึกษาหลุมขุดค้นเตาจ่ามนัส โดยมีผู้วิจัยและ จ.ส.ต. มนัส ติคำ กราบบังคมทูลถวายข้อมูล

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดเวที “ศนเฒ่าเล่าความหลังเรื่องบ้าน” ทบทวนภูมิปัญญาและข้อมูลออกแบบเฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ และอีกสองวันต่อมาจึงเริ่มก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

การจัดเวที “ศนเฒ่าเล่าความหลังเรื่องบ้าน”

การจัดเวที “คนเฒ่าเล่าเรื่องบ้าน” เพื่อระดมข้อมูลเรื่องแบบบ้าน ความเชื่อ และสร้างการมีส่วนร่วม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุและนักศึกษา อาจารย์คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เข้าร่วมเวทีคนเฒ่าเล่าความหลังเรื่องบ้านเพื่อระดมข้อมูลสำหรับออกแบบเฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔

ผู้สูงอายุ เยาวชนบ้านสวกพัฒนาและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกันระดมข้อมูลเพื่อออกแบบพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔

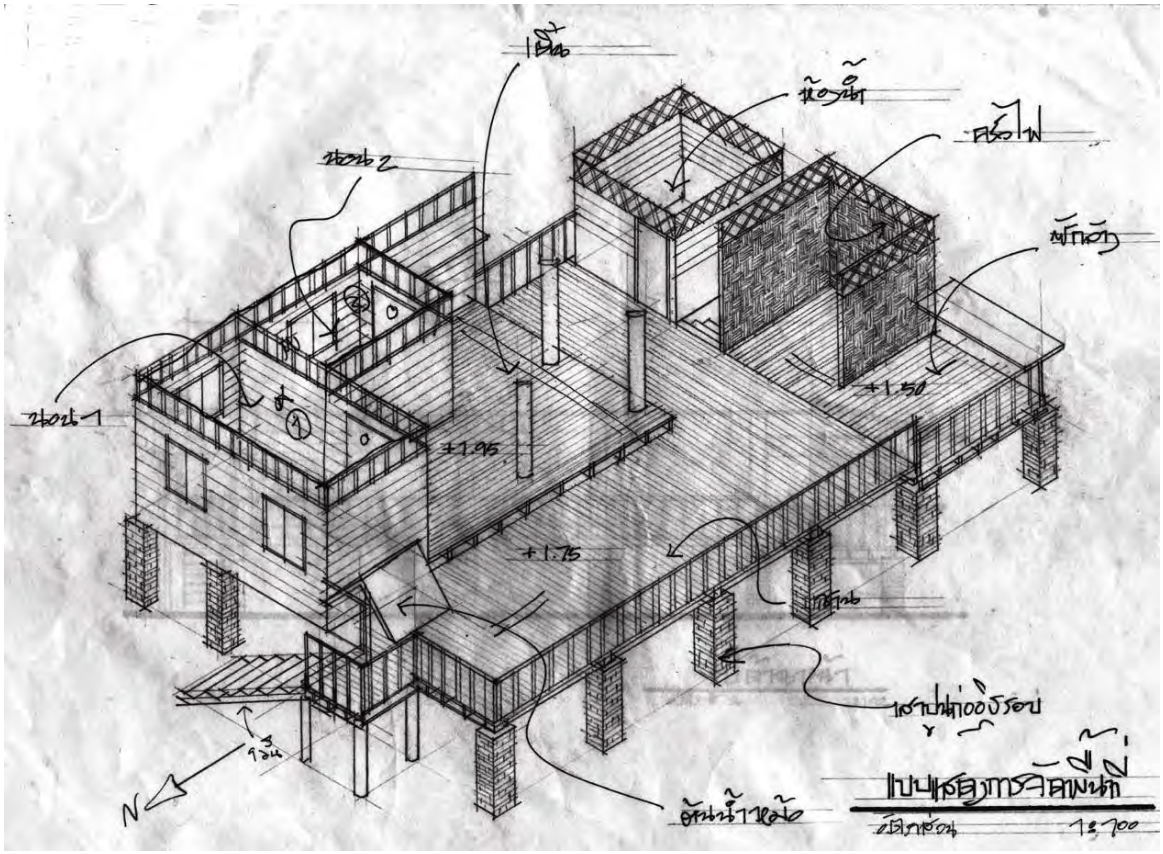

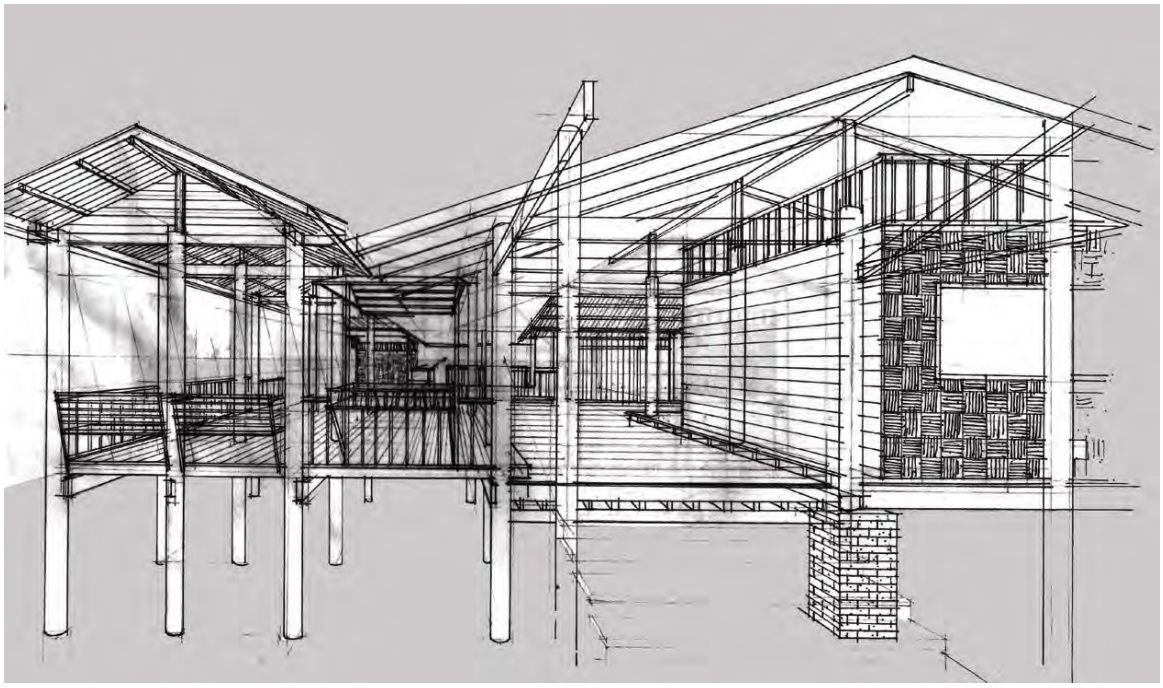

แบบร่างอาคารพิพิธภัณฑ์ “ เฮือนบ้านสวกแสนชื่น” ที่นายภูริทัต ไชยเศรษฐ์ สถาปนิกและนักศึกษาปริญญาโทสาขาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เขียนขึ้นจากข้อมูลของผู้สูงอายุบ้านสวกพัฒนา เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔

การขนย้ายเสาบ้านเก่าๆที่ขอซื้อจากชาวบ้านทุ่งกุ้ง ผู้รับจ้างขนย้ายใช้เกวียนเทียมวัวซึ่งเป็นเทคโนโลยีและภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่ยังใช้กันอยู่ และสามารถทำงานเคลื่อนย้ายเสาขนาดใหญ่ได้ โดยมีคนทำงานเพียง ๒-๓ คน (ทำงานร่วมกับวัวอีก ๒ ตัว)

เสาไม้เก่าที่ชาวบ้านสวกพัฒนา บ้านป่าคา และบ้านบ่อสวก ขายให้ในราคาถูกเพียงต้นละ ๒๕๐-๓๐๐ บาท เพื่อใช้สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

พ่ออุ้ยบุญสาร เรือนอุ่น ผู้ทรงคุณวุฒิพิธีธรรมพื้นบ้าน (อาจารย์วัด) ทำพิธียกเสาเอกพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ชาวบ้านในชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านทุ่งกุ้งมาช่วยกันยกเสาเอกพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ใช้เสาแบบผสม คือ เสาแถวหน้าบ้านเป็นเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐรองรับเสาไม้จริง ส่วนเสาอื่นๆเป็นเสาไม้จริงทั้งหมด โครงสร้างส่วนตัวบ้าน หลังคาเป็นไม้ นับว่าเป็นความสามารถของสล่าท้องถิ่นที่รู้จักดัดแปลงตัดแต่งไม้เก่าให้ใช้ในการก่อสร้างได้อย่างประหยัดและเหมาะสม ทำให้ค่าใช้จ่ายในการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นไม่บานปลาย แต่กลับประหยัดเงินได้มากมายอย่างไม่น่าเชื่อ คือใช้งบประมาณไปเพียงหนึ่งแสนแปดหมื่นกว่าบาทเท่านั้น

อาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นเป็นบ้านแบบพื้นถิ่นตำบลสวก ขนาดเท่าจริง อยู่ได้จริง มีบันไดทางขึ้นและบันไดทางลง มีห้องนอน ห้องครัว ระเบียง โถง โครงสร้างใช้วัสดุผสม เสาก่ออิฐและเสาไม้ โครงสร้างเครื่องบนเป็นไม้จริงทั้งหมด หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์เก่า การก่อสร้างครั้งนี้ได้เพิ่มห้องน้ำไว้ในตัวบ้านด้วย เฮือนพิพิธภัณฑ์ฯหลังนี้ก่อสร้างโดยหมู่สล่าบ้านสวกพัฒนา โดยมี สล่าหวิน (นายถวิล ขัดโน) เป็นหัวหน้ากลุ่ม (ภาพถ่ายเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔)

อาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีบันไดทางขึ้นอยู่ทางทิศเหนือ ตัวบันไดมีหลังคาคลุม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดแสดงภายในอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีลักษณะเรียบง่าย ไม่มีวัตถุสิ่งของมากเกินไป

การจัดแสดงใน บริเวณชานเรือนทางขึ้นบ้าน มีฮ้านน้ำ (ร้านน้ำ)ตั้งหม้อดินใส่น้ำดื่มไว้บริการให้ผู้มาเยี่มชมได้ดื่มกิน ตามแบบแผนบ้านเรือนในสมัยก่อน ที่ข้างฮ้านน้ำมีตู้กระจกที่ ร.ต.ต. ธนะพงษ์ จักกะพาก ผวจ. น่าน บริจาคให้จัดแสดงเศษภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้น และบนฝาบ้านจัดแสดงภาพถ่ายการขุดค้นเตาเผา ภาพการเสด็จเยือนของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ และการจัดเวทีคนเฒ่าเล่าเรื่องบ้าน

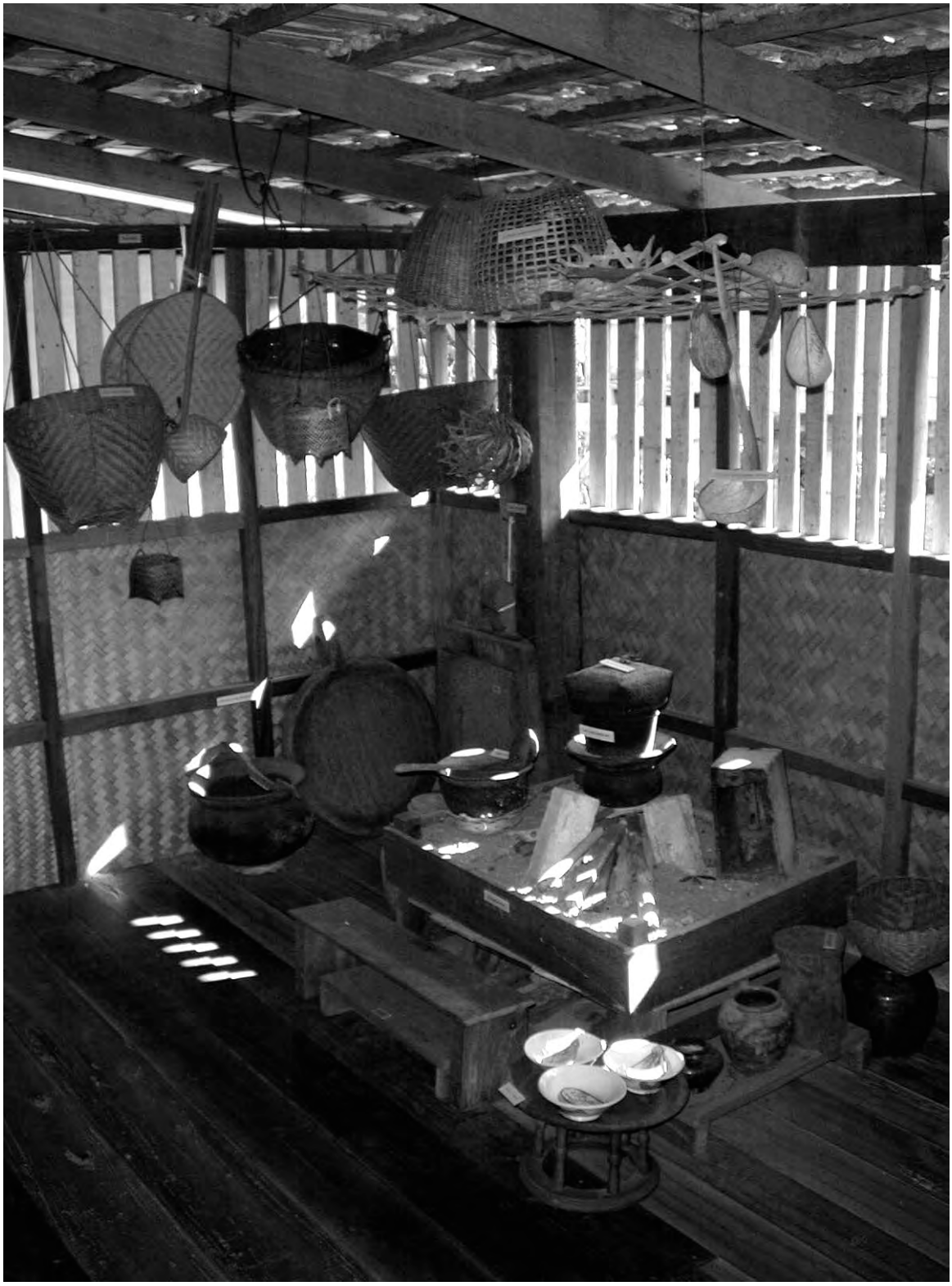

การจัดแสดงภายในห้องครัวของพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีเตาไฟและอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวทุกชิ้นเป็นของจริงที่เคยใช้ในสมัยก่อน การตั้งแม่เตาไฟต้องให้ศนเฒ่ามาทำพิธีในวันเวลาที่เหมาะสมจึงจะเป็นมงคล ซึ่งแม้ว่าการจัดแสดงครัวไฟในครัวของพิพิธภัณฑ์ก็ปฏิบัติเหมือนที่เคยทำกันในวิถีชีวิตจริงทุกประการ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ที่เก็บไว้ในครัว และเครื่องมือทำนาที่เก็บไว้ใต้ถุนเฮือนบ้านสวกแสนชื่น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

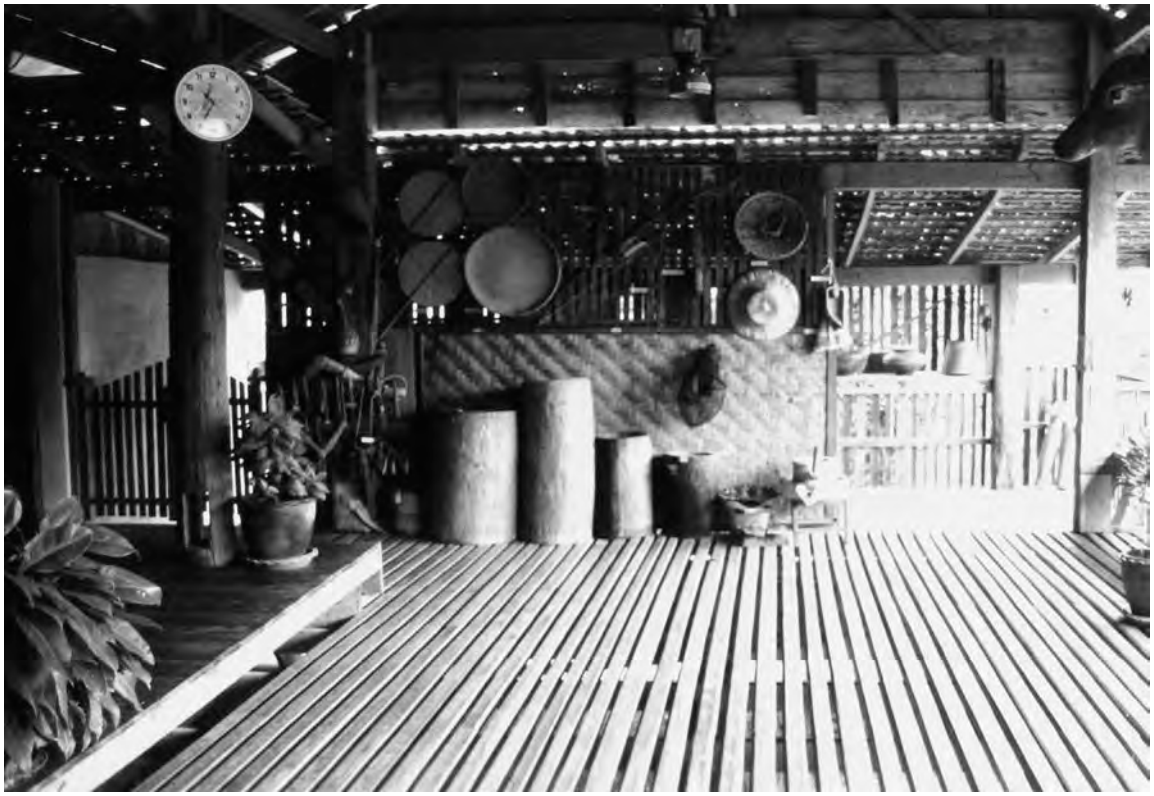

บนเฮือนบ้านสวกแสนชื่น มีการจัดสภาพเหมือนบ้านอยู่อาศัย และจัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวบ้าน ซึ่งแม้จะมีไม่มากนัก แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีก็ตรัสชมว่าเหมือนบ้านจริงๆน่าอยู่มาก

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงลงพระนามในสมุดเยี่ยมของพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และทรงลงลายพระนามบนไหที่ระลึกที่ศูนย์วิจัยและพัฒนาเครื่องเคลือบดินเผา กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จังหวัดลำปางผลิตเลียนแบบไหโบราณของแหล่งเตาเมืองน่าน และพระราชทานให้เป็นมงคลวัตถุจัดแสดงถาวร ณ พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

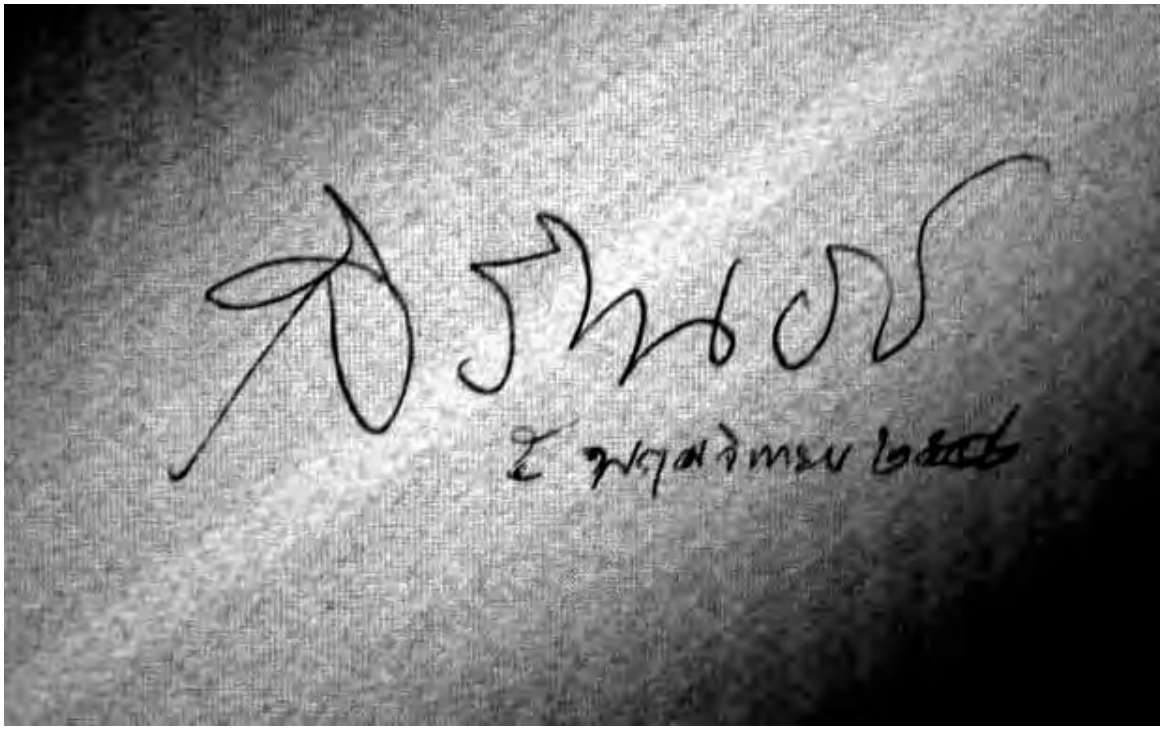

ไหต้นแบบที่ศูนย์วิจัยและพัฒนาเครื่องเคลือบดินเผา กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จังหวัดลำปางผลิตเลียนแบบไหโบราณของแหล่งเตาเมืองน่าน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงลงลายพระนามและพระราชทานเป็นมงคลวัตถุจัดแสดงถาวร ณ พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านสวกพัฒนา บ้านบ่อสวก และหมู่บ้านใกล้เคียงในตำบลบ่อสวก ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน มีโอกาสได้เฝ้ารับและส่งเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีอย่างใกล้ชิดภายในบริเวณพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียงและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

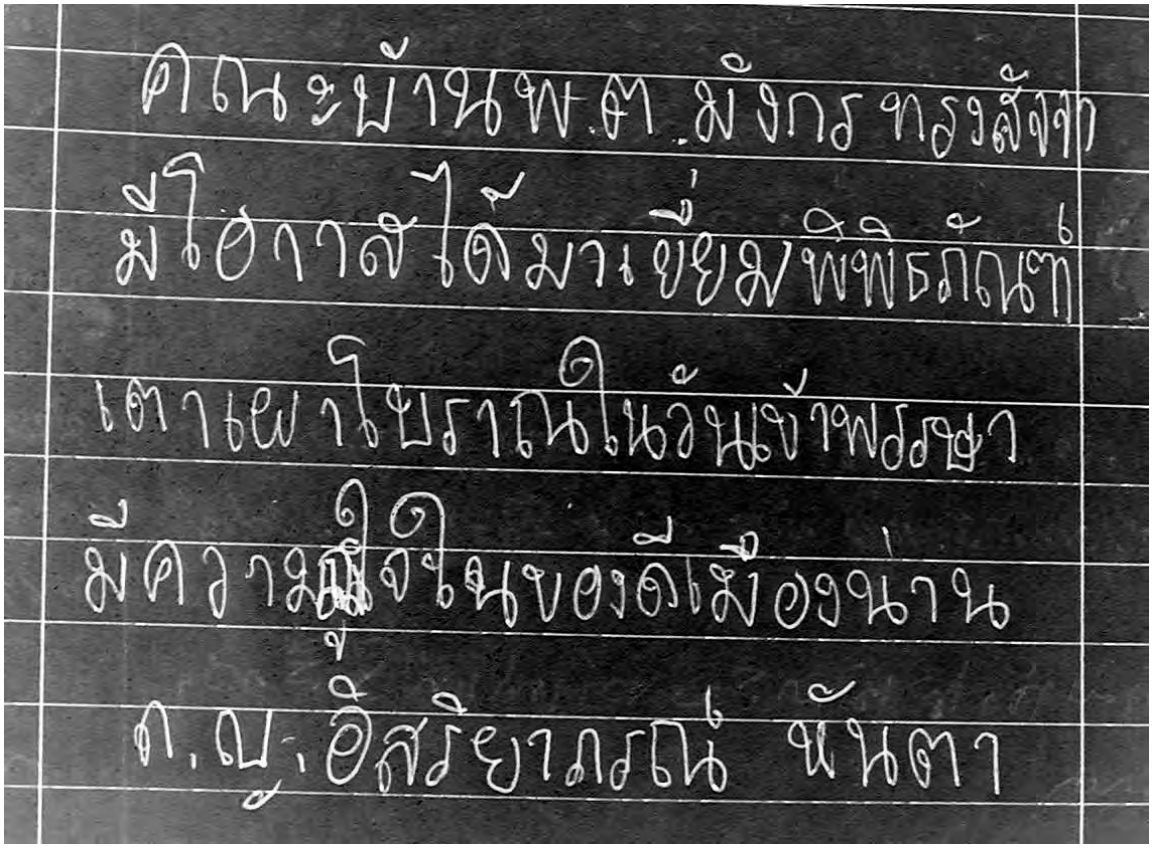

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

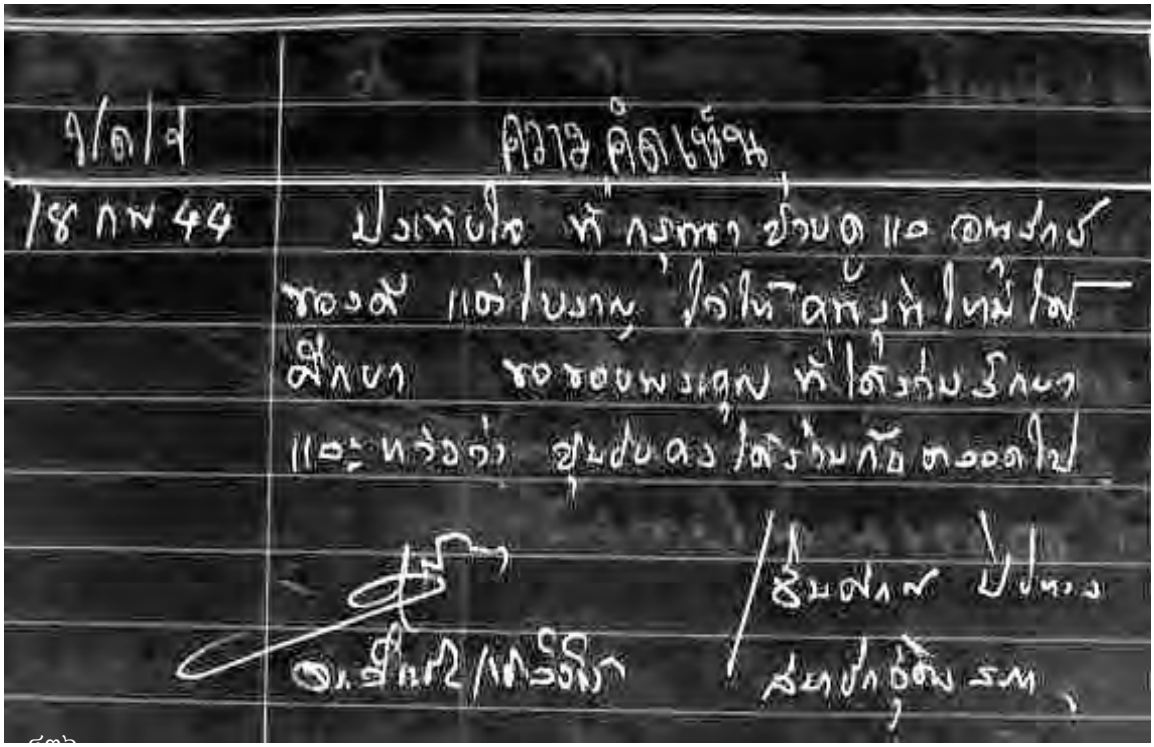

บันทึกความเห็นของรศ.ดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และเพื่อนวุฒิสมาชิก ที่ไปชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านเต่าไหแช่เลียงและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔

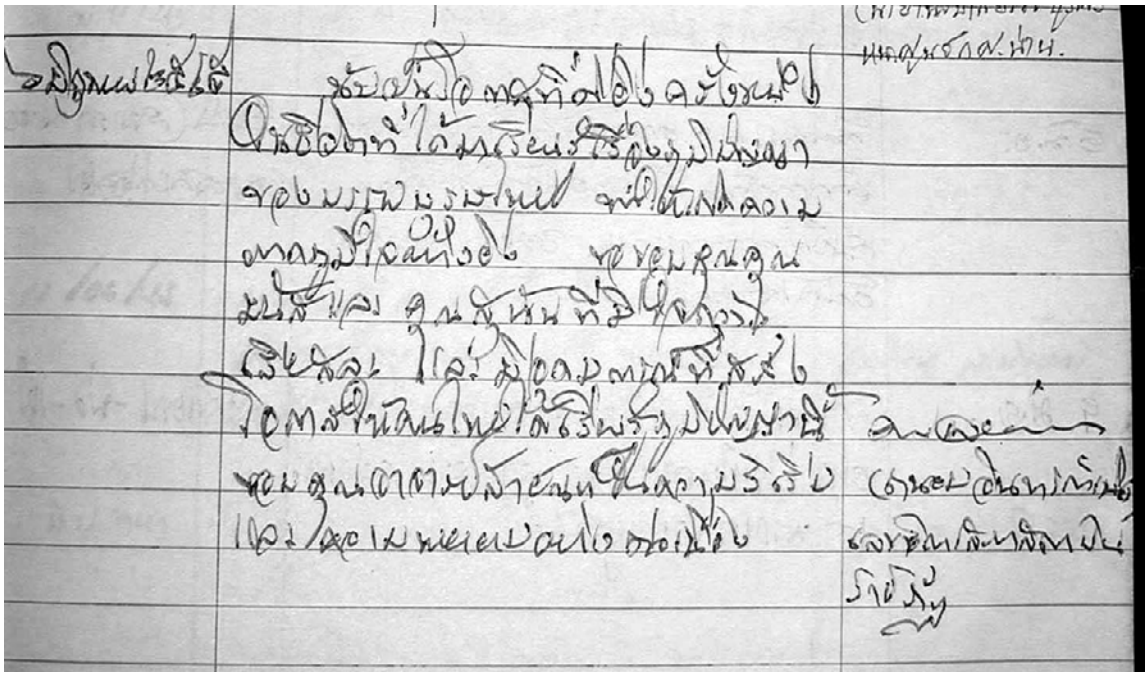

บันทึกความเห็นของ ดร.ถนอม อินทรกำเนิด เลขาธิการสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ ที่ไปชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านเต่าไหแช่เลียงและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๕

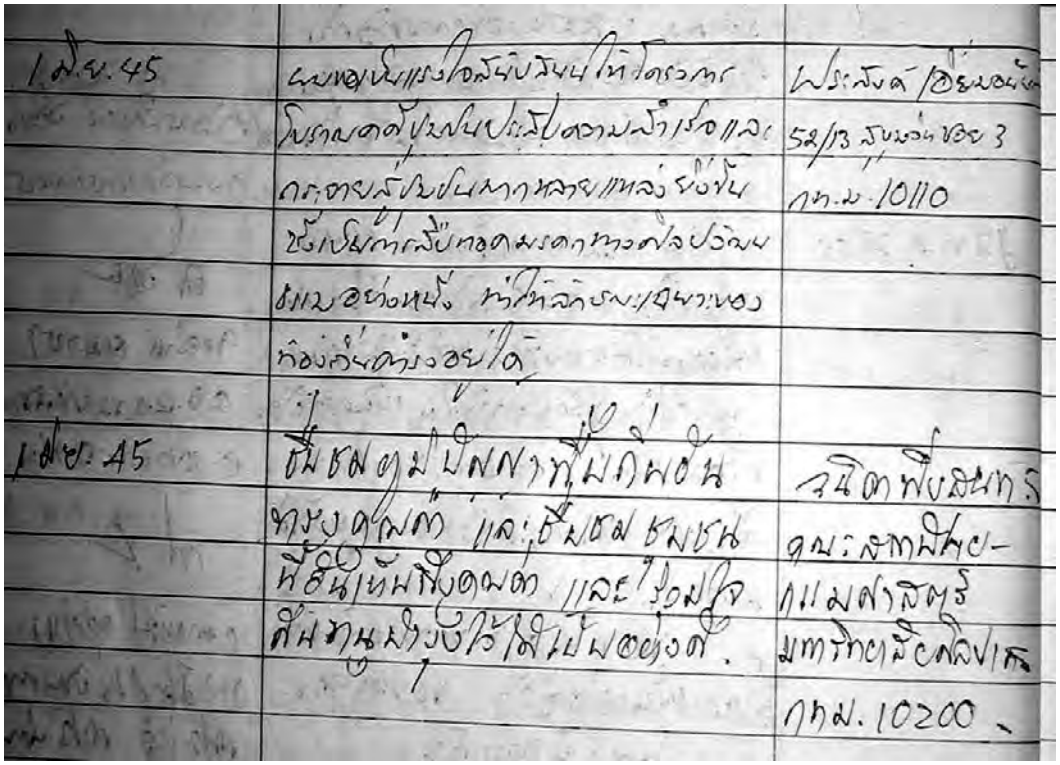

ความเห็นของ รองศาสตราจารย์ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านสถาปัตยกรรม และอาจารย์วนิดา พึ่งสุนทร ผู้เชี่ยวชาญด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและศิลปินแห่งชาติ ที่ไปเยี่ยมชมแหล่งเตาโบราณบ้านเต่าไหแช่เลียง และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๕

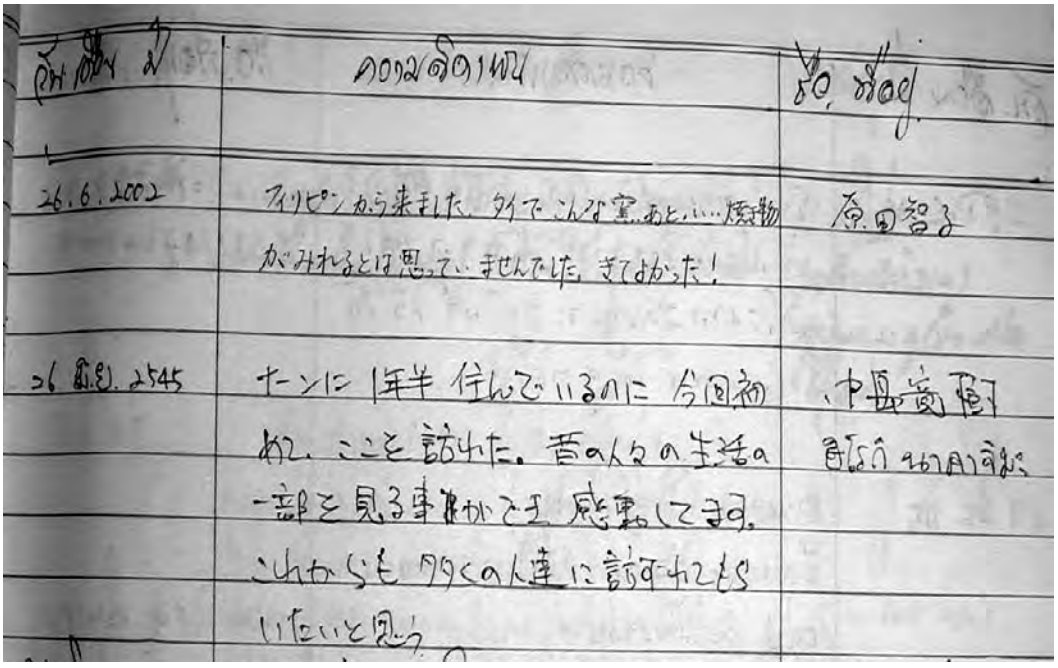

ความเห็นของนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นที่ได้มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๕

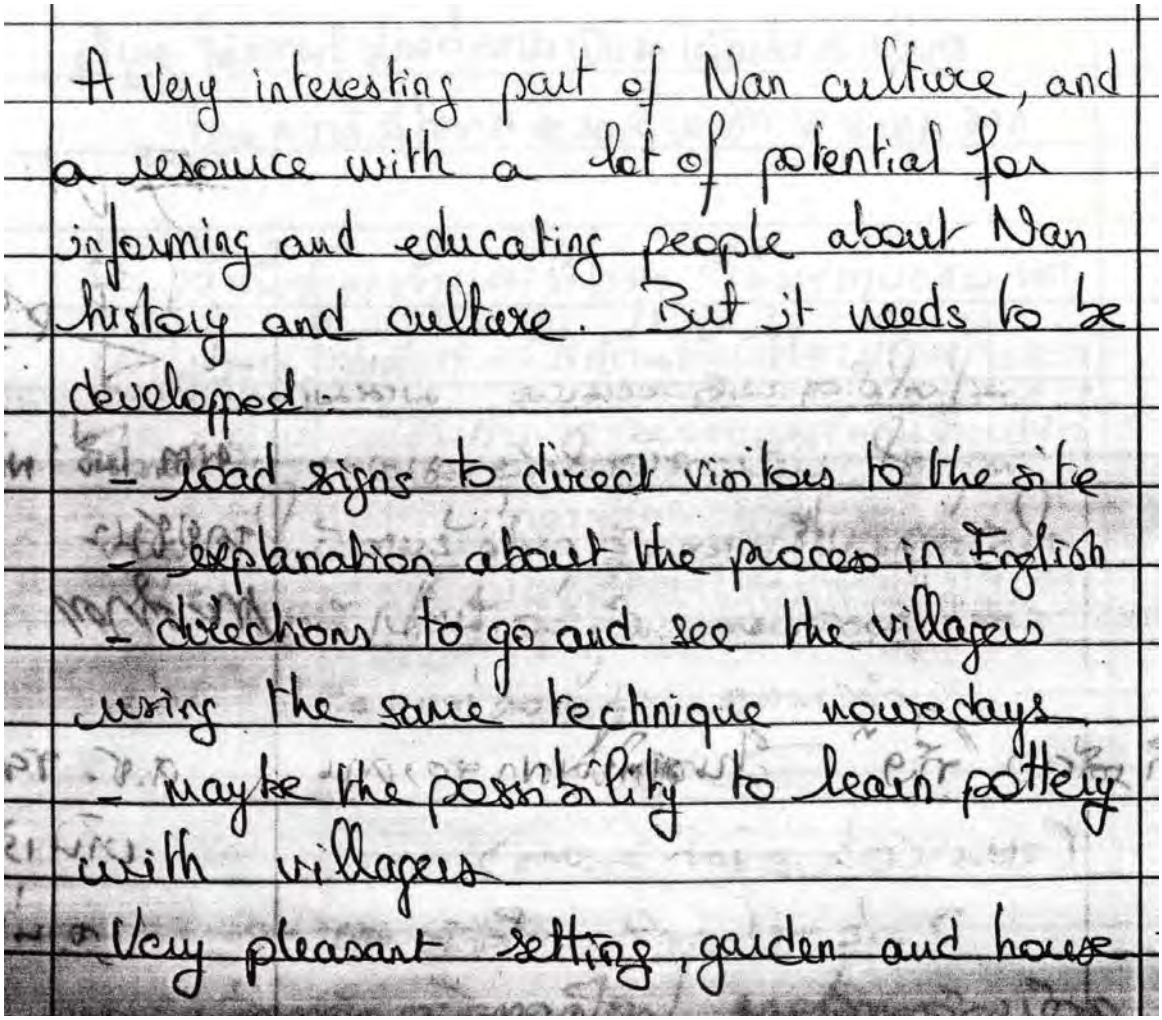

A very interesting part of Nan culture, and a resource with a lot of potential for informing and educating people about Nan history and culture. But it needs to be developped.
- road signs to direct visitors to the site
- explanation about the process in English
- directions to go and see the villagers using the same technique nowadays
- maybe the possibility to learn pottery with villagers
- Very pleasant setting, garden and house

ความเห็นของความเห็นของ Vanessa Geoyes จากประเทศฝรั่งเศส และ Louise Gee จากประเทศอังกฤษ เมื่อที่มีพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกเมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๔

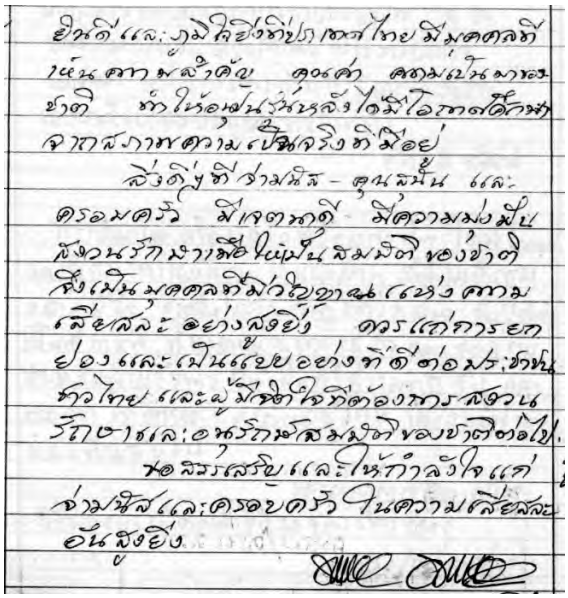

ความเห็นของคุณพรชัย ธรณธรรม ผู้ตรวจราชการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อครอบครัวของ จ.ส.ต.มนัส ติคำ ในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง (บ่อสวก) ในโอกาสที่ไปเยี่ยมชม เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๔

จ.ส.ต. มนัส ติคำ (นายดาบตำรวจมนัส ติคำ)
ตำรวจวัฒนธรรมแห่งจังหวัดน่าน

22 วันพุธที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2546 คมชัดลึก

ตำรวจวัฒนธรรมเมืองงาช้างดำ

คนเด่นภูธร

มนัส ติคำ

นับตั้งแต่วันที่ 28 กันยายน 2542 ซึ่งทางภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ค้นพบว่าบ้านของ จ.ส.ต.มนัส ติคำ ผบ.หมู่ งานป้องกันและปราบปราม สภ.อ.เมืองน่าน ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านสวกพัฒนา เลขที่ 8 หมู่ 10 ต.สวก อ.เมือง จ.น่าน มีเตาเผาโบราณขนาดใหญ่ ที่ใช้ในการเผาเครื่องถ้วยชามล้านนา อายุกว่า 700 ปี อยู่ถึง 2 เตา เขาก็ได้อุทิศบ้านให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของ จ.น่าน โดยไม่คิดค่าตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น

และยังสร้างเรือนขึ้นอีกหลังหนึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ใช้แสดงเครื่องถ้วยชาม ไหต่างๆ ที่ขุดได้จากเตาเผา รวมถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีต โดยใช้ทุนส่วนตัวทั้งหมด ขณะเดียวกันยังคอยบำรุงรักษาและเป็นวิทยากรนำชมพิพิธภัณฑ์ให้กับพันธมิตรทางวัฒนธรรมจากชุมชนอื่นๆ ที่มาเยี่ยมเยือน ตลอดจนให้ที่พักกับนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เข้ามาฝึกภาคปฏิบัติที่เตาเผาและพิพิธภัณฑ์

สำหรับสิ่งที่เขาภาคภูมิใจ และถือเป็นมงคลสูงสุดของชีวิต คือสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวง

สด็จทัศนศึกษา
กัณฑ์เฮือนบ้าน
ง จ่ามนัสและ
อย่างใกล้ชิด
ให้เด็กเมืองน่าน
ได้เรียนโบราณคดี ในมหาวิทยาลัยศิลปากร แล้วกลับมาพัฒนาท้องถิ่น เพราะ จ.น่าน ยังขาดนักโบราณคดีที่จะช่วยกันค้นคว้า และอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่ยังมีอยู่อีกเป็นจำนวนมาก

● จ.ส.อ.สันติชัย จารุบุตร ●

พัดลม มิร่า

จ่าสิบตำรวจมนัส ติคำ เรียกกันทั่วไปว่า **จ่านัส** หรือ **จ่ามนัส** ปัจจุบัน(๒๕๖๘) อายุ ๗๐ ปี เมื่อครั้งรับราชการเป็นเจ้าหน้าที่ตำรวจตำแหน่ง ผบ.หมู่ ป. สังกัดสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองน่าน ปฏิบัติหน้าที่ด้านการรักษาความปลอดภัยที่โรงพยาบาลน่านมานานสิบกว่าปีจนเป็นเสมือนศนของโรงพยาบาลไปแล้ว จ่ามนัสมีส่วนร่วมในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๒ ทำหน้าที่ดูแลบำรุงรักษาเตาโบราณในหลุมขุดค้นเสมือนดูแลชีวิตของตนเอง นำชม ทำความสะอาด และเป็นวิทยากรแนะนำวิธีการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ให้กับพันธมิตรทางวัฒนธรรมจากชุมชนอื่นๆที่มาเยี่ยมเยียน รายละเอียดในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่จ่ามนัสให้สัมภาษณ์แก่ **จรีพร นาคสัมฤทธิ์** เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ (จรีพร นาคสัมฤทธิ์ ๒๕๔๕:๑๐๑) และผู้วิจัยคัดจากคำบรรยายของจ่ามนัสเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ คราวที่นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มารายงานตัวเข้าฝึกภาคปฏิบัติที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

จากการพูดคุยกับจ่ามนัสตลอดระยะเวลา ๕ ปีที่ทำงานวิจัยร่วมกันมา จ่ามนัสบอกกับผู้วิจัยเสมอๆว่ามีเหตุการณ์สองครั้งที่จ่ามนัสบอกว่าสำคัญและเป็นมงคลสูงสุดในชีวิต ก็คือ การที่ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นที่ตั้งอยู่ในบริเวณสวนและบ้านของครอบครัวที่บ้านสวกพัฒนา หมู่ที่ ๘ ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน ซึ่งทั้งสองครั้งจ่ามนัสและครอบครัวได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงยิ่งที่มีต่อแหล่งโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ชาวบ้าน และต่อครอบครัวของ **นายดาบตำรวจมนัส ติคำ (จ่ามนัส)**

จ่ามนัสมักบรรยายให้ผู้ที่ไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง และพิพิธภัณฑ์บ้านสวกแสนชื่น รวมทั้งให้ข้อมูลแก่นักศึกษา นักวิชาการที่ไปสัมภาษณ์ ว่า

> *เตาเผาโบราณนี้พบโดยบังเอิญ ตอนแรกอาจารย์สายันต์ไปสำรวจที่ดอยเฟื้องหม้อ โดยอาจารย์มาศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ และมาสำรวจอีกทีเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็จะขุดสำรวจดูที่นั่น มันก็มีปัญหาที่ชาวบ้านเจ้าของที่เขาไม่ให้ขุด ผมไปขุดเขาก็ไม่ให้ขุด จะเอาค่าชดเชยที่ดิน อาจารย์มาปรึกษาผมกับภรรยา ให้ผมไปคุยกับชาวบ้านเพื่อขอขุด คุยแล้วเขาก็ไม่ให้ มีน้องชายผมซึ่งมีที่อยู่ใกล้กันยอมให้ขุดคนเดียว ผมก็เลยพามาพักที่บ้าน พออาจารย์จะกลับผมก็ตัดสินใจบอกอาจารย์ว่าที่บ้านผมมีดินแข็งไม่ทราบว่าเป็นอะไร อาจารย์ไปดูแล้วก็บอกว่าเป็นเตาเผาเครื่องถ้วยชามและขออนุญาตขุดค้น ผมและภรรยาก็อนุญาต*
>
> *เดือนตุลาคมปี พ.ศ. ๒๕๔๒ อาจารย์ก็พานักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากร ๔ คน ธรรมศาสตร์ ๑๐ คนมาขุด ตอนขุดก็ต้องโยงเชือกขุดเป็นชั้นๆ เตาที่ขุดมีสองเตา เตาแรกอาจารย์ตั้งชื่อ* **เตาสุนัน** *เป็นชื่อภรรยาผม เตานี้หลังคาพังยุบหมด อีกเตาหนึ่งอยู่ใกล้ๆเล้าไก่เป็นเตาที่มีสภาพสมบูรณ์ประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ ที่ปากปล่องพังยุบผมซ่อมเสริมตรงปล่องเตานิดหน่อย ในเตามีดินอัดอยู่เต็มทั้งหมด เป็นดินโคลนที่คงจะไหลเข้าทางปล่องเตา อายุเตาก็หาค่าจากถ่านที่เก็บได้จากการขุดในเตา เตาที่สองนี่*

อาจารย์ตั้งชื่อว่า **เตาจ่ามนัส** *คือชื่อผม อาจารย์บอกว่าผมและภรรยาจะได้ดูแลเตาเหมือนดูแลชีวิตของตนเอง*

น่าแปลกที่เมืองน่านอายุตั้ง ๘๐๑ ปียังมีประวัติ พระธาตุแช่แห้ง ๖๕๐ ปีก็มีประวัติ วัดช้างค้ำก็มีประวัติเป็นตำนานเขียนไว้ แต่เตาเผาบ้านบ่อสวกอายุ ๗๕๐ ปี ไม่มีประวัติความเป็นมาว่าใครเป็นคนสร้าง ต้องศึกษาและสืบหากันต่อไป ตอนนี้ก็กำลังศึกษาค้นคว้าจากใบลานที่เป็นภาษาล้านนา รู้คร่าวๆว่าในสมัยโบราณ แหล่งเตาที่นี่น่าจะเรียกว่า **บ้านเตาไหเชลียง** *อาจารย์สายันต์ค้นพบชื่อบ้านนี้อยู่ในคัมภีร์ใบลานเรื่องตำนานพระธาตุแช่แห้งอยู่ที่วัดนาซาว*

พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นที่สร้างที่นี่ก็มีความเป็นมาน่าสนใจเหมือนกัน ก่อนที่จะสร้างได้ให้ชาวบ้านมาคุยกัน อายุตั้งแต่ ๖๕-๙๕ ปี มาคุยกันว่าตอนเด็กอยู่อย่างไร มาคุยกันประมาณ ๒๐ คน นักศึกษาจากธรรมศาสตร์ก็จะจดและออกแบบบ้านตามคำบอกเล่าของคนแก่ บ้านนี้จึงมีลักษณะผสมผสานกันคือ ส่วนที่ใช้อิฐใช้ปูนเป็นลักษณะบ้านคนมีเงิน ใช้ไม้เป็นบ้านคนปานกลาง ส่วนบ้านคนจนใช้ฟากไม้ไผ่ รูปแบบบ้านหลังนี้ย้อนยุคไปประมาณ ๖๐ ปี

งบประมาณที่ใช้ในการสร้างได้จากศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน มูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ และงบประมาณโครงการโบราณคดีชุมชนเพื่อคนเมืองน่านของอาจารย์สายันต์ โรงพยาบาลน่านก็บริจาคไม้เก่ามาช่วยบ้าง ก็ไม่ได้ไปขอการสนับสนุนจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้องอื่นๆ พยายามช่วยตัวเองเท่าที่ทำได้ ซึ่งก็ไม่เดือดร้อนอะไร

หลังจากที่ได้ขุดค้นพบเตาเผานี้ เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๔๓มีคนน่านชื่อ ***คุณโสภากาญจน์*** *หรือ* ***คุณเหมียว*** *เจ้าหน้าที่บริษัทแอดวานซ์อินโฟร์เซอร์วิส (AIS) เขามาเยี่ยมชมแล้วเกิดความประทับใจ กลับไปประสานงานขอทางบริษัทบริจาคเงินช่วยเป็นค่าแรงงานในการสร้างหลังคาคลุมหลุมขุดค้น ๓๐,๐๐๐ บาท อาจารย์สายันต์เขียนโครงการไปเสนอ****คุณสรรชัย เตียวประเสริฐกุล*** *เขาก็บริจาคให้เต็มจำนวนเอามาเป็นค่าแรงสร้างหลังคาถาวรคลุมเตาไว้ไม่ให้เสียหาย*

ผู้อำนวยการสำนักงานโบราณคดีที่เชียงใหม่ชื่อ ***คุณสมชาย ณ นครพนม*** *มาดูก็แนะนำให้ตั้งตู้รับบริจาค ได้เงินจากตู้บริจาคบ้างก็นำมาดูแลสถานที่ เป็นค่าทำป้าย ค่าน้ำมันตัดหญ้า ค่าจ้างคนมาช่วยกวาดใบไม้เก็บขยะบ้าง ผมตั้งใจทำให้เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อการศึกษาของคนรุ่นหลังเขาจะได้มาเรียนรู้ชีวิต เงินสนับสนุนค่าใช้จ่ายอีกส่วนก็มาจากการขายหนังสือ* ***โบราณคดีชุมชนที่เมืองน่าน*** *ของอาจารย์สายันต์ซึ่งขายดี ใครมาเที่ยวชมก็ซื้อกันไปทุกคน ตอนนี้หนังสือหมดแล้ว อาจารย์บอกว่ากำลังจะพิมพ์เล่มใหม่ขอให้ผมเขียนด้วย แต่ผมเขียนไม่ได้หรอก ไม่เคยเขียนเป็นเรื่องเป็นราว อาจารย์ก็บอกว่าถ้าไม่เขียนก็จะสัมภาษณ์อัดเทปและถอดเทปเอามาพิมพ์ก็แล้วกัน*

ที่ข้างนอกบ้านผมในที่สาธารณะของหมู่บ้านมีงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดและการท่องเที่ยวฯมาลงให้สร้างพิพิธภัณฑ์เกือบ ๒๐ ล้านบาท เป็นโครงการต่างจากที่นี่ พิพิธภัณฑ์ในบ้านผมแม้จะดูเหมือนเป็นของส่วนตัวแต่ก็ไม่เชิงส่วนตัวทั้งหมดนะ เราเปิดให้คนทุกคนเข้ามาศึกษาเยี่ยมชมได้ตลอดเวลา ไม่เก็บค่า

เข้าชม และเราก็ดูแลเองมาโดยตลอด กรมศิลป์เขาก็ไม่ได้เข้ามาดูแลเพราะไม่มีงบประมาณในการจัดการดูแลเพียงพอ ก็เลยดูแลเอง

จริงๆแล้วตามที่ดินของชาวบ้านหลายคนในหมู่บ้านนี้เขาก็มีเตาเผาอยู่ในเขตบ้านบ้าง ในไร่ในสวนบ้าง แต่เขาไม่รู้ เขาปลูกข้าวโพด ปลูกพืชอื่นๆ ไถไปไถมาของโบราณก็พังหมด อย่างที่บ้านนี่ปลูกไม้ยืนต้นไม่มีการไถมาก มันเลยอยู่ในลักษณะดี คนที่มาชมเขาว่าผมเก็บไว้อย่างดี ในบริเวณบ้านนี้ก็ยังมีอีก ๒ เตา รวมเป็น ๔ เตา เตาที่ยังไม่ได้ขุดลักษณะจะเป็นเนินดิน ถ้าขุดพร้อมกันก็จะพังพร้อมกันหมด ที่ยังไม่ขุดเก็บเอาไว้ก่อน อีกสักสิบปียี่สิบปีเมื่อเตาสองเตาที่ขุดแล้วพังหมดค่อยให้ลูกหลานรุ่นต่อไปขุดใหม่ เราก็จะมีเตาให้ดูไปได้อีกหลายสิบปี อาจารย์สายันต์บอกว่าถ้าดูแลดีๆจัดการดีๆบ้านบ่อสวกก็จะมีเตาให้คนมาชมอีกเกือบร้อยปี.....

จ.ส.ต. มนัส ติคำ (ที่สองจากขวา) ร่วมสำรวจแหล่งเตาเมืองน่านที่เนินเฟื้องหม้อเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้พบและรู้จักจ่ามนัส วันนั้นข้าพเจ้าออกไปสำรวจเพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อทำการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีร่วมกับเจ้าหน้าที่จาจกศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ที่ปรึกษาศูนย์ฯ ได้ขอให้จ่ามนัสซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านที่ตั้งแหล่งเตาให้ออกมาช่วยอำนวยความสะดวก ในการสำรวจพบพื้นที่เหมาะสมแก่การขุดค้นศึกษาแต่เจ้าของที่ดินไม่ยินยอมจนต้องไปสำรวจหาพื้นที่อื่น วันนั้นจ่ามนัสได้พาข้าพเจ้าไปดื่มน้ำและพักผ่อนที่บ้านเลขที่ ๘ หมู่ ๑๐ ตำบลบ่อสวกซึ่งเป็นบ้านของจ่ามนัสและครอบครัว และพาไปดูเนินดินประหลาดในบริเวณสวนรอบบ้าน พบว่าเป็นเนินดินที่ตั้งเตาเผาจึงเป็นที่มาของการเลือกพื้นที่ขุดค้นทางโบราณคดีในบรเวณบ้านจ่ามนัสจนได้พบหลักฐานสำคัญและเป็นจุดกำเนิดของ**"กระบวนการโบราณคดีชุมชน"**

จ.ส.ต. มนัส ติคำ ร่วมเป็นวิทยากรถวายบรรยายเรื่องเตาเผาโบราณบ้านบ่อสวกแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔

จ.ส.ต.มนัส ติคำ และครอบครัว ร่วมกันส่งเสด็จสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในโอกาสที่เสด็จทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก เมื่อตอนบ่ายวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

ตั้งแต่มีการขุดค้นศึกษาเตาเผาในบริเวณบ้านของจ่ามนัสเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ ชีวิตของจ่ามนัสมีการเปลี่ยนแปลงไปในด้านที่มีการพัฒนาความรู้ทางวิชาการและมีการพัฒนาความสามารถในการจัดการดูแลรักษา ทำนุบำรุงแหล่งโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ หลุมขุดค้นทางโบราณคดี พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นให้อยู่ในสภาพดีเยี่ยมตลอดเวลา นอกจากนั้นยังดำเนินการพัฒนาสภาพแวดล้อมในบริเวณบ้านและรักษาสภาพวิถีชีวิตให้เป็นไปในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ พิพิธภัณฑ์และเฮือนบ้านสวกแสนชื่น ซึ่งพื้นที่และสภาพชีวิตของครอบครัวจ่ามนัสได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้และทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ให้แก่นักเรียน นักศึกษา และนักวิชาการจำนวนมาก

บทบาทสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของจ่ามนัส มีหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่

(๑) **การดูแลรักษาและพัฒนา** (maintenance & development) พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่มีเตาเผาโบราณ ๒ เตา คือ เตาสุนัน และเตาจ่ามนัส รวมทั้งการดูแลรักษาและพัฒนาพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น โดยเฉพาะการพัฒนาพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นเตาโบราณนั้น จ่ามนัสได้รับผิดชอบดูแลจัดการมาตั้งแต่ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยในขณะนั้นหลังคาคลุมเตายังเป็นโครงสร้างไม้ไผ่มุงด้วยหญ้าคา ซึ่งต่อมาสภาพหลังคาเริ่มชำรุดจำเป็นจะต้องสร้างหลังคาที่ถาวรคลุมเตาเอาไว้มิให้ชำรุดเสียหาย ในระยะแรกจ่ามนัสได้ขอความช่วยเหลือจากโรงพยาบาลน่าน ศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน และมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ จังหวัดน่าน โดยนายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ได้ประสานขอรับบริจาคไม้และกระเบื้องเก่าที่รื้อจากอาคารเก่าของโรงพยาบาลน่านให้เป็นวัสดุก่อสร้าง แต่ยังขาดงบประมาณที่เป็นค่าแรงงานช่าง จ่ามนัสจึงได้ประสานไปยังสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ให้ส่งช่างไปช่วยก่อสร้างอาคารคลุมเตาให้ แต่เมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายช่างเดินทางไปดูสถานที่แล้วไม่สามารถดำเนินการให้ได้เนื่องจากไม่มีงบประมาณค่าจ้างแรงงานและเจ้าหน้าที่ไม่มีเวลาไปดำเนินการให้ได้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓ จ่ามนัสได้ต้อนรับและบรรยายนำชมให้แก่คุณโสภากานต์ (เหมียว) เจ้าหน้าที่ระดับสูงของบริษัทแอดวานซ์ ไวร์เลสมาร์เก็ตติ้ง จำกัด ซึ่งเป็นองค์กรธุรกิจในเครือ AIS และเป็นคนเมืองน่าน จึงได้ทราบว่าบริษัทแอดวานซ์ ไวร์เลสมาร์เก็ตติ้ง จำกัด มีนโยบายและเงินทุนสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ ขอให้จ่ามนัสเขียนโครงการไปขอรับการสนับสนุน และจ่ามนัสได้ขอให้ผู้วิจัยดำเนินการเขียนโครงการและประสานงานขอรับการสนับสนุนจากคุณสรรชัย เตียวประเสริฐกุล กรรมการผู้จัดการบริษัทฯ ในขณะนั้น และได้รับการสนับสนุนเป็นเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท เพื่อใช้เป็นค่าจ้างช่างก่อสร้างอาคารคลุมเตาทั้งสองแห่ง ทำให้หลุมขุดค้นและเตาเผาทั้งสองแห่งไม่ถูกแดดถูกฝนจนเกิดความเสียหายเหมือนเช่นในพื้นที่อื่นๆ นอกจากนี้จ่ามนัสยังหมั่นสังเกตการเปลี่ยนแปลงของความชื้นที่เกิดจากน้ำซึมจากใต้ดินที่เข้ามาในหลุมเตา และพบว่าเกิดจากน้ำฝนที่ไหลลงมาจากหลังคาที่สร้างใหม่แต่ยังไม่มีรางรับน้ำ น้ำฝนที่ซึมลงดินจึงไหลซึมเข้าไปในหลุมเตาตลอดเวลา จ่ามนัสจึงได้ปรึกษากับผู้วิจัยว่าน่าจะต้องแก้ไขด้วยการทำรางรับน้ำฝนรอบชายคาของอาคารคลุมเตาทั้งสองแห่ง ผู้วิจัยจึงสนับสนุนงบประมาณสร้างรางรับน้ำและช่วยกันกำหนดทิศทางการระยายน้ำออกจากพื้นที่หลุมขุดค้นเตาเผาทั้งสองแห่ง ซึ่งการสร้างรางรับน้ำฝนตามความคิดของจ่ามนัสช่วยแก้ปัญหาเรื่องความชื้นในหลุมเตาเผาได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากเมื่อสร้างรางรับน้ำฝนแล้วในหลุมขุดค้นไม่มีน้ำใต้ดินซึมเข้าไปอีกเลย หรือในฤดูฝนตกชุกก็มี

ความชื้นน้อยมาก และพื้นหลุม ผนังหลุม รวมทั้งตัวเตาก็อยู่ในสภาพดีไม่เสื่อมสภาพหรือยุบตัว แม้ว่าจะผ่านมาเป็นเวลา ๒๕ ปีแล้ว (นับถึง พ.ศ. ๒๕๖๘) นอกจากนี้จ่ามนัสยังเอาธุระในการปัดกวาดทำความสะอาดเตาเผาและหลุมขุดค้นทั้งสองแห่งเป็นประจำทุกวันที่มีเวลาอยู่บ้าน หรืออย่างน้อยก็ทุกๆสอง-สามวันไม่เคยขาด และได้มีการกำหนดกติกาสำคัญมิให้ใครลงไปในหลุมขุดค้นและแตะต้องเตาเผาโดยไม่จำเป็น โดยจ่ามนัสบอกเหตุผลของการตั้งกติกาและความรู้สึกที่ได้ทำงานกับเตาเผาว่า

.....ที่นี่ผมห้ามอย่างเดียว คือห้ามลงไปในหลุมเตาเผา กลัวพัง ให้ดูอยู่นอกรั้วข้างบน เคยมีคนแอบปีนลงไป แต่ต้องรีบขึ้นมาเพราะไปเจองูบ้าง เจอแตนเจอต่อไล่ต่อยเอาบ้าง แต่ผมลงไปกวาด ลงไปทำความสะอาดบ่อยๆนี่ก็ไม่เคยเจออะไรเลยนะ มีบางครั้งรู้สึกคล้ายกับว่ามีคนมายืนดูเราอยู่ใกล้ๆแต่จิตผมไม่มีพลังพอที่จะสื่อสารกับเขาได้ ก็เลยไม่รู้ว่าเป็นใคร.....

..... ผมทำความสะอาดปัดกวาดทุกสองสามวัน เอาข้าวเอาเหล้ามาบูชา จุดธูปเทียนบูชาเตาด้วยความเคารพเป็นประจำ ไม่ได้งมงาย แต่เชื่อว่ามีเจ้าของเตาแล้วเขาก็หวง หากเราดูแลของเขาดีๆเขาก็จะสบายใจ เพราะของของเขาเคยอยู่ในดินมาตั้งหลายร้อยปีไม่เสียหาย เราขุดของเขาขึ้นมาแล้วมันจะเสียหายได้ง่าย ต้องทำให้ดี ถ้าทำไม่ดีเราเองก็จะเดือดร้อน เพราะอย่างแรกคนที่เขามาเที่ยวเห็นเตาชำรุดทรุดโทรมเขาก็จะตำหนิเรา ว่าเราเราก็จะไม่สบายใจ ผมจึงคิดว่าทำให้ดีที่สุดไว้ก่อนจะได้สบายใจกันทุกฝ่าย.....

(๒) **การเป็นวิทยากร** (instruction) เป็นผู้บรรยายนำชมให้แก่นักเรียน นักศึกษา ครู อาจารย์ นักการเมือง นักวิชาการระดับต่างๆ ข้าราชการระดับสูง นักท่องเที่ยวและชาวบ้านทั่วไปรวมแล้วไม่น้อยกว่า ๓ หมื่นคน โดยจรีพร นาคสัมฤทธิ์ (๒๕๔๕)ได้ศึกษาข้อมูลจากสมุดลงนามเยี่ยมและแสดงความเห็นของพิพิธภัณฑ์พบว่าตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ มีผู้ลงนามในสมุดเยี่ยมไว้ ๕,๓๓๘ ครั้ง และคิดค่าเฉลี่ยจำนวน ๕ คน/ครั้ง พบว่ามีคนเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นในห้วงเวลาดังกล่าวประมาณ ๒๗,๐๐๐ คน แต่จากการสำรวจของผู้วิจัยพบว่านอกจากสถิติเชิงประมาณดังกล่าวแล้วยังมีจำนวนคนที่เข้าไปเยี่ยมชมและศึกษาที่พิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นแต่ไม่ได้ลงนามไว้อีกประมาณไม่น้อยกว่า ๑๐,๐๐๐ -๑๓,๐๐๐ คน ในวันที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และวันที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์ในบริเวณบ้านจ่ามนัส ซึ่งรวมแล้วก็คงประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน และเมื่อคำนวณถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ก็เชื่อว่ามีคนไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นแล้วไม่น้อยกว่า ๕๐,๐๐๐ คน หรืออาจจะถึง ๖๐,๐๐๐ คนแล้วก็ได้ ซึ่งในจำนวน ๕ หมื่นกว่าคนนั้น จ่ามนัสได้ทำหน้าที่เป็นผู้อธิบายนำชมและจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ไม่น้อยกว่า ๓๐,๐๐๐ คน และได้รับการยอมรับจากผู้คนที่ไปเยี่ยมชมเป็นอย่างดีเห็นได้จากจำนวนและความถี่ของผู้คนที่เข้าไปเยี่ยมชมเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ และเมื่อศึกษาความเห็นของผู้เยี่ยมชมที่เขียนไว้ในสมุดเยี่ยมก็พบว่าร้อยละ ๗๐ ชื่นชมกับการกระทำของจ่ามนัส และให้กำลังใจในการทำงานที่เสียสละ จ่ามนัสบอกว่าตั้งแต่มีพิพิธภัณฑ์ในบ้านและต้องรับผิดชอบดูแลจัดการทั้งหมดทุกขั้นตอนทำให้ตนเองพัฒนาขึ้นทั้งความรู้ ความคิด

และมีการเน้นย้ำวิถีการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงและการเอื้ออารีเกื้อกูลต่อคนอื่นที่ด้อยโอกาส และยากจนมากยิ่งขึ้น

.....สามสี่ปีที่ผ่านมานี่ผมได้ความรู้เยอะ รู้ว่าลักษณะของการทำเตาเผานี่ต้องอยู่ริมน้ำ สิ่งที่สำคัญในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในสมัยโบราณก็คือ มีน้ำดี มีดินดี มีป่าไม้สมบูรณ์ คนโบราณที่มาตั้งรกรากที่นี่เก่งที่มาพบดินที่บ้านบ่อสวกซึ่งเป็นดินที่มีคุณภาพดี การศึกษาที่นี่ต้องย้อนยุคดูกระบวนการและวิธีคิดของคนในสมัยนั้นว่า เขาพัฒนามาได้อย่างไร มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้เขาพัฒนาได้ ถ้าเราคิดเราก็จะได้อะไรหลายอย่างจากการมาศึกษาที่พิพิธภัณฑ์แหล่งเรียนรู้นี้ รวมทั้งวิถีชีวิตปัจจุบันของคนปัจจุบันด้วยว่าเขาพัฒนามาอย่างไรและปัจจุบันพัฒนากันอย่างไร

ที่ผมทำมานี่ ทำแล้วมันมีความสุข รู้สึกพอเพียง และก็ภูมิใจ ผมว่าส่วนใหญ่ผลดีมันได้กับลูกสาวผม ตั้งแต่มีการขุดเตาและมีพิพิธภัณฑ์ในบ้านนี่รู้สึกว่ามีอะไรดีๆ เกิดขึ้นมาก อย่างเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสด็จมาถึงสองพระองค์ ทั้งสมเด็จพระพี่นางฯ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สูงที่สุดในชีวิตของผมแล้ว แสดงว่าเตานี่ต้องสำคัญมาก ไม่ใช่มีเงินร้อยล้านพันล้านเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินจะเสด็จมาบ้าน อย่างผมนี่ไม่มีเงินเลยท่านก็เสด็จมาที่บ้าน นี่เพราะมีเตาและคงเป็นเพราะเราได้ดูแลเตามาอย่างดี

ลูกสาวผมได้รับรางวัลพระราชทานจากสมเด็จพระเทพฯ ตอนที่เรียนอยู่ราชมงคลน่าน และต่อมายังได้ทุนไปเรียนต่อปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่อีก ผมคิดว่าเป็นเพราะเราตั้งใจดูแลเตาและเปิดให้คนเข้ามาเรียนรู้โดยไม่คิดมูลค่า ครอบครัวจึงได้รับผลดี

*มีบรรณาธิการอาวุโสจากหนังสือพิมพ์ไทยรัฐชื่อ**คุณสมิต มนัสฤดี** มาเที่ยวที่บ้านผม **คุณน่านนที ธีระไพรพฤกษ์** นักข่าวไทยรัฐของเมืองน่านเป็นคนพามา เขาบอกว่าที่นี่ไม่ทำพิพิธภัณฑ์เชิงพาณิชย์ เขาชอบและจะสนับสนุนประชาสัมพันธ์ให้ เขาเอาไปเขียนลงไทยรัฐหน้าภูธร คนก็เลยรู้จักมากขึ้น เดี๋ยวนี้มีคนมาเที่ยวเยอะมาก มาแล้วก็เขียนติบ้างแต่ชมไว้เป็นส่วนใหญ่ ได้อ่านที่เขาเขียนไว้แล้วก็ดีใจที่เขาเห็นด้วยกับสิ่งที่เราทำ*

ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดน่านคนปัจจุบัน ท่านก็ว่าที่นี่เป็นที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง มีอยู่วันหนึ่งเจ้าชายประเทศภูฏานมาเยี่ยมชม ท่านขอขึ้นไปดูบนบ้าน ผมก็เปิดให้ดูหมดทุกห้องว่าอยู่กันอย่างไร ผมก็พาท่านไปดูไม่ปิดบัง

ผมชอบให้เด็กๆมาดู ปีหนึ่งๆนักเรียนมากันมาก เวลาเขาส่งหนังสือนัดกำหนดเวลามาวันไหน ถ้าตรงกับช่วงที่ผมเข้าเวรผมก็ขออนุญาตท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่านมาเป็นวิทยากรครั้งละชั่วโมงสองชั่วโมง มาบรรยาย ไม่ได้ค่าบรรยายหรอก บริจาคให้เป็นค่ารถค่าน้ำมันรถที่ครูพานักเรียนมาเรียนรู้ ชาวบ้านบางคนนึกว่าผมได้เงินเยอะ จริงๆแล้วไม่ได้อะไร ห้องน้ำ น้ำดื่มก็บริการฟรีหมด แม่ยายขายน้ำขายขนมได้บ้างเล็กน้อย มีคนขอให้เอาของที่ระลึกมาขาย วันนี้พรุ่งนี้ยังไม่ทำกลัวคนนินทาว่าหากินกับเตาเผา แต่วันข้างหน้าจะทำ จะเอาชาวบ้านมารวมกลุ่มกันทำ รอให้มีความเข้าใจกันมากกว่านี้ก่อน

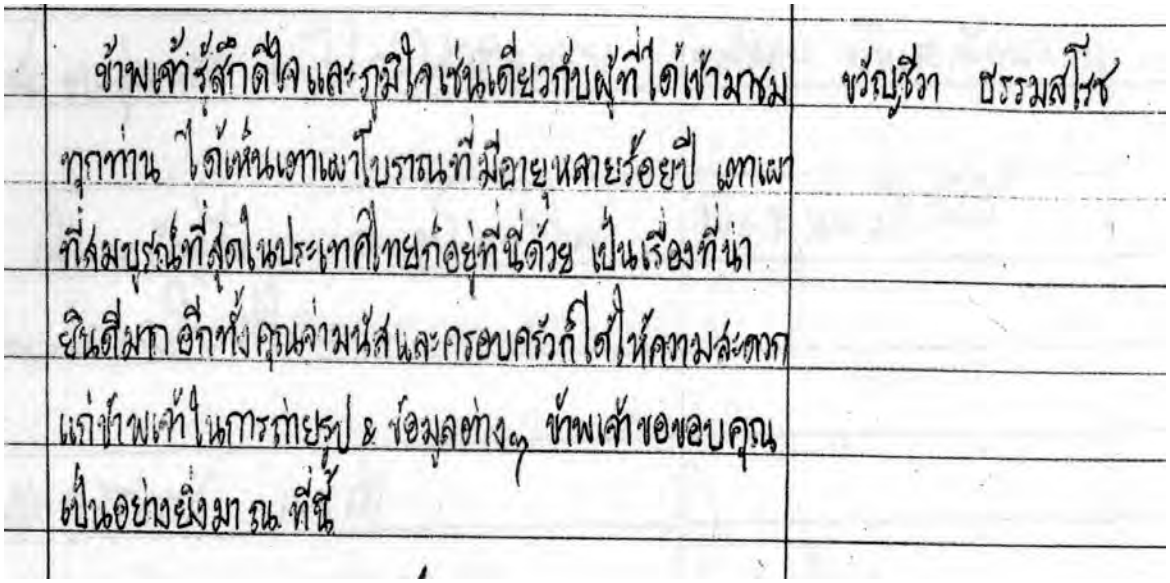

ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจและภูมิใจเช่นเดียวกับผู้ที่ได้เข้ามาชม ทุกท่าน ได้เห็นเตาเผาโบราณที่มีอายุหลายร้อยปี เตาเผาที่สมบูรณ์ที่สุดในประเทศไทยก็อยู่ที่นี่ด้วย เป็นเรื่องที่น่ายินดีมาก อีกทั้งคุณจ่ามนัสและครอบครัวก็ได้ให้ความสะดวกแก่ข้าพเจ้าในการถ่ายรูป & ข้อมูลต่างๆ ข้าพเจ้าขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ. ที่นี้ ขวัญชีวา ธรรมสโรช

ความเห็นของคุณขวัญชีวา ธรรมสโรช ที่ได้ไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เต่าโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง และพิพิภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

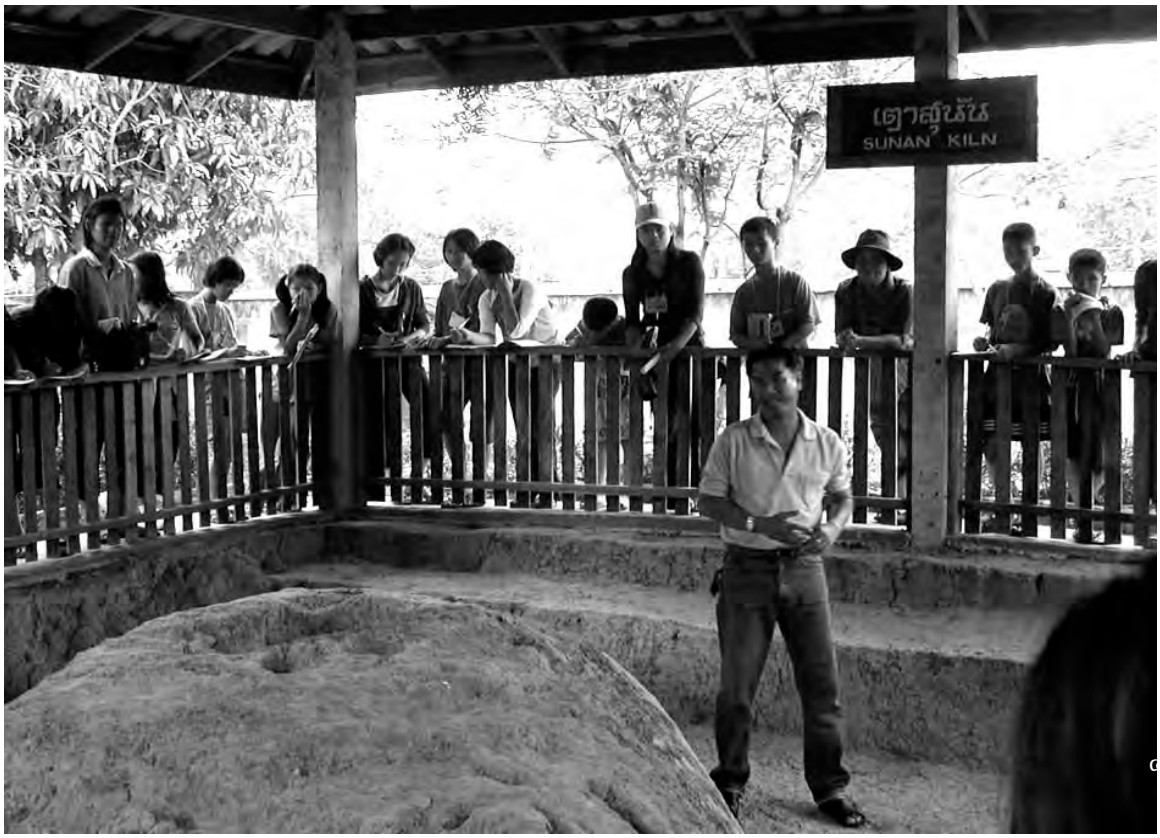

ภารกิจหลักของจ่ามนัส ทั้งในช่วงเปิดและปิดภาคเรียน คือ การเป็นวิทยากรนำชมและบรรยายความรู้เรื่องเตาเผาโบราณและวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงให้เยาวชนและนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆได้เข้าใจ โดยไม่เคยออกปากบ่นว่าเหนื่อยหรือท้อแท้แต่อย่างใด

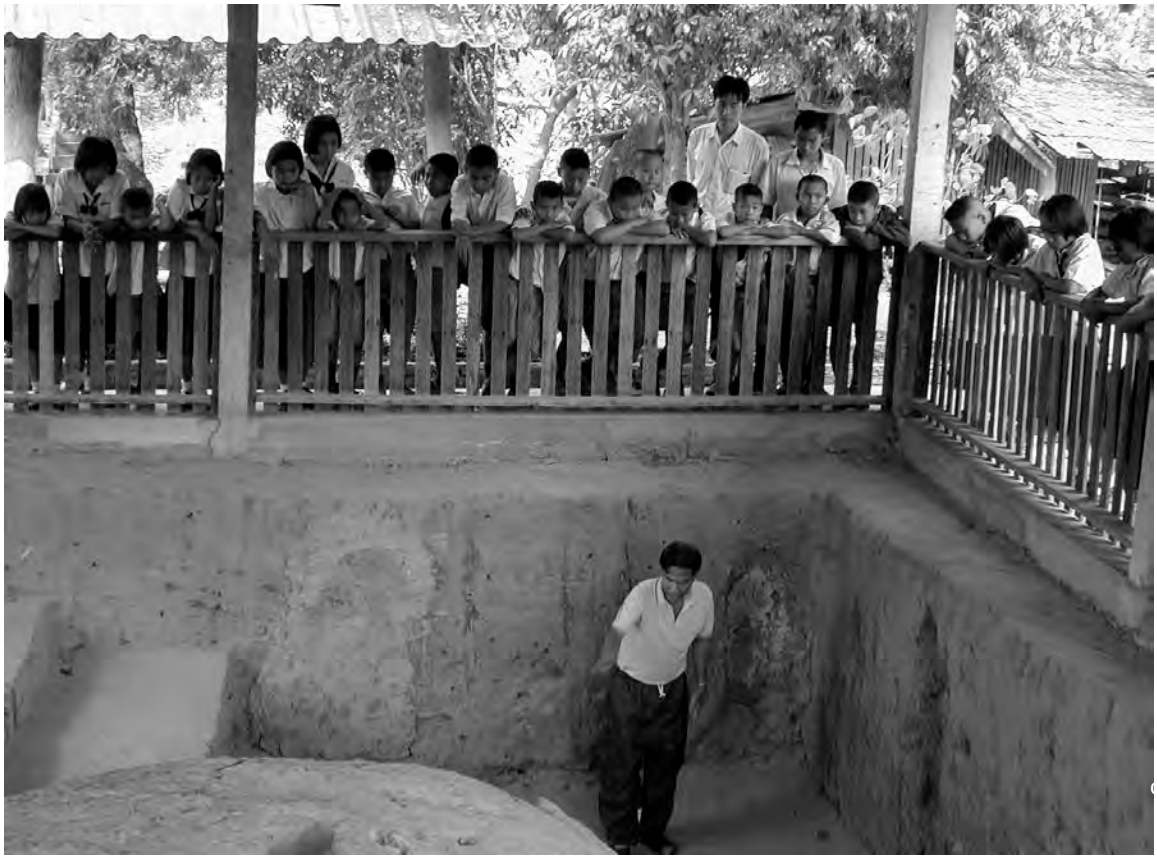

ภารกิจหลักทั้งในช่วงเปิดและปิดภาคเรียนของจ่ามนัส คือ การเป็นวิทยากรนำชมและบรรยายความรู้เรื่องเตาเผาโบราณและวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงให้เยาวชนและนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆได้เข้าใจโดยไม่เคยออกปากบ่นว่าเหนื่อยหรือท้อแท้แต่อย่างใด

(๓) การเป็นนักวิจัยและนักพัฒนาพิพิธภัณฑ์ **จ่ามนัสได้ร่วมงานกับผู้วิจัยในฐานะนักวิจัยท้องถิ่น (โดยที่ไม่มีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ) ในกิจกรรมการวิจัยหลายโครงการ นับตั้งแต่ *โครงการวิจัยเครื่องถ้วยล้านนา : ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และพาณิชย์ศิลป์* (๒๕๔๒-๒๕๔๓) *โครงการวิจัยทรัพยากรวัฒนธรรมในล้านนาและศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอย่างยั่งยืน* (๒๕๔๔) *โครงการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และการฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน*(๒๕๔๔) และ*โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน* (๒๕๔๕-๒๕๔๗) ซึ่งกิจกรรมการวิจัยทุกโครงการมีพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่อยู่ที่จังหวัดน่าน และจ่ามนัสได้ทำหน้าที่ผู้ประสานงาน ผู้เก็บข้อมูล ผู้สำรวจ ผู้ขุดค้น ผู้วิเคราะห์โบราณวัตถุ ผู้จัดเวทีเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่างๆ ซึ่งในห้วงเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๒–๒๕๔๖ จ่ามนัสได้เรียนรู้วิธีการศึกษาวิจัยชุมชน วิธีการสำรวจทางโบราณคดี วิธีการขุดค้นทางโบราณคดี รู้จักคุณลักษณะของแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชาม รู้จักคุณลักษณะเฉพาะของเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีความสามารถในการระบุ (identify) และจำแนกแยกประเภท (classify) เศษเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาโบราณบ้านบ่อสวกได้ และสามารถ

นำความรู้ความเข้าใจที่ได้รับไปถ่ายทอดในการบรรยายนำชมผู้คนกลุ่มต่างๆทั้งนักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ ข้าราชการ นักการเมือง และนักท่องเที่ยวที่ไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นได้เป็นอย่างดี ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เชื่อถือได้ นอกจากนี้จ่ามนัสยังมีส่วนสำคัญในฐานะผู้ให้คำปรึกษา และให้ความช่วยเหลือด้านวิธีการรวมพลังชุมชน การพัฒนาบนฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรในการก่อสร้าง การประสานขอรับความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนและการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แก่ชุมชนต่างๆในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน เช่น พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี จ่ามนัสให้สัมภาษณ์ถึงที่มาของความเป็นนักวิจัย และการทำงานในด้านการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนของตนเองว่า (จรีพร นาคสัมฤทธิ์ ๒๕๔๕)

.....ตอนนี้ก็ช่วยอาจารย์สายันต์ทำวิจัยพระไม้บ้าง ช่วยกันสำรวจทำทะเบียนพระไม้ตามวัดต่างๆ สำรวจแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์บ้าง ไปช่วยชุมชนบ้านอื่นทำพิพิธภัณฑ์ ที่วัดนาซาวทำเสร็จแล้ว เริ่มมีคนไปชม มีคนหมู่บ้านอื่นมาที่นี่และสอบถามกันเยอะว่าอยากจะทำพิพิธภัณฑ์แบบนี้บ้างจะทำอย่างไร ผมก็บอกว่าต้องสามัคคีกัน ขัดแย้งกันทำไม่ได้ ชุมชนต้องช่วยกัน พิพิธภัณฑ์อย่างนี้ใช้เงินน้อย บริจาคเสาคนละต้น ไม้คนละท่อนสองท่อน ช่วยแรงกันสร้าง ช่วยกันจัดแสดงไม่กี่วันก็เสร็จ

การทำพิพิธภัณฑ์นี่คนแก่มีความสำคัญมาก ทำกันแล้วคนแก่มีความสุข แม่ยายผมนี่เป็นตัวอย่าง เดี๋ยวนี้แกมีความสุขมาก นำชมก็เก่ง สุขภาพก็แข็งแรง ใครไม่มาเที่ยวแกก็ทอผ้า คนมาชมเห็นทอผ้าก็ขอซื้อ ผ้าขาวม้าของอุ้ยชื่นขายดีจนทอไม่ทัน

ในบ้านผมอยู่แบบพอเพียง พืชผักปลอดสารพิษทุกอย่าง เลี้ยงไก่ไว้เยอะ เลี้ยงปลาดุก ปลูกกะหล่ำไว้บ้าง คนมาเที่ยวเขาขอซื้อและลงไปเลือกตัดเอาเองผมก็เอามีด ถุง และกิโลตั้งไว้ เขาลงไปเลือกตัดแล้วเอามาชั่งกิโล เอาเงินให้ผมก็ไม่เคยตรวจว่ากี่กิโล ให้เท่าไรก็เท่านั้น เห็นเขาสนุกก็ดีใจ หน้าลำไยก็ไม่ได้เก็บขาย เอาไว้กิน มีผู้หลักผู้ใหญ่บางคนมาจากกรุงเทพฯ เขาบอกในชีวิตไม่เคยเก็บลำไยสดๆจากต้นกินเลย มาเที่ยวที่นี่ได้เดินเก็บกินเขาชอบมาก

หม้อไหโบราณวัตถุบนบ้านพิพิธภัณฑ์นี่ผมไม่ใส่ตู้ทั้งหมด แบ่งเอาไว้ข้างนอกให้คนได้หยิบได้จับ ให้เด็กได้สัมผัส เพราะเคยไปตามพิพิธภัณฑ์อื่นเขาเอาใส่ตู้หมด ห้ามจับ ห้ามแตะต้อง ของผมนี่หยิบได้จับต้องได้ บางคนอุ้มเอาไปกอดบอกว่าไม่เคยได้จับไหของโบราณเลย ผมว่าการให้คนได้จับได้สัมผัสจะทำให้คนรักของโบราณมากขึ้น

มีบางครั้งผมรู้สึกไม่ชอบใจครูบางโรงเรียน เขาพาเด็กมาเรียนรู้ แต่ปล่อยให้เด็กๆวิ่งเล่นและเดินดูอะไรกันเอง แต่ครูผู้ชายสองสามคนเอาเสื่อมาปูที่สนามหญ้าแล้วตั้งวงดื่มเหล้ากัน ผมไม่ว่า แต่ดูแล้วมันไม่ดี ที่นี่เป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นที่ส่วนบุคคล เป็นตัวอย่างที่ไม่ดี

อีกอย่างขับรถพานักเรียนมากัน เวลากลับเมาเหล้ากลัวว่าจะเกิดอุบัติเหตุพาลูกเขาไปได้รับอันตราย ถึงเขาไม่เกรงใจผมก็ควรเคารพสถานที่และคิดถึงนักเรียนบ้าง ระยะหลังนี้ดีขึ้นไม่ค่อยมีใครทำแบบนั้นในบ้านผมอีก.....

(๔) **การเป็นอาจารย์ภาคสนามด้านการพัฒนาชุมชน** ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕-๒๕๔๖-๒๕๔๗ ข้าพเจ้าได้นำนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต และนักศึกษาปริญญาตรีหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวม ๔ รุ่น จำนวน ๑๐๐ คน ไปฝึกภาคปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนและสังคมสงเคราะห์ชุมชนที่จังหวัดน่านภายใต้การดูแลของศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และเป็นการฝึกภาคปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนตามแบบแผนโบราณคดีชุมชน โดยจ่ามนัสได้รับความไว้วางใจจากคณะกรรมการการศึกษาภาคปฏิบัติ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ให้เป็นอาจารย์ภาคสนาม คอยดูแลและให้คำปรึกษาแก่นักศึกษาและชุมชนที่นักศึกษาฝึกงาน (ชุมชนบ้านสวกพัฒนาและชุมชนบ้านถือมตอง (๒๕๔๔) ชุมชนบ้านป่าคาและชุมชนบ้านนาซาว (๒๕๔๕) ชุมชนบ้านก้อดและชุมชนบ้านดอนคีรี (๒๕๔๖) ชุมชนบ้านสวกพัฒนา (๒๕๔๗) ซึ่งในการทำหน้าที่อาจารย์ภาคสนามนั้น จ่ามนัสก็ได้เรียนรู้เรื่องปรัชญา หลักการ วิธีการพัฒนาชุมชนและสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ไปพร้อมๆกัน จนสามารถวิพากษ์ แนะนำและเสนอแนะวิธีการปฏิบัติงานของนักศึกษาได้อย่างเหมาะสมแก่สถานการณ์และถูกต้องตามหลักวิชาการ

จ่ามนัส ติคำ ในอิริยาบทสบายๆ เป็นกันเองกับชาวบ้าน ภาพถ่ายเมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๔๖ เมื่อคราวไปช่วยพี่น้องในชุมชนบ้านก้อดก่อสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ

จ.ส.ต. มนัส ติคำ (ซ้ายสุด) ในฐานะอาจารย์พี่เลี้ยงภาคสนาม นำนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้าเรียนรู้จากแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิของจังหวัดน่าน ซึ่งในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๖ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ส่งนักศึกษามาฝึกงานที่ศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านและที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสน รวม ๔ รุ่น จำนวน ๑๐๐ คน ซึ่ง จ.ส.ต. มนัส ติคำ ทำหน้าที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ประสานงานพื้นที่ฝึกงาน ดูแล และอำนวยความสะดวกให้กับนักศึกษาทุกรุ่นเป็นอย่างดี จนนักศึกษานับถือและเรียกว่า “พ่อจ่า” กันแทบทุกคน

ในระยะสองปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ จ่ามนัสมักได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรหรือไม่ก็เข้าร่วมการประชุมสัมมนาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน การจัดการแหล่งโบราณคดี ภาพนี้จ่ามนัสยืนคู่กับคุณสุนัน ติคำ ผู้เป็นภรรยา ที่ห้องจัดแสดงผลิตภัณฑ์เซระมิกส์ของศูนย์พัฒนาเครื่องเคลือบดินเผา กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๖

จากปรากฏการณ์และคุณลักษณะดังที่พรรณนามาข้างต้นนี้ล้วนเป็นปัจจัยที่เป็นเครื่องสนับสนุนข้อสรุปที่ว่า จ.ส.ต. มนัส ติคำ มีความสามารถในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในทุกๆขั้นตอนได้เป็นอย่างดี และเป็นผู้ที่สามารถพัฒนาตนเองจนก้าวล่วงเข้าไปสู่สภาวะที่เรียกว่า สามารถพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญา วิชาการ ความรู้ พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเองได้ในทางสังคม พึ่งตนเองได้ในทางเทคโนโลยี ปกครองตนเองได้ จัดการตนเองได้ และมีคุณสมบัติในการเป็นผู้จัดการมรดกวัฒนธรรม (cultural heritage manager) ได้อย่างไม่ต้องสงสัย เพราะจ่ามนัสสามารถจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นได้โดยไม่มีการจัดการเชิงธุรกิจ ไม่ได้เก็บค่าธรรมเนียมเข้าชมจากผู้ชมและมีความเอื้ออารีโดยเปิดห้องน้ำให้บริการโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายใดๆจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๘) เป็นเวลา ๒๕ ปีเต็มๆแล้ว แสดงให้เห็นว่าจ่ามนัสได้พัฒนาตนเองไปสู่การเป็นผู้ให้แก่คนอื่น เป็นผู้มีความปรารถนาในการให้แก่กลุ่มคนอื่นๆ เห็นได้จากในการพูดคุยกับจ่ามนัสในระยะหลังๆนี้ จ่ามนัสมักจะบอกว่า

....แม้ว่าทุกวันนี้พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นจะเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น ทางราชการก็ขึ้นป้ายแนะนำและชี้บอกทางว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ มีคนมาเที่ยวชมมากขึ้น แต่ครอบครัวผมก็อยู่แบบเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะไม่ได้ทำเชิงพาณิชย์ ใครมาก็ต้อนรับ วันไหนไม่มีใครมาก็เป็นปกติ ก็คงจะทำแบบนี้ต่อไปเรื่อยๆเพราะทำแล้วสบายใจดี .....

จ่ามนัส ติคำ และคุณสุนัน ติคำ ถ่ายภาพร่วมกับนายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ที่ปรึกษาศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน และคุณวุฒิชัย โลหะโชติ เลขาธิการศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านให้การสนับสนุนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง (บ้านบ่อสวก) และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นต้นมา

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แปลงผักปลอดสารพิษ และเล้าเป็ดของจ่ามนัสที่ริมน้ำชาวใกล้บ้าน จ่ามนัสปลูกผักกินเอง คิดค้นสูตรปุ๋ยอินทรีย์ คิดค้นน้ำยากันแมลงกินผักที่ทำจากสะเดาและพืชสมุนไพรกลิ่นฉุน นอกจากนี้ยังเลี้ยงเป็ด ไก่ เลี้ยงปลาดุก ปลูกผักสวนครัวไว้รอบบ้าน ไม่กำจัดมดแดงบนต้นมะม่วง ครอบครัวของจ่ามนัสจึงมีผักสด ไข่เป็ด ไข่ไก่ ไข่มดแดงและพืชผักต่างๆรับประทานทุกวันโดยไม่ต้องซื้อ และบรรดาแปลงผัก เล้าเป็ดเล้าไก่ ต้นไม้ใบหญ้ารอบบ้านยังใช้เป็นทรัพยากรในการเรียนรู้วิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของนักเรียน

ที่แนวรั้วบ้านจ่ามนัสปลูกต้นสักไว้หลายสิบต้น บอกว่าเตรียมไม้เอาไว้ให้ลูกปลูกบ้าน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ จ่ามนัสซื้อวัวพันธุ์พื้นเมืองมาเลี้ยงไว้คู่หนึ่ง โดยมีจุดประสงค์ว่าเลี้ยงเอาไว้ให้เด็กๆดู ไม่ได้เลี้ยงเอาไว้ขายให้คนเขาเอาไปฆ่ากิน แม้ว่าจะเป็นภาระต้องดูและให้น้ำให้หญ้าเอาวัวออกไปเลี้ยงทุกวัน แต่ก็เห็นว่าจ่ามนัสมีความสุขกับการทำเช่นนั้น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

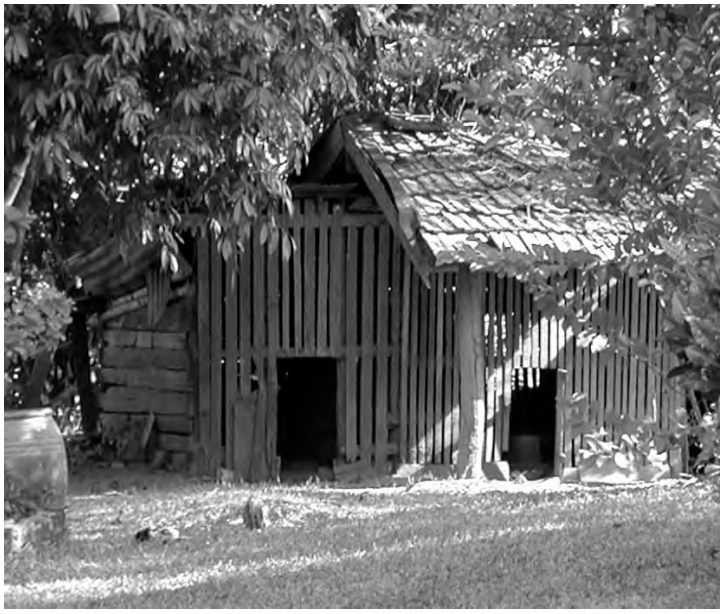

ที่บ้านจ่ามนัสเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองไว้จำนวนมาก สร้างเล้าให้อยู่อย่างดี ไก่หากินเองรอบๆบ้าน และให้ข้าวให้รำกินบ้าง ให้หัวอาหารกินบ้าง ไก่นอนในเล้าบ้าง นอนบนต้นไม้บ้าง ทุกวันนี้คนมาเที่ยวเห็นไก่หากินกันอยู่กลางสนามก็นั่งดูกันนานๆ ด้วยสภาพที่มีทั้งของเก่าและของปัจจุบันให้ดูมากมาย จึงเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ที่นี่ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแต่เกิดจากการจัดการแบบธรรมชาติของจ่ามนัส ติคำ และครอบครัว

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ทูลเกล้าฯถวายผ้าขาวม้าและผ้าทอพื้นเมืองที่ทอขึ้นเองแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสที่เสด็จพระราชดำเนินทรงทัศนศึกษาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นเหตุการณ์ที่แม่อุ้ยบอกว่า คือ โอกาสที่เป็นมงคลสูงสุดในชีวิต ต่อมาพบว่ามีภาพสมด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้ผ้าขาวม้าของแม่อุ๊ยชื่นคล้องไหล่ด้วย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชื่น เสนา เป็นผู้ที่พัฒนาตนเองจากแม่บ้านสูงอายุธรรมดาๆมาเป็นวิทยาชุมชนที่สามารถนำชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และบรรยายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนให้ผู้มาเยี่ยมได้เรียนรู้อย่างมีชีวิตชีวา แม่อุ้ยชื่นเป็นคนสำคัญที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาและได้รับการพัฒนาความสามารถในโครงการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ที่ดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ ในภาพแม่อุ้ยชื่นกำลังบรรยายภาพกระบวนการขุดค้นเตาสุนันและเตาจ่ามนัสให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นที่มาเยี่ยมชม

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๖๘) ถึงแก่กรรมไปแล้ว เดิมเป็นเจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง (บ้านบ่อสวก) และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ต่อมาได้ยกให้แก่คุณสุนัน ติคำ (บุตรสาว)และจ่ามนัส ติคำ (บุตรเขย)แต่ก็ยังอยู่ในครอบครัวเดียวกัน แม่อุ้ยชื่นได้มีส่วนร่วมในการขุดค้นเตาสุนันและเตาจ่ามนัสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่อุ้ยชื่นได้ยกเครื่องใช้ สิ่งของต่างๆที่เก็บสะสมเอาไว้ให้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นทั้งหมด แม่อุ้ยชื่นได้เริ่มพัฒนาความสามารถในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณโดยการนำชมแก่นักท่องเที่ยว และนักเรียนนักศึกษาในช่วงเวลาวันทำงานที่จ่ามนัสและคุณสุนันไปทำงานในเมือง และด้วยการที่เป็นคนชอบอ่านหนังสือและมีความจำดีเยี่ยม แม่อุ้ยชื่นอ่านหนังสือและเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวกับแหล่งเตาเมืองน่าน พระเจ้าไม้เมืองน่าน และหนังสือทางโบราณคดีอื่นๆที่ข้าพเจ้านำไปให้ และที่ได้รับจากหน่วยงานอื่นๆจึงทำให้แม่อุ้ยชื่นมีความรู้เรื่องเตาโบราณและเครื่องถ้วยชามค่อนข้างดี ประกอบกับวัตถุสิ่งของที่จัดแสดงอยู่บนเฮือนบ้านสวกแสนชื่นเป็นของแม่อุ้ยชื่นเอง แม่อุ้ยชื่นจึงนำชมวัตถุสิ่งของต่างๆบนเฮือนพิพิธภัณฑ์ได้คล่องแคล่วและสนุกสนานเป็นที่ประทับใจของผู้มาเยี่ยมชม และในห้วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๗ แม่อุ้ยชื่นได้เสาะหาวัตถุสิ่งของมาจัดแสดงเพิ่มเติมในพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และได้นำกี่ทอผ้าเก่ามาให้ช่างซ่อมแซมเพื่อใช้ในการสาธิตการทอผ้าให้นักเรียนนักศึกษาได้เรียนรู้ซึ่งปัจจุบันแม่อุ้ยชื่นมีอาชีพเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ การทอผ้าโชว์และขายเป็นของที่ระลึก

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ จ่ามนัสได้ซื้อครกมองตำข้าวของเก่ามาตั้งไว้ในบริเวณบ้านชุดหนึ่งเพื่อเป็นทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิต ในระยะแรกแม่อุ้ยชื่นได้สาธิตการตำข้าวด้วยครกมองให้เด็กนักเรียนดู แต่ทำไประยะหนึ่งก็สามารถตำข้าวเอาไปหุงรับประทานได้ และที่สำคัญแม่อุ้ยชื่นพบว่าการตำข้าวด้วยครกมองและกินข้าวซ้อมมือช่วยให้โรคปวดขาปวดเอวหายไปด้วย ส่วนของรำข้าว ปลายข้าวก็เอาให้ไก่กินได้ด้วย ปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงความสามารถของแม่อุ้ยชื่นในการจัดการมรดกวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตปกติและก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในชีวิตประจำวัน เกิดประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกายและจิตใจ และก่อให้เกิดประโยชน์ด้านการเรียนรู้ของคนอื่นๆได้

ทุกวันนี้แม่อุ้ยชื่นยังทำหน้าเป็นทั้งคนกวาด เช็ด ถู ดูแลความเรียบร้อยของพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นทุกๆเช้า และทำหน้าที่เป็นวิทยากรประจำอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เกือบทุกวัน ยกเว้นวันพระ และวันสำคัญทางศาสนาแม่อุ้ยชื่นจะต้องไปทำบุญถือศีลที่วัดบ่อสวก

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ มีนักเรียน นักศึกษา นักการเมือง ข้าราชการ นักท่องเที่ยว นักวิชาการและผู้ที่สนใจเข้าไปเยี่ยมชมและได้ใช้บริการจากการนำชมของแม่อุ้ยชื่นแล้วไม่น้อยกว่าห้าหมื่นคน นอกจากนี้แม่อุ้ยชื่นยังได้รับเชิญจากสถาบันราชภัฏอุตรดิตถ์วิทยาเขตน่านให้ไปเป็นวิทยากรบรรยายพิเศษในการศึกษาวิชาเกี่ยวกับการจัดการแหล่งเรียนรู้และสังคมโลก

แม่อุ้ยชื่นได้ให้สัมภาษณ์**จรีพร นาคสัมฤทธิ์** มหาบัณฑิตสาขาชนบทศึกษาและการพัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เกี่ยวกับความเป็นมาของการเป็นวิทยากรชุมชนและเป็นผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ทั้งหลุมขุดค้นที่มีเตาเผา และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นที่อยู่ในบริเวณบ้านว่า

> *.....ยายมาปลูกบ้านตรงนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ลูกเขย(จ่ามนัส)มาอยู่บ้านนี้เมื่อไหร่จำไม่ได้ ก่อนที่จะปลูกบ้านนี้ ที่ตรงเตาเป็นจอมปลวก ตาแสนหารถไถมาเกรดจอมปลวก พอดีเจ้าของรถไถเขาว่ามันเป็นดินแข็ง ยายก็บอกว่าหยุดเถอะก็หยุดไปไม่ได้ทำต่อ เราเกรดดินนี่เดือนเมษายน เราจะเอาของกินมาปลูกกิน พวกพริก มะเขือ มะขามหวาน ปลูกเท่าไรก็ไม่ขึ้น ยายก็เอาปุ๋ย ขี้เป็ดขี้ไก่มาใส่ก็ไม่ขึ้น เป็นใบหงิกใบงอ ยายก็ไม่รู้ว่าตรงเนินดินนี่เป็นเตา พอดีลูกเขยเอาคนเฒ่าคนแก่ในบ้านบ่อสวกมาดู คนแก่อายุประมาณ ๘๐-๙๐ ปีพามาดูที่บ้าน ก็ว่าเป็นน้ำบ่อห่างบ่อร้างของคนเมื่อก่อน จากนั้นอาจารย์สายันต์ได้ถ้วยชามจากอำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ มาเปรียบเนื้อดินที่มีเตาทุกที่ทั้งด่านเกวียน ศรีสัชฯ บ้านเชียง เวียงกาหลง ไปลองเทียบทุกที่ก็ไม่ใช่เนื้อดินของที่นั่น อาจารย์มีโอกาสมาเที่ยวที่น่านก็เอาของชิ้นนั้นมาด้วย ก็มาแวะที่พิพิธภัณฑ์น่าน ก็พบว่ามีของบ้านบ่อสวกสมัยที่เขาขุดพระบ่อสวกใน พ.ศ.๒๔๙๙ เขาเอาไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์จังหวัดน่าน เป็นถ้วยชาม พิพิธภัณฑ์ก็ติดป้ายว่าเป็นของบ้านบ่อสวก อาจารย์ก็ว่าถ้ามีของอย่างนี้ต้องมีเตา อาจารย์ก็ติดตามมาสำรวจมาตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ตอนนั้นก็ไปสำรวจที่เขาขุดพระบ่อสวก ไม่เจอเตาเลยกลับกรุงเทพฯ แล้วก็ไม่ได้มาอีกตั้งเกือบสิบห้าปี*
>
> *ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๒ อาจารย์สายันต์ก็มาสำรวจอีก ก็ไปหาอาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษมที่โรงเรียนสตรีศรีน่าน แล้วก็ไปประชาคมเมืองน่านที่โรงพยาบาลน่าน ปรึกษาคุณหมอบุญยงค์ คุณหมอคณิต คุยกันแล้วคุณหมอบุญยงค์ คุณหมอคณิตก็แนะนำให้ไปสำรวจที่ที่เขาขุดพระบ่อสวก ของมันมีอยู่ที่นั่น อาจารย์สายันต์ก็เลยไปสำรวจที่นั่น พอดี*

มากันตอนกลางวัน สำรวจจนเหนื่อยก็มาพักที่บ้านยาย ลูกเขยออกเวรมาพอดี ลูกเขยก็ดูแลและคุยกับอาจารย์ ก่อนอาจารย์จะกลับลูกเขยก็เอ่ยขึ้นมาว่า ที่บ้านผมมีดินแข็งๆไม่รู้เป็นอะไร เวลาตัดหญ้าใบมีดไปโดนเข้าใบมีดบิดทุกครั้ง ไม่รู้ว่าเป็นอะไรเลยปล่อยทิ้งไว้ เอาคนเฒ่าคนแก่ในบ้านบ่อสวกมาดูก็ว่าเป็นน้ำบ่อห่างบ่อร้างของศนเมื่อก่อน อาจารย์เลยว่าให้พาไปดู ลูกเขยจะแบกจอบแบกเสียมไปขุดดินขุดหญ้าให้รู้ อาจารย์ก็ว่าไม่ต้องเอาไปหรอกดูด้วยตาก็รู้ พอไปถึงก็รู้เลยว่าเป็นเตา เป็นของโบราณจริงๆ

เดือนตุลาคม ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ อาจารย์สายันต์ก็ขึ้นมาขุด มีนักศึกษาปริญญาตรี ปริญญาโท และจ้างชาวบ้านบ่อสวกมาขุด ระหว่างขุดทำพิธีด้วย

ในวันแรกเริ่มทำการบวงสรวง วันที่ ๒ เราเริ่มขุด ละอ่อนนักศึกษา ๓ ศนได้แยกออกไปสืบข้อมูลจากศนเฒ่าคนแก่ เหลืออยู่ที่บ้านนี้ ๗ ศน กับชาวบ้านอีก ๙ ศน ขุดๆไปหลายวันเข้าพอดีชาวบ้านเขากลับไปนอนฝันว่า ระหว่างขุดไม่ได้นอนที่บ้าน ไปนอนอยู่ที่ป่าสุสานระหว่างที่ขุดเตา เราก็เลยปรึกษากันวันที่ ๑๕ ตุลาคมให้นิมนต์พระมา๙รูปมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่สร้างเตา อาจารย์สายันต์ได้งบวิจัยจากธรรมศาสตร์มาพัฒนาแหล่งโบราณคดีสร้างอาคารคลุมหลุมเตาตอนแรกเลยมุงหลังคาเป็นหญ้าคาเสาไม้ยูคาหาเอาแถวๆนี้

ในระหว่างการขุดพบถ่านจึงเก็บและนำไปส่งพิสูจน์อายุของเตา พบว่าอายุ ๕๕๐-๗๕๐ ปี เตาบ้านบ่อสวกเป็นเตาก่อด้วยดินที่มีอายุเก่ารุ่นเดียวกับเตารุ่นแรกๆที่ศรีสัชนาลัย

ระหว่างที่ขุดแพทย์บุญยงค์มาร่วมด้วย พอมาเห็นของโบราณและของใช้ของชาวบ้านที่เป็นภูมิปัญญาเก็บเอาไว้ ไม่มีที่เก็บรักษาเพียงพอ ก็ใจบุญบริจาคห้องแถวเก่าโรงพยาบาลเป็นไม้เก่า กระเบื้องเก่า จากโรงพยาบาล มาให้ก็จ้างคนมาตีไม้มุงหลังคา และสร้างเรือนพิพิธภัณฑ์ในปีต่อมา.....

.....พอดีเจ้าหน้าที่บริษัท เอ ไอ เอส เขาเป็นคนเมืองน่านแต่มาจากกรุงเทพฯ มาเที่ยวเห็นหลังคามุงหญ้าคาอยู่ก็เลยประสานงานบริษัทใหญ่ที่กรุงเทพฯบริจาคเงินให้ ๓๐,๐๐๐ บาทมาร่วมสมทบกับของมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ โรงพยาบาลน่าน จึงได้ทำหลังคาใหม่

วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยานิวัฒนาฯ เสด็จมาทัศนศึกษาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณ ท่านรับสั่งไม่ให้ขุดเจาะเปิดเตาจ่ามนัส ให้เก็บไว้ดูชมตามธรรมชาติ

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาทัศนศึกษาเยี่ยมชม ก็ไม่ให้ขุดเจาะเตานี้เช่นเดียวกัน ปล่อยให้ดูตามธรรมชาติ ไม่ให้เสียหายไปมากกว่านี้ เก็บรักษาไว้ให้ลูกหลานดู.....

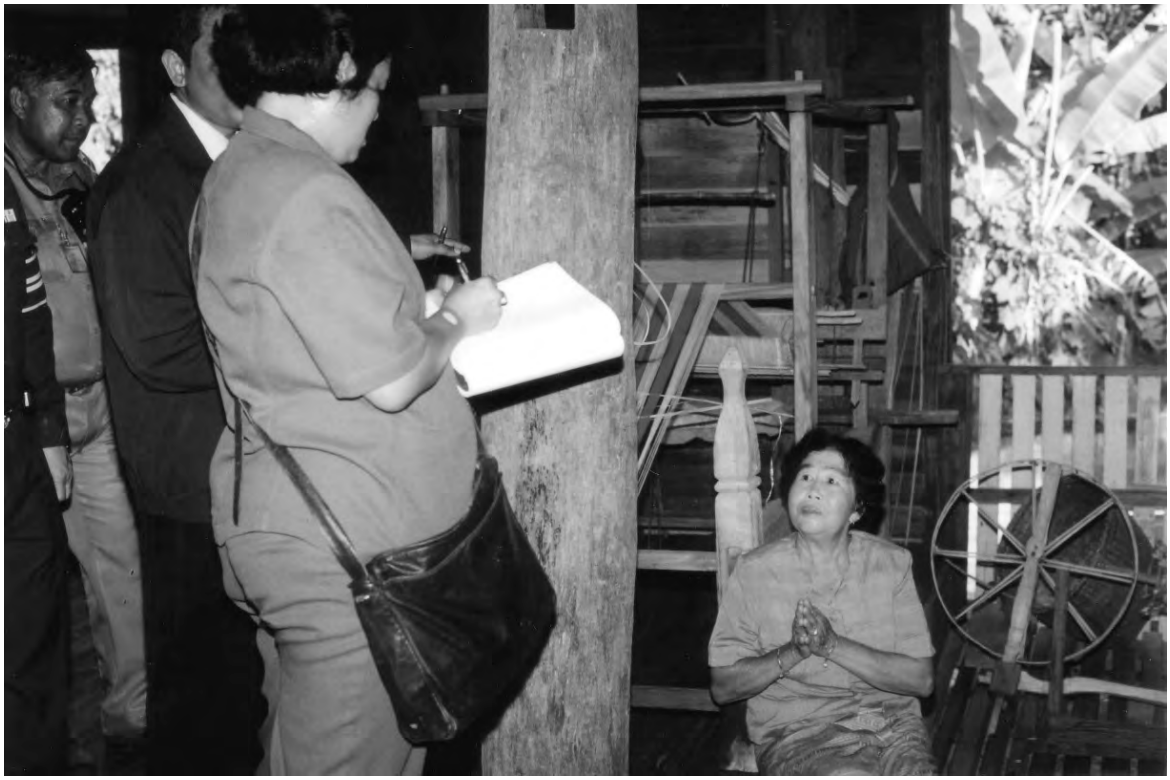

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลบรรยายเรื่องอุปกรณ์ทอผ้าแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี บนพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อตอนบ่ายวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ซึ่งแม่อุ้ยชื่นบอกว่าเป็นการเริ่มต้นชีวิตของวิทยากรที่ดีที่สุดและเป็นมงคลที่สุด

ครกมองตำข้าวที่จ่ามนัสซื้อมาตั้งแสดงเป็นวัตถุเพื่อการศึกษา แต่แม่อุ้ยชื่นได้ใช้กระบวนการสาธิตตำข้าวให้เด็กเรียนรู้เป็นการผลิตข้าวซ้อมมือเอาไว้รับประทานเอง และเผื่อแผ่รำข้าว ปลายข้าวให้ไก่ที่เลี้ยงไว้ได้กินด้วย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ในบบทบาทของวิทยากรเอกขณะบรรยายเรื่องพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกให้แก่เยาวชน นักศึกษา และผู้สูงอายุในโครงการพัฒนาวิทยากรชุมชนตำบลนาซาว เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา บรรยายเรื่องความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกให้แก่เยาวชน นักศึกษา และผู้สูงอายุในโครงการพัฒนาวิทยากรชุมชนตำบลนาซาว เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา กับกิจวัตรประจำวันที่ต้องทำทุกเช้า คือ การกวาด เช็ดถู ทำความสะอาดพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ก่อนที่จะไปทำงานอื่นๆ แม่อุ้ยบอกว่าต้องรีบทำแต่เช้าเดี๋ยวมีคนมาแอ่วมันจะบ่งาม เปิ้นจะจ่มเอา (เดี๋ยวมีคนมาเที่ยวจะไม่สบายตา เขาจะว่าเอาได้)

ในยามว่างจากงานเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ปลูกผัก และในช่วงที่ไม่มีคนมาเที่ยวชม แม่อุ้ยชื่นจะนั่งทอผ้าอยู่บนพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ซึ่งกิจกรรมการเคลื่อนไหวและเสียงทอผ้าช่วยให้พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นดูมีชีวิตชีวา ไม่เป็นพิพิธภัณฑ์นิ่งๆหรือพิพิธภัณฑ์ตายแล้วอย่างที่อื่นๆ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม้ว่าจะจบการศึกษาเพียงชั้นป.๔ แต่แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ก็พยายามสื่อสารกับชาวต่างชาติให้เข้าใจได้ไม่ยาก แสดงให้เห็นว่า *ชาวบ้านนั้นสามารถพัฒนาตัวของเขาเองได้ถ้าเขามีโอกาส*

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา เป็นวิทยากรบรรยายให้นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ฟังเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

กิจวัตรที่แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ทำอยู่เป็นประจำในฐานะพุทธศาสนิกชน คือการยึดมั่นในการทำทานและถือศีล ในภาพแม่อุ้ยชื่นไปร่วมทำบุญตักบาตรในพิธีบวชดอยภูซาง เมื่อเช้าตรู่ของวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ในการวิจัยพบว่าแม้ว่าแม่อุ้ยชื่นจะเคยได้รับความทุกข์ยากจากปัญหาครอบครัว เคยมีอาชีพเป็นแม่ค้าขายของที่ต้องการกำไรเป็นหลัก และเคยเจ็บป่วยทั้งกายและใจในระยะเวลาก่อนการขุดค้นเตาสุนันและเตาจ่ามนัสในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ แต่จากการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแบบแผนโบราณคดีชุมชน และการได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมรดกวัฒนธรรมด้วยตนเองทุกขั้นตอนตลอดระยะเวลา ๕ ปี (๒๕๔๒-๒๕๔๗) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางจิตใจและร่างกายของแม่อุ้ยชื่นได้อย่างน่าสนใจ การเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การจัดการมรดกวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายเพื่อความสุขของคนอื่นได้เกิดขึ้นในจิตใจของแม่อุ้ยชื่นเป็นลำดับเรื่อยมาและน่าจะกล่าวได้ว่าในปัจจุบันแม่อุ้ยชื่นได้เห็นความสำคัญของ **“การให้”** เท่าๆกับ **“การรับ”** และดูเหมือนว่าแม่อุ้ยชื่นจะให้ความสำคัญกับ **“การให้”** เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้เห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์และคำพูดที่มักบอกกับคนอื่นๆเสมอๆเมื่อมีผู้ปรารภว่าบ้านนี้อยู่กันได้อย่างไร มีคนมาเที่ยวจำนวนมาก ค่าเข้าชมก็ไม่เก็บ บริการห้องน้ำห้องส้วมฟรี และก็ไม่เห็นมีหน่วยงานไหนมาช่วยเหลือดูแล น่าจะต้องเก็บค่าเข้าชมเพื่อเอามาช่วยค่าใช้จ่ายและเป็นกำลังใจให้คนทำงานอย่างนี้ แต่แม่อุ้ยชื่นมักบอกว่า

.....คนที่มาเที่ยวชมบอกว่าให้ยายเก็บค่าเข้าเยี่ยมชม ยายก็บอกว่ายายทำไม่ได้ คนที่ไม่มีเงินที่เขาอยากมาดูก็มี เขาจะได้เห็นได้มาศึกษาเรียนรู้ด้วย แม้ว่าเขาจะไม่มีอะไรมาตอบแทนเราสักอย่างยายก็ไม่ว่า ถ้าเราไม่ได้อะไรเลย เราก็อยู่อย่างนี้แหละเป็นวิถีชีวิตของเราไม่เดือดร้อน

เงินที่บริจาคในตู้ก็เอามาซื้อน้ำมันตัดหญ้า ทุกบาททุกสตางค์ที่เขาบริจาคเราก็เอามาพัฒนาพิพิธภัณฑ์นี้ เราจะกวาดใบไม้ในหน้าแล้งมันเยอะกวาดไม่ทันก็จ้างเขากวาดวันละ ๑๐๐ กว่าบาท คนรุ่นยาย และจ่ามนัสก็คงทำไปเรื่อยๆจนกว่าจะมีลูกหลานมาดูแลต่อไป..... (จรีพร นาคสัมฤทธิ์ ๒๕๔๕ และสายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๖)

หลักฐานอีกชุดหนึ่งที่ยืนยันถึงการยอมรับในความสามารถของแม่อุ้ยชื่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการนำเสนอ และนำชม ก็คือบันทึกความเห็นในสมุดเยี่ยมของผู้ที่มาเยี่ยมชม ซึ่งส่วนมากมักจะเขียนไว้อย่างอิสระตรงกับที่ใจของคนเขียนคิด ไม่ใช่ข้อมูลที่มาจากแบบสอบถาม ดังตัวอย่างในสำเนาภาพต่อไปนี้

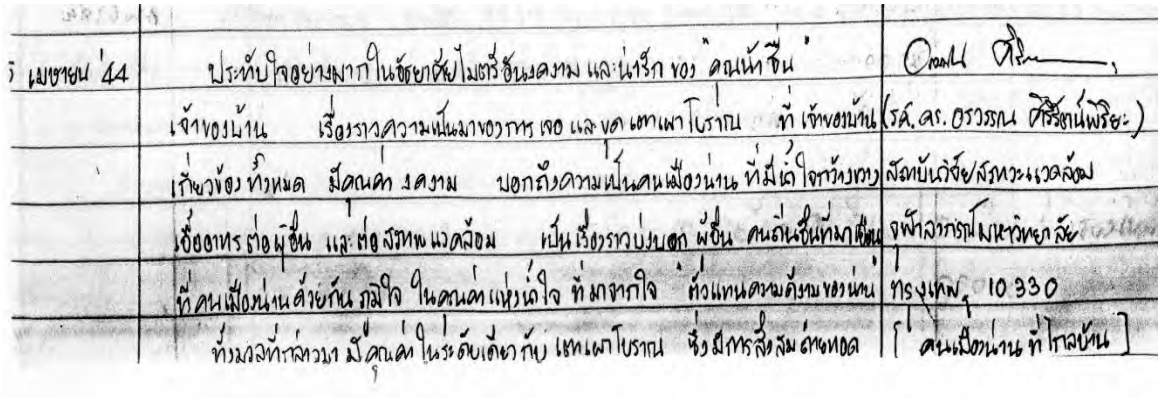

ความเห็นของ รศ. ดร. อรวรรณ ศิริรัตน์พิริยะ แห่งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คนเมืองน่านที่ได้ไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และได้สัมผัสกับการต้อนรับของแม่อุ้ยชื่น เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ รศ.ดร. อรวรรณ เขียนไว้ว่า *....ประทับใจมากในอัธยาศัยไมตรีอันงดงามของ “คุณน้าชื่น” เจ้าของบ้าน เรื่องราวความเป็นมาของการเจอและการขุดเตาเผาโบราณที่เจ้าของบ้านเกี่ยวข้องทั้งหมดมีคุณค่า งดงาม บอกถึงความเป็นคนเมืองน่าน ที่มีน้ำใจกว้างขวาง เอื้ออาทรต่อผู้อื่นและต่อสภาวะแวดล้อม เป็นเรื่องราวบ่งบอกผู้อื่นคนถิ่นอื่นที่มาเยือน ที่คนเมืองน่านด้วยกันภูมิใจในคุณค่าแห่งน้ำใจที่มาจากใจ ตัวแทนความดีงามของชาวน่านทั้งมวลที่กล่าวมามีคุณค่าในระดับเดียวกับเตาเผาโบราณซึ่งมีการสั่งสมถ่ายทอด.....*

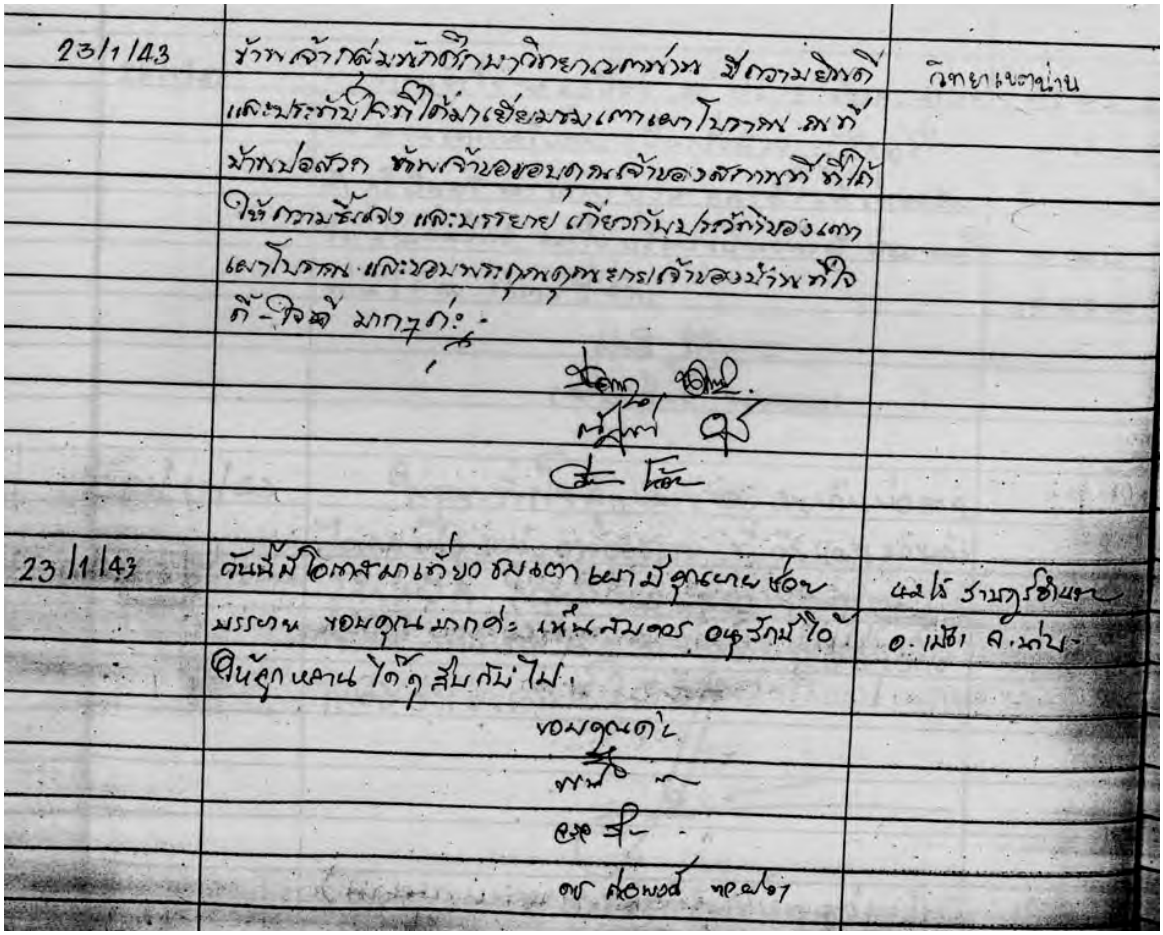

ความเห็นของนักศึกษาและชาวน่านที่ได้ไปศึกษาและเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยมีแม่อุ้ยชื่นเป็นผู้ให้การต้อนรับและนำชม

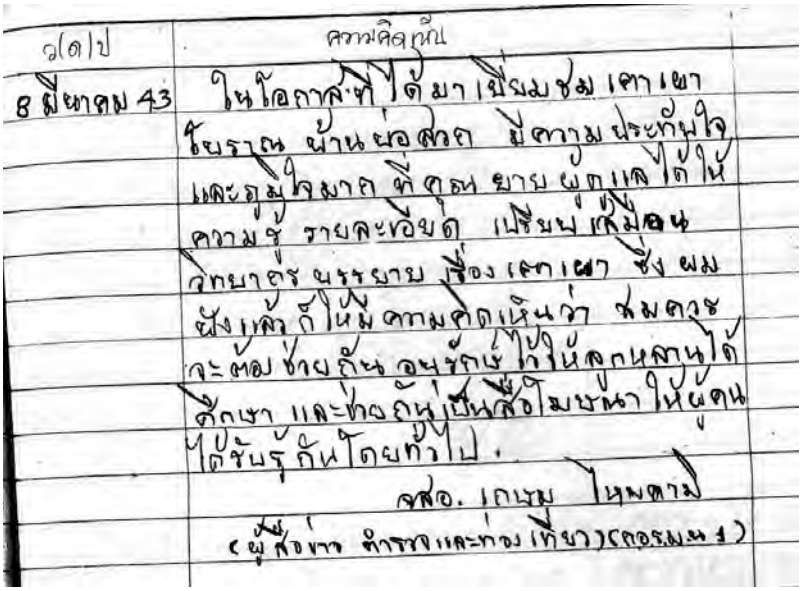

ความเห็นของเจ้าหน้าที่ด้านความมั่นคงของรัฐที่ได้มีโอกาสไปเรียนรู้จากการบรรยายนำชมของแม่อุ้ยชื่น เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

ภาพถ่ายนี้ข้าพเจ้านำลงตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งต่างกรรมต่างวาระกัน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นภาพประวัติศาสตร์ของแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา (คนที่อยู่ทางขวาตอนบนของภาพ) แม่อุ้ยชื่น ได้เข้าร่วมทำงานขุดค้นทางโบราณคดีที่เตาสุนันในบริเวณบ้านของแม่อุ้ยเองเป็นครั้งแรกเมื่ออายุ ๖๖ ปี (พ.ศ. ๒๕๔๒) ในฐานะอาสาสมัครที่มิได้รับค่าจ้าง และด้วยประสบการณ์ที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมงานกระบวนการโบราณคดีชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นได้ผลักดันให้แม่อุ้ยชื่นกลายเป็นวิทยากรเอกที่มีความรู้ความสามารถในการอธิบายนำชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และสามารถจำแนกแยกประเภทเศษเครื่องปั้นดินเผาของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกได้อย่างชำนาญ เพราะแม้แต่นักศึกษาโบราณคดีหรือนักโบราณคดีอาชีพยังทำไม่ได้ ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่าโครงการวิจัยฯนี้ได้มีส่วนเสริมสร้างความสามารถของแม่อุ้ยชื่นให้เป็น “**ผู้จัดการมรดกวัฒนธรรม**” ทั้งระดับชาติและระดับชุมชน ก็ไม่น่าจะเกินไปจากความเป็นจริง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นอกจากนี้**ศาสตราจารย์นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช** ผู้ทรงคุณวุฒิได้เขียนถึงแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา ไว้ในคำนำของหนังสือ ***การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน*** (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๔๗ : คำนำ) ที่โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) จัดพิมพ์เผยแพร่ ว่า

.....ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทำได้หลายแนวทาง โดยมีฐานสำคัญอยู่ที่การดำเนินการนั้นต้องเกิดจากการขับดันจากภายในชุมชนนั้นเอง อาศัยทรัพยากรในท้องถิ่น มีสมาชิกในชุมชนเป็นแกนนำ มีการร่วมแรงร่วมใจในชุมชนอย่างกว้างขวาง และการดำเนินการนั้นต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยที่การดำเนินการร่วมกันและเรียนรู้ร่วมกันจะต้องมีความต่อเนื่อง และยกระดับขึ้นอย่างเป็นพลวัต

กิจกรรมสำหรับดำเนินการเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนมีหลากหลาย เช่น การรวมตัวกันดำเนินการกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กิจกรรมโรงสีชุมชน ร้านค้าชุมชน การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กิจกรรมการเรียนรู้ของเด็กนักเรียนในโรงเรียน พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น

หนังสือ “การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน” นี้ มีความแปลกใหม่ที่ ผู้เป็นแรงผลักดันการดำเนินการเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นนักโบราณคดี คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ แห่งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นักโบราณคดีโดยทั่วไปมักมองโบราณวัตถุว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ เมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุ ก็มักนำออกไปจากแหล่งค้นพบ เอาไปเก็บไว้ที่ส่วนกลาง แต่อาจารย์สายันต์เป็นนักโบราณคดีที่มองต่างมุม คือ มีความเชื่อว่าควรเก็บโบราณวัตถุไว้ที่แหล่งค้นพบ ให้เป็นสมบัติของชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เกิดขึ้นได้เพราะความเป็นนักโบราณคดีแหวกแนวของอาจารย์สายันต์---นักโบราณคดีชุมชน

มุมมองและวิธีการที่แหวกแนวมีอยู่เต็มไปหมดในหนังสือเล่มนี้ เช่น การบวชดอย สร้างความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันคนเก็บขวานหินโบราณออกไปจากภูเขา การสร้าง “พิพิธภัณฑ์วันเดียว” ที่บ้านก้อต สวรรค์ กิจกรรมพิพิธภัณฑ์บำบัดสร้างความสุขให้แก่ผู้สูงอายุ *การพัฒนาตนเองของแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา จากแม่บ้านธรรมดามาเป็นวิทยากรนำชมและให้ความรู้เรื่องเตาเผาโบราณและอดีตของชุมชนได้อย่างฉะฉานน่าสนใจ*****.....***

ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช มิได้เขียนถึงแม่อุ้ยชื่นโดยที่ไม่ได้รู้จัก ไม่ได้สัมผัสหรือรับรู้เพียงข้อมูลจากข้อเขียนในหนังสือดังกล่าวและเขียนคำนำเพื่อให้หนังสือดูดี หากแต่ท่านได้เคยไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น โดยมีแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา เป็นผู้บรรยายนำชม เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งการที่ท่านเขียนถึงความสามารถของแม่อุ้ยชื่นไว้ในคำนำดังกล่าวจึงไม่ใช้เรื่องเกินจริงแต่อย่างใด.

แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา บรรยายเรื่องเครื่องถ้วยชามของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกที่จัดแสดงอยู่ในตู้กระจกบนอาคารพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น แม่อุ้ยชื่น ธิเสนา อธิบายเรื่องราวการเสด็จทัศนศึกษาแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ตามภาพถ่ายบนบอร์ดสารสนเทศที่จัดแสดงอยู่บนผนังอาคารเฮือนบ้านสวกแสนชื่น โดยมีครู ผู้ปกครอง กรรมการโรงเรียน และนักเรียนที่มาทัศนศึกษาได้ร่วมเรียนรู้ไปด้วย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยหยอ เพื่อนบ้านของแม่อุ้ยชื่น เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับการสงเคราะห์และอนุเคราะห์จากแม่อุ้ยชื่นมาโดยตลอด แสดงให้เห็นว่าแม่อุ้ยชื่นมิได้ทำดีกับคนต่างบ้านเท่านั้น แต่มีน้ำใจกับคนใกล้บ้านและในหมู่บ้านของตนเองด้วย

ตะเกียงรั้วยี่ห้อ WINNER ของเก่าที่แม่อุ้ยชื่นเคยใช้ในสมัยยังสาว และเก็บเอาไว้จนได้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น แม้ว่าสภาพของตะเกียงจะดูชำรุดมาก แต่เรื่องราวของตะเกียงที่เล่าจากปากแม่อุ้ยชื่นมีคุณค่ามากสำหรับคนรุ่นใหม่ที่ไม่เคยใช้ตะเกียงชนิดนี้มาก่อน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การวิจัยและพัฒนาหน่วยจัดการมรดกวัฒนธรรมระดับชุมชนเดียว

พิพิธภัณฑ์บริบาลที่ชุมชนบ้านนาซาว

การวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องทั้งเป็นอย่างทางการและไม่เป็นทางการระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัย การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของ**หน่วยจัดการมรดกวัฒนธรรม ๔ ระดับ** ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ **หน่วยจัดการระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับผู้จัดการเดี่ยว (cultural heritage manager)** ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการมารดกทางโบราณคดี/วัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนา**หน่วยจัดการระดับครอบครัวครอบครัว (family-based cultural heritage management unit)** เพื่อให้เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กสุดที่สามารถพึ่ง ตนเองได้ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากร

วัฒนธรรมอื่นๆซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตาม**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ ๑ : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของ**หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว (intra-community-based cultural heritage management unit)** ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ ๒ : ศนในชุมชนพึ่งกันเองช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา **หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้ศนจากหลายชุมชน หลายอาชีพ (inter-community-based management unit)** เข้ามาร่วมกันจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตาม**แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ขั้นที่ ๓ : ชุมชนพึ่งพิงสัมพันธ์กันกับชุมชนอื่นๆ**

การวิจัยและพัฒนาหน่วยจัดการมรดกวัฒนธรรมในระดับชุมชนเดียวในโครงการวิจัยนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ ได้ดำเนินการในสองชุมชน คือ ชุมชนบ้านนาซาว หมู่ที่ ๑ และชุมชนบ้านก้อดสวรรค์ หมู่ที่ ๔ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ซึ่งชุมชนแรก คือชุมชนบ้านนาซาวนั้นเป็นชุมชนดั้งเดิมมีหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่เป็นโบราณสถาน และโบราณวัตถุสมัยโบราณจำนวนมากและมีวัดนาซาวเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนชุมชนบ้านก้อดสวรรค์ หรือบ้านก้อดเป็นชุมชนใหม่ที่เพิ่งแยกตัวออกไปจากชุมชนบ้านนาซาว ยังไม่มีศูนย์กลางทางวัฒนธรรมชุมชนที่แน่นอน เพิ่งจะมีการตั้งอารามบ้านก้อดเป็นศูนย์กลางทางศาสนาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ แต่ชุมชนบ้านก้อดมีประชากรหนาแน่น มีความเจริญทางการพัฒนาสมัยใหม่มากกว่าบ้านนาซาว คือ เป็นที่ตั้งของที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลนาซาว และเป็นที่ตั้งสถานีอนามัยตำบลนาซาว และคุณสมบัติที่คล้ายกันของทั้งสองชุมชนก็คือ ชุมชนทั้งสองหมู่บ้านตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำซาว-น้ำสมุน ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีที่เรียกว่าย่านอุตสาหกรรมผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ชาวบ้านในชุมชนทั้งสองหมู่บ้านได้ใช้พื้นที่แหล่งโบราณคดีเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินมาตั้งแต่รุ่นปู่ตาย่ายาย และยังไม่เคยมีการจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนของตนอย่างเป็นรูปธรรมมาก่อน

การวิจัยและพัฒนาชุมชนบ้านนาซาว

การวิจัยและพัฒนาหน่วยการจัดการมรดกวัฒนธรรม และมรดกทางโบราณคดี ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ในระดับชุมชนเดียว (Intra-Comunity ใน พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เลือกชุมชนบ้านนาซาว หมู่ที่ ๑ ตำบลนาซาว อำเภอเมือง จังหวัดน่านเป็นพื้นที่นำร่อง เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีแหล่งโบราณคดีเขาชมพูและดอยปู่แก้วอยู่ในเขตหมู่บ้าน ที่วัดนาซาวมีโบราณวัตถุสำคัญหลายอย่างที่มีอายุตั้งแต่ราว ๕๐-๒๕๐ ปี และเป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่เมื่อ ๒๐๐-๓๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้เจ้าอาวาสและคณะกรรมการผู้สูงอายุของวัดนาซาวยังมีความรู้และความชำนาญด้านยาสมุนไพร ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาล้านนา สามารถอ่านและแปลจารึกและเอกสารภาษาล้านนาได้เป็นอย่างดี เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติเข้มแข็งมาก เพราะสืบเชื้อสายมาจากต้นตระกูลเดียวกัน

การดำเนินงานวิจัยและพัฒนาในระยะแรก เป็นการประสานงานและทดลองทำกิจกรรมการทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ การอ่านและแปลความจารึกภาษาล้านนาบนฐานพระพุทธรูปไม้ พบว่าเจ้าอาวาสและผู้สูงอายุที่ร่วมดำเนินการมีส่วนร่วมในการทำทะเบียนและวิเคราะห์จารึกด้วยความเต็มใจ และมีทัศนคติต่อการจัดการเชิงอนุรักษ์ในระดับดีมาก ชุมชนบ้านนาซาวจึงมีความเหมาะสมในการศึกษาวิจัยเชิง

ปฏิบัติการพัฒนาโดยใช้กิจกรรมการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่ใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดการและเป็นสถานที่ตั้งพิพิธภัณฑ์

เหตุผลที่เลือกใช้กิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่ใช้วัดเป็นสถานที่ตั้งพิพิธภัณฑ์แทนที่จะเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนออกไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับชาติอย่างเขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้วโดยตรง ก็เนื่องมาจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้และความเข้าใจเรื่องราวและคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุเก่าแก่ถึง ๔,๐๐๐ ปีขึ้นไป และยังมองไม่เห็นแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับตัวเขาและบรรพบุรุษของเขาอย่างไร ดังนั้นในขั้นต้นจึงต้องพัฒนาให้ชาวบ้านได้เกิดความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีใกล้ตัวเสียก่อน นั่นคือทรัพยากรทางโบราณคดีที่อยู่ในวัด และในบ้านของเขาเอง ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าเมื่อชาวบ้านเห็นคุณค่าและตระหนักในความสำคัญของ “อดีต” ใกล้ตัวที่อาจจะไม่เก่าแก่มากนัก เขาก็จะเข้าใจและเห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอายุเก่าหลายพันปีและมีสถานะเป็น “อดีต” ที่ไกลตัวของเขาได้ไม่ยาก การส่งเสริมความสามารถของชุมชนให้สามารถจัดการกับทรัพยากรทางโบราณคดีในชุมชนร่วมกันได้ก็จะเป็นการสร้างฟื้นฟูพลังความสามารถของชุมชนบนฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของเขา และเชื่อว่าจะสามารถขยายขอบเขตของการจัดการออกไปสู่ทรัพยากรทางโบราณคดีอย่างเขาหินแก้ว เขาชมพู และดอยปู่แก้วได้ในอนาคต

การดำเนินงานในกิจกรรม **การพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น** (Community Museum Program) ที่ชุมชนบ้านนาซาว ได้กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการในทุกๆขั้นตอนและทุกกิจกรรม โดยการมีส่วนร่วมนั้นสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความต้องการของชาวบ้านในชุมชน เป็นการดำเนินงานในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตปกติ ดังนั้นในการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาจึงไม่มีการจัดตั้งคณะนักวิจัยท้องถิ่นอย่างเป็นทางการ แต่พยายามดำเนินการให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนและผู้ที่สนใจจากภายนอกชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงพัฒนามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

ในการดำเนินงานผู้วิจัยได้จัดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนร่วมกันระหว่างนักวิจัยจากภายนอกชุมชน และคนส่วนใหญ่ในชุมชน โดยให้นักศึกษาปริญญาตรีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ที่ไปฝึกงานด้านสังคมสงเคราะห์ชุมชน (แต่ยังไม่มีความรู้และทักษะด้านการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน) จำนวน ๑๓ คน ลงไปจัดกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน สำรวจค้นหาผู้รู้ ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น สำรวจค้นหาโบราณวัตถุ ศาสนวัตถุ และวัตถุทางชาติพันธุ์ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องมือทำนา เครื่องมือทอผ้า เครื่องมือดัก/จับสัตว์ ฯลฯ โดยการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางของเยาวชน ผู้สูงอายุ และกลุ่มแม่บ้าน

ในการสำรวจและค้นหาทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชนดังกล่าวได้ดำเนินการผ่านกิจกรรม **ค่ายพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน** ที่มีกิจกรรมย่อย และการละเล่นในขั้นตอนต่างๆที่เป็นสื่อในการให้ความรู้เรื่องโบราณวัตถุ ศาสนวัตถุ วัตถุทางชาติพันธุ์ให้แก่เยาวชนในชุมชน โดยนักศึกษาเชิญผู้สูงอายุในชุมชนมาเป็นวิทยากร กระตุ้นให้เยาวชนซักถามเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตและประวัติของชุมชน และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆที่ไม่รู้จัก นักศึกษาทำหน้าที่ประสานงานจดบันทึกและกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันผู้วิจัย และจ.ส.ต. มนัส ติคำ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้นักศึกษาประสานงานกับผู้นำชุมชน เจ้าอาวาส และเป็นวิทยากรกระบวนการคอยให้คำปรึกษา จนทำให้มีการค้นหาและรวบรวมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ศาสนวัตถุที่มีอยู่ในวัด และวัตถุทางชาติพันธุ์ที่มีอยู่ในชุมชนได้เป็นจำนวนมาก มีการคิดค้นเทคนิควิธี และรูปแบบการ

จัดทำทะเบียนบัญชีวัตถุต่างๆโดยการมีส่วนร่วมของเยาวชน และมีการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับวัตถุแต่ละชิ้นแต่ละชนิดโดยมีผู้สูงอายุเป็นผู้อธิบายประวัติความเป็นมาและวิธีการสร้างและการใช้งาน นักศึกษาและเยาวชนทำการจดบันทึก ถ่ายภาพ วาดภาพ ทำความสะอาด ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด ซึ่งกระบวนการทำงานลักษณะนี้ก่อให้เกิดความรู้ไปพร้อมๆกับการพัฒนางานพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นในหมู่เยาวชน ผู้สูงอายุ และนักศึกษา จนกระทั่งนำไปสู่การประชุมตกลงร่วมกันของชุมชนว่าจะต้องสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้นมาจัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ศาสนวัตถุ และวัตถุทางชาติพันธุ์ที่รวบรวมได้ และพยายามเชื่อมโยงความรู้และความสัมพันธ์ของชาวบ้านนาซาวไปยังแหล่งโบราณคดีเขาหินแก้ว-เขาชมพู-และดอยปู่แก้วผ่านการวิเคราะห์และตีความเครื่องมือหินรูปแบบต่างๆที่ชาวบ้านเรียกว่า **เสียมตุ่น** ที่เขาเก็บมาจากไร่นารอบหมู่บ้านและนำมาบริจาคให้พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี

ในการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีพบว่ามีคนทุกเพศทุกวัยในชุมชนบ้านนาซาวเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมและกระบวนการวิจัย ประกอบด้วย เจ้าอาวาสวัดบ้านนาซาว สามเณรในวัดนาซาว ผู้สูงอายุ อาจารย์วัด ไวยาวัจกร ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาซาว (หมู่ที่ ๑) กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชนของหมู่บ้าน เด็กเล็ก ครูโรงเรียนวัดนาซาว บัณฑิตอาสากองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน จัดประชุม ทำอาหารรับประทานร่วมกันในระหว่างการทำงานระยะต่างๆ สำรวจค้นหาทรัพยากรวัฒนธรรม ทำแผนที่วัฒนธรรมชุมชน สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ ทำทะเบียนโบราณวัตถุและวัตถุทางวัฒนธรรมที่ค้นหาได้จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ จัดการพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ และร่วมเป็นกรรมการอำนวยการและกรรมการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี และก็มีคนนอกชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ผู้วิจัย จ.ส.ต.มนัส ติคำ นักศึกษาปริญญาตรีหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต ที่ฝึกภาคปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ชุมชน ภาคฤดูร้อน ปีการศึกษา ๒๕๔๔ จำนวน ๑๓ คน ช่วยกันทำหน้าที่ประสานงาน จัดกิจกรรมปลุกจิตสำนึก จัดกิจกรรมสำรวจทำแผนที่ทรัพยากรวัฒนธรรม ค้นหาผู้รู้ในชุมชน กระตุ้นชุมชนให้เห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชน ร่วมค้นหาวัสดุก่อสร้างในชุมชน ใช้แรงงานในการก่อสร้าง จัดหาทรัพยากรที่ชุมชนมีไม่พอ (งบประมาณในการก่อสร้างบางส่วน) จัดกระบวนการทำทะเบียนทรัพยากรวัฒนธรรม จัดกระบวนการสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน โดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมมากที่สุด และถ่ายทอดเทคนิควิธีการทำงาน เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงออกตามความสามารถและศักยภาพของตนเอง ทั้งการแสดงออกในเรื่องภาวะความเป็นผู้นำในการจัดการ (เจ้าอาวาสและผู้ใหญ่บ้าน) การเป็นวิทยากรนำชมพิพิธภัณฑ์ (เจ้าอาวาส ผู้สูงอายุ) การตั้งชื่อพิพิธภัณฑ์ **พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี** (พระบุญศรี สุขวัฒโน) การจัดเตรียมสถานที่และพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ เชิญแขกผู้มีเกียรติมาร่วมพิธีเปิด จัดการต้อนรับและกล่าวรายงานต่อประธานในพิธี (ผู้ใหญ่ลักษณ์ นันตา) ดำเนินการด้านพิธีกรรมทางศาสนา (อาจารย์วัด :พ่อหนานบุญรัตน์ นันไชย) จัดการแสดงในพิธีเปิด (คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัดนาซาว และกลุ่มเยาวชนสตรีบ้านนาซาว) นอกจากนี้ยังมีผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน (ร.ต.ต. ธนพงษ์ จักกะพาก) เป็นประธานฝ่ายฆราวาสในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง (พระครูสิริธรรมภาณี) เป็นประธานฝ่ายบรรพชิต นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน ผู้แทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดน่าน ประธานบริหาร อบต. นาซาว ประธานสภาฯ อบต.นาซาว ปลัด อบต. นาซาว และชาวบ้านจากชุมชนใกล้เคียง

อีกประมาณ ๕๐๐ คน เข้าร่วมในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

จะเห็นได้ว่าการที่คนในชุมชนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการจัดการในกระบวนการของกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ชุมชนทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การสำรวจค้นหาทรัพยากรทางโบราณคดี การสร้างชุดความรู้ทางวิชาการ (การศึกษาวิจัย)เกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีในชุมชน การถ่ายทอดชุดความรู้จากผู้สูงอายุไปสู่เยาวชนโดยผ่านกระบวนการวิจัย (ผู้เฒ่าเล่าบอก เยาวชนซักถามและจดบันทึก) การทำแผนที่ทางวัฒนธรรม การทำทะเบียนวัตถุทางวัฒนธรรม การร่วมประชุมประเมินคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน การวางแผนสร้างพิพิธภัณฑ์ การค้นหาทรัพยากรและวัสดุก่อสร้างในชุมชน การร่วมใช้แรงงานและฝีมือเชิงช่างในการออกแบบและก่อสร้าง ดัดแปลงวัสดุเหลือใช้ให้เกิดประโยชน์ในการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีชาวบ้านในชุมชนจากทุกครัวเรือนมาร่วมกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการบริจาควัสดุก่อสร้าง และวัตถุทางวัฒนธรรม เครื่องมือเครื่องใช้ วัตถุโบราณสำหรับจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณวัตถุบางประเภทที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถพิเศษเฉพาะตัว เช่น การอ่าน วิเคราะห์และแปลความจารึกภาษาพื้นเมืองล้านนาบนฐานพระพุทธรูปไม้ และบนฝาหีบธัมม์ (คัมภีร์) ใบลาน รวมทั้งการอ่านและแปลความคัมภีร์ใบลาน (บางผูก) ที่ดำเนินการโดยเจ้าอาวาส และผู้สูงอายุ การจัดแสดงครัวไฟ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา อุปกรณ์ทอผ้า (ดำเนินการโดยผู้สูงอายุ) และการเขียนคำอธิบายวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ด้วยภาษาและอักษรพื้นเมืองล้านนาก็ดำเนินการโดยผู้สูงอายุในชุมชน โดยมีผู้วิจัย นักวิจัยท้องถิ่น และนักศึกษาคอยอำนวยความสะดวกและจัดการเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆให้สอดคล้องและต่อเนื่อง และเห็นได้จากเมื่อมีพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ในวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ไปแล้ว ผู้วิจัยและนักศึกษาเดินทางออกไปจากชุมชนแล้วและจงใจไม่ติดต่อกับชุมชนเป็นเวลาประมาณ ๓ เดือน เพื่อทดสอบว่าชุมชนจะดำเนินการบริหารจัดการด้วยตัวเองได้อย่างไร ซึ่งจากการติดตามประเมินผลพบว่าชุมชนก็ยังสามารถจัดการพิพิธภัณฑ์ฯได้อย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการอำนวยการ และคณะกรรมการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ขึ้นมารับผิดชอบดูแล บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ โดยประสานงานและเชื่อมโยงกิจกรรมกับพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นที่มี จ.ส.ต. มนัส ติคำ (นักวิจัยท้องถิ่น) ดูแลจัดการอยู่ มีการส่งต่อผู้เข้าชม นักเรียน นักศึกษา และนักท่องเที่ยวให้แก่กันในลักษณะพันธมิตรพิพิธภัณฑ์และเครือญาติพิพิธภัณฑ์ โดยเมื่อมีคนเข้าไปเที่ยวชมและทัศนศึกษาที่พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จ.ส. ต. มนัส ติคำ ก็จะแนะนำให้ไปชมพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี (ซึ่งอยู่ในเส้นทางเดียวกันและอยู่ไม่ไกลกัน) พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีจึงเริ่มมีคนรู้จักและเข้าไปเที่ยวชมมากขึ้น คณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ฯจึงต้องจัดวิทยากรอาสาสมัครซึ่งส่วนมากเป็นผู้สูงอายุมาคอยดูแลและอธิบายนำชมในพิพิธภัณฑ์จนกลายเป็นกิจวัตรประจำวันของผู้สูงอายุในชุมชนที่เริ่มใช้พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีเป็นเวทีพบปะและทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น ผู้สูงอายุในชุมชนจึงเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการส่งเสริมความสามารถจากกระบวนการวิจัยและพัฒนา และผู้สูงอายุกลุ่มหนึ่งได้ใช้ความสามารถและภูมิปัญญาในการอ่าน และปริวรรตคัมภีร์ใบลานที่มีอยู่วัดนาซาวจนสามารถจัดทำทะเบียนคีมภีร์ใบลานหลายร้อยผูกได้เป็นระบบโดยไม่ต้องพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณในส่วนราชการหรือสถาบันการศึกษาระดับสูง

ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีมีคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ของหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลจัดการโดยมีเจ้าอาวาสเป็นประธาน และมีผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาตำบลของหมู่บ้าน และกรรมการหมู่บ้าน ตัวแทนกลุ่มแม่บ้าน ตัวแทนกลุ่มเยาวชนเป็นคณะกรรมการร่วมกันพัฒนาและปรับปรุง

พิพิธภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง และมีนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆเข้าไปเรียนรู้ มีผู้สนใจเข้าไปเยี่ยมชมเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีมีจุดเด่นอยู่ที่การจัดแสดงวัตถุทางศาสนา พระพุทธรูปไม้ คัมภีร์ใบลาน หีบธัมม์ (ธรรมใบลาน) ตาลปัตรเก่า พ.ศ. ๒๔๕๗ ตุงกระดาษสาฉลุลาย อายุ ๑๐๐ ปี วัตถุทางชาติพันธุ์ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา เครื่องครัว เครื่องมือทอผ้า และเครื่องมือจับสัตว์ของชาวบ้านจำนวนมาก

ผลการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ทำให้วัดนาซาวกลับมาเป็นศูนย์กลางของชุมชนในอีกมิติหนึ่ง คือ เป็นการรวมเอาอดีตของบ้านและของวัดมาอยู่ด้วยกัน ซึ่งทั้งชาวบ้านและชาววัดร่วมมือกันจัดการจนเป็นแหล่งเรียนรู้แห่งใหม่ของจังหวัดน่าน เกิดเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนในการแสดงตัวตนและเอกลักษณ์ของชุมชนให้คนนอกชุมชนยอมรับ และช่วยยึดโยงสายสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนในชุมชนให้เข้มแข็งและยาวนานต่อไปอีก และข้อค้นพบที่สำคัญก็คือ กระบวนการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นวัดบ้านนาซาวสามัคคีเป็นการสร้างความสุขให้ผู้สูงอายุของชุมชนอย่างเห็นได้ชัด ในระยะแรกๆข้าพเจ้าเรียกกระบวนการนี้ว่า **พิพิธภัณฑ์บำบัด** หรือ Museum Therapeutic Process ที่อาจจะใช้เป็นวิธีการพัฒนาและแก้ปัญหาผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งในชุมชนท้องถิ่นอื่นๆได้ในอนาคต ต่อมาได้ปรับมาคำว่า **พิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment Process) ที่หมายถึงการพัฒนาชุมชนที่ใช้กระบวนการจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นเป็นเครื่องหรือหรือวิธีการ (museum process as a means) โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างสรรค์ความเป็นชุมชนสูงสุดที่เรียกว่า ประโยน์สุข (Absolute Happiness) เป็นสำคัญ**

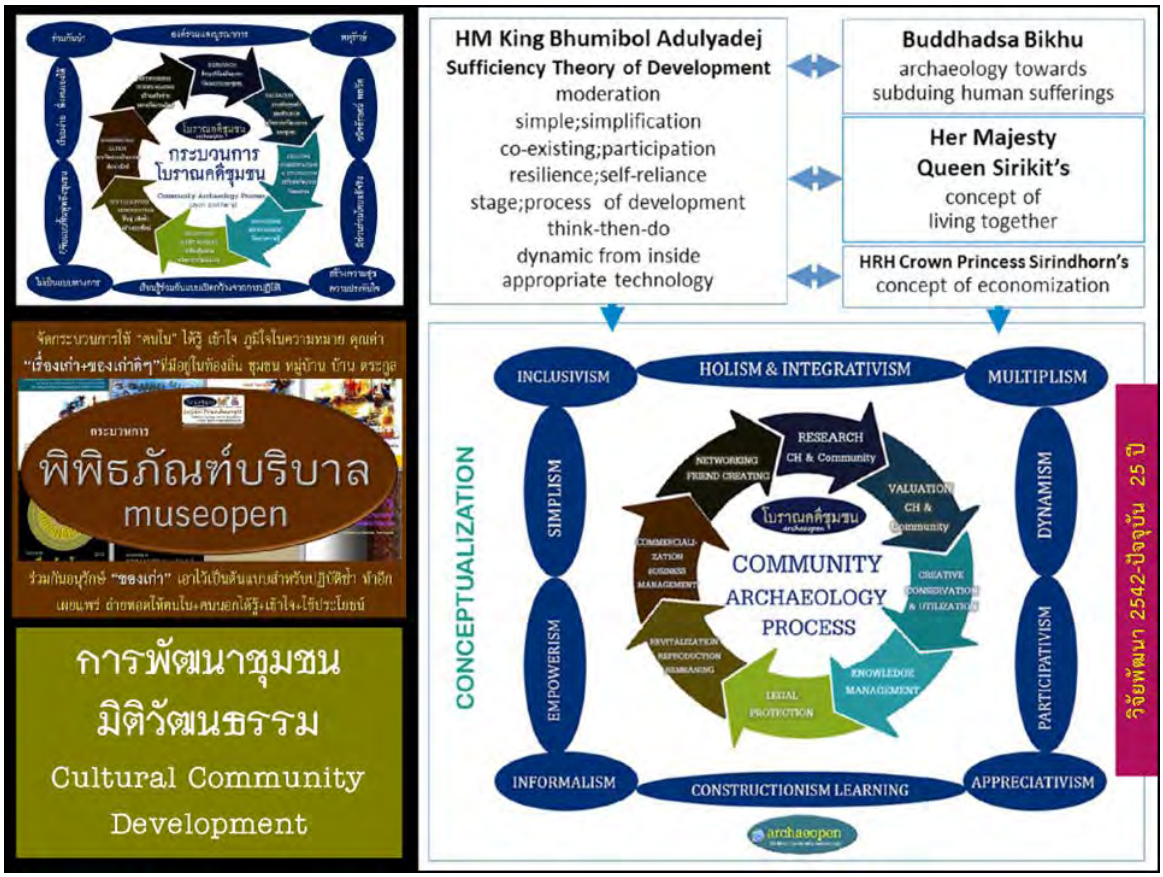

พระประธานในอุโบสถวัดนาซาว และพระพุทธรูปไม้ประดิษฐานบนฐานชุกชี ปัจจุบันเป็นทั้งปูชนียวัตถุสำหรับกราบไหว้บูชา และเป็นวัตถุเพื่อการศึกษาทางด้านประวัติพุทธศาสนาและศิลปกรรมของท้องถิ่น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

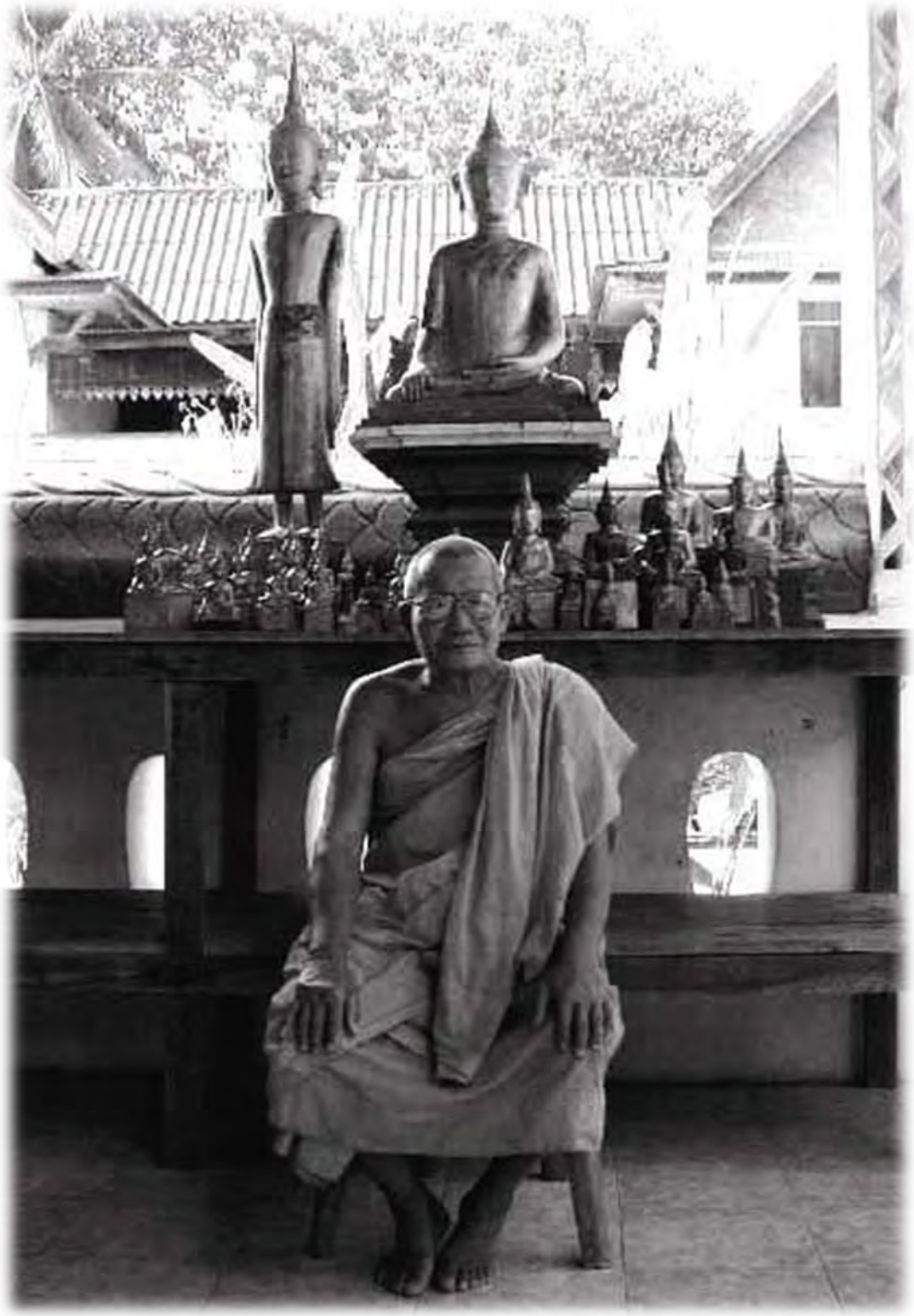

พระอธิการบุญศรี สุขวัฒโน อดีต เจ้าอาวาสวัดนาซาว (ในขณะนั้น) เป็นผู้มีความรู้ภาษาล้านนา และช่วยอ่านวิเคราะห์จารึกบนฐานพระพุทธรูปไม้ที่เป็นสมบัติของวัดนาซาว จนทราบว่าพระพุทธรูปไม้กลุ่มนี้เป็นของที่สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๔๗๔ ซึ่งกิจกรรมการศึกษาพระพุทธรูปไม้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ ได้ส่งผลสืบเนื่องและพัฒนามาสู่กระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามมัคคีในปี พ.ศ. ๒๕๔๕

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ตัวอย่างพระเจ้าไม้สามองค์ของวัดนาซาว พระเจ้าไม้เป็นโบราณวัตถุชุดแรกที่ข้าพเจ้า เจ้าอาวาสและชาวบ้านได้ศึกษาวิจัยร่วมกัน และนำไปสู่การพูดคุยถึงการจัดการพระเจ้าไม้และโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆที่มีอยู่ในวัดและในชุมชน จนค่อยๆก่อรูปความคิดการสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อจัดแสดงโบราณวัตถุทั้งหมดของชุมชน และเป็นที่มาของกระบวนการเสริมสร้างความสามารถของชาวบ้านในชุมชนบ้านนาซาวในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุบ้านนาซาว และนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีจนได้เห็นความสามารถในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชาวบ้าน

นักศึกษาจัดกิจกรรมปลูกจิตสำนึกเยาวชนบ้านนาซาว “ **โครงการค่ายรักษ์ชุมชน**” โดยเชิญผู้สูงอายุในชุมชนมาบอกเล่าความหมายความสำคัญของวัตถุโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้เก่าๆที่มีอยู่ในชุมชนให้เยาวชนทราบ และเชิญ จ.ส.ต. มนัส ติคำมาเป็นวิทยากรเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาและดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดกิจกรรมค่ายรักษ์ชุมชนในตอนกลางคืน ได้นำโบราณวัตถุและอุปกรณ์เครื่องใช้เก่าๆมาเป็นวัตถุนำในการพูดคุยกัน และเป็นการฟื้นความหลังเกี่ยวกับวิถีชีวิตในอดีตจนเยาวชนและผู้ใหญ่ที่เข้าร่วมกิจกรรมเห็นความสำคัญของอดีต และเริ่มหาแนวทางที่จะจัดการมรดกจากอดีตให้เกิดประโยชน์

การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ใช้วัสดุก่อสร้างเก่าที่มีในชุมชน ซื้อเฉพาะที่จำเป็น(ปูนซีเมนต์และกระเบื้องมุงหลังคา) และใช้การร่วมแรงร่วมใจกันจากคนในชุมชนเองโดยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานที่หากคิดเป็นมูลค่าก็คงไม่น้อยกว่า ๑๐๐,๐๐๐ บาท นับว่าเป็นการฟื้นฟูพลังของชุมชนในการทำงานเพื่อส่วนรวมได้อย่างดียิ่ง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ใช้วัสดุก่อสร้างเก่าที่มีในชุมชน ซื้อเฉพาะที่จำเป็น(ปูนซีเมนต์และกระเบื้องมุงหลังคา) และใช้การร่วมแรงร่วมใจกันจากคนในชุมชนเองโดยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานที่หากคิดเป็นมูลค่าก็คงไม่น้อยกว่า ๑๐๐,๐๐๐ บาท นับว่าเป็นการฟื้นฟูพลังของชุมชนในการทำงานเพื่อส่วนรวมได้อย่างดียิ่ง กลุ่มเยาวชนและนกศึกษามาช่วยกันจัดการวัตถุโบราณที่มีอยู่ในวัด และวัตถุโบราณที่ได้มาจากชาวบ้าน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านนาซาวได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีโดยตลอด ทั้งในฐานะผู้เรียนรู้ ร่วมทำกิจกรรมกับนักศึกษา ค้นหาทรัพยากร ใช้แรงงานในการล้าง ทำความสะอาด ซ่อมแซมวัตถุโบราณ ก่อสร้างอาคาร ช่วยจัดทำทะเบียนวัตถุ ฯลฯ ซึ่งแสดงให้เห็นพลังความสามารถในการพัฒนาของกลุ่มเยาวชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

ผู้สูงอายุ “คนเฒ่า” ที่มีประสบการณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนและมีความรู้เกี่ยวกับวัตถุโบราณในชุมชนช่วยกันจัดแสดงนิทรรศการในอาคารพิพิธภัณฑ์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุและชาวบ้านช่วยกัน นำชิ้นส่วนกี่ทอผ้าเก่าจากหลายบ้านมาประกอบเข้าด้วยกันให้สมบูรณ์เป็นกี่ทอผ้าชุมชนจนสามารถใช้ทอผ้าได้จริงๆ และนำเข้าไปจัดแสดงสาธิตการทอผ้าในอาคารพิพิธภัณฑ์ เป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นพลังของความร่วมมือร่วมใจทั้งการบริจาคสิ่งของและช่วยกันต่อเติมความรู้ความคิดกัน

การจัดแสดงธรรมาสน์ ตาลปัตรเก่า และเครื่องมือเครื่องใช้เก่าๆที่มีอยู่ในวัดและในชุมชนในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ภาพบน ยาวชนบ้านนาชาวและนักศึกษา ช่วยกันทำทะเบียนวัตถุสิ่งของที่ได้รับบริจาคจากชุมชน
ภาพล่าง พ่ออุ้ยเลื่อน สถานอุ่น เขียนคำอธิบายเป็นภาษาล้านนาบนป้ายประจำวัตถุในพิพิธภัณฑ์ เป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้ฟื้นฟูพลังความสามารถและมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ เต็มใจ และสุขใจ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดแสดงห้องครัวในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวฯ วัตถุสิ่งของต่างๆทั้งหมดชาวบ้านนำมาบริจาคบ้านละชิ้นสองชิ้น และผู้สูงอายุในชุมชนเป็นผู้สร้างแม่เตาไฟแบบโบราณและจัดแสดงส่วนนี้เองทั้งหมด โดยที่นักศึกษาและข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้สนับสนุนการทำทะเบียนและป้ายข้อความ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชาวบ้านนาซาว สาธิตวิธีการปั่นด้ายให้เยาวชนดูที่มุมจัดแสดงอุปกรณ์ทอผ้าในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ซึ่งเป็นการนำเสนอและการจัดการเรียนรู้ที่เรียกว่า “ทำให้ดู” ตามวิถีชีวิตของคนทางซีกโลกตะวันออก

ป้ายพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี เป็นผลงานที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนบ้านนาซาว โดยแผ่นไม้ได้จากการบริจาค เจ้าอาวาสวัดนาซาวเป็นผู้ตั้งชื่อ “**พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี**” ที่ยืนยันว่าพิพิธภัณฑ์เกิดจากความสามัคคีของบ้านและวัด และมีครูผาย (ครูโรงเรียนวัดนาซาว) เป็นผู้ออกแบบและเขียนตัวหนังสือทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษและภาษาล้านนา

นายลักษณ์ นันตา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ บ้านนาซาว อ่านรายงานการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เสนอต่อ ร.ต.ต. ธนพงษ์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับของข้าราชการชั้นสูงในภาครัฐที่มีต่อความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชน

พระอธิการบุญศรี สุขวฒโน เจ้าอาวาสวัดนาซาว ได้นำผู้ว่าราชการจังหวัดน่านชมนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี โดยท่านเจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นวิทยากรนำชมด้วยตัวเอง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

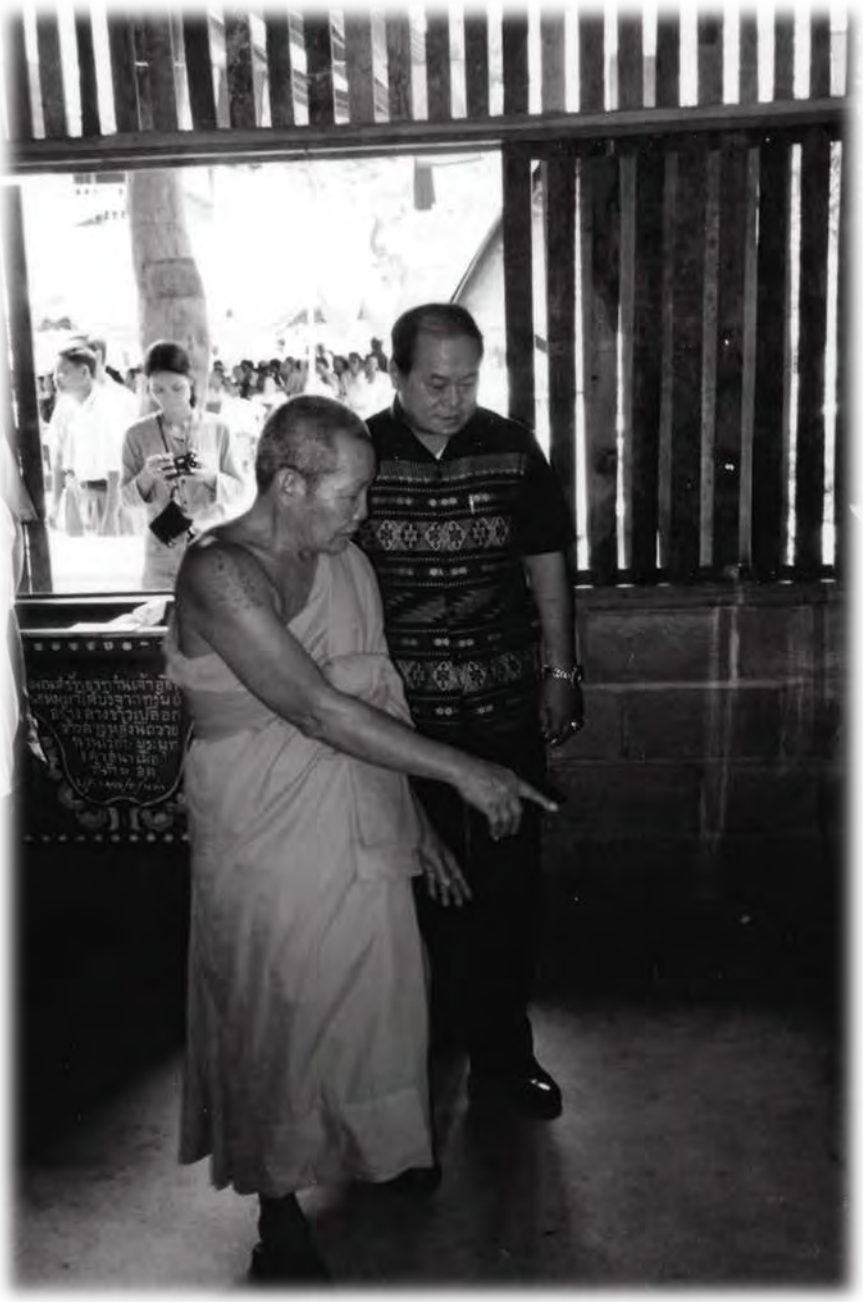

ในวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เมื่อ ร.ต.ต. ธนพงษ์ จักกะพาก ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ทำพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีอย่างเป็นทางการแล้ว พระอธิการบุญศรี สุขฺวฒโน เจ้าอาวาสวัดนาซาว ได้นำผู้ว่าราชการจังหวัดน่านชมนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี โดยท่านเจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นวิทยากรนำชมด้วยตัวเอง และในเวลาต่อมาท่านเจ้าอาวาสก็ได้ทำหน้าที่วิทยากรหลักของพิพิธภัณฑ์ฯ โดยมีผู้สูงอายุและชาวบ้านสลับสับเปลี่ยนกันมาช่วยนำชมและต้อนรับผู้ไปเยี่ยมชม ในการกล่าวเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ผู้ว่าราชการจังหวัดน่านได้ชื่นชมความสามารถของชาวบ้านในการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนโดยไม่ได้ร้องของบประมาณจากทางราชการหรือหน่วยงานใดๆ แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน และได้ประกาศเป็นนโยบายว่าให้ชุมชนอื่นๆทำพิพิธภัณฑ์แบบนี้ให้มากๆจะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและรักกัน และในเวลาต่อมาทางคณะสงฆ์ของจังหวัดน่านได้ประกาศศาสโนบายให้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์วัดตำบลละหนึ่งแห่ง และดูแบบอย่างจากพิพิธภัณฑ์ที่วัดนาซาวนี้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ตาลปัตรร้อยปี สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๖ สมบัติของวัดนาซาว ปัจจุบัน (นับถึง พ.ศ. ๒๕๖๗) มีอายุถึง ๑๐๐ ปีพอดี ซึ่งอาจจะเป็นตาลปัตรที่เก่าที่สุดเท่าที่มีเหลืออยู่ในจังหวัดน่าน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กิจกรรมต่อเนื่องจากการสร้างพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ได้แก่ การอ่านคัมภีร์ใบลาน (คำว่า *ธัมม์* ในภาษาล้านนา หมายถึง *ธรรม*) ที่มีอยู่จำนวนมากในวัดนาซาว เป็นการฟื้นฟูความสามารถของผู้สูงอายุในการอ่านและปริวรรตเรื่องราวที่เขียนไว้เป็นภาษาล้านนา และจากกิจกรรมดังกล่าวช่วยให้ทราบว่ายังมีหลักฐานเอกสารเรื่องพงศาวดารของล้านนาและเมืองน่านอยู่ในธัมม์ใบลานอีกมากมายที่ยังไม่ได้ศึกษา

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

๕๐๐

ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ นักศึกษาและเยาวชนได้ร่วมกันก่อเจดีย์ทราย และสรงน้ำพระตามประเพณีพื้นถิ่น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าในช่วงสงกรานต์หรือปีใหม่เมืองเป็นห้วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับการจัดกิจกรรมปลูกจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทมรดก และสิ่งที่ดีงามจากอดีตของชุมชนในภูมิภาคล้านนา เพราะพิธีกรรมในช่วงสงกรานต์ยังคงมีบทบาทต่อการพัฒนาจิตใจของชาวบ้าน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ตุงกระดาษสา อายุ ๑๐๐ ปี ฉลุแผ่นกระดาษสาเป็นลวดลายช้างจ้อย ม้าจ้อย และป่าหิมพานต์ เพื่อใช้แขวนประดับตกแต่งรอบวิหารสมมติให้เป็นป่าหิมพานต์ ในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ ตุงกระดาสาชุดนี้เป็นสมบัติของวัดนาซาว ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี

ตุงกระดาษสา ชนิดวาดภาพด้วยหมึกสีดำเป็นภาพป่า ภูเขา แม่น้ำหรือมหาสมุทร และมีสัตว์ประจำภูมิ ทั้งลิง แพะภูเขา ปลา และพญางูหรือนาคที่แสดงอาการใฝ่ฟังธรรมเทศนาโดยมีภาพดอกบัวประกอบเป็นพุทธบูชาด้วยตามจินตนาการของช่าง สมบัติของวัดนาซาว จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุและชาวบ้านในชุมชนบ้านนาซาวช่วยกันออกความคิด ออกแบบและจัดแสดงพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี กันเองทั้งๆที่ไม่เคยไปดูงานที่พิพิธภัณฑ์แห่งใดมาก่อน และแม้ว่าพิพิธภัณฑ์จะเปิดเป็นทางการไปแล้ว แต่ผู้สูงอายุหลุ่มนี้ ก็ยังแวะเวียนมาปรับปรุงนิทรรศการและการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์อยู่เนืองๆ แสดงให้เห็นมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีความรู้สึกผูกพัน และได้รับความสุขจากการทำงานพิพิธภัณฑ์

การจัดแสดงห้องครัว เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา และเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านที่เป็นมรดกตกทอดของบ้านนาซาว ในพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ห้องจัดแสดงส่วนนี้คนเฒ่าและชาวบ้านนาซาวช่วยกันจัดแสดงตามภูมิปัญญาความรู้ และประสบการณ์ของเขาเอง (สภาพการจัดแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕)

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ : พิพิธภัณฑ์วันเดียว

ชุมชนบ้านก้อด (หมู่ที่ ๔) แต่เดิมเป็นชุมชนเดียวกับบ้านนาซาว (หมู่ที่ ๑) เป็นศรัทธาวัดนาซาวด้วยกัน แต่ต่อมาชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้นจึงแยกตัวออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ และในปี พ.ศ.๒๕๓๘ ได้ตั้งอารามสงฆ์บ้านก้อดขึ้นเป็นศูนย์กลางด้านศาสนาของชุมชนแยกตัวออกไปจากบ้านนาซาวโดยปริยาย แต่ผู้คนทั้งสองหมู่บ้านก็ยังไปมาหาสู่ช่วยเหลือการงานและประกอบพิธีกรรมประเพณีด้วยกันตามปกติ แล้วแต่ว่าหมู่บ้านไหนจะเป็นเจ้าภาพ อีกหมู่บ้านหนึ่งก็จะไปช่วย

เหตุผลที่เลือกชุมชนบ้านก้อดเป็นพื้นที่ศึกษาและจัดกระบวนการวิจัยก็เพราะว่า บ้านก้อดเป็นชุมชนจัดตั้งใหม่ ไม่มีศาสนวัตถุที่เก่าแก่เหมือนชุมชนบ้านนาซาว แต่มีพื้นที่ติดกับ**แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง** ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญมาก ประกอบกับเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕ หลังจากที่ข้าพเจ้า จ.ส.ต. มนัส ติคำ และนางสาววนิษา ติคำ ได้สำรวจพบแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์แห่งใหม่ที่ดอยภูซาง ก็ได้นำผู้นำชุมชนและชาวบ้านก้อดขึ้นไปสำรวจและรับรู้ว่าดอยภูซางมีหลักฐานทางโบราณคดีมากมายมีความสำคัญในระดับมรดกโลกมาครั้งหนึ่งแล้ว

เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ข้าพเจ้าได้เชิญ**พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ** และ**พ่อหนานสอน อินวุธ** ผู้ทรงคุณวุฒิชาวบ้านก้อดไปร่วมกิจกรรมอ่านธัมม์ใบลานที่พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี และพบว่าผู้นำชุมชนและผู้ทรงคุณวุฒิของบ้านก้อดมีความประสงค์จะพัฒนาพิพิธภัณฑ์ และแหล่งโบราณคดีดอยภูซางให้เป็นสถานที่สำคัญของชุมชนเหมือนกับที่บ้านนาซาวมีพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี และเหมือนกับที่บ้านสวกพัฒนามีพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณกับพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น และข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่าชุมชนบ้านก้อดสมควรจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูซางร่วมกับชุมชนใกล้เคียง แต่การที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านก้อดในปัจจุบันให้เกิดจิตสำนึกอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีดอยภูซางที่มีอายุเก่าแก่ถึง ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี และไม่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชุมชนปัจจุบันเลยนั้น จะต้องจัดให้มีกิจกรรมที่สร้างสำนึกรักอดีตใกล้ตัวของชาวบ้านเสียก่อน ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเลือกวิธีการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นเป็นเครื่องมือและวิธีการสร้างจิตสำนึก สร้างทัศนคติที่ดีต่ออดีตทั้งที่ใกล้ตัวและไกลตัวของชาวบ้าน และพยายามเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นในหมู่บ้านให้สัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเรื่องเดียวกับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยภูซางอีกด้วย

กิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนระดับหมู่บ้านเป็นวิธีการที่อยู่ในชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม จะต้องชักชวนชาวบ้านให้มาทำกิจกรรมด้านการกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมอนุรักษ์และพัฒนา**อดีตที่ดีงามและน่าประทับใจ**ของชุมชน และกำหนดให้พิพิธภัณฑ์ชุมชน (community museum) เป็นเป้าหมายระดับต้น (lower order) ที่ชาวบ้านสามารถมองเห็นและจับต้องสัมผัสได้ก่อนที่จะนำพาไปสู่การพัฒนาในระดับจิตวิญญาณขั้นสูงๆ (higher order) ต่อไป

ในกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนลักษณะนี้ ข้าพเจ้าได้พยายามจัดกระบวนการให้นำไปสู่การพัฒนาความรู้ ทัศนคติ และทักษะประสบการณ์ในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในหมู่ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งหมายรวมถึงตัวข้าพเจ้าเอง นักศึกษาพัฒนาชุมชนและสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ชาวบ้าน พระสงฆ์ สามเณร แพทย์ พยาบาล นักปกครอง นักการเมืองและผู้คนจากภาคส่วนต่างๆทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับความรู้ เพราะถือว่าทุกคน คือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ของกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่ได้ดำเนินการร่วมกัน

ดังนั้น แม้ว่าจะมีการคิด มีการปรึกษาหารือเชิงชักชวน และมีการเตรียมการล่วงหน้ามาบ้างแล้ว แต่ก็เป็นเพียงในส่วนของข้าพเจ้าคนเดียวเท่านั้นที่ตั้งความหวังวาดความฝันไว้ว่าจะทำอะไรและอย่างไรบ้าง แต่ก็เป็นแผนและฝันที่คร่าว หยาบ และลางๆเท่านั้น เพราะในระยะเวลาเกือบปีที่กำหนดแผนงานเอาไว้ในใจนั้นยังไม่เคยแน่ใจได้เลยว่าชาวบ้านก้อดจะเห็นดีเห็นงามด้วยหรือเปล่า ประการสำคัญข้าพเจ้าแทบจะไม่รู้จักบ้านก้อดเลยด้วยซ้ำไป ชาวบ้านคนสำคัญ (key-persons) ที่เคยพบกันครั้งสองครั้งเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ก็เห็นจะมีแต่พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ กับพ่อหนานสอน อินวุธ ที่ไปช่วยอ่านธัมม์ใบลานที่วัดนาชาวเท่านั้น แต่ก็ไม่ได้คุยอะไรกันมากนักเกี่ยวกับการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ของบ้านก้อด และแม้ว่าก่อนหน้าที่จะนำนักศึกษาไปลงฝึกภาคปฏิบัติที่บ้านก้อด ข้าพเจ้าได้ให้ผู้ช่วยนักวิจัยทำการศึกษาข้อมูลของบ้านก้อดว่ามีทรัพยากรทางวัฒนธรรมอะไรอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับข้อมูลนั้นมากนัก เพราะเป็นข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาเชิงสำรวจแบบปกติไม่ใช่การศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม และเป็นความตั้งใจของข้าพเจ้าเองที่จะไม่พยายามรู้อะไรก่อนชาวบ้าน ด้วยตั้งใจที่จะเข้าไปเรียนรู้ร่วมกัน เรียนรู้พร้อมๆกันกับชาวบ้าน เรียนรู้พร้อมๆกันกับนักศึกษาที่ลงไปฝึกภาคปฏิบัติ เรียนรู้และพัฒนาไปในลักษณะคิดไปทำไป แก้ปัญหาไปตามสถานการณ์จริงเหมือนกับที่ชาวบ้านปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวัน คือ พยายามดำเนินการวิจัยให้กลมกลืนกับสภาพชีวิตจริงๆ เป็นไปตามธรรมชาติและธรรมดา ไม่เป็นทางการ ซึ่งแม้ว่าจะทำให้เกิดความหวาดหวั่นว่าการไม่ได้วางแผนการวิจัยและการทำงานอย่างละเอียดรอบคอบล่วงหน้าอาจจะทำให้กิจกรรมการวิจัยและการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เกิดความล้มเหลวและส่งผลด้านลบต่อชุมชนได้ก็ตาม แต่ในส่วนลึกข้าพเจ้าค่อนข้างมั่นใจว่าหากทำงานด้วยความจริงใจไม่คิดหลอกลวงมุ่งเอาประโยชน์ส่วนตน มีเจตนาดี (ฉันทะ) และรู้จักการให้(จาคะ)มากกว่าการได้รับและกระทำการด้วยความมุ่งมั่นอุตสาหะตลอดเวลา(วิริยะ)แล้ว การทั้งปวงก็คงสำเร็จได้ไม่ยาก และต้องไม่มุ่งหวังให้ความสำเร็จทั้งปวงเป็นของตนเอง หากแต่ต้องพยายามให้ความสำเร็จที่เกิดขึ้นทุกขั้นทุกตอนเป็นผลสำเร็จของทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมอย่างที่เคยดำเนินการมาแล้วที่พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕

กระบวนการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ มีขั้นตอนและการดำเนินการแตกต่างไปจากการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคีหลายอย่าง โดยในการวิจัยครั้งนี้มีการกำหนดแผนงานและกิจกรรมเป็นขั้นตอนชัดเจนและเป็นระบบมากกว่าการวิจัยที่บ้านนาชาว เริ่มตั้งแต่การจัดนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต และนักศึกษาปริญญาตรีหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิตจำนวน ๒๐ คน เข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นเวลา ๒ เดือน และให้นักศึกษาทั้งหมดแสดงบทบาททั้งในฐานะผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยอยู่ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (PAR&CD) ร่วมกับชาวบ้านก้อด โดยในกระบวนการดังกล่าวนักศึกษาได้ใช้กิจกรรมค่ายเยาวชนสำนึกฮักบ้านก้อด เวทีคนเฒ่า การวิจัยดอยภูซาง การวิจัยบ้าน การวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ค้นหาความรู้ไปพร้อมๆกับการปลูกจิตสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิด สร้างความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น กระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นคุณค่า

และความสำคัญของอดีต เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ในตัวของผู้สูงอายุ รวมทั้งความพยายามในการฟื้นฟูศักยภาพของผู้สูงอายุในการแสดงออกด้านภูมิปัญญา และความสามารถในการหาอยู่หากิน การสร้างงานศิลปะ การผลิตงานหัตถกรรม จนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนในที่สุด

ระยะเวลาในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจตั้งแต่เริ่มตัดสินใจลงมือก่อสร้าง รวบรวมวัตถุสิ่งของ วิจัยค้นหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งของ จัดแสดง จนสำเร็จเสร็จแล้วพร้อมเปิดตัวเป็นเวลารวมทั้งสิ้นประมาณ ๓๐ วันเท่านั้น ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าว ชาวบ้านเกือบทุกคนในหมู่บ้านก้อดได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ในขั้นตอนต่างๆตามลำดับ และในกระบวนการดังกล่าวมีคนนอกชุมชน ผู้ที่เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การเคลื่อนตัวของกิจกรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่องไม่สะดุดก็คือ จ.ส.ต. มนัส ติคำ นักวิจัยท้องถิ่น และนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ๒๐ คน ที่คอยประสานความเข้าใจ อำนวยความสะดวกด้านต่างๆ ช่วยงานการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ ประสานงานในการขอรับการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุก่อสร้างจากมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ และองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน

คุณอุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา คุณวสันต์ เทพสุริยานนท์ คุณเจนจิรา วัฒนสมบูรณ์ และ **พระมหาสุทิศ เบ็ญมาศ** นักศึกษาปริญญาโทสาขาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ได้บันทึกเหตุการณ์น่าสนใจซึ่งเกิดขึ้นระหว่างการฝึกภาคปฏิบัติด้านการพัฒนาชุมชน ภาคฤดูร้อนของปีการศึกษา ๒๕๔๕ ที่ชุมชนบ้านก้อด หมู่ที่ ๔ ตำบลนาซาว อำเภอเมือง จังหวัดน่านไว้หลายเรื่องด้วยกัน เรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้ามีส่วนเกี่ยวข้องและอยู่ในเหตุการณ์ด้วย ก็คือ การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ หรือที่ข้าพเจ้าเรียกว่า **กระบวนการพิพิธภัณฑ์วันเดียว** ซึ่งกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างเฉียบพลัน (flash phenomenon) นี้มีผลดีต่อการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอย่างยิ่ง นักศึกษาบันทึกไว้ว่า

> *.....วันจันทร์ที่ ๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๖ ได้มีปรากฏการณ์สำคัญเกิดขึ้นที่อารามบ้านก้อด คือ พิธียกเสาเอกเริ่มการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ ในวันนั้นจะสังเกตได้ว่ามีเหตุการณ์และพฤติการณ์ดีๆและน่าสนใจเกิดขึ้นมากมาย ถือเป็นจุดเริ่มต้นของพิพิธภัณฑ์ชุมชนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในชุมชนบ้านก้อดโดยแท้จริง*
>
> *ในวันนั้นนักศึกษาฝึกงานคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๐ คน ได้ไปที่อารามบ้านก้อดตั้งแต่ ๙ โมงเช้า ซึ่งเป็นเวลาที่ได้นัดกับชาวบ้านก้อดไว้ว่าจะเริ่มก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ แต่พอไปถึงกลับไม่พบใครเลย นักศึกษาจึงได้แบ่งกันออกไปตามชาวบ้านที่มีบทบาทในชุมชน คือ **ผู้ช่วยทวี วงศ์คำตา พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ** และส่วนหนึ่งก็รออยู่ที่อาราม ระหว่างนั้นเริ่มมีชาวบ้านทั้งกลุ่มผู้ใหญ่และกลุ่มเยาวชนทยอยกันเข้ามาที่อาราม แต่ก็ยังมากันไม่มากนัก จนกระทั่งผู้ช่วยทวีขับรถอีแต๊กขนเสาไม้ ๒ ต้นมาถึงอาราม จึงได้มีการพูดคุยกับอาจารย์สายันต์เรื่องตำแหน่งสถานที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ว่าจะสร้างตรงส่วนไหนของอาราม ระหว่างนั้นเยาวชนที่มาแล้ว ๕-๖ คน ก็เอารถอีแต๊กไปขนเสาไม้เก่าตามบ้านต่างๆ ที่ชาวบ้านได้แสดงเจตนาบริจาคไว้แล้วเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖*
>
> *เวลาผ่านไปเกือบชั่วโมง ชาวบ้านก็ยังมาไม่มากนัก จึงได้มีการประกาศเสียงตามสายขอให้ชาวบ้านรีบมาที่อารามเพื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ร่วมกับนักศึกษาโดยในตอนแรกที่ประกาศนั้นเป็นไปในลักษณะ ของการขอความร่วมมือจากชาวบ้านมาให้ช่วยนักศึกษา ซึ่งสังเกตพบได้ว่า*

ชาวบ้านเกือบทั้งหมดนั้นยังไม่เกิดความรู้สึกของความเป็นเจ้าของ ยังมองและเข้าใจว่านี่คือ **งานของนักศึกษา**

หลังจากนั้นไม่นานนัก ชาวบ้านก็เริ่มทยอยมาที่อารามมากขึ้นทั้งหญิงทั้งชาย ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่และคนเฒ่า และได้มีการตกลงกันในระยะต้นว่าจะสร้างพิพิธภัณฑ์หลังเล็กๆขนาด ๒ ห้อง ตรงริมรั้วด้านทิศเหนืออารามในบริเวณที่ตั้งป้ายประกาศต่างๆของอารามแล้วค่อยขยับขยายในภายหลังตามความจำเป็น จากนั้นก็มีการเริ่มรื้อป้ายประกาศที่ตั้งอยู่ในบริเวณนั้น ช่วงนี้มีชาวบ้านหลายรายยังสงสัยว่าจะสร้างพิพิธภัณฑ์ไปทำไม ทำไมต้องมารื้อป้าย ทำไมต้องตัดต้นลำไยของอาราม ที่กำลังออกดอกและติดผล มีการวิพากษ์วิจารณ์ในทางที่ไม่เห็นด้วย ตอนนั้นความคิดของชาวบ้านแตกออกเป็นหลายทางเพราะไม่ทราบข้อมูลที่แท้จริง แต่กลุ่มผู้นำและสล่าหลายท่านที่เข้าใจดีก็เริ่มลงมือตีผังกำหนดเขตความกว้างความยาวของอาคารพิพิธภัณฑ์

*เวลา ๐๙.๓๐ น. อาจารย์สายันต์ก็ได้เข้าไปพูดคุยกับ**พ่อหนานสอน**และ**พ่ออาจารย์หนานพรหม**ว่าน่าจะขยายขนาดของอาคารพิพิธภัณฑ์ให้กว้างมากกว่าสองห้อง พ่อหนานสอนซึ่งเห็นด้วยอยู่แล้วก็เข้าไปบอกชาวบ้านว่าให้ตัดต้นลำไยทิ้งเสีย แล้วขยายพื้นที่ออกไปอีก ซึ่งระหว่างนั้นนักศึกษาก็ได้พูดคุยกับผู้ช่วยทวี เรื่องขนาดของพิพิธภัณฑ์ โดยผู้ช่วยทวีก็ยังยืนยันว่าเอาแค่ ๒ ห้องพอก่อน แล้วต่อไปถ้ามีของมากขึ้นค่อยขยาย รอให้สร้างโบสถ์เสร็จ ก็จะย้ายพระพุทธรูปในวิหารหลังเก่าออกไปแล้วก็จะสามารถขยับขยายพิพิธภัณฑ์ไปยังวิหารหลังเก่าได้*

ชาวบ้านคนหนึ่งที่ได้ยินพ่อหนานสอนบอกให้ตัดต้นลำไยก็เดินเข้าไปตัดทันที พอตัดได้ ๑ กิ่งแล้ว ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งยังไม่ยอมให้ตัด โดยบอกว่าให้รักษาไว้ ซึ่งสถานการณ์ในช่วงนี้ยังไม่มีความแน่นอน ชาวบ้านยังมิได้มีความเห็นพ้องไปในทางเดียวกัน ยังมีความสับสนและความเข้าใจที่ไม่ตรงกันอยู่มากและดูเหมือนว่าจะขยายวงออกไปมากขึ้นทุกที

นักศึกษาได้พยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านมองภาพพิพิธภัณฑ์ที่จะสร้างว่าเป็นของชุมชนบ้านก้อด ไม่ใช่ของนักศึกษา และน่าจะสร้างให้ใหญ่ขึ้นเพราะของเก่าที่ชาวบ้านบริจาคให้มานั้นมีจำนวนมากทั้งชิ้นเล็กและชิ้นใหญ่ ถ้าหากสร้างเล็กก็จะไม่พอสำหรับปริมาณโบราณวัตถุและของเก่าที่มีอยู่ แต่ปัญหาสำคัญของชาวบ้าน คือ ไม่มีทุนที่เป็นตัวเงิน และยังมองไม่เห็นว่าจะเอาวัสดุก่อสร้างมาจากที่ไหน

จากนั้นไม่นานนัก ระหว่างที่นักศึกษาได้ไปช่วยงานในกลุ่มอื่นๆที่พอจะช่วยได้ เช่น รื้อป้ายไม้ เก็บตะปู เพียงช่วงระยะเวลาแค่ประมาณ ๑๕ นาที หันหลับไปดูอีกทีปรากฏว่าต้นลำไยถูกตัดทิ้งไปแล้ว และได้มีการขยายพื้นที่ที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์ออกไปอีก จากการสอบถามผู้ช่วยทวีก็ได้รับคำตอบว่า มันเล็กไป ซึ่งนักศึกษาได้ทราบเหตุผลในภายหลังว่า หลังจากที่อาจารย์สายันต์ได้เข้าไปพูดคุยกับพ่ออาจารย์หนานพรหมผู้นำทางความเชื่อของชาวบ้านขอให้พ่ออาจารย์หนานพรหมเป็นสื่อกลางทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ ส่วนข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณในรูปของเงินก็พอจะมีมีทางออกหากชาวบ้านร่วมมือกันจริงๆ และเมื่อชาวบ้านเริ่มรู้สึกว่าพิพิธภัณฑ์เป็นของชุมชนบ้านก้อดไม่ใช่ของนักศึกษา ทุกคนก็ยินดีและเต็มใจช่วยอย่างเต็มที่ ระหว่างนั้นอาจารย์สายันต์แนะนำนักศึกษาให้ตั้งต้นผ้าป่าเพื่อการสร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้น โดยเริ่มจากนักศึกษาและอาจารย์บริจาคเงินกันก่อนตามกำลังศรัทธา จากนั้นก็มีชาวบ้านเริ่มมาบริจาคเพิ่มด้วย และในเรื่องเงินทุนค่าวัสดุก่อสร้าง

เร่งด่วน อาจารย์สายันต์ได้สนับสนุนให้ก่อนในระยะต้นจำนวน ๓,๐๐๐ บาท เพื่อใช้ซื้อเสาปูนตะปู และอุปกรณ์ที่จำเป็นอื่นๆที่จะต้องใช้ในตอนเช้า

เวลา ๑๐.๐๐ น. ต้นลำไยก็ถูกตัดทิ้งทั้งสองต้น พื้นที่พิพิธภัณฑ์ก็ถูกขยายจาก ๒ ห้อง เป็น ๔ ห้อง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ทั้งชาวบ้านและนักศึกษาเองก็ยังงงอยู่ว่าเกิดขึ้นจากอะไร เข้าใจว่าคงจะเป็นเพราะพ่ออาจารย์หนานพรหม และพ่ออุ้ยอีกหลายๆท่าน ทั้งพ่ออุ้ยดวง พ่อหนานสอน พ่ออุ้ยเป็ง ฯลฯ ที่คอยกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักถึงความเป็นเจ้าของ ชี้ให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์นี้เป็นของชาวบ้านมิใช่ของนักศึกษา เพียงแต่นักศึกษาเข้ามาช่วยเท่านั้นเอง พร้อมทั้งคอยให้คำแนะนำต่างๆตลอดการดำเนินการสร้างพิพิธภัณฑ์ด้วย

จากการศึกษาข้อมูลความคิดเห็นเบื้องต้นก่อนหน้านี้พบว่าผู้สูงอายุหลายท่านในชุมชนบ้านก้อดมีแนวความคิดที่ต้องการจะอนุรักษ์ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ภูมิปัญญาต่างๆเหล่านี้ ทั้งในรูปนามธรรมและรูปธรรมไว้เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว โดยต้องการที่จะอนุรักษ์และรื้อฟื้นเพื่อให้ลูกหลานในวันข้างหน้าได้รู้จักและเรียนรู้ ด้วยการพยายามกระตุ้นตั้งแต่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ในส่วนแนวคิดของการพัฒนาโดยการสร้างพิพิธภัณฑ์ลักษณะนี้ พ่ออุ้ยหลายท่านก็เคยได้เห็นตัวอย่างการสร้างพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ มาบ้างแล้ว ซึ่งพ่ออุ้ยทั้งหลายเห็นด้วยอย่างยิ่งกับการสร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้นในชุมชน และอีกเหตุปัจจัยหนึ่งที่สำคัญมากนั่นก็คือ ความเข้าใจของชาวบ้านที่เริ่มมีมากขึ้นในเรื่องของผลที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการมีพิพิธภัณฑ์ในชุมชน รวมไปถึงการเล็งเห็นประโยชน์ที่จะได้รับสืบเนื่องมาจากการมีพิพิธภัณฑ์ในอาราม นั่นคือ โบสถ์ของอารามที่กำลังสร้างอยู่และได้หยุดพักไปช่วงหนึ่งในขณะนี้เนื่องด้วยไม่มีทุนในรูปของเงินที่จะดำเนินการสร้างต่อ โดยเริ่มมองเห็นว่าพิพิธภัณฑ์จะชักนำคนเข้ามาเที่ยวชมและคงจะมีจิตศรัทธาที่ร่วมทำบุญสร้างโบสถ์ จึงทำให้ชาวบ้านจะตัดสินใจขยายเขตพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ออกไป เนื่องด้วยสิ่งที่ตามมานั้นมันมีค่ามากกว่าต้นลำไยที่ชุมชนจะต้องเสียไป

เวลา ๑๑.๐๐ น. สถานการณ์ผ่านช่วงวิกฤตไปแล้ว ทุกคนก็เห็นด้วยกับการขยายเขตพื้นที่ออกไปจาก ๒ ห้องเป็น ๔ ห้อง อีกทั้งยังมีการรื้อเฮือนตาน (บ้านจำลองที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศไปให้ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว) เพื่อนำไม้และสังกะสีมาสร้างพิพิธภัณฑ์ โดยคำสั่งที่เกิดจากการตัดสินใจของเจ้าอุ้ย(เจ้าอาราม)และคนเฒ่า ซึ่งชาวบ้านก็เห็นด้วยและร่วมมือร่วมใจกันอย่างเต็มที่ สังเกตได้จากท่าทีและพฤติกรรมของชาวบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปจากในช่วงเช้าที่ตอนนั้นยังมีความไม่แน่ใจอยู่ค่อนข้างสูง และยังมีความรู้สึกหวงแหนในสิ่งที่จะต้องแลกกับการที่จะได้มาซึ่งพิพิธภัณฑ์นี้ มาเป็นการร่วมมือและมีความพร้อมเพรียงกันมากขึ้น และเมื่อสถานการณ์คลี่คลาย นักศึกษาก็แทบจะไม่มีบทบาทอะไรเลย นอกจากยืนสังเกตการณ์ ให้กำลังใจ และช่วยงานเท่าที่พอจะช่วยได้ โดยชาวบ้านกลับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างพิพิธภัณฑ์แทน

ตั้งแต่ ๑๑.๓๐ น. จนถึงตอนค่ำ การก่อสร้างก็ได้ดำเนินต่อไปอย่างสนุกสนานครื้นเครง ทุกคนร่วมแรงร่วมใจกัน เข้ามามีส่วนร่วมเท่าที่จะสามารถทำได้ในแต่ละบทบาท กลุ่มพ่อบ้านทำงานก่อสร้าง กลุ่มแม่บ้านทำงานพัฒนา (ทำความสะอาดบริเวณวัด) เยาวชนชายช่วยพ่อบ้าน เยาวชนหญิงเฝ้าโต๊ะผ้าป่า คนเฒ่านั่งจับกลุ่มคุยกัน ปรึกษาหารือกัน และคอยกำกับงานก่อสร้างไปด้วย งานก็ดำเนินไปเรื่อยๆด้วยความปีติยินดีของทุกๆคน

ในระหว่างนั้น ก็มีปรากฏการณ์เกิดขึ้นตามมามากมาย มีชาวบ้านเริ่มทยอยเอาของเก่ามาให้ ท่านแรกที่นำมาก็คืออุ้ยผู้หญิงคนหนึ่งเอากล่องไม้ใส่เกลือแบบโบราณมาให้ จากนั้นเจ้าอุ้ยหลวงพ่ออินต๊ะเจ้าอารามบ้านก้อดก็ได้เข้าไปเอาขันไม้สำหรับใส่ดอกไม้อายุประมาณสองร้อยปีที่ท่านได้เก็บรักษาไว้มาให้ด้วยเช่นกัน พ่ออาจารย์หนานพรหมร่วมเขียนป้ายชื่อพิพิธภัณฑ์บ้านนาซาวสวรรค์เป็นภาษาล้านนา เด็กหญิงแพรวหลานสาวพ่ออาจารย์ช่วยระบายสีเขียนป้ายชื่อพิพิธภัณฑ์ เยาวชนหลายวัยช่วยขนไม้ เก็บเศษวัสดุ และเด็กที่ยังช่วยงานอะไรไม่ได้ก็เข้ามาวิ่งเล่น นั่งดูผู้ใหญ่ทำงานกันคึกคักเต็มวัดไปหมด ซึ่งภาพที่ปรากฏทำให้ชาวบ้านเริ่มเกิดความรู้สึกและตระหนักถึงการเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์มากขึ้นอีกด้วย

แม้ว่าในวันนั้นชาวบ้านทุกคนต้องกลับไปกินข้าวกลางวันที่บ้านของตนเอง แต่ก็ไม่ได้ทำให้จำนวนคนสร้างพิพิธภัณฑ์ลดน้อยลงในตอนบ่ายแต่อย่างใด

หลุมเสาสิบหลุมถูกขุดอย่างรวดเร็ว เสาทุกต้นถูกยกตั้งขึ้นตรงได้ฉาก ขื่อทุกตัวถูกนำขึ้นติดตั้ง ไม้โครงสร้างส่วนต่างๆถูกเลื่อย ตัด แต่งขนาดเตรียมพร้อมในเวลาอันรวดเร็ว เสียงเลื่อยวงเดือนที่ติดตั้งกับสายพานเครื่องยนต์รถไถเดินตาม เสียงตอกตะปู ระคนไปกับเสียงพูดคุยหยอกล้อ และเสียงหัวเราะดังสลับกันไปมา ทุกคนที่ไปอารามในวันนั้นกลับบ้านอย่างมีความสุขและมีความหวัง

ตอนค่ำของวันนั้นโครงสร้างส่วนหลังคาพิพิธภัณฑ์ถูกติดตั้งเสร็จเรียบร้อยรอการมุงสังกะสีเท่านั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้หากไม่เรียกว่า **พิพิธภัณฑ์วันเดียว** *หรือ* **พิพิธภัณฑ์ทันใจ** *ก็ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไรดี เพราะมันเป็นเช่นนั้นจริงๆ*.....

ผู้คนกลุ่มที่มีความสำคัญและมีบทบาทมากที่สุดในกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจก็คือ ชาวบ้านก้อดนั่นเอง พลังของชาวบ้านก้อดหลายร้อยคน หลายร้อยแรงคิดเป็นมูลค่านับแสนบาทที่ทุ่มเทเสียสละช่วยกันก่อสร้างอาคาร ช่วยกันบริจาควัสดุก่อสร้าง ร่วมกันบริจาคเงินเข้ากองทุนพิพิธภัณฑ์ ช่วยกันทำอาหารเลี้ยงดูลูกหลานและนักศึกษาในกิจกรรมต่างๆที่จัดขึ้น ณ อารามบ้านก้อดหลายครั้งหลายหน และที่สำคัญคือ ร่วมกันบริจาควัตถุโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆทั้งกระบุงตะกร้า คันไถ เฝือ (คราด) แอก อุปกรณ์ในการทำนา เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องมือปั่นด้าย กี่ทอผ้า หม้อไห จาน ชาม ช้อน เตารีดตราไก่ ตะเกียงเจ้าพายุ และวัตถุทางวัฒนธรรมอื่นๆอีกมากมาย นับรวมกันแล้วมีมากกว่า ๕๐๐ ชิ้น ให้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรักบ้านเกิด และความรู้สึกเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์อย่างแท้จริง

ชาวบ้านก้อดทำหน้าที่เจ้าของบ้านที่ยอดเยี่ยมมาก นอกจากให้การต้อนรับกลุ่มคนนอก (นักศึกษาและข้าพเจ้า) อย่างอบอุ่นตลอดระยะเวลาที่เข้าไปทำงานวิจัย การฝึกภาคปฏิบัติและพำนักอยู่ในชุมชนเกือบสองเดือน โดยให้ที่พัก แบ่งปันข้าวปลาอาหาร ผลไม้ พืชผักต่างๆให้นักศึกษาได้อยู่ได้กินกันอย่างอิ่มหนำสำราญ โดยไม่เคยเอ่ยถึงมูลค่าหรือคิดราคาแล้ว ชาวบ้านก้อดยังมีความรักถิ่นฐานบ้านเกิดอย่างแรงกล้า ซึ่งในการปฏิบัติงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ข้าพเจ้าได้เห็นพลังของชุมชนที่แสดงออกโดยผู้คนทุกเพศ ทุกวัย ในหมู่บ้านก้อด ทั้งเจ้าอุ้ยอินต๊ะ พ่ออาจารย์หนานพรหม พ่ออุ้ย แม่อุ้ย พ่อหนาน ลุงน้อย อ้ายหนาน อ้ายน้อย ทั้งคนใหญ่ แม่บ้าน เยาวชน ละอ่อน ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานบริหาร อบต.นาซาว กำนันตำบลนาซาว สามเณร และเด็กวัด ต่างก็มีส่วนร่วมกันแสดงพลังของชุมชนในการศึกษาวิจัยและพัฒนาชุมชนของตนเอง ผ่านกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนและการจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูซางโดยการจัดพิธีบวชดอย

ร่วมกับชาวบ้านดอนคีรีและชาวบ้านสะไมย์จนประสบความสำเร็จ ทำให้ทุกคนมีความสุขเสมอกันอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งเห็นได้จากในวันเสาร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๖ หลังจากพิธีการบวชดอยและพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจแล้ว พ่ออาจารย์หนานพรหมได้ทำพิธีสู่ขวัญนักศึกษา ชาวบ้านก้อดได้ผูกข้อมือให้ศีลให้พรนักศึกษาและข้าพเจ้ากันจนเส้นฝ้ายล้นข้อแขนทั้งสองข้าง ทั้งชาวบ้านและนักศึกษาที่ต่างประทับใจในการมาอยู่ ดีใจในการทำงานร่วมกัน และใจหายที่จะต้องจากกันไป และที่ข้าพเจ้าเห็นว่าทุกคนมีความสุขจริงๆก็คือ ในงานสังสรรค์ตอนค่ำ ทั้งคนเฒ่า คนใหญ่ พ่ออุ้ย แม่อุ้ย พ่อบ้าน แม่บ้าน ได้พากันออกไปรำวงกันอย่างสนุกสนาน ข้าพเจ้าเห็นกับตาว่าท่านเหล่านั้นมีความสุขและสนุกสนานจริงๆ ไม่มีอาการเสแสร้งแกล้งทำ ใบหน้าทุกคนเปี่ยมไปด้วยรอยยิ้มแห่งความสุข ซึ่งเชื่อว่าเป็นความสุขที่ต่างก็ได้เห็นความสำเร็จของพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่ตนได้มีส่วนร่วม เป็นความสุขที่เกิดจากพลังความเป็นชุมชนที่ยังคงเข้มแข็งอย่างแท้จริง

จากข้อค้นพบในการวิจัยฯดังกล่าวข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นว่า กระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนในรูปแบบที่ได้ดำเนินการที่บ้านก้อดสวรรค์ใน พ.ศ. ๒๕๔๖ และที่ได้ดำเนินการที่บ้านนาซาวเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้ก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับชุมชนท้องถิ่น โดยต่อไปนี้พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจคงจะมีส่วนช่วยให้อารามบ้านก้อดเป็นศูนย์กลางของชุมชนบ้านก้อดอย่างแท้จริง เพราะจะเป็นสถานที่ให้คนเฒ่าได้มาอธิบายนำชมรวมทั้งสาธิตการประดิษฐ์อุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ การจักสานกระบุงตะกร้า การผลิตของเล่นตามภูมิปัญญาและประสบการณ์ที่สั่งสมกันมา มีการถ่ายทอดความรู้แก่เด็กๆและนักท่องเที่ยวที่มาศึกษาเที่ยวชม พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจจะเป็นศูนย์กลางให้แม่อุ้ยได้มาช่วยกันปั่นฝ้ายและทอผ้า ช่วยกันทำให้กี่ที่ตั้งแสดงในพิพิธภัณฑ์หายใจได้ เคลื่อนไหวได้และช่วยกันถักทอเส้นด้ายให้มีชีวิตชีวา จะเป็นสถานที่ที่เยาวชนบ้านก้อดใช้เป็นแหล่งเรียนรู้และนำพาเพื่อนต่างบ้านเข้ามาชื่นชมอดีตที่น่าภูมิใจของชุมชน จะเป็นสถานที่สำคัญที่ชาวบ้านก้อดสามารถเอาไปอวดแก่ชาวบ้านอื่นว่าชุมชนของตนมีของดีอะไรบ้าง จะเป็นสถานที่ที่ชุมชนอื่นๆทั้งใกล้และไกลพากันมาดูงานและขอคำแนะนำเรื่องวิธีการพัฒนาและสร้างพิพิธภัณฑ์ และเชื่อว่าในที่สุดแล้วพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจจะเป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูพลังของชุมชน และเป็นเครื่องมือในการดำรงความเป็นชุมชนให้เข้มแข็งยั่งยืนยิ่งๆขึ้นไปอีก

แม้ว่าในขณะนั้น(พ.ศ. ๒๕๔๖)อารามบ้านก้อดจะยังมีฐานะเป็นเพียงสำนักสงฆ์ตามกฎหมายของทางราชการ แต่ในทัศนะของชาวบ้านก้อดแล้ว อารามแห่งนี้คือ **วัด** ที่เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางพุทธศาสนา อารามแห่งนี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยแต่เดิมชาวบ้านก้อดเป็นศรัทธาของวัดนาซาว แต่ต่อมาหมู่บ้านได้ขยายตัวและมีประชากรมากขึ้นจึงมีศรัทธาสร้างวัดบ้านก้อดขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ปัจจุบันอารามบ้านก้อดกำลังอยู่ในระหว่างการก่อสร้างโบสถ์หลังแรก ที่ยังต้องการการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุก่อสร้างจากผู้มีจิตศรัทธาอีกจำนวนหนึ่ง และชาวบ้านมีแนวคิดที่จะสร้างพระพุทธรูปไม้จำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ประดิษฐานบนผนังโบสถ์แทนการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาร่วมสร้างพระพุทธรูปไม้สืบศาสนาและฟื้นฟูฝีมือช่างแกะสลักพระเจ้าไม้ตามแบบแผนของชาวน่านในสมัยโบราณ ผู้อ่านท่านใดมีจิตศรัทธาจะทำกุศลสร้างโบสถ์และสร้างพระพุทธรูปไม้ ก็สามารถบริจาคได้ที่อารามบ้านก้อด หมู่ที่ ๔ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านก้อดทุกเพศทุกวัย ทั้งผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่ เด็กๆ เข้าร่วมกิจกรรม**โครงการสำนึกฮักบ้านก้อด**ที่นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์จัดขึ้นเพื่อปลูกจิตสำนึกและสร้างความตระหนักในคุณค่าของอดีต ซึ่งเป็นกิจกรรมในวาระแรกๆ ที่นักศึกษาได้เข้าไปอยู่ในชุมชน ทำความรู้จักชุมชนแบบมีส่วนร่วม กิจกรรมโครงการสำนึกฮักบ้านก้อดช่วยให้เด็กๆ ชาวบ้านก้อดเห็นความสำคัญและเห็นความสามารถของปู่ย่าตายายมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะมีการจัดให้ผู้สูงอายุสาธิตการจักสาน การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ การทอผ้า การเล่าเรื่องดีๆในอดีตให้เด็กๆได้รู้ รวมทั้งให้เด็กๆวาดภาพชุมชนที่ปรารถนาของตนเอง ซึ่งเป็นกิจกรรมนำไปสู่การสร้างกระบวนการวิจัยตัวเอง สร้างชุดความรู้และฐานข้อมูลสำหรับการพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจจนประสบความสำเร็จในที่สุด

นักศึกษาออกประชาสัมพันธ์เรื่องการพัฒนาพิพิธภัณฑ์และขอรับบริจาควัตถุโบราณ เครื่องมือเครื่องใช้เก่าๆจากชาวบ้านก้อดในขั้นตอนก่อนการประชุมชาวบ้านเพื่อร่วมกันตัดสินใจว่าจะสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนหรือไม่ ซึ่งในวันแรกมีชาวบ้านบริจาคสิ่งของเครื่องใช้เก่าที่ผุ เสื่อมสภาพ ใช้งานไม่ได้แล้วให้มาจำนวนหนึ่ง และมีอีกจำนวนหนึ่งที่ชาวบ้านบอกว่าจะบริจาคให้ในภายหลัง โดยบอกว่าขอดูเจตนาก่อนว่าจะเอาไปทำอะไรและชุมชนบ้านก้อดจะได้อะไรจากกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ชุมชน กิจกรรมนี้ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักนักศึกษามากขึ้น

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านก้อดใช้รถอีแต๊กขนเสาไม้เก่าที่ชาวบ้านบริจาคมาที่อารามบ้านก้อดในช่วงเช้าวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นเที่ยวแรกๆ ในขณะที่ยังไม่มีความชัดเจนว่าชาวบ้านก้อดส่วนใหญ่จะตัดสินใจเรื่องสร้างพิพิธภัณฑ์กันอย่างไร

เวลาประมาณ ๙.๐๐ น. ชาวบ้านเริ่มมาที่อารามกันมากขึ้น และมีการตัดสินใจสร้างพิพิธภัณฑ์กันในวันนี้ ชาวบ้านจึงเริ่มปรึกษากันและเตรียมปรับพื้นที่ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ด้วยความเข้าใจและเต็มใจ

ชาวบ้านช่วยกันย้ายป้ายชื่อคนทำบุญจากที่ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ไปตั้งที่หน้าโบสถ์

ชาวบ้านตัดต้นลำไยต้นแรกทิ้งเพื่อใช้พื้นที่ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ หลังจากนั้นไม่นานลำไยต้นที่สองก็ถูกตัดทิ้ง เรือนเก็บวัสดุถูกย้ายออกไปสองหลังเพื่อขยายพื้นที่ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เป็นสี่ห้องไม่ใช่แค่สองห้องอย่างที่ตัดสินใจไว้เมื่อตอนเช้า

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นักศึกษาตั้งกองผ้าป่าเพื่อระดมทุนก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ในช่วงเช้าวันที่ ๗ เมษายน. ๒๕๔๖ ซึ่งในวันแรกมียอดบริจาคเข้าสมทบกองทุนนี้ถึงเก้าร้อยกว่าบาท และต่อมาก็สามารถระดมทุนได้ถึงราวสามพันกว่าบาท

สล่าแปงเฮือน (ช่างสร้างบ้าน) ช่วยกันตัดแต่งเสาไม้เก่าเพื่อเตรียมยกเสาเอกพิพิธภัณฑ์ฯให้ทันก่อนเที่ยงของวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ ทำพิธีผูกขวัญเสาเอกพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจช่วงก่อนเที่ยวของวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

ชาวบ้านและสล่าแปงเฮือนช่วยกันยกเสาเอกและเสาอื่นๆของพิพิธภัณฑ์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านช่วยกันติดตั้งเลื่อยวงเดือนเข้ากับเครื่องยนต์รถไถนาเพื่อเลื่อยไม้ โดยไม่ต้องเสียค่าจ้าง และค่าเช่า

กลุ่มคนเฒ่าที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านก้อดนั่งอำนวยการอยู่ในศาลา

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านช่วยกันรื้อเฮือนตาน (บ้านผี) เพื่อนำไม้และสังกะสีไปก่อสร้างพิพิธภัณฑ์

นักศึกษา เยาวชน และชาวบ้านช่วยกันเคลื่อนย้ายเฮือนตานที่ใช้เก็บสิ่งของออกจากพื้นที่ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ และนำไปตั้งไว้ข้างโบสถ์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สล่าแปงเฮือนขึ้นประจำหน้าที่บนขื่อทุกตัวเพื่อเตรียมยกจั่วหลังคา ซึ่งในวันที่ ๗ เมษายน เพียงวันเดียว สามารถก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์จนเกือบถึงขั้นมุงหลังคา

การมุงหลังคาอาคารพิพิธภัณฑ์ฯ ดำเนินการได้ในวันที่ ๘-๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

อาคารพิพิธภัณฑ์ฯ เมื่อมุงหลังคาเสร็จแล้วโดยใช้ไม้และสังกะสีที่รื้อจากเฮือนตานส่วนหนึ่ง และซื้อสังกะสีใหม่เพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ ๕,๐๐๐ บาท

เยาวชนบ้านก้อดได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มรักบ้านเกิดมากกลุ่มหนึ่ง ช่วยกันจัดพิพิธภัณฑ์ตามที่ได้ร่วมกันออกแบบไว้ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านก็สามารถทำพิพิธภัณฑ์ได้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุสตรีในหมู่บ้านได้ใช้พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่พบปะและปรึกษาหารือในการจัดแสดงเรื่องการทอผ้า พร้อมกับการตั้งกี่ ปั่นด้ายเตรียมทอผ้าให้พิพิธภัณฑ์

เยาวชนบ้านก้อดที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาวิทยากรชุมชนฝึกหัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ โดยมีนักศึกษาเป็นพี่เลี้ยงและจัดกระบวนทำงานให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านก้อดที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาวิทยากรชุมชนช่วยกันทำทะเบียนโบราณวัตถุ โดยมีนักศึกษาเป็นพี่เลี้ยงและจัดกระบวนทำงานให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

การจัดกิจกรรมพัฒนาวิทยากรชุมชนที่อารามบ้านก้อด ตรงกับช่วงการทำทะเบียนวัตถุ และการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดฯ เยาวชนจากบ้านก้อด บ้านดอนคีรี และในตำบลนาซาวจำนวนเกือบสองร้อยคนได้เข้าร่วมกิจกรรมและเรียนรู้กระบวนการทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนโดยการปฏิบัติงานจริง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุชาวบ้านก้อดนั่งปรึกษาหารือและอำนวยการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ฯอยู่ในศาลาของอาราม โดยมี จ่ามนัสร่วมพูดคุยด้วย (วันาที่ ๗ เมษายน ๒๕๔๖)

ผู้สูงอายุและผู้ใหญ่ช่วยกันสานฟากไม้ไผ่เพื่อใช้ปิดฝ้าเพดานพิพิธภัณฑ์ฯ เป็นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผลิตวัสดุก่อสร้างแบบพึ่งตนเองโดยไม่ต้องซื้อวัสดุสมัยใหม่จากในเมือง

กลุ่มแม่บ้านผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของกิจกรรมทุกอย่าง ช่วยกันทำอาหารเลี้ยงผู้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ และกิจกรรมการพัฒนาวิทยากรชุมชน

พ่ออุ้ยเป็ง ซาวโนทัย ผู้ทรงคุณวุฒิชาวบ้านก้อด นำนักศึกษาและเยาวชนออกไปวิจัยดอยภูซางเพื่อนำข้อมูลมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดฯ ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมความรู้ของอดีตนอกหมู่บ้านเข้ากับความรู้เรื่องอดีตในหมู่บ้าน โดยใช้กระบวนการวิจัยทางโบราณคดี นิเวศวัฒนธรรมและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนเป็นเครื่องมือและกลไกในการสร้างความรู้และเสริมสร้างความสามารถของคนในชุมชนให้ทำงานวิจัยและพัฒนาได้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

๕๓๖

กำลังสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์สำเร็จได้อย่างรวดเร็วก็คือ คนใหญ่ (คนวัยทำงาน) ของชุมชนบ้านก้อดที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาช่วยกันก่อสร้างวันละ ๓๐-๔๐ คน ซึ่งชุมชนบ้านก้อดมีระบบการจัดการแรงงานเพื่อการทำกิจกรรมของชุมชนโดยไม่ต้องใช้เงินจ้าง แสดงให้เห็นว่าชุมชนยังมีพลังและศักยภาพในการพัฒนาอยู่มาก หากมีการส่งเสริมให้มีการจัดการแระบบแรงงานให้เหมาะสมก็จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตัวเองได้ในเรื่องอื่นๆต่อไป

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้สูงอายุหรือผู้เฒ่าเป็นกลไกที่สำคัญมากในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน เพราะผู้สูงอายุมีประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมมาก ในภาพแม่อุ้ยที่เคยทอผ้าเก่งกำลังสาธิตวิธีปั่นด้านจากปุยฝ้ายให้เด็กได้เรียนรู้ ซึ่งเด็กๆในปัจจุบันไม่เคยรู้ไม่เคยเห็นมาก่อน ต่างก็ชื่นชมในความสามารถของแม่อุ้ย และมองเห็นคุณค่าของผู้สูงอายุมากขึ้น ในการวิจัยพบว่าวิธีการทำงานแบบ “**ผู้เฒ่านำ ผู้ใหญ่หนุน ดึงเด็กตาม**” ในงานพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนและโบราณคดีชุมชน

เรื่องบางเรื่องที่คนในชุมชนอาจจะไม่เคยทำหรือไม่คุ้นเคยก็ต้องมีการสาธิต และทำความเข้าใจกันก่อนลงมือทำ เช่น การทำทะเบียนโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ที่นักศึกษาช่วยกันคิดค้นระบบขึ้นมาและนำไปปรึกษาผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อปรับปรุงให้ง่ายต่อการนำไปใช้โดยชาวบ้านและคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดแสดงห้องครัวแบบพื้นบ้านในพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดฯ มีสิ่งของเครื่องใช้ที่ได้รับบริจาคจากชาวบ้านจำนวนมาก ชาวบ้านและนักศึกษาช่วยกันจัดแสดงห้องนี้

ชาวบ้านก้อดเข้ามาช่วยกันตรวจดูความถูกต้องของการจัดแสดงและชื่นชมชมพิพิธภัณฑ์ของหมู่บ้าน

ขันดอก ทำด้วยไม้ ฝีมือช่างและศิลปะท้องถิ่นเมืองน่าน มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปีใบนี้ เจ้าอุ้ยอินต๊ะ ไชยวุฒิ เจ้าอาราม บ้านก้อดบริจาคให้จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ฯ

เสียมตุ่นหรือเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมากที่ชาวบ้านเก็บมาจากไร่นาแถบเชิงดอยภูซาง และนำมาบริจาคให้พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดฯ จึงจัดแสดงรวมกันไว้ในรางข้าวหมูเก่าที่ขุดจากท่อนไม้สัก

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เตารีดใส่ถ่านไม้รุ่นสลักตัวไก่ เป็นรุ่นที่หายาก ชาวบ้านบริจาคให้จัดแสดงให้ดูในพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจหลายอัน

ซ้าหลอด (ตะกร้าใส่หลอดด้าย) อายุหลายสิบปี ฝีมือสานของชาวบ้านก้อด มีลายขัดสวยงาม ใช้วัสดุแข็งแรงทนทาน ปัจจุบันหาดูได้ยาก และหาคนที่สานตระกร้าแบบนี้ไม่ค่อยได้แล้ว

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านก้อดฉีดน้ำเพื่อลดปริมาณฝุ่นบริเวณหน้าพิพิธภัณฑ์ก่อนวันเปิด

นอกจากเรียนรู้การทำพิพิธภัณฑ์แล้วเยาวชนบ้านก้อดยังได้หัดเดินไม้ต่อขาที่ผู้สูงอายุทำให้เล่นกันด้วยความสนุกสนาน ทั้งที่เมื่อก่อนเยาวชนเหล่านี้ไม่เคยสนใจของเล่นพื้นบ้านประเภทนี้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจได้รับการตกแต่งเตรียมพร้อมสำหรับพิธีเปิด

ผู้สูงอายุชาวบ้านก้อดที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ เข้าร่วมพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์กันอย่างพร้อมเพรียง ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่ออุ้ยชาวบ้านก้อดที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯมาโดยตลอดเข้าร่วมพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

พระครูสิริธรรมภาณี เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง และรองเจ้าคณะอำเภอเมืองน่าน เป็นประธานเจิมป้ายเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผู้ใหญ่ปวิตร์ ซาวเจริญ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๔ บ้านก้อด ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน แกนนำคนสำคัญในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ กล่าวรายงานความเป็นมาของกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯต่อประธานในพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน และ**คุณนรินทร์ เหล่าอารยะ** นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน ร่วมกันเป็นประธานฝ่ายฆราวาสในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ

พระเจ้าไม้ของอารามบ้านก้อด ฝีมือช่างและศิลปะแบบเมืองน่าน มีจารึกที่ฐานด้านหน้าระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ จ.ศ. ๑๒๐๐ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๑ หรือ ๑๘๗ ปีมาแล้ว (นับถึง .พ.ศ. ๒๕๖๘) เจ้าศรัทธาสร้างถวาย **วัดน้ำชาวใต้** (วัดนาซาวเดิม) ต่อมาถูกอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดนาซาว และชาวบ้านขออัญเชิญมาเป็นพระประธานที่อารามบ้านก้อดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ ปัจจุบันประดิษฐานเป็นพระประธานและมงคลวัตถุจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นอกจากจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯแล้ว เยาวชนรุ่นเล็กของบ้านก้อดยังแสดงความสามารถในการแสดงรำเซิ้งและแสดงดนตรีพื้นเมืองให้ผู้ใหญ่ประทับใจกันไปตามๆกันในวันเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนช่วยเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับคนทุกวัยในชุมชนได้แสดงบทบาทตามสภานภาพของตนได้อย่างเต็มที่และได้รับการยอมรับความสามารถจากคนกลุ่มอื่นๆ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ข้าราชการ สื่อมวลชน นักวิชาการ นักการเมืองท้องถิ่น และนักพัฒนาเอกชนในจังหวัดน่านที่มาร่วมพิธีเปิดเข้าร่วมชื่นชมพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจเมื่อตอนบ่ายวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ส่วนหนึ่งของเยาวชนบ้านก้อดที่ให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอย่างต่อเนื่อง เป็นระยะเวลาเกือบสองเดือน ซึ่งข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเยาวชนกลุ่มนี้จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจในการพัฒนาชุมชนบ้านก้อดให้มีความเข้มแข็งและมั่นคงทางวัฒนธรรมต่อไป

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ส่วนหนึ่งของเยาวชนบ้านก้อดที่ให้ความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอย่างต่อเนื่อง เป็นระยะเวลาเกือบสองเดือน ซึ่งข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเยาวชนกลุ่มนี้จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจในการพัฒนาชุมชนบ้านก้อดให้มีความเข้มแข็งและมั่นคงทางวัฒนธรรมต่อไป

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การวิจัยและพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง นวกรรมการคิดค้นพิธีกรรมบวชดอย

ดอยภูซาง (Doi Phu Zang) เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าและความสำคัญในระดับมรดกโลก ตั้งอยู่ในพื้นที่ของในชุมชนท้องถิ่นตำบลนาซาว เขตติดต่อของบ้านก้อด บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์ เป็นพื้นที่ที่มีหลักฐานของภูเขาไฟโบราณที่มีคุณค่าในทางธรณีวิทยา มีป่าเต็งรังที่ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านเคยใช้เป็นที่เลี้ยงวัวควายในหน้าทำนา เป็นแหล่งหาอาหารป่าจำพวกเห็ด ผักหวาน สัตว์ป่า และพืชผักอื่นๆ เคยเป็นแหล่งขุดหาผลึกแร่ควอร์ท (quartz crystal) ที่เรียกว่า *แก้ว* และผลึกแร่ประกอบหินทรงลูกบาศก์และทรงกลมขนาดต่างๆที่เรียกว่า *หินเป็ก* เอาไปขาย และชาวบ้านยังเชื่อกันว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่บนดอยภูซาง เพราะเคยเห็นดวงไฟขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่า *ธาตุเสด็จ* ปรากฏเคลื่อนไหวไปมาในอากาศเหนือดอยภูซางบ่อยๆ แต่ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านไม่เคยทราบมาก่อนว่าดอยภูซางเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางโบราณคดี

แต่พื้นที่ดอยภูซางกำลังตกอยู่ในภาวะสุ่มเสี่ยงต่อการถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นที่ไร่ที่สวน และการขยายพื้นที่ครองสิทธิ์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์เฉพาะส่วนบุคคลเช่นที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีในพื้นที่เทือกเขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้ว และดอยภูทอก ซึ่งมีพื้นที่รวมมากกว่า ๕,๐๐๐ ไร่ จนเกิดความเสียหายทางด้านโบราณคดีอย่างใหญ่หลวงมาแล้วในห้วงสองทศวรรษที่ผ่านมาโดยที่หน่วยงานราชการ องค์กรชุมชนท้องถิ่น หรือองค์กรพัฒนาเอกชนยังไม่ได้เข้าไปจัดแก้ไขปัญหาหรือดำเนินการป้องกันอย่างเป็นรูปธรรมแต่อย่างใด กล่าวโดยรวมก็คือ การจัดการแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขาหินแก้ว

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เขาชมพู ดอยปู่แก้ว และดอยภูทอก ในห้วงเวลา ๒๐ ปีที่ผ่านมาไม่มีใคร หรือหน่วยงานใดองค์กรใดแสดงตัวเป็นเจ้าภาพ เป็นผู้นำ หรือที่ในภาษาพื้นเมืองล้านนาเรียกว่าเป็นเก๊า (เปนเคล้า : เป็นประธาน) แต่อย่างใด ปัญหาการขยายพื้นที่ทำกินที่มีผลกระทบต่อความเสียหายอย่างรุนแรงของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปัจจุบันเทือกเขาชมพู ดอยปู่แก้ว และดอยภูทอกจึงมีสภาพเป็น “เขาหัวโล้น” หรือไม่ก็มีสภาพคล้ายศนผมร่วงอย่างรุนแรง ต้นไม้ใหญ่น้อยถูกตัดโค่นและเผาทิ้ง พื้นดินถูกไถพรวนซ้ำแล้วซ้ำเล่า ก้อนหินขนาดใหญ่ถูกเก็บและขนออกไปเพื่อให้พื้นที่มีแต่ดินจะได้เพาะปลูกได้สะดวก บรรดาเครื่องมือหิน สะเก็ดหิน แกนหินที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ทับถมอยู่มากมายถูกไถพรวนเปลี่ยนตำแหน่งและค่อยๆกลืนหายไปในคลื่นดินที่เกิดจากการไถพลิกกลับสลับกันไปมาแต่ละครั้ง หลายครั้งหลายขวบปีหลักฐานชิ้นเล็กชิ้นน้อยจำนวนมากมายมหาศาลก็จมหายหรือไม่ก็ปะปนไปกับดินขี้ไถไม่เหลือสภาพของแหล่งโบราณคดีอีกต่อไป และในปัจจุบันสภาพเช่นนี้เริ่มปรากฏให้เห็นมากขึ้นตามที่ราบและที่ลาดเชิงดอยภูซาง

ดังนั้น เมื่อได้พบว่าดอยภูซางมีความสำคัญมากและยังเป็นแหล่งโบราณคดีที่พื้นที่ส่วนใหญ่ยังไม่ถูกรบกวนทั้งจากกิจกรรมการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีหรือกิจกรรมการพัฒนาด้านอื่นๆ จึงเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการจัดกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมความสามารถของชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์ให้ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมนำร่องในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลก ซึ่งจะทำให้ชุมชนทั้งสามหมู่บ้านได้รับความสนใจจากภาครัฐ และภาคส่วนอื่นๆในสังคมในการเข้ามาช่วยพัฒนาด้านกายภาพและคุณภาพมิติอื่นๆต่อไปในอนาคต

ในห้วงปลายเดือนมีนาคมถึงต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ข้าพเจ้าได้สนับสนุนให้มีกิจกรรมการศึกษาวิจัยดอยภูซางร่วมกันของชาวบ้านดอนคีรี บ้านก้อด และบ้านสะไมย์ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านที่มีทั้งผู้สูงอายุ(ศนเฒ่า) ผู้ใหญ่ (ศนใหญ่) เยาวชน(ละอ่อน) นักศึกษาปริญญาโทสาขาพัฒนาชุมชน และนักศึกษาปริญญาตรี คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมทั้ง จ.ส.ต. มนัส ติคำ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นและนักวิจัยท้องถิ่น เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยและพัฒนา

ในส่วนของนักศึกษาและเยาวชนจากทั้งบ้านก้อดและบ้านดอนคีรี ได้จัดให้มีกิจกรรม ***การวิจัยดอย*** ทั้งในมิติทางโบราณคดี และมิติทางนิเวศวัฒนธรรมชุมชน โดยในด้านโบราณคดีมี**คุณวสันต์ เทพสุริยานนท์** นักศึกษาปริญญาโท สาขาการพัฒนาชุมชนที่จบการศึกษาด้านโบราณคดีเป็นผู้ประสานงานและนำสำรวจศึกษา และได้ขอให้พ่ออุ้ยเป็ง ชาวบ้านก้อด และผู้สูงอายุจากบ้านดอนคีรีที่รู้จักดอยภูซางเป็นอย่างดีเป็นผู้นำทางและให้ความรู้ด้านนิเวศวัฒนธรรมชุมชนเรื่องพืชพรรณ และสัตว์ต่างๆ ซึ่งความมุ่งหมายของการวิจัยดอยไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงการรวบรวมข้อมูลด้านวิชาการเท่านั้น หากแต่มุ่งหวังให้ผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทั้งหมดได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และร่วมกันสร้างความรู้ใหม่จากสิ่งที่พบเห็น ร่วมกันทำความรู้จักสภาพจริง และตระหนักในคุณค่าของดอยภูซางมากขึ้น

ผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาวิจัยดอย ได้มีความรู้เกี่ยวกับดอยภูซางมากขึ้นทั้งทางด้านโบราณคดี ป่าไม้ ธรณีวิทยา และเห็นสภาพปัญหาความเสื่อมโทรม การถูกบุกรุกขยายที่ทำกินตามที่เชิงดอยดอยภูซางที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อพื้นที่ทางโบราณคดีและป่าไม้ จึงได้ร่วมกันทำกิจกรรมการจัดการในเชิงอนุรักษ์และพัฒนาดอยภูซางที่ต่อเนื่องจากกิจกรรมการศึกษาวิจัยอีกหลาย

กิจกรรมด้วยกัน ที่สำคัญ ได้แก่ **การพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง** และ **พิธีบวชดอยภูซาง** ที่ดำเนินการไปเมื่อเดือนเมษายน-พฤษภาคม ๒๕๔๖ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น และชาวน่านที่อยู่ในตัวเมืองในการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในระดับโลกอย่างดอยภูซาง และอาจจะกล่าวได้ว่ากิจกรรมและกระบวนการจัดการดังกล่าวเป็นนวัตกรรมใหม่ทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (cultural resource management innovation) ของประเทศไทยที่ผู้คนระดับชาวบ้านจริงๆได้รวมตัวกันเป็นผู้นำในการจัดการทรัพยากรที่เป็นมรดกของประเทศ จึงเป็นที่สนใจของสื่อมวลชน นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนาเอกชน นักการเมือง และพระสงฆ์ในจังหวัดน่าน ซึ่งผู้ที่สนใจดังกล่าวได้ให้การสนับสนุนและเข้าร่วมทำกิจกรรมกับชาวบ้านด้วยความเต็มใจและจริงใจเป็นจำนวนมาก ในที่นี้ข้าพเจ้าขอนำเสนอรายงานความเป็นไปของปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยลำดับดังต่อไปนี้

กำนันอินเขียน กาแก้ว กำนันตำบลนาซาวกล่าวต้อนรับนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์บนยอดดอยภูซาง เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ คราวที่ข้าพเจ้านำคณะนักศึกษา ผู้นำชุมชน ชาวบ้านเยาวชนบ้านก้อด และบ้านดอนคีรีขึ้นไปสำรวจทำความรู้จักแหล่งโบราณคดีดอยภูซางเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นวิธีการแนะนำตัวและแนะนำแหล่งโบราณคดีให้ทุกคนได้รู้จัก ในวันนั้นมีผู้ร่วมเดินทางขึ้นไปสำรวจดอยถึง ๘๐ คน

สภาพพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซางที่มีหลักฐานการผลิตเครื่องมือหินหนาแน่น หลักฐานทุกชิ้นอยู่ในตำแหน่งเดิมเหมือนเมื่อราว ๔,๐๐๐ ปีก่อน พื้นที่ส่วนใหญ่ที่อยู่บนที่ลาดเชิงดอยยังไม่ถูกทำลาย

บริเวณที่ถูกไถพรวนทำให้สะเก็ดหิน เศษหิน เครื่องมือหินที่เคยทับถมอยู่หนาแน่นถูกเคลื่อนย้ายและฝังกลบพลิกไปพลิกมาหลายครั้งจนไม่ทราบตำแหน่งเดิม ซึ่งเป็นลักษณะของพื้นที่ทางโบราณคดีที่เสื่อมสภาพหมดคุณค่าทางวิชาการ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านก้อดและบ้านดอนคีรีที่เข้าร่วมกิจกรรมทำความรู้จักดอยภูชางในมิติทางโบราณคดีเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

การวิจัยดอยภูชาง ของนักศึกษาและเยาวชนบ้านก้อด และบ้านดอนคีรี เมื่อเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกัน ในภาพเป็นคณะสำรวจดอยของชุมชนบ้านก้อด มีนายเพ็ญ อินวุฒิ นายกบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลนาซาวเป็นหัวหน้าชุดออกปฏิบัติการสำรวจร่วมกับเยาวชนและนักศึกษา

เยาวชนบ้านดอนคีรี ขึ้นไปร่วมวิจัยดอย กำลังเรียนรู้เรื่องพืชพรรณบนดอยโดยมีพ่ออุ้ยเป็ง ชาวบ้านดอนคีรีเป็นวิทยากร

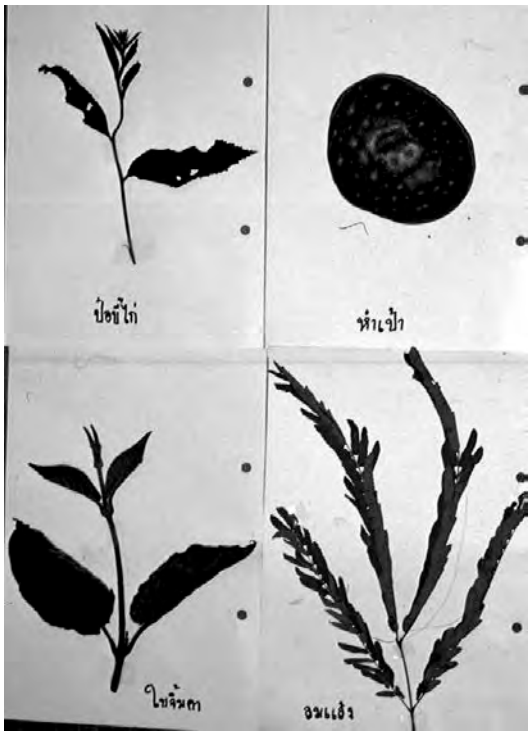

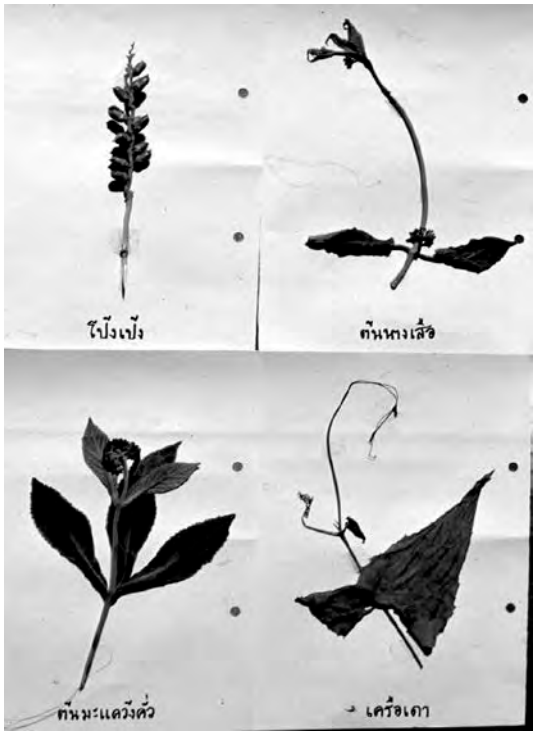

๕๗๐

ดัชนีตัวอย่างพืชที่เก็บจากในป่าบนดอยภูซาง โดยเก็บส่วนสำคัญของต้น ใบ ดอก นำมาติดไว้บนกระดาษ และเขียนชื่อตามคำเรียกของผู้สูงอายุไว้ที่ด้านล่าง ถ่ายภาพไว้เป็นข้อมูลในขณะพืชยังสด

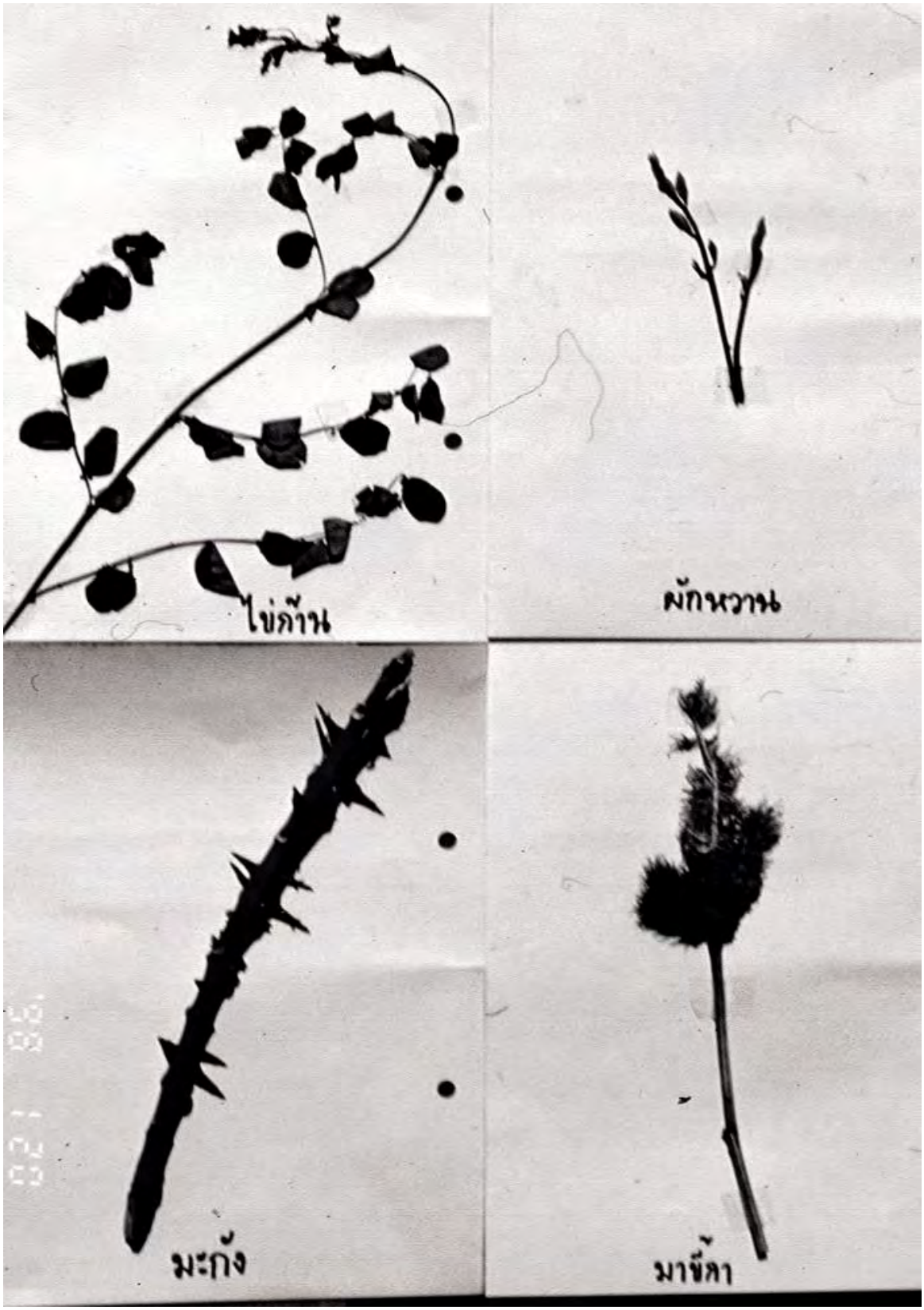

ตัวอย่างการทำดัชนีพันธุ์พืชที่พบบนดอยภูซางที่คณะทำงานวิจัยดอยจัดทำขึ้นเพื่อเป็นฐานข้อมูลระหว่างการสำรวจ และสามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างอ้างอิงในการศึกษาระยะต่อไปได้

เยาวชนที่ร่วมสำรวจดอยภูซางช่วยกันจำแนกประเภทโบราณวัตถุที่เป็นสะเก็ดหิน เครื่องมือหินที่ทำไม่เสร็จ แกนหิน ที่เก็บเป็นตัวอย่างจากพื้นที่ทางโบราณคดีที่ถูกไถพรวนเปลี่ยนแปลงสภาพตามเชิงดอยภูซาง ซึ่งกิจกรรมนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้เยาวชนได้รู้จักว่าเศษหินที่แตกหักทับถมอยู่เป็นจำนวนล้านๆชิ้นบนดอยภูซางนั้นเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ที่กะเทาะตกแต่ง ไม่ได้แตกเองตามธรรมชาติ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ต้นมะตื๋นบนดอยภูซางกำลังออกผลสีเขียวเต็มต้น เมื่อแก่เต็มที่และสุกจะมีสีเหลืองสด สวยงามมาก ชาวบ้านไม่เอาลูกมะตื๋นมารับประทานบอกว่ารสขื่น แต่สังเกตดูเห็นมีรอยนกและสัตว์จำพวกหนูและกระรอกกินเนื้อในของมะตื๋นด้วย แสดงว่าลูกมะตื๋นไม่มีพิษ แต่ไม่อร่อยถูกปากคน วันนี้ยังมีต้นมะตื๋นเหลืออยู่หลายต้นบนดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

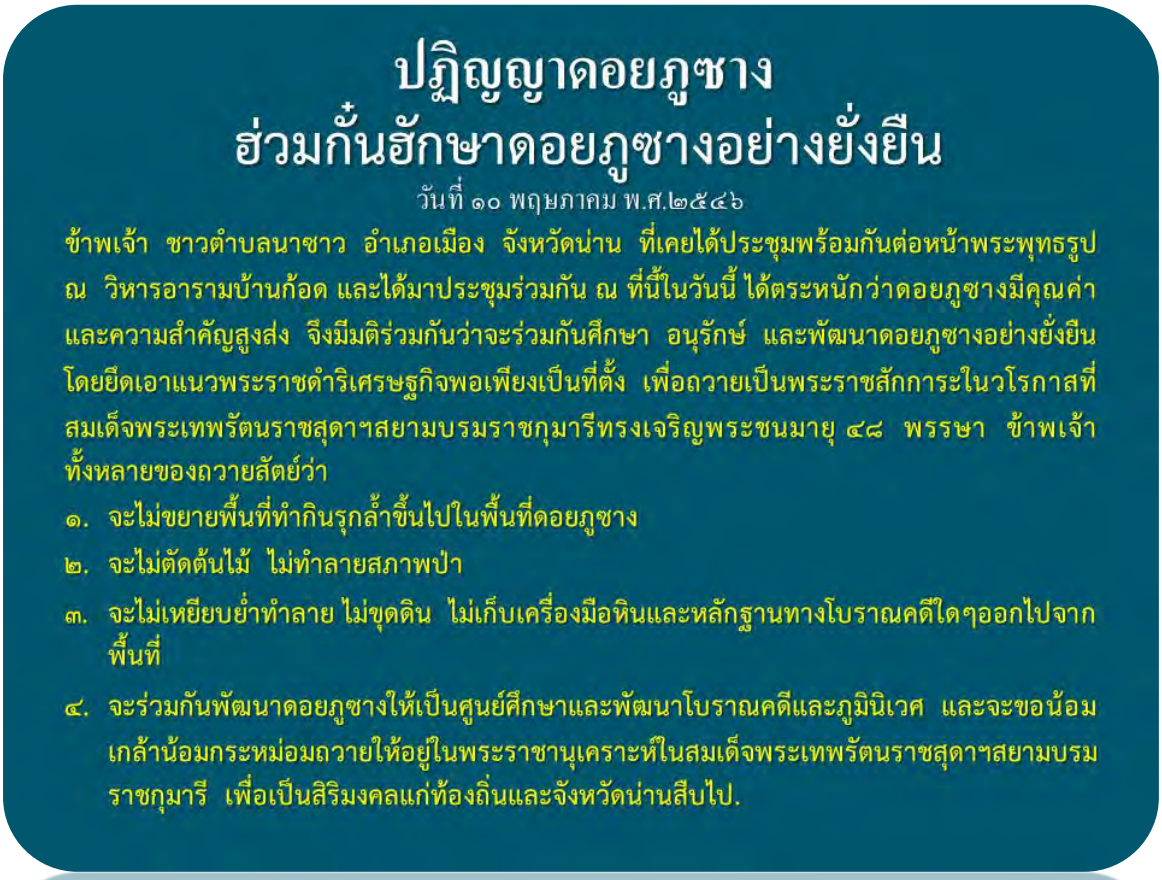

กิจกรรมการพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ดำเนินการระหว่างวันที่ ๒๒ เมษายน ถึงวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ มีชาวบ้านชุมชนบ้านดอนคีรี เป็นเจ้าภาพผู้รับผิดชอบการก่อสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้ การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (on-site museum) ที่บนดอย โดยมีชาวบ้านและเยาวชนจากชุมชนบ้านก้อด และนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้การสนับสนุนด้านแรงงานและการจัดนิทรรศการวิชาการและการพัฒนาพื้นที่แหล่งโบราณคดี

การพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางเริ่มจากการที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านดอนคีรี มีความต้องการจะทำกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการอดีต ซึ่งในระยะแรกมีแนวโน้มว่าจะสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนในหมู่บ้าน แต่ก็มีความเห็นแตกต่างกันออกไปหลายทางว่าควรจะสร้างหรือไม่ ศนเฒ่าหลายท่านอยากจะสร้างพิพิธภัณฑ์เหมือนที่วัดนาซาว หมู่ที่ ๑ และที่อารามบ้านก้อด หมู่ที่ ๔ แต่ติดปัญหาที่ว่าบ้านดอนคีรีไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน และหากจะไปสร้างไว้ที่ศูนย์ประชุมของหมู่บ้านก็เกรงว่าจะไม่มีใครไปดูแล

พิพิธภัณฑ์และข้าวของจะเสียหาย เพราะอยู่นอกหมู่บ้านและโดยปกติสถานที่นั้นจะใช้เป็นที่ประชุมเดือนละครั้งเท่านั้น

วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ เวลา ๐๗.๐๐-๐๘.๐๐ น. ข้าพเจ้าได้เข้าไปร่วมประชุมกับชาวบ้านดอนคีรี นำโดยผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๖ นายเป็ง คำเบ้า และนายอรุณ ปัญญาวงศ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านพร้อมด้วยสมาชิก อบต. หมู่ที่ ๖ โดยได้ให้ข้อมูลและข้อคิดเห็นกับที่ประชุมว่าบ้านดอนคีรีเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง และมีความพร้อมในการเข้าไปมีบทบาทในการจัดการเชิงพัฒนาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มากที่สุดในระยะนี้ เพราะแม้ว่าทั้งบ้านก้อดและบ้านดอนคีรีมีพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับดอยภูชางทั้งสองหมู่บ้าน แต่ในขณะนั้นชุมชนบ้านก้อดกำลังมีภาระในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจอยู่แล้ว จึงยังไม่มีกำลังคน ทรัพยากร และงบประมาณเพียงพอที่จะขึ้นไปดำเนินการกิจกรรมพัฒนาบนดอยภูชางได้ในฤดูแล้งปี พ.ศ. ๒๕๔๖ นี้ และจากการสำรวจศึกษาวิจัยดอยภูชางร่วมกัน ผู้ศึกษาทุกฅนก็มีความเห็นร่วมกันว่าแหล่งโบราณคดีดอยภูชางกำลังจะมีปัญหาการขยายที่ทำกิน หากไม่ดำเนินการใดๆในเชิงอนุรักษ์และประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทั่วไปรับรู้คุณค่าความสำคัญและหยุดยั้งการขยายพื้นที่ทำกินโดยเร่งด่วนแล้ว ก็เกรงว่าจะเกิดความเสียหายต่อแหล่งโบราณคดีดอยภูชางได้ นอกจากนี้ยังได้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านดอนคีรีจะได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้นำในการจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูชางในด้านชื่อเสียงของหมู่บ้านที่จะมีฅนรู้จักมากขึ้น และก็จะมีโอกาสได้รับการพิจารณาจัดสรรทรัพยากรเพื่อการพัฒนาด้านอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับดอยภูชางร่วมกันกับชุมชนบ้านก้อดและบ้านสะไมย์ในอนาคต ซึ่งในชั้นต้นผู้นำชุมชนและชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีความเห็นร่วมกันว่าจะขึ้นไปพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยภูชางโดยการสร้างศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูชางให้เป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติของชุมชนบ้านดอนคีรี และจะช่วยกันรักษาสภาพดอยภูชางไว้ให้อยู่ในสภาพปัจจุบันมากที่สุด แต่ก็ประสบปัญหาเหมือนชุมชนทั่วไป คือ ชาวบ้านและผู้นำต่างก็คิดว่าชุมชนไม่มีทรัพยากรและงบประมาณในการดำเนินงาน

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ **กำนันอินเขียน กาแก้ว กำนันตำบลนาซาว ผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิ ผู้ช่วยเป็ง คำเบ้า ผู้ช่วยอรุณ ปัญญาวงศ์** สมาชิกสภา อบต.นาซาวหมู่ที่ ๖ ฅนเฒ่า ชาวบ้านเยาวชน บ้านดอนคีรี นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ฝึกงานที่บ้านดอนคีรีและ บ้านก้อด และข้าพเจ้าได้พากันขึ้นไปสำรวจหาพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง โดยกำหนดคุณลักษณะพื้นที่ที่จะคัดเลือกว่าควรจะอยู่ไม่ไกลจากถนนลูกรังที่เชิงดอย มีหลักฐานทางโบราณคดีพอสมควร และการพัฒนาจะต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อแหล่งโบราณคดีและสภาพป่า ซึ่งในที่สุดชาวบ้านดอนคีรีก็ตัดสินใจเลือกพื้นที่บนเนินสูงช่วงกลางของเทือกเขาดอยภูชางทางทิศตะวันออกของบ้านดอนคีรีติดกับพื้นที่บุกเบิกทำไร่ของชาวบ้านดอนคีรีรายหนึ่ง ซึ่งได้มีการพูดคุยกับผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณดังกล่าวแล้ว ผู้ใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ขัดข้องในการทำเส้นทางลำลองผ่านบริเวณชายขอบของพื้นที่ไร่ขึ้นไปยังบริเวณศูนย์เรียนรู้ฯ

ในวันนั้นชาวบ้านได้ช่วยกันสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีและได้พบหลักฐานการกะเทาะผลิตเครื่องมือหินมีสะเก็ดหิน แกนหิน ทับถมกันอยู่หนาแน่นเป็นพื้นที่ย่อยๆบริเวณละประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ ตารางเมตรติดกัน ๒-๓ บริเวณ และมีต้นไม้ที่น่าสนใจอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีต้นซางซึ่งเป็นไม้ยืนต้นที่เคยมีมากบนดอยแห่งนี้และเป็นที่มาของชื่อดอยภูชางอยู่ในบริเวณนี้ด้วย จึงตกลงกันว่าพื้นที่บริเวณนี้มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง โดยกำหนดรูปแบบและองค์ประกอบของศูนย์เรียนรู้ว่าจะมีอาคารศูนย์ ๑ หลัง สำหรับเป็นที่จัดแสดงนิทรรศการ และจัดแสดงโบราณวัตถุเครื่องมือหินที่เก็บรวบรวมจากพื้นที่ไร่ที่ถูกไถพรวนหมดสภาพแหล่ง

โบราณคดีไปแล้ว มีที่นั่งพักสำหรับผู้เข้าไปศึกษาเยี่ยมชม มีพื้นที่สงวนทางโบราณคดีสำหรับการศึกษาสภาพดั้งเดิมของแหล่งโบราณคดีที่มีหลักฐานการกะเทาะผลิตเครื่องมือหินโดยสร้างรั้วไม้กั้นล้อมบริเวณที่มีหลักฐานสะเก็ดหิน แกนหิน เครื่องมือหินหนาแน่นและติดตั้งป้ายข้อมูลไว้ให้ศึกษา นอกจากนี้ยังปรับปรุงพื้นที่ส่วนที่ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีทำเป็นทางเดินศึกษาธรรมชาติและแหล่งโบราณคดี รวมทั้งติดป้ายชื่อต้นไม้ชนิดสำคัญๆไว้ด้วย

ในวันนั้นมีผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นจังหวัดน่าน (**จ.ส.อ. สันติชัย จารุบุตร**) และผู้สื่อข่าวสถานีโทรทัศน์ช่อง ๑๑ ได้ร่วมเดินทางขึ้นไปสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลทำข่าวโดยการสัมภาษณ์กำนันอินเขียน กาแก้ว และผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิเกี่ยวกับแนวคิดและแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ซึ่งผู้นำชุมชนทั้งสองท่านก็ได้แสดงเจตนารมย์ว่าต้องการอนุรักษ์ดอยภูซางไว้เป็นแหล่งศึกษาทางโบราณคดีและธรรมชาติของตำบลนาซาว และเชื่อว่าการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีสำคัญนี้จะช่วยให้ตำบลนาซาวเป็นที่รู้จักและได้รับการพัฒนาให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งผู้สื่อข่าวได้นำข้อมูลไปนำเสนอทางสื่อหนังสือพิมพ์และสื่อโทรทัศน์ด้วย

วันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ชาวบ้านดอนคีรีได้จัดพิธียกเสาเอกอาคารศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง โดยมี**พระครูปฏิภาณนันทสุนทร (ตุ๊เจ้าคำ)** เจ้าอาวาสวัดสะไมย์และเจ้าคณะตำบลนาซาวเป็นประธานและผู้ประกอบพิธี นอกจากนี้ยังมีอาจารย์บ้านและศนเฒ่าชาวบ้านดอนคีรีได้ยกศาลอัญเชิญเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าดอยให้มาร่วมรับรู้และเป็นพยานในการก่อสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้และการเริ่มดำเนินการพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางด้วย ซึ่งในการดำเนินงานชาวบ้านดอนคีรีได้ร่วมบริจาคเสาไม้เก่าที่ยังมีสภาพดีจำนวน ๖ ต้น สาดกะลา (เสื่อไม้ไผ่สาน) ๑ ผืน เพื่อใช้ในการก่อสร้างและตกแต่งหน้าจั่ว และมีอาสาสมัครแรงงานชาวบ้านผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นไปช่วยกันก่อสร้างและพัฒนาวันละประมาณ ๒๐-๒๕ คน โดยมีผู้ช่วยเป็งและผู้ช่วยอรุณ เป็นผู้รับผิดชอบดูแลกิจกรรมการก่อสร้างในแต่ละวัน และมีผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิ คอยอำนวยความสะดวก จัดรถขนส่งวัสดุอุปกรณ์ขนน้ำใช้น้ำดื่ม ประสานงาน จัดหาอาหารกลางวันสำหรับผู้ปฏิบัติงานทั้งหมด นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนวัสดุก่อสร้างจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน โครงการโบราณคดีชุมชนเพื่อคนเมืองน่านและโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน จนสามารถสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้ฯโครงสร้างไม้หลังคามุงสังกะสี พื้นเทคอนกรีต ขนาดประมาณ ๔๐ ตารางเมตรได้เสร็จสมบูรณ์ภายในเวลา ๑ สัปดาห์เท่านั้น

เยาวชนบ้านดอนคีรี เยาวชนบ้านก้อดและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ฯดอยภูซาง โดยเข้าไปช่วยกันปรับปรุงพื้นที่แหล่งโบราณคดี สร้างรั้วไม้ล้อมรอบพื้นที่ที่มีหลักฐานการกะเทาะผลิตเครื่องมือหินหนาแน่น ปรับปรุงทางเดินศึกษาธรรมชาติและแหล่งโบราณคดี ทำป้ายชื่อต้นไม้เป็นภาษาไทยและตัวเมือง และจัดทำป้ายนิเทศ (บอร์ดนิทรรศการ) แสดงข้อมูลและเรื่องราวโดยสังเขปของดอยภูซาง ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

เยาวชนชาวบ้านก้อด ชาวบ้านดอนคีรี พร้อมด้วยนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกันและเรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

นายอรุณ ปัญญาวงศ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๖ บ้านดอนคีรี ร่วมสำรวจและเลือกพื้นที่บนดอยภูซาง และต่อมาได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงคนสำคัญในการพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

กำนันอินเขียน กาแก้ว (กลาง) ผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิ (ซ้าย) และผู้ช่วยเป็ง คำเบ้า ร่วมกันพิจารณาหลักฐานเครื่องมือหินที่พบจำนวนมากบนดอยภูซางที่สำรวจพบในแหล่งโบราณคดีดอยภูซางเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

พระครูปฏิภาณนันทสุนทร เจ้าคณะตำบลนาซาว ทำพิธียกเสาเอกอาคารศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กำนันอินเขียน กาแก้ว ผู้สูงอายุและชาวบ้านดอนคีรี บ้านก้อด บ้านสะไมย์ ร่วมกันทำพิธียกเสาเอกอาคารศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ในวันเดียวกันกับที่ทำพิธียกเสาเอก ชาวบ้านดอนคีรีได้เริ่มก่อสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง โดยใช้เสาไม้เก่าที่มีอยู่ในหมู่บ้าน และเก็บเอาก้อนหินธรรมชาติบนดอยภูซางมาใช้เป็นวัสดุก่อฐานอาคาร

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านดอนคีรีและบ้านก้อดที่สมัครใจขึ้นไปช่วยงานก่อสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ช่วยกันยกเสาลงหลุมเตรียมการก่อสร้างอาคารศูนย์ฯเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยมีนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ฝึกงานที่บ้านดอนคีรี) ขึ้นไปช่วยทำงาน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านดอนคีรีช่วย ชาวบ้านก้อด และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกันกันพัฒนาบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางและเตรียมสานถีมกรุด้วยใบตองตึงเตรียมไว้มุงปะรำพิธีบวชดอย นับว่าเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันอย่างดียิ่งครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การจัดการมรดกทางโบราณคดีของชุมชนดอนคีรี และช่วยกันพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยภูซางเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้แบบธรรมชาติ โดยเก็บใบไม้เศษไม้ออกจากพื้นที่จนสะอาด จัดทำเส้นทางเดินทัศนศึกษา และอนุรักษ์พื้นที่ทางโบราณคดี

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นักศึกษา เยาวชนบ้านดอนคีรี และเยาวชนบ้านก้อด ช่วยกันขนก้อนหินธรรมชาติมาวางเรียงต่อกันเป็นขอบทางสำหรับเดินชมแหล่งโบราณคดีและธรรมชาติในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

ชาวบ้านดอนคีรีกำลังชื่นชมป้ายนิเทศข้อมูลทางวิชาการ และนิทรรศการถาวรที่นักศึกษาและโครงการโบราณคดีชุมชนจัดทำเพื่อติดตั้ง ณ ศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่ออุ้ยจัน ผู้สูงอายุบ้านดอนคีรี เดินขึ้นดอยภูซางทุกวันเพื่อช่วยพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เป็นวิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับพืชพรรณบนดอยและสอนวิธีสานถีมให้แก่เยาวชนและนักศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมด้วยวิธีธรรมชาติ

ผู้สูงอายุชาวบ้านดอนคีรีที่มีความรู้และประสบการณ์ในการทำมาหากินบนดอยภูซาง เป็นวิทยากรพาเยาวชนบ้านดอนคีรีและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขึ้นไปศึกษาวิจัยพืชพรรณชนิดต่างๆบนดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนบ้านดอนคีรี และบ้านก้อด กำลังฝึกหัดสานถือมกรุใบตองตึง เตรียมไว้เป็นวัสดุมุงหลังคาปะรำในพิธีบวชดอย และทำเป็นฝากั้นห้องน้ำในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เป็นกิจกรรมหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมแบบพื้นบ้านที่ใช้ประโยชน์จากวัสดุและวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่าไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ช่วยกันทำรั้วล้อมรอบพื้นที่ทางโบราณคดีที่มีหลักฐานการกะเทาะผลิตขวานหินหนาแน่น เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ฯดอยภูซาง และช่วยกันทำรั้วล้อมรอบพื้นที่ทางโบราณคดีที่มีหลักฐานการกะเทาะผลิตขวานหินหนาแน่น เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ฯดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สภาพทางเดินและพื้นที่สงวนทางโบราณคดี (มีรั้วกั้น) ที่เยาวชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี และนักศึกษาช่วยกันพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านนิเวศวัฒนธรรม

พื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซางที่พัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ทางโบราณคดีและธรรมชาติ มีป้ายนิเทศเรื่องราวทางโบราณคดี และป้ายชื่อต้นไม้เขียนเป็นภาษาไทยและภาษาล้านนา

นวกรรมพิธีการบวชดอยภูซาง

ในห้วงเวลาที่มีการพัฒนาด้านกายภาพของศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางนั้น ข้าพเจ้าและผู้นำของตำบลนาซาว ชาวบ้านดอนคีรี และชาวบ้านก้อด รวมทั้งพระสงฆ์ได้ปรึกษากันว่าจะต้องหารูปแบบพิธีการเชิงสัญลักษณ์ในการปลูกจิตสำนึก สร้างความตระหนักในคุณค่าความสำคัญของดอยภูซางและกระตุ้นเตือนให้ชาวบ้านในตำบลนาซาว ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงและชาวน่านทั่วไปให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการดอยภูซางอย่างเต็มใจ ซึ่งในที่สุดก็ได้ตกลงกันว่า**จะจัดพิธีบวชดอยภูซางพร้อมๆกับการเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจในวันที่ ๙-๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖** โดยขอให้พระมหาสุทิศ เบ็ญมาศ นักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิตที่ฝึกภาคปฏิบัติอยู่ที่ชุมชนบ้านก้อด ทำการศึกษาและกำหนดรูปแบบพิธีธรรมทางสงฆ์และพิธีธรรมพื้นบ้านร่วมกับ**พระครูปฏิภาณนันทสุนทร เจ้าคณะตำบลนาซาว** และ**พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ** ผู้นำทางพิธีธรรมของชุมชนบ้านก้อด ซึ่งต่อมาผู้รับผิดชอบด้านพิธีธรรมได้ไปปรึกษาพระเดชพระคุณท่าน**เจ้าคณะจังหวัดน่าน** และ**ท่านรองเจ้าคณะอำเภอเมืองน่าน (พระครูสิริธรรมภาณี วัดมิ่งเมือง)** ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งสองท่านได้ให้การสนับสนุนกิจกรรมการบวชดอยภูซางเป็นอย่างดี ทำให้การเตรียมการด้านพิธีธรรมค่อนข้างราบรื่นไม่มีอุปสรรค

โดยในส่วนของพิธีสงฆ์กำหนดว่าจะจัดให้มีพระสงฆ์และสามเณรขึ้นไปสวดพระพุทธมนต์เย็นและปักกลดอยู่กรรมปฏิบัติภาวนาบนดอยภูซางในคืนวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ และในตอนเช้าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ จึงสวดพระพุทธมงคลสูตรบวชดอยภูซางและปักธงสีเหลืองแสดงสัญลักษณ์การบวชดอย

ในกิจกรรมบวชดอยภูซางข้าพเจ้าทำหน้าที่สนับสนุนข้อมูล งบประมาณและอาหารบางส่วน ประสานงานขอรับการสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นจากศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน ดำเนินการประชาสัมพันธ์และสื่อสารข้อมูลให้ประชาชนในจังหวัดน่านได้รับรู้

ในการประชาสัมพันธ์ **มูลนิธิฮักเมืองน่าน ศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน** และ **โรงพยาบาลน่าน** ได้จัดพิมพ์เอกสารเรื่อง ***ดอยภูซาง ย่านอุตสาหกรรมสองยุคมรดกของชาวน่าน*** ออกเผยแพร่จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม และ**นายแพทย์ชาตรี เจริญศิริ** ได้นำข้อมูลไปประชาสัมพันธ์ทางรายการวิทยุ ทำให้ชาวน่านทั้งจังหวัดได้รับรู้ข่าวสารกิจกรรมการบวชดอยภูซางอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันผู้วิจัยก็จัดทำแผ่นปลิวประชาสัมพันธ์กำหนดการบวชดอยภูซางและพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจจำนวน ๕๐๐ แผ่น มอบให้เยาวชนบ้านก้อดและนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปแจกตามเขตชุมชนในเมืองน่านเพื่อประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิและชาวบ้านดอนคีรีได้ช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ ห้องน้ำ น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค เต็นท์ และสร้างปะรำ มุงด้วยถิมตองในมณฑลพิธี จัดเตรียมที่พักแรมของพระสงฆ์ และจัดอาหารสำหรับผู้เข้าร่วมพิธีทั้งตอนเย็นวันที่ ๙ และเช้าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

คณะทำงานได้กำหนดความมุ่งหมายของการบวชดอยภูซางไว้ ๕ ประการ คือ

๑. เพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์พื้นที่ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีความสำคัญระดับโลกในหมู่ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลนาซาว และชาวน่านโดยทั่วไป
๒. เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในจังหวัดน่านในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลก
๓. เพื่อเป็นการจุดประกายแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรม มรดกธรรมชาติและการพัฒนามชนอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
๔. เพื่อเปิดศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ของชุมชนตำบลนาซาวอย่างเป็นทางการ
๕. เพื่อประชาสัมพันธ์คุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ดอยภูซางให้ประชาชนชาวน่านและาธารณชนในประเทศไทยได้ทราบ

คณะสงฆ์ อาจารย์บ้าน และ**คณะทำงาน**ได้กำหนดรูปแบบพิธีการและกิจกรรมประกอบด้วย ๔ ส่วน ด้วยกัน คือ

๑. **พิธีสงฆ์** เป็นการประกอบพิธีเสริมสร้างคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ดอยภูซางทั้งหมดโดยคณะสงฆ์มีการเจริญพระพุทธมนต์และธรรมมงคลสูตรต่างๆเพื่อเสริมพลังให้กับเขาภูซางและสรรพสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่ดอยภูซาง ปักเสาธงธรรมสัญลักษณ์บวชดอย ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเช้า พระสงฆ์สวดชัยมงคลสูตรเสริมชะตาดอย และอุทิศส่วนกุศลให้เจ้ากรรมนายเวรสรรพสัตว์ และสรรพชีวิตบนดอยภูซาง
๒. **พิธีธรรมพื้นบ้าน** อาจารย์วัดและผู้สูงอายุที่ทรงคุณวุฒิด้านภูมิปัญญาและศาสนาดำเนินการอัญเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ให้เข้ามาร่วมกันปกปักรักษาเขาภูซางอย่างยั่งยืน ทำพิธีสู่ขวัญดอยภูซาง

๓. **การประกาศปฏิญญาชุมชน *ฮ่วมฮักษาดอยภูซางอย่างยั่งยืน*** ผู้ร่วมพิธีร่วมกันประกาศปฏิญญาชุมชนเพื่ออนุรักษ์ดอยภูซาง

๔. **กิจกรรมค้างแรมพิจารณาสังขารดอย** ประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมค้างแรมในมณฑลพิธีเชิงดอยภูซาง ร่วมรักษาอุโบสถศีล และเยาวชนจัดกิจกรรมทางวิชาการและกิจกรรมรอบกองไฟ พระสงฆ์ปักกลดอยู่กรรมพิจารณาสังขารดอยตลอดคืน

โดยมีกำหนดการดังนี้

วันศุกร์ที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระสงฆ์ในตำบลนาซาวเข้าปักกลดค้างแรมในมณฑลพิธีดอยภูซาง ประชาชนเดินทางเข้าร่วมพิธีทำขวัญดอย

เวลา ๑๘.๐๐ น. พิธีบายศรีสู่ขวัญดอยโดยคณะอาจารย์วัดและผู้สูงอายุ ผู้ทรงความรู้ทางศาสนคติพื้นถิ่นร่วมกันอัญเชิญเทวดารักษาดอย และทำพิธีสงเคราะห์ดอย

เวลา ๑๙.๐๐ น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เย็น

เวลา ๒๐.๐๐ น. พิธีการแสดงทางวัฒนธรรม ซอพื้นเมือง สะล้อ ซอซึง กิจกรรมรอบกองไฟ

วันเสาร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

เวลา ๐๕.๐๐-๐๖.๐๐ น. ทำวัตรเช้า และเยี่ยมดอยรับอรุณ

เวลา ๐๗.๐๐-๐๗.๓๐ น. ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ และรับประทานอาหารเช้าร่วมกัน

เวลา ๐๘.๐๐-๑๐.๐๐ น. **พิธีบวชดอยภูซาง**

เวลา ๑๐.๓๐ น. **พิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ**

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ระหว่างนี้มีการแจกประกาศนียบัตรโครงการพัฒนาวิทยากรชุมชนแก่เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการฯ

เวลา ๑๒.๐๐-๑๓.๐๐ น. ผู้ร่วมพิธีรับประทานอาหารร่วมกัน เป็นเสร็จพิธี

วันศุกร์ที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่ตำบลนาซาวอากาศไม่ร้อนนัก ท้องฟ้าค่อนข้างครึ้มไม่ค่อยมีแดดคล้ายว่าจะมีฝนตก บางช่วงเวลาก็มีฝนพรำลงมาบ้างแต่ก็ไม่รุนแรงเหมือนเมื่อสองสัปดาห์ก่อนที่มีพายุด้วย ชาวบ้านดอนคีรีช่วยกันจัดเตรียมสถานที่บนดอยภูซางเพื่อเตรียมรับรองพระสงฆ์และผู้คนที่จะไปร่วมงานบวชดอยในตอนเย็น ผู้วิจัยขึ้นไปติดตั้งบอร์ดนิทรรศการและป้ายข้อมูลทางวิชาการในช่วงเช้า และกลับลงไปที่พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจที่ชาวบ้านช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และความพร้อมสำหรับการเปิดพิพิธภัณฑ์ในวันรุ่งขึ้น ซึ่งก็จัดเตรียมกันเรียบร้อยดี

ชาวบ้านดอนคีรี ชาวบ้านก้อด ชาวบ้านสะไมย์ทุกเพศทุกวัยเริ่มทยอยกันขึ้นไปที่ศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางแต่ยังไม่มากนัก เพราะอากาศยังค่อนข้างร้อนและเข้าใจว่าหลายคนยังทำงานบ้านไม่เสร็จ กลุ่มแม่บ้านบ้านดอนคีรียังสาละวนอยู่กับการเตรียมอาหารเย็น นักศึกษาและเยาวชนก็เตรียมเข้าประจำที่เต็นท์อำนวยการเพื่อรับรองการลงทะเบียนผู้ที่เดินทางไปร่วมงาน

กลุ่มแม่บ้านจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้รับภาระเรื่องเตรียมอาหารพากันนำใบตอง ดอกไม้ และอุปกรณ์ทำบายศรีขึ้นมาที่อาคารศูนย์เรียนรู้ฯตั้งแต่หลังเที่ยงวัน จากนั้นก็ช่วยกันทำบายศรีสำหรับใช้ในพิธีสู่ขวัญดอยภูซางจนแล้วเสร็จในเวลาไม่นาน

ราวห้าโมงเย็นเริ่มมีชาวบ้านในตำบลนาซาว และชาวน่านจากในตัวเมืองเดินทางมาถึงดอยภูซาง เป็นจำนวนมาก พระสงฆ์และสามเณรจากวัดและอารามต่างๆในตำบลนาซาว ตำบลสวก และตำบลเรืองเดินทางมายังบริเวณมณฑลพิธี

สิ่งแรกที่ทุกคนทำเมื่อมาถึงก็คือ เดินขึ้นไปชมพื้นที่ทางโบราณคดีตามเส้นทางเดินที่พัฒนาไว้ และเข้าไปชมป้ายนิเทศ (บอร์ดนิทรรศการ)ที่ติดตั้งอยู่ในอาคารศูนย์เรียนรู้ฯ จากนั้นก็นั่งพักผ่อนคุยกันตามใต้ต้นไม้บ้าง ในเต๊นท์และในปะรำถือมตองบ้าง สังเกตดูสีหน้าและแววตาของคนเฒ่าทั้งหญิงชายที่มาร่วมงานเห็นว่าสดใสเปี่ยมด้วยความสุขที่ได้มาร่วมพิธีบวชดอยภูซางซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในจังหวัดน่านและคงเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีพิธีบวชภูเขา

หกโมงเย็น ***พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์ศิริ*** ผู้ทรงคุณวุฒิทางพิธีธรรมของบ้านก้อด ประกอบพิธีธรรมพื้นบ้าน เริ่มด้วยการทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ อัญเชิญเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกปักรักษาดอยภูซางมาร่วมรับรู้ในพิธีการที่จะดำเนินการต่อไป จากนั้นพ่ออาจารย์หนานพรหม ก็ตั้งบายศรีทำพิธีสู่ขวัญดอยโดยกล่าวคำสู่ขวัญแบบพื้นเมืองน่านที่ท่านแต่งขึ้นมาใช้ในพิธีบวชดอยภูซางโดยเฉพาะ คัดลอกตามสำนวจและภาษาต้นฉบับของพ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์ศิริ ดังนี้

สะรี่สัชชดี ดีและอัจจะในวันนี้ ก็เป็นวันดี สะรี่สุพพะมังคะละ พัตต๋าอั้นผะเสริฐ ดูล้ำเลิดยิ่งกว่าวันและยามตั้งหลาย วันเม็งก็หมดใส วันไตก็หมดปลอด วันนี้เป็นวันยอกเจ้าพะยาวัน จ้างสะตันได้บริวาณ ปอล้านก็มีวันนี้ ออกจากบ้านป๊ะใส่ใหเงินก็แม่นในวันนี้ เมืองเถินจักป่องฮ้อก็แม่นในวันนี้ อย่าจ่างหม้อจักก่อแรกเป็นเศษฐีก็แม่นในวันนี้ ราจษีจักก่อแรกร้องก็แม่นในวันนี้ พี่น้องจักป่องหากั๋นก็แม่นในวันนี้ พระจันทร์จักหื้อลาบก็แม่นในวันนี้ พระเจ้าภาพแป๋พะญามารก็แม่นในวันนี้เหล่าจาแล่หนา

สีสีอัจจะในวันนี้ก็เป็นวันดีเป็นวันสีวันใส้ เป็นวันเปิ๊กเส็จก่าบไคล้เจียงคาน เป็นวันมังคะละก๋านอันแกร่งกล้า ใสส่องฟ้าจากกั้งวาล บัดนี้หมายมีพ่อแม่พี่น้องทุกเต่ดต้องต่างๆนาๆทุกทิศาสี่ด้านทุกเพื่อบ้านเผ่าพงพันธ์ มีใจผันสิ่งน้อมตกแต่งพ้อมนำมา ในเกหาตี่หนี้ เพื่อจักจี้เลี้ยงดูขวัญ มีตั้งขวัญเษาเป็นเกล้า ถะลาบต่อเต้า มัตถะลุงกังก็เป็นปะริโยสานไปแล้ว บ่อกาดแก้วจากสถานตื่นเต้นหลอนหากไปรื่นเล้นแห่งหนใด ข้าจักเล่าลมใจ๋แห่งเจ้า ขอหื้อปิ๊กบ่อกเล่าคืนมาก่อเต๊อะ

สีสีชัสชดี สะรี่ไจย์โจ่ก วิปปะโยค อะลังก๋าร ติพุพะญาณใสส่อง พ้นจากห้องโลก๋าอะรัญญาป่ากว้าง เป็นตี่เสพส้างผูงสัตว์ จักลำดับไปหน้า เถิงเขาป่าหญ้าดอยดง คีรีเขาโขงกว้างใหญ่ มีป่าไม้เลียงลาย หินผายายเป็นถ้อย มีบ่อหน้อยแหล่งสะถาน แต่โบราณปางก่อน ไผบ่อฮ่อนตันพัน เป็นดงตั๋นป่าใหญ่ เป็นป่าไม้เรียงราย สัตว์ตั้งหลายวิ่ง เต้นป๋าวเปิบเล้นไปมา สะกุณาหน้อยใหญ่ เชาะสอดใช้หากิ๋น เป็นอาจินมาแต่ก่อน ไผบ่อห่อนทำลาย เย็นสลายหลายหล่าก ปู่เผิ้งหากบินต๋อม จมเกษรดอกไม้ ก่อยเชาะใช้หากิ๋น สัตว์เตียวดินมีมาก บ่ตุ๊กอยากโบยบิน เป็นอาจินมีบ่หน้อย อยู่เป็นถ้อยเรียงราย สัตว์ตั้งหลายมีบ่อไร้ อยู่ต๋ามล่มไม้เงาเย็น มีตั้งฮอกเห็นไก่ป่า กว๋างพานสาดงดอน ตั้งเสือหมีแรดจ้าง อยู่ต๋ามป่ากว้างดงดอย ตวยกั๋นไปเป็นหมู่ ต๋ามสอบสู้เปิงใจ๋ก่อนและหนา

อิติยังตะเสนตั๋ง อะนิจจังทุกขัสังขาระธรรม อะตี๋ตั๋ง ปัจจุปัณณัง อาคะตะกั๋ง วินาสันตุ อั้นว่าในวันนี้ ยามนี้ สัตว์ตั้งหลาหายเสียจ้อย บ่มีค้างบ่อมีเหลือไปตั้งเหนือและใต้ ผ่อต้นไม้มีแต่ต๋อต้นหญ้างอเหี่ยวแห้ง ไฟป่าแล้งเผาผาน ป่าดงดอยเป่งลิ้ง ไผบ่มึ้งว่าจักมี ป่างดงรีกว้างใหญ่ ไม้ผักไขว่ถมถอง หีนผาก๋องแต่กร้าว ไปไขว่ด้าวดงรี หีนผาดีบ้างปิ่น ต้นไม้ยิ่งตัดฟัน ปากั๋นหลากหนีไปจากป่า หันก่าแต่หนตาง ดอยปูซางเป่งลิ้ง หันแล้วตื้นตั๋นใจ๋ ทำจะใด๋หื้อดีเหมือนเก่า หื้อเหมือน

เล่าเดิมที บัดนี้หมายมีท่านกำนัน และผู้ใหญ่บ้านและปรานองค์การพร้อมกันด้วยน้อยหนานเฒ่าแก่ พ่อแม่พี่น้องลูกหลาน และเยาวชนคนหนุ่มพร้อมกั๋นเป็นกลุ่มตำบลนาซาว แม่ล้างนาวสาวจู่ผู้ จิ่งได้หลิ่งหลู้ความดี จิ่งปากั๋นแต่งบายศรีอั้นใหญ่ มีเครื่องพร้อมใส่จู่อันๆ มีตั้งข้าวแจ่ ข้าวจาน และข้าวหนมข้าวต้ม มีตั้งลูกล้มและของหวาน พร้าวต๋ำลกล้วยอ้อย ใส่เป็นถ้อยเรียงลาย จิ้นปล๋ำหลายมวลมาก ข้าวน้ำหากมีมา ตั้งปูยาหมากเหมี้ยง มีพร้อมเสี้ยงจู้อันๆ ของสำคัญแต่งไว้ มีตั้งด่อกไม้หลายผะก๋าน เก็บดอกบานมาซ้อม เอาแต่งหญ้องบายศรี ดูงามดีสอาด เพื่อจักบวชนาคดอยปูซาง หื้อขวัญนายงามจี่นจ้อย ขวัญนาคหน้อยดอยหิน หื้อมีฤทธิฤทธีเข้มกล้า ขอหื้อเหญื่อกหญ้าป่าไม้กับคืนมาเหมือนเก่า วันผู่กเมื่อเจ๊าเจ้าจักเข้าสู่ปัปัจจากั๋ม บวชเป็นสะล๋มถือศีลห้า แป็ด จักได้แหว่ดถ๋องถัด โมะนัดจมจี่น หื้อขวัญเจ้าตื่นคืนดี มีฤทธีเข้มกล้า ต้นไม้กล้าแข็งแรง หน่อจ๋าวแขงแตงหน่อ หื้อปันได้ออกจ่อบานขาว หอมเปิงปาวตั่วป่า ปู่เผิ้งล่าบินต๋อม จมเกษรดอกไม้หอมชะใช้คะยอมปวงขอเจินจวนเจ้าป่า เจ้าตี่เจ้าฐาน ตี่ได้รักษายังดงดอยป่าไม้กว้าง แถมต่าต้างโคงคาเตวบุตรและเตวดา ตั้งอินตาเจ้าฟ้า ขออว่ายหน้าลงมาสันพูลจาข้าวน้ำ หากมีหลายผะก๋าน ตั้งปะวะดาลใต้ต่ำ มีคุดนาคน้ำแม่ธอระณี บระมัยไอยสวน ต๋นองอาดต๋นฉลาดฤทธีแรง จุ่งพร้อมกันในตี่นี้ แล้วจุ่งมาเสวยยัง ของไคว่ตั้งไก่ต้มกู่นี้งามดี กิ๋นตั้งบุหรี่และเหมี้ยงหมาก มีพร้อมเสื้องหากจู่อันๆ จุ่งปากั๋นมาสันหื้ออิ่ม แล้วปอจ่วยข้ารักษา ยังอะรัญญาป่าใหญ่ หื้อพร้อมไคว่ดอยปูซาง ด้านยาวพางไปตั้งใต้เป็นป่าไม้ทั้งหมด ตึงตางหลวงน้ำครกเส้นใหญ่ หื้อพร้อมไคว่จู่อันๆ ตามดอยจันห่อมห้วย ผาหลิ่งจ้วยหินเสียม จุ่งหื่อเสถียนเตี่ยงหมั้น นามป่านั้นสมบูรณ์ดี หากจักมีคนไดล่วงล้ำ เข้าไปปล้ำตัดฟันเอายังไม้ต้นใหญ่หน้อย อั้นเกิดตามถ้อยบนดิน เก็บเอาหินหน้อยใหญ่ เอาไปไว้เป็นของต๋น ขอหื้ต่านดุด้นว่ากล่าว ไล่ออกจากด้าวดอยหลวง เพราะเป็นของห๋วงเจ้าฟ้า จักเสด็จอว่ายหน้ามาดู ขอหน้าบูญจูใหญ่กว้างได้จ่วยสร้างป๋ารมี หื้อเป็นสมบัติของโลก ความไร้โศรกทุกผะก๋าน อย่าได้มาปานถูกต้อง กับหมู่พี่น้องตำบลนาซาว อายุยืนยาวเตี่ยงหมั้น กับท่านนั้นอาจารย์สายันต์ไพรชาญจิตร์ ตี่หื้อข้อคิดริเริ่ม ค้นคว้าเสิงดอยหลวง คนทั้งปวงหน้อยใหญ่ปีตีไผ่เจยบาน ขอขอบคุณอาจารย์และจ่าสิบตำรวจมะนัสติคำ พร้อมกับนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มะหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตี่ได้มีใจเอื้อเฟื้อ ขอไผ่เอื้อทุกคนๆ สวัสดีมงคลเนอลูกหลาน เจ้าความตุกโศรกเศร้าอย่ามาหา หื้อสมความปรารถนาทุกอย่าง ในเมื่อท่านคิดสิ่งดีงามอันไดบ่ผิดศิลธรรมพระเจ้า บ่ผิดแบบเบ้ากฎหมาย ขอบุญตั้งหลายหมู่นี้ มาจ่องจื้อยู่กับต๋น ตี่ได้ทำมงคลบวชป่า บวชป่าหญ้าดอยหลวง และได้ทำขวัญเป็นตี่แล้ว ขอขวัญนาคดอยแก้วจุ่งมาก่อนเต๊อะ

เมื่อพ่ออาจารย์หนานพรหมกล่าวคำสู่ขวัญจบแล้ว กำนันอินเขียน กาแก้ว ได้นำกล่าวคำปฏิญญาประกาศเจตนารมย์ ***ฮ่วมกั๋นฮักษาดอยภูซางอย่างยั่งยืน*** ที่ชาวตำบลนาซาวได้กำหนดขึ้นร่วมกันในเวทีประชาคมเรื่องดอยภูซางที่อารามบ้านก้อดเมื่อวันเสาร์ที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ความว่า

> **ข้าพเจ้า ชาวตำบลนาซาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ที่เคยได้ประชุมพร้อมกันต่อหน้าพระพุทธรูป ณ วิหารอารามบ้านก้อด และได้มาประชุมร่วมกัน ณ ที่นี้ในวันนี้ ได้ตระหนักว่าดอยภูซางมีคุณค่าและความสำคัญสูงส่ง จึงมีมติร่วมกันว่าจะร่วมกันศึกษา อนุรักษ์ และพัฒนาดอยภูซางอย่างยั่งยืน โดยยึดเอาแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็นที่ตั้ง เพื่อถวายเป็นพระราชสักการะในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ข้าพเจ้าทั้งหลายของถวายสัตย์ว่า**

๑. จะไม่ขยายพื้นที่ทำกินรุกล้ำขึ้นไปในพื้นที่ดอยภูซาง

๒. จะไม่ตัดต้นไม้ ไม่ทำลายสภาพป่า

๓. จะไม่เหยียบย่ำทำลาย ไม่ขุดดิน ไม่เก็บเครื่องมือหินและหลักฐานทางโบราณคดีใดๆออกไปจากพื้นที่

๔. จะร่วมกันพัฒนาดอยภูซางให้เป็นศูนย์ศึกษาและพัฒนาโบราณคดีและภูมินิเวศ และจะขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายให้อยู่ในพระราชานุเคราะห์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ท้องถิ่นและจังหวัดน่านสืบไป.

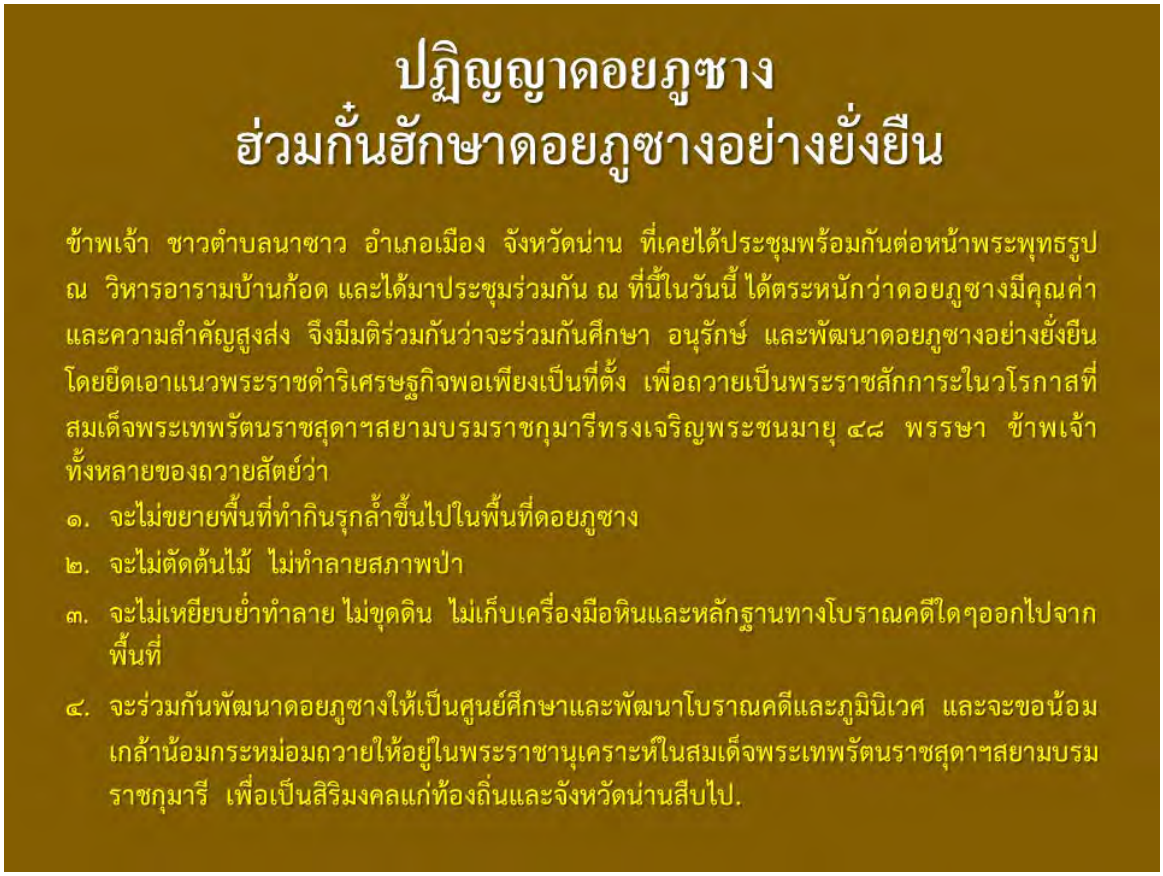

จากนั้นได้นิมนต์ท่านเจ้าคณะตำบลสวกมาทำพิธีผูกผ้าขวัญดอยที่ต้นไม้สัญลักษณ์ต้นหนึ่งในมณฑลพิธี คนเฒ่าและชาวบ้านที่มาร่วมพิธีร่วมกันจุดเทียนบูชาต้นไม้และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ร่วมกันผูกฝ้ายสู่ขวัญที่ต้นไม้สัญลักษณ์ พ่ออาจารย์หนานพรหม พ่อหนานสอน พ่ออุ้ยจัน พ่ออุ้ยเป็ง และคนเฒ่าช่วยกันผูกฝ้ายสู่ขวัญเสียมตุ่นจำนวนหนึ่งที่สมมุติเป็นตัวแทนหลักฐานทางโบราณคดีบนดอยภูซางทั้งหมด เป็นอันเสร็จพิธีธรรมพื้นบ้าน

เวลา ๑๘.๔๕ นาฬิกา พระสงฆ์และสามเณรสวดอัญเชิญเทวดา สวดพระพุทธมนต์เย็น และสวดชัยมงคลสูตรพิจารณาสังขารดอย และเมื่อเสร็จพิธีสงฆ์ช่วงค่ำ พระสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่สามารถค้างแรมบนดอยได้เนื่องจากติดกิจนิมนต์ แต่ก็มีเจ้าอุ๊ยอารามบ้านก้อดและสามเณรอีกสิบกว่ารูปจากวัดต่างๆปักกลดค้างแรมบนดอยภูซาง

เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์ และเสร็จจากการรับประทานอาหารเย็นร่วมกันแล้ว ผู้ใหญ่ประเสริฐ ไชยวุฒิได้จัดให้มีการแสดงซอพื้นเมืองของคณะซอจากบ้านสะไมย์ ซึ่งการแสดงของคณะซอพื้นเมืองเป็นที่ชื่นชอบของผู้สูงอายุที่มาร่วมพิธีสู่ขวัญดอยเป็นอย่างยิ่ง ผู้แสดงซอได้นำเอาข้อมูลทางวิชาการเกี่ยวกับดอยภูซางรวมทั้งความเป็นมาของการศึกษา การพัฒนาและการคิดค้นพิธีบวชดอยภูซางมาแต่งเป็นคำซอร้องให้ผู้ร่วมพิธีฟังอย่างไพเราะสนุกสนาน นับว่าเป็นวิธีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลและความสำคัญของดอยภูซางให้ชาวบ้านได้รับรู้เป็นอย่างดี ซึ่งคืนนั้นกว่าคณะซอจะลาโรงก็ล่วงเข้าไปประมาณเกือบเที่ยงคืน และคืนนั้นมีชาวบ้านในตำบลนาซาวและชาวน่านจากท้องที่อื่นๆไปร่วมพิธีหลายร้อยคน และมีคนเฒ่า นักศึกษา ผู้ใหญ่ และเยาวชนจากบ้านก้อด บ้านดอนคีรีค้างแรมบนดอยหลายสิบคน

เช้าตรู่ของวันเสาร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งกำหนดเป็น **วันบวชดอยภูซาง** แม่อุ้ยและแม่บ้านชาวบ้านก้อดหลายท่านที่ค้างคืนบนดอยภูซางรีบตื่นขึ้นมาก่อไฟนึ่งข้าวเหนียวเพื่อเตรียมให้นักศึกษาและผู้ที่มาร่วมพิธีตักบาตร

ผู้คนจากหมู่บ้านต่างๆที่ไม่ได้ค้างคืนบนดอยก็รีบขึ้นดอยแต่เช้าเพื่อทำบุญตักบาตรกันคึกคัก มีข้าว ปลาอาหารที่ใส่บาตรมากมาย จนพ่อหนานสอน อินวุธ ต้องถ่ายอาหาร ขนม ผลไม้ออกจากบาตรใส่เข่งไปกองรวมกันไว้หลายต่อหลายครั้ง

ข้าพเจ้าได้ร่วมทำบุญตักบาตรกับชาวบ้านด้วย สังเกตเห็นชาวบ้านส่วนมากเอาดอกไม้มาใส่บาตร ดอกไม้ต่างๆที่นำมาไม่ได้ซื้อหาจากตลาด หากแต่เด็ดเอาจากต้นไม้ที่ปลูกไว้ริมรั้วและในบริเวณบ้าน ซึ่งแม้ว่าจะเป็นดอกไม้พื้นบ้านแต่เมื่อเอามาใส่ถาดวางรวมกันแล้วพบว่ามีสีสันสวยงามแสดงลักษณะของความหลากหลายที่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างมีพลังและทรงคุณค่า

แม้ว่าพิธีการบวชดอยจะเป็นสิ่งใหม่ แต่การจัดการพิธีกรรมอย่างเป็นทางการในตอนเช้าวันบวชดอยก็คึกคักและราบรื่นไม่ขลุกขลักเท่าใดนัก หลังจากตักบาตรแล้ว ก็ถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ ผู้ที่มาร่วมงานรับประทานอาหารเช้าร่วมกัน โดยกลุ่มแม่บ้านดอนคีรีได้เตรียมข้าวเหนียวห่อใบตองตึงมีน้ำพริกตาแดงและหมูทอดแจกให้กับทุกคน

ในพิธีบวชดอยภูซางครั้งแรกนี้ ชาวบ้านตำบลนาซาวได้รับเกียรติจาก**นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน**เป็นประธานฝ่ายฆราวาส และมีท่าน**พระครูสิริธรรมภาณี เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองและเจ้าคณะอำเภอเมืองน่าน**เป็นประธานฝ่ายสงฆ์

เมื่อพระสงฆ์สวดมงคลสูตรทำพิธีบวชดอยแล้ว ชาวบ้านได้ทำพิธียก**เสาธงธรรมสัญลักษณ์การบวชดอย** (ใช้ไม้ไผ่ซางขนาดใหญ่ทั้งลำและผืนธงเป็นผ้าจีวรที่ท่านเจ้าคณะจังหวัดน่านมอบให้) ขึ้นสี่แห่งคือที่บริเวณมณฑลพิธีใกล้อาคารศูนย์เรียนรู้ฯเสาหนึ่ง และปักเสาธงอีกสามเสาที่ไหล่ดอยไล่ตามลำดับความสูงขึ้นไปจนถึงยอดดอยที่สามารถมองเห็นธงสีเหลืองได้แต่ไกล พระครูสิริธรรมภาณีได้ทำพิธีผูกผ้าเหลืองที่ต้นไม้หลายต้นในมณฑลพิธี รอบๆพื้นที่ทางโบราณคดีที่ได้ทำรั้วไม้กั้นไว้เป็นการเสร็จพิธีสงฆ์

พิธีฝ่ายฆราวาส กำนันอินเขียน กาแก้ว ได้เป็นผู้แทนชาวตำบลนาซาวกล่าวรายงานความเป็นมาของการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาดอยภูซางต่อนายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน ประธานในพิธี ซึ่งมีสาระและข้อความที่ควรบันทึกไว้เป็นประวัติศาสตร์ของชุมชนว่า

> ***กราบเรียนท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่านที่เคารพ กระผมนายอินเขียน กาแก้ว กำนันตำบลนาซาว ในนามของประชาชนชาวตำบลนาซาว ตำบลสวก ตำบลเรือง ตำบลดู่ใต้ อำเภอเมืองน่าน และตำบลทุ่งศรีทอง อำเภอ***

เวียงสา จังหวัดน่าน ขอรายงานความสำคัญของดอยภูซางและความเป็นมาของพิธีการบวชดอย ดังต่อไปนี้

ดอยภูซางเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งอุตสาหกรรรมผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุประมาณ ๔,๐๐๐ ปี ตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลนาซาว อำเภอเมืองต่อเนื่องกับตำบลทุ่งศรีทอง อำเภอเวียงสา ปัจจุบันอยู่ห่างจากศูนย์กลางจังหวัดน่านประมาณ ๑๐ กิโลเมตร สำรวจพบโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ โครงการโบราณคดีชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจ่าสิบตำรวจมนัส ติคำ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕ มีหลักฐานทางโบราณคดีประเภทหินวัตถุดิบที่เป็นหินภูเขาไฟ ขวานหินที่แตกหักชำรุด แกนหิน และสะเก็ดหินจำนวนหลายสิบล้านชิ้น ทับถมอยู่ทั่วไปในพื้นที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีพื้นที่กว้างขวางมากที่สุดเท่าที่เคยสำรวจพบในทวีปเอเชีย และมีคุณค่าความสำคัญในระดับมรดกโลก นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีสภาพสมบูรณ์ มีการบุกรุกทำลายน้อยมาก

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โครงการโบราณคดีชุมชน ได้จัดให้มีการศึกษาวิจัยดอยภูซางร่วมกันระหว่างนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และชาวบ้านในหมู่บ้านดอนคีรี และบ้านก้อด ได้พบว่านอกจากดอยภูซางจะเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีคุณค่าและความสำคัญสูงยิ่งแล้ว ดอยภูซางยังมีสภาพป่า และสภาพทางธรณีวิทยาเกี่ยวกับภูเขาไฟโบราณที่น่าสนใจมากที่สุดอีกด้วย

ด้วยคุณสมบัติที่โดดเด่นและทรงคุณค่าทั้งทางประวัติศาสตร์โบราณคดี และธรรมชาติวิทยาของดอยภูซาง ประชาชนตำบลนาซาวจึงจัดให้มีการประชาคมเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาดอยภูซางอย่างยั่งยืนขึ้น ณ อารามบ้านก้อด เมื่อวันเสาร์ที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยมีประชาชนในตำบลนาซาว และผู้นำด้านต่างๆเข้าร่วมประชาคมจำนวน ๒๐๐ คน และได้มีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องอนุรักษ์ดอยภูซางไว้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนาคต โดยในชั้นต้นได้ตกลงกันว่าจะประกอบพิธีการบวชดอย เพื่อปลูกจิตสำนึกและประชาสัมพันธ์คุณค่า ความสำคัญของดอยภูซางให้ชาวน่านทุกคนได้รับทราบและช่วยกันหาวิธีการจัดการใช้ประโยชน์ดอยภูซางให้เกิดประโยชน์สุขตามแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯสืบไป และในวันนั้นประชาคมตำบลนาซาวได้ร่างเจตนารมย์ในการอนุรักษ์ดอยภูซางร่วมกันขึ้นมาเพื่อประกาศใช้ในวันนี้

พิธีบวชดอย เป็นพิธีการทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และจ่าสิบตำรวจมนัส ติคำ ร่วมกันคิดค้นขึ้นและแนะนำให้ชาวตำบลนาซาวนำมาใช้ในการอนุรักษ์ดอยภูซาง ต่อมาท่านพระครูปฏิภาณนันทสุนทร เจ้าคณะตำบลนาซาว และพ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาและพิธีธรรมพื้นบ้านเป็นผู้ร่วมกันคิดค้นรูปแบบพิธีกรรมนำมาประกอบการขึ้นเป็นครั้งแรกของจังหวัดน่าน และเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ซึ่งกระผมเชื่อว่าจะช่วยให้ชาวน่านทุกคนเกิดความตระหนักในมรดกทาง

โบราณคดีและเป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติคุณของจังหวัดน่านในด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติให้เป็นที่รู้จักกันมากขึ้นไปอีก

บัดนี้ได้เวลาอันสมควรแล้ว กระผมขอเรียนเชิญท่านประธาน กล่าวเปิดพิธีการบวชดอยภูซางและเปิดศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ขอกราบเรียนเชิญนายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ประธานฝ่ายฆราวาส

การทำพิธีบวชดอยครั้งนี้ นอกจากชาวตำบลนาซาวที่เป็นเจ้าภาพร่วมกันแล้ว ยังมีบุคคลสำคัญในภาครัฐของจังหวัดน่านให้เกียรติไปร่วมงานจำนวนมาก อาทิ **เช่น คุณนรินทร์ เหล่าอารยะ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน**ที่สนับสนุนงบประมาณในกิจกรรมการพัฒนาวิทยากรชุมชนและการพัฒนาดอยภูซาง **อาจารย์สมเดช อภิชยกุล ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดน่าน คุณสมบูรณ์ จิณะแสน พัฒนาการจังหวัดน่าน คุณเพ็ญ อินวุฒิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาซาว** ปลัดอาวุโสอำเภอเมืองน่าน ประธานสภาและคณะกรรมการวัฒนธรรมอำเภอและตำบลต่างๆในจังหวัดน่าน สมาชิกสภาจังหวัดน่านเขตอำเภอเมืองน่าน หัวหน้าสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน ฯลฯ และมีสื่อมวลชนทั้งหนังสือพิมพ์และสถานีโทรทัศน์ที่ขึ้นไปทำข่าวจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมพิธีการบวชดอยภูซางของชาวบ้านดอนคีรี บ้านก้อดและบ้านสะไมย์ได้รับความสนใจจากทุกภาคส่วนในจังหวัดน่านและน่าจะถือได้ว่าเป็นกิจกรรมใหม่ที่แสดงให้เห็นพลังของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าไปจัดการมรดกวัฒนธรรมที่เป็นแหล่งโบราณคดีซึ่งมีความสำคัญระดับโลกได้อย่างองอาจ สง่างาม และสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิตปกติผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่นำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นมีความสามารถในการจัดการแหล่งโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่มีความสำคัญระดับชาติได้เป็นอย่างดี และเห็นได้ว่าในการจัดการนั้นได้รับการสนับสนุนกิจกรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้จากนักวิชาการ และได้รับการสนับสนุนทรัพยากรในการจัดการจากภาคราชการ ภาคการเมือง ภาคประชาชนภายนอกชุมชน แม้จะยังไม่มากนัก แต่ก็เพียงพอก็จะช่วยให้การดำเนินงานของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเป็นไปอย่างต่อเนื่องและขยายประโยชน์ไปสู่การพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆได้เป็นอย่างดีในระดับหนึ่ง

แม้ว่าพิธีการบวชดอยภูซางเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ จะประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และชุมชนท้องถิ่นตำบลนาซาวได้รับความชื่นชมจากทุกภาคส่วนในจังหวัดน่าน แต่ก็เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญแห่งนี้เท่านั้น ในกระบวนการจัดการจริงๆยังมีกิจกรรมการศึกษาวิจัยในระดับลึกและการพัฒนาอีกมากมายที่ชาวตำบลนาซาวจะต้องทำต่อไป ซึ่งข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่งว่าภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในจังหวัดน่านจะได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับชาวตำบลนาซาวในการจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูซางกันมากขึ้นในอนาคต และก็หวังต่อไปอีกว่ากิจกรรมของชาวบ้านในลักษณะดังกล่าวจะได้รับสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆให้สามารถดำเนินงานไปได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนจนบรรลุความมุ่งหมายที่ได้ประกาศเจตนารมย์ไว้อย่างเป็นทางการ

ชาวบ้านดอนคีรี บ้านก้อด บ้านสะไมย์และชุมชนใกล้เคียงขึ้นดอยมาร่วมงานพิธีสู่ขวัญและบวชดอยภูชางในตอนเย็นวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ พ่อหนานสอน อินวุธ และผู้ทรงคุณวุฒิทางพิธีธรรมพื้นบ้านร่วมกันทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่อัญเชิญเทวดา ก่อนเริ่มประกอบพิธีทำขวัญดอยภูชาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านตำบลนาซาวชื่นชมพื้นที่ทางโบราณคดีในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางที่เปิดให้ชาวบ้านเข้าชมเป็นวันแรกในตอนบ่ายวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาลเพียงตาที่ผู้สูงอายุชาวบ้านก้อดสร้างขึ้นอย่างง่ายๆเพื่อบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางบนดอยภูซางก่อนการพัฒนาและทำพิธีบวชดอยภูซาง ในภาพมีการเก็บตัวอย่างขวานหินวางไว้เป็นตัวแทนสิ่งสำคัญของดอยภูซางด้วย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวน่านที่มาร่วมพิธีบวชดอยลงทะเบียนร่วมงาน และร่วมลงชื่อแสดงเจตนารมย์ในการน้อมเกล้าฯถวายพื้นที่ดอยภูซาง ให้เป็นพื้นที่วิจัยและพัฒนาแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี

กลุ่มพ่ออุ้ย และพ่อบ้าน ชาวบ้านดอนศีรีที่มีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนา (บริรักษ์) แหล่งโบราณคดีดอยภูซางโดยการพัฒนาศูนย์เรียน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ ทำพิธีสู่ขวัญดอยภูซาง โดยแต่งบททำขวัญขึ้นใหม่เพื่อใช้ในพิธีการนี้โดยเฉพาะ แสดงให้เห็นถึงความตระหนักในคุณค่าความสำคัญของดอยภูซาง และแสดงถึงความเข้มแข็งทางภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านที่สามารถปรับประยุกต์พิธีธรรมพื้นบ้านในการจัดการมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติของชุมชนได้อย่างกลมกลืน และเป็นที่ยอมรับของคนทุกระดับ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เยาวชนที่ไปร่วมพิธีบวชดอยภูซาง อ่านข้อมูลทางวิชาการขณะชมพื้นที่ทางโบราณคดีในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

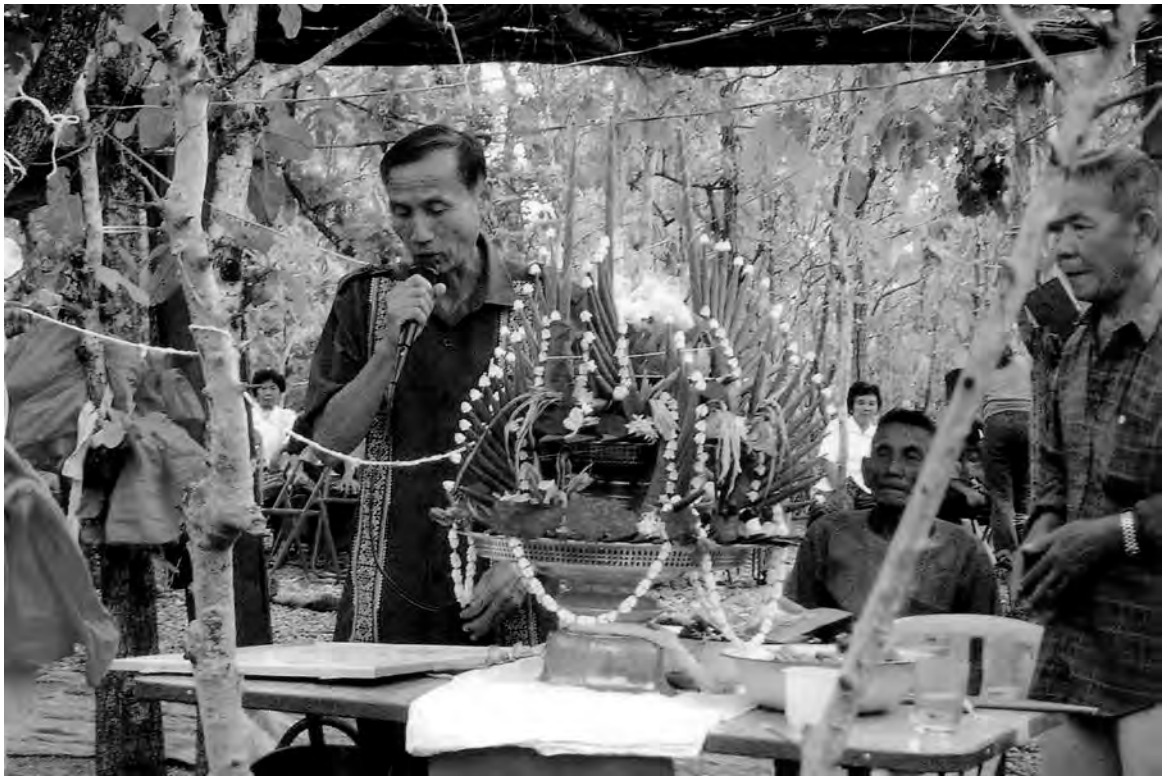

พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพิธีธรรมพื้นบ้าน ทำพิธีทำขวัญดอยภูซาง และกำนันอินเขียน กาแก้ว กล่าวนำประกาศเจตนารมย์ *ฮ่วมกั๋นฮักษาดอยภูซางอย่างยิ่งยืน* ในตอนเย็นของวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านในตำบลนาซาว และพื้นที่ใกล้เคียง ร่วมพิธีทำขวัญดอยภูซาง กำลังตั้งใจฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์เย็นในตอนค่ำวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์เย็นในพิธีทำขวัญดอยภูซาง เมื่อตอนค่ำวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งเป็นพิธีบวชดอยครั้งแรกของจังหวัดน่านและน่าจะเป็นครั้งแรกของประเทศไทย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

แม่อุ้ยชาวบ้านดอนคีรีและบ้านก้อดผู้เปี่ยมด้วยศรัทธา จุดธูปเทียนบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ ต้นไม้สัญลักษณ์ภายหลังการทำขวัญดอย แสดงให้เห็นว่าพิธีธรรมพื้นบ้านยังมีส่วนสำคัญในการสร้างพลังทางจิตใจให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำงานอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีสำคัญได้เป็นอย่างดี

คณะช่างซอบ้านสะไมย์ ทำการแสดง ณ อาคารศูนย์เรียนรู้ฯดอยภูซางในคืนวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ซึ่งนอกจากจะสร้างความบันเทิงให้ผู้มาร่วมงานแล้ว ยังสามารถใช้ศิลปะการซอช่วยในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่คุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีดอยภูซางอีกด้วย ขณะทำการแสดงมีผู้ชมร่วมฟ้อนรำอย่างสนุกสนาน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กลุ่มพ่ออุ้ย และพ่อบ้าน ชาวบ้านดอนคีรีที่มีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนา (บริรักษ์) แหล่งโบราณคดีดอยภูซางโดยการพัฒนาศูนย์เรียน

กลุ่มแม่อุ้ย และแม่บ้าน ชาวบ้านดอนคีรีที่มีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนา (บริรักษ์) แหล่งโบราณคดีดอยภูซางโดยการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ฯจนสามารถเปิดบริการแก่ผู้สนใจเข้าไปศึกษาได้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กลุ่มเยาชนบ้านดอนคีรีที่มีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนา (บริรักษ์-พัฒนานุรักษ์) แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง โดยการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ฯจนสามารถเปิดบริการแก่ผู้สนใจเข้าไปศึกษาได้

ผู้สูงอายุ และชาวบ้านตำบลนาซาวตักบาตรเสร็จแล้ว กำลังรอการทำพิธีบวชดอย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลน่าน และหัวหน้าศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน ตักบาตรในพิธีบวชดอย เมื่อเช้าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ชาวบ้านจากหลายชุมชนในตำบลนาซาว และตำบลสวกร่วมตักบาตรในพิธีบวชดอยภูซาง เมื่อเช้าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่อหนานสอน อินวุธ และแม่บ้านบ้านก้อด บ้านดอนคีรีช่วยกันคัดแยกข้าว กับข้าว และขนมที่ได้จากการตักบาตร เพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ และแบ่งให้ผู้มาร่วมงานรับประทานเป็นอาหารเช้าร่วมกันบนดอยภูซาง

การถวายภัตตาหารเช้าแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ในพิธีบวชดอยภูซาง เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พระครูสิริธรรมภาณี เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง อำเภอเมืองน่าน ทำพิธีบวชดอยโดยการผูกผ้าสัญลักษณ์ตามต้นไม้ในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และมีผู้ทรงคุณวุฒิทางพิธีธรรมพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น ข้าราชการ และนักวิชาการร่วมเป็นสักขีพยาน

คุณนรินทร์ เหล่าอารยะ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน (ขวาสุด) ผู้สนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ดอยภูซางและพัฒนาวิทยากรชุมชน ร่วมเป็นประธานในพิธีบวชดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กำนันอินเขียน กาแก้ว เป็นตัวแทนชุมชนตำบลนาซาวกล่าวรายงานการพัฒนาศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และการบวชดอยต่อประธานในพิธี (นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์)

นายแพทย์คณิต ตันติศิริวิทย์ ประธานฝ่ายฆราวาส กล่าวชื่นชมพิธีบวชดอยภูซาง และกล่าวเปิดศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่ออาจารย์หนานพรหม วงศ์สิริ ชาวบ้าน และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ช่วยกันผูกธงสัญลักษณ์บวชดอยและเตรียมเสาธงยกขึ้นตั้งในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

นายแพทย์ชาตรี เจริญศิริ และพระครูสิริธรรมภาณี อ่านข้อมูลสารสนเทศทางวิชาการในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ชาวบ้านและผู้เข้าร่วมพิธีบวชดอยช่วยกันยกเสาธงธรรมสัญลักษณ์การบวชดอยขึ้นตั้ง ณ มณฑลพิธีในบริเวณศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ในตอนสายของวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ เพื่อเป็นการประกาศว่า ดอยภูซางได้รับการบวชแล้ว ดังนั้นต่อไปนี้ชาวน่านทุกคนจะต้องช่วยกันบำรุงรักษาไม่ให้ถูกเหยียบย่ำทำลาย และร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขทางการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนสืบไปชั่วลูกชั่วหลาน และแม้ว่าเวลาผ่านไปแล้วหนึ่งปีผืนธงที่เป็นจะผุเปื่อยสลายไปแต่ธงธรรมที่เกิดขึ้นในใจของชาวบ้านยังช่วยปกป้องดอยภูซางมิให้ถูกทำลายได้อย่างน่าชื่นชม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

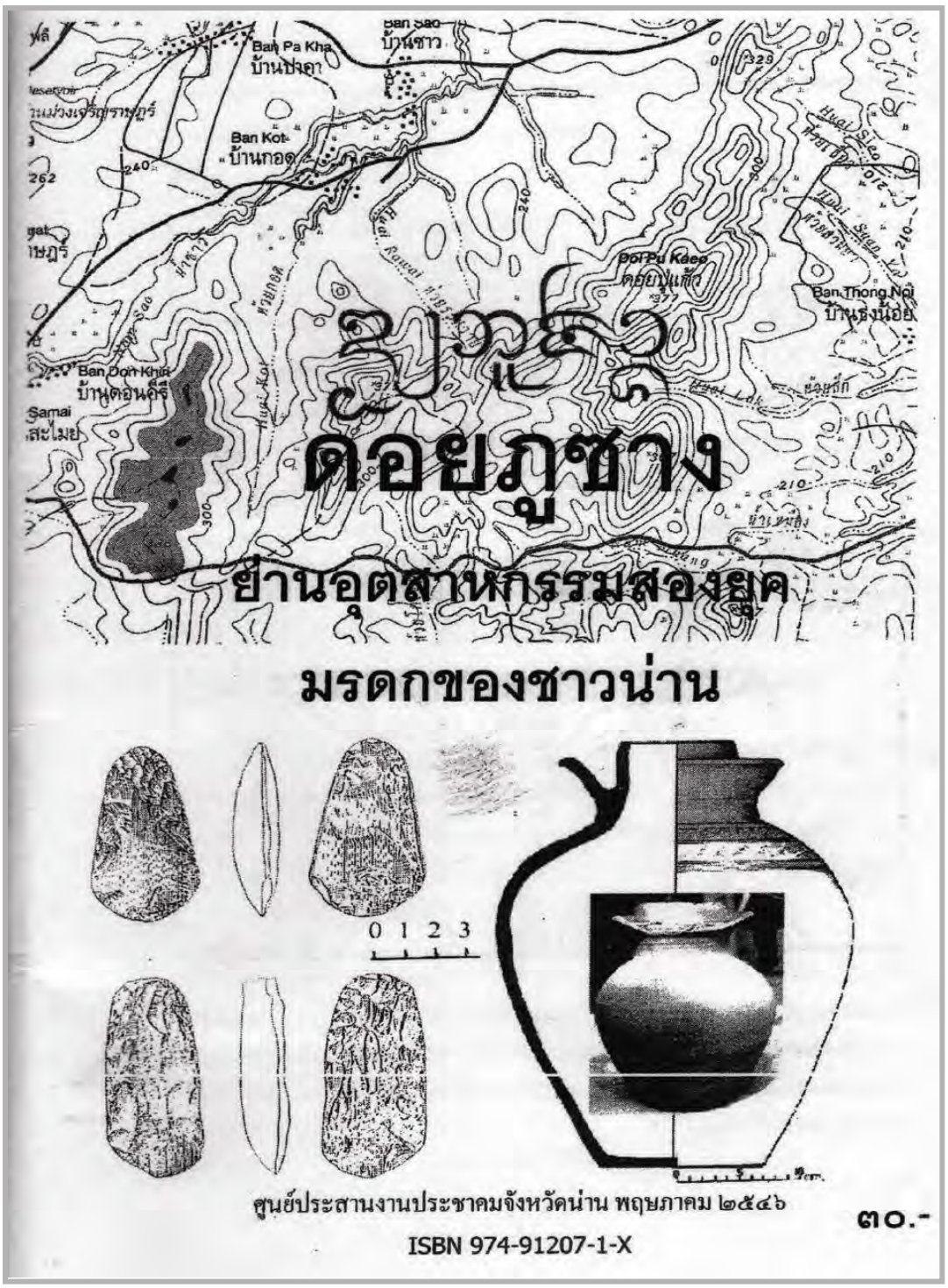

ภาพปกหนังสือที่ระลึกในพิธีบวชดอยภูซางและพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ จัดพิมพ์โดยศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน และโรงพยาบาลน่าน โดยการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิพระครูพุทธมนต์โชติคุณ (ขัติยศ โชติธมฺโม) ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้รับความสนใจจากชาวน่านเป็นจำนวนมาก ซึ่งศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่านได้มอบหนังสือให้กลุ่มเยาวชนบ้านดอนคีรีและกลุ่มเยาวชนบ้านก้อดจำหน่ายนำรายได้สมทบเป็นทุนตั้งต้นสำหรับใช้จ่ายในการดูแลศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจของชาวบ้านดอนคีรี และบ้านก้อด ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ไทยรัฐ

บวช"ภูซาง"แหล่งโบราณคดี4,000ปี

หลังจาก ผศ.สายันต์ ไพรชาญจิตร จากโครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นำนักศึกษามาร่วมกับชาวบ้านนาชาว ต.นาชาว อ.เมืองน่าน ขึ้นไปสำรวจบนดอยภูซาง บริเวณหลังหมู่บ้านนาชาว พบหลักฐานสำคัญทางโบราณคดี เช่น ขวานหินขัดรุ่น เสียมตุ่มที่แตกบิ่น ทับถมกันนับล้านชิ้นเกลื่อนไปทั้งดอยเนื้อที่กว่า 1,000 ไร่ ทำให้เชื่อว่าพื้นที่บริเวณดอยภูซางเคยเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์และอาจเป็นย่านอุตสาหกรรมทำขวานศิลาอายุกว่า 4,000 ปี ซึ่งยังคงสภาพความบริสุทธิ์และถูกทำลายน้อยมาก

ต่อมาเมื่อเวลา 09.00 น. วันที่ 10 พ.ค. ผศ.สายันต์ได้ร่วมกับ นพ.คณิต ตันติศิริวิทย์ ผอ.รพ.น่าน นายนรินทร์ เหล่าอารยะ นายก อบจ.น่าน นายสมบูรณ์ จิณะแสน พัฒนากรจังหวัดน่าน นายสมเดช อภิชยกุล ผอ.วิทยาลัยสารพัดช่างน่าน และประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดน่าน นำนักศึกษาและชาวบ้านกว่า 3,000 คน ขึ้นไปทำพิธีบวชดอยภูซาง เพื่ออนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีบวชป่าทั้งดอย จากนั้นได้ร่วมกันนำผ้าเหลืองไปมัดตามต้นไม้และแนวรั้วที่ทำล้อมแหล่งเครื่องมือหินที่มีการค้นพบ

ผศ.สายันต์กล่าวว่า พื้นที่ที่มีการกะเทาะเครื่องมือหิน พบตั้งแต่ลาดเขาเรื่อยไปจนถึงยอดเขา ครอบคลุมพื้นที่มากกว่าร้อยละ 60 ของภูเขา และพบว่ามีการกะเทาะเครื่องมือหินในพื้นที่ต่อเนื่องกันประมาณ 2-3 กิโลเมตร เป็นอย่างน้อย โดยในแต่ละบริเวณมีเครื่องมือหินทับถมอยู่เป็นจำนวนมาก และได้เสนอว่า แหล่งโบราณคดีที่ภูซางนี้น่าจะเป็นแหล่งที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยหรือในเอเชียก็ว่าได้ เพราะเท่าที่เคยได้ศึกษาและมีประสบการณ์มา ยังไม่เคยพบว่าที่ใดมีความสมบูรณ์และพื้นที่ใหญ่โตขนาดนี้ นอกจากนี้ การสำรวจยังพบหินภูเขาไฟหลายชนิด ทั้งหินบะซอลต์เนื้อละเอียดสีดำ หินบะซอลต์มีรูพรุน หินไดอะเบสเนื้อละเอียดสีเขียว และชั้นหินถมของหินคองโกลเมอเรตที่มีหินกรวดฝังในชั้นถ้ำภูเขาไฟพบในลำน้ำชาว แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ย่านนี้เคยมีภูเขาไฟระเบิดมาก่อนอาจจะนานหลายสิบล้านปี ขณะนี้ได้ประสานกับผู้นำท้องถิ่นจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ที่บ้านก้อด-สวรรค์ใกล้กับแหล่งค้นพบ เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าและแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์

ผู้สื่อข่าวรายงานว่า หลังจากข่าวเรื่องการค้นพบแหล่งเครื่องมือหินบนภูซางแพร่สะพัดออกไป ได้สร้างความตื่นตัวให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งป่าไม้ กรมทรัพยากรธรณี และ ส.ป.ก. ส่งเจ้าหน้าที่มาสำรวจและอาจจะเรียกพื้นที่ดังกล่าวกลับไปดูแล ทำให้ชาว ต.นาชาว คณะสงฆ์ กลุ่มอนุรักษ์ ประชาคมจังหวัดน่าน สภาวัฒนธรรมจังหวัดน่าน และ อบจ. ต้องประชุมร่วมกันมีมติให้ล่ารายชื่อประชาชนทั้งจังหวัดเพื่อน้อมเกล้าฯถวายพื้นที่นี้ให้เป็นพื้นที่เพื่อการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเทพรัตน-ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพราะไม่อยากให้ถูกแก่งแย่งและถูกทำลาย.

สำเนาข่าวการจัดพิธีบวชดอยภูซางที่เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับประจำวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ข่าวนี้ช่วยส่งเสริมให้กิจกรรม “โบราณคดีชุมชน” ของชาวบ้านตำบลนาชาวและชาวน่านได้รับความสนใจและยอมรับจากสาธารณชนในสังคมไทยมากขึ้น ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คุณน่านนที ธีระไพรพฤกษ์ ผู้สื่อข่าวอาวุโสหนังสือพิมพ์ไทยรัฐประจำจังหวัดน่านที่นำข้อมูลไปเผยแพร่ให้ด้วยความเต็มใจ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

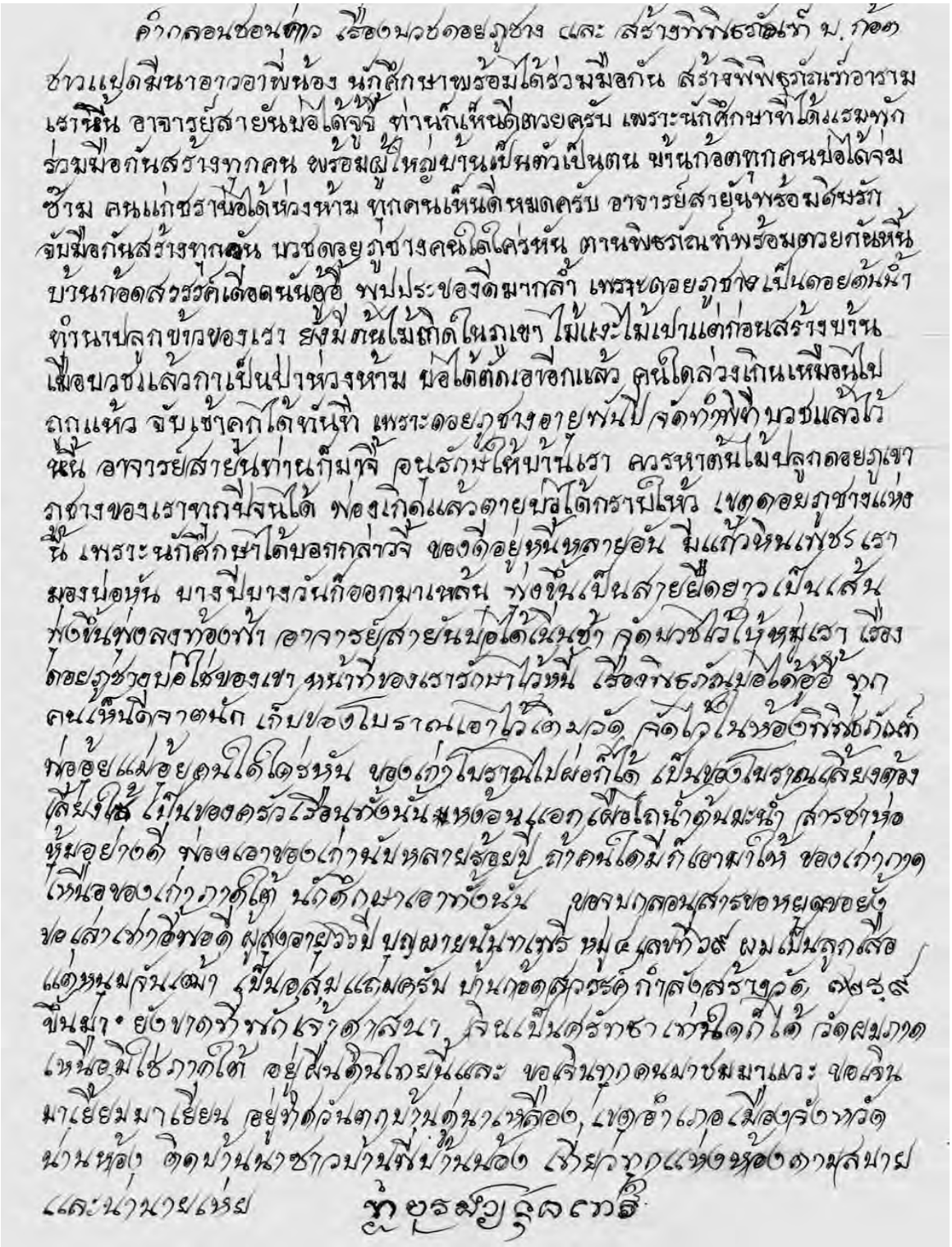

คำกลอนรูปแบบค่าวพื้นเมืองเรื่องการบวชดอยภูซางและพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ แต่งโดย**พ่อบุญผาย นันเพรี** ชาวบ้านก้อด เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ถือเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ทางสังคมของชุมชนตำบลนาซาวที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่คนในชุมชนเขียนขึ้นเองด้วยแรงบันดาลใจจากประสบการณ์ที่รับรู้ ที่ได้มีมีส่วนร่วมในกิจกรรม และความประทับใจที่มีต่อประสบการณ์และกิจกรรมการบวชดอยและการสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดฯ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ภาพเขียนของศิลปิน (คุณสุรเดช กาละแสน) แสดงจินตนาการถึงสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของคนก่อนประวัติศาสตร์ “สล่าเสียมตุ่น” บนดอยภูซาง ภาพเขียนนี้เป็นหลักฐานแสดงถึงการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่งของชาวน่านในการจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง
(ที่มา : ภาพประกอบนิทรรศการเรื่องดอยภูซาง จัดแสดงที่ศูนย์ประสานงานประคมจังหวัดน่าน โรงพยาบาลน่าน)

ผลสัมฤทธิ์ (outputs)
ผลดีที่เกิดตามมา (outcomes)

ผลสัมฤทธิ์ (outputs) ที่เป็นรูปธรรมจากกระบวนการวิจัยและพัฒนาเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในพื้นที่ตำบลสวกและตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมตามโครงการวิจัยฯ นี้ ได้ก่อให้เกิดศูนย์เรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลก ๑ แห่ง และพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ชุมชนหมู่บ้านอีก ๕ แห่ง ได้แก่

- **ศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง** เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี บ้านสะไมย์ และบ้านนาซาว ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
- **พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง** (พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านจ่ามนัส) และ **พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น** ทั้งสองแห่งนี้อยู่ในบริเวณบ้านของดาบตำรวจมนัส ติคำ และคุณสุนัน ติคำ บ้านเลขที่ ๘ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
- **พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี** ตั้งอยู่ที่วัดนาซาว หมู่ที่ ๑ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน
- **พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ** ตั้งอยู่ที่อารามบ้านก้อด หมู่ที่ ๔ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน
- **พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและนิเวศวัฒนธรรมดงปู่ฮ่อ** บ้านสวกพัฒนา หมู่ที่ ๑๐ ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบลบ่อสวกเป็นผู้ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์แห่งนี้

การดำรงอยู่ของ**มรดกวัฒนธรรม มรดกทางโบราณคดี** หรือ **“ของ”** ที่มีภูมิปัญญา ความรู้และเรื่องราวต่างๆอยู่มากมายแล้ว ยังมี **“ผลได้ทางการพัฒนาชุมชน”** ที่เห็นได้จากการเกิดมีนักจัดการมรดกวัฒนธรรม และวิทยากรชาวบ้านที่สามารถออกแบบก่อสร้าง จัดแสดง ดูแล นำชมและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนและพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีได้อย่างเชื่อมั่นใน ๔ หมู่บ้าน และนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๒ ถึง พ.ศ.๒๕๖๘ พบว่ามีสถิติของผู้สนใจเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมและทัศนศึกษาที่ พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน รวมทั้งศูนย์เรียนรู้ ทั้ง ๖ แห่ง รวมประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ คน และส่วนหนึ่งในจำนวนนั้นได้มีชาวบ้านจากชุมชนอื่นๆทั้งในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่นๆได้เข้าไปขอคำปรึกษาเกี่ยวกับวิธีการและกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์จากผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ดูและจัดการพิพิธภัณฑ์ต่างๆเพื่อนำแบบอย่างไปพัฒนาในหมู่บ้านของตนแสดงให้เห็นว่า กระบวนการโบราณคดีชุมชนได้ก่อให้เกิดพลังความสามารถของคนในชุมชนท้องถิ่นที่นอกจากสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองได้แล้ว ยังขยายผลความสามารถออกไปช่วยให้คำแนะนำและช่วยเหลือชุมชนอื่นๆได้ด้วย

การดำเนินงานใน**โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน** ซึ่งเป็นการทำงานวิชาการพัฒนาชุมชน ที่ข้าพเจ้าดำเนินการระหว่าง พ.ศ.๒๕๔๒-๒๕๔๗ นอกจากจะช่วยให้ข้าพเจ้า และนักศึกษาฝึกภาคปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ชาวบ้านทั้งสองตำบล และผู้คนจากภาคส่วนต่างๆในจังหวัดน่านที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญสองสมัย ได้แก่ แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุประมาณ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปี ที่ครอบคลุมพื้นที่หลายพันไร่ที่ตำบลดู่ใต้และตำบลนาซาว และแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณอายุ ๗๕๐ ปีที่ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน ได้ร่วมกันสร้างความรู้ใหม่ๆเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทั้งสองสมัยแล้ว ยังได้ร่วมกันเรียนรู้เรื่องราวของมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นๆที่มีอยู่ในพื้นที่อีกมากมาย ทั้งศาสนวัตถุ ปูชนียวัตถุประเภทพระพุทธรูปไม้ (พระเจ้าไม้) คัมภีร์ใบลาน(ธัมม์) และวัตถุทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิต รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการอาหาร การจัดการป่าชุมชน การจัดการแรงงานของชุมชน การประกอบพิธีกรรมเพื่อการพัฒนา การทอผ้า จักสาน ประดิษฐ์เครื่องเล่น ประดิษฐ์อุปกรณ์ต่างๆ การก่อสร้าง ฯลฯ นอกจากนั้นยังได้ก่อให้เกิดการพัฒนาความสามารถของชาวบ้านในการศึกษาวิจัย การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี การจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชน พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี โดยเห็นผลการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีในคนสองกลุ่มด้วยกัน ได้แก่ **คนในชุมชนท้องถิ่น** และ **คนนอกชุมชน**

หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน

หน้า 8 ● วันอาทิตย์ที่ 2 พฤษภาคม พุทธศักราช 2547

ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น
โบราณคดีกับปัจจุบันคดี(3)

หมายเหตุ : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม(สคส.) และ "มติชน" ร่วมนำเสนอมุมมองของ ศ.น.พ.วิจารณ์ พานิช เกี่ยวกับความร่ำรวยของผู้คนในชนบทที่สามารถดึงออกมาจากทุกสิ่งซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในชุมชน และวิถีชีวิต โดยจะนำเสนอทั้งหมด 6 ตอน ตอนนี้เป็นตอนที่สาม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร แห่งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีความรู้ และมีใจ อาศัยความเป็นนักโบราณคดี จึงมีความรู้ว่าบริเวณจังหวัดน่านน่าจะมีเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาสมัยโบราณอยู่ และพยายามสำรวจ ค้นหา แต่ก็ไม่พบหลักฐาน

จ.ส.ต.มนัส ติคำ พาไปสำรวจเท่าไรก็ไม่พบ จนปรารภขึ้นว่า มีเนินดินที่บริเวณบ้านตนเองพื้นดินมีลักษณะแข็งมาก มีดตัดหญ้าไปโดนเหมือนโดนก้อนหิน ก็ชวนกันไปดู นั่นแหละจึง พบซาก "เตาโบราณ"

ปาฏิหาริย์มีจริง

เตาเผาโบราณจะไม่สร้างความร่ำรวยให้ชุมชนในจังหวัดน่าน ถ้า ผศ.สายันต์ไม่เป็นนักโบราณคดีทวนกระแส

นักโบราณคดีตามกระแสจะถือว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ และต้องดูแลโดยหน่วยงานภาครัฐที่รวมศูนย์อยู่ในส่วนกลาง ไม่ใช่สมบัติของชุมชน ชุมชนไม่มีสิทธิเข้ามาดูแลรักษา

ผศ.สายันต์เชื่อว่า วิธีคิดและวิธีปฏิบัติเช่นนี้แหละที่ทำให้ทรัพยากรทางโบราณคดีในประเทศไทยจำนวนไม่น้อยถูกทำลายไปจนหมดสภาพ ไม่สามารถฟื้นฟูบูรณะให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้อีก ทำให้ชุมชนของไทยขาดรากเหง้าและขาดภูมิต้านทานทางวัฒนธรรม

ผศ.สายันต์เป็นนักโบราณคดีทวนกระแส เป็นนักโบราณคดีชุมชน เชื่อว่าชุมชนจะสามารถปกปักรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชนหรือท้องถิ่นได้

โชคดีที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 46 กำหนดให้ *"บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือ*

...รรม ชื่อโครงการวิจัย ...าวมาก เอาสั้นๆ คือ ...ทดลองทำโครงการ ...บราณคดีชุมชน" โดย ...มตั้งแต่ปี 2542 มา ...นถึงปัจจุบัน

ความรู้ และประสบ ...ารณ์จากโครงการดัง ...ล่าว นำเสนอเป็นหนัง ...อ 2 เล่ม ที่พิมพ์หน้าปก ...นอยู่นี่แหละ

ผมเคยชวน ผศ. ...ายันต์ เขียนเป็นบท ...เผยแพร่ในต่างประเทศ ...นนินการอยู่

ส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน..."

อาศัยข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญดังกล่าว ประกอบกับแรงสนับสนุนจากประชาคมจังหวัดน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **น.พ.บุญยงค์ วงศ์ทรัพย์มิตร** ปูชนียบุคคลของจังหวัด อาจารย์สายันต์จึงสามารถดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ทรัพยากรทางโบราณคดีเป็น **"ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น"** ถ้าไม่ผนวกกับพลังชุมชนและพลังวิชาการ ทรัพยากรเหล่านี้ก็จะไร้ค่า และจะค่อยๆ สูญสลายไปจนไม่สามารถฟื้นขึ้นมาได้อีก

ปัจจุบันคดี ที่เชื่อมพลังกับโบราณคดีจังหวัดน่าน ไม่ได้มีเฉพาะแหล่งเตาโบราณ แต่ยังมีแม่อุ้ย **"ชื่น ธิเสนา"** วิทยากรชาวบ้าน ผู้นำชมและอธิบายเรื่องราวทางโบราณคดีของเตาโบราณได้อย่างดี พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี ทำหน้าที่ **"พิพิธภัณฑ์ที่บำบัด"** ให้ความสุขแก่ผู้เฒ่า **"พิพิธภัณฑ์ที่วันเดียว"** ที่บ้านก้อดสวรรค์ทันใจเป็นเครื่องรวมพลังความสามัคคีของชุมชน และพิธีบวชดอยภูช้างเพื่ออนุรักษ์แหล่งขวานหินอายุสี่พันปี อาจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร ได้เล่าเรื่องของพลังเหล่านี้ไว้ในหนังสือทั้ง 2 เล่มนี้อย่างมีชีวิตชีวา

ชีวิตชีวาของชุมชนในจังหวัดน่านปัจจุบัน อันสืบเนื่องมาจากความร่ำรวยโบราณคดี ผสานกับความรู้ทางวิชาการที่ติดดิน และติดชุมชน นำไปสู่ความแข็งแรงของชุมชน

โบราณคดีเป็นสิ่งซ่อนเร้นวิญญาณรวมหมู่ของคนก็เป็นธรรมชาติที่ซ่อนเร้นอยู่ในความเป็นคน เมื่อมีการจัดการกระบวนการสร้าง "คุณค่า" จาก "สมบัติที่ซ่อนเร้น" ทั้งสอง ก็เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าโบราณคดีชุมชน เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นผลประโยชน์ในปัจจุบันจากสิ่งที่สืบเนื่องจากอดีต

มองจากมุมของนักวิชาการนี่เป็นนวัตกรรมที่ยิ่งใหญ่ทางวิชาการ เพราะเป็นการผสมผสานศาสตร์ 2 ด้านเข้าด้วยกัน คือโบราณคดี กับการพัฒนาความเป็นชุมชนหรือความเข้มแข็งของชุมชน นักพัฒนาชุมชนที่ดีจึงต้องเป็นผู้ที่สามารถทำงานร่วมกับนักวิชาการในศาสตร์อื่นที่หลากหลาย

เพื่อให้สามารถสร้างคุณค่าจาก "ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น" นำมาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

สำเนาบทความของศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) ที่เขียนเกี่ยวกับ*โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน* พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันอาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

ตนในชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย ชาวบ้านบ้านสวกพัฒนา บ้านบ่อสวก บ้านป่าคา ตำบลบ่อสวก ชาวบ้านในชุมชนบ้านนาซาว บ้านก้อดสววรค์ บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน และภาคประชาสังคมในจังหวัดน่าน ผู้คนเหล่านี้มีทุกเพศทุกวัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการวิจัยและจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่เป็นแหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์ชุมชน ได้ลงมือทำกันเองในทุกขั้นตอนจนแล้วเสร็จ และเป็นผู้ดูแลรักษาทำนุบำรุง นำชม ซ่อมแซม ปรับปรุงพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนด้วยตนเองมาโดยตลอด จนเกิดจิตสำนึกรักบ้านเกิด เห็นคุณค่าและความสำคัญของมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมอื่นๆที่มีอยู่ในชุมชน ได้พบว่าชาวบ้านมีศักยภาพและความสามารถในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนของตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงหน่วยงานภาครัฐ บรรดาผู้สูงอายุในชุมชนเป็นกลุ่มที่มีความสุขมากขึ้นเพราะได้แสดงความสามารถในการสร้างความรู้ภูมิปัญญาการจัดแสดง การนำชม การผลิตซ้ำวัตถุทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานได้เห็นและเรียนรู้ ผู้สูงอายุและลูกหลานได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น ลูกหลานยอมรับความสามารถของผู้สูงอายุในเรื่องภูมิปัญญาและความรู้ด้านวิถีชีวิตและการทำมาหากินในระบบนิเวศ ความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องใช้ ของเล่นและอุปกรณ์ต่างๆจากวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่รอบตัวโดยไม่ต้องซื้อ รวมทั้งมีการฟื้นฟูการละเล่นและอาชีพดั้งเดิมขึ้นมาทำใหม่หลายอย่าง ที่สำคัญได้ค้นพบว่าผู้สูงอายุที่เป็นอาจารย์วัดในชุมชนบ้านก้อดสวรรค์ได้ประดิษฐ์คิดค้นพิธีกรรม “**การบวชดอย**” ขึ้นมาใช้ในการจัดการพัฒนานุรักษ์พื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซางได้เป็นผลสำเร็จเป็นที่ยอมรับของประชาสังคมในจังหวัดน่าน

ในขณะที่แหล่งโบราณคดีดอยภูซางได้รับความสนจากส่วนราชการและองค์กรจัดการมรดกวัฒนธรรมระดับชาติประเมินว่ามีคุณค่าในระดับที่ขอเสนอให้เป็นมรดกโลกได้ ชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี และตำบลนาซาวจึงได้รับการยอมรับให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการเตรียมข้อมูลและแผนงานเพื่อเสนอให้แหล่งโบราณคดีดอยภูซางเข้าสู่บัญชีมรดกโลก ซึ่งแม้ว่าระดับของการมีส่วนร่วมจะยังจำกัดอยู่ในระดับของการเข้าไปรับรู้ข้อมูลและแนวทางการจัดการของหน่วยงานราชการที่ทรงอำนาจตามกฎหมาย (authorized units) แต่ก็เป็นกรณีตัวอย่างที่ชุมชนท้องถิ่นระดับหมู่บ้านและตำบลได้เป็นผู้ริเริ่มจัดการพัฒนานุรักษ์มรดกทางโบราณคดีที่มีคุณค่าในระดับโลกได้ด้วยตัวเองก่อนที่หน่วยงานราชการและองค์กรจัดการเชี่ยวชาญด้านทรัพยากรวัฒนธรรม (specialized units) จะเข้าไปดำเนินการ ซึ่งความสามารถและความสำเร็จของชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงและจัดการดูแลรักษามรดกวัฒนธรรมจะเป็นหลักประกันว่าในการดำเนินการใดๆเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีที่จะมีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่รายรอบแหล่งโบราณคดีซึ่งชุมชนนั้นๆมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมอย่างเต็มตัวแล้ว หน่วยงานราชการและองค์กรจัดการเชี่ยวชาญจะต้องให้เกียรติและให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนมากที่สุดด้วย **กรณีนี้จึงเป็นตัวอย่างผลสัมฤทธิ์ของการวิจัยและพัฒนาในด้านการสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่มีความสำคัญระดับสากลที่ต้องเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับองค์กรจัดการภาครัฐที่ทรงสิทธิและอำนาจตามกฎหมายเหนือมรดก และองค์การวิชาการเชี่ยวชาญได้อย่างชัดเจน**

คนนอกชุมชน กลุ่มสำคัญที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรมของชาวบ้าน และได้มีการพัฒนาความสามารถของตนเองด้วย ได้แก่ นักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ที่เข้าไปฝึกภาคปฏิบัติทางสังคมสงเคราะห์ชุมชนและการพัฒนาชุมชน จำนวนรวม ๑๐๐ คน (๔รุ่น) ซึ่งก่อนเข้าไปฝึกงานนักศึกษาแต่ละรุ่นไม่มีความรู้และประสบการณ์เรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมมาก่อน แต่เมื่อได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านแล้ว นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจและมีทักษะในการจัดการมรดกวัฒนธรรมมากขึ้นจนสามารถช่วยชาวบ้านพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชน จัดทำทะเบียนวัตถุสิ่งของ สร้าง/ฟื้นฟูความรู้ภูมิปัญญาจาก

การศึกษาวัตถุสิ่งของ และการจัดกิจกรรมวิจัยตนเองของชุมชนโดยให้ความสำคัญกับวิธีการ “**ผู้เฒ่านำผู้ใหญ่หนุน ดึงเด็กตาม**“ ทำให้คนในชุมชนได้รู้ว่ามีภูมิปัญญาดีๆอะไรบ้างที่ทำให้ชุมชนของเขาเป็นปกติสุขสืบเนื่องกันมาเป็นเวลายาวนาน และเขาจะคัดเลือกภูมิปัญญาชนิดใด ด้านไหน กลับมาใช้แก้ปัญหาของชุมชนในปัจจุบัน

ศนนอกชุมชน ที่ได้รับการพัฒนาควบคู่ไปกับการวิจัยโครงการฯนี้มากที่สุดเห็นจะได้แก่ **ตัวข้าพเจ้าเอง** ซึ่งก่อนที่จะดำเนินการวิจัยและพัฒนาในแบบแผนโบราณคดีชุมชน ข้าพเจ้าไม่มีพื้นฐานความรู้และความเข้าใจศาสตร์ทางการพัฒนาชุมชนเท่าใดนัก เนื่องจากศึกษามาทางด้านโบราณคดีและเทคโนโลยีประยุกต์เฉพาะทาง ไม่ได้ศึกษาและไม่ได้จบการศึกษาในศาสตร์ด้านการพัฒนาชุมชนหรือพัฒนาสังคมนี้โดยตรง ประกอบกับในการดำเนินงานในระยะเริ่มต้นก็ไม่ได้กำหนดแบบแผนการวิจัยที่เป็นมาตรฐานทางวิชาการที่เป็นระบบสากล แต่ดำเนินการการวิจัยในลักษณะที่เรียกว่า **คิดไปทำไป ปรับปรุงแก้ไขไปตามสถานการณ์** หรือ **ลองผิดลองถูก** แต่เมื่อได้ทำซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายๆครั้ง หลายชุมชน และเริ่มมีผลสัมฤทธิ์ให้เห็นประจักษ์ก็เริ่มมีความเชื่อมั่นว่าแบบแผนการวิจัยโบราณคดีชุมชนที่คิดและทำนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแบบแผนการพัฒนาชุมชน จากที่เคยคิดว่า แบบแผนโบราณคดีชุมชนเป็นเพียง **เครื่องมือ** หรือ **วิธีการ** ที่เรียกว่า means ในทางการพัฒนาชุมชน กลับได้พบว่า แบบแผนการวิจัยและพัฒนานี้สามารถใช้เป็น **กระบวนการ** หรือ process ในการพัฒนาชุมชนได้ คือเป็นทั้ง **วิธีการและเป้าหมาย (means to ends)**ไปพร้อมๆกัน ที่กล่าวนี้คงไม่เป็นการประเมินตนเองสูงเกินไป

ผลดีที่เกิดตามมา (outcomes) จากการปฏิบัติจัดการมีหลายระดับ โดยในระดับชาวบ้านและชุมชนทั่วไป ได้เกิดการตื่นตัวในความสำเร็จของชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านนาซาว บ้านก้อด บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์ ที่สามารถเข้าไปดำเนินการจัดการัฒนานุรักษ์ (การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์เชิงพัฒนา)ในแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในระดับชาติและระดับโลกสามารถสร้างและบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนและศูนย์เรียนรู้ทางด้านโบราณคดีขึ้นมาได้จนเป็นที่ยอมรับจากพระราชวงศ์ชั้นสูง ๒ พระองค์ที่เสด็จไปทัศนศึกษา นักวิชาการ สมาชิกรัฐสภา ข้าราชการทุกระดับ นักท่องเที่ยว สถานศึกษาทุกระดับ นักพัฒนาและนักวิจัยด้านโบราณคดีและด้านการพัฒนาชุมชนจากพื้นที่ต่างๆที่เดินทางไปเยี่ยมชม เรียนรู้และให้ความสนใจกระบวนการทำงานของโครงการวิจัยฯและชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลสัมฤทธิ์ของโครงการวิจัยฯนี้ได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรม/โบราณคดีได้ในระดับที่หลายภาคส่วนพอใจและยอมรับ

ผลดีที่เกิดตามมา อย่างเป็นรูปธรรมในวงกว้าง คือ ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชุมชนท้องถิ่นต่างๆในจังหวัดน่าน ในภาคเหนือ และภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทยที่ต้องการพัฒนาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชนของตนเองได้เดินทางไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับผู้จัดการ และหน่วยจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ได้พัฒนาขึ้นมา และได้นำความรู้กลับไปวางแผน ดำเนินการในพื้นที่ของตนจนประสบความสำเร็จหลายแห่ง เช่น **ชุมชนไทลื้อวัดหนองบัว** อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ที่เพียรพยายามพากันไปดูงานที่**พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น**และ**พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี** จนสามารถกลับไปสร้าง**พิพิธภัณฑ์บ้านไทลื้อ**นุมชนวีดหนองบัวได้สำเร็จ **ชุมชนวัดวัวแดง** ตำบลแม่สา อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ได้ไปศึกษาดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นและขอความร่วมมือจากโครงการโบราณคดีชุมชนให้ไปช่วยจัดกิจกรรมพัฒนานุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัด ได้แก่ การศึกษาและจัดทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ การฟื้นฟูบูรณะหอพิพิธภัณฑ์ การบูรณะอุโบสถเก่าของวัด

นอกจากนี้ยังมีคณะนักวิจัยใน**โครงการศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา** เดินทางไปดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ และศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง และนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับกลับไปพัฒนาโครงการวิจัยและดำเนินการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมที่**บ้านเวียงบัว (บ้านบัว) หมู่ที่๗ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา**

ผลดีที่เกิดตามมา ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดีแหล่งเตาเผาโบราณที่บ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนา และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดอยภูซางได้รับความใส่ใจจากชุมชนท้องถิ่น ประชาสังคมในจังหวัดน่าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักการเมืองทุกระดับ ส่วนราชการในจังหวัดน่าน ให้ความสนใจ ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญ มีการประชุมกำหนดแนวทางการจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชนหลายครั้ง นำไปสู่การจัดทำข้อมูลขอนำแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เข้าสู่บัญชีการนำเสนอขึ้นทะเบียนมรดกโลกของคณะกรรมการมรดกโลกประเทศไทย นับว่ากระบวนการโบราณคดีชุมชนได้สร้างประโยชน์ในทางการพัฒนาชุมชนให้กับจังหวัดน่านและประเทศไทยในระดับที่สูงมากพอสมควร **ที่สำคัญแหล่งโบราณคดีดอยภูซางได้รับความสนพระทัยจากพระราชวงศ์ชั้นสูง คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทัศนศึกษาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๔๘ เวลา ๑๕.๐๐-๑๖.๐๐น.** และ **พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ เสด็จทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านจ่ามนัส และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙**

ประโยชน์สำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้รับจากการดำเนินงานในลักษณะที่**ภาครัฐโน้มใจลงมายอมรับชาวบ้าน** ได้แก่การยอมรับในตัวผู้จัดการมรดกทางโบราณคดีที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาในกระบวนการโบราณคดีชุมชนท่านหนึ่ง คือ **จ่ามนัส** (ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็น **ดาบตำรวจมนัส ติคำ**) ที่ทำหน้าที่จัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียง (บ่อสวก) และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นบ้านสวกพัฒนา ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน **ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ให้เป็นผู้เข้ารับพระราชทานเข็มที่ระลึกจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทยประจำปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ ในฐานะนักอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น** ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวทางและแบบแผนการวิจัยและพัฒนากระบวนการโบราณคดีชุมชนช่วยสร้างนักจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้ดีจนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการ ซึ่งจะเป็นกำลังใจและแบบอย่างสำคัญให้ชุมชนอื่นๆ องค์กรอื่นๆ ในประเทศไทยตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมของชาติและชุมชนกันมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นแบบอย่างที่ดีว่าจะต้องทำอย่างไรจึงไม่ผิดกฎหมาย และได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนในสังคม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กระบวนการฟื้นฟูชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

โบราณคดีชุมชน archaeopen

อารยะพะเยา ที่แหล่งเตาเวียงบัว

Prosperity of Phayao at Wiang Bua Kiln Complex

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เหตุผลและความจำเป็นของการวิจัย

ในทางทฤษฎีเรารู้กันว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Acton Research) เป็นวิธีการที่ถูกคิดค้นขึ้นมาเพื่อใช้ในการพัฒนาให้ชุมชนและประชากรกลุ่มเป้าหมายเกิดความเข้มแข็ง พึ่งตัวเองได้ จัดการตัวเองได้ เพราะมีการปฏิบัติการจริง ชุมชนและประชากรกลุ่มเป้าหมายเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการร่วมกับนักวิจัย ซึ่งในห้วงเวลาที่ผ่านมาการวิจัยในรูปแบบดังกล่าวมีความสำเร็จเกิดขึ้นในหลายพื้นที่หลายกรณีจนทำให้นักวิชาการในสาขาวิชาต่างๆที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนและมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมีความสามารถจัดการตนเองในเรื่องนั้นๆได้อย่างยั่งยืนเกิดความเชื่อมั่นว่าถ้านำเอารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้ในการดำเนินงานวิจัยก็จะประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง นักวิจัยหลายฅนจึงเลือกใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนหรือกลุ่มฅนต่างๆทั้งๆที่ยังขาดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในสาระสำคัญและวิธีวิทยาที่เหมาะสมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งยังมีประสบการณ์การทำวิจัยทั้งสองรูปแบบดังกล่าวไม่เพียงพอ ก็อาจทำให้เกิดความล้มเหลว คือ เมื่อทำวิจัยไปแล้วแทนที่ชุมชนจะเข้มแข็ง กลับทำให้ชุมชนอ่อนแอ แตกแยก หวาดผวา มีปัญหาถึงขั้นวิกฤตจนยากแก่การฟื้นฟูให้ดีขึ้นได้ในช่วงเวลาสั้นๆ

พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว เกิดขึ้นจากการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาของอาจารย์ท่านหนึ่งในสถาบันอุดมศึกษาแห่งหนึ่งในจังหวัดพะเยาที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และองค์กรธุรกิจมหาชน ดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานราชการ นักวิชาการ ชาวบ้านในตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๑ โดยดำเนินการใน ๓ โครงการ ๓ ช่วงระยะเวลาต่อเนื่องกัน คือ โครงการศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (พ.ศ.๒๕๔๕ - ๒๕๔๖) โครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (พ.ศ.๒๕๔๗ - ๒๕๔๙) และ โครงการพัฒนาแหล่งโบราณคดีและชุมชนท้องถิ่นเวียงบัว (พ.ศ.๒๕๔๗ - ๒๕๔๙)

ใน พ.ศ.๒๕๔๗ ระหว่างการดำเนินงานโครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา คณะผู้วิจัยได้สำรวจมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลแม่กา พบว่าชุมชนบ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา มีแหล่งเตาเผาโบราณและเครื่องถ้วยชามจำนวนมากและสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ คณะผู้วิจัยจึงได้ประสานขอให้ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ (ในขณะนั้น) อาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปช่วยอำนวยความสะดวกและเป็นวิทยากรกระบวนการในการขุดค้นศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีบ้านบัว

พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะทำงานโบราณคดีชุมชนจากจังหวัดน่าน ได้สำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านบัว ชุมชนบ้านบัว พบว่าบริเวณไร่ข้าวโพดของของพ่ออุ๊ยแต๋ง เครือวัลย์ และบริเวณบ้านของพ่อจันทร์ เฉพาะธรรม เป็นที่ตั้งเนินดินเตาเผาโบราณ

เดือนมีนาคม-พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๘ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นำนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไปฝึกภาคปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน ในภาคฤดูร้อน ได้ร่วมกับฅนในชุมชนบ้านบัว ทำการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมภายใต้แนวคิดกระบวนการโบราณคดีชุมชน ในบริเวณที่ดินของพ่ออุ๊ยแต๋ง เครือวัลย์และที่ดินของบ้านพ่อ

จันทร์ เฉพาะธรรม และพัฒนาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีอย่างง่ายๆสำหรับแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชนและนอกชุมชน

พ.ศ.๒๕๔๙ ผู้บริหารมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย และบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) เห็นคุณค่าและความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดีของแหล่งเตาโบราณที่บ้านบัวและเห็นศักยภาพของคนบ้านบัวที่สามารถดูแลจัดการมรดกทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน จึงได้สนับสนุนงบประมาณจำนวน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ให้อาจารย์ที่เป็นหัวหน้าโครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ดำเนินการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัว สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์อนุรักษ์และจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี ส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาให้แก่คนในชุมชนบ้านบัว รวมทั้งพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านบัวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีเงื่อนไขว่าในการดำเนินงานต้องให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และมีอาชีพที่เกี่ยวข้องเกื้อกูลกับการดำเนินกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ด้วย

การดำเนินงานระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๑ ได้มีการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ การจัดแสดงหลุมขุดค้นและหลักฐานทางโบราณคดี การส่งเสริมอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาให้แก่คนในชุมชนบ้านบัว การส่งเสริมกิจกรรมการสืบสานศิลปะการแสดงพื้นเมืองล้านนาในหมู่เยาวชนและยุวชน มีผลสำเร็จของการดำเนินงานวิจัยจนได้รับรางวัลโครงการวิจัยเด่น จากฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ประจำปี ๒๕๕๐ ซึ่งดูหมือนว่าการดำเนินงานวิจัยประสบความสำเร็จอยางสูงยิ่ง

แต่ พ.ศ.๒๕๕๑-๒๕๕๒ พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวต้องตกในการช่วงวิกฤติ เพราะเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๑ การจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวต้องหยุดชะงักลงกลางคัน อันเกิดจากเหตุการณ์เสียชีวิตเพราะถูกฆาตรกรรมของอาจารย์ที่เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย ที่มีผลกระทบต่อการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว และผู้ที่ถูกจับกุมและถูกกล่าวหาว่าเป็นฆาตรกร คือ ลูกชายเจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์เตาโบราณซึ่งเป็นทั้งผู้ช่วยนักวิจัย ผู้ประสานงานกับชุมชน และเป็นผู้ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ โดยถูกคุมขังในระหว่างสืบสวนเป็นเวลาเกือบ ๔ เดือน (เดือนกันยายน –ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑) และได้รับการประกันตัวออกมาสู้คดี

เหตุการณ์ดังกล่าว สร้างความเสียใจและความขุ่นเคืองให้กับทั้งญาติมิตรของอาจารย์ผู้เสียชีวิตและผู้ที่ตกเป็นผู้ต้องหาถูกจับกุมคุมขัง ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาและจัดการพิพิธภัณฑ์ต่างเสียขวัญและกำลังใจ จนบางครั้งคนในชุมชนบ้านบัวบางส่วนก็อดคิดไม่ได้ว่าเป็นเคราะห์กรรมหรืออาถรรพ์ที่เข้าไปกระทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บนแหล่งเตาโบราณซึ่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลอยู่จึงเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงเช่นนั้น เจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ซึ่งเป็นบิดาของผู้ต้องหาถึงกับคิดจะเผาพิพิธภัณฑ์ทิ้งไปเสียด้วยความน้อยใจและเสียใจที่ลูกชายต้องมาตกเป็นผู้ต้องหาข้อหาร้ายแรงถูกจังกุมคุมขัง เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้การจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวไม่สามารถดำเนินการใดๆต่อไปได้ ชาวบ้านบัวและนักวิชาการ อาจารย์ นักวิจัย หน่วยงานต่างๆไม่มีใครเข้าไปดำเนินการหรือเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว เพราะกรงว่าจะเกิดภัยแก่ตัวเอง พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวจึงถูกทิ้งร้างอยู่เกือบ ๑ ปี เต็ม

จากวิกฤติดังกล่าว มูลนิธิกรุงเทพประกันภัยและบริษัทกรุงเทพประกันภัยจำกัด (มหาชน)จึงได้พยายามประสานขอความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆในจังหวัดพะเยาให้เข้ามาช่วยดำเนินการฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัว มีการจัดกิจกรรมต่างๆที่สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำให้พิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวมีชีวิตชีวา แต่ก็เป็นเสมือนไฟไหม้ฟางที่มีความคึกคัก มีผู้คนเข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะในวันที่มีงานเท่านั้น หลังจากนั้นก็กลับเข้าสู่สภาพเดิม คือ เงียบเหงา ปิดตาย ไม่มีใคร

อยากพูดถึงหรือเกี่ยวข้อง แม้ว่ามูลนิธิกรุงเทพประกันภัยและบริษัทกรุงเทพประกันภัยจำกัด (มหาชน)จะลงทุนสนับสนุนงบประมาณในหน่วยงานและองค์กรภาคประชาชนในท้องถิ่นจัดกิจกรรมต่างๆอีกหลายโครงการ สถานการณ์ก็ไม่ดีขึ้น

ชาวบ้านผู้ดูแลและที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์จึงขอให้มูลนิธิกรุงเทพประกันภัยประสานขอให้ผู้วิจัย (ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์) ซึ่งเคยมีส่วนร่วมในการขุดค้นศึกษาและพัฒนาแหล่งเตาโบราณเวียงบัวเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ และยังมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวเข้าไปดำเนินการฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว มูลนิธิกรุงเทพประกันภัยและบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) จึงให้การสนับสนุนเงินทุนดำเนินการวิจัยในโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัวแก่ผู้วิจัย เพื่อสร้างความมั่นใจของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชนได้ต่อไปในระยะยาว

จากการศึกษาสภาวะวิกฤตของชุมชนบ้านบัวในเบื้องต้นพบว่า เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ กลุ่มพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯ ชาวบ้านที่เป็นเจ้าที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์มีความประสงค์จะดำเนินการพัฒนาและใช้ประโยชน์พิพิธภัณฑ์ที่สร้างและจัดแสดงค้างไว้ให้เสร็จสมบูรณ์พร้อมที่จะเปิดให้บริการ ประกอบกับหน่วยราชการและองค์กรภาคประชาสังคมในจังหวัดพะเยา เช่น จังหวัดพะเยา สภาวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา และเทศบาลตำบลแม่กา ก็ประสงค์จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ลุล่วงโดยเร็ว

ผู้วิจัยในฐานะที่เคยเป็นที่ปรึกษาโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว เป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมการขุดค้นแหล่งเตาโบราณเวียงบัวและสนับสนุนให้มีการพัฒนาพิพิธภัณฑ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ พิจารณาแล้วเห็นว่าชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวยังตกอยู่ในภาวะวิกฤต ขาดความเชื่อมั่นในเรื่องอนาคตของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวและไม่แน่ใจเรื่องอนาคตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ฯ ชาวบ้านในชุมชนเริ่มหวั่นวิตกต่อการที่หน่วยงานภาครัฐกำลังจะเข้ามามีบทบาทนำในการจัดการพิพิธภัณฑ์ที่ชุมชนเคยมีบทบาทมาตั้งแต่ต้น และเห็นว่าการที่จะแก้ปัญหาความไม่ชัดเจนในทิศทางและอนาคตของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวได้ในระยะยาวจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฟื้นฟูความเข้มแข็งและความมั่นใจของชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวในเรื่องการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณฯขึ้นมาใหม่ โดยการสร้างกิจกรรมที่กระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสำรวจศึกษา ทบทวนคุณค่าความสำคัญของแหล่งเตา การอนุรักษ์หลุมขุดค้นในพิพิธภัณฑ์ การขุดค้น อนุรักษ์เสริมความแข็งแรงและจัดแสดงเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองภายในอาคาร การปรับปรุงการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ใหม่ทั้งหมด การสำรวจทำแผนที่มรดกทางโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน คูเมืองกำแพงเมือง แหล่งเตา โบราณสถาน ศาสนสถานในบริเวณเมืองโบราณเวียงบัว การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ชุมชนและภัณฑารักษ์ชุมชน การจัดทำหนังสือเกี่ยวกับเมืองโบราณ แหล่งเตา พิพิธภัณฑ์ และชุมชนบ้านบัว การจัดตั้งกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์และการหาแนวทางจัดตั้งกองทุนพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเป็นแหล่งเงินทุนสนับสนุนการบริหารจัดการในระยะยาว

ความประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อฟื้นฟูความเชื่อมั่นและความสามารถของชาวบ้านในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวและมรดกทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน
๒. พื่ออนุรักษ์เสริมความมั่นคงแข็งแรงของโครงสร้างเตาเผา วัตถุทางโบราณคดีและหลุมขุดค้นในอาคารพิพิธภัณฑ์ทั้งสองแห่ง

๓. เพื่อสร้างกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวที่สามารถทำหน้าที่บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ฯได้ในระยะยาว
๔. เพื่อจัดทำหนังสือที่ระลึกของพิพิธภัณฑ์
๕. เพื่อกำหนดแนวทางในการจัดตั้งกองทุนพิพิธภัณฑ์และการบริหารจัดการกองทุนฯ

แนวคิดและวิธีวิทยาการวิจัย

เนื่องจากการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดและแนวทางการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนที่เรียกว่า “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : Community Archaeology Process**” หรือ **“โบราณคดีวิถีใหม่ : archaeopen”** ที่เป็นแนวทางการทำงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ที่ให้มุ่งเน้นการสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม ลดความเห็นแก่ตัวของผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรม ซึ่งประสบความสำเร็จในการรวมพลังคนทั้งชุมชนบ้านบัวประมาณ ๔๐๐ คน ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสำรวจ-ขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ และต่อมามีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งยังคงร่วมกันดูแลรักษา จัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ จนกระทั่งมีการดำเนินงานก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวในพ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๐ ชาวบ้านบัวส่วนใหญ่ก็ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมมากนัก มีเฉพาะผู้ช่วยนักวิจัยและชาวบ้านสองสามรายที่ได้ร่วมทำงานในโครงการฯดังกล่าว และเมื่อเกิดกรณีการเสียชีวิตของหัวหน้าโครงการฯ และผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นลูกชายเจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ฯถูกจับกุมคุมขัง ชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวเกือบทั้งหมดจึงไม่มีใครอยากเข้าไปเกี่ยวข้องกับพิธภัณฑ์ฯอีกต่อไป

ดังนั้นในการดำเนินงานศึกษาวิจัยตามโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว จังหวัดพะเยา ครั้งนี้ จะใช้แนวคิดและแนวปฏิบัติ “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : archaeopen**” ในการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย ทำงานร่วมกับภาควิชาการ (อาจารย์และนักศึกษา)

ผู้มีส่วนร่วมจะประกอบด้วย ชาวบ้านบัวจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นวิทยากรกระบวนการและอำนวยการพัฒนา ผู้ช่วยนักวิจัยด้านการพัฒนาชุมชน อาสาสมัครนักศึกษาจากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อาสาสมัครนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยพะเยา วิทยากรผู้มีประสบการณ์จากพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่าน (ดาบตำรวจมนัส ติคำ หรือ จ่ามนัส) และผู้สนใจจากภาคส่วนอื่นๆ

การดำเนินงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชน ในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว

กิจกรรมของโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ เป็นการกิจกรรมที่กระตุ้นศักยภาพของคนในชุมชนบ้านบัวในการจัดการพิพิธภัณฑ์ ซึ่งกิจกรรมครั้งนี้มีผู้ที่ร่วมในการทำกิจกรรม คือ

- กลุ่มพิพิธภัณฑ์ คือ คนในชุมชนบ้านบัวที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการพิพิธภัณฑ์และรวมกลุ่มมีการตั้งคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ โดยมีแกนนำพิพิธภัณฑ์ที่เป็นกลุ่มคนทำงานหลักของการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว คือ ครอบครัวของพ่อจันทร์ เฉพาะธรรม ได้แก่ นายจันทร์

เฉพาะธรรม นางแพร เฉพาะธรรม นายศักดา เฉพาะธรรม นายวายุ เฉพาะธรรม (น้องม้อส) และครอบครัวนายสมศักดิ์ เฉพาะธรรม นายสายัณห์ ปัญญา (โอ้ด) นายพรศักดิ์ เฉพาะธรรม (อ๊อฟ) และนายไพบูลย์ ยาโน (ป่อง)

- ศนบ้านบัว ทั้งเด็กยุวชน เยาวชน พ่อบ้าน แม่บ้าน และผู้สูงอายุ
- ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์
- คณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว จังหวัดพะเยา
- นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่มีจิตอาสาร่วมกันในการฟื้นฟู อนุรักษ์มรดกทางโบราณคดี
- ผู้จัดการและศนทำงานในพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่าน ได้แก่ ดาบตำรวจมนัส ติคำ คุณสุนัน ติคำ อาจารย์วนิษา ติคำ ดร.ขนิษฐา ติคำ
- คุณอภิญญา จิตระดับ และครอบครัว
- พนักงานบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) พนักงานมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย และสมาชิกกลุ่ม BKI CARE Club
- อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาพะเยา
- นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- หน่วยงานราชการในพื้นที่ เทศบาลตำบลแม่กา

๑. การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วม

มีความมุ่งหมายเพื่อฟื้นฟูการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวที่เคยมีส่วนร่วมในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเมื่อเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ซึ่งในคราวนั้นมีชาวบ้านราว ๔๐๐ ศน เข้าร่วมกิจกรรม และพบว่าในเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองมีเตาเผาอยู่ ๒ เตา แต่มีการขุดค้นเปิดให้เห็นหลักฐานเพียงแค่ ๑ เตาเท่านั้น ยังฝังอยู่ในเนินดินอีก ๑ เตา

การขุดค้นครั้งนี้เป็นการขุดค้นศึกษาเตาเผาอีกเตาหนึ่งที่ยังฝังอยู่ในเนินดิน และขุดตกแต่งสภาพเศษภาชนะเครื่องถ้วยชามที่อยู่ในหลุมเฟื้องหม้อเดิมให้สวยงาม สะอาดพร้อมที่จะทำการพ่นฉีดกาวอนุรักษ์เคลือบผิวดิน และในการขุดค้นเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองเพิ่มเติมได้พบว่าบริเวณทางด้านทิศตะวันออกของเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองยังมีเศษเครื่องถ้วยชามทับถมอยู่ในชั้นใต้ดินเป็นจำนวนมาก จึงทำการขุดค้นและอนุรักษ์หลุมเฟื้องหม้อเพิ่มขึ้นอีก ๑ หลุม โดยใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชนเปิดโอกาสให้ทุกศนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีทั้งกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ เด็กยุวชน เยาวชนและชาวบ้านในชุมชนบ้านบัว นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนบ้านบัว พนักงานบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) นักศึกษามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์และนักศึกษามหาวิทยาลัยพะเยา เพื่อให้ทุกศนที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากร รู้สึกผูกพัน หวงแหน และร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีบ้านบัว

ในการดำเนินงานนอกจากจะได้หลุมขุดค้นทางโบราณที่ที่สวยงามจัดแสดงเป็นทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์ฯแล้ว กิจกรรมนี้ได้รื้อฟื้นบรรยากาศการขุดค้นแบบมีส่วนร่วมที่สนุกสนานครึกครื้น เต็มไปด้วยเสียงหัวเราะ การพูดคุยหยอกล้อที่เป็นกันเองของชาวบ้านราว ๑๐๐ ศน ที่แวะเวียน

เข้ามาช่วยทำงานในส่วนต่างๆ ทั้งการขุดค้น การขนดินออกไปทิ้งนอกพื้นที่ การล้างเศษกระเบื้องเครื่องถ้วยชามทั้งในเวลากลางวันและกลางคืนที่แสดงให้เห็นวาสภาวะของความเป็นชุมชนได้เริ่มฟื้นตัวกลับมาแล้ว แม้ว่าจะยังไม่มีชีวิตชีวาอย่างถาวรเหมือนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ แต่ก็ดีขึ้นกว่าเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่ผ่านมา

การขุดศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีของพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว เริ่มจากการขุดค้นศึกษาและตกแต่งโครงสร้างเตาเก๊าะเฟือง ๒ มีการขุดค้นอย่างเป็นทางการในวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ คนทำงานประกอบด้วย กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ เด็กยุวชนและเยาวชนบ้านบัว คณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร นักศึกษามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ เริ่มทำการขุดค้นเนินดินอย่างขะมักเขม้นโดยไม่ต้องมีคนคอยบอก เนื่องจากแต่ละคนต่างเคยมีประสบการณ์ในการขุดค้นมาแล้วทำให้รู้หน้าที่ตนเองว่าจะต้องทำอย่างไรบ้าง

เนื่องจากการขุดค้นครั้งนี้มีจำนวนคนที่ไม่มาก ทำให้แต่ละคนต้องเป็นทั้งคนขุดและคนขนดินไปทิ้ง ในช่วงค่ำได้มีเยาวชนชายชาวบ้านบัวซึ่งอยู่ในช่วงวัยรุ่นอีกราว ๑๐ คน มาที่พิพิธภัณฑ์ เยาวชนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการขุดค้นเตาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็ก เมื่อเป็นวัยรุ่นด้วยช่วงวัยจึงมีความเขินอายอยู่ เยาวชนกลุ่มนี้ได้แต่ยืนอยู่รอบนอกแนวรั้วของพื้นที่ขุดค้น ไม่ยอมเข้ามาร่วมขุดค้น โดยที่แต่ละคนนั้นใส่เสื้อแขนยาวกางเกงขายาวและทำทรงผมตามสมัยนิยม เหมือนจะออกไปเที่ยวมากกว่ามาร่วมขุดค้น จึงไม่แน่ใจว่าจะมาร่วมขุดค้นด้วยหรือไม่ จนถูกแซวว่าเป็นแรงงานเกาหลี และถูกกระตุ้นจากผู้ดำเนินโครงการทำให้ในที่สุดเยาวชนเหล่านี้ก็เข้ามาร่วมขุดค้นอย่างเอาจริงเอาจัง ทำให้การขุดค้นก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว แม้ว่าดินจะแข็งมาก แต่บรรยากาศการทำงานก็เริ่มสนุกสนานครึกครื้นมากขึ้น

กิจกรรมการขุดค้นศึกษาครั้งนี้มีดาบตำรวจมนัส-คุณสุนัน ติคำ และครอบครัว จากพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่าน มาร่วมขุดค้นและกิจกรรมอื่นๆของโครงการฯ มีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากดาบตำรวจมนัส-คุณสุนัน ติคำเป็นผู้มีประสบการณ์สามารถถ่ายทอดและสื่อสารกันได้เข้าใจเพราะทำงานในลักษณะเดียวกัน รวมทั้งทำให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์จากบุคคลที่เป็นต้นแบบความสำเร็จในการจัดการพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น

วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๒ จากการขุดค้นต่อจากเมื่อวาน กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ได้ช่วยกันตัดรากต้นมะขามที่อยู่บนเนินดินเตาเผาและพบว่าบริเวณทางด้านทิศใต้ของหลุมขุดค้นมีเศษเครื่องถ้วยชามแตกหักทับทมกันอยู่จำนวนหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้มีการขุดค้นหลุมเฟื้องหม้อเพื่อจัดแสดงขึ้นมาอีกหนึ่งหลุม ซึ่งการขุดค้นศึกษาหลุมเฟื้องหม้อ ได้ให้เด็กยุวชนบ้านบัวที่มีความสนใจในการขุดค้นมาร่วมกันขุดค้น โดยมีนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และคณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ คอยให้คำแนะนำ ช่วงขุดค้นแรกๆ เด็กๆที่เริ่มหัดขุดค้นได้ทำเศษถ้วยชามที่ขุดพบแตกหรือหลุดออกจากที่พบ แต่ไม่นานเด็กๆ ก็ได้เรียนรู้วิธีการขุดค้นจนเกิดความชำนาญ ส่วนกลุ่มเยาวชนนั้นได้มาถึงช่วงตอนสาย แต่ก็ทำงานกันอย่างขยันขันแข็งเช่นเคย และในช่วงเย็นของวันนี้ได้มีอาจารย์และนักศึกษาสาขาวิชาการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยพะเยาราว ๑๐ คน มาเป็นอาสาสมัครร่วมขุดค้นศึกษาหลุมเฟื้องหม้อ

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นการขุดค้นศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีบ้านบัวอย่างเป็นทางการได้มีการจัดพิธีทำบุญตักบาตร มีคนในชุมชนทุกเพศ ทุกวัยมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ผู้สูงอายุมากันแต่เช้าตรู่และบางคนได้เดินเท้ามาเองจากบ้านซึ่งมีระยะทางค่อนข้างไกลจากพิพิธภัณฑ์ การทำบุญตัก

บาตรในวันนี้เป็นการทำบุญให้แก่ผู้ริเริ่มการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว ทำบุญอุทิศให้เจ้าที่และบรรพบุรุษช่างปั้นเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณของแหล่งเตาเวียงบัว

เมื่อเสร็จจากพิธีทำบุญผู้วิจัยได้บรรยายให้ความรู้แก่อาสาสมัครของมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย จำนวน ๓๒ คน และพาอาสาสมัครเดินชมพิพิธภัณฑ์และให้อาสาสมัครมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ แบ่งกลุ่มกันตามความสนใจของแต่ละคนในการร่วมทำกิจกรรม ได้แก่ การขุดค้นหลุมเฟื้องหม้อ การทำทะเบียนของ การทำความสะอาดเฟื้องหม้อกันอย่างตื่นเต้นที่ได้เรียนรู้กระบวนการทำงานด้านโบราณคดีที่เป็นเรื่องไกลตัวอย่างมากจากการทำงาน และช่วงเย็นได้มีการรับประทานอาหารร่วมกัน มีการแสดงจากเด็กและเยาวชนในชุมชนขึ้นที่พิพิธภัณฑ์เพื่อต้อนรับอาสาสมัครจากมูลนิธิกรุงเทพประกันภัยซึ่งได้พักอยู่ที่ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านได้ทดลองจัดการในเรื่องการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์โดยชุมชน ศนในชุมชนได้มาเข้าร่วมดูการแสดงที่พิพิธภัณฑ์จำนวนมาก

การที่มีอาสาสมัครจากหลายที่ให้ความสนใจในเตาเผาโบราณบ้านบัวนั้น เป็นปัจจัยหนึ่งในการกระตุ้นให้ศนในชุมชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการขุดค้นอีกครั้งหนึ่ง การที่มีกลุ่มศนที่หลากหลายนี้เองทำให้เกิดบรรยากาศการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างกัน ได้รำลึกความหลัง เกิดการสร้างความรู้ ถ่ายทอดความรู้ ระหว่างกันส่งผลต่อความสัมพันธ์อันดี เป็นการทำงานร่วมกันด้วยความปรารถนาดีต่อกัน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง และเปิดโอกาสให้ศนในชุมชน และศนภายนอกที่สนใจเข้าร่วมเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในกระบวนการทำงาน การขุดค้นศึกษาครั้งนี้ได้ใช้อุปกรณ์ที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว หรือสามารถหาได้ง่ายเป็นหลัก ได้แก่ จอบ เสียม เป็นอุปกรณ์ในการขุดถังน้ำสำหรับใส่เศษดินที่เอาไปทิ้ง แปรง และเกรียงสำหรับปัดฝุ่นและตกแต่งเศษถ้วยชามในหลุมขุดค้น ใช้วิธีการที่เคยใช้ คือ ขุดค้นโดยอิสระ ไม่เป็นแบบแผนทางวิชาการเริ่มด้วยการขุดดิน ใช้จอบลงก่อน เมื่อใกล้ถึงชั้นของเตาเผาก็ค่อยทำ ซึ่งชาวบ้านเคยขุดค้นเตาเผามาแล้ว ทำให้ทราบวิธีการสังเกตความแตกต่างระหว่างชั้นดินและผิวของเตา เด็กในชุมชนบางคนเคยได้ร่วมขุดค้นตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ทำให้มีทักษะและประสบการณ์ในการขุดค้น การเน้นหลักความเรียบง่าย ทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ ช่วยสร้างให้เกิดแรงจูงใจให้เห็นแนวทางความสำเร็จ ว่าศนในชุมชนสามารถทำได้ ซึ่งจะทำให้เกิดกำลังใจเมื่อเห็นผลสำเร็จของงานที่ได้ลงมือทำ

การขุดค้นแบบมีส่วนร่วมดำเนินการทั้งในตอนกลางวัน และตอนกลางคืน

การทำบุญตักบาตรเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ริเริ่มโรงการพัฒนาพิพิภัณฑ์ เจ้าของและอารักษ์เจ้าของแหล่งเตาโบราณ เพื่อความเป็นสิริมงคลในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๒

สมาชิก BKI Care Club จาก บมจ.กรุงเทพประกันภัย ร่วมทำกิจกรรมขุดค้นแหล่งเตาเก๊ามะเฟือง เมื่อวันที่ ๒๓-๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

การขุดค้นแบบโบราณคดีชุมชนที่แหล่งเตาเก๊ามะเฟืองได้พยายามทำให้ทุกคน ทุกกลุ่มมีบทบาทในการขุดค้นใกล้เคียงกัน กลุ่มเด็กได้เรียนรู้จากการได้ทดลองทำด้วยตนเองด้วยความเต็มใจ ตามความสนใจ และความสามารถของตน จากการทำงานร่วมกันทำให้กิจกรรมการขุดค้นสำเร็จลุล่วงไปได้ประกอบกับการที่เด็กไม่ต้องมีภาระด้านเศรษฐกิจทำให้สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ เด็กตื่นเต้นเมื่อเห็นเศษเครื่องถ้วย บ้างทำแตกหักเสียหายไปบ้าง แต่หลังๆ ก็เกิดความระวังมากขึ้น เกิดบรรยากาศสนุกสนาน ผู้สูงอายุก็แวะเวียนมาเยี่ยมมาดูลูกหลาน ร่วมพูดคุยด้วย เตาเผาและเศษเครื่องถ้วย จึงเปรียบเสมือนสื่อกลางที่ทำให้ทุกคนได้เข้ามาแวะเวียนในพิพิธภัณฑ์อีกครั้ง คนในชุมชนได้ร่วมพูดคุยถึงเรื่องราวต่างๆ บอกเล่าประสบการณ์ของตนให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมฟัง เป็นการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น และยังมีกลุ่มเยาวชนที่เป็นกำลังสำคัญ เนื่องจากดินบริเวณที่ขุดนั้นแข็งมากทำให้ขุดได้ช้า เมื่อได้แรงงานเยาวชนทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว สะท้อนให้เห็นว่าวัยรุ่นในชุมชนเองเห็นความสำคัญของเตาเผาโบราณ แม้ในด้านหนึ่งของชีวิตจะได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาและแสดงออกถึงความทันสมัยด้วยการแต่งกายตามสมัยนิยม แต่อีกด้านหนึ่งวัยรุ่นในชุมชนก็ไม่ได้มองว่าเตาเผาถ้วยชามเหล่านี้เป็นสิ่งที่ล้าหลัง แสดงให้เห็นว่าเด็กเหล่านี้เกิดความตระหนัก เห็นความสำคัญ ของเตาเผาโบราณ

ในฐานะที่เป็นมรดกวัฒนธรรมร่วมกันของชุมชน และทำให้เขาเห็นคุณค่าของตนจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม การทำงานตามความสมัครใจ ตามความพร้อม ตามกำลังความสามารถ และความสนใจ ทำให้บรรยากาศเป็นกันเอง กลุ่มแกนนำในการจัดการพิพิธภัณฑ์ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักในการจัดการได้มีบทบาทหลักในการขุดค้น เช่นเดียวกับกลุ่มเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพ มีความสามารถในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ต่อไปได้ การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีเป็นกิจกรรมสำคัญในการเสริมสร้างความสามารถของคนในชุมชน เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คนที่มีความสนใจได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความรู้ ใช้ความรู้ และถ่ายทอดความรู้ ร่วมกันเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการขุดค้นเตาเผามาก่อน ทำให้ได้มีโอกาสทบทวนความสามารถในการขุดค้น ถ่ายทอดให้กับกลุ่มคนที่ยังไม่มีประสบการณ์ที่ได้เข้ามาร่วม เป็นการเสริมสร้างความมั่นใจและความเชื่อมั่น ในความสามารถของตนเองในการจัดการพิพิธภัณฑ์

การจัดการวัตถุพิพิธภัณฑ์

๑. การจัดการหลุมหลุมเฟื้องหม้อที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์

ในกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวมีหลุ่มเฟื้องหม้อที่จัดแสดงโบราณวัตถุประเภทเศษกระเบื้องเครื่องถ้วยชามตามตำแหน่งและลักษณะที่ขุดพบอยู่ที่อาคารด้านหน้า ๑ หลุมใหญ่ และในอาคารส่วนกลางอีก ๑ หลุม

หลุมเฟื้องหม้อทั้ง ๒ แห่ง ก่อนการดำเนินการมีสภาพรกร้าง เศษกระเบื้องเครื่องถ้วยชามหลุออกจากตำแหน่งเดิม มีการเอาเศษกระเบื้องเครื่องถ้วยจากบริเวณอื่นลงไปกองไว้เป็นหย่อมๆดูคล้ายหลุมขยะ มีดินและฝุ่นถมทับอยู่ทั่วไป บางส่วนของหลุมมีต้นไม้เล็กขึ้นอยู่

ดำเนินการให้เด็กยุวชนและเยาวชนบ้านบัว นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ และสมาชิก BKI Care Club จาก บมจ.บริษัทกรุงเทพประกันภัย ได้ช่วยกันทำความสะอาดหลุมเฟื้องหม้อการจัดการหลุมเฟื้องหม้อบริเวณด้านหน้าอาคารพิพิธภัณฑ์ นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรและยุวชนช่วยกันทำแผนผังเฟื้องหม้อบันทึกว่าเฟื้องหม้อชิ้นไหนอยู่ตรงไหน มีลักษณะอย่างไร หลังจากที่ทุกคนช่วยกันทำความสะอาดหลุมเฟื้องหม้อและทำแผนผังบันทึกสภาพเสร็จแล้ว กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรและคณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ ได้ร่วมกันทดลองใช้กาวลาเท็กซ์ผสมน้ำให้เจือจางฉีดพ่นลงไปบนผิวดินในหลุมเฟื้องหม้อเพื่อเคลือบผิว และเสริมความแข็งแรงของดินในหลุม ป้องกันการเกิดฝุ่นละออง เป็นการการอนุรักษ์หลุมเฟื้องหม้อด้วยเทคนิควิธีใหม่ที่ง่ายและประหยัดไม่ต้องใช้เงินมากเหมือนวิธีที่นักวิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ของกรมศิลปากรดำเนินการในแหล่งอื่นที่สำคัญ คือ ชาวบ้านและเด็กๆก็ทำได้ด้วยตัวเอง

๒ การจัดการเฟื้องหม้อ (เศษเครื่องถ้วยชาม)

การจัดการเฟื้องหม้อ เป็นการต่อยอดจากการทำทะเบียนบัญชีโบราณวัตถุ ที่มีการดำเนินการมาบ้างแล้ว แต่ด้วยเหตุที่เศษเฟื้องหม้อมีจำนวนหลายพันชิ้นและเก็บรวบรวมไว้โดยยังไม่ได้แยกประเภทและแหล่งที่มาทำให้เฟื้องหม้อปะปนกัน จึงดำเนินการสอบทานและจัดทำทะเบียนบัญชีใหม่ โดยให้ทุกคนที่เข้าร่วมในกิจกรรมได้มีส่วนร่วมในการทำทะเบียน มีเด็กยุวชนและเยาวชนบ้านบัวเป็นกลุ่มคนทำงานหลัก

ที่เริ่มจากการให้เด็กๆช่วยกันทำความสะอาดเฟื้องหม้อและจำแนกประเภทของเฟื้องหม้อ สามารถระบุได้ว่าเฟื้องหม้อว่าชิ้นไหนเป็นไห ชิ้นไหนเป็นจาน ชิ้นไหนมีลวดลาย ฯลฯ เพื่อนำมาทำทะเบียนบัญชี

ในการทำทะเบียนบัญชีมีคณะทำงานโครงการ นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ช่วยกันคัดแยก ถ่ายภาพ วัดขนาด ทำทะเบียนพร้อมๆกับเป็นพี่เลี้ยงให้แก่เด็กยุวชนและเยาวชนบ้านบัว ได้เรียนรู้กระบวนการทำทะเบียนบัญชี การวัดขนาด การระบุลักษณะของเฟื้องหม้อแต่ละชิ้น รวมทั้งการถ่ายภาพวัตถุ และนำเอาเฟื้องหม้อไปจัดแสดงหรือเก็บในตู้หรือลิ้นชักในห้องสมุดเฟื้องหม้อตามความเหมาะสม การทำทะเบียนบัญชีเป็นเครื่องมือในการบันทึกรายละเอียดประวัติและคุณลักษณะรวมทั้งความหมายทางวัฒนธรรมของวัตถุพิพิธภัณฑ์ ถึงแม้ว่าการทำทะเบียนในการวิจัยครั้งนี้ยังไม่สามารถทำครบได้ทุกชิ้นแต่ก็เป็นการเริ่มต้นจัดระบบให้พิพิธภัณฑ์และเป็นการสื่อสารให้ศนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางโบราณคดี ได้เรียนรู้กระบวนการทำทะเบียนบัญชี ได้ความรู้เกี่ยวกับเฟื้องหม้อซึ่งเป็นมรดกทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างจิตสำนึกให้ศนในชุมชนช่วยกันอนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีที่ไม่ให้ถูกทำลาย ที่สำคัญเป็นการสร้างโอกาสให้ทุกศนที่สนใจได้สัมผัสโบราณวัตถุที่เคยถูกเก็บอยู่ในตู้ หรือในกระสอบ ไม่สามารถถ่ายภาพหรือจับต้องได้ในระยะสองสามปีก่อนหน้านี้ เป็นกระบวนการที่ทำให้ทุกศนสามารถเข้าถึงโบราณวัตถุได้อย่างอิสระมากกว่าเดิม สร้างความมั่นใจให้กับเด็ก ยุวชน เยาวชน นักศึกษา ได้รู้จักวัตถุพิพิธภัณฑ์ว่ามีอะไรบ้าง แต่ละชิ้นคืออะไร มีความสำคัญอย่างไร จัดแสดงหรือเก็บอยู่ที่ไหน ส่วนไหนของพิพิธภัณฑ์ เปิดให้ทุกศนได้เห็นอย่างโปร่งใส ได้ช่วยกันจดจำเอาไปเล่าขาน บอกต่อแก่ศนอื่นที่สนใจได้ต่อไป

การปรับปรุงพิพิธภัณฑ์

การจัดการภูมิทัศน์พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวเป็นการจัดสภาพแวดล้อมของพิพิธภัณฑ์ให้มีความเหมาะสมในบริบทใหม่ให้ต่างไปจากบริบทเดิม คำว่าบริบทใหม่หมายถึงสภาวะการณ์ที่เปิดกว้าง ไม่รู้สึกอึดอัดคับแคบ และเป็นกันเอง ในการดำเนินงานวิจัยได้ปรับปรุงพิพิธภัณฑ์ ๒ ส่วน ด้วยกัน คือ การปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑ์ และการปรับปรุงการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์

๑. การปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑ์

การสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวในโครงการที่ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากมูลนิธิกรุงเทพประกันภัยและบริษัทกรุงเทพประกันภัยจำกัด (มหาชน) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับศนที่สนใจได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเวียงบัว เรียนรู้การทำงานโบราณคดีชุมชนของศนบ้านบัว เป็นแหล่งฟื้นฟูการผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ว่า “***การดำเนินการใดๆ ต้องให้ชาวบ้านบัวได้มีส่วนร่วมมากที่สุดทั้งการออกแบบ การก่อสร้าง การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ เพื่อให้ชาวบ้านบัวตระหนักว่าการดำเนินการแต่ละขั้นตอนแต่ละกิจกรรมที่เกี่ยวับพิพิธภัณฑ์ฯแห่งนี้ เป็นเรื่องของชุมชน เป็นกิจรรมของชุมชน ที่ทุกศนในชุมชนจะต้องใส่ใจและทุ่มเทพลังแรงกายให้มกาที่สุด ทำให้ดีที่สุด และที่เป็นการกระจายรายได้ที่เป็นค่าจ้างแรงงานให้ชาวบ้านได้มีงานทำในกิจกรรมต่างๆด้วย***” แต่กระบวนการสร้างอาคารและการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ที่ดำเนินการเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๙-๒๕๕๑ ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขดังกล่าว โดยเฉพาะประเด็นที่ว่าจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ เข้าร่วมทำงานก่อสร้างแบบรับค่าแรง ร่วมจัดแสดงและบริหารจัดการ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าศนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม เป็นการออกแบบโดยสถาปนิกและวิศวกรอาชีพ การก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นการจ้างผู้รับเหมาจากนอกชุมชนบ้านบัว มีเพียงการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋งเท่านั้นที่จ้างเหมาช่างและแรงงานในชุมชน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สภาพพื้นที่พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว ที่เริ่มปรับภูมิทัศน์บางส่วนไปแล้ว

ในการปรับปรุงตัวอาคาร ห้องจัดแสดง และภูมิทัศน์พิพิธภัณฑ์ ผู้วิจัยได้ปรึกษาหารือกับกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ถึงแนวทางการปรับปรุงอาคารเพื่อให้พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้คนในชุมชนและนอกชุมชนสามารถเข้าถึงมรดกทางโบราณคดีที่มีการจัดการและจัดแสดงภายในอาคารพิพิธภัณฑ์ได้ง่ายมากขึ้น **โดยการดำเนินงานครั้งนี้ผู้วิจัยได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานจากเดิมที่ใช้การจ้างหมาช่างก่อสร้างจากภายนอกชุมชนเข้ามาดำเนินการ ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม มาเป็นการมอบ**

หน้าที่ให้กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการปรับปรุงอาคารในลักษณะจ้างเหมาทั้งแรงงานและค่าวัสดุแบบเหมาจ่ายตามชิ้นงาน เพื่อเป็นการฟื้นฟูความสามารถในการจัดการ ให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์มีอิสระในการออกแบบ กำหนดมาตรฐานและเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ การลงมือทำงานก่อสร้างปรับปรุงด้วยตัวเอง รวมทั้งการจ้างชาวบ้านในชุมชนเข้ามาเป็นแรงงานดำเนินการได้อย่างอิสระมากขึ้น เพราะกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์จะต้องเป็นผู้ดูแลรักษาและบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ต่อไปในอนาคต พวกเขาจะได้รู้ว่าอาคารส่วนไหนก่อสร้างอย่างไร ถ้ามีการชำรุดก็สามารถรู้สาเหตุและแก้ไขปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยในการดำเนินงานวิจัยกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ฯดำเนินการปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑ์ในส่วนต่างๆ ดังนี้

๒. หลุมเฟื้องหม้อ

สภาพเดิมของพื้นที่จัดแสดงหลุมเฟื้องหม้อก่อนการปรับปรุงมีลักษณะคล้ายบ่อมีกำแพงคอนกรีตทึบสูงถึงระดับเอวของผู้ใหญ่กั้นรอบหลุมเฟื้องหม้อและมีราวเหล็กเสริมเหนือขอบกำแพงอีก ๒ ชั้นกั้นอยู่ในระดับสายตาของผู้ใหญ่ ทำให้การชมหลุมเฟื้องหม้อไม่สะดวก ผู้ชมต้องมอลอดช่องระหว่างราวเหล็หรือไม่ก็ต้องเอาศีรษะมุดลอดราวเหล็กเข้าไปชม การถ่ายภาพทำไม่ได้หรือทำได้ลำบากมาก ไม่มีทางเข้าไปทำความสะอาดหลุมเฟื้องหม้อซึ่งเป็นห้องเปิดโล่ง มีฝุ่นละออง ใบไม้และเศษวัสดุปลิวเข้าไปอยู่ตลอดเวลา เป็นบรรยากาศที่ทำให้เกิดความรู้สึกปิดกั้น แยกผู้ชมออกจากพื้นที่จัดแสดงอย่างเด็ดขาด

ดังนั้นเพื่อให้บรรยากาศของหลุมจัดแสดงเฟื้องหม้อเปิดโล่งและเป็นมิตรกับผู้ชมมากขึ้น จึงให้ตัดราวเหล็กที่พาดด้านบนรั้วออกทั้งหมด มีการทุบกำแพงส่วนที่ชิดกับอาคารทั้งสองด้านทำเป็นประตูทางเข้าและสร้างทางเดินผ่านข้างหลุมด้านที่ชิดผนังอาคารเพื่อให้ผู้ชมลงไปเดินชมในหลุมเฟื้องหม้อแต่ไม่ให้ลงไปเดินในพื้นที่มีมีเศษเครื่องถ้วยชามโดยนำเหล็กที่ตัดออกจากราวเหนือกำแพงมาสร้างเป็นรั้วโปร่งกั้นขอบทางเดิน และย้ายตู้กระจกใส่เศษเครื่องถ้วยชามจากในห้องจัดแสดงด้านมาติดตั้งที่ผนังอาคารริมทางเดินที่สร้างใหม่เพื่อจัดแสดงโบราณวัตถุให้ชมในระหว่างที่ผู้ชมเดินลงไปในหลุมเฟื้องหม้อด้วย

๓. การปรับปรุงห้องจัดแสดงนิทรรศการ

สภาพเดิมของการจัดแสดงภายในอาคารนิทรรศการ ตรงมุมด้านตะวันตกเฉียงใต้ของห้องมีการจัดแสดงหลุมเฟื้องหม้อที่ขุดพบระหว่างการปรับพื้นที่สร้างอาคารไว้หลุมหนึ่ง แต่มีสภาพเหมือนบ่อสี่เหลี่ยมมีผนังคอนกรีตทึบล้อมรอบสามด้าน อีกด้านหนึ่งเป็นผนังกระจกให้เดินชมได้จากนอกห้องเท่านั้น แต่หลุมเฟื้องหม้อขาดการดูแลรักษาในหลุมมีขยะ ฝุ่นละออง มีความชื้นสูงจนเกิดตะไคร่สีเขียวอยู่ทั่วทั้งหลุม และไม่มีทางเข้าไปทำความสะอาดหลุมเฟื้องหม้อส่วนนี้ได้ หากปล่อยไว้ในสภาพเดิมจะเสียพื้นที่จัดแสดงและกลายเป็นพื้นที่ไม่น่าดูของพิพิธภัณฑ์ จึงดำเนินการขุดเฟื้องหม้อภายในหลุมขึ้นมาทำความสะอาดและทำทะเบียนเก็บรักษาไว้ในตู้คลังพิพิธภัณฑ์ กลบหลุมเดิม ปรับพื้นให้เรีย เทพื้นคอนกรีตใหม่ในระดับเดียวกับพื้นห้องนิทรรศการ ถอดกระจกผนังด้านข้างออก ปรับปรุงเป็นเป็นประตูทางเดินเชื่อมต่อระหว่างห้องนิทรรศการกับอาคารจัดแสดงหลุมเตาเก๊ามะเฟืองที่อยู่ถัดไปทางด้านหลัง ปรับปรุงผนังอาคารส่วนนี้ให้เป็นที่ติดตั้งป้ายนิเทศและนิทรรศการภาพ

สภาพหลุมเฟื้องหม้อด้านหน้าพิพิธภัณฑ์ก่อนการปรับปรุง มีกำแพงทึบและรั้วราวเหล็กกั้นรอบหลุมคล้ายกับคอกขังจระเข้ การชมหลุมเฟื้องหม้อไม่สะดวกเพราะต้องเอาศีรษะมุดรอดราวเหล็กเข้าไป ไม่มีทางเข้าไปทำความสะอาดพื้นที่จัดแสดง เมื่อปรับปรงใหม่ได้ตักราวเหล็กออก ทำประตูทางเข้าผ่านและทางออก ทำทางเดินผ่านลงไปในหลุมเฟื้องหม้อ

การปรับปรุงหลุมเฟื้องหม้อโดยรื้อราวเหล็กโดยรอบออกทั้งหมด เจาะกำแพงเป็นทางเข้าออกได้สองทาง ปรับพื้นที่ด้านชิดผนังอาคารทำเป็นทางเดินให้ลงไปศึกษา ถ่ายภาพโบราณวัตถุในหลุมเฟื้องหม้อได้แบบไม่รู้สึกว่าถูกปิดกั้นหรือหวงห้าม และบนผนังอาคารชิดทางเดินได้ติดตั้งตู้จัดแสดงโบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่พบในการขุดค้นไว้ให้ศึกษาอย่างใกล้ชิดด้วย

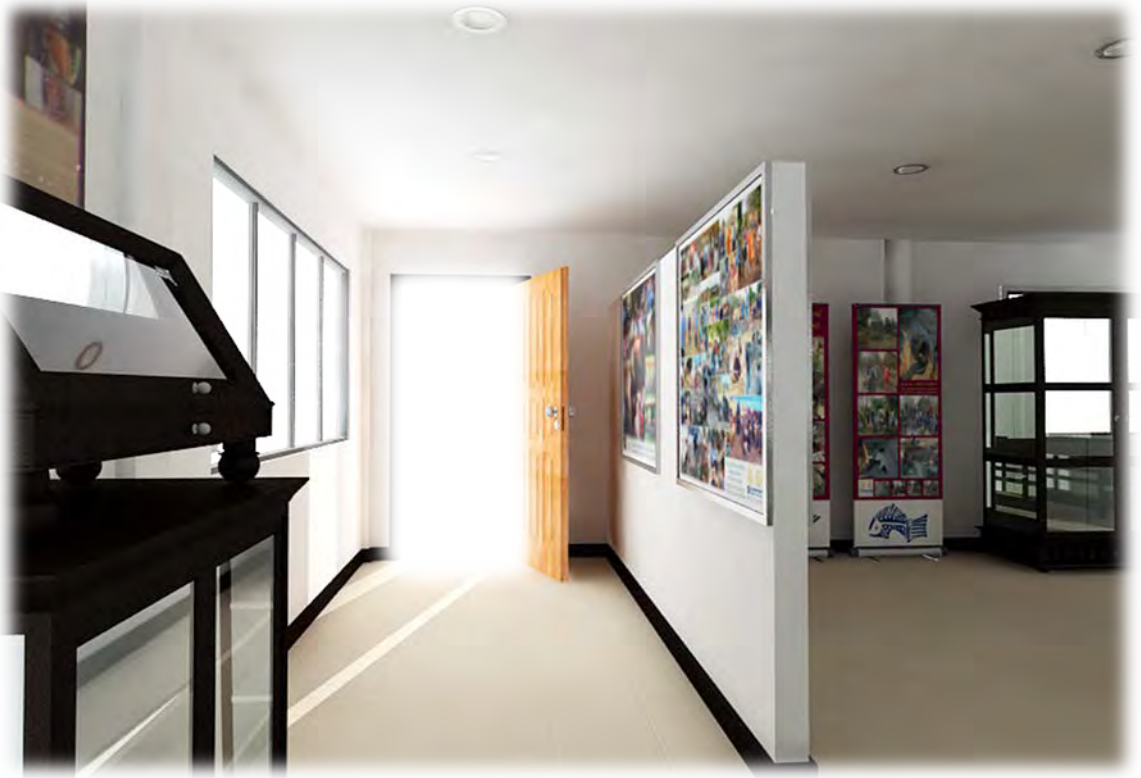

ป้ายสารสนเทศ และภาพนิทรรศการที่ติดตั้งในบริเวณที่เคยเป็นหลุมเฟื้องหม้อในห้องจัดแสดงนิทรรศการที่สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯช่วยกันปรับปรุงใหม่ มีประตูทางเดินเชื่อมต่อออกไปยังอาคารจัดแสดงหลุมเตาเก๊ามะเฟืองได้โดยไม่ต้องเดินย้อนกลับไปออกทางอื่นเหมือนแต่ก่อน

๔. การปรับปรุงหลุมขุดค้นศึกษาเตาเก๊ามะเฟือง

สภาพหลุมเตาเก๊ามะเฟืองคล้ายกับหลุมเฟื้องหม้อด้านหน้าพิพิธภัณฑ์ คือ มีกำแพงทึบสูงประมาณ ๑.๒๐ เมตรล้อมรอบและมีการติดตั้งราวเหล็กเหนือขอบกำแพงอีก ๒ ชั้น ทำให้เกิดบรรยากาศเหมือนบ่อขังอะไรสักอย่าง ในหลุมเตาก็รกร้างขาดการดูแลรักษา โครงสร้างเตาผุกร่อนเสื่อมสภาพ บนเนินดินมีต้นไม้ขึ้นดูรกร้าง จากการสังเกตดูเวลาที่มีผู้มาชมพิพิธภัณฑ์ ผู้ชมส่วนใหญ่ไม่สนใจหยุดดูหลุมเฟื้องหม้อและหลุมเตาเก๊ามะเฟืองซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของพิพิธภัณฑ์ สอบถามความเห็นแล้วทราบว่าผู้ชมรู้สึกว่าเข้าไม่ถึงสิ่งที่อยู่ในหลุมเพราะมีกำแพงและรั้วกั้นเหมือนเป็นเขตหวงห้าม และดูแล้วก็ไม่เห็นมีอะไร สกปรกรกรุงรัง จึงดำเนินการขุดเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองออกไปจนเห็นโครงสร้างเตาเก๊ามะเฟือง ๒ และขุดแต่งหลุมเฟื้องหม้อที่พบใหม่ทางด้านตะวันออกของหลุมในอาคารและจัดทำหลุมอนุรักษ์เฟื้องหม้อจัดแสดงควบคู่ไปกับเตาเก๊ามะเฟือง ๑-๒ เพิ่มอีก ๑ หลุม

การปรับปรุงบริเวณโครงสร้างอาคารหลุมขุดเตาเก๊ามะเฟือง มีการทุบกำแพงทึบด้านริมทางเดินชม รื้อราวเหล็กเหนือกำแพงรอบหลุมออกทั้งหมด แล้วนำเหล็กที่รื้อออกมาสร้างเป็นรั้วราวเหล็กโปร่งสูงระดับอกกั้นแทนกำแพงเดิมทำให้บรรยากาศโปร่งโล่งขึ้น ผู้ชมที่เดินออกมาจากห้องนิทรรศการสามารถมองเห็นทะลุเข้าไปในหลุมเตาเก๊ามะเฟืองได้โดยตรง ตรงกลางแนวรั้วทำเป็นประตูทางเข้าให้ผู้ชมเดินลงไปชมในเตาเก๊ามะเฟืองได้อย่างใกล้ชิดตามทางเดินที่สร้างขึ้นใหม่ได้ และมีการสร้างพื้นที่ห้องสมุดเฟื้องหม้อที่มุมหลุมเตาเก๊ามะเฟืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ โดยซื้อตู้พลาสติกที่มีลิ้นชักสี่ชั้นจำนวน ๑๐ ชุด มาตั้งเรียงกันแล้วนำเศษเครื่องถ้วยชามที่ทำทะเบียนและที่ยังไม่ได้ทำทะเบียนมาเก็บไว้ในลิ้นชักจนเต็มทุกช่อง ห้องสมุดเฟื้องหม้อนี้เป็นเสมือนคลังโบราณวัตถุที่ผู้ชมหรือผู้สนใจศึกษาสามารถเข้ามาศึกษาวิจัยได้และเตรียมพื้นที่สำหรับตั้งตู้หนังสือเพื่อจัดทำมุมห้องหนังสือของพิพิธภัณฑ์ด้วยในอนาคต การดำเนินงานปรับปรุงอาคารและการจัดแสดงพื้นที่หลุมเตาเก๊ามะเฟืองใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชนเฉพาะในการขุดค้นและตกแต่งหลุมเฟื้องหม้อ ส่วนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอาคาร การสร้างทางเดิน การทุบกำแพงกั้นหลุมและสร้างรั้วราวเหล็กใหม่ ใช้วิธีจ้างเหมาให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯดำเนินการโดยใช้งบประมาณโครงการวิจัยฯ เป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท

๔. การปรับปรุงการจัดแสดงโบราณวัตถุและป้ายนิเทศประกอบนิทรรศการ

๔.๑ การจัดแสดงโบราณวัตถุในตู้จัดแสดง

ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว เดิมได้มีการสร้างตู้จัดแสดงเป็นตู้ไม้ใส่กระจก แบบตู้ล้านนาสวยงามมาก ตัวโครงสร้างไม้ทาสีแดงพิมพ์ลายทองเป็นชุดลายปลา ลายสิงห์ ลายรูปสัตว์ต่างๆที่ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ได้ศึกษาและเขียนภาพไว้ ตัวตู้นั้นมีความสวยงามโดดเด่นมาก แต่เมื่อนำโบราณวัตถุใส่ตู้จัดแสดงให้ชม ความสวยงามของตู้กลับโดดเด่นกว่าโบราณวัตถุในตู้ ซึ่งการปรับปรุงเรื่องตู้จัดแสดงควรจะทำตู้จัดแสดงใหม่ทั้งหมด แต่ไม่สามารถทำได้เพราะมีค่าใช้จ่ายสูงมาก จึงได้ร่วมกับนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ที่ร่วมกันทำกิจกรรมช่วยกันระดมความคิดว่าจะทำอย่างไรให้เฟื้องหม้อที่จัดแสดงอยู่ในตู้มีลักษณะที่โดดเด่นและเป็นจุดสนใจ บางคนก็เสนอให้ทำตู้ใหม่/ชั้นวางของใหม่ บางคนก็ให้ทาสีใหม่ ซึ่งข้อสรุปที่ได้ คือ การทาสีตู้ใหม่ให้เป็นตู้สีดำ โดยให้สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์ที่มีนายศักดา เฉพาะธรรม นายพรศักดิ์ เฉพาะธรรม นาสายัณห์ ปัญญา และนายไพบูลย์ ยาโน ดำเนินการทาสีตู้ใหม่ทั้งหมด และช่วยกันจัดวางตู้ใหม่ให้มีความสอดคล้อง

กับพื้นที่ภายในอาคารพิพิธภัณฑ์ หลังจากการจัดการเปลี่ยนสีโครงสร้างไม้ของตั้ง วางตู้ในตำแหน่งใหม่แล้ว เด็กยุวชนและเยาวชนบ้านบัว นักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะทำงานโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ ได้ร่วมกันนำวัตถุพิพิธภัณฑ์ที่มีการทำทะเบียนวัตถุพิพิธภัณฑ์จัดวาง/จัดแสดงไว้ในตู้จัดแสดงที่มีการปรับปรุงให้สวยงามและเหมาะสมกับวัตถุพิพิธภัณฑ์

ตู้จัดแสดงโบราณวัตถุสภาพเดิมเป็นตู้สีแดง พิมพ์ลายทองสวยงาม แต่ทำให้โบราณวัตถุไม่น่าสนใจ

การจัดแสดงโบราณวัตถุสภาพเดิมเป็นตู้สีแดง พิมพ์ลายทองสวยงาม แต่ทำให้โบราณวัตถุไม่น่าสนใจ และตู้กระจกใส่เศษถ้วยชามหลายร้อยใบอัดแน่นตั้งอยู่ติดกับกำแพงผนังหลุมเฟื้องหม้อ และมีการเอาวัตถุอื่นๆมาตั้งแสดงบังหน้าตู้ ทำให้ผู้ชมไม่สามารถศึกษาโบราณวัตถุในตู้กระจกได้

การจัดแสดงโบราณวัตถุในตู้ที่เปลี่ยนสีใหม่แล้ว และการปรับปรุงการจัดแสดงในห้องที่ทำให้ห้องจัดแสดงโปร่งโล่งขึ้น ที่ผนังห้องจัดแสดงติดป้ายนิเทศข้อความและภาพประกอบได้มากขึ้น

สภาพห้องจัดแสดงโบราณวัตถุและนิทรรศการที่ปรับปรุงใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๓

๕. การปรับปรุงจัดแสดงป้ายนิเทศ

การจัดแสดงป้ายนิเทศ เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการจัดกิจกรรมโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ภาพถ่ายและเรื่องราวจากกิจกรรมโบราณคดีชุมชนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ และชุดความรู้ทางวิชาการ รูปภาพการดำเนินกิจกรรมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์มาจัดแสดงผ่านป้ายนิเทศติดตั้งตามผนังส่วนต่างๆของอาคารพิพิธภัณฑ์ฯ ดังแสดงในภาพ

สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวช่วยกันติดตั้งป้ายนิเทศและนิทรรศการที่จัดทำขึ้นใหม่พร้อมเปิดให้บริการ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวช่วยกันติดตั้งป้ายนิเทศและนิทรรศการที่จัดทำขึ้นใหม่

ป้ายนิเทศและนิทรรศการที่จัดทำขึ้นใหม่ ได้รับการติดตั้งในห้องจัดแสดง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การจัดแสดงนิทรรศการบริเวณห้องสมุดเฟื้องหม้อในอาคารหลุมเตาเก๊ามะเฟือง

เยาวชนบ้านบัวที่เคยร่วมงานขุดค้นเตาเผาเข้ามาเป็นอาสาสมัครนำชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว

การจัดแสดงนิทรรศการบริเวณห้องสมุดเฟื้องหม้อในอาคารหลุมเตาเก๊ามะเฟือง สภาพหลุมเตาเก๊ามะเฟืองและอาคารที่ปรับปรุงแล้วตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒

การปรับภูมินิเวศของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว

๑. การปรับปรุงศาลอารักษ์หรือศาลเจ้าที่

การตั้งศาลอารักษ์ของพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวแต่เดิมตั้งอยู่ใต้ต้นมะเฟือง และเมื่อมีการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ฯเป็นอาคารถาวรแล้ว ที่ตั้งของศาลอารักษ์กลับตกอยู่ระหว่างชายคาของอาคารสองหลัง เมื่อมีฝนตกน้ำจากชายคาทั้งสองด้านก็ไหลลงที่ศาลทำให้ศาลอารักษ์เปียก ซึ่งในด้านความเชื่อเกี่ยวกับภูมิมงคลเห็นว่าเป็นเรื่องไม่ดี ไม่เป็นมงคลอย่างยิ่ง ข้าพเจ้า (ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์) จึงปรึกษาเจ้าของที่ดินและผู้สูงอายุในชุมชนว่าจะขอย้ายศาลอารักษ์ไปตั้งในภูมิสถานที่เหมาะสมเพื่อเป็นสิริมงคลแก่พิพิธภัณฑ์และชุมชน และขอให้สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์ดำเนินการย้ายศาลไปตั้งที่ด้านหน้าอาคารโถงก่อนเข้าพิพิธภัณฑ์ฯ ดังแสดงผลการดำเนินงานในภาพ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ศาลอารักษ์ หรือศาลเจ้าที่ ที่สมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯอัญเชิญออกมาตั้งใหม่ที่หน้าอาคารทางเข้าพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวและตกแต่งภูมิทัศน์ของสถานที่ตั้งศาลอารักษ์ใหม่อย่างสวยงาม

๒.การสร้างห้องน้ำห้องสุขาใหม่

แต่เดิมห้องน้ำของพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว สร้างอยู่บนเนินสูงด้านหลังอาคารโรงปั้นเครื่องปั้นดินเผาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอาคารพิพิธภัณฑ์ ซึ่งไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่ตั้งของห้องน้ำเพราะห้องน้ำเป็นของเสียที่ไม่ควรจะอยู่ในที่สูงกว่าหลุมขุดค้นศึกษาเตาเก๊ามะเฟืองซึ่งเป็นมรดกทางโบราณคดีที่มีความสำคัญและมีคุณค่าทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีผีอารักษ์ประจำอยู่ จึงให้รื้อห้องสุขาและห้องน้ำเดิมออกทั้งหมด ให้สร้างห้องน้ำและห้องสุขาใหม่ตรงบริเวณประตูทางเข้า-ออกพิพิธภัณฑ์ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามขนาดและรูปแบบเดิม โดยใช้วัสดุเก่าบางส่วน กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์เป็นผู้ดำเนินการรื้อห้องน้ำเก่า ปรับสภาพพื้นที่ และสร้างห้องน้ำและห้องสุขาใหม่โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณจากโครงการวิจัยฯจากศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ เป็นเงิน ๖๕,๐๐๐ บาท

ห้องน้ำและห้องสุขเดิมที่สร้างอยู่บนเนินสูงทางด้านหลังโรงงานเครื่องปั้นดินเผา พิจารณาแล้วเห็นว่าตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ไม่เหมาะสม ขัดหลักภูมิมงคล/นิเวศมงคล จึงให้รื้อออกปรับพื้นที่เป็นลานปั้นดินและสร้างใหม่ในที่ลาดชายเนินด้านทิศเหนือของพื้นที่พิพิธภัณฑ์

การก่อสร้างห้องน้ำและห้องสุขาใหม่ตรงที่ลาดชายเนินใกล้ประตูทางเข้าด้านตะวันออกของพิพิธภัณฑ์ซึ่งอยู่ต่ำและห่างจากเนินดินเตาเก๊ามะเฟือง

อาคารห้องน้ำและห้องสุขาที่สร้างใหม่ตรงที่ลาดชายเนินใกล้ประตูทางเข้าด้านตะวันออกเฉียงเหนือหรือประตู ๒ โดยสร้างตามขนาดและรูปแบบเดิม นำวัสดุที่รื้อจากอาคารห้องน้ำเดิม ได้แก่ กระเบื้องมุงหลังคาและโครงเหล็กมาใช้ในการก่อสร้างในที่ใหม่

๒. การปรับเปลี่ยนประตูทางเข้า-ออกพิพิธภัณฑ์ใหม่

เนื่องจากประตูทางเข้า-ออกพิพิธภัณฑ์ที่สร้างไว้เดิม ๒ ประตู อยู่ในตำแหน่งที่ขนานกับแนวถนน แนวกำแพงรั้วพิพิธภัณฑ์อยู่ชิดถนนที่แคบรถสวนกันไม่ได้ มีพื้นที่สำหรับเลี้ยวรถเข้าออกน้อย ไม่สะดวก ไม่มีที่จอดรถริมถนน อยู่ในมุมที่ผู้ที่เดินทางมาจากในหมู่บ้านไม่สามารถมองเห็นป้ายพิพิธภัณฑ์และประตูทางเข้าได้เลย ผู้ที่ขับรถมาชมพิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่หาทางเข้าไม่เจอ และมักขับรถเลยไป **ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์** ได้หารือกับกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์และมีความเห็นร่วมกันว่าต้องสร้างประตูทางเข้าใหม่ทางมุมรั้วด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เพื่อให้ผู้ที่เดินทางมาชมพิพิธภัณฑ์มองเห็นทางเข้าชัดเจน โดยเปลี่ยนประตูทางเข้า-ออกพิพิธภัณฑ์ไปอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ รื้อกำแพงรั้วเดิมออกบางส่วนทำประตูให้กว้างและโปร่งเพื่อให้รถยนต์สามารถเข้า-ออกพิพิธภัณฑ์ได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น และซื้อดินมาถมพื้นที่ลุ่มต่ำหน้าอาคารพิพิธภัณฑ์ จ้างรถแทรกเตอร์มาไถปรับสนามในบริเวณพิพิธภัณฑ์ให้เรียบเสมอกันอีกด้วย

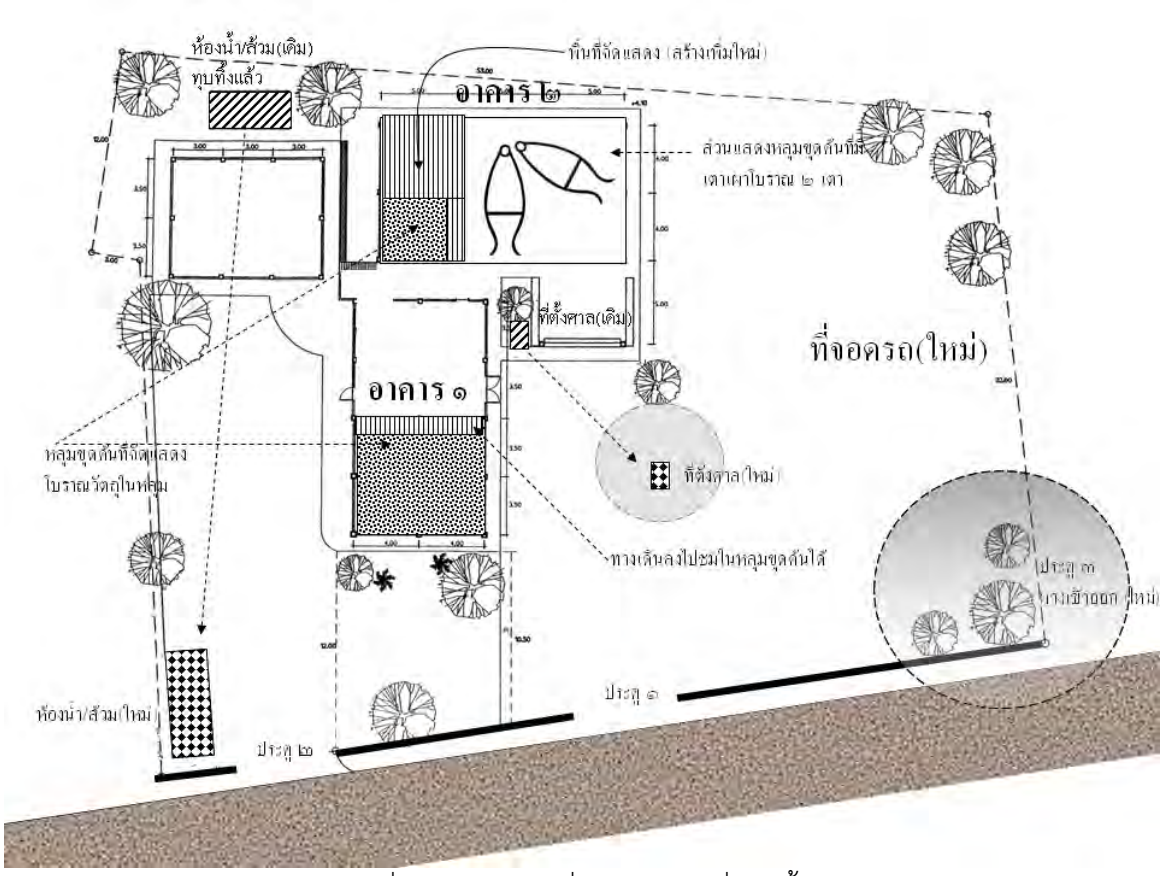

แผนผังแสดงตำแหน่งอาคาร และสิ่งก่อสร้างต่างๆที่มีการปรับเปลี่ยน รื้อย้าย และปรับปรุงภูมิทัศน์ใหม่

การรื้อกำแพงรั้วตรงมุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือเพื่อทำเป็นประตูทางเข้าใหม่

การรื้อกำแพงรั้วตรงมุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือเพื่อทำเป็นประตูทางเข้าใหม่ของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว ดำเนินการโดยนายศักดา เฉพาะธรรม นายสายัณห์ ปัญญา นายพรศักดิ์ เฉพาะธรรม และนายไพบูลย์ ยาโน

ประตูทางเข้าพิพิธภัณฑ์ที่สร้างใหม่ ประตูทำด้วยเหล็กโปร่งประดับเหล็กดัดลายปลาและลายสิงห์ที่เป็นลายอัตลักษณ์ของแหล่งเตาเวียงบัว

จากการจัดกิจกรรมฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวของโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว จังหวัดพะเยา ในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้แก่ กิจกรรมการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดี กิจกรรมการจัดการวัตถุพิพิธภัณฑ์ กิจกรรมการจัดแสดงและให้บริการ เกิดการจากการมีส่วนร่วมของคนหลายกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ต่างร่วมมือร่วมใจกันในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวให้เป็นการจัดการที่ยาวนานและสร้างประโยชน์ให้แก่คนในชุมชนและนอกชุมชน

ถึงแม้ว่ากิจกรรมของโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว จังหวัดพะเยาจะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินไปในระยะเวลาอันสั้น แต่ก็ทำให้เห็นความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์ นอกจากเห็นผลสำเร็จของงานที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คือ ได้เห็นตัวเตาเผา เกิดหลุมเศษเครื่องถ้วย ได้เปลี่ยนแปลงอาคารพิพิธภัณฑ์และการจัดแสดงใหม่ ได้ทะเบียนโบราณวัตถุ และเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญต่อการแสดงบทบาทและตัวตนหรืออัตลักษณ์ของทั้งคนท้องถิ่นและวัตถุสิ่งของไปพร้อมๆ กัน เพื่อให้พิพิธภัณฑ์นั้นมีคุณประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับคนในชุมชน เนื่องจากชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น ในการแก้ไขปัญหาจึงเป็นการทำงานในลักษณะคิดไป ทำไป แก้ปัญหาไปในเชิงกระบวนการมากกว่าการแก้ปัญหาด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ทุกอย่างเป็นปัจจัยให้เกิดความสามารถได้ โดยวิธีการอาจจะเปลี่ยนแปลง ยืดหยุ่นได้ ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้คนเกิดกระบวนการคิด และทำเป็นระบบมากขึ้น จากกิจกรรมหลักดังกล่าวได้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านความรู้ ความคิด ทักษะจากการทำงาน ความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของตนเองได้ และเกิดการยอมรับความสามารถของคนในชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์ ผลที่ตามมาจากการทำกิจกรรม ช่วยเสริมศักยภาพให้กับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม ให้ได้รับการยอมรับมากขึ้น และบุคคลเหล่านี้จะสามารถเป็นบุคคลที่จะนำในการจัดการพิพิธภัณฑ์ได้ในอนาคต

ผลจากการที่คนจำนวนหนึ่งได้มาทำงานร่วมกัน โดยสมัครใจ ทำให้เกิดพลังของความเป็นชุมชนเกิดขึ้น โดยมีเป้าหมายร่วมกันและสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะนำไปสู่การฟื้นฟูความสามารถของชุมชน และฟื้นฟูความเป็นชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง การที่คนได้มาร่วมทำงานนั้นสร้างให้เกิดความสัมพันธ์ ก่อให้เกิดความเสียสละ ความเอื้ออารีเกื้อกูล ทำนุบำรุงแก่กันและกันในหมู่สมาชิกของชุมชน โดยมีการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันในการทำงานให้ประสบผลสำเร็จ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้น หรือเกิดภาวะที่เรียกว่า ความเป็นชุมชนเกิดขึ้น และสามารถเป็นพลังขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนได้

คุณลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาความสามารถของชุมชนบ้านบัวในการจัดการพิพิธภัณฑ์ผู้ศึกษาสังเกตได้จากการที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในกระบวนของกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ทั้งหมด คือ การขุดค้นเตาโบราณ การทำทะเบียนวัตถุ การใช้ฝีมือเชิงช่างในออกแบบ ก่อสร้าง ดัดแปลง การปรับปรุงก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ การบริรักษ์-อนุรักษ์ทรัพยากรที่เกิดขึ้น ดัดแปลงออกแบบการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์จากวัสดุที่เหลือใช้และวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น การพัฒนากลุ่มพิพิธภัณฑ์

กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนด้วยกิจกรรมที่จัดขึ้น กระตุ้นให้ชุมชนได้แสดงความสามารถที่มีอยู่ แต่ไม่มีความมั่นใจ ให้กลับมามั่นใจ และแสดงพลังร่วมกันในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน โดยความสามารถของชุมชนที่ได้รับการฟื้นฟูให้มีความแข็งแรงขึ้น คือ

๑. ความสามารถในการคิด ตัดสินใจ การทำงานที่เปิดโอกาส ทำให้ในแต่ละขั้นตอนของกิจกรรมเกิดจากการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ เลือกกระทำในสิ่งต่าง ๆ โดยมีรูปแบบและวิธีการที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ทุกคนร่วมกันคิด ตัดสินใจได้อย่างอิสระ

๒. ความสามารถในการลงมือปฏิบัติ จากการดำเนินกิจกรรมชุมชน จะเห็นได้ว่าชุมชนมีความสามารถในการลงมือกระทำจนเกิดผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรม และเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในการทำงาน ที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน

๓. ความสามารถในการสร้างกลุ่ม เป็นการสร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดเห็นผลสำเร็จในการจัดการได้ โดยมีการทำงานในลักษณะที่สร้างความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน ให้กำลังใจกันและกันด้วยความรัก การมุ่งดีมุ่งเจริญ หรือสร้างให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้น สามารถขยายผลไปสู่ความสำเร็จในการใช้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาหรือแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ของชุมชนต่อไป

๔. ความสามารถในการแก้ไขปัญหา สร้างความเชื่อมั่นและการยอมรับ ในการดำเนินกิจกรรมทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการมรดกวัฒนธรรมของตน และเกิดการยอมรับในความสามารถ ทำให้เกิดพลังในการต่อรองกับหน่วยงานภายนอกในการดำเนินงานที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จากกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนทำให้เห็นว่าชาวบ้านเกิดความตระหนักถึงความสำคัญ เห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ การอนุรักษ์เตาเผาโบราณในชุมชน โดยแหล่งเตาโบราณบ้านบัวนั้นพบเตาเผาและเศษเครื่องถ้วยกระจัดกระจายทั่วในหมู่บ้านบัว ตามไร่นา พบเนินดินที่ตั้งเตาเผาทั่วไป เดิมที่วิถีการทำเกษตรของชุมชนได้ส่งผลให้เตาเผาถูกทำลายโดยการไถดินเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านกลุ่มพัฒนาพิพิธภัณฑ์ได้ตื่นตัวในการอนุรักษ์ และได้ทำการสำรวจเตาเผาที่มีในชุมชน เมื่อพบบริเวณที่เป็นแหล่งเตาเผาโบราณแล้วก็จะทำการกันแนวเขตเพื่อไม่ให้บริเวณดังกล่าวถูกทำลายเสียหาย บางครั้งกลุ่มพิพิธภัณฑ์ได้สำรวจแหล่งเตาเผาในชุมชนแล้วพบเตาเผาที่อยู่บนที่ดินที่ทำการเกษตรของชาวบ้านก็ได้ทำการพูดคุยกับชาวบ้านไม่ให้ทำลาย ซึ่งชาวบ้านเจ้าของที่ดินดังกล่าวก็ให้ความร่วมมือในการรักษาพื้นที่บริเวณดังกล่าวไว้ แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนเห็นความสำคัญ และเห็นคุณค่าของเตาเผาโบราณ รวมทั้งได้ช่วยกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ จากประสบการณ์ที่สั่งสมมาทำให้ชาวบ้านสามารถระบุบริเวณที่เป็นแหล่งเตาได้ จึงมีการค้นพบแหล่งเตาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น โดยชาวบ้านสามารถสังเกตได้จากลักษณะเนินดิน และเนื้อดิน ความสามารถทางโบราณคดีของชาวบ้านนี้เองทำให้เกิดผลในทางอนุรักษ์แหล่งเตาเผาไว้ได้

ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนในการให้คุณค่าของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรเตาโบราณ คือ การขุดถนนเพื่อก่อสร้างถนนลาดยางในชุมชนได้มีการไถปรับที่ดินเพื่อทำถนน กลุ่มพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำการเดินสำรวจตามแนวที่มีการไถดินเพื่อสำรวจเตาเผาโบราณ ทำให้พบเตาโบราณอีกจำนวนหลายเตา เมื่อพบว่าบริเวณใดมีแหล่งเตาโบราณ ก็จะให้เว้นและขยับเส้นทางทำถนนออกไป การที่ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมอนุรักษ์แหล่งเตาเผาโบราณในชุมชนไว้ได้เช่นนี้เป็นการช่วยลดอัตราการทำลายแหล่งโบราณคดีได้เป็นอย่างดี เนื่องจาก หากชาวบ้านไม่ทำการอนุรักษ์ไว้ หลักฐานทางโบราณคดีก็จะถูกทำลายเสียหาย ซึ่งหากรอให้ทางผู้เชี่ยวชาญมาสำรวจก็อาจไม่ทันการณ์ การที่ชาวบ้านสามารถอนุรักษ์แหล่งเตาไว้ได้เช่นนี้ ถือเป็นการแบ่งเบาภาระภาครัฐในการดูแลแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ได้อย่างเห็นผล ถ้าชาวบ้านทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ เห็นด้วยร่วมกันมากขึ้น ก็จะสร้างเป็นพลังร่วมกันในการอนุรักษ์มากขึ้นได้

นอกจากนี้ โครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนยังได้เสริมสร้างความสามารถในการอนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีโดยการเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับวัตถุ ซึ่งก็คือ ตัวเตาและหลุมเศษถ้วยชาม (เฟื้องหม้อ) เพื่อให้เกิดความมั่นคงแข็งแรง โดยให้ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และประยุกต์กับสิ่งที่มีในชุมชน และสามารถทำต่อเองได้ เพราะเป็นวิธีการที่ทำได้ง่ายไม่ซับซ้อน รวมทั้งกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการเตาโบราณบ้านบัว ทำให้ ชาวบ้าน “**ได้คิด**” และ “**ได้ทำ**” มากขึ้น จากที่เป็นเพียงคนใช้แรงงานอย่างเดียวทำให้ชาวบ้านได้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่สำคัญ เนื่องจากทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์ว่าชาวบ้านสามารถจัดการได้ด้วยตนเอง ผลจากกระบวนการทำให้ชาวบ้าน “**คิดได้**” และ “**ทำได้**”

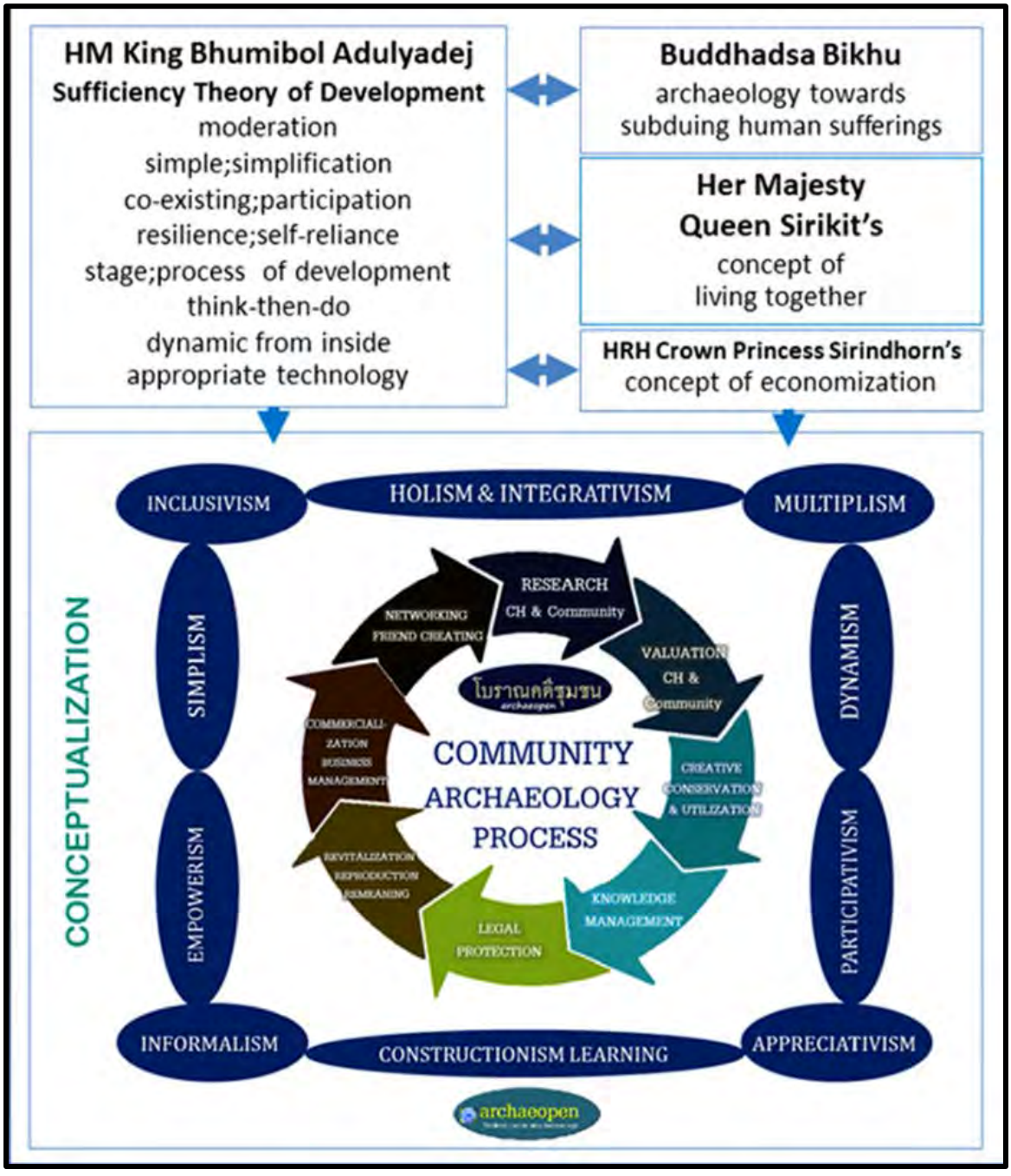

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การหนุนเสริมเพิ่มพลังชุมชนมิติวัฒนธรรม ด้วยกระบวนการโบราณคดีชุมชน และพิพิธภัณฑ์บริบาล

: งานบริการวิชาการแก่สังคม

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กระบวนการโบราณคดีชุมชนกับการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการปกป้องมรดกทางโบราณคดี ที่ดอยเวียงและดอยวง ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ปรับปรุงจากบทความพิมพ์เผยแพร่ใน**วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 38 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2562 (หน้า 1-26).

บทคัดย่อ

เมื่อปี ๒๕๕๓ ที่บ้านเหล่าพัฒนา ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายทุนผู้มีอิทธิพลที่เข้าไปซื้อและออกโฉนดที่ดินในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีคูและกำแพงคันดินล้อมรอบ ชาวบ้านและพระสงฆ์ส่วนหนึ่งไม่เห็นด้วยพยายามต่อต้านและขัดขวางการออกโฉนดพื้นที่แหล่งโบราณคดี แต่ในระยะแรกๆสู้นายทุนไม่ได้เสียเปรียบตลอดเพราะข้าราชการเอาด้วยกับนายทุน เกิดการเผชิญหน้าแบบไม่ยอมกัน ข้าพเจ้าได้เอากระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปช่วยคลี่คลายปัญหา โดยร่วมกับพระสงฆ์และชาวบ้านสำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่เป็นสุสานไหดินหลายร้อยใบที่ดอยวงซึ่งอยู่ใกล้ๆกัน และขอให้นักโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่เชียงใหม่ไปช่วยชาวบ้านขุดค้นศึกษาอย่างเป็นระบบ แนะนำให้ชาวบ้านพัฒนาเป็นแหล่ง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

มรดกชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต เปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ชาวบ้านได้แหล่งมรดกวัฒนธรรมใหม่ มีพื้นที่ส่วนกลางใหม่ของชุมชน สร้างกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้และธรรมชาติ จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน มีหน่วยงาน วัด สถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆเข้าไปทำกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพและจิตวิญญาณในพื้นที่มากมาย ชาวบ้านเลิกทะเลาะแบบเผชิญหน้ากับนายทุน แต่พยายามสร้างความเข้มแข็งด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติด้วยตัวเองจนสามารถนำผลงานออกไปเผยแพร่ในเทศกาลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กรุงเทพฯ ได้อย่างน่าชื่นชม ในขณะที่นายทุนก็เอาผลงานการค้นพบแหล่งมรดกวัฒนธรรมของชาวบ้านไปโฆษณาขายที่ดินแบบหน้าไม่อาย แต่ก็ขายที่ดินไม่ได้ และทางราชการไม่ออกเอกสารสิทธิ์ใดๆสำหรับที่ดินบริเวณแหล่งโบราณคดีดอยเวียงให้นายทุน

คำสำคัญ : ดอยไหดินสมัยก่อนประวัติศาสตร์, มรดกทางโบราณคดีของชุมชน, การลดความขัดแย้งในชุมชน, การปกป้องมรดกทางโบราณคดีของชุมชน

Application of Community Archaeology Process on conflict eradication and the protection of archaeological sites called Doi Wiang and Doi Wong, Chiang Rai province

Abstract

In ๒๐๑๐, rural villagers and monks of Baan Lao Pattana community in Tambon Pa Daet, Amphur Mae Suay, Chiang Rai province, north Thailand, confronted a malicious land broker who bought and tried to own the public land of enclosed archaeological site called Doi Wiang. Villagers disadvantaged with the translucent and malfeasant land-registration process and have worsen relation to the land broker.

Community Archaeology Process has been applied to eradicate the conflict by empowering the villager-side on exploring, discovering and excavating new community archaeological heritage at Doi Wong, not far from the conflicted site at Doi Wiang. The new archaeological site is identified as the prehistoric earthen jar plain with dated around ๔,๐๐๐-๓,๕๐๐ years BP, similar to the Plain of Jars in Laos. Villagers are supported by several agencies to improve physical infrastructure and their spiritual culture. Integrative natural and cultural living museum has been created to serve eco-cultural tourism. Villagers paid more attention on the development of the archaeological heritage at Doi Wong. Local community museum was developed to display archaeological materials found in the area of Doi Wiang, Doi Wong and the vicinity area. Instead the direct confront to the land broker, villagers tried to mention the high cultural value of Doi Wiang and Doi Wong by publicizing knowledge in the on-site local museum and managing mobile-museum to other places, especially in Bangkok. At present, Doi Wiang is still public land. The Land Authority Department gave no land rights documents to the land broker. Worsen and enmity relations between villagers and land broker has been eradicated.

Keywords : prehistoric plain of earthen jars, community archaeological heritage, community conflict eradication, protection of community archaeological heritage.

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

บทนำ

ใน**วิชาชุมชนวิทยา (Communitology) โบราณคดีชุมชน (archaeopen)** เป็นกระบวนการทำงานพัฒนาชุมชนรูปแบบใหม่ มีจุดกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อข้าพเจ้ารับราชการเป็นอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และดำเนินงานวิจัยใน**โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน** ที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง (แหล่งเตาบ้านบอสวก) ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ นับถึงปัจจุบันก็ครบ ๒๐ ปีพอดี

ชุมชนวิทยา (Communitology) เป็นชื่อวิชาในกลุ่มวิชาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ริเริ่มขึ้นมาใน พ.ศ. ๒๕๕๕ ด้วยพิจารณาเห็นว่าวิชาการพัฒนาชุมชนที่มีการเรียนการสอนกันอยู่ในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยและทั่วโลกมีสถานะเป็นเพียงวิธีการอย่างหนึ่งในงานสังคมสงเคราะห์ หรือไม่ก็เป็นแค่เทคนิควิธีในการทำงานกับกลุ่มคนของนักพัฒนา นักวิชาการ และนักวิชาชีพต่างๆ เท่านั้น ชุมชนวิทยาเป็นสรรพศาสตร์ที่ประกอบด้วยหลักการ วิธีการ กระบวนการของวิชาชุมชนศึกษา (Community Studies) วิชาการพัฒนาชุมชน (Community Development) วัฒนธรรมวิทยา (Culturology) การจัดการทางวัฒนธรรม (Cultural Management) มานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) และวิชาการพัฒนาสังคม (Social Development) ศึกษาเกี่ยวกับชีวิตทางชุมชน กระบวนการการอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพในสภาวะที่เป็นองค์รวมแห่งความสัมพันธ์อันเกื้อกูล พึ่งพิงสัมพันธ์ มีเมตตาไมตรี ทำนุบำรุงกันและกันให้เจริญระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติกายภาพที่มนุษย์อยู่ร่วม และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติส่วนที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ และปฏิบัติการพัฒนา สร้างสรรค์ สืบสานความสัมพันธ์แห่งความเป็นชุมชนให้ยั่งยืนด้วยกระบวนการและวิธีการที่เหมาะสมตามหลักการพึ่งพิงสัมพันธ์ (interdependence) ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

ปัจจุบัน **โบราณคดีชุมชน (community archaeology)** ได้รับการยอมรับว่าเป็นวิชาย่อยของโบราณคดีที่นักโบราณคดีทำงานวิจัย อนุรักษ์ และพัฒนามรดกทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนที่ตั้งแหล่งโบราณคดี ใช้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกันในการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และพัฒนาทักษะปฏิบัติให้คนในชุมชนมีความสามารถในการค้นหา ศึกษา ดูแลรักษา ทำนุบำรุงมรดกทางโบราณคดีให้คงอยู่ได้ในระยะยาว เป็นประโยชน์ด้านการพัฒนาชุมชน สังคม วัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

งานวิจัยโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่านได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้รับเงินรางวัลสนับสนุนการทำงานจาก Ford Motor Company Conservation and Environmental Grants ผ่านการรับรองความสำเร็จทางวิชาการจากคณะกรรมการรางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นสาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๔๙ ได้รับเกียรติคุณประกาศรางวัลชมเชย ผลงานวิจัยสาขาสังคมวิทยา รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๔๙ และเป็นผลงานวิจัยส่วนสำคัญที่ช่วยให้ข้าพเจ้าได้รับรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา ประจำปี ๒๕๕๗

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ที่ข้าพเจ้าคิดค้นและดำเนินการ มิได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่มีทฤษฎีทางวิชาการพัฒนาสนับสนุนและอำนวยการให้การวิจัยเป็นไปอย่างถูกทิศไม่ผิดทาง แนวคิด ทฤษฎีสำคัญในการทำงานประกอบด้วย (๑) **แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช** (๒) **แนวคิดเรื่องโบราณคดีต้องเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ ของพุทธทาสภิกขุ** (๓) **แนวพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ เรื่อง คนอยู่ร่วมกับโบราณสถาน** (๔) **แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง คือ การประหยัด ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** (๕) **แนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนาชุมชน** (ภาพที่ ๑)

เมื่อข้าพเจ้าได้คิดและทำวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเรื่อง**โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology** ที่เป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนที่จังหวัดน่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗ จนได้ผลในระดับหนึ่งแล้ว ก็มีผู้สนใจขอให้นำแนวคิดและวิธีการโบราณคดีชุมชนไปช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการจัดการมรดกทางโบราณคดีในหลายพื้นที่ มีความสำเร็จมากบ้าง น้อยบ้าง ไม่สำเร็จบ้าง พื้นที่สำคัญที่ข้าพเจ้านำวิธีการทางโบราณคดีชุมชนไปช่วยชาวบ้านแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินแหล่งโบราณคดีสำคัญที่ถูกนายทุนซื้อและขอให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิ์ คือ **แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง หมู่ที่ ๒๒ บ้านเหล่าพัฒนา ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย** ซึ่งผู้ที่เห็นคุณค่าและศักยภาพของกระบวนการโบราณคดีชุมชนและประสานขอให้ข้าพเจ้าไปร่วมแก้ปัญหา คือ**พระมหาสุทิตย์ อาภากโร** ปัจจุบันเป็น**พระสุธีบัณฑิต** เจ้าอาวาสวัดสุทธิวราราม กรุงเทพฯ เป็นคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (มจร.) ซึ่งมีบ้านเกิดอยู่ในพื้นที่ที่มีปัญหา เมื่อปี ๒๕๕๓-๒๕๕๔

สถานการณ์ความขัดแย้งก่อนการนำกระบวนการโบราณคดีชุมชนไปใช้ การเอาที่ดินแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนไปขาย

จะด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าการเอาที่ดินโบราณสถาน ที่ดินแหล่งโบราณคดีไปขายหรือออกเอกสารสิทธิ์โดยเอกชนไม่สามารถทำได้ หรือว่ารู้แต่ไม่ใส่ใจไม่สนใจว่าใครจะเดือดร้อน หรือการซื้อ-ขายนั้นอาจจะจะไม่มีผลทางกฎหมาย เหตุเพราะ “**ผู้ซื้อ**”เป็นผู้มีอำนาจแฝงในแวดวงราชการระดับประเทศเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่แม้ว่าจะเกษียณอายุราชการแล้ว แต่ยังทรงอำนาจอยู่มาก และด้วยเชื่อว่าคงไม่มีหน่วยงานไหนหรือใครกล้ามาท้วงติง คนที่มีอำนาจในระดับท้องถิ่นกลุ่มหนึ่งจึงถือวิสาสะเอาที่ดินแหล่งโบราณคดีชื่อ “**เมืองโบราณดอยเวียง**” ที่ยังไม่มีการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ไม่มีเอกสารสิทธิ์บางส่วนเป็นพื้นที่ที่ประชาชนใช้สอยร่วมกันในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนไปขายให้ “**ผู้ซื้อทรงอิทธิพล**” รายหนึ่งในราคาหลายล้านบาท แต่ในช่วงที่ยังจ่ายเงินกันไม่ครบผู้ซื้อรายนั้นก็รีบไปขอให้เจ้าหน้าที่สำนักงานที่ดินมาทำการรังวัด ปักหมุดและดำเนินเรื่องขอออกเอกสารสิทธิ์เป็นโฉนดที่ดิน แต่มีชาวบ้านและพระสงฆ์ในท้องถิ่นส่วนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยก็ออกมาคัดค้านและขยายผลเป็นความขัดแย้งที่เริ่มรุนแรงในช่วงต้นปี ๒๕๕๓

แหล่งโบราณคดีดอยเวียง อยู่ห่างจากบ้านเหล่าพัฒนา ของบ้านเหล่าพัฒนา หมู่ที่ ๒๒ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑ กิโลเมตร สภาพเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทที่เรียกว่า “เมืองโบราณ” หรือชุมชนโบราณมีคูคันดินล้อมรอบ (enclosed archaeological site) มีการขุดคูล้อมรอบยอดเนินเขา ๓ เนินซึ่งอยู่ติดกัน (ภาพที่ ๒) ชาวบ้านในพื้นที่เคยพบโบราณวัตถุประเภทขวานหินขัด หินลับ ภาชนะดินเผาเนื้อดินไม่เคลือบสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เศษเครื่องเคลือบดินเผาและโบราณวัตถุอื่นๆสมัยล้านนาเป็นจำนวนมากในบริเวณเมืองโบราณดอยเวียง ปัจจุบันนำมาเก็บ

รักษาและจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวงในชุมชนบ้านเหล่าพัฒนา ซึ่งโดยสภาพของพื้นที่ดอยเวียงเป็นทั้งแหล่งโบราณคดีในทางวิชาการและเป็นโบราณสถาน ตามความในมาตรา ๔ ของพ.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) ที่บัญญัติไว้ว่า มาตรา ๔ *ในพระราชบัญญัตินี้* ***"โบราณสถาน"*** *หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย*

ภาพที่ ๑ ชุดแนวคิดอำนวยการ (steering concepts) หลักการ (principles) และกระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process)

นอกจากนั้น **พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ** พ.ศ. ๒๕๑๘ มาตรา๔ ยังกำหนดให้ *ที่ดินโบราณสถาน กำแพงเมือง คูเมือง เป็นที่ราชพัสดุ* มีกระทรวงการคลังเป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ และให้กรมธนารักษ์มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการที่ราชพัสดุตามกฎกระทรวงและระเบียบซึ่งออกตามความใน พ.ร.บ. ที่ราชพัสดุ พ.ศ. ๒๕๑๘ การออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินโบราณสถานและที่ดินราชพัสดุใดๆจะต้องได้รับการยินยอมจากอธิบดีกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง ผู้ทรงอำนาจตาม พระราชบัญญัติที่ราชพัสดุ พ.ศ. ๒๕๑๘ และอธิบดีกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ผู้ทรงอำนาจตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕)

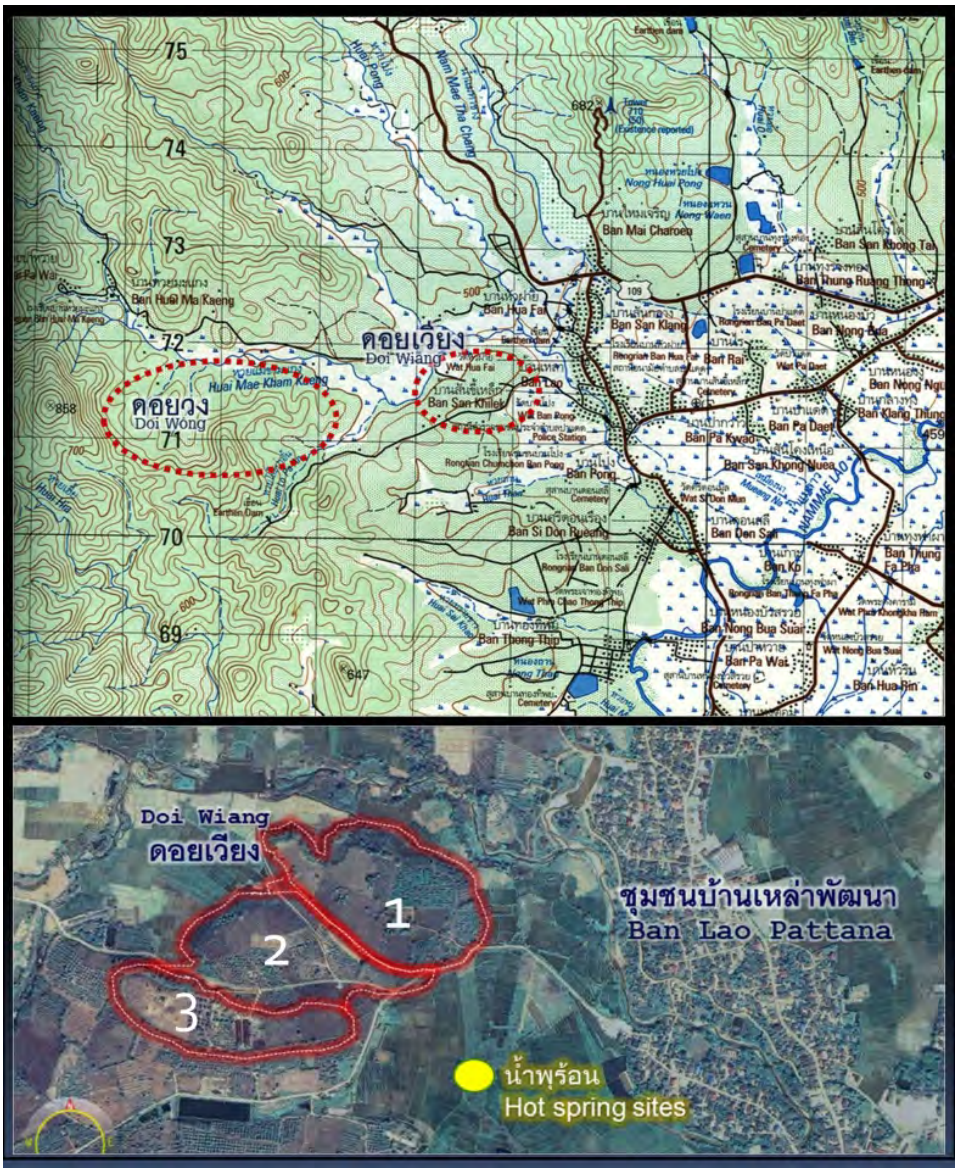

ภาพที่ ๒ แผนที่ L-๗๐๑๘-๔๘๑๘ II (มาตราส่วน ๑: ๕๐,๐๐๐) แสดงตำแหน่งที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยเวียงและแหล่งโบราณคดีดอยวง และชุมชนบ้านเหล่าพัฒนา หมู่ที่ ๒๒ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ในภาพล่างแสดงขอบเขตคู-คันดินล้อมรอบยอดเนินเขา ๓ บริเวณ ซึ่งพื้นที่บริเวณหมายเลข ๑ คือที่ดินแหล่งโบราณคดีที่ถูกนำไปขายอันเป็นชนวนเหตุให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน (ใช้ภาพถ่ายดาวเทียมจากเว็บไซต์ PointAsia.com)

พ.ศ. ๒๕๕๓ **พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น)** ได้หาวิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน โดยจัดทำโครงการวิจัยโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษาประวัติความเป็นมา สำรวจหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชาวบ้านในชุมชน เพื่อสร้างโอกาสให้ศนในพื้นที่ได้รับรู้ถึงการมีอยู่ คุณค่า และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะบริเวณแหล่งโบราณคดีดอยเวียงที่เป็นปัญหา และในการดำเนินงานวิจัยได้ขอให้ข้าพเจ้าไปร่วมดำเนินงานโดยใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชน

เดือนเมษายน ๒๕๕๓ ในช่วงเทศกาลปีใหม่เมืองหรือสงกรานต์ (ก่อนหน้าที่ข้าพเจ้าจะเดินทางไปร่วมดำเนินการ) คณะทำงานวิจัยในโครงการฯของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ร่วมกับผู้นำชุมชน ชาวบ้านโป่ง บ้านเหล่าพัฒนา ได้จัดพิธีบวงสรวงและทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เทวดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตณ แหล่งโบราณคดีดอยเวียง โดยในการจัดกิจกรรมได้นำเอาโบราณวัตถุประเภทเครื่องมือหินขัด หินลับเศษภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เครื่องมือเหล็ก ภาชนะเครื่องเคลือบสมัยล้านนา ที่ชาวบ้านพบในแหล่งโบราณคดีดอยเวียงและพื้นที่ใกล้เคียงมาจัดแสดงให้ผู้ที่มาร่วมงานได้ชม มีการและพูดคุยกันถึงคุณค่าความสำคัญของโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงที่กำลังเป็นพื้นที่ขัดแย้ง สร้างการรับรู้ของชาวบ้านและผู้ที่มีส่วนร่วมในการบวงสรวงและทำบุญ ซึ่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมหาแนวทางในการระงับการซื้อขายและระงับการออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) ที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงด้วย

ในขณะเดียวกันฝ่ายผู้ซื้อและกลุ่มผู้นำที่เอาที่ดินไปขายก็ไม่ได้ละความพยายาม กลับเร่งกระบวนการในการรังวัด ปักหมุดแสดงเขตที่ดิน เพื่อกำหนดขอบเขตที่ดินและออกเอกสารสิทธิ์ให้เร็วขึ้นกว่าเดิม รวมทั้งมีการสร้างแนวรั้วปิดกั้น ห้ามชาวบ้านและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินเข้าไปในพื้นที่พิพาท

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร ได้ให้ข้อมูลแก่ข้าพเจ้าว่าสถานการณ์ความขัดแย้งเริ่มตึงเครียด ชาวบ้านแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เห็นด้วยสนับสนุนการขายที่ดิน กับกลุ่มที่ไมเห็นด้วยกับการซื้อขายและคัดค้านการออกเอกสารสิทธิ์อย่างออกหน้าออกตา และมีแนวโน้มว่าอาจจะเกิดความรุนแรงขึ้นได้ **ขอคำแนะนำว่าชุมชนท้องถิ่นควรจะทำอย่างไร?**

ข้าพเจ้าถามว่าในวันที่เจ้าหน้าที่สำนักงานที่ดินออกมาทำการรังวัดและปักหมุดกำหนดขอบเขตที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงให้ผู้ซื้อนั้น มีเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่ราชพัสดุของกรมธนารักษ์ ไปร่วมชี้และระวังแนวเขตที่ดินด้วยหรือไม่? คำตอบ คือ ไม่มีเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรและกรมธนารักษ์ ไปร่วมดำเนินการในวันดังกล่าว ข้าพเจ้าให้คำแนะนำเบื้องต้นไปว่า โดยปกติในกรณีที่มีการรังวัดที่ดินที่อยู่ติดกับแหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณที่มีคูคันดินหรือกำแพงล้อมรอบจะต้องมีเจ้าหน้าที่ผู้รับมอบอำนาจจากอธิบดีกรมศิลปากร(ในฐานะผู้ดูแลโบราณสถาน) และเจ้าหน้าที่ราชพัสดุผู้รับมอบอำนาจจากอธิบดีกรมธนารักษ์ (ในฐานะเจ้าของที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง) มาร่วมชี้ระวังแนวเขตที่ดินด้วย เมื่อปรากฏว่าในวันที่เจ้าหน้าที่จากสำนักงานที่ดินมารังวัดและปักหมุดแสดงเขตที่ดินออกมาดำเนินการเพียงหน่วยงานเดียวก็น่าจะทำให้การรังวัดและปักหมุดในวันนั้นเป็นการมิชอบ ไม่มีผลสมบูรณ์และถือเป็นโมโมฆะ ชาวบ้านฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการขายและออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงน่าจะใช้ข้อมูลส่วนนี้ในการปกป้องแหล่งโบราณคดีดอยเวียงได้ ขอให้ช่วยกันสื่อสารข้อแนะนำนี้ให้แพร่หลายไปในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนและการค้นพบแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน

วันที่ ๑๖-๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๓ ข้าพเจ้าและคณะทำงานโบราณคดีชุมชน ประกอบด้วยดาบตำรวจมนัส ติคำ คุณสุนัน ติคำ (จากพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่าน) นักศึกษาปริญญาโทสาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและนักศึกษาปริญญาตรีสาขาวิชาโบราณคดีจากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และนักศึกษาปริญญาโทสาขาการพัฒนาชุมชนจากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ร่วมกับคณะทำงานของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งแหล่งโบราณคดีดอยเวียง ซึ่งในการสำรวจพบหลักฐานโบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนเครื่องมือหิน เศษเครื่องปั้นดินเผาอยู่ทั่วไปบนผิวดินของแหล่งโบราณคดีที่ล้อมรอบด้วยคูคันดินและเป็นพื้นที่พิพาท ในระหว่างการสำรวจมีการพูดคุยกันกับแกนนำชาวบ้านจนได้ทราบข้อมูลเพิ่มเติมว่าในช่วงเวลานั้นทั้งสองฝ่ายกำลังอยู่ในภาวะเผชิญหน้า พูดคุยกันไม่ได้แล้ว แกนนำหลายคน ต้องพกอาวุธติดตัวและไม่ไปไหนเดียวในยามวิกาล มีการให้ข่าวข่มขู่กันไปมา และมีแนวโน้มว่าในวันพรุ่งนี้ (๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๓) หากคณะทำงานของเราเข้าไปในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงอีกก็อาจจะมีฝ่ายผู้ซื้อตามเข้าไปด้วย อาจจะมีการโต้เถียงกันและอาจจะถึงขั้นลงมือทำร้ายกัน

ตอนค่ำของวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๓ ในระหว่างนั่งปรึกษาหารือและวางแผนการสำรวจในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านโป่งที่มีอาชีพเป็นพรานคนหนึ่งชื่อ**นายวง (สมพร) อบอุ่น** ผู้เป็นพี่ชายของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ได้บอกกับข้าพเจ้าว่าเขาพบสิ่งที่น่าสนใจเป็นวงดินเผาสีแดงๆคล้ายอิฐก่อเป็นวงๆ หลายแห่ง อยู่บนยอด**ดอยม่อนหินไหล** ไม่รู้ว่าเป็นเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาหรือเปล่าอยากให้ข้าพเจ้าขึ้นไปดู ข้าพเจ้าจึงหารือกับคณะทำงานว่าในวันพรุ่งนี้(๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๓) เราควรจะหยุดสำรวจแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไว้ก่อนเพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากันกับฝ่ายผู้ซื้อและผู้ขาย(พวกเดียวกัน) แล้วขึ้นไปดูสิ่งที่นายวง อบอุ่นพบว่า เป็นอะไรกันแน่ ซึ่งทุกคนก็เห็นด้วย

ช่วงเช้าวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๓ คณะทำงานโครงการวิจัยของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ครูและกลุ่มชาวบ้านโป่ง บ้านเหล่าพัฒนาและคณะของข้าพเจ้าราวๆ ๓๐ คน เดินทางไปสำรวจที่ยอดดอยม่อนหินไหลในเขตป่าสงวนแห่งชาติดอยเวียงผา และเขตอุทยานแห่งชาติป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย ห่างจากบ้านเหล่าพัฒนาไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๔ กิโลเมตร ในตอนนั้นมีทางลำลองที่รถแล่นเข้าไปถึงแค่เชิงดอย ต้องเดินเท้าลัดเลาะขึ้นไปตามไหล่เขาอีกประมาณ ๑ ชั่วโมง

พื้นที่ยอดดอยม่อนหินไหลเป็นป่าไผ่หนาทึบ มีไม้ยืนต้นอยู่ไม่มากนัก สิ่งที่**นายวง อบอุ่น**ค้นพบเป็นขอบวงดินเผาสีแดงอิฐรูปกลม รูปวงรี วงรูปไข่ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๘๐-๑๐๐ เซนติเมตร โผล่พ้นผิวดินประมาณ ๑๐-๑๕ เซนติเมตร ลักษณะคล้ายขอบปากปล่องเตาเผาเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเมื่อเดินสำรวจก็พบว่ามีขอบวงดินเผาสีอิฐกระจายอยู่ทั่วไปตามแนวสันเขาและบนยอดดอย ซึ่งขอบวงดินเผาสีอิฐเหล่านี้เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เกิดจากการสร้างของมนุษย์ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

คณะสำรวจได้ถกเถียงกันอยู่นานว่าวงดินเผาที่พบนั้นเป็นอะไรกันแน่ ข้าพเจ้าเองแม้ว่าจะมีประสบการณ์ทำงานโบราณคดีมาสามสิบปีก็ไม่เคยพบสิ่งเหล่านี้มาก่อน เมื่อพิจารณาว่าขอบวงดินสีอิฐนี้คล้ายกับขอบปากปล่องเตาเผามากที่สุด จะเป็นปากปล่องเตาได้หรือไม่? แต่ในการสำรวจก็ยังไม่พบหลักฐานที่จะบ่งชี้ว่าบริเวณนั้นจะเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผา และก็ไม่มีเหตุผลว่าทำไมคนสมัยโบราณจึงขึ้นมาสร้างเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาอยู่บนยอดดอยสูงเช่นนี้ ดังนั้นเพื่อให้คลายความสงสัยจึงจำเป็นจะต้องขุดตรวจสอบดูว่าขอบวงดินสีอิฐนั้นคืออะไร แต่เนื่องจากสิ่งที่พบนั้นแม้ว่ายังไม่รู้ว่าเป็นอะไร แต่ก็ถือว่าเป็นหลักฐานทางโบราณคดี และบริเวณที่พบขอบวงดินสีอิฐเหล่านั้นโดยสภาพก็ถือเป็นแหล่ง

โบราณคดี การขุดค้นขุดตรวจใดๆจะต้องได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งหากจะขุดตรวจกันโดยพลการก็น่าจะทำได้ แต่อาจจะสุ่มเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าลักลอบขุดทำลายแหล่งโบราณคดี ทั้งข้าพเจ้าและชาวบ้านก็จะตกเป็นผู้ต้องหาทำให้โบราณสถานเสื่อมค่ามีความผิดตาม พ.ร.บ. โบราณสถานฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้ ข้าพเจ้าจึงโทรศัพท์ถึงรองอธิบดีกรมศิลปากรท่านหนึ่ง แจ้งข้อมูลการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีและขออนุญาตทำการขุดสำรวจเบื้องต้นเพื่อให้ชาวบ้านรู้ว่าสิ่งที่พบคืออะไร จะได้ให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ชาวบ้านคนอื่นๆและป้องกันการขุดทำลายเพื่อหาโบราณวัตถุหรือสิ่งของอื่นเอาไปขาย รองอธิบดีกรมศิลปากรท่านนั้นก็อนุญาตให้ทำได้เพราะเชื่อว่าข้าพเจ้าจะไม่ทำให้แหล่งโบราณคดีเสียหาย

การขุดตรวจลงไปภายในขอบวงดินสีอิฐจำนวน ๑ วง พบว่าเป็นหลุมลึกคล้ายภาชนะทรงเกือบกลม คือ มีขนาด ๗๐ x ๘๐ เซนติเมตร ความลึก ๑๓๐ เซนติเมตร พบหลักฐานโบราณวัตถุเป็นภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและภาชนะดินเผาเนื้อดินผิวขัดมันสีดำ อย่างละ ๑ ใบ สภาพแตกยุบตัวอยู่ที่ก้นหลุม และพบหินลับเครื่องมือทำจากหินทราย ๑ ชิ้น (ภาพที่ ๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐)

ข้าพเจ้าได้บอกกับคณะทำงานโครงการวิจัยโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวยและชาวบ้านว่าหลักฐานไหดินที่พบในแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่บนยอดดอยมีความสำคัญมากและไม่เคยพบมาก่อนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สันนิษฐานว่าเป็นสุสานฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยใช้หลุมไหดินขนาดใหญ่ คล้ายๆกับไหหินในแหล่งโบราณคดีทุ่งไหหินที่ประเทศลาว และข้าพเจ้าขอตั้งชื่อแหล่งโบราณคดีนี้ว่า “**ดอยวงไหดิน : Doi Wong Hai Din**” ตามลักษณะขอบวงปากหลุมไหดินที่ปรากฏบนผิวดิน และเพื่อเป็นเกียรติแก่**นายวง อบอุ่น** ชาวบ้านโป่งผู้พบแหล่งโบราณคดี

เมื่อได้ปรึกษาหารือกันว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไปในเรื่องที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียง ก็พบทางออกว่า ณ เวลานั้น (๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๓) เห็นว่าฝ่ายผู้ซื้อและผู้ขายซึ่งมีอิทธิพลมากในวงราชการและท้องถิ่นคงจะไม่ยอมหยุดยั้งกระบวนการขอออกเอกสารสิทธิ์ง่ายๆ หากฝ่ายที่คัดค้านการซื้อขายและการออกเอกสารสิทธิ์ยังเร่งปฏิกิริยาต่อต้านก็จะเป็นการเผชิญหน้าถึงขั้นแตกหักซึ่งอาจจะก่อให้เกิดอันตรายถึงขั้นสูญเสียชีวิตได้ ดังนั้นทางฝ่ายคัดค้านการซื้อขายและการออกเอกสารสิทธิ์จึงควรเปลี่ยนยุทธวิธีเสียใหม่ กล่าวคือ **ให้ระงับกิจกรรมการคัดค้านและหยุดให้ความสนใจเรื่องที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไปก่อน แล้วเปลี่ยนความสนใจมุ่งไปสู่การศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินที่เพิ่งค้นพบใหม่** โดยขอให้โครงการโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวยของพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดดและคณะกรรมการหมู่บ้านบ้านเหล่าพัฒนา ทำหนังสือขออนุญาตกรมศิลปากรเพื่อดำเนินการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงอย่างเป็นทางการ โดยมีข้าพเจ้าร่วมดำเนินการในฐานะผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีและโบราณคดีชุมชน และเชิญชวนให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นและประชาชนชาวจังหวัดเชียงรายให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเปิดตัวแหล่งโบราณคดีให้มากที่สุด

ระหว่างที่กำลังเตรียมเอกสารโครงการเพื่อขออนุญาตกรมศิลปากร ฝ่ายผู้ซื้อที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงที่รู้ว่าฝ่ายคัดค้านการออกเอกสารสิทธิ์จะยื่นเรื่องขอให้การรังวัดและปักหมุดเขตที่ดินที่ดำเนินการไปแล้วให้เป็นโมฆะ เพราะไม่มีตัวแทนอธิบดีกรมศิลปากรและตัวแทนอธิบดีกรมธนารักษ์มาร่วมระวังแนวเขตที่ดิน และจะเสนอกรมศิลปากรยืนยันว่าความเป็นโบราณสถานของแหล่งโบราณคดีดอยเวียงครอบคลุมพื้นที่เนินเขาลูกนั้นทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะคูเมืองกำแพงเมืองซึ่งไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ผู้ใดได้ ผู้ซื้อใช้สถานะอดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ยังทรงอิทธิพลอยู่มากประสานไปยังอธิบดีกรมศิลปากรขอให้ส่งนักโบราณคดีไปขุดค้นในพื้นที่ที่ตนเองซื้อและยื่นขอออกเอกสารสิทธิ์เพื่อพิสูจน์ว่าไม่เป็นแหล่งโบราณคดี

ภาพที่ ๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐ การขุดตรวจขอบวงดินเผาสีอิฐในแหล่งโบราณคดีดอยวง เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๕๓ พบว่าเป็นหลุมไหดินขนาดใหญ่มาก ภายในมีภาชนะดินเผาเนื้อดิน และหินลับบรรจุอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นภาชนะสำหรับการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

โบราณคดีชุมชนกับการโน้มรัฐให้มามีส่วนร่วมกับชาวบ้าน

ในเดือนพฤศจิกายนและธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๓ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร พระสงฆ์วัดบ้านโป่ง ครู นายกองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒๒ บ้านเหล่าพัฒนา และชาวบ้านก็จัดกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการสำรวจค้นหาตำแหน่งของไหดินบนยอดเขาในกลุ่มดอยม่อนหินไหลพื้นที่ประมาณ ๑ ตารางกิโลเมตร จัดกิจกรรมบวชป่าบวชดอยเพื่อประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านในท้องถิ่นตำบลป่าแดดและประชาชนในจังหวัดเชียงรายได้รับรู้และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวง โดยคณะทำงานได้สำรวจพบร่องรอยวงขอบปากไหดินเพิ่มอีกประมาณ ๓๕๐ วง รวมทั้งได้มีการพัฒนาเส้นทางเดินและทางรถวิ่งจากเชิงเขาขึ้นไปยังแหล่งโบราณคดีดอยวง จัดตั้งกลุ่มชาวบ้านอนุรักษ์ดอยวงผลัดเปลี่ยนกันขึ้นไปดูแลมิให้มีการลักลอบขุดทำลายหลุมไหดิน และเริ่มมีการเปิดพื้นที่ให้ผู้สนใจขึ้นไปเยี่ยมชมแหล่งโบราณคดีดอยวงด้วย มีชาวบ้านคนหนึ่งชื่อ **ลุงเทียน สุยะ** อายุ ๗๐ ปี ได้อุทิศตัวเป็นอาสาสมัครอนุรักษ์ดอยวงเดินเท้าขึ้นไปทำความสะอาดเส้นทาง ดูแลเฝ้าระวังแหล่งโบราณคดีดอยวงเป็นประจำทุกวันมิได้ขาด

วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๓ คณะทำงานโครงการวิจัยโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวยได้จัดกิจกรรมทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เทวดาอารักษ์และบรรพชนเจ้าของหลุมไหดินในแหล่งโบราณคดีดอยวง มีชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักเรียน นักศึกษา เข้าร่วมกิจกรรมประมาณ ๑๕๐ คน ข้าพเจ้าและพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ได้พูดคุยให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับคุณค่า ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีดอยวง แนวทางการศึกษาวิจัย และการจัดการให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในการนี้กลุ่มผู้คัดค้านการซื้อขายที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงได้แจ้งข้อมูลแก่ข้าพเจ้าว่า **ทางกรมศิลปากรได้แจ้งมาทางชุมชนว่าจะส่งนักโบราณคดีจากสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ เข้ามาทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยเวียง และเกรงว่าทางกรมศิลปากรจะใช้วิธีการนี้พิสูจน์ว่าที่ดินพิพาทไม่เป็นแหล่งโบราณคดีและไม่เป็นโบราณสถานตามกฎหมาย จะทำให้สามารถออกเอกสารสิทธิ์(โฉนด) ให้แก่ผู้ซื้อได้โดยปริยาย** ซึ่งชาวบ้านและผู้นำฝ่ายคัดค้านฯบอกอีกว่าไม่เห็นด้วยกับแผนการดำเนินงานของกรมศิลปากรและอาจจะมีการต่อต้านขัดขวางด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง

เมื่อเดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ ข้าพเจ้ารีบไปขอเข้าพบรองอธิบดีและอธิบดีกรมศิลปากรเพื่อแจ้งให้ทราบถึงสถานการณ์ความขัดแย้งในพื้นที่ ขอให้ระงับการส่งนักโบราณคดีเข้าไปขุดค้นศึกษาในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียง เพราะชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกำลังมองว่ากรมศิลปากรเข้าข้างผู้ซื้อ ชาวบ้านจะต่อต้านการทำงานของนักโบราณคดี เกรงว่านักโบราณคดีจะไม่ปลอดภัย

ข้าพเจ้ายื่นข้อเสนอต่อผู้บริหารกรมศิลปากรว่า แทนที่นักโบราณคดีจากสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่จะไปขุดค้นศึกษาที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ก็ขอให้เปลี่ยนกิจกรรมไปดำเนินการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงร่วมกับชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้นำชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความเป็นมิตรต่อกันและกันเสียก่อนแล้วหลังจากนั้นจะไปขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยเวียง ในภายหลังก็น่าจะทำได้ไม่ยาก

วันที่ ๕ มกราคม ๒๕๕๔ ข้าพเจ้ามีหนังสือราชการด่วนที่สุดในนามคณบดีคณะโบราณคดีขอความอนุเคราะห์จากอธิบดีกรมศิลปากรและผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีที่ ๘ เชียงใหม่ ให้ส่งนักโบราณคดีไปช่วยชาวบ้านขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินและขออนุญาตให้ข้าพเจ้านำนักศึกษาคณะโบราณคดี เข้าไปร่วมดำเนินงานขุดค้นศึกษาและพัฒนาศักยภาพชาวบ้านในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีในรูปแบบการทำงาน“โบราณคดีชุมชน”ระหว่างวันที่ ๒๐-๓๑ มกราคม ๒๕๕๔ ซึ่งแม้ว่าการ

ประสานขอความร่วมมืออาจจะขลุกขลักไม่ราบรื่นเพราะผู้บริหารกรมศิลปากรทั้งในส่วนกลางและที่จังหวัดเชียงใหม่อึดอัดใจ (อาจจะกังวลว่าผู้ซื้อที่มีอิทธิพลมากในแวดวงข้าราชการจะไม่พอใจ) แต่ก็จำยอมอนุญาตให้**นายสายกลาง จินดาสุ** นักโบราณคดีปฏิบัติการ ประจำกองวิชาการโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ เดินทางไปกับข้าพเจ้าและร่วมกับชาวบ้านตำบลป่าแดดขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินระหว่างวันที่ ๒๐-๒๓ มกราคม ๒๕๕๔ เพียง ๔ วัน เท่านั้น

ภาพที่ ๑๑ ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และ พระมหาสุทิตย์ อาภากโร พูดคุยให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน และแนวทางการศึกษาวิจัยและการจัดการพัฒนาอย่างยั่งยืนแก่ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนตำบลป่าแดด เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๓ ณ แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน ดอยม่อนหินไหล มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมประมาณ ๑๕๐ คน ซึ่งในจำนวนนี้มีผู้นำท้องถิ่นและกลุ่มชาวบ้านที่เอาที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไปขายให้อดีตข้าราชการผู้ทรงอิทธิพลก็เข้าร่วมกิจกรรมนี้ด้วย

ก่อนที่จะทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินอย่างเป็นทางการโดยมีนักโบราณคดีจากกรมศิลปากรมาร่วมปฏิบัติงาน คณะทำงานของชุมชนบ้านเหล่าพัฒนาและบ้านโป่ง ได้ร่วมกันสำรวจพบขอบปากหลุมไหดินเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก และได้ปักรั้วหมายหมายเขตระบุตำแหน่งที่สำคัญๆไว้ให้รู้ว่าบริเวณนั้นเป็นปากหลุมไหดิน มีการพัฒนาเส้นทางเดินจากเชิงเขาขึ้นไปสู่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินให้สะดวกและปลอดภัยมากขึ้น รวมทั้งพัฒนาพื้นที่ยอดเขาบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่อยู่ตรงกลางให้เป็นที่หมายศูนย์กลางของแหล่งโบราณคดี ชาวบ้านได้สร้างศาลอารักษ์ไว้ที่โคนต้นไม้สำหรับเป็นที่ตั้งอาหารและเครื่องสักการะบูชา

คณะทำงานที่ประกอบด้วยพระสงฆ์ ครู ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด กำนันตำบลป่าแดด ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒๒ บ้านเหล่าพัฒนา ชาวบ้านบ้านโป่ง นักโบราณคดีจากกรม

ศิลปากรและข้าพเจ้าได้เลือกพื้นที่บนยอดเขาเล็กๆลูกหนึ่งซึ่งมีหลักฐานขอบวงปากหลุมไหดินโผล่อยู่เหนือผิวดินเป็นกลุ่มอยู่ตรงกลางเนิน และมีขอบวงดินเผาอีกสิบกว่าหลุมเรียงรายอยู่โดยรอบคล้ายกับมีกลุ่มศูนย์กลางและมีหลุมบริวารอยู่โดยรอบ ก่อนการขุดค้นคณะทำงานฝ่ายพระสงฆ์ ชาวบ้านและผู้นำชุมชนท้องถิ่นได้จัดพิธีบวงสรวงและทำบุญ มีพระสงฆ์ ประชาชนในตำบลป่าแดดและในจังหวัดเชียงรายที่ทราบข่าวมาร่วมพิธีและร่วมทำงานขุดค้นทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก (ภาพที่๑๒-๑๓-๑๔-๑๕-๑๖-๑๗)

การขุดค้นแหล่งโบราณคดีบนยอดดอยม่อนหินไหล ดำเนินการในหลุมร่องยาว (trench) ขนาด ๒x๘ เมตร พบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นหลุมไหดินรูปเกือบกลมขนาด ๗๐x๑๐๐ เซนติเมตร ลึก ๗๐-๘๐ เซนติเมตร ส่วนก้นสอบแคบลงเล็กน้อย จำนวน ๔ หลุม/ใบ พบขวานหินขัดชนิดไม่มีบ่าที่ปากหลุมไหดินใบหนึ่งจำนวน ๑ ชิ้น และได้พบหลักฐานสำคัญที่ก้นหลุมไหดินอีกใบหนึ่งเป็นกองถ่านไม้จำนวนมาก จึงได้เก็บถ่านไม้ทั้งหมดไว้เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับการวิเคราะห์หาอายุด้วยวิธีคาร์บอน-๑๔ (ภาพที่ ๑๘-๑๙) และในการขุดค้นได้พบเศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและแบบขัดผิวมันแบบก่อนประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง

มากคนมากความเห็น ตีความกันไปต่างๆนานา แต่ก็เป็นการดีที่ทุกคนมีส่วนร่วมและเคารพการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพิงสัมพันธ์

เนื่องจากมีประชาชนมาร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมากและส่วนใหญ่ก็มีความประสงค์จะมีส่วนร่วมในฐานะผู้ขุดค้นทางโบราณคดีสักครั้งหนึ่งในชีวิต จึงต้องเปิดพื้นที่ขุดค้นเป็นหลุมร่องยาวขนาด ๒x๕ เมตร ตรงที่ลาดเชิงเขาของดอยม่อนหินไหลอีกหลุมหนึ่ง เปิดโอกาสให้ประชาชน พระสงฆ์ และเด็กๆเข้าไปมีส่วนร่วมในการขุดค้น ซึ่งในหลุมขุดค้นที่ ๒ ได้พบหลุมไหดินที่มีผังขอบปากเป็นรูปคล้ายหยดน้ำหรือใบไม้จำนวน ๒ ใบ ภายในไหดินพบเศษเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินอ่อนแบบก่อนประวัติศาสตร์ และชิ้นส่วนตะกรันแร่เหล็ก (iron slag) จำนวน ๒ ชิ้น ระหว่างการทำงานขุดค้นศึกษาทั้ง ๓ วัน มีพระสงฆ์ ชาวบ้านและประชาชนในตำบลป่าแดดและตำบลอื่นๆของอำเภอแม่สรวยและจากอำเภออื่นๆในจังหวัดเชียงรายเดินทางขึ้นไปร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก มีการพูดคุย วิเคราะห์ วิพากษ์เกี่ยวกับหลักฐานไหดินและโบราณวัตถุที่ขุดพบกันอย่างสนุกสนาน บางกลุ่มก็สนใจเรื่องเหล็กไหล เรื่องเครื่องรางของขลัง

ข้อสันนิษฐานทางวิชาการโบราณคดี

เนื่องจากมีชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ครู นักเรียน นักศึกษา ให้ความสนใจและเข้าร่วมกิจกรรม “โบราณคดีชุมชน” ในการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงเป็นจำนวนมาก และมีการตีความเกี่ยวกับหลักฐานไหดินและโบราณวัตถุที่พบแตกต่างกันไป ซึ่งการตีความบางประเด็นอาจจะไม่เป็นผลดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีดอยวง เช่น การพูดต่อๆกันไปว่าชิ้นส่วนตะกรันเหล็กที่พบในหลุมขุดค้นที่ ๒ เป็นของขลังที่เรียกว่า “เหล็กไหล” ทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนแพร่ออกไป มีคนที่นิยมสะสมและซื้อขายเครื่องรางของขลังพากันขึ้นไปลักลอบขุดเปิดหลุมไหดินใบอื่นๆที่ยังไม่ได้ขุดค้นอย่างเป็นระบบจนเกิดความเสียหายหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึงต้องเร่งจัดทำข้อมูลการตีความออกเผยแพร่ให้เข้าใจทั่วกัน ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๑๒-๑๓-๑๔-๑๕-๑๖-๑๗ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงเมื่อวันที่ ๒๐-๒๓ มกราคม ๒๕๕๔ ในรูปแบบการทำงานกระบวนการโบราณคดีชุมชน โดยทำการขุดค้นศึกษาจำนวน ๒ หลุม

ภาพที่ ๑๘-๑๙ การขุดค้นภายในหลุมไหดินใบหนึ่งในหลุมขุดค้นบนยอดดอย พบกองถ่านไม้อยู่ที่ก้นหลุม ถ่านไม้ที่พบเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่าผนังของหลุมไหดินที่พอกด้วยโคลนดินเหนียวถูกเผาจากภายในจนเนื้อดินสุกเป็นสีอิฐ

๑. แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน เป็นสุสานที่ฝังศพของคนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยหินใหม่ (Neolithic Period) ที่มีการผลิตและใช้ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ และขัดผิวมันสีดำและสีน้ำตาล อายุประมาณ ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว หลักฐานที่พบสันนิษฐานว่าเป็นการฝังศพครั้งที่ ๒ (secondary burial) ในไหดินเผาที่สร้างขึ้นในหลุมขนาดต่างๆเรียกรวมๆว่า “**หลุมไหดิน**” หลุมไหดินขนาดใหญ่ที่ขุดค้นพบปากกว้าง ๗๐-๑๐๐ เซนติเมตร ลึก ๑๓๐ เซนติเมตร ผนังไหดินหนา ๑๐-๑๕ เซนติเมตร ขนาดเล็กที่สุดกว้าง ๓๐ เซนติเมตร ลึก ๒๐ เซนติเมตร ในไหดินแต่ละใบน่าจะบรรจุกระดูกบางชิ้นหรือเถ้าอัฐิของร่างที่ถูกเผาแล้ว มีการใส่ภาชนะดินเผาทั้งใบหรือชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เครื่องมือหิน หินลับเป็นเครื่องประกอบการฝัง (burial accessories)

๒. **หลุมไหดิน (earthen jars)** มีรูปทรงคล้ายถังทรงกระบอก ถังสี่เหลี่ยมมุมมน และถังรูปใบไม้ ส่วนก้นสอบแคบเข้าเล็กน้อย โครงสร้างมีผนังเป็นดินเผาไฟหนา ๑๐-๑๕ เซนติเมตร สร้างขึ้นโดยการขุดหลุมลงไปในพื้นดินตามรูปร่างที่ต้องการ (ส่วนใหญ่เป็นรูปคล้ายถังสี่เหลี่ยมมุมมน) แล้วเอาโคลนดินเหนียวหรือดินที่ความเหนียวพอกทับลงบนผนังหลุมโดยรอบรวมทั้งบนพื้นก้นหลุมจนมีลักษณะเป็นไหดินขนาดใหญ่ฝังอยู่ในหลุม จากนั้นทิ้งไว้ให้แห้ง เอาไม้ฟืนสุมลงไปในไหดิน จุดไฟเผาจนกระทั่งผนังดินที่พอกเอาไว้สุกเป็นสีอิฐ เก็บกวาดเอาเศษฟืนและขี้เถ้าออกจากก้นไห แล้วจึงประกอบพิธีฝังกระดูก หรือเถ้ากระดูกของผู้ตายลงในไหพร้อมกับวัตถุสิ่งของ ภาชนะดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้ตามที่จะสามารถหาได้ ในการขุดค้นหลุมไหดินใบหนึ่งได้พบว่ามีการบรรจุหม้อดินเผาไว้ ๒ ใบ พร้อมกับหินลับเครื่องมือทำจากก้อนหินทรายอีก ๑ ชิ้น หลุมไหดินที่พบจำนวนมากหลายร้อยหลุมในแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินน่าจะมีสถานะเป็น **“โกศ : urns” ในพิธีฝังศพ** (ภาพที่๒๐)

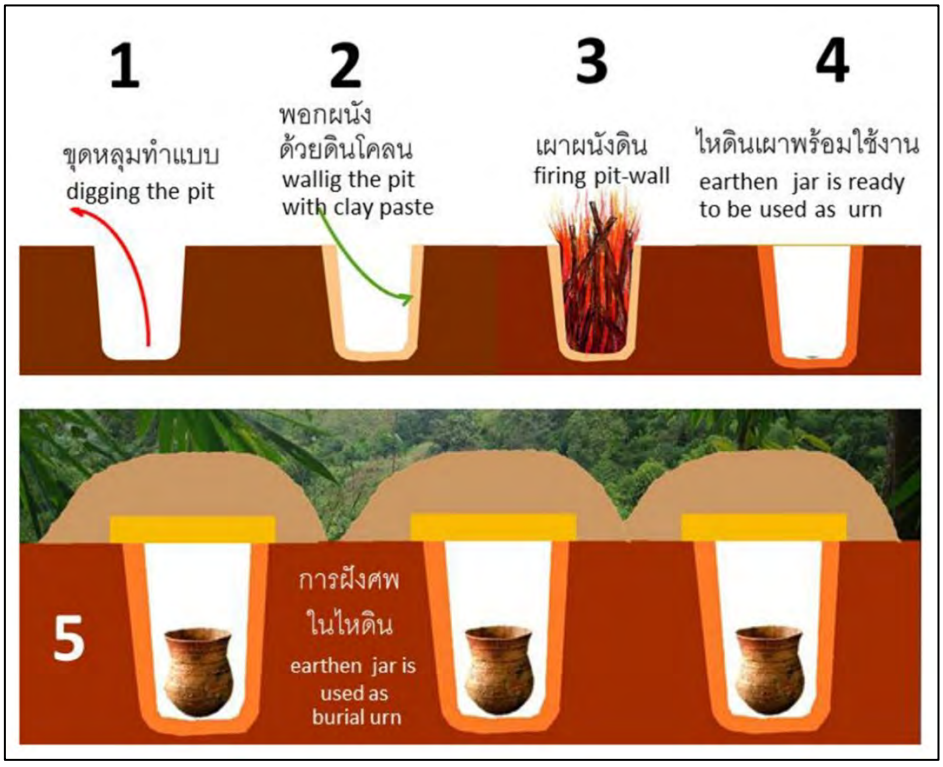

ภาพที่ ๒๐ แผนภาพประกอบข้อสันนิษฐานเรื่องขั้นตอนการสร้างหลุมไหดินสำหรับใช้เป็นโกศในการฝังศพครั้งที่สองในแหล่งโบราณคดีดอยวง (ภาพสร้างสรรค์ : สายันต์ ไพรชาญจิตร์)

เรียนรู้ สู้วิกฤต : ปฏิบัติการต่อเนื่องจากโบราณคดีชุมชน

จากการที่ข้าพเจ้าได้มีส่วนร่วมในการจัดการลดความขัดแย้งของชาวบ้านโดยใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปสร้างการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการขุดค้นศึกษา อนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน ซึ่งเป็นมรดกทางโบราณคดีที่อยู่นอกวงความขัดแย้ง สร้างโอกาสให้ทุกฝ่ายได้แสดงบทบาทเสมือนักโบราณคดี ลงแรง ใส่ใจในการสำรวจค้นหา และขุดค้นหา ปกป้องหลักฐานร่องรอยวงขอบหลุมไหดินที่สำรวจพบแล้ว แต่ยังไม่ได้ขุดค้นมิให้ถูกทำลาย มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมเพราะเห็นคุณค่าและความสำคัญ และเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อประเทศ ชุมชนท้องถิ่นและบ้านเกิดเมืองนอนของตัวเขาเอง ชาวบ้านจากชุมชนบ้านเหล่าพัฒนาและชุมชนบ้านโป่ง ได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความสมาฉันท์ และเป็นยุทธวิธีต่อสู้กับนายทุนผู้ซื้อที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงโดยไม่ต้องเผชิญหน้าหรือใช้ความรุนแรง ที่สำคัญชาวบ้านไม่ต้องเผชิญหน้ากับกลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่เป็นตัวตั้งตัวตีในการขายที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงให้นายทุนผู้ซื้อในฐานะศัตรูอีกต่อไป การทำกิจกรรมในแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินในช่วงพ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๖ ทำให้เกิดพิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวงขึ้นมาเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง จนได้รับการคัดเลือกจากกรมศิลปากรให้ได้รับพระราชทานเข็มรางวัลการอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กิจกรรมและปฏิบัติการสำคัญที่ชาวบ้านดำเนินการหลังจากเดือนมกราคม ๒๕๕๔ มีดังต่อไปนี้

๑. การเรียนรู้เรื่องแหล่งโบราณคดี หลักฐานทางโบราณคดี และสถานภาพของที่ดินแหล่งโบราณคดีในทางวิชาการและในทางกฎหมายว่าเป็นอย่างไร

การมีส่วนร่วมในการค้นหาหลักฐานทางโบราณคดีโดยการสำรวจในพื้นที่แหล่งโบราณคดีดอยเวียงของคณะทำงานในโครงการโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ที่ประกอบ ด้วย พระสงฆ์ ครู ผู้นำที่เป็นทางการ ชาวบ้านฝ่ายที่คัดค้านการซื้อ-ขายและออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียง ฝ่ายผู้นำและชาวบ้านเอาที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไปขายให้ผู้ซื้อที่มีอิทธิพลสูงในแวดวงราชการ ต่างก็ได้เรียนรู้ว่าพื้นที่บนยอดเนินเขาทั้งสามยอดที่มีคูเมืองล้อมรอบทั้งหมดนั้นเรียกว่า **แหล่งโบราณคดี** (archaeological site) มีสภาพเป็น**โบราณสถาน** ตามความหมายในพ.ร.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่ม เติม พ.ศ. ๒๕๓๕) และได้เรียนรู้ว่าที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงทั้งหมดเป็นที่ดินโบราณสถาน อยู่ในการดูแลของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ที่ดินส่วนที่เป็นคูเมืองกำแพงเมือง เป็น **ที่ดินราชพัสดุ** อยู่ในการดูแลของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง ซึ่งในการรังวัดเพื่อออกเอกสารสิทธิ์จะต้องมีผู้แทนอธิบดีกรมศิลปากรและผู้แทนอธิบดีกรมธนารักษ์ออกมาระวังแนวเขตที่ดินโบราณสถานและที่ดินราชพัสดุ ซึ่งในกรณีที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงทั้งหมดที่เป็นที่ดินโบราณ สถานโดยสภาพ ปัจจุบันไม่สามารถซื้อขายหรือนำไปขอออกเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดให้แก่เอกชนได้

การมีส่วนร่วมในการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินทั้งสองครั้ง (วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๓ และวันที่ ๒๐-๒๓ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๔) ช่วยให้คณะทำงานโครงการโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย พระสงฆ์ ครู ผู้นำทางการ ชาวบ้านฝ่ายที่คัดค้านการซื้อ-ขายและออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงและกลุ่มผู้นำและชาวบ้านเอาที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไปขายให้ผู้ซื้อที่มีอิทธิพลสูง ต่างก็ได้เรียนรู้ได้เรียนรู้ว่าแนวขอบวงดินสีอิฐที่พบเป็นจำนวนมากในแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน คือขอบปากของ **หลุมไหดิน** หรือ **ไหดิน** (earthen jar) ที่สร้างขึ้นในหลุม (เหมือนการเอาไหขนาดใหญ่มาฝังให้ขอบปากโผล่ที่ระดับผิวดิน) เพื่อใช้เป็นภาชนะหรือโกศสำหรับประกอบพิธีฝังศพครั้งที่

สอง (secondary burial)ของกลุ่มคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สมัยหินใหม่ เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว และได้รู้ว่าในพื้นที่รอบๆชุมชนบ้านเหล่าพัฒนา ชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย มีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และโบราณสถานสมัยล้านนาอยู่ตามที่ต่างๆอีกนับสิบแห่ง

๒. การเรียนรู้ว่าป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติบนภูเขาที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินกำลังเสื่อมสภาพ ถูกถากถางทำลายจากการขยายที่ทำไร่ข้าวโพด จึงร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าด้วยการทำพิธีบวชป่า บวชดอย ปลูกต้นไม้ และห้ามตัดไม้ทำลายป่าโดยเด็ดขาด

การที่คณะทำงานโครงการโบราณคดีชุมชนอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย พระสงฆ์ ครู ผู้นำทางการ ชาวบ้านฝ่ายที่คัดค้านการซื้อ-ขายและออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียง และกลุ่มผู้นำและชาวบ้านเอาที่ดินแหล่งโบราณคดีดอยเวียงไปขายให้ผู้ซื้อที่มีอิทธิพลสูงได้มีโอกาสเดินเท้าขึ้นไปร่วมกิจกรรมโบราณคดีชุมชนที่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินได้เห็นสภาพป่าต้นน้ำที่กำลังเสื่อมสภาพเหลือต้นไม้ใหญ่อยู่ไม่กี่ต้น และพื้นที่ภูเขาโดยรอบก็ถูกบุกรุกถากถางทำไร่ข้าวโพดและทำสวนผลไม้ โดยเฉพาะพื้นที่ภูเขาทาง ด้านทิศเหนือของดอยม่อนหินไหลที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินกำลังถูกบุกรุกถากถางทำไร่ข้าวโพดจนเกือบจะถึงยอดเขา ผู้มีส่วนร่วมส่วนใหญ่จึงเริ่มพูดคุยปรึกษาหารือกันถึงความเสี่ยงที่บริเวณที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินกำลังจะกลายเป็นภูเขาหัวโล้น ป่าต้นน้ำลำธารสำคัญของชุมชนกำลังถูกทำลาย สัตว์ป่าสามัญหลายชนิดหายไปจากพื้นที่ และมีความเห็นร่วมกันว่าจะต้องฟื้นฟูป่าไม้ไปพร้อมๆกับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินตามหลักการพัฒนานุรักษ์/บริรักษ์

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๔ หลังจากการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน มีกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินที่ต้องใช้ความร่วมมือร่วมใจจากภาครัฐและชาวบ้านในชุมชนเกิดขึ้นหลายอย่าง ได้แก่ (๑) **การสร้างฝายแม้วกระสอบทรายเสริมคอนกรีต ๒ แห่ง** ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก กอ.รมน. ๕๐,๐๐๐ บาท ชุมชนจัดแรงงานเข้าดำเนินการโดยไม่มีค่าจ้าง ใช้เวลาดำเนินการ ๑๐ วัน (๒) **การบวชป่า ปลูกป่า** ริเริ่มโดยพระสงฆ์และมัคนายกวัดบ้านโป่ง มีการทำบุญ บวงสรวง บวชป่าสืบชะตาต้นไม้ และปลูกป่า มีชาวบ้านโป่ง บ้านเหล่าพัฒนา และประชาชนจากหมู่บ้านอื่นๆมาร่วมกิจกรรมจำนวนมาก (๓) **การพัฒนาทางสัญจรขึ้นสู่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน** ริเริ่มโดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒๒ บ้านเหล่าพัฒนา ที่เห็นว่ามีผู้คนเดินทางขึ้นไปทำกิจกรรมต่างๆบนดอยที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินเพิ่มมากขึ้น แต่ทางสัญจรยังไม่สะดวกและไม่ปลอดภัย จึงขอรับการสนับสนุนจาก อบต. ป่าแดด นำรถแบ็คโฮและรถแทรกเตอร์มาทำการปรับปรุงเส้นทาง มีชาวบ้านมาช่วยกันใช้แรงงานปรับแต่งขอบทางและปรับปรุงภูมิทัศน์ ขยายทางเดินให้กว้างมากขึ้นจนรถสี่ล้อสามารถแล่นขึ้นไปถึงครึ่งทาง จากนั้นก็เดินเท้าขึ้นไปได้สะดวกมากกว่าเดิม ซึ่งเมื่อทางสัญจรสะดวกมากขึ้น ประกอบมีการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินทั้งแบบปากต่อปาก และการให้ข้อมูลสื่อแพร่หลายออกไป ทำให้มีนักท่องเที่ยวและชาวบ้านเดินทางขึ้นไปเยี่ยมชม ทำกิจกรรมบวงสรวงแก้บนที่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินมากขึ้น (๔) **การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ดอยวง** มีหน้าที่สอดส่องดูแลป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ป้องกันไฟป่าและปกป้องแหล่งโบราณคดีหลุมไหดินต่างๆ โดยมี**นายวง อบอุ่น ร้อยตำรวจตรีวีรยุทธ์ ไฝเครือ นายไพบูลย์ สมใจ** เป็นแกนนำกลุ่ม มีชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นสมาชิกกลุ่ม ในการประชาคมหมู่บ้านร่วมกันกำหนดกติกาห้ามลักลอบตัดไม้ในป่าบริเวณแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน เมื่อพบครั้งแรกจะทำการตักเตือน หากตักเตือนแล้วยังกระทำอีกจะถูกปรับ ๕๐๐ บาท มีการติดตั้งป้ายห้ามตัดไม้ไว้รอบๆพื้นที่ป่า

แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน จนกระทั่งในปี ๒๕๕๕ พบว่าผืนป่าค่อยๆฟื้นตัว มีไม้ยืนต้นเพิ่มมากขึ้น มีสัตว์จำพวกนกต่างๆ เก้ง กระรอก กลับเข้ามาอยู่ในพื้นที่มากขึ้น ในกลุ่มอนุรักษ์ดอยวง มีสมาชิกของกลุ่มฯ ชื่อ **ลุงเทียน สุยะ** ซึ่งมีบ้านอยู่ใกล้เชิงเขาได้เดินเท้าขึ้นไปดูแลพื้นที่ เก็บขยะไปทำลาย ตัดแต่งกิ่งไม้ที่งอกออกมากีดขวางทางสัญจร ทำความสะอาดหลุมขุดค้นทุกวัน โดยมิได้รับค่าตอบแทนใดๆ

๓. กรมศิลปากรส่งนักโบราณคดีเข้าไปขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินร่วมกับชาวบ้านอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากที่ได้จัดกิจกรรมโบราณคดีชุมชนทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินระหว่างวันที่ ๒๐-๒๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๓ ซึ่งมีนักโบราณคดีจากสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ (**นายสายกลาง จินดาสุ**) เข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านแล้ว ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๔ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ได้จัดสรรงบประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท ให้นายสายกลางจินดาสุ และเจ้าหน้าที่อีก ๒ คน มาดำเนินการขุดค้นศึกษาเพิ่มเติมที่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินอีกครั้งหนึ่ง ในการขุดค้นไม่มีการจ้างแรงงาน แต่รับสมัครอาสาสมัครชาวบ้านเข้าร่วมทำงาน มีการขุดค้นศึกษาเพิ่มเติมในหลุมร่องยาว (trench) อีก ๓ หลุม คราวนี้มีขุดค้นศึกษาโครงสร้างภายนอกของหลุมไหดิน และอนุรักษ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีและหลุมไหดินทั้งหมดไว้เป็นทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี กิจกรรมการขุดค้นทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ทำให้ชาว บ้านแหล่าพัฒนาและบ้านโป่งกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรมีความสัมพันธ์แบบเป็นกัลยาณมิตร เมตตาปรารถนาดีต่อกันมากขึ้น

๔. การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นและสร้างสรรค์กิจกรรมพิพิธภัณฑ์สัญจร

หลังจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงซึ่งเป็นกิจกรรมระยะสั้นที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เสริมสร้างพลังชุมชนจนเกิดความรู้สึกการเป็นเจ้าของร่วมในมรดกทางโบราณคดีทั้งที่แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินและเกี่ยวโยงไปถึงแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงด้วย กลุ่มผู้นำและชาวบ้านก็ยังกังวลและรู้สึกไม่มั่นคงว่าความรักความสามัคคีที่เกิดขึ้นในระยะสั้นๆดังกล่าวจะยั่งยืนไปอีกนานแค่ไหน ควรจะมีกิจกรรมอะไรที่ทำให้ผู้ศนส่วนใหญ่ได้มาทำงานร่วมกันอย่างเต็มใจอย่างนั้นอีกในระยะยาวเพราะหากหยุดลงแค่นี้ชาวบ้านก็คงรวมกันไม่ติดและมีแนวโน้มว่าจะกลับไปอยู่ในสภาพที่ขัดแย้งกันอีก

ในระหว่างการขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน เมื่อวันที่ ๒๐-๒๓ มกราคม ๒๕๕๔ มีการพูดคุยกันกับแกนนำชาวบ้านในช่วงค่ำๆ ข้าพเจ้าแนะนำว่า ให้ชุมชนจัดหาวัสดุก่อสร้างมาสร้างหลังคาคลุมหลุมขุดค้นที่มีหลักฐานหลุมไหดินปรากฏอยู่ทั้ง ๒ บริเวณ เพื่อป้องกันการเสื่อมสภาพจากการตากแดด ตากฝนและมีใบไม้หล่นลงไปทับถมและผุพัง และให้จัดการหลุมขุดค้นเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (site museum) เปิดให้ผู้ศนเข้าไปเรียนรู้และเที่ยวชมได้ โดยมีศนในชุมชนคอยดูแลเรื่องความสะอาดและนำชม ซึ่งชุมชนก็ดำเนินการสร้างหลังคาคลุมหลุมอย่างง่ายๆโดยใช้ไม้ไผ่จากในป่ามาทำโครงสร้างและใช้สังกะสีเก่าที่นำมาจากในหมู่บ้านมุงหลังคา

ส่วนการสร้างความมั่นคงทางวัฒนธรรมชุมชนในระยะยาว ข้าพเจ้าแนะนำว่าชุมชนควรจัดตั้ง**พิพิธภัณฑ์ชุมชน (community museum)** เพื่อเก็บรักษาและจัดแสดงโบราณวัตถุที่ชาวบ้านพบโดยบังเอิญในที่สวนไร่นารอบๆหมู่บ้าน ในพื้นที่แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงและโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจ-ขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน รวมทั้งรวบรวมของเก่า ของโบราณที่เป็นวัตถุวัฒนธรรมของชุมชน เอามาจัดแสดงตามแนวคิด **พิพิธภัณฑ์บริบาล (museopen)** ซึ่งเป็นกระบวนการระยะยาวที่ทำให้ชาวบ้านต้องมาทำงานร่วมกัน ลงทุนลงแรงร่วมกัน เสียสละบริจาควัตถุสิ่งของและเงินเพื่อสร้างอาคาร สร้างตู้จัดแสดง ได้เรียนรู้ร่วมกันถึงเรื่องราว ประวัติความเป็นมาของวัตถุที่เอามาจัดแสดง และ

ใช้พิพิธภัณฑ์เป็นองค์กรชุมชน และพื้นที่กลาง (community space) ในการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน ดูแลจัดการแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน รวมทั้งพัฒนาเรื่องอื่นๆของชุมชน การริร่างสร้างพิพิธภัณฑ์ฯไม่ได้เริ่มขึ้นในทันทีทันใดแต่ใช้เวลาอีก ๑ ปีกว่าๆ จึงเป็นรูปธรรม

พิพิธภัณฑ์บริบาล (museopen) ในวิชาชุมชนวิทยา (Communitology) เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน สร้างวัฒนธรรมชุมชนมีความเชื่อพื้นฐานว่าการทำพิพิธภัณฑ์เป็นการแสดงกตเวทิตาแก่ผู้มีพระคุณและบรรพชนโดยใช้กิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงวัตถุสิ่งของและภูมิปัญญาที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเป็นวิธีการ (means) เสริมสร้างการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง พึ่งกันเอง และพึ่งพิงสัมพันธ์กันของปัจเจกชนเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมที่เรียกว่าชุมชนหรือมหาชนมีเป้าหมายปลายสุด(ends)คือประโยชน์สุข (absolute happiness) ที่หมายถึง ปัจเจกชนสามารถอยู่รอดอย่างสันติสุขด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพกับคนอื่น สัตว์อื่น ธรรมชาติกายภาพ ดิน น้ำ ลม ไฟ สรรพสิ่ง สรพสาร และสิ่งเหนือธรรมชาติ

หลังจากที่สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่จัดสรรงบประมาณและส่งนายสายกลาง จินดาสุ นักโบราณคดีปฏิบัติการออกมาชักชวนชาวบ้านเหล่าพัฒนาให้มีส่วนร่วมทำการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินอีกครั้งหนึ่งในเดือนตุลาคม ๒๕๕๔ แล้ว ครูและชาวบ้านกลุ่มเล็กๆที่รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ดอยเวียงดอยวงได้ริเริ่มจัดตั้ง “**พิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวง**” โดยใช้อาคารหอประชุมซึ่งตั้งอยู่นอกหมู่บ้านระหว่างทางไปแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงและแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน แรกๆชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีพิพิธภัณฑ์ชุมชนจึงไม่ให้ความสนใจและไม่ให้สนับสนุน แต่กลุ่มฯที่มี**ครูดิ่ง** (สนธิชัย วิลัย) **ครูจุ่ย** (ไพบูลย์ สมใจ) **แม่จันทร์เพ็ญ ไฝเครือ** เป็นแกนนำก็ค่อยๆปรับปรุงสถานที่ สร้างตู้และจัดแสดงวัตถุสิ่งของจนมีผู้ที่มาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินแวะเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์มากขึ้นๆ โดยในระยะเริ่มต้นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดอยเวียงดอยวงได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการสร้างตู้จัดแสดงและการจัดทำนิทรรศการจากพระมหาสุทิตย์ อาภากโร และรองศาสตราจารย์ปาริชาติ วลัยเสถียร กัลยาณมิตรในแวดวงการพัฒนาชุมชนและสังคมและเงินบริจาคจากการทอดผ้าป่า มีการสร้างกลุ่มมัคคุเทศก์ น้อย(เยาวชน)มาร่วมกิจกรรมและนำชมพิพิธภัณฑ์อีกทางหนึ่งด้วย พิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวงเปิดให้ บริการโดยไม่เสียค่าเข้าชมตั้งแต่วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๕๕

๕. การใช้พิพิธภัณฑ์เป็นเครื่องมือและฐานปฏิบัติการในการต่อสู้กับนายทุนผู้ซื้อที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง

ในขณะที่กลุ่มคัดค้านการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงหันไปทุ่มเทกับการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน และการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดอยเวียงดอยวง ไม่แสดงการต่อต้านแบบเผชิญหน้าโดยตรงในช่วงปลายปี ๒๕๕๓ และตลอดปี ๒๕๕๔ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มตรงข้ามในชุมชนที่เคยเกือบจะรุนแรงถึงขั้นลงมือทำร้ายกันในปี ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ก็คลี่คลายลง มีแต่เฉพาะตัวนายทุนผู้ซื้อที่ยังไม่หยุดความพยายามที่จะขอให้ทางราชการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง แต่ก็ยังไม่สำเร็จ ช่วงเวลานั้นความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนผู้ซื้อที่ดินกับชาวบ้านโป่งและบ้านเหล่าพัฒนาแย่ลงไปมาก จากเดิมที่ชาวบ้านมักจะพากันไปรดน้ำดำหัวนายทุนผู้นี้ในฐานะผู้ใหญ่ของจังหวัดเชียงราย แต่ปรากฏว่าในเทศกาลสงกรานต์ปี ๒๕๕๔ ไม่มีใครไปไหว้

สาหรือรดน้ำดำหัวอีกเลย เวลาที่ชาวบ้านจัดงานพิธีในชุมชนก็ไม่ไปเชิญนายทุนผู้นั้นมาเป็นเกียรติอีกแล้ว แต่ชาวบ้านกลุ่มคัดค้านการออกเอกสารสิทธิ์ฯ และชาวบ้านก็ยังรู้สึกไม่ปลอดภัยและไม่ไว้วางใจว่านายทุนผู้ซื้อจะทำอะไรต่อไปอีก

ใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ถึงต้นพ.ศ.๒๕๕๕ **พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นดอยเวียงดอยวง** เริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น ชาวบ้านได้ใช้พิพิธภัณฑ์ฯเป็นที่นำเสนอปัญหาเรื่องที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงแก่ผู้ที่ไปเยี่ยมชม และเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๕ กลุ่มพิพิธภัณฑ์ดอยเวียงดอยวงได้จัดกิจกรรมพิพิธภัณฑ์สัญจรไปตั้งแสดงที่ศาลาภูมิปัญญาไทย โรงเรียนวัดเจดีย์หลวงวิทยา วัดเจดีย์หลวง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมี เสด็จพระราชดำเนินทรงติดตามความก้าวหน้าโครงการตามพระราชดำริของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาจังหวัดเชียงราย และทรงทอดพระเนตรนิทรรศการของพิพิธภัณฑ์ดอยเวียงดอยวง มี**พระมหาสุทิตย์ อาภากโร** และ**เด็กชายอชิตะ ฤทธิมณี** มัคคุเทศก์น้อย ถวายบรรยายเรื่องราวประวัติของชุมชน แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง แหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน และมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียง โดยมีสมาชิกกลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯร่วมเฝ้ารับเสด็จ

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๔-๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๕๕ **ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)** ได้คัดเลือกให้พิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวงให้เข้าร่วมจัดนิทรรศการแนะนำตัวในงาน “**เทศกาลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ครั้งที่ ๓ : ภูมิรู้ สู้วิกฤต**” มีการจัดทำป้ายนิเทศนิทรรศการภาพรวม และนำโบราณวัตถุบางส่วนไปจัดแสดง คณะกรรมการหมู่บ้านจัดส่งตัวแทนไปร่วมกิจกรรม ในวันแรกของงานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานเปิดงาน ได้เสด็จเยี่ยมชมนิทรรศการของพิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวง ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับ**นายสนธิชัย วิลัย** และ**นายไพบูลย์ สมใจ** ผู้ถวายบรรยายนำชม และมีตัวแทนชาวบ้านร่วมเฝ้ารับเสด็จด้วย สื่อมวลชนได้นำเสนอข่าวการเปิดงานทางโทรทัศน์เผยแพร่ไปทั่วประเทศและทั่วโลก

ในการจัดนิทรรศการและพิพิธภัณฑ์สัญจรทั้งที่วัดเจดีย์หลวง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย และที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ ชุมชนได้นำเสนอทั้งเรื่องปัญหาและศักยภาพของแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง และศักยภาพของแหล่งโบราณคดีดอยวงให้ผู้เยี่ยมชมทราบ ช่วยให้ทั้งพิพิธภัณฑ์ฯและแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่งเป็นที่รู้จักและเป็นที่สนใจของสาธารณชน นักวิชาการ หน่วยงานราชการและพระราชวงศ์ชั้นสูง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่อาจจะทำให้นายทุนผู้ซื้อที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงรับรู้ข่าวนี้ด้วย เพราะหลังจากนั้นก็พบว่าฝ่ายนายทุนผู้ซื้อมีความกระตือรือร้นเรื่องการขอออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินน้อยลง และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี คือ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ เริ่มมีทัศนคติที่ดีต่อชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์และปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางโบราณคดีจากที่เคยตั้งเป้าหมายว่าจะขุดค้นศึกษาในแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง(พื้นที่พิพาท) ก็เปลี่ยนมาทำการขุดค้นศึกษาในแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินร่วมกับชาวบ้าน และต่อมาก็ให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวง จนถึงขั้นเสนอให้**กลุ่มพิพิธภัณฑ์ดอยเวียงดอยวงได้รับรางวัลอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖**(ตัวแทนกลุ่มฯเข้ารับพระราชทานเข็มเกียรติคุณ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.๒๕๕๗)

บทส่งท้าย

ถ้าจะถามว่า ขณะนี้ (พฤศจิกายน ๒๕๖๒) สถานการณ์ที่ชุมชนบ้านเหล่าพัฒนา ชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงรายเป็นอย่างไรบ้าง? ฅนที่นั่นยังขัดแย้งเรื่องที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงอยู่อีกหรือเปล่า ? แล้วเรื่องการอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินล่ะ ไปถึงไหนแล้ว ?

ตอบได้เลยว่า วันนี้กลุ่มฅนในตำบลป่าแดดที่เคยขัดแย้งเรื่องการซื้อ-ขายที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียง เป็นญาติดีกันมานานแล้ว เลิกทะเลาะกันมาตั้งแต่ได้เข้าไปร่วมขุดค้นแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินเมื่อวันที่ ๒๐-๒๓ มกราคม ๒๕๕๔ แล้ว ส่วนผู้ซื้อที่เป็นอดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เคยใช้อิทธิพลข่มขู่พระสงฆ์ นักวิชาการ ชาวบ้านที่คัดค้านการออกเอกสารสิทธิ์(โฉนด) ที่ดินแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงท่านก็ยังสบายดี เสียแต่ว่าไม่มีชาวบ้านจากบ้านโป่งและบ้านเหล่าพัฒนาให้ความเคารพนบไหว้เหมือนแต่ก่อน และดูเหมือนว่าท่านเองก็จะให้การยอมรับศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากเมื่อสองปีที่ผ่านมาท่านขอให้ชาวบ้านนำทางพาขึ้นไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีดอยวงไหหินบนดอยม่อนหินไหล และก็คงเริ่มเข้าใจว่าทำไมชาวบ้านเขาไม่สนใจพื้นที่เมืองโบราณดอยเวียงอีกต่อไปแล้ว เพราะชาวบ้านก็รู้ทั่วกันแล้วว่ากรมที่ดินไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ทุกประเภทสำหรับที่ดินโบราณสถานให้เอกชนได้ คือถึงแม้ว่าท่านจะซื้อไปแต่ก็ถือกรรมสิทธิ์อย่างถูกต้องตามกฎหมายไม่ได้ เพราะเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีสภาพเป็นโบราณสถานตาม พ.ร.บ. โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕)

ส่วนแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน ก็ยังได้รับการปกป้อง ดูแลรักษาจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ชาวบ้าน หน่วยราชการ ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ไปพร้อมๆกับการอนุรักษ์หลุมไหดินซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของแหล่งโบราณคดี และถึงแม้ว่ายังไม่มีความก้าวหน้าในการศึกษาวิจัยทางโบราณคดี ยังไม่มีโครงการวิจัยระยะยาวเข้ามาดำเนินการศึกษาและจัดการ แต่ชาวบ้านก็ยังมีความสุขกับการมีหลุมไหดินอยู่ในแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดินหลายร้อยหลุม และยังพบว่ามีแหล่งโบราณคดีลักษณะเดียวกันที่ดอยวาวี ในเขตอำเภอแม่สรวย และพบที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย และทุกวันนี้พิพิธภัณฑ์ชุมชนดอยเวียงดอยวงได้กลายเป็นสถานที่ต้อนรับผู้มาเยือนของตำบลป่าแดด และเมื่อเร็วๆนี้ชุมชนบ้านเหล่าพัฒนาและบ้านโป่งได้รับการสนับสนุนในการพัฒนาบ่อน้ำพุร้อนให้เป็นสถานบริการอาบน้ำร้อนธรรมชาติแห่งใหม่ของจังหวัดเชียงราย

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ได้ทำหน้าที่สร้าง “ประโยชน์สุข” ให้ชุมชนท้องถิ่นในตำบลป่าแดดได้อย่างน่าพอใจ ทั้งช่วยขจัดความขัดแย้งและปกป้องมรดกโบราณคดีของชุมชนและมรดกวัฒนธรรมของชาติไว้ได้ ค่อยๆได้ ค่อยดีขึ้นๆๆๆๆๆๆๆมาตั้งแต่ปี ๒๕๕๓ จนบัดนี้ก็ ๑๐ ปีพอดี และเมื่อพิจารณาแล้วก็เห็นว่าจะดีขึ้นๆๆๆๆๆๆๆๆๆๆๆๆต่อไปอีก

ขอขอบพระคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากโร) พระสงฆ์วัดบ้านโป่ง ชาวบ้านและผู้นำ ผู้บริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ที่มีส่วนสำคัญในการทำงานโบราณคดีชุมชนและดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดอยวงไหดิน และปกป้องแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณดอยเวียงไว้ให้เป็นมรดกตกทอดไปยังรุ่นลูก รุ่นหลาน และรุ่นต่อๆไปได้ใช้ประโยชน์ทางการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนอย่างไม่มีสิ้นสุด.

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กระบวนการโบราณคดีชุมชนที่บ้านบัว จังหวัดพะเยา

Archaeological Kilns & Ceramics Museum at Ban Bua

ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว ตั้งอยู่บ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ปัจจุบันอยู่ห่างจากมหาวิทยาวิทยาลัยพะเยาไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๓ กิโลเมตร การเดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวสะดวกมาก ถ้าเริ่มต้นจากถนนพหลโยธินตรงหน้ามหาวิทยาลัยพะเยา ขับรถยนต์ขึ้นไปทางเหนือผ่านวัดห้วยเคียน ไปจนถึงหน้าโรงเรียนบ้านห้วยเคียนระยะทางประมาณ ๒ กิโลเมตร เลี้ยวรถย้อนกลับไปทางมหาวิทยาลัยพะเยาประมาณ ๖๐๐ เมตร เลี้ยวซ้ายไปตามทางแยกซ้ายมือที่มีป้ายบอกทางไปบ้านแม่กาหลวงและวัดแม่กาหลวง และมีป้ายบอกทางไปพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว ผ่านวัดแม่กาหลวง เลยวัดแม่กาหลวงไปประมาณ ๑๐๐ เมตรเลี้ยวขวาข้ามสะพานตรงไปบ้านบัว ระยะทาง ๒.๕ กิโลเมตร ถึงบ้านบัวเข้าไปในหมู่บ้านถึงสามแยกหน้าโบสถ์คริสต์จักรบ้านบัว เลี้ยวซ้ายตรงไปประมาณ ๑๐๐ เมตร แล้วเลี้ยซ้ายไปตามถนนคอนกรีตออกไปนอกหมู่บ้านอีกประมาณ ๔๐๐ เมตรก็ถึงที่ตั้งพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว หรือถ้าเดินทางมาจากตัวเมืองพะเยาตามถนนพหลโยธิน

มุ่งหน้าไปอำเภองาว ระยะทางประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ถึงศูนย์อุตสาหกรรมอัญมณีจังหวัดพะเยาควรเริ่มชะลอความเร็ว ขับผ่านโรงเรียนบ้านห้วยเคียนตรงไปอีกประมาณ ๖๐๐ เมตรก็ถึงทางแยกไปบ้านแม่กาหลวงและบ้านบัวตามลำดับ

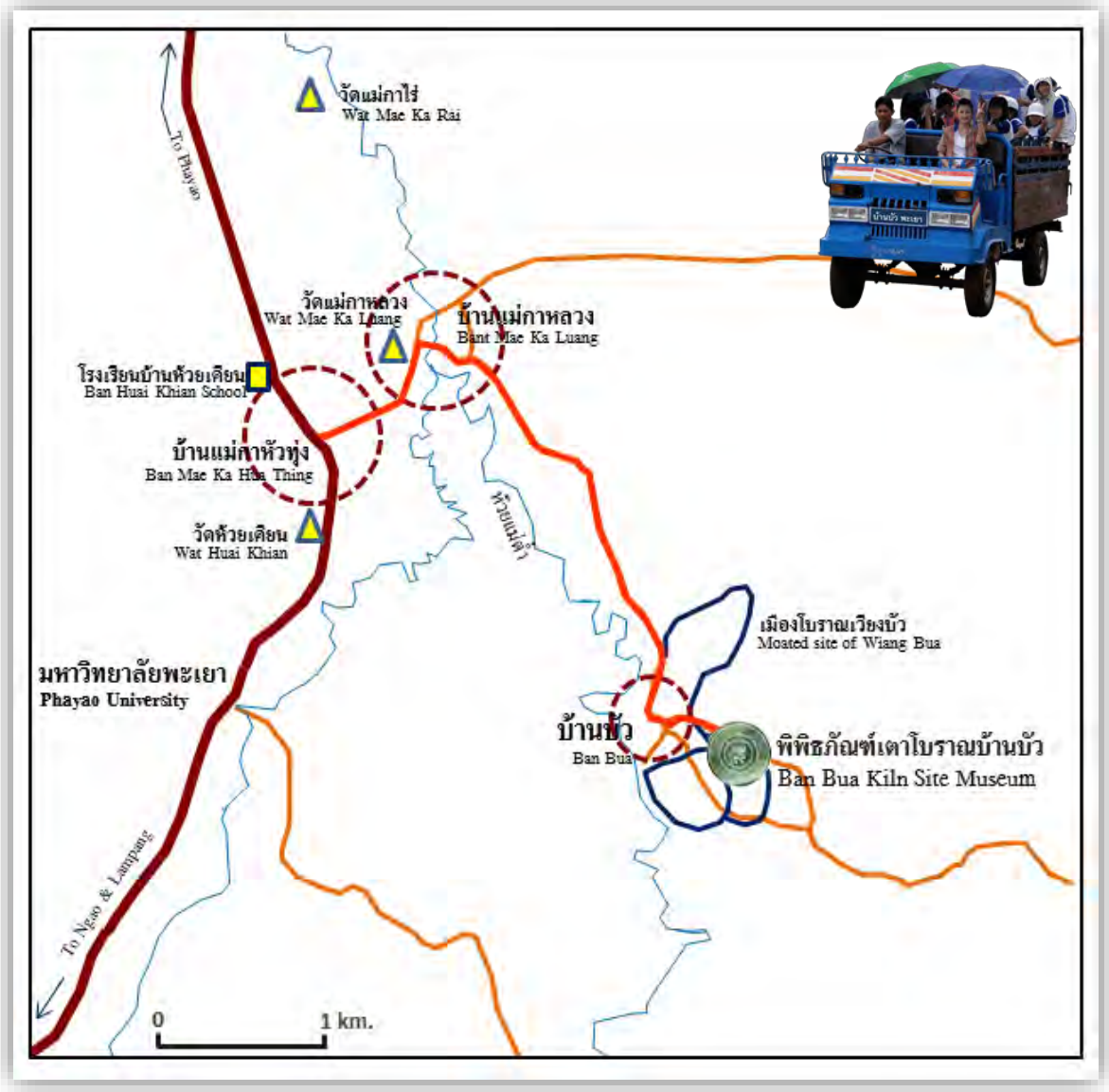

แผนที่แสดงเส้นทางเข้าสู่พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว

พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (archaeological site museum) พัฒนามาจากหลุมขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีที่เกิดจากกิจกรรมกระบวนโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology) ของชาวบ้านบัวร่วมกับอาจารย์และนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคณะทำงานโครงการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ก่อนที่จะมีการขุดค้นศึกษาแหล่งเตาโบราณ ในระหว่างการดำเนินงานโครงการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัด

พะเยา คณะทำงานได้พบว่า ชุมชนบ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา มีแหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณซึ่งเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้อยู่ในพื้นที่เมืองโบราณเวียงบัวเป็นจำนวนมาก

เดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นำนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวน ๑๓ คน เข้ามาฝึกภาคปฏิบัติด้านการสังคมสงเคราะห์ชุมชนและการพัฒนาชุมชนร่วมกับชาวบ้านบัวและคณะทำงานโครงการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีและอนุรักษ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่มีเศษเครื่องถ้วยชามและซากเตาเผาเครื่องถ้วยชามในแหล่งโบราณคดี ๒ แห่ง คือ เตาพ่ออุ๊ยแต๋ง และแหล่งเตาเก๊ามะเฟือง สำหรับพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนบ้านบัว ซึ่งการขุดค้นทางโบราณคดีครั้งนี้เป็นการขุดค้นทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมที่มีชาวบ้านบัวทุกเพศทุกวัยเข้าร่วมกิจกรรมเกือบ ๕๐๐ คน มีกิจกรรมการขุดค้นทางโบราณคดีในเวลากลางคืนเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และที่สำคัญในการขุดค้นศึกษาได้พบหลักฐานการผลิตเครื่องถ้วยชามเนื้อแกร่งชนิดเคลือบในสมัยพญางำเมือง และพบลวดลายภูมิจักรวาลที่เป็นอัตลักษณ์ของเครื่องถ้วยแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัวหลายแบบ เช่น ลายรูปสิงห์ ลายอนันตวัฏฏะ ลายปลา ฯลฯ ซึ่งไม่เคยพบในแหล่งเตาอื่นๆทั้งในประเทศไทยและในประเทศอื่นในทวีปเอเชียมาก่อน และเมื่อขุดค้นเสร็จแล้วชาวบ้านบัวได้ตัดสินใจอนุรักษ์หลุมขุดค้นที่มีเศษเครื่องถ้วยชามและซากเตาเผาทั้งในแหล่งเตาพ่ออุ๊ยแต๋งและแหล่งเตาเก๊ามะเฟืองจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งเรียนรู้โดยการสร้างอาคารชั่วคราวโครงสร้างไม้ไผ่หลังคามุงด้วยหญ้าคาคลุมหลุมขุดค้นและเปิดให้บริการแก่ผู้สนใจเข้าศึกษาเที่ยวชม และในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ มีผู้คนสนใจเดินทางเข้าไปศึกษาและเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นเตาโบราณบ้านบัวเป็นจำนวนราว ๕,๐๐๐ คน

พ.ศ. ๒๕๔๙ ผลสัมฤทธิ์จากกระบวนโบราณคดีชุมชน ความเก่าแก่และความแปลกใหม่ของหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวได้รับความสนใจจากนักศึกษา นักเรียน นักท่องเที่ยวทั่วไปรวมทั้งนักธุรกิจที่สนใจเรื่องการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมมากขึ้น ซึ่งในปีนี้อาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ ยังคงดำเนินงานโครงการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กาฯ อย่างต่อเนื่อง โดยโครงการฯให้ความสำคัญเรื่องการพัฒนาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่เตาพ่ออุ๊ยแต๋งและกลุ่มเตาเก๊ามะเฟืองให้เป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่มีอาคารจัดแสดงถาวรและมีกิจกรรมสนับสนุนให้กิจการพิพิธภัณฑ์ฯยั่งยืนมากยิ่งขึ้น มีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลและความเคลื่อนไหวของพิพิธภัณฑ์ออกเผยแพร่ตามสื่อต่างๆมากขึ้น จนในที่สุดคุณชัย โสภณพานิช ประธานมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย นักธุรกิจผู้สนใจด้านการอนุรักษ์และทำนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรม เกิดความสนใจเรื่องราวของพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านบัวและประสงค์จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณแห่งนี้

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๙ คุณชัย โสภณพานิช ประธานมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย คุณอภิญญา จิตระดับ เลขานุการมูลนิธฯ และคณะ ได้เดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นเตาโบราณบ้านบัว โดยมีศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และอาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ เป็นผู้ให้ข้อมูลความเป็นมาของกิจกรรมโบราณคดีชุมชน การมีส่วนร่วมของชาวบ้านบัวในการขุดค้นศึกษา ศักยภาพทางวิชาการ คุณค่าความสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของแหล่งเตาโบราณ สภาพปัญหาเร่งด่วนที่จะต้องจัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ถาวรคลุมหลุมขุดค้นที่กำลังเสื่อมสภาพ และแนวทางการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวให้มีอาชีพผลิตเครื่องถ้วยชามที่ระลึกตามแบบศิลปะเครื่องถ้วยสมัยโบราณที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์และมีผลดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณเวียงบัวและแหล่งเตาอื่นๆที่ยังไม่ได้ขุดค้น อาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ หัวหน้าโครงการวิจัยพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กาฯได้

จัดทำโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯเสนอต่อมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย และบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน)ได้รับอนุมัติเงินทุนสนับสนุนกิจกรรมการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนบ้านบัว เป็นเงิน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท (สี่ล้านบาท) สำหรับสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และอนุรักษ์หลักฐานทางโบราณคดีในหลุมขุดค้น การสร้างโรงงานเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน และการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน โดยมูลนิธิกรุงเทพประกันภัยให้การสนับสนุนเงินทุนดังกล่าวในลักษณะโครงการวิจัยผ่านมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา

อาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ หัวหน้าโครงการฯได้ประสานงานให้สถาปนิกอาชีพและวิศวกรอาชีพออกแบบอาคารพิพิธภัณฑ์ จัดหาผู้รับเหมามาดำเนินการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ที่แหล่งเตาเก๊ามะเฟือง และอาคารโรงงานผลิตเครื่องถ้วยชาม ห้องน้ำ และรั้วรอบบริเวณ ให้ช่างชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวรับเหมาก่อสร้างอาคารคลุมเตาพ่ออุ๊ยแต๋ง จัดจ้างช่างเฟอร์นิเจอร์ที่จังหวัดเชียงใหม่สร้างตู้ไม้สักแบบล้านนาสำหรับจัดแสดงโบราณวัตถุ ดำเนินการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว และจัดกิจกรรมฝึกอาชีพเครื่องปั้นดินเผาให้ชาวบ้านบัว พัฒนากลุ่มเยวชนสืบสานศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้านล้านนา รวมทั้งจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านบัวเป็นศูนย์กลางของกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมต่างๆดำเนินไปในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จจนได้รับรางวัลโครงการวิจัยดีเด่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) แต่น่าเสียดายที่ในปี พ.ศ.๒๕๕๑ การดำเนินงานพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวต้องสะดุดลง เนื่องจากอาจารย์ปัทมา สมิตะสิริ ถึงแก่กรรม ไม่มีผู้รับผิดชอบดำเนินการต่อไป ทำให้พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวปิดตัวลงระยะหนึ่ง

ในพ.ศ. ๒๕๕๒ มูลนิธิกรุงเทพประกันภัย ได้ประสานงานและให้การสนับสนุนหน่วยราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นและองค์กรด้านวัฒนธรรมในจังหวัดพะเยาให้เข้าไปดำเนินกิจกรรมการพัฒนาฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวอย่างต่อเนื่อง แต่เนื่องจากยังอยู่ในห้วงเวลาที่วิกฤตที่สุดของชุมชนบ้านบัวและพิพิธภัณฑ์ฯ การดำเนินกิจกรรมที่มีความมุ่งหมายฟื้นฟูให้พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวกลับสู่สภาวะปกติและเปิดทำการต่อไปได้จึงไม่ใช่เรื่องง่ายนัก ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงขอให้มูลนิธิกรุงเทพประกันภัยประสานขอให้ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ซึ่งเคยนำนักศึกษาเข้าไปทำกิจกรรมโบราณคดีชุมชนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ และยังคงมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชนเข้าไปช่วยฟื้นฟูความมั่นใจของชาวบ้านให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาและจัดการพิพิธภัณฑ์ฯมากยิ่งขึ้น โดยมูลนิธิให้การสนับสนุนเงินทุนวิจัยใน**โครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว** และจัดพิมพ์หนังสือ “**อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว**” ดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

การพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวในโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ให้ความสำคัญเรื่องการสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านบัวโดยใช้กระบวนการโบราณคดีชุมชนเข้าไปดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีที่เนินดินกลุ่มเตาเก๊ามะเฟือง การอนุรักษ์เสริมความมั่นคงหลุมขุดค้นที่มีเศษเครื่องถ้วยชามจัดแสดงในสภาพเดิม อนุรักษ์เสริมความมั่นคงซากเตาโบราณ จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ ปรับปรุงอาคารและภูมิทัศน์พิพิธภัณฑ์ รวมทั้งจัดแสดงนิทรรศการใหม่ทั้งหมด จัดพิมพ์หนังสือ “**อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว**” เล่มนี้สำหรับเป็นเอกสารทางวิชาการของพิพิธภัณฑ์ฯ และดำเนินการเปิดพิพิธภัณฑ์ให้บริการแก่สาธารณะได้แล้ว แม้ว่าจะยังไม่มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการก็ตาม พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว เป็นกิจการของชุมชนบ้านบัวที่ดำเนินการโดยคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว มีนายจันทร์ เฉพาะธรรม

และครอบครัวรับผิดชอบดูแลจัดการพื้นที่และการให้บริการพิพิธภัณฑ์ในระยะแรก มีศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชน (archaeopen centre) ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ให้การสนับสนุนด้านวิชาการและจัดกระบวนการพัฒนาความสามารถของชุมชนในการบริหารและจัดการพิพิธภัณฑ์ และมีมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย ให้การสนับสนุนเงินทุนพัฒนาอาชีพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชาวบ้านบัวเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาวต่อไป

ปัจจุบันมีการจัดการเรียนรู้ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ในพื้นที่แหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว ๒ พื้นที่ด้วยกัน ได้แก่ (๑) **พิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋ง** และ (๒) **พิพิธภัณฑ์กลุ่มเตาเก๊ามะเฟือง**

แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงตำแหน่งที่ตั้งพิพิธภัณฑ์กลุ่มเตาแฝดเก๊ามะเฟือง
และพิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋ง

พิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋ง

เป็นอาคารโครงสร้างเสาคอนกรีตหลังคามุงกระเบื้องหลังเดียว ขนาด ๕ x ๑๐ เมตร สร้างคลุมหลุมขุดค้นทางโบราณคดีขนาด ๓.๕๐ x ๗ เมตร ที่มีการอนุรักษ์โครงสร้างเตาพ่ออุ๊ยแต๋งซึ่งเป็นเตาดินก่อแบบล้านนา ขนาดกว้าง ๑.๗๐ เมตร ยาว ๕.๕๐ เมตรไว้ในสภาพเดิมตามที่ขุดค้นพบ มีการก่อกำแพงทึบสูง ๘๐ เซ็นติเมตรเป็นรั้วกั้นรอบหลุมเตากันคนและสัตว์ตกลงไปในหลุม ภายในอาคารจัดแสดงหลุมเตาพ่ออุ๊ยแต๋ง มีนิทรรศการเป็นป้ายสารสนเทศแสดงประวัติ ภาพการขุดค้นเตาพ่ออุ๊ยแต๋งที่ใช้กระบวนการ

โบราณคดีชุมชนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ภาพโบราณวัตถุสำคัญที่พบในการขุดค้น และเนื่องจากเป็นอาคารที่เปิดโล่งไม่มีผนัง จึงไม่มีการติดตั้งตู้จัดแสดงโบราณวัตถุ (โบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณเตาพ่ออุ๊ยแต๋งถูกนำไปจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์กลุ่มเตาแฝดเก๊ามะเฟืองซึ่งอยู่ห่างออกไปเพียง ๒๐๐ เมตร)

อาคารพิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋ง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐

หลุมขุดค้นที่แหล่งเตาพ่ออุ๊ยแต๋งที่อนุรักษ์ไว้ตั้งแต่เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๔๘

พิพิธภัณฑ์กลุ่มเตาเก๊ามะเฟือง

เป็นกลุ่มอาคารคอนกรีตหลังคามุงกระเบื้อง ๓ หลัง ที่ออกแบบเฉพาะสร้างคลุมหลุมอนุรักษ์เศษเครื่องถ้วยชามติดที่ หลุมเตาแฝดเก๊ามะเฟือง อาคารจัดแสดงโบราณวัตถุและนิทรรรศการ รวมทั้งอาคารโรงปั้นและเผาเซระมิกส์อยู่ในบริเวณเดียวกัน

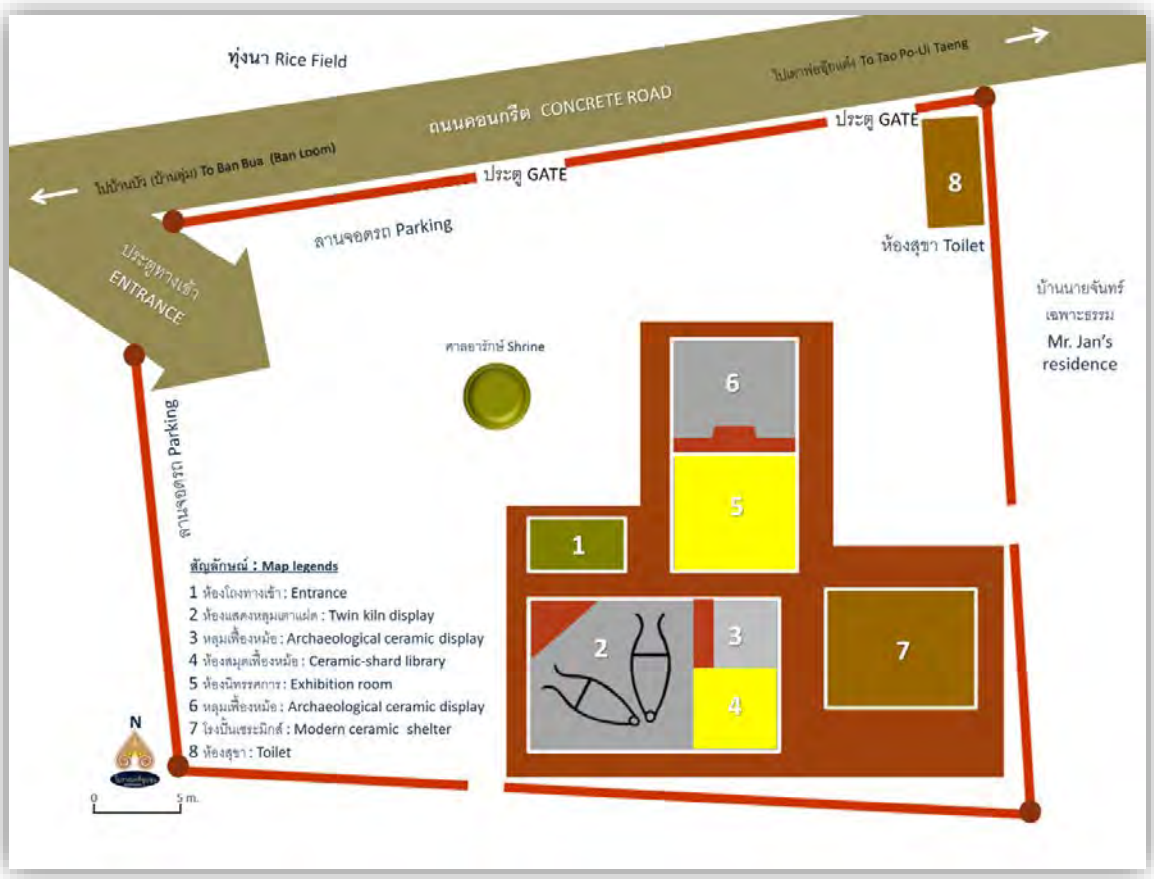

แผนผังบริเวณและภาพทางเข้าด้านหน้าพิพิธภัณฑ์กลุ่มเตาเก๊ามะเฟือง

.

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

6
5
1
2
3
4
7

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

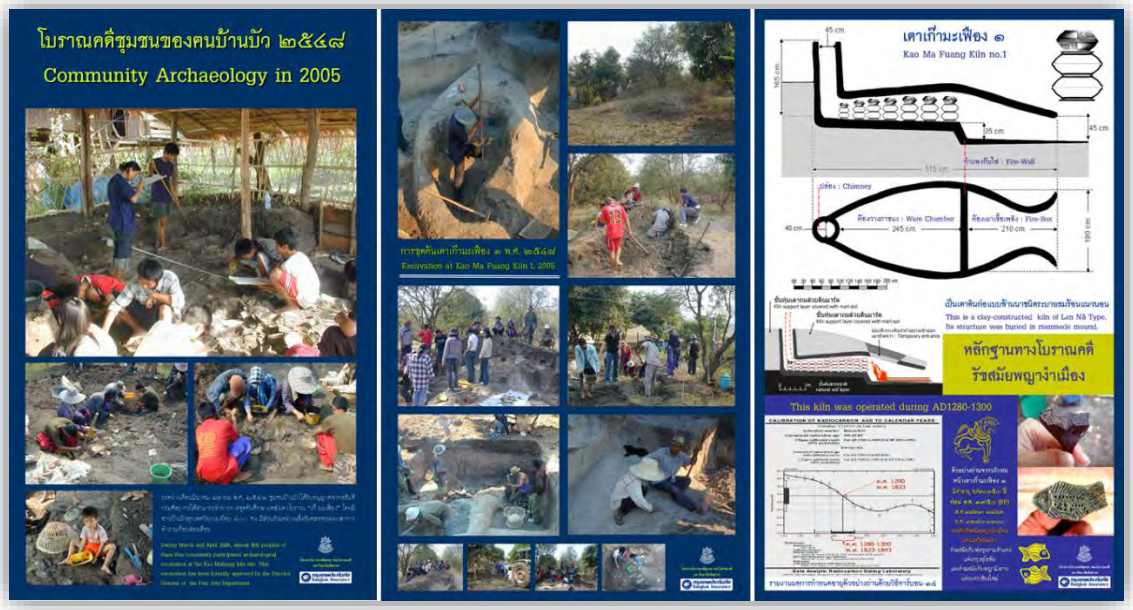

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

การมีส่วนร่วมฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาเวียงบัวของหลายฝ่าย
Several groups participate in museum revitalization

กระบวนการโบราณคดีชุมชน ที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อย ชุมชนวัดพระปรางค์ จังหวัดสิงห์บุรี

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

หลังจากพ.ศ. ๒๕๓๔ ที่ข้าพเจ้าไปรับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และถวายการบรรยายนำชมแหล่งเตาแม่น้ำน้อยในบริเวณวัดพระปรางค์ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี แล้ว ก็ไม่ได้มีโอกาสกลับไปทำงานโบราณคดีที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อยอีกเลย แต่ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีกับ**พระครูวิริยะโสภิต (ส่วน สุมังคโล)** เจ้าอาวาสวัดพระปรางค์ ยังผูกพันไม่เสื่อมคลาย คิดถึงกันและกันอยู่เสมอ เพียงแต่ไม่ค่อยได้พบกันเท่านั้น หลายๆปีผู้เขียนจึงได้ไปกราบนมัสการสักครั้ง จนกระทั่งราว พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ เมื่อสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที ๓ พระนครศรีอยุธยา และสำนักโบราณคดีฯ กรมศิลปากร จัดสรรงบประมาณเข้าไปก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์คลุมหลุมขุดค้นซากเตาเผาและหลักฐานทางโบราณคดีในแหล่งเตาแม่น้ำน้อย เป็นอาคารโครงสร้างเหล็กขนาดใหญ่มาก มีความสูงเทียบกับตึก ๔ ชั้น หรือราว ๓๐ เมตร สิ้นค่ากอสร้างราว ๑๔ ล้านบาท และผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชมและได้รับข้อมูลว่าท่านจะไม่รับภาระดูแลแหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย และอาคารพิพิธภัณฑ์อีกต่อไปแล้ว และจะไม่ขอยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมของกรมศิลปากรใดๆอีกต่อไป (ทั้งๆที่ท่านทุ่มเทแรงกาย แรงใจ และทุนทรัพย์ในการดูแลรักษาแหล่งเตาและหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งเตาแม่น้ำน้อยเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐) ท่านบอกกับผู้เขียนว่าเมื่อกรมศิลปากรมาสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์คลุมหลุมเตาเขาก็ไม่เคยบอกกล่าวให้ท่านเข้าไปรับรู้อะไร พอสร้างเสร็จก็บอกให้ช่วยดูแล ท่านก็จ้างคนดูแลทำความสะอาดเก็บกวาดมูลนกพิราบ และจ่ายค่าน้ำค่าไฟเดือนหนึ่งก็ราวสองหมื่นบาท ซึ่งท่านก็ไม่ได้กังวลอะไรเพราะทำด้วยใจรัก และเห็นว่าเป็นสมบัติในวัดที่ท่านคลุกคลีคุ้นเคยมานาน แต่เมื่อท่านแจ้งข้อมูลไปว่ามีนกพิราบเข้าไปอาศัยอยู่ในอาคารจำนวนมากและถ่ายมูลและสลัดขนลงหลุมเตาจนเกิดความสกปรกเลอะเทอะมาก ขอให้ทางกรมศิลปากร (สำนักโบราณคดีฯ) ส่งเจ้าหน้าที่ไปช่วยแก้ไขปัญหาให้ด้วย แต่ก็ไม่ได้รับการสนองตอบ

ท่านต้องรับภาระการทำความสะอาดหนักขึ้น ประกอบกับปีนั้นเกิดไข้หวัดนกระบาด ศนที่ไปเที่ยวชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยก็บ่นว่าหาว่าท่านและทางวัดไม่ดูแลความสะอาดเตาเผา ไม่ป้องกันนกพิราบที่เข้าไปอยู่บนโครงสร้างเหล็กหลังคาอาคาร (อยู่สูงมาก) ท่านก็อึดอัดต้องตากหน้ารับคำตำหนิจากญาติโยมและนักท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา ในที่สุดท่านก็ตัดสินในซื้อตาข่ายเอามาปิดกั้นช่องโหว่รอบๆอาคารเพื่อกันนกพิราบบินเข้าไปอาศัยอยู่ในอาคาร แต่พอเจ้าหน้าที่สำนักโบราณคดีฯทราบเรื่องก็สั่งการให้รื้อตาข่ายออก และตำหนิท่านว่าทำให้อาคารเสียภูมิทัศน์ และห้ามท่านยุ่งเกี่ยวกับอาคารพิพิธภัณฑ์เตาเผาอีก.....และนี่เองที่เป็นจุดแตกหักที่ทำให้ท่านเจ้าอาวาสวัดพระปรางค์หันหลังให้แหล่งเตาแม่น้ำน้อยอย่างเด็ดขาดด้วยความเจ็บปวดใจอย่างยิ่ง

ผู้เขียนทราบดีว่าท่านเจ้าอาวาสวัดพระปรางค์เจ็บปวดและเสียใจกับถูกเจ้าหน้าที่สำนักโบราณคดีฯตำหนิและห้ามยุ่งเกี่ยวกับอาคารเตาเผา ทั้งที่ท่านเองเป็นผู้ที่ทุ่มเทในการทำนุบำรุงอนุรักษ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยมาตั้งแต่ก่อนที่ผู้เขียนจะเข้าไปดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และในระยะต่อมาเมื่อมีการขุดค้นเพิ่มเติมอีกหลายครั้งท่านก็รับภาระดูและหลุมขุดค้นและซากเตาโบราณทั้งหมดเป็นอย่างดี เมื่อมีผู้มาเยี่ยมชมท่านก็เป็นผู้บรรยายให้ความรู้เท่าที่จะสามารถทำได้ นอกจากนั้นท่านยังทุ่มเทในการรวบรวมโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินผาของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยทั้งที่สมบูรณ์และแตกหักเอาไว้จัดแสดงพิพิธภัณฑ์อีกมากมาย โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็ไม่ได้ใส่ใจเก็บรักษาหรือทำหน้าที่ได้ดีเท่าที่ท่านทำมาอย่างต่อเนื่อง ท่านไม่ได้ทำเพราะว่าเป็นหน้าที่ หากทำเพราะความรักในแหล่งเตาแม่น้ำน้อยด้วยใจจริง....**นี่เป็นครั้งแรกๆที่สิทธิดั้งเดิมในการจัดการมรดกทางโบราณคดี (แหล่งเตาแม่น้ำน้อย)ของเจ้าอาวาสและชุมชนวัดพระปรางค์ถูกแย่งยึดไปโดยของรัฐและการอ้างสิทธิของความเป็นรัฐ**

อาคารพิพิธภัณฑ์เต่แม่น้ำน้อยที่กรมศิลปากรสร้างคลุมหลักฐานเตาเผา มีความสูงถึงประมาณ ๓๐ เมตร

สภาพภายในอาคารพิพิธภัณฑ์เต่แม่น้ำน้อยที่กรมศิลปากรสร้างคลุมหลักฐานเตาเผา มีความสูงถึงประมาณ ๓๐ เมตร ทำให้เกิดปัญหาในการดูแลความสะอาด เนื่องจากมีนกพิราบเข้าไปอาศัยอยู่นับพันตัว ไม่สามารถไล่นกออกไปได้เด็ดขาดเพราะนกเกาะอยู่สูงมาก

ปัญหาแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและอาคารพิพิธภัณฑ์เตาแม่น้ำน้อยไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อท่านเจ้าอาวาสเลิกยุ่งเกี่ยวกับเตาเผาและพิพิธภัณฑ์ แต่ทางราชการยังมีแผนงานในการขยายพื้นที่ปรับปรุงภูมิทัศน์

ด้านหน้ากลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์อีกแต่ดำเนินการไม่ได้เนื่องจากที่ดินที่ตั้งแหล่งเตาและที่ดินในโครงการฯ เป็นของวัดส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่งเป็นของชาวบ้านที่มีเอกสารสิทธิ์และมีข้อข้อขัดแย้งอยู่กับวัด ซึ่งในเรื่องของความขัดแย้งนี้ทางราชการก็ไม่ได้เข้าไปดำเนินการแก้ไขแต่อย่างใดปล่อยให้เป็นภาระของท่านเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด ในที่สุดท่านเจ้าอาวาสก็หาทางออกโดยการตั้งกองผ้าป่าขอรับบริจาคเงินเอามาซื้อที่ดินพิพาทจากชาวบ้าน ที่ดินส่วนนั้นก็ตกเป็นของวัดและที่ดินส่วนนี้ก็ถูกแย่งยึดเอาไปโดย “รัฐ” เป็นคำรบที่สอง ด้วยข้ออ้างว่าต้องการปรับปรงสภาพภูมิทัศน์ด้านหน้ากลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์เตาแม่น้ำน้อย และบางส่วนจะปรับปรุงเป็นลานจอดรถสำหรับนักท่องเที่ยว เจ้าอาวาสก็ต้องเสียสละที่ดินทั้งหมดให้ “รัฐ” และ “ศนของรัฐ” ซึ่งคราวนี้ไม่ใช่รัฐที่เป็นกรมศิลปากรเท่านั้น หากแต่ยังมีรัฐท้องถิ่นที่เป็นองค์การบริหารส่วนจังหวัดสิงห์บุรีเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการแทนในฐานะที่ได้รับมอบกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์เตาแม่น้ำน้อยไปบริหารจัดการแทนกรมศิลปากรโดยที่ทางวัดไม่ได้รับการปรึกษาหารือในฐานะเจ้าของที่ดิน....**นี่เป็นครั้งที่สองที่สิทธิดั้งเดิมและสิทธิตามกฎหมายในที่ดินโบราณสถานถูกแย่งยึดไปเพื่อ “การพัฒนา” ตามแนวคิดของ ”ศนที่คิดว่าตนเองทรงอำนาจรัฐ”**

การแย่งยึดสิทธิดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและสิทธิตามกฎมายในที่ดินที่ตั้งแหล่งโบราณคดีของชุมชนวัดพระปรางค์ครั้งที่สามที่ตามมาติดๆต่อจากครั้งที่สองในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน กระทำโดย “**ศนที่ทรงอำนาจรัฐ**” ในหน่วยบริหาราชการส่วนภูมิภาค (จังหวัด) เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดต้องการใช้งบประมาณพัฒนาจังหวัดแบบบูรณาการ (งบซีอีโอ) เข้ามาก่อสร้างอาคารศูนย์สินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหรือโอท็อปในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยที่กรมศิลปากรมอบเวนให้แก่ อบจ.สิงห์บุรีไปแล้ว และที่ดินที่เหมาะสม (ในสายตาของผู้บริหารราชการ) ก็คือบริเวณที่ว่างด้านหน้าหลุมขุดค้นเตาเผาโบราณ ชื่อ “**เตาตาหวิ่นตาหว่อง**” ที่ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีวิญญาณของบรรพบุรุษเจ้าของเตาในสมัยโบราณสิงสถิตอยู่ ท่านเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดคัดค้านขอให้ไปสร้างในพื้นที่อื่นแต่ศนทรงอำนาจรัฐไม่ฟัง ยืนยันและสั่งการให้ใช้พื้นที่ตรงนั้นก่อสร้างอาคารโอท็อปและเตาเผาจำลองที่มีมูลค่ารวมเกือบสองล้านบาท ชุมชนวัดพระปรางค์ไม่อาจต้านทานอะไรได้ เพราะศนทรงอำนาจรัฐอ้างว่าเป็นที่ดินโบราณสถานที่กรมศิลปากรก็เห็นชอบอนุญาตให้ใช้ก่อสร้างได้ด้วย ท่านเจ้าอาวาสและชุมชนก็ได้แต่นิ่งเงียบเก็บความชอกช้ำไว้ในใจ ในขณะที่ความรู้สึกเป็นมิตร เป็นเพื่อน เป็นกัลยาณมิตรระหว่างชุมชนวัดพระปรางค์กับ “รัฐ” และ “ศนทรงอำนาจรัฐ” ทั้งในระบบบริหาราชการส่วนกลาง (กรมศิลปากร) ระบบบริหารราชการส่วนภูมิภาค (จังหวัดสิงห์บุรี) และระบบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น (อบจ. สิงห์บุรี) เริ่มปริแตกและไม่ลงรอยกันมากขึ้น

ประเด็นที่ชุมชนวัดพระปรางค์รู้สึกว่าถูกกระทำย่ำยีมากที่สุด คือ การสร้างอาคารโอท็อปลงตรงหน้าเตาตาเหวิ่นตาหว่อง และเอาส่วนที่เป็นห้องน้ำห้องส้วมมาสร้างไว้ชิดบริเวณหน้าห้องไฟของเตาเผา

ผีตาเหวิ่นตาหว่องเข้าทรงชาวบ้านและบอกว่าไม่พอใจมาก ศนในชุมชนวัดพระปรางค์ก็ไม่สบายใจ หลายศนเริ่มไม่พอใจ “รัฐภูมิภาค” และ “ศนทรงอำนาจรัฐภูมิภาค” มากขึ้นจนกลายเป็นโกรธเกลียด และตัดเป็นตัดตายทางความสัมพันธ์กันเลย

อาคารโอท็อปสร้างขึ้นท่ามกลางความไม่พอใจของศนในชุมชนวัดพระปรางค์ และเมื่อสร้างเสร็จแล้วทางราชการส่วนภูมิภาคก็ไม่ได้ดำเนินการใช้ประโยชน์ใดๆตามวัตถุประสงค์ ได้แต่ทิ้งอาคารไว้เฉยๆจนดูเป็นอาคารร้าง เมื่อชาวบ้านสอบถามมากขึ้นว่าสร้างไว้ทำไม ก็มอบเวนอาคารให้องค์การบริหารส่วนตำบลเชิงกลัดเอาไปจัดการให้บรรลุวัตถุประสงค์ แต่ อบต.เชิงกลัดก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าจัดงบประมาณจ้างชาวบ้านคอยรดน้ำต้นไม้และทำความสะอาดเป็นครั้งคราว ความรู้สึกเป็น “**อริ**”

ระหว่างคนในชุมชนวัดพระปรางค์กับคนทรงอำนาจรัฐขยายวงออกไปสู่ความรู้สึกเป็นอริกับอาคารโอท็อปและกลุ่มอาคารพิพิธภัณฑ์เตาแม่น้ำน้อยที่กรมศิลปากรสร้างเอาไว้ด้วย

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวเห็นได้ว่าในช่วงเวลาเพียง ๓ ปี ชุมชนวัดพระปรางค์ที่เคยใช้สิทธิดั้งเดิมและสิทธิในที่ดินตามกฎหมายเข้าไปจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (แหล่งเตาแม่น้ำน้อย)ให้เกิดประโยชน์ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นเวลานานเกือบ ๒๐ ปี ได้ถูกแย่งและยึดสิทธิดังกล่าวถึง ๓ ครั้งติดต่อกัน (เป็นอย่างน้อย) ชี้ให้เห็นว่าเมื่อมีโครงการพัฒนาของรัฐที่คนทรงอำนาจรัฐคิดและนำเข้าไปในชุมชนก็มักจะเข้าไปแย่งและยึดทรัพยากรสำคัญของชุมชนเอาไปจัดการเสียเองโดยที่คนในชุมชนถูกกีดกันหรือไม่ก็ถูกผลักไสออกไปอย่างไม่ไยดี คนในชุมชนท้องถิ่นที่ไร้อำนาจรัฐก็ต้องสยบยอมด้วยความบอบช้ำระทมใจอย่างที่สุด

พระครูวิริยะโสภิต เจ้าอาวาสวัดพระปรางค์เชิงกลัด ถวายพระเครื่องจำนวน ๒๐๐ กว่าองค์แด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสที่เสด็จพระราชดำเนินทรงนำอาจารย์และนักเรียนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าไปศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔

ข้าพเจ้าได้รับรู้ข้อมูลดังกล่าวแล้วก็พยายามทำความเข้าใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคืออะไร และคิดต่อไปว่าจะมีแนวทางบำบัดเยียวยาปัญหาดังกล่าวได้อย่างไรโดยไม่ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องเป็นผู้ถูกทำให้แพ้ หรือต้องกลายเป็นผู้เสียสละตลอดกาล (ซึ่งมักจะเป็นไปได้ไม่มากนักในแนวทางนี้)

ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ข้าพเจ้าได้ทราบข้อมูลจากนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ฝึกภาคปฏิบัติทางสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และการพัฒนาชุมชนอยู่ที่ชุมชนวัดพระปรางค์ว่า**ชุมชนกำลังหาวิธีฟื้นคืนสิทธิของชุมชนในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อย แต่ไม่ทราบว่าจะดำเนินการอย่างไร เพราะกรมศิลปากรยกอาคารพิพิธภัณฑ์และหลุมขุดค้นเตาโบราณให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดสิงห์บุรีไปบริหารจัดการแล้ว** ทางวัดพระปรางค์และชุมชนไม่มีสิทธิใดๆอีกต่อไป ข้าพเจ้าแนะนำให้นักจัดการความรู้ท้องถิ่นที่อยู่ในโครงการพัฒนาผู้นำพัฒนาชุมชนของ สกว. (**คุณประณีต นาคะเสโน**) และชุมชนเริ่มต้นกระบวนการฟื้นคืนสิทธิ์ด้วยการจัดการอดีตใกล้ตัวที่เป็นโบราณคดีของชุมชนในรูปแบบการจัดทำพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเอง และการจัดการด้วยตนเองให้เป็นที่ประจักษ์ก่อนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาแม่น้ำน้อยที่หน่วยงานทรงอำนาจรัฐยึดครองอยู่ **คณะกรรมการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ชวนกันเดินทางไปศึกษาดูงานการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน เพื่อเรียนรู้ประสบการณ์การฟื้นคืนสิทธิชุมชนในการจัดการอดีตใกล้ตัว(โบราณคดีของชาวบ้าน)และอดีตไกลตัว (โบราณคดีของชาติ) จากครอบครัวจ่ามนัส ชุมชนบ้านสวกพัฒนา ชุมชนบ้านนาซาว วัดนาซาว ชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนคีรี ที่เข้าไปจัดการอดีตในชุมชน ในวัด และรอบๆชุมชนของตัวเองว่าทำได้อย่างไร** เมื่อคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ฯวัดพระปรางค์กลับจากดูงานแล้วก็เริ่มปรับปรุงอาคารโรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่รกร้างและจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ มีการจัดทอดผ้าป่าหาทุนดำเนินการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯ

ในพ.ศ. ๒๕๔๙ ชุมชนวัดพระปรางค์ขอให้คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่งนักศึกษาไปฝึกภาคปฏิบัติในชุมชนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่ยังไม่เสร็จ คราวนี้ข้าพเจ้าเข้าไปเป็นอาจารย์นิเทศการฝึกภาคปฏิบัติที่**เน้นปฏิบัติการฟื้นคืนสิทธิชุมชนวัดพระปรางค์ในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและพิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวเนื่องกับแหล่งเตาแม่น้ำน้อย**ซึ่งเป็นมรดกทางโบราณคดีที่เป็นหัวใจของท้องถิ่นและมีปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงกันอยู่ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานทรงอำนาจรัฐหลายระดับหลายหน่วยงาน

ปฏิบัติการในการฟื้นคืนสิทธิของชุมชนวัดพระปรางค์ ในการจัดการอดีตเป็นกระบวนการโน้มรัฐ

การจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมในชุมชนวัดพระปรางค์เชิงกลัด ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ที่มีกิจกรรมหลัก ๓ ส่วนบูรณาการเข้าด้วยกันและดำเนินการไปพร้อมๆกันเมื่อเดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้แก่

(๑) การพัฒนาต่อยอดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ที่ดำเนินการค้างอยู่ให้แล้วเสร็จ

(๒) การริเริ่มและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อยโดยใช้อาคารโอท็อปที่จังหวัดสิงห์บุรีสร้างไว้แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์

(๓) การสร้างพื้นที่ทางสังคมให้ชุมชนในการเข้าไปใช้สิทธิในการจัดการแหล่งเตาแม่น้ำน้อย

ชุมชนวัดพระปรางค์เริ่มต้นโน้มรัฐด้วยการยื่นเรื่องต่อองค์การบริหารส่วนตำบลเชิงกลัดขออนุญาตใช้อาคารโอท็อปเพื่อพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย มีการจัดเวทีระดมข้อมูลความเห็นและเสนอข้อเรียกร้องต่อผู้บริหารอบต. เชิงกลัด ซึ่งนายก อบต.เชิงกลัดได้กล่าวอนุญาตอย่างเป็นทางการต่อสาธารณะในเวทีระดมความเห็นเมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

ในทันทีที่ได้รับอนุญาต ชุมชนวัดพระปรางค์และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกันทำความสะอาดอาคาร ปรับปรุงพื้นที่ ค้นหาทรัพยากรที่มีอยู่ในวัดเพื่อนำมาใช้ในการจัดแสดงวัตถุในพิพิธภัณฑ์โดยได้รับความอนุเคราะห์สนับสนุนเต็มกำลัง (ทั้งใจและทรัพย์) จากพระครูวิริยะโสภิต เจ้าอาวาสวัดพระปรางค์ ซึ่งให้ยืมตู้ แท่นฐาน และโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผาเอาไปจัดแสดงและช่วยกันปรับเปลี่ยนให้อาคารโอท็อปกลายเป็น “**พิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย**” ได้สำเร็จภายในระยะเวลาสั้นๆเพียงสองสัปดาห์โดยที่ผู้บริหารระดับสูงของรัฐส่วนภูมิภาคในจังหวัดทราบเรื่องและพยายามยับยั้งแต่ก็ไม่สามารถหยุดกระบวนการของชุมชนได้ แม้ว่าจะสั่งการให้เจ้าหน้าที่ระดับต่างๆเข้าไปเจรจาและพยายามโน้มน้าวให้ชุมชนยกเลิกกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย แต่ชุมชน (โดยการสนับสนุนอย่างเต็มกำลังจากนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ก็ดำเนินกิจกรรมต่อไปจนแล้วเสร็จพร้อมที่จะทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการได้

อาคารโอท็อปที่จังหวัดสิงห์บุรีก่อสร้างส่วนห้องสุขาชิดหน้าเตาบริเวณห่องไฟเตาตาเหวิ่นตาหว่อง เพราะกลัวว่าผีตาเหวิ่นตาหว่องจะโกรธและทำให้เกิดภัยพิบัติหรือสิ่งไม่ดีแก่ตนในชุมชนวัดพระปรางค์อาเพศแก่หมู่บ้าน จึงร้องขอให้จังหวัดรื้อย้ายอาคารหลังนี้ออไป แต่ส่วนราชการไม่ยอม จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับจังหวัด

สภาพหลักฐาน**เตาตาเหวิ่นตาหว่อง** ในทางวิชาการเรียกว่าเตา **MNN-K6** ภายหลังการขุดค้น ที่ด้านข้างและกำแพงกันไฟพบโครงสร้างเตาก่ออิฐซ้อนกันอยู่ 2-3 เตา บริเวณปล่องเตาและคอเตาพบหลักฐานการสร้างเตาซ้อนทับกันอย่างน้อย 5-6 เตาในเนินดินเดียวกัน หลักฐานการทับถมทางโบราณคดีชี้ว่าเตา MNN-K10 มีอายุเก่าที่สุดในเนินดินนี้ ในที่นี้สันนิษฐานว่าเมื่อเตา MNN-K10 ชำรุดไม่สามารถซ่อมแซมได้ ช่างเซรามิกส์ก็สร้างเตา MNN-K9 ทับลงไปบนซากเตา MNN-K10 เมื่อเตา MNN-K9 ถูกใช้งานมาระยะหนึ่งจนชำรุดก็ถูกรื้อ แล้วสร้างเตา MNN-K8 ทับลงไป โดยใช้กำแพงกันไฟเดิม หรือก่ออิฐเสริมกำแพงเดิม ลดขนาดเตาลงและขยับย้ายตำแหน่งปล่องเตาห่างจากฐานปล่องเดิมเล็กน้อย และเมื่อเตา MNN-K8 ชำรุด ช่างก็สร้างเตา MNN-K7 ทับลงไปในลักษณะเดียวกัน จากหลักฐานพบว่าเตาในระยะหลังๆมีขนาดเล็กลงเรื่อยๆ จนกระทั่งในช่วงสุดท้ายก่อนการเลิกกิจการไปมีการสร้างเตา MNN-K6 ที่มีขนาดกว้าง 7.50 เมตร ยาว 17.50-18.00 เมตร ในช่วง ค.ศ. 1650-1700 (พ.ศ.2193-2243)

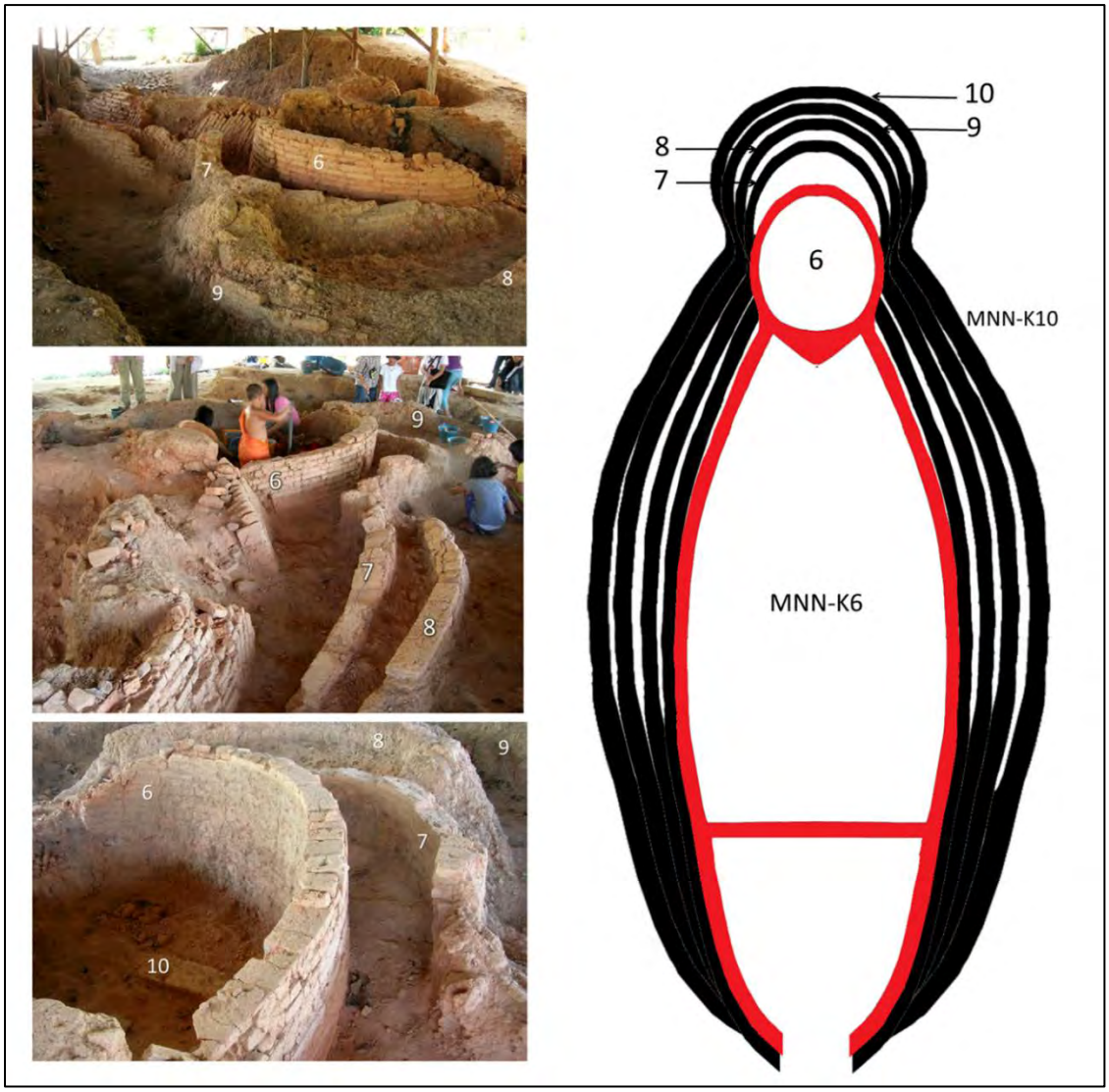

สภาพหลักฐานเตา MNN-K6 (เตาตาเหวิ่นตาหว่อง) ภายหลังการขุดค้น ที่ด้านข้างและกำแพงกันไฟพบโครงสร้างเตาก่ออิฐซ้อนกันอยู่ 2-3 ครั้ง บริเวณปล่องเตาและคอเตาพบหลักฐานการสร้างเตาซ้อนทับกันอย่างน้อย 5-6 เตาในเนินดินเดียวกัน หลักฐานทางโบราณคดีชี้ว่าเตา MNN-K10 มีอายุเก่าที่สุดในเนินดินนี้ สันนิษฐานว่าเมื่อเตา MNN-K10 ชำรุดไม่สามารถซ่อมแซมได้ ช่างเซรามิกส์ก็สร้างเตา MNN-K9 ทับลงไปบนซากเตา MNN-K10 เมื่อเตา MNN-K9 ถูกใช้งานมาระยะหนึ่งจนชำรุดก็ถูกรื้อ แล้วสร้างเตา MNN-K8 ทับลงไป โดยใช้กำแพงกันไฟเดิมหรือซ่อมแซมเพิ่มเติม ลดขนาดเตาลงและขยับย้ายตำแหน่งปล่องเตาห่างจากฐานปล่องเดิมเล็กน้อย เมื่อเตา MNN-K8 ชำรุด ช่างก็สร้างเตา MNN-K7 ทับลงไปในลักษณะเดียวกัน จากหลักฐานพบว่าเตาในระยะหลังๆมีขนาดเล็กกว่าเตารุ่นก่อนหน้า จนกระทั่งในช่วงสุดท้ายก่อนการเลิกกิจการมีการสร้างเตา MNN-K6 ที่มีขนาดกว้าง 7.50 เมตร ยาว 17.50-18.00 เมตร ในช่วง ค.ศ. 1650-1700 (พ.ศ.2193-2243) แสดงว่าเตา MNN-7-8-9-10 อาจจะกว้างเกินกว่า 8.00 เมตร ยาว 18.00-20.00 เมตร

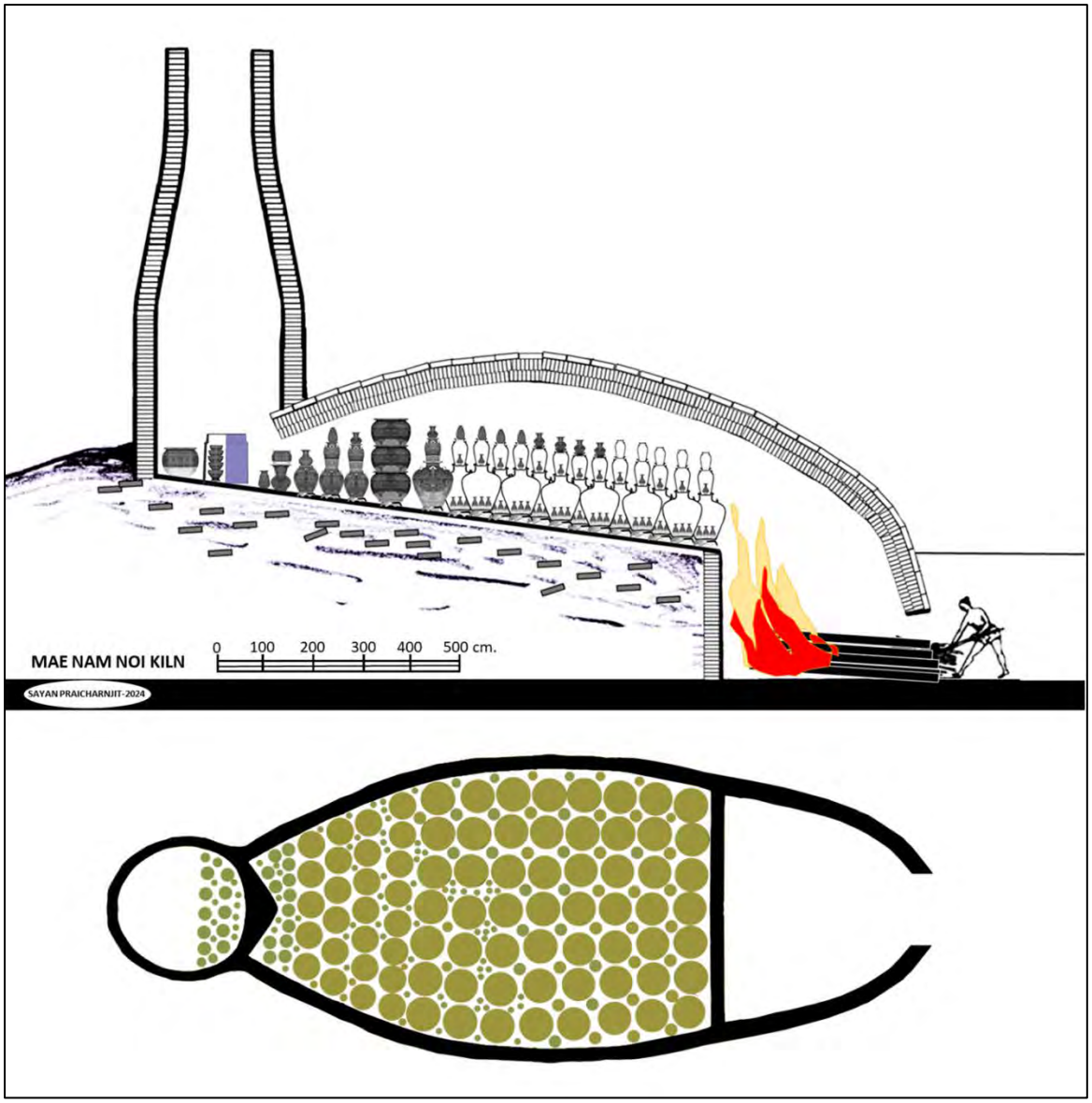

ภาพสังเคราะห์เต็มรูป แสดงการบรรจุเรียงภาชนะในเตาเผาของแหล่งเตาแม่น้ำน้อย โดยใช้ข้อมูลลักษณะโครงสร้าง ขนาดและสัดส่วนของเตา MNN-K2 ประมาณว่าเตา MNN-K2 ที่กว้าง 650 ซม. ยาว 1400 ซม. (5.60 x 14.00 เมตร) สามารถบรรจุไหสี่หูทรงสูงขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 45-50 ซม. สูง 60-70 ซม. และไหสี่หูทรงป้อมเตี้ยขนาดกลาง ได้ครั้งละไม่น้อยกว่า 200 ใบ ไหทรงสูงขนาดเล็กวางซ้อนลงบนปากไหขนาดใหญ่อีกเท่าจำนวน (200 ใบ) และถ้าวางภาชนะขนาดเล็กประเภท ครก กระปุก อ่าง ขวดปากบานเพิ่มเติมไว้ในไหแต่ละใบและพื้นที่ว่างบนพื้นเตาระหว่างก้นไหก็น่าจะบรรจุประดิษฐ์ภัณฑ์เซรามิกส์ในการเผาแต่ละครั้งได้ประมาณ 800-1,000 ชิ้น แต่ถ้าเป็นเตารุ่นเก่าที่มีขนาดใหญ่กว่าก็น่าจะบรรจุประดิษฐ์ภัณฑ์เซรามิกส์ได้มากถึงราว 1,200 ชิ้น

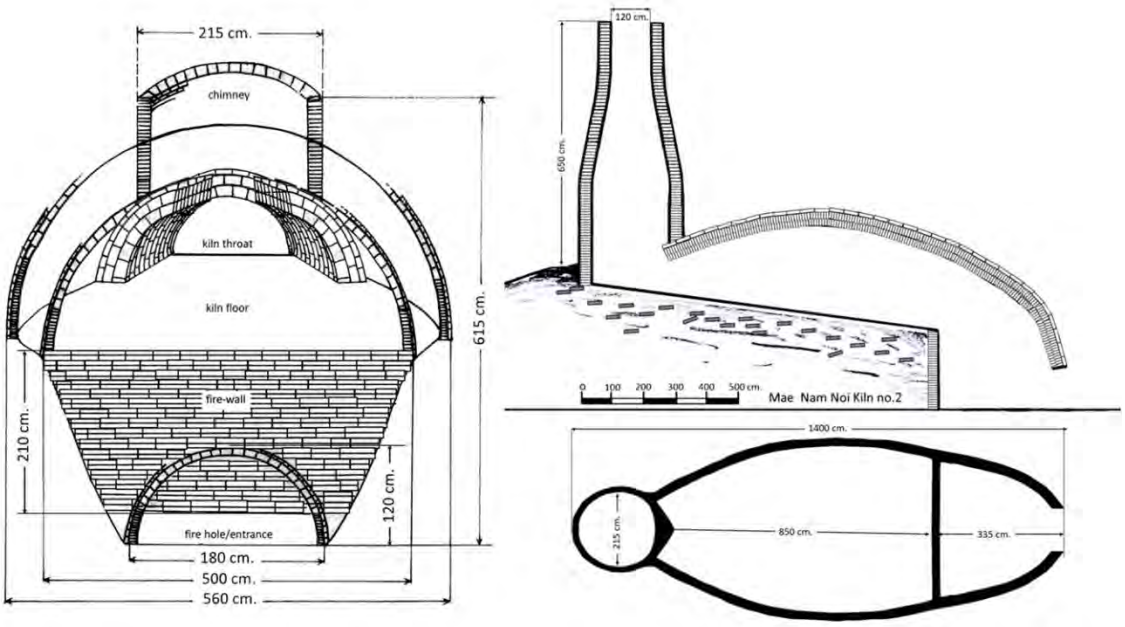

ภาพสังเคราะห์ภาพนำสายตา (perspective view) มองจากหน้าเตาหรือปากเตา ภาพตัดผ่านตามยาว (longitudinal section) และผังพื้น (ground plan) แสดงลักษณะ โครงสร้าง ขนาด สัดส่วนต่างๆของเตา MNN-K2 ใช้เป็นภาพแทนของเตาอื่นๆที่ขุดค้นพบในแหล่งเตาแม่น้ำน้อยซึ่งมีลักษณะและโครงสร้างหลักๆ เหมือนกัน แต่อาจจะมีขนาดและสัดส่วนแตกต่างกันบ้าง

ปฏิบัติการโน้มรัฐให้ยอมรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการมรดกทางโบราณคดีของชุมชนวัดพระปรางค์อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ การสร้างโอกาสให้ศนในชุมชนได้เข้าไป “**แตะต้อง**” หลุมขุดค้นเตาแม่น้ำน้อยที่อยู่ในพื้นที่กรรมสิทธิ์ของวัดพระปรางค์ที่ชุมชนรู้สึกว่าถูกแย่งและยึดไปแล้วอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดโดยหน่วยงานทรงอำนาจรัฐส่วนกลาง (กรมศิลปากร) และส่วนท้องถิ่น(อบจ.สิงห์บุรี) ปฏิบัติการเข้าถึงทรัพยากรทางโบราณคดีครั้งนี้จึงเป็นก้าวแรกของการ “**ยึดคืน**” ซึ่งสิทธิและอำนาจดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น

ข้าพเจ้าได้จัดให้มีกิจกรรมการบริรักษ์หลุมขุดค้น “**เตาตาเหวิ่นตาหว่อง**” (กรมศิลปากรขุดเปิดไว้เมื่อสิบกว่าปีก่อนและกำหนดเรียกว่า เตาหมายเลข ๗) ที่ชาวบ้านนับถือศรัทธาและยังรู้สึกว่าเป็นสมบัติใกล้ชิดชุมชนมากกว่าเตาอื่นๆ โดยแจ้งขออนุญาต (ทางโทรศัพท์) พาชาวบ้านเข้าไปแตะต้องหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ถือเป็น “โบราณสถาน” ตามกฎหมาย ต่อผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา และเรียนว่าจะไม่ทำให้โบราณสถานเสียหาย

พระสงฆ์ สามเณร ชาวบ้าน เยาวชนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในชุมชนวัดพระปรางค์ได้ร่วมกันทำความสะอาด กวาดเก็บขยะ ขุดลอกฝุ่นดินที่ทับถมอยู่ในหลุมขุดค้นและในตัวเตาเผาออกจนสะอาดตา และช่วยกันขุดลอกโดยเอาทรายที่ถมกลบส่วนปล่องเตาออกจนเห็นโครงสร้างเตาเผาที่ก่ออิฐซ้อนทับกันอยู่ถึง ๕ ชั้น ซึ่งเป็นหลักฐานใหม่ที่ชี้ว่าแหล่งเตาแม่น้ำน้อยเป็นกิจการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในระดับ**มหาหัตถกิจ**ที่ทำติดต่อกันหลายร้อยปีในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในการจัดกิจกรรมพัฒนานุรักษ์หลุมขุดค้น “**เตาตาเหวิ่นตาหว่อง**” ทางราชการส่วนภูมิภาคได้เข้าไปมีส่วนร่วมดำเนินการด้วย โดยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางระจันได้ขอนำเยาวชน ๑๐๐ คน เข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดี มีการบรรยายให้ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติ คุณค่า และความสำคัญของแหล่งเตาแม่น้ำน้อยและทรัพยากรทางโบราณคดีในบริเวณวัดพระปรางค์ และให้เยาวชนร่วมทำความสะอาดขุดลอกดินฝุ่นและทรายที่ทับถมในเตาเผาออก (คล้ายๆ กับการขุดค้นทางโบราณคดี) ซึ่งกิจกรรมนี้ผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาคระดับอำเภอและระดับจังหวัดรับทราบและอนุมัติให้ดำเนินการร่วมกับชุมชนได้ แสดงว่าผู้บริหารภาครัฐก็เห็นศักยภาพและความสามารถของชุมชนท้องถิ่นด้วยแต่ยังไม่แสดงอาการยอมรับออกมาตรงๆ

ในปฏิบัติการนี้มีการจัดทำนิทรรศการแสดงเรื่องราวของเตาตาเหวิ่นตาหว่องทั้งในชุดความรู้โบราณคดีสากล และชุดความรู้ของชาวบ้านติดตั้งไว้ข้างๆหลุมขุดค้นทางโบราณคดี รวมทั้งฝึกเยาวชนทั้งที่เป็นสามเณร และเด็กนักเรียนให้สามารถบรรยายนำชมเตาตาเหวิ่นตาหว่องได้ด้วย ปฏิบัติการนี้ช่วยให้สมาชิกชุมชนวัดพระปรางค์ทั้งสงฆ์และฆราวาสรู้สึกได้ว่า “**เตาตาเหวิ่นตาหว่อง**” ได้กลับคืนมาเป็นของชุมชนอีกครั้งหนึ่งแล้ว ความกริ้วโกรธของชุมชนที่มีต่อคนทรงอำนาจรัฐส่วนต่างๆเริ่มคลี่คลายลงไปมาก

ปฏิบัติการสร้างความเชื่อมั่นในสิทธิและพลังความสามารถของชุมชนในการจัดการ “อดีต” อีกกิจกรรมหนึ่งในชุมชนวัดพระปรางค์ ก็คือ **การพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์** ที่ชุมชนเริ่มทำมาตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ แต่ยังไม่แล้วเสร็จ นักศึกษา ได้ร่วมกับนักจัดการความรู้ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ สามเณร และชาวบ้าน ระดมความคิด ระดมทรัพยากร (สิ่งของ+เงิน) และวัตถุทางวัฒนธรรมนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ได้เป็นผลสำเร็จเรียบร้อย พร้อมที่จะเปิดให้บริการอย่างเป็นทางการ

เมื่อปฏิบัติการทั้งสามส่วนแล้วเสร็จพร้อมที่จะนำเสนอต่อสาธารณะ ชุมชนก็ปรึกษาหารือกันว่าจะทำพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ พิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย และเตาตาเหวิ่นตาหว่องอย่างเป็นทางการ ที่ประชุมตกลงกันว่าวันที่เหมาะสมสำหรับการจัดพิธีเปิดเป็นวันเสาร์ต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ และมีความเห็นร่วมกันว่าควรเรียนเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีเป็นประธานฝ่ายฆราวาสทำพิธีเปิด (เป็นปฏิบัติการโน้มรัฐขั้นสุดท้าย)

กำนันตำบลเชิงกลัด ตัวแทนชาวบ้าน พร้อมด้วยนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ขอเข้าพบและเรียนเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี แต่ผู้ว่าฯยังไม่ตอบรับคำเชิญอย่างชัดเจน และมีแนวโน้มว่าจะไม่ไปเป็นประธานให้ชุมชน ซึ่งคำตอบนั้นก่อให้เกิดความกังวลแก่ชุมชนมาก โดยเฉพาะกำนันที่เป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของผู้ว่าฯโดยตรงเครียดมากด้วยไม่ทราบว่าผู้ว่าฯจะไม่พอใจมากน้อยเพียงใด

ชุมชนวัดพระปรางค์ไม่รอคำตอบของผู้ว่าฯว่าจะตอบรับเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑ์ให้หรือไม่ต่างช่วยกันจัดเตรียมงานอย่างดีเยี่ยม จนกระทั่งถึงวันเปิดพิพิธภัณฑ์ และเหลือเวลาอีกเพียงครึ่งชั่วโมงก่อนถึงกำหนดเวลาฤกษ์ ผู้ว่าฯก็ให้คนโทร.ไปบอกชุมชนว่ากำลังเดินทางไปเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑ์ให้ (ปฏิบัติการโน้มรัฐสำเร็จแล้ว)

ในระหว่างพิธีการเปิดและชมพิพิธภัณฑ์ ผู้ว่าฯและท่านเจ้าอาวาสที่หมางเมินกันมานานหลายเดือนก็ได้มีโอกาสพูดคุย และฟื้นคืนมิตรภาพให้แก่กันได้อย่างน่ายินดี ปฏิบัติการโน้มรัฐที่ชุมชนวัดพระปรางค์จึงไม่ใช่เพียงแค่ทำให้ภาครัฐยอมรับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีตเท่านั้น หากแต่ยังสลาย “**ความเป็นอริ**” ต่อกันลงได้อีกด้วย ทุกคนดูมีความสุขมากในวันที่พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพระปรางค์ พิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย และเตาตาเหวิ่นตาหว่องถูกเปิดสู่สาธารณะอย่างเป็นทางการ

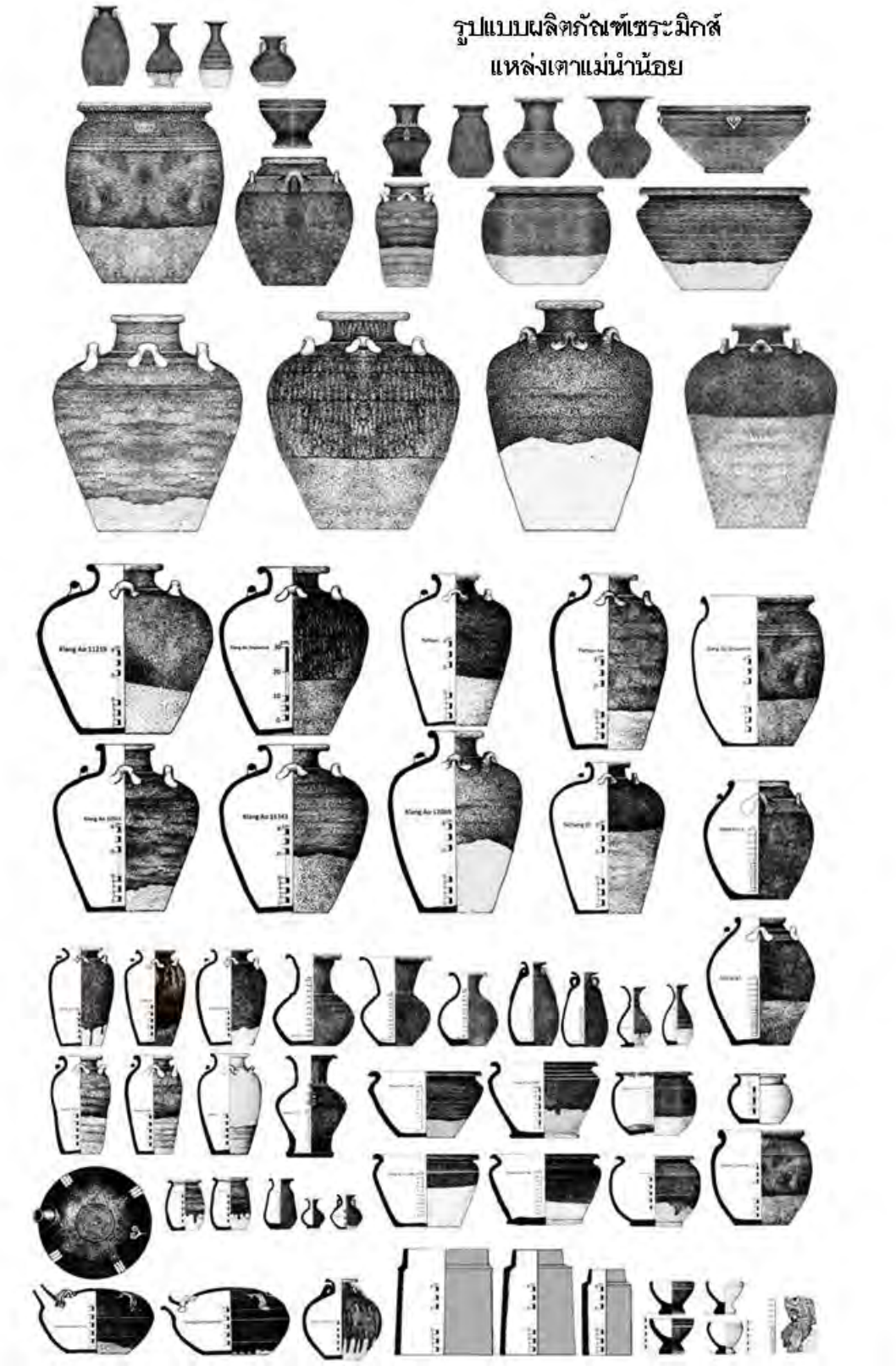

ภาพวาดสังเคราะห์ทางโบราณคดีของรูปแบบผลิตภัณฑ์เซรามิกส์ที่ผลิตในแหล่งเตาแม่น้ำน้อย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ไม่กี่วันหลังจากพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย จังวัดสิงห์บุรีก็ประกาศผลการคัดเลือกหมู่บ้านโอท็อปดีเด่น โดยชุมชนวัดพระปรางค์หมู่ที่ ๗ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน ได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้านโอท็อปดีเด่นหนึ่งในสองแห่งของจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งถือได้ว่าปฏิบัติการโบราณคดีชุมชนได้มีส่วนหนุนช่วยให้ผู้บริหารจังหวัดสิงห์บุรียอมรับในสิทธิและความสามารถของชุมชนวัดพระปรางค์ในการจัดการอดีตให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐได้อย่างมีประสิทธิผล สามารถนำไปประกวดประขันกับจังหวัดอื่นๆได้ในระดับประเทศ

พระสงฆ์ สามเณร กรรมการวัด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เยาวชนในชุมชน และนักศึกษา
มีส่วนร่วมในการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีที่เตาตาเหวิ่นตาหว่อง

พระสงฆ์ สามเณร กรรมการวัด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เยาวชนในชุมชน และนักศึกษามีส่วนร่วมในการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีที่เตาตาเหวิ่นตาห่วง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พระสงฆ์ สามเณร กรรมการวัด กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เยาวชนในชุมชน และนักศึกษามีส่วนร่วมในการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีที่เตาตาเหวิ่นตาหว่อง เมื่อ .ศ. ๒๕๔๙

เยาวชนในโครงการอบรมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดี ของอำเภอบางระจัน ทำงานขุดค้นทางโบราณคดีที่เตาตาเหวิ่นตาหว่อง

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

คณะกรรมการวัดพระปรางค์ และนักศึกษาช่วยกันขนย้ายตู้จัดแสดงของวัดมาทำความสะอาดและนำเข้าติดตั้งในอาคารโอท็อปที่พัฒนาเป็น พิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

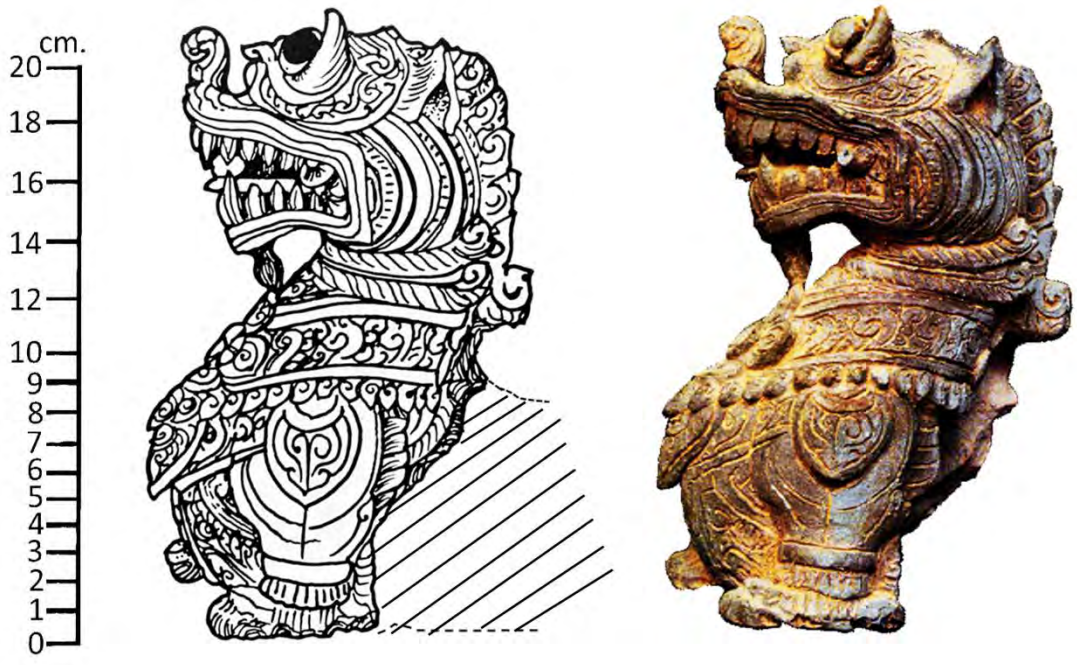

นิทรรศการเรื่องเตาเผาและผลิตภัณฑ์เซรามิกส์แหล่งเตาแม่น้ำน่อย วัตถุโบราณที่จัดแสดงเป็นสมบัติของวัดพระปรางค์ทั้งหมด

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านเชิงกลัดที่ตั้งอยู่ในวัดพระปรางค์ เป็นการจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยชุมชนที่เป็นอิสระจากหน่วยงานของรัฐ

ผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรีรับคำเชิญจากชุมชนมาเป็นประธานฝ่ายฆราวาสในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ไหสี่หูเตาแม่น้ำน้อย และพิพิภัณฑ์พื้นบ้านเชิงกลัดที่วัดและชาวบ้านร่วมกันพัฒนาโดยใช้กระบวนการโบราคดีชุมชนและพิพิธภัณฑ์บริบาล จนประสบความสำเร็จที่ผู้บริหารสูงสุดของภาครัฐในระดับจังหวัดให้การยอมรับ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

สรุป

หลายคนอาจเข้าใจว่าความเป็น “**รัฐ**” และ “**คนทรงอำนาจรัฐ**” เป็นเรื่องที่แยกออกไปจาก “**มหาชน**” หรือ คนส่วนมากไปโดยสิ้นเชิง **คนทรงอำนาจรัฐ** (ที่เรียกกันว่าข้าราชการ พนักงานราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ ข้าราชการการเมือง ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองหรือชื่อเรียกอื่นๆที่ปฏิบัติหน้าที่การงานโดยอาศัย “อำนาจรัฐ” เป็นกลไกสำคัญ) จึงมักกระทำในลักษณะที่เป็นไปในทาง *ลิดรอน ยึด แย่ง* สิ่งที่เรียกว่า “**สิทธิ**” ของคนส่วนมาก (มหาชน ชุมชน)ไปบริหารจัดการเสียเอง สิทธิส่วนสำคัญที่ไม่น่าจะถูกลิดรอน ยึดและแย่งเอาไปเสียจากชุมชนท้องถิ่นก็คือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็น “อดีต” เพราะทำให้ชุมชนท้องถิ่นขาดประสบการณ์ทางวัฒนธรรมชุมชน ไร้รากแก้วทางวัฒนธรรม พึ่งตัวเองไม่ได้ พึ่งกันเองไม่ได้ พึ่งพิงอิงอาศัยกันกับใครๆก็ไม่ได้ ความสามารถในการอยู่รอดและการอยู่ร่วมกันต่ำมาก สังคมโดยรวมจึงต้องพึ่งพิงและตกเป็นเหยื่อทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่มีอำนาจทางความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อำนาจทุน อำนาจเงิน และอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างไม่มีวันลืมตาอ้าปากเป็นอิสระได้

กลไกในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการตนเองมีหลายอย่างหลายแนวทาง “โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology “ เป็นกลไกเชิงกระบวนที่ผู้เขียนริเริ่มและทดลองใช้เพื่อการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยกระทำผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยในพื้นที่จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรี และมีผลของปฏิบัติการเป็นไปในทางที่ “คนทรงอำนาจรัฐ” ส่วนต่างๆเริ่มยอมรับสิทธิและความสามารถของชุมชนท้องถิ่นให้เข้าไปเป็นผู้จัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ “รัฐ” สงวนสิทธิเอาไว้จัดการเองมาเป็นเวลานาน

กระบวนการโบราณคดีชุมชนเพื่อการโน้มรัฐสามารดำเนินการได้หลายรูปแบบแล้วแต่สภาพปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ แต่โดยมากมักจะเริ่มจากการ “**แข็งขืนฝืนรัฐโดยไม่ขัดกฎหมาย**” ในระยะต้น เป็นการสร้างความกล้าและความเชื่อมั่นให้กับชุมชนในการฝ่าฝืนเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติที่คนทรงอำนาจรัฐกำหนดขึ้นเองจนเชื่อกันว่าเป็นกฎระเบียบ ซึ่งขั้นตอนนี้ชุมชนท้องถิ่นจะได้เรียนรู้ถึงสิทธิดั้งเดิมตามธรรมชาติและวัฒนธรรม และรู้ถึงความเป็นไปได้ในการใช้สิทธิของตนเองและชุมชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชน

เมื่อ “**การแข็งขืนฝืนรัฐ**” เป็นไปได้แล้ว ก็ใช้ปฏิบัติการ “**โน้มรัฐ**” ส่วนต่างๆให้เข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งนี้ให้เป็นไปแบบแข็งขืนอย่างอ่อนน้อมถ่อมใจไปพร้อมๆกัน คือ **ไม่หงอต่อรัฐ** แต่ก็ไม่ **ข้ามรัฐ** จนเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูถาวร พยายามทำให้คนทรงอำนาจรัฐเห็นว่าสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการไม่ได้เป็นพิษเป็นภัยกับเขา หากเป็นประโยชน์โดยตรงที่พวกเขาไม่ต้องลงมือลงแรงดำเนินการเองเสียอีก เมื่อคนทรงอำนาจรัฐได้เห็นว่าชุมนท้องถิ่นสามารถดำเนินการแบบพึ่งตนเองได้ ไม่ร้องขอหรือรอความช่วยเหลือจากรัฐอย่างที่เคยเป็นในระยะแรกก็อาจจะหมั่นไส้ ไม่ชอบขี้หน้าอยู่บ้าง แต่เมื่อความสำเร็จของชุมชนกลายเป็นความสำเร็จของพวกเขาไปด้วยโดยปริยายแล้ว มิตรภาพก็จะเคลื่อนเข้ามาแทนที่ได้เองอย่างไม่ต้องสงสัย

ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากในประเทศไทยกำลังหาหนทางฟื้นคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรทุกชนิดทุกประเภทที่ “รัฐ” และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ลิดรอน แย่ง และยึดเอาไปและกำลังดำเนินการลิดรอน แย่ง และยึดมากขึ้นและถี่ขึ้นอีกในอนาคตอันใกล้ ความพยายามที่จะเสนอให้คณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญนำเอาเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรประเภทต่างๆเอาไปใส่ไว้ให้ชัดเจนมาก

ขึ้นในกฎหมายแม่บทของประเทศก็เป็นหนทางหนึ่งที่จะสร้างความมั่นใจให้กับคนหมู่มากได้ แต่จะไว้วางใจได้อย่างไรว่า “รัฐธรรมนูญ” จะไม่ถูกฉีกแล้วร่างใหม่ ประกาศใช้แล้วก็ฉีกแล้วร่างใหม่ วนเวียนเป็นวัฏจักรที่เลวร้ายต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้เขียนเห็นว่ามรรควิถีสำคัญและเป็นไปได้มากที่สุดในการฟื้นคืนสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร คือ การลงมือทำ ลงมือปฏิบัติการ ลงมือเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อแสดงให้เห็นว่า “**เราก็จัดการได้ดีถ้ามีคนช่วยสร้างโอกาสและบรรยายกาศในการจัดการที่ดีให้กับเรา**”

“โบราณคดีชุมชน” เป็นทางเลือกสำหรับการฟื้นคืนโน้มรัฐให้รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการ “อดีต” จัดการทรัพยากรทางโบราณคดี จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้ทางหนึ่ง อาจจะยังไม่ใช่ทางที่ดีที่สุด อาจจะยังเป็นทางที่ขรุขระ มีหนาม มีหินเกะกะอยู่บ้าง แต่ก็เป็นทางที่ท้าทาย หากไม่ลองเดินดูบ้างแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่า “ผ่านได้” ชุมชนใดสนใจอยากลองเดินแต่ไม่กล้า ก็ไปถาม ไปคุยกับชาวบ้านสวกพัฒนา ชาวบ้านนาซาว ชาวบ้านก้อด บ้านดอนคีรี อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ไปถาม ไปคุยกับชาวบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ไปถาม ไปคุยกับชาวบ้านที่ชุมชนวัดพระปรางค์ ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี หรือไม่ก็ไปถาม ไปคุยกับชาวบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรีดูก่อนก็ได้ เชื่อว่าจะได้คำตอบ ได้คำแนะนำที่ดีและนำไปปฏิบัติการด้วยตัวเองได้

ข้าพเจ้าขอเป็นตัวแทนชุมชนท้องถิ่นขอบคุณอธิบดีกรมศิลปากรและคณะผู้บริหารกรมศิลปากร ผู้ทรงอำนาจสูงสุดทางโบราณคดีในประเทศไทยที่ใจกว้างเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทั้งในจังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรีได้เข้าไปจัดการ “อดีต” ที่เป็นแหล่งโบราณคดีได้มากกว่าที่ผ่านมา ขอขอบคุณคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากรที่มีมติให้ดาบตำรวจมนัส ติคำ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น จังหวัดน่านเป็นผู้ได้รับพระราชทานเข็มที่ระลึกในฐานะผู้สนับสนุนการอนุรักษ์มรดกไทย ขอขอบคุณคุณนิพนธ์ ขันธปราบ อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาคท่านแรกๆที่เข้าไปให้กำลังใจชาวบ้านสวกพัฒนาในการจัดการพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดี ขอขอบคุณร.ต.ต. ธนะพงษ์ จักกะพาก อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ผู้ซึ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่วัดนาซาว โดยการเดินทางเข้าไปให้กำลังใจและเป็นประธานเปิดพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคีและสนับสนุนยกย่องจนเป็นพิพิธภัณฑ์วัดตัวอย่างของจังหวัดน่าน ขอขอบคุณคุณชัย โสภณพาณิช และคณะผู้บริหารบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) ที่สนับสนุนเงินจำนวน ๔ ล้านบาท ให้ชุมชนบ้านบัวได้มีที่ยืนทางสังคมในการจัดการแหล่งเตาบ้านบัวให้เป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีของชุมชนตามที่มุ่งหวังขอขอบคุณคุณจุฑามาศ ประทีปะวนิช อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสิงห์บุรี ที่แม้ในระยะต้นอาจจะขุ่นข้องหมองอารมณ์กับชุมชนวัดพระปรางค์ในเรื่องการช่วงชิงพื้นที่อาคารโอท็อปกันอยู่บ้าง แต่ท่านก็สามารถเข้าใจยอมรับศักยภาพของชุมชนอย่างรวดเร็ว และในที่สุดท่านก็เป็นกำลังหนุนสำคัญที่ทำให้ชุมชนวัดพระปรางค์ก้าวออกมายืนอยู่บนฐานที่มั่นคงในการดูแลจัดการ “อดีต” ในชุมชนของตนเองได้แบบได้สุขเสมอกัน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าแบบอย่างที่เกิดขึ้นในจังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา และจังหวัดสิงห์บุรี จะช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ และ “คนทรงอำนาจรัฐ” ในส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องกับทั้ง “อดีต” และ ”ชุมชนท้องถิ่น” มองเห็นทางที่จะทำงานเสริมพลังกันและกัน ทำนุบำรุงกันและกันให้เกิดความเข้มแข็งแก่ส่วนรวมได้ไม่ยาก ขอขอบคุณทุกท่านด้วยความจริงใจครับ.

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปรับปรุงจากเนื้อหาส่วนหนึ่งใน

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นัยนา หวายคำ นิลวดี พรหมพักพิง ธำรง มั่นคง. (2549). ***กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.*** *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)*

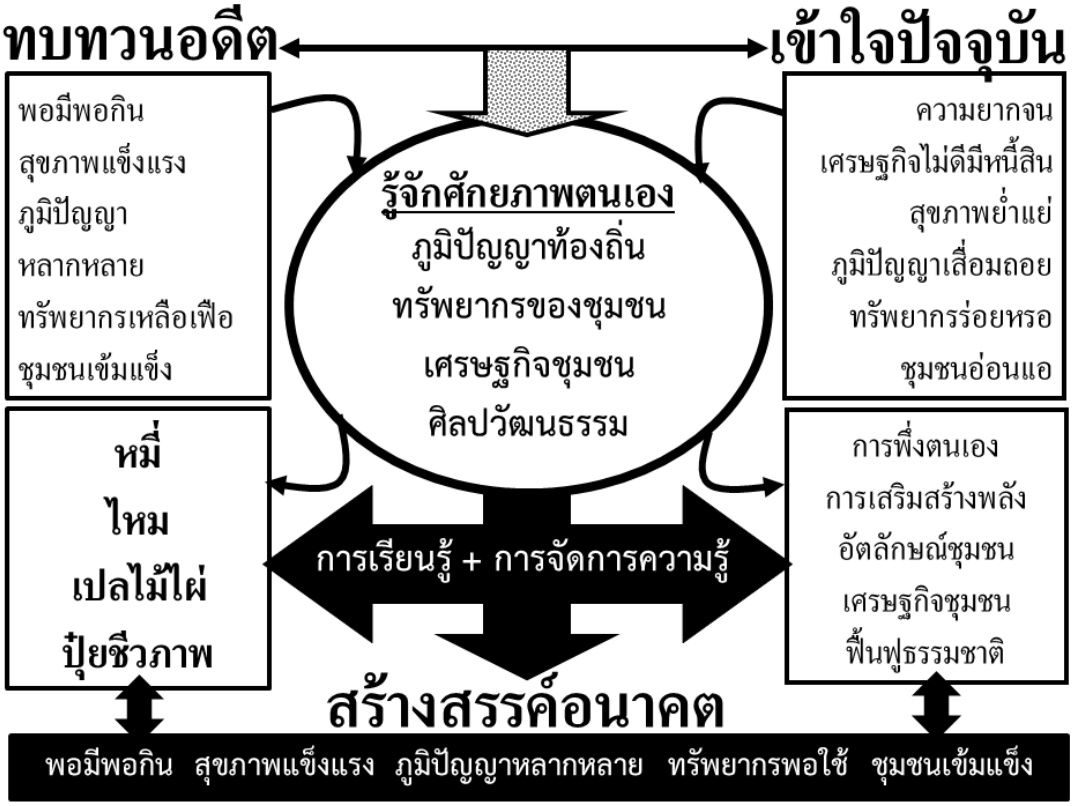

บทนำ

ทุกวันนี้ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีความสุขในการดำรงชีวิต ทั้งการอยู่เดี่ยวๆโดดๆแบบปัจเจก และการอยู่ร่วมกับคนอื่นๆเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน ทั้งๆที่โลกของเราได้รับการพัฒนาจนมีความเจริญเข้าสู่ยุคความรู้ไร้พรมแดน (globalization) ซึ่งมีความรู้ วิทยาการ และระบบการศึกษารูปแบบต่างๆให้เราเลือกเรียนกันมากมาย ผู้คนส่วนมากก็ล้วนแต่ผ่านการเรียนในระบบการศึกษามาอย่างน้อยก็ในระดับที่เรียกว่า “ภาคบังคับ” ทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และก็มีจำนวนมากที่ “เรียนสูง” ถึงระดับอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย

ต้นเหตุของความทุกข์ในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และความยากลำบากในการอยู่ร่วม กับคนอื่นๆ แบบกลุ่ม แบบชุมชน และเป็นสังคมใหญ่ของผู้คนทุกวันนี้น่าจะอยู่ที่ระบบการเรียนที่ไม่เหมาะสม และ

ชุดความรู้ที่ได้เรียนไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการอยู่รอดและการอยู่ร่วมกับคนอื่นได้มากนัก หมายความว่าระบบการเรียนที่ใช้กันอยู่ไม่ได้ทำให้ผู้เรียนได้รับชุดความรู้ที่ถูกต้องเหมาะสมเพียงพอที่จะสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการหาความหมายที่แท้จริงของ “ความสุข” และสร้าง “ความสุข” ให้กับชีวิตของตนเองและผู้ที่อยู่ร่วมกันได้ในระยะยาว

ความสุข ในระดับปกติพื้นฐานของคนเราทั่วไปอยู่ที่การได้มีอาหารรับประทาน มีเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย มีที่อยู่อาศัยตามอัตภาพ และมียารักษาโรคสำหรับบรรเทาและรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งก็หมายถึงการมีปัจจัยสี่ครบถ้วน ทั่วถึง พอเพียง และไม่ขาดแคลน

แต่ความหมายและคุณลักษณะของ **ความสุข** ในทางศาสนธรรมและธรรมชาติ มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากกว่าเพียงการมีปัจจัยสี่ดังกล่าวเท่านั้น เพราะหมายถึง สภาวะภายในที่จิตใจของเรารู้สึกเป็นอิสระ ไม่กดดัน ไม่เร่งรีบร้อนรน ไม่ต้องฝืนใจทำอะไรที่ไม่อยากทำ ได้ทำอะไรที่ชอบ ที่อยากทำ ทั้งนี้ต้องไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเป็นการเบียดเบียนแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น แก่สัตว์อื่น และแก่สิ่งอื่นๆ ซึ่งจะเห็นว่าเมื่อใดก็ตามที่เราอยู่ในสภาวะเช่นนี้ เราไม่เครียด ไม่หงุดหงิด ไม่โกรธ ไม่เกลียดใครๆ และอะไรๆทั้งนั้น ความรู้สึกมีอิสระ ปลอดโปร่ง เบา เย็น สบาย ที่เรียกว่า “สุข” ดังว่านี้ เป็นเรื่องเฉพาะตัวเฉพาะตนที่จะรู้ได้ ทำได้ด้วยตนเองเท่านั้น และการกระทำให้เกิดสภาวะ “สุข” แก่ตนเองอย่างอิสระโดยปราศจากการเบียดเบียนทั้งตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น ก็จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นไปพร้อมกันด้วย การสร้าง “ความสุขส่วนตน” แบบนี้จึงก่อให้เกิดความสุขแก่ส่วนรวมโดยปริยาย และหากแต่ละคนกระทำได้ ประพฤติปฏิบัติได้อย่างสม่ำเสมอแล้วย่อมจะทำให้กลุ่ม ชุมชนที่เขาอยู่ร่วมหรือสังกัดก็พลอย “อยู่เย็นและเป็นสุข” ไปด้วย

เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้คนเราบรรลุถึง **ความสุข** ทั้งสองชนิดดังกล่าวข้างต้นได้ในทุกๆสังคม ทุกๆชุมชน ทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ก็คือ **วัฒนธรรม** ที่หมายถึง **กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันเอง ระหว่างคนกับธรรมชาติทั้งสรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสารอื่นๆ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้ดำเนินไปอย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันแบบสมดุลอย่างต่อเนื่องยาวนาน**

เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้คนเราบรรลุถึง **ความสุข** ทั้งสองชนิดดังกล่าวข้างต้นได้ในทุกๆสังคม ทุกๆชุมชน ทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ก็คือ **วัฒนธรรม** ที่หมายถึง **กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันเอง ระหว่างคนกับธรรมชาติทั้งสรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสารอื่นๆ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้ดำเนินไปอย่างเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันแบบสมดุลอย่างต่อเนื่องยาวนาน**

การที่ผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่งๆจะสามารถสร้างความสัมพันธ์ลักษณะเช่นนี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์แบบได้นั้น จะต้อง “**เรียนรู้**” จนกระทั่งสามารถมี “**ภูมิปัญญาที่เหมาะสม**” ก่อให้เกิดการปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งส่งต่อแบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่ดีๆมาตามลำดับ และเมื่อใดก็ตามที่กระบวนการนี้ไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ผู้คนและชุมชนก็จะประสบกับ ”ปัญหา” หรือ “ความทุกข์” มากบ้างน้อยบ้างตามระดับของความผิดผกติในระบบความสัมพันธ์นั้น ซึ่งหากไม่สามารถจัดการให้ระบบความสัมพันธ์เข้าสู่สภาวะที่ดีตามปกติได้ ผู้คนและชุมนนั้นๆก็จะปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง วัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้นก็จะเสื่อมสลายไป ดังนั้นสภาวะที่เรียกว่า “**ชุมชนเป็นสุข**” จึงมีความหมายเช่นเดียวกับ “**ความเป็นชุมชน**” เป็นเรื่องเดียวกับคำว่า “**ชุมชนเข้มแข็ง**” คำว่า “**วัฒนธรรมชุมชน**” และคำว่า “**ชาติพันธุ์**” และกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายให้คนและชุมชนเป็นสุข สร้างความเป็นชุมชน

สร้างวัฒนธรรมชุมชน และสร้างความเป็นชาติพันธุ์ ก็เป็นความหมายเดียวกันกับ **“กระบวนการพัฒนาชุมชน”** นั่นเอง

ภูมิปัญญา เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม เป็นเรื่องของ **ระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม หรือทักษะในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันทั้งในระดับปัจเจกกับปัจเจก ระดับกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างคนกับธรรมชาติกายภาพ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะสมดุลเป็นปกติอยู่เสมอ** และการที่คนจะมีภูมิปัญญาที่เหมาะสมได้ก็จะต้องผ่านกระบวนการ “**เรียนรู้**” จากคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกัน

นอกจากภูมิปัญญาแล้ว ในระบบวัฒนธรรมยังมีกลไกที่เรียกว่า **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ **วัฒนธรรมสุนทรีย์** ที่ใช้ในการจัดการระบบอารมณ์และความรู้สึกของคนในการอยู่ร่วมกับคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นให้อยู่ในสภาวะ **สุนทรีย์** หรือ **งดงาม** อยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะ **ความสุนทรีย์** หรือ **ความงามทางอารมณ์** ก่อให้เกิด **ความสุข** ทั้งแก่ตนเองผู้เป็นเจ้าของอารมณ์ และแก่ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นๆที่อยู่ในบริบทของอารมณ์ได้

ศิลปวัฒนธรรม มีความหมายและขอบเขตครอบคลุมถึงผลิตผลทางด้านศิลปะ ที่อยู่ในรูปของจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี เพลง การขับร้อง การละเล่น ร้องรำทำเพลง การแสดง การร่ายรำ เรื่องเล่าเชิงอภินิหารหรือปรัมปราคติ นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ผ้าทอ เครื่องจักสาน เครื่องประดับ เสื้อผ้า เครื่องปั้นดินเผา และหัตถกรรมต่างๆที่มีความเกี่ยวโยงแนบแน่นกับ **ภูมิปัญญา** ของผู้ผลิตงานศิลปวัฒนธรรมชนิดนั้นๆ ศิลปวัฒนธรรมประเภทการแสดง การละเล่น ของชุมชนชาติพันธุ์ใดๆที่สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ มีสถานะเป็นเครื่องโยงยึดความรู้สึกว่าเป็นหมู่พวกเดียวกัน เป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนต่างๆ

ทั้งภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมจึงเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้ **“ชุมชนเป็นสุข”** ได้ เพราะผู้คนในวัฒนธรรมเดียวกันได้เรียนรู้ถ่ายทอด ส่งต่อ ผลิตซ้ำ ทำขึ้นใหม่ และปรับประยุกต์ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมให้เหมาะ สมสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ตลอดเวลา เพื่อรักษาสภาวะอันเป็นปกติสุขของกลุ่ม/ชุมชน/ชาติพันธุ์ของตนให้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เห็นความสำคัญของ **ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม** ในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการสร้าง **ความสุข ความเข้มแข็ง** และ **ความเป็นชุมชน** แต่ในปัจจุบันบทบาทของภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมในกระบวนการดังกล่าวหดหายไปจนแทบจับต้องไม่ได้ ผู้คนไม่สามารถใช้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมสร้างความสุขและความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนเองได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาความเคลื่อนไหวในการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆที่เข้าร่วมกิจกรรม ***โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)*** จำนวน ๔ โครงการ ในช่วงปี พ.ศ.๒๕๔๗-๒๕๔๘ ประกอบด้วย **โครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง โครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ** และ **โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย**

โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข ทั้ง ๔ โครงการได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับภูมิปัญญา หลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติทางเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยสี่ คือ อาหาร (หมี่) เครื่องนุ่งห่ม (ไหม) ที่อยู่อาศัย (บ้านดิน) และยารักษาโรค (การนวดและสมุนไพร) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจักสานไม้ไผ่ (เปลไม้ไผ่/เปลเรือ) ภูมิปัญญาด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาการเกษตรพึ่งตนเอง (ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ) ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ในลักษณะการฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เคยมีอยู่ในชุมชนนั่นเอง และการนำภูมิปัญญาใหม่ภูมิ มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ นอกจากนี้ยังมีประเด็นสำคัญในเรื่องความพยายามในการใช้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการฟื้นฟูพลังชุมชน/วัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตหรือไทใหญ่ (ลายไต) อันเป็นประสบการณ์หรือบทเรียนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนต่างๆ ที่จะดำรงความเป็นชุมชนของตนเองให้อยู่รอดและสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นๆในยุควัฒนธรรมไร้พรมแดนนี้ได้อย่างมีความสุข และบทเรียนของความพยามที่สำเร็จบ้าง ผิดพลาดบ้างเช่นนี้น่าจะช่วยให้ชุมชนอื่นๆได้เข้าใจว่าเมื่อชุมชนเผชิญปัญหาหรือมีความทุกข์ ไม่ใช่ว่าใครไหนอื่นจะเข้าไปแก้ปัญหาหรือปลดทุกข์ให้ได้ หากตนเองและคนในชุมชนนั้นแหละที่จะต้องลงมือแก้ปัญหาและคลายทุกข์ด้วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คนอื่นๆไม่ว่าเจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือนักพัฒนาภาคเอชนจะเป็นได้ก็เพียงผู้สนับสนุนเอื้ออำนวยความสะดวกชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น

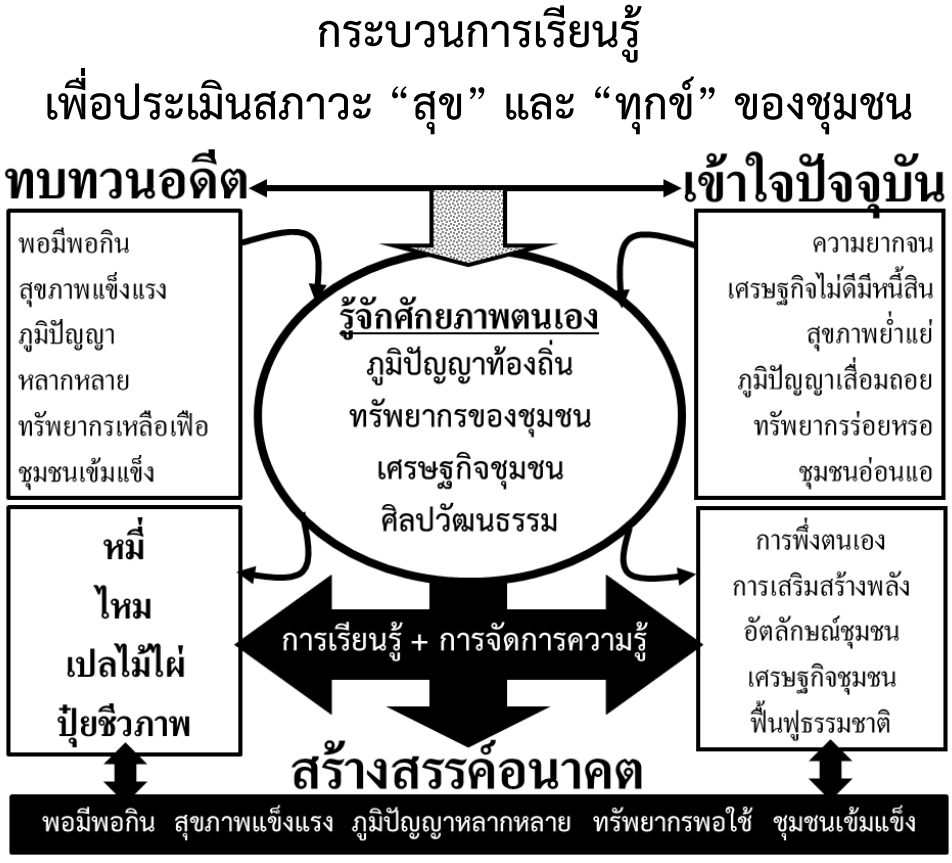

แบบแผนความคิดการวิเคราะห์เชิงกระบวนการในการศึกษาวิจัยเรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เฉพาะกรณี

จากการศึกษาพบว่าชุมชนในโครงการฯ ได้มีการจัดการเรียนรู้เพื่อทบทวนเกี่ยวกับ **สุขสภาวะ** และ **ทุกข์สภาวะ** ที่เคยมีในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันผ่านการศึกษาประวัติชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participative community study) ทั้งการจัดเวทีค้นหาประวัติการก่อตั้งชุมชนโดยการให้ผู้สูงอายุมาพูดคุยเล่าเรื่องราวที่เคยได้ยินได้ฟังและได้ประสบพบเห็นมาด้วยตนเองในช่วงเวลาต่างๆในทุกๆมิติทั้งด้านการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน การปลูกสร้างบ้านเรือน การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและศาสนา การทอผ้า การรักษาและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การค้าขาย การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ แล้วบันทึกไว้เป็นเอกสาร แถบบันทึกเสียง วิดีทัศน์ และจัดทำเป็นรายงาน ประเด็นของ **ความสุข** ที่ชุมชนค้นพบในมิติต่างๆ ที่สำคัญได้แก่

๑. **มิติเศรษฐกิจ** ชุมชนอยู่ในสภาวะ “พอมีพอกินทั่วหน้ากัน” ไม่ขาดแคลน

๒. **มิติสุขภาพ** ชุมชนเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บทั้งโรคติดต่อ และโรคไม่ติดต่อ ทั้งร้ายแรงและไม่ร้ายแรง และพบว่าในอดีตที่ผ่านมาในชุมชนมีผู้รู้ทางยาสมุนไพร รู้วิธีการบำบัดรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ การนวด การประกอบพิธีกรรมอื่นๆในลักษณะที่ “ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางการแพทย์”

๓. **มิติภูมิปัญญา** ชุมชนพบว่าในอดีตคนในชุมชนพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญา คือมีความรู้ ความเชื่อความสามารถ ในการจัดการและพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายแบบองค์รวม ไม่ใช่ความรู้เชิงเดี่ยว คนในชุมชนแต่ละคนมีความสามารถทำอะไรได้หลายๆอย่างทั้งทำไร่ทำนา หาปลา หาของป่า หาสมุนไพร จักสาน ตีเหล็ก ทอผ้าประกอบพิธีกรรม ทำงานศิลปะเชิงช่าง สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ประดิษฐ์และสร้างเครื่องมืออุปกรณ์สำหรับใช้สอยในกิจการต่างๆ ฯลฯ

๔. **มิติทรัพยากร** ชุมชนพบว่าในสมัยก่อน สภาพธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนเคยมีป่าไม้ แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ในป่ามีสัตว์และของป่า และสมุนไพรให้เก็บหาจับเอากินมาขายมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่รู้จักหมดสิ้น ในไร่ในนานอกจากข้าวและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกแล้วยังมีพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ กุ้งหอย ปู ปลา ผักบุ้ง ผักพื้นถิ่นต่างๆที่เป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชนอยู่มากมายทุกฤดูกาล ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ

๕. **มิติวัฒนธรรมชุมชนและสังคม** ชุมชนพบว่าแต่ก่อนคนในชุมชนรักกัน สมัครสมานสามัคคีกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ร่วมมือกันอย่างเต็มใจในกิจการงานส่วนรวม รักบ้านรักถิ่น ไม่เอาเปรียบเบียดเบียนกัน ยึดมั่นในศีลธรรมของพระพุทธศาสนา มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน หมายความว่าชุมชนมีสุขสภาวะเชิงเปรียบเทียบมากว่าในปัจจุบัน

๖. **มิติชาติพันธุ์** ชุมชนชาติพันธุ์พบว่าแต่ก่อน ชุมชนของตนเองยังมี แบบแผนทางความคิด ความเชื่อ ภาษา เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ลวดลายสีสันในงานศิลปะ การละเล่นศิลปะการแสดง การร่ายรำ คนตรี กีฬา ในแบบฉบับของตนเองซึ่งทำให้เป็นที่ยอมรับของคนกลุ่มอื่น รู้สึกว่ากลุ่มของตนมีอัตลักษณ์ มีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจ และรู้สึกได้ว่า

คุณลักษณะร่วมนั้นเป็นสิ่งยึดโยงให้รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เกิดความรู้สึกมั่นคง และเป็นกลไกก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการกระทำกิจการงานของกลุ่ม/ชุมชนให้บรรลุสู่ความสำเร็จและสร้างความสุขให้แก่ปัจเจกชนและชุมชนได้เป็นลำดับสืบมา

ในขณะเดียวกันชุมชนในโครงการฯ ได้มีการศึกษาสภาวะของ **“ปัญหา”** หรือ **“ทุกข์”** ที่เผชิญอยู่ และพบว่าทั้งระดับตัวบุคคล และระดับชุมชน ต่างก็มี **“ทุกข์”** หลายประการที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่

มิติเศรษฐกิจ ทุกชุมชนพบว่า ปัจจุบันมีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายซื้อหาด้วยเงินมากมาย ทั้งค่าสิ่งอุปโภคบริโภค ค่าบริการ ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาของบุตรหลาน ค่ารักษาพยาบาล ค่าเมล็ดพันธุ์พืช พันธุสัตว์ ค่าปุ๋ย ค่ายากำจัดวัชพืช ยาฆ่าแมลง ปัจเจกและครอบครัวต่างๆมีความขัดสนทางการเงิน มีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นจำนวนมาก ชุมชนพึ่งตนเองได้น้อยในทางเศรษฐกิจ

มิติสุขภาพ ปัญหาสุขภาพกลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับทุกคน คนในชุมชนพบว่าตนเองความรู้เรื่องเกี่ยวกับสุขภาพลดลง แม้บางคนที่เคยรู้เคยเป็นผู้ให้การบำบัดรักษาก็ขาดความเชื่อมั่น ต้องพึ่งพาความรู้ทางการแพทย์และยาสมัยใหม่เกือบทั้งหมด ชุมชนพึ่งตนเองในมิติทางการแพทย์และการจัดการสุขภาพอนามัยได้น้อย

มิติภูมิปัญญา ชุมชนพบว่ามีคนที่ทรงภูมิปัญญาเหลืออยู่น้อยมาก ภูมิปัญญาที่เคยมีความเหมาะสมกับท้องถิ่น เคยเป็นกลไกเสริมสร้างพลังให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้เกือบทุกมิติถูกนำมาใช้ได้น้อยลงไปทุกที คนในชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและไม่มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการผลิตและใช้สอยปัจจัยพื้นฐานสี่ประการสำหรับชีวิตถูกชุดความรู้สมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาแทนที่ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องจักสาน ผ้าทอ ยารักษาโรค และแม้แต่อาหารที่ชุมชนเคยจัดการได้เอง ผลิตเองใช้เองก็ทำได้น้อยลง มีคนนิยมใช้น้อยลง บางแห่งเลิกผลิต เลิกใช้กันไปเลยก็มี การพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญาของชุมชนเหลือน้อยมาก มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้เต็มประสิทธิภาพ ทำการผลิตซ้ำชุดความรู้และภูมิปัญญานั้น รวมทั้งทำการประดิษฐ์ภูมิปัญญาใหม่จากฐานภูมิปัญญาเก่าให้เหมาะสมกับบริบทของปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่จนเกิดชุดความรู้ใหม่ (situated knowledge) ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ต่อไป

มิติทรัพยากร ชุมชนพบว่าทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ดิน ที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์นั้นเสื่อมสภาพลง หายาก และเข้าถึงได้ยากยิ่งขึ้นทุกขณะ แต่เดิมป่าและน้ำไม่มีใครเป็นเจ้าของหากเป็นทรัพย์กลางที่ทุกคนเข้าถึงได้ แม้แต่ที่ดินทำไร่ทำนา ในช่วงที่ไม่ได้ทำการเพาะปลูกคนอื่นๆก็สามารถเข้าไปเก็บผัก จับสัตว์ได้ แต่ปัจจุบันป่าเหลือน้อย บางแห่งหมดไปเลย น้ำแล้ง ปลาไม่มี ที่ดินมีเจ้าของ และที่ดินเสื่อมสภาพเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผล การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรของชุมชนต่างๆลดลงเหลืออยู่น้อยมาก

มิติวัฒนธรรมชุมชนและสังคม ชุมชนพบว่าความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่แน่นแฟ้นเหมือนเมื่อก่อน ต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ไม่ค่อยได้ทำงานส่วนรวมร่วมกันมากนัก ความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนรู้สึกผูกพันมั่นคงต่อกัน ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่กันยังมีอยู่มาก

ในชุมชนชนบทและชุมชนชาติพันธุ์ แต่การเสียสละแรงงานในการทำงานในระบบ “ลงแขก” มีน้อยมาก ความสัมพันธ์ด้านแรงงานใช้การจ้างด้วยเงินมากขึ้น การสืบทอดและการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและทางสังคมภายในชุมชนลดความสำคัญลงไป ครอบครัวทำหน้าที่ด้านการจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้น้อยลง โรงเรียนทำหน้าที่แทนมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว ระบบโรงเรียนที่ใช้หลักสูตรและชุดความรู้ของรัฐส่วนกลางทำให้คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ไม่สนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านภูมิปัญญาไม่สามารถแสดงศักยภาพของตนเองในการพัฒนาชุมชนได้อย่างเต็มกำลังและเริ่มถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังมากขึ้น ชุมชนต้องพึ่งพิงภาครัฐ และภาคส่วนอื่นๆมากขึ้น มีองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าไปจัดการงานพัฒนาในชุมชนมากขึ้น

มิติชาติพันธุ์ ในชุมชนชาติพันธุ์พลัดถิ่น ในที่นี้ได้แก่ ชาติพันธุ์ไตหรือไทยใหญ่ที่อพยพหนีภัยสงครามเข้าไปอยู่ในราชอาณาจักรไทย(สยาม) และอยู่ในฐานะผู้ลี้ภัยพลัดถิ่น พบว่าชุมชนของตนเองขาดความมั่นคงทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมไตกำลังล่มสลาย ขาดการสืบทอด ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ดนตรี แบบแผนวิธีคิดและการประพฤติปฏิบัติที่เคยเป็นเครื่องโยงยึดความเป็นชาติไตลดความสำคัญลง ชาวไตพลัดถิ่นต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพตนเองให้รอด แต่ก็ยังมีคนกลุ่มใหญ่ที่มีความพยายามดำรงและสืบทอดระบบความสัมพันธ์ในแบบแผนวัฒนธรรมไต แต่ก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาปากท้องและความมั่นคงทางการเมือง ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่สำคัญหลายอย่างเสื่อมถอยลงไป ชุมชนมีความต้องการที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมไตทั้งการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันภายนอกชุมชนมากขึ้น

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา

เนื่องจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญของระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า **“วัฒนธรรม”** ซึ่งทำหน้าที่ในการ**สร้างสุขสภาวะ** หรือ **สร้างความเป็นชุมชน** ให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนขนาดต่างๆที่อยู่ร่วมกัน ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงกำหนดแบบแผนแนวคิดในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงกระบวนการเรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒธรรมและภูมิปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมาย “ความสุข” หรือ “สุขสภาวะ” ในกรณีศึกษาโครงการฯ พื้นที่รูปธรรม ๔ โครงการ มีประเด็นด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา จำนวน ๗ เรื่องได้แก่ (๑) **ลายไต** (ศิลปะการแสดงและงานฝีมือของชาติพันธุ์ไตหรือไทใหญ่) (๒) **การนวดและสมุนไพร** (๓) **ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน** (๔) **ภูมิปัญญาการทำหมี่พิมาย** (๕) **ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม** (๖) **ภูมิปัญญาการสานเปลเรือ** (เปลไม้ไผ่) และ (๗) **ภูมิปัญญาการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ** สามารถอธิบายด้วยฐานคิดเรื่อง “**จิตอิสระ**” ที่เป็นกระบวนการนิยามความสุขของปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของชุมชนและเป็นกระบวนการที่ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การสร้าง “สุขภาวะ” ของชุมชนที่ว่า **“จิตอิสระ และ อิสรภาพ เป็นสภาวะที่เกี่ยวโยงกับความสุข อย่างแน่นหนา เมื่อใดเรารู้สึกว่ามีอิสระ ไม่กดดัน ไม่เร่งรีบ ไม่ลุกลี้ลุกลนที่จะต้องทำอะไรที่ไม่อยากทำ และได้ทำอะไรที่เราชอบ เราอยากทำ แต่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเบียดเบียนทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เมื่อนั้น บัดนั้นเราก็มีความสุข ไม่เครียด ไม่หงุดหงิด**

ไม่โกรธ ไม่เกลียดอะไรๆ สภาวะเช่นนี้เป็นอิสรภาพและความสุขพื้นๆที่ใครก็มีได้ หากใฝ่หา และถ้าได้กระทำให้เกิดสภาวะอย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทำบ่อยๆจนเป็นปกติธรรมดา เราก็จะมีความสุขที่ต่อเนื่องยาวนาน นี่เป็นเรื่องของปัจเจกชนที่ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องตัวใครตัวมัน ไม่เกี่ยวข้องกับใครอื่น แต่ความจริงไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะตน เฉพาะคน เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นทั้งหมด เพราะการที่คนหนึ่งคนใดกระทำการอย่างมีอิสรภาพแล้วไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นนั่นแหละเกี่ยวข้องกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เพราะเป็นการกระทำที่เป็นคุณ ไม่ทำให้คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นเดือดร้อน แล้วจะไม่เกี่ยวข้องได้อย่างไร การเกิดสุขสภาวะส่วนตนแบบนี้ก็ก่อให้เกิดสุขสภาวะแก่ส่วนรวมได้ในขณะเดียวกัน ดังนั้นก็ถือได้ว่ากระบวน การสร้างความสุขส่วนตน ความสุขส่วนบุคคล ที่อยู่ในกลุ่มคนหรือชุมชนก็เป็นกระบวนการเดียวกันกับการสร้างความสุขให้แก่ชุมชนที่สังกัดไปโดยปริยาย” ประกอบเข้าด้วยกันกับชุดแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชนชุมชนเชิงกระบวนการ ที่เป็น ทั้งวิธีการหรือมรรค (means) และ เป้าหมายหรือผล (ends) ในการสร้าง “สุขสวาวะ” ให้กับทั้ง “บุคคล” และ “ชุมชน” ที่เขาเป็นสมาชิกอยู่

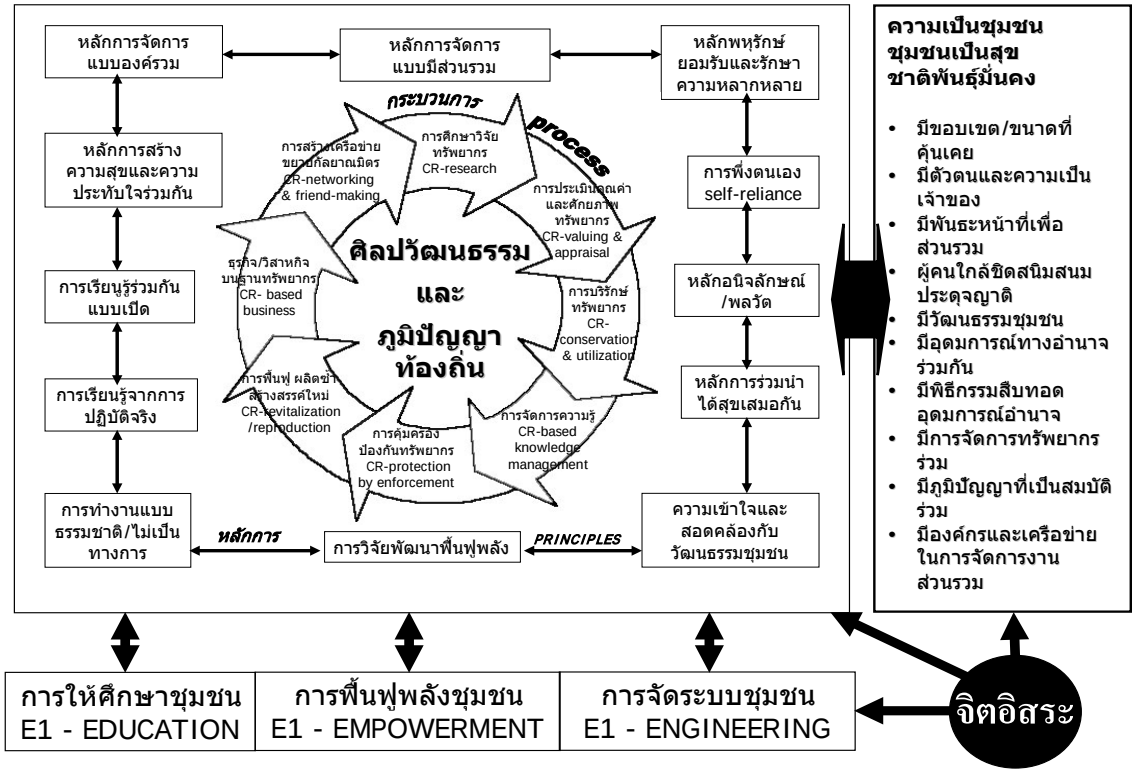

แบบแผนแนวคิดการสังเคราะห์เรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากแผนภาพ การจัดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญามีรูปแบบการจัดการที่เป็น **กิจปฏิบัติ (management actions) ๘ ประการที่มีลักษณะเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นวงจรต่อเนื่อง (cycle process) และเชื่อมโยงสัมพันธ์กันแบบทับซ้อน ย้อนกลับ ไม่ได้ดำเนินไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง (non-lineal model)** ได้แก่

- การวิจัยศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (research)
- การประเมินคุณค่าและศักยภาพของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (valuing & appraisal)
- การบริรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (conservation & utilization)
- การจัดการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา (knowledge management)
- การคุ้มครองป้องกันศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (protection)
- การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (revitalization, reproduction & innovation)
- การจัดการวิสาหกิจ/ธุรกิจด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (business management)
- การสร้างเครือข่ายขยายกัลยาณมิตร (networking / friend-making)

โดยในปรากฏการณ์การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่มุ่งสู่ “สุขสภาวะ” นั้นมีหลักการทางการพัฒนาชุมชนเป็นตัวกำกับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหลักการทางการพัฒนาชุมชนที่นำมาอธิบายปรากฏการณ์ของกรณีศึกษานี้ ประกอบด้วย

- หลักองค์รวม (holistic approach)
- หลักการจัดการแบบมีส่วนร่วม (participation)
- หลักพหุรักษ์ ยอมรับและรักษาความหลากหลาย (multiplism)
- หลักพลวัต (dynamism) หลักการร่วมนำได้สุขเสมอกัน (accompanying / co-existing)
- หลักความเข้าใจและสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (in-line-with community culture)
- หลักการวิจัยเพื่อฟื้นฟูพลัง (research & empowerment)
- หลักการทำงานแบบไม่เป็นทางการแต่เกิดประโยชน์ทางการเรียนรู้ (informal & informative)
- หลักการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง (learning by doing)
- หลักการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิดไม่ปิดกั้นหรือเลือกปฏิบัติ (participative openness-inquiry)
- หลักการสร้างความสุขและความประทับใจร่วมกัน (common appreciative building)

การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่โครงการฯแต่ละกิจกรรมอาจจะไม่มีกิจปฏิบัติครบทั้ง ๘ ประการ และมีหลักการทางการพัฒนาอย่างที่กำหนดไว้ในแผนภาพไม่ครบทั้งหมดในระยะเริ่มปฏิบัติการ แต่จากการศึกษาก็พบว่าส่วนใหญ่เป็นการเริ่มต้นจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้บนฐานของหลักการใดหลักการหนึ่งก่อน เช่น การมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง หรือการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น และหลังจากนั้นไม่นานก็สามารถเชื่อมโยงต่อยอดไปสู่หลักการอื่นๆได้มากขึ้น ทั้งนี้เป้าหมายและผลได้ของการดำเนินกิจปฏิบัติ หรือ management action คือ “สุขสภาวะ” หรือ “ความสุข” รูปแบบต่าง ทั้งกามโภคีสุข หรือสุขของฆราวาสหรือโลกียชน ที่อาจพึงพอใจกับการได้ การมี และการเป็นทางเศรษฐกิจ เกียรติยศชื่อเสียง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัยในฐานะปุถุชนคนธรรมดาที่ยังมีความรัก โลภ โกรธ และหลงเป็นฐานชีวิตอยู่บ้าง และรวมถึงเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินกิจปฏิบัติที่เป็น “ประโยชน์สุขของส่วนรวม” หรือ “สุขสภาวะของชุมชน/ชุมชนเป็นสุข” ในสภาวะที่เรียกว่า **“จิตอิสระ”** หรือ **“จิต**

ว่าง” มีความเห็นแก่ตัวลดลง และในขณะเดียวกันก็เห็นแก่คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ในการดำเนินงานของโครงการฯทั้ง ๔ พื้นที่รูปธรรม ดังนี้

(๑) การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญต่อชุดความรู้ในตัวของ**ผู้สูงอายุและผู้รู้ในชุมชน**ที่มีฐานะเป็นครูภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดสู่ลูกหลาน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังทางวัฒนธรรม (cultural empowerment) ในตัวผู้สูงอายุและผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชนให้กลับมามีบทบาทสำคัญในการแสดงความสามารถทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์จนเกิดการยอมรับนับถือและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมด้วยความเต็มใจและภูมิใจของทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในฐานะผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อมๆกัน เห็นได้จากการการดำเนินงานในโครงการสืบสานลายไตที่พยายามค้นหาผู้ทรงภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและการประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมต่างๆในชุมชนให้มาเป็นพ่อครู-แม่ครูสอนเด็กในชุมชนทั้งในรูปแบบการสอนและเรียนรู้ในเชิงสืบสานทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-culturalization) และการเป็นครูผู้สอนในโรงเรียนอย่างเป็นทางการไปพร้อมๆกัน ซึ่งทำให้พ่อครู-แม่ครูเกิดความปีติในตัวเองมีความสุขที่ได้รับการยอมรับ และมีความหวังที่เห็นว่ามีลูกหลานสนใจเรียนรู้เพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ต่อไปได้ นอกจากนี้ในโครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์ ก็ให้เกียรติแก่ผู้สูงอายุที่เป็นหมอพื้นบ้าน หมอนวด หมอตำแย ให้เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้และวิทยาการการนวดและการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านให้แก่ผู้เข้ารับการอบรม (ผู้เรียนรู้) ที่มีหลายวัยจนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ใช้ประกอบอาชีพได้ ซึ่งนอกจากผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาจะมีความสุขและเปี่ยมปีติในตนเองแล้ว ระหว่างการสอน การถ่ายทอดก็ยังแสดงความเตตาอาทรเต็มใจถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับผู้เรียนทุกคนโดยไม่เลือกปฏิบัติด้วยอคติว่าคนนั้นเป็นหลาน เป็นญาติ คนนั้นเป็นคนต่างบ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สร้างความสุขและสร้างความเป็นชุมชนในหมู่คน/กลุ่มคนที่ไม่ได้ผูกพันกันตามพื้นที่ หากสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในประเด็น “เรื่องสุขสภาพอนามัย” ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างสุขสภาวะของประชาสังคมและเครือข่าย

ในโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขอาจจะไม่เห็นบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะเจ้าของภูมิปัญญา เนื่องจากความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินที่กลุ่มบ้านสายรุ้งนำเข้าไปเผยแพร่เป็นความรู้ใหม่เฉพาะกาล (situated knowledge) ที่ผู้สูงอายุในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวานไม่คุ้นเคยและไม่เคยปฏิบัติหรือพัฒนามาก่อนในวัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินจึงเป็นเรื่องของคนรุ่นใหม่ที่แสวงหา “บ้านทางเลือก”

แต่ในการดำเนินงานของโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย เป็นการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง ๓ คือหมี่ ไหม และเปลเรือไม้ไผ่ ซึ่งมีผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาในเรื่องนั้นเป็นผู้แสดงบทบาทผู้สอน ผู้ปฏิบัติและถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมและภูมิปัญญาที่พัฒนาประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และแม้ว่าภูมิปัญญาความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะเป็นเรื่องใหม่ เป็นความรู้ใหม่สำหรับชุมชนบ้านตะปัน แต่ก็มีผู้สูงอายุที่ค้นพบสัจธรรมบางประการในช่วงชีวิตที่ผ่านมาว่าการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการเพาะปลูกเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณต่อทั้งผู้ใช้ ผู้บริโภค และธรรมชาติแวดล้อม ผู้สูงอายุอย่างคุณยุทธ พิณพิมาย และแกนนำกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปันจึงรวมกลุ่มกันจัดการเรียนรู้ให้แก่ตนเอง และพยายามขยายผลความรู้ไปสู่สมาชิกของกลุ่มและคนอื่นๆด้วยความรูสึก “สุขใจ” ที่ได้รู้ความจริงของธรรมชาติ และ “สุขกาย” ที่ได้นำความรู้ละผลผลิตของความรู้ คือ “ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ” ไปทดลองใช้ในไร่ในนาจนเห็นความเปลี่ยนแปลงทางที่เป็นคุณต่อทั้งมนุษย์และธรรมชาติ

(๒) กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ **ความไว้วางใจ (trust)** และ**ความประทับใจ (appreciation) ต่อคนในวัฒนธรรมเดียวกัน** การสื่อสารด้วยภาษาเดียวกัน การมีวิธีคิดพื้นฐานของดำเนินวิถีชีวิตแบบเดียวกัน ความไว้วางใจที่ต่างคนต่างก็ตกอยู่ในสภาวะทุกข์เช่นด้วยกันช่วยให้เข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น เป็นแรงจูงใจที่ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างราบรื่น มีความหวังดีต่อกันและกันมากขึ้นตามลำดับ สภาวะความเป็นชุมชนที่ดูเหมือนว่าเจือจางไปมากแล้วก็สามารถฟื้นตัวเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากกรณีของโครงการสืบสานลายไต ที่ครูส่างคำซึ่งเป็นคนชาติพันธุ์ไต (ไทใหญ่) เช่นเดียวกับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวง และต่างก็ประสบปัญหาเดียวกัน คือตกอยู่ในสภาวะคนไร้รัฐพลัดถิ่น (stateless group) และมีความวิตกกังวลว่าความเป็นชาติพันธุ์ไต (วัฒนธรรมไต /ลายไต) ที่เป็นอัตลักษณ์ของตนกำลังเจือจางลางเลือนลงไปทุกขณะ ได้เข้าไปปรับทุกข์สนทนากับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวงตามประสาคนหัวอกเดียวกัน จนกระทั่งเกิดความไว้วางใจ เข้าใจ เชื่อใจ เชื่อมั่นกันและกันว่ากิจปฏิบัติในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้สืบสานลายไตที่จะต้องดำเนินการร่วมกันนั้นมิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของใครคนใดคนหนึ่งเพียงลำพังหรือมิใช่เป็นเพียงผลประโยชน์ของคนไตที่บ้านเปียงหลวงเท่านั้น หากเป็นผลประโยชน์ของชาติพันธุ์ไตทั้งหมดไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตาม ความไว้วางใจ ความเชื่อมั่นและความประทับใจในกันและกันเช่นนี้มีส่วนสำคัญช่วยให้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้สืบสานลายไตดำเนินไปอย่างราบรื่น อบอุ่น และฟื้นฟูความเป็นชุมชนขึ้นมาได้อย่างน่าชื่นชม

(๓) **กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participative learning) แบบไม่เป็นทางการแต่ได้สาระทางการเรียนรู้ (informal & informative style) ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (accordance to community culture) และพึ่งตนเองได้ (self-reliance)** มีตัวอย่างความสำเร็จจากการจัดการของโครงการสืบสานลายไต ที่ใช้วิธีการสื่อสารพูดคุยแลกเปลี่ยนผ่าน “วงน้ำชา” มากกว่าการจัดเวทีพูดคุยสร้างความคุ้นเคยและความไว้เนื้อเชื่อใจกันจนมีความสนิทชิดเชื้อกันประดุจญาติ (gemeinschaft) แล้วจึงจัดการพูดคุยอย่างเป็นทางการเพื่อนำทุกคนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้อย่างเป็นงานเป็นการในลำดับถัดไป นอกจากนี้ในการประเมินผลก็จัดให้มีการประเมินผลร่วมกันทั้งอย่างเป็นทางการในเวทีสัมมนา และการประเมินผลอย่างไม่เป็นทางการในการจัดการแสดงและการประดิษฐ์งานศิลปะหัตกรรมในงานประเพณีของชุมชนก็ถือเป็นการประเมินผลร่วมกันของทั้งพ่อครู-แม่ครู ผู้รู้ ผู้เรียน เด็กนักแสดงที่ประเมินตนเองว่าเมื่อทำได้ไม่ดีมีข้อบกพร่องก็น้อมรับนำไปปรับปรุงแก้ไข และหากว่าทำได้ดีขึ้นก็ได้รับคำชม รางวัล และความปีติในใจของทั้งผู้เรียนที่แสดงและทำงานหัตถกรรมและพ่อครู-แม่ครูผู้ถ่ายทอดความรู้ให้

ในการทำงานของ**โครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์** และ**โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย** ก็เน้นการเรียนรู้การจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการในการศึกษาภูมิปัญญาดั้งเดิม การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาสู่ผู้เรียน และการขยายผลการเรียนรู้สู่การปรับปรุงความรู้ให้สอดคล้องกับปัญหาใหม่ๆที่ชุมชนเผชิญอยู่ตลอดเวลาในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง และแม้ว่าในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ของโครงการฯบ้านดินจะใช้วิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างเป็นทางการ (formal/formatted learning style) แต่ก็เน้นหนักในเรื่องการสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเองและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุดความรู้การสร้างบ้านดินให้สนองตอบต่อจริตและความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยได้ในสภาพความเป็นจริงไม่ฝืนที่จะให้บ้านดินเป็นบ้านที่มีคุณสมบัติในอุดมคติเท่านั้น

(๔) การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่เป็น **กระบวนการฟื้นฟูและหนุนเสริมเพิ่มพลังของชุมชน (empowering process to community)** ประเด็นนี้มิได้ปรากฏผลเด่นชัดเพียงเฉพาะใน

โครงการสืบสานลายไตที่ทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ไตบ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-cultural space) ในราชอาณาจักรไทย (สยาม) และชุมชนโลกเพิ่มมากขึ้น ชุมชนไตบ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่แสดงออกทางอัตลักษณ์ โดยเฉพาะการแสดงการฟ้อนนกกิงกะหล่า การฟ้อนโต และการศิลปวัฒนธรรมไตรูปแบบอื่นๆต่อสังคมสาธารณะมากขึ้น เป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไตให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชนโลกมากขึ้น ชาติพันธุ์ไตที่กำลังวิตกกังวลว่าวัฒนธรรมเชิงอัตลักษณ์ของตนจะเสื่อมถอยและชาติพันธุ์จะล่มสลายก็พากันมีกำลังแรงใจที่จะรวมตัวผนึกกำลังใจสร้างชุมชนแห่งความเป็นชาติพันธุ์ให้มั่นคงแข็งแรงมากยิ่งๆขึ้นไปจนหวังว่าวันหนึ่งในอนาคตชาติพันธุ์ของตนจะมีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพ (geographic space) ให้ได้ลงหลักปักฐานตั้งเป็นประเทศชาติที่มีอิสรภาพอย่างแท้จริงได้ดังที่ปรารถนาเท่านั้น

การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เชิงกระบวนการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลังของชุมชนยังปรากฏผลชัดเจนในทุกโครงการที่เป็นกรณีศึกษา กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการยอมรับในศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆมากขึ้น ผู้คนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาความรู้ได้รับการยอมรับนับถือ ความรู้ภูมิปัญญาได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่ นำไปใช้เพื่อการพึ่งตนเองได้ในมิติของปัจจัยสี่ โดยเฉพาะเรื่องการดูแลรักษาสุขภาพพื้นฐาน นอกจากนี้ยังทำให้ชื่อเสียงของชุมชนเป็นที่รู้จักและยอมรับในทางที่ชื่นชมมากขึ้น สินค้าที่เป็นผลิตผลจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับเข้าสู่ระบบหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ตามนโยบายของรัฐบาล ทำให้มีทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนหลั่งไหลเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น และในขณะเดียวกันความล้มเหลวในการจัดการเชิงธุรกิจที่บางชุมชนประสบก็ช่วยให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวให้อยู่รอดและกลับไปทบทวนคิดค้นหาหนทางเลือกที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนของตนให้เหมาะสมแก่สภาพปัญหาและสถานการณ์ต่อไปได้ในอนาคต.

การจัดการเรียนรู้ของเครือข่ายภูมิปัญญาชุมชนคนพิมาย ไหม หมี่ เปล ปุ๋ย

ท่ามกลางความแปรผันของกระแสโลก

เมืองปราสาทหิน ถิ่นไทรงาม เรืองนามประเพณี หมี่พิมาย เครื่องหวายล้ำค่า

พิมาย ในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในฐานะเป็นชุมชนเมืองโบราณที่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกขอมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ว่า ภีมปุระ และปรากฏชื่อเมือง “พิมาย” หรือ “วิมายะปุระ” ในศิลาจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘) ในปัจจุบันยังมีหลักฐานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของเมืองพิมายเหลืออยู่ คือ ปราสาทหินพิมาย ศาสนสถานสำคัญในพุทธศาสนาแบบมหายานที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในระยะปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ หรือราว ๑,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว

ในพื้นที่อำเภอพิมายและใกล้เคียงยังมีแหล่งโบราณคดีที่เป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุหลายพันปีอยู่มากมาย แหล่งสำคัญและมีชื่อเสียงมากได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอโนนสูง ไม่ไกลจากปราสาทหินพิมาย) ที่มีการขุดพบหลุมฝังศพของชุมชนสมัย

โลหะตอนปลายอายุราว ๓,๐๐๐ ปี พร้อมทั้งเครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้เป็นจำนวนมาก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าบริเวณที่ตั้งอำเภอพิมายมีความอุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญในด้านการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆมาหลายพันปี

ในมิติทางด้านการท่องเที่ยว ปัจจุบัน **พิมาย** เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงหลายอย่าง เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย สวน พฤกษชาติไทรงาม เทศกาลเที่ยวพิมาย-แข่งเรือประเพณีลำน้ำจักราช-ลำน้ำมูล เป็นต้น

ท้องถิ่นพิมาย ยังมีอะไรที่สำคัญอีกมากมาย โดยเฉพาะ **คนพิมาย** และ **ภูมิปัญญาในการทำอยู่ทำกินของคนพิมาย**

แม้ว่าคนพิมายจะพยายามค้นหาสิ่งดีงามที่มีอยู่ในพื้นถิ่นของตน ทั้งของดีที่เป็นโบราณสถาน ลักษณะพิเศษทางธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีเฉพาะถิ่น ภูมิปัญญาด้านอาหาร งานศิลปหัตกรรมที่โดดเด่น และคัดเลือกเอาส่วนที่คิดว่าดีที่สุดยอดเยี่ยมที่สุดมาเรียงร้อยเป็นคำขวัญของอำเภอประกาศความเป็น “ท้องถิ่นพิมาย” ให้สังคมได้รับรู้ ซึ่งในโลกของการแข่งขันทางการตลาด ใครๆก็พยายามแสดงตัวตนให้คนอื่นรับรู้เพื่อให้เขายอมรับ และก็วาดหวังเป็นสูตรสำเร็จว่าคนที่รับรู้และยอมรับจะยังประโยชน์ด้านเศรษฐกิจผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวและการจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าท้องถิ่นมากขึ้นๆ

กล่าวตามจริง ของดี ๕ อย่างที่ปรากฏในคำขวัญดังกล่าวก็เป็นของดีที่ไม่อาจปฏิเสธได้ และก็เป็นของดีที่ช่วยให้พิมายเป็นที่รู้จักของคนถิ่นอื่น ช่วยดึงดูดผู้คนที่สนใจให้เข้าไปเยี่ยมเยือนมากขึ้น และเศรษฐกิจของพิมายดีขึ้นเพราะการท่องเที่ยวจริงๆ แต่ก็ดีไม่ทั่วถึงและไม่ค่อยคงทนเป็นเพียงชั่วครั้งชั่วคราว เพราะการคัดเลือกเอาเพียง ๕ สิ่งขึ้นมาเชิดชูก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อของดีอีกหลายๆอย่างที่ถูกคัดทิ้งตัดออกไม่ได้รับการประเมินค่าอย่างเท่าเทียม อาจเป็นเพราะผู้คัดเลือก (ส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่บริหารภาครัฐและกรรมการที่ภาครัฐแต่งตั้ง) เห็นว่ายังดีไม่มาก ดีไม่พอ ดีไม่พร้อม หรือดีแต่ไม่เด่นก็ไม่ทราบได้ ภูมิปัญญาและของดีๆหลายอย่างทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ไม่ได้รับการคัดเลือกจึงถูกปล่อยให้ค่อยๆหมดความหมายและหมดคุณค่าไปอย่างน่าเสียดายทั้งๆที่ได้เคยทำหน้าที่เกื้อหนุนให้ชุมชนต่างๆได้อยู่ดีมีสุขตามอัตภาพ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่เสริมสร้างความเป็น “พิมาย” ให้ดำรงอยู่สืบมาได้ และช่วยให้ชุมชนต่างๆพึ่งตัวเองได้หลายๆด้านมาเป็นเวลานาน หรือแม้แต่ภูมิปัญญาดีๆที่ได้รับการคัดเลือกเข้าไปเป็นคำขวัญก็ไม่ได้รับการดูแลรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมให้มั่นคงแข็งแรงอย่างแท้จริง กลับปล่อยให้มีการปลอมปน เอาของใหม่ของไม่จริงแท้เข้าไปแอบอ้างสวมรอยขายให้กับนักท่องเที่ยวและผู้ที่ไม่รู้กันอย่างไม่รู้สึกตะขิดตะขวงใจ การเลือกปฏิบัติเช่นนี้พบเห็นได้ทั่วไปในแบบแผนการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาประเทศที่ยังถูกครอบงำและสั่งการจากผู้มีอำนาจในสังคมที่ยึดมั่นในแนวทางการพัฒนาที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยอย่างไม่หยุดยั้งโดยอาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือสำคัญ จะว่าไปแล้วพิมายก็ไม่ได้เป็นท้องถิ่นแห่งเดียวที่ถูกชักนำเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงและถูกกระทำเช่นนี้ หากยังมีท้องถิ่นในประเทศไทยอีกหลายพันแห่งที่เป็นเพื่อนร่วมชะตากรรมเช่นเดียวกับ **พิมาย**

ผลลัพธ์ของการดำเนินการในแนวทางดังกล่าวก็เห็นๆกันอยู่ว่า มีความเจริญเติบโตทางวัตถุสิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง เทคโนโลยีและเศรษฐทรัพย์เกิดขึ้นรวดเร็วมาก แต่ในขณะเดียวกันชุมชนท้องถิ่นต่างๆที่เคยเข้มแข็ง มีทุนทางสังคมสูง พึ่งตนเองได้หลายมิติด้วยการใช้ภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับสภาพทางธรรมชาติแวดล้อม กลับตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ ขาดความมั่นคง ความสามารถในการพึ่งตนเองถดถอยลงจนถูกครอบงำและถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มคนภายนอก หมดความสามารถที่จะพึ่งตนเองในทุกๆระดับและทุกๆมิติ

แนวคิดและความมุ่งหมายของโครงการ

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย เป็นองค์กรพัฒนาที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนในอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ทั้งผู้ที่เป็นคนทำงานอิสระ ข้าราชการ คนทำงานเอกชน และชาวบ้านที่ปรารถนาจะเห็นพิมายเป็นชุมชนน่าอยู่เข้ามารวมตัวกันและจัดกิจกรรมต่างๆร่วมกันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๙ กิจกรรมหลักของเครือข่ายฯ คือ การพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรม การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และปรากฏการณ์ต่างๆในพื้นที่ การจัดการศึกษาดูงาน การเสริมสร้างกระบวนการทำงานและพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกเครือข่าย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้องค์กรในเครือข่ายสามารถทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

ในฐานะที่เป็นองค์กรพัฒนาที่อยู่ในระนาบเดียวกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมายได้พิจารณาเห็นว่าในชุมชนต่างๆยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์อยู่อีกมากมาย ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้รับเอามาจากภายนอกชุมชน แต่ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้รับการยกย่องเชิดชูและส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เผยแพร่เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าระยะเวลาที่ผ่านมาองค์กรพัฒนาภาครัฐ และสถาบันการศึกษาต่างๆจะไม่ได้ทอดทิ้งภูมิปัญญาและชุมชนเจ้าของภูมิปัญญา คือ ยังมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไปเผยแพร่ และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนให้คนในชุมชนฟื้นฟูภูมิปัญญาต่างๆมาใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ทอผ้า จักสาน ทำหมี่ แปรรูปอาหาร ทำขนมพื้นบ้าน ฯลฯ โดยให้รวมตัว กันตั้งเป็นกลุ่มอาชีพต่างๆขึ้นมากมาย แต่การณ์ก็ปรากฏว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาส่วนใหญ่ที่จัดตั้งขึ้นมาไม่สามารถดำเนินกิจการในรูปของกลุ่มตามแบบแผนที่ภาครัฐแนะนำหรือกำหนดมาได้อย่างต่อเนื่อง ในทันทีที่นักพัฒนาผู้ริเริ่มกิจกรรมหรือโครงการถูกย้ายไปดำรงตำแหน่งที่อื่น หรือเงินสนับสนุนหมด กลุ่มที่เคยดูกระตือรื้อร้นและเข้มแข็งก็สลายตัวไปโดยปริยาย อาจจะไม่ถึงกับล้มเลิกกลุ่ม แต่ไม่มีกิจกรรมอาชีพที่ทำร่วมกันตามแบบแผนที่นักพัฒนากำหนดอีกต่อไป ต่างคนก็ต่างกลับไปประกอบกิจการงานอาชีพในลักษณะบ้านใครบ้านมันตามความสะดวกและความคุ้นเคยเหมือนเมื่อก่อนตั้งกลุ่มเป็นทางการ และในบางพื้นที่ก็มีสภาวะที่แย่ลงไปกว่าเดิม คือ สมาชิกกลุ่มไม่ถูกกัน ไม่ไว้ใจกันขัดแย้งกันในเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ที่เป็นเม็ดเงิน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยเป็นไปในระบบพี่น้องในเครือญาติ ถ้อยทีถ้อยอาศัย แบ่งปันจุนเจือกัน ไม่คิดเป็นมูลค่าหรือราคามากนัก ก็ถูกแบบแผนและกฎกติกาของระบบองค์กรกลุ่มแบบใหม่เข้ามาทำให้เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านที่ไม่ค่อยคุ้นชินกับการจัดการความสัมพันธ์ตามตำแหน่งหน้าที่ในองค์กรกลุ่มที่ต้องมีประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก หรือตำแหน่งอื่นๆที่มาจากการเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงส่วนมากและผูกพันกับเรื่องของอำนาจบริหาร (competent authority) ที่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน ก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคย ไม่มั่นใจในการตัดสินใจ เกิดความหวาดระแวงกันและกัน ส่งผลให้ภูมิปัญญาดีๆที่ใช้ในการประกอบอาชีพทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ คือ ไม่สามารถช่วยให้ชุมชนเป็นสุขได้อย่างยั่งยืน

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย เห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มภูมิปัญญาในชุมชนต่างๆ คือ แม้ว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาในบางชุมชนจะสามารถดำเนินกิจกรรมด้านการผลิต การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตามความสามารถของตนๆไปได้เป็นอย่างดี มีชื่อเสียง จนกระทั่งมีคนสนใจไปศึกษาดู

งานกันมาก เช่น กลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง แต่สถานะของกลุ่มก็ดูอ่อนแอไร้พลังเนื่องจากขาดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มในแบบแผนขององค์กรสมัยใหม่ นอกจากนี้กลุ่มภูมิปัญญาสำคัญที่ได้รับการยกย่องเชิดชูนำไปเป็นคำขวัญของอำเภอพิมาย ได้แก่ หมี่พิมาย ก็มีจำนวนสมาชิกกลุ่มที่ผลิตหมี่พิมายตามภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือหมี่พิมายแท้ๆลดน้อยลงจนเหลือเพียง ๔ ครอบครัว และมีแนวโน้มว่าอาจจะไม่มีใครทำกันอีกต่อไปในไม่ช้า เครือข่ายฯมีความมุ่งหมายในการศึกษาว่าแต่ละกลุ่มภูมิปัญญามีการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้อย่างไร ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงดำรงอยู่และขยายตัวออกไปได้กว้างขวาง แต่ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงหายไป รวมทั้งการหาแนวทางในการพัฒนายกระดับความรู้ภูมิปัญญาให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น พัฒนาศักยภาพของกลุ่มภูมิปัญญาต่างๆให้เข้มแข็ง สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในชุมชนของตนได้อย่างมีพลัง :yj’ในการดำเนินงานโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย ภายใต้การสนับสนุนของโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.ภาคอีสาน) นี้ ทางเครือข่ายฯ ได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาและพัฒนากลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำเป็นกลุ่มหลัก และเห็นว่ามีภูมิปัญญาดีๆที่น่าจะส่งเสริมการเรียนรู้และจัดการให้คนในชุมชนได้พัฒนาไปสู่การทำเป็นอาชีพได้อีกหลายอย่าง เช่น **ภูมิปัญญาหมี่พิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม ตำบลในเมือง ภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง** และ**ภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยชีวภาพของกลุ่มปุ๋ยชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่** จึงทำการขยายผลการศึกษาและพัฒนาไปสู่กลุ่มภูมิปัญญาดังกล่าวด้วย

การจัดการเรียนรู้เรื่องการศึกษาภูมิปัญญา

กิจกรรมที่โครงการฯ ดำเนินการ คือ การศึกษาภูมิปัญญาโดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research & Development : PAR&D) มีการกำหนดโจทย์ในการวิจัยให้สืบค้นประวัติความเป็นมาของภูมิปัญญาควบคู่ไปกับการศึกษาประวัติชุมชนตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน ศึกษาเรื่องวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นๆในชุมชนว่าทำกันอย่างไร ศึกษาทบทวนประโยชน์ของภูมิปัญญาในมิติของการประกอบอาชีพ การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง เหตุปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่และการถดถอยลดความสำคัญของภูมิปัญญาบางอย่าง รวมทั้งการศึกษาเรื่องประวัติความเป็นมาของกลุ่มอาชีพภูมิปัญญา ระบบการบริหารจัดการกลุ่ม เหตุปัจจัยของความสำเร็จและความล้มเหลวของกลุ่ม ความรู้สึกดีๆของกลุ่มและชุมชนต่อการใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ การประกอบอาชีพและการพัฒนาชุมชน การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาทั้ง ๔ เรื่อง ๔ ชุมชนของโครงการฯ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ในตัวภูมิปัญญานั้นโดยตรง แต่เน้นในเรื่องการพัฒนาความสามารถของสมาชิกกลุ่มภูมิปัญญาในการศึกษาวิจัย เช่น การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การจัดเวที การจัดกลุ่มพูดคุยไม่เป็นทางการ จัดระบบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอข้อมูลแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ

ไหมฝ้ายสีธรรมชาติ

การแปรรูปความงามจากใจสู่ผืนผ้าของผู้หญิงบ้านหนองบัวคำ

แม่บุญดี โกรพิมาย

จากการศึกษาของโครงการฯด้วยการจัดเวทีฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชน ให้ผู้สูงอายุในหมู่บ้านมาช่วยกันเล่าประวัติที่เคยรู้ และประสบการณ์ตรงของแต่ละคนที่ได้ประสบมา ทราบว่าก่อนการเกิดขึ้นชุมชนบ้านหนองบัวคำเริ่มในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๔ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่า มีสัตว์ป่าหลายชนิด มีหนองน้ำ ลำธารอุดมสมบูรณ์ อยู่ในเขตปกครองตำบลหนองพลวง คนกลุ่มแรกๆที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนคือกลุ่มของปู่ทิม โพธิ์นอก จากบ้านไผ่นกเขา กลุ่มของพ่อพรมมา มาศนอก พร้อมฝูงวัว ๖๐ ตัว และขบวนเกวียนจากบ้านโนนสำราญ อำเภอบัวใหญ่ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ กลุ่มของพ่อเฒ่าแกน พ่อเฒ่ากรอง พ่อเฒ่าโหว บรรพบุรุษของแม่บัวดี โกรพิมาย ประมาณ ๔๐ คน เดินทางด้วยขบวนเกวียนและเดินเท้าจากบ้านอู่น้อย ตำบลโนนรัง อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เข้าไปจับจองที่ดินและตั้งบ้านเรือนในย่านที่เรียกว่าคุ้มบ้านถนนหัก

การทำมาหากินในระยะแรกตั้งชุมชน ในระยะที่ยังไม่ได้หักร้างถางพงใช้ทำนา ก็อาศัยข้าวเก่าที่ขนมาจากบ้านเดิม ขุดกลอย เผาถ่าน และซื้อหาเอาจากจากหมู่บ้านอื่น ซึ่งเป็นช่วงสั้นๆ ต่อมาเมื่อหักร้างถางที่ได้พอสมควรก็ทำนา

สภาพทางสังคมในระยะแรกๆ ด้วยความที่มีผู้คนอพยพมาจากต่างถิ่นต่างที่ จึงตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มในหมู่พวกบ้านเดียวกัน และก็เริ่มสร้างสัมพันธภาพกับกลุ่มอื่นๆ ผูกเสี่ยวผูกมิตรกัน

ผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพคนแรกได้แก่ พ่อพรมมา มาศนอก ที่มีวัวหลายสิบตัวและเมื่อเข้ามาอยู่ใหม่ถูกนักเลงในถิ่นนั้นขโมยวัว จึงต้องปรับตัวและโต้ตอบในลักษณะเดียวกันจนทำให้นักเลงในถิ่นนั้นยอมรับนับถือและไม่รังแกกัน ชุมชนคุ้มบ้านถนนหักจึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ในพ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๕ ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ชุมชนบ้านถนนหักที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นได้แยกตัวออกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ ชื่อว่า บ้านหนองบัวคำ ตามลักษณะภูมิประเทศที่มีหนองน้ำใหญ่และมีป่าบัวอยู่เต็มหนอง พ่อพรมมาได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ขึ้นกับตำบลหนองพลวง และต่อมาผู้ใหญ่พรมมาก็ได้รับเลือกให้เป็นกำนันตำบลหนองพลวง ทำให้บ้านหนองบัวคำได้รับการพัฒนาให้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

ในปีต่อมาตำบลหนองพลวงแยกไปอยู่กับอำเภอจักรราชที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่ชุมชนบ้านหนองบัวคำไม่ย้ายตามไปด้วยมาขึ้นกับตำบลนิคม และตำบลหนองระเวียงตามลำดับ และกำนันพรมมาก็ดำรงตำแหน่งกำนันตำบลนิคม และตำบลหนองระเวียงจนกระทั่งเกษียณอายุ โดยมีนายชื่น โกรพิมายเป็นสารวัตรกำนัน

ชุมชนบ้านหนองบัวคำนับถือพุทธศาสนา เมื่อตั้งชุมชนได้ระยะหนึ่งก็ตั้งวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและประกอบศาสนกิจของชุมชน เริ่มจากการเป็นสำนักสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์มาจำพรรษา สนับสนุนให้ลูกหลานบวช และพัฒนาเรื่อยมาจนเป็นวัดชื่อ วัดสุขาพิริวนาราม ชาวบ้านนิยมเรียกกันว่าวัดบ้านหนองบัวคำ ในระยะที่เริ่มมีวัดชุมชนก็เริ่มพัฒนาโรงเรียนขึ้นในวัด และต่อมาได้ย้ายออกไปตั้งโรงเรียนบ้านหนองบัวคำในพื้นที่ใหม่ เป็นสถานศึกษาของลูกหลานในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

ตลอดระยะเวลาที่ชุมชนพัฒนามาตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน ชุมชนมีภูมิปัญญาในการจัดการตนเองให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข มีอยู่มีกิน มีส่วนเหลือได้ทำบุญทำกุศล เผื่อแผ่เจือจานให้เพื่อนบ้านตามวัฒนธรรมประเพณีที่สอดคล้องกับการทำมาหากิน ชาวบ้านหนองบัวคำ มีวิถีชีวิตเป็นชาวนาและยึดมั่นในแบบแผนวัฒนธรรม จารีตประเพณีฮีตสิบสองคลองสิบสี่ของคนอีสาน และศีลธรรมในพระพุทธศาสนามาโดยตลอด มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่เข้มแข็ง มีการแต่งงานกันในกลุ่มและตระกูลต่างๆที่อพยพมาด้วยกัน และระหว่างกลุ่มที่มาจากต่างบ้าน ซึ่งต่อมาก็ได้หลอมรวมเป็นเครือญาติเดียวกันทั้งชุมชน

ภูมิปัญญาสำคัญๆในทางการทำอยู่ทำกินของชุมชนบ้านหนองบัวคำนอกจากการทำนา หาผักหาปลาเพื่อการยังชีพ การจักสาน การผลิตเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ในการทำนาแล้ว ก็ยังมีภูมิปัญญาด้านการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูงตามแบบบ้านของชาวอีสาน มีภูมิปัญญาด้านหมอพื้นบ้าน หมอตำแย หมอสมุนไพร และภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหมและผ้าฝ้าย ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นสิ่งยืนยันถึงระดับความสามารถของชุมชนในการพึ่งตนเองได้ในเรื่องปัจจัยสี่ คือ อาหารไม่ขาดแคลน มีที่อยู่อาศัยคงทนถาวร มีเครื่องนุ่งห่มเหมาะสมกับสภาพอากาศและสวยงามตามสมัยนิยม และมีความรู้ด้านการดูแลบำบัดรักษาสุขภาพ ช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพโดยไม่ต้องพึ่งพารัฐ หรือชุมชนอื่นมากนัก

พอชุมชนมีไฟฟ้า
ธกส.มาขอเป็นเพื่อน แล้วหนี้สินก็ตามมา

จุดเปลี่ยนสำคัญของบ้านหนองบัวคำเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เมื่อมีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน และทางราชการส่งเสริมการปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล และการผลิตเพื่อการส่งออก มีองค์กรทางการเงินจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมากขึ้น ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือที่เรียกว่า ธกส. เข้ามารับสมัครสมาชิกสหกรณ์และให้กู้เงินไปลงทุนในการทำ

เกษตร ซึ่งชาวบ้านบอกว่าตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านก็เริ่มเป็นหนี้ กู้เงินได้มาก็ไม่ได้เอาไปลงทุนทางการเกษตรเต็มเม็ดเต็มหน่วยสักเท่าใด เพราะมีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ภาระการใช้จ่ายในครัวเรือน การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาล ค่ากระแสไฟฟ้าที่จะต้องจ่ายเป็นเงินสดเพิ่มมากขึ้น เมื่อครบกำหนดก็กู้ใหม่ใช้หนี้เก่าหมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อย ระยะต่อมามีกองทุนอะไรต่อมิอะไรเข้ามาให้กู้อีกมากมาย ชาวบ้านรู้ว่ามีสิทธิ์กู้ได้ก็กู้จากทุกกองทุน กู้กองนี้เอาไปใช้กองนั้นและก็ใช้จ่ายในครัวเรือนไปด้วย ในขณะที่การทำเกษตรไม่ค่อยประสบความสำเร็จ การทำมาหากินในชุมชนฝืดเคืองไม่คล่องตัวเหมือนก่อน ผู้คนจำนวนหนึ่งต้องไปขายแรงงานต่างถิ่น ต่อมาบางกลุ่มก็จำนองที่นา เอาเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปขายแรงงานต่างประเทศ กลุ่มแรกๆประสบความ สำเร็จได้เงินมาไถ่ถอนที่นาคืน ได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติม ได้สร้างบ้านใหม่ ซื้อรถแทรกเตอร์ รถบรรทุกใช้รับจ้างทำมาหากิน หรือไม่ก็ลงทุนกิจการใหม่ๆในชุมชน แต่กลุ่มที่ไประยะหลังๆส่วนใหญ่ก็ยังไม่สามารถใช้หนี้ได้หมดจนกระทั่งบัดนี้

จะเห็นได้ว่าห้วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๒๘ เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยมีการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ชุมชนบ้านหนองบัวคำก็ไม่ต่างจากชุมชนชนบทอื่นๆได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศ แม้ชุมชนจะไม่ได้เรียกร้องที่จะได้รับการพัฒนามากนัก แต่รัฐและองค์กรพัฒนาภายนอกด้านต่างๆก็พยายามเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายของความทันสมัยที่กำหนดไว้ในแผนงานก็รุกเข้าไปกระตุ้น ชักจูง แนะนำแกมบังคับให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนทำตาม ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นเหตุให้ชุมชนต้องละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เคยพึ่งพิงอิงอาศัยใช้ทำนุบำรุงให้อยู่ดีมีสุขตามอัตภาพมาหลายสิบปี หันไปพึ่งพาภูมิปัญญาใหม่ เทคโนโลยีใหม่ที่รัฐ และองค์กรพัฒนาภายนอกหยิบยื่นให้ผ่านทางโรงเรียน โรงพยาบาล สถานีอนามัย และตลาด

อย่างไรก็ตามท่ามกลางความผันผวนของกระแสพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมทอผ้าและแฟชั่นเครื่องนุ่งห่มที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันชุมชนบ้านหนองบัวคำยังคงรักษาภูมิปัญญาด้านการทอผ้า และผลิตผ้าไหมคุณภาพที่สืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนได้เป็นอย่างดี ทุกวันนี้ยังเห็นชาวบ้านเลี้ยงไหม สาวไหม ทอผ้ากันอยู่ตามใต้ถุนเรือนดังเช่นที่คนรุ่นยายรุ่นแม่เคยทำกันเมื่อหลายสิบปีก่อน กลไกสำคัญที่จัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายของชุมชนบ้านหนองบัวคำ ได้แก่ แม่บ้านและช่างทอผู้หญิงที่สืบทอดความรู้และการปฏิบัติในกิจการเลี้ยงไหม สาวไหม ย้อมสีเส้นด้าย ออกแบบลวดลาย และทอเป็นผืนผ้าเพื่อใช้สวมใส่เอง ซึ่งต่อมาได้รับการแนะนำจากพัฒนาการอำเภอให้จัดตั้งกลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ สนับสนุนให้ผลิตเพื่อขาย

จากกลุ่มเครือญาติทอผ้าสู่กลุ่มจัดตั้งเป็นทางการ

กลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง มีแม่บุญดี โกรพิมาย เป็นประธานกลุ่ม กระบวนการกลุ่มที่เป็นทางการเกิดขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ.๒๕๒๙-๒๕๓๐ เมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง พัฒนาการอำเภอพิมายในตอนนั้นทราบว่าชุมชนบ้านหนองบัวคำยังทอผ้าไหมกันมาก แต่เป็นการทอเอาไว้ใช้เองไม่ได้ทำขาย จึงชักชวนให้รวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าไหม มีสมาชิกแรกตั้ง ๑๒ คน ในการประกวดชุมชนบ้านหนองบัวคำได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัลหมู่บ้านดีเด่นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง แต่ก็ไม่ได้มีผลอะไรกับกลุ่มทอผ้าไหมที่ตั้งขึ้นมา เพราะสมาชิกกลุ่มก็ยังทำงานทอผ้าของใครของมันบ้านใครบ้านมันตามปกติ จะมีที่ทำกิจกรรมร่วมกันในนามกลุ่มก็เฉพาะในเทศกาลเที่ยวพิมายที่ได้ไปออกร้านสาธิตการทอผ้าให้นักท่องเที่ยวชม และขายผ้าได้บ้าง เงินที่

ได้จากการขายผ้าในงานเที่ยวพิมายก็จ่ายคืนให้เจ้าของผ้าไปทั้งหมดไม่ได้หักแบ่งเอาไว้สำหรับกลุ่ม การออกร้านในงานเที่ยวพิมายมีส่วนดีต่อกลุ่มที่ช่วยให้ผ้าไหมบ้านหนองบัวคำเป็นที่รู้จัก ขายได้มากขึ้น และในทางสังคมทำให้ได้พบปะกับกลุ่มทอผ้าจากชุมชนอื่นๆ ได้เห็นผ้า ลายผ้า และเทคนิควิธีการทอของหมู่บ้านอื่นๆบ้าง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ พัฒนาการอำเภอ เห็นว่ากลุ่มทอผ้าไหมไม่มีการเคลื่อนไหวในกระบวนการกลุ่มมากนัก จึงเอางานทอผ้าฝ้ายมัดหมี่ไปจ้างให้กลุ่มทำ มีการรับจ้างทำกันเป็นทอดๆ คนในชุมชนทอเองบ้าง เอาไปจ้างให้คนที่บ้านอื่นทอบ้าง รวมค่าจ้างที่ได้รับประมาณห้าหมื่นบาท พัฒนาการอำเภอก็มารับเอาผ้าไปส่งที่ขอนแก่น

เมื่อได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มทอผ้าในชุมชนมากขึ้น ฝ่ายนักพัฒนาก็เห็นว่าต้องให้การสนับสนุนกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่มโดยให้กลุ่มจัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากราชการ โดยเขียนโครงการของบประมาณซื้อกี่ทอผ้าและซื้อเส้นไหมรวมเป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท ซึ่งก่อนที่จะได้รับอนุมัติงบประมาณ พัฒนาการคนที่สนับสนุนกลุ่มมาด้วยดีก็ย้ายไปที่อื่น เมื่อได้งบประมาณในปีถัดไปผู้รับผิดชอบโครงการคนใหม่เข้ามาก็จัดซื้อเส้นไหมไปให้ ๑๒ กิโลกรัม (กิโลกรัมละ ๓,๐๐๐ บาท) และบอกว่าได้กี่ ๒ ตัว แต่เป็นกี่เก่าชุมชนต้องจ้างรถไปขนเอามาเอง เหตุการณ์นี้ทำให้กลุ่มไม่ไว้วางใจนักพัฒนาภาครัฐเพราะรู้ว่าราคาเส้นไหมคุณภาพดีที่ซื้อขายกันในชุมชนอื่นมีราคาเพียงกิโลกรัมละ ๗๐๐ บาทเท่านั้น และกี่ที่ได้รับมาก็เป็นของเก่าที่ใช้การไม่ได้อีกด้วย แต่เงินงบประมาณที่ขอไปถูกส่วนราชการจัดซื้อจัดจ้างเองหมดแล้ว และแม้ว่าต้องยอมรับมอบเส้นไหมและกี่ไว้ด้วยความเกรงใจ แต่รับมาเก็บไว้เฉยๆก็ไม่มีใครเอาเส้นไหมที่ได้รับไปทอเป็นผืนผ้า ซึ่งเป็นเรื่องที่สร้างความอึดอัดให้กรรมการกลุ่มทอผ้ามากเพราะสมาชิกในกลุ่มก็เริ่มมีคำถามเรื่องความโปร่งใสของกรรมการด้วย จากนั้นสมาชิกกลุ่มทอผ้าก็ไม่ได้ทำกิจกรรมในนามกลุ่ม หากแต่ต่างคนต่างทออยู่บ้านใครบ้านมัน ของใครของมันตามเดิม กิจกรรมกลุ่มอย่างเป็นทางการจึงหยุดไปเป็นเวลาหลายปี

การเลี้ยงไหมและทอผ้า ไม่มีโรงเรียนสอนและไม่มีสอนในโรงเรียน

กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนบ้านหนองบัวคำก่อนการเข้าไปให้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาภาครัฐเป็นไปในลักษณะการถ่ายทอดทางสังคม (socialization) จากรุ่นสู่รุ่น ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ

แม่บุญดี โกรพิมาย เล่าว่า ผู้หญิงบ้านบัวคำทุกคนทอผ้าเป็นตั้งแต่เด็กๆ เพราะบ้านไหนๆก็ทอผ้ากันทุกบ้าน เห็นกันมาตั้งแต่เกิด ตนเองเห็นยายและแม่เลี้ยงไหม สาวไหม มัดไหม(มัดหมี่) ย้อมสี เส้นด้าย ทอฟืมตั้งแต่เล็ก ตอนเป็นเด็กก็เล่นคลุกคลีอยู่กับแม่กับยาย ได้เห็นว่ายายทำอะไร ทำอย่างไร พอเริ่มโตก็ได้เข้าไปช่วยหยิบโน่นจับนี่ ทำโน่นทำนี่ตามที่ยายใช้ให้ทำ เมื่อทำไม่ถูกหรือทำได้ไม่ดียายก็บอกว่าต้องทำอย่างไร และให้หัดทำซ้ำแล้วซ้ำอีกจนทำได้ และก็หัดทำอย่างอื่นที่ยากขึ้นไปเรื่อยๆจนทำได้หมดทุกขั้นตอน แต่ไม่ใช่ว่าจะทำได้ในเวลาปีเดียวสองปี เป็นไปตามลำดับอายุ พอยายทำไม่ไหวสายตามองเห็นไม่ชัด แม่ก็รับช่วงต่อทั้งหมด เราก็ช่วยแม่ พอเราแต่งงานเราก็ทำของเราเต็มตัว มีลูกสาวก็สอนลูกให้ทำไปด้วยกัน ลูกผู้หญิงทำได้ทำเป็นกันทุกคน ก็เป็นอย่างนี้เหมือนกันทุกบ้าน แต่ว่ารุ่นลูกนี่เขาต้องไปเรียนหนังสือด้วย เวลาเรียนรู้ที่บ้านจึงน้อยกว่ารุ่นแม่ เด็กผู้หญิงในหมู่บ้านทุกวันนี้ก็ยังมีที่สนใจเรียนรู้กระบวนการทอผ้า บางคนมัดหมี่เก่งมาก ดูผู้ใหญ่ทำไม่นานก็ทำได้ บางทีก็เป็นเรื่องของการ

เรียนรู้แบบครูพักลักจำด้วย ไม่ใช่ต้องสอนต้องควบคุมกันตลอดเวลาเหมือนที่โรงเรียน ใครที่ไหวพริบดี มีใจรักก็เรียนรู้ได้เร็ว

ช่างทอชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการภูมิปัญญาและทรัพยากรได้เองเกือบทั้งหมด ตั้งแต่ทำสวนปลูกหม่อนเอง เพาะไหมเอง เลี้ยงไหม สาวไหม ออกแบบลวดลาย มัดไหม ย้อมสี ขึงเส้นไหมบนกี่ ทอเป็นผืนได้เอง ยกเว้นการสร้างโครงกี่ทอผ้าอาจจะต้องขอพึ่งแรงของผู้ชายสร้างให้ และต้องซื้อฟืมที่ทำด้วยไม้ไผ่จากอื่น เพราะฟืมทำยาก คนทำต้องมีฝีมือจริงๆ

ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการคัดพันธุ์แม่ไหม ดูว่าตัวไหนสมบูรณ์แข็งแรง ตัวไหนอ่อนแอ รู้ว่าตัวไหมที่พร้อมจะออกไข่เป็นอย่างไร จะฟักและอนุบาลตัวอ่อนนานกี่วัน ให้อาหารที่เป็นใบหม่อนมากน้อยแค่ไหน เป็นความรู้ที่ซึมซับอยู่ในตัวของแต่ละคน (tacit knowledge) ที่ต้องใช้เวลาบ่มเพาะหลายปีกว่าจะชำนาญ แต่โดยปกติช่างทอทุกคนมีโอกาสคลุกคลีกับการเลี้ยงไหมอยู่ตลอดเวลา และปีหนึ่งแต่ละบ้านก็เลี้ยงไหมกันหลายรอบ การที่จะมีความรู้และทักษะในระดับที่เรียกว่าชำนาญหรือเชี่ยวชาญจนเป็นความรู้คู่ชีพได้ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งดู ทั้งทำ ซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายร้อยครั้ง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

แม่บุญดีบอกว่าตั้งแต่อพยพมาอยู่ที่บ้านหนองบัวคำตั้งแต่เล็กๆจนบัดนี้ ยังไม่เคยเห็นว่าหมู่บ้านนี้หยุดเลี้ยงไหมเลยสักครั้ง ตัวไหมที่ตนเองเลี้ยงและใช้อยู่ก็เป็นพันธุ์เดิมที่รับทอดมาจากยาย และก็เลี้ยงติดต่อกันมาทุกปีไม่เคยขาด บางปีขาดแคลนใบหม่อนเพราะแห้งแล้งก็เลี้ยงแต่น้อยๆพอให้มีพันธุ์ไว้ไม่ให้สูญ

ในวิถีวัฒนธรรมของชุมชนทอผ้าบ้านหนองบัวคำ มีข้อปฏิบัติและกติกาที่สืบทอดกันมาหลายเรื่องด้วยกัน แม่บุญดีบอกว่า ผ้าไหมบ้านหนองบัวคำแบบดั้งเดิมมีไม่กี่สี ส่วนใหญ่เป็นสีแดงคล้ายสีน้ำหมากที่ย้อมจากครั่ง ฝาง และสีน้ำเงินดำที่ย้อมจากต้นคราม เมื่อสมัยยายยังมีชีวิตอยู่การย้อมผ้าครั่งต้องเข้าไปทำในป่าเงียบๆ ห้ามผู้หญิงที่มีครรภ์เดินผ่านใกล้เตาย้อมหรือเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการย้อม เพราะจะทำให้สีไม่ติด สีไม่สวย แต่ถ้ามีกรณีผิดกฎก็มีวิธีแก้เคล็ด โดยให้นำไม้เล้าไก่มาเป็นเชื้อเพลิงต้มสี แต่ไม่ทราบความมุ่งหมายลึกๆว่าทำไมมีข้อห้ามและข้อปฏิบัติอย่างนั้น เดี๋ยวนี้ก็ไม่ได้ถือกันแล้วเพราะย้อมสีเคมีสังเคราะห์ ส่วนการย้อมครามแต่ก่อนปลูกต้นครามกันมาก เดี๋ยวนี้ไม่มีต้นครามแล้วปลูกไม่ขึ้น ดินเสีย เลยไม่ได้ย้อมครามกันอีกแล้ว ข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง คือจะไม่แบ่งตัวไหม และไม่สาวไหมในวันพระ เพราะจะเป็นบาป แต่วันอื่นๆไม่ห้าม ต้องเว้นวันพระหนึ่งวัน

เมื่อพูดถึงตัวไหมที่กินใบหม่อนอยู่ในกระด้ง แม่บุญดีบอกว่า ***“แม่รักมันจริงๆแหละ เพราะว่ามันน่ารัก”*** ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าคนเลี้ยงไหมมีเมตตาต่อตัวไหมเสมอ คงไม่ใช่เพียงเพราะไหมเป็นทรัพยากรที่ให้เส้นไยสำหรับทอผ้า หากเป็นความผูกพันที่มีต่อกันมาเนิ่นนานจนเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน การได้เลี้ยงไหม ได้ทอผ้าเป็นความสุขที่ช่างทอผ้าอย่างแม่บุญดีไม่ต้องไปหาจากที่อื่น และการที่เอาตัวไหมจำนวนมากไปต้มเพื่อสาวเอาเส้นไหมก็ไม่ได้หมายความว่าคนจะเกลียดชังตัวไหม หรือไม่รักไม่เมตตา แม่บุญดีบอกว่า *“การทำให้ไหมตายด้วยการต้มไหมสาวไหมไม่บาป เพราะไหมเกิดมาเพื่อทำประโยชน์อย่างนั้น เขาได้ทำประโยชน์คุ้มค่าแก่ชีวิตของเขาแล้ว เขามีคุณกับเรา ไม่มีเขาเราก็ไม่เสื้อผ้าใส่”*

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องทอผ้าในแบบแผนดั้งเดิมของชุมชนบ้านหนองบัวคำเริ่มถูกแทรกแซงจากภายนอกมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ ที่นักพัฒนาจากภาครัฐเข้าไปสนับสนุนให้จัดตั้งกลุ่มเป็นทางการ และมีงานจ้างทอผ้าเข้าไปให้ทำระยะสั้นๆ และการที่ได้ไปออกร้านในเทศกาลเที่ยวพิ

มาย ได้ไปเห็นลวดลาย สีผ้า และได้ทราบความนิยมของคนซื้อผ้าทำให้ช่างทอผ้าเริ่มสนใจที่จะพัฒนาสีสันและลวดลายผ้าของตนเพื่อจะขายดีขึ้น

ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เจ้าหน้าที่นิคมสร้างตนเองได้เข้าไปจัดการฝึกอบรมการพัฒนาสี การออกแบบลวดลาย โดยมีวิทยากรจากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร เข้าไปอยู่ประจำในชุมชนและสอนชาวบ้านเป็นเวลา ๓ เดือน มีผู้เข้ารับการฝึกอบรม ๔๐ คน ในการฝึกอบรมดังกล่าวมีการจ่ายค่าเบี้ยเลี้ยงให้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรม และเมื่อเสร็จสิ้นโครงการทางนิคมสร้างตนเองได้ให้เงินสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มทอผ้าอีก ๘๐,๐๐๐ บาท

การเข้ามาของความรู้ใหม่ และเงินงบประมาณจำนวนมากทำให้กลุ่มทอผ้าต้องปรับตัว และปรับปรุงระบบการบริหารจัดการกลุ่มจากเดิมที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีกฎระเบียบแน่นอน ไม่เงินกองกลางของกลุ่ม ไม่ค่อยได้ทำกิจกรรมร่วมกันในนามกลุ่มอย่างเป็นทางการ สมาชิกยังคงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน ไม่ได้มีความสัมพันธ์กันในฐานะประธาน รองประธาน เหรัญญิก หรือกรรมการกลุ่มแต่อย่างใด แต่เมื่อมีเงินสนับสนุนเข้ามา และกลุ่มทอผ้ามีสมาชิกเพิ่มเป็น ๔๐ คน จึงต้องจัดทำบัญชีเงินฝาก มีผู้รับผิดชอบบัญชี และมีแผนการใช้จ่าย มีบัญชีรับ-จ่ายที่เป็นหลักฐานชัดเจนมากขึ้น แต่เงินจำนวนดังกล่าวไม่ได้ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้หรือพัฒนากิจการทอผ้าของกลุ่มโดยตรง หากนำมาให้สมาชิกทุกคนกู้ไปคนละเท่าๆกัน เหลือไว้ในบัญชีของกลุ่มเพียง ๔,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้เรื่องการจัดการทุนของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ และเป็นการสร้างความสมานฉันท์ในชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะหลังจากสมาชิกทั้ง ๔๐ รายได้เงินกู้ไปเท่าๆกันแล้วก็ไม่มีเสียงนินทาว่าร้ายหรือแสดงความไม่ไว้วางใจคณะกรรมการกลุ่มทอผ้าให้ได้ยินอีกเลย ความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มก็ดีขึ้น หลังจากการฝึกอบรมกลุ่มทอผ้าก็ได้งานจ้างทอผ้าไหมพรมจากนิคมสร้างตนเองเป็นจำนวนมาก ได้เงินค่าจ้างรวมแล้วราว ๑๐๐,๐๐๐ บาท สมาชิกกลุ่มจึงมีงานทำและมีรายได้เสริมทั่วหน้ากันอีกระยะหนึ่ง

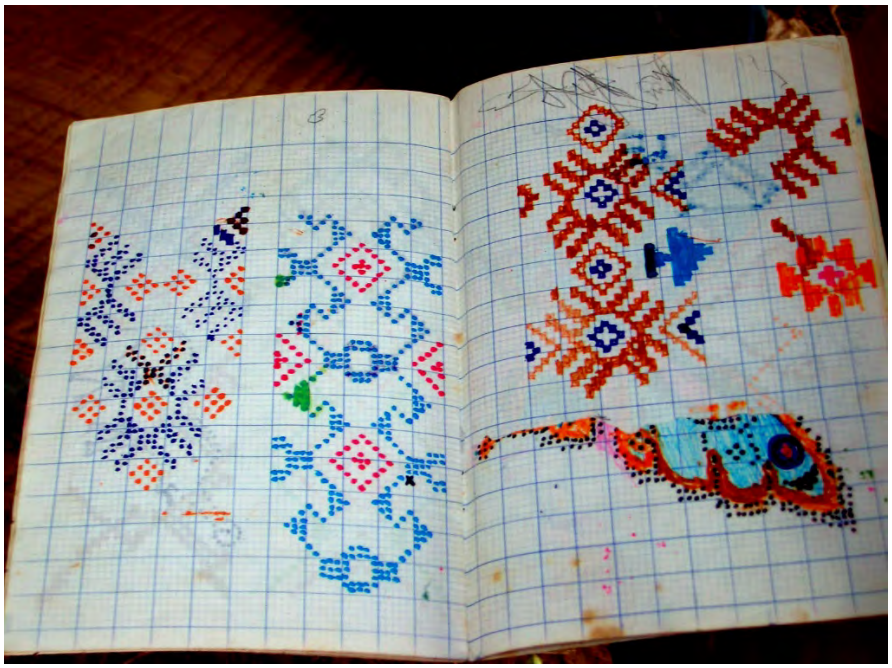

สมุดเก็บลายผ้าของแม่บุญดี โกรพิมาย

การเปลี่ยนแปลงชุดความรู้เรื่องการทอผ้าของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ เกิดขึ้นติดตามมาอีกในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เมื่อผู้อำนวยการบ้านนารีศรีสวัสดิ์ จังหวัดนครราชสีมา (สถานสงเคราะห์สตรี) เข้าไปจัดฝึกการอบรมการทอผ้าไหมแบบฟืมสามตะกอ มีลายผ้าสองด้าน โดยมีวิทยากรจากอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น เป็นผู้สอน และมีสมาชิกกลุ่มทอผ้าเข้ารับการ อบรม ๒๐ คน รวมทั้งตัวแม่บุญดี ที่เป็นประธานกลุ่มด้วย

การทอผ้าไหมฟืมสามตะกอ เป็นชุดความรู้ใหม่ที่ชาวบ้านไม่เคยทำมาก่อน เป็นงานทอที่ละเอียดใช้ไหมเส้นเล็กจำนวนมาก ต้นทุนค่าไหมก็เพิ่มขึ้นด้วย ใช้เวลามากในการออกแบบลวดลาย การมัดย้อม แต่การทอไม่นาน แต่ก็มีคนสนใจจะเรียนรู้กันมากและสมัครเข้ารับการอบรมครบจำนวน ในระหว่างการฝึกอบรมครั้งนี้ กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้พัฒนาความสามารถในการออกแบบลวดลายผ้า การมัดย้อม และการทอผ้าไหมฟืมสามตะกอ โดยแม่บุญดีได้ออกแบบลายผ้าเป็นรูปปราสาทหินพิมายมีครุฑพ่าห์ตัวใหญ่ประดับอยู่ตรงกลางผืนผ้า ด้านข้างปราสาทเป็นรูปพระธาตุพนม ด้านล่างเป็นภาพเรือแข่งและวิถีชีวิตของคนพิมายและคนอีสาน จากนั้นก็มัดไหม ย้อมสีมากกว่าสี่สีตามที่ออกแบบ และทอเป็นผืนผ้าจนสำเร็จได้ผ้าไหมมีลายคล้ายภาพเขียนหรือจิตรกรรมในผืนผ้าสวยงามมาก กลุ่มทอผ้าได้มอบผ้าผืนนั้นให้เป็นของที่ระลึกแก่บ้านนารีศรีสวัสดิ์ และได้เอาไหมส่วนที่เหลือมาทอเป็นผืนผ้าอีกผืนหนึ่งนำไปใส่กรอบเอาไว้ตั้งโชว์ในการออกร้าน ซึ่งมีหลายคนที่ได้ชมแล้วบอกว่าไม่เชื่อว่าจะเป็นฝีมือของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดา แต่แม่บุญดีและสมาชิกกลุ่มก็ไม่ได้นึกเสียใจหรือน้อยใจ แม่บุญดีบอกอย่างผู้ที่เข้าใจโลกและธรรมขั้นสูงว่า “***ใครจะว่าเราทำไม่ได้หรือเราไม่ได้เป็นคนทำก็ไม่เป็นไร เรารู้ดีว่าเราทำเองก็พอแล้ว***”

ในปีต่อมากลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายไหมฝ้ายสีธรรมชาติจังหวัดนครราชสีมาที่มีคุณสมควร งูพิมาย เป็นประธานเครือข่าย และได้มีโอกาสไปดูงานเรื่องการย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหลุ่งประดู่ อำเภอห้วยแถลง สมาชิกกลุ่มสนใจและอยากเรียนรู้ จึงได้เข้าร่วมการฝึกอบรมเรื่องการทำสีธรรมชาติ กับเครือข่ายฯที่บ้านดงน้อย อำเภอประทายเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕ และได้นำความรู้กลับมาทดลองทำกันในชุมชน ความรู้ใหม่เรื่องการย้อมสีธรรมชาติที่ได้เรียนรู้จากบ้านดงน้อย ทำให้สมาชิกกลุ่มทอผ้าได้รู้ว่าจะทำให้ใบไม้ดอกไม้ที่มีอยู่รอบบ้านกลายเป็นสีผ้าไหมได้อย่างไร กลุ่มได้รู้ว่าดอกอัญชันให้สีเขียวฟ้า แก่นฝางให้สีชมพู ใบถั่วฝักยาวก็ใช้ย้อมสีเส้นไหมได้ และยังได้ทดลองเก็บใบพืชชนิดอื่นๆที่มีอยู่รอบๆชุมชนมาย้อมสีเส้นไหมอีกหลายชนิด แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แต่อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้ผ้าไหมของบ้านหนองบัวคำมีสีเขียว สีชมพูเพิ่มขึ้นมาอีกสองสี จากเดิมที่มีแต่สีแดงน้ำหมาก (ย้อมจากครั่ง) และสีน้ำเงินดำที่ย้อมจากคราม

แหล่งเรียนรู้ดูวงจรชีวิตไหมของนักเรียนวชิราวุธวิทยาลัย

จากที่กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำต้องเป็นผู้รับการเรียนรู้และออกไปเรียนรู้ดูงานเพื่อเพิ่มชุดความรู้ใหม่ๆเรื่องการทอผ้าจากภายนอกชุมชนมาหลายปีติดต่อกัน ภูมิปัญญาเรื่องไหมและผ้าของกลุ่มฯก็เริ่มได้รับการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ชุมชนบ้านหนองบัวคำก็ได้รับเกียรติจากเครือข่ายไหมฝ้ายสีธรรมชาติจังหวัดนครราชสีมาคัดเลือกให้เป็นพื้นที่เรียนรู้วงจรชีวิตไหมของนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย จำนวน ๔ รุ่นๆละ ๓๐ คน โดยจัดให้นักเรียนแต่ละรุ่นเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับชุมชนเป็นเวลา ๒ วัน ๑ คืน เรียนรู้ดูงานเรื่องการเลี้ยงไหม การ

สาวไหม มัดไหม ย้อมสี การทอผ้า ซึ่งมีแม่บุญดี กรรมการและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเป็นวิทยากรและครูผู้สอน นอกจากนี้ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านยังร่วมกันทำหน้าที่เจ้าบ้านจัดการต้อนรับและอำนวยความสะดวกให้กับคณะนักเรียนและครูอาจารย์ที่ไปเรียนรู้อย่างเต็มใจ และพากันดีใจและภูมิใจที่ชุมชนได้รับการยอมรับจากโรงเรียนชั้นนำที่มีชื่อเสียงของประเทศไทย

หลังจากเป็นสถานที่เรียนรู้ของนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยแล้ว กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำก็เป็นที่รู้จักมากขึ้น จึงได้รับยอมรับ และการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆทั้งในเรื่องของการเชิญไปร่วมประชุม เป็นวิทยากร ให้งบประมาณสร้างอาคารของกลุ่ม และการสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ผ้าไหมสีธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ กลุ่มฯได้รับการสั่งซื้อผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติรวมความยาว ๔๗๖ เมตร มูลค่า ๑๔๔,๑๐๐ บาท จากหัวหน้านิคมสร้างตนเอง จังหวัดนครราชสีมาเพื่อนำไปส่งให้โรงเรียนช่างทองหลวงในกรุงเทพฯ และกลุ่มฯได้นำสินค้าผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติไปออกร้านในงานเทศกาลต่างในจังหวัดนครราชสีมาเกือบทุกงาน เช่น งานประจำปีของดีด๊ะดาด งานกาชาด งานชัยชนะย่าโม งานผู้ว่าเคลื่อนที่ที่อำเภอพิมาย และสินค้าผ้าไหมสีธรรมชาติของกลุ่มยังได้รับคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ของตำบลด้วย แม้ว่าจะได้การรับรองคุณภาพไม่กี่ดาว แต่กลุ่มฯก็ไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก แม่บุญดีบอกว่า “มีดาวประจำใจอยู่แล้ว ไม่ต้องเพิ่มเป็นสี่ดาวห้าดาวเราก็พอใจแล้ว” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้นำกลุ่มมีความหนักแน่นมั่นคง มีความสันโดษ พึงพอใจและภูมิใจกับภูมิปัญญาผ้าไหมที่มีอยู่ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์กับภายนอก และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสมัยใหม่ต่างๆได้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้นำกลุ่มภูมิปัญญาที่ทำให้สมาชิกในชุมชนบ้านหนองบัวคำให้ความเคารพนับถือมีส่วนสำคัญที่ทำให้กระบวนการกลุ่มเข้มแข็ง ทำให้กลุ่ม สามารถใช้ภูมิปัญญาการทอผ้าในการสร้างความสุขให้กับครอบครัวและชุมชนได้เป็นอย่างดี

ขยายความสำเร็จและความสุขสู่ชุมชน

ความสำเร็จในการขยายกิจการของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ ทำให้กลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้น กลุ่มจึงปรึกษากัน พิจารณาและมีความเห็นร่วมกันว่าควรแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับเพื่อนบ้านที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มบ้าง โดยการเปิดรับสมาชิกเพิ่ม แต่สมาชิกใหม่จะต้องจ่ายค่าหุ้นและค่าสมัครรวม ๒๐๐ บาท จึงจะมีสิทธิในการกู้เงินเท่าเทียมกับสมาชิกเก่าที่ล้มลุกคลุก คลานร่วมทุกข์ร่วมสุขในการพัฒนากลุ่มมาตั้งแต่ต้นจนกลุ่มเข้มแข็ง

นอกจากการแบ่งปันความสำเร็จไปสู่สมาชิกใหม่ของกลุ่มแล้ว กลุ่มทอผ้าซึ่งเกือบจะกลายเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มแม่บ้านบ้านหนองบัวคำ ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชน ผลงานการจัดการเรียนรู้ให้กับคณะนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยได้นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนและโรงเรียน คณะอาจารย์โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยจึงนำผ้าป่าไปทอดที่วัดบ้านหนองบัวคำ และบริจาคเครื่องคอมพิวเตอร์ให้กับโรงเรียนบ้านหนองบัวคำตามคำร้องขอของกลุ่มทอผ้า

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้ใช้เวลาถึง ๑๗ ปี ในการเรียนรู้ที่จะเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ทั้งเรื่องของการทอผ้า และการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มกับองค์กรพัฒนาต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการการเงินและผลประโยชน์ในหมู่สมาชิก และการจัดการความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่ให้ประสานสอดคล้องไปด้วยกัน ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตปกติของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งความพยายามในการอนุรักษ์แบบแผนการพึ่งตนเองในเรื่องการเลี้ยงไหม ผลิตเส้นไหม ทอผ้าไหมตามฐานความรู้เดิมให้สามารถประสานไปกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดภายนอกและความต้องการของ

คนภายในชุมชนเองได้อย่างกลมกลืน ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนักในยุคสมัยที่มีความผันผวนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเช่นทุกวันนี้

*ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลยว่าทุกวันนี้เมื่อเดินเข้าในชุมชนบ้านหนองบัวคำจึงยังคงเห็นกระด้งเลี้ยงไหมตั้งซ้อนอยู่เป็นชั้นๆตามใต้ถุนบ้านและในโรงเลี้ยงไหม เห็นผู้หญิงหลายวัยนุ่งผ้าไหมนั่งทอผ้าอยู่ตามใต้ถุนบ้าน เห็นสวนหม่อนเขียวขจีอยู่ตามริมทุ่งรอบหมู่บ้าน และก็เห็นใบหน้าเปื้อนยิ้มของแม่บุญดีพร้อมเพื่อนสมาชิกกลุ่มทอผ้าคอยต้อนรับ ตอบคำถามและอธิบายเรื่องราวของไหม ผ้าไหม และความเป็นมาของกลุ่มทอผ้าอย่างอารมณ์ดี ไม่มีวี่แววเบื่อหน่ายต่อการต้องตอบคำถามซ้ำๆจากคนหลายกลุ่ม .....**อาการเช่นนี้กระมังที่เรียกว่าความสุข**.....และ**น่าจะเป็นความสุขที่เกิดจากการเรียนรู้และใช้ภูมิปัญญาทอผ้าได้อย่างเหมาะสมกับสภาวะของชีวิตและบริบทแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลาที่เคลื่อนไปนั่นเอง.***

หมี่พิมาย

ชีวิตวิถีของเส้นแป้งกรอบอันบอบบางข้างปราสาทหิน

แม่ประทุม ผลนา

ตะวันตกวัดเดิม ได้เรียนรู้การทำหมี่จากยายและแม่ ปัจจุบันรวมกลุ่มกับน้องสาวและเพื่อนบ้านผลิตหมี่พิมายอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าหมี่ผลิพายทำมือจะถูกหมี่โรงงานเข้ามาแย่งส่วนแบ่งของตลาดโดยใช้ชื่อ ”หมี่พิมาย” เหมือนกัน และมีแนวโน้มว่าหมี่พิมายแท้ๆที่กลุ่มผลิตอยู่จะได้รับความนิยมไม่มากนัก

แต่แม่ประทุมและสมาชิกกลุ่มที่เหลืออยู่เพียง ๔ ครอบครัวก็ยังยืนยันว่าไม่ท้อ เพราะเท่าที่ทำอยู่ก็ยังขายได้ไม่เดือดร้อน ที่ทำอยู่ก็ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการขายเพียงอย่างเดียว หากทำหมี่เพื่อใช้ประโยชน์ในทางสังคมอีกส่วนหนึ่งด้วย

“หมี่” เป็นคำสำคัญในวัฒนธรรมพื้นฐานของชีวิตคนอีสาน *หมี่* คำแรก เป็นอาหารทำจากแผ่นแป้งสุกหั่นเป็นเส้นๆ มัดเป็นกำๆตากแห้ง เก็บไว้ได้นานเป็นเดือน คนโคราชนิยมกินหมี่ผัดแกล้มกับส้มตำ *หมี่* คำที่สองเกี่ยวข้องกับเครื่องนุ่งห่ม ผ้าฝ้ายมัดหมี่ ผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งทั้งสองหมี่เป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่ทำสืบทอดกันมานาน ไม่มีใครบอกได้ว่านานเท่าไร แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านเชียงได้พบร่องรอยของผ้าไทอจากเส้นใยป่านกัญชา (hemp) ติดอยู่บนกำไลสำริดฝังไว้เมื่อราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว (จิราภรณ์ อรัณยะนาค. ๒๕๒๘, น.๕๓) ลักษณะของมัดหมี่ฝ้าย มัดหมี่ไหมจะเลียนคำและลักษณะมาจากการมัดหมี่แป้งหรือไม่ก็ไม่มีใครบอกได้แน่ชัดเช่นกัน แต่ที่แน่ๆ**“หมี่”**ทั้งสองมิติล้วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตของคนเรา

ทุกวันนี้ร้านอาหารที่สวนไทรงามทุกร้านยังผัดหมี่ขายคล้ายกับเมื่อยี่สิบปีก่อน แต่ถ้าใครไม่สังเกตดีๆก็จะไม่สามารถรู้ได้เลยว่าเส้นหมี่ที่แม่ค้าผัดให้เรารับประทานกันนั้นไม่ใช่ **“หมี่พิมาย”** ที่สมบูรณ์แบบอีกต่อไปแล้ว องค์ประกอบของอาหารจานเด็ดที่ชื่อ **“ผัดหมี่พิมาย”** ที่วางอยู่ตรงหน้าเราอาจจะเหลือสภาพเพียงผัดหมี่ที่เมืองพิมายเท่านั้น **“เรา”** ในฐานะของคนถิ่นอื่น ในฐานะนักท่องเที่ยว หรือในฐานะนักวิจัยด้านภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมใส่ใจใน **“ความเปลี่ยนแปลง”** ที่มี **“ความปลอมแปลง”** ทับซ้อนอยู่ด้วยเช่นนี้มากน้อยเพียงใด

บางคนหรือหลายๆคนอาจไม่ใส่ใจว่า *หมี่พิมายแท้* หรือ *หมี่พิมายเทียม* เมื่อไปเที่ยวพิมายแล้วได้รับประทานผัดหมี่ที่เมืองพิมายก็น่าจะพอใจแล้ว ส่วนแม่ค้าจะเอาเส้นหมี่ของที่ไหนมาผัดก็ไม่เห็นว่าจะมีนัยสำคัญอะไร ถ้าผัดไม่อร่อยก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

แต่สำหรับคนเก่าคนแก่ของพิมายแล้วเรื่องนี้เป็นประเด็นใหญ่เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไปถามคนทำเส้นหมี่พิมายมาตั้งแต่เด็กๆจนอายุเกือบเจ็ดสิบปีอย่าง**แม่ประทุม ผลนา** แล้วเป็นเรื่องที่ยอมได้ยากขึ้นมาทีเดียว

ทุกวันนี้ “หมี่พิมาย” ที่คนบ้านตะวันตกวัดเดิมริมคูเมืองพิมายเคยทำกันทั้งชุมชนหลายสิบครัวเรือนเหลือทำกันอยู่จริงๆเพียง ๔ ครอบครัวเท่านั้น ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น และสี่ครอบครัวนี้จะทำต่อไปได้อีกนานเท่าไร

บ้านตะวันตกวัดเดิมและชุมชนหมี่เมืองพิมาย

โครงการฯได้ทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม ผ่านเวทีพูดคุยฟื้นความหลังของคนในชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยเชิญผู้อาวุโสในชุมชนมาร่วมกันสร้างข้อมูล ประกอบด้วย ย่าอยู่ สมนิยม ยายเกตุ เรือนใหม่ ย่าตุ๋ย สมนิยม แม่เมาะ สอพิมาย แม่ประทุม ผลนา ทราบว่าผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรกๆในบริเวณชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิมเมื่อราวสองร้อยปีก่อนมี ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมาจากประเทศลาวได้แก่ครอบครัวของย่าสุขปู่ฟัก แสงจันทร์ ครอบครัวยายตู้ ตาทอง ครอบครัว ยายแก้วตาพรม และครอบครัวยายทิมตาบุญ อีกลุ่มหนึ่งมาจากอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ได้แก่ครอบครัวยายเอมตาหรั่ง จักสาน ครอบครัวยายจันทร์+ตาอินทร์ และครอบครัวของยายทองตาเอื้อน

ตอนอพยพมาใหม่ๆพื้นที่ตั้งบ้านเป็นที่ดอนอยู่ในเขตเมืองเก่าพิมาย รอบๆเป็นป่าไม้ดงล่างมีไม้กก ไม้ไผ่ เป็นดงมัน ดงกลอย มีถนนทางเกวียนแคบๆติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ตรงที่ข้ามแม่น้ำจักราชมีสะพานไม้โค้งๆ เรียกว่า “สะพานหลังโก๊ะ”

ลักษณะบ้านเรือนเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงเรียกว่าบ้านเสาตีเปลือก เพราะใช้ไม้ต้นเล็กๆทั้งต้นมาลอกเอาเปลือกออกก่อน ฝาบ้านกรุด้วยปรือ หลังคามุงแฝก กลางคืนยังไม่มีตะเกียงน้ำมัน ได้แสงสว่างจากการจุดตะบองไต้ ลูกหลานของผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานสองกลุ่มแต่งงานกัน ย่าอยู่และย่าตุ๋ยผู้ให้ข้อมูลเป็นหลานของย่าสุข+ปู่ฟักที่มาจากลาว และเป็นพี่น้องกับตาคำที่เป็นพ่อของแม่ประทุม ผลนา ซึ่งแม่ประทุมเป็นชั้นเหลนของย่าสุขปู่ฟัก ส่วนแม่ของแม่ประทุมเป็นหลานทางสายที่มาจากอำเภอศรีเชียงใหม่

ชาวบ้านตะวันตกวัดเดิมส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก และทำเส้นหมี่ขายเป็นอาชีพเสริม นับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดเดิมเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของชุมชน ชาวบ้านจึงมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเหมือนกับคนอีสานทั่วๆไป แต่สิ่งที่แตกต่างจากคนอีสานในพิมายและชุมชนอื่นๆ คือ การทำหมี่ ผู้อาวุโสเล่าว่า คนที่ริเริ่มทำเส้นหมี่คนแรกคือ ยายทิน ซึ่งเป็นความรู้ติดตัวมาจากบ้านเดิม และก็ถ่ายทอดความรู้ในหมู่เครือญาติ ไม่มีทำที่บ้านอื่น ทำแล้วก็หาบเอาไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านรังกาใหญ่ บ้านพุทรา บ้านตะบอง บ้านตะปัน บ้านท่าหลวง บ้านหนองจิก บ้านดงใหญ่ และเอาไปขายที่ตลาด ต่อมาเมื่อมีรถยนต์ก็เอาขึ้นรถไปขายที่อำเภอโนนแดง อำเภอประทาย อำเภอชุมพวง นอกจากเส้นหมี่แล้ว ในระยะต่อมาชุมชนตะวันตกวัดเดิม ทำเส้นก๋วยเตี๋ยวขายด้วย แต่ต้องเลิกไปเมื่อมีเส้นก๋วยเตี๋ยวจากโคราชมาแย่งตลาด แต่หมี่นั้นทำสืบกันมารุ่นต่อรุ่นไม่เคยขาดตอนจนถึงปัจจุบัน รวมอายุของหมี่พิมายตั้งแต่รุ่นยายทินแล้วก็เกือบร้อยปี และหากเอาความยาวของเส้นหมี่ที่ทำทั้งหมดมาต่อกันก็น่าจะเอามาพันรอบโลกได้หลายร้อยรอบ

เคล็ดลับของการทำหมี่และการผัดแบบหมี่พิมายๆ

เส้นหมี่พิมายทำจากข้าวเจ้าล้วนๆ ไม่ผสมแป้งมันหรือแป้งข้าวเหนียว แต่ก่อนทำด้วยแรงคนไม่มีเครื่องจักรช่วย ใช้ข้าวที่ปลูกเอง จึงมีต้นทุนไม่สูง ฟืนก็หาง่าย เดี๋ยวนี้ทั้งข้าวทั้งฟืนต้องซื้อ ต้นทุนสูงขึ้น

วิธีการและขั้นตอนทำหมี่ดูเหมือนว่าไม่ยาก แต่กว่าจะทำเป็นทำได้ชำนาญก็ใช้เวลาฝึกฝนอยู่นาน การทำหมี่เป็นงานของผู้หญิง ผู้ชายไม่ค่อยทำกัน เนื่องจากเป็นงานเกี่ยวกับอาหาร ต้องโม่แป้ง ต้องนั่งอยู่หน้าเตากวาดหมี่นานๆ

การทำหมี่เริ่มจากนำข้าวสารข้าวเจ้าแช่น้ำนาน ประมาณ ๑ ชั่วโมง เอาข้าวเจ้าที่แช่น้ำได้ที่แล้วไปโม่ให้ละเอียดเป็นน้ำแป้ง โดยปกติจะไม่ผสมสี ไม่ผสมแป้งมันหรือแป้งข้าวเหนียว แต่ในกรณีที่ทำหมี่สีก็ผสมพืชผักโม่พร้อมกันให้ละเอียด จากนั้นเอาน้ำแป้งที่ได้ไปนึ่งกวาดเป็นแผ่นบางๆบนผ้าที่ขึงครอบปากกะทะน้ำร้อนปิดฝาครอบจนแผ่นแป้งสุกซึ่งใช้เวลาไม่กี่นาที แล้วลอกแผ่นแป้งออกจากผ้าปากกะทะเอาไปผึ่งให้แห้งหมาดๆประมาณ ๓-๔ ชั่วโมง ทาน้ำมันให้ทั่วแผ่นแป้งแล้วจึงเอาไปหั่นซอยเป็นเส้นหมี่ แบ่งมัดเป็นกำๆด้วยตอกไม้ไผ่โดยกะปริมาณแต่ละกำให้เท่าๆกัน เอาหมี่ที่มัดเป็นกำไปเรียงบนแผงไม้ไผ่ตากแดดจนแห้ง นำไปปรุงเป็นอาหารรับประทาน หรือบรรจุถุงส่งไปขายได้ หมี่พิมายแท้ๆเก็บได้นานประมาณ ๑ เดือน เก็บนานกว่านั้นจะหืนและเสีย

หมี่พิมายแท้ๆดั้งเดิมมีสีขาวนวล ไม่ผสมสีอื่น แต่ต่อมามีการพัฒนาใส่สีธรรมชาติลงไปด้วย จึงมีหมี่หลายสี เช่น หมี่สีเหลืองใส่ฟักทองต้มสุก สีเขียวใส่ใบคะน้า และสีชมพูใส่มะเขือเทศ ทำให้

ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น แต่ก่อนชาวบ้านเอาหมี่ไปทำอาหารได้หลายอย่าง ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน อาหารคาวนอกจากผัดหมี่แล้ว ยังทำแกงหมี่ได้ด้วย โดยใส่แกงกับไข่ หรือแกงกับมันนก แกงหมี่ใส่ปลาย่าง และทำหมี่น้ำคล้ายๆก๋วยเตี๋ยวน้ำก็ได้แต่เรียกว่าแกงหมี่ ส่วนอาหารหวานที่ทำจากหมี่ก็ทำเป็นหมี่น้ำกะทิก็ได้ แต่เดี๋ยวนี้เหลือแต่ผัดหมี่อย่างเดียว

แม่ประทุม ผลนา ประธานกลุ่มหมี่พิมาย บอกว่า แม่ค้าที่ไทรงามเดี๋ยวนี้ไม่นิยมเอาหมี่พิมายไปผัดขายนักท่องเที่ยว เพราะหมี่พิมายเป็นหมี่ข้าวเจ้าล้วนๆ คนไม่ชำนาญจะรู้สึกว่าผัดยาก ผัดไม่เป็นหมี่จะเละไม่สวย การผัดหมี่พิมายให้เส้นหมี่คงรูปน่ารับประทานมีเทคนิคเฉพาะ คือ ไม่ต้องเอาเส้นหมี่แช่น้ำ เวลาผัดให้เตรียมผัดเครื่องปรุงให้สุกพร้อมกันทั้งหมดก่อนแล้วจึงเอาเส้นหมี่ใส่ลงไป เส้นหมี่เมื่อโดนน้ำร้อนๆจากเครื่องปรุงจะอ่อนตัว ปล่อยไว้สักครู่ไม่ต้องคนหรือพลิกกลับไปมาเพราะจะทำให้หมี่เละ กะดูพอเห็นว่าเส้นหมี่อ่อนนิ่มได้ที่แล้วจึงใช้ตะหลิวพลิกเส้นหมี่คลุกเข้ากับเครื่องปรุงเพียงสองสามครั้งเท่านั้น เสร็จแล้วตักใส่จานรับประทานตอนร้อนๆจะได้รสชาดอร่อยดี หากทิ้งไว้จนเย็นจะไม่อร่อยเพราะเส้นหมี่แห้งแล้วจะแข็ง ดังนั้นแม่ค้าสมัยใหม่ที่ผัดหมี่ขายจึงชอบใช้หมี่แป้งข้าวเหนียวหรือผสมแป้งมัน ทำจากที่อื่นไม่ใช่หมี่พิมาย เส้นเหนียวกว่าหมี่พิมาย ผัดแล้วเส้นคงรูปสวยน่ารับประทาน แต่ส่วนมากต้องผัดแบบผัดไทย ไม่ใช่ผัดแบบหมี่พิมายแท้

หมี่พิมาย เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น

หมี่พิมาย ค่อยๆมีบทบาทในฐานะอาหารประจำถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านตะวันตกวัดเดิมจึงมีงานทำไม่ขาดมือ อำเภอพิมายก็ถือว่าหมี่พิมายเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ถึงกับเอาไปใส่ในคำขวัญของอำเภอที่ว่า “ *เมืองปราสาทหิน ถิ่นไทรงาม เรืองนามประเพณี หมี่พิมาย เครื่องหวายล้ำค่า*” เดี๋ยวนี้หมี่พิมายเป็นสินค้าของฝากที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครราชสีมา เป็นอาหารท้องถิ่นที่คนอีสานนิยมรับประทาน ผู้ผลิตอาหารโต๊ะจีนในจังหวัดนครราชสีมาเอาผัดหมี่พิมายเข้าไปเป็นอาหารในรายการอาหารหลัก บริการพร้อมกับส้มตำ และตามงานบวช งานศพ และงานเทศกาลต่างๆนิยมผัดหมี่เลี้ยงแขก เพราะทั้งประหยัดและก็สะดวกไม่ยุ่งยาก หมี่พิมายจึงแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนพิมายและคนโคราชจนแยกไม่ออก

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของกลุ่มคนทำหมี่

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำหมี่ เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับมิติของการพึ่งตนเองที่เชื่อมโยงกับวิถีการผลิต การบริโภค และการกระจายผลผลิตที่อยู่บนฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมท้องถิ่น กล่าวคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้การผลิตอาหารที่แปรรูปจากข้าวเจ้าที่เป็นอาหารหลักของชุมชน และเป็นวัตถุดิบที่ทุกบ้านทุกครัวเรือนปลูกและมีเก็บไว้ในยุ้งฉางอยู่แล้ว ประกอบกับวิธีการขั้นตอนในการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีชั้นสูง หากแต่ต้องการการฝึกฝนให้เกิดทักษะความชำนาญและความอดทนในการทำแต่ละขั้นตอนเท่านั้น

หมี่พิมาย มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิมในหลายมิติ ตั้งแต่เรื่องปากท้อง เศรษฐกิจชุมชน ไปจนถึงประเพณี พิธีกรรม และระบบสวัสดิการชุมชน ดังข้อมูลที่แม่ประทุมเล่าว่า ครอบครัวของเธอทำหมี่มาตั้งแต่รุ่นยาย ใช้ข้าวที่ปลูกกันเอง ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์เหลืองประทิว และ พันธุ์ชัยนาท แต่พันธุ์ชัยนาทมีน้อยกว่า ทำหมี่ไว้กินและไว้ขาย พอมีงาน

ประเพณี เช่น งานศพ ก็จะเอาหมี่มาผัดเลี้ยงกันในงานศพ เหมือนที่ภาคกลางมีอาหารไว้เลี้ยงแขกที่มางานสวดศพ เป็นต้น

การนำหมี่ออกมาขายเป็นไปในลักษณะของการตลาดแบบชาวบ้านที่ไม่เน้นกำไรและเงินเป็นตัวตั้ง ที่บ้านทำกินกันอย่างไร ที่เอาออกไปขายก็เป็นอย่างเดียวกัน ไม่หลอกลวงผู้บริโภค เวลาจะเอาหมี่ไปขายแต่ก่อนก็หาบไปกันเป็นกลุ่มๆ แวะขายไปเรื่อยๆตามหมู่บ้านรายทาง หมดเมื่อไรก็เดินกลับ ใครขายหมดก่อนก็รอคนที่ยังไม่หมดไม่ทิ้งกัน สะท้อนให้เห็นถึงความรักและห่วงใยกันของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นการแข่งขันกัน กระบวนการผลิตและการค้าขายหมี่ช่วยดำรงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว และระหว่างครอบครัว หมู่บ้านทำหมี่กับหมู่บ้านอื่นๆที่เป็นผู้บริโภคไว้ได้ยาวนาน ขนาดของชุมชนหมี่ในอดีตจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะบ้านตะวันตกวัดเดิมเท่านั้นหากแต่ครอบคลุมไปถึงอำเภอประทาย อำเภอชุมพวงที่อยู่ห่างไกลออกไปแต่เป็นผู้บริโภคหมี่ที่ผลิตจากชุมชนหมี่ที่เมืองพิมาย หมี่ทำให้เกิดความเป็นกันเอง สร้างความใกล้ชิดสนิทสนม เพราะระหว่างทางที่หาบหมี่ไปขายย่อมมีการพูดคุย ถามไถ่ แลกเปลี่ยนสารทุกข์สุกดิบ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หมี่จึงไม่ได้มีความหมายเพียงผลิตภัณฑ์อาหารที่แปรรูปมาจากข้าวเท่านั้น แต่เป็นภูมิปัญญาเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน สร้างความเป็นชุมชน และสร้างสุขสภาวะของชุมชนอีกด้วย

แม่ประทุม ผลนา สาธิตวิธีการปาดแป้งบนกระทะร้อน

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมี่พิมาย ส่วนมากเป็นการเรียนรู้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัว และในชุมชนเครือญาติใกล้ชิดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ค่อยเป็นค่อยไป เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงที่เริ่มเรียนและหัดทำกันตั้งแต่เด็กๆ แม่ประทุมเล่าว่า ไม่เคยเรียนเรื่องทำหมี่ในโรงเรียน เรียนรู้กันเองตามธรรมชาติ ยายทำก่อน แล้วสอนแม่ ตนเองก็คลุกคลีกับการทำหมี่มาตั้งแต่เรียนอยู่ชั้น ป.๓ น้องสาวของแม่ประทุมก็ทำหมี่กันได้ทุกคน แม้ว่าจะมีชีวิตคลุกคลีกับการทำหมี่ แต่ก็ต้องเกิดจากการลองผิดลองถูกด้วย ต้องอาศัยการสั่งสมประสบการณ์ การฝึกฝน เพราะความรู้ภูมิปัญญาหรือเทคนิควิธีการต่างๆบางอย่าง เป็นความรู้ติดคน อย่างตัวแม่ประทุมเองก็ต้องมีการฝึกฝนก่อนจะเกิดความชำนาญ เช่น ก่อนที่ยายจะยอมให้เป็นผู้กวาดแป้งหมี่ได้ แม่ประทุมจะต้องกัดกวาดแป้งก๋วยเตี๋ยวให้ชำนาญก่อน เพราะแป้งก๋วยเตี๋ยวหนากว่าหมี่ การกวาดแป้งหมี่จะต้องกวาดให้เป็นแผ่นบางเรียบเสมอกัน เวลาตากจะได้แห้งพร้อมกันตลอดเส้น ส่วนก๋วยเตี๋ยวไม่ต้องตากแห้ง หั่นเป็นเส้นแล้วก็นำไปปรุงเป็นอาหารรับประทานวันต่อวันไม่เหลือค้างไว้วันต่อไป การเรียนรู้ในลักษณะนี้ก่อให้เกิดชุดความรู้ขึ้นกับตัวแม่ประทุมเอง ทำให้แม่ประทุมรู้ว่าทำอย่างไร หมี่จึงจะออกมาดี จนสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่น้อง สมาชิกกลุ่ม และคนในชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม และคนในชุมชนอื่นๆได้ เห็นได้จากการที่แม่ประทุมได้รับเชิญให้ไปสอนการทำหมี่ให้กับกลุ่มเกษตรกรในโครงการพักชำระหนี้ที่จังหวัดนครนายก เป็นเวลา ๓ เดือนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้ค่าตอบแทนเดือนละ ๑ หมื่นบาท

ตากหมี่ที่หั่นเป็นเส้นแล้ว

นิยามความสุขของคนทำหมี่

หากจะถามใครสักคนที่ทำหมี่ถึงเรื่องความสุข ก็คงต้องถามแม่ประทุม ผลนา เพราะแม่ประทุมเป็นคนทำหมี่อาวุโสสูงสุดที่ทำหมี่มาตั้งแต่เรียนชั้น ป. ๓ นับถึงปีนี้ก็ร่วม ๖๐ ปีแล้ว

> *“ทุกวันนี้ฉันยังทำหมี่ เพราะรักหมี่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทำหมี่มาจนส่งลูกเรียนได้ ถ้าไม่ทำหมี่ก็เหงา ได้ทำหมี่แล้วรู้สึกสบายใจ อยากสอนให้คนที่สนใจ ไม่หวงวิชาหรอก เพราะยิ่งสอนก็ยิ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ได้ออกรายการโทรทัศน์เผยแพร่ ทำให้หมี่พิมายโด่งดัง ถึงแม้จะมีคนเอาชื่อหมี่พิมายไปใช้ก็ไม่เป็นไร เพราะความภูมิใจอยู่ที่ตัวเรา”*

แม่ประทุมและน้องสาวอีกสองคนที่ยังยืนหยัดทำหมี่พิมายแท้ๆยังมีความเชื่อมั่นว่า หมี่พิมายของแท้ไม่เหมือนใคร มีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของตัวเอง ที่เส้นเหนียวนุ่ม เพราะทำจากมือไม่ใช่เครื่องจักร ไม่ได้ใส่เฉพาะแรงกายแต่ได้ใส่แรงใจลงไปด้วย ซึ่งทำให้มีคุณภาพเด่นกว่าที่อื่นๆ เชื่อมั่นว่าคนพิมายเองจะรู้ว่ากำไหน คือ หมี่โรงงาน กำไหน คือ หมี่พิมาย

การทำหมี่ของกลุ่มหมี่พิมาย เป็นการจัดการภูมิปัญญาที่เกิดจากวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมทั้งการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นกระบวนการภูมิปัญญาที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ หากแต่มีการปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่างๆทางสังคมได้ไม่ขัดขืน แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สูญเสียความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ไปจนหมดสิ้น เห็นได้จากในปัจจุบันแม้ว่าจะต้องซื้อข้าวสาร และไม้ฟืนที่ทำให้มีต้นทุนสูงขึ้น แต่ก็ยังคงทำหมี่ขายราคากำละ ๒ บาท ไม่ขึ้นราคามากเกินไป แม่ประทุมบอกว่า *“ขายกำละสองบาท หักค่าข้าวค่าฟืน ค่าไฟฟ้าแล้วก็ยังมีกำไรเหลือแบ่งกัน พออยู่ได้ไม่เดือดร้อน ถ้าไม่ได้ทำหมี่จะเดือดร้อนมากกว่า คงทนอยู่ไม่ได้ และถ้าจะให้เปลี่ยนไปทำหมี่อย่างอื่นเพื่อแข่งกับหมี่โรงงานฉันก็จะไม่ทำ ไม่รู้จะแข่งไปทำไม อยู่อย่างนี้ฉันก็อยู่ได้”*

ความภูมิใจสูงสุดของคนทำหมี่ คือ น้องสาวของแม่ประทุมได้ผัดหมี่พิมายถวายให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีเสวย เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปเมืองพิมายเมื่อสองสามปีก่อน

ความสุขอีกลักษณะหนึ่งของคนทำหมี่ แม่ประทุมและน้องสาวของแม่ประทุมบอกว่า อยู่ที่ “***ความอิสระ ไม่มีเจ้านายและเวลาของหน่วยงานมาคอยบงการและควบคุม อยากจะทำก็ทำ ไม่อยากทำก็หยุด ทำเท่าที่มีแรงทำ ตอนทำกันเป็นกลุ่มก็ถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่บังคับกันว่าต้องมาทำวันละกี่ชั่วโมง ใครมีเวลามากก็มาทำมาก วันไหนใครมีธุระจำเป็นก็ไปทำธุระได้ ผลัดเปลี่ยนกันไป ไม่บังคับ และก็ไม่รู้สึกว่าเอาเปรียบกัน เป็นเรื่องที่ต้องช่วยเหลือกัน***”

วันพรุ่งนี้และวันต่อๆไปของหมี่พิมายจะเป็นอย่างไร

จะเห็นได้ว่า สิ่งที่กลุ่มหมี่พิมาย กำลังดำเนินการอยู่นั้น มีคุณประโยชน์ทั้งในแง่ของสิ่งที่เป็นรูปธรรม คือ ในเรื่องของการสร้างรายได้ ในแง่ของสิ่งที่เป็นนามธรรมก็คือ การจัดการภูมิปัญญาที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เกิดจากรากฐานของชุมชนและความสามารถของบรรพบุรุษ ส่งต่อมายังปัจจุบัน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดทางภูมิปัญญา โดยมี ‘หมี่’เป็นสื่อกลาง เป็นสิ่งที่ง่ายที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ แต่การเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมโลก กำลังจะทำให้กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสิ่งที่ง่ายกลายเป็นเรื่องยากและห่างตัวออกไปทุกที จนคนในกลุ่มก็ไม่แน่ใจว่าอนาคตของหมี่พิมายจะ

เป็นอย่างไร และด้วยเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนผู้สืบทอด การต่อสู้แข่งขันกับตลาดภายนอก ความเข้าใจผิดของผู้บริโภค การช่วงชิงทรัพยากร รวมไปถึงการหาผลประโยชน์ของกลุ่มคน ล้วนเป็นเหตุบั่นทอนต่อการดำรงอยู่ของหมี่พิมายทั้งสิ้น ถ้าคนในชุมชนหันกลับไปมองสิ่งที่เป็นรากฐานที่เป็นของดีมีคุณค่าเป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้ชุมชนของตนมีอัตลักษณ์แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ก็น่าจะใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้ให้คุ้มค่า เชื่อมั่น ศรัทธาในสิ่งที่ชุมชนกำลังทำอยู่ ก็จะสามารถขับเคลื่อนให้ชุดความรู้ภูมิปัญญานี้สามารถดำเนินต่อไปได้ ไม่สูญหายไปไหนอย่างที่กลุ่มหมี่พิมายกำลังทำอยู่ โดยการให้ความสำคัญต่อ ‘คุณค่า’ ในความเป็นหมี่ที่ทำตามภูมิปัญญาดั้งเดิมมากกว่า ‘มูลค่า’ ที่ได้จากการขายหมี่ พยายามดำรงคุณภาพเชิงกระบวนการของหมี่แบบดั้งเดิมที่ทำเอง ไม่ใช้เครื่องจักร ทำอย่างพอเพียง พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทำเท่าที่ทำได้ แต่ทำให้ดีที่สุด ถึงแม้จะไม่มีตรายี่ห้อของหมี่ แต่ก็สามารถทำให้เป็นที่รู้จักได้ สามารถสร้างความสุขแก่ผู้ทำในฐานะที่ทำได้และได้ทำ ซึ่งเป็นการให้คุณค่า ให้การยอมรับซึ่งกันและกันจนเกิดความภูมิใจ เป็นปัจจัยเสริมพลังให้แก่กันและกัน เสริมพลังแก่ชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนากันเอง เกิดจากฝีมือชาวบ้าน และเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งได้ นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่กล่อมเกลาภายในให้หันมามองคนในกลุ่มในชุมชน ด้วยความเอื้อเฟื้อต่อกัน สะท้อนจากคำพูดของแม่ประทุมที่บอกว่า “ *ทำเอง ร่อนเอง โม่เอง เครื่องมือมีแต่ไม่ใช้ เพราะถ้าใช้คนจะตกงาน* ” นี่ไม่ใช่แค่การเอื้อเฟื้อเฉพาะแต่เรื่องรายได้ แต่ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาที่เป็นทั้งพลัง อำนาจ ความเข้มแข็ง ความเป็นชุมชนที่ตนเองมีให้คนอื่นสามารถทำได้และทำเป็น ที่สำคัญเป็นการเอื้อเฟื้อแบ่งปันความสุขใจอย่างที่ตนได้รับไปสู่ผู้อื่นอีกด้วย

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของกลุ่มหมี่พิมายที่เหลืออยู่เพียง ๔ ครอบครัวจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงนิยามความหมายที่ว่า **“ความสุขที่แท้มีอยู่ในการงาน”** และยิ่งเป็นการงานที่อุดมไปด้วยจริยธรรมแห่งความพอ ความมีน้ำใจ ไม่โลภ แบ่งปัน และเกื้อกูลกันเช่นนี้ จึงมิใช่ความสุขที่เกิดแก่เฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น หากเกิดขึ้นแก่ทั้งกลุ่มคน และชุมชนที่อาศัยอยู่ด้วย

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ดังนั้น หากจะสรุปว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาหมี่พิมายที่ดำเนินมาหลายสิบปีเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนก็น่าจะยอมรับกันได้ และแม้ว่ากระบวนการดังกล่าวกำลังถูกกระแสการพัฒนาที่ขาดจริยธรรมแห่งความพอเพียง ขาดความเมตตาอารี มีแต่การเบียดขับอย่างรุนแรงจนอาจจะไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ บทเรียนที่ได้รู้จากการศึกษาในกรณีศึกษากลุ่มหมี่พิมายก็จะเป็นประโยชน์ในการเตือนสติผู้คนในสังคมว่า ***การไม่สามารถรักษาความเป็นตัวตนไว้ได้ ชีวิตย่อมขาดอิสระ และการขาดอิสระก็คือ ทุกขภาวะที่ไม่มีใครปรารถนานั่นเอง***

หมี่พิมายมีชื่อเสียงกว้างขวางทั่วไป มีผู้คนสนใจเรียนรู้เรื่องราวของหมี่พิมายแบบดั้งเดิมแท้จริงจำนวนไม่น้อยที่เดินทางไปศึกษากระบวนการทำหมี่รวมทั้งพูดคุยสอบถามข้อมูลจากกลุ่มหมี่พิมายอยู่เนืองๆ แม่ประทุม ผลนาและสมาชิกกลุ่มบอกว่าไม่เบื่อที่จะต้องตอบคำถามซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายๆครั้งแก่คนหลายๆกลุ่ม โดยบอกว่าอยากให้คนที่อยากรู้เขาได้รู้ เขาอยากรู้เรื่องของเราเราก็ดีใจ ภูมิใจ แสดงว่าหมี่ของเราดีจริง ถ้าหมี่ของเราไม่ดีจริงคนเขาคงไม่มาหาเรา ไม่มาคุยกับเรา ไม่ให้เราเป็นครูสอนเขา

เปลไม้ไผ่

กับความแกว่งไกวของชีวิตคนบ้านสนุ่น

บ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง เป็นชุมชนเก่าแก่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่เมื่อราวพ.ศ. ๒๔๐๐ หรือประมาณเกือบ ๑๕๐ ปีมาแล้ว ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากเมืองพิมายประมาณ ๒๐ กิโลเมตร สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำมูลไหลผ่านเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคที่สำคัญที่สุด และเป็นพื้นที่บริการของโครงการชลประทานทุ่งสัมฤทธิ์ สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ใช้ทำนาข้าว และปลูกพืชอายุสั้นหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว เช่น กทอเสื่อ เป็นต้น

คนบ้านสนุ่นเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเปลเรือมาตั้งแต่เกิด ปัจจุบันเด็กเล็กๆก็ยังได้รับการทนุถนอมกล่อมเกลาอยู่ในเปลเรือที่แกว่งไกวด้วยมือของแม่ น้า ป้า ย่า ยายอยู่ตลอดเวลา

ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านสนุ่นที่ผู้อาวุโสอย่างยายพัน ผสมทรัพย์ อายุ ๘๗ ปี ยายทรัพย์ นุชปราสาท ตาเพชร กู้พิมาย ได้ช่วยกันรำลึกย้อนหลังและเล่าไว้ว่า แต่เดิมบริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่นาแปลงเล็กๆ ป่ารก ที่ลุ่มน้ำขังมีป่าบอนขึ้นเต็มยังไม่มีใครไปตั้งบ้านเรือนอยู่

กลุ่มแรกๆที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานคือครอบครัวของพ่อรอดแม่แตงที่หนีโรคระบาดมาจากบ้านตะปันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆหนองน้ำที่มีต้นสนุ่นขึ้นอยู่มาก จึงเป็นที่มาของชื่อบ้านสุน่น อีกกลุ่มหนึ่งมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ พ่ออิ่มแม่แตงจากบ้านส่วยพิมาย สองกลุ่มมีครอบครัวลูกหลานตามไปอยู่ด้วยและก็มีลูกหลานแต่งงานกันขยายชุมชนใหญ่ขึ้น หลังจากนั้นก็มีคนจากมุกดาหารบ้าง จังหวัดอื่นๆในภาคอีสานเข้ามาแต่งงานกับคนในชุมชน เมื่อคนมากขึ้นก็มีการบุกเบิกขยายที่ทำกินและที่ตั้งบ้านเรือนออกไปเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ มีด้วยกันสามคุ้ม ได้แก่ คุ้มบ้านถนน คุ้มบ้านสนุ่น และคุ้มบ้านงิ้ว

แรกๆทั้งสามคุ้มบ้านรวมอยู่ในเขตการปกครองเดียวกัน มีบ้านสนุ่นเป็นคุ้มใหญ่ที่สุด ต่อมาคุ้มบ้านงิ้วมีประชาการมากขึ้นและขยายตัวออกไปไกลเกินกว่าจะได้ยินเสียงเกราะที่เคาะส่งสัญญาณเรียกประชุมหรือเตือนภัยจากบ้านสนุ่น จึงแยกตัวออกไปเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง

คนบ้านสนุ่นเป็นชาวนาและนับถือพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตของเหมือนๆกับหมู่บ้านทั่วไปในอีสาน แต่ด้วยทำเลที่ตั้งของบ้านสนุ่นติดลำแม่น้ำมูล ผู้คนที่นี่จึงมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูล มีภูมิปัญญาเรื่องเรือขุดเรือพาย การใช้เรือ และการเดินทางด้วยเรือ ใช้เรือหาปลา มีประเพณีแห่กฐินทางเรืออยู่เป็นประจำทุกปีในฤดูน้ำหลาก นอกจากชำนาญการอยู่กับแม่น้ำแล้วคนบ้านสนุ่นยังมีความเชี่ยวชาญการค้าในขบวน **นายฮ้อย หรือกองคาราวานเกวียน**

ในช่วงหน้าแล้งหลังฤดูเก็บเกี่ยวพวกผู้ชายจะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ต่างคนต่างเอาเกวียนของตัวเองมารวมกันเป็นขบวน ๘-๑๐ เล่ม ไปร่วมขบวนกับหมู่บ้านอื่น บรรทุกพริก หมาก พลู ผ้าไหม ฟืมทอผ้า ขันลงหิน ออกไปขายในพื้นที่ต่างๆในภาคอีสานและประเทศเขมร (เขมรต่ำ) ขากลับก็ซื้อปลากลับมาขายในหมู่บ้านต่างๆกลับไปกลับมาจนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมาก การเดินทางค้าขายของขบวนนายฮ้อยคราวหนึ่งใช้เวลาประมาณ ๒ เดือนจึงกลับมาบ้านครั้งหนึ่ง ในระยะต่อมาเมื่อมีถนนหนทางสะดวกมากขึ้น การใช้เกวียนไม่คล่องตัว ขบวนนายฮ้อยจึงสลายตัวลง เหลือเพียงกลุ่มย่อยๆที่เปลี่ยนมาใช้รถจักรยานถีบเอายาหอมออกไปเร่ขายถึงจังหวัดแพร่ เชียงใหม่ เชียงราย แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีนายฮ้อยและขบวนขายยาจากบ้านสนุ่นอีกต่อไปแล้ว

ในช่วงเวลาก่อนการเข้ามาของถนนหนทาง รถไถนา ปุ๋ยเคมี และการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ชุมชนบ้านสนุ่นมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมผู้พันเชื่อมโยงกับธรรมชาติและฤดูกาล เครื่องใช้ไม้สอย วัสดุอุปกรณ์ส่วนใหญ่ประดิษฐ์คิดทำกันได้เองโดยใช้ภูมิปัญญาและวัตถุดิบที่มีหาได้ในชุมชนและรอบๆหมู่บ้าน โดยเฉพาะเครื่องจักสาน เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากไม้ไผ่ อุปกรณ์จับสัตว์-ดักปลา กระบุง ตะกร้า ฯลฯ ไม่ต้องซื้อจากที่อื่น ทุกบ้านทำกันได้ สานกันเป็น และไม้ไผ่ก็มีมากมายตามริมแม่น้ำมูล คนบ้านสนุ่นมีจินตนาการและภูมิปัญญาในการประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้จากไม้ไผ่ให้ครอบคลุมทั้งในบ้าน ในไร่นา ในแม่น้ำลำห้วย ตั้งแต่เกิดจนตาย และภูมิปัญญาหนึ่งที่เคยเป็นเรื่องธรรมดาๆของชุมชนเมื่อหลายสิบปีก่อนและคนในชุมชนก็เกือบๆจะลืมวิธีการทำกันไปแล้ว หากไม่มีใครบางคนที่ยังรักษาภูมิปัญญาเอาไว้และค่อยๆทำทีละลำสองลำมาเรื่อยๆและในที่สุด ภูมิปัญญานี้ก็ได้กลายมาเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่สร้างชื่อเสียงและรายได้ให้ชุมชนในปัจจุบัน ภูมิปัญญานี้ได้แก่ **เปลไม้ไผ่หรือ เปลเรือ** ชุมชนบ้านสนุ่น เริ่มสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองได้ในมิติต่างๆเมื่อประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้เอง โดยจากการศึกษาพบว่าเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีการสร้างถนนลูกรังจากบ้านจารย์ตำราไปถึงตัวอำเภอพิมาย เริ่มมีรถยนต์วิ่งรับส่งผู้คนและขนส่งผลิตผลทางการเกษตรมากขึ้น สินค้าจากภายนอกก็เข้าไปสู่ชุมชน ความจำเป็นในการใช้เกวียนลดลงอย่างรวดเร็ว ขบวนนายฮ้อยหยุดกิจการ รถไถนาเข้ามาแทนที่การใช้แรงควาย เด็กๆและเยาวชนต้องใช้เวลาในโรงเรียนมากขึ้นและเมื่อเรียนจบก็ต้องออกไปหางานทำที่อื่น

ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ บ้านสนุ่นมีไฟฟ้าใช้ ค่าใช้จ่ายครัวเรือนมากขึ้น ในขณะที่รายได้จากขบวนนายฮ้อยไม่มีมาเสริมเหมือนเมื่อก่อน ชาวนาถูกชักชวนแกมบังคับให้เข้าสู่วงจรของการเกษตรเชิงพาณิชย์ การผลิตพืชเชิงเดี่ยว ปลูกข้าวเพื่อขายมากว่าเพื่อเก็บเอาไว้กินเอง ค่ารถไถนา ค่าจ้างเกี่ยวข้าวทำให้ต้นทุนการทำนาสูงมาก ธกส. เข้ามาหนุนช่วยให้กู้เงิน ชาวบ้านสนุ่นจึงเริ่มเป็นหนี้ ความเป็นชุมชนถดถอยลงไปมาก ที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยการลงแขก เอาแรงกันเปลี่ยนเป็นการจ้างด้วยเงินทั้งหมด เนื่องจากทุกบ้านต้องการเงินสดไปใช้จ่าย การทำนาได้ผลพอสมควร แต่ไม่มีเงินเหลือใช้หนี้ หมดหน้านาเคยได้พักผ่อน ทำบุญ และจัดงานเทศกาลรื่นเริงกันบ้างก็ทำไม่ได้แล้ว เวลาเป็นเงินเป็นทองไปหมด อยู่ที่บ้านก็ไม่มีอะไรทำให้ได้เงิน คนวัยแรงงานจึงต้องออกไปขายแรงงานเป็นกรรมกรก่อสร้างในเมืองใหญ่ในกรุงเทพฯ และตามจังหวัดต่างๆ ในชุมชนเริ่มเหลือแต่คนแก่และเด็กๆที่ยังเรียนหนังสือภาคบังคับทำงานไม่ได้ บ้านสนุ่นจึงเงียบเหงาเหมือนๆกับบ้านอื่นในอีสาน แต่ยังโชคดีที่คนอีสานนี่รักถิ่นเกิดยังคิดถึงบ้าน หมดงานแล้วก็กลับไปทำนา ว่างนาก็ไปหางานทำ ชีวิตวนเวียนกันอยู่อย่างนี้นับสิบปี บางกลุ่มเริ่มคิดได้ว่าไปขายแรงงานแล้วถ้าวันหนึ่งหมดแรงจะทำอะไรกิน แต่ในขณะที่คนส่วนใหญ่ออกไปขาย

แรงงานหาเงินด่วนกัน คนที่อยู่บ้านก็ยังคงใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมผลิตงานหัตกรรมออกขายเป็นรายได้เสริม ทั้งงานจักสานไม้ไผ่ และงานทอเสื่อกก (เสื่อจันทบูร) ที่ทำกันอยู่หลายบ้าน

คนบ้านสนุ่นวนเวียนอยู่ในวัฏจักรที่แกว่งไกวอย่างรุนแรงของการพัฒนาจนเกือบจะปลงตกกับชีวิตและปล่อยไปตามยถากรรมกันแล้ว แต่เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงได้พบทางออกเล็กๆของชุมชน

รวมกลุ่มสานเปล ชีวิตหักเหเพราะต้มยำกุ้ง

แม่ประคอง สร้อยพิมาย ประธานกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๗ เล่าว่าตนเองและญาติๆเคยไปขายแรงงานในกรุงเทพฯช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๔๐ และกลับมาอยู่บ้านในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เพราะไม่มีงานจ้าง ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านและได้รับคำแนะนำจากพัฒนาการอำเภอพิมายว่าที่บ้านสนุ่นยังมีภูมิปัญญาเรื่องงานจักสานไม้ไผ่หลายอย่าง วัตถุดิบก็มีมากแต่ยังไม่มีกลุ่มอาชีพ น่าจะตั้งกลุ่มขึ้นมา แต่ก็ตั้งไม่ได้เพราะชาวบ้านออกไปขายแรงงานที่อื่นกันหมด รวมคนไม่ได้สักที

ชุมชนบ้านสนุ่น มีภูมิปัญญาด้านการจักสานกันมาแต่เดิม คนเฒ่าคนแก่ ก็สานเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆขึ้นมาใช้ได้เอง โดยวัสดุที่ใช้เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ได้แก่ ไผ่สีสุก ซึ่งมีอยู่ตามริมน้ำมูล นอกจากการมีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบ คือ ไม้ไผ่ อยู่ในชุมชนแล้ว บ้านสนุ่นยังมีคนที่สืบทอดภูมิปัญญาด้านงานจักสานและผลิตงานจักสานรูปแบบต่างๆออกมาใช้และขายอย่างสม่ำเสมอ คนสำคัญได้แก่ **ปู่กริด ป่านา**

ใน พ.ศ. ๒๕๔๘ **ปู่กริด ป่านา** อายุ ๗๖ ปีแล้ว แต่ยังแข็งแรง ไม่ค่อยเจ็บป่วย อยู่กับครอบครัวของลูกสาวและหลานๆ ชอบจักสานและทำได้หลายอย่าง ปู่กริดเรียนรู้เรื่องการจักสานมาตั้งแต่เป็นหนุ่ม เรียนจากคนที่โตกว่าในชุมชนนี้ เรียนรู้หัดทำมาเรื่อยๆ สนใจอะไรก็ลองหัดทำ ไปดูผู้ใหญ่ที่ทำเก่งแล้วก็มาหัดทำดัดแปลงจนสวยงามใช้งานได้ **คนที่ปู่กริดถือเป็นครู คือ ปู่เชย** ซึ่งเป็นคนบ้านงิ้วแต่งงานเป็นเขยคนบ้านสนุ่น ปู่เชยจักสานเก่ง ทำได้หลายรูปแบบ ทั้งการสานหมวง(ตะกร้อสอยมะม่วง) ไซ กระจาด กระเชอ และเปลไม้ไผ่ (เปลเรือ) ซึ่งการสานเปลไม้ไผ่นี่ปู่เชยเอามาเผยแพร่ที่บ้านสนุ่นเมื่อราว ๑๐ กว่าปีมานี้เอง การทำเปลเรือไม่ใช่ภูมิปัญญาดั้งเดิมของบ้านสนุ่น ปู่กริดก็เรียนรู้เรื่องการสานเปลไม้ไผ่มาจากปู่เชย ความจริงแล้วในช่วงที่ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานเริ่มทยอยกลับถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ปู่กริดก็ชักชวนให้หันมาทำงานสานเปลไม้ไผ่ออกขายเป็นรายได้เสริม แต่ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าทำ ไม่เคยทำ ไม่เชื่อมั่นว่าจะทำได้ แต่จริงๆแล้วไม่แน่ใจว่าทำแล้วจะขายได้ดีมีรายได้เท่ากับทำงานก่อสร้างหรือไม่ ก็เลยไม่มีใครทำกัน

จนกระทั่งตอนสายๆวันหนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๔๔ ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานกลับมาอยู่บ้านกันมาก เพราะไม่มีงานก่อสร้างให้ทำได้จับกลุ่มคุยปรับทุกข์กัน มีนายวรุฒม์ นายสมุทร ตาเป้า นางแว่น นางประคอง นายระเบียบ นางสมจิตร ยายเม้า ยายเสงี่ยม และใครคนหนึ่งก็โพล่งออกมาดังๆว่า “โอ๊ยว่างงาน” ทุกคนอยากจะมีงานทำ อยากมีรายได้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการคิดรวมกลุ่มทำเปลไม้ไผ่ออกขายกันในวันนั้น และไปขอเรียนรู้จากปู่กริด จากเดิมที่สมาชิกกลุ่มจักสานที่มารวมตัวกัน เนื่องด้วยว่างงาน เพราะนอกเหนือจากการทำนาแล้ว ชาวบ้านก็ไปทำงานก่อสร้าง ซึ่งมีความไม่แน่นอน ดังนั้นเมื่ออยู่ในวงสนทนา ซึ่งเป็นปกติของคนในชุมชนที่จะมีการล้อมวงพูดคุยกัน เมื่อได้พูดถึงประเด็นเรื่องของการว่างงานขึ้น ประกอบกับได้รับคำแนะนำจากพัฒนากรมาก่อน ทำให้เกิดความคิดที่อยากจะรวมกลุ่มกันทำเปลขึ้น และก็ได้ลองทำกันดู โดยการนำของแม่ประคอง ที่เป็นผู้นำชุมชน และผู้นำกลุ่ม

ผลิตภัณฑ์เปลสานของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น และปู่กริด ป่านา

คุณวรุฒม์ บำรุงไร่ คณะทำงานโครงการฯ และแกนนำคนหนึ่งของกลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่น บอกว่าวันนั้นได้ตัดสินใจรวมกลุ่มกันและไปขอให้ปู่กริดสอนซึ่งปู่กริดก็บอกว่าน่าจะทำกันตั้งนานแล้ว วันรุ่งขึ้นก็พากันไปขอไม้ไผ่ของชาวบ้านได้มา ๑๐ ลำ ปู่กริดเริ่มสอนตั้งแต่การผ่าไม้ไม่ให้แตกเสียหาย สอนให้เหลาตอกสำหรับสาน วันแรกยังไม่ได้หัดทำโครงเปลหัวเปล ได้แค่เหลาตอกซึ่งก็พบว่าเป็นงานที่ไม่ง่ายเลย เหลาไม้เสียไปมาก ก็เริ่มจะท้อกัน วันต่อๆมาก็เริ่มทำได้ดีขึ้น เริ่มผ่าไม้ เผาดัดไม้ทำโครงเปล เสียไม้ไปมากเพราะทำไม่เป็น ในที่สุดพยายามทำกันอยู่หลายวันจนได้เปลเรือ ๑๐ ลำ (ตัว) เปลชุดแรกไม่ได้ทาสีหรือทาแล็กเกอร์ เป็นแบบธรรมชาติเนื้อไม้ไผ่ลนไฟธรรมดาๆเท่านั้น

กลุ่มทำเปลดีใจและภูมิใจกันมากที่ทำได้สำเร็จ และดีใจกันยิ่งขึ้นเมื่อเปลทั้ง ๑๐ ลำขายได้หมด ลำละ ๑๕๐ –๒๐๐ บาท ลำที่สมบูรณ์สภาพดีขายลำละ ๒๐๐ บาท ลำที่มีตำหนิก็ขายได้ลำละ ๑๕๐ บาท พอเริ่มขายเปลกลุ่มก็มีรายได้ คิดจะทำกันมากขึ้น คราวนี้เกรงใจเจ้าของกอไผ่ไม่ขอเปล่าๆอีกแล้ว เอาเงินที่ขายเปลได้ไปลงทุนซื้อไม้ไผ่เขาลำละ ๒๐ บาทมาทำเปลชุดที่สอง ชุดที่สาม ซึ่งก็มีคนสั่งซื้อมากขึ้นเรื่อยๆ

ไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่ในชุมชน มีคุณสมบัติเหมาะสมใช้ทำเปลได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีความเหนียวและมีสีสวย ไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นตอก ต้องใช้ไม้ไผ่ที่มีอายุประมาณ ๓ ปี ส่วนที่ทำเป็นโครงเปลและหัวเปลต้องใช้ลำที่มีอายุประมาณ ๕ ปีขึ้นไป การตัดไม้ไผ่จะตัดหมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่ตัดซ้ำในกอเดิมมากเกินไป เพื่อให้ไผ่ได้มีโอกาสฟื้นตัวแตกหน่อใหม่ขึ้นมาทดแทน เป็นวิธีคิดและวิธีปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นบรรพ

บุรุษที่เห็นความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่และมีแบบแผนการจัดการที่คำนึงถึงวันข้างหน้าด้วยว่าจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวอย่างไรในวันข้างหน้าจะไม่ขาดแคลน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนนั่นเอง

การเรียนรู้เรื่องทำเปลของกลุ่มเป็นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง ทดลองทำจริง ลองผิดลองถูก โดยมีผู้เชี่ยวชาญ (ปู่กริด) คอยให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด ส่วนไหนที่ทำไม่ได้ ทำไม่สวยก็ค่อยๆแก้ไขกันไปค่อยๆหัดไป เริ่มตั้งแต่การตัดไผ่ เหลาตอก เสียบ้าง ก็ทำกันจนสำเร็จ ใช้เวลาลองผิดลองถูกกันอยู่เป็นเวลานาน จากที่ไม่เคยทำเมื่อทำจนสำเร็จก็เกิดความภาคภูมิใจ แม้ผู้เรียนรู้ส่วนใหญ่ยังทำได้ไม่หมดทุกขั้นตอน เพราะในช่วงแรกแต่ละคนจะทำในส่วนที่ตนถนัด เหลาตอกบ้าง ผ่าไม้บ้าง สานตัวเปลบ้าง แต่ทุกคนก็มีส่วนร่วมในการทำ บรรยากาศในระหว่างการทำก็เป็นไปอย่างสนุกสนาน มีการพูดคุยร้องเพลง พูดหยอกล้อกันตลอดเวลา การรวมกลุ่มกันทำเปลในระยะแรกๆเป็นไปตามความสนใจ และเป็นไปตามธรรมชาติ ยังไม่เป็นทางการ ช่วยกันทำทุกอย่าง ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์หรือกติกาอะไร ใครว่างก็มาทำ ใครมีงานอื่น มีธุระจำเป็นก็ไปทำ ไม่ได้กะเกณฑ์ตายตัวว่าใครต้องมาทำมากน้อยอย่างไร เงินที่ได้จากการขายเมื่อหักต้นทุนค่าไม้ไผ่ ค่าอุปกรณ์แล้วก็แบ่งเท่ากัน ทำกันอยู่ในลักษณะนี้เป็นเวลา ๑ ปี

ตั้งกลุ่มเป็นทางการ ชูเปลสานเป็นโอถ็อป

ช่วยกันสานช่วยกันขายเปลได้ปีกว่าๆ คุณภาพของเปลดีขึ้น มีปู่กริดคอยช่วยตรวจสอบคุณภาพเปลเป็นระยะๆด้วยความเมตตา เพราะคนทำเปลรุ่นใหม่เป็นลูกหลานปู่กริดทั้งสิ้น ตัวปู่กริดเองก็สานเปลส่งให้กลุ่มช่วยขายด้วย เปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นเริ่มติดตลาด องค์กรพัฒนาภายนอกเริ่มให้ความสนใจที่จะเข้ามาสนับสนุน

ใน พ.ศ. ๒๕๔๕ คุณวรุฒม์ บำรุงไร่ แกนนำคนหนึ่งของกลุ่มสานเปลได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวง ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลกำลังเริ่มดำเนินการตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ โอท็อป (OTOP) และประชาสัมพันธ์ให้ตำบลต่างๆค้นหาของดีเพื่อเสนอเข้ารับการคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์เด่นของตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวงได้คัดเลือกเปลไม้ไผ่ของบ้านสนุ่นเป็นผลิตภัณฑ์โอท็อป หรือหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และส่งชื่อไปยังอำเภอพิมาย และเมื่อเปลไม้ไผ่เป็นโอท็อปของตำบลท่าหลวงแล้ว พัฒนาการอำเภอพิมายได้แนะนำให้กลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่จัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการ ให้มีคณะกรรมการบริหาร มีกฎระเบียบต่างๆให้ชัดเจน เพื่อที่จะได้ขอรับการสนับสนุนจากรัฐบาลต่อไปได้อย่างถูกต้อง ในการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการสมาชิกได้นำเอากติกาของกลุ่มเดิมที่ไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษรมาจัดทำใหม่เป็นระเบียบกลุ่ม คือ (๑) สมาชิกต้องเข้าหุ้นกัน หุ้นละ ๑ บาท ใครจะลงทุนกี่หุ้นก็ได้ไม่จำกัด (๒) คนขายไม้ไผ่จะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มด้วย (๓) ทำรวมกัน ขายแล้วได้กำไรต้องแบ่งเท่าๆกัน และ (๔) ขายได้เท่าไรต้องหักเป็นค่าไม้ไผ่ ๖๐ บาทต่อเปลหนึ่งลำ เมื่อตั้งกลุ่มเป็นทางการแล้ว สมาชิกยังสานเปลร่วมกันที่บ้านประธานกลุ่ม คือคุณประคอง สร้อยพิมาย ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านด้วย แต่ต่อมาก็แบ่งงานกันไปทำตามบ้าน บ้านใครบ้านมัน หรือรวมกันทำเป็นกลุ่มย่อยในละแวกใกล้กันตามความสะดวก และสามารถให้คนที่บ้านช่วยทำ ร่วมเรียนรู้ไปด้วยได้ การทำงานในลักษณะนี้ช่วยให้สมาชิกซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงสามารถทำงานบ้านอย่างอื่นหรือเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยได้ ไม่ต้องออกไปทำนอกบ้าน ว่างเมื่อไรก็ทำ มีงานอื่นก็หยุด สมาชิกมีอิสระและคล่องตัวมากขึ้น แต่เมื่อผลิตเสร็จแล้วต้องนำมารวมกันให้กรรมการบริหารกลุ่มเป็นผู้ขาย

ปู่กริด ป่านา ผู้อาวุโสและผู้ทรงภูมิปัญญาด้านการสานเปลเรือ และการจักสานเครื่องใช้ไม้สอยจากไม้ไผ่ทุกชนิด ปู่กริดมีความสุขกับการสานเปลเรือแบบธรรมชาติมาโดยตลอด ไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบและเทคนิคการผลิตอย่างที่กลุ่มจักสานดำเนินการ ดังนั้นปู่กริดจึงไม่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของตลาดหรือราคาที่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

เปลไม้ขายดี มีคนหนุน ต้องหาทุนช่วยผลิต

ปลายปีงบประมาณ ๒๕๔๕ องค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวงแจ้งให้กลุ่มจักสานบ้านสนุ่นจัดทำโครงการของบกระตุ้นเศรษฐกิจที่ทางรัฐบาลจะจัดสรรให้ตำบลละ ๑ ล้านบาท กลุ่มได้พิจารณาเห็นว่าการผลิตเปลของกลุ่มยังใช้เทคโนโลยีต่ำ ใช้แรงคน มีด สิ่ว และเครื่องมือเท่าที่มีอยู่ในชุมน ทำให้ผลิตภัณฑ์เปลไม่สวยงาม เส้นตอกไม่เรียบเนียน น่าจะหาเครื่องจักร เครื่องทุ่นแรงมาช่วย จะได้เปลที่สวยงามขายได้ราคาแพงขึ้น ดังนั้นจึงช่วยกันเขียนโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจเพื่อนำมาก่อสร้างโรงเรือนเก็บผลิตภัณฑ์ และจัดซื้อเครื่องปั๊มลม เครื่องพ่นสี สว่านเจาะไม้และวัสดุอุปกรณ์ประเภทไม้ไผ่ สี แล็กเกอร์ และวัสดุอื่นๆ โดยในการเขียนโครงการมีบัณฑิตอาสากองทุนหมู่บ้านช่วยให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษา

ในช่วงเวลาที่จัดทำโครงการของบกระตุ้นเศรษฐกิจ กลุ่มฯได้ปรับปรุงระเบียบใหม่ โดยกำหนดให้มีการจัดสรรแบ่งปันผลกำไรใหม่ คือ เมื่อได้กำไร ๑๐๐ บาท แบ่งเป็นรายได้ของสมาชิกผู้ผลิตจริง ๓๐ บาท สมาชิกทั้งหมด ๒๐ บาท แบ่งไว้เป็นทุนการศึกษาดูงาน การ อบรม ๑๐ บาท ซึ่งเป็นพัฒนาการทางความคิดในการกระจายผลประโยชน์ที่กลุ่มเริ่มมองเห็นว่าจะต้องให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ดูงานภายนอกชุมชนมากขึ้น และให้ความสำคัญกับสมาชิกที่เป็นผู้ผลิตจริงให้ได้รับส่วนแบ่งมากกว่าสมาชิกกลุ่มที่ไม่ได้เป็นคนสานเปลแต่มีหุ้นอยู่ในกลุ่ม

การออกไปดูงานในชุมชนอื่น และการได้ไปเห็นผลิตภัณฑ์เปลไม้ไผ่ของชุมชนอื่นๆที่มีสีสันทาแล็กเกอร์สวยงาม และมีราคาสูงกว่าเปลบ้านสนุ่นที่เป็นไม้ไผ่ธรรมชาติไม่ได้ทาสี ทำให้กลุ่มเริ่มคิดถึงการปรับปรุงรูปแบบและคุณภาพของผลิตภัณฑ์เพื่อที่จะขายได้ราคาสูงขึ้น และแข่งขันกับเปลไม้ไผ่ของชุมชนอื่นๆได้ งบกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาลที่กลุ่มจักสานเปลฯบ้านสนุ่นได้มาจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในกระบวนการผลิตที่สมาชิกต้องเข้ามาเรียนรู้กันใหม่ และบางส่วนต้องเข้ามาทำงานร่วมกันที่อาคารกลางของกลุ่มอีก เพราะเครื่องมือเครื่องจักรที่ซื้อมามีเพียงชุดเดียว และต้นทุนการผลิตเปลก็สูงขึ้น เพราะเปลรุ่นใหม่ต้องพ่นสี เคลือบแล็กเกอร์ ค่าสี ค่าแล็กเกอร์ ค่าไฟฟ้าสำหรับเครื่องปั๊มลม เครื่องพ่นสี เครื่องเจาะรู จึงเพิ่มเข้ามา ทำให้ต้องขายเปลในราคาสูงขึ้น เมื่อสมาชิกสามารถผลิตเปลกันจนชำนาญแล้วก็แยกกันไปทำตามบ้านของตัวเอง เมื่อจะใช้เครื่องจักรก็ไปใช้ของส่วนกลาง กลุ่มฯผลิตเปลได้เดือนละ ๑๐ ลำ และต่อมาก็มีความต้องการจากผู้ซื้อเพิ่มขึ้นถึงเดือนละ ๕๐ ลำ เปลไม้ไผ่ได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของชุมชนบ้านสนุ่น ชนิดที่ทำสีด้วยราคาลำละ ๔๐๐ บาท ชนิดที่ไม่ทำสีลำละ ๓๕๐ บาท แต่ในขณะที่กลุ่มฯเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต และปรับปรุงรูปแบบสีสันของเปลไม้ไผ่ไปแข่งขันกับตลาด ปู่กริดซึ่งเป็นต้นตำรับภูมิปัญญาเปลไม้ไผ่ ยังคงสานเปลไม้ไผ่ตามภูมิปัญญาและเทคนิควิธีการแบบเรียบง่ายเป็นธรรมชาติอย่างเดิม ไม่คิดจะเปลี่ยนแปลง

กำไรเข้ามา กติกาเปลี่ยน นิยามความสุขก็เปลี่ยนตาม

ด้วยอานิสงส์ของนโยบายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจระยะสั้นๆ การตื่นตัวตอบรับกระแสโอท็อปของสังคมไทย ประกอบกับสภาวะที่กลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นได้เรียนรู้เทคนิควิธีการและทดลองผลิตซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายรอบจนเกิดทักษะความชำนาญและเริ่มมีความคิดดัดแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์ไปจากเดิมเพื่อแข่งขันในตลาดที่กว้างขึ้นได้แล้วทำให้กิจการของกลุ่มประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ผลิตภัณฑ์เปลไม้ไผ่ขายได้มาก และสร้างผลกำไรให้กลุ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน

สมาชิกกลุ่มที่เริ่มผลิตเปลเป็นอาชีพ เริ่มคิดถึงความมั่นคงของตนเองและเห็นว่าการจัดสรรผลกำไรตามกติกาเดิมไม่เหมาะสมควรปรับปรุงเกณฑ์การแบ่งรายได้เสียใหม่โดยสมาชิกส่วนหนึ่งเห็นว่าการแบ่งผลกำไรให้ทั้งคนที่ทำเปลและสมาชิกคนที่ไม่ได้ทำ (ไม่ได้ลงมือผลิตแต่มีหุ้น) ในสัด ส่วนเท่าๆกันนั้นไม่เป็นธรรม ควรแบ่งตามปริมาณงาน คือ ใครทำมากควรได้มาก ใครทำน้อยก็ได้น้อยตามสัดส่วน ควรจ่ายตามรายชิ้นงาน ในที่สุดกลุ่มฯก็ได้ข้อสรุปใหม่ว่า ให้คิดค่าแรงงานทำเปลลำละ ๒๐๐ บาท ใครทำเปล ๑ ลำ ก็ได้ค่าแรงไป ๒๐๐ บาท ถ้าเปลราคา ๔๐๐ บาท ก็หักค่าแรงให้คนทำ ๒๐๐ บาท เหลืออีก ๒๐๐ บาท หักค่าไม้ไผ่ ๑๕๐ บาท เหลือ ๕๐ บาท ถ้าหักค่าไฟฟ้า ค่าสี ค่าแล็กเกอร์อีกก็จะเหลือเพียงลำละ ๑๐ บาทสำหรับเอาไปจ่ายปันผลผู้ถือหุ้น ซึ่งการบริหารจัดการผลประโยชน์ของกลุ่มตามกติกาใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๖ ทำให้ยังไม่มีสมาชิกคนไหนได้รับเงินปันผลเลย เนื่องจากพอปลายปี ๒๕๔๖ ซึ่งเป็นระยะที่การผลิตสินค้าโอถ็อปที่เป็นกระแสใหญ่ครอบคลุมทั่วทุกชุมชนเริ่มทรงตัว สินค้าบางประเภทเริ่มถดถอยขายไม่ได้และมีปริมาณมากมายให้ผู้บริโภคเลือก ซื้อ เปลไม้ไผ่ในตลาดก็มีมากมายเช่นเดียวกัน ตำบลต่างๆที่ส่งเปลไม้ไผ่ออกจำหน่ายก็โฆษณาว่าเปลไม้ไผ่ของตนเป็นสินค้าโอท็อปตามร้านค้าริมถนนมีสินค้าเปลไม้ไผ่เต็มไปหมดเปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่นจึงขายได้น้อยลง และมีสินค้าตกค้างอยู่ในโรงเก็บของจำนวนหลายสิบลำ

การรวมกลุ่มระยะแรกเป็นไปตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของสมาชิกอยู่บนฐานของความเป็นเครือญาติและในฐานะของเพื่อนบ้านที่ตกงานด้วยกัน การเรียนรู้และทำเปลในระยะแรกๆเป็นไปอย่างสนุกสนาน ทุกคนมีความสุขเมื่อสามารถสานเปลได้สำเร็จ การแบ่งปันรายได้ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่ระยะต่อมาเมื่อเปลของกลุ่มเริ่มมีชื่อเสียงและขายได้มากขึ้น ในขณะที่กลุ่มฯก็ทำเปลได้ชำนาญมากขึ้น ความสุขจากการสานเปลเปลี่ยนไปอยู่ที่รายได้จากการขายเปล กลุ่มจึงสร้างกฎระเบียบของกลุ่มและกำหนดกติกาในการจัดสรรผลประโยชน์จากการขายเปลให้ผู้สานเปลมีรายได้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้การทำงานไม่เป็นไปตามธรรมชาติ นิยามและเป้าหมายของความสุขของสมาชิกกลุ่มฯเปลี่ยนไป แต่สิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้มากขึ้นคืออิสระในการทำงานที่ไม่ต้องไปทำรวมกันที่ส่วนกลาง เหมือนเมื่อก่อน แต่ละคนได้ทำอยู่ที่บ้านของตัวเอง ไม่มีเวลาทำงานที่แน่นอนตายตัว ว่างเมื่อไรก็ทำ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยทำไปด้วยเหมือนเป็นกิจการงานประจำในครอบครัว

เนื่องจากกลุ่มเพิ่งเริ่มสานเปลได้ไม่นานและงานสานเปลเป็นเรื่องที่ต้องใช้แรงมาก เด็กยังทำไม่ได้ จึงยังไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้เด็ก แต่กลุ่มก็สร้างงานไม้ไผ่รูปแบบอื่นที่เด็กๆสามารถรับไปทำได้ เช่น กระบอกออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปลไม้ไผ่จำลองขนาดเล็ก ซึ่งเป็นสินค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่มีตลาดพอสมควรชี้ให้เห็นว่ากลุ่มจักสานเองก็พยายามสร้างทางเลือกอื่นๆไว้ด้วย แต่ผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่มยังให้ความสำคัญอยู่ที่เปลไม้ไผ่มากกว่าสินค้าอย่างอื่น

นอกจากนี้ในชุมชนบ้านสนุ่นยังมีการทอเสื่อกกคุณภาพดีกันอยู่หลายบ้าน สมาชิกกลุ่มจักสานเปลเกือบทั้งหมดก็มีงานทอเสื่อของตนเองอยู่ที่บ้าน แต่งานทอเสื่อกกไม่ได้ถูกนำเข้าไปเป็นกิจการของกลุ่มแต่อย่างใด สินค้าของกลุ่มจึงไม่หลากหลาย และเมื่อประสบกับภาวะเปลไม้ไผ่ล้นตลาด กลุ่มก็ไม่ได้สร้างทางเลือกในการใช้ภูมิปัญญาอื่นที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การทอเสื่อกกซึ่งทุกคนทำได้และมีวัตถุดิบอยู่แล้วเข้ามาเป็นสินค้าทดแทน ถึงแม้ว่ากลุ่มฯจะสร้างสินค้าใหม่จำพวก กระบอกออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปลไม้ไผ่จำลอง เสาชิงช้า ชุดรับแขก โต๊ะอาหาร บาร์เครื่องดื่ม ซุ้มกาแฟ กระเช้าใส่ของขวัญ เป็นต้น แต่สินค้าเหล่านี้ก็ต้องใช้ความชำนาญในการผลิต ต้องใช้เครื่องจักรในการขัด ใช้กาว แล็กเกอร์ และสี และวัสดุอื่นๆ ที่ต้องลงทุนสูงขึ้น และไม่มีตลาดในท้องถิ่นรองรับ ต้องผลิตส่งขายตลาดที่กรุงเทพฯหรือ

ตามที่มีผู้สั่งทำเท่านั้น กลุ่มฯจึงไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาผลิตภัณฑ์ได้เอง สินค้าดังกล่าวจึงไม่ช่วยให้กลุ่มฯมีรายได้เพิ่มขึ้นแม้ว่าต้องทำงานกันมากขึ้น ดังนั้นความสุขที่สมาชิกคาดหวังว่าจะเกิดจากการมีรายได้เพิ่มขึ้นจึงไม่เป็นไปดังที่หวังกันมากนัก

การสานเปลไม้ไผ่โดยปกติเป็นงานของผู้ชาย แต่สมาชิกกลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงทั้งที่เป็นแม่บ้านและคนโสด จากเดิมที่ไม่เคยทำ ทำไม่เป็น เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการทดลองทำจนสามารถทำได้สำเร็จ ทำให้เกิดความภูมิใจและเชื่อมั่น ยิ่งเมื่อเปลของกลุ่มฯได้รับคัดเลือกเป็นโอถ็อป ก็ยิ่งทำให้ภูมิใจ ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีพื้นที่ในงานพัฒนามากยิ่งขึ้น นอกจากความภูมิใจนี้แล้ว แม่ประคองบอกว่า ก็คือ **การที่เราทำเป็น และแนะนำให้คนอื่นได้ ไม่หวงวิชา ถ้ามีคนอยากทำได้ก็เต็มใจที่จะถ่ายทอดสิ่งที่เองรู้ให้กับคนอื่นที่สนใจ**

การรวมตัวกันเป็นกลุ่มอาชีพ ทำให้มีรายได้ แต่ยังไม่ได้คิดถึงการแบ่งเงินส่วนหนึ่งไว้เป็นสวัสดิการของกลุ่มที่จะช่วยเหลือแก่ชุมชน เช่น การช่วยเหลือเมื่อมีงานต่างๆในนามกลุ่ม ซึ่งจะเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน ให้เห็นความสำคัญของกลุ่มว่าตอบสนอง หรือช่วยเหลือชุมชนได้ กลุ่มฯยังไม่ได้คิดถึงเรื่องนี้เพราะว่ากลุ่มฯยังใหม่ และรายได้ยังไม่มาก สมาชิกยังไม่ได้รับเงินปันผลทั่วถึงกัน จึงยังไม่ได้จัดสรรเงินสำหรับสวัสดิการชุมชน

ความรู้เกี่ยวกับการจักสาน เกิดจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูก ทำให้เป็นความรู้ที่ติดตัวไปกับคนทำ แต่กลุ่มยังไม่ได้จัดการความรู้ เพราะไม่มีการเขียนหรือบันทึกขั้นตอนไว้โดยละเอียด หากจะพัฒนารูปแบบเป็นแหล่งเรียนรู้ ควรจะทำให้เห็นกระบวนการทำงานในทุกขั้นตอน ไม่ใช่เห็นผลสำเร็จที่เป็นผลิตภัณฑ์เท่านั้น เพราะจะทำให้คนเห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์มากยิ่งขึ้น

ตั้งความหวังอยากสานเปลถวายในหลวงรัชกาลที่ ๙

จากการพูดคุยกันในเวทีไม่เป็นทางการเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๘ คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดความความรู้ของชุมชนได้ตั้งคำถามเชิงกระตุ้นต่อกรรมการและสมาชิกกลุ่มฯ ว่า นอกจากการขายเปลได้เงินมีรายได้เพิ่มขึ้นเลี้ยงครอบครัวได้แล้ว กลุ่มฯอยากพัฒนาเปลไม้ไผ่ในลักษณะใดอีกหรือไม่ และถ้าทำเปลลำที่ดีที่สุด สวยที่สุดได้อยากขายหรือให้ใคร กลุ่มช่วยกันตอบว่า “**อยากถวายในหลวง**” แต่ก็บอกว่าคงเป็นไปไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะเอาเปลเข้าไปถวายท่านได้อย่างไร คนบ้านนอกคงเข้าไม่ถึง

คณะผู้วิจัยสังเคราะห์การเรียนรู้ภูมิปัญญาฯได้พิจารณาประกายความคิดและความหวังในการทำเปลไม้ไผ่ถวายในหลวงและความกังวลของกลุ่มดังกล่าว จึงได้ให้กำลังใจว่าถ้าอยากทำถวายก็ลงมือทำเสียก่อน ส่วนจะเอาไปถวายที่ไหนเป็นเรื่องรอง การถวายสิ่งของอย่างนี้จัดพิธีถวายที่ชุมชนก็ได้ เพราะเป็นการถวายความจงรักภักดี เป็นกระบวนการเชิงสัญลักษณ์ สิ่งสำคัญคือจะต้องทำให้ดีที่สุด สวยที่สุดเท่าที่กำลังความคิดและความสามารถของกลุ่มจะร่วมกันทำได้ กลุ่มก็เริ่มเห็นความเป็นไปได้ และบอกว่าจะลองปรึกษากันดูอีกครั้ง ซึ่งความหวังของกลุ่มดังกล่าว หากลงมือทำก็เชื่อว่าจะกระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มฯอีกครั้ง เพราะหากตั้งใจทำจนสำเร็จก็จะเกิดคุณค่าใหม่ เกิดความหมายใหม่ของเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นที่ไม่ใช่เพียงแค่สินค้าโอถ็อปธรรมดาเท่านั้น การสานเปลเพื่อทูลเกล้าฯถวายชุมชนคงจะต้องทุ่มเทกันสุดฝีมือ ใช้วัสดุที่ดีที่สุดที่มีอยู่ในชุมชน ต้องเป็นเปลทำด้วยมือแบบธรรมชาติมากที่สุด ไม่ทำสี ไม่ทาแล็กเกอร์ แต่มีความแข็งแรงและสวยงามจากเนื้อไม้ที่เหลาอย่างดี ลนไฟให้แข็งแรงป้องกันแมลงกัดกิน เปลแบบพิเศษที่ผลิตได้ก็ย่อมจะมีคุณค่าสูงส่งเป็นความสุขชนิดใหม่ที่สมาชิก

กลุ่มและชุมชนจะได้รับ คุณภาพของเปลทูลเกล้าฯจะกลายเป็นมาตรฐานผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และเป็นหน้าตาของชุมชน ในขณะเดียวกันกลุ่มฯจะได้มีโอกาสทบทวนบทเรียน ร่วมกันพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นกว่าเดิม และหากว่ากลุ่มสามารถผลิตสินค้าชิ้นอื่นๆในมาตรฐานใกล้เคียงกับเปลที่ทำทูลเกล้าฯถวาย ซึ่งก็ต้องทำด้วยความประณีตบรรจง ใส่ใจเข้าไปด้วย เป็นการสานเปลที่มุ่งเน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ คนสานเองตั้งสมาธิจดจ่ออยู่กับงาน ให้ความใส่ใจกับงานมากขึ้น คุณภาพของงานจึงจะดีขึ้น ความสุขที่แท้ก็จะเกิดแก่ผู้ทำงานสานเปล และเมื่อมีชื่อเสียงที่เป็นความสุขอีกอย่างหนึ่ง ก็ต้องพยายามรักษาคุณภาพและชื่อเสียงไว้ให้ดี ชาวบ้านเองไม่ต้องเร่งผลิตจำนวนมากๆเพื่อแข่งขันเชิงปริมาณในตลาด หากเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากคุณค่าใหม่ที่สร้างสรรค์ร่วมกัน นอกจากนี้ในมิติของการจัดการทรัพยากรและวัตถุดิบคือ ไม้ไผ่ เมื่อผลิตจำนวนน้อยลงก็หมายถึงการใช้ไม้น้อยลง เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปในตัว กระบวนการนี้จะทำให้ชุมชนได้หันมาทบทวนความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นธรรมชาติความเป็นธรรมดามากขึ้น นำไปสู่การไม่ทาสี ไม่ต้องทาแล็กเกอร์ ใช้เทคโนโลยีและอุปกรณ์ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็น พยายามนำเสนอเปลไม้ไผ่แบบธรรมชาติจริงๆ ก็จะทำให้ตัวสินค้ามีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งแนวทางทั้งหมดนี้จะช่วยฟื้นฟูความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่แบบดั้งเดิมอย่างที่ปู่กริดทำอยู่ และจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าการพยายามปรับปรุงรูปแบบเปลของกลุ่มฯเพื่อไปแข่งขันกับเปลไม้ไผ่ของบ้านอื่นโดยละทิ้งความเป็นธรรมชาติ และความสอดคล้องกับธรรมชาตินั้น น่าจะทำให้เกิดทุกข์มากว่าเป็นสุข.....ซึ่งความหวังที่ตั้งไว้จะไม่ผิดหวังเลยถ้ากลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นตัดสินใจลงมือสานเปลเพื่อทูลเกล้าฯถวายในหลวงเสียแต่วันนี้

ปุ๋ยอินทรีย์
วิทยวิธีฟื้นชีวีธรรมชาติ

ถ้ายังจำกันได้ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๔ ชุมชนหมู่บ้านในจังหวัดต่างๆพากันตื่นตัวกับกระแส “ซิฟ” หรือนโยบายกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF : Social Investment Fund) ของรัฐบาลที่มอบหมายให้ธนาคารออมสินเป็นผู้ดำเนินการ

กล่าวได้ว่ากระบวนซิฟ เป็นกลไกสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนต่างๆทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทเพื่อเรียนรู้วิธีการจัดทำ “โครงการ” หรือ จัดทำคำขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนฯไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มในการแก้ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย ก็เป็นหนึ่งในหลายพันกลุ่มที่ถือกำเนิดขึ้นในห้วงเวลานั้น มีความคิดและการทดลองปฏิบัติมาจากคนหลายกลุ่ม ทั้งที่เป็นแกนนำการพัฒนา(ไม่ใช่เกษตรกร) และกลุ่มที่เป็นเกษตรกรโดยตรง ดังที่ คุณสงวน ค้าสบาย คุณพูน เปี่ยมสุข คุณจอด โชคค้า คุณชื่น ฉิมพิมาย คุณกัลยา พิมพ์จันทร์ และคุณยุทธ ฉิมพิมาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เกษียณจากราชการและริเริ่มก่อตั้งกลุ่มฯร่วมกันทบทวนความเป็นมาของกลุ่มว่า (สันทนา ธรรมสโรจน์ ๒๕๔๘, น. ๓๕)

> .....*เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๔๓* (ยุครุ่งเรืองของ “ซิฟ” หรือ SIF Boom-ผู้วิจัย) *ก่อนที่จะมารวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ คณะทำงานของซิฟในจังหวัดนครราชสีมาได้มาจัด*

เวทีนัดพบแกนนำท้องถิ่นที่สถานีอนามัยวัดบูรณ์ และได้พบว่าตำบลรังกาใหญ่ มีกิจกรรมพัฒนาหลายอย่าง มีแกนนำที่ทำงานพัฒนาที่มีความสามารถหลายคน แต่ไม่มีกลุ่มไหนเขียนโครงการขอเงินกองทุนซิฟไปทำงานเลย อาจารย์กัลยา พิมพ์จันทร์ จึงขอรับการสนับสนุนค่าอาหารกลางวันจัดประชุมในรูป เวทีประชาคมตำบล ให้แกนนำของชุมชนมาร่วมกันพัฒนาโครงการขอรับเงินจากกองทุนฯในชื่อ "กลุ่มพัฒนาอาชีพตำบลรังกาใหญ่" และได้รับเงินสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ เช่น กลุ่มหวาย กลุ่มเถาวัลย์ กลุ่มม้านั่งหินปูน เป็นเงินสามแสนกว่าบาท.....

เกษตรกรเป็นทุกข์....เพราะชีวิตที่คลุกอยู่ในสารเคมี

ในช่วงเวลาเดียวกัน เกษตรกรในพื้นที่ตำบลรังกาใหญ่ที่ปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล ปลูกข้าว และพืชเศรษฐกิจอื่นๆหลายอย่างได้พบว่ากากอ้อยที่โรงงานน้ำตาลขนเอามาทิ้งในที่นาและไร้อ้อยช่วยให้ดินดี ผลไม้ติดผลดกอย่างเห็นได้ชัด

วันหนึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้ประกอบด้วย คุณยุทธ พิณพิมาย คุณสุรชัย พันธุ์ดี คุณทอง นมัสการ คุณประกอบ สุขกำเนิด คุณเลี้ยง คิดพ่อค้า คุณพูน เปี่ยมสุข และคุณจอด โชคค้า ได้พูดคุยปรับทุกข์กันในเรื่องการทำมาหากินที่ราคาผลผลิตทางการเกษตรต่ำ เกษตรกรผู้ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังย่ำแย่ไปตามๆกัน เลี้ยงกุ้งก็ขาดทุน เป็นหนี้ค่าปุ๋ยค่ายา ในการพูดคุยได้มีการทบทวนถึงเมื่อครั้งยังเป็นเด็กว่าการทำไร่ทำนาลงทุนน้อยกว่าปัจจุบันหลายสิบเท่าตัว แต่ก่อนยังใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยขี้หมู ขี้วัว ขี้เป็ด ขี้ไก่ ขี้ควายได้ ไม่ต้องเสียเงินซื้อ เดี๋ยวนี้ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ใส่ปุ๋ยแล้วยังต้องฉีดพ่นยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง รวมทั้งเพิ่มฮอร์โมนต่างๆจึงจะได้ผลดี ของเหล่านี้ราคาแพงและเกษตรกรทำเองไม่ได้ต้องซื้อเท่านั้น สภาพดินก็แย่ลงทุกปี ดินเป็นด่าง แข็ง เค็ม ถ้าได้กลับไปใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักดินน่าจะดีขึ้น ซึ่งเมื่อได้พูดคุยกันแล้ว แต่ละคนก็บอกว่าจะกลับไปลองทำดูที่บ้านใครบ้านมันก่อน

ไปดูให้เห็นกับตาว่าคนอื่นเขาออกจากทุกข์กันได้อย่างไร?

ใน พ.ศ. ๒๕๔๔ สมาชิกกลุ่มพัฒนาอาชีพตำบลรังกาใหญ่ที่เป็นเกษตรกรได้มีโอกาสไปดูงานด้านการทำเกษตรไร้สารพิษ เกษตรอินทรีย์ ในชุมชนอื่นๆทั้งในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดอื่นๆหลายครั้ง เช่น ไปดูงานโครงการกสิกรรมไร้สารพิษอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่อำเภอวังน้ำเขียว และยังเคยเชิญประธานกลุ่มกสิกรรมไร้สารพิษไปบรรยายให้ผู้สนใจฟังด้วย นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณสนับสนุนให้ไปดูงานที่กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติ ที่อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ได้เห็นความสำเร็จของการฟื้นฟูพื้นที่ดินเสื่อมคุณภาพให้กลับมาใช้ปลูกข้าว ปลูกต้นสักและไม้อื่นๆได้ มีการไปดูงานการทำนาปลอดสารพิษ และโรงสีข้าวปลอดสารเพื่อส่งออกที่บ้านโส่ขุมปูน อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร และดูงานการผลิตผักปลอดสารพิษของชุมชนศีรษะอโศก จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งการดูงานดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรในตำบลรังกาใหญ่ที่มีทุกข์ร่วมกันได้เห็นตัวอย่างของความสำเร็จในการหาหนทางออกจากทุกข์ด้วยตัวเองของชุมชนอื่นๆที่เคยประสบชะตากรรมเช่นเดียวกันมาก่อน

ในปีเดียวกันสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณสำหรับการจัดอบรมการทำปุ๋ยชีวภาพที่บ้านกล้วย มีทั้งการอบรมภาควิชาการ การสาธิตปฏิบัติ และมีเอกสารข้อมูลแจกให้ผู้เข้ารับการอบรมมากมาย

ในขณะที่งบประมาณเพื่อการเรียนรู้ดูงาน งบประมาณเพื่อการจัดการฝึกอบรมที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนซิฟ หน่วยราชการ และองค์กรพัฒนามหาชนได้ถูกใช้ไปก้อนแล้วก้อนเล่า แต่ก็ยังไม่มีเกษตรกรกลุ่มใดในชุมชนบ้านตะปันลงมือทำปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้ในไร่นาอย่างจริงจัง

ตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ได้เวลาทำปุ๋ยเสียที

จนล่วงเข้ามาสู่ พ.ศ.๒๕๔๕ รัฐบาลใหม่จัดสรรงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจลงสู่ชุมชนพร้อมๆ กับการสร้างกระแสโอถ็อป และกระแสกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ชุมชนก็ได้รับการกระตุ้นจากหน่วยงานของรัฐให้ทำโครงการขอเงินงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยในเวทีประชาคมตำบลรังกาใหญ่เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๕ โครงการปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพก็ได้รับการคัดเลือกให้เป็นลำดับ ที่ ๑ ที่จะเสนอเข้าไปขอรับการสนับสนุนเงินงบประมาณ และในในเวทีประชาคมครั้งนี้เองที่ผู้เข้าร่วมประชุมร่วมกันจัดตั้ง “**กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ**” ขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อเตรียมรองรับงบประมาณที่ขอไป

ในช่วงที่กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพยังไม่ได้รับงบประมาณจากงบกระตุ้นเศรษฐกิจก็มีงบประมาณสนับสนุนการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนของกองทุนซิฟมาให้ดำเนินการล่วงหน้าไปก่อน งบประมาณของซิฟให้จัดการฝึกอบรมเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพให้แก่เกษตรกรและผู้สนใจรวม ๕ รุ่นๆละประมาณ ๕๐–๖๐ คน โดยใช้สถานที่บริเวณบ้านของคุณยุทธ พิณพิมายเป็นศูนย์เรียนรู้และที่ตั้งโรงงานทำปุ๋ยไปพร้อมกันด้วย

การจัดทำโครงการศูนย์เรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชุมชนได้รับความรู้เชิงลึกเรื่องดินจากคุณวันชัย ก้องเจริญพาณิชย์ หมอดินระดับจังหวัด เรื่องอีเอ็ม(EM)จากอาจารย์ชื่น พลฉิม และเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจากคุณธีรยุทธ ศรีเรือจันทร์ ซึ่งทั้งสามท่านได้ร่วมกันจัดทำคู่มือปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเพื่อใช้เป็นสื่อในการเรียนรู้

กระบวนการปุ๋ย กระบวนการเรียนรู้เรื่ององค์รวม

จากข้อมูลที่ประมวลมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไม่ใช่ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เรียนรู้สืบทอดกันมาของชุมชนแต่อย่างใด แม้ว่าแกนนำผู้ก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยฯจะพอมีความรู้ความเข้าใจอยู่บ้างในฐานะที่เป็นเกษตรกร และเคยเห็นประสิทธิภาพของปุ๋ยคอก ปุ๋ยมูลสัตว์มาบ้างในสมัยที่เป็นเด็ก แต่วิถีการเกษตรเชิงเดี่ยวในช่วงชีวิตที่ผ่านมาหลายสิบปีก็ทำให้ก็ขาดทักษะและความมั่นใจในการลงมือทำและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ทำให้กระบวนการเรียนรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของกลุ่มต้องอาศัยการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ และต้องเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรมหลายครั้งหลายหนซึ่งใช้งบประมาณไปเป็นจำนวนมากในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ดำเนินการผลิตปุ๋ยอย่างจริงจังทันทีต่อจากการจัดการศูนย์เรียนรู้ที่ได้รับงบประมาณจากกองทุนซิฟ ซึ่งแม้ว่ากลุ่มจะใช้วัสดุที่เหลือจากการจัดฝึกอบรมผลิตปุ๋ยและแบ่งออกจำหน่ายในราคาถูกได้บ้างแล้ว แต่เกษตรกรและชาวบ้านก็ยังไม่นิยมใช้ เนื่องจากไม่แน่ใจในคุณภาพของปุ๋ยว่าจะดีเท่ากับปุ๋ยเคมีที่ใช้อยู่เป็นประจำหรือไม่ แม้ในหมู่สมาชิกของกลุ่มปุ๋ยเองก็ยังไม่มั่นใจเต็มที่การทำปุ๋ยและการดำเนินการของกลุ่มในระยะนี้จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะลองผิดลองถูกในการปรับปรุงคุณภาพปุ๋ย ซึ่งต้องเรียนรู้เพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา และในขณะเดียวกันกลุ่มก็ต้องเรียนรู้ในการที่จะงานร่วมกันได้อย่างราบรื่น เพราะว่าเป็นกลุ่มที่ยังไม่มีรายได้ ทุกคนต้องเสียสละ งานทำปุ๋ยเป็นงานค่อนข้างใช้แรงมาก เลอะเทอะเปรอะเปื้อน ต้องใช้เวลาหมัก บ่มวัสดุแต่ละอย่างให้ค่อยๆย่อยสลายตัวหลอมรวมเข้าด้วยกัน บางคนใจร้อนก็ทำไม่ได้เกิดท้อไม่ไปร่วมทำงานอีกเลย และต่อมาแม้ว่าจะได้รับ

งบกระตุ้นเศรษฐกิจผ่านการบริหารจัดการขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่จัดซื้อถังเก็บกากน้ำตาล เครื่องผสมปุ๋ย เครื่องอัดเม็ด ถังหมักหัวเชื้อ และวัสดุอุปกรณ์อื่นๆที่จำเป็นในการผลิตปุ๋ยเพื่อการค้าให้กับกลุ่ม แต่เครื่องจักรและอุปกรณ์ที่ได้รับมีคุณภาพไม่ค่อยดี ใช้งานไม่นานก็ชำรุด การผลิตปุ๋ยจึงยังต้องใช้แรงคนมากเช่นเดิม คนทำปุ๋ยก็มีน้อย เงินทุนก็ไม่มี กลุ่มปุ๋ยจึงเปิดรับสมัครสมาชิกเพิ่มและเปิดให้สมาชิกซื้อหุ้นเพื่อระดมเงินทุนไปใช้ในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการผลิต และเร่งแสวงหาพันธมิตรผู้ใช้ปุ๋ยในหมู่เกษตรกรรายใหญ่ที่ปลูกอ้อย ทำนา และในเครือข่ายกำนันผู้ใหญ่บ้านทั้งตำบลขอให้ซื้อปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของกลุ่มไปทดลองใช้ ซึ่งแม้ว่าในด้านธุรกิจ กิจการปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่สมาชิกที่ลงมือทำปุ๋ยด้วยตนเองได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพอย่างจริงจัง มีความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างวัสดุต่างๆที่มาทำเป็นปุ๋ยในลักษณะองค์รวมตามธรรมชาติมากขึ้น มีความตั้งใจที่จะพลิกฟื้นคุณภาพดินของท้องถิ่นให้กลับมาใช้เพาะปลูกได้โดยลดการพึ่งพาปุ๋ยเคมีหรือสารสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ลงไปให้มากที่สุด และประการสำคัญที่สุดคนทำปุ๋ยเริ่มมองเห็นสัจธรรมของการพึ่งพิงอิงอาศัยกันระหว่างสรรพชีวิตที่อาศัยอยู่ในดิน ในน้ำ กับต้นไม้ใบหญ้า รวมทั้งมนุษย์ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายที่จะต้องอยู่ร่วมกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้

จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปันประสบความสำเร็จลำดับต้นที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่ถูกต้องในการมองโลกและชีวิต มองเห็นเป้าหมายของการมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง เห็นได้จากคำพูดของคุณยุทธ พิณพิมาย ที่ว่า

> *“.....ผมลองเอาปุ๋ยไปใส่นาที่ดินมันแข็งมาก ปีแรกๆไม่เห็นอะไร แต่ปีที่สองนี่เห็นชัดว่ามันมีไส้เดือน มีแมลง จิ้งหรีดอะไรพวกนี้มาอยู่ ผิวดินเป็นขุยมากขึ้น แสดงว่าปุ๋ยอินทรีย์นี่ไม่เป็นศัตรูกับสัตว์พวกนี้ และพอมีน้ำดินมีความชื้นผักบุ้ง ผักอะไรมันก็ขึ้นได้หลายอย่าง ไม่ใช่มีแต่ดินเปล่าๆเหมือนเมื่อก่อน.....”*

และอีกตอนหนึ่งที่ว่า

> *“.....ผมบอกภรรยาผมให้เลิกซื้อแกงถุง ให้มากินน้ำพริกผักที่มีในสวนในนา กินของที่เราปลูกเอง และพยายามบอกลูกหลาน บอกคนอื่นที่รู้จัก เขาทำกันหรือเปล่าผมไม่รู้ แต่ผมจะพยายามทำและบอกไปเรื่อยๆ เขาคงเห็นดีและทำตามสักวันหนึ่ง.....”* (ยุทธ พิณพิมาย. สัมภาษณ์. ส.ค.๒๕๔๘)

โรงงานของกลุ่มฯได้กลายเป็นสถานที่เรียนรู้ดูงานเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของนักเรียนโรงเรียนต่างๆในอำเภอพิมาย รูปแบบการจัดการเรียนรู้เป็นไปในลักษณะการบรรยายให้ฟังประกอบการให้ดูขั้นตอนการทำปุ๋ยซึ่งมีอยู่แล้วในโรงงาน ซึ่งเด็กนักเรียนและครูจะบันทึกความรู้ไปในสมุดเป็นส่วนใหญ่ บ้างก็ถ่ายภาพ และบันทึกเสียงไปด้วย เป็นชุดความรู้ของชุมชนที่นักเรียนเอาไปใช้ประกอบในการศึกษาในระบบ นำไปใช้เพื่อการทำรายงานส่งครูและการสอบเท่านั้น ยังไม่มีการเรียนรู้ในลักษณะการลงมือทำปุ๋ยด้วยตัวเอง และในโรงเรียนก็ไม่ได้นำความรู้ไปแปลงเป็นภาคปฏิบัติ แม้ว่ากลุ่มจะมอบปุ๋ยให้โรงเรียนนำเอาไปใช้ โรงเรียนก็นำปุ๋ยไปใส่ต้นไม้ประดับของโรงเรียน ไม่ได้นำปุ๋ยไปใช้ในการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรมหรือใช้ในการส่งเสริมการปลูกพืชผักอินทรีย์แต่อย่างใด

แม้มองเห็นทาง แต่ก็ยังออกจากกองทุกข์ไม่ได้

ข้อจำกัดของกลุ่มฯในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่ยังไม่สามารถทำให้เกิดความเชื่อถือในคุณภาพปุ๋ยจากกลุ่มเกษตรกรและผู้ใช้ปุ๋ยในชุมชนได้ น่าจะเนื่องมาจากกลุ่มฯยังไม่ได้ดำเนินการสร้างแปลงทดลองปลูกพืชผัก ข้าว หรือ ผลไม้ที่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพแทนที่ปุ๋ยเคมีให้เห็นความสำเร็จ การบรรยายถึงสรรพคุณของปุ๋ยอินทรีย์ให้ใครต่อใครฟังโดยไม่มีตัวอย่างความสำเร็จให้เห็นจึงทำให้คำบรรยายยังเป็นความรู้ทั่วๆไปเหมือนกับที่มีคนพูดหรือเขียนไว้มากมาย และถึงแม้ว่าจะมีการลงมือทำปุ๋ยจนสำเร็จเอาไปใช้งานได้แล้ว คนที่คุ้นชินกับการใช้ปุ๋ยเคมีที่ให้ผลรวดเร็วทันใจก็จะยังลังเลที่จะตัดสินใจเปลี่ยนความเชื่อและเปลี่ยนพฤติกรรมในระยะเวลาสั้นๆ

ดังนั้นในกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้สู่การปฏิบัติของกลุ่มปุ๋ยฯ จำเป็นจะต้องมีความอดทน ไม่ท้อแท้ท้อถอย และต้องมีใจจดจ่อกับความสำเร็จที่ค่อยๆเกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย คนทำปุ๋ยก็น่าจะเกิดความรู้สึกอิ่มเอมที่ได้เห็นแกลบข้าวค่อยผุพังย่อยสลายลงไปรวมตัวกับขี้วัวขี้ควายที่นำมาผสม คนทำปุ๋ยน่าจะรู้สึกพอใจที่ได้เห็นไส้เดือน แมงกะชอน จิ้งหรีด และสัตว์เล็กสัตว์น้อยเข้าไปสร้างรังอยู่อาศัยในผืนนาที่ใส่ปุ๋ยอินทรีย์ลงไปเมื่อหนึ่งปีที่ผ่านมา และก็น่าจะมีความสุขมากขึ้นเมื่อในผืนนานั้นมีผักบุ้ง กบ เขียด หอย ปู กุ้งฝอย ปลาเล็กปลาน้อยเพิ่มมากขึ้นในช่วงต้นข้าวเตรียมออกรวง ซึ่งเป็นความสุขภายในที่คนอื่นที่ไม่ได้ทำด้วยมือ ไม่ได้สังเกตเห็นด้วยตาของเขาเองจะรู้สึกได้ และเมื่อเข้าใจถึงความหมายและลักษณะอาการของความสุขเช่นนี้ สมาชิกกลุ่มปุ๋ยฯก็จะเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติอย่างมีความสุขที่แท้จริง ประเด็นที่ยังขายปุ๋ยได้น้อย ขายได้บ้าง หรือต้องแจกเขาไปบ้าง ก็จะไม่เป็นข้อกังวลใจให้ทุกข์อีกต่อไป และถ้าหากว่าสมาชิกคนอื่นๆที่ยังไม่ได้เข้าไปร่วมเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริงทั้งการทำปุ๋ย การนำปุ๋ยไปทดลองใช้ในไร่นาหรือแปลงทดลอง ยังไม่เคยเฝ้าสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดิน ต้นไม้ใบหญ้าและไร่นาอย่างใกล้ชิดมาก่อน ได้ทดลองทำแล้วก็น่าจะเห็นปรากฏการณ์ดีๆอย่างที่คุณยุทธพิณพิมายกล่าวไว้ข้างต้น เพราะที่คุณยุทธพูดออกมานั้นคือภูมิปัญญาสากลที่เกิดในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรียชีวภาพนั่นเอง

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน เป็นกลุ่มเกิดใหม่ตามกระแสที่มาจากนโยบายรัฐบาล ตั้งแต่ **กองทุนซิฟ (SIF)** เรื่อยมาจนถึงนโยบายประชานิยมที่ส่งเงินงบประมาณลงไปสู่ชุมชนโดยตรง ในขณะนี้สมาชิกของกลุ่มเองอาจจะยังรู้สึกว่าตนเองยังล้มลุกคลุกคลาน ไม่มั่นใจว่าจะไปรอดหรือเปล่า โดยประเมินผลเชิงปริมาณจากจำนวนสมาชิกที่เข้าไปช่วยงานทำปุ๋ย ดูจากยอดการขายปุ๋ยให้กับเกษตรกรที่มีไม่มาก และเริ่มกังวลจากข้อเรียกร้องของสมาชิกส่วนใหญ่ให้จ่ายเงินปันผลทั้งๆที่กลุ่มยังไม่มีกำไร ซึ่งดูเสมือว่ากระบวนการกลุ่มทำให้เป็นทุกข์

แต่จากการศึกษาพบว่าสมาชิกกลุ่มปุ๋ยฯมีความสำเร็จในการเรียนรู้และจัดการความรู้ทั้งในกลุ่มพวกเดียวกันเองผ่านกระบวนการกลุ่มที่ดำเนินมาตามธรรมชาติและกระบวนการตั้งกลุ่มเป็นทางการ กล่าวคือ สมาชิกกลุ่มฯเกิดการเรียนรู้จนนำไปสู่การตัดสินใจลงมือทำปุ๋ยผ่านการพูดคุย การเดินทางไปดูงานด้วยกันแล้วกลับมาพูดคุยปรึกษา ค่อยๆเพิ่มความรู้เพิ่มความเชื่อมั่นจนตัดสินใจลงมือปฏิบัติได้

จากการศึกษา พบว่าฐานคิดในการรวมกลุ่มและทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเกิดจากการประสบปัญหาความล้มเหลวด้านการเกษตรของชุมชนและภาวะหนี้สิน และเมื่อได้เรียนรู้ความรู้นอกตัว (explicit knowledge) เกี่ยวกับปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษของชุมชนต่างๆมากขึ้นก็มีความเข้าใจเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดการจัดการทรัพยากรดิน น้ำป่าและการเกษตรอย่างยั่งยืน

ทำให้หันมามองสภาพรอบๆตัวรอบๆชุมชนมากขึ้น การมองเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ของเพื่อนบ้านและคนในชุมชนว่าไม่สามารถแยกกันอยู่ หรือต่างคนต่างทำอย่างที่ผ่านมาได้อีกต่อไป จึงนำไปสู่การใช้กลุ่มเป็นกลไกในการทดลองผลิตปุ๋ยร่วมกัน เป็นความพยายามในการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคนในชุมชนด้วยกัน และฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเกษตรกรกับดิน น้ำ และกุ้ง หอย ปู ปลา ไส้เดือน กิ้งกือโดยใช้ปุ๋ยเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเรียนรู้

ความรู้ความเข้าใจว่าส่วนประกอบที่ใช้ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เป็นผลิตผลของธรรมชาติมาจากธรรมชาติ ที่มีกระบวนการผุสลายเปลี่ยนรูปร่างและสถานะกลับไปหลอมรวมกันตามวัฏจักรของชีวิตที่มีสภาวะเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เป็นระบบที่ธรรมชาติจัดการธรรมชาติด้วยกันแบบพึ่งพิงสัมพันธ์ ทำนุบำรุงกันและกัน (interdependency) ไม่ใช่เบียดขับทำลายล้างกันอย่างสภาวะที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่เป็นปัญหาตลอดมา

นอกจากนี้สมาชิกของกลุ่มปุ๋ยฯ ยังมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะไม่สร้างมลภาวะแก่สิ่งแวดล้อม เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้ใช้ที่ร่างกายจะไม่ได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ตกค้างในพืชผักที่ใช้สารเคมีและบำรุงด้วยฮอร์โมน เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ถูกต้อง สะท้อนออกมาทางความคิดและการกระทำที่โน้มเอนเข้าไปเชื่อมต่อกับความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา ที่จะเป็นพลังหนุนเสริมให้กลุ่มปุ๋ยฯสร้างสุขภาวะให้แก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้สำเร็จมากขึ้นเป็นลำดับ.

สรุป

โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมายดำเนินการโดย **เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย** ที่มีกิจกรรมหลักในการพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรม การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และปรากฏการณ์ต่างๆในพื้นที่ การจัดการศึกษาดูงาน การเสริมสร้างกระบวนการทำงานและพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกเครือข่าย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้องค์กรในเครือข่ายสามารถทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

ด้วยการที่องค์กรพัฒนาในระนาบเดียวกับชาวบ้าน เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมายได้พบว่าในชุมชนต่างๆยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์อีกมากมาย ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้รับเอามาจากภายนอกชุมชน แต่ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้รับการยกย่องเชิดชูและส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เผยแพร่เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าระยะเวลาที่ผ่านมาองค์กรพัฒนาภาครัฐ และสถาบันการศึกษาต่างๆจะไม่ได้ทอดทิ้งภูมิปัญญาและชุมชนเจ้าของภูมิปัญญา คือ ยังมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไปเผยแพร่ และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนให้คนในชุมชนฟื้นฟูภูมิปัญญาต่างๆมาใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ทอผ้า จักสาน ทำหมี่ แปรรูปอาหาร ทำขนมพื้นบ้าน ฯลฯ โดยให้รวมตัว กันตั้งเป็นกลุ่มอาชีพต่างๆขึ้นมากมาย แต่ก็ปรากฏว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาส่วนใหญ่ที่จัดตั้งขึ้นมาไม่สามารถดำเนินกิจการในรูปของกลุ่มตามแบบแผนที่ภาครัฐแนะนำหรือกำหนดมาได้อย่างต่อเนื่อง ในเกือบจะทันทีที่นักพัฒนาผู้ริเริ่มกิจกรรมย้ายไปที่อื่น หรือเงินสนับสนุนหมดลง กลุ่มอาชีพที่เคยกระตือรือร้นและเข้มแข็งก็สลายตัว

ไปโดยปริยาย อาจจะไม่ถึงกับล้มเลิกกลุ่ม แต่ไม่มีกิจกรรมอาชีพที่ทำร่วมกันตามแบบแผนที่นักพัฒนากำหนดให้อีกต่อไป ต่างคนก็ต่างกลับไปประกอบกิจการงานอาชีพในลักษณะบ้านใครบ้านมันตามความสะดวกและความคุ้นเคยเหมือนเมื่อก่อนตั้งกลุ่มเป็นทางการ และในบางพื้นที่ก็มีสภาวะที่แย่ลงไปกว่าเดิม คือ สมาชิกกลุ่มไม่ถูกกัน ไม่ไว้ใจกันขัดแย้งกันในเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยเป็นไปในระบบพี่น้องในเครือญาติ ถ้อยทีถ้อยอาศัย แบ่งปันจุนเจือกัน ไม่คิดเป็นมูลค่าหรือราคามากนัก ก็ถูกแบบแผนและกฎกติกาของระบบองค์กรกลุ่มแบบใหม่เข้ามาทำให้เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านที่ไม่ค่อยคุ้นชินกับการจัดการความสัมพันธ์ตามตำแหน่งหน้าที่ในองค์กรกลุ่มที่ต้องมีประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก หรือตำแหน่งอื่นๆที่มาจากการเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงส่วนมากและผูกพันกับเรื่องของอำนาจบริหารจัดการที่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน ก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคย ไม่มั่นใจในการตัดสินใจ เกิดความหวาดระแวงกันและกัน ส่งผลให้ภูมิปัญญาดีๆที่ใช้ในการประกอบอาชีพทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ คือ ไม่สามารถช่วยให้ชุมชนเป็นสุขได้อย่างยั่งยืน

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย เห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มภูมิปัญญาในชุมชนต่างๆ คือ แม้ว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาในบางชุมชนจะสามารถดำเนินกิจกรรมด้านการผลิต การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตามความสามารถของตนๆไปได้เป็นอย่างดี มีชื่อเสียง จนกระทั่งมีคนสนใจไปศึกษาดูงานกันมาก เช่น กลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง แต่สถานะของกลุ่มก็ดูอ่อนแอไร้พลังเนื่องจากขาดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มในแบบแผนขององค์กรสมัยใหม่ นอกจากนี้กลุ่มภูมิปัญญาสำคัญที่ได้รับการยกย่องเชิดชูนำไปเป็นคำขวัญของอำเภอพิมาย ได้แก่ **หมี่พิมาย** ก็มีจำนวนสมาชิกกลุ่มที่ผลิตหมี่พิมายตามภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือหมี่พิมายแท้ๆลดน้อยลงจนเหลือเพียง ๔ ครอบครัว และมีแนวโน้มว่าอาจจะไม่มีใครทำกันอีกต่อไปในไม่ช้า

เครือข่ายฯมีความมุ่งหมายในการศึกษาว่าแต่ละกลุ่มภูมิปัญญามีการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้อย่างไร ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงดำรงอยู่และขยายตัวออกไปได้กว้างขวาง แต่ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงหายไป รวมทั้งการหาแนวทางในการพัฒนายกระดับความรู้ภูมิปัญญาให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น พัฒนาศักยภาพของกลุ่มภูมิปัญญาต่างๆให้เข้มแข็ง สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในชุมชนของตนได้อย่างมีพลัง

ในการดำเนินงานโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย ภายใต้การสนับสนุนของโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.ภาคอีสาน) นี้ ทางเครือข่ายฯ ได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาและพัฒนากลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำเป็นกลุ่มหลัก และเห็นว่ามีภูมิปัญญาดีๆที่น่าจะส่งเสริมการเรียนรู้และจัดการให้คนในชุมชนได้พัฒนาไปสู่การทำเป็นอาชีพได้อีกหลายอย่าง เช่น *ภูมิปัญญาหมี่พิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม ตำบลในเมือง ภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง และภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยชีวภาพของกลุ่มปุ๋ยชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่* จึงทำการขยายผลการศึกษาและพัฒนาไปสู่กลุ่มภูมิปัญญาดังกล่าว

จากการศึกษา **กลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ** พบว่าภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้าไหม การเลี้ยงไหมมีอยู่ในชุมชนมาแต่แรกตั้งชุมชน เป็นภูมิปัญญาที่ติดตัวมากับแม่บ้านยุคแรกๆและถ่ายทอดให้ลูกสาวหลานสาวได้ปฏิบัติสืบทอดกันในลักษณะการเรียนรู้เชิงสังคม (socialization) ไม่มีโรงเรียนสอนการเลี้ยงไหม ทอผ้าไหม ผ้าฝ้ายเป็นกิจกรรมปกติของชุมชนที่ทุกบ้านต้องผลิตและจัดหาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มสำหรับตัวเอง สำหรับครอบครัว สำหรับพิธีกรรมในวาระต่าง เช่น แต่งงาน ไหว้ผู้ใหญ่ ถวายวัด เป็นต้น

กลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ เกิดขึ้นตามคำแนะนำของพัฒนากรภาครัฐ และมีพัฒนาการล้มลุกคลุกคลานอยู่หลายปี แต่ในช่วงที่กลุ่มไม่แข็งแรงก็ไม่ได้ทำให้กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการผลิตผ้าไหมของชุมชนสะดุดหรือล้มเหลวไปด้วยแต่อย่างใด เพราะชุมชนยังเลี้ยงไหม ทอผ้ากันต่อไปตามวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา จะมีข้อผิดปกติอยู่บ้างก็เพียงในบางช่วงเวลาสมาชิกกลุ่มทอผ้าอาจจะไม่เข้าใจกันในเรื่องสิทธิและผลประโยชน์ที่คิดว่าควรจะได้จากกลุ่มฯ และเมื่อได้ผ่านการเรียนรู้เรื่องการทอผ้า การย้อมเส้นด้ายด้วยเทคนิควิธีใหม่ๆจากวิทยากรและการสนับสนุนงบประมารจากภายนอกภายนอก มีงานทอผ้าเข้ามา และการจัดสรรผลประโยชน์ลงตัวทั่วถึงมากขึ้นในระยะหลัง จากกลุ่มแม่บ้านทอผ้าไหมที่เป็นเครือญาติและทำงานในฐานะกลุ่มแม่บ้านของชุมชนเป็นฐานทุนด้านความสัมพันธ์ที่ดีอยู่ระดับหนึ่งแล้ว ก็ช่วยให้การบริหารจัดการความสัมพันธ์สมาชิกกลุ่มฯเป็นไปในทางที่ราบรื่น

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้ใช้เวลาถึง ๑๗ ปี ในการเรียนรู้ที่จะเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ทั้งเรื่องของการทอผ้า และการการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มกับองค์กรพัฒนาต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการการเงินและผลประโยชน์ในหมู่สมาชิก และการจัดการความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่ให้ประสานสอดคล้องไปด้วยกัน ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตปกติของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งความพยายามในการอนุรักษ์แบบแผนการพึ่งตนเองในเรื่องการเลี้ยงไหม ผลิตเส้นไหม ทอผ้าไหมตามฐานความรู้เดิมให้สามารถประสานไปกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดภายนอกและความต้องการของคนภายในชุมชนเองได้อย่างกลมกลืน ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนักในยุคสมัยที่มีความผันผวนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเช่นทุกวันนี้

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำหมี่ ของกลุ่มหมี่พิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่แบบพึ่งตนเองที่เชื่อมโยงกับวิถีการผลิต การบริโภค และการกระจายผลผลิตที่อยู่บนฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้การผลิตอาหารที่แปรรูปจากข้าวเจ้าที่เป็นอาหารหลักของชุมชนและเป็นวัตถุดิบที่ทุกบ้านทุกครัวเรือนปลูกและมีเก็บไว้ในยุ้งฉางอยู่แล้ว วิธีการขั้นตอนในการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีชั้นสูง แต่ต้องการการฝึกฝนให้เกิดทักษะความชำนาญและความอดทนในการทำ

จากการศึกษาพบว่าหมี่พิมาย มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม และชุมชนพิมายทั่วไปหลายมิติ ทั้งเรื่องอาหารการกิน เศรษฐกิจชุมชน ประเพณีพิธีกรรม และระบบสวัสดิการชุมชนที่ยังมีจริยธรรมของความพอเพียง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แฝงอยู่ในกระบวนการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคอยู่มาก เห็นได้จากการขายหมี่ของกลุ่มฯยังเป็นการตลาดแบบชาวบ้านที่ไม่มุ่งเน้นกำไรและเงินเป็นตัวตั้ง ที่บ้านทำกินกันอย่างไร หมี่ที่เอาออกไปขายก็เป็นอย่างเดียวกัน ไม่หลอกลวงผู้บริโภค เมื่อก่อนการไปขายหมี่ต้องหาบเดินไปกันเป็นกลุ่มๆ แวะขายไปเรื่อยๆตามหมู่บ้านรายทาง หมดเมื่อไรก็เดินกลับ ใครขายหมดก่อนก็รอคนที่ยังไม่หมดไม่ทิ้งกัน สะท้อนให้เห็นถึงความรักและห่วงใยกันของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นการแข่งขันกัน

กระบวนการผลิตและการค้าขายหมี่ช่วยดำรงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว และระหว่างครอบครัว หมู่บ้านทำหมี่กับหมู่บ้านอื่นๆที่เป็นผู้บริโภคไว้ได้ยาวนาน ขนาดของชุมชนหมี่ในอดีตจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะบ้านตะวัตกวัดเดิมเท่านั้นหากแต่ครองคลุมไปถึงอำเภอประทาย อำเภอชุมพวงที่อยู่ห่างไกลออกไปแต่เป็นผู้บริโภคหมี่ที่ผลิตจากชุมชนหมี่ที่เมืองพิมาย ทำให้เกิดความเป็นกันเอง สร้างความใกล้ชิดสนิทสนม เพราะระหว่างทางที่หาบหมี่ไปขายย่อมมีการพูดคุย ถามไถ่ แลกเปลี่ยนสารทุกข์สุกดิบ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หมี่จึงไม่ได้มีความหมายเพียง

ผลิตภัณฑ์อาหารที่แปรรูปมาจากข้าวเท่านั้น แต่เป็นภูมิปัญญาเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน สร้างความเป็นชุมชน และสร้างสุขสภาวะของชุมชนอีกด้วย

การเรียนรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมี่พิมายในชุมชนเป็นการเรียนรู้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัว และในชุมชนเครือญาติใกล้ชิดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ค่อยเป็นค่อยไป เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงที่เริ่มเรียนและหัดทำกันตั้งแต่เด็กๆและมีความชำนาญเมื่อได้ทำมากขึ้นตามอายุ สมาชิกกลุ่มหมี่ไม่เคยเรียนเรื่องทำหมี่ในโรงเรียน เรียนรู้กันเองตามธรรมชาติ จากยายสู่แม่สู่ลูกหลาน มีการลองผิดลองถูก มีการสั่งสมประสบการณ์ การฝึกฝน เพราะความรู้ภูมิปัญญาหรือเทคนิควิธีการต่างๆ ในการทำหมี่เป็นความรู้ติดคนต้องฝึกปฏิบัติจึงจะทำได้ดี การเรียนรู้ในลักษณะนี้ก่อให้เกิดชุด ความรู้ขึ้นกับตัวผู้เรียนรู้ได้เอง ทำให้รู้ว่าทำอย่างไรหมี่จึงจะออกมาดี เมื่อเก่งแล้วก็สามารถสอนคนอื่นๆได้

คนทำหมี่พิมาย บอกว่าความสุขจากการมีและการใช้ภูมิปัญญาทำหมี่อยู่ที่ “ ***ความอิสระ ไม่มีเจ้านายและเวลาของหน่วยงานมาคอยบงการและควบคุม อยากจะทำก็ทำ ไม่อยากทำก็หยุด ทำเท่าที่มีแรงทำ ตอนทำกันเป็นกลุ่มก็ถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่บังคับกันว่าต้องมาทำวันละกี่ชั่วโมง ใครมีเวลามากก็มาทำมาก วันไหนใครมีธุระจำเป็นก็ไปทำธุระได้ ผลัดเปลี่ยนกันไป ไม่บังคับ และก็ไม่รู้สึกว่าเอาเปรียบกัน เป็นเรื่องที่ต้องช่วยเหลือกัน*** ”

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่กลุ่มหมี่พิมายกำลังดำเนินการอยู่ก่อให้เกิดรายได้ที่มั่นคงแก่ครอบครัวของสมาชิก และเป็นการจัดการภูมิปัญญาที่สร้างระบบความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดทางภูมิปัญญา โดยมี ‘หมี่’ เป็นสื่อที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ง่าย เข้าใจได้ง่ายไม่ซับซ้อน ไม่แปลกแยกไปจากชีวิต แต่การเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมโลก กำลังจะทำให้กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสิ่งที่ง่ายกลายเป็นเรื่องยากและห่างตัวออกไปทุกที จนคนในกลุ่มก็ไม่แน่ใจว่าอนาคตของหมี่พิมายจะเป็นอย่างไร และด้วยเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนผู้สืบทอด การต่อสู้แข่งขันกับตลาดภายนอก ความเข้าใจผิดของผู้บริโภค การช่วงชิงทรัพยากร รวมไปถึงการหาผลประโยชน์ของกลุ่มคน ล้วนเป็นเหตุบั่นทอนต่อการดำรงอยู่ของหมี่พิมายทั้งสิ้น ถ้าคนในชุมชนหันกลับไปมองสิ่งที่เป็นรากฐานที่เป็นของดีมีคุณค่า เป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สามารถทำให้ชุมชนของตนมีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ก็น่าจะใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้สร้างความเชื่อมั่นศรัทธาในสิ่งที่ชุมชนกำลังทำอยู่ ก็จะสามารถขับเคลื่อนให้ชุดความรู้ภูมิปัญญานี้สามารถดำเนินต่อไปได้ ไม่สูญหายไปไหนอย่างที่กลุ่มหมี่พิมายกำลังทำอยู่ โดยการเห็น ‘คุณค่า’ มากกว่า ‘มูลค่า’ พยายามดำรงคุณภาพเชิงกระบวนการของหมี่แบบดั้งเดิมที่ทำเอง ไม่ใช้เครื่องจักร ทำอย่างพอเพียง พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทำเท่าที่ทำได้ แต่ทำให้ดีที่สุด ถึงแม้จะไม่มีตรายี่ห้อของหมี่ แต่ก็สามารถทำให้เป็นที่รู้จักได้ สามารถสร้างความสุขแก่ผู้ทำในฐานะที่ทำได้และได้ทำ ซึ่งเป็นการให้คุณค่า ให้การยอมรับซึ่งกันและกันจนเกิดความภูมิใจ เป็นปัจจัยเสริมพลังให้แก่กันและกัน เสริมพลังแก่ชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนากันเอง เกิดจากฝีมือชาวบ้าน และเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งได้ นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่กล่อมเกลาภายในให้หันมามองคนในกลุ่มในชุมชน ด้วยความเอื้อเฟื้อต่อกัน สะท้อนจากคำพูดของประธานกลุ่มที่บอกว่า “ *ทำเอง ร่อนเอง โม่เอง เครื่องมือมีแต่ไม่ใช้ เพราะถ้าใช้คนจะตกงาน* ” นี่ไม่ใช่แค่การเอื้อเฟื้อกันเฉพาะแต่เรื่องรายได้ แต่ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาที่เป็นทั้งพลัง อำนาจ ความเข้มแข็ง ความเป็นชุมชนที่ตนเองมีให้คนอื่นสามารถทำได้และทำเป็น ที่สำคัญเป็นการเอื้อเฟื้อแบ่งปันความสุขใจอย่างที่ตนได้รับไปสู่ผู้อื่นอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของกลุ่มหมี่พิมายที่เหลืออยู่เพียง ๔ ครอบครัวจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า **“ความสุขที่แท้มีอยู่ในการงาน”** และยิ่งเป็นการงานที่อุดมไปด้วยจริยธรรมแห่งความพอ ความมีน้ำใจ ไม่โลภ แบ่งปัน และเกื้อกูลกัน เช่นนี้ จึงมิใช่ความสุขที่เกิดแก่เฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น หากเกิดขึ้นแก่ทั้งกลุ่มคน และชุมชนที่อาศัยอยู่

ดังนั้น จึงอาจจะสรุปได้ว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาหมี่พิมายที่ดำเนินมาหลายสิบปี เป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างหนึ่ง แม้ว่ากระบวนการดังกล่าวกำลังถูกกระแสของการพัฒนาที่ขาดจริยธรรมแห่งความพอเพียง ขาดความเมตตาอารี มีแต่การเบียดขับอย่างรุนแรงกระแทกกระทั้นจนอาจจะไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ บทเรียนที่ได้รู้จากการศึกษาในกรณีศึกษากลุ่มหมี่พิมายก็จะเป็นประโยชน์ในการเตือนสติผู้คนในสังคมว่า ***การไม่สามารถรักษาความเป็นตัวตนไว้ได้ ชีวิตย่อมขาดอิสระ และการขาดอิสระก็คือ ทุกขภาวะที่ไม่มีใครปรารถนานั่นเอง***

บ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่เคยมีความสุขในวิถีชีวิตแบบพุทธเกษตร และความชำนาญในการค้าขายทางเกวียนในรูปแบบขบวนนายฮ้อยมานานหลายสิบปี แต่ชุมชนก็ถูกชักนำเข้าสู่กระแสการพัฒนาที่ต้องการสินค้าพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องใช้เทคโนโลยีและการลงทุนมากขึ้นในการผลิต และในที่สุดชาวบ้านสนุ่นก็ตกอยู่ในวังวนของการกู้กองทุนหนึ่งไปใช้หนี้อีกกองทุนหนึ่ง และต้องออกไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ และในต่างประเทศ

เหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านสนุ่นต้องหันมาทบทวนและค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการแก้ปัญหาการว่างงานและไม่มีเงินใช้จ่ายก็คือ วิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพฯพากันตกงาน กลับบ้านกันเป็นจำนวนมาก ไม่มีรายได้มีแต่รายจ่ายที่ต้องกินต้องใช้ทุกวัน ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจึงคิดหาทางออกด้วยการ “สานเปลไม้ไผ่” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ผู้อาวุโสในชุมชนใช้ทำมาหากินอยู่แล้ว

แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ “**สานเปลไม้ไผ่**” เกิดขึ้นเพราะแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจ แต่ก็ช่วยให้ชุมชนมีทางออก และเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น การเรียนรู้เป็นไปตามธรรมชาติที่ผู้รู้ในชุมชน (ปู่กริด) สอนให้ชาวบ้านจักตอก เหลาไม้ไผ่ และหัดสานเปลกันเป็นผลสำเร็จภายในช่วงเวลาสั้นๆไม่กี่วัน หลังจากนั้นก็ช่วยกันพัฒนาฝีมือและคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้ดีขึ้นตามลำดับ

การรวมกลุ่มของชาวบ้านระยะแรกเป็นไปตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของสมาชิกอยู่บนฐานของความเป็นเครือญาติและในฐานะของเพื่อนบ้านที่ตกงานด้วยกัน การเรียนรู้และทำเปลในระยะแรกนี้เป็นไปอย่างสนุกสนาน ทุกคนมีความสุขเมื่อสามารถสานเปลได้สำเร็จ การแบ่งปันรายได้ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่ต่อมาเมื่อเปลของกลุ่มเริ่มมีชื่อเสียงและขายได้มากขึ้น ในขณะที่กลุ่มฯก็ทำเปลได้ชำนาญมากขึ้น ความสุขที่แต่เดิมอยู่ที่**การได้สานเปล** และ **สานเปลได้** เปลี่ยนไปอยู่ที่**รายได้จากการขายเปล** กลุ่มจึงสร้างกฎระเบียบกำหนดกติกาในการจัดสรรผลประโยชน์จากการขายเปลให้ผู้สานเปลมีรายได้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้การทำงานไม่เป็นไปตามธรรมชาติ นิยามและเป้าหมายของความสุขของสมาชิกกลุ่มฯเปลี่ยนไป แต่สิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้มากขึ้น คือ อิสระในการทำงาน ที่ไม่ต้องไปทำรวมกันที่ส่วนกลางเหมือนเมื่อก่อน แต่ละคนได้ทำอยู่ที่บ้านของตัวเอง ไม่มีเวลาทำงานที่แน่นอน ว่างเมื่อไรก็ทำ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยทำไปด้วยเหมือนเป็นกิจการงานประจำในครอบครัว

งานสานเปลเป็นเรื่องที่ต้องใช้แรงมาก เด็กทำไม่ได้ จึงยังไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้เด็ก แต่กลุ่มก็สร้างงานรูปแบบอื่นที่ใช้ไม้ไผ่ที่เด็กๆสามารถรับไปทำได้ เช่น ออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปล

ไม้ไผ่จำลองขนาดเล็ก ซึ่งเป็นสินค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่มีตลาดพอสมควร ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มจักสานเองก็พยายามสร้างทางเลือกอื่นๆไว้ด้วย แต่ผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่มยังให้ความสำคัญอยู่ที่เปลไม้ไผ่มากกว่าอย่างอื่น

นอกจากนี้ในชุมชนบ้านสนุ่นยังมีการทอเสื่อกกคุณภาพดีกันอยู่หลายบ้าน สมาชิกกลุ่มจักสานเปลฯเกือบทั้งหมดก็มีงานทอเสื่อของตนเองอยู่ที่บ้าน แต่งานทอเสื่อกกไม่ได้ถูกนำเข้าไปเป็นกิจการของกลุ่มแต่อย่างใด สินค้าของกลุ่มจึงไม่หลากหลาย และเมื่อประสบกับภาวะเปลไม้ไผ่ล้นตลาด กลุ่มก็ไม่ได้สร้างทางเลือกในการใช้ภูมิปัญญาอื่นที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การทอเสื่อกกซึ่งทุกคนทำได้และมีวัตถุดิบอยู่แล้ว เข้ามาเป็นสินค้าทดแทน ถึงแม้ว่ากลุ่มฯจะสร้างสินค้าใหม่จำพวก ออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปลไม้ไผ่จำลอง เสาชิงช้า ชุดรับแขก โต๊ะอาหาร บาร์เครื่องดื่ม ซุ้มกาแฟ กระเช้าใส่ของขวัญ เป็นต้น แต่สินค้าเหล่านี้ก็ต้องใช้ความชำนาญในการผลิต ต้องใช้เครื่องจักรในการขัด ใช้กาว แล็กเกอร์ และสี และวัสดุอื่นๆ ที่ต้องลงทุนทางการเงินสูงขึ้น แต่สินค้าไม่มีตลาดในท้องถิ่นรองรับ ต้องผลิตส่งขายตลาดที่กรุงเทพฯหรือตามที่มีผู้สั่งทำเท่านั้น กลุ่มฯจึงไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาผลิตภัณฑ์ได้เอง สินค้าดังกล่าวจึงไม่ช่วยให้กลุ่มฯมีรายได้เพิ่มขึ้นแม้ว่าต้องทำงานกันมากขึ้น ดังนั้นความสุขที่สมาชิกคาดหวังว่าจะเกิดจากการมีรายได้เพิ่มขึ้นจึงไม่เป็นไปดังที่หวังมากนัก

การสานเปลไม้ไผ่โดยปกติเป็นงานของผู้ชาย แต่สมาชิกกลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ทั้งที่เป็นแม่บ้านและคนโสด จากเดิมที่ไม่เคยทำ ทำไม่เป็น เข้าสู่กระบวน การเรียนรู้ด้วยการทดลองทำจนสามารถทำได้สำเร็จ ทำให้เกิดความภูมิใจและเชื่อมั่น ยิ่งเมื่อเปลของกลุ่มฯได้รับคัดเลือกเป็นโอท็อป ก็ยิ่งทำให้ภูมิใจ ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีพื้นที่ในงานพัฒนามากยิ่งขึ้น

ความรู้เกี่ยวกับการจักสาน เกิดจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูก ทำให้เป็นความรู้ที่ติดตัวไปกับคนทำ แต่กลุ่มยังไม่ได้จัดการความรู้ เพราะไม่มีการเขียนหรือบันทึกขั้นตอนไว้โดยละเอียด หากจะพัฒนารูปแบบเป็นแหล่งเรียนรู้ ควรจะทำให้เห็นกระบวนการทำงานในทุกขั้นตอน ไม่ใช่เห็นผลสำเร็จที่เป็นผลิตภัณฑ์เท่านั้น เพราะจะทำให้คนเห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์มากยิ่งขึ้น

ในภาพรวมอาจจะสรุปได้ในชั้นนี้ว่า การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของกลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่น ยังให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาเรื่องรายได้ของสมาชิกมากกว่าการคำนึงถึงการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่สมาชิก และพบว่ากลุ่มฯยังมุ่งพึ่งพิงตลาดภายนอกมากว่าตลาดท้องถิ่น จึงทำให้กลุ่มต้องเพิ่มการลงทุนทั้งเทคโนโลยี และการปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ และไม่สามารถเป็นผู้กำหนดปริมาณ คุณภาพผลิตภัณฑ์ และราคาของผลิตภัณฑ์ด้วยตัวเองได้ เพราะมีสินค้าให้ผู้บริโภคเลือกซื้อมากมาย กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มในระยะที่ผ่านมาจึงอาจจะยังสามารถสร้างความสุขที่แท้จริงให้กับสมาชิกและชุมชนได้ การทบทวนประเมินผลและค้นหาความหมายของความสุขที่แท้จริงของกลุ่มฯจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น เพื่อที่จะหาทางเลือกและทางออกที่เหมาะสมในการดำเนินกิจการของกลุ่มได้ต่อไป การประเมินผลและค้นหาทางเลือกในการสร้างความสุขจากการสานเปลไม้ไผ่ ได้กระทำอย่างไม่เป็นทางการเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ครั้งที่คณะผู้วิจัยโครงการฯนี้ได้ตั้งคำถามเชิงกระตุ้นต่อกรรมการและสมาชิกกลุ่มฯ ว่า นอกจากการขายเปลได้เงินมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีปัญหาเปลขายไม่ได้ คู่แข่งมีมาก กำไรไม่พอแบ่งให้สมาชิก กลุ่มฯอยากพัฒนาเปลไม้ไผ่ในลักษณะใดอีกหรือไม่ และถ้าทำเปลลำที่ดีที่สุดสวยที่สุดได้อยากขายหรือให้ใคร กลุ่มช่วยกันตอบว่า “**อยากสานเปลถวายในหลวง**”

คณะผู้วิจัยฯ ได้พิจารณาประกายความคิดและความหวังในการทำเปลไม้ไผ่ถวายในหลวงของกลุ่มฯดังกล่าว จึงได้ให้กำลังใจเชิงแนะนำว่าถ้าอยากทำถวายก็ลงมือทำเสียก่อน ส่วนจะเอาไปถวายที่ไหนเป็นเรื่องรอง การถวายสิ่งของอย่างนี้จัดพิธีถวายที่ชุมชนก็ได้ เพราะเป็นการถวายความจงรักภักดี เป็น

กระบวนการเชิงสัญลักษณ์ สิ่งสำคัญคือจะต้องทำให้ดีที่สุด สวยที่สุดเท่าที่กำลังความคิดและความสามารถของกลุ่มจะร่วมกันทำได้ กลุ่มก็เริ่มเห็นความเป็นไปได้ และบอกว่าจะลองปรึกษากันดู

ผู้วิจัยเห็นว่าความมุ่งหวังของกลุ่มดังกล่าว หากลงมือทำบนฐานความตั้งใจที่จะทำสิ่งที่ดีที่สุดให้กับบุคคลที่รักและเทิดทูนที่สุด เชื่อว่าจะเป็นกระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มฯให้กลับคืนมาอีก เพราะหากตั้งใจทำจนสำเร็จก็จะเกิด **คุณค่าใหม่ เกิดความหมายใหม่** ของเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นที่ไม่ใช่เพียงแค่สินค้าโอท็อปธรรมดาเท่านั้น ซึ่งในการสานเปลเพื่อทูลเกล้าฯถวายชุมชนคงจะต้องทุ่มเทกันสุดฝีมือ วัสดุที่ดีที่สุด ต้องเป็นเปลทำมือแบบธรรมชาติมากที่สุด ไม่ทำสี ไม่ทาแล็กเกอร์ แต่มีความแข็งแรงและสวยงามจากเนื้อไม้ที่เหลาอย่างดี ลนไฟให้แข็งแรงป้องกันแมลงกัดกิน เปลแบบพิเศษที่ผลิตได้ก็ย่อมจะมีคุณภาพดีที่สุด มีคุณค่าสูงส่ง ก่อให้เกิดเป็นความสุขชนิดใหม่ที่สมาชิกกลุ่มและชุมชนจะได้รับ คุณภาพของเปลทูลเกล้าฯจะกลายเป็นมาตรฐานสำหรับผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และเป็นหน้าตาของชุมชน ในขณะเดียวกันกลุ่มฯจะได้มีโอกาสทบทวนบทเรียน ร่วมกันพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นกว่าเดิม และหาก ว่ากลุ่มสามารถผลิตสินค้าชิ้นต่อๆไปในมาตรฐานใกล้เคียงกับเปลที่ทำทูลเกล้าฯถวาย ซึ่งก็ต้องทำด้วยความประณีตบรรจง เป็นการสานเปลที่มุ่งเน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ คนสานเองตั้งสมาธิจดจ่ออยู่กับงาน ให้ความใส่ใจกับงานมากขึ้น คุณภาพของงานจึงจะดีขึ้น ความสุขที่แท้ก็จะเกิดแก่ผู้ทำงานสานเปล และเมื่อมีชื่อเสียงที่เป็นความสุขอีกอย่างหนึ่ง ก็ต้องพยายามรักษาคุณภาพและชื่อเสียงไว้ให้ดี ชาวบ้านเองไม่ต้องเร่งผลิตจำนวนมากๆเพื่อแข่งขันเชิงปริมาณในตลาด หากเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากคุณค่าใหม่ที่สร้างสรรค์ร่วมกัน

นอกจากนี้เมื่อผลิตเปลจำนวนน้อยลงแต่คุณภาพดีขึ้น ขายได้ราคาสูงขึ้น ก็หมายถึงการใช้ไม้น้อยลง เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปในตัว กระบวนการนี้จะทำให้ชุมชนได้หันมาทบทวนความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นธรรมชาติ ความเป็นธรรมดามากขึ้น นำไปสู่การไม่ทาสี ไม่ต้องทาแล็กเกอร์ ใช้เทคโนโลยีและอุปกรณ์ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็น พยายามนำเสนอเปลไม้ไผ่แบบธรรมชาติจริงๆ ก็จะทำให้เกิดความโดดเด่นในตัวสินค้ามากยิ่งขึ้น ซึ่งแนวทางทั้งหมดนี้จะช่วยฟื้นฟูความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่แบบดั้งเดิมอย่างที่ปู่กริดทำอยู่ และจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าการพยายามปรับปรุงรูปแบบเปลของกลุ่มฯเพื่อไปแข่งขันกับเปลไม้ไผ่ของบ้านอื่นโดยละทิ้งความเป็นธรรมชาติ ละเลยความสอดคล้องกับธรรมชาตินั้น น่าจะทำให้เกิดทุกข์มากว่าเป็นสุข

กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่เป็นชุดความรู้ใหม่ที่โครงการฯศึกษา คือ **กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ บ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่** ซึ่งจากการศึกษาพบว่าฐานคิดในการรวมกลุ่มและทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเกิดจากการประสบปัญหาความล้มเหลวด้านการเกษตรของชุมชนและภาวะหนี้สิน และเมื่อได้เรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษมากขึ้นก็มีความเข้าใจเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและการเกษตรอย่างยั่งยืน ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ของเพื่อนบ้านและคนในชุมชนว่าไม่สามารถแยกกันอยู่ได้โดยลำพังแบบต่างคนต่างทำอย่างที่ผ่านมาได้อีกต่อไป จึงนำไปสู่การใช้กลุ่มเป็นกลไกในการทดลองผลิตปุ๋ยร่วมกัน เป็นความพยายามในการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคนในชุมชนด้วยกัน และฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเกษตรกรกับธรรมชาติแวดล้อมโดยใช้ปุ๋ยเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเรียนรู้

ความรู้ความเข้าใจว่าส่วนประกอบที่ใช้ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เป็นผลิตผลของธรรมชาติ มาจากธรรมชาติ ที่มีกระบวนการผุสลายเปลี่ยนรูปร่างและสถานะกลับไปหลอมรวมกันตามวัฏจักรของชีวิต

ที่มีสภาวะเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เป็นระบบที่ธรรมชาติจัดการธรรมชาติด้วยกันแบบพึ่งพิงอิงอาศัย ทำนุบำรุงกันและกัน ไม่ใช่เบียดขับทำลายล้างกันอย่างสภาวะที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี

แกนนำของกลุ่มปุ๋ยฯยังมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะไม่สร้างมลภาวะแก่สิ่งแวดล้อม เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้ใช้ที่ร่างกายจะไม่ได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ตกค้างในพืชผักที่ใช้สารเคมีและบำรุงด้วยฮอร์โมน เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ถูกต้อง สะท้อนออกมาทางความคิดและการกระทำที่โน้มเอนเข้าไปเชื่อมต่อกับความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา ที่จะเป็นพลังหนุนเสริมให้กลุ่มปุ๋ยฯสร้างสุขภาวะให้แก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้สำเร็จมากขึ้นเป็นลำดับ.

สืบสานลายไต

กระบวนการผลิตซ้ำความรู้ ฟื้นฟูคุณค่า ค้นหาอัตลักษณ์ เพื่อการอยู่รอดและอยู่ร่วม

“..อยากให้คนเปียงหลวงมีจังหวะการเต้นของหัวใจ

ตามจังหวะการฟ้อนของนกกิงกะหล่า...”

(ครูส่างคำ จางยอด)

เสียงฆ้อง กลอง ฉาบประสานกันเป็นจังหวะเร้าโสตส่งกระแสทุ่มโมงจาบแจ้เข้าสู่หัวใจของคนต่างถิ่นให้หันไปดูว่าเขากำลังแห่แหนอะไรกันอยู่ พลันนั้นสายตาก็สบเข้ากับท่วงท่ากรีดกรายของนักแสดงชายหญิงวัยหนุ่มสาวสวมชุดกินรี-กินราด้วยเสื้อผ้าสีสันงดงาม ติดปีกติดหางที่ขยับพับคลี่เข้าออกได้ตามจังหวะฆ้องกลอง ปานประหนึ่งว่าผู้แสดงนั้นเป็นนกจริงๆ การร่ายรำดูมีชีวิตชีวาเร้าหัวใจให้คึกคัก ฮึกเหิม มีอารมณ์ร่วมไปกับท่วงท่าและลีลา จังหวะเต้นของหัวใจค่อยๆปรับคลอไป

ตามเสียงฆ้องกลองและจังหวะเต้นของนกหนุ่มนกสาว จากผิดบ้างถูกบ้าง สักครู่หัวใจของคนดูก็มีจังหวะเต้นไปตามจังหวะฟ้อนของนกกิงกะหล่าบนลานดินกลางชุมชนบ้านเปียงหลวง....นี่แม้เพียงครั้งแรกของคนไทย(สยาม)ได้ร่วมชมศิลปะการแสดงประจำชาติของชาวไต หัวใจก็เต้นตามความงดงามและท่วงท่าลีลาไปแล้ว แล้วหัวใจของชาวไตแท้ๆเองเล่าจะเป็นฉันใด....

ยามที่ต้องกลายเป็นผู้พลัดถิ่นมาเนิ่นนาน ไม่เพียงแต่จิตใจที่โหยหาอาวรณ์ต่อถิ่นฐานบ้านเกิดเมืองนอนที่ยากแก่การกลับไปอยู่กินอย่างอุ่นกายสบายอกเช่นแต่ก่อน แต่ท่ามกลางกระแสของการต้องเอาตัวและครอบครัวให้รอดไปมื้อคราวหนึ่งก็แสนยาก ตัวตนที่เคยเปิดเผยต่อผู้อื่นอย่างองอาจผึ่งผายและเท่าเทียมก็ต้องพยายามหลบหลีกซ่อนเร้น ทำให้ระยะของความห่างเหินเมินร้างจากอัตลักษณ์เผ่าพันธุ์ถัดถ่างกว้างไกลมากขึ้น ลูกหลานที่มาเกิดกันในต่างแดนนับวันแต่จะก็ขาดการรับรู้รากเหง้าของเผ่าพงศ์ พากันค่อยๆถูกกลืนกลายหายเข้าไปในกระแสวัฒนธรรมใหญ่ของถิ่นใหม่ที่เข้าไปอาศัยอยู่

ผู้คนรุ่นอาวุโส พ่อครู แม่ครู พ่อใหญ่ แม่ใหญ่ที่ย้ายถิ่นฐานมาอยู่ในบ้านเปียงหลวงแม้จะตั้งตัวติดในทางเศรษฐกิจพอจะมีอยู่มีกินกันได้บ้าง แต่ความสุขภายในที่แท้จริงกลับถดถอยลงไปทุกขณะ ด้วย ความวิตกกังวลเรื่องจะสิ้นชาติสิ้นเผ่าพันธุ์ที่เริ่มรุมเร้าเกาะกุมใจให้ป่วนป่วยมากขึ้น.... อาการเช่นว่านั้นมิได้เกิดแก่คนบ้านเปียงหลวงเท่านั้น หากเกิดขึ้นในทุกดวงใจของคนไตที่หนีภัยย้ายถิ่นจากรัฐฉานบ้านเกิดเข้ามาอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย

หลายคนตระหนักดีว่าการกู้บ้านกู้เมืองบนแผ่นดินรัฐฉานในวันนี้พรุ่งนี้อาจจะยังมีศักยภาพไม่ถึงพร้อม คงจะต้องใช้เวลา และรอเวลา.....ที่หวังว่าคงจะมีสักวัน

แต่การต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดและอยู่ร่วมกับเพื่อนในสังคมโลกนั้นน่าจะเป็นความจำเป็นเร่งด่วนในขณะปัจจุบัน ยุทธศาสตร์การต่อสู้ทางอาวุธในการประหัตประหารชีวิตฝ่ายตรงข้ามจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปสู่ยุทธวิธีในการพยายามเพื่อให้ชาติพันธุ์ของตนเองอยู่รอดและได้รับการยอมรับจากเพื่อนชาติพันธุ์อื่นให้สามารถอยู่ร่วมต่อไปได้อย่างมีศักดิ์ศรี มีคุณค่าอย่างเท่าเทียมในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน และในฐานะที่เป็นมนุษย์ชาติพันธุ์หนึ่งที่มีวัฒนธรรมของตนเองมาเนิ่นนาน หาใช่คนป่าแดนเถื่อนไร้รากเหง้าแต่ประการใด

“ลายไต” ที่ถูกกลุ่มชนผู้มีอำนาจเหนือกว่าพยายามลบออกไปจากแผนที่บนแผ่นดินถิ่นเกิดที่รัฐฉานจนพี่น้องผองเพื่อนกระจัดกระจายแตกกระสานซ่านกระเซ็นไปหลายทิศทาง แม้ได้ตั้งมั่นอยู่ในถิ่นที่ใหม่มาระยะหนึ่ง สีสันของลายไตที่เคยเข้มขลับกลับหมอง หม่น ซีดจางลางเลือน ถูกเกลื่อนและกลบทับด้วย “ลายอื่น” ที่มีพลังอำนาจเหนือกว่า มิใช่เพียง “ลายไทย(สยาม)” หากแต่เป็น “ลายโลกอย่างฝรั่ง” ที่หลากมากับกระแสการพัฒนาและโลกาภิวัตน์นั่นแหละที่แม้ลายไทย(สยาม)เจ้าของแผ่นดินเองก็ต้านไม่อยู่ ความเป็น “ไต” และ “คนไต” คงจะดำรงอยู่ได้ยากยิ่ง ถ้าปราศจาก “ลายไต” เป็นตัวบ่งชี้....

ศิลปวัฒนธรรม การฟ้อนนกกิงกะหล่า เป็นเอกลักษณ์สำคัญที่โดดเด่นอย่างหนึ่งที่บ่งบอกถึงความเป็น “ไต” ที่ได้รับการยอมรับในหมู่ “คนลายอื่น” ทั้งชาวไทย(สยาม) และชาวโลกอีกไม่น้อย

ทุกคราวที่เสียงฆ้อง กลอง ฉาบประสานกันเป็นจังหวะเร้าโสตส่งกระแสทุ่มโมงจาบแจ้ให้เข้าสู่หัวใจของคนไตและคนอื่นที่ร่วมอยู่ร่วมอาศัยบนโลกใบนี้ ฉุกชวนให้พากันหันไปดูท่วงท่ากรีด

กรายของนักแสดงชายหญิงวัยหนุ่มสาวที่สวมชุดกินรี-กินราด้วยเสื้อผ้าสีสันงดงาม ติดปีกติดหางที่ขยับพับคลี่เข้าออกได้ตามจังหวะฆ้องกลอง ปานประหนึ่งว่าผู้แสดงนั้นเป็นนกจริงๆ ทุกคนยอมรับการร่ายรำที่มีชีวิตชีวาเร้าหัวใจให้คึกคัก ฮึกเหิม มีอารมณ์ร่วมไปกับท่วงท่าและลีลา หัวใจทุกดวงต่างปรับคลอจังหวะให้เต้นไปตามจังหวะฟ้อนของนกกิงกะหล่าหนุ่มสาวที่ปรากฏต่อหน้าบนแผ่นดินกลางชุมชนบ้านเปียงหลวง....การฟ้อนของหมู่นกกิงกะหล่ารุ่นใหม่ๆที่กลับออกไปร่ายรำอย่างเสรีบนแผ่นดินถิ่นเกิดในรัฐฉาน.....และด้วยความศรัทธามั่นเช่นนี้.....จังหวะเต้นของหัวใจใครๆในโลกนี้จะประสานคลอไปกับจังหวะฟ้อนของนกกิงกะหล่าตราบนิจนิรันดร์

ฟ้อนนก หรือ **การฟ้อนนกกิงกะหล่า** เป็นศิลปะการแสดงของคนไต (ไทยใหญ่) ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ในการฟ้อนผู้แสดงแต่งตัวเป็นนกกิงกะหล่า ด้วยชุดที่มีการตัดเย็บขึ้นโดยเฉพาะทั้งเสื้อผ้าเครื่องประดับ หัวนก หางนก รวมทั้งปีกนกขนาดใหญ่ที่มีความวิจิตรพิสดาร ประกอบเข้ากับโครงไม้และผ้าลูกไม้โปร่งตาสีสวยที่ประกอบและจัดทำขึ้นได้โดยผู้เชี่ยวชาญเท่านั้นจึงจะมีความงดงาม ได้สัดส่วนและสามารถใช้คลี่ขยับพับเข้าออกได้อย่างพอเหมาะ ในการฟ้อนร่ายรำมีเครื่องดนตรี กลอง ฆ้อง ฉาบ ตีเป็นจังหวะประกอบการเต้นของนกกิงกะหล่า ชาวไตเชื่อว่า “นกกิงกะกล่า” เป็นพระโพธิสัตว์ในการเสวยพระชาติก่อนมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นนกกิงกะหล่า ๕ พระชาติด้วยกัน การฟ้อนนกกิงกะหล่า สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชาวไตที่มีศรัทธาแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ด้วยความเป็นมาของการฟ้อนนกกิงกะหล่าเป็นการฟ้อนเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ภายหลังทรงเทศนาโปรดพระมารดา ดังนั้นการฟ้อนนกกิงกะหล่าจึงเป็นการฟ้อนเพื่อแสดงการบูชาพระพุทธองค์นั่นเอง

ในปัจจุบันดูเหมือนว่า “ฟ้อนนกกิงกะหล่า” จะเป็นศิลปวัฒนธรรมของชุมชนไตแท้ๆที่ยังมีให้เห็นอยู่บ้างในงานบุญประเพณีต่างๆ ของชุมชนไตที่บ้านเปียงหลวง แต่ก็ขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง ชี้ให้เห็นว่าคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนไตบ้านเปียงหลวงกำลังเลือนหายไปในภาวะที่คนในชุมชนต้องดิ้นรนเพื่อปากท้อง ระบบการศึกษาในโรงเรียนเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการ การใช้หลักสูตรส่วนกลางและกฎหมายของรัฐไทยมิได้เปิดช่องทางให้ให้ชุมชนชาวไตสามารถใช้ชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างอิสระมากนัก ทำให้คนไตรุ่นใหม่ขาดการเรียนรู้คุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ใคร่ได้ทำความรู้จักเพื่อที่จะภาคภูมิใจในความเป็นคนไต ลายไตที่เคยเข้มข้นจึงเหลือเพียงเล็กน้อยกระจัดกระจายคล้ายเส้นด้ายเส้นบางๆ ที่ไม่อาจไปร่วมถักทอต่อผืนผ้าเก่าที่เคยสอดประสานกันอย่างเหนียวแน่นแต่เริ่มเปราะเปื่อย ทั้งเส้นใหม่ก็เป็นบอบบางพร้อมจะขาดปุดหลุดไปเกาะเกี่ยวกับกระแสวัฒนธรรมภายนอกค่านิยมวัตถุ ฟุ่มเฟือย ตามกระแสโลกาภิวัตน์ ไร้ราก ไร้ที่มาของชีวิต และรังแต่จะทำให้ดิ้นรนต่อสู้ไปตามกระแสไม่สิ้นสุด

โครงการสืบสานลายไต เป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้คนในชุมชนบ้านเปียงหลวงได้กลับมามีจังหวะการเต้นของหัวใจตามการฟ้อนนกกิงกะหล่าก็เพื่อการหล่อหลอมความเป็นไตโดยการเรียนรู้ถ่ายทอดจากพ่อครู แม่ครู คนรุ่นก่อนมายังคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เขาเข้าใจความเป็นไต รวมทั้งการสื่อสารเผยแพร่ในสังคมสาธารณะที่จะบอกเล่าความเป็นตัวตนของ “ไต” ผ่านศิลปวัฒนธรรม พร้อมๆกับขยายการเชื่อมสัมพันธ์กับองค์กรความร่วมมือต่างๆ ทั้งเครือข่ายความเป็นไตและชุมชนอื่นๆ หน่วยงานอื่นๆ ที่จะนำไปสู่การอยู่รอดของชาติพันธุ์ไตและก่อให้เกิดพลังการอยู่ร่วมกันกับชาติพันธุ์อื่นอย่างสร้างสรรค์

เปียงหลวง : ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน

ในพื้นที่ประเทศไทยมีชุมชนไตกระจายอยู่ในภาคเหนือตอนบน คือที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงรายและเชียงใหม่ ด้วยบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ชายแดนติดต่อกับรัฐฉานที่เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมไตและมีคนไตอยู่หนาแน่นก่อนที่จะมีการปักปันเขตแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศพม่าในสมัยที่ยังที่อยู่ภายใต้ระบบอาณานิคมของอังกฤษ คนไตที่อยู่ในชุมชนเหล่านี้สามารถเดินทางไปมาหาสู่ ค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าและมีความสัมพันธ์กันเหมือนญาติพี่น้อง

ชุมชนบ้านเปียงหลวงเป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-พม่า ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ทิศเหนือและทิศตะวันตกติดกับรัฐฉาน ประเทศพม่า ทิศตะวันออกติดบ้านแกน้อย ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ทิศใต้ติดบ้านมะกายอน ตำบลเมืองแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจากอำเภอเวียงแหง ๑๘ กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ ๑๖๑ กิโลเมตร

เปียงหลวง หมายถึง ที่ราบใหญ่ แต่ในความเป็นจริงหมู่บ้านเป็นเนินเขา มีที่ราบไม่มากนัก มีประชากรราว๑๑,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้มีชาวไตถึงร้อยละ ๖๐ เป็นจีนฮ่อร้อยละ๓๐ ที่เหลือเป็นชาวปะหล่อง ลีซอและคนเมือง

กว่าจะมาถึงวันนี้ “บ้านเปียงหลวง” ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงและเป็นที่กล่าวขานในมิติต่างๆที่โดดเด่นทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

เปียงหลวงเริ่มต้นเป็นชุมชนการค้าชายแดนไทย-พม่า

เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๑ บ้านเปียงหลวงมีความสำคัญในฐานะย่านตลาดค้าขายชายแดนสำคัญระหว่างไทยและพม่า โดยเฉพาะที่ที่บริเวณบ้านหลักแต่ง เริ่มมีผู้มาค้าขาย ตั้งบ้านเรือนอยู่ราว ๑๐ กว่าหลังคาเรือน ในการค้าขายระหว่างกัน พ่อค้าชาวไตจากฝั่งพม่าต้อนวัว-ควาย นำผลผลิตการเกษตรและอัญมณีเข้ามาขาย ขากลับก็ซื้อสินค้าจำพวกเสื้อผ้า ของกินของใช้ที่ส่งมาจากเมืองเชียงใหม่กลับไปยังฝั่งรัฐฉาน

การค้าขายชายแดนบริเวณนี้ซบเซาลงในเวลาต่อมาเมื่อเกิดการสู้รบอย่างรุนแรงระหว่างทหารพม่าและทหารไตที่ตั้งกองบัญชาการอยู่ในพื้นที่แนวตะเข็บชายแดน และเมื่อทหารไตกลุ่มขุนส่าประกาศวางอาวุธ จุดค้าขายชายแดนเปียงหลวงก็ต้องเปิดๆ ปิดๆ ไม่เป็นเวลา และในที่สุดก็ปิดตัวลงอย่างถาวรในปัจจุบัน แม้ว่าจะยังคงมีร้านค้าขายของหลากหลายอยู่ในบริเวณตลาดของชุมชน แต่ก็ไม่คึกคักเหมือนแต่ก่อน

เมื่อเปียงหลวงเป็นศูนย์บัญชาการกองกำลังทหารไต

ความขัดแย้งทางการเมืองครั้งสำคัญในพม่าปะทุขึ้นเมื่อรัฐบาลทหารพม่าไม่ปฏิบัติตามสัญญาปางโหลง พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่มีข้อตกลงร่วมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในพม่าว่า ภายหลังการได้รับเอกราชจากประเทศอังกฤษ ครบ ๑๐ ปีแล้ว จะให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้ตัดสินใจว่าจะแยกตัวเป็นอิสระหรืออยู่ร่วมกับพม่าต่อไป แต่เมื่อครบกำหนดกำหนดตามสัญญา รัฐบาลพม่ากลับไม่ยอมให้ชาวไต และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆทั้งหมดได้แยกตัวเป็นรัฐอิสระปกครองตนเอง นอกจากนี้ยังดำเนินนโยบาย “แบบรวมศูนย์”

โดยเน้นการใช้วัฒนธรรมแบบพม่าเป็นหลัก อาทิ การประกาศใช้ภาษาพม่าเป็นภาษาราชการ ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ต้องเรียนและสื่อสารด้วยภาษาพม่าในระบบโรงเรียน ทำให้เกิดกระแสการต่อต้านนโยบายดังกล่าวอย่างรุนแรงและกว้างขวางทั่วประเทศ กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มดำเนินการต่อต้านรัฐบาลทหารพม่า โดยเฉพาะกลุ่มไตได้มีการจัดตั้งกองกำลังกู้ชาติขึ้นราว ๑๓ กลุ่ม แต่ละกลุ่มที่มีแนวทางการเคลื่อนไหวเป็นอิสระต่อกัน กองกำลังกู้ชาติไตกลุ่มหนึ่งที่มาเกี่ยวข้องกับชุมชนบ้านเปียงหลวง คือ กลุ่มหนุ่มศึกหาญ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ มีเจ้าน้อยซอหยันต๊ะเป็นผู้นำ ระยะแรกตั้งกองบัญชาการที่บ้านสบจ๊อด เมืองปั่น ในรัฐฉาน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่ดอยอ่างขาง บ้านป่างตอง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ และในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ จึงย้ายไปตั้งกองบัญชาการที่บ้านเปียงหลวง และมีกองกำลังย่อยๆตั้งฐานกระจายอยู่ตามแนวชายแดนจังหวัดแม่ฮ่องสอนถึงอำเภอแม่สายราว ๔๐ จุด นายพลโมเฮง หรือ เจ้ากอนเจิง ผู้นำทหารคนสำคัญที่เป็นที่ยอมรับนับถือของคนไตชุมชนบ้านเปียงหลวง มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการทหารและการฟื้นฟูศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของไต นายพลโมเฮง ได้มาเข้าร่วมกับ เจ้าน้อยซอหยั่นต๊ะ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ แล้วเปลี่ยนชื่อจากกลุ่ม ”หนุ่มศึกหาญ” มาเป็น “กองทัพปฏิวัติรัฐฉาน” (Shan United Revolutionary Army : SURA)

ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ มีกองกำลังทหารกลุ่ม SSA นำโดยเจ้าจ่ามใหม่เข้าร่วมกับกองทัพปฏิวัติรัฐฉานที่บ้านเปียงหลวง และได้มีการตั้งชื่อองค์กรใหม่เป็น “สภาปฏิวัติรัฐฉาน” จำแนกเป็นองค์กรการเมืองและองค์กรทางการทหาร และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๘ กลุ่มนายพลโมเฮงได้รวมเข้ากับกองทัพรัฐฉาน (Shan United Army : SUA) ที่นำโดยขุนส่า จัดตั้งองค์กรทางการเมืองในชื่อ “สภาฟื้นฟูรัฐฉาน” มีนายพลโมเฮงเป็นผู้นำ และจัดตั้งองค์กรทางการทหารชื่อ กองทัพเมืองไต มีขุนส่าเป็นผู้นำ

ก่อนหน้านั้นกองกำลังจีนคณะชาติพรรคก๊กมินตั๋งที่ถอยร่นจากการสู้รบกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนไปอยู่ที่รัฐฉาน มีกองกำลังบางส่วนนำโดยนายพลเลาลีได้เคลื่อนย้ายไปที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและที่บ้านเปียงหลวงตามลำดับ และได้ตกลงเป็นพันธมิตรร่วมรบกับกองทัพสหปฏิวัติรัฐฉาน (SURA) ใน พ.ศ. ๒๕๑๔

การเข้ามาร่วมมือของจีนคณะชาติ ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มทหารชั้นผู้นำไตที่เห็นว่าทหารจีนคณะชาติเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ทั้งการนำเมล็ดพันธุ์ฝิ่นมาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก และการเก็บภาษีฝิ่น ทำให้กองกำลังจีนคณะชาติก๊กมินตั๋ง ถอนตัวจากความร่วมมือกับทหารไต ในปี พ.ศ.๒๕๒๘ นอกจากนี้การเข้ามาของกองกำลังขุนส่าที่มีภาพพจน์เกี่ยวข้องกับขบวนการยาเสพติด ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำระดับสูงของไตอีกครั้ง ด้วยเห็นว่า การเกี่ยวข้องกับยาเสพติดของขุนส่าจะสร้างภาพลักษณ์ของการขาดความชอบธรรมในสายตาประชาคมโลก ส่งผลในระยะยาวต่อขบวนการกู้ชาติไต

นับจาก พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นต้นมาชุมชนบ้านเปียงหลวง แม้นว่าจะยังคงความเป็นชุมชนค้าขายชายแดนอยู่ แต่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนก็เปลี่ยนแปลงไป เพราะเป็นพื้นที่ตั้งเป็นศูนย์บัญชาการทหารของสหปฏิวัติรัฐฉานอยู่ด้วย ในชุมชนเป็นที่อยู่ของกลุ่มทหารและครอบครัวของไต และกลุ่มร่วมรบของจีนคณะชาติก๊กมินตั๋ง ทำให้ชุมชนอบอวลไปด้วยบรรยากาศของค่ายทหาร การสู้รบและฐานบัญชาการรบ ซึ่งในระหว่างนั้นได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหลายอย่างเพื่ออำนวยการทางการสงคราม คือ ศูนย์การส่งข่าว โรงพิมพ์ ศูนย์ฝึกทหาร โรงเรียนผู้นำการเมือง โรงเรียนระดับประถมและมัธยมศึกษา โรงพยาบาล

การมีโรงเรียน และโรงพยาบาล ได้เอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนที่ทำให้เด็กๆจากทั้งฝั่งรัฐฉานและฝั่งไทยได้เรียนหนังสือภาษาไต รวมทั้งการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ การเมือง ประเพณี วัฒนธรรมไตอีกครั้งหลังจากที่รัฐบาลพม่าได้เปลี่ยนหลักสูตรให้เรียนรู้ด้วยภาษาพม่าและเรียนรู้เฉพาะเรื่องราวของพม่าในปี พ.ศ.๒๕๐๐ เป็นต้นมา นอกจากนี้โรงพยาบาลของทหารก็ช่วยให้การดูแลสุขภาพความเจ็บไข้ได้ป่วยของชุมชนเปียงหลวงสะดวกมากขึ้น จากเดิมที่ต้องไปใช้บริการที่อำเภอเชียงดาว หรือจังหวัดเชียงใหม่

ในการฟื้นฟูศาสนา นายพลโมเฮงหรือเจ้ากอนเจิง ซึ่งโดยส่วนตัวเป็นผู้ฝักใฝ่ทำนุบำรุงศาสนา ก็มีการปฏิบัติกิจทางพุทธศาสนาเป็นประจำอย่างต่อเนื่องที่บ้าน “หอศีล” ใกล้วัดฟ้าเวียงอินทร์ และสนับสนุนให้มีการก่อสร้างวัดฟ้าเวียงอินทร์ ในพื้นที่บนยอดเขาที่อยู่บนตะเข็บแดนระหว่างแผ่นดินไทยและแผ่นดินพม่าตามฉายา “วัดสองแผ่นดิน” และสร้างเจดีย์มารชีนะ ขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๕๑๐ เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของทหารและชาวบ้าน กับให้เป็นศูนย์รวมการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนทั้งสองฝั่ง ในช่วงของการเป็นศูนย์บัญชาการกองทหารไตของบ้านเปียงหลวง ถือได้ว่าเป็นระยะที่ชาวไตได้สามารถสืบทอดอัตลักษณ์ และแสดงตัวตนความเป็นไตได้อย่างอิสระเต็มที่

ใน พ.ศ. ๒๕๑๗ รัฐบาลไทยมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศ โดยมีความพยายามเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศพม่า จึงขอให้ศูนย์บัญชาการทหารไตที่บ้านเปียงหลวงย้ายออกไปอยู่นอกเขตแดนประเทศไทย แต่ยังอนุญาตให้ครอบครัวทหาร และชาวบ้านที่หนีภัยสงครามอาศัยอยู่ในชุมชนเปียงหลวงต่อไปได้ และได้เริ่มส่งกองกำลังทหารไทยเข้ามาประจำการในพื้นที่เพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลไทยไม่ได้สนับสนุนกองกำลังที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลทหารพม่า

ในพ.ศ. ๒๕๓๔ นายพลโมเฮงถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งกล่องเสียง ขุนส่าได้ขึ้นเป็นผู้นำสูงสุดของกองทัพกู้ชาติไต ได้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างๆ อาทิ ยกเลิกทหารหญิง พัฒนาหัวเมืองเขตรัฐฉานฝั่งตรงข้ามจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นรัฐอิสระ ให้เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการทหารแทนหมู่บ้านเปียงหลวง ห้ามโรงพยาบาลของกองทัพรักษาคนไข้ทั่วไป ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจมาก ประกอบกับภาพลักษณ์ของกองทัพขุนส่าที่เกี่ยวข้องกับขบวนการค้ายาเสพติดระดับโลกกับการมีรายได้มหาศาลจากการเก็บภาษีฝิ่นและเฮโรอีน ทำให้เกิดความแตกแยกภายใน ขาดความมั่นใจในความจริงใจของผู้นำ ทำให้รัฐไทยถูกจับตามองจากประชาคมโลกด้วย รัฐบาลไทยจึงส่งกองกำลังทหารไทยเข้าควบคุมพื้นที่บ้านเปียงหลวงอย่างเข้มงวด ห้ามพกอาวุธ และยกเลิกกิจการทหารของไตทั้งหมดในเวลาต่อมา

ในพ.ศ. ๒๕๓๙ ขุนส่าประกาศวางอาวุธยุติการต่อสู้กับรัฐบาลทหารพม่าท่ามกลางความไม่รู้เนื้อตัวของกลุ่มทหารไต ทุกคนหนีเอาตัวรอด หลายคนไม่เห็นด้วย บ้างถูกทหารพม่าจับ หายสาบสูญ ทหารพม่าเข้ายึดโรงพิมพ์ โรงเรียนและโรงพยาบาลของกองทัพต้องปิดตัวลงทั้งหมด มีการอพยพครั้งใหญ่ของชาวไตจากรัฐฉานเข้ามาอยู่ในเขตประเทศไทย บางคนมาอยู่กับญาติ หรืออยู่ในศูนย์อพยพตามแนวชายแดน บริเวณชายแดนพม่ามีทหารพม่าประจำการอย่างเข้มงวด บรรยากาศค้าขายในหมู่บ้านซบเซา การเปิด-ปิดค่ายไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ไทย-พม่าในแต่ละช่วง การค้าขายชายแดนไทย-พม่าหันไปใช้ด่านหนองอุก อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่แทน พ่อค้าที่ค้าขายตามแนวชายแดนเปลี่ยนมาเปิดร้านขายของเบ็ดเตล็ดสำหรับคนในชุมชนเปียงหลวง อดีตทหารกองกำลังกู้ชาติกลายมาเป็นคนขับมอร์เตอร์ไซด์รับจ้าง บ้างก็ออกไปขายแรงงานนอกพื้นที่ ทหารระดับสูงที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะตัวหันมาประกอบอาชีพเพื่อดำรงชีวิต เช่น สร้างชุดทำปีกนกกิงกะหล่า เป็นหมอประกอบพิธีกรรม เป็นครูในชุมชน เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ เป็นต้น

เปียงหลวงวันนี้ต้องเป็นชุมชนแห่งการฟื้นฟูวัฒนธรรมไต

การประกาศวางอาวุธของขุนส่ามีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเปียงหลวงหลายด้าน มีการปรับตัวของทหารและชาวบ้านในสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ใหม่ แม้ว่าการขาดกองกำลังทหารที่หวังจะกลับไปกู้ชาติเพื่อจะได้กลับไปใช้ชีวิตในรัฐฉานอีกครั้งมีน้อยลงไป แต่ในความเป็นชุมชนไตยังคงดำเนินต่อไป เห็นได้จากวัดสำคัญ ๒ วัดที่ยังอนุรักษ์แบบแผนสถาปัตยกรรมและวัตรปฏิบัติแบบไต คือ วัดเปียงหลวง และวัดฟ้าเวียงอินทร์ วิถีชีวิตของชุมชนไตยังคงผูกพันกับวัดอย่างแน่นแฟ้น เห็นได้จากงานบุญประเพณีต่างๆ เช่น เข้าพรรษา ปอย ปอยครูหมอ ปอยส่างลอง หรือการบวชลูกแก้ว (เณร)ในภาคฤดูร้อนที่ยังได้รับความนิยมและศรัทธาอยู่อย่างเข้มข้น

คนในชุมชนยังใช้ภาษาไตในการสื่อสารแต่เริ่มที่จะหาคนอ่าน-เขียนไตได้น้อยลง ชาวไตที่บ้านเปียงหลวงตระหนักดีถึงความอ่อนล้าของวัฒนธรรมไต เมื่อผู้คนในชุมชนมีโอกาสได้พบปะแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนหลากหลายผ่านความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ทำให้ชาวไตบ้านเปียงหลวงปรับเป้าหมายชุมชนจากการกู้ชาติในความหมายเชิงพื้นที่ทางกายภาพ มาสู่การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและสร้างเอกลักษณ์ความเป็น ”ไต” ให้ชัดเจน โดยให้ความสำคัญต่อศิลปะการแสดง ชุมชนให้ความสนใจรื้อฟื้นศิลปะการแสดงที่สามารถสื่อความหมายว่าเป็นเอกลักษณ์ของไตให้แพร่หลาย มิใช่เพียงเพื่อการสืบทอดความเป็นไตในชุมชนเท่านั้น หากแต่เพื่อที่จะช่วยให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีอัตลักษณ์เป็นของตนเอง และมีศักดิ์ศรีต่อไป

จ๋ามตอง หญิงสาวชาวไต อายุ ๒๔ ปี เป็นนักต่อสู้เพื่อชาติไตรุ่นใหม่ เธอเพิ่งได้รับรางวัลสิทธิมนุษยชนรีบอค ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นผู้สะท้อนอาการที่อ่อนล้าของวัฒนธรรมไต และความปรารถนาที่จะพลิกฟื้นความเข้มแข็งของวัฒนธรรมไตได้เป็นอย่างดี เธอเล่าเรื่องราวชีวิตของเธอที่บ้านเปียงหลวง ผ่านนิตยสารสาละวินโพสต์ ฉบับที่ ๒๓ วันที่ ๑๖ พ.ค-๓๐ มิ.ย.๒๕๔๘ ว่า

> ***“.....ตอนนี้เรารู้เรื่องราวประวัติศาสตร์ของชาวไตซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตัวเองน้อยมาก เพราะไม่ค่อยมีใครเล่าให้ฟัง ผนวกกับหนังสือเกี่ยวกับไตที่ให้อ่านก็มีน้อย ส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องราวของแต่ละกลุ่มที่แต่งขึ้นมา ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่มักไม่ตรงกัน พอมาเรียนในโรงเรียนไทย สิ่งที่รู้เพิ่มเข้ามายิ่งสร้างความสับสน เพราะความจริงที่เราเป็นอยู่กับที่เขียนในหนังสือเรียนมันไม่ได้นำเสนอเรื่องราวที่เราเป็นอยู่ หรือเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ส่วนใหญ่ก็จะพูดถึงพม่าคร่าวๆ และข้อมูลที่ได้จากในหนังสือนั้น ไม่ได้ตอบคำถามหลายๆ อย่างที่เราอยากรู้อีกทั้งหนังสือภาษาไทยส่วนมากก็มีแต่เรื่องราวของประวัติศาสตร์ของไทย เราก็เกิดรู้สึกเปรียบเทียบขึ้นว่า แล้วเรื่องราวประวัติศาสตร์ของไตเป็นอย่างไร มันทำให้อยากรู้เรื่องราวของพม่าและเรื่องราวของตัวเองมากขึ้น”***
>
> ***ในบางครั้งที่ถูกถาม คำในภาษาไตว่าแปลว่าอะไร “เวลาเราตอบว่าไม่ได้หรือไม่รู้ เขาก็มักจะล้อว่าภาษาไตนั้นไม่มีหรอก บางทีก็รู้สึกโกรธแต่ก็ทำให้คิดว่าทำไมเราไม่มีโอกาสเรียนภาษาเราเอง ทำไมชาวไตไม่สามารถอยู่ในแผ่นดินของเราได้ จึงเริ่มมีคำถาม และข้อสงสัยมากขึ้นเรื่อยๆ อยากเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ที่เป็นอยู่ตอนนี้ให้ดีขึ้น แม้คนหวังว่าอยากให้มีสันติภาพ มีความสุข ความปลอดภัยและทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน..... ”***

สิ่งที่**จ่ามตอง**เสนอสะท้อนความคิด ความในใจของการถ่ายทอด การเรียนรู้ ความเป็นไตแก่คนรุ่นใหม่ พร้อมทั้งความรู้สึกที่ต้องการศักดิ์ศรี ความเท่าเทียมในฐานะความเป็นมนุษย์ รวมทั้งความเป็นชาติพันธุ์หนึ่งที่มีวัฒนธรรม มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งคงมีเด็กรุ่นใหม่อีกหลายคนที่รู้สึกเช่นนี้ ขณะเดียวกันชุมชนก็ยังมีแกนนำหลายกลุ่มที่ตั้งใจฟื้นฟูรากเหง้า รวมทั้งรักษาความเป็นชาติพันธุ์ไตให้ดำรงอยู่ต่อไป ซึ่งต้องการคิดค้น พัฒนาร่วมกันต่อไป ทั้งนี้จะเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้มีความพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับสถานการณ์หรือปัญหาต่างๆ อาทิ กรณีการแย่งชิงพื้นที่ที่มีทรัพยากรถ่านหินลิกไนต์ที่กำลังเป็นสงครามรูปแบบใหม่ด้วย

กระบวนการสืบสานวัฒนธรรมไตของชุมชนบ้านเปียงหลวงมีกลุ่มคนในที่เป็นแกนนำสำคัญหลายคนหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่

พระสงฆ์ นำโดย พระอาจารย์ไกรสร เจ้าอาวาสวัดเปียงหลวง ได้สนับสนุนให้ก่อตั้งชมรมอนุรักษ์วัฒนธรรมไตบ้านเปียงหลวง มีกิจกรรมหลักคือการสอนภาษาไตให้แก่เด็กๆ ในช่วงปิดภาคเรียนตามโครงการอบรมศีลธรรม จริยธรรม ภาษาไต และการสอนให้กลุ่มสนใจอื่นๆ ทั้งที่วัดเปียงหลวงและวัดฟ้าเวียงอินทร์ สนับสนุนให้มีการบวชเณรในภาคฤดูร้อน หรือ “ปอยส่างลอง” ซึ่งยังคงได้รับความนิยมศรัทธาจากชุมชนไตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในปี พ.ศ.๒๕๔๘ มีส่างลองที่เข้าร่วมพิธีถึง ๗๘ องค์ นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมประสานกับเครือข่ายชาวไตในระดับประเทศในชื่อกลุ่มแสงเทียน

ผู้อาวุโส ส่วนมากเป็นอดีตผู้นำระดับสูงของกองทัพไตที่ยังได้รับการยอมรับนับถือจากชุมชน ผู้คนกลุ่มนี้ยังคงเป็นกลุ่มแกนนำ และมีบทบาทสำคัญในงานฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรม และการศึกษาก่อนหน้านี้มีลูกหลานของนายพลโมเฮงเป็นครูที่โรงเรียนหลักแต่ง ซึ่งที่นี่ใช้ภาษาไตในการสอน ทั้งยังสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับการเมือง วัฒนธรรมประเพณีของไตไว้ด้วย (ปัจจุบันโรงเรียนบ้านหลักแต่งหยุดการสอนแล้ว เนื่องจากอยู่ใกล้ชายแดน ประสบปัญหาจากการต่อสู้บริเวณชายแดน) นอกจากนี้ผู้นำบางท่านยังได้รวบรวมจัดทำหนังสือ และเว็บไซต์เกี่ยวกับไตออกเผยแพร่ด้วย

อดีตแม่บ้านทหาร มีบทบาทสำคัญในงานด้านการพัฒนาอาชีพ เช่น กลุ่มทอผ้า และงานด้านสาธารณสุขโดยเฉพาะงานเอดส์

ลายชีวิตคนเปียงหลวง

แม้ว่าชื่อ “เปียงหลวง” จะแปลว่า ที่ราบกว้างใหญ่ แต่ลักษณะพื้นที่ตั้งชุมชนบ้านเปียงหลวงส่วนใหญ่เป็นเนินเขาสูงๆต่ำๆ มีที่ราบแคบๆระหว่างเนินเขาพอใช้เพาะปลูกได้บ้าง จากระยะแรกที่มีพ่อค้าราว ๑๐ หลังคาเรือนเข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัย ที่ราบแคบๆนั้นคงดูใหญ่โตกว้างขวางเกินกว่ากำลังคนสิบกว่าครอบครัวจะครอบครองใช้สอยทำกินได้หมด แต่ต่อมาประชากรได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากการอพยพเข้ามาของกลุ่มทหารไตและครอบครัว กลุ่มจีนคณะชาติ รวมทั้งผู้อพยพหนีภัยสงครามที่เข้ามาเป็นระลอก แม้ในปัจจุบันก็ยังมีการอพยพเข้ามาประปรายหากมีการปะทุของสงครามในพื้นที่ชายแดน เปียงหลวงจึงอาจจะค่อนข้างแออัดไปบ้าง แต่คนเปียงหลวงก็ยังรู้สึกอบอุ่นที่พี่น้องได้อยู่ใกล้ๆกัน

การตั้งบ้านเรือนแยกเป็นกลุ่มๆตามชาติพันธุ์ และกลุ่มคนที่คุ้นเคยที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาเดียวกัน (หลายช่วงเวลา) กล่าวคือ การตั้งบ้านเรือนของคนไต มีอยู่ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ“ไตลุ่ม” เป็นกลุ่มพ่อค้าที่มาตั้งถิ่นฐานในระยะแรก ปัจจุบันเป็นย่านร้านค้าของตลาดเปียงหลวง กับอีกกลุ่มเรียกว่า

“ไตบน” เป็นกลุ่มที่เข้ามาในเปียงหลวงเมื่อเกิดปัญหาทางการเมืองในพม่า ส่วนใหญ่เป็นอดีตนายทหารระดับสูงและชาวบ้านทั่วไปที่หนีภัยสงครามตั้งบ้านอยู่บริเวณเนินเขาฝั่งขวา บ้านนายพลโมเฮงผู้นำทางการทหารตั้งอยู่ที่ยอดเนินสูงสุด ส่วนชุมชนของทหารจีนคณะชาติตั้งบ้านเรือนอยู่บนเนินเขาฝั่งซ้าย กับมีบางส่วนเริ่มขยายออกมาตั้งบ้านเรือนในย่านตลาดของชุมชนบ้างแล้ว ส่วนชาวปะหล่องและลีซอมักตั้งบ้านกระจายอยู่ตามพื้นที่การเกษตรทั่วไป

คนในชุมชนนับถือศาสนาแตกต่างกันบ้าง กล่าวคือ ชาวไตที่เป็นประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทหรือหินยานเหมือนชาวไทย(สยาม)ทั่วไป ชาวจีนฮ่อนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน นอกนั้นเป็นกลุ่มชาวปะหล่อง ลีซอที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนท์

มีชาวเปียงหลวงราว ๒,๐๐๐ คน จากทั้งหมด ๑๑,๐๐๐ คน ที่มีบัตรประชาชนในฐานะพลเมืองของประเทศไทย (มีสัญชาติไทย) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ระยะแรกเริ่มของชุมชน ส่วนที่เหลืออีกราว ๙,๐๐๐ คน ถือบัตรแสดงตนในฐานะอื่นสีต่างๆ กัน ๗ สีด้วยกัน คือ ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าถือบัตรสีชมพู, อดีตทหารจีนคณะชาติถือบัตรสีขาว, บุคคลบนพื้นที่สูงถือบัตรสีฟ้า, จีนฮ่ออพยพถือบัตรสีเหลือง, ผู้ใช้แรงงานพม่าถือบัตรสีม่วง, ผู้หลบหนีเข้าเมืองจากพม่าและจีนฮ่ออิสระถือบัตรสีส้ม และชาวชุมชนบนพื้นที่สูงถือบัตรสีเขียวขอบแดง ซึ่งผู้ถือบัตรสีต่างๆทั้ง ๗ แบบนี้เป็นผู้ที่ไม่ได้รับสัญชาติไทย และจะต้องขออนุญาตจากราชการเมื่อต้องการออกนอกพื้นที่

บ้านเปียงหลวงมีโรงเรียนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับมัธยมต้น มีโรงเรียน ๘ แห่ง ประกอบด้วย โรงเรียนรัฐบาล ๒ แห่ง (โรงเรียนบ้านเปียงหลวงและโรงเรียนรัฐราษฎร์) โรงเรียนเอกชน ๖ แห่ง (โรงเรียนกัญจนภิเษก โรงเรียนหลักแต่ง(ปัจจุบันปิดแล้ว) โรงเรียนพิเศษภาษาอังกฤษบ้านครูแมรี่ โรงเรียนพิเศษภาษาจีน โรงเรียนอนุบาลปัญญา โรงเรียนพิเศษอนุบาลภาษาจีน และโรงเรียนบ้านหัวน้ำ) ซึ่งจะเห็นว่ากลุ่มชาวจีนฮ่อมีโรงเรียนเฉพาะของตนเอง และมีการสอนภาษาจีน หากเรียนดีก็จะมีทุนให้ไปศึกษาต่อที่ประเทศไต้หวัน ต่างกับกลุ่มชาวไตที่ยังไม่มีโรงเรียนของตนเอง แม้จะเห็นว่าการได้มีโอกาสทางการศึกษาจะเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพในอนาคต เยาวชนชาวไตที่นี่ส่วนใหญ่เรียนจบแค่ชั้นมัธยมปีที่ ๓ หรือชั้นมัธยมต้น หากต้องการเรียนชั้นมัธยมปลายจะต้องไปเรียนต่อที่ตัวอำเภอเวียงแหงหรือที่อื่นๆ ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากการเดินทาง ประกอบกับครอบครัวส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายและการทำมาหากิน เมื่อเรียนจบแล้วก็จะหาช่องทางไปทำงานในตัวเมืองเชียงใหม่และส่งเงินกลับมาจุนเจือครอบครัว

เนื่องจากที่ราบลุ่มมีน้อย แต่ละครอบครัวมีที่ดินเฉลี่ยเพียง ๑-๒ งาน ทำให้การประกอบอาชีพทางการเกษตรมีข้อจำกัด อาชีพหลักในชุมชนกลุ่มไตดั้งเดิม คือการค้าขาย พ่อค้ากลุ่มนี้มีบัตรประชาชนและมีทุนสะสมจึงไม่ค่อยมีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ คนบางกลุ่มยึดอาชีพรับจ้าง ทั้งการรับจ้างในชุมชน เช่น มอเตอร์ไซด์รับจ้าง การรับจ้างในไร่นาชาวปะหล่องและลีซอ กับการออกไปทำงานรับจ้างในตัวอำเภอในตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ และเนื่องจากส่วนใหญ่ไม่มีบัตรประชาชน จึงต้องรับจ้างในสถานภาพแรงงานต่างด้าว หรือออกนอกพื้นที่ผิดกฎหมาย งานที่รับจ้างเป็นจำพวกงานกรรมกรก่อสร้าง เฝ้าสวนผลไม้ งานบ้าน ลูกจ้างร้านค้า ส่วนใหญ่คนรู้จักพาไปหรือมีนายหน้าพาไป เป็นงานรับจ้างแบบหลบๆ ซ่อนๆ ประสบปัญหา อาทิ การกดขี่แรงงาน การรีดไถจากเจ้าหน้าที่รัฐ ปัญหาเหล่านี้นำไปสู่ปัญหาอาชญากรรม การขายบริการทางเพศและค้ายาเสพติด กับปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับยังมี

สถานการณ์การเมืองที่สามารถปะทุขึ้นมาได้ตลอดเวลา กับปัญหาเรื่องสัญชาติก็ยังคงเป็นฐานของการมีชีวิตที่มั่นคงปลอดภัยและความมีศักดิ์ศรีของคนในชุมชน คนไตบ้านเปียงหลวงจึงปรารถนาที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเข้าใจความเป็นชาติพันธุ์ของตน และธำรงชาติพันธุ์ของตนเอง ที่จะเป็นการเชื่อมโยงฐานชีวิตให้เกิดความรู้สึกมั่นคง มีความภาคภูมิใจ ได้รับการยอมรับและสามารถอยู่ร่วมกับสังคมที่ใหญ่กว่าได้อย่างสงบสุข

โครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง

เมื่อบรรยากาศความเป็นกองบัญชาการทหารไตได้หมดสิ้นไป ผู้คนบ้านเปียงหลวงมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในบริบทใหม่ของชุมชน ความซบเซาของตลาดการค้าพื้นที่ชายแดนทำให้ผู้คนในเปียงหลวงต้องเปิดตัวเองออกสู่สังคมใหญ่นอกชุมชนมากขึ้น การทำงานรับจ้างภายนอกชุมชนเป็นหนทางที่หวังพึ่งพิงทางเศรษฐกิจได้ จึงจะเห็นว่าทุกเที่ยวทางรถโดยสารระหว่างเปียงหลวงกับเมืองเชียงใหม่แน่นขนัดไปด้วยผู้คนจากเปียงหลวง โดยเฉพาะวันเสาร์-อาทิตย์ที่มีคนเดินทางทั้งเพื่อกลับไปเยี่ยมญาติ และคนที่ลงไปทำงานในเมืองซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชน คนรุ่นใหม่ที่เรียนจบมัธยมด้วยก็เริ่มออกไปหางานทำ

ในยามที่บ้านเปียงหลวงเป็นศูนย์บัญชาการกองทัพกู้ชาติไต คนในชุมชนมีความรู้สึกเหมือนอยู่ในประเทศบ้านเกิดเมืองนอน วิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันสามารถแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นไตและวัฒนธรรมไตได้อย่างอิสระ แต่วันนี้สถานการณ์เปลี่ยนไป แม้ว่าจะยังถือปฏิบัติกันอยู่ทั้งเรื่องภาษาพูด อาหารการกิน งานบุญประเพณี การแต่งกาย แต่ก็มีความจำกัดในการแสดงออกที่อาจจะไม่อิสระและองอาจเหมือนเมื่อก่อน เพราะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐไทย ต้องเรียนรู้ผ่านระบบการเรียนโรงเรียนที่ไม่มีเรื่องราวของชาติพันธุ์ไตให้ศึกษา รวมทั้งยังขาดการเรียนรู้การสืบทอดวัฒนธรรมไตในชุมชน จึงทำให้คนรุ่นใหม่ขาดความรู้ความเข้าใจในความเป็นมาของเผ่าพันธุ์และแบบแผนชีวิตที่เรียกว่า “ลายไต” ที่แท้จริงว่าเป็นอย่างไร คนไตรุ่นใหม่จึงหวาดหวั่นที่จะรู้สึกภาคภูมิใจ และหวาดหวั่นในการแสดงตนอย่างมีศักดิ์ศรีในสังคมภายนอก หรือแม้แต่คนรุ่นใหญ่ที่เป็นพ่อเป็นแม่เองก็เริ่มรู้สึกว่าความเป็นคนไตของตนเองนั้นไม่น่าอวดเอาเสียเลย แม่บ้านไตหลายคนบอกว่า “ถ้าไปนอกชุมชน ก็ไม่กล้าสวมชุดไต” ต้องพับเก็บไว้ในถุง

ถึงแม้ว่าในชุมชนยังคงมีผู้อาวุโส มีแกนนำที่ใส่ใจในการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของคนไตอยู่บ้าง มีการส่งเสริมการเรียนภาษาไต เพื่อให้เยาวชนคนไตรุ่นใหม่สามารถอ่าน-เขียนภาษาไตได้ สามารถค้นคว้าอ่านเรื่องราวของไตได้ แต่การเรียนรู้ภาษาไตก็มีข้อจำกัดที่เปิดสอนเฉพาะในช่วงเวลาปิดภาคของโรงเรียนในระบบของรัฐไทย เมื่อก่อนเคยเปิดสอนภาษาไตที่โรงเรียนหลักแต่งด้วย แต่ขณะนี้โรงเรียนถูกปิดแล้ว และแม้ว่ายังมีสิ่งอื่นๆที่จะสื่อสารความเป็นไต ยังมีศิลปวัฒนธรรม และแบบแผนวิถีชีวิตของไตอีกมากมายแต่ก็ไม่ได้สืบทอดกันอย่างเป็นระบบ และนับวันวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไตแท้ๆก็จะถูกกลืนหายไปในกระแสวัฒนธรรมของประเทศไทย

“ไต” หรือ “ไทใหญ่” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีภาษา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของตนเองที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน แต่ทุกวันนี้คนทั่วไปมักเข้าใจว่าพวกเขา “เป็นพม่า” ซึ่งแม้ว่าวันนี้พวกเขาที่มีอยู่หลายสิบล้านคนจะไม่มีดินแดนที่เป็นรัฐอิสระและกระจายกันอยู่ทั้งในรัฐฉาน และนอกประเทศพม่า แต่ความรู้สึกว่าเป็น “คนไตที่มีวัฒนธรรมสูงส่ง” ยังเข้มข้น และยังมีความหวังว่าวันหนึ่งจะมีดินแดนอิสระของตัวเอง ดังนั้นทุกคนจึงยังมีความมานะในการดำรงความเป็นชาติพันธุ์ไตให้อยู่ต่อไปด้วยการฟื้นฟู

“ลายไต” ที่จะบอกแก่ชาวโลกว่า ***ฉันเป็นไต ไม่ใช่พม่า ฉันมีวัฒนธรรม ภาษา ศิลปะการแสดงที่เป็นอัตลักษณ์ของฉันเอง และฉันจะช่วยกันสืบทอด “ลายไต” ให้ดำรงอยู่สืบไปนานเท่านาน***

ความเป็นมาของโครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง

: จากนักแสดงฟ้อนนก...มาเป็นครูส่างคำ จางยอด นักพัฒนาสืบสานลายไต

ครูส่างคำ จางยอด เป็นคนไตจากรัฐฉาน ประเทศพม่า มีความสามารถในการแสดงฟ้อนนก-ฟ้อนโต รู้จักกลุ่มเพื่อนฝูงที่เป็นไตด้วยกันในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะในงานบุญที่จัดเป็นประจำทุกปีที่วัดป่าเป้า อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และมีโอกาสไปเยี่ยมเพื่อนฝูงที่บ้านเปียงหลวงอยู่บ้าง ก่อนที่จะพัฒนาโครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง

ครูส่างคำ เมื่อครั้งอยู่ที่บ้านเกิดจ๊อกแม ในรัฐฉาน ได้บวชเณรอย่างที่มีคำนำหน้าชื่อว่า “ส่าง” สำหรับคนที่เคยบวชเณร วัดของไตเป็นแหล่งเรียนรู้ทางอักษรศาสตร์ วัฒนธรรม ศิลปะที่สำคัญ รวมทั้งการเรียนรู้การฟ้อนนกกิงกะหล่า ฟ้อนโต การตีกลองก้นยาว และอื่นๆ เมื่อออกพรรษาก็สึกออกมาตระเวนแสดงศิลปวัฒนธรรมตามที่ต่างๆ ถึงฤดูพรรษาก็กลับเข้าไปบวชอีก นับว่าเป็นผู้ที่ได้เรียนรู้ทั้งวิชาการที่เป็น “ศาสตร์” และศิลปวัฒนธรรม ที่เป็น “ศิลป์” อย่างครบถ้วนจากแหล่งวิทยาการสำคัญของชุมชน คือ วัดในพระพุทธศาสนา

ครูส่างคำเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้ราว ๑๗ ปี ปัจจุบันถือบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง (สีฟ้า) ตอนแรกๆที่เข้ามาต้องทำงานก่อสร้าง แล้วจึงได้ทำงานในร้านอาหารที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งมีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเข้าไปมาก เจ้าของร้านชักชวนให้ครูส่างคำแสดงฟ้อนนกกิงกะหล่าในโอกาสงานเทศกาลสำคัญ เช่น คริสต์มาส ปีใหม่ เป็นต้น

เมื่อได้ย้ายมาอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ครูส่างคำมีโอกาสได้แสดงการฟ้อนนกกิงกะหล่าในงานไม้ดอกไม้ประดับของจังหวัดเชียงใหม่ ในปี ๒๕๔๐ หลังจากนั้นมีผู้สนใจติดต่อให้ไปฟ้อนเป็นประจำที่ร้านอาหาร รวมทั้งได้รับเชิญไปสอนศิลปะการฟ้อนนก-ฟ้อนโตและศิลปะการแสดงของไตในสถาบันการศึกษาต่างๆ อาทิ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ สังกัดกรมศิลปากร คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยพายัพ และปัจจุบันครูส่างคำยังสอนการฟ้อนนกอยู่ที่โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ในตัวเมืองเชียงใหม่เป็นต้น นอกจากการสอนศิลปะการแสดงแล้ว ครูส่างคำยังรับตัดชุดนก สร้างปีกนกให้กับผู้ที่ต้องการนำไปแสดงอีกด้วย

แนวคิดพื้นฐานและความมุ่งหวัง

ครูส่างคำ เคยเล่าให้ทีมงานของสถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนฟังว่า ด้วยการสนับสนุนของอาจารย์มาลา คำจันทร์ ครูใหญ่โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา และการสอนนักเรียนในโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ทำให้ซึมซับแนวคิดเรื่องการนำศิลปะการฟ้อนนกกลับสู่ชุมชนไตและการขยายความรู้ความเข้าใจเรื่องนี้สื่อสารออกสู่สังคมโดยใช้ความรู้ในสิ่งที่ตนเองถนัด (ฟ้อนนกกิงกะหล่า) รวมทั้งเพื่อการเรียนรู้สิ่งที่ไม่เคยรู้ตามหลักคิดและวิธีปฏิบัติของชาวไต คือ คนเราต้องมีย่างสองแก่น(ใบ) แก่นหนึ่งเอาออก แก่นหนึ่งเอาเข้า กับเหตุผลที่ใช้การสื่อสารผ่านศิลปวัฒนธรรมของชุมชน เพราะ

พิจารณาเห็นว่า ศิลปวัฒนธรรมเป็นการสื่อสารที่เข้าถึงได้ง่าย ไม่น่าเบื่อ สนุกสนาน และที่สำคัญคือ ทำให้เกิดความสุขของคนสองกลุ่มคือ ทั้งตัวนักแสดงกับผู้ชมการแสดง

ด้วยแนวคิดการสื่อสารและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมไตสู่ชุมชนดังกล่าว ครูส่างคำนึกถึงบ้านเปียงหลวงที่มีความเป็นชุมชนไตเด่นชัด มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยังมีความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างเหนียวแน่น ประกอบกับตัวครูส่างคำเองได้ไปมาหาสู่เพื่อนฝูงที่บ้านเปียงหลวงอยู่เสมอ มีความคุ้นเคยเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง จึงเห็นว่าชุมชนเปียงหลวงมีความเหมาะสมที่จะเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดการฟื้นฟูวัฒนธรรมไตของผู้นำในชุมชนด้วย รวมทั้งผู้นำชุมชนที่เป็นผู้อาวุโส พ่อครู แม่ครู ผู้รู้ต่างๆก็ต้องการผู้รับวิชาสืบทอดที่มีใจรักใน “ลายไต” อย่างแท้จริงด้วย ดังที่ครูส่างคำเขียนเล่าไว้ในหนังสือการฟ้อนนกกิงกะหล่า (ส่างคำ จางยอด ๒๕๔๘, น.๘๕) ว่า

> *“...ประมาณกลางปี ในปี ๒๕๔๖ มีคนรู้จักชื่อ ลุงขุนส่างบอกผู้เขียนว่า ครูลาย ชื่อ ปู่จางจิ้น อยู่บ้านเปียงหลวงมีเรื่องอยากจะคุยกับผู้เขียน ผู้เขียนก็คิดอยู่ในใจว่าอะไร...? แต่ผมเคยรู้จักอาจารย์และรู้ว่าอาจารย์มีความสามารถในศิลปะไทใหญ่หลายๆอย่าง หลังจากนั้นไม่นานผู้เขียนก็ได้มีโอกาสพบกับอาจารย์ และได้คุยกันถึงเรื่องการฟ้อนโต เล่นโต อาจารย์บอกผู้เขียนว่ามีครูลายโตที่อาจารย์ได้รับไว้เมื่อ ๓๖ ปีที่ผ่านมา ตอนนี้อยากจะวางมือในด้านนี้เพราะว่าอายุอานามแก่แล้ว จะยกให้ผู้เขียนเป็นผู้สืบทอด เพราะเห็นว่าผู้เขียนได้เอาจริงเอาจังกับการใช้ศิลปะด้านนี้โดยเฉพาะ ผู้เขียนก็รับปากอาจารย์ว่าจะรับขันครู...”*

จากคำบอกเล่าของครูส่างคำนี้ได้สะท้อนว่าในชุมชนเปียงหลวงมีครูลายไตอยู่แล้ว และเชื่อว่ามีหลายท่านด้วยกัน ครูภูมิปัญญาอาวุโสเหล่านี้มีความต้องการผู้ที่จะสืบทอดวิชา ทั้งยังให้การยอมรับ เชื่อใจ ไว้วางใจครูส่างคำที่ให้ความสนใจเอาจริงเอาจังกับศิลปวัฒนธรรมไต จึงยอมที่จะถ่ายทอดให้เป็นการเฉพาะ บริบทดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้งานสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวงสามารถปฏิบัติการร่วมไปกับกระบวนการตามแนวคิดและความปรารถนาของชุมชนบ้านเปียงหลวงเองที่ต้องการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ ปลุกกระแสชาติพันธุ์นิยม ผ่านการสืบสานศิลปวัฒนธรรมไตหรือลายไต

การสร้างกระบวนการเรียนรู้

ความมุ่งหวังของโครงการฯ คือ ต้องการที่จะรวบรวมผู้รู้ พ่อครู แม่ครู ช่างพื้นบ้านในแขนงต่างๆที่มีอยู่ในชุมชนไต ให้มีการสืบค้นประวัติศาสตร์ แบบแผนวิถีชีวิต ภาษาเขียน การอ่านภาษาไต อีกทั้งพัฒนาศักยภาพในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาของพ่อครู แม่ครู ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนในพื้นที่ ให้มีการสื่อสารเผยแพร่ความรู้ แปลงข้อมูลเพื่อเป็นสื่อในการเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวไตสู่สังคมคนไตกันเอง และสู่ชุมชนอื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นการประสานเครือข่ายทั้งภาครัฐ/เอกชน ในการดำเนินการที่เกี่ยวข้อง

ครูส่างคำ มีแนวความคิดว่าการเรียนรู้ศิลปะพื้นบ้านโดยเฉพาะการฟ้อนการรำจะต้องไม่เป็นการบังคับ ถ้าบังคับเมื่อไหร่วิชาเหล่านี้จะไม่ติดตัว ที่สำคัญต้องทำให้เด็กสนใจ ตื่นเต้น และมีความสุขในการเรียนรู้ วิธีการที่ใช้ คือ ไม่เน้นการสอนให้ท่องจำ หรือเน้นวิชาการเข้มข้น ให้มีการพูดเล่นหัวกันได้บ้างเพื่อให้เกิดบรรยากาศสนุกและผ่อนคลาย อาจจะมีช่วงวิชาการเน้นหนัก ๑ ช่วง จากนั้นให้เด็กมีความอิสระที่จะฝึกและเรียนรู้ด้วยตัวเอง การบรรยายหรืออธิบายต้องสั้นที่สุด มิฉะนั้นเด็กจะเบื่อง่าย การกระตุ้นให้เกิดความตื่นเต้นเร้าใจก็สำคัญ ครูส่างคำจึงมักจะเริ่มต้นด้วยการแสดงตามแบบฉบับที่สมบูรณ์

ให้ดูตั้งแต่ต้นจนจบ ๑ รอบซึ่งเด็กจะรู้สึกตื่นเต้นกับท่วงท่าลีลาที่สวยงามและความสมบูรณ์ของการแสดง หลังจากนั้นจึงให้ค่อยๆฝึกฝนไปทีละทาง(ท่า) ซึ่งจากการทดลองใช้วิธีการเรียนรู้ลักษณะนี้ในการสอนศิลปะการแดสงแบบไตในวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ และโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนาพบว่า เด็กๆ เรียนรู้อย่างสนุกสนาน มีความกระตือรือร้นอยากเรียนรู้ตลอดเวลา และมีทัศนคติที่ดีต่อครูผู้สอน

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในโครงการสืบสานลายไต โดยการใช้ศิลปวัฒนธรรมไตมาสร้างการเรียนรู้ให้กับผู้เกี่ยวข้อง ทั้งครูภูมิปัญญา เยาวชน ผู้นำชุมชน รวมทั้งกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วย

- **ผู้นำทางการและผู้อาวุโสของชุมชน** ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดเปียงหลวง กลุ่มผู้อาวุโส (อดีตทหารกองกำลังกู้ชาติ) ผู้ใหญ่บ้านบ้านเปียงหลวง ผู้นำบ้านหลักแต่ง และผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเปียงหลวง มีบทบาทให้คำปรึกษา
- **พ่อครู แม่ครู** ครูภูมิปัญญา การฟ้อนนก ฟ้อนโต การตัดกระดาษ การประดิษฐ์ใบตอง งานการจักสาน ฯลฯ
- **กลุ่มเด็กและเยาวชน** นักเรียนโรงเรียนบ้านเปียงหลวง ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่เป็นผู้เรียนรู้โดยตรง
- **ผู้นำชุมชน** มีบทบาทช่วยสนับสนุนการประสานงานและเอื้ออำนวย เป็นผู้นำชุมชนในบ้านเปียงหลวง และบ้านหลักแต่ง กลุ่มปี่น้ำเต้าบ้านหนองกอกคำ และตัวแทนเยาวชน
- **คณะครูโรงเรียนบ้านเปียงหลวง** มีบทบาทประสานผู้บริหารโรงเรียนในการจัดการเรียนรู้และการประสานกับเด็กนักเรียน การเอื้ออำนวยการ การจัดการเรียนรู้ของพ่อครู แม่ครู มีครูชนะ จันทรวงศ์ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานงาน ประมวล รวบรวมข้อมูลและจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับครูส่างคำ จางยอด
- **หน่วยงานภายนอกชุมชน** ซึ่งโครงการสืบสานลายไตได้มีโอกาสในการเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- **ครูส่างคำ จางยอด** ในบทบาทนักพัฒนาผู้เอื้ออำนวยการจัดการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของพ่อครู แม่ครู ผู้รู้ในการถ่ายทอดวิชาให้แก่เยาวชน เป็นครูผู้สอนและเป็นผู้เรียนรู้ในเวลาเดียวกัน

ดูจากคุณลักษณะภายนอกอาจจะเห็นว่าครูส่างคำ จางยอด มีความเป็นศิลปิน แต่ในความเป็นจริงครูส่างคำมีคุณสมบัติของนักพัฒนาครบถ้วน และยิ่งเป็นคนไต มีจิตวิญญาณแบบไตเต็มเปี่ยม เช่นเดียวกับคนเปียงหลวง แม้ว่าจะมิได้มีถิ่นฐานอยู่ที่เปียงหลวงที่ดูคล้ายกับจะเป็น “คนนอก” แต่ก็ถือได้ว่าเป็น *“คนใน”* วัฒนธรรมเดียวกัน จึงพิจารณาได้ว่ากระบวนการการเรียนรู้สืบสานลายไตเป็นเรื่องของคนในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ และที่น่าสนใจก็คือ เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วมอย่างเต็มใจของผู้คนหลายๆกลุ่มในชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้ที่ครูส่างคำดำเนินการมีทั้งที่จัดขึ้นเป็นทางการ และที่ดำเนินไปตามธรรมชาติ ประมวลได้ดังนี้

การพูดคุยในวงน้ำชา

“วงน้ำชา” เป็นวิถีชีวิตประจำวันของชาวไตอย่างหนึ่งที่มักใช้เป็นสถานที่พบปะพูดคุยกัน “วงน้ำชา” มีลักษณะเป็นวงเปิด ใครอยากเข้าไปร่วมพูดคุยก็ได้ และสามารถคุยกันได้ทุกเรื่อง ทั้งเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากิน ประวัติศาสตร์ และอื่นๆ ในระยะแรกๆครูส่างคำ จางยอดนำ “ตัวเอง” เข้าไปพูดคุย แลกเปลี่ยน สร้างความคุ้นเคยกับชุมชน ให้คนในชุมชนรู้จักว่าเป็นใคร มีความสนใจและตั้งใจจะทำอะไรบ้าง วงน้ำชาจึงเป็นวงการเรียนรู้จักกันและกันในเบื้องต้น ให้รู้จักอัธยาศัยซึ่งกันและกัน การร่วมวงน้ำชาจากวงที่หนึ่งบ้านนี้ ไปวงที่สองบ้านนั้น วงที่สามบ้านโน้น ขยายออกไปเรื่อยๆ ในลักษณะ “ดาวกระจาย” จากนั้นจึงนำไปสู่การเปิดสนทนาวงใหญ่ที่มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น

การเปิดสนทนาวงใหญ่

จากการที่ได้พบปะพูดคุยกับพ่อครู แม่ครู ผู้นำชุมชน ผู้คนวัยต่างๆในวงน้ำชาต่างๆมาแล้ว ทำให้เกิดความสนิทสนม ไว้วางใจกัน ครูส่างคำจึงเชิญพ่อครูแม่ครูต่างๆในชุมชนมาร่วมสนทนาในวงใหญ่ร่วมกับผู้นำสำคัญของชุมชน โดยใช้วัดเป็นสถานที่ประชุม ด้วยถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ทั้งท่านไกรสร เจ้าอาวาสที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูวัฒนธรรมไตก็สนับสนุน การได้รู้จักกันมาบ้างแล้ว จากวงน้ำชา ทำให้ผู้ที่มาร่วมสนทนารู้สึกเป็นกันเอง ยิ่งได้พูดคุยกันด้วยภาษาไตก็ทำให้การสื่อสารเลื่อนไหลเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น

ในการสนทนาครูส่างคำได้เสนอความตั้งใจในการจะทำงานร่วมกับชุมชนในการสืบสานศิลปวัฒนธรรมของไตให้กับเยาวชน แล้วก็ร่วมกันกำหนดความต้องการว่า *“มีอะไรบ้างที่จะสอนเด็ก และเด็กต้องการอะไร”* ที่ประชุมเลือก **ศิลปะการฟ้อนนก การตัดกระดาษ งานใบตอง และการละเล่นพื้นบ้าน** เหตุผลที่ชุมชนเลือกกิจกรรม ๔ อย่างดังกล่าวด้วยเห็นว่ามีความเป็นรูปธรรม มีความเป็นเอกลักษณ์ของไตที่รับรู้กันทั่วไป และเชื่อว่าผู้เรียนจะสามารถเข้าใจได้ง่าย มีข้อคิดเห็นของที่ประชุมเกี่ยวกับสถานที่ว่าควรจัดการเรียนการสอนที่ไหนก่อนดี ซึ่งเห็นร่วมกันว่าควรจัดการเรียนรู้ที่โรงเรียนบ้านเปียงหลวง ซึ่งก็มีความเป็นไปได้เพราะครูส่างคำ จางยอด มีความสนิทสนมกับอาจารย์ชนะ จันทรวงศ์ อาจารย์โรงเรียนบ้านเปียงหลวงในฐานะที่ครูส่างคำเคยเป็นครูสอนศิลปวัฒนธรรมไตให้แก่อาจารย์ชนะมาก่อน อาจารย์ชนะ จันทรวงศ์ เองก็มีความชื่นชอบศิลปะเป็นส่วนตัวอยู่แล้วด้วย การประสานงานขอให้โรงเรียนบ้านเปียงหลวงซึ่งเป็นโรงเรียนรัฐบาลเป็นสถานที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไตจึงมีความเป็นไปได้

การสืบเสาะค้นหาผู้รู้

ครูส่างคำ และอาจารย์ชนะใช้วิธีการสอบถามจากคนชุมชนว่าใครมีความสามารถด้านไหนบ้าง เพื่อที่จะได้ศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาจดบันทึกไว้ แล้วเชิญมาเป็นวิทยากรสอนเด็ก ซึ่งในการสำรวจพบว่าโดยธรรมชาตินิสัยของคนไตไม่ค่อยโอ้อวดว่าตนเก่งเรื่องอะไร หรือชำนาญการด้านไหน ซึ่งก็เป็นคุณลักษณะของคนตะวันออกที่ได้ซึมซับแนวคิดจากพุทธศาสนาให้มีนิสัยอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โอ้อวดความสามารถเหมือนคนตะวันตก ยิ่งในภาวะที่ชุมชนไตตกอยู่ในสถานะชุมชนผู้พลัดถิ่นไม่มีพลังอำนาจทางการเมือง ก็ทำให้ไม่มีพ่อครูแม่ครูคนไหนอยากอวดตัว และยิ่งเด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจที่จะเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไตด้วยแล้ว พ่อครูแม่ครูก็ยิ่งคิดว่าวิชาที่ตนรู้ตนชำนาญเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ตกยุค ซึ่งครูส่าง

คำได้บอกว่า *“บางครั้งคนไตไม่ค่อยเปิดเผยตนเองว่ามีความรู้อะไร ถือว่าความสามารถที่มีอยู่ไม่เข้ากับยุคสมัย และไม่เปิดปากให้ใครรับรู้”*

แต่จากความพยายามในการค้นหาพ่อครูแม่ครู ก็มีสิ่งที่ทำให้ครูส่างคำมีความภูมิใจและดีใจมาก คือ การค้นพบครูปี่น้ำเต้า ซึ่งไม่เห็นมากว่า ๓๐ ปีแล้ว เป็นการค้นพบโดยบังเอิญจากการพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านเรื่องปี่น้ำเต้าหรือปี่ฮ้อม มีคนในวงสนทนาบอกว่า เห็นลุงคำที่อยู่ข้างบ้านเป่าปี่น้ำเต้าได้ ครูส่างคำจึงไปหาหลายครั้งจนสนิทสนม ให้กำลังใจให้พ่อครูคำหันกลับมาเป่าปี่น้ำเต้าอีกครั้ง นอกจากนี้ยังได้นำผู้ทรงคุณวุฒิ กลุ่มนักดนตรีสืบสานล้านนาจากเชียงใหม่มาพูดคุยแลกเปลี่ยนด้วย พ่อครูคำจึงเกิดกำลังใจในการที่จะเป่าและพัฒนาปี่น้ำเต้าแบบไตขึ้นมาใหม่ โครงการฯยังสนับสนุนให้พ่อครูคำครูปี่น้ำเต้าได้มีวัสดุ อุปกรณ์ ผลิตปี่ให้กับคนรุ่นใหม่ๆอีกด้วย ครูภูมิปัญญาที่ค้นพบในชุมชนและร่วมงานกับโครงการประกอบด้วย

พ่อครูตาทุน จิงตา อายุ ๗๐ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านหย่าต่อ รัฐฉาน ประเทศพม่า ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๑/พ หมู่ที่ ๑ ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

พ่อครูตาทุนมีความสามารถหลายด้านได้แก่ การตัดกระดาษ ตัดตุง ทำหมวกหัวไต ทำเทียนสะเดาะเคราะห์ ความรู้เหล่านี้พ่อครูได้เรียนรู้และทำเมื่อครั้งบวชเป็นสามเณรอยู่ที่รัฐฉาน ส่วนการทำหมวกหัวไตนั้นดูตัวอย่างจากของจริงแล้วฝึกหัดทำเอง และได้พัฒนารูปแบบให้ทำง่ายและสวยงามขึ้น จากนั้นจึงผลิตออกจำหน่าย ปัจจุบันพ่อครูตาทุนยังผลิตหมวกหัวไต ตัดกระดาษ ตัดตุง และทำเทียนสะเดาะเคราะห์ออกจำหน่ายตามเทศกาลสำคัญต่างๆ

แม่ครูหมอกเขียว อินทร์พรม อายุ ๔๕ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๐๓ ที่บ้านเปียงหลวง ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๖๓๕ หมู่ที่ ๑ ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

แม่ครูหมอกเขียวมีความสามารถทางการประดิษฐ์ใบตอง ได้แก่ การทำกระทงใบตอง, อดหมอก, ก๊อกตอง, ทำซ่อมต่อโหลงเพื่อใส่เครื่องบูชาในเทศกาลสำคัญต่างๆ งานฝีมือเหล่านี้แม่ครูหมอกเขียวได้เรียนมาจากแม่เฒ่าโหม่ง และได้ฝึกฝนจนชำนาญ ปัจจุบันเป็นแม่บ้าน

พ่อครูคำใส ลุงมาด อายุ ๕๒ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ เดิมอยู่ที่บ้านต่ง ตำบลเมืองหลวง อำเภอเมืองหลวง รัฐฉาน ประเทศพม่า ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๒๙๘/พ หมู่ที่ ๑ ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

พ่อครูคำใสมีความสามารถทางด้านงานจักสานทุกชนิด ได้แก่ การสานตะกร้า, ข้อง, กระด้ง, ไซ, สาดหรือเสื่อสำหรับตากใบชา, ซองใส่มะเขือเทศ นอกจากนี้ยังมีงานจักสานประเภทของเล่น เช่น นก, ตะกร้อ, กบ โดยลวดลายที่สานมีหลายแบบ เช่น ลายข้าม ๒, ลายข้าม ๓, ลายสานขัด เป็นต้น เนื่องจากพ่อครูคำใสเป็นผู้มีความสนใจในด้านการจักสาน จึงดูศึกษาตัวอย่างงานจักสานประเภทต่างๆ แล้วฝึกทำด้วยตนเองจนมีความชำนาญ ปัจจุบันพ่อครูคำใสทำงานรับจ้างทั่วไป รวมถึงรับจ้างสานอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ตามความต้องการของผู้ว่าจ้าง

พ่อครูส่าจ่อ คำยอด อายุ ๕๕ ปี เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่เมืองแสนหวี รัฐฉาน ประเทศพม่า ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๖๓๓ หมู่ที่ ๑ ตำบลเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ พ่อครูส่าจ่อมีภูมิปัญญาในศิลปะการต่อสู้ ได้แก่ ลายมือ, ลายค้อน และลายแลว โดยเริ่มเรียนกับพ่อส่าลายคำ บ้านน้ำตุ๊ ปางไฮ ตั้งแต่อายุ ๙ ปี เสียค่าครูครั้งแรกเป็นเงินห้าสลึง เมื่ออายุ ๑๙-๒๐ ปี

ได้ติดตามพ่อส่าลายคำซึ่งเดินทางไปสอนศิลปะการต่อสู้ตามที่ต่างๆเป็นเวลา ๓ ปี จากนั้นเมื่ออายุ ๒๔ ปีจึงเริ่มเป็นครูผู้สอน

ลายหรือศิลปะการต่อสู้ต่างๆที่พ่อครูส่าจอมีความรู้ลายไตสืบทอดจากพ่อครู พ่อส่าเมืองนะ จันดะ เมืองสิบสองปันนา, พ่อส่าฟูเอ็น เมืองแสนหวี, พ่อส่าลายคำ บ้านน้ำตุ๊ ปางไฮ และพ่อส่าจ่อ คำยอด บ้านเปียงหลวง

พ่อครูคำ อินตา อยู่บ้านเปียงหลวง หมู่ที่ ๒ เป็นครูปี่น้ำเต้า สามารถเล่นปี่น้ำเต้าและประดิษฐ์ปี่น้ำเต้าได้อย่างชำนาญ

การศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาไต

ศึกษาจากการสอบถามพูดคุยกับผู้รู้ รวมทั้งการรวบรวมจากกระบวนการสอนของครู มีเรื่องประวัติศาสตร์ไต ประวัติบ้านเปียงหลวง วิถีชีวิต วัฒนธรรม ศิลปะพื้นบ้าน การละเล่น เช่น สะบ้า อาหารการกิน ความเชื่อ การศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาไต หรือสาระทางวิชาการเกี่ยวกับ “ลายไต” ที่โครงการฯ ดำเนินการมีลักษณะคล้ายๆกับการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participative community study) ในกระบวนการพัฒนาชุมชน และการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (PAR&CD) ที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนทั้งผู้ที่เป็นเจ้าของความรู้ภูมิปัญญา ได้แก่ พ่อครู แม่ครู ผู้อาวุโส พระสงฆ์ เยาวชน ครูอาจารย์ในโรงเรียน เด็กนักเรียน ได้ช่วยกันหาคำตอบในเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนของตนเอง ผู้ที่รู้แล้วเคยรู้ รู้มาก รู้น้อย ก็ได้มีโอกาสทบทวนว่าสิ่งที่รู้นั้นคืออะไร ใครที่รู้ไม่ครบถ้วนก็จะได้รับความรู้เพิ่มเติมจากคนอื่นๆที่เข้ามามีส่วนร่วมกันศึกษา ใครที่ไม่เคยรู้ หรือรู้แบบงูๆปลาๆก็จะได้รู้เท่าๆกับคนอื่น รู้ไปพร้อมๆกัน แต่อาจจะมีข้อจำกัดในเรื่องของความเข้าใจว่าแต่ละคนที่ได้รู้อาจจะมีความเข้าใจไม่เท่ากัน เพราะอาจจะไม่มีประสบการณ์ในเรื่องที่ได้รู้นั้น สิ่งสำคัญที่ได้จากการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาไตนอกจากความรู้แล้ว ก็คือ ได้คนที่รู้หรือผู้รู้จริง ได้รู้ว่า “ใครคือผู้รู้” และ “รู้เรื่องอะไร” ทำให้ชุมชนได้รู้ว่าชุมชนของตนเองมีศักยภาพทางด้านพ่อครูแม่ครูและผู้ทรงคุณวุฒิทางภูมิปัญญามากน้อยแค่ไหน ต่อไปจะทำกิจการงานอะไรก็จะรู้ว่าจะไหว้วานใครทำให้ ซึ่งการศึกษาข้อมูลในลักษณะเช่นนี้เป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนเปียงหลวงในด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมนั่นเอง

การพัฒนาศักยภาพและสร้างกำลังใจของพ่อครู แม่ครู

ด้วยพ่อครู แม่ครู เป็นผู้มีภูมิปัญญา มีความรู้สามารถเชี่ยวชาญในภูมิปัญญาของตน แต่หลายท่านก็ไม่คุ้นเคยกับระบบการถ่ายทอดในฐานะวิทยากรที่เป็นการเรียนการสอนคล้ายในห้องเรียนที่เป็นทางการ จึงต้องมีการจัดให้มีการทดลองการถ่ายทอด โดยชักชวนกันมาลองเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างทำก็มีการบันทึกวีดีโอตลอดทุกขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบ เสร็จแล้วจึงมาประมวลข้อคิดเห็น จุดแข็ง จุดอ่อนแล้วร่วมกันเสนอแนวทางการถ่ายทอดที่เหมาะสม นอกจากนี้ในระหว่างการถ่ายทอด(สอน) ครูผู้ดูแลเด็กแต่ละชั้นได้ช่วยเหลือสนับสนุนในระหว่างการสอน กับมีการประสานติดตามการเรียนการสอนของพ่อครู แม่ครู โดยติดตามสอบถามผลการเรียนรู้จากเด็กนักเรียน ครู และจากภาพถ่ายที่บันทึกไว้ระหว่างการสอนด้วยเพื่อนำมาเรียนรู้และปรับปรุงในโอกาสต่อๆไป

การจัดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนและที่วัด

วัดเปียงหลวงยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ท่านไกรสร เจ้าอาวาสวัดเปียงหลวงก็มีความสนใจในการสืบสานภูมิปัญญาไตอยู่ด้วย ครูส่างคำจึงได้เชิญท่านไกรสรเป็นที่ปรึกษาของการดำเนินงาน ซึ่งท่านไกรสรก็ได้ให้การสนับสนุนหลายอย่างทั้งการใช้สถานที่ของวัดจัดการประชุม เป็นประธานการประชุม อำนวยการให้มีการสอนภาษาไตและศิลปวัฒนธรรมให้เด็กๆ พระ สามเณรในช่วงปิดเทอม ส่วนโรงเรียนเป็นสถาบันที่โครงการมุ่งหวังที่จะใช้เป็นพื้นที่ในการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นทางการจึงได้ประสานกับผู้อำนวยการโรงเรียนผ่านทางอาจารย์ชนะ จันทรวงศ์ ซึ่งทางโรงเรียนได้อำนวยความสะดวกให้มีการสอน ในระยะแรกสอนทุกวันอังคาร เวลา ๑๔.๐๐ - ๑๗.๐๐ น. สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ และมัธยมศึกษาปีที่ ๓ กับมีการสอนในชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

รูปแบบการจัดการเรียนรู้ของโครงการฯ มีทั้งการสอนในโรงเรียนและการสอนให้ผู้สนใจในชุมชน การสอนในโรงเรียนมี ๒ ลักษณะสำคัญ คือ แบบการเรียนทั้งชั้นสำหรับภาคบังคับในเวลาของชั้นเรียน กับการเรียนโดยสมัครใจของชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม พบว่า การเรียนรู้โดยสมัครใจนั้น นักเรียนมีความกระตือรือร้นในการเรียนสูง มีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ให้ความสนใจกับครูผู้สอนและการขวนขวายหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเอง มีการฝึกซ้อมและทำกิจกรรมเองโดยที่ครูมิได้กำหนด การเรียนรู้ของกลุ่มนี้มีลักษณะการสาธิต อธิบายประกอบฝึกปฏิบัติโดยไม่เร่งรัดกับผู้เรียน การเรียนรู้เป็นการฝึกฝนทั้งครูก็ฝึกการถ่ายทอด และเด็กก็ฝึกฝนทักษะในกิจการและงานฝีมือ กิจกรรมที่สอนมีการฟ้อนนก ฟ้อนโต การทำกระทง ประดิษฐ์อุปกรณ์การฟ้อนนก ตัดกระดาษ ทำตุง

การจัดการเรียนรู้ให้คนในชุมชนที่สนใจ มีการเรียนการสอนมีลักษณะเป็นธรรมชาติไม่เป็นทางการ มีช่วงเวลาไม่แน่นอน ไม่ใช้หลักสูตรตายตัว กลุ่มคนสนใจกลุ่มนี้เป็นพระ เณรที่วัดเปียงหลวงนั่นเอง ด้วยวิถีของคนไตถือว่าวัดเป็นศูนย์รวมของศิลปวิทยาการ รวมทั้งการถ่ายทอดศิลปวิทยาการต่างๆ เหล่านั้นให้กับพระเณร และฆราวาสที่สนใจ

แนวคิดในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมไตของโครงการสืบสานลายไต ให้ความสำคัญกับระบบสามประสานที่เรียกว่า “**บ+ว+ร**” คือ บ้าน วัด และโรงเรียน โดยพยายามดึงกลไกส่วนบ้านและชุมชนที่ยังมีพ่อครูแม่ครูและผู้อาวุโสเจ้าของภูมิปัญญาให้เข้าไปทำหน้าที่ผู้สอน ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมในแบบที่ไม่เป็นทางการ คือ จัดการเรียนรู้ในวัดในลักษณะผู้อาวุโสสอนลูกสอนหลาน สอนพระสอนเณรในแบบอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสังคมชาวไตเมื่อครั้งที่ยังอยู่อย่างสงบร่มเย็นที่รัฐฉาน กิจกรรมการเรียนรู้ตามแบบแผนวัฒนธรรมชุมชนที่ใช้วัดเป็นศูนย์กลางนอกจากเป็นการฟื้นฟูบทบาทและหน้าที่ของสถาบันสำคัญในสังคมไตแบบดั้งเดิมแล้ว ยังช่วยให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างพ่อครูแม่ครูกับเยาวชนในชุมชนมากยิ่งขึ้น เยาวชนที่ไม่เคยรู้ ไม่ค่อยสนใจภูมิปัญญาของชาติพันธุ์มาก่อนก็เริ่มใส่ใจและตั้งใจค้นหาความหมาย คุณค่าและความสำคัญมากขึ้น เมื่อเริ่มรู้ก็เริ่มรักในความเป็นชาติพันธุ์ไต รวมทั้งหันมายอมรับและเห็นความสำคัญในตัวพ่อครูแม่ครูเจ้าของภูมิปัญญามากขึ้น การจัดการเรียนรู้ในลักษณะนี้ในอีกมิติหนึ่งก็ คือ **การฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชน** จัดระบบความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆในชุมชนให้เกื้อกูลกันมากขึ้น จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีมิติของการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลังชุมชน และสร้างความเป็นชุมชนไปพร้อมๆกันในลักษณะของการเรียนรู้แบบบูรณาการ

การเชื่อมโยงเข้าไปหาพื้นที่ทางสังคมในโรงเรียนของรัฐ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาในระบบปิดที่เป็นทางการ สนับสนุนให้พ่อครูแม่ครูเจ้าของภูมิปัญญาที่เป็นชาวบ้านในชุมชนได้แสดงบทบาทวิทยากร

ผู้สอนในโรงเรียน โดยมีผู้เรียนที่ประกอบด้วยนักเรียนซึ่งจริงๆแล้วก็เป็นลูกหลานในชุมชนนั่นเอง มีครูอาจารย์ในโรงเรียนซึ่งโดยปกติเป็นกลุ่มคนที่มีสถานะและอำนาจเหนือกว่าพ่อครูแม่ครูที่เป็นชาวบ้านอยู่แล้ว แต่เมื่อต้องมาเป็นผู้เรียนรู้พร้อมๆกับนักเรียน โดยมีพ่อครูแม่ครูที่เป็นชาวบ้านเป็นผู้สอน ทำให้เกิดการยอมรับในศักยภาพและความสามารถของกันและกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนรู้ภูมิปัญญาและศิลปะการแสดงหลายอย่างจะต้องมีการทำพิธีตั้งขันไหว้ครู ผู้เรียนที่มีทั้งครูอาจารย์และนักเรียนในโรงเรียนก็ต้องแสดงออกถึงการยอมรับ การเคารพนบไหว้อย่างจริงใจต่อพ่อครูแม่ครูเจ้าของภูมิปัญญาที่เป็นชาวบ้าน ก่อให้เกิดศรัทธาในตัวกันและกันมากยิ่งขึ้น สิ่งที่เป็นผลได้ประการสำคัญของชุมชนก็คือ ภูมิปัญญาหรือความรู้ส่วนล่างของชาวไต ได้รับการยอมรับจากระบบการศึกษาของรัฐไทยให้สามารถเผยแพร่ผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการได้

การเลือกใช้สถานศึกษาในระบบโรงเรียน และเป็นโรงเรียนของรัฐไทยเป็นสถานที่จัดกระบวนการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ไต ถือได้ว่าความสำเร็จทางยุทธวิธีในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับ “ลายไต” อย่างเป็นทางการ เพราะโดยปกติในหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนรัฐทุกระดับชั้นไม่มีที่ทางให้กับเรื่องราวของชาติพันธุ์ไตและศิลปวัฒนธรรมไต (ลายไต) หรือศิลปวัฒนธรรมชาติพันธุ์อื่นๆให้นักเรียนได้เรียนรู้แต่อย่างใด หลักสูตรและเนื้อหาวิชาส่วนใหญ่เป็นชุดความรู้สำเร็จรูปที่ถูกออกแบบและกำหนดไปจากส่วนกลางในกระทรวงศึกษาธิการ เด็กๆชาวไตในชุมชนที่เรียนในโรงเรียนบ้านเปียงหลวงรุ่นแล้วรุ่นเล่าไม่ได้มีโอกาสเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมของตนเอง และเมื่ออยู่ที่บ้านก็ไม่มีใครสอน ไม่มีโรงเรียนของชาติพันธุ์ตนเอง และดูเหมือนว่าคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจในศิลปวัฒนธรรมของตัวเองสักเท่าใด พ่อครู แม่ครูที่มีวิชาอยู่กับตัวก็ไม่กล้าสอนใครเก็บวิชารอวันตายไปกับตัว การสืบทอดทางสังคมจึงขาดช่วง การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการเรียนรู้ “ลายไต” ในโรงเรียนบ้านเปียงหลวงจึงเท่ากับเป็นการสร้างการยอมรับความมีตัวตนของ “ลายไต” และ “คนไต” อย่างเป็นทางการในระดับหนึ่ง เด็กนักเรียนชาวไตที่เรียนอยู่ในโรงเรียนก็เริ่มให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับศิลปวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ของตนเองมากขึ้น เริ่มเห็นว่าแม้แต่ครูในโรงเรียนก็ยังให้การยอมรับ พ่อครู แม่ครูซึ่งโดยปกติก็เป็นชาวบ้านธรรมดา เมื่อได้รับเชิญให้เข้าไปแสดงบทบาทผู้รู้เป็นผู้สอน ก็รู้สึกว่าตนเองมีเกียรติ ความรู้ความชำนาญที่มีอยู่ได้รับการยอมรับจากระบบโรงเรียนของรัฐบาล มีผู้สนใจเรียนรู้ หัวใจพ่อครูแม่ครูก็เริ่มพองโต เริ่มรู้สึกอิ่มเอิบ มีความหวัง แม้ว่าพ่อครู แม่ครูจะไม่มีทักษะในการบรรยายและการสอนตามแบบอย่างของครูอาจารย์ในโรงเรียน แต่ก็สามารถถ่ายทอดความรู้ให้เด็กๆได้ผ่านการทำให้ดู การให้ลองทำ และแนะนำแก้ไขปรับปรุงในแบบทำไปสอนไปไม่เร่งรัด โดยมีครูส่างคำ และอาจารย์ชนะคอยอำนวยความสะดวก กระตุ้น จดบันทึกข้อมูลขั้นตอนต่างๆด้วยวิดีทัศน์ และภาพนิ่ง รวมทั้งติดตามประเมินผลการเรียนรู้ในตัวนักเรียน และติดตามประเมินผลการพัฒนาศักยภาพในตัวพ่อครูแม่ครูที่เป็นผู้สอนเป็นระยะ

การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและการแสดงจริง

ในโอกาสสำคัญๆที่เป็นเทศกาลทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน หรือการต้อนรับบุคคลสำคัญกลุ่มบุคคลที่ไปเยี่ยมเยียนชุมชน เช่น งานปอยต่างๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้าน โครงการสืบสานลายไตฯ สนับสนุนให้เด็กนักเรียนและผู้เรียนรู้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมได้เข้าไปมีบทบาทช่วยทำงานฝีมือ ใบตองประดิษฐ์ การตัดกระดาษ ตัดตุงร่วมกับพ่อครูแม่ครู จัดการแสดงฟ้อนนก-ฟ้อนโต การแสดงใน

ลักษณะนี้ได้สร้างความภาคภูมิใจให้แก่นักเรียนเป็นอย่างมาก รวมทั้งเป็นเสมือนการรายงานผลงานกิจกรรมที่โครงการสืบสานลายไตทำร่วมกับเด็กๆด้วย

การจัดการเรียนรู้ในวิถีชีวิตจริง สถานการณ์จริง เวทีจริง ทำให้ผู้เรียนอาจจะรู้สึกตื่นเต้นที่ได้มีโอกาสนำเสนอผลงานความรู้ความสามารถของตน เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนต้องตั้งใจทำการฝึกฝนอย่างจริงจังให้เกิดความชำนาญ เพราะในการแสดงจริงหากเกิดความผิด พลาดจะทำให้อับอายและถูกนินทาได้ ผู้เรียนเองย่อมระลึกในความสำคัญของพ่อครูแม่ครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้อยู่ตลอดเวลา ส่วนไหนท่าใดที่เมื่อแสดงไปแล้วพบว่าตนเองไม่แน่ใจ ไม่มั่นใจก็จะกลับไปถามพ่อครูแม่ครู พ่อครูแม่ครูก็จะทบทวนฝึกฝนให้ด้วยความเมตตา กระบวนการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเช่นนี้จึงมิใช่การเรียนเพื่อให้แสดงได้เพียงอย่างเดียวโดดๆ หากยังผนวกรวมเอาการฟื้นฟูระบบการเคารพผู้อาวุโส จัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนให้สอดคล้องกับธรรมชาติที่ผู้ที่อยู่ร่วมกันต้องทำนุบำรุงกันและกันตลอดเวลา ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบที่มีเพียงผู้สอนหรือรับจ้างสอน กับผู้เรียนที่จ่ายเงินซื้อชั่วโมงเรียนและซื้อวิชาเรียนครบชั่วโมง ผู้เรียนรู้แล้ว ทำได้แล้วก็ไม่ได้ผูกพันอะไรกับผู้สอนต่อไปอีก การจัดการเรียนรู้เช่นนี้ไม่ได้ดำเนินไปในลักษณะแยกปลาออกจากน้ำ ไม่ได้แยก “ครู” ออกจาก ”ความรู้” โดยเด็ดขาด หากเป็นกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพและจิตวิญญาณของ “ครู/ผู้รู้/ผู้สอน” และ “นักเรียน /ผู้เรียนรู้” ไปพร้อมๆกัน โดยให้ทั้งสองฝ่ายร่วมกันการพัฒนาดัดแปลง “ตัวความรู้” ให้งอกงามเกิดความเหมาะสมจนสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้ นอกจากนี้ทั้งการจัดการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติในสถานการณ์จริง การแสดงในเวทีจริงยังเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์ของผู้เรียนที่ได้ปฏิบัติงานด้านการสร้างหรือประดิษฐ์งานศิลปะจริงๆเพื่อใช้งาน ผู้เรียนที่ได้แสดงศิลปะการฟ้อนนก-ฟ้อนโตกับผู้บริโภคงานศิลปวัฒนธรรมนั้นๆ ซึ่งมีทั้งคนในชุมชน และสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่ใช่คน หากการแสดงเสร็จสิ้น เมื่อมีผู้ชมพึงพอใจก็สร้างความสุขให้กับทั้งผู้แสดง และผู้ชม รวมทั้งพ่อครูแม่ครูผู้สอนด้วย และในกรณีที่งานศิลปวัฒนธรรมที่ประดิษฐ์ สร้างขึ้น หรือจัดแสดงเป็นไปเพื่อการถวายเป็นพุทธบูชา หรือการบวงสรวงแก่เทพยดาฟ้าดินตามฐานความเชื่อระดับต่างๆของชุมชน ก็เป็นส่วนที่ช่วยเชื่อมความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลทำนุบำรุงกันและกันระหว่างคนในชุมชนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชุมชนเคารพนับถือด้วย ความอิ่มเอมในกระบวนการเรียนรู้ลักษณะนี้จึงมิได้บังเกิดแก่เฉพาะผู้เรียนรู้ ผู้ประดิษฐ์ หรือผู้แสดง หรือพ่อครูแม่ครูผู้สอนผู้ใดผู้หนึ่งเท่านั้น หากเกิดขึ้นแก่คนทั้งหลายในชุมชนบ้านเปียงหลวงนั่นเอง

การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

ในการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเปียงหลวง ในโครงการสืบสานลายไตฯ มีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของทั้งผู้จัดโครงการ ผู้เรียน พ่อครูแม่ครูผู้สอน และคนในชุมชน ซึ่งดำเนินการหลายรูปแบบ ได้แก่ การประเมินผลระหว่างการจัดการเรียนการสอนซึ่งทั้งพ่อครูแม่ครู ครูส่างคำ อาจารย์ชนะ และนักเรียน ผู้เรียนได้ร่วมกันประเมินความรู้ความเข้าใจ วิพากษ์วิจารณ์ผลงานการประดิษฐ์ศิลปหัตกรรมใบตอง งานจักสาน การตัดเย็บชุดแสดง การประดิษฐ์เครื่องประดับหัวนก หัวโต การเล่นดนตรี การฟ้อนนกกิงกะหล่า การฟ้อนโต ซึ่งต้องมีการปรับปรุงกันอยู่ตลอดเวลาทั้งในเวลาเรียน เวลาฝึกซ้อม และนอกเวลาเรียน รวมทั้งในช่วงเวลาปฏิบัติงานจริง แสดงจริงในงานต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการบันทึกภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหวแบบวิดีทัศน์ จัดระบบข้อมูล ทำสมุดสะสมผลงานการตัดกระดาษเอาไว้ให้นักเรียนเปรียบเทียบพัฒนาการงานฝีมือของตัวเอง ผลงานเหล่านี้

อาจารย์ชนะ เป็นผู้รับผิดชอบจัดทำระบบร่วมกับนักเรียนที่เป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม โรงเรียนบ้านเปียงหลวง ถือได้ว่าเป็นการติดตามประเมินผลการเรียนรู้ที่หลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกับการจัดการความรู้ นอกจากนี้ยังมีการประชุมอย่างเป็นทางการเพื่อสอบถามความก้าวหน้า และความคิดเห็นต่างๆต่อการเรียนการสอน การวิจารณ์ผลงานของผู้เรียน และมีการสื่อสารพูดคุยแบบเป็นธรรมชาติไม่เป็นทางการ ใช้การพูดคุยแบบพี่แบบน้อง แบบพ่อแม่ปู่ย่าตายายกับลูกหลาน เพื่อให้ติดตามความเคลื่อนไหวรับรู้ปัญหา และที่สำคัญได้เห็นผลงานจากการแสดงในโอกาสต่างๆ ของชุมชน

การประชุมใหญ่

ในระยะท้ายๆของการดำเนินงานโครงการฯ ได้จัดการประชุมใหญ่ร่วมกันของผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้บริหารและครูอาจารย์โรงเรียนบ้านเปียงหลวง พ่อครูแม่ครู ครูภูมิปัญญาและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อสรุปผลการเรียนรู้ร่วมกัน และการมองทิศทางต่อไปในอนาคต ซึ่งที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่าชุมชนควรจะจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมไตให้เป็นสถาบันหลักในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เพื่อการสืบสาน “ลายไต” ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนสืบไป

กลไก และการจัดการความสัมพันธ์

กลไกการขับเคลื่อนเพื่อสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง ในส่วนกลไกภายในชุมชน พบว่ามีกลไกในหลายระดับชั้นกลไกขับเคลื่อนที่เป็นแกนในสุด น่าจะเป็นกลไกขับเคลื่อนสำคัญคือ ครูส่างคำและครูชนะ ทั้งสองคนรู้จักกันมาก่อน มีจุดร่วมกันที่มีความรักในศิลปวัฒนธรรม และความสนใจในศิลปวัฒนธรรมไต

ครูชนะ จันทรวงศ์ เป็นคนเมืองจังหวัดลำปาง มีความสนใจในศิลปวัฒนธรรมไตกับได้เคยเป็นลูกศิษย์ครูส่างคำ เมื่อครั้งครูส่างคำ สอนศิลปะไตอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากเรียนรู้ในห้องเรียนยังติดตามครูไปเรียนรู้ถึงที่บ้าน ทั้งสองจึงมีความคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี เมื่อครูส่างคำเลือกพื้นที่เปียงหลวงเป็นพื้นที่ปฏิบัติการโครงการ ครูชนะเองก็ได้รับการบรรจุเป็นอาจารย์ที่โรงเรียนบ้านเปียงหลวง ความร่วมมือระหว่างครูชนะกับครูส่างคำ ได้เอื้อให้กระบวนการสืบสานลายไตขับเคลื่อนไปได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการมีส่วนสำคัญในการประสานให้มีการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนบ้านเปียงหลวง ครูชนะมีบทบาทสำคัญในการเก็บข้อมูลทั้งเนื้อหา กระบวนการเรียนรู้และผลการเรียนรู้ไว้ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเป็นการหนุนเสริมการรวบรวมของครูส่างคำ ที่ถนัดในรูปแบบของการบันทึกภาพและบันทึกวิดีทัศน์มากกว่า ส่วนครูส่างคำ จะมีบทบาทในการประสานงานภายในกับกลไกต่างๆ และการประสานงานภายนอกกับภาคีหรือพันธมิตรต่างๆ กับทั้งคู่ได้ร่วมกันเฝ้าติดตามงานและพัฒนางานร่วมกัน อย่างไรก็ดี แม้ทั้งคู่จะมีบทบาทสำคัญแต่ในการแสดงท่าทีในชุมชนแล้ว จะมีท่าทีอ่อนน้อม รับฟังเสมอ

กลไกสำคัญอีกส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มที่ปรึกษา ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำชุมชน เจ้าอาวาสวัดเปียงหลวง ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเปียงหลวง กลุ่มนี้เป็นกลไกหนุนเสริมที่สำคัญ ที่มีส่วนสนับสนุนกลไกขับเคลื่อนให้เป็นไปได้ด้วยการยอมรับและสนับสนุนกระบวนการปฏิบัติการดัง กล่าวคือ วัด

ชาวไตยังถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางด้านศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องพิธีกรรมเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ทางวัฒนธรรมมิติต่างๆ ทั้งภาษา ศิลปวัฒนธรรม ครูส่างคำ ยังเล่าว่าเมื่อวัยเยาว์ตนเองได้รับการเรียนรู้ถ่ายทอดวิชาการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมต่างๆ จากวัดในรัฐฉาน สำหรับท่านไกรสร เจ้าอาวาสวัดเปียงหลวง ท่านก็ให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม สนับสนุนการเรียน

ภาษาไตในระยะปิดเทอม กับเป็นแกนหลักของชุมชนในการจัดการพิธีกรรม ประเพณีของชุมชน อาทิ วันชาติไต ปอยส่างลอง ปอยเทียน เป็นต้น นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้มีการจัดการสอนฟ้อนนกให้กับพระเณรในวัดด้วย

ส่วนผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเปียงหลวง ได้มีส่วนสนับสนุนในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้มีการสอนศิลปวัฒนธรรมไตในโรงเรียน ทั้งในการสอนในชั้นเรียนปกติและการจัดการเรียนการสอนในชุมชน อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม นับได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ระหว่าง พ่อครู-แม่ครู ไปยังเด็กและเยาวชนในโรงเรียน

กลุ่มผู้นำอาวุโสและผู้นำชุมชน เป็นกลุ่มทหารระดับสูงที่สนใจการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีของไต เป็นพื้นฐานสำคัญมาก่อนแล้ว ทั้งยังเป็นกลุ่มที่เคยผลักดันให้มีการเรียน-การสอนภาษาไตทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เช่นที่เคยมีการดำเนินการที่โรงเรียนบ้านหลักแต่งมาแล้ว การให้การสนับสนุนของคนกลุ่มนี้จึงเป็นเหมือนการยอมรับ และยินดีให้งานสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวงได้ดำเนินการไปอย่างราบรื่นโดยการให้คำปรึกษาแก่กลไกการขับเคลื่อน

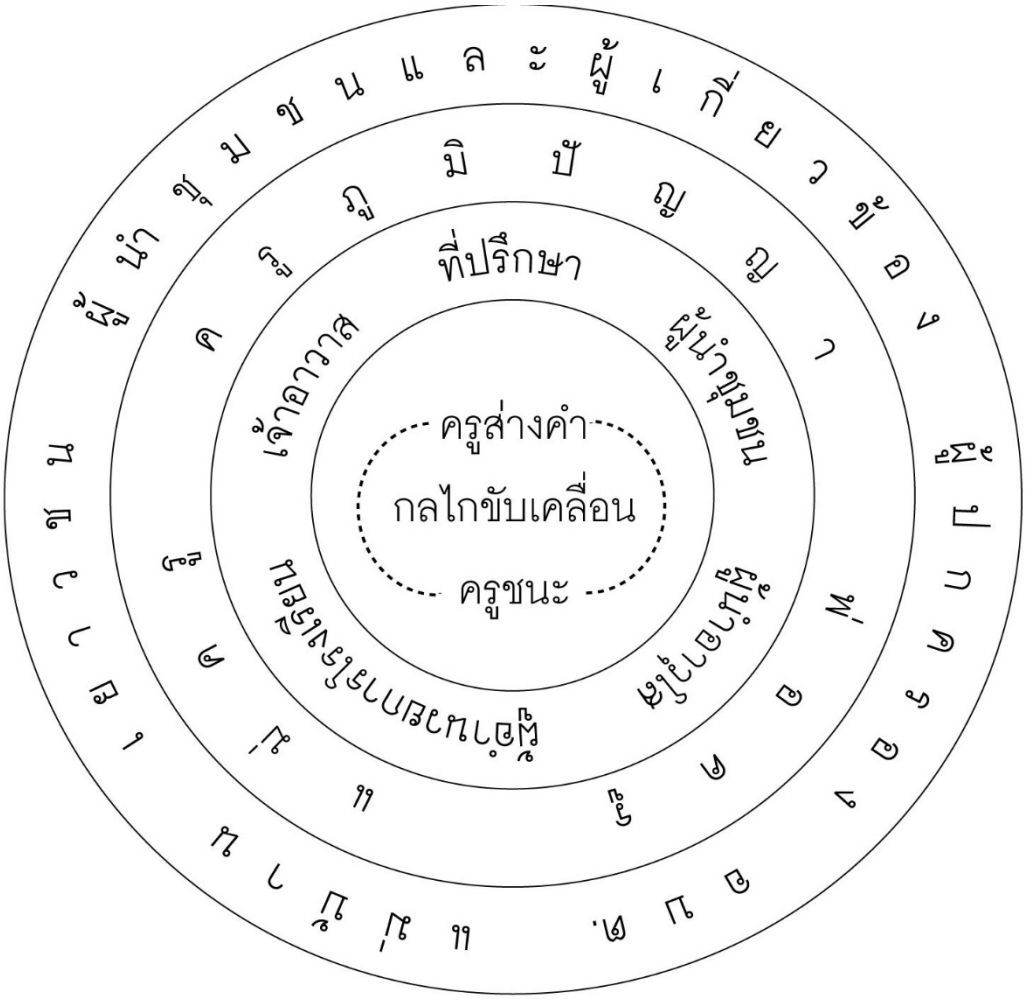

กลไก และการเชื่อมประสานความสัมพันธ์ของกลไกต่างในการดำเนินงานโครงการฯ

กลไกลำดับต่อมาเป็นกลุ่มครูภูมิปัญญา หรือที่เรียกว่าพ่อครู แม่ครู เป็นกลุ่มที่มีอยู่กระจัดกระจายในชุมชน ด้วยการเข้าหาชุมชนอย่างเป็นธรรมชาติ และแลกเปลี่ยนอย่างเป็นกันเอง “เสมือนเป็นลูกหลาน เป็นพวกเดียวกัน” กระทั่งได้รับความไว้วางใจ ชุมชนจึงช่วยกันชี้แนะ บอกเล่าถึงความสามารถของพ่อครู แม่ครู ให้ได้ไปสืบเสาะค้นหา ทำความรู้จัก ชักชวนพูดคุยมาเป็นครูผู้ถ่ายทอด กลุ่มครูเหล่านี้มารวมตัวกันแล้ว ก็มีโอกาสแลกเปลี่ยนการสอนระหว่างกันแบบไม่เป็นทางการในหลายโอกาสด้วยกัน การเชื่อมโยงกลไกนี้ทั้งจากครูส่างคำเองก็ประสานกับครูชนะและคณะครูที่เกี่ยวข้องได้ช่วยสนับสนุนในระหว่างกระบวนการสอน

กลไกอีกส่วนหนึ่ง คือ ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องกับโครงการฯ ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเปียงหลวง (อบต.) ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง แม่บ้าน เยาวชน ซึ่งเป็นทั้งผู้ได้รับประโยชน์จากกระบวนการเรียนรู้ และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมคอยติดตามการดำเนินงาน เป็นกลุ่มที่ครูส่างคำและครูชนะพยายามพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาโดยตลอด และหวังว่าคนกลุ่มนี้น่าจะเข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันงานการสืบสานลายไตต่อไปในฐานะ “คนใน” อย่างแท้จริง

การประสานงานภายในกลไกและระหว่างกลไก ส่วนใหญ่ดำเนินไปในแบบที่ไม่เป็นทางการ เว้นแต่เมื่อต้องการข้อคิดเห็นหรือข้อมติที่สำคัญๆ เช่น การจัดประชุมวงใหญ่เพื่อการหารือสิ่งที่เยาวชนเปียงหลวงต้องการเรียนรู้ และการกำหนดช่องทางที่จะจัดการเรียนรู้ เป็นต้น นอกจากนี้เยาวชนยังอาศัยโอกาสที่มีคนนอกเข้าไปเยี่ยมเยียนติดตามงานในพื้นที่เป็นเวทีกระตุ้นการเรียนรู้ของกลุ่มต่างๆ อาทิ การติดตามประเมินผลที่มีการศึกษาข้อมูลลงลึกถึงในพื้นที่ และการวิเคราะห์ประเมินผลร่วมกับชุมชน เป็นเวทีที่มีผู้เข้าร่วมทั้งเด็กเยาวชนนักเรียน อบต. ผู้นำชุมชน พ่อครู-แม่ครู ผู้เกี่ยวข้องในชุมชน พร้อมทั้งทีมติดตามประเมินผลและทีมประสานงานโครงการ ฯ

หลักการสำคัญในการดำเนินงานโครงการสืบสานลายไต คือ **การจัดน้ำให้ใส** หมาย ถึงชี้แจงงบประมาณทั้งหมดให้ชาวบ้านได้รับทราบ อีกทั้งไม่มุ่งใช้เงินเป็นตัวตั้งในการทำงาน ตามแนวคิดของครูส่างคำ เห็นว่า ความภูมิใจในการทำงานอยู่ที่การเข้าถึงจิตใจชาวบ้าน และการปลูกฝังวัฒนธรรมการทำงานเพื่อส่วนร่วม นอกจากนี้การใช้งบประมาณยังเป็นการใช้เพื่อจำเป็นมากกว่า อย่างค่าตอบแทนสำหรับพ่อครู-แม่ครู โครงการไม่มีงบประมาณเพียงพอเป็นค่าจ้าง จึงใช้เงินเพื่อเป็นกำลังใจ คือ ให้เป็นค่าเดินทางรายครั้งวันละ ๑๐๐ บาท ซึ่งไม่เป็นทางการสร้างความรู้สึกว่าทำงานเพราะค่าจ้าง หรือบางครั้งก็นำสิ่งของไปให้เป็นของฝากแทนตัวเงิน เป็นต้น

ความร่วมมือของกลไกภาคีและพันธมิตร

เนื่องจากในโครงการความร่วมมือพัฒนาพื้นที่รูปธรรม “การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเข้มแข็งและเป็นสุขอย่างยั่งยืน” โครงการสืบสานลายไตเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ร่วมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับโครงการการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อลดการใช้สารเคมีสู่เกษตรกรรรมยั่งยืน บ้านแม่สุริน ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน โครงการจัดการเรียนรู้ในลุ่มน้ำแม่ต๋ำ อ.เมือง จ.พะเยา โครงการพัฒนาและเสริมสร้างกลไกการจัดการความรู้ด้านเกษตร กรรมยั่งยืน ต.แม่ทา กิ่งอ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ และโครงการพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้ชุมชนลุ่มน้ำแม่วาง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ พื้นที่เหล่านี้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเวทีเรียนรู้ประชุมคณะกรรมการอำนวยการทุก ๓ เดือน และเรียนรู้แบบไขว้พื้นที่ที่จะกำหนดให้มีประเด็นเด่นของพื้นที่เป็นหัวข้อประเด็นการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้โดยมีสถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นองค์กรประสานงานและอำนวยการโครงการ องค์กรภาคีร่วมงานที่เป็น

คณะกรรมการอำนวยการ ประกอบด้วย โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข(สรส.) วิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) สถาบันโพธิยาลัย สถาบันโพธิสัทธา ศูนย์ประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ สกว.มหาวิทยาลัยแม่โจ้ โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา สถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศูนย์ศึกษาวิจัยเพื่อชุมชน และโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ตัวแทนจากองค์กรภาคีนี้เองที่จะมีการประชุมคณะกรรมการอำนวยการร่วมกันในทุก ๓ เดือน ซึ่งนอกจากติดตามความก้าวหน้าการดำเนินงานแล้ว ได้เลือกประเด็นเฉพาะที่กำลังขับเคลื่อนอยู่ในพื้นที่ในช่วงเวลานั้นมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยแต่ละพื้นที่นำเสนอประสบการณ์แล้วที่ประชุมร่วมกันแลกเปลี่ยน ซึ่งกระบวนการประชุมได้กระตุ้นให้เกิดการพัฒนางานและประสบการณ์ เพื่อนำสิ่งที่ปฏิบัติมาเรียนรู้ร่วมกัน

องค์กรเหล่านี้ที่มีความใกล้ชิดกับโครงการสืบสานลายไต มีหลายองค์กร ดังแสดงใน**แผนภูมิที่ ๗** นอกจากนี้ยังมีคนใกล้ชิดแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับพื้นที่แม่สุริน พื้นที่อำเภอฝางในฐานะพื้นที่ที่เป็นชุมชนชาวไตด้วยกัน

ในการดำเนินงานของส่วนประสานงานกลางยังทำหน้าที่เยี่ยมพื้นที่เป็นระยะๆ เพื่อการสนับสนุนการดำเนินงาน รวมทั้งในงานติดตามประเมินผลของโครงการก็ได้มีการติดตามเป็นระยะๆ ในพื้นที่ รวมทั้งการจัดเวทีการติดตามประเมินผลในระยะสิ้นสุดโครงการ ซึ่งการที่พันธมิตรไปเยี่ยมเยียนในพื้นที่ เป็นเสมือนการช่วยกระตุ้นคนภายในชุมชนได้ให้ความสนใจกับโครงการมากขึ้น และมีโอกาสมาร่วมต้อนรับพูดคุยแลกเปลี่ยนในงานของโครงการทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการหลายครั้ง

ครูส่างคำ จางยอด ได้กล่าวไว้ในเวทีประชุมคณะกรรมการอำนวยการในครั้งสุดท้ายของโครงการถึงความรู้สึกในการทำงานร่วมกับองค์กรภาคีและพันธมิตรร่วมงานว่า “ได้เรียนรู้ภาษา การเข้าสังคม ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่เป็นพี่น้องไทยใหญ่ด้วยกัน “ปัญหากับการทำงาน” ต้องควบคู่กันไปแต่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ คนเป็นชาตินิยมในชาติพันธุ์ในการทำงานเรื่องวัฒนธรรม ที่ไม่มีคนปฏิเสธและให้ความสนับสนุน ตัวเองมีความภูมิใจ**ที่ได้ทำกับได้เรียนรู้ร่วมกับเพื่อนๆ พี่ๆ** ที่จะถ่ายทอดให้น้องที่ร่วมงาน มิได้คิดที่จะทำเพื่อสถาบันใดสถาบันหนึ่ง แต่อยากทำเพื่อเด็กและเยาวชนที่มีใจกระตือรือร้นอยากเรียนรู้เป็นความภูมิใจที่สุด เคยไปสอนเด็กที่แม่สุรินราวอาทิตย์หนึ่ง เขาก็อยากให้กลับไปอีก สิ่งที่ภูมิใจเมื่อสอนที่เปียงหลวงก็มีเด็กเขียนถึงครูส่างคำในเรื่องที่อยากบอก ในการทำงาน ๑๕ เดือน ก็มีจุดอ่อนในเรื่องการทำงานบ้าง...ขอบคุณมากๆ สำหรับสิ่งที่ผ่านมา เวทีนี้มิใช่เวทีสุดท้าย หัวใจคิดถึงเวทีหน้าต่อไป ซึ่งอาจเป็นรูปแบบที่แตกต่างออกไป...” (รายงานการประชุมคณะกรรมการอำนวยการ ครั้งที่ ๒/๒๕๔๘ หน้า ๒๓)

การเรียนรู้ของโครงการสืบสานภูมิปัญญาลายไต

ปี่น้ำเต้าทอดเสียงยาว...นานมากจนผู้ฟังแปลกใจ และต้องยอมรับความสามารถในการควบคุมลมหายใจที่ฝึกฝนมาอย่างดีของพ่อครูคำ อินตา ท่วงทำนองเพลงจากปี่น้ำเต้าหวานพลิ้วไหว แม้เป็นเพียงเสียงปี่ที่ไม่มีคำร้อง แต่ผู้ฟังที่คุ้นเคยกับมันก็เข้าใจถึงความหมาย แม่เฒ่าภรรยาของพ่อครูที่นั่งฟังเสียงก็มีสีหน้าอิ่มเอิบผุดรอยยิ้มด้วยคงจะเข้าใจความหมายเป็นอย่างดี สักครู่ก็อธิบายความเบาๆเป็นถ้อยคำภาษาไตที่สอดคล้องกับทำนองปี่ ครูส่างคำแปลบทเพลงที่แม่เฒ่าสื่อความหมายออกมาเป็นบทกวีที่ไพเราะ

อย่างยิ่ง บทเพลงบ่งบอกถึงถ้อยคำที่ชายหนุ่มพรรณนาถึงความรู้สึกที่มีต่อสาวคนรัก และชักชวนให้สาวเจ้าที่แอบนอนอยู่ในเรือนออกมาให้เห็นหน้าในยามค่ำคืนว่า

“ คิดถึงเธอเป็นระยะๆ
จะให้นกแก้วไปบอกเธอ
นอกแก้วก็สื่อภาษามนุษย์ไม่ได้
ใครๆ ก็พากันรัก ใครๆ ก็เป็นคนรัก
กลัวจะได้พบกัน แล้วแย่งชิงกัน”
“ ตื่นเถอะ (ลุกแล)
น้ำเหมยตกใส่ใบอ้อยยังไม่ทั่วใบ
ทำไมจึงรีบนอน...”
“ ในกอไผ่ไม้ซางเป็นที่นอนของกระรอก กระแต
ไม้ไผ่ด้านหนึ่งเป็นที่นอนของนก
ในสระน้ำเป็นที่นอนของเป็ด .....ฯลฯ

หนุ่มไตมักเป่าปี่น้ำเต้าเกี้ยวสาวในเวลาหัวค่ำ ขณะที่สาวๆกำลังปั่นด้าย ท่วงทำนองเพลงมักสื่อถึงความงามธรรมชาติ ความรัก

ครูส่างคำ จางยอด ได้รู้ว่าบ้านเปียงหลวงยังคงมีครูปี่น้ำเต้าโดยบังเอิญจากการประชุมร่วมกับชุมชน ที่บอกว่า เคยเห็นคนข้างบ้านเล่นปี่น้ำเต้าได้ จึงไปค้นหากระทั่งพบพ่อครูคำ อินตา การค้นพบสร้างความยินดีให้กับครูส่างคำมากเพราะไม่เห็นคนเล่นปี่น้ำเต้ามาแล้วในช่วงชีวิต ๓๐ ปีที่ผ่านมาของตนเอง แต่กว่าพ่อครูคำจะเล่นปี่น้ำเต้าอีกครั้งก็ยิ่งยากเหมือนกัน เพราะครูก็จะทิ้งปี่น้ำเต้ามานาน ไม่มีปี่น้ำเต้าอยู่แล้ว ทั้งยังมีความเศร้าโศกจากคนในครอบครัวเสียชีวิตก็ไม่มีกะใจที่จะเป่าปี่อีก ครูส่างคำได้พยายามค้นหาปี่น้ำเต้า ก็ได้พบจากแม่ฮ่องสอน จึงนำมาให้พ่อครูคำ แต่ยังแตกต่างจากที่พ่อครูเคยเป่า พ่อครูจึงประดิษฐ์ปี่น้ำเต้าขึ้นใหม่เอง จากวัสดุที่ครูส่างคำนำมาให้ กับด้วยการให้กำลังใจจากครูส่างคำ ทำให้พ่อครูมีความมั่นใจและมีกำลังใจเป่าปี่น้ำเต้าอีกครั้ง ทั้งยังได้รับความสนใจจากกลุ่มนักดนตรีจากโฮงเฮียนสืบสานล้านนามาพูดคุยแลกเปลี่ยนลายปี่ต่างๆ

พ่อครูคำ อินตายิ่งมั่นใจจากภูมิปัญญาความสามารถของตน มีผู้สนใจมาเรียนรู้และชื่นชมผลงาน ได้สร้างความอิ่มใจที่แสดงออกทั้งทางสีหน้าและแววตา เช่นเดียวกันเมื่อครั้งโครงการเสริมสร้างชุมชนเป็นสุขได้ไปเยี่ยมเยือน ความสุขที่ระบายอยู่ในสีหน้าเมื่อนำปี่น้ำเต้าออกมาแนะนำ เป่าปี่น้ำเต้าให้ชาวคณะฟัง กับการกุลีกุจอเสนอวีดีทัศน์ที่เคยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่นๆ การต้อนรับอย่างเต็มใจ บอกความภูมิใจและความสุขของพ่อครูคำแล้ว

ในการค้นพบปี่น้ำเต้าที่บ้านเปียงหลวงในครั้งนี้ ความสุขได้บังเกิดกับครูส่างคำ พ่อครูคำ และครอบครัวที่กลับมาอิ่มเอิบใจอีกครั้งหลังความทุกข์ระทม กับได้นำภูมิปัญญาของพ่อครูคำได้กลับมาอีกครั้ง และนำเสนอต่อสาธารณชนได้ด้วยความภาคภูมิใจ นำความอิ่มใจและความสุขให้กับผู้ฟังได้รับรู้ถึงวัฒนธรรมที่มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งของคนไต จากเสียงแว่วหวานของปี่น้ำเต้านั่นเอง

เช่นเดียวกับพ่อครู แม่ครูอีกหลายท่าน ที่ได้รับการสนับสนุนให้ได้นำภูมิปัญญาไทยใหญ่ที่มีอยู่ในตนเองมานำเสนอ ถ่ายทอดต่อลูกหลานอย่างมั่นใจ เมื่อเด็กและเยาวชนเหล่านี้สามารถเสนอผลงาน แสดงต่อสาธารณชนก็มีความสุขใจต่อผลงานของตน พร้อมกันนี้เด็กและเยาวชนทั้งหลายนั้นก็มีความสุขจากการชื่นชมของผู้ชมที่ได้รับความสุข ทั้งผู้สนับสนุนให้เกิดกระบวนการนี้ก็มีความสุขไปด้วยเช่นกัน

กระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้ผ่านงานศิลปวัฒนธรรม เพื่อนำองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวคนของครูภูมิปัญญาออกมาให้ได้มีการถ่ายทอดสู่ลูกหลานเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องใช้ **“ความไว้วางใจ”** ในฐานคนในวัฒนธรรมเดียวกัน รวมทั้งการทำจะสามารถสื่อสารภาษาเดียวกัน ใช้วิถีชีวิตแบบเดียวกัน ดังกล่ามาแล้วว่า แม้ครูส่างคำจะมิได้มีถิ่นฐานอยู่บ้านเปียงหลวง แต่ก็มีความเป็นคนไตยู่เต็มเปี่ยม ดังจะเห็นว่า ครูส่างคำยังได้ “เลือกใช้วิถีชีวิตแบบไต” ทีมักพูดคุยแลกเปลี่ยนกันใน “วงน้ำชา” เป็นจุดเริ่มต้นของการพูดคุยมากกว่าการจัดเวทีทางการแบบวงใหญ่ หลังจากการใช้วงน้ำชาหลายครั้งเพื่อสร้างความคุ้นเคย เกิดความไว้วางใจเหมือนเป็น “ลูกหลาน” จึงจะจัดการพูดคุยอย่างเป็นทางการ ที่ทำให้คนที่เกี่ยวข้องรู้สึกสบายใจที่จะพูดคุยกันเพราะรู้จักกันมาบ้างแล้ว

การใช้กระบวนการแบบ “มีส่วนร่วม” ให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนคิดและตัดสินใจในข้อหารือ ในเรื่องการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมที่ชาวบ้านและเด็กต้องการกับความสามารถที่มีอยู่ “อะไรที่ผมสอนได้ และอะไรที่เด็กต้องการ” ซึ่งชุมชนเลือก การฟ้อนนก การตัดกระดาษ งานใบตอง งานละเล่นพื้นบ้าน ทั้งหมดนี้เป็นงานที่มีความเป็นรูปธรรมมีความเป็นเอกลักษณ์และเข้าใจง่าย การเลือกวัด และโรงเรียน เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชน และการเลือกวัดเป็นจุดการรวมตัว พูดคุยแลกเปลี่ยนงานด้านศิลปวัฒนธรรม นับเป็นการใช้บทบาทดั้งเดิมของวัดไตที่เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรม ได้ฟื้นฟูกลับขึ้นมาอย่างเด่นชัดอีกครั้ง การเลือกโรงเรียนก็มีนัยสำคัญของการผสมผสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าไปในระบบโรงเรียน ที่ยังมักใช้หลักสูตรจากส่วนกลาง ทำให้เด็กและเยาวชนท้องถิ่นได้ซึมซับวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนผ่านระบบโรงเรียนอีกทางหนึ่ง

การจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็น“อิสระ” ช่วยให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ครูชนะ จันทรวงศ์ ได้เล่าประสบการการสอนตัดกระดาษให้เป็นลวดลายต่างๆ ว่า ในการสอนนั้นเพียงแนะนำ แนววิธีการตัดให้เป็นภาพ แล้วให้เด็กได้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเองตามความคิดสร้างสรรค์ ก็พบว่าเด็กๆ สามารถคิดค้นการตัดได้เป็นหลายรูปแบบนำมาเสนอแลกเปลี่ยนกัน แล้วเก็บรวบรวมไว้เป็นภาพสะสมผลงาน

การเรียนรู้ที่เป็นทั้ง “ผู้สอนและผู้เรียน” ครูแต่ละคนเรียนรู้การเป็นผู้สอน โดยเรียนรู้กระบวนการถ่ายทอด ผู้แสดงและผู้ชม เป็นกระบวนการสื่อสารสาธารณะในรูปแบบการแสดงผลงานผ่านงานบุญประเพณีต่างๆ ของชุมชน เป็นโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงออกซึ่งนำความตื่นเต้นและความภาคภูมิใจ ในส่วนผู้ถ่ายทอดก็ดีใจ ภาคภูมิในผลงานตนที่ได้รับคำชื่นชม ผู้ชมก็มีความสุขจากการแสดง

การจัดการความรู้

ความรู้ที่ได้นำมาใช้ในการจัดการความรู้ เป็นความรู้ที่มีอยู่แล้วในชุมชนไตบ้านเปียงหลวง แต่หากมีนัยสำคัญที่มีการนำมาฟื้นฟู จัดระบบ คิดประดิษฐ์คุณค่าในการอธิบาย ทั้งสร้างกระบวนการถ่ายทอดที่เหมาะสม อีกทั้งมีการรวบรวมความรู้และผลงานการเรียนรู้ เพื่อการขยายผลต่อเนื่องในอนาคต

จะพบว่า ในครั้งแรกของการค้นหาความรู้นั้น พ่อครู แม่ครู ไม่อยากเปิดเผยตัวเองนัก ด้วยคิดเห็นไปว่า ความรู้ภูมิปัญญาที่ตนมีอยู่นั้นไม่เข้ากับยุคสมัย จึงเก็บงำความรู้ไว้ แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อได้รับการกระตุ้นจากผู้ที่เห็นคุณค่า ที่จะนำความรู้นั้นกลับมาฟื้นฟู ถ่ายทอดและให้มาอยู่ร่วมกับกระบวนการการใช้ชีวิตของชุมชนอีกครั้ง ทั้งนี้ด้วยผู้เกี่ยวข้องมองเห็นร่วมกันที่จะรักษาสืบทอดศิลปวัฒนธรรมและดำรงความเป็นไตร่วมกัน

ในการคิดประดิษฐ์คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมนั้น มักนำเสนอร่วมไปกับวิถีความเชื่อทางศาสนาและชีวิตความเป็นอยู่ อาทิ การอธิบายความสำคัญของการฟ้อนนกกิงกะหล่าก็ผูกเชื่อมโยงกับพระชาติของพระพุทธเจ้า การใช้การฟ้อนเพื่อบูชาพระพุทธองค์ในงานบุญประเพณี มีการเชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญในรูปแบบการเป็นของเก่าแก่ไม่ได้พบเห็นมานาน หรือเมื่อรับความรู้จากครูต้องมี ”ขันครู” เพื่อบูชาครูทุกครั้งได้สะท้อนพฤติกรรมที่บอก “คุณค่า” ของศิลปวัฒนธรรมที่มีความสำคัญมิควรละทิ้ง

เมื่อค้นพบครูผู้รู้ ได้นำครูภูมิปัญญามาทดลองการถ่ายทอดการเรียนรู้ เป็นเสมือนการช่วยจัดระบบความรู้ และการแพร่ขยายความรู้ในคราวเดียวกัน โดยจัดให้กลุ่มแม่บ้านมา “ตั้งวง” ทำกระทงร่วมกัน ระหว่างทำมีการบันทึกวีดีโอทุกขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อทำเสร็จก็มาพูดคุยความรู้สึก ความคิดเห็นกับสิ่งที่ทำ ค้นหา จุดแข็ง จุดอ่อน เกิดข้อสรุปสำหรับนำไปปรับปรุงและพัฒนาการจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อไป โดยเน้น”การถ่ายทอดที่เข้าใจง่าย” ภายหลังการเรียนการสอนยังไม่ได้มีการติดตามประเมินผลกับพ่อครู แม่ครู และเด็กๆ เพื่อพัฒนาการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม รวมทั้งการติดตามพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงของผู้คนทั้งสองกลุ่ม

องค์ความรู้ สื่อ สิ่งพิมพ์ที่ได้จากการดำเนินงานโครงการฯ ได้จัดให้มีการรวบรวมข้อมูลต่างๆ คือ

- ข้อมูลทั่วไปบ้านเปียงหลวง
- องค์ความรู้การตัดกระดาษ และงานใบตอง มีสาระในเรื่อง ความเป็นมา ประโยชน์ วิธีการทำ วิธีการใช้ คาดว่าจะมีการจัดพิมพ์เผยแพร่
- การฟ้อนนกกิงกะหล่า เขียนโดย ครูส่างคำ จางยอด มีการจัดพิมพ์แล้วเป็น ๓ ภาษา คือ ภาษาไต(ไทยใหญ่) ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ
- สมุดรวบรวมผลงานสร้างสรรค์ของนักเรียน และการจัดการเรียนการสอนของครู
- วีดีทัศน์ต้นฉบับมีจำนวนหนึ่งที่รวบรวมประชุมร่วมกับโครงการฯ การประชุมผู้ใหญ่บ้าน งานบุญประเพณีบ้านเปียงหลวง กิจกรรมโครงการสืบสานลายไต

กิจกรรมการเรียนรู้ศิลปะการตัดกระดาษ การทำโคมแบบไตเพื่อใช้ในงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของชุมชนไต เช่นงานปอยส่างลอง หรือบวชลูกแก้ว

ขบวนแห่ส่างลอง หรือ ลูกแก้ว ที่จะบวชเป็นสามเณรซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของชาวไต (ไทยใหญ่) ที่ยังคงสืบทอดต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน งานปอยส่างลองได้กลายเป็นเวทีจริงสำหรับให้เยาวชนผู้เรียนรู้ในโครงการสืบสานลายไตฯได้แสดงออกด้านศิลปวัฒนธรรม ทั้งการแสดงฟ้อนนก-ฟ้อนโต การตัดตุง ทำโคม และงานใบตองประดิษฐ์อื่นๆที่ใช้ประดับประดาตกแต่งในส่วนต่างๆของงาน

ครูส่างคำ จางยอด ศิลปินผู้ประสานงานและจัดการเรียนรู้ในโครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง และพ่อครูคำ อินตา ศิลปินพ่อครูด้านการผลิตและเป่าปี่น้ำเต้าแบบไต

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

พ่อครูคำ อินตา กำลังเป่าปี่น้ำเต้าในทำนองเพลงเกี้ยวสาว โดยมีแม่เฒ่าผู้เป็นภรรยาร่วมสื่อบทกวีตามทำนองเพลงคลอไปด้วย

สรุปกรณีศึกษาโครงการสืบสานลายไต

การเรียนรู้ผ่านการฟื้นฟูงานศิลปวัฒนธรรมในโครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวงมีครูส่างคำจางยอด ศิลปินชั้นสูงชาวไต(ไทยใหญ่) ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานและอำนวยการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับครูชนะ จันทรวงศ์ โดยให้ความสำคัญกับการจัดการให้ชุดความรู้ในตัวของผู้สูงอายุและผู้รู้ในชุมชนที่มีฐานะเป็นครูภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดสู่ลูกหลาน การศึกษาพบว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องใช้ **“ความไว้วางใจ”** ในฐานะคนในวัฒนธรรมเดียวกัน สามารถสื่อสารภาษาเดียวกัน ใช้วิถีชีวิตแบบเดียวกัน ครูส่างคำไม่ได้มีถิ่นฐานอยู่บ้านเปียงหลวง แต่ก็มีความเป็นคนไตอยู่เต็มเปี่ยม ครูส่างคำเลือกใช้วิถีชีวิตแบบไทยใหญ่ที่มักพูดคุยแลกเปลี่ยนกันใน “วงน้ำชา” เป็นจุดเริ่มต้นของการพูดคุยมากกว่าการจัดเวทีพูดคุยเป็นทางการ และเมื่อสร้างความคุ้นเคยและความไว้เนื้อเชื่อใจกันในวงน้ำชาหลายครั้ง จึงจัดการพูดคุยอย่างเป็นทางการทำให้คนที่เกี่ยวข้องรู้สึกสบายใจที่จะพูดคุยกันเพราะรู้จักกันมาบ้างแล้ว

มีการใช้กระบวนการแบบ “มีส่วนร่วม” ให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจว่าจะจัดการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมเรื่องอะไรบ้างแต่ต้องอยู่บนเงื่อนไขที่มีคนไตสอนกันเองได้เป็นหลัก ซึ่งชุมชนเลือกที่จะเรียนรู้เรื่องการฟ้อนนก การตัดกระดาษ งานใบตอง การละเล่นพื้นบ้าน ทั้งหมดนี้เป็นงานที่มีความเป็นรูปธรรมมีความเป็นเอกลักษณ์และเข้าใจง่าย การเลือกวัดและโรงเรียนเป็นสถานที่เรียนรู้และการใช้วัดเป็นสถานที่จัดประชุม พูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจและความคิดเห็นเกี่ยวกับงานด้านศิลปวัฒนธรรม ก็เป็นการรื้อฟื้นบทบาทดั้งเดิมของวัดไตที่เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมของชุมนได้ฟื้นฟูกลับขึ้นมาอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้การเลือกโรงเรียนของรัฐ (ไทย)เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็นทางการก็มีนัยสำคัญของการสอดแทรกศิลปวัฒนธรรมของชาติพันธุ์เข้าไปในระบบโรงเรียน สามารถทำให้ศิลปวัฒนธรรมของไตได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ และทำให้เด็กและเยาวชนไตได้มีโอกาสเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมไตผ่านระบบโรงเรียนของทางราชการได้อีกทางหนึ่ง

การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ค่อนข้างเป็น “อิสระ” ช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความคิดสร้างสรรค์มากมาย เห็นได้จากการเรียนรู้วิธีตัดกระดาษให้เป็นลวดลายต่างๆ เมื่อครูได้แนะนำเทคนิควิธีการเบื้องต้นและสาธิตให้ดูครั้งสองครั้งแล้ว เด็กๆได้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเองและ สามารถคิดค้นการตัดกระดาษลวดลายต่างๆหลายรูปแบบนำมาเสนอแลกเปลี่ยนกัน เกิดผลงานศิลปะการตัดกระดาษแบบใหม่ๆมากมาย ถือว่าเป็นความงอกงามทางศิลปวัฒนธรรมไต

การเรียนรู้ในโครงการสืบสานลายไตฯ ครูส่างคำ พ่อครู-แม่ครู ครูชนะ และเด็กๆเป็นทั้ง “ผู้สอนและผู้เรียน” ในขณะเดียวกัน พ่อครู-แม่ครูแต่ละคนเรียนรู้การเป็นผู้สอน เรียนรู้กระบวนการถ่ายทอด ในขณะเดียวกันก็เป็นผู้แสดงและผู้ชม มีกระบวนการสื่อสารสาธารณะในรูปแบบการแสดงผลงานผ่านงานบุญประเพณีต่างๆ ของชุมชน เป็นโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงออกซึ่งก่อให้เกิดความตื่นเต้นและความภาคภูมิใจ ในส่วนผู้ถ่ายทอดก็ดีใจ ภาคภูมิใจในผลงานตนที่ได้รับคำชื่นชม ผู้ชมก็มีความสุขจากการแสดง

ชุดความรู้ที่เรียนรู้แลกเปลี่ยนกันส่วนใหญ่มีอยู่แล้วในชุมชนไตบ้านเปียงหลวง แต่อาจจะไม่สามารถสืบทอดตามแบบแผนดั้งเดิมทั้งหมดได้ เพราะบริบทของชุมชนเปลี่ยนไปมากแล้ว ดังนั้นในการจัดการเรียนรู้จึงต้องมีการฟื้นฟู จัดระบบ คิดประดิษฐ์คุณค่าในการอธิบาย สร้างกระบวนการถ่ายทอดให้

เหมาะสม และทำการรวบรวมความรู้และผลงานการเรียนรู้ เพื่อการขยายผลต่อเนื่องให้ชุมชนไตได้ใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงทางชาติพันธุ์ของตนต่อไปได้

ในระยะแรกๆของการสืบค้นความรู้ พ่อครู แม่ครู ไม่อยากเปิดเผยตัวเองนัก เพราะอายและคิดว่าความรู้ภูมิปัญญาที่ตนมีอยู่นั้นไม่เข้ากับยุคสมัย แต่เมื่อได้รับการกระตุ้นจากครูส่างคำ ครูชนะซึ่งเห็นคุณค่า ก็ยินดีมีกำลังใจที่จะนำความรู้นั้นกลับมาฟื้นฟู ถ่ายทอดเพื่อให้ชุมชนไตปัจจุบันได้ใช้ประโยชน์อีกครั้ง การสืบสานศิลปวัฒนธรรมไต ใช้แนวทางการพัฒนาและการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน เห็นได้จากการยกเอาการฟ้อนนก-ฟ้อนโต ที่เป็นศิลปวัฒนธรรมสากลของชนชาติไตขึ้นมานำเป็นประเด็นหลัก สร้างการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูการแสดง การร่ายรำ การประดิษฐ์หัวนก หัวโต การตัดเย็บชุดแสดง และจัดให้มีการแสดงในงานบุญประเพณีทางศาสนาของชุมชน นอกจากนี้ในการเริ่มต้นการเรียนรู้ภูมิปัญญาต่างๆก็รื้อฟื้นวิธีการฝากเนื้อฝากตัวเป็นศิษย์กับพ่อครู-แม่ครูที่ผู้เรียนจะต้อง “ยกขันครู” แสดงคารวะต่อ “พ่อครู-แม่ครู” ซึ่งเป็นวิธีการจัดระบบความสัมพันธ์ของผู้รู้กับผู้เรียนที่ยึดถือระบบอาวุโสและให้ความสำคัญต่อความรู้ภูมิปัญญาจากประสบการณ์มากกว่าคุณวุฒิทางการศึกษาหรือสถานะทางสังคมอย่างอื่น

การนำครูภูมิปัญญามาทดลองถ่ายทอดการเรียนรู้ในแบบที่ “เข้าใจได้ง่าย” เป็นการจัดระบบความรู้และการแพร่ขยายความรู้ไปพร้อมๆกัน เห็นได้จากการที่กลุ่มแม่บ้านตั้งวงทำกระทงร่วมกันระหว่างทำมีการบันทึกวีดีโอทุกขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบ ทำเสร็จแล้วก็ประเมินผลโดยการพูดคุยถึงความรู้สึก ความคิดเห็นกับสิ่งที่ทำ ค้นหา จุดแข็ง จุดอ่อน เกิดข้อสรุปสำหรับนำไปปรับปรุงและพัฒนาการจัดกระบวนการเรียนรู้ต่อไป ภายหลังการเรียนการสอนยังไม่ได้มีการติดตามประเมินกับพ่อครู แม่ครูและเด็กๆ เพื่อพัฒนาการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม รวมทั้งการติดตามพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงของทั้งผู้สอนและผู้เรียน ทำให้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ได้รับการฟื้นฟู และค่อยๆแทรกซึมกลายเป็นภูมิปัญญาในตัวของผู้เรียนที่รู้ เข้าใจ และปฏิบัติได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิต และสามารถนำออกมาใช้งานในสถานการณ์ที่เหมาะสมนอกเหนือจากชีวิตปกติได้ เช่น การนำเอาศิลปะการฟ้อนนก-ฟ้อนโตไปแสดงในงานต่างๆของชุมชน และองค์กรอื่นๆที่เชิญให้ไปแสดง การรับจ้างสร้างชุดตัดเย็บชุดนก ชุดโต การตัดกระดาษ ทำตุง ทำโคมออกจำหน่าย เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าโครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง ประสบความสำเร็จในการจัดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่สามารถสร้างพื้นที่ทางสังคมให้ชุมชนไตในราชอาณาจักรไทย (สยาม)ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับทั้งบริบทของวัฒนธรรมชาติพันธุ์ไตและบริบทของวัฒนธรรมไทย (สยาม).

เอกสารประกอบการเรียบเรียงและอ้างอิง

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. ๒๕๓๔. **สารานุกรมไทยสำหรับเยาชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๕**. กรุงเทพฯ.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. ๒๕๔๐. **สารานุกรมไทยสำหรับเยาชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑๙**.กรุงเทพฯ.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๐. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๕. **จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ**. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏสุรินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๖๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๖. **ความเป็นมาและสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน) (หนังสือส่งเสริมความรู้ด้านการพัฒนาชุดที่ ๒๑).

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. บรรณาธิการ. ๒๕๔๒. *สืบสานล้านนา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน.* เชียงใหม่: คณะกรรมการจัดงานสืบสานล้านนา.

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. ๒๕๔๔. *เส้นทางแห่งศรัทธา.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ๒๕๔๑. **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่แห่งความคิด**. กรุงเทพฯ:สถาบันนโยบายศึกษา.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **วัฒนธรรมคือทุน**. กรุงเทพฯ : พี เพรส.

ธนา อุทัยภัตรากูร. ๒๕๔๗. **จากดินสู่บ้าน สร้างบ้านด้วยดิน คู่มือสร้างบ้านดิน.** กรุงเทพฯ :บริษัทเฟื่องฟ้าพริ้นติ้ง.

บัญชร แก้วส่องและคณะ. ๒๕๓๕. **รายงานการวิจัยเรื่องป่าชุมชนในภาคะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านในป่าภูหลง อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. ๒๕๔๓. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เง่าธรรมสาร (แปล).

๒๕๔๗. ซัมด้อง รนโปเช, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ตู้เว่ยหมิงและเอเลนา นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๑ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากพุทธ ขงจื๊อใหม่และนิเวศ)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

๒๕๔๗. มาร์มุด อาย๊วบ,จันทรา มุสซัฟฟาร์และอับดุรเราะห์มาน วาฮิด. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๒ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา (ทัศนะจากอิสลาม)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

๒๕๔๗. สังฆราช บาทหลวงลาบายัน, นากามูระ ฮิซาชิ, อรีฟ บูดิมาน, วอลเดน เบลโล. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๓ : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากซ้ายใหม่เอเชีย)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

๒๕๔๗. สาทิศ กุมาร, วันทนา ศิวะ และ อชิส นันที. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย ๔ : ***บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา*** **(ทัศนะจากคานธีใหม่)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

ฟริตจ๊อฟ คาปร้า. ๒๕๔๖. **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๑ ทัศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒน ธรรมแบบใหม่**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. (ประชา ปสนุนธมฺโม ไพศาล วิสาโล สันติสุข โสภณสิริ และ รสนา โตสิตระกูล แปลจาก The Turning Point).

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).

๒๕๔๒. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

๒๕๔๒. **การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. กรุงเทพฯ :มูลนิธิพุทธธรรม.

๒๕๔๓. **ธรรมนูญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**.กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระไพศาล วิสาโล. ๒๕๔๘. **สุขกับงาน**. หนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์ วันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๘ น. A๗.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. ๒๕๒๔. **พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยศิลปากร**. วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔.

พอล ฟายเออราเบนด์ (เขียน), วีระ สมบูรณ์ (แปล). ๒๕๓๒. **วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี**. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (แปลจาก Paul Feyerabend, Science in a Free Society)

พิทยา ว่องกุล. บรรณาธิการ. ๒๕๔๔. **วิถีไท : ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ**. กรุงเทพฯ : เครือข่ายงานวิถีไท.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. **ธรรมะเล่มเดียวจบ**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๔ ที่ระลึกเนื่องในโอกาสทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานน้ำหลวงอาบศพและพิธีพระราชทานเพลิงศพอาจารย์ปรีชาญ บุญครอง.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๔. **เหนือวิทยาศาสตร์.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม จัดพิมพ์เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส พระพุทธศักราช ๒๕๔๙.

ภัคพัฒน์ ทิพยประไพ. ๒๕๔๐. **แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ภู เชียงดาว. (ไม่ทราบปีที่พิมพ์). **เปียงหลวง : ดินแดนประวัติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลง**. สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน, ฐานข้อมูลพื้นที่รูปธรรมบ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่

ยศ สันตสมบัติ.

๒๕๔๐. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

๒๕๔๒. **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.

รายงานการประชุมคณะกรรมการอำนวยการโครงการความร่วมมือการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเข้มแข็งและเป็นสุขอย่างยั่งยืน ครั้งที่ ๑/๒๕๔๗ ๒๐-๒๑ เมษายน ๒๕๔๗, ครั้งที่ ๒/๒๕๔๗ ๑๕-๑๖ กรกฎาคม ๒๕๔๗, ครั้งที่ ๓/๒๕๔๗ ๖-๗ ตุลาคม ๒๕๔๗, ครั้งที่ ๑/๒๕๔๘ ๑๗ มกราคม ๒๕๔๘, ครั้งที่ ๒/๒๕๔๘ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๔๘.

วอลเดน เบลโลม เชียร์ คันนิงแฮม และ ลี เค็ง ปอห์., สุรนุช ธงศิลา แปล. ๒๕๔๒.**โศกนาฏ กรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง..

วันดี สันติวุฒิเมธี. ๒๕๔๕. **กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทใหญ่ ชายแดนไทย – พม่า กรณีศึกษา : หมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์, คณะสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิธาน ฐานะวุฑฒ์. **จิตวิวัฒน์**. หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๘ น.๙.

ศูนย์สมุนไพรตะบัลไพร. ๒๕๔๘. **รายงานการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย.** เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)ภาคอีสาน สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

สมพงษ์ บุญเลิศ และคณะ. (ไม่ทราบปีที่พิมพ์). **รายงานการติดตามประเมินผลโครงการความร่วมมือพัฒนาพื้นที่รูปธรรม “การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเข้มแข็งและเป็นสุขอย่างยั่งยืน”**.

สันทนา ธรรมสโรจน์ และคณะ. ๒๕๔๘. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย.** เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)ภาคอีสาน สนับสนุน

สาละวินโพสต์ ฉบับวันที่ ๒๓ วันที่ ๑๖ พ.ค.-๓๐ มิ.ย. ๒๕๔๘. **จ๋ามตองนักสู้เพื่อชาวไทยใหญ่** หน้า ๒๒-๒๗.

ส่างคำ จางยอด. ๒๕๔๘. **การฟ้อนนกกิ่งกะหล่า**. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์. มกราคม ๒๕๔๘

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๖. **โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน**.กรุงเทพฯ :โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๗. **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน.** กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ(สสส.)

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๗.**การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพฯ : โครงการทุนสนับสนุนการเขียนตำรา ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ และโครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๘. **กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**. กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา และภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. ๒๕๔๘. “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**”. บทความวิจัยนำเสนอในการประชุมทางวิชาการการวิจัยการศึกษาครั้งที่ ๑๑ (The ๑๑th National Symposium on Educational Research) เมื่อวันที่ ๒๖-๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ กรุงเทพฯ. (จัดโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ) บทความวิจัยพิมพ์เผยแพร่ใน. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ๒๕๔๘. **การประชุมทางวิชาการ การวิจัยทางการศึกษา ครั้งที่ ๑๑**. กรุงเทพฯ :สกศ.หน้า ๓๓๐-๓๓๗.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นัยนา หวายคำ นิลวดี พรหมพักพิง ธำรง มั่นคง. สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นัยนา หวายคำ นิลวดี พรหมพักพิง ธำรง มั่นคง. (๒๕๔๙). **กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.** รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. ๒๕๔๗. **สุภัทรดิศดิศ ดิศกุล**. กรุงเทพฯ : หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗.

สุมน อมรวิวัฒน์. ๒๕๔๘. **จิตวิญญาณนั้นมีค่าอย่าคิดขาย**. หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๔๘. น. ๙.

สุริยา สมุทคุปติ์ และคณะ. ๒๕๔๐. **วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ข่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวเจ้า” จังหวัดนครราชสีมา**. สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัย เทคโนโลยีสุรนารี.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. ๒๕๓๐. **ทางเลือกของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ยุววิทยา. พิมพ์ครั้งแรก.

เสถียรโกเศศ (ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน) ราชบัณฑิต.๒๕๑๐. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

เสรี พงศ์พิศ. ๒๕๓๖. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญา.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. ๒๕๔๖. **รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ๒๕๔๖**. กรุงเทพฯ.

อภิชาต ไสวดี. ๒๕๔๘. **เรื่องราวในร่องรอยของบ้านดิน.** โครงการบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

๒๕๔๓.**พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร :กระบวนทัศน์และนโยบาย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

๒๕๔๔. **มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

๒๕๔๔. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. กรุงเทพฯ :สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

๒๕๔๘. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

อิศรา สุคงคารัตนกุลและคณะ. ๒๕๔๘. **รายงานการวิจัยรายงานการวิจัยโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง**. เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)ภาคอีสาน สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

อี.เอฟ. ชูเมกเกอร์ เขียน.สมบูรณ์ ศุภศิลป์ แปลและเรียบเรียง. ๒๕๓๗. **จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐ ศาสตร์เชิงพุทธ : Small Is Beautiful.** ฉบับแปลพิมพ์ครั้งที่ ๓.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ๒๕๔๐. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการกิตติเมธีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอกวิทย์ ณ ถลาง นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารณ์ พานิช รสนา โตสิตระกูล และ ม.ร.ว. นงคราญ ชมพูนุช. ๒๕๔๖. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.

Amareswar Galla. ๑๙๙๕. **"Authenticity: Rethinking Heritage Diversity in a Pluralistic Framework."** *NARA Conference on Autheticity in relation to the world heritage Convention,* Japan : UNESCO World Heritage Centre, Agency for Cultural Affairs. ICCROM, ICOMOS.

Ife,J.W. ๑๙๙๙. **Community Development, Creating community alternatives-vision, analysis** *and practice*. Australia : LONGMAN.

Sayan Praicharnjit. ๒๐๐๕ **Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice in Thailand** ., Paper presented at the Living Heritage Sites Programme Workshop on W Living Heritage : Empowering Community", organized by Cop(LMP), ICCROM, FAD, SEAMEO-SPAFA. Phrae, Thailand during ๒๑-๒๕ November ๒๐๐๕.

Sayan Praicharnjit. ๒๐๐๕ **Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice**

in Thailand ., Paper presented at International Academic Forum themed "Cultural Resource Management". Organized by Osaka City University and Indonesia Institute of the Arts and Gadjah Mada University, Yogyakarta, Indonesia. ๓๐ November ๒๐๐๕.

SPAFA.๒๐๐๔. **Report, International Seminar on Indigenous Wisdom and Education : Strategies for Preservation, Intrgration, Transfer and Promotion**. Chiangrai, Thaialnd. Feb.๑๒,๒๐๐๔.

UNDP. ๒๐๐๓. **Thailand Human Development Report ๒๐๐๓**. Bangkok.

Wadsworth, Y. ๑๙๙๘. "*What is Participatory Action Research*?" **Action Research International**, Paper ๒. Available on-line. http://www.scu.edu.au/schools/sawd/ari/ari-wadsworth.html

William D. Lipe. ๑๙๘๔. "*Value and meaning in cultural resources*". in Henry Cleere, Ed. **Approaches to the archaeological heritages** . Great Britain.

แหล่งข้อมูลจากสื่ออิเล็กโทรนิกส์ (เว็บไซต์)

http://www.chumchonthai.or.th

http://www.baandin.org

http://www.baandin.com.

http://www. budpage.com

http://www.thaiflora.org.

http://www.msu.ac.th.

http:// www.tuchine.com.

www.archaeopen.com

เกี่ยวกับผู้เขียน

ประวัติและผลงานทางวิชาการ

ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์

Professor SAYAN PRAICHARNJIT

ศาสตราจารย์สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนคนแรกของประเทศไทย และคนเดียวในสมัยรัชกาลที่ ๙

การศึกษาระดับอุดมศึกษา

- **M. Sc.** Environmental Remote Sensing & GIS for Development. Asian Institute of Technology. (AIT) ๒๕๓๘
- ศิลปศาสรบัณฑิต โบราณคดี (เกียรตินิยมอันดับ ๑) มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๓

การศึกษา อบรม ดูงาน นำเสนอผลงานในต่างประเทศ

ฝรั่งเศส เดนมาร์ก ออสเตรเลีย อังกฤษ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย สิงคโปร์ ลาว เวียดนาม กัมพูชา พม่า

สถานภาพปัจจุบัน ข้าราชการรับบำนาญ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โทร.๐๘๑-๕๘๓-๕๖๒๐ e-mail : spraicharnjit@gmail.com

ที่อยู่ปัจจุบัน ๓๘๗/๒ ซอยวังหลัง ๑๓ ถนนวังหลัง แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐ โทร. ๐๘๑-๕๘๓-๕๖๒๐

รางวัลผลงานทางวิชาการและการบริการสังคม

- **นักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาปรัชญา** ประจำปี ๒๕๕๗
- **รางวัลผลงานวิจัยดีเด่น** รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา ประจำปี ๒๕๕๗ จากผลงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาทางโบราณคดีเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องวิทยาการผลิต แบบแผนทางศิลปะและความหมายทางวัฒนธรรมของเครื่องถ้วยเคลือบในแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง จังหวัดน่านและแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว จังหวัดพะเยา”
- **รางวัล Asia-Pacific Maritime Archaeology Award 2014** ในฐานะผู้บุกเบิกงานโบราณคดีทางทะเลในประเทศไทย
- **รางวัล TTF Award** ด้านมนุษยศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๕ จากผลงานหนังสือ “โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี”
- **รางวัลผลงานวิจัยดี** สาขาวิชาสังคมศาสตร์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปี ๒๕๕๑ จากผลงานวิจัยเรื่อง“การศึกษาทางโบราณคดีเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องวิทยาการผลิตแบบแผนทางศิลปะ และความหมายทางวัฒนธรรมของเครื่องถ้วยเคลือบในแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง จังหวัดน่านและแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว จังหวัดพะเยา”
- **รางวัลผลงานวิจัยดีเด่น** สาขาสังคมศาสตร์ รางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.๒๕๔๙ และ **รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ** พ.ศ.๒๕๔๙ สาขาสังคมวิทยา รางวัลชมเชย จากผลงานวิจัยเรื่อง

“กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน”

- Ford Motor Company Conservation & Environment Grants ประจำปี ๒๕๔๖ จากผลงานโครงการโบราณคดีชุมชน
- Ford Motor Company Conservation & Environment Grants ประจำปี ๒๕๔๓ จากผลงานโครงการโบราณคดีชุมชน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

กรรมการ คณะทำงานในองค์กรระดับชาติ และสถาบันอุดมศึกษา

- กรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา (๒๕๕๙-๒๕๖๑)
- คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์โบราณคดีสากล ราชบัณฑิตยสภา (๒๕๕๒-๒๕๕๙)
- คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิรางวัล TTF AWARD (๒๕๕๙-๒๕๖๑)
- คณะกรรมการพิจารณาตำแหน่งวิชาการ สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน (๒๕๕๗-๒๕๕๙)
- คณะกรรมการพิจารณารางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ รางวัลผลงานวิจัย รางวัลผลงานวิทยานิพนธ์ สาขาปรัชญา ที่เสนอขอรับรางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ (๒๕๕๘-ปัจจุบัน)

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิผู้พิจารณาผลงานเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการในสาข การพัฒนาชุมชน การพัฒนาสังคม สังคมวิทยา มานุษยวิทยา พิพิธภัณฑสถานวิทยา การจัดการมรดกวัฒนธรรม วัฒนธรรมศึกษา ของสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทย เป็นผู้ทรงคุณวุฒิมีรายชื่อในบัญชีของกระทรวงอุดมศึกษาฯ

ประสบการณ์การทำงาน

๒๕๕๗-๒๕๕๘ : กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเภทผู้แทนคณาจารย์

๒๕๕๗-๒๕๕๘ : คณะกรรมการอุทธรณ์และร้องทุกข์ประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๕๗-๒๕๕๘ : คณะกรรมการตรวจสอบประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๕๑-๒๕๕๓ : คณะกรรมการบริหารมหาวิทยาลัยศิลปากร (กบม.)

๒๕๕๑-๒๕๕๓ : คณะกรรมการบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

๒๕๕๑-๒๕๕๓ : คณบดีคณะโบราณคดี และประธานหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

๒๕๔๒-๒๕๔๙ และ **๒๕๕๔-๒๕๕๘** : อาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๕๙-๒๕๖๐ อาจารย์ประจำวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป่วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๔๙-๒๕๕๔ : อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

๒๕๒๔-๒๕๔๒ (๑๘ ปี) : รับราชการเป็นนักโบราณคดีในกรมศิลปากร

- นักโบราณคดี ประจำหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่
- นักโบราณคดี ประจำฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี
- หัวหน้าโครงการโบราณคดี (ภาคใต้) ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี
- หัวหน้างานโบราณคดีใต้น้ำ ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี
- หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
- หัวหน้าฝ่ายวิชาการ สนง.บค.พช.ที่ ๖ เชียงใหม่ และ สนง.บค.พช. ที่ ๒ สุพรรณบุรี
- รักษาการในตำแหน่งผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ความเชี่ยวชาญทางวิชาการ

- วิชชาชุมชนวิทยา (Communitology)
- การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Community Cultural Development : CCD)
- กระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process : archaeopen)
- การจัดการมรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Management : CHM)
- พิพิธภัณฑ์บริบาล (Museum Nourishment : museopen)
- โบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (Archaeology of Historical Ceramics in Thailand)
- ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น (History of Cultural Communitolocality)
- โบราณคดีสมุทรภาค (Maritime Archaeology / Underwater Archaeology)

ประสบการณ์ด้านวิชาการ ผลงานวิจัย และผลงานทางวิชาการ

(๑) การวิจัยในระยะที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๒๔-๒๕๔๒)

ก่อนที่จะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข้าพเจ้าเคยรับราชการเป็นนักโบราณคดี สังกัดหลายหน่วยงานย่อยในกองโบราณคดี กรมศิลปากร ซึ่งขณะนั้นสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้ทำงานวิจัยด้านโบราณคดีกระแสหลัก (mainstream archaeology) ในเรื่องที่เกี่ยวกับ

(๑) โบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในประเทศไทย (Archaeology of Ancient Ceramics in Thailand)

(๒) โบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทย (Underwater Archaeology)

(๓) โบราณคดีในล้านนา (Archaeology in Lan Na Northern Thailand)

(๔) โบราณคดีกู้แหล่ง (Rescue Archaeology) การประเมินผลกระทบและการกอบกู้ทรัพยากรทางโบราณคดีที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

มีผลงานทางวิชาการที่เป็นหนังสือวิชาการ ทั้งที่เขียนเองคนเดียวและเขียนร่วมกับเพื่อนร่วมงาน จำนวน ๑๒ เล่ม มีบทความทางวิชาการที่เผยแพร่ในรูปแบบการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ วารสารกึ่งวิชาการขององค์กรระหว่างประเทศ หนังสือรวมบทความทางวิชาการ การนำเสนอในที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการระดับชาติและระดับนานาชาติ จำนวน ๕๘ บทความ

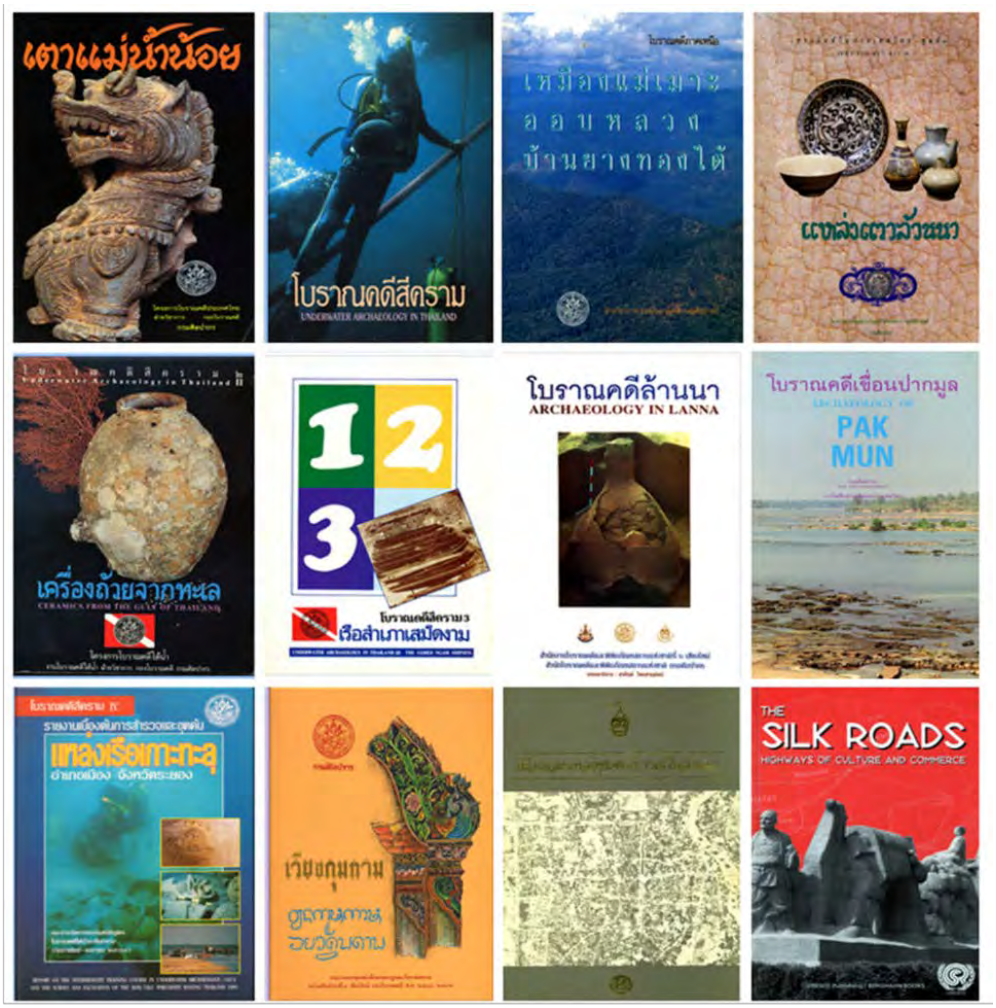

งานวิจัย

๑. การวิจัยในระยะที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๒๔-๒๕๔๒)

ก่อนที่จะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข้าพเจ้าเคยรับราชการเป็นนักโบราณคดี สังกัดหลายหน่วยงานย่อยในกองโบราณคดี กรมศิลปากร ซึ่งขณะนั้นสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้ทำงานวิจัยด้านโบราณคดีกระแสหลัก (mainstream archaeology) ในเรื่องที่เกี่ยวกับ

(๑) โบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในประเทศไทย (Archaeology of Ancient Ceramics in Thailand)

(๒) โบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทย (Underwater Archaeology)

(๓) โบราณคดีในล้านนา (Archaeology in Lan Na Northern Thailand)

(๔) โบราณคดีกู้แหล่ง (Rescue Archaeology) การประเมินผลกระทบและการกอบกู้ทรัพยากรทางโบราณคดีที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

มีผลงานทางวิชาการที่เป็นหนังสือวิชาการ ทั้งที่เขียนเองคนเดียวและเขียนร่วมกับเพื่อนร่วมงาน จำนวน ๑๒ เล่ม มีบทความทางวิชาการที่เผยแพร่ในรูปแบบการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ วารสารกึ่งวิชาการขององค์กรระหว่างประเทศ หนังสือรวมบทความทางวิชาการ การนำเสนอในที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการระดับชาติและระดับนานาชาติ จำนวน ๕๘ บทความ ดังนี้

หนังสือวิชาการ และรายงานการวิจัย

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๒๖). **การขุดแต่งบูรณะกู่ช้าง-กู่ม้า.** ลำพูน : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๑). **เตาแม่น้ำน้อย.** กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดี ประเทศไทย กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- พิสิฐ เจริญวงศ์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ พาสุข ดิษยเดช M. Santoni และ J. P. Pautreau. (๒๕๓๑). **โบราณคดีภาคเหนือ เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้**. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ. (๒๕๓๑). **โบราณคดีสีคราม**. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีใต้น้ำ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ พาสุข ดิษยเดช และประทีป เพ็งตะโก.(๒๕๓๒). **แหล่งเตาล้านนา.** กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ อัจฉรา แข็งสาริกิจ และศิริพันธ์ ยับสันเทียะ. (๒๕๓๒). **โบราณคดีสีคราม ๒ : เครื่องถ้วยจากทะเล.** กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีใต้น้ำ ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.(ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๓).**โบราณคดีสีคราม ๓ แหล่งเรือเสม็ดงาม.** กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีใต้น้ำ ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร. (ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ พิสิฐศักดิ์ บรรณานุรักษ์ และเสน่ห์ มั่นประสงค์. (๒๕๓๔). **เวียงกุมกาม : รายงานการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน.** กรุงเทพฯ : ฝ่ายแผนงานและวิเทศสัมพันธ์ฯ กองโบราณคดี และหน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และบุรณี บุรณศิริ. (๒๕๓๖). **โบราณคดีสีคราม ๔ : รายงานเบื้องต้นการสำรวจและขุดค้นแหล่งเรือเกาะทะลุ อ.เมือง จ.ระยอง และ การจัดการอบรมหลักสูตรโบราณคดีใต้น้ำระดับกลาง [กุมภาพันธ์-เมษายน ๒๕๓๔]**. กรุงเทพฯ : งานโบราณคดีใต้น้ำ ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร. (ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ อาณัติ บำรุงวงศ์ วิเศษ เพชรประดับ และ บุรณี บูรณะศิริ. (๒๕๓๕). **โบราณคดีเขื่อนปากมูล.** กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากรและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ พาสุข ดิษยเดช และสุพจน์ พรหมาโนช. (๒๕๓๙). (ประโชติ สังขนุกิจ บรรณาธิการ). **เมืองและแหล่งชุมชนโบราณในล้านนา.**, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เนื่องในงานสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และศุภมาส ดวงสกุล. (๒๕๔๐). **โบราณคดีล้านนา.** กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวาระปีกาญจนาภิเษกและเมืองเชียงใหม่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี.

บทความวิจัยและบทความทางวิชาการ

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๒๕).*ความรู้เรื่องสังคโลกไทยจากหลักฐานใหม่* : **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๒๖ เล่ม ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๕. หน้า ๔๗-๖๓.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๒๗).*แหล่งเตาเผาเครื่องเคลือบที่ห้วยน้ำหยวก อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน* : **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๒๘ เล่ม ๓ กรกฎาคม ๒๕๒๗. หน้า ๕๘-๗๘.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๒๘). *ข้อมูลใหม่เรื่องเตาเผาและเครื่องเคลือบล้านนาที่เมืองน่าน* : **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๒๙ เล่ม ๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๘.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๒๙). *แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติ ศาสตร์ลุ่มแม่น้ำน่านหัตถกรรมเพื่อความอยู่รอดหรืออุตสาหกรรมเพื่อการค้า* : **วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติ** ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๒๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๒๙).*ไม้สักผักหวานและโบราณคดีที่ออบหลวง* : **อนุสาร อ.ส.ท.** ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๐). *บางเสี้ยวจากการศึกษาวัฒนธรรมคนกินหอย : กองเปลือกหอยขนาดใหญ่ตามถ้ำเพิงผาและเกาะ(เขา)ในอ่าวพังงาและอ่าวกระบี่ เกิดจากคนกระทำหรือน้ำพัดมา* : **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๓๐ หน้า ๑๐๐-๑๑๑.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๐). *แหล่งโบราณคดีสมัยโลหะตอนปลายที่พบใหม่ในภาคเหนือ ของประเทศไทย* : **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๖มกราคม ๒๕๓๐ หน้า ๖๖-๘๓.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๑).*การแปลความเบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรมป่าชายเลนจากหลักฐานแหล่งโบราณคดีที่พบใหม่ในอ่าวพังงา* : **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๑ หน้า ๕๙-๖๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๐).*แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่าน* :**เอกสารประกอบการสัมมนาโบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองน่าน** จัดโดยกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร วันที่ ๔-๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๐). *เตาป่ายาง.* ใน **สังคโลกศรีสัชนาลัย.** กรมศิลปากรและเครือซีเมนต์ไทยจัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จทรงเปิดอาคารศูนย์ศึกษาสังคโลกศรีสัชนาลัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. หน้า ๕๗-๖๗.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๑). *แหล่งเตาแม่น้ำน้อย : อุตสาหกรรมลุ่มเจ้าพระยา..ใหญ่เกินกว่าเคยคิด* : **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๙ เล่ม ๑๐ สิงหาคม ๒๕๓๑.หน้า ๗๒-๘๓.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๑). *เตาแม่น้ำน้อย..มรดกล้ำค่าที่ชาวสิงห์บุรีภูมิใจ* : **อนุสาร อ.ส.ท.** ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๓๑ ฉบับเฉลิมพระชนม พรรษา

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๑). *ความรู้เรื่องสังกโลกไทยจากหลักฐานใหม่ : ถ้วยเคลือบ ไหเผา และเตาศรีสัชนาลัย* : **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องหลักฐานและข้อมูลใหม่ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศไทย** จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี. หน้า ๑๑๓–๑๕๒.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๑). *สันกู่* : **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๑. หน้า ๗๗-๘๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๑). *ภาพรวมโบราณคดีภาคเหนือและสังเขปแหล่งโบราณคดีภาคเหนือ* : **โบราณคดีสี่ภาค.** (พิสิฐ เจริญวงศ์ บรรณาธิการ)กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร หน้า ๒๒-๔๒.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๓). *ซากเรือเสม็ดงาม : หลักฐานการกู้ชาติของพระเจ้าตากสิน?* : **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕ มีนาคม ๒๕๓๓.หน้า ๖๔-๗๔.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). *โบราณคดีเชื่อนปากมูลและการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม* : **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕. หน้า ๒๓-๓๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). *พัฒนาการของสังกโลกจากหัตถกรรมหมู่บ้านถึงอุตสาหกรรมเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีหลักฐานที่พบใหม่.* ใน **ศิลปศาสตร์อักษร.** สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน้า ๕๘-๘๑.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๓). *ซากเรือเสม็ดงาม : หลักฐานการกู้ชาติของพระเจ้าตากสิน?* ใน **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕ เดือนมีนาคม ๒๕๓๓. หน้า ๖๔-๗๔.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). *วันก่อนวันนี้และพรุ่งนี้ของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทย.* ใน **บูรพาทิตย์.** กองวิชาประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าจัดพิมพ์ในวโรกาสพลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เสด็จทรงนำ คณะอาจารย์ และนักเรียน โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าไปทัศนศึกษาภาคตะวันออก ระหว่างวันที่ ๑๑-๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๕ หน้า ๙๓-๑๐๗.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). *ความเคลื่อนไหวของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทยและหลักฐานการพาณิชย์นาวีสมัยกรุงศรีอยุธยา.* ใน **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๒ หน้า ๓๔-๖๕.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). *ไปเก็บอดีตเมืองน่าน* : **อนุสาร อ.ส.ท.** ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๗ เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๕ หน้า ๕๓-๕๗.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๕).บทความในคอลัมน์ สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ หน้า ๗๔-๘๐ จำนวน ๓ เรื่อง : -
  - *ขุมสังคโลกใต้ทะเล การส่งออกที่โดดเด่นในประวัติศาสตร์ไทย*
  - *พบศิลาจารึกประกาศชัยชนะหลักใหม่ของพระเจ้าจิตรเสน : ซากโบราณสถานที่น้ำจะท่วมหลังการสร้างเขื่อนปากมูล*
  - *พบร่องรอยฆาตกรรมมนุษย์โบราณ และการฝังศพยุคโลหะที่บ้านปราสาท*

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ กันยายน ๒๕๓๕ หน้า ๗๔-๗๙ จำนวน ๓ เรื่อง :-
  - *เทวรูปพระสุริยะศิลาองค์ใหม่สมบูรณ์ที่สุดที่เคยพบในไทย*
  - *มนุษย์หินใหม่อายุ ๑๐,๐๐๐ ปี พบในภาคใต้ที่จังหวัดตรัง*
  - *จารึกเหรียญเงินทวารวดี อักษรขโรษฐีเหรียญแรกในประเทศไทย*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๓๕ หน้า ๗๐-๗๖ จำนวน ๔ เรื่อง : -
  - *บุกดงระเบิดขุดค้นปราสาทโดนตวลอยู่ในไทยใกล้เขาพระวิหาร*
  - *พิสูจน์ปัตตานีเป็นแดนพุทธศาสนาเก่าแก่มีหลักฐานใหม่พระพิมพ์ ๕๐๐,๐๐๐ชิ้น*
  - *ศิลาจารึกพ่อขุนรามพลสงสัยอนุชาพระยาลิไท*
  - *มนุษย์โบราณยุคโลหะตอนปลายถลุงเหล็กแล้วที่อุบลราชธานี*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๓๕). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ หน้า ๗๔-๘๐ จำนวน ๓ เรื่อง : -
  - *รูปพระศรีอริยเมตไตรยพระพุทธเจ้าจำหลักบนกลุ่มเสมาหินอายุกว่า ๑,๐๐๐ ปี*
  - *พบเมืองประวัติศาสตร์-บางขลงยุคสุโขทัยประกาศอิสรภาพจากขอม*
  - *ขุดพบสีที่ใช้เขียนภาพก่อนประวัติศาสตร์ คนไทยจะได้รู้อายุภาพล้ำค่าที่ผาแต้ม*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๕). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๓๕ หน้า ๖๙-๗๖ จำนวน ๔ เรื่อง : -
  - *ขุดพบศิลปวัตถุล้ำค่าสมัยทวารวดีเมืองดงละครเป็นแหล่งพาณิชย์*
  - *แกะรอยวัดพม่าในไทยหลังสูญเสียศิลปกรรมชิ้นเอกที่วัดศรีชุม*
  - *คนไทยเริ่มทำกิจการสังคโลกที่ศรีสัชนาลัยก่อนสุโขทัย*
  - *มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์อายุสั้นตายด้วยไข้ป่าและวัณโรค*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๖). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๒ฉบับที่ ๗ มีนาคม ๒๕๓๖ หน้า ๑๐๒-๑๐๘ จำนวน ๓ เรื่อง: -
  - *ก่อนประวัติศาสตร์สองพันห้าร้อยปีและทวารวดีที่โนนเมือง จังหวัดขอนแก่น*
  - *คนก่อนประวัติศาสตร์โคราชไม่ได้หายไปไหน : หลักฐานพบใหม่ที่ปราสาทหินพนมวัน*
  - *หลุมฝังศพพ่อ แม่ ลูก อายุสองพันปีที่ดอนเจดีย์ อำเภอพนมทวน จังหวัด กาญจนบุรี*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๖). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘ เมษายน ๒๕๓๖ หน้า ๗๘-๙๒ จำนวน ๓ เรื่อง : -
  - *พบแหล่งก่อนประวัติศาสตร์อาจเป็นบรรพบุรุษเมืองศรีสัชนาลัย*
  - *แหล่งผลิตเกลือโบราณแหล่งเดียวของพิษณุโลกกำลังถูกทำลาย*
  - *ปราสาทขอมบนเขาตีคลี จังหวัดนครสวรรค์*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๖). สยามศึกษา : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๓๖ หน้า ๗๗-๘๑ จำนวน ๓ เรื่อง : -
  - *เครื่องประดับทองคำเทวบูชาครบสำรับพบครั้งแรกที่ปราสาทถนนหัก*
  - *เผยหลักฐานเหมืองทองแดงโบราณที่ลพบุรีใหญ่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์*
  - *พิสูจน์เขาคาเป็นเทวาลัยฮินดูเก่าแก่ที่สุดในนครศรีธรรมราช*
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๖). *อโรคยศาลโรงพยาบาลขอม* : **วารสารสยามอารยะ** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๖ หน้า ๓๑-๔๐.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๓๘). *แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่าน* : **บทความพิเศษจัดทำเพื่อทูลเกล้าฯถวายในวโรกาส พลโทหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จทรงนำคณะอาจารย์และนักเรียน โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทัศนศึกษาจังหวัดน่านระหว่างวันที่ ๑๐-๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๘.**

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๐). *มนุษย์น้ำแข็ง ๕,๐๐๐ ปี : นักเดินทางผู้เดียวดายจากยุคทองแดงสู่ยุคโลกาภิวัฒน์* : **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๓ มกราคม ๒๕๔๐ หน้า ๑๖๗-๑๗๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๐). *โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน : ข้อมูลเก่าและข้อมูลใหม่.* **เอกสารประกอบการสัมมนาหัวข้อ "สืบสานอดีตอันเรืองรองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติ ศาสตร์และชาติพันธุ์**. จัดโดยโครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพ ร่วมกับประชาคมเมืองน่าน วันที่ ๑๘-๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรมซิตี้พาร์ค จังหวัดน่าน. หน้า ๑-๔๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และสุภมาศ ดวงสกุล. (๒๕๔๑). *หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีเกี่ยวกับโบราณสถานคอกช้างดินเมืองอู่ทอง* : **นิตยสารศิลปากร** ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๑ หน้า ๑๔-๔๓.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๑). *กำแพงเมืองเชียงใหม่สร้างเมื่อไร ?* : **ศิลปวัฒนธรรม.** ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๔๑ หน้า ๑๓๐-๑๓๓.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์และสุภมาศ ดวงสกุล. (๒๕๔๒). *องค์ความรู้ใหม่และแนวทางการจัดการแหล่งเตาสุพรรณบุรีที่บ้านบางปูน.* **เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ โบราณคดีเมืองสุพรรณบุรี จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ : หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี.** สนง.บค.พช.ที่ ๒ สุพรรณบุรี.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์และสุภมาศ ดวงสกุล. (๒๕๔๒). *หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากคอกช้างดินเมืองอู่ทอง.* **เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ โบราณคดีเมืองสุรรณบุรี จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ : หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี.** สนง.บค.พช.ที่ ๒ สุพรรณบุรี.

- Sayan Prishanchit. (1985). *A Kiln Site at Ban Boh Suak, Nan Province*. **Country report of Thailand for the Technical Workshop on Ceramics [T-W4].** Bangkok & Chiang Mai, THAILAND. December 1-12, 1985 Final Report : SEAMEO-SPAFA.

- Sayan Prishanchit. (1987). *Preliminary Report on Surveying of the lithic industries in Mae Hong Son, Nan & Uttaradit, Northern Thailand*. **Resource paper for the SPAFA Seminar in Prehistory of Southeast Asia [T-W11] THAILAND**. January 12-15, 1987.

- Sayan Prishanchit.(1988). *A Preliminary Survey of Lithic Industries in Mae Hong Son, Nan and Uttaradit, Northern Thailand.* In ed. P. Charoenwongsa and B. Bronson. **Prehistoric Studies : The Stone and Metal Ages in Thailand.** [Papers in Thai Antiquity Vol.1, published by the Thai Antiquity Working Group with the support of the John F. Kennedy Foundation of Thailand] Bangkok.

- Prishanchit, S. with M. Santoni & J.P.Pautreau, (1990). *Excavation at Obluang, Province of Chiangmai, Thailand*. **Proceedings of the 1st Conference of the Association of Southeast Asian Archaeologist in Western Europe : in Southeast Asian Archaeology 1986** [edited by Ian

& Emily Glover]. Institute of Archaeology, University College London, BAR International Series 516 p.37-54.

- Prishanchit, S. with M. Santoni & J.P.Pautreau, (1990). *Stone tool manufacturing areas in the province of Nan, Thailand*., **Proceedings of the 1st Conference of the Association of Southeast Asian Archaeologist in Western Europe : in Southeast Asian Archaeology 1986** [edited by Ian & Emily Glover]. Institute of Archaeology, University College London, BAR International Series 516 p.55-64.

- Sayan Prishanchit. (1991). *Re-Excavation at the Samed Ngam Shipsite on the East Coast of Thailand*., **Paper presented at the International Conference SHIPWRECKS AND THEIR ENVIRONMENTS** : the VIII Annual Conference of the Australian Institute for Maritime Archaeology [AIMA], Perth.

- Sayan Prishanchit. (1991). *Maritime trade during the 14th to 17th century : evidences from the underwater archaeological sites in the Gulf of Thailand* : **paper presented at an International Seminar on Ancient Trade and Cultural Contacts in Southeast Asia : Integral Study of the Silk Roads : Roads of Dialoques,** organized by UNESCO and Office the National Cultural Commission, Bangkok.

- Sayan Prishanchit. (1991). *Ceramics from the Gulf of Thailand* : **paper presented at an International Seminar on Manila as the 2nd Venice , Integral Study of the Silk Roads : Roads of Dialoques**, organized by UNESCO, Manila. Philippines.

- Sayan Prishanchit.(1992). *Ceramics from Wreck-sites in the Gulf of Thailand*. **Paper presented to the International Symposium entitled "Ceramics of Southeast Asia"**, organized by the Institute of Asian Ethno-Forms and Culture. March 14, 1992. TOKYO.

- Sayan Prishanchit. (1998). *Key Sites of Ceramics Production in 15th Century Lan Na Region, Upper Northern Thailand*., **Paper presented at the Conference entitled "ASIAN CERAMICS : Resolving the Enigmas of the 15th Century".** ACRO & The Field Museum of Natural History, Chicago., U.S.A. 23-26 October 1998. บทความนี้ได้รับคัดเลือกและพิมพ์เผยแพร่ใน Sayan Prishanchit. 1999. *Key Sites of Ceramics Production in 15th Century Lan Na Region, Upper Northern Thailand*., in **Taidal Journal of Art History**, No. 7. Graduate Institute of Art History, National Taiwan University. September 1999.

- Sayan Prishanchit.(2000). *Maritime Trade from the Fourteenth to the Seventeenth Century : Evidence from the Underwater Archaeological Sites in the Gulf of Siam,* in **THE SILK ROADS : Highways of Culture and Commerce. Ed. Vadime Elisseff. UNESCO Publishing.** Berghahn Books.-/ New York. Oxford. p.185-198.

๒. ระยะที่สอง วิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน (พ.ศ.๒๕๒๔-ปัจจุบัน)

ระหว่างที่ทำงานในตำแหน่งนักโบราณคดีและเจ้าหน้าที่บริหารงานโบราณคดี ในกรมศิลปากร ข้าพเจ้าได้พบปัญหาสำคัญในการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมในประเทศไทย คือ ขาดการมีส่วนร่วมของผู้คนที่มิใช่นักวิชาการ นักวิชาชีพ หรือผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานโบราณคดี งานพิพิธภัณฑ์ งานบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน งานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรมต่างๆ ในภาคส่วนอื่นๆ จึงเป็นสาเหตุให้คนไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของมรดกทางโบราณคดีทั้งที่อยู่ใกล้ตัวและไกลตัว ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และไม่สนใจดูแลรักษา เพราะเห็นว่ามีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่ตามกฎหมายอยู่แล้ว แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่างๆจึงถูกทำลาย ถูกปล่อยให้เสื่อมสภาพไปโดยไม่ได้ใช้งานให้สมประโยชน์แก่ส่วนรวม งานโบราณคดีและงานจัดการมรดกวัฒนธรรมในประเทศไทยจึงมีผลดีต่อการพัฒนาชุมชนที่อยู่ในแหล่งโบราณคดีหรือที่อยู่รอบๆโบราณสถานค่อนข้างน้อย ผู้คนส่วนมากในสังคมไทยจึงไม่ค่อยสนใจและให้ความสำคัญกับอดีต ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากอดีตเพื่อการพัฒนาชุมชนได้ ดังนั้นจึงควรมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการจัดการเสียใหม่เพื่อให้การจัดการมรดกวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาคุณธรรมหรือคุณค่าเรื่องส่วนรวมของปัจเจกชนที่นำไปสู่การสร้างความเป็นชุมชนที่มีเรื่องของส่วนรวมเป็นสำคัญมากยิ่งขึ้น ซึ่งในช่วงปี ๒๕๓๕-๒๕๔๐ ข้าพเจ้าได้พยายามสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวิจัยทางโบราณคดี การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่แหล่งเตาอินทขิล ตำบลสันป่าตอง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และที่แหล่งโบราณคดีวังไฮ ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน แต่การทำงานไม่ราบรื่นเพราะผู้บริหารระดับสูงและนักโบราณคดีส่วนใหญ่ในกรมศิลปากรยังเห็นว่าไม่ควรอนุญาตหรือดำเนินการให้ประชาชนทั่วไปที่ถูกมองว่าไม่มีความรู้ทางวิชาการโบราณคดีและวิชาการเฉพาะทางด้านการอนุรักษ์สมัยใหม่เข้ามาดำเนินการใดๆเกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถาน จึงไม่เห็นด้วยและไม่สนับสนุน เกิดความขัดแย้งทางความคิดและการปฏิบัติจนข้าพเจ้าจนรู้สึกว่าไม่มีสันติสุขในการทำงานวิชาการในกรมศิลปากรอีกต่อไป ข้าพเจ้าจึงต้องขวนขวายหาพื้นที่ใหม่ในทำงานทางวิชาการจนกระทั่งมีโอกาสสอบคัดเลือกได้เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อปี ๒๕๔๑-๒๕๔๒

เมื่อได้โอนย้ายไปเป็นอาจารย์ประจำที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี ๒๕๔๒ ข้าพเจ้าจึงดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่จังหวัดน่าน เพื่อหาแบบแผนที่เหมาะสมใน **การพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Community Cultural Development : CCD)** ระหว่างปี ๒๕๔๒-๒๕๔๗ โดยใช้กระบวนการทำงานทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วม (Participative Archaeology) เป็นกลไกหลักในการวิจัยและเสริมสร้างความสามารถของประชาชนในท้องถิ่นให้รู้ เข้าใจ และเข้าถึงมรดกทางโบราณคดีจนสามารถจัดการอนุรักษ์ พัฒนา ดูแลจัดการแหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง ซึ่งต่อมาข้าพเจ้าได้กำหนดชื่อเรียกแบบแผนการวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ดำเนินการจนประสบความสำเร็จนี้ว่า **กระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process)** โดยกำหนดให้เป็น **วิธีการ (means)** ที่นำไปสู่ **เป้าหมายทางการพัฒนาชุมชน (ends)** คือ เกิดความเป็นชุมชน (communality) เสริมสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น (community empowerment) ควบคู่ไปกับการวิจัยสร้างองค์ความรู้ทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมในชุมชน ได้แก่ แหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ การจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทพระพุทธรูปไม้ หรือพระเจ้าไม้ ที่ขยายผลไปสู่การพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น และการศึกษาเชิงนโยบายเพื่อกำหนดแนวทางการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ สถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ผลงานวิจัยที่โดดเด่นเป็นอัตลักษณ์ทางวิชาการและเป็นเรื่องใหม่ในแวดวงวิชาการสังคมศาสตร์ การพัฒนาชุมชน สาขาวิชาปรัชญา (โบราณคดีและโบราณคดีประยุกต์) ของข้าพเจ้า ในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๗ มี ๒ เรื่องใหญ่ๆด้วยกัน คือ

(๑) **โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology) และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource Management)**

(๒) **โบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในประเทศไทย (Archaeology of ancient ceramics in Thailand)**

การวิจัยด้านโบราณคดีชุมชนและการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นแบบแผนใหม่ใน**การทำงานพัฒนาชุมชนมิติวัฒนธรรม (Community Cultural Development : CCD)** ที่ข้าพเจ้าริเริ่มดำเนินการโดยใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research and Community Development) ในการค้นหาคำตอบเรื่อง วิธีการที่เหมาะสมในการเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการมรดกทางโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรม ทำการวิจัยแบบบูรณาการหลายมิติที่ชุมชนต่างๆในตำบลบ่อสวก และตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ในช่วงปี ๒๕๔๒-๒๕๔๙

นอกจากนี้ระหว่างปี ๒๕๔๒-๒๕๕๖ ข้าพเจ้ายังได้ดำเนินการวิจัยด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นๆของชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาโบราณคดีชุมชนในลักษณะการให้ความช่วยเหลือชุมชนท้องถิ่นในการจัดการแหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย

การวิจัยเรื่องโบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในประเทศไทย (เน้นในภูมิภาคล้านนา) เป็นการวิจัยทางโบราณคดี (archaeological research) เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆของแหล่งแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ (kiln sites) ซึ่งเป็น **มรดกทางโบราณคดี** ที่มีอยู่ในชุมชนที่ทำการวิจัยด้านโบราณคดีชุมชนที่จังหวัดน่าน (แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง หรือแหล่งเตาบ้านบ่อสวก) ที่จังหวัดพะยา (แหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว) จังหวัดเชียงราย (แหล่งเตาเวียงกาหลง) จังหวัดเชียงใหม่ (แหล่งเตาอินทขิล) ซึ่งข้าพเจ้าเป็นนักโบราณคดีคนแรกที่ดำเนินการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีด้วยการสำรวจและขุดค้นศึกษา วิเคราะห์และแปลความหมายทางวัฒนธรรมในแหล่งเตาต่างๆดังกล่าว การวิจัยในพื้นที่ต่างๆมีทั้งโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก

หน่วยงานต่างๆ และที่ใช้ทุนส่วนตัวในการดำเนินงาน มีข้อมูลสังเขปของโครงการวิจัยที่ข้าพเจ้าดำเนินการไปแล้ว ดังนี้

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ หนังสือวิชาการ ตำรา ที่เป็นผลงานสืบเนื่องจากการวิจัย จำนวน ๑๘ เล่ม

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๔). **พระนครศรีอยุธยา มหานครแห่งการเรียนรู้.** รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยและพัฒนาแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาตลอดชีวิต กรณีศึกษานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง. เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (๑๙๐ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๕). **ทรัพยากรวัฒนธรรมในล้านนาและศักยภาพชุมชนท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.** รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (๒๕๖ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๕). **การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระเจ้าไม้ในจังหวัดน่าน.** รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (๓๗๔ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๘). **การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**. นนทบุรี : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า. ISBN ๙๗๔-๔๔๙-๒๐๗-๔ (๑๔๐ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๘). **กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ (ระยะเวลาวิจัย ๓ ปี). กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา และภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์. ISBN ๙๗๔-๔๖๖-๐๒๙-๕ (๔๖๔ หน้า). ผลงานวิจัยเรื่องนี้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่น สาขาสังคมศาสตร์ รางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๔๙ และรางวัลชมเชย สาขาสังคมศาสตร์ รางวัลวิจัยสภาวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๔๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นัยนา หวายคำ นิลวดี พรหมพักพิง ธำรง มั่นคง. (๒๕๔๙). **กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.** รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (๒๕๓ หน้า).

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๑). **โบราณคดีของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงและแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง**การศึกษาทางโบราณคดีเพื่อสังเคราะห์ความรู้เรื่องเทคนิควิทยาการผลิต แบบแผนทางศิลปะ และความหมายทางวัฒนธรรมของเครื่องถ้วยเคลือบในแหล่งเตาบ้านเตาไหแช่เลียง จังหวัดน่าน และแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว จังหวัดพะเยา.** เสนอต่อฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (๓๐๒ หน้า). ผลงานวิจัยเรื่องนี้ได้รับรางวัลวิจัยดี สาขาสังคมศาสตร์ รางวัลสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปี ๒๕๕๑ ได้รับทุนสนับสนุนการพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ จากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร และได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่น รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๕๗

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๑). **โบราณคดีเครื่องถ้วยสยาม แหล่งเตาเมืองน่านและพะเยา**. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.ISBN ๙๘๗-๙๗๔-๖๔๑-๒๔๓-๘. (๑๙๔ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ. (๒๕๕๒). **การศึกษาประเมินศักยภาพและศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินการโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาโบราณคดีชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออกโคกพนมดี ตำบลท่า**

ข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี และภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์. (๒๑๑ หน้า)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๔). **การศึกษาจัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีเมืองไผ่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อจังหวัดสระแก้ว (๑๖๒ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๕๕). **อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว**. หนังสือผลงานวิจัยในโครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ISBN ๙๗๘-๖๑๖-๙๐๒๙๘-๕-๔ (๓๐๘ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๖). **โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน**. หนังสือผลงานวิจัยในระหว่างการดำเนินงาน (in-process publication) โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน ISBN ๙๗๔-๙๐๙๓๗-๗-๑ (๔๖๔ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๔๗). **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน.**หนังสือผลงานวิจัยในระหว่างการดำเนินงาน (In-Process Publication) โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน.กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ(สสส.)ISBN ๙๗๔-๙๑๙๓๙-๕-๔ (๑๙๒ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๘). **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน**.(ตำรา) ได้รับทุนจากโครงการสนับสนุนการเขียนตำรา ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน (๓๐๔ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๐)**. การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**. (พัฒนาจากต้นฉบับตำราเรื่อง **การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน**. ๒๕๔๘). กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน. ISBN ๙๗๔-๔๔๖-๐๑๖-๓ (๔๔๐ หน้า)
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๔). **โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี.** กรุงเทพฯ : โครงการศิลปากรพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ISBN ๙๗๘-๙๗๔-๓๗๓-๒ (๔๘๐ หน้า) หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัลหนังสือวิชาการดีเด่นด้านมนุษยศาสตร์ รางวัล TTF AWARD ประจำปี ๒๕๕๕
- Sayan Praicharnjit.(๒๐๑๑). **Archaeology of Ceramics in Lān Nā Northern Siam.** Bangkok : Silpakorn University. (๒๔๐ หน้า)

บทความวิจัยและบทความวิชาการ ที่พัฒนาจากงานวิจัย ๒๑ บทความ

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๔). *แหล่งเตาอินทขิล : แหล่งผลิตเครื่องถ้วยล้านนาค้นพบใหม่ที่ชายทุ่งพันแอกพันเฝือเมืองแกน*.ใน **นิตยสารศิลปากร.** ปีที่ ๔๔ ฉบับที่ ๖ พฤศจิกายน- ธันวาคม ๒๕๔๔ หน้า ๕๒-๗๕
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๕). *ข้อเสนอเพื่อการพิจารณาใหม่เรื่องการผลิตและการค้าเครื่องสังกโลกที่มีมาก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหง*. ใน **สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย** (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ-บรรณาธิการ) เอกสารการสัมมนานานาชาติทางประวัติศาสตร์. สมุทรปราการ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๕). *ความสัมพันธ์ด้านวิทยาการผลิตและการค้าเครื่องถ้วยระหว่างจีนกับเอเชียอาคเนย์ในห้วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑* : ใน **สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย** (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ-บรรณาธิการ) เอกสารการสัมมนานานาชาติทางประวัติศาสตร์. สมุทรปราการ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๙). **พระเจ้าไม้เมืองน่าน : การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระเจ้าไม้ในจังหวัดน่าน.** บทความวิจัยเผยแพร่ในการสัมมนาผลงานวิจัยความหลากหลายทางวัฒนธรรม จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ ถนนสุขุมวิท ๑๑ กทม .เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๔๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๔).*โบราณคดีชุมชน :โบราณคดีภาคประชาชน* : **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องพัฒนาการทางโบราณคดี.** จัดโดยภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ วันที่ ๒๔-๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๔. กรุงเทพฯ.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๕). *โบราณคดีชุมชน : ประยุกต์วิทยาในงานพัฒนาชุมชนและบทเรียนจากเมืองน่าน*. ใน **วารสารคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ ฉบับครบรอบ ๔๘ ปี คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มกราคม-มิถุนายน ๒๕๔๕. หน้า ๑๔๑-๑๕๕.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์.(๒๕๔๖).*โบราณคดีชุมชน : แนวทางใหม่ที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชน* ใน**วารสารไทยคดีศึกษา ฉบับปฐมฤกษ์** “โลกาภิวัตน์กับอำนาจรัฐไทย” ๑(๑) : หน้า ๑๙๗-๒๕๙.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๘). *การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการวิจัยและพัฒนาตามแบบแผนโบราณคดีชุมชน : ประสบการณ์วิจัยที่เมืองน่าน พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๗*. บทความนำเสนอในที่ประชุมและพิมพ์เผยแพร่ใน **การพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชน.** เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประเพณีเกษตรศาสตร์-ธรรมศาสตร์-มหิดล-กองทัพเรือ ครั้งที่ ๑๐ เมื่อวันที่ ๖-๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ณ ห้องประชุมสุธรรมอารีกุล อาคารสารนิเทศ ๕๐ ปี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หน้า ๑๘๗-๑๙๙)

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๗). *โบราณคดีชุมชน*. บทความนำเสนอในที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปี ICOMOS Thailand หัวข้อ **“อิโคโมสกับบทบาทของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย”** ในการประชุมสามัญประจำปีของอิโคโมสไทย ประจำปี ๒๕๔๗ วันที่ ๒๗-๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุมสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ กรุงเทพฯ.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๔๘). *กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน.* บทความวิจัยนำเสนอใน**การประชุมทางวิชาการการวิจัยการศึกษาครั้งที่ ๑๑ (The ๑๑th National Symposium on Educational Research)** วันที่ ๒๖-๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๘ ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ กรุงเทพฯ. (จัดโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ) บทความวิจัยพิมพ์เผยแพร่ใน. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ๒๕๔๘. **การประชุมทางวิชาการ การวิจัยทางการศึกษา ครั้งที่ ๑๑**. กรุงเทพฯ : สกศ. หน้า ๓๓๐-๓๓๗.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ. (๒๕๔๙). *กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.* บทความวิจัย เผยแพร่ประกอบการนำเสนอผลการวิจัยใน **การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง นวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข ครั้งที่ ๖ : ชุมชนเรียนรู้ พลังสร้างสุข** วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๙ ณ โรงแรมหลุยส์แทเวิร์น กรุงเทพฯ จัดโดยสถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สกว.และ สสส.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๐). *กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน.* พิมพ์เผยแพร่ใน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. **รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติประจำปี ๒๕๔๙.** กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์. หน้า ๑๒๕-๑๓๔.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๑). *"โบราณคดีชุมชน" กับการโน้มรัฐให้รับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการอดีต*. ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) **รัฐ จากมุมมองของชีวิตประจำวัน ๒** (รวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๖ หัวข้อ รัฐ จากมุมมองของชีวิตประจำวัน (เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗๒). หน้า ๑๒๐-๑๕๒.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๐). *แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในงานโบราณคดีชุมชน.* ใน **ดำรงวิชาการ** วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๐ หน้า ๗๔-๘๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๑). *ความหมายลายลักษณ์บนเครื่องถ้วยที่ผลิตในห้วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ของแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงและแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว.* ใน **ดำรงวิชาการ** วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๑).

- Sayan Praicharnjit. (๒๐๐๕). *Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice in Thailand* ., Paper presented at **International Academic Forum themed "Cultural Resource Management"**, organized by Osaka City University and Indonesia Institute of the Arts and Gadjah Mada University, Yogyakarta, Indonesia, ๓๐ November ๒๐๐๕.

- Sayan Praicharnjit. (๒๐๐๖). *Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice in Thailand* ., in ed. Shin Nakagawa, **Cultural Resource Management**, Osaka City University, Vol.๔-๒๐๐๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๑). *การบริหารการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น : คุณค่าที่ไม่ควรมองข้าม.* ใน **สารัตถะท้องถิ่นไทย** (รวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับการบริหารงานท้องถิ่น.กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. น. ๓๙-๕๖.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๔). *อริยสัจจ์วัฒนธรรม.*ใน สนั่น ชูสกุล (บรรณาธิการ). **๓ ทศวรรษ มูลนิธิพัฒนาอีสาน ร่วมสร้างสังคมที่เป็นธรรม.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาอีสาน. ISBN ๙๗๘-๙๗๔-๗๖๒๒-๔๓-๐.

- Sayan Praicharnjit. (๒๐๑๒). *Ten Years of Community Archaeology in Thailand : Engaging university and communities in the management of the pasts* ในการประชุมทางวิชาการระดับนานาชาติ **The UCEC ๒๐๑๒ Conference**, Chiang Mai, Thailand., January ๙-๑๒, ๒๐๑๒.

- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (๒๕๕๖). *โบราณคดีของเครื่องถ้วยไทยในล้านนา แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงและแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว*. ใน **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๖ หน้า ๙๑-๑๑๘.

ผลงานวิจัยโดยสังเขป

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๕ ข้าพเจ้าดำเนินการวิจัยด้านโบราณคดีชุมชน การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และด้านโบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในประเทศไทย มีผลงานวิจัยที่สำคัญๆที่ได้ใช้ประโยชน์ในด้านการพัฒนาชุมชน และการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของเครื่องถ้วย (ceramics) และแหล่งผลิตหรือแหล่งเตา (kiln sites) ในภูมิภาคล้านนา ๘ เรื่อง เรียงตามลำดับเวลาที่ทำวิจัยดังนี้

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๔๔)
โครงการวิจัยและพัฒนาแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาตลอดชีวิต
: กรณีศึกษานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง

แหล่งทุน : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
เงินทุน : ๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนบาท)

การศึกษาในโครงการวิจัยและพัฒนาแหล่งเรียนรู้สำหรับการศึกษาตลอดชีวิต : กรณีศึกษานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง เป็นไปตามความต้องการของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ที่จะจัดให้มีการพัฒนาแหล่งเรียนรู้นำร่องให้เป็นไปตามมาตรา ๒๕ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติกำหนดประเด็นหลักของการศึกษา[theme]และพื้นที่นำร่องว่า “**พระนครศรีอยุธยา : มหานครแห่งการเรียนรู้**” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ

(๑) เพื่อศึกษาศักยภาพของแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ศึกษา และ

(๒) นำเสนอรูปแบบ วิธีการพัฒนา วิธีส่งเสริม และวิธีจัดการแหล่งเรียนรู้ เพื่อตอบสนองความสนใจของผู้เรียน ทั้งในระบบโรงเรียน นอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยทำการศึกษาแหล่งเรียนรู้ประเภทต่างๆที่มีอยู่ในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่บริเวณใกล้เคียง และกำหนดรูปแบบการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่มีศักยภาพสูงที่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ (ส่วนราชการ/รัฐวิสาหกิจ) เอกชน และเครือข่าย/ชุมชน ประเภทละหนึ่งแห่ง

๑. แหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ศึกษา

ในการศึกษา ได้ดำเนินการสำรวจข้อมูลและศึกษาแหล่งเรียนรู้ประเภทต่าง จำนวน ๑๓๓ แห่ง ประกอบด้วยโบราณสถาน ๑๐๗ แห่ง (ร้อยละ ๘๐.๔๕) และแหล่งเรียนรู้ประเภทพิพิธภัณฑ์ ศูนย์ข้อมูลห้องสมุด สถานศึกษา สถานประกอบการ แหล่งหัตถกรรม และแหล่งธรรมชาติอีก ๒๖ แห่ง (ร้อยละ ๑๙.๕๕) ในจำนวนแหล่งเรียนรู้ ๑๓๓ แห่ง เป็นแหล่งเรียนรู้ที่อยู่ในความครอบครองหรือการดูแลจัดการของส่วนราชการ (ภาครัฐ) จำนวน ๘๗ แห่ง (ร้อยละ ๖๕.๔๒) เป็นของวัด มูลนิธิ องค์กรเอกชน จำนวน ๓๒ แห่ง (ร้อยละ ๒๔.๐๖) และเป็นของเอกชน ๑๔ แห่ง (ร้อยละ ๑๐.๕๒)

แหล่งเรียนรู้หลายแห่งที่ศึกษามีสถานภาพและบทบาทความสำคัญหลายอย่างในขณะเดียวกัน เช่น พระราชวังจันทรเกษม เป็นทั้งโบราณสถาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและเป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น

ทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้ต่างๆในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และบริเวณใกล้เคียงมีอยู่อย่างน้อย ๒๒ ประเภท ได้แก่ พระปรางค์ ๑๒ แห่ง เจดีย์ ๕๒ แห่ง พระพุทธรูปสำคัญ ๑๘ แห่ง โบสถ์/อุโบสถ ๓๖ แห่ง วิหาร ๒๓ แห่ง ศาลา/หอไตร/กุฏิ ๑๒ แห่ง รอยพระพุทธบาทจำลอง ๓ แห่ง ตู้พระธรรม ๔ แห่ง ธรรมาสน์/สังเค็ด (ธรรมาสน์สวดพระอภิธรรม) ๔ แห่ง ป้อม ประตู กำแพง ๑๗ แห่ง งานปูนปั้น ๑๕ แห่ง งานแกะสลักไม้ ๘ แห่ง จิตรกรรมฝาผนัง ๑๐ แห่ง อนุสาวรีย์/รูปเคารพอื่นๆ ๑๒ แห่ง เรือโบราณ/เรือจำลอง ๘

แห่ง วัฒนธรรม/ประเพณี ๒๔ แห่ง เครื่องดนตรี/ดนตรีไทย ๒ แห่ง หัตถกรรม/ศิลปกรรม ๑๕ แห่ง อาหารและขนม ๒ แห่ง แหล่งโบราณคดี ๔๖ แห่ง เรือนไทย ๖ แห่ง พระที่นั่ง/ตำหนัก/ที่ประทับ ๑๐ แห่ง ซึ่งทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ส่วนใหญ่ในแหล่งเรียนรู้ต่างๆเป็นสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น มีพระปรางค์อยู่ในแหล่งเรียนรู้ ๑๒ แห่ง มีเจดีย์ที่สามารถเข้าศึกษาได้ในแหล่งเรียนรู้ถึง ๕๒ แห่ง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงสาระความรู้ที่สามารถเรียนรู้ได้ในแหล่งเรียนรู้ต่างๆในพื้นที่ศึกษาพบว่า มีสาระความรู้อยู่ ๒๓ หมวด สามารถเรียนรู้ได้จากแหล่งเรียนรู้ต่างๆตามหวดสาระความรู้ ดังนี้

(๑) ลักษณะกายภาพของเมืองจำนวน ๗๔ แห่ง
(๒) ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ๔๑ แห่ง
(๓) โบราณคดีพระนครศรีอยุธยา (หมายถึงแหล่งเรียนรู้ที่ยังมีสภาพและศักยภาพเหมาะสมต่อการศึกษาวิจัยทางด้านโบราณคดี) ๑๖ แห่ง
(๔) สถาปัตยกรรม ๙๑ แห่ง
(๕) จิตรกรรม ๑๖ แห่ง
(๖) ประณีตศิลป์สมัยอยุธยา ๒๑ แห่ง
(๗) ประติมากรรม ๓๗ แห่ง
(๘) เครื่องปั้นดินเผา ๑๑ แห่ง
(๙) บุคคลสำคัญ ๓๓ แห่ง
(๑๐) ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ๒๑ แห่ง
(๑๑) การค้าขาย ๓๙ แห่ง
(๑๒) วรรณกรรมและภาษา ๑๑ แห่ง
(๑๓) เรือและวิถีชีวิตเมืองน้ำ ๑๕ แห่ง
(๑๔) วัฒนธรรม ประเพณี ๓๕ แห่ง
(๑๕) ศาสนาและความเชื่อ ๘๔ แห่ง
(๑๖) เทคโนโลยีการช่างฝีมือต่างๆ ๓๑ แห่ง
(๑๗) สงครามและการป้องกันประเทศ ๒๐ แห่ง
(๑๘) หัตถศิลป์ที่เป็นเอกลักษณ์ ๑๕ แห่ง
(๑๙) ดนตรีและเครื่องดนตรีไทย ๓ แห่ง
(๒๐) กีฬาและศิลปะป้องกันตัว ๑ แห่ง
(๒๑) การจัดพิพิธภัณฑ์ /พิพิธภัณฑ์ศึกษา ๙ แห่ง
(๒๒) การท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยว ๒๙ แห่ง
(๒๓) การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและงานศิลปวัฒนธรรม ๗๔ แห่ง

ในการนี้ได้พบว่าแหล่งเรียนรู้ที่มีชุดสาระความรู้มากที่สุด คือ พระราชวังจันทรเกษม มีสาระความรู้อยู่ถึง ๒๑ หมวด ในขณะที่แหล่งเรียนรู้ที่มีสาระความรู้น้อยที่สุด คือ ๑ หมวด ซึ่งมีอยู่ไม่กี่แห่ง

ในการศึกษาเพื่อนำไปสู่การพิจารณาประเมินศักยภาพและคัดเลือกแหล่งเรียนรู้เพื่อการกำหนดรูปแบบการพัฒนา ได้กำหนดคุณลักษณะและปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต จำนวน ๑๐ ประการ คือ

(๑) ความหลากหลายของทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้
(๒) ความโดดเด่นของทรัพยากรในแหล่งเรียนรู้
(๓) กิจกรรมภาคปฏิบัติ
(๔) ความน่าสนใจของทรัพยากรที่มีอยู่ในแหล่ง
(๕) ความหลากหลายขององค์ความรู้ที่มีอยู่ในแหล่ง

(๖) การดูแลรักษาสภาพแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อม

(๗) การเข้าถึงแหล่ง

(๘) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทวิทยากร/ผู้แนะนำ

(๙) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทสื่อเอกสาร

(๑๐) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทสื่อนิทรรศการ/ป้ายนิเทศ

จากนั้นจึงนำข้อมูลในมิติต่างๆที่กำหนดไว้ดังกล่าวไปประกอบการพิจารณาประเมินศักยภาพและคัดเลือกแหล่งเรียนรู้ โดยกำหนดเกณฑ์ [criteria] ประกอบการคัดเลือกไว้ ๙ ข้อ ได้แก่

(๑) มีทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ที่หลากหลาย

(๒) มีสาระความรู้ที่หลากหลาย

(๓) มีวัตถุประสงค์ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ตามมาตรา ๒๕

(๔) การเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย

(๕) มีวิทยากร/ผู้เชี่ยวชาญ/ผู้แนะนำ/ผู้สอนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ได้ตามมาตรา ๒๓-๒๔

(๖) มีทรัพยากรที่โดดเด่น น่าสนใจ สอดคล้องกับหลักสูตร และมีสาระการเรียนรู้ตามมาตรา ๒๓

(๗) มีการปฏิบัติกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

(๘) มีเนื้อหาสาระทางวิชาการ หรือวิชาชีพที่ไม่มี หรือมีแต่เข้าถึงได้ยากในโรงเรียน วิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย

(๙) ในกรณีของเอกชนผู้ครอบครองหรือเจ้าของแหล่งเรียนรู้มีความเต็มใจที่จะพัฒนา

ซึ่งเมื่อนำเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นไปประกอบการตรวจดูคุณสมบัติของแหล่งเรียนรู้ทั้ง ๑๓๓ แห่งที่ศึกษาแล้ว จึงได้คัดเลือกแหล่งเรียนรู้ต่อไปนี้เป็นแหล่งตัวอย่างสำหรับการกำหนดรูปแบบการพัฒนา : -

(๑) **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม** (แหล่งเรียนรู้ภาครัฐ)

(๒) **บ้านดนตรีไทยสังคีตประดิษฐ์** (แหล่งเรียนรู้เอกชน)

(๓) **พิพิธภัณฑ์เรือไทยอาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา เครือข่ายแหล่งเรียนรู้เรื่องเรือและเรือจำลอง** (แหล่งเรียนรู้เอกชนและเครือข่ายชุมชน)

๒. การกำหนดรูปแบบการพัฒนา

๒.๑ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม (พระราชวังจันทรเกษม)

ในการศึกษาพบว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม (พระราชวังจันทรเกษม) มีศักยภาพในการพัฒนาหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญ คือ

(๑) สถานที่ตั้งเป็นวังหน้าในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า วังจันทร์ เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการฟื้นฟูบูรณะวังจันทร์ขึ้นใหม่พร้อมกับสร้างพระที่นั่ง และอาคารประกอบหลายหลัง สถานที่ตั้งพิพิธภัณฑ์เป็นพื้นที่ทางโบราณคดี (archaeological ground) ที่มีคุณค่าในทางวิชาการสูงมาก

(๒) มีโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ และหายากจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์หลายอย่าง ไม่สามารถหาดูในพิพิธภัณฑสถานฯอื่นๆได้

(๓) มีหอพิศัยศิลลักษณ์ หรือหอส่องกล้อง ซึ่งเป็นอาคารสูงแบบตะวันตกแห่งเดียวที่เหลืออยู่ในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อสนองพระราชประสงค์ทางดาราศาสตร์ของพระมหา กษัตริย์ไทย ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๔) ภายในเขตกำแพงพระราชวัง มีสถานที่ว่างและสนามหญ้ากว้างขวาง ซึ่งภายใต้ผิวดินของสนามหญ้าและที่ว่างล้วนแต่มีรากฐานสิ่งก่อสร้างสมัยอยุธยาและโบราณวัตถุ และหลักฐานทางโบราณคดี

ฝังจมอยู่มากมาย มีความเหมาะสมในการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ภาคปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (participative archaeological fieldwork) ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบใหม่ที่จะก่อให้เกิดความสนุก เกิดความรู้และทักษะในการเรียนประวัติศาสตร์ไทยไปพร้อมๆกัน

(๕) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม มีภัณฑารักษ์ที่มีความรู้ความสามารถทางวิชาการโบราณคดีและการจัดพิพิธภัณฑ์ด้วยวิธีการพึ่งตนเองทั้งด้านวิชาการความรู้ ทรัพยากร และกำลังคน รวมทั้งวิธีการจัดแสดงที่เรียบง่าย

(๖) ปัจจุบันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษมเป็นสถานที่เรียนและฝึกหัดในหลักสูตรศิลปะป้องกันตัวและการใช้อาวุธโบราณของโรงเรียนสำนักดาบวังหน้าแห่งกรุงศรีอยุธยาได้รับอนุญาตจากกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ

(๗) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายกลุ่มอาชีพศิลปะและหัตถกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๘) พิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม ปัจจุบันมีข้อจำกัดในด้านวิทยากร และผู้เชี่ยวชาญในการนำชมน้อย

(๙) ขาดงบประมาณในการจัดกิจกรรมประชาสัมพันธ์ ขาดสื่อเอกสารนำชม

(๑๐) ไม่เคยมีการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเรื่องวังหน้าและพระราชวังจันทรเกษมมาก่อน จึงทำให้การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ขาดความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์และความสำคัญในอดีตของพระราชวังจันทรเกษม

(๑๑) ไม่มีระบบอาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ และคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์

(๑๒) ไม่มีระบบสมาชิกพิพิธภัณฑ์ ที่เป็นสถานศึกษา โรงเรียน และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน

แนวทางการพัฒนาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต ดำเนินการได้ใน ๒ ลักษณะ/กิจกรรมด้วยกัน คือ

ก. การสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยการวิจัยตนเอง (self-research process) โดยให้พิพิธภัณฑ์ฯจัดทำกิจกรรมการศึกษาวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่ตั้งพระราชวังจันทรเกษม และดำเนินการวิจัยในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participative action reseach : PAR) เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาวิจัยด้วย และสร้างกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกประเภทได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีโดยการจัดค่ายโบราณคดีวังจันทร์ มีการวิจัยแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary) ซึ่งทั้งผู้วิจัยที่มาจากหลายหลายสาขาวิชา และผู้เรียนจะได้เรียนรู้ร่วมกัน

ข. การพัฒนาสื่อการเรียนรู้ที่หอพิสัยศัลลักษณ์ (หอส่องกล้อง) โดยการสร้างสื่อนิทรรศการ และส่งเสริมให้มีการใช้ประโยชน์หอพิศัยศัลลักษณ์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ดาราศาสตร์สมัยอยุธยาและสมัยรัชกาลที่ ๔ และดาราศาสตร์สมัยปัจจุบัน ในการพัฒนาตามรูปแบบดังกล่าว ผู้วิจัยได้มอบหมายให้สถาปนิกผู้มีประสบการณ์ในการออกแบบการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์เขียนแบบการปรับปรุงและพัฒนาสื่อเพื่อการเรียนรู้ในหอพิศัยศัลลักษณ์ทั้ง ๕ ชั้น และนำเสนอประกอบรายงานการศึกษาด้วยแล้ว

๒.๒ แหล่งเรียนรู้บ้านสังคีตประดิษฐ์ดนตรีไทย

บ้านสังคีตประดิษฐ์ดนตรีไทย เป็นสถานประกอบการประดิษฐ์และผลิตเครื่องดนตรีไทยจำหน่าย สอนการเล่นดนตรี และบริการซ่อมแซมเครื่องดนตรีแห่งเดียวในพื้นที่ศึกษา มีอาจารย์สมพร นามระวี และอาจารย์ดุริยางค์ นามระวี เป็นเจ้าของผู้ก่อตั้งและผู้จัดการ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีศักยภาพสูงสำหรับการเรียนรู้ด้านการประดิษฐ์และผลิตเครื่องดนตรีไทย ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า วิชาการประดิษฐ์และผลิตเครื่องดนตรีไทยไม่มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาในระบบทุกสังกัดทุกประเภทและในทุกระดับ และโดยทั่วไปเป็นวิชาที่มักเรียนรู้ถ่ายทอดกันอยู่ในระบบครอบครัวหรือสืบสายตระกูลเดียวกัน ไม่ค่อยเผยแพร่ให้คนนอกสายตระกูลได้เรียนรู้ แนวทางและรูปแบบการพัฒนาแหล่งเรียนรู้บ้านสังคีตประดิษฐ์ดนตรีไทยที่นำเสนอในที่นี้ คือ การจัดการ

ให้เป็นสถานศึกษาดนตรีไทยครบวงจร ตั้งแต่การออกแบบ การประดิษฐ์ การผลิตเครื่องดนตรีไทย การจำหน่าย การสอนบรรเลง การซ่อมแซมเครื่องดนตรี โดยมีหลักสูตรการประดิษฐ์และผลิตเครื่องดนตรีเป็นหลักสูตรหลัก ซึ่งจากการหารือกับอาจารย์ดุริยางค์ นามระวี ผู้จัดการบ้านสังคีตประดิษฐ์ฯ สรุปได้ว่ามีหลักสูตรการประดิษฐ์และผลิตเครื่องดนตรีที่สามารถเปิดให้เรียนรู้ได้ ๓๒ ประเภทเครื่องดนตรี และในการจัดการเรียนรู้ผู้เรียนอาจจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าเครื่องมือ อุปกรณ์ และวัสดุในการผลิตด้วย และจะสามารถเทียบโอนวิชาเรียนเข้าสู่การศึกษาในระบบของกระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมได้ด้วย

๒.๓ พิพิธภัณฑ์เรือไทยอาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา และเครือข่ายแหล่งเรียนรู้เรื่องเรืออยุธยา

พิพิธภัณฑ์เรือไทยอาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา เป็นแหล่งเรียนรู้ของเอกชนที่เปิดบริการแก่สาธารณชนทั่วไปแล้ว เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูงมาก เพราะเจ้าของพิพิธภัณฑ์เป็นผู้เชี่ยวชาญทั้งทางวิชาการและมีประสบการณ์ในการต่อเรือหลากหลายรูปแบบมาเป็นเวลานานกว่า ๔๐ ปี (นับถึงพ.ศ. ๒๕๔๔) และมีทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ที่เป็นเรือเก่า เรือจำลอง นิทรรศการเกี่ยวกับเรือไทย เรือโบราณ และมีผลงานทางวิชาการหลายเล่ม รูปแบบในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เรือไทยอาจารย์ไพฑูรย์ ขาวมาลา คือ การจัดการแหล่งเรียนรู้ในรูปของเครือข่ายและชุมชนการเรียนรู้ในเรื่องเรืออยุธยา ซึ่งมีทั้งแหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถาบันการศึกษาในระบบสถานประกอบการของเอกชน และศูนย์ศึกษาในความรับผิดชอบของภาครัฐ ประกอบด้วย พิพิธภัณฑ์เรือไทยฯ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา วิทยาลัยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมการต่อเรือพระนครศรีอยุธยา คานเรือ(อู่เรือ)ที่หมู่บ้านฮอลันดา และคานเรือเหนือบ้านโปรตุเกส โดยสามารถเชื่อมโยงการเรียนรู้เรื่องเรืออยุธยาเข้าด้วยกัน ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติจากแหล่งเรียนรู้ในเครือข่ายภายใต้หลักสูตรเดียวกัน สามารถพัฒนาไปสู่อาชีพการต่อเรือซ่อมแซมเรือ ดัดแปลงเรือเก่าไปใช้ในกิจการท่องเที่ยว การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์เรือโบราณ และการทำเรือจำลองจำหน่ายได้ สามารถเทียบโอนชั่วโมงเรียนเข้าสู่การรับรองมาตรฐานในระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ

๓. แนวทางการจัดการเรียนรู้สำหรับวิชาประวัติศาสตร์

เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียงมีแหล่งเรียนรู้และทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ไทยที่โดดเด่นที่สุด มีแนวทางในการจัดการเรียนรู้สำหรับวิชาประวัติศาสตร์ ในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา โดยมีเนื้อหาสาระที่สามารถเรียนรู้ได้ในปัจจุบัน ๖ เรื่อง ได้แก่ เรื่องการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจการค้าขายและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสมัยอยุธยา ศาสนาสมัยกรุงศรีอยุธยา และ ภูมิปัญญาไทยสมัยอยุธยา ดังแนวทางที่แสดงในตารางดังนี้

สาระการเรียนรู้	แหล่งที่เรียนรู้ได้	วิธีการเรียนรู้
๑. เรื่องการเมืองการปกครอง	● ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ● พระราชวังหลวง (วังโบราณ) ● วัดพระศรีสรรเพชญ์ ● ศาลากลางหลังเก่า ● พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ● เจดีย์ศรีสุริโยทัย ● พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสุริโยทัย(ทุ่งมะขามหย่อง) ● พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ทุ่งภูเขาทอง) ● วัดไชยวัฒนาราม ● หมู่บ้านญี่ปุ่น ● หมู่บ้านโปรตุเกส	● ศึกษาด้วยตนเอง ● ศึกษาจากนิทรรศการ ● การบรรยายของวิทยากร ครู ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ ● การจัดกิจกรรมการศึกษาวิจัย ● การจัดกิจกรรมวาดภาพ ถ่ายภาพ จัดทำสื่อเพื่อการเรียนรู้โดยผู้เรียน ● การสัมภาษณ์พูดคุย ● การเข้าร่วมประกอบศาสนพิธีในชุมชนของศาสนาต่างๆ ● การล่องเรือ ● การขี่จักรยาน ● การเดินเท้าสำรวจ ● การสร้างหุ่นจำลอง

สาระการเรียนรู้	แหล่งที่เรียนรู้ได้	วิธีการเรียนรู้
	● ห้องสมุดประชาชน ● ห้องสมุดสถาบันราชภัฏพระนครศรี อยุธยา ● ห้องสมุดโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย ● ห้องสมุดโรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ ● ห้องสมุดสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๓ อยุธยา ● ห้องสมุดสถาบันราชมงคลพระนครศรี อยุธยา วิทยาเขตท่าวาสุกรี ● วัดโคกพระยา	● ศึกษาจากคู่มือการเรียนรู้
๒. เศรษฐกิจการค้าขายและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ	● พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา ● พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม ● ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์พระนครศรี อยุธยา ● ป้อมเพชร ● ย่านบางกระจะ ● วัดพนัญเชิง ● ห้องสมุดประชาชน ● ห้อสมุดสถาบันการศึกษาต่างๆในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	● ศึกษาด้วยตนเอง ● ศึกษาจากนิทรรศการ ● การบรรยายของวิทยากร ครู ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ ● การจัดกิจกรรมการศึกษาวิจัย ● การจัดกิจกรรมวาดภาพ ถ่ายภาพ จัดทำสื่อเพื่อการเรียนรู้โดยผู้เรียน ● การสัมภาษณ์พูดคุย ● การเข้าร่วมประกอบศาสนพิธีในชุมชนของศาสนาต่างๆ ● การล่องเรือ ขี่จักรยาน เดินเท้าสำรวจสถานที่ต่างๆ
๓. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	● ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์พระนครศรี อยุธยา ● อนุสรณ์สถานหมู่บ้านญี่ปุ่น ● ศาลากลางหลังเก่า ● แม่น้ำเจ้าพระยา ● แม่น้ำป่าสัก ● แม่น้ำลพบุรี ● ระบบคลองภายในเกาะเมืองและพื้นที่โดยรอบ	● ศึกษาแผนที่เก่า ● ศึกษาแผนที่ปัจจุบัน ● ศึกษาแผนภูมิหุ่นจำลอง ● ศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ ● ศึกษาภาคสนามในสถานที่จริง ● การศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม ● จัดกิจกรรมการสำรวจทางน้ำ ● การสำรวจศึกษาพืช สัตว์ ● ศึกษาภูมิประเทศ ● ศึกษาการใช้ที่ดิน ● ศึกษาการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ● วิธีการศึกษาโดยมีวิทยากรบรรยาย นำชม ● การจัดเวทีเสวนา ● ศึกษาจากคู่มือการเรียนรู้
๔. สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสมัยอยุธยา	● โบราณสถานต่างๆ ● วัดมหาธาตุ ● วัดราชบูรณะ ● พระราชวังหลวง ● พระราชวังจันทรเกษม	● การบรรยายโดยวิทยากร ครู ● การศึกษาสถานที่จริง ● การวาดภาพ ทำแผนผัง ลอกลาย ทำหุ่นจำลอง ● ศึกษาจากคู่มือการเรียนรู้
๕. ศาสนาในกรุงศรีอยุธยา	● ย่านวัดพุทไธศวรรย์ บ้านญวน คลองตะเคียน ● ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์พระนครศรี อยุธยา ● ศาลพระกาฬ ● พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม ● พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา	● การศึกษาชุมชนหมู่บ้านพุทธ คริสต์ มุสลิมในภาคสนาม ● การเยี่ยมชมชุมชนสามศาสนา ● การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาของแต่ละชุมชน

สาระการเรียนรู้	แหล่งที่เรียนรู้ได้	วิธีการเรียนรู้
	● อนุสรณ์สถานบ้านโปรตุเกส	● การสัมภาษณ์พูดคุยกับผู้นำทางศาสนา และผู้นำชุมชน ● การศึกษาจากนิทรรศการ หุ่นจำลอง แถบเสียง สื่ออื่นๆ ● การบรรยายโดยวิทยากร ครู ● ศึกษาจากคู่มือการเรียนรู้
๖. ภูมิปัญญาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ● เรือนไทย ● ระบบการป้องกันภัยธรรมชาติ ● ระบบป้องกันภัยสงคราม ● วิศวกรรมการก่อสร้าง ● ภาษาและวรรณกรรม	● คุ้มขุนแผน ● กุฏิเรือนไทยตามวัดต่างๆ ● พระปรางค์ เจดีย์ โบราณสถานต่างๆ ● เอกสารโบราณ ● ระบบคูคลอง และทางน้ำต่างๆ ● ป้อม กำแพงเมือง ประตูเมือง ● อาวุธโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม	● การเรียนรู้ด้วยการเข้าไปชมด้วยตนเอง และศึกษาคู่มือประกอบ ● การศึกษาสถานที่จริง ● การฟังวิทยากร ครู ผู้รู้บรรยาย ● การทดลองสร้างหุ่นจำลอง ● การวาดภาพ ถ่ายภาพ ศึกษาคุณลักษณะและเขียนเรื่องเล่าด้วยตัวผู้เรียนเอง ● ฯลฯ

๔. ข้อเสนอแนะ

(๑) ในการศึกษาพบว่าแหล่งเรียนรู้ในความรับผิดชอบของภาครัฐ คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษมมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตได้สูงมาก แต่การพัฒนาแหล่งเรียนรู้อาจจะมีข้อจำกัดเรื่องความสามารถในการตัดสินใจของเจ้าหน้าที่ และการจัดสรรงบประมาณเพื่อกิจกรรมการพัฒนาที่หน่วยงานระดับกรมอาจจะไม่สนับสนุน ดังนั้นควรจะขอรับการสนับสนุนจากกรมศิลปากรในดำเนินการจัดทำแผนปฏิบัติการให้ชัดเจน และจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินโครงการนำร่องให้เกิดผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรมต่อไป

(๒) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ในรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participative action research : PAR) จะต้อได้รับความรวมมือจากนักวิชาการหลายฝ่าย ผู้ประสานงานจะต้องมีความเข้าใจในปรัชญาของการทำงานในลักษณะดังกล่าวดีพอ ควรจัดให้มีการประชุมและแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องเทคนิคการทำงานวิจัยดังกล่าวให้แก่เจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องก่อน

(๓) การดำเนินงานพัฒนาแหล่งเรียนรู้ สกศ. ควรจัดตั้งคณะทำงานชุดพิเศษขึ้นมาเพื่อดำเนินการในทางปฏิบัติในแหล่งเรียนรู้นำร่อง โดยคณะทำงานอาจเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือนักวิชาการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เจ้าของแหล่งเรียนรู้ นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและผู้สนใจจากภาคเอกชน คณะทำงานชุดนี้ทำหน้าที่ในการลงมือปฏิบัติ (Implementation) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ของแผนงานพัฒนาในแหล่งเรียนรู้นั้นๆ

(๔) ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ควรให้ดำเนินการภายใต้ความร่วมมือของสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ โรงเรียนอยุธยานุสรณ์ และสถาบันการศึกษาในระบบในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๕) สนับสนุนให้ห้องสมุดประชาชนจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ โดยการจัดหาหนังสือ และสื่อเพื่อการเรียนรู้ต่างๆให้พอเพียงสำหรับการศึกษาตลอดชีวิต

(๖) จัดสร้างคู่มือการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้ผู้เรียนระดับต่างได้ใช้ประกอบการเรียนรู้ตามแหล่งเรียนรู้ต่างๆในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๔๕)

การศึกษาเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน

แหล่งทุน : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ
เงินทุน : ๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนบาท)

วัตถุทางศาสนาประเภทหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นและมีการสร้างสืบทอดจนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติของคนไทยในจังหวัดน่าน คือ พระเจ้าไม้ ซึ่งในการศึกษาเบื้องต้นจากตัวอย่างพระเจ้าไม้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน และที่วัดถืมตอง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พบว่าชาวน่านในอดีตทั้งกลุ่มชนชั้นปกครองและสามัญชนนิยมสร้างพระเจ้าไม้ขนาดต่างๆเพื่อสืบพระพุทธศาสนามาเป็นเวลามากกว่า ๓๕๐ ปี คือ ตั้งแต่สมัยล้านนาราว พ.ศ. ๒๑๐๐ จนถึงราว พ.ศ. ๒๔๕๐ ทำให้จังหวัดน่านมีมรดกทางวัฒนธรรมประเภทพระเจ้าไม้มากที่สุดในภูมิภาคล้านนาหรือพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

คตินิยมการสร้างพระเจ้าไม้สืบพระพุทธศาสนาของชาวน่านค่อยๆเปลี่ยนแปลงและคลายความเข้มข้นลงอย่างเห็นได้ชัดภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการสร้างพระเจ้าไม้ถวายวัดน้อยลงซึ่งยังไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริง แต่เห็นได้จากจำนวนผู้บวชเรียนในพระพุทธศาสนาตามประเพณีลดจำนวนลง สล่าขวักพระเจ้า (ช่างแกะสลักพระ) ไม่มีงานทำก็พากันละทิ้งงานฝีมือ ขาดคนสนใจสืบทอด ทำให้ในปัจจุบันแทบหาช่างฝีมือแกะสลักพระเจ้าไม้แบบสกุลช่างเมืองน่านไม่ได้เลย ประกอบกับพระเจ้าไม้เมืองน่านที่มีอายุตั้งแต่ ๕๐-๑๐๐ ปี เป็นที่นิยมและต้องการของนักสะสมวัตถุโบราณทั้งในภาคเหนือ ในประเทศไทย และในต่างประเทศ จึงมีการออกไปขอซื้อพระเจ้าไม้ที่มีอยู่ในวัดต่างๆนำไปขายต่อ และมีการโจรกรรมพระเจ้าไม้เอาไปขายเป็นจำนวนมาก เห็นได้จากเหตุการณ์ครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ มีคนร้ายเข้าไปโจรกรรมพระเจ้าไม้อายุ ๙๒–๑๒๓ ปี จำนวน ๖๐ องค์ ของวัดถืมตอง ตำบลถืมตอง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ที่อาจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และนักศึกษาฝึกงานจากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ถ่ายภาพและจัดทำทะเบียนไว้แล้ว ซึ่งการสูญเสียดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวของชาวน่านที่เห็นความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่ถูกโจรกรรมไปจำนวนมาก เป็นผลให้หน่วยงานของทางราชการ จังหวัดน่าน กองบังคับการตำรวจภูธรจังหวัดน่านให้ความสนใจในการติดตามพระเจ้าไม้ดังกล่าวกลับคืน ต่อมาจับคนร้ายได้และได้พระเจ้าไม้กลับคืนมาจำนวน ๕๕ องค์

ผู้วิจัย (สายันต์ ไพรชาญจิตร์) พิจารณาเห็นว่าขณะนั้น (พ.ศ. ๒๕๔๔) ประชาชนในจังหวัดน่านส่วนใหญ่ดับให้ความสนใจ และเริ่มมีความตระหนักในคุณค่าของพระเจ้าไม้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาและเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของจังหวัดน่าน เริ่มหวงแหน และพระสงฆ์ในวัดต่างๆเกิดความความรู้สึกเสียดายพระเจ้าไม้ที่เคยเอาไปแลกกับวัตถุสมัยใหม่ หรือไม่ก็เคยเอาขายให้นักสะสมวัตถุโบราณไปแล้ว ชาวน่านทุกภาคส่วนเริ่มดำเนินการอนุรักษ์พระเจ้าไม้ตามวัดต่างๆ และเริ่มหาหนทางฟื้นฟูประเพณีการสร้างพระเจ้าไม้ถวายพระศาสนากันขึ้นมาอีก แต่ยังมีอุปสรรคในเรื่องการขาดความรู้และความเข้าใจแนวทางและวิธีการศึกษา การอนุรักษ์ และวิธีการฟื้นฟูประเพณีให้ชาวน่านส่วนใหญ่ยอมรับกลับมาปฏิบัติ ซึ่งจากการที่ผู้วิจัยได้ทำงานโบราณคดีชุมชนในจังหวัดน่าน เป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรและมรดกทางวัฒนธรรมแก่กลุ่ม ชมรม สมัชชาต่างๆในจังหวัดน่าน และดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่านมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ พบว่าในจังหวัดน่านยังมีพระเจ้าไม้อยู่ตามวัดต่างๆอีกเป็นจำนวนมากแต่ยังไม่มีการสำรวจศึกษาในรายละเอียดและชาวน่านในท้องถิ่นต่างๆส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีผู้สูงอายุในท้องถิ่นที่ยังสามารถอ่านและจารภาษาล้านนาได้ จึงมีศักยภาพเพียงพอที่จะฟื้นฟูประเพณีการทำบุญสร้างพระเจ้าไม้ถวายวัดขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะเป็น

กระบวนการสร้างความสำนึกและความตระหนักในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และนำไปสู่การสืบทอดงานฝีมือเชิงช่างที่จะตอบสนองต่อการสืบสานวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาให้เป็นศูนย์กลางทางจิตใจในการดำเนินชีวิตที่มีความสุข สงบ และสันติภายใต้แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และเป็นตัวอย่างให้ชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดอื่นๆปฏิบัติตามต่อไป

ในการศึกษาได้เลือกพื้นที่ตำบลสวก ตำบลนาซาว ตำบลถืมตอง และตำบลไชยสถาน ท้องที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านเป็นพื้นที่ศึกษา และทำการศึกษาพระพุทธรูปไม้จำนวน ๒๘๖ องค์ที่เป็นสมบัติของวัดถืมตอง วัดบ่อสวก วัดนาซาว วัดตาแก้ว วัดต้นแก้วนาท่อ วัดศรีเกิด วัดสะไมย์ วัดม่วงเจริญราษฎร์ วัดป่าคา และวัดเชียงยืน

ในการศึกษาพบว่าพระพุทธรูปไม้ที่เป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้มีอายุการสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๑๐๙ หรือ พ.ศ. ๒๒๙๐ จนถึงจุลศักราช ๑๒๙๒ หรือ พ.ศ. ๒๔๗๓ และพบว่าช่วงเวลาที่มีการสร้างพระพุทธรูปไม้เป็นจำนวนมากมีอยู่หลายช่วงเวลา ได้แก่ (๑) จุลศักราช ๑๒๕๐ หรือ พ.ศ. ๒๔๓๑ (๒) จุลศักราช ๑๒๕๖ หรือ พุทธศักราช ๒๔๓๗ (๓) จุลศักราช ๑๒๗๐-๑๒๗๑ หรือพุทธศักราช ๒๔๕๑-๒๔๕๒ และนิยมสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัยมากที่สุด พระพุทธรูปปางสมาธิมีน้อย และมีพระพุทธรูปประทับยืน และพระพุทธไสยาสน์เป็นจำนวนน้อย และพระพุทธรูปส่วนใหญ่มีจารึกอักษรธรรมล้านนาระบุวันเดือนปี และเจ้าภาพผู้สร้างซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการทำบุญและเพื่อการสืบพระพุทธศาสนา ไม่พบวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการสืบชะตา การสร้างพระประจำวันเกิดหรือสร้างพระพุทธรูปเพื่อการแก้บนแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังพบว่าในพื้นที่ศึกษายังมีพระสงฆ์และผู้สูงอายุที่ยังอ่านและเขียนอักษรธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดีอีกเป็นจำนวนมาก แต่ไม่พบผู้มีความรู้เรื่องการสร้างพระพุทธรูปไม้รวมทั้งไม่พบช่างฝีมือที่แกะสลักพระพุทธรูปไม้ได้ในชุมชนปัจจุบัน

วิธีการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้สามารถสามารถใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกในการสร้างองค์ความรู้พร้อมๆกับการปลูกจิตสำนึกพระสงฆ์และชาวบ้านจนเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธรูปไม้ และจะนำไปสู่การอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีต่อไปในอนาคต ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาร่วมกับพระสงฆ์และชาวบ้านที่อ่านและเขียนอักษรธรรมล้านนาได้ ทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ และจัดกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่จัดแสดงพระพุทธรูปไม้ที่วัดนาซาวด้วย

กิจกรรมที่เป็นกลไกสำคัญที่ผู้วิจัยนำเสนอเพื่อใช้ในการฟื้นฟูประเพณีการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่านได้ คือ โครงการสำรวจทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ในจังหวัดน่าน และโครงการสร้างพระพุทธรูปไม้อุทิศเป็นพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสเฉลิมพระชนมายุ ๘๔ พรรษา

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๙)

กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ในการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน

แหล่งทุน : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เงินทุน : ๑,๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านหนึ่งแสนบาท)

โบราณคดีชุมชน (Community Archaeology) เป็นแนวคิดและวิธีการพัฒนาชุมชนรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการบูรณาการปรัชญา หลักการ และลำดับขั้นตอนในการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับปรัชญา หลักการและวิธีการทางด้านพัฒนาชุมชนแบบสากล และใช้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภท “**มรดก : heritages**” เป็นกิจกรรมหลักในการพัฒนา โดยเน้นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม การใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น การพัฒนาที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

งานพัฒนาชุมชนตามแบบแผน “**โบราณคดีชุมชน**” ได้ถูกคิดค้นและนำไปทดลองใช้ปฏิบัติในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ที่ชุมชนบ้านสวกพัฒนา ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณอายุ ๗๕๐ ปี ชุมชนบ้านนาซาว ชุมชนบ้านก้อด และชุมชนบ้านดอนคีรี ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ที่ตั้งอยู่ใกล้กับกลุ่มแหล่งโบราณคดีเขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้วและดอยภูชาง ที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุประมาณ ๔,๐๐๐-๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัย อนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์แหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับชาติดังกล่าว การพัฒนาชุมชนตามแบบแผน “โบราณคดีชุมชน” ในจังหวัดน่าน ได้มีการดำเนินการหลายรูปแบบด้วยกัน ได้แก่

(๑) การสำรวจและขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามโบราณบ้านบ่อสวก อนุรักษ์หลุมขุดค้นที่มีซากเตาเผาขนาดใหญ่ และจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี [site-museum] โดยมีชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน และเป็นผู้ดูแลรักษา นำชมและจัดการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จทัศนศึกษาที่พิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๒ และเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ตามลำดับ

(๒) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น ในบริเวณแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกเพื่อเป็นที่จัดแสดงแบบบ้านพื้นถิ่นเมืองน่านและวิถีชีวิตชาวน่านในอดีต โดยชาวบ้านสวกพัฒนามีส่วนร่วมในการออกแบบจัดแสดง ดูแลรักษา พัฒนา และนำชมพิพิธภัณฑ์ฯตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นต้นมา

(๓) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี ที่ชุมชนบ้านนาซาว หมู่ที่ ๑ ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๕

(๔) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ ที่ชุมชนบ้านก้อด ตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เมื่อพ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในบ้านและในวัดให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กันแบบองค์รวม และเป็นการฟื้นฟูสถานภาพของวัดในการเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชนระดับหมู่บ้าน

(๕) การสำรวจ ศึกษา พัฒนาศูนย์เรียนรู้และจัดพิพิธบวชดอย ณ แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นการบูรณาการความรู้ของนักโบราณคดีเข้ากับความรู้ของชาวบ้านเพื่อร่วมกันสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ให้มีต่อเรื่อง“อดีต” ที่จะนำไปสู่การจัดการแหล่งโบราณคดีเขาภูชางให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการพัฒนาในแนว “โบราณคดีชุมชน” ได้มีส่วนช่วยให้คนในชุมชนบ้านสวกพัฒนา ชุมชนบ้านนาซาว ชุมชนบ้านก้อด ชุมชนบ้านดอนคีรี และชาวน่านในภาคส่วนต่างๆได้มีโอกาสศึกษาวิจัย จัดการ และพัฒนาใช้ประโยชน์จากเรื่อง “อดีต” (the past) ทั้งของชุมชนปัจจุบันและชุมชนในอดีตที่มีอยู่ในพื้นที่ไปพร้อมกันๆ ผลที่เกิดจากการดำเนินงานนอกจากการพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ๓ แห่ง และพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีอีก ๒ แห่งแล้ว ยังพบว่าชาวบ้านที่ไม่เคยมีความรู้ทางด้านโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์ในแบบสากลมาก่อนมีศักยภาพและความสามารถในการศึกษาวิจัย อนุรักษ์ พัฒนาและจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทแหล่งโบราณคดี และการจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้เป็นอย่างดีจนเป็นที่ยอมรับ

ทั่วไป เห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินทัศนศึกษาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ตลอดจนการที่ข้าราชการ นักการเมือง บุคคลสำคัญของต่างประเทศ นักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปได้เข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวกและพิพิธภัณฑ์ชุมชนในเครือข่ายแล้วไม่น้อยกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน (เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ถึงเดือน มีนาคม ๒๕๕๗ = ๑๔ ปี ๕ เดือน = ๑๗๓ เดือน = ๕,๑๙๐ วัน) เฉลี่ยวันละ ๒๐ คน

ในระดับมหาวิทยาลัย คณะกรรมการพิจารณารางวัลผลงานวิจัยดีเด่น รางวัลวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี ๒๕๒๙ ได้มอบรางวัลผลงานวิจัยดีเด่น สาขาสังคมศาสตร์ ให้กับผลงานวิจัยเรื่อง “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**” เงินรางวัล ๑๐๐,๐๐๐ บาท

ในระดับชาติ ผลงานวิจัยเรื่อง “**กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน**” ได้รับรางวัลผลงานวิจัย รางวัลชมเชย จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๔๙ ดังเอกสารสรุปผลงานวิจัย ดังนี้

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

1. ชื่อผู้วิจัย

หัวหน้าคณะ **รองศาสตราจารย์ สายันต์ ไพรชาญจิตร์**

สถานที่ติดต่อ (ที่ทำงานเดิม) ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

(ที่ทำงานปัจจุบัน) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0 2222 6819, 0 2623 6115 ต่อ 1138

(ที่บ้าน) 373/61 ซอยวัฒนา (หมู่บ้านกาญจนา) ถนนพรานนก เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

(มือถือ) โทร. 08 1583 5620

E-mail : spraicharnjit@yahoo.com

2. ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

ปัญหาสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทยคือขาดการมีส่วนร่วมของผู้คนที่มิใช่นักวิชาการ นักวิชาชีพ หรือผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานโบราณคดี งานพิพิธภัณฑ์ งานบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถาน หรืองานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และแหล่งวัฒนธรรมต่าง ๆ ในภาคส่วนอื่น ๆ จึงเป็นสาเหตุให้คนไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีทั้งที่อยู่ใกล้ตัวและไกลตัว ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และไม่สนใจดูแลรักษา เพราะเห็นว่ามีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่ตามกฎหมายอยู่แล้ว แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่าง ๆ จึงถูกทำลาย ถูกปล่อยให้เสื่อมสภาพไปโดยไม่ได้ใช้งานให้สมประโยชน์ งานโบราณคดีและงานจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทยจึงมีผลต่อการพัฒนาชุมชนที่อยู่ในแหล่งโบราณคดี หรือที่อยู่รอบ ๆ โบราณสถานค่อนข้างน้อย ผู้คนส่วนมากในสังคมไทยจึงไม่สนใจและให้ความสำคัญกับอดีต ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากอดีตได้ ดังนั้นจึงควรมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการจัดการเสียใหม่ แนวทางการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่น่าจะเป็นทางเลือกใหม่และเหมาะสมกับสำหรับการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย ต้องเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนและคนนอกวงการโบราณคดีให้มากที่สุดในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ซึ่งในปี พ.ศ. 2542 - 2544 ผู้วิจัยได้ประดิษฐ์แนวคิดและแบบแผนการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมที่ใช้เป็นกลไกในการพัฒนาชุมชนไปในขณะเดียวกัน เรียกว่า กระบวนการโบราณคดีชุมชน (Community Archaeology Process) ที่อาศัยอ้างอิงฐานทฤษฎีทางการพัฒนาที่สำคัญ คือ แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน และทฤษฎีการพัฒนาชุมชน แต่ยังไม่สามารถนำแนวคิดไปปฏิบัติให้เห็นผลสำเร็จได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงมีความจำเป็นต้องดำเนินการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีร่วมกับการพัฒนาชุมชนในเชิงกระบวนการเพื่อพัฒนาแบบแผนการจัดการทรัพยากรทาง

โบราณคดีในทางวิชาการ และเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่น (พัฒนาชุมชน) ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพร้อม ๆ กัน โดยแนวคิดและแบบแผนการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีลักษณะนี้ยังไม่เคยมีการดำเนินการในประเทศไทยหรือในประเทศใดมาก่อน โดยผู้วิจัยเลือกพื้นที่ตำบลสวก และตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ อายุ 500 - 750 ปี และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุราว 4,000 - 8,000 ปี ตั้งอยู่ในชุมชนและรอบ ๆ ชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งเป็นพื้นที่ศึกษาและพัฒนาในลักษณะ "มรดกที่มีชีวิต : Living Heritage"

3. แหล่งเงินทุนสนับสนุนในการทำวิจัย

การทำวิจัยใช้งบประมาณจากหลายแหล่งทุนด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่

3.1 ทุนวิจัยหลักที่เป็นทางการได้รับการสนับสนุนจากสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (เงินงบประมาณแผ่นดิน โครงการวิจัยผ่านการประเมินจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ) เป็นเงิน 1,100,000 บาท

3.2 ทุนวิจัยสมทบได้ใช้เงินที่ผู้วิจัยได้รับรางวัลจากโครงการร่วมใจพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมไทย [Ford Motor Company Conservation & Environmental Grant] เป็นเงิน 550,000 บาท

3.3 เงินทุนดำเนินการของภาคประชาชน (ชาวบ้าน) ที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในจังหวัดน่าน องค์กรธุรกิจเอกชน เป็นเงินประมาณ 400,000 บาท

4. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ศึกษา

2. เพื่อสร้างความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก แหล่งผลิตเครื่องมือหินที่เขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปูแก้วและแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในพื้นที่ศึกษา

3. เพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนตำบลสวก และตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ในการ

จัดการทรัพยากรทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ในพื้นที่ของตนเองอย่างยั่งยืน

4. เพื่อศึกษาหารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ และทรัพยากรทางวัฒนธรรมอื่น ๆ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น สำหรับเป็นตัวอย่างในการนำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่น ๆ

5. ระยะเวลาการทำวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ดำเนินงานเป็นทางการในปี พ.ศ. 2545 - 2547 แต่ในความเป็นจริงมีการดำเนินงานร่วมกับชุมชนในลักษณะทดลองใช้แนวคิดโบราณคดีชุมชนอย่างไม่เป็นทางการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2542

6. สรุปผลการวิจัย

การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resource Management) ที่เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) ในประเทศไทยถูกกำหนดให้เป็นวิชาการและวิชาชีพเฉพาะทางของนักวิชาการที่มีคุณวุฒิทางการศึกษาในสาขาวิชาด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ ช่างเทคนิคสมัยใหม่ ฯลฯ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ว่า *วัฒนธรรมเป็นของส่วนรวม เป็นของคนหมู่มาก ทรัพยากรวัฒนธรรมที่หมายถึง องค์ประกอบของวัฒนธรรมทั้งที่อยู่ในรูปวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้างหรือมีความเป็นรูปธรรม (tangible cultural resource) และทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (intangible cultural resource) ก็ต้องมีคนส่วนใหญ่เป็นเจ้าของ*

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในทุกมิติก็ควรจะต้องเป็นเรื่องที่คนส่วนใหญ่ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของร่วมจะต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมประเภททรัพยากรทางโบราณคดี โบราณสถาน วัตถุโบราณ ที่ดำเนินการกันอยู่ในประเทศต่าง ๆ รวมทั้งในประเทศไทยเป็นภาระหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยจัดการที่มักจะสังกัดอยู่ในภาครัฐ ซึ่งเป็นภาคส่วนที่มีอำนาจทางการเมืองมากที่สุดในสังคม มีแบบแผนการจัดการในลักษณะรวมศูนย์อำนาจ ใช้วิธีการควบคุม บังคับด้วยกฎระเบียบอย่างเข้มข้น และดำเนินการโดยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางตามหลักวิทยาการและเทคนิควิธีทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่มุ่งตอบสนองวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นคงแข็งแรงให้กับตัวทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของและสิ่งก่อสร้างในฐานะที่เป็นหลักฐานยืนยันประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่รุ่งเรือง เก่าแก่ และเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ รวมทั้งมุ่งตอบสนองต่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรวัฒนธรรมในทางการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับมหภาพผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งการดำเนินการในรูปแบบดังกล่าวในอีกทางหนึ่งมักก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมต่อทั้งตัวทรัพยากรวัฒนธรรมและก่อให้เกิดความอ่อนแอทางวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระดับสังคมโดยรวม เนื่องจากผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมมิได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการในทุกขั้นตอน ผู้คนส่วนใหญ่จึงขาดความผูกพันต่อทรัพยากรวัฒนธรรมเกือบทั้งหมด และไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านั้นเพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหาสังคมของตนได้ ชุมชนและสังคมระดับต่าง ๆ จึงขาดเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามาตลอดระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษ

การที่แบบแผนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมขององค์กรและหน่วยจัดการในภาครัฐขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนหรือคนส่วนใหญ่ของสังคม เป็นเพราะว่านักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในภาครัฐและสถาบันการศึกษาไม่เชื่อมั่นในศักยภาพและความรู้ความสามารถของประชาชนส่วนใหญ่ที่อยู่นอกวงการโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานวิทยา ไม่ไว้วางใจประชาชนและชาวบ้านทั่วไปว่าจะสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถูกจัดว่า

มีคุณค่าและความสำคัญในระดับชาติ หรือระดับโลกได้ และยังเกรงไปว่าชาวบ้านและผู้คนนอกวงการจะทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงต้องอาศัยกฎหมายรวมศูนย์อำนาจเข้าไปกระทำการควบคุมและจัดการเสียเอง เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและคนนอกวงการได้เข้าไปทำหน้าที่จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่อยู่ในบ้าน ใกล้บ้าน ในชุมชน หรือใกล้ชุมชนของตนเองแต่อย่างใด

แบบแผนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมลักษณะดังกล่าวไม่สอดคล้องกับแนวคิดและแนวปฏิบัติทางการพัฒนาชุมชนที่เน้นเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้ การพึ่งตนเอง การกระจายอำนาจ การยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากร และกระบวนการจัดการที่ก่อให้เกิดการฟื้นฟูพลังหรือความเข้มแข็งของชุมชน จึงเป็นผลให้ชุมชนต่าง ๆ ที่แม้จะมีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทโบราณสถาน เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี และมีวัตถุโบราณจำนวนมากไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนให้เข้มแข็งขึ้นมาได้ ซ้ำร้ายในบางพื้นที่ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในพื้นที่โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีเก่าแก่ต้องถูกบังคับให้อพยพออกไปจากพื้นที่นั้นเพราะทางราชการต้องการพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ หรือไม่ก็ต้องการสงวนไว้เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ของชาติตามแบบแผนการจัดการที่ภาครัฐ/ราชการรับแบบอย่างเอามาจากแบบแผนการจัดการที่พัฒนาขึ้นโดยองค์กรระดับนานาชาติที่ไม่ส่งเสริมให้เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของเขาเอง

ดังนั้น เมื่อคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไม่สามารถเข้าไปจัดการเครื่องมือและกลไกสำคัญในวิถีชีวิตของเขาได้ พวกเขาจึงขาดกระบวนการเรียนรู้ข้อดีข้อด้อยของวัฒนธรรมของตนเอง นานเข้าก็ไม่สามารถแก้ไขปรับปรุงเพื่อใช้ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตและระบบนิเวศที่อาศัยอยู่ได้ ความสามารถในการพึ่งตนเองทุก ๆ มิติจึงค่อย ๆ ลดลง จนไม่สามารถพึ่งตนเองได้เลย พวกเขาจึงกลายเป็นเสมือนกับคนที่ไม่มีรากแก้วทางวัฒนธรรม ไม่มีชุมชน และสังคมสังกัด เพราะขาดอัตลักษณ์และเครื่องยึดโยงทางสังคมร่วมกันกับคนอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน เกิดสภาวะตัวคนเดียว มีความเป็นปัจเจกชนสูงมาก เห็นได้จากผู้คนส่วนใหญ่มีความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ลักษณะเช่นนี้เป็นปัญหาพื้นฐานที่ร้ายแรงที่สุดของสังคมโลกและสังคมไทยที่ต้องการการแก้ไขอย่างเร่งด่วนด้วยการฟื้นฟูพลัง/ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชุมชนและสังคม ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าในเมื่อสาเหตุของปัญหาดังกล่าวอยู่ที่ชุมชนไม่สามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของเขาได้ เพราะวิธีคิดและวิธีจัดการขององค์กรและหน่วยจัดการที่มีอำนาจตามกฎหมายไม่เอื้ออำนวย จึงต้องแก้ที่ต้นเหตุ คือ ต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเสียใหม่ เพื่อให้เจ้าของวัฒนธรรมได้มีสิทธิและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่อยู่ในบ้าน ในชุมชนของเขาด้วย ก็จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาได้ด้วยตัวของเขาเองมากกว่าจะต้องรอพึ่งพิงคนนอกอย่างที่ผ่านมาหลายสิบปี

กระบวนการโบราณคดีชุมชน เป็นแบบแผนทางความคิดและการปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

สำหรับใช้เป็นวิธีการ หรือมรรควิถี (means) ในการพัฒนาชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาวิจัยและพัฒนาขึ้นมา และได้ทดลองนำไปใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่านระหว่าง พ.ศ. 2545 - 2547 ได้นำเอาปรัชญา หลักการ วิธีการพัฒนาจากทฤษฎีทางการพัฒนาหลัก ๆ 3 ทฤษฎีด้วยกัน คือ (1) แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (2) แนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน และ (3) ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน มาสังเคราะห์แล้วสร้างเป็นชุดแนวคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน (โปรดดูแผนภาพที่ 1)

การดำเนินงานวิจัยพบว่าชาวบ้านและคนในชุมชนท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยมีความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน มีความรู้เรื่องราวของแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น มีความรู้ความเข้าใจและมีทักษะในการจัดการและใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนในลักษณะที่เน้นการพึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองได้ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันกับคนอื่น ๆ กับชุมชนอื่น ๆ ได้ ซึ่งก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และเชื่อว่าจะสามารถก่อให้เกิดความเข้มแข็งในทางวัฒนธรรมชุมชนได้ในระยะยาว และชุมชนได้รับการยอมรับในความสามารถด้านการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นจากภาครัฐ

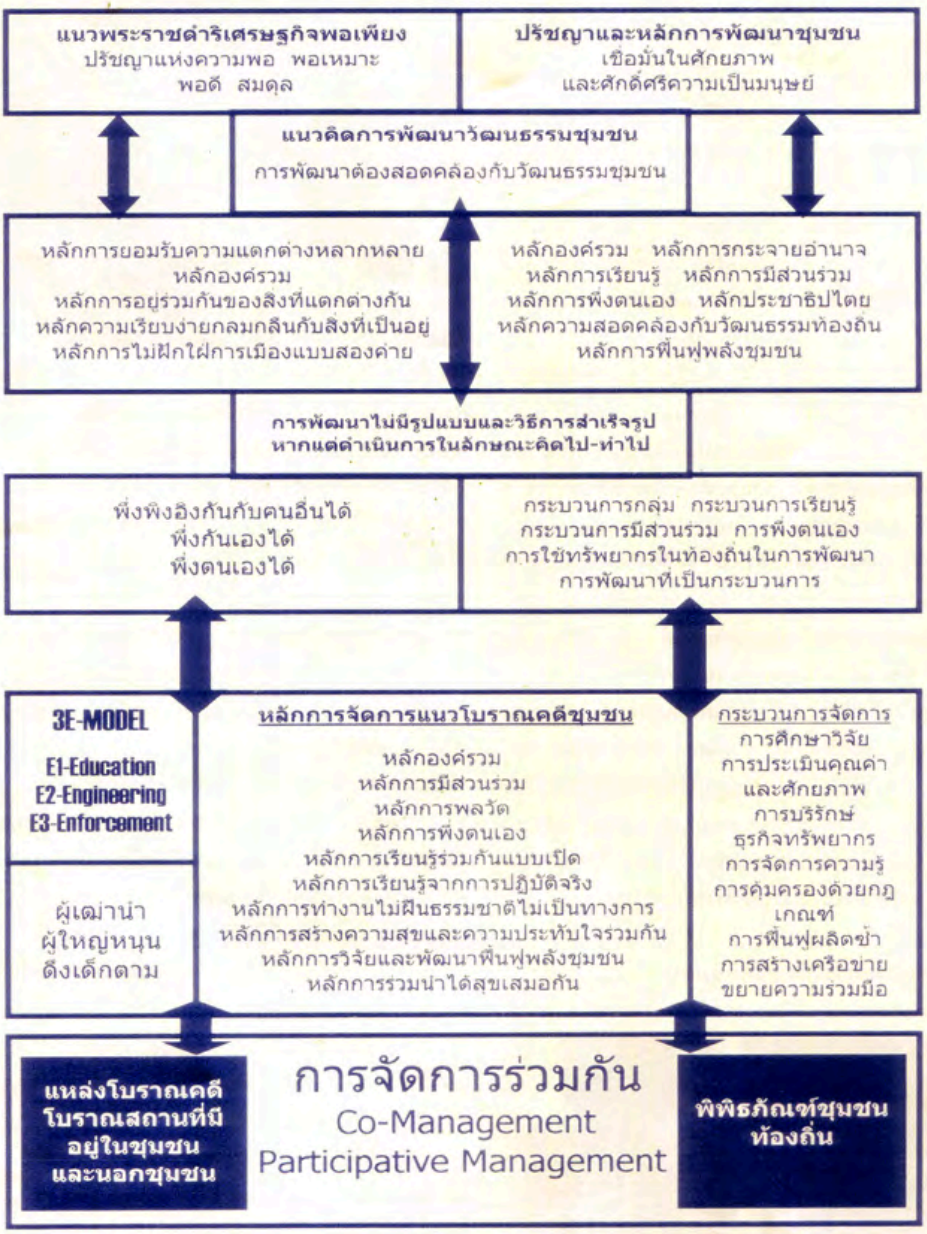

แผนภาพที่ 1 ชุดความคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาแนวโบราณคดีชุมชนที่ผู้วิจัยพัฒนาและนำมาใช้ในการดำเนินงานวิจัยในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน

พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง สถาบันการศึกษา องค์กรชุมชน และสื่อมวลชนต่าง ๆ เป็นลำดับสืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้

7. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

การวิจัยและพัฒนาที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่าง พ.ศ. 2542 - 2547 นอกจากจะ**ได้ข้อค้นพบใหม่ ๆ ทางด้านวิชาการโบราณคดีโดยตรง** คือ *ได้เรื่องราวของแหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พระพุทธรูปไม้ศิลปะแบบพื้นถิ่นเมืองน่าน* แล้ว **ยังบรรลุความมุ่งหมายทางด้านการพัฒนาชุมชน โดยได้ค้นพบแบบแผนการพัฒนาหน่วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่จัดแสดงทรัพยากรวัฒนธรรมในระดับต่าง ๆ รวมทั้งได้แบบแผนแนวคิด-แนวทางในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในการพัฒนาชุมชนรูปแบบต่างๆ** อีกด้วย ซึ่งในการวิจัยฯ ได้พยายามดำเนินการตามชุดความคิดอำนวยการวิจัยและแบบแผนการจัดการ**แนวโบราณคดีชุมชน** คือ การวิจัยและฟื้นฟูพลังความสามารถของหน่วยจัดการ 4 ระดับ ตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดในชุมชน คือ **หน่วยจัดการระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับผู้จัดการเดี่ยว** (cultural resource manager) ที่เป็นการสร้างผู้นำในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนา**หน่วยจัดการระดับครอบครัว** (family-based management unit) เพื่อให้เป็นหน่วยจัดการขนาดเล็กสุดที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับลำดับขั้นในการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 1 : ชุมชนระดับครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้** จากนั้นจึงทำการวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมของ**หน่วยจัดการระดับชุมชนเดียว** (intra-community-based management unit) ที่เทียบเคียงได้กับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 2 : คนในชุมชนพึ่งกันเอง ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง** และทำการวิจัยและพัฒนา**หน่วยการจัดการที่ประกอบด้วยผู้คนจากหลายชุมชนหลายอาชีพ** (inter-community-based management unit) เข้ามาร่วมกันจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประวัติศาสตร์และทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่มีความสำคัญในระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ที่เทียบได้กับลำดับการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง **ขั้นที่ 3 : ชุมชนพึ่งพิงอิงอาศัยกันได้กับชุมชนอื่น ๆ**

ผลสัมฤทธิ์ (outputs) ที่เป็นรูปธรรมจากกระบวนการวิจัยและพัฒนาเสริมสร้างความสามารถของชุมชนในพื้นที่ตำบลสวกและตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมตามโครงการวิจัยฯ นี้ ได้ก่อให้เกิดพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี พิพิธภัณฑ์ชุมชน หมู่บ้าน และศูนย์เรียนรู้ในแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลกขึ้นถึง 6 แห่ง ได้แก่

- **พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก** และ **พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น** ทั้งสองแห่งนี้อยู่ในบริเวณบ้านของ นายดาบตำรวจมนัส ติคำ (จ่ามนัส) บ้านเลขที่ 8 หมู่ที่ 10 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน
- **พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี** ตั้งอยู่ที่วัดนาซาว หมู่ที่ 1 ตำบลนาซาว
- **พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ** ตั้งอยู่ที่อารามบ้านก้อด หมู่ที่ 4 ตำบลนาซาว
- **ศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง** เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนบ้านก้อด บ้านดอนศรีและบ้านสะไมย์ ในตำบลนาซาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน และ
- **พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีและนิเวศวัฒนธรรมดงปู่ช่อ** บ้านสวกพัฒนา หมู่ที่ 10 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

นอกจากผลได้ในส่วนที่เรียกว่า การดำรงอยู่ของ**ทรัพยากรวัฒนธรรม** หรือ **ของ (things)** ที่มีภูมิปัญญาความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ ฝังและแฝงติดอยู่มากมายแล้ว ยังมี**ผลได้ทางการพัฒนาชุมชน** ซึ่งหมายถึง **การพัฒนาความสามารถของคน** และ **การพัฒนาความเป็นชุมชน** ที่เห็นได้จากการเกิดมีนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และวิทยากรชาวบ้าน ที่สามารถออกแบบก่อสร้าง จัดแสดง

ดูแล นำชมและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนและพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีได้อย่างเชื่อมั่นใน 4 หมู่บ้าน และนับตั้งแต่ผู้วิจัยเริ่มดำเนินการวิจัยและพัฒนาชุมชนตามแบบแผนโบราณคดีชุมชนต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2542 ถึง 2547 พบว่ามีสถิติของผู้สนใจเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมและทัศนศึกษา ณ พิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์ชุมชน รวมทั้งศูนย์เรียนรู้ทั้ง 6 แห่ง ประมาณไม่น้อยกว่า 60,000 คน และส่วนหนึ่งในจำนวนนั้นได้มีชาวบ้านจากชุมชนอื่น ๆ ทั้งในจังหวัดน่านและจังหวัดอื่น ๆ ได้เข้าไปขอคำปรึกษาเกี่ยวกับวิธีการและกระบวนการพัฒนาพิพิธภัณฑ์จากผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อนำแบบอย่างไปพัฒนาในหมู่บ้านของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมตามแบบแผนโบราณคดีชุมชนได้ก่อให้เกิดพลังความสามารถของคนในชุมชนท้องถิ่นที่นอกจากสามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชนของตนเองได้แล้ว ยังขยายผลความสามารถออกไปช่วยให้คำแนะนำและช่วยเหลือชุมชนอื่น ๆ ได้ด้วย

ผลดีที่เกิดตามมา (outcomes) จากการดำเนินการวิจัยมีหลายระดับ โดยในระดับชาวบ้านและชุมชนทั่วไปได้เกิดการตื่นตัวในความสำเร็จของชุมชนบ้านสวกพัฒนา บ้านนาซาว บ้านก้อด บ้านดอนคีรี และบ้านสะไมย์ ที่สามารถเข้าไปดำเนินการจัดการบริรักษ์ (การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์เชิงพัฒนา) แหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในระดับชาติและระดับโลกสามารถสร้างและบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนและศูนย์เรียนรู้ทางด้านโบราณคดีขึ้นมาได้จนเป็นที่ยอมรับจากพระราชวงศ์ชั้นสูง 2 พระองค์ ที่เสด็จฯ ไปทรงทัศนศึกษา นักวิชาการ สมาชิกรัฐสภา ข้าราชการทุกระดับ นักท่องเที่ยว สถานศึกษาทุกระดับ นักพัฒนาและนักวิจัยด้านโบราณคดีและด้านการพัฒนาชุมชนจากพื้นที่ต่าง ๆ ที่เดินทางไปเยี่ยมชมเรียนรู้ และให้ความสนใจกระบวนการทำงานของโครงการวิจัยฯ และชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลสัมฤทธิ์ของโครงการวิจัยฯ นี้ได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนเรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้ในระดับที่หลายภาคส่วนพอใจและยอมรับ

ผลดีที่เกิดตามมาอย่างเป็นรูปธรรมของโครงการวิจัยในภาพกว้างคือก่อให้เกิดความตื่นตัวของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในจังหวัดน่าน ในภาคเหนือ และภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ต้องการพัฒนาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชนของตนเอง ได้เดินทางไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์กับผู้จัดการ และหน่วยจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่โครงการวิจัยฯ ได้พัฒนาขึ้นมา และได้นำความรู้กลับไปวางแผนและดำเนินการในพื้นที่ของตนจนประสบความสำเร็จหลายแห่ง เช่น ชุมชนไทลื้อวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ที่เพียรพยายามพากันไปดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นและพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี จนสามารถกลับไปสร้างพิพิธภัณฑ์บ้านไทลื้อของตนเองได้สำเร็จ ชุมชนวัดวัวแดง ตำบลแม่สา อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ได้ไปศึกษาดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นและขอความร่วมมือจากโครงการโบราณคดีชุมชนให้ไปช่วยจัดกิจกรรมบริรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมในวัด ได้แก่ การศึกษาและจัดทำทะเบียนพระพุทธรูปไม้ การฟื้นฟูบูรณะหอพิพิธภัณฑ์การบูรณะอุโบสถเก่าของวัด นอกจากนี้ยังมีคณะนักวิจัยในโครงการศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เดินทางไปดูงานที่พิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่น พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก พิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาซาวสามัคคี พิพิธภัณฑ์บ้านก้อดสวรรค์ทันใจ และศูนย์เรียนรู้แหล่งโบราณคดีดอยภูชาง และนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับกลับไปพัฒนาโครงการวิจัยฯ และดำเนินการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่บ้านเวียงบัว หมู่ที่ 7 ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ตามแบบแผนโบราณคดีชุมชน

ผลดีที่เกิดตามมาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดีแหล่งเตาเผาโบราณที่บ้านบ่อสวกและบ้านสวกพัฒนา และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ดอยภูชางได้รับความใส่ใจจากชุมชนท้องถิ่น ประชาสังคมในจังหวัดน่าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักการเมืองทุกระดับ ส่วนราชการในจังหวัดน่าน ให้ความ

สนใจ ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญ มีการประชุมกำหนดแนวทางการจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชนหลายครั้ง และนำไปสู่การจัดทำข้อมูลขอนำแหล่งโบราณคดีดอยภูชาง (ซึ่งสำรวจพบและดำเนินการศึกษาจัดการบริรักษ์เบื้องต้นโดยโครงการวิจัยฯ นี้) เข้าสู่บัญชีมรดกโลก (Tentative List for World Heritage) ได้สำเร็จ นับว่าโครงการวิจัยฯ นี้ได้สร้างประโยชน์ในทางการพัฒนาชุมชนให้กับจังหวัดน่านและประเทศไทยในระดับที่สูงมากพอสมควร และแหล่งโบราณคดีดอยภูชางได้รับความสนพระราชหฤทัยจากพระราชวงศ์ชั้นสูง คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปทรงทัศนศึกษาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและแหล่งโบราณคดีดอยภูชาง เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 เวลา 15.00 - 16.00 น.

ประโยชน์สำคัญอีกประการหนึ่งที่ได้รับจากโครงการวิจัยฯ นี้ ก็คือ ผู้จัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาในโครงการวิจัยฯ นี้ท่านหนึ่ง คือ **ดาบตำรวจมนัส ติคำ** (จ่ามนัส) ที่ทำหน้าที่จัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบ่อสวก และพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นบ้านสวกพัฒนา ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ได้รับการคัดเลือกจากคณะกรรมการอนุรักษ์มรดกไทย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ให้เป็นผู้เข้ารับพระราชทานเข็มที่ระลึกจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทยประจำปีพุทธศักราช 2548 ในฐานะนักอนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวทางและแบบแผนการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนช่วยสร้างนักจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมจนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการ และคณะกรรมการด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมระดับชาติ ซึ่งจะเป็นกำลังใจและแบบอย่างสำคัญให้ชุมชนอื่น ๆ องค์กรอื่น ๆ ในประเทศไทยตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชาติและชุมชนกันมากขึ้น เนื่องจากได้เห็นแบบอย่างที่ดีว่าจะต้องทำอย่างไรจึงไม่ผิดกฎหมายและได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนในสังคม

ผลดีที่เกิดตามมาในทางวิชาการพัฒนาชุมชน ก็คือ การนำเอาข้อค้นพบและข้อมูลจากการศึกษาวิจัยมาเรียบเรียงเป็นเอกสารคำสอน หนังสือวิชาการ ตำรา บทความทางวิชาการ เพื่อเผยแพร่ในระหว่างการวิจัยและหลังจากการวิจัยยุติลงแล้วเป็นจำนวนมาก

8. ศักยภาพในการพัฒนาไปสู่ภาคอุตสาหกรรม

งานวิจัยเรื่องนี้ไม่ได้มีความมุ่งหมายที่จะสนับสนุนความก้าวหน้าในทางอุตสาหกรรมที่เป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญของการพัฒนาแบบทันสมัยอันเป็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาความอ่อนแอของชุมชนและสังคมโดยตรง แต่การวิจัยเรื่องนี้เป็นความพยายามที่จะหาทางเลือกให้ชุมชนและสังคมไทยมีความสามารถในการรู้เท่าทันกระแสการพัฒนาแบบอุตสาหกรรม และสามารถจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จด้านการพึ่งตนเองได้ก่อน แล้วค่อย ๆ พัฒนาไปสู่ความสามารถในการเลือกรับปรับใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนและสังคมอย่างชาญฉลาด ไม่ตกเป็นเบี้ยล่างของกระแสทุนและวัฒนธรรมอุตสาหกรรม กล่าวคือ สามารถยืนอยู่บนฐานวัฒนธรรมของตนเองได้ และสามารถอยู่ร่วมกับการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมได้อย่างเท่าเทียมและมีทางเลือกมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา

9. ข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อการพิจารณา

งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี ๒๕๔๙ สาขาสังคมศาสตร์ (ดังแจ้งในเอกสารประชาสัมพันธ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่แนบมาด้วย)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมเชิดชูเกียรติเหล่านักวิจัยแห่งมหาวิทยาลัย ประจำปี 2549

ในวันศุกร์ที่ 1 กันยายน 2549 ณ โรงแรมรามาการ์เด้นท์

คณะกรรมการบริการการวิจัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ คณะกรรมการอำนวยการสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดงาน "วันนักวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ประจำปี 2549 **ในวันศุกร์ที่ 1 กันยายน 2549 เวลา 17.30 - 20.30 น. ณ ห้องโลตัส โรงแรมรามาการ์เด้นท์ (วิภาวดี-รังสิต)** เพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณบุคลากรที่มุ่งมั่นในการสร้างสรรค์งานวิจัยที่มีคุณค่าต่อสังคมและประเทศชาติอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2549 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนักวิจัยที่ได้รับรางวัลนักวิจัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวนทั้งสิ้น 71 ท่าน โดยแยกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้ ผู้ได้รับรางวัลผลงานวิจัยดีเด่นของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2549 จำนวน 7 ท่าน ผู้ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งศาสตราจารย์ ระหว่างปี พ.ศ. 2545 - 2549 จำนวน 11 ท่าน ผู้ได้รับทุนวิจัยโครงการใหญ่ผ่านสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และคณะในปี พ.ศ. 2548 จำนวน 9 ท่าน ผู้ที่มีผลงานจดสิทธิบัตร/อนุสิทธิบัตร ระหว่างปี พ.ศ. 2547 - ปัจจุบัน จำนวน 1 ท่าน และผู้ที่ได้รับรางวัลทางด้านการวิจัยจากหน่วยงานภายนอก ระหว่างปี พ.ศ. 2545 - ปัจจุบัน จำนวน 43 ท่าน

ทั้งนี้ ผลงานวิจัยดีเด่นของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี 2549 มีดังนี้

1. **ผลงานวิจัยดีเด่น สาขาสังคมศาสตร์** *เรื่อง* "กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน" *โดย* รองศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
2. **ผลงานวิจัยดีเด่น สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี** *เรื่อง* "การควบคุมแบบฟัซซี่ปรับตัวได้ให้สภาวะอากาศที่เหมาะสมด้วยการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ" *โดย* รองศาสตราจารย์ ดร.ธนัญชัย ลีภักดิ์ปรีดา สถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร
3. **ผลงานวิจัยดีเด่น สาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ** *เรื่อง* "การวิเคราะห์เปรียบเทียบ Calcium-binding protein 1 gene และโปรตีนที่สังเคราะห์ได้ของพยาธิใบไม้ตับชนิด Fasciola gigantica กับพยาธิอื่น ๆ ในไฟลัม Platy helminthes" *โดย* Dr. Hans Rudi Grams (หัวหน้าโครงการ) ศาสตราจารย์ ดร.วิฑูรย์ ไวยนันท์ คณะสหเวชศาสตร์
4. **ผลงานวิจัยดีมาก สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี** *เรื่อง* "โปรแกรมจำลองสามมิติเพื่อตรวจสอบและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของเครื่องจักร CNC 5 แกน" *โดย* Associate Professor Dr. Stanislav Makhanov (หัวหน้าโครงการ) และ Assistant Professor Dr. Mud-Armeen Munlin สถาบันเทคโนโลยีนานาชาติสิรินธร
5. **ผลงานวิจัยดีมาก สาขาวิทยาศาสตร์สุขภาพ** *เรื่อง* "เภสัชจลนศาสตร์และเภสัชพลศาสตร์ของยาอะโทวาโควนและโปรกวานิล เมื่อให้ร่วมกันในการรักษามาลาเรียฟัลซิฟารัมชนิดไม่รุนแรงในหญิงมีครรภ์ในไตรมาสที่สำคัญ" *โดย* ศาสตราจารย์ ดร.เกศรา ณ บางช้าง คณะสหเวชศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอแสดงความยินดีกับนักวิจัยของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี 2549 และประชาสัมพันธ์ให้ทราบโดยทั่วกัน

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการพัฒนาประชาสังคม และดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้กรุณาสนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนมาตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการในจังหวัดน่าน และให้ความเมตตาเขียนคำนิยมสำหรับหนังสือ **โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน** (๒๕๔๖) ที่เป็นเอกสารเผยแพร่ระหว่างการวิจัยเล่มแรกของโครงการวิจัยฯนี้ ดังนี้

ผมได้รับรู้การดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ อาจารย์ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในพื้นที่จังหวัดน่าน เฉพาะในส่วนที่ท่านดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นต้นมา ทั้งๆที่ท่านได้เคยมาสำรวจแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่านมานานเกือบ ๒๐ ปี

ผมคงไม่ต้องพรรณนาถึงเนื้อหาสาระทางวิชาการ ที่ท่านได้แสดงไว้ในผลงานเรื่องแหล่งเตาเผาเมืองน่านบ้านบ่อสวก ผมซึ่งไม่มีความรู้ความชำนาญด้านนี้มีความตื่นตาตื่นใจเป็นอย่างมาก

ปรากฏการณ์ที่คนเล็กคนน้อยในชุมชนบ้านบ่อสวกมีส่วนร่วมในการสำรวจ ขุดค้น และจัดพิพิธภัณฑ์ในชุมชนของตน เป็นสิ่งที่ไม่ธรรมดา แต่เป็นผลโดยตรงและโดยอ้อมจากหลักการ แนวคิดรวมทั้ง บุคลิกภาพของผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ซึ่งทำให้คนในชุมชนชอบ เชื่อ และทำตาม และความสัมพันธ์ระหว่างคณะขุดค้นกับครอบครัวจ่าสิบตำรวจ มนัส ติคำ และชุมชนบ้านบ่อสวก ซึ่งเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ให้เกียรติกันและกัน ยืนยันได้จากการจัดตั้งคณะทำงานขุดค้นศึกษาแหล่งเตาเผาเมืองน่านบ้านบ่อสวก เมื่อตุลาคม ๒๕๔๒ จำนวน ๑๘ คน รายชื่อคณะทำงาน ๑๔ คนแรก เป็นคนในชุมชนบ้านบ่อสวก นักวิชาการขุดค้นทั้ง ๔ คนมีชื่อในลำดับท้ายๆ เพราะนักวิชาการต้องการยกย่องคนในชุมชนให้รู้สึกเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดี และเป็นบุคคลสำคัญลำดับต้นๆ ในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

ความอ่อนน้อมถ่อมตนของท่านเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่งในนักวิชาการผู้ทรงภูมิความรู้ จะมีนักวิชาการสักกี่คนที่เคารพความเชื่อของคนในชุมชน แม้จะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็น พิสูจน์ไม่ได้ทางวิทยาศาสตร์ แต่ร้อยรัดความเป็นชุมชนแห่งนั้นอย่างต่อเนื่องมาหลายหลายชั่วอายุคน โดยการทำพิธีบวงสรวงบูชาเทวดา เจ้าที่เจ้าทางและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งบรรพบุรุษช่างปั้นหม้อเจ้าของเตาโบราณบ้านบ่อสวก เพื่อขออนุญาตดำเนินการขุดค้นศึกษาและเพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นรูปธรรมของการผสมผสานคุณค่า ทักษะ ประสบการณ์และความรู้สึกผูกพันร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีกับคนในชุมชน

ผลงานของผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ นอกจากจะเป็นรายงานวิจัยเป็นเล่มแล้วท่านยังสร้างผลงานที่มองไม่เห็นแต่มีคุณค่า และกระจ่างชัดในการรับรู้ของคนในชุมชน อาทิ แม่อุ้ยชื่น ผู้ดูแลและเป็นมัคคุเทศก์นำชมพิพิธภัณฑ์เฮือนบ้านสวกแสนชื่นด้วยความมีชีวิตชีวาและความภูมิใจในอดีตของตน ผ่านการเล่าเรื่องโดยมีโบราณวัตถุที่แสดงเป็นตัวนำเรื่อง เช่นเดียวกับพระเจ้าไม้เมืองน่าน เป็นสื่อเชื่อมความภูมิใจในอดีตของคนในชุมชนสู่บริบทปัจจุบัน

ผลงานที่มองไม่เห็นเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีค่าและสำคัญอย่างยิ่งยวดในการปลูกฝังความรัก ความผูกพันต่อวัฒนธรรม และประวัติความเป็นมาของชุมชน โบราณคดีชุมชน จึงเป็นนิมิตหมายใหม่ที่ทำให้คนธรรมดาสามัญดูแลหลักฐานที่สะท้อนความภูมิใจต่ออดีตและรากเหง้าอันเกิดจากน้ำมือบรรพบุรุษของตน

แนวคิดและกระบวนการวิจัยของผู้ช่วยศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ซึ่งให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้โบราณคดีชุมชนขยับเข้าใกล้ชิดตัวคนในชุมชน จนเป็นกิจวัตร เป็นความผูกพัน มิได้เป็นสิ่งแปลกปลอมที่ห่างเหินจากความเป็นจริงเช่นพิพิธภัณฑ์ทั่วไป

ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช เป็นผู้ทรงคุณวุฒิอีกท่านหนึ่งที่กรุณาประเมินผลการวิจัย พฤติกรรมการวิจัยและแบบแผนการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชนในโครงการวิจัยฯ นี้ ไว้ในการเขียนคำนำหนังสือเรื่อง **การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชน : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน** (๒๕๔๗) ที่เป็นเอกสารเผยแพร่ระหว่างการวิจัยเล่มที่สอง (in-process publication) ในโครงการวิจัยฯนี้ มีสาระสำคัญว่า

ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทำได้หลายแนวทาง โดยมีฐานสำคัญอยู่ที่การดำเนินการนั้นต้องเกิดจากการขับดันจากภายในชุมชนนั้นเอง อาศัยทรัพยากรในท้องถิ่น มีสมาชิกในชุมชนเป็นแกนนำ มีการร่วมแรงร่วมใจในชุมชนอย่างกว้างขวาง และการดำเนินการนั้นต้องสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน โดยที่การดำเนินการร่วมกันและเรียนรู้ร่วมกันจะต้องมีความต่อเนื่อง และยกระดับขึ้นอย่างเป็นพลวัต กิจกรรมสำหรับดำเนินการเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนมีหลากหลาย เช่น การรวมตัวกันดำเนินการกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กิจกรรมโรงสีชุมชน ร้านค้าชุมขน การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กิจกรรมการเรียนรู้ของเด็กนักเรียนในโรงเรียน พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น.....นักโบราณคดีโดยทั่วไปมักมองโบราณวัตถุว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ เมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุ ก็มักนำออกไปจากแหล่งค้นพบ เอาไปเก็บไว้ที่ส่วนกลาง แต่อาจารย์สายันต์เป็นนักโบราณคดีที่มองต่างมุม คือ มีความเชื่อว่าควรเก็บโบราณวัตถุไว้ที่แหล่งค้นพบ ให้เป็นสมบัติของชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เกิดขึ้นได้เพราะความเป็นนักโบราณคดีแหวกแนวของอาจารย์สายันต์.....นักโบราณคดีชุมชน

มุมมองและวิธีการที่แหวกแนวมีอยู่เต็มไปหมดในหนังสือเล่มนี้ เช่น การบวชดอย สร้างความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันคนเก็บขวานหินโบราณออกไปจากภูเขา การสร้าง “พิพิธภัณฑ์วันเดียว” ที่บ้านก้อดสวรรค์ กิจกรรมพิพิธภัณฑ์บำบัดสร้างความสุขให้แก่ผู้สูงอายุการพัฒนาตนเองของแม่อุ้ยชื่น ธิเสนา จากแม่บ้านธรรมดามาเป็นวิทยากรนำชมและให้ความรู้เรื่องเตาเผาโบราณและอดีตของชุมชนได้อย่างฉะฉานน่าสนใจ

การมีวัฒนธรรม ประเพณี ศิลป และประวัติศาสตร์สืบทอดกันมาช้านาน เป็น “ทุนสังคม” หนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นว่า โบราณคดี ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดช่วง ไม่สืบเนื่อง ไม่ต่อเนื่องมายังปัจจุบัน โดยที่บางเรื่องฝังอยู่ใต้ดินและคนลืมไปหมดแล้ว ก็เป็น “ทุนสังคม” ได้เช่นเดียวกัน แต่จะต้องมีการสร้างและสอดใส่ความรู้ ฟื้นชีวิตของสิ่งที่ตายแล้วเหล่านี้ ให้ลุกขึ้นมาเล่าเรื่องราว และประสานใจของคนในชุมชนให้เกิดความพร้อมใจ ร่วมแรงร่วมใจกัน.....

นอกจากนี้ **ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช** ได้เขียนถึงการวิจัยในโครงการนี้ว่าเป็นกระบวนการสร้างนวตกรรมทางวิชาการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในบทความเรื่อง **ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น โบราณคดีกับปัจจุบันคดี (๓)** เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ **มติชนรายวัน** วันอาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ หน้า ๘ เนื้อหาปรากฏในภาพ

มติชน วันอาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๗ (หน้า ๘)

ความร่ำรวยที่ซ่อนเร้น

โบราณคดีกับปัจจุบันคดี(3)

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๔๘)
การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

แหล่งทุน : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า
เงินทุน : ๓๐,๐๐๐ บาท (สามหมื่นบาท)

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เป็นองค์กรของประชาชนในท้องถิ่น มีความใกล้ชิดกับปัญหาและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นมากที่สุด จึงมีหน้าที่หลักในการพัฒนาท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งหนึ่งในภารกิจสำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ การทำหน้าที่อนุรักษ์ ฟื้นฟู ส่งเสริมงานด้านศิลปะ วัฒนธรรม จารีต ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะงานด้านการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน เป็นเรื่องที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้กรมศิลปากรดำเนินการถ่ายโอนภารกิจให้กับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ก็มีปัญหาว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งไม่มีประสบการณ์ในการดำเนินงานในกิจการดังกล่าวมาก่อน และยังไม่มีแนวปฏิบัติและวิธีการที่สนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึ่งตนเองได้ในการทำงานประเภทนี้

การวิจัยเรื่อง “**การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถาน โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**” มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดและแนวทางในการดำเนินงานด้านศิลปะ วัฒนธรรม จารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ สภาพทางวัฒนธรรมชุมชน และสภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งศักยภาพขององค์กรและชุมชนท้องถิ่นในแต่ละแห่ง

ผลการศึกษา มีประเด็นสำคัญๆที่นำเสนอในรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ได้แก่

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปะวัตถุ ซึ่งมีคุณค่าในฐานะที่หลักฐานแสดงนัยของอดีต (associative value) มีคุณค่าทางวิชาการ (informational value) มีความงามและคุณค่าทางสุทรียวัฒนธรรม (aesthetic value) และมีคุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม และเป็น“ทรัพยากร”ของชุมชนสำหรับนำไปใช้สอยหรือจัดการให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติในปัจจุบันและในอนาคต

พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น เป็นทั้งเครื่องมือและวิธีการ (means) ในการเสริมสร้างศักยภาพและฟื้นฟูพลังของชุมชนท้องถิ่นให้สามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัย สำรวจค้นหาให้ความหมายทรัพยากรวัฒนธรรม ทำทะเบียนบัญชี วางแผนการอนุรักษ์ การสงวนรักษา การบูรณปฏิสังขรณ์ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ การจัดนิทรรศการ การจัดการความรู้ การเผยแพร่ การฟื้นฟู และการดำเนินการทางธุรกิจพิพิธภัณฑ์ และพบว่าการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นผลดีต่อการกระจายอำนาจและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นควรมีรูปแบบที่หลากหลายไม่จำกัด ขึ้นอยู่กับประเภทของสิ่งที่จะจัดแสดง และเรื่องที่ต้องการนำเสนอ มีหลักการสำคัญ คือ มีอะไรอยู่ที่ไหนก็สามารถพัฒนาให้เป็นพิพิธภัณฑ์ ณ ที่นั้น ให้ความสำคัญกับทุกสิ่งไม่เลือกเอาแต่เฉพาะบางสิ่ง ไม่พรากเอาสิ่งของจากแหล่งกำเนิดไปจัดแสดงที่อื่น และให้ความสำคัญต่อการนำเสนอ “ตัวคน” เท่าๆหรือมากกว่า“วัตถุสิ่งของ”

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำเอาแนวคิดและแนวปฏิบัติ “โบราณคดีชุมชน” ไปใช้ในการจัดการแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตุ และพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นได้ โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และการพึ่งตนเองขององค์กรชุมชนและชุมชนท้องถิ่น

กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพและเตรียมความพร้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี โดยการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และใช้วิธีการทำแผนที่โบราณคดีท้องถิ่น

(Localized Archaeological Mapping) ที่สร้างโอกาสให้ประชาชนเข้ามาร่วมกันค้นหา ระบุ กำหนดรายการ จัดทำทะเบียนบัญชีทรัพยากร ประเมินคุณค่า ร่วมกันกำหนดอัตลักษณีทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทั้งนี้เป็นไปตามหลักการที่ว่า แผนที่โบราณคดีท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ศนในท้องถิ่นนั้นรู้จัก ชื่นชม และสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางโบราณคดี/วัฒนธรรมที่มีอยู่ให้เหมาะสม เป็นประโยชน์อย่างยั่งยืน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถดำเนินการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานได้โดยอิสระ ไม่ต้องพึ่งพากรมศิลปากร ในกิจกรรมการบำรุงรักษาโบราณสถาน แต่ในกิจกรรมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงสภาพโบราณสถานจะต้องร่วมมือกับกรมศิลปากรเพื่อเรียนรู้และเสริมสร้างประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์ การบูรณะปฏิสังขรณ์ให้เจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจนมีความชำนาญ

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถริเริ่มกิจกรรมใหม่ๆในส่วนที่มิได้รับการถ่ายโอนภารกิจจากกรมศิลปากร หรือในสิ่งที่กรมศิลปากรไม่ได้ดำเนินการ เช่น การพัฒนาสวนประวัติศาสตร์/โบราณคดี ย่านประวัติศาสตร์/โบราณคดี/วัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์มีชีวิต หอจดหมายเหตุชุมชนท้องถิ่น คลองประวัติศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมที่ริเริ่มใหม่ต้องดำเนินการเป็นกระบวนการพัฒนา “คนท้องถิ่น” ให้สามารถจัดการ “ของ(ทรัพยากรทางโบราณคดี/วัฒนธรรม)” ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆได้ในลักษณะ “คนอยู่ร่วมกับแหล่งโบราณคดี” (living together)

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๔๙)
กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

แหล่งทุน : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), สกว. และ สสส.
เงินทุน : ๖๐๐,๐๐๐ บาท (หกแสนบาท)

การวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปะวัฒน ธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ดำเนินไปบนฐานมติที่ว่า กระบวนการดังกล่าวเป็นเรื่องเดียวกันกับ การพัฒนาชุมชน ที่มุ่งหวังให้เกิดความเป็นชุมชนและความสุขของศนในชุมชน ในงานวิจัยนี้คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาความเคลื่อนไหวในการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนต่างๆที่เข้าร่วมกิจกรรม โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) ในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๔๘ จำนวน ๔ โครงการย่อย ได้แก่ (๑) **โครงการสืบสานลายไตบ้านเปียงหลวง** (๒) **โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย** (๓) **โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ** และ (๔) **โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย**

โครงการสืนสานลายไตบ้านเปียงหลวง เป็นเรื่องของการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางชาติพันธุ์ของชุมชนพลัดถิ่นผ่านการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ในขณะที่โครงการย่อยอีก ๓ โครงการได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัจจัยสี่และการตอบสนองความจำเป็นด้านอื่นๆของชีวิต ได้แก่ อาหาร (หมี่พิมาย) เครื่องนุ่งห่ม (การทอผ้าไหม) ที่อยู่อาศัย (บ้านดิน) และ การรักษาโรคและยารักษาโรค (การนวดและสมุนไพร) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจักสานเปลไม้ไผ่(เปลเรือ) และภูมิปัญญาในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาการเกษตรพึ่งตนเองของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ในลักษณะการฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เคยมีอยู่ในชุมชนนั่นเอง และการนำภูมิปัญญาใหม่ มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ นอกจากนี้ยังมีประเด็นสำคัญในเรื่องความพยายามในการใช้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการฟื้นฟูพลังชุมชน/วัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตหรือ

ไทใหญ่ (ลายไต) อันเป็นประสบการณ์หรือบทเรียนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนต่างๆที่จะดำรงความเป็นชุมชนของตนเองให้อยู่รอดและสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นๆในยุควัฒนธรรมไร้พรมแดนนี้ได้อย่างมีความสุข และบทเรียนของความพยามที่สำเร็จบ้าง ผิดพลาดบ้างเช่นนี้น่าจะช่วยให้ชุมชนอื่นๆได้เข้าใจว่าเมื่อชุมชนเผชิญปัญหาหรือมีความทุกข์ ไม่ใช่ว่าใครไหนอื่นจะเข้าไปแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ให้ได้ หากตนเองและคนในชุมชนนั้นแหละที่จะต้องลงมือแก้ปัญหาและคลายทุกข์ด้วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คนอื่นๆไม่ว่าเจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือนักพัฒนาภาคเอกชนจะเป็นได้ก็เพียงผู้สนับสนุนเอื้ออำนวยอวยประโยชน์ให้ชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น

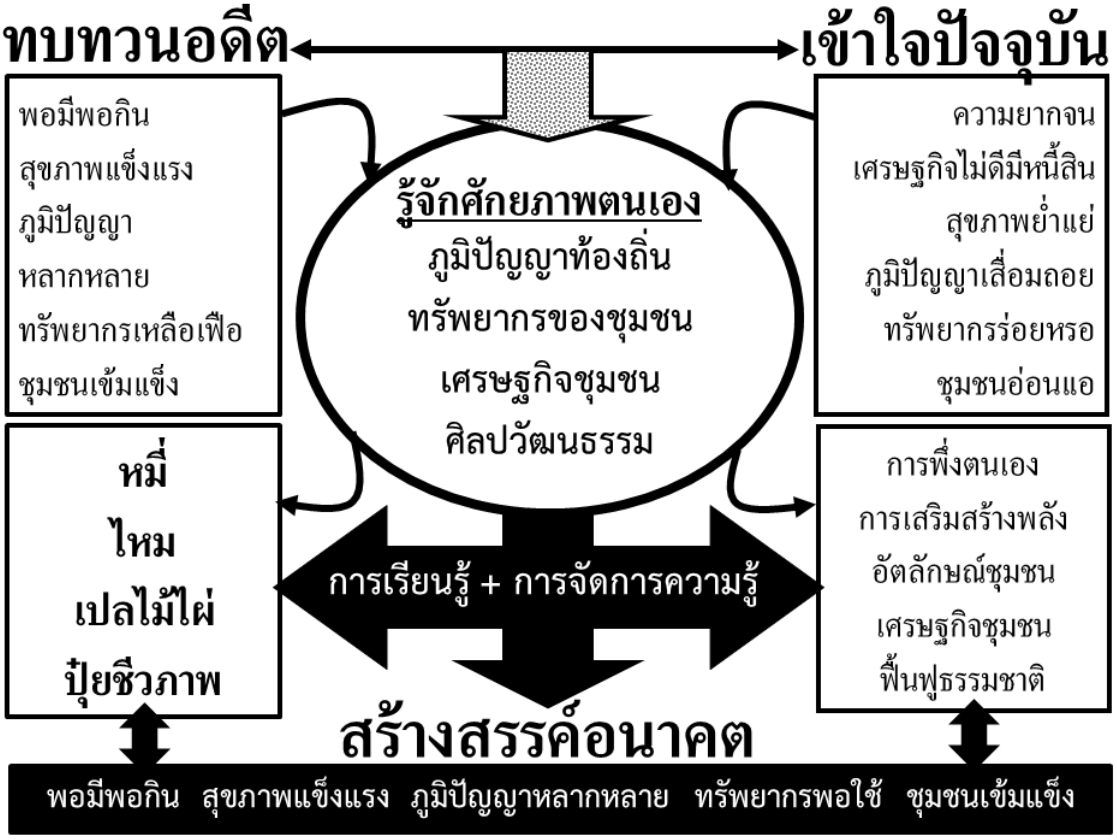

แบบแผนความคิดการวิเคราะห์เชิงกระบวนการในการวิจัยเรื่องการเรียนรู้
และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การประเมินความสุขและความทุกข์ของชุมชน

จากการศึกษาพบว่าชุมชนในโครงการฯ ได้มีการจัดการเรียนรู้เพื่อทบทวนเกี่ยวกับ สภาวะที่มีความสุขและสภาวะที่เป็นทุกข์ ที่เคยมีในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันผ่านการศึกษาประวัติชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participative community study) ทั้งการจัดเวทีค้นหาประวัติการก่อตั้งชุมชนโดยการให้ผู้สูงอายุมาพูดคุยเล่าเรื่องราวที่เคยได้ยินได้ฟังและได้ประสบพบเห็นมาด้วยตนเองในช่วงเวลาต่างๆในทุกๆมิติทั้งด้านการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน การปลูกสร้างบ้านเรือน การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและศาสนา การทอผ้า การรักษาและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การค้าขาย การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ แล้วบันทึกไว้เป็นเอกสาร แถบบันทึกเสียง วิดีทัศน์ และจัดทำเป็นรายงาน ประเด็นของความสุขที่ชุมชนค้นพบในมิติต่างๆมีมากมาย ที่สำคัญได้แก่

มิติทางเศรษฐกิจ ชุมชนอยู่ในสภาวะ “พอมีพอกินทั่วหน้ากัน” ไม่ขาดแคลน

มิติทางสุขภาพ ชุมชนเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บทั้งโรคติดต่อ และโรคไม่ติดต่อ ทั้งร้ายแรงและไม่ร้ายแรง และพบว่าในอดีตที่ผ่านมาในชุมชนมีผู้รู้ทางยาสมุนไพร รู้วิธีการบำบัดรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ การนวด การประกอบพิธีกรรมอื่นๆในลักษณะที่ “ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางการแพทย์”

มิติทางภูมิปัญญา ชุมชนพบว่าในอดีตคนในชุมชนพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญา คือ มีความรู้ ความเชื่อ ความสามารถ ในการจัดการและพัฒนาบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายแบบองค์รวม ไม่ใช่ความรู้เชิงเดี่ยว คนในชุมชนแต่ละคนมีความสามารถทำอะไรได้หลายๆอย่างทั้งทำไร่ทำนา หาปลา หาของป่า หาสมุนไพร จักสาน ตีเหล็ก ทอผ้าประกอบพิธีกรรม ทำงานศิลปะเชิงช่าง สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ประดิษฐ์และสร้างเครื่องมืออุปกรณ์สำหรับใช้สอยในกิจการต่างๆ ฯลฯ

มิติทางทรัพยากร ชุมชนพบว่าในสมัยก่อน สภาพธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนเคยมีป่าไม้ แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ในป่ามีสัตว์และของป่า และสมุนไพรให้เก็บหาจับเอากินมาขาย มาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่รู้จักหมดสิ้น ในไร่ในนานอกจากข้าวและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกแล้ว ยังมีพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ กุ้ง หอย ปู ปลา ผักบุ้ง ผักพื้นถิ่นต่างๆที่เป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชนอยู่มากมายทุกฤดูกาล ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ

มิติทางวัฒนธรรมชุมชนและสังคม ชุมชนพบว่าแต่ก่อนคนในชุมชนรักกัน สมัครสมานสามัคคีกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ร่วมมือกันอย่างเต็มใจในกิจการงานส่วนรวม รักบ้านรักถิ่น ไม่เอาเปรียบเบียดเบียนกัน ยึดมั่นในศีลธรรมของพระพุทธศาสนา มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน หมายความว่าชุมชนมีสุขสภาวะเชิงเปรียบเทียบมากว่าในปัจจุบัน

มิติทางชาติพันธุ์ ชุมชนชาติพันธุ์พบว่าแต่ก่อน ชุมชนของตนเองยังมี แบบแผนทางความคิด ความเชื่อ ภาษา เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ลวดลายสีสันในงานศิลปะ การละเล่น ศิลปะการแสดง การร่ายรำ ดนตรี กีฬา ในแบบฉบับของตนเองซึ่งทำให้เป็นที่ยอมรับของคนกลุ่มอื่น รู้สึกว่ากลุ่มของตนมีอัตลักษณ์ มีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจ และรู้สึกได้ว่าคุณลักษณะร่วมนั้นเป็นสิ่งยึดโยงให้รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เกิดความรู้สึกมั่นคง และเป็นกลไกก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการกระทำกิจการงานของกลุ่ม/ชุมชนให้บรรลุสู่ความสำเร็จและสร้างความสุขให้แก่ปัจเจกชนและชุมชนได้เป็นลำดับสืบมา

ในขณะเดียวกันชุมชนในโครงการฯ ได้มีการศึกษาสภาวะของ “ปัญหา” หรือ “ทุกข์” ที่เผชิญอยู่ และพบว่าทั้งระดับตัวบุคคล และระดับชุมชน ต่างก็มี “ทุกข์”หลายประการที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่

มิติทางเศรษฐกิจ ทุกชุมชนพบว่า ปัจจุบันมีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายซื้อหาด้วยเงินมากมาย ทั้งค่าสิ่งอุปโภคบริโภค ค่าบริการ ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาของบุตรหลาน ค่ารักษาพยาบาล ค่าเมล็ดพันธุ์พืช พันธุสัตว์ ค่าปุ๋ย ค่ายากำจัดวัชพืช ยาฆ่าแมลง ปัจเจกและครอบครัวต่างๆมีความขัดสนทางการเงิน มีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นจำนวนมาก ชุมชนพึ่งตนเองได้น้อยในทางเศรษฐกิจ

มิติทางสุขภาพ ปัญหาสุขภาพกลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับทุกคน คนในชุมชนพบว่าตนเองความรู้เรื่องเกี่ยวกับสุขภาพลดลง แม้บางคนที่เคยรู้เคยเป็นผู้ให้การบำบัดรักษาก็ขาดความเชื่อมั่น ต้องพึ่งพาความรู้ทางการแพทย์และยาสมัยใหม่เกือบทั้งหมด ชุมชนพึ่งตนเองในมิติทางการแพทย์และการจัดการสุขภาพอนามัยได้น้อย

มิติทางภูมิปัญญา ชุมชนพบว่ามีคนที่ทรงภูมิปัญญาเหลืออยู่น้อยมาก ภูมิปัญญาที่เคยมีความเหมาะสมกับท้องถิ่น เคยเป็นกลไกเสริมสร้างพลังให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้เกือบทุกมิติถูกนำมาใช้ได้น้อยลงไปทุกที คนในชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและไม่มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการผลิตและใช้สอยปัจจัยพื้นฐานสี่ประการสำหรับชีวิตถูกชุดความรู้สมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาแทนที่ วัสดุอุปกรณ์เครื่องจักสาน ผ้าทอ ยารักษาโรค และแม้แต่อาหารที่ชุมชนเคยจัดการได้เอง ผลิตเองใช้เองก็ทำได้น้อยลง มีคนนิยมใช้น้อยลง บางแห่งเลิกผลิต เลิกใช้กันไปเลยก็มี การพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญาของชุมชนเหลือน้อยมาก มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการฟื้นฟูภูมปัญญาดั้งเดิมให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้เต็มประสิทธิภาพ ทำการผลิตซ้ำชุดความรู้และภูมิปัญญานั้น รวมทั้งทำการประดิษฐ์ภูมิปัญญาใหม่จากฐานภูมิปัญญาเก่าให้เหมาะสมกับบริบทของปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่จนเกิดชุดความรู้ใหม่ (situated knowledge) ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ต่อไป

ทรัพยากรร่อยหรอ ชุมชนพบว่าทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่ดิน ที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์นั้นเสื่อมสภาพลง หายาก และเข้าถึงได้ยากยิ่งขึ้นทุกขณะ แต่เดิมป่าและน้ำไม่มีใครเป็นเจ้าของ หากเป็นทรัพย์กลางที่ทุกคนเข้าถึงได้ แม้แต่ที่ดินทำไร่ทำนา ในช่วงที่ไม่ได้ทำการเพาะปลูกคนอื่นๆก็สามารถเข้าไปเก็บผัก จับสัตว์ได้ แต่ปัจจุบันป่าเหลือน้อย บางแห่งหมดไปเลย น้ำแล้ง ปลาไม่มี ที่ดินมีเจ้าของ และที่ดินเสื่อมสภาพเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผล การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรของชุมชนต่างๆลดลงเหลืออยู่น้อยมาก

มิติทางวัฒนธรรมชุมชนและสังคม ชุมชนพบว่าความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่แน่นแฟ้นเหมือนเมื่อก่อน ต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ไม่ค่อยได้ทำงานส่วนรวมร่วมกันมากนัก ความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนรู้สึกผูกพันมั่นคงต่อกัน ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่กันยังมีอยู่มากในชุมชนชนบทและชุมชนชาติพันธุ์ แต่การเสียสละแรงงานในการทำงานในระบบ “ลงแขก” มีน้อยมาก ความสัมพันธ์ด้านแรงงานใช้การจ้างด้วยเงินมากขึ้น การสืบทอดและการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและทางสังคมภายในชุมชนลดความสำคัญลงไป ครอบครัวทำหน้าที่ด้านการจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้น้อยลง โรงเรียนทำหน้าที่แทนมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว ระบบโรงเรียนที่ใช้หลักสูตรและชุดความรู้ของรัฐส่วนกลางทำให้คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ไม่สนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านภูมิปัญญาไม่สามารถแสดงศักยภาพของตนเองในการพัฒนาชุมชนได้อย่างเต็มกำลังและเริ่มถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังมากขึ้น ชุมชนต้องพึ่งพิงภาครัฐและภาคส่วนอื่นๆมากขึ้น มีองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าไปจัดการงานพัฒนาในชุมชนมากขึ้น

มิติทางชาติพันธุ์ ในชุมชนชาติพันธุ์พลัดถิ่น ในที่นี้ได้แก่ ชาติพันธุ์ไตหรือไทใหญ่ที่อพยพหนีภัยสงครามเข้าไปอยู่ในราชอาณาจักรไทย(สยาม) และอยู่ในฐานะผู้ลี้ภัยพลัดถิ่น พบว่าชุมชนของตนเองขาดความมั่นคงทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมไตกำลังล่มสลาย ขาดการสืบทอด ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ดนตรี แบบแผนวิธีคิดและการประพฤติปฏิบัติที่เคยเป็นเครื่องโยงยึดความเป็นชาติไตลดความสำคัญลง ชาวไตพลัดถิ่นต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพตนเองให้รอด ยังมีคนกลุ่มใหญ่ที่มีความพยายามดำรงและสืบทอดระบบความสัมพันธ์ในแบบแผนวัฒนธรรมไต แต่ก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาปากท้องและความมั่นคงทางการเมือง ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่สำคัญหลายอย่างเสื่อมถอยลงไป ชุมชนชาติพันธุ์มีความต้องการที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมไตทั้งการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันภายนอกชุมชนมากขึ้น

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา

เนื่องจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญของระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างสุขสภาวะ หรือ สร้างความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนขนาดต่างๆที่อยู่ร่วมกัน ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงกำหนดแบบแผนแนวคิดในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงกระบวนการเรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒธรรมและภูมิปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมาย “ความสุข” หรือ “สุขสภาวะ” ในกรณีศึกษาโครงการฯ พื้นที่รูปธรรม ๔ โครงการ มีประเด็นด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ๗ ประเด็น ได้แก่ (๑) ลายไต (ศิลปะการแสดงและงานฝีมือของชาติพันธุ์ไตหรือไทใหญ่) (๒) การนวดและสมุนไพร (๓) ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน (๔) ภูมิปัญญาการทำหมี่พิมาย (๕) ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม (๖) ภูมิปัญญาการสานเปลเรือ (เปลไม้ไผ่) และ(๗) ภูมิปัญญาการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ สามารถอธิบายด้วยฐานคิดเรื่อง“จิตอิสระ” ที่เป็นกระบวนการนิยามความสุขของปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของชุมชนที่ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การสร้าง“สุขภาวะ”ของชุมชนที่ว่า “จิตอิสระ”และ“อิสรภาพ” เป็นสภาวะที่เกี่ยวโยงกับความสุขอย่างแน่นหนา เมื่อใดเรารู้สึกว่ามีอิสระ ไม่กดดัน ไม่เร่งรีบ ไม่ลุกลี้ลุกลนที่จะต้องทำอะไรที่ไม่อยากทำ และได้ทำอะไรที่เราชอบ เราอยากทำ แต่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเบียดเบียนทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เมื่อนั้น บัดนั้นเราก็มีความสุขไม่เครียด ไม่หงุดหงิด ไม่โกรธ ไม่เกลียดอะไรๆ สภาวะเช่นนี้เป็นอิสรภาพและความสุขพื้นๆที่ใครก็มีได้ หากใฝ่หาและถ้าได้กระทำให้เกิดสภาวะอย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทำบ่อยๆจนเป็นปกติธรรมดา เราก็จะมีความสุขที่ต่อเนื่องยาวนาน นี่เป็นเรื่องของปัจเจกชนที่ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องตัวใครตัวมัน ไม่เกี่ยวข้องกับใครอื่น แต่ความจริงไม่ได้

เป็นเรื่องเฉพาะตน เฉพาะศน เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นทั้งหมด เพราะการที่ศนหนึ่งศนใดกระทำการอย่างมีอิสรภาพแล้วไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นนั่นแหละเกี่ยวข้องกับศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เพราะเป็นการกระทำที่เป็นคุณ ไม่ทำให้ศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นเดือดร้อน แล้วจะไม่เกี่ยวข้องได้อย่างไร การเกิดสุขสภาวะส่วนตนแบบนี้ก็ก่อให้เกิดสุขสภาวะแก่ส่วนรวมได้ในขณะเดียวกัน ถือได้ว่ากระบวนการสร้างความสุขส่วนตน/ส่วนบุคคลที่อยู่ในกลุ่มศนหรือชุมชนก็เป็นกระบวนการเดียวกันกับการสร้างความสุขให้แก่ชุมชนที่สังกัดไปโดยปริยาย” ประกอบกับชุดแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชนเชิงกระบวนการ ที่เป็นทั้งวิธีการหรือมรรค (means) และเป้าหมาย (ends) ในการสร้าง“สุขสภาวะ”ให้กับทั้ง“บุคคล”และ“ชุมชน”ที่เขาเป็นสมาชิกอยู่

การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่โครงการฯส่วนใหญ่เป็นการเริ่มต้นจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้บนฐานของหลักการการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง หรือการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และเชื่อมโยงต่อยอดไปสู่หลักการอื่นๆได้มากขึ้น ทั้งนี้เป้าหมายและผลได้ของการดำเนินกิจปฏิบัติ หรือ management action คือ “สุขสภาวะ” หรือ “ความสุข” รูปแบบต่างๆ ทั้งกามโภคีสุข หรือสุขของฆราวาส หรือสุขของโลกียชน ที่อาจพึงพอใจกับการได้ การมี และการเป็นทางเศรษฐกิจ เกียรติยศชื่อเสียง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัยในฐานะปุถุชนคนธรรมดาที่ยังมีความรัก โลภ โกรธ และหลงเป็นฐานชีวิตอยู่บ้าง และรวมถึงเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินกิจปฏิบัติที่เป็น “ประโยชน์สุขของส่วนรวม” หรือ “สุขสภาวะของชุมชน/ชุมชนเป็นสุข” ในสภาวะที่เรียกว่า “จิตอิสระ” หรือ “จิตว่าง” มีความเห็นแก่ตัวลดลง และในขณะเดียวกันก็เห็นแก่ศนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ในการดำเนินงานของโครงการฯทั้ง ๔ พื้นที่รูปธรรม ดังนี้

(๑) การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญต่อชุดความรู้ในตัวของผู้สูงอายุและผู้รู้ในชุมชนที่มีฐานะเป็นครูภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดสู่ลูกหลาน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังทางวัฒนธรรม (cultural empowerment) ในตัวผู้สูงอายุและผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชนให้กลับมามีบทบาทสำคัญในการแสดงความสามารถทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์จนเกิดการยอมรับนับถือและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมด้วยความเต็มใจและภูมิใจของทุกศนที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในฐานะผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อมๆกัน เห็นได้จากการการดำเนินงานในโครงการสืบสานลายไตที่พยายามค้นหาผู้ทรงภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและการประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมต่างๆในชุมชนให้มาเป็นพ่อครู-แม่ครูสอนเด็กในชุมชนทั้งในรูปแบบการสอนและเรียนรู้ในเชิงสืบสานทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-culturalization) และการเป็นครูผู้สอนในโรงเรียนอย่างเป็นทางการไปพร้อมๆกัน ซึ่งทำให้พ่อครู-แม่ครูเกิดความปีติในตัวเอง มีความสุขที่ได้รับการยอมรับ และมีความหวังที่เห็นว่ามีลูกหลานสนใจเรียนรู้เพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ต่อไปได้ นอกจากนี้ในโครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์ก็ให้เกียรติแก่ผู้สูงอายุที่เป็นหมอพื้นบ้าน หมอนวด หมอตำแย ให้เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้และวิทยาการการนวดและการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านให้แก่ผู้เข้ารับการอบรม (ผู้เรียนรู้) ที่มีหลายวัยจนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ประกอบอาชีพได้ ซึ่งนอกจากผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาจะมีความสุขและเปี่ยมปีติในตนเองแล้วระหว่างการสอน การถ่ายทอดก็ยังแสดงความเมตตาอาทรเต็มใจถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับผู้เรียนทุกศนโดยไม่เลือกปฏิบัติว่าศนนั้นเป็นหลาน เป็นญาติ ศนนั้นเป็นศนต่างบ้าน เป็นกระบวนการที่สร้างความสุขและสร้างความเป็นชุมชนในหมู่ศนที่ไม่ได้ผูกพันกันตามพื้นที่ หากสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในประเด็น“เรื่องสุขสภาพอนามัย” ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างสุขสภาวะของประชาสังคมและเครือข่าย

ในโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขอาจจะไม่เห็นบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะเจ้าของภูมิปัญญา เนื่องจากความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินที่กลุ่มบ้านสายรุ้งนำเข้าไปเผยแพร่เป็นความรู้ใหม่เฉพาะกาล (situated knowledge) ที่ผู้สูงอายุในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวานไม่คุ้นเคยและไม่เคยปฏิบัติหรือพัฒนามาก่อนในวัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินจึงเป็นเรื่องของศนรุ่นใหม่ที่

แสวงหา “บ้านทางเลือก” แต่ในการดำเนินงานของโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย เป็นการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง ๓ เรื่อง คือ หมี่ ไหม และเปลเรือไม้ไผ่ ซึ่งมีผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาในเรื่องนั้นเป็นผู้แสดงบทบาทผู้สอน ผู้ปฏิบัติและถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมและภูมิปัญญาที่พัฒนาประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และแม้ว่าภูมิปัญญาความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะเป็นเรื่องใหม่ เป็นความรู้ใหม่สำหรับชุมชนบ้านตะปัน แต่ก็มีผู้สูงอายุที่ค้นพบสัจธรรมบางประการในช่วงชีวิตที่ผ่านมาว่าการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการเพาะปลูกเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณต่อทั้งผู้ใช้ ผู้บริโภค และธรรมชาติแวดล้อม ผู้สูงอายุอย่างคุณยุทธ พิณพิมาย และแกนนำกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน จึงรวมกลุ่มกันจัดการเรียนรู้ให้แก่ตนเอง และพยายามขยายผลความรู้ไปสู่สมาชิกของกลุ่มและคนอื่นๆด้วยความรู้สึก “สุขใจ” ที่ได้รู้ความจริงของธรรมชาติ และ“สุขกาย” ที่ได้นำความรู้และผลผลิตของความรู้ คือ“ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ” ไปทดลองใช้ในไร่ในนาจนเห็นความเปลี่ยนแปลงทางที่เป็นคุณต่อทั้งมนุษย์และธรรมชาติ

(๒) กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ ความไว้วางใจ (trust) และความประทับใจ (appreciation) ต่อคนในวัฒนธรรมเดียวกัน การสื่อสารด้วยภาษาเดียวกัน การมีวิธีคิดพื้นฐานของดำเนินวิถีชีวิตแบบเดียวกัน ความไว้วางใจที่ต่างคนต่างก็ตกอยู่ในสภาวะทุกข์เช่นด้วยกันช่วยให้เข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น เป็นแรงจูงใจที่ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างราบรื่น มีความหวังดีต่อกันและกันมากขึ้นตามลำดับ สภาวะความเป็นชุมชนที่ดูเหมือนว่าเจือจางไปมากแล้วก็สามารถฟื้นตัวเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากกรณีของโครงการสืบสานลายไต ที่ครูส่างคำซึ่งเป็นคนในชาติพันธุ์ไต (ไทใหญ่) เช่นเดียวกับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวง และต่างก็ประสบปัญหาเดียวกัน คือ ตกอยู่ในสภาวะคนไร้รัฐพลัดถิ่น และมีความวิตกกังวลว่าความเป็นชาติพันธุ์ไต (วัฒนธรรมไต/ลายไต) ที่เป็นอัตลักษณ์ของตนกำลังเจือจางลางเลือนลงไปทุกขณะ ได้เข้าไปปรับทุกข์สนทนากับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวงตามประสาคนหัวอกเดียวกัน ก็เกิดความไว้วางใจ เชื่อใจ และเชื่อมั่นกันและกันว่ากิจปฏิบัติในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้สืบสานลายไตที่ดำเนินการร่วมกันนั้นมิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของใครคนใดคนหนึ่งเพียงลำพังหรือมิใช่เป็นเพียงผลประโยชน์ของคนไตที่บ้านเปียงหลวงเท่านั้น หากเป็นผลประโยชน์ของชาติพันธุ์ไตทั้งหมดไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตาม ความไว้วางใจ ความเชื่อมั่น และความประทับใจในกันและกันเช่นนี้มีส่วนสำคัญช่วยให้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้สืบสานลายไตดำเนินไปอย่างราบรื่นอบอุ่น ฟื้นฟูความเป็นชุมชนขึ้นมาได้อย่างน่าชื่นชม

(๓) กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participative learning) แบบไม่เป็นทางการแต่ได้สาระทางการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน และพึ่งตนเองได้ มีตัวอย่างความสำเร็จจากการจัดการของโครงการสืบสานลายไต ที่ใช้วิธีการสื่อสารพูดคุยแลกเปลี่ยนผ่าน“วงน้ำชา”มากกว่าการจัดเวทีพูดคุยสร้างความคุ้นเคยและความไว้เนื้อเชื่อใจกันจนมีความสนิทชิดเชื้อกันประดุจญาติ แล้วจึงจัดการพูดคุยอย่างเป็นทางการเพื่อนำทุกคนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้อย่างเป็นงานเป็นการในลำดับถัดไป นอกจากนี้ในการประเมินผลก็จัดให้มีการประเมินผลร่วมกันทั้งอย่างเป็นทางการในเวทีสัมมนา และการประเมินผลอย่างไม่เป็นทางการในการจัดการแสดงและการประดิษฐ์งานศิลปะหัตถกรรมในงานประเพณีของชุมชนก็ถือเป็นการประเมินผลร่วมกันของทั้งพ่อครู-แม่ครู ผู้รู้ ผู้เรียน เด็กนักแสดงที่ประเมินตนเองว่าเมื่อทำได้ไม่ดีมีข้อบกพร่องก็น้อมรับนำไปปรับปรุงแก้ไข และหากว่าทำได้ดีขึ้นก็ได้รับคำชม รางวัล และความปีติในใจของทั้งผู้เรียนที่แสดงและทำงานหัตถกรรมและพ่อครู-แม่ครูผู้ถ่ายทอดความรู้ให้

การทำงานของโครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์ และโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย เน้นการเรียนรู้การจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการในการศึกษาภูมิปัญญาดั้งเดิม การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาสู่ผู้เรียน และการขยายผลการเรียนรู้สู่การปรับปรุงความรู้ให้สอดคล้องกับปัญหาใหม่ๆที่ชุมชนเผชิญอยู่ตลอดเวลาในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง และแม้ว่าในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ของโครงการฯบ้านดินจะใช้

วิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างเป็นทางการ เน้นหนักในเรื่องการสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเองและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุดความรู้การสร้างบ้านดินให้สนองตอบต่อจริตและความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยได้ในสภาพความเป็นจริงไม่ฝืนที่จะให้บ้านดินเป็นบ้านที่มีคุณสมบัติในอุดมคติเท่านั้น

(๔) การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่เป็นกระบวนการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลังของชุมชน (empowering process to community) ประเด็นนี้มิได้ปรากฏผลเด่นชัดเพียงเฉพาะในโครงการสืบสานลายไตที่ทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ไตบ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมในราช อาณาจักรไทย(สยาม)และชุมชนโลกเพิ่มมากขึ้น ชุมชนไตบ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่แสดงออกทางอัตลักษณ์ โดยเฉพาะการแสดงการฟ้อนนกกิงกะหล่า การฟ้อนโต และการศิลปวัฒนธรรมไตรูปแบบอื่นๆต่อสังคมสาธารณะมากขึ้น เป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไตให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชนโลกมากขึ้น ชาติพันธุ์ไตที่กำลังวิตกกังวลว่าวัฒนธรรมเชิงอัตลักษณ์ของตนจะเสื่อมถอยและชาติพันธุ์จะล่มสลายก็พากันมีกำลังแรงใจที่จะรวมตัวผนึกกำลังใจสร้างชุมชนแห่งความเป็นชาติพันธุ์ให้มั่นคงแข็งแรงมากยิ่งๆขึ้นไปจนหวังว่าวันหนึ่งในอนาคตชาติพันธุ์ของตนจะมีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพให้ได้ลงหลักปักฐานตั้งเป็นประเทศชาติที่มีอิสรภาพอย่างแท้จริงได้ดังที่ปรารถนา

การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เชิงกระบวนการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลังของชุมชนยังปรากฏผลชัดเจนในทุกโครงการที่เป็นกรณีศึกษา เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการยอมรับในศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆมากขึ้น ผู้คนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาความรู้ได้รับการยอมรับนับถือ ความรู้ภูมิปัญญาได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่ นำไปใช้เพื่อการพึ่งตนเองได้ในมิติของปัจจัยสี่ โดยเฉพาะเรื่องการดูแลรักษาสุขภาพพื้นฐาน ทำให้ชื่อเสียงของชุมชนเป็นที่รู้จักและยอมรับในทางที่ชื่นชมมากขึ้น สินค้าที่เป็นผลิตผลจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับเข้าสู่ระบบหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) มีทรัพยากรเพื่อการพัฒนาหลั่งไหลเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น ความล้มเหลวในการจัดการเชิงธุรกิจก็ช่วยให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวให้อยู่รอดและกลับไปทบทวนคิดค้นหาหนทางเลือกที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนของตนให้เหมาะสมแก่สภาพปัญหาและสถานการณ์ต่อไปได้ในอนาคต

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๔๙)
โครงการประเมินศักยภาพและศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินงานโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชนชายฝั่งทะเลตะวันออก โคกพนมดี ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

แหล่งทุน : ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เงินทุน : ๒๐๐,๐๐๐ บาท (สองแสนบาท)

โคกพนมดี เป็นเนินดินขนาดใหญ่รูปร่างค่อนข้างกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเฉลี่ย ๒๕๐ เมตร ยอดเนินสูงจากพื้นที่ราบโดยรอบประมาณ ๘-๑๐ เมตร ตั้งอยู่ในท้องที่หมู่ที่ ๓ ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร ปัจจุบันอยู่ห่างจากสนามบินสุวรรณภูมิเพียง ๗๐ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลประมาณ ๒๒ กิโลเมตร

โคกพนมดี เป็นแหล่งได้รับการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีมาแล้ว ๔ ครั้ง โดยนักโบราณคดีหลายท่าน เช่น ดร.พรชัย สุจิตต์ เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๒ อาจารย์ดำรงเกียรติ นกสกุล ทำการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ ครั้งที่สามดำเนินการโดยนาย พีรพน พิสนุพงศ์ นักโบราณคดีกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๕ (ปัจจุบันเป็นรองอธิบดีกรมศิลปากร) และครั้งหลังสุดดำเนินการโดยความร่วมมือของกองโบราณคดี กรมศิลปากร และแผนกมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยโอทาโก ประเทศนิวซีแลนด์ เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๘ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าบริเวณโคกพนม

ดีเคยเป็นที่ตั้งชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ชายทะเลเมื่อราว ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีการอยู่อาศัยถาวรไม่ย้ายถิ่นฐาน อาศัยการทำมาหากินจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศป่าชายเลน จากทะเลนอกชายฝั่ง และจากพื้นที่ในป่าบก ไม่มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นอาหาร ในการขุดค้นพบหลักฐานเมล็ดข้าวที่สันนิษฐานว่าเป็นอาหารหลักด้วย และพบหลักฐานการผลิตภาชนะดินเผาเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆด้วย

หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่พบเป็นจำนวนมากในแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี ได้แก่ หลุมฝังศพที่มีโครงกระดูกมนุษย์และข้าวของเครื่องใช้ ภาชนะดินเผา เครื่องมือหิน กระดูกสัตว์ เปลือกหอย ก้างปลา และเครื่องประดับประเภทลูกปัด กำไลข้อมือที่ทำจากเปลือกหอยและกระดองเต่ามากมาย โดยเฉพาะในการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ มีการขุดค้นในหลุมขนาด ๑๐๐ ตารางเมตร ลึก ๖.๘๐ เมตร พบโครงกระดูกรวมทั้งสิ้น ๑๕๓ โครง ภาชนะดินเผา เครื่องมือหิน ลูกปัด และโบราณวัตถุอื่นๆรวมหลายแสนชิ้น ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันว่าเคยมีคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์อยู่อาศัยต่อเนื่องถาวรที่โคกพนมดีระหว่าง ๔,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว และบางช่วงเวลามีการอยู่อาศัยและฝังศพเป็นประเพณีสืบเนื่องยาวนานถึง ๕๐๐ ปี และแม้ว่าบางช่วงเวลาจะถูกทิ้งร้างไปแต่ไม่นานก็มีคนเข้ามาอยู่ใหม่ ซึ่งในทางวิชาการโบราณคดีและมานุษยวิทยาอาจกล่าวได้ว่าแหล่งโบราณคดีโคกพนมดีมีคุณค่าและความสำคัญในระดับสูงมาก เทียบได้กับระดับ “มรดกโลก”

แม้ว่าข้อมูลข้างต้นจะชี้ให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี มีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญ (key archaeological site) ที่ตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของประเทศไทยที่ยังคงสภาพดีมีหลักฐานทางโบราณคดีเหลืออยู่มากมายทั้งบนผิวดินและฝังอยู่ในเนินดิน การขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีทั้ง ๔ ครั้งที่ผ่านมาทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แบบแผนวัฒนธรรมความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การผลิตเครื่องปั้นดินเผา และประเพณีฝังศพ ฯลฯ มากมาย และเป็นความรู้ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ออกไปทั่วโลก จนเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักโบราณคดีทั่วไป แต่มีคนท้องถิ่นจังหวัดชลบุรีและในประเทศไทยจำนวนมากที่ไม่เคยทราบว่าแหล่งโบราณคดีโคกพนมดีคืออะไร อยู่ที่ไหน สำคัญอย่างไร เนื่องจากการดำเนินงานที่ผ่านมาไม่มีคนในท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วม และกิจกรรมการขุดค้นศึกษาเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ในทางวิชาการเพียงอย่างเดียว คนในท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นจึงไม่ทราบรายละเอียด และไม่ได้รับประโยชน์ทางด้านการพัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันท้องถิ่นต่างๆมีความตื่นตัวในการค้นหาทรัพยากรทางวัฒนธรรม (cultural resource) เพื่อนำมาพัฒนาและจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาและแหล่งท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์ทางการพัฒนาการศึกษา ศิลปวัฒนธรรมและพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ประกอบกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ หมวด ๓ ได้กำหนดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทยในมาตรา ๔๖ ว่า บุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ และในหมวด ๙ การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา ๒๘๙ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตปะเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น ซึ่งความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ที่ยกมาดังกล่าว เอื้ออำนวยให้ทั้งชุมชนท้องถิ่นที่หมายถึงภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นหน่วยบริหารจัดการงานพัฒนาของท้องถิ่นโดยตรงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรมและมีสภาพเป็นศิลปวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของท้องถิ่นและของชาติด้วย

ในกรณีนี้องค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี และองค์การบริหารส่วนตำบลท่าข้าม (อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี) ได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี และมีความประสงค์จะเข้าไป

มีส่วนร่วมกับภาคประชาชนในท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุฯ อย่างกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมในการจัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีให้เป็นศูนย์ศึกษาการพัฒนาโบราณคดีชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นแหล่งเรียนรู้ แหล่งศึกษาวิจัย และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมไปในขณะเดียวกัน แต่เนื่องจากแหล่งโบราณคดีโคกพนมดีเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญระดับโลก ซึ่งในการวางแผนดำเนินการใดๆที่จะก่อให้เกิดผลกระทบจำเป็นจะต้องดำเนินการศึกษาประเมินศักยภาพและศึกษาความเป็นไปได้ของแนวทางในการดำเนินงานที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ทั้งด้านการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีสำคัญของประเทศ การพัฒนาความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการแหล่งโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ การพัฒนางานวิจัยทางโบราณคดีของท้องถิ่น รวมทั้งการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมศึกษา (educative tourism) และการท่องเที่ยวเชิงวิจัย (research-based tourism) ที่จะเป็นพื้นฐานทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นและภูมิภาคในอนาคต

ความมุ่งหมายของการศึกษา

- เพื่อประเมินศักยภาพของแหล่งโบราณคดีโคกพนมดีในฐานะที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น
- เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีโคกพนมดีให้เป็นโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลตะวันออกโคกพนมดี
- เพื่อกำหนดแนวทางและรูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสมในการดำเนินงานของโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลตะวันออกโคกพนมดี

วิธีการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางและความเป็นไปได้โครงการในระดับต้น (primary feasibility study) สำหรับโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาแหล่งโบราณคดีชายฝั่งทะเลตะวันออกโคกพนมดี ที่จะเป็นกิจกรรมการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญที่มีผู้เกี่ยวข้องเข้าไปมีส่วนร่วมหลายฝ่าย ทั้งหน่วยงานราชการที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายอย่างกรมศิลปากร สำนักงานทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์การบริหารส่วนตำบลท่าข้าม องค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี วัดโคกพนมดี โรงเรียนโคกพนมดี ชุมชนในตำบลท่าข้ามและใกล้เคียง สถาบันการศึกษา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี สภาวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี รวมทั้งนักวิชาการด้านโบราณคดีในสถาบันการศึกษาและผู้สนใจอื่นๆ ดังนั้นในการศึกษาจะใช้วิธีการศึกษาเก็บข้อมูลที่เน้นการมีสวนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (stakeholders)

ผลารศึกษา พบว่า :-

โคกพนมดีมีศักยภาพทางวิชาการสูงมาก ยังมีประเด็นคำถามทางวิชาการอีกมากมายที่จะต้องทำการศึกษาวิจัยทางด้านโบราณคดีในระยะยาว เพราะแม้ว่าจะเคยมีการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีมาแล้ว ๔ ครั้งในปี พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๘ ในพื้นที่รวม ๑๓๖ ตารางเมตร หรือร้อยละ ๐.๒๘ ของพื้นที่ทั้งหมด ๓๐ ไร่ (๔๘,๐๐๐ ตารางเมตร ยังมีประเด็นคำถามเรื่องประชากร การตั้งถิ่นฐาน ประเพณีพิธีกรรมการฝังศพ การผลิตเครื่องปั้นดินเผา การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่น และการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เชื่อว่าในพื้นที่ที่ยังไม่ได้ทำการขุดค้นศึกษาอีกมากกว่าร้อยละ ๙๕ และในแหล่งโบราณคดีอื่นๆที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำบางปะกงน่าจะมีหลักฐานทางโบราณคดีอีกมากมาย

แนวทางการดำเนินงานโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาโบราณคดีชุมชนโคกพนมดี

๒.๑ เป็นโครงการที่ดำเนินกิจกรรมวิจัยและพัฒนาเชิงกระบวนการ (process-based research development approach) ที่มีกิจกรรมย่อยๆ (programs) เป็นเสมือนเครื่องมือ/วิธีการ/กลไก (means) ในการขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนที่แน่นเรื่องกระบวนการเรียนรู้ (learning process) และกระบวนการเสริมสร้างความสามารถของชุมชน (community empowering process) เน้นการมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมต่างๆดังต่อไปนี้

- การศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น
- การจัดการความรู้และการเรียนรู้ในรูปแบบกิจกรรมการวิจัยทางโบราณคดีและการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น
- การจัดการให้เป็นศูนย์ศึกษาวิจัยเฉพาะทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ชุมชนในลักษณะพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น
- การพัฒนาศักยภาพและความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์
- การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงวิจัยโดยชุมชนท้องถิ่น

๒.๒ เป็นโครงการพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือขององค์กรพัฒนาที่หลากหลาย ทั้งหน่วยราชการบริหารส่วนกลาง (กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม) หน่วยงานบริหารราชการส่วนภูมิภาค (จังหวัดชลบุรี อำเภอพนัสนิคม ตำบลท่าข้าม) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบจ. ชลบุรี และอบต.ท่าข้าม) องค์กรชุมชนในท้องถิ่น (กลุ่มสหกรณ์ สภาวัฒนธรรม) องค์กรทางศาสนา (วัด โบสถ์คริสต์ มัสยิดอิสลาม) องค์กรวิชาการและสถาบันการศึกษา (โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย) องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ (SPAFA, SEAMEO, UNESCO, ICOMS, ICCROM) องค์กรส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย (วช., สกว., สสส.) องค์การส่งเสริมการพัฒนาชุมชน (พอช.) ผู้นำชุมชนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประชาชนในท้องถิ่น และประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นกิจการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการด้วยเองให้มากที่สุดจึงจะเหมาะสมและสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง เพราะจะเป็นแบบแผนและแนวปฏิบัติที่นำไปสู่การพึ่งตนเองได้ทางด้านการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีรูปแบบใหม่ที่ไม่ซ้ำซ้อนหรือเป็นการแย่งชิงทรัพยากรทางโบราณคดีกับกรมศิลปากร เป็นการจัดการแบบเครือข่ายความร่วมมือ (Co-Management /Management together) ใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ ทั้งทรัพยากรทางโบราณคดีและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมๆกัน โดยการน้อมนำแนวพระราชดำริและแบบแผนการดำเนินงานในศูนย์ศึกษาการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆทั่วประเทศ มาดำเนินการ

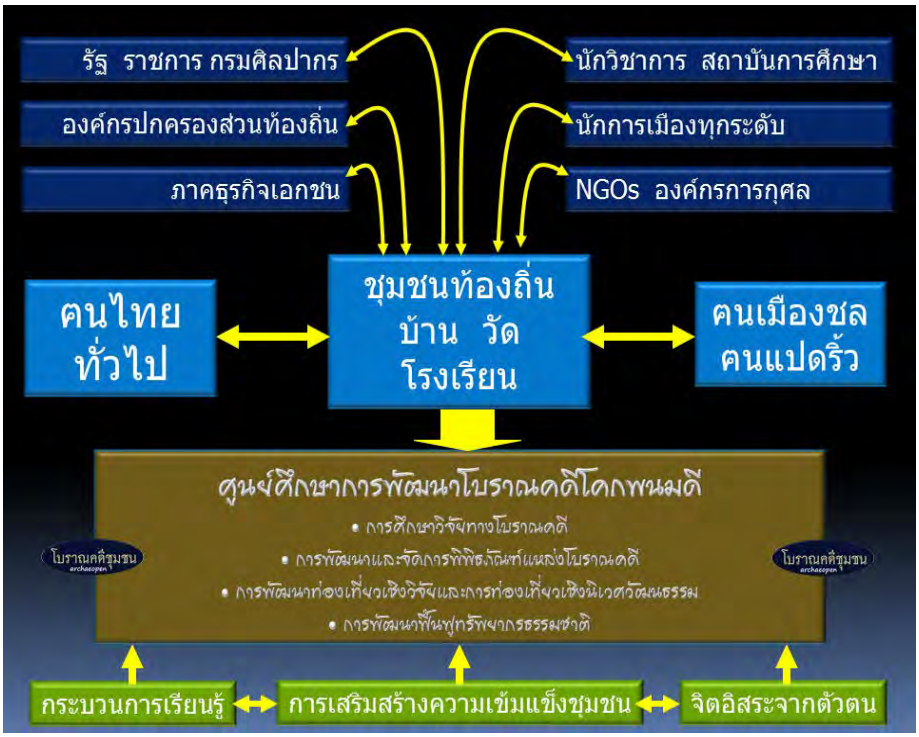

ศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์

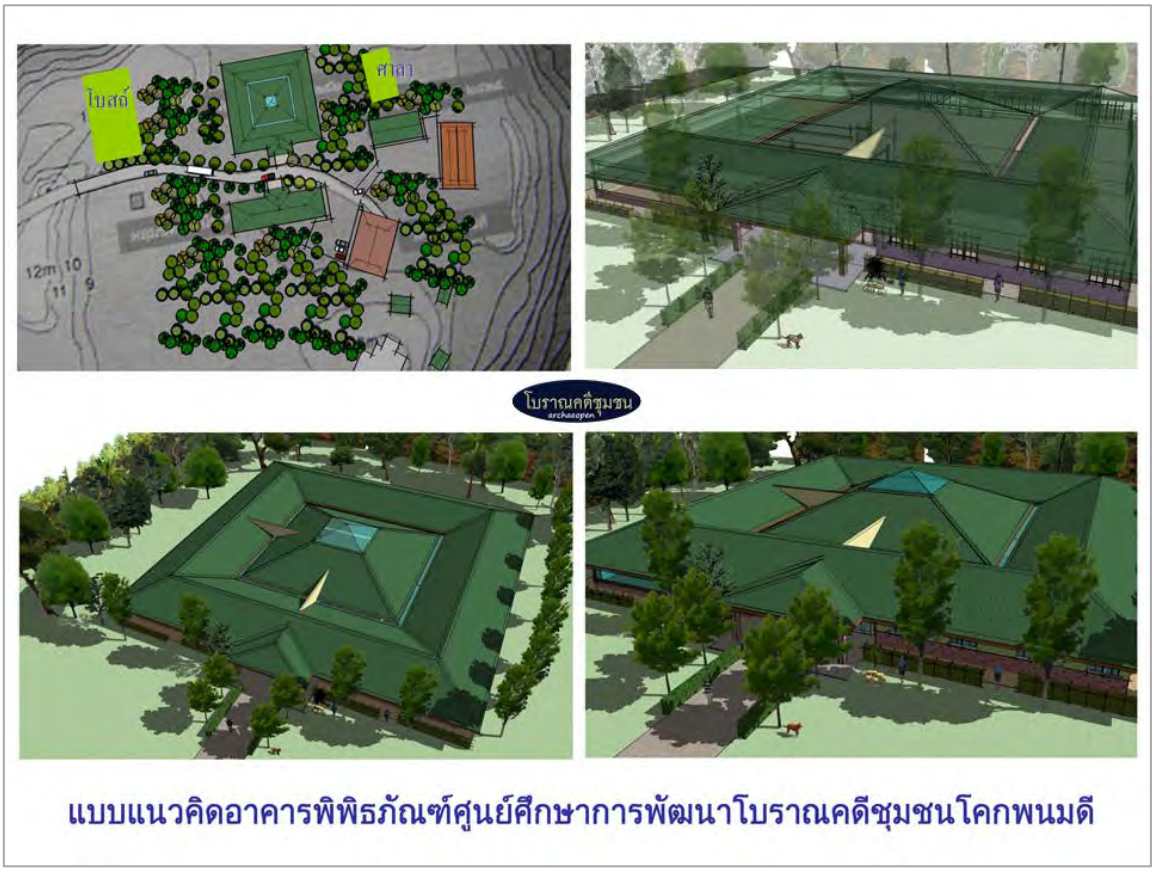

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๗ (พ.ศ.๒๕๒๙-๒๕๕๐)

การศึกษาทางโบราณคดีเพื่อสังเคราะห์ความรู้เรื่องวิทยาการผลิต แบบแผนทางศิลปะ และความหมายทางวัฒนธรรมของเครื่องถ้วยเคลือบ ในแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง จังหวัดน่าน และแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว จังหวัดพะเยา

Archaeological synthesis on manufacturing technology, artistic patterns and cultural meanings of ceramics manufactured at Muang Nan Ban Tao Hai Jae Liang and Phayao-Viang Bua kiln sites, North Thailand

ผลงานวิจัยดีเด่น รางวัลสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา ประจำปี ๒๕๕๗

หนังสือจากผลงานวิจัยได้รับรางวัล TTF Award ด้านมนุษยศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๕

ผลงานวิจัยดี รางวัลวิจัยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๑

แหล่งทุน : กองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เงินทุน : ๒๔๐,๐๐๐ บาท (สองแสนสี่หมื่นบาท)

เป็นการวิจัยที่มุ่งประโยชน์ ๒ อย่าง คือ การสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางด้านโบราณคดีของเครื่องถ้วยสมัยโบราณในล้านนาซึ่งมีผู้ศึกษาไว้น้อยมาก และการพัฒนาความสามารถของชาวบ้านในชุมชนที่ตั้งแหล่งโบราณคดี

ให้สามารถจัดการ อนุรักษ์ พัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีเพื่อให้บริการด้านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแก่สาธารณชนได้อย่างมีคุณภาพ งานวิจัยนี้บรรลุความมุ่งหมายทั้งสองอย่าง

ในทางวิชาการโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ และประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม การศึกษาในโครงการวิจัยฯนี้ดำเนินการในพื้นที่ใหม่ แหล่งโบราณคดีใหม่ใหม่ที่ยังไม่เคยมีผู้ใดดำเนินการวิจัยมาก่อน มุ่งเน้นการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมเครื่องถ้วยเคลือบในแหล่งผลิตเครื่องถ้วยชามที่แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง (บ้านบ่อสวก) และแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัวที่เป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญในห้วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ในระยะเวลาเดียวกันกับที่กลุ่มชนชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่มกำลังมีบทบาทนำทางวัฒนธรรมในภูมิภาคล้านนาและสุโขทัย การศึกษาด้วยวิธีการทางโบราณคดีได้พบประเด็นสำคัญที่เป็นความรู้ใหม่ทั้งหมด ได้แก่

(๑) แหล่งเตาทั้งสองพื้นที่มีการผลิตเครื่องถ้วยชามมาตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ต่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คาบเกี่ยวกับรัชสมัยพันธมิตรสามกษัตริย์ คือ พญามังรายแห่งเมืองเชียงใหม่ พญางำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัย

(๒) เทคนิควิทยาการในการผลิตของทั้งสองพื้นที่ใช้เตาระบายลมร้อนผ่านแนวนอนชนิดเตาดินก่อแบบล้านนา เหมือนกับเทคนิควิทยาการที่พบในแหล่งเตาเชลียงที่เมืองศรีสัชนาลัย และแหล่งเตาสันกำแพงซึ่งแตกต่างไปจากเทคนิควิทยาการในวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณและเทคนิควิทยาการในจีนโดยทั่วไป

(๓) รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่นของแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัวได้แก่ ชาม และจานเคลือบสีเขียวตกแต่งด้วยลายลักษณ์ภูมิจักรวาล รูปดวงอาทิตย์ รูปธรรมจักรที่ผสมผสานกับลายกดประทับรูปสัตว์มงคล และลายขวัญ ซึ่งลายลักษณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่แสดงคุณค่าและความหมายทางวัฒนธรรมของเครื่องถ้วยให้มีความเป็นมงคลอย่างยิ่งสำหรับนำไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆในชีวิต

(๔) แหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงในกลุ่มเตาจ่ามนัส-เตาสุนันผลิตไหเนื้อแกร่งทั้งชนิดไม่เคลือบและชนิดเคลือบสีเขียวระยะเริ่มต้นที่มีการตกแต่งด้วยลายลักษณ์แถบคลื่นน้ำที่มีความหมายเกี่ยวกับภูมิจักรวาลหรือจักรวาลมณฑล และไหประเภทนี้มักถูกนำไปใช้เป็นโกศใส่อัฐิในพิธีฝังศพ นอกจากนี้ยังผลิตชามและจานเคลือบสีเขียวรูปแบบคล้ายคลึงกับชามและจานในแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว แต่ส่วนใหญ่เป็นชามและจานที่ไม่มีลายตกแต่งมากมายเหมือนชามและจานของพะเยา

(๕) มีความเป็นไปได้ในทางวิชาการว่ากลุ่มคนที่ทำการผลิตเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียง แหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว แหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเชลียงที่เมืองศรีสัชนาลัย เป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ไทและเครือญาติวัฒนธรรมไท

(๖) ผู้บริโภคเครื่องถ้วยที่ผลิตจากแหล่งเตาทั้งสองพื้นที่น่าจะเป็นชนทุกกลุ่มที่อาศัยอยู่ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่ยังนับถือคติธรรมความเชื่อในศาสนาฟ้า-ขวัญ-ผีสางเทวดา ผีบรรพบุรุษ ธรรมชาติ รวมทั้งความเชื่อที่ผสมผสานกับพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และลัทธิเต๋า

การนำไปใช้ประโยชน์เชิงสังคม

การดำเนินการวิจัยในโครงการฯนี้ ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีในชุมชนท้องถิ่นทั้งที่บ้านสวกพัฒนา หมู่ที่ ๑๐ ตำบลบ่อสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน และชุมชนบ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ดังนี้

(๑) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านเตาไหแช่เลียงในบริเวณบ้านจ่าสิบตำรวจมนัส ติคำ ซึ่งเดิมมีการอนุรักษ์และจัดการหลุมขุดค้นเตาจ่ามนัสและเตาสุนันที่ผู้วิจัยขุดค้นศึกษาไว้เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๒ ไว้ในลักษณะพิพิธภัณฑ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่เปิดให้บริการแก่สาธารณะชน นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยวมาตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ เมื่อมีการดำเนินการวิจัยในโครงการฯนี้ ได้มีการขุดค้นศึกษาและอนุรักษ์หลุมขุดค้นที่พบโครงสร้างเตาเผา และหลุมขุดค้นที่พบเศษเครื่องถ้วยชามแตกหักทับถมอยู่ให้เป็นทรัพยากรเพื่อการ

เรียนรู้ในบริเวณพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณบ้านจ่ามนัสอีก ๓ แห่ง ได้แก่ เตาแสนสี (แสนศรี) เตาชื่น หลุมขุดค้นพื้นที่ทิ้งขยะเตาจ่ามนัสและเตาสุนัน ในบริเวณพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านจ่ามนัส จึงมีทรัพยากรทางโบราณคดีเพื่อการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้นอีก ๓ บริเวณ

(๒) การดำเนินงานขุดค้นศึกษาในโครงการวิจัยฯนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่และจัดระบบข้อมูลโบราณวัตถุเครื่องถ้วยชามที่พบในแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัวซึ่งข้อมูลและโบราณวัตถุทั้งหมดได้ถูกนำจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัว และเปิดให้บริการแก่สาธารณชน

(๓) กิจกรรมการขุดค้นและอนุรักษ์แหล่งเตาแฝดหรือเตามานพ ๑-๒ ในแหล่งเตาเมืองน่านฯ ช่วยเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของนายมานพ (สงวนนามสกุล) ชาวบ้านในพื้นที่วิจัย จากเคยคิดจะเอาประโยชน์จากการค้าขายโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้จากแหล่งเตาในที่ดินที่ตนเองเป็นเจ้าของ และรับซื้อ-จำหน่ายโบราณวัตถุจากแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงที่ทำมานาน เปลี่ยนมาเป็นนักอนุรักษ์และนักจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในลักษณะพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณ เปิดให้บริการแก่สาธารณชนโดยไม่เก็บค่าเข้าชมซึ่งได้ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๗) และประโยชน์สำคัญมากที่สุดที่ได้จากการทำงานโบราณคดีชุมชนร่วมกับนายมานพ ก็คือนายมานพเลิกการซื้อที่ดินเพื่อขุดหาของเก่าจากแหล่งเตาโบราณเอาไปขายโดยสิ้นเชิง ส่วนนี้นับว่าเป็นประโยชน์ที่ยั่งยืน ทำให้ไม่มีการลักลอบขุดทำลายแหล่งเตาโบราณที่ยังเหลืออยู่ในชุมชนบ้านสวกพัฒนา และปัจจุบันแหล่งเตาเมืองน่านบ้านเตาไหแช่เลียงรับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าไปเยี่ยมชมอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย

(๔) ผลการวิจัยได้รับการพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ “**โบราณคดีเครื่องถ้วยในสยาม แหล่งเตาล้านนาและสุพรรณบุรี**” โดยโครงการศิลปากรพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัล TTF Award หนังสือวิชาการดีเด่นด้านมนุษยศาสตร์ ประจำปี ๒๕๕๕

ผลงานวิจัยเรื่องที่ ๘ (พ.ศ.๒๕๕๒-๒๕๕๕)

การฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

แหล่งทุน : มูลนิธิกรุงเทพประกันภัย

เงินทุน : ๑,๓๕๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านสามแสนห้าหมื่นบาท)

ในทางทฤษฎีเรารู้กันว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Acton Research) เป็นวิธีการที่ถูกคิดค้นขึ้นมาเพื่อใช้ในการพัฒนาให้ชุมชนและประชากรกลุ่มเป้าหมายเกิดความเข้มแข็ง พึ่งตัวเองได้ จัดการตัวเองได้ เพราะมีการปฏิบัติการจริง ชุมชนและประชากรกลุ่มเป้าหมายเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการร่วมกับนักวิจัย ซึ่งในห้วงเวลาที่ผ่านมาการวิจัยในรูปแบบดังกล่าวมีความสำเร็จเกิดขึ้นในหลายพื้นที่หลายกรณีจนทำให้นักวิชาการในสาขาวิชาต่างๆที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนและมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมีความสามารถจัดการตนเองในเรื่องนั้นๆได้อย่างยั่งยืนเกิดความเชื่อมั่นว่าถ้านำเอารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการไปใช้ในการดำเนินงานวิจัยก็จะประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง นักวิจัยหลายคนจึงเลือกใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนหรือกลุ่มคนต่างๆทั้งๆที่ยังขาดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในสาระสำคัญและวิธีวิทยาที่เหมาะสมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งยังมีประสบการณ์การทำวิจัยทั้งสองรูปแบบดังกล่าวไม่เพียงพอ ก็อาจทำให้เกิดความล้มเหลว คือ เมื่อทำวิจัยไปแล้วแทนที่ชุมชนจะเข้มแข็ง กลับทำให้ชุมชนอ่อนแอแตกแยก หวาดผวา มีปัญหาถึงขั้นวิกฤตจนยากแก่การฟื้นฟูให้ดีขึ้นได้ในช่วงเวลาสั้นๆ

พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัว เกิดขึ้นจากการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาของอาจารย์บัว (นามสมมุติ) ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งหนึ่งและมูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยแห่งหนึ่ง ดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานราชการ นักวิชาการ ชาวบ้านในตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๑ โดยอาจารย์บัวดำเนินการใน ๓ โครงการ ๓ ช่วงระยะเวลาต่อเนื่องกัน คือ โครงการศึกษาศักยภาพชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบยั่งยืน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (พ.ศ.๒๕๔๕-๒๕๔๖) โครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (พ.ศ.๒๕๔๗-๒๕๔๙) สองโครงการแรกนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งหนึ่ง และโครงการพัฒนาแหล่งโบราณคดีและชุมชนท้องถิ่นเวียงบัว (พ.ศ.๒๕๔๗- ๒๕๔๙) ที่ได้รับการสนับสนุนทุนดำเนินงานจากมูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยแห่งหนึ่ง

พ.ศ.๒๕๔๗ ระหว่างการดำเนินงานโครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา คณะผู้วิจัยได้สำรวจทรัพยากรวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลแม่กา พบว่า ที่ชุมชนบ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา มีแหล่งเตาเผาโบราณและเครื่องถ้วยชามจำนวนมากและสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ คณะผู้วิจัยจึงได้ประสานขอให้ข้าพเจ้าไปเป็นวิทยากรกระบวนการในการขุดค้นศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านบัว

พ.ศ. ๒๕๔๘ ข้าพเจ้าและคณะทำงานโบราณคดีชุมชนจากจังหวัดน่าน ได้สำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านบัว ชุมชนบ้านบัว พบว่าในบริเวณไร่ข้าวโพดของพ่ออุ๊ยแต๋ง เครือวัลย์ และบริเวณบ้านของนายจันทร์ เฉพาะธรรม เป็นที่ตั้งเนินดินเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ

เดือนมีนาคม-พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ข้าพจ้านำนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวน ๑๓ ศน ไปฝึกภาคปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน ในภาคฤดูร้อน ได้ร่วมกับศนในชุมชนบ้านบัว ทำการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีแบบมีส่วนร่วมภายใต้แนวคิดโบราณคดีชุมชน ในบริเวณที่ดินของพ่ออุ๊ยแต๋ง เครือวัลย์และที่ดินของบ้านนายจันทร์ เฉพาะธรรม และพัฒนาหลุมขุดค้นทางโบราณคดีเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีอย่างง่ายๆสำหรับแหล่งเรียนรู้ของศนในชุมชนและนอกชุมชน

พ.ศ.๒๕๔๙ ผู้บริหารมูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยแห่งหนึ่งเห็นคุณค่าและความสำคัญของหลักฐานทางโบราณคดีของแหล่งเตาโบราณที่บ้านบัวและเห็นศักยภาพของคนบ้านบัวที่สามารถดูแลจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน จึงได้สนับสนุนงบประมาณจำนวน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท (สี่ล้านบาท) ให้อาจารย์บัวที่เป็นหัวหน้าโครงการการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ดำเนินการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัว สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์อนุรักษ์และจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี ส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเครื่องปั้นดินเผาให้แก่คนในชุมชนบ้านบัว รวมทั้งพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านบัวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีเงื่อนไขว่าในการดำเนินงานต้องให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์และมีอาชีพที่เกี่ยวข้องเกื้อกูลกับการดำเนินกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ด้วย

การดำเนินการระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๑ ได้มีการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ การจัดแสดงหลุมขุดค้นและหลักฐานทางโบราณคดี การส่งเสริมอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาให้แก่คนในชุมชนบ้านบัว การส่งเสริมกิจกรรมการสืบสานศิลปะการแสดงพื้นเมืองล้านนาในกลุ่มเยาวชนและยุวชน มีผลสำเร็จของการดำเนินงานวิจัยจนได้รับรางวัลโครงการวิจัยเด่น ประจำปี ๒๕๕๐ จากแหล่งทุน ซึ่งดูเหมือนว่าการดำเนินงานวิจัยประสบความสำเร็จอย่างสูงยิ่ง

แต่ พ.ศ.๒๕๕๑-๒๕๕๒ การจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวต้องหยุดชะงักลงกลางคัน ทั้งพิพิธภัณฑ์และชุมชนบ้านบัวตกอยู่ช่วงวิกฤติที่สุด เพราะเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๑ อาจารย์บัวที่เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยฯเสียชีวิตลงเนื่องจากถูกฆาตกรรมในลักษณะอุกฉกรรจ์ร้ายแรงเป็นข่าวครึกโครมไปทั่วประเทศ มี

ผลกระทบต่อการจัดการและการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว ประเด็นที่ก่อให้เกิดวิกฤตพิพิธภัณฑ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผู้ที่ถูกจับกุมและถูกกล่าวหาว่าเป็นฆาตรกร คือ นายเล็ก(นามสมมุติ) ผู้ช่วยนักวิจัย ผู้ประสานงานกับชุมชน และเป็นผู้ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ และยังเป็นบุตรชายของเจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ โดยนายเล็กถูกจับกุมและถูกคุมขังในระหว่างสืบสวนเป็นเวลาเกือบ ๔ เดือน (เดือนกันยายน–ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๑) ระหว่างนั้นไม่มีใครดำเนินการดูและพิพิธภัณฑ์ แม้ว่าต่อมาจะได้รับการประกันตัวออกมาสู้คดี แต่สถานการณ์พิพิธภัณฑ์ก็เลวร้ายลงไปเรื่อยๆ เพราะทั้งครอบครัวของนายเล็กและชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวที่เคยมีส่วนร่วมในการดูแลพิพิธภัณฑ์อยู่ต่างก็ตกอยู่ในสภาพซึมเศร้า หวาดกลัว คับแค้น ไม่มีกำลังใจที่จะดูแลพิพิธภัณฑ์ต่อไปอีกแล้ว

เหตุการณ์ดังกล่าว สร้างความเสียใจและความขุ่นเคืองให้กับญาติมิตรของอาจารย์ผู้เสียชีวิตและผู้ที่ตกเป็นผู้ต้องหาถูกจับกุมคุมขัง ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาและจัดการพิพิธภัณฑ์ต่างเสียขวัญและกำลังใจ จนบางครั้งคนในชุมชนบ้านบัวบางส่วนก็อดคิดไม่ได้ว่าเป็นเคราะห์กรรมหรืออาถรรพ์ที่เข้าไปกระทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม สร้างอาคารพิพิธภัณฑ์บนแหล่งเตาโบราณซึ่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลอยู่จึงเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงเช่นนั้น เจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ซึ่งเป็นบิดาของนายเล็กที่ตกเป็นผู้ต้องหาถึงกับคิดจะเผาพิพิธภัณฑ์ทิ้งไปเสียด้วยความน้อยใจและเสียใจที่ลูกชายต้องมาตกเป็นผู้ต้องหาข้อหาร้ายแรงถูกจับกุมคุมขัง สถานการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวทำให้การจัดการพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัวไม่สามารถดำเนินการใดๆต่อไปได้ ชาวบ้านบัว นักวิชาการ อาจารย์ นักวิจัย หน่วยงานต่างๆไม่มีใครกล้าเข้าไปดำเนินการหรือเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว เพราะกรงว่าจะเกิดภัยแก่ตัวเอง พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวจึงถูกทิ้งร้างอยู่เกือบ ๑ ปี เต็ม

จากวิกฤติดังกล่าว มูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยซึ่งเป็นผู้ให้การสนับสนุนเงินทุนดำเนินการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ได้พยายามประสานขอความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆในจังหวัดพะเยาให้เข้ามาช่วยดำเนินการฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวโดยการจัดกิจกรรมต่างๆที่มุ่งสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการทำให้พิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวกลับมามีชีวิตชีวา แต่ก็เป็นเสมือนไฟไหม้ฟาง กิจกรรมต่างๆสร้างความคึกคัก มีผู้คนเข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะในวันที่มีการจัดงานเท่านั้น หลังจากนั้นก็กลับเข้าสู่สภาพเดิม คือ เงียบเหงา ปิดตาย ไม่มีใครอยากพูดถึงหรือเกี่ยวข้อง แม้ว่ามูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยจะลงทุนสนับสนุนงบประมาณในหน่วยงานและองค์กรภาคประชาชนในท้องถิ่นจัดกิจกรรมต่างๆอีกหลายโครงการ สถานการณ์ของพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัวก็ไม่ดีขึ้น

ชาวบ้านผู้ดูแลและที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์จึงขอให้มูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยประสานขอให้ข้าพเจ้าซึ่งเคยมีส่วนร่วมในการขุดค้นศึกษาและพัฒนาแหล่งเตาโบราณเวียงบัวเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ และยังมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวเข้าไปดำเนินการฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัว มูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยจึงให้การสนับสนุนเงินทุนดำเนินการวิจัยใน**โครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว** ในรูปแบบโครงการวิจัยผ่านคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อสร้างความมั่นใจของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชนได้ต่อไปในระยะยาว

การศึกษาสภาวะวิกฤตของชุมชนบ้านบัวในเบื้องต้นพบว่า เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๕๒ กลุ่มพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯ ชาวบ้านที่เป็นเจ้าที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์มีความประสงค์จะดำเนินการพัฒนาและใช้ประโยชน์พิพิธภัณฑ์ที่สร้างและจัดแสดงค้างไว้ให้เสร็จสมบูรณ์พร้อมที่จะเปิดให้บริการ ประกอบกับหน่วยราชการและองค์กรภาคประชาสังคมในจังหวัดพะเยา เช่น มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยาจังหวัดพะเยา สภาวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา และเทศบาลตำบลแม่กา ก็ประสงค์จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ลุล่วงโดยเร็ว

ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าในช่วงเวลานั้นชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวทั้งหมดตกอยู่ในภาวะวิกฤต หวาดกลัว ขาดความเชื่อมั่นในเรื่องอนาคตของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวและไม่แน่ใจเรื่องอนาคตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ฯ ชาวบ้านในชุมชนเริ่มหวั่นวิตกต่อการที่หน่วยงานภาครัฐกำลังจะเข้ามามีบทบาทนำใน

การจัดการพิพิธภัณฑ์ที่ชุมชนเคยมีบทบาทมาตั้งแต่ต้น และเห็นว่าการที่จะแก้ปัญหาความไม่ชัดเจนในทิศทางและอนาคตของพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวได้ในระยะยาวจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฟื้นฟูความเข้มแข็งและความมั่นใจของชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวในเรื่องการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณฯขึ้นมาใหม่ โดยการสร้างกิจกรรมที่กระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสำรวจศึกษา ทบทวนคุณค่าความสำคัญของแหล่งเตา การอนุรักษ์หลุมขุดค้นในพิพิธภัณฑ์ การขุดค้น อนุรักษ์เสริมความแข็งแรงและจัดแสดงเนินดินเตาเก๊ามะเฟืองภายในอาคารพิพิธภัณฑ์ การปรับปรุงการจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์ใหม่ทั้งหมด การสำรวจทำแผนที่ทรัพยากรทางโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน คูเมืองกำแพงเมือง แหล่งเตา โบราณสถาน ศาสนสถานในบริเวณเมืองโบราณเวียงบัว การฝึกอบรมสร้างกลุ่มมัคคุเทศก์ชุมชนและพิพิธภัณฑารักษ์ชุมชน การจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับเมืองโบราณ แหล่งเตาและเครื่องถ้วยโบราณ พิพิธภัณฑ์ และชุมชนบ้านบัว การจัดตั้งกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์และการหาแนวทางจัดตั้งกองทุนพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเป็นแหล่งเงินทุนสนับสนุนการบริหารจัดการในระยะยาว โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ดังนี้

๑. เพื่อฟื้นฟูความเชื่อมั่นและความสามารถของชาวบ้านในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวและทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชน
๒. เพื่ออนุรักษ์เสริมความมั่นคงแข็งแรงของโครงสร้างเตาเผา วัตถุทางโบราณคดีและหลุมขุดค้นในอาคารพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาพ่ออุ๊ยแต๋งและพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเก๊ามะเฟือง
๓. เพื่อสร้างกลุ่มพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวที่สามารถทำหน้าที่บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ฯในระยะยาว
๔. เพื่อจัดทำหนังสือที่ระลึกของพิพิธภัณฑ์
๕. เพื่อกำหนดแนวทางในการจัดตั้งกองทุนพิพิธภัณฑ์และการบริหารจัดการกองทุนฯ

การดำเนินงานตาม **โครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีที่ชุมชนบ้านบัว** ที่ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าโครงการฯทำงานวิชาการเพื่อสังคมในช่วงที่พิพิธภัณฑ์ฯ ในช่วงเดือนตุลาคม ๒๕๕๒ - มกราคม ๒๕๕๓ เป็นความพยายามในการแก้วิกฤตเรื่องการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯที่หยุดนิ่ง พิพิธภัณฑ์ฯปิดตายในขณะที่ยังไม่แล้วเสร็จ ไม่มีคนในชุมชนบ้านบัวคนไหนกล้าเข้าไปดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ฯ ไม่มีบุคคลหน่วยงานหรือองค์กรใดๆเข้าไปดำเนินการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯและเปิดพิพิธภัณฑ์ฯให้บริการแก่สาธารณชนได้ กิจกรรมสำคัญที่ดำเนินการในช่วงแก้วิกฤตจึงเน้นเรื่องการสร้างบุคคลและกลุ่มคนที่จะเข้ามาร่วมพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯ และเป็นกลุ่มคนที่จะรับหน้าที่บริหารและจัดการพิพิธภัณฑ์ฯต่อไปในระยะยาว ซึ่งมีเป้าหมายว่าบุคคลและกลุ่มบุคคลที่เหมาะสมจะเป็นผู้บริหารและจัดการพิพิธภัณฑ์ฯในระยะยาว คือ ชาวบ้านบัว ที่เคยมีประสบการณ์ร่วมขุดค้นศึกษาและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ และในห้วงเวลานั้นกลุ่มบุคคลที่กำลังอยู่ในระหว่างการัดสินใจละทิ้งพิพิธภัณฑ์หรือยังคงปักหลักอดทนทำหน้าที่ดูแลจัดการพิพิธภัณฑ์ฯต่อไปโดยไม่แน่ใจว่าตนเองมีสิทธิมีอำนาจอะไรหรือไม่ คือ **กลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯ** ประกอบด้วย นายเล็ก(นามสมมุติ)ที่ตกเป็นผู้ต้องหาในคดีฆาตกรรมอาจารย์บัว(นามสมมุติ) และเพื่อนๆชาวบ้านบัวอีก ๓-๔ คนที่เคยทำงานในโครงการวิจัยฯของอาจารย์บัว(นามสมมุติ) รวมทั้งครอบครัวเจ้าของที่ดินที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ฯ

หลักคิดในการทำกิจกรรมฟื้นฟูความสามารถของกลุ่มพิพิธภัณฑ์และชาวบ้านบัวให้เกิดความมั่นใจว่าพวกเขามีสิทธิอันชอบธรรมในฐานะ “**คนบ้านบัว**” ที่จะต้องทำหน้าที่ดูแล บริหาร จัดการพิพิธภัณฑ์แหล่งเตาโบราณเวียงบัวต่อไปได้ คือ การฟื้นฟูพลังความสามารถชุมชน (community empowerment) ด้วยการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกคนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้เรื่องราวทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ของแหล่งเตาโบราณ เรียนรู้ในการแก้ปัญหาต่างๆ การพัฒนาปรับปรุงพิพิธภัณฑ์ด้วยการ “พึ่งตนเอง” “พึ่งกันเอง” และ “พึ่งพิงสัมพันธ์” กับคนอื่นๆนอกชุมชนตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการลงมือทำด้วยตัวของพวกเขาเองในทุกๆเรื่องๆ ทุกๆกิจกรรม อย่างอิสระ เต็มใจ เพื่อให้เกิดความรู้ว่า ตัวพวกเขาเอง “รู้” “ไม่รู้” “ทำได้” “ทำไม่ได้” ในเรื่องอะไรบ้าง โดยพยายามสร้างกิจกรรมในส่วนที่เห็นแล้วว่า “**ชาวบ้านรู้และทำได้ด้วยตัวเอง**”

ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นเกือบทุกกิจกรรมที่ดำเนินการนั้นกลุ่มพิพิธภัณฑ์ชาวบ้านบัวทำกันเองได้ เว้นแต่กิจกรรมการออกแบบและสร้างป้ายนิเทศพิพิธภัณฑ์เชิงวิชาการ รวมทั้งการเขียนและพิมพ์หนังสือ “อาระยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว” ที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ดำเนินการให้

ในการดำเนินงาน ข้าพเจ้าพยายามจัดการจัดสภาพแวดล้อมของพิพิธภัณฑ์ให้มีความเหมาะสมในการพัฒนาภายใต้ “**บริบทใหม่**” ให้ต่างไปจากบริบทเดิม คำว่า **บริบทใหม่** ในที่นี้ หมายถึง บรรยากาศที่เปิดกว้าง โล่ง โปร่ง เบา สบาย ไม่รู้สึกอึดอัดคับแคบ รู้สึกเป็นกันเอง สนุกสนาน ท้าท้าย น่าเรียนรู้ลองทำ ทั้งในกิจกรรมการปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑ์ การปรับปรุงการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ไปพร้อมๆกันกับการปรุงภูมิทัศน์ในพื้นที่พิพิธภัณฑ์ทั้งหมด

ในบริบทเดิมนั้น การสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เตาโบราณเวียงบัวในโครงการที่ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากมูลนิธิของบริษัทธุรกิจประกันภัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนบ้านบัวและนอกชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเวียงบัว เรียนรู้การทำงานโบราณคดีชุมชนของคนบ้านบัว และเป็นแหล่งฝึกฝนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาสืบทอดรูปแบบเครื่องถ้วยพะเยาสมัยโบราณ โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ตกลงกันด้วยวาจาระหว่างที่ข้าพเจ้าเสนอต่อผู้สนับสนุนเงินทุนและผู้รับทุนว่า

> “**การดำเนินการใดๆต้องให้ชาวบ้านบัวได้มีส่วนร่วมมากที่สุดทั้งการออกแบบ การก่อสร้าง การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ เพื่อให้ชาวบ้านบัวตระหนักว่าการดำเนินการแต่ละขั้นตอนแต่ละกิจกรรมที่เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ฯแห่งนี้เป็นเรื่องของชุมชน เป็นกิจกรรมของชุมชน ที่ทุกคนในชุมชนจะต้องใส่ใจและทุ่มเทพลังแรงกายให้มากที่สุด ทำให้ดีที่สุด และที่เป็นการกระจายรายได้ที่เป็นค่าจ้างแรงงานให้ชาวบ้านได้มีงานทำในกิจกรรมต่างๆด้วย**”

ซึ่งในระยะเริ่มต้นผู้รับทุนก็รับปากว่าจะดำเนินการให้เป็นไปตามนั้น แต่พอลงมือดำเนินการจริงพบว่ากระบวนการสร้างอาคารและการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ที่ดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๙-๒๕๕๑ ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขดังกล่าว โดยเฉพาะประเด็นที่ว่าจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบ เข้าร่วมทำงานก่อสร้างแบบรับค่าแรง ร่วมจัดแสดงและบริหารจัดการ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าว

การออกแบบอาคารพิพิธภัณฑ์ฯ ดำเนินการโดยสถาปนิกและวิศวกรอาชีพ การก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นการจ้างผู้รับเหมาก่อสร้างจากนอกชุมชนบ้านบัวมีเพียงการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์เตาพ่ออุ๊ยแต๋งเท่านั้นที่จ้างเหมาช่างและแรงงานในชุมชนภายในวงเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท

รูปแบบอาคารจัดแสดงหลายส่วนไม่เปิดโล่ง โดยเฉพาะมีการสร้างกำแพงและรั้วเหล็กรอบหลุมเฟื้องหม้อและหลุมที่มีเนินดินเผาจัดแสดงอยู่ ทำให้การชมหลุมขุดค้นไม่สะดวก การดูแลทำความสะอาดทำได้ยาก บทบาทของชาวบ้านบัว ๒-๓ คน (จากจำนวนทั้งหมด ๔๐๐ กว่าคน) ที่ร่วมทำงานในโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ฯ ช่วงก่อนวิกฤต เป็นเพียงแรงงานทำงานตามคำสั่งของหัวหน้าโครงการฯ และไม่มีสิทธิหรืออำนาจในการตัดสินใจใดๆ โดยเฉพาะเรื่องการใช้เงินงบประมาณ

ในการปรับปรุงตัวอาคาร ห้องจัดแสดง และภูมิทัศน์พิพิธภัณฑ์ ข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือกับกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ฯถึงแนวทางการปรับปรุงอาคารเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้คนในชุมชนและนอกชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีการจัดการและจัดแสดงภายในอาคารพิพิธภัณฑ์ฯได้ง่ายมากขึ้น

ในการดำเนินงานครั้งนี้ข้าพเจ้าได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานจากเดิมที่ใช้การจ้างหมาช่างก่อสร้างจากภายนอกชุมชนเข้ามาดำเนินการ ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม มาเป็นการมอบภารกิจทั้งหมดให้กลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ฯเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการปรับปรุงอาคารในลักษณะจ้างเหมาทั้งแรงงานและค่าวัสดุแบบเหมาจ่ายตามชิ้นงาน เพื่อเป็นการฟื้นฟูความสามารถในการจัดการให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์ฯ มีอิสระในการออกแบบ

กำหนดมาตรฐานและเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ การลงมือทำงานก่อสร้างปรับปรุงด้วยตัวเอง รวมทั้งการจ้างชาวบ้านในชุมชนเข้ามาเป็นแรงงานดำเนินการได้

ชาวบ้านจะได้รู้ว่าอาคารส่วนไหนก่อสร้างอย่างไร ถ้ามีการชำรุดก็สามารถรู้สาเหตุและแก้ไขปรับปรุงได้ด้วยตนเอง โดยในการดำเนินงานวิจัยกลุ่มแกนนำพิพิธภัณฑ์ฯดำเนินการปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑ์ฯในส่วนต่างๆ ทั้งหมดทุกกิจกรรม

คุณลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาความสามารถของชุมชนบ้านบัวในการจัดการพิพิธภัณฑ์ สังเกตได้จากการที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในกระบวนของกิจกรรมพิพิธภัณฑ์ทั้งหมด คือ การขุดค้นเตาโบราณ การทำทะเบียนวัตถุ การใช้ฝีมือเชิงช่างในออกแบบ ก่อสร้าง ดัดแปลง การปรับปรุงก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ การบริรักษ์-อนุรักษ์ทรัพยากรที่เกิดขึ้น ดัดแปลงออกแบบการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์จากวัสดุที่เหลือใช้และวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น การพัฒนากลุ่มพิพิธภัณฑ์

กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนด้วยกิจกรรมที่จัดขึ้น กระตุ้นให้ชุมชนได้แสดงความสามารถที่มีอยู่ แต่ขาดความมั่นใจ ให้กลับมามั่นใจ และแสดงพลังร่วมกันในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน โดยความสามารถของชุมชนที่ได้รับการฟื้นฟูให้มีความแข็งแรงขึ้น คือ

๑. ความสามารถในการคิด ตัดสินใจ การทำงานที่เปิดโอกาส ทำให้ในแต่ละขั้นตอนของกิจกรรมเกิดจากการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ เลือกกระทำในสิ่งต่างๆ โดยมีรูปแบบและวิธีการที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ทุกคน ร่วมกันคิด ตัดสินใจได้อย่างอิสระ

๒. ความสามารถในการลงมือปฏิบัติ จากการดำเนินกิจกรรมชุมชน จะเห็นได้ว่าชุมชนมีความสามารถในการลงมือกระทำจนเกิดผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรม และเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในการทำงาน ที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน

๓. ความสามารถในการสร้างกลุ่ม เป็นการสร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดเห็นผลสำเร็จในการจัดการได้ โดยมีการทำงานในลักษณะที่สร้างความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน ให้กำลังใจกันและกันด้วยความรัก การมุ่งดีมุ่งเจริญ หรือสร้างให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้น สามารถขยายผลไปสู่ความสำเร็จในการใช้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาหรือแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ของชุมชนต่อไป

๔. ความสามารถในการแก้ไขปัญหา สร้างความเชื่อมั่นและการยอมรับ ในการดำเนินกิจกรรมทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตน และเกิดการยอมรับในความสามารถ ทำให้เกิดพลังในการต่อรองกับหน่วยงานภายนอกในการดำเนินงานที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน จากกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนทำให้เห็นว่าชาวบ้านเกิดความตระหนักถึงความสำคัญ เห็นคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่ การอนุรักษ์เตาเผาโบราณในชุมชน โดยแหล่งเตาโบราณเวียงบัวนั้นพบเตาเผาและเศษเครื่องถ้วยกระจัดกระจายทั่วในหมู่บ้านบัว ตามไร่นา พบเนินดินที่ตั้งเตาเผาทั่วไป เดิมที่วิถีการทำเกษตรของชุมชนได้ส่งผลให้เตาเผาถูกทำลายโดยการไถดินเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านกลุ่มพัฒนาพิพิธภัณฑ์ได้ตื่นตัวในการอนุรักษ์ และได้ทำการสำรวจเตาเผาที่มีในชุมชน เมื่อพบบริเวณที่เป็นแหล่งเตาเผาโบราณแล้วก็จะทำการกันแนวเขตเพื่อไม่ให้บริเวณดังกล่าวถูกทำลายเสียหาย บางครั้งกลุ่มพิพิธภัณฑ์ได้สำรวจแหล่งเตาเผาในชุมชนแล้วพบเตาเผาที่อยู่บนที่ดินที่ทำการเกษตรของชาวบ้านก็ได้ทำการพูดคุยกับชาวบ้านไม่ให้ทำลาย ซึ่งชาวบ้านเจ้าของที่ดินดังกล่าวก็ให้ความร่วมมือในการรักษาพื้นที่บริเวณดังกล่าวไว้ แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนเห็นความสำคัญ และเห็นคุณค่าของเตาเผาโบราณ รวมทั้งได้ช่วยกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ จากประสบการณ์ที่สั่งสมมาทำให้ชาวบ้านสามารถระบุบริเวณที่เป็นแหล่งเตาได้ จึงมีการค้นพบแหล่งเตาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น โดยชาวบ้านสามารถสังเกตได้จากลักษณะเนินดิน และเนื้อดิน ความสามารถทางโบราณคดีของชาวบ้านนี้เองทำให้เกิดผลในทางอนุรักษ์แหล่งเตาเผาไว้ได้

ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนในการให้คุณค่าของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรเตาโบราณ คือ เมื่อมีการก่อสร้างถนนลาดยางในชุมชนได้มีการไถปรับที่ดินเพื่อทำถนน กลุ่มพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำการเดินสำรวจตามแนวที่มีไถดินเพื่อสำรวจเตาเผาโบราณ ทำให้พบตำแหน่งที่ตั้งเตาโบราณอีกจำนวนหลายแห่ง เมื่อพบว่าบริเวณใดมีแหล่งเตาโบราณ ก็จะให้เว้นและขยับแนวเส้นทางทำถนนออกไป การที่ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมอนุรักษ์แหล่งเตาเผาโบราณในชุมชนไว้ได้เช่นนี้เป็นการช่วยลดอัตราการทำลายแหล่งโบราณคดีได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหากชาวบ้านไม่ทำการสงวนพื้นที่แหล่งเตาโบราณไว้ หลักฐานทางโบราณคดีก็จะถูกทำลายเสียหาย หรือหากรอให้ทางผู้เชี่ยวชาญมาสำรวจก็อาจไม่ทันการณ์ การที่ชาวบ้านสามารถสงวนพื้นที่แหล่งเตาไว้ได้เช่นนี้ถือเป็นการแบ่งเบาภาระภาครัฐในการดูแลแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ได้อย่างเห็นผล ถ้าชาวบ้านทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆ เห็นด้วยร่วมกันมากขึ้น ก็จะสร้างเป็นพลังร่วมกันในการอนุรักษ์มากขึ้นได้

นอกจากนี้ โครงการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนฯ ยังได้เสริมสร้างความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดีโดยการเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับวัตถุ ซึ่งก็คือ ตัวเตาและหลุมเศษถ้วย เพื่อให้เกิดความมั่นคงแข็งแรง โดยให้ชาวบ้านสามารถเรียนรู้และประยุกต์กับสิ่งที่มีในชุมชน และสามารถทำต่อเองได้ เพราะเป็นวิธีการที่ทำได้ง่ายไม่ซับซ้อน รวมทั้งกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการเตาโบราณเวียงบัว ทำให้ชาวบ้าน “**ได้คิด**” และ “**ได้ทำ**” มากขึ้น จากที่เคยเป็นเพียงผู้ใช้แรงงานอย่างเดียวทำให้ชาวบ้านได้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่สำคัญ เนื่องจากทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์ว่าชาวบ้านสามารถจัดการได้ด้วยตนเอง ผลจากกระบวนการทำให้ชาวบ้าน “**คิดได้**” และ “**ทำได้**”

อริยสัจวิธี

Ariyasatja Methodology

มุ่งสู่การได้ความจริง
ได้สิ่งที่ดี
พบวิธีการทำให้สำเร็จ

วิธีวิทยาที่ดีที่สุดในการศึกษาวิจัย ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ สภาวะทุกข์ สุข มนุษย์ ธรรมชาติกายภาพ สิ่งเหนือธรรมชาติหรือธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สรรพสิ่ง สรรพสาร และสภาวะต่างๆในโลกนี้ คือ **อริยสัจวิธี (ariyasatja methodology)** ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการวิจัยเรื่องทุกข์ ค้นพบความจริงที่เรียกว่า **กฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท** ได้สิ่งที่ดีเป็น**วิธีดับทุกข์ คือ อริยมรรคแปดประการ** เพียรปฏิบัติจนประสบความสำเร็จเกิดสภาวะปลอดทุกข์และสุข (เป็นทุกข์ชนิดหนึ่ง) โดยสิ้นเชิง คือ **นิพพาน**

อริยสัจวิธี มีคำถามสำคัญ ๔ คำถาม ประกอบด้วย **คือ? จาก? เพื่อ? โดย?**

(๑) **คืออะไร?** คำถามนี้ช่วยให้สามารถเข้าถึง **ความหมาย** ด้วยการถามว่า **สิ่งนี้/สิ่งนั้น คืออะไร?**

(๒) **จากอะไร?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึง**ที่มา**ของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ให้รู้ว่าสิ่งนี้/สิ่งนั้นมาจากเหตุปัจจัยใด? ทำไมต้องเป็นเช่นนี้/ทำไมต้องเป็นเช่นนั้น อะไรเป็นเหตุปัจจัยกำหนดให้ต้องเป็นเช่นนี้/เช่นนั้น

(๓) **เพื่ออะไร?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจถึง**ที่ไป**ของสิ่งนี้/สิ่งนั้น ว่ามีมีจุดมุ่งหมายใด? มีและเป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดอะไร? แบบไหน? อย่างไหน?

(๔) **โดยวิธีใด?** คำถามนี้ช่วยให้รู้และเข้าใจว่าจะสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุด**โดย**วิธีใดได้บ้าง?